

१०५५६६

अथ कर्तिक महत्त्व

ग्रन्थकाल - सीतागिरि

पत्र ५७

विषय पुराण

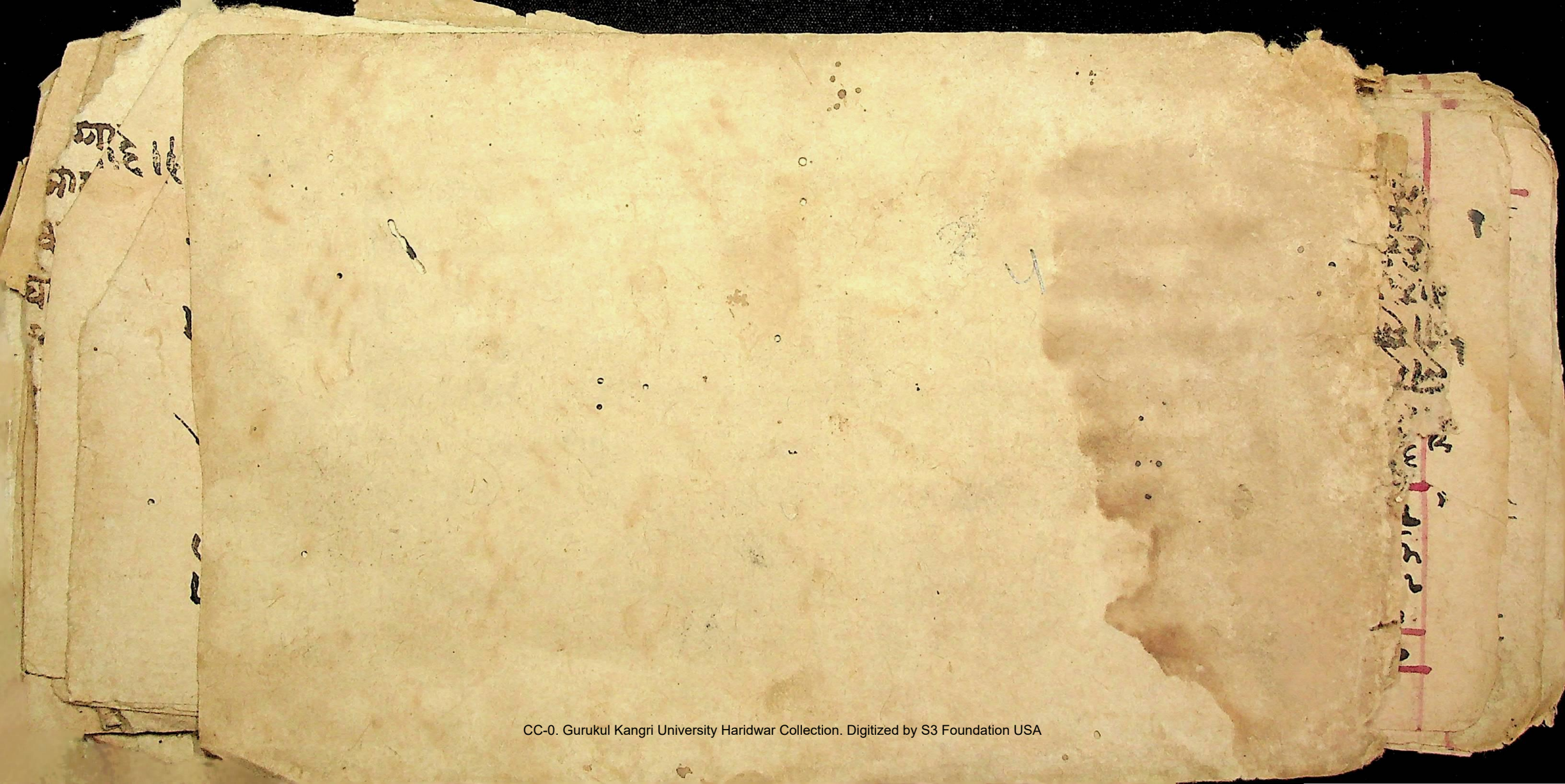
1

॥ ॐ स्वास्ति श्री गणेशाय नमः ॥ श्री सरस्वत्ये नमः ॥ नत्वा गुरुं समाप्नो चास्वशास्त्राणां गौरवः
 वदेषु द्वजयो पायं धार्मिकारणं महीक्षिताम् ॥ १ ॥ बहुधा विदधे सदा शिवो त्रिस्वरशो ज्ञो
 गीतदेकवाक्यतां तु ॥ भगवानयमेव वेदसम्यग्गुरुमार्गो नुगतो परस्तलोकः ॥ २ ॥ वः प्र
 म्यहं यदि ह किंच न सर्वसारमेतावदेव परिचिंत्य नृपः प्रवृत्तः ॥ एकोपि कोटि भद्रलोकाणां
 गद्दीपलीलां सुदानुभवतु स्फुटकौतुकेन ॥ ३ ॥ नैते देयं दुर्विनिता यजानु ज्ञानं गुप्तं तस्मै
 प्रकफलाय ॥ ॐ स्थाने हि स्थाप्य माने ववाचं देवी कोपान्तिर्दृहे न्मोचिराय ॥ ४ ॥ विनयात्
 नताय दीयमाना प्रभवेत्कल्पलते वसत्यलाय ॥ उपकृत्य नुचिंतं कानि शास्त्राण्युपाकार
 पदं हि साधुरव ॥ ५ ॥ शंभो गंगा गति स्नेहं हृदयि तद्व्यः सर्गं खंडान्विता चः कां ह्यास्मात्प्रीतिं
 ह. जमपि भद्रयो नो मवर्गोऽस्य संख्ये ॥ रवोपे शेषे ष्य शेषे वि जयपरिभवौ दाप्ति शेषे न

सर्गो विसर्गः संहो जलवल्ली एतान्विता अचः अकादिसराः अं
 कानामधो लेख्याः तद्व्यः ह. कारण कोशे विनाति स्तुष्टु पत्ति सुकवर्गो दो नली खन

2

३
 १
 ओस्वस्ति श्रीगणेशाय नमः अथैकथा कैलासशिखरासीनदेव
 देवमहेश्वरं पंचवक्त्रं दसभुजं त्रिनेत्रं शूलपाणिनं पिनाकसो
 भित्तकरं स्वदुरवेदकधारिणं कपालखटवागधरं सच्चंद्रमुक्
 टान्वितं भस्मांगद्वालसोभाद्यं प्रस्थिमालाविभूषितं नील
 जीमूतसंकासं कोटि सूर्यसमप्रभं क्रीडितं च शिवं त्रगणैश्च
 परिवारितं विश्रज्य देवता सर्वैस्त्रिभुवनं परमेश्वरं तद्दृष्ट्वा देवदे
 संप्रहस्योत्फुल्ललोचनं स्रक्काकिनं श्रुत्वा च पृथति स्मार्थपाव
 ति पार्वत्युवाच कथयस्व माहाभाग यद्दुष्पुत्रं व्रतमुत्तमं श्रुत्वा
 हि देवदेवेश व्रतानि तिथयस्तथा दानधर्मान्यनेकानि तपस्ति
 थान्यनेकसः नास्मि मे निश्चयो देवभ्रामिताहं त्वया पुनः न

ममदाभृन्नरवाहनः मातामित्रोऽश्विस्तौ चैव मूलदेवोऽव्ययौ हतुः ६१ योऽश्विः शुभ
नाकीदृशवाहनः अस्वामूलगंडांतं देवमाश्रुव्यपो हतुः ६२ विद्मसः त्रैत्र
कपालनवगतेः सर्वदेवप्रसमनं सर्वकुर्वन्ति शान्तिदा ६३ एवमार्थयते
यामासिरसा तथाः देवस्य पुरतः स्थित्वा ततश्चाह यत्र त्वजाः ६४ आचार्यादि
नाद्यः कारितं तत्फलं लभेत् अध्वानुत फलं तेषां सर्वानमस्य प्रपूजयेत् ६५ आचा
र्यादद्यात्तद्वयः पिंडं तथैव चः सर्वोत्सवसंयुक्तं गां सतः सां सदाक्षिणां ६६ तद्वद्व
नागदद्यात्तच्छास्त्रिभ्यापि तद्वद्वत्तुः धान्यं धान्यं ततः कुर्यात्तत्राज्ञाभ्यः स्वशक्तिः ६७ अन्य
नागदद्यात्तच्छास्त्रिभ्यापि तद्वद्वत्तुः धान्यं धान्यं ततः कुर्यात्तत्राज्ञाभ्यः स्वशक्तिः ६८ अन्य
नागदद्यात्तच्छास्त्रिभ्यापि तद्वद्वत्तुः धान्यं धान्यं ततः कुर्यात्तत्राज्ञाभ्यः स्वशक्तिः ६९ अन्य
नागदद्यात्तच्छास्त्रिभ्यापि तद्वद्वत्तुः धान्यं धान्यं ततः कुर्यात्तत्राज्ञाभ्यः स्वशक्तिः ७० अन्य

सा सत्वाज्य आचार्योयप्रदायेत् धोतां वाराणि धत्वा तु कुर्यात्सवमनं वधः ८० अं
लेपनं च कर्तव्यं त्वोशालादिधारणं आज्याविलोकनं कृत्वा सदि प्रायप्रदायेत् ८१
पुण्यमंत्रोक्तं योऽस्य जलं तेषामध्ये सुखं धत्वा ग्रस्य बालावलोकनं ८२ अं
मित्रविद्या यन्मन्त्रं समाहितः नैऋतं पूजयेत् तत्र पंचोपकाराणां यच्च ८३ मूलला
यवालेन अलंकारं प्रदायेत् तस्यां अंजलिं धत्वा प्रार्थयन्ति पुनः पुनः ८४ यो शो
नो देवो देवो महेन्द्रो गजलो रुनः मूलजातो शिशो देवो माता पुत्रो र्वयो हतु ८५ यो शो स
गो देवो हतु भूकं मूषवा रुनः सप्तजिह्वा च देवो गोमूलवो व्यपो हतु ८६ यो सो ह
नी देवो धर्मो महिषवा रुनः मूलजातो शिशो देवो व्यपो हतु यमस्तथा ८७ यो सो ल
यं तु यो निऋतिरो हसाधिपः प्रसमयतु मूलोत्पिहो घगंडांतु संभवं ८८ यो सो पा स
सायं च हता अजले श्वरः नक्रवाहं प्रचेता ह्यो मूलोत्पाधवापो हतु ८९ यो सो देवो
सायं च हता ममृतो मगवा रुनः प्रसाशयति मूलोत्पिहो घवाल्वासांति ९० यो शो नि

भुः प्रद्योताश्चानिबुद्धमभवत्तुविजयायते ई ई आसंउलोनिर्भावनयमो
 वरुणापवनमवधनाध्यः सदाशिवः ७० ब्रह्मणासहितः शेषः दि
 वाः सदा कीर्तिलक्ष्मिनिर्मधागुष्टिजधाकृत्यामति ७१ बुधिलेजावपुः
 वरुणातिश्रमनिरः एतांत्वामभिषिचंतुदेवपत्न्यसमागताः ७२ आदित्यचंद्रमा
 धजोवाशितार्विजाः जहासामभिषिचंतुराहुकैतुश्रतर्पिताः ७३ देवदानव
 मकराहसपंनगाः ऋषयोमानवो गावो देवमातर एव च ७४ देवपत्नीग
 गाः देव्याश्चाशरसांगनाः अरुणाणि सर्वसागिरो ज्ञानोवाहनानिचः ७५ औषधानी
 नीकालेखनयवाश्रयेः सारिः सागरः शैलाः तीर्थानीजलदास्तथा ७६ एतेत्वा
 चंगुधनमप्यीर्यसिद्धयेः ईनेवमादयपुण्यासकैकत्वाभिषेचनं ७७ कोसुपा
 खापदेवनप्रज्वालितोपनः सूर्यामंगलोत्पायक्षेपनराजनादिभि ७८ अनेन
 हागजाभिषेकंयनारदः मूलोदेशेनतोदद्यात् कृष्णागोखणसंयुगा ७९ आ

मधुसूत शतधारेण कुंभेन वंशपात्रे निधाय च ५८ मातापुत्रं गृहीत्वा च स्नानं वेदीं प्र
 कृत्य धीतुं शीतुः शिशौ चैव अनेन ग्रामपि गोत्रिणां ५९ हृदयेन स्वनयेद्देन पश्चात् नृणां
 धामं यजमानस्ततः पश्चात्सु संकल्योपयाविधि ६० आभिषेकं ततः कुर्यात्तु गोत्रे
 निःस्वनं उच्छिष्य च हारं कुंभे आचार्य सह ठाकुरं ६१ समाहितं मुना भूत्वा हारयेच्चि
 रे आचार्य बर्हनी कुंभं त्र्यम्बकं नदपारगं ६२ हारं कुंभे उच्छिष्येत्तु मंत्रैर्वानु
 धारयित्वा शतदिदं हारं कुंभं समाहितः ६३ आभिषेकं ततः कुर्यात्तु आचार्यो
 मंत्रैः शं गोपांगानि यत्नेन स्नापयेत्पुन्यं वारिणा ६४ समुद्रं ज्येष्ठादिभिर्मंत्रैः देवस्य
 जायते याजो बधी सोमराज्ञी ध्याना च तं करं भिण ६५ शिरो मे श्रीं निमं जेता जायते
 राजा अभिः पुनं तु मानं वाक् नमं त्रैलोक्यं तारमेव च ६६ गथापुस्त्यसंयुक्तं चेनीलसु
 विंशतिं शोभां तादिभिर्मंत्रैः आभिषेकं प्रकाशयेत् ६७ मत्स्योक्तेन विधानेन अभि
 षेकं स्वरास्वामिभिर्विचंतुं ब्रह्माविष्णुमहेश्वराः ६८ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा

१
 ४९ अनेतरं जु होत चं नै अगुं पाय सं चरु
 ४८ ततोस्विष्टि कर्तुं दद्यात् अष्टौ होमे गुष्टु
 ४८ मानसो कल्ब नो अग्ने सोमो धेनु ततप
 ५० आग्नि प्रियो अग्ने नय अग्ने त्वं नो धेनु मंत्र
 ५१ रुक्म्या च नृगृहीते नर सो द्वा दियथा क्र
 ५२ नृद्राय प्रथमं स्वाहा नृद्राणां पतय प
 ५३ सर्वपापज शमनीयं च मी होमयेद्
 ५४ आज्ञापयंत तो रुत्वो गृह्णाता तदने
 ५५ अथ द्वारेण सं गृह्य वाले वै न स्वयं
 ५६ ज्येष्ठ भ्रातृ तो भेद्य प्रव द्वाय मंत्र
 ५७ स्वस्ति नो नृद्र जायं च गतः सोमं च

दृष्टवच तीर्थोदका नि सर्वाणि च गच्छन्तः ३४ दं मिमं
मा धा न्यसि जगत्था एवमेतानि सर्वाणि हि यत्कुंभेति च दृष्टाः
वर्षे नृपी यो हो द्यं चो गं स हि ते गुरु ते न स्नानं अकुर्वीत दं यति सी शं य
धार ३६ ततोऽनुर्यवा द्याग कोदकानां चोति श्रौतं शतधारं कुंभे न ग्राभिद्ये कं तका
धार ३७ पितृभ्यां शिशोर्नैव गन्धो मपि गोत्रिणां दादयेत्येव तपदेन पश्चात्स्नाने स
धार ३८ ग्राभिद्ये च येन प्रयत्नेन दं जि स शि शुभं तथो अपहोरा संवे स्य रक्तं आ वो भंदोति
धार ३९ दं द्ये दं वरेणापि शिशुं च कीटिन कीर्तिनं गृहं ह्येव विश्ये च स्वास्ति वाचं स
धार ४० भाजनानि ततो भेष्य स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः स्थापयेद्यगृहा पूर्व नैऋत्यादिशि
धार ४१ अद्वौ संह ले वापि तीले वा स्थापयेद्यः ताम्रपात्रे स्थितं तं तु सुपणारि जीत्वा
धार ४२ रोषणोत्रे स्थितं श्री रं यका नादि निवेदयेत् सार्पे स्थानं मयं सैत तस्मिन्नेव विधि
धार ४३ गृहास्तु कल्प विधिना पुष्प धपानु लेपनैः उक्तै नैवेद्य के श्चापि विधिना पु
धार ४४ खगृह्याका विधानेन स्थापयेद्देविभावसु च हं च अथ येन त्रैलोक्ये इति

२०॥ कीचैव धीचिचब्राह्मीकंचनपाथीका २१ भृगुगणचग्रधोपाथीसर्पाक्षीचप्रथेपुकः जोज
 कीचनधीचिशतमूलीशतावारि २२ वानरिचैवकर्पूरीवर्वरीतुलसीतथा सुरसीच
 वुर्जिचैवकांचीमूलचदर्विका २३ ईक्षुमूलीजनकश्यामवर्माशर्षपस्तथा ऐवसू
 लश्याममूलनतःवर्माविनिर्दिष्टपत्र २४ धवनिर्वकदंबचकोविताश्वलक्ष्मीकीराज
 स्थावामूलस्येवाजकसुमंजकं २५ गैल्याकंसर्वहृदाणां वर्जयेजकंदकीसदा तं कुं
 २६ चवसपात्रनिधापयेत् २७ स्यात्ताभोपयन्तानांमूलानांचेशोन्यशतं वा
 २८ धीनिमंत्रेणह्यविशतिगुसंख्यया २९ द्वितीयं वार्द्धिनीयुक्तं कुंभं कुर्यात्विचक्षणाः तस्य
 ३० द्विपेदुस्तुवधाम्पुरुषतपरं ३१ धात्रीफलं वचायुक्तं सूर्यपातगरेजया सुराम्
 ३२ लोकांशैलेयकीचं मुगरेतथा ३३ रिद्धिद्विद्धिसमायुक्तोसर्वोवधिसमान्निर्णयः ३४
 ३५ यामश्लेषकुंभेदिशकेस्तद्विगियेक ३६ अपरं स्मृत्वा यन्नेन मृग्युकापंचकास्तथा
 ३७ हारकोदयावागजस्थानावालीकाणां गमाधृदागे ३८ गोमृगमृगनीकाचैवविशेषेन
 ३९ जाहीनां पंचरत्नां द्वापपंचकावयसपुत्रं ३३ नीलोद्योदुंबरोश्वस्थोपा

१०। मं स हि जायत पुत्रो वा यदि वा सुता द्विष्टं विधि विदुः गत्वा मूलानां च शतं न्यशेत् १०।
 ११। मारुतां तु गिरि शृङ्गं दत्तं तं तु हेमं न वायेन मोखरया दसं त्रैव को रयेने कृता कृति ११।
 १२। वचा पिरं पीतं तं पुनः पुनः मूलानां च शतं न्यशेत् नहि सिधे गृहीता च सह देवि पुनर्गवा
 १३। स्वा च वेशा वका क जंघा रल रूपा लक्ष्मणा दुधिका चैव को रलो ज रा मि तया
 १४। याता त ताटिका च च्च ता के व का व्या धा प टिका १३ तुं दे ति च अ पा मा गी श्वे ता च गिरि वारी का
 १५। १४। ति ता टिका वारि शं प्र धी कु मा रि का १४ पा द ला भे श्व गं धा च नि गुं डि च दि वा के ला १५
 १६। १५। स्व वट श्वे व त ये वो दे व र स या १५ नृ ते जे वु क पा ला श न दी व द्यो थ व त शः ना
 १७। १६। पुन क श्वे श्व शो के व के ल स या १६ ब ला चा जी व ला चै व पा ठा च ने ग व लि का म
 १८। १७। शृं गी श्व श्व की सं ता क स या १७ सा ल ता ल त मा ल स पा द ला का ष्ट पा द ला मा
 १९। १८। ला ता क ला चै व क गु की क द ली त या १८ मा त लिं जी ज य ति च य वो सी हा डि मी त या १९
 २०। १९। रा व ता त या प्र धी श्री पा नी मु रु पे नी का १९ चं पे कं मा ष प ति च वुं ड जै म व च सि द्ध
 २०। २०। श्व शि च वा स दी श्वे त रा ज श मी त या २० कुं दे च म च कुं दे च अ रं गी धी र वं च का अ ध

कामं स हि सर्वस्वराज्यपूजाः १४ इति चर्गस्य चक्राणि ते कामवांलयभरायामिति हलां चना
 मारुतां तु भित्तिनाम दृता पृथक् तथा हीनामृतिविजयमाह तथ्यादिका सा तुल्या समं च समं
 ववापि संधिम इति च जयपराजयचक्रम पूर्वोदिदिश्वंतरतश्चतेचः सुखं जयेत्ताने जयम
 वातात स्याद्ययोर्नीतिमियोः स्वशत्रुवलावलाभ्याभुवमावदीत १६ इति भूचलम् ईशा
 नः सिद्धिं कुजशानिरविग्रहराशयः प्रतीचींदोः गुरुदहयोरक्रम उद्विशोत्तमहयोस्तु
 वः १७ ईशान्यादिशां चंदोयामेयामेनिहंति वकुंभो मृगांसि हो धान्वितया कला मे
 नोक्रमेणोच १८ इति चंद्रहतचक्रम द्वितीययामाईत एव यामेयामेन तीयांचतत स
 याम आर्कः प्रतीचींदोः नीहंति प्रागंतयामाईयुगे नयाम्याम् १९ इति र्कहतचक्रम
 शुद्धाख्योद्ग्रेहरेयुगे दीत स्यादिकानि शिदं वहीवहीहृन्पातन्मुखया जहितान् गताः

२	७	४	३	१
३	६	५	२	४
४	५	६	१	३
५	४	३	२	५
६	३	२	५	४
७	२	५	४	३
८	१	४	३	२
९	०	३	२	१

२८	२९
२०	२१
२२	२३
२४	२५
२६	२७

२८	१६	४
८	२५	२४
२०	२२	१२

14

ॐ कारिजेता कमल इह मतो ग्रा गामि तु तमाहोः ॥ अंकारात्कारिभजातीधरा

५	५	३	३	३	६	६	८	८	८	६	६	३	३	४	८	६	६	४	३	०	०	सू	रू	पे	रा
आ	आ	इ	इ	ऊ	ऊ	ए	ए	ओ	ओ	अं	अं	अं	अं	इ	ऊ	ऊ	ए	ओ	ओ	ओ	ओ	नी	र	लि	ते
क	क	ग	ग	घ	घ	ज	ज	ट	ट	ड	क	ख	ग	घ	च	छ	न	ज	ट	ड	ड	त	र	मा	नु
ह	ह	न	न	ध	ध	न	प	फ	ब	भ	ह	ग	न	य	द	ध	न	प	फ	न	भ	शे	ध	व	ह
म	य	र	ल	व	श	स	ह	०	०	म	य	र	ल	व	श	स	ह	०	०	म	य	र	ल	व	श

पः सुधिया विधेयः ७ वर्गोष्ट्रकांकादशतिद्यासंकारितद्युतो नाम्नोः सभाति
 द्विजयोधिकशेषके ८ इतिजयपराजयचक्राणि मूलाद्राभिजित्वुणोददशा
 द्विजियावुधारातोः संधिकरः कुलाकुलगरास्थास्मोर्ज्यार्थः कुलः माताख्यायितभा
 ययोयुग्माः कुजोभार्जवः संद्योन्पोकुलसंज्ञकोविजयतेयोस्मिन्मजातोध्रवम

स. १

होस्वराः ककुदधभवमुखे ह्यहजव्यजनेषु स्थुर्न द्वादेशि येष्वेति द्विकपिलवतो यं न
भाजः नाम्नो बालः कुमारे युवसजरमृतास्वादिवर्गस्वरांते सिद्ध्युत्कथं पुवा मो
इतरयो र्यद्वा गं द्विस्तृताचि १० भौमे नयोर्ज्ञशशिनो अगुरो र्ध्वो स्ते अत्रेशने
नो यनवांशके जात भारे करे तु गारतोति मभादिसप्तस्त्वादित्यता त्विदुमुखमाप
११ रूपाद्यामथ हायनर्तुमुचते तत्कायभागांतरा भुक्त्वा वाच्यपरेयनेत्वद्वि
पञ्चयोः राधेभाद्रपदे सहस्रद्विषायादेन भस्पर्माधौ पौषे चैरपि मुक्क ऊर्ज उद
रोस्तथा १२ मात्रानामसुखार्ण जैवतुजदचमं आदिसिद्धौ हलसंख्ये वपंतप सं
यशोः काद्ये मिजावा कृमे पिराद्या विवर्गिकैकम इतेशव अमृसस्तु नो मात्रा
जीवभजरहा जैवपान्म ह्यौ गिकः १३ योगाद्या योगभजनं वर्गा चा सर्वमाचरेत विशेष

॥ २ ॥

17

Handwritten text in Devanagari script, possibly a title or reference, located in the bottom left corner.

8

॥ १३ ॥

१ स्वस्तिगीगोशायनमः ॥ २ अधिभूलशान्तिव्याख्यानमः ॥ देवदेवसुर
 नंजगतांचरितामह ॥ ३ गणम्याशिरसाभक्तानारदः ॥ गरिपुङ्गवी नारदेवा
 भूलर्चनं दुष्टोद्यमस्य ॥ ४ श्रेयोपाकथितवच नयोर्गर्ह्युजातानोशीलुमां
 कर्मच ॥ ५ भावनभूलजातानां विधिमेव ॥ ६ कृतेनयेन लोकाना
 निभविनिनिश्चितं ॥ ७ श्रोतुमिच्छामितत्वेन ॥ ८ मकमलासन नारदस्य च
 श्रुत्वा प्रभुवाच पितामह ॥ ९ ब्रह्मोवाच साधसाधम ॥ १० श्रुत्वा स्वयाणी
 पृच्छति वय्यामिनसंदेहो भूलजातस्य साविधि ॥ ११ शर्पकवेतथाग
 लदेवविशेषतः ॥ १२ नृपसर्वतनोरिसर्वस्त्वेष्वसंविधि ॥ १३ प्रतिनम
 नानापरित्यागो विधियते ॥ १४ नृश्रीनंवायपितानपश्येत्समाष्टकं ॥ १५
 शमयमेजातयेतानद्येधनस्य च ॥ १६ हितियेनपितेपिदोमातुर्कुर्यात्पितुः
 नृतियेधनधानस्य चतुर्थे सर्वसंपदः ॥ १७ व्यत्ययेनाफलं पादप्रसेनयामपि

॥
 दूध २ दूध पवरोचा ३ दूध गार ३
 बीसोने ३ - २५ नडेनी - ३ बील कु तोले = १५ हस्तको ३
 यो ॥

॥
 च दूत

॥१॥

॥६०॥ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ कश्चित्कां ताविरहः गुरण स्वाधिकारप्रमत्तः ॥
 पापेनांस्तंगमितमहिमा वर्षभोज्येन भर्तुः यदेतच्छ्रेष्ठं जनकतनया स्नानपुष्पद्वये
 पुष्पिगन्धद्वया तरुषु वसन्ति रामगिर्याश्रमे ॥१॥ तस्मिन् नैव प्रौक्तं चिदं वल
 विप्रयुक्तं कामी नीत्वा सासा न्कनकवल यभ्रं पारित्तप्रकोषः ॥ आषाढ
 स्वप्नप्रमदिवसे मेघमांश्चिष्टसानुं वप्रकीटापरिणा तगजप्रेदाणी यंददर्श ॥
 ॥२॥ तस्य स्थित्वा कथं भयिपुः केतका धानहेतौ रंतर्वाष्पश्चिर्भनूचरो राज
 राजस्य दध्यौ मेघालोके भवति सुखि नोप न्यथा वृत्ति चेत्तं कंठलेष
 प्रणयिनिजने किंपुनर्हरि सस्थो ॥३॥ प्रत्यासन्नै न न सिदयिन्त

१७

राम

वृत्तान्तं वनार्थी जीमूते नृचक्र शलमयी दारयिष्यन्त्र वात्सल्य
 प्रत्ययेतः कटजकुसुमे कशाली तर्धयितस्मै ॥ प्रीतः प्रीतिप्रमुख
 वनतं स्वागतं व्याजदार ॥ ४ ॥ धूमज्योतिः सलिलमसतं स
 न्नियातः कमेवः शंदेशार्थं पदुकरौ प्राशिनिः प्रापरायि
 दित्यौ तस्य कदापि परिणयानुद्यकस्तयया चैकामातं दिप्र
 कृति कपरा चेतना चेतनेषु ॥ ५ ॥ जातं वंशे भुवनविदेते पुष्पकराव
 त्तकानां जानामित्वा प्रकृतिपुरुषं कामरूपं मधो नः तैर्नार्थित्वं त्वयि विधेव
 शदूरवंधुर्गतिं सियाच्चमोद्यावरं मधिगुणैर्ना धर्मलब्धकामा ६ संतप्ता तं त्वमासि
 शरणां तमयोदप्रियायाः संदेशं मे सरधनपति को धाविष्णो वतस्य ॥ जंतव्यं ते वसति रत्नका
 तामस्य जेष्वा शरणां बाह्या धानस्थितदरशिरश्चंद्रिका धौ तदम्प्य ॥ ७ ॥

३

वत्तयः प्रियाणि वांछंते सुनिःसमाहितम् ॥ १५ ॥ महाभूतां सञ्चरितैश्चरैः क्रि-
 याः संवेदनिशेषमशेषितानि यः ॥ महोदये सस्य कितानुवांघ्रिनिःप्रताप-
 ते धातुर्निवेदितं फलैः ॥ २० ॥ न तेन सज्यं क्वचिदुद्धृतं धनुः कृतं न वा कोपनि-
 जिस्त्वर्माननम् ॥ गुणानुरागे न शिरोभिर्दुष्टते न राधिपैर्मात्मनि वा स्प-
 शासनम् ॥ २१ ॥ स यो वराज्येन वयोवने क्षतां निधाय दुःशासनमिदं शो-
 सनः ॥ मखेषुं चिन्तो न तः परोधसाधुनो तिस्र्येन हिरण्यरेतसम् ॥ २२ ॥
 प्रत्नान्तरपालमयि स्थिरायति प्रसासदांवारिचिन्तनं नृवं ॥ संचित-
 यत्वे वंमिदः तदेष्यतां रतोदुरंता बलवद्दिरोद्यिताः ॥ २३ ॥ कथाप्रसंगे

21

३४

३

निर्देशः लोकोपनिषत्तः शास्त्राः किंकर्तव्यः कथं भूता संपदः

22

नार तैतेन पदेषु लोभिता विभज्य सम्यक् विनयोजन क्रिया ॥ फलं तु पायाः प
 रिचरिता यतीरुपेत्सं संपर्षिन्निर्वायि संपदः ॥ १५ ॥ प्रनेकराज्य रथाश्च संकु
 लं तदा यमौ स्यान्नि केतनाजिरां नयस्यं पुगमद्य दगा धिरा द्रतां रशं नपो
 यो यन दंतिनां मदः ॥ १६ ॥ सुरवेन लभ्या दधतः कृष्णवले रक्ष पचा ॥ १७ ॥
 सम्य संपदः ॥ १८ ॥ वि तन्यति होमं देवभात का शिराय तस्मिन् कुरु खं श्रु का स
 ति ॥ १९ ॥ उदार कोर्ते दुर्दयं दयावतं प्रशांतं बाधं दिशतो भिरक्षया ॥ स्वयं प्र
 दुग्धे स्पृगणे रुपश्रु तां वस्त्र पमानस्य वस्त्र निमेदना ॥ २० ॥ मसो जसो मान
 धना धनार्चिता धन उर्जता संपतिलिखा ध्रुवार्तय ॥ न संतता सा स्य न भेद

नृकृषा स्वजमेव पच्यं
ते प्रकृष्य पचा इव स्थि
ताः

रनो गोमघमाना ये
वातेन निमातका
ताय्य

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
०	०	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	२	२	३	३	४	४	५	५	६	६	७	७	८	८	९
१५	२४	२०	१८	२३	१६	१८	२४	२	१३	१५	७	२	४	१६	२७	१०	२०	२७	१	२६	२४	२०	२६	२६	४	१५
५७	११	५८	४४	५८	२१	१८	१४	४०	१७	१३	५४	५७	६	५८	१८	४०	२८	२७	२१	२६	२४	२०	२६	२६	४	१५
०	०	१५	३	३७	३१	२७	३०	२२	३५	१४	५७	४२	३५	२७	४२	४७	१६	२	४६	०	३०	१८	२०	५०	५८	
३१	१८	३८	५	३	२	१	३०	०	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	१	३	३	२	०	०	०	१
१४	२७	१८	२०	१६	५१	३३	३३	१०	२५	३५	३८	३७	३७	३८	५७	१६	२६	४	५५	२१	१२	४८	२	५०	३५	
३३	५०	२६	१५	५२	१३	२८	५१	४४	२७	१५	११	११	११	१०	१०	२४	४०	५२	१४	३०	४७	१३	३०	५८	२४	
३३	४४	२२	५	४	१३	१७	१७	१६	३५	२२	१८	३०	७	१५	३८	२	४	५१	५५	२	५०	१	५०	५	२४	
५	७	११	१०	४	११	१०	८	४	२	१	१	०	१	२	३	४	८	५१	५५	२	५०	१	५०	५	२४	
०	१३	१८	४	३४	३५	१०	७	१७	४१	३७	२८	१४	१	२	३	४	८	५१	५५	२	५०	१	५०	५	२४	
४																										

बैक
१३४
११०
५१७
२१७

मार्ग
११२
२१०
०१८
२१२

स-अ
०१४०
११५८

पत्र
५१३८
११५७

बैक
११८
११५२
५१३२
११५३

मार्ग
११३७
११५४
११५२

बुध १५

२५

२८	२८	३०	३१	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३८	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९
२५	७	१८	२	१३	२४	४	१२	२६	१५	११	६	५	६	१६	१६	७	२०	२	१५	३७	२	२१	०	०
५५	५५	५५	५५	५२	५३	३२	१२	२५	५५	८	६	७	२०	५५	५५	५५	१	३५	१६	५३	५७	६	४२	७
३	३४	३८	५०	१७	१३	३२	५५	३८	४१	२	५५	३३	३३	२६	५१	४२	३२	३२	३२	५८	२६	३२	५०	
१	१	१	१	१	१	०	०	१	२	३	२	१	०	०	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०
२६	३१	३३	३०	३३	२	३२	२८	२०	३२	२६	२७	३४	१	४१	८	२४	३१	३७	३४	२८	१५	३२	५६	
१३	१६	८	३	५२	७	४६	१८	३	३२	६	१९	८	४४	१६	५५	१८	३६	४२	५५	३४	२१	४४	४	
१०	१०	४	१०	१०	४	२२	८९	७८	५३	१८	२६	५५	२७	१६	५१	७७	२३	१०	१०	२१	२१	२१	२१	
४९	२४	४	११	४५	५८	३७	५६	२३	०	३८	११	२६	५०	५५	८४	५२	१४	१५	४०	४०	३१	३६	४	
१	१	०	०	१	२	३	६	११	११	३	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	
२६	१	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	३०	

श.म.
४१५४
२१०

पत्र
११९३
११५५

ब.म.
३१८
११५५
११५५
११५५

ह.म.
६१३५
११५५

पत्र
६१४७
११५२

जौभादिघटा २३

25

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	६	६	६	६	६
११	१३	१६	१९	२१	२५	२८	२	५	८	१३	१७	२१	२५	०	४	८	१२	१७	२१	२५	०	४	८	१२	१६
६	१६	२३	२९	३	१८	२५	२८	५८	४७	४१	३८	४२	४८	१	१५	३४	५६	३०	५०	२२	५७	३४	१५	५८	५५
१८	३७	२६	१८	११	५१	२५	५६	५२	१८	८	५८	४६	२१	२२	१३	४५	१८	२५	१६	१७	१	८	४६	३४	३५
६	५	५	५	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१५	३५	३५	३९	३२	३२	५१	४७	५५	५८	१८	०	५१	१२	४३	४१	४०	४०	३८	३८	३७	३४	३४	३४	३४	३४
१८	११	१३	१५	१६	१७	१८	३०	३१	३२	३३	३४	३४	३५	३५	३७	३७	३८	३८	३८	३८	४०	४०	४०	४१	४१
७	४८	२५	११	२५	५२	२३	४५	३२	३६	२७	१८	२५	४	३७	८	३७	०	५१	११	१३	१	२४	५०	३०	३५
४	३	२	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	५१	११	१३	१	२४	५०	३०	३५
४३	५६	२६	४६	४६	१४	२४	३३	१७	४८	३५	३२	५	२८	३५	२३	७	३८	१३	१३	०	४	५	४	०	१

जोमपलर

26

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९
३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०
४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५
४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६
५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३

27

११८
८५४

28

94

उत्तराखण्ड

29

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२५	३४	४०	४६	५२	६०	६८	७६	८४	९२	१००	१०८	११६	१२४	१३२	१४०	१४८	१५६	१६४	१७२	१८०	१८८	१९६	२०४	२१२	२२०	२२८	२३६	२४४	२५२
२५	३४	४०	४६	५२	६०	६८	७६	८४	९२	१००	१०८	११६	१२४	१३२	१४०	१४८	१५६	१६४	१७२	१८०	१८८	१९६	२०४	२१२	२२०	२२८	२३६	२४४	२५२
११	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२
५५	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२
५५	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२
१५	२५	३०	३५	४०	४५	५०	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५	१६०	१६५
२५	३५	४०	४५	५०	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५	१६०	१६५	१७०	१७५
१२	१५	२०	२५	३०	३५	४०	४५	५०	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५
१२	१५	२०	२५	३०	३५	४०	४५	५०	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५
१२	१५	२०	२५	३०	३५	४०	४५	५०	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५
१२	१५	२०	२५	३०	३५	४०	४५	५०	५५	६०	६५	७०	७५	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५

वक्रपञ्च ४३
 १२५ १५५ २१९
 १३० १५५ २१९

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२		
४	५	५	५	५	६	६	६	७	७	७	८	८	८	८	९	९	९	१०	१०	१०	११	११	११	११	०		
१४	३	११	१०	१८	३	१६	२५	३	१२	२१	०	८	१७	१६	५	१४	२३	२	१०	१८	२८	७	१६	२४	२		
४३	१२	४२	१२	५८	३८	२१	४	५०	३७	२५	१४	५	५६	४८	३८	२८	१८	३०	३१	२१	४४	३५	५५	०	४२	२४	
११	३२	१८	३७	३४	५४	४	५१	८	३१	५०	५४	१४	११	८	१८	१८	३०	३१	२१	४४	३५	५५	२७	५७	३८		
२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२		
१८	१७	१८	१२	२३	२४	२६	१७	२८	२८	२८	३०	३१	३२	३२	३२	३२	३१	३१	३१	३१	३१	३१	३१	३०	२८	१८	४
४	०	३५	०	१	३१	४२	२५	१६	५१	११	५४	३३	२८	२८	२८	१५	२५	५१	५४	४४	४४	८१	३०	५८	०	४	
३२	३१	३३	३३	३४	३४	३४	३४	३४	३४	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३४	
३०	४१	१५	३४	१८	२८	३५	४२	५४	०	२०	४०	१२	३८	३७	३८	२७	१८	१३	५	५८	५५	४४	३५	२८			
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
२१	३७	१८	४	२	०	२०	३६	३६	३७	४६	१८	२	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	

प्रज्ञ
२५३
१०१८

पञ्च
६१३
८१३

२८

31

ध पञ्च
५।२६
१२७

नौमघटी १६

32

१८३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
२१४	१८	२३	३८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३
३०	१३	५८	४८	३५	३६	२०	१४	१०	८	८	१२	१२	१५	३५	४७	०	१५	३२	४८	८	२८	५०
१५	३३	१६	५१	८	००	०	१०	४	३३	६	५४	१२	२५	५०	१६	१३	१३	१८	५३	११	५५	१८
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
२३	२४	२४	३०	३३	३७	३८	४१	४७	५०	५४	५७	५८	५८	५८	५८	५८	५८	५८	५८	५८	५८	५८
३०	३१	३१	३५	३३	१२	१	२५	१८	१७	५६	८	४४	७	१०	१४	१८	२०	२५	२८	३१	३३	३५
४१	४५	४५	४५	४५	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
०	५५	२६	४२	५७	८	१५	२६	५१	५४	१८	२३	३६	३७	१	७	१८	२०	३१	३७	४०	४३	५०
१८	२०	२४	२४	२४	२५	२६	२६	२७	२८	२८	२८	३०	३०	३०	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८
१८	२०	२४	२४	२४	२५	२६	२६	२७	२८	२८	२८	३०	३०	३०	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८

७

श्रीमद्यजुः

33

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
२०	३५	२४	११	१३	१५	२८	२०	२३	२७	०	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
४८	३०	५७	५८	२२	३६	१८	१४	३	१२	७	२८	१५	४०	४८	५४	२७	२०	१०	२४	३	१२	१५	५८	२८	५९
५८	५७	५१	२८	४०	१३	५३	३३	२६	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
२	२	२	१३	१७	२०	२३	२५	२७	२८	२९	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
५	०	४	३	३	१	२	१	०	१	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
१४	३०	२	२६	३५	३४	५४	४	३१	३५	२	५८	२	३	२१	२८	२१	३०	२०	१८	५३	२७	८	२५	२	१

36

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उथद्यटी

3.
33
व

37

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	५	६	६	७	७	७	८	८	८	८	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९	९
३२	३२	३४	३०	३१	३२	३४	३५	३६	३६	३५	३४	३३	३२	३३	३०	३३	३५	३६	३६	३५	३४	३३	३२	३१	३०
१५	१४	१३	१४	१३	१५	१४	१३	१५	१६	१५	१४	१३	१२	१३	१०	१३	१५	१६	१६	१५	१४	१३	१२	११	१०
०	०	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	१	३	३	३	१	०	०	०	१	१	१	३	३	३
१३	३५	३०	३०	३१	३२	३१	३६	३२	३५	३५	३४	३३	३२	३३	३०	३३	३५	३६	३६	३५	३४	३३	३२	३१	३०
४३	३५	३२	३२	३१	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०
३२	३५	३२	३२	३१	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०
५	२	१	०	०	०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०
०	१४	३४	५५	३८	२०	३४	३७	२	७	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२

संज्ञ
११४
११५३

पञ्च
११५
११५४

१३ वक्र
११५३
११५४
११५५

संज्ञ
११५
११५३
११५४
११५५

संज्ञ
११५
११५३
११५४

संज्ञ
११५
११५३
११५४

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
0	0	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
10	20	30	40	50	60	70	80	90	100	110	120	130	140	150	160	170	180	190	200	210	220	230	240	250
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25

२१५९
७१५८

वक्र	पत्र	कुंज	मण
१/१२	२१४	७१४	११५
२/१२	११५५	२१९	२१९

४३०
११५५

पत्र
२१८
२१२

वक्ररत्न २१३
२१३५ २१४५ २१४५
२१५५ २१५५ २१५५

A large grid of handwritten numbers in Devanagari script, organized into rows and columns by red ink lines. The numbers are arranged in a structured manner, possibly representing a calendar or a numerical sequence.

मार्ग
१६०
६५३

वृषभ
६४५
६५५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

40.

वक्र
४१३४
६१५६

41

१० ५२ ३३ उध घटा

[illegible]

पत्र	वक्र	सूत्र प्राग	द्वि	पत्र	वक्र	सूत्र प्राग
१५७	६१३३	६१२६	६१२६	११९०	६१३९	११४८
२१९	२१९	२१९	२१५९	२१४८	२१५५	२१५४
प-प्र	प-प्र	प-प्र	प-प्र	प-प्र	प-प्र	प-प्र
२१२५	२१२५	२१२५	२१२५	२१२५	२१२५	२१२५
२१२	२१२	२१२	२१२	२१२	२१२	२१२

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

yes

वक्र
१४५
११९२

3 1 1 0 2 2
13 15 4 4 2 2
8 9 4 4 4 3

45

२२	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४
५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९
८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००	१०१	१०२	१०३	१०४
१०५	१०६	१०७	१०८	१०९	११०	१११	११२	११३	११४	११५	११६	११७	११८	११९	१२०	१२१	१२२	१२३	१२४	१२५	१२६	१२७	१२८	१२९
१३०	१३१	१३२	१३३	१३४	१३५	१३६	१३७	१३८	१३९	१४०	१४१	१४२	१४३	१४४	१४५	१४६	१४७	१४८	१४९	१५०	१५१	१५२	१५३	१५४
१५५	१५६	१५७	१५८	१५९	१६०	१६१	१६२	१६३	१६४	१६५	१६६	१६७	१६८	१६९	१७०	१७१	१७२	१७३	१७४	१७५	१७६	१७७	१७८	१७९
१८०	१८१	१८२	१८३	१८४	१८५	१८६	१८७	१८८	१८९	१९०	१९१	१९२	१९३	१९४	१९५	१९६	१९७	१९८	१९९	२००	२०१	२०२	२०३	२०४
२०५	२०६	२०७	२०८	२०९	२१०	२११	२१२	२१३	२१४	२१५	२१६	२१७	२१८	२१९	२२०	२२१	२२२	२२३	२२४	२२५	२२६	२२७	२२८	२२९
२३०	२३१	२३२	२३३	२३४	२३५	२३६	२३७	२३८	२३९	२४०	२४१	२४२	२४३	२४४	२४५	२४६	२४७	२४८	२४९	२५०	२५१	२५२	२५३	२५४
२५५	२५६	२५७	२५८	२५९	२६०	२६१	२६२	२६३	२६४	२६५	२६६	२६७	२६८	२६९	२७०	२७१	२७२	२७३	२७४	२७५	२७६	२७७	२७८	२७९
२८०	२८१	२८२	२८३	२८४	२८५	२८६	२८७	२८८	२८९	२९०	२९१	२९२	२९३	२९४	२९५	२९६	२९७	२९८	२९९	३००	३०१	३०२	३०३	३०४
३०५	३०६	३०७	३०८	३०९	३१०	३११	३१२	३१३	३१४	३१५	३१६	३१७	३१८	३१९	३२०	३२१	३२२	३२३	३२४	३२५	३२६	३२७	३२८	३२९
३३०	३३१	३३२	३३३	३३४	३३५	३३६	३३७	३३८	३३९	३४०	३४१	३४२	३४३	३४४	३४५	३४६	३४७	३४८	३४९	३५०	३५१	३५२	३५३	३५४
३५५	३५६	३५७	३५८	३५९	३६०	३६१	३६२	३६३	३६४	३६५	३६६	३६७	३६८	३६९	३७०	३७१	३७२	३७३	३७४	३७५	३७६	३७७	३७८	३७९

१५५ १५३

१५२ १५४

१५१ १५५

१५५ १५३

१५२ १५४

१५१ १५५

१५५ १५३

१५२ १५४

१५१ १५५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

46

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

29	25	25	30	39	32	33	38	34	35	39	35	35	80	89	82	83	88	84	85	89	88	85	80	49	42
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	33	9	25	40	24	32	4	32	8	32	19	9	40	89	8	48	5	29	82	92	42	39	18	45	89
42	45	28	83	39	34	80	88	42	3	98	14	40	18	93	88	99	88	45	32	22	29	88	82	88	88
2	2	2	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9	9
29	45	32	42	23	5	5	5	28	15	5	32	10	12	80	38	39	0	15	80	44	9	22	88	99	22
32	25	32	25	80	8	23	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
34	20	20	21	8	9	8	9	23	24	34	80	32	82	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8

माग
नीप
गिर

48

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

49

50

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

52

[illegible]

27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100																										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100
1	2	3	4																																																																																																

३१५३

56

४३
५१८
५५
९१४५

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

57

५३ ३
११८
११५

उपचयन

58

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
११	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	२	२	२	३	३	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२२	१२	२४	३६	४८	६०	७२	८४	९६	१०८	१२०	१३२	१४४	१५६	१६८	१८०	१९२	२०४	२१६	२२८	२४०	२५२	२६४	२७६	२८८	३००	३१२	३२४	३३६	३४८
३३	२०	४०	६०	८०	१००	१२०	१४०	१६०	१८०	२००	२२०	२४०	२६०	२८०	३००	३२०	३४०	३६०	३८०	४००	४२०	४४०	४६०	४८०	५००	५२०	५४०	५६०	५८०
४४	३०	६०	९०	१२०	१५०	१८०	२१०	२४०	२७०	३००	३३०	३६०	३९०	४२०	४५०	४८०	५१०	५४०	५७०	६००	६३०	६६०	६९०	७२०	७५०	७८०	८१०	८४०	८७०
५५	४०	८०	१२०	१६०	२००	२४०	२८०	३२०	३६०	४००	४४०	४८०	५२०	५६०	६००	६४०	६८०	७२०	७६०	८००	८४०	८८०	९२०	९६०	१०००	१०४०	१०८०	११२०	११६०
६६	५०	१००	१५०	२००	२५०	३००	३५०	४००	४५०	५००	५५०	६००	६५०	७००	७५०	८००	८५०	९००	९५०	१०००	१०५०	११००	११५०	१२००	१२५०	१३००	१३५०	१४००	१४५०
७७	६०	१२०	१८०	२४०	३००	३६०	४२०	४८०	५४०	६००	६६०	७२०	७८०	८४०	९००	९६०	१०२०	१०८०	११४०	१२००	१२६०	१३२०	१३८०	१४४०	१५००	१५६०	१६२०	१६८०	१७४०
८८	७०	१४०	२१०	२८०	३६०	४४०	५२०	६००	६८०	७६०	८४०	९२०	१०००	१०८०	११६०	१२४०	१३२०	१४००	१४८०	१५६०	१६४०	१७२०	१८००	१८८०	१९६०	२०४०	२१२०	२२००	२२८०
९९	८०	१६०	२४०	३२०	४००	४८०	५६०	६४०	७२०	८००	८८०	९६०	१०४०	११२०	१२००	१२८०	१३६०	१४४०	१५२०	१६००	१६८०	१७६०	१८४०	१९२०	२०००	२०८०	२१६०	२२४०	२३२०
१००	९०	१८०	२७०	३६०	४५०	५४०	६३०	७२०	८१०	९००	९९०	१०८०	११७०	१२६०	१३५०	१४४०	१५३०	१६२०	१७१०	१८००	१८९०	१९८०	२०७०	२१६०	२२५०	२३४०	२४३०	२५२०	२६१०

पञ्च
अष्ट
११५१

व ० १२० पञ्च मा
३१० २१० ५१५ ११५
५ ३१३ ३१०
३१३ ११५
११५

पञ्च
११५६
११०

पञ्च
११५२
११५६

व पञ्च
११५० ११०
११५६ ११५१
११५६ ११५१
११५६ ११५१
११५६ ११५१

29	28	25	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
3	3	4	4	4	4	3	3	3	3	2	2	3	3	2	2	4	4	4	4	3	3	2	2	2
32	3	29	43	15	14	12	10	13	3	49	45	2	29	32	1	39	4	12	24	19	45	15	15	30
24	29	15	1	10	15	49	12	42	11	12	13	34	32	10	19	45	4	29	19	15	15	30	19	48
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
24	24	15	14	14	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
30	30	29	34	19	43	30	35	12	39	14	12	19	14	11	14	13	15	23	19	20	12	42	33	43
12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12	12
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

माग
०५३
१५५१

५११०

60

वक्र
४१३०
६१५५

62

५३
५१२६
७१९५

५३२

63

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

ओमादिचर्या

64

२१	२२	२३	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९
२६	१	६	१०	१५	२०	२५	२८	३	८	१४	१८	२४	२८	३	८	१४	१८	२४	२८	५	१०	१५	२०	२६	९
२८	२८	८	४८	५३	११	३	५१	३१	२५	३१	१८	५१	२३	२८	३१	४५	५१	८	२३	३८	५५	१२	३१	१८	३१
४३	४३	२०	३०	३८	२१	८	१०	२२	३०	४४	३	१	३४	३०	५२	१३	१०	४१	१४	३३	८	१६	२१	४६	१८
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
११	१८	२१	२४	२६	२८	३२	३४	३८	४१	४४	४१	५०	५४	५१	२	६	१०	१४	१८	२२	२६	३०	३४	३८	४०
५३	२८	५५	१३	३१	२४	०	५४	३८	४०	२०	३०	५	२०	४	३	३१	१६	२६	८	४६	४४	५१	२८	३८	८
४०	४०	४०	४०	४१	४१	४१	४१	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३
२६	११	४६	५८	६	१३	३४	४१	१	८	११	४४	४८	५०	१	१८	३३	३८	४१	५१	०	२	१४	२०	२३	२६
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११	१८	२०	२३	२५	२१	२८	२८	२८	२८	३०	३०	३१	३३	३२	२८	२८	२१	२५	२३	२२	२२	२२	२२	२२	२०

69

603111.

179

26

66

[illegible]

623111

67

नाग
४५
६२

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
०	०	१	१	१	१	१	१	०	१८	१८	२८	२९	२६	२५	२४	२३	२२	२२	२१	२१	२१	१९	३१	१९
३६	५८	२४	०९	०७	०२	२५	१	२८	५८	७	१२	१५	१८	२३	३३	५०	१०	३८	१६	५	४	१३	३२	५८
०	३८	३४	७	३	१	३	५८	०९	७	५३	१५	०२	२०	३१	३	३०	५४	०९	३८	१०	५०	१८	५०	४
५	५	५	५	५	५	५	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	५	५	५	५
१२	०९	१५	२३	३३	५४	१८	१८	२९	२८	३२	३३	३६	३७	३९	२८	२३	१४	८	०	४८	४०	३१	२९	१३
५५	५७	०७	०९	२४	५	१	१६	२७	३	७	२३	५४	१४	४	५४	१७	७	१२	४	३८	१२	४८	१२	१०
५	३	२०	१०	०	१	२	४	५	६	७	७	८	८	७	७	७	६	४	४	२	१	०	१	३
३५	३	२६	१८	१०	३६	४८	२३	३६	२८	१८	५५	१	५	५६	३६	४	८	४	३	३७	१०	१६	५५	०
०	२	१	१६		२	२	२	१	०	०	०	०	०	०	०	०	१	०	१	१	१	१	२	१
५९	४	१०	२०		१८	२६	३३	६	३	५४	३०	१८	४	५	१३	२८	४६	३	५८	१४	१४	१५	१२	३६

यका
०५५
६५५

३७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७
३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७
३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४
४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८
४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५
४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९

पत्र
 ११८
 ६१५६

४१२०
 ११५८

71

मा ५ +
३१३३
६५३

29	25	25	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53
5	5	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	
25	25	0	9	3	3	8	4	6	5	11	13	18	21	19	21	29	21	28	25	29	21	45	2	3		
89	20	9	9	8	19	22	35	45	29	49	12	2	20	45	39	19	48	34	13	21	14	12	19	49		
39	43	9	2	39	39	25	0	13	18	14	28	20	26	13	49	23	0	94	3	10	89	93	12	99		
5	5	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
16	46	49	49	84	39	32	19	29	12	19	94	12	18	18	14	14	14	15	20	29	28	29	30			
20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20			
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4		
9	84	89	82	46	84	38	24	49	28	28	20	33	14	49	46	49	0	45	40	28	38	20	22	24	42	
2	0	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0		
1	34	11	4	82	86	49	82	35	28	11	21	12	19	4	2	2	9	4	10	10	17	16	15	19	30	

पञ्च
११२
७१०

४३
४१८
११३

शुक्र शुक्र

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२
१२	१३	१३	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१३	१३	१२	११	१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१	०	३२	३२	३२	३२
४	६	५०	२३	४२	५	११	७	५१	२६	५३	२३	३०	३५	३९	३९	४६	५५	६	३२	०	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
४	३४	३८	४६	५२	५६	२१	११	४	४	२०	१५	५१	१२	४२	४५	४२	४२	४२	४२	१३	५१	३८	१५	५५	२५	२५	२५	२५	२५
५	५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७
७	५१	६	१२	२३	३३	४४	५३	६	१५	२३	३०	३७	४२	४७	५३	४२	४४	४४	३८	३५	२७	२०	१०	५८	६२	४०	४०	४०	४०
१	३३	६	२०	२८	३१	४४	५०	४३	५६	४१	३५	३८	५१	४४	३	५	२	५१	५३	४	५	४	३	२	१	१०	२	३३	३३
७	६	५	३	१	१	०	१	३	४	५	६	७	७	७	७	७	७	७	६	६	४	३	२	१	१	१	१	१	१
२५	२५	३५	५२	४२	११	५	३१	४	१७	२०	३२	१२	३८	५७	५८	५१	३४	५२	४	५८	३८	२१	५	३३	५७	५७	५७	५७	५७
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
७	१२	१५	२५	२२	२०	२८	२८	३६	१६	५	१४	४२	२८	१९	५	४	१३	३०	४४	२८	३	१२	१३	१३	१३	१३	१३	१३	१३

शुक्र
०३१
६५६

शुक्र
३१९
११९

२५

पञ्च
१११
११३

५३
५१३२
७१६

٥٩

75

वक्र
०१२७
११८

नाग
३१२०
९१२५

[illegible]

५-प्र
१५
१८

५२८
११९०

77

वक्र
०२८
७१८

29	15	15	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50
2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24	24
25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25	25
26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26	26
27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27	27
28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28	28
29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30	30
31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31	31
32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32	32
33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33	33
34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34	34
35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35	35
36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36	36
37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37
38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38	38
39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39
40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40	40
41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41	41
42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42	42
43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43	43
44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44	44
45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45	45
46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46	46
47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47	47
48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48	48
49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49	49
50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50	50

पञ्च
११२७
११६

पञ्च
४१५२
१११५

79

ब. १३६
१३८

उत्तरादि ५१

उत्तराष्ट्र																									
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	
१०	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	
१०	१४	१८	२२	२६	३०	३४	३८	४२	४६	५०	५४	५८	६२	६६	७०	७४	७८	८२	८६	९०	९४	९८	१०२	१०६	
१०	१८	२८	३८	४८	५८	६८	७८	८८	९८	१०८	११८	१२८	१३८	१४८	१५८	१६८	१७८	१८८	१९८	२०८	२१८	२२८	२३८	२४८	
१०	२८	४८	६८	८८	१०८	१२८	१४८	१६८	१८८	२०८	२२८	२४८	२६८	२८८	३०८	३२८	३४८	३६८	३८८	४०८	४२८	४४८	४६८	४८८	
१०	४८	७८	१०८	१३८	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	
१०	१०८	१३८	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	
१०	१३८	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	
१०	१६८	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	
१०	१९८	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	८८८	
१०	२२८	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	८८८	९१८	
१०	२५८	२८८	३१८	३४८	३७८	४०८	४३८	४६८	४९८	५२८	५५८	५८८	६१८	६४८	६७८	७०८	७३८	७६८	७९८	८२८	८५८	८८८	९१८	९४८	

११७५

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
३४	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
३०	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५
४०	४०	४३	४४	४५	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६	४६
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३	४३

३११
३११
११३

११३
११३
११३

११३
११३
११३

85

212

[illegible]

५१६
११९७

पञ्च
वर्ष
२१३१
७१८

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
३	३	१	१	०	०	०	१	१	३	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९
१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०
२७	२७	१६	१५	५४	१८	४०	१८	१८	५०	३६	१३	७	६	११	५१	७	५६	११	३२	५४	३१	३५	५२	२४	२४
५	५	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७	७
५६	३३	५३	३३	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५६	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३७	३७	१५	१८	१७	२७	३०	१६	१३	५६	५७	५५	५९	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४	५४

मोग
५१३३
७१३३

५=५
२१४०
७१३३

५५

शुद्ध घटिका

89

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
२	४	६	७	८	१०	११	१३	१४	१५	१६	१७	१७	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८
५८	३४	१०	१०	११	३५	५२	५	१४	१४	१५	५२	३८	७	२७	३६	३४	२३	५८	१८	१८	१८	१८	१८	१८	१८
५८	३४	२३	३३	२	८	३८	१५	३८	१२	१२	५२	३४	५०	१२	२२	३१	५८	१३	३	५८	६	३५	७	१७	२७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२८	३१	३३	३५	४०	५५	५२	५७	०	६	११	२१	३२	५४	३	१५	२४	३६	५२	५२	३	८	११	१३	१३	१३
१३	१३	१२	१२	१२	१३	१०	२	८	७	६	५	४	३	२	०	१२	३	५	५	३	७	७	१७	१७	१७
५२	५४	५५	३१	३	२४	५१	५७	५६	५३	५८	५७	३६	११	५२	२५	०	५१	११	५१	५४	५७	१६	३३	४०	३३
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
१२	१८	२५	३०	३५	३८	५४	५४	०	४	२८	२८	३५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५

वक्र
११५२
७१२९

५७

भौमघटा ५५

११

२७	१८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३३	३७	१	५	८	१२	१६	१८	२१	२५	२८	०	२	४	५	६	६	५	४	२	०	२७	२४	२१	२०	१८
३५	३६	३३	२३	७	४५	१२	३२	४८	३६	४९	४१	४५	२६	४५	३७	२४	५०	३४	४५	२१	३७	५३	१८	१७	३१
३६	४४	८	५५	२५	१२	५८	५३	४३	५०	३७	५४	५२	३२	१४	२८	५०	४५	५२	३२	२१	५६	२२	२५	३२	१६
३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	५	५	५	६	६	७	६	८	१०	१०	११	१२	११	१५	११	१०
४०	५०	५५	५८	४	११	२०	२८	३६	५४	१३	४३	५८	३२	५५	४१	३३	११	४	४२	२८	५८	४६	४	४१	
२२	३	५१	५	४५	१८	३८	५८	४२	३८	२	१६	६	३५	३५	५६	३३	२५	२	४१	२	४१	१८	२७	४०	२८
३५	३४	३३	३२	३१	२२	२८	२६	२५	२४	२२	१८	१६	१२	७	३	०	४	८	१५	१६	२३	२२	४८	१२	७
४८	१०	२०	५२	१८	५०	१८	५२	३३	४४	१०	२४	१५	३१	३३	३८	२०	२	४६	५८	३६	१८	६	१	२४	५२
०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
३०	३७	३७	११	५०	४	२४	२२	७	०	११	३२	३६	५७	३७	४६	३४	०	५३	७	३२	६	२७	५४	३	३०

५५
५५
५५

नौमस्यदीपः

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	११	११	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३
२८	२३	२६	४	६	५	२०	२५	५	१०	१५	२०	२५	०	४	८	१४	१९	२३	२७	२	६	११	१५	२०	२२
२८	५२	१४	३४	५२	५	१७	२६	३१	३६	३७	३५	२६	२१	१०	५६	३८	३७	५३	२६	२६	२१	२४	२	१८	२८
५७	४५	२६	१५	४	१०	२६	२६	५३	२०	३६	२	३५	२६	१०	२६	४८	४२	३७	३७	३७	२४	५८	७	५१	
४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
८	८	६	३	२	१	५२	५७	५५	५१	४२	४८	४५	४२	४७	४०	४८	३८	३८	३८	३८	४०	४०	४१	४५	
४५	२८	२५	८	२७	५६	४७	४७	४६	२	१	४३	२६	३२	१	३८	४८	४७	८	१२	५७	२४	४५	६	१२	
४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४५	४०	४०	३८	३८	३८	३८	३७	३७	३६	३५
२७	१८	५	४२	३६	२३	५	४७	२८	१४	५२	१८	८	३३	५०	६	३६	८	४३	१८	४३	१७	४५	४	२४	४७
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
८	८	१०	१३	८	१५	१५	१७	१५	१४	७	१८	३०	८	८	७	६	५	५	४	२	६	१०	१७	१३	२०

सूत्र
६६२
१५१५६

४५

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३	३	३
२६	२	७	१२	१७	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२७	२	७	१२	१६	२१	२६	०	५	८	१३	१८	२२	२६
४४	५	११	३८	५१	०	८	१३	१५	५	११	५	५६	४३	३१	१३	५४	३२	६	३६	८	३५	५८	१६	४३	५०
७	१७	५३	८	२०	५८	१५	१३	५६	५६	३४	११	३	३	०	४३	३३	२६	३०	३४	१	१३	१७	१३	२५	५६
४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
५	१	५८	५६	५३	५१	४८	४८	४४	४१	४१	३८	३७	३५	३३	३१	३०	३०	३०	३८	२८	२८	२८	२८	३१	३३
१८	४३	४८	८	४	३	४७	४०	३५	५४	१३	३८	२२	२१	१२	५४	३१	३०	०	३१	२	०	१५	४	४०	५
४४	४४	४४	४४	४४	४३	४३	४३	४३	४२	४२	४१	४१	४१	४१	४०	४०	४०	३८	३८	३८	३८	३७	३७	३६	३६
३	५७	४१	३२	८	५०	४०	१५	०	४२	१३	५८	५८	४०	१८	५०	३६	७	४५	१४	३४	१७	४६	२०	५५	३४
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
६	१६	१२	१७	१५	१७	१८	११	१४	३०	०	१३	१५	१	३	१	७	७	८	८	७	६	६	२	०	६

४३
०५२
१३१२

५४

ਜੈਸ ਬਣੀ ੫੨

व. ध. ४
५१५०
१११२९

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५
११	११	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३	३	३	३
२२	२२	३	५	१३	१६	२४	२८	४	२	१४	१८	२४	२६	३	५	१३	१७	२२	२७	१	६	१०	१४	१६
३३	०	२०	३७	५४	६	१७	२४	२७	२७	२६	१३	१५	५	५३	३७	१५	३६	३३	५	३४	१	२४	४३	०
४४	४४	४०	१३	३७	२२	३	४०	४६	३५	३	१५	५५	४२	३७	४२	३६	३०	२६	५५	७	४५	४३	१३	१४
५	५	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
६	६	१	१	५७	५५	४८	४५	४७	४४	४२	४०	३८	३७	३६	३५	३५	३३	३३	३४	३४	३४	३४	३४	३४
७७	३३	५८	१५	७	२२	३	०	१६	५३	५६	१५	४५	१५	१६	५१	४०	४	१३	६	१८	३८	३८	३८	३८
८८	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
९९	१०	५५	३६	२५	५	५०	३०	१४	०	४५	०	३५	४२	३३	५६	३५	१०	४४	१३	४५	१३	४४	१३	४४
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
१३	१४	४	२०	१८	१०	१५	१४	११	३२	१	२	१५	६	५	४	३	३	५	११	३	०	२८	१६	१७
५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५

१३
०१४६
१३१५४

96

वत्र

2190

A 15180

95

५१५५ २१५
११५५ ११५५

२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	६	६	७	७	८	८	९	९	१०	१०	११	११	१२	१२	१३	१३	१४	१४	१५	१५	१६	१६
२३	२८	२९	२९	२८	२८	२७	२७	२६	२६	२५	२५	२४	२४	२३	२३	२२	२२	२१	२१	२०	२०	१९	१९
३७	४३	४३	४२	४२	४१	४०	४०	३९	३९	३८	३८	३७	३७	३६	३६	३५	३५	३४	३४	३३	३३	३२	३२
४७	५६	५६	५५	५५	५४	५३	५३	५२	५२	५१	५१	५०	५०	४९	४९	४८	४८	४७	४७	४६	४६	४५	४५
०	०	०	१	१	१	१	१	२	२	२	२	३	३	३	४	४	४	५	५	५	५	६	६
४२	५५	५५	५३	५३	५२	५२	५१	५०	५०	४९	४९	४८	४८	४७	४७	४६	४६	४५	४५	४४	४४	४३	४३
३७	४६	४६	४५	४५	४४	४३	४३	४२	४२	४१	४१	४०	४०	३९	३९	३८	३८	३७	३७	३६	३६	३५	३५
३७	६३	६३	६२	६२	६१	६१	६०	६०	५९	५९	५८	५७	५७	५६	५६	५५	५५	५४	५४	५३	५३	५२	५२
५६	४६	५६	५५	५५	५४	५४	५३	५३	५२	५२	५१	५०	५०	४९	४९	४८	४८	४७	४७	४६	४६	४५	४५
१०	५	४	२	१	०	०	०	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
५	२	३	१२	३७	५५	२४	३६	५२	५५	५४	१८	५५	५२	५	१९	१५	१०	५	३	५०	२०	०	५२

४१९८
११४९

५३
११२
११५३
५१२९
११५४

३१५
११५२
११५४

४१९४
११५६

भौमचर्या

११

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४	१४
४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
५२	५२	५५	५३	५०	४७	४५	४३	४०	३७	३५	३४	३२	३०	२८	२८	२७	२६	२५	२४	२५	२५	२५	२५	२५	२५
५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७	५७
२	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८

११४९

४ ध

भोजपट्टा ५८

100

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
३८	४६	५३	५५	५५	५०	४०	३४	३६	३३	२६	२८	२२	२४	२७	२८	२३	२१	२३	२१	२५	२७	२८	२९	२४	२४
३७	४५	४८	५५	३२	४६	१७	३७	४४	३२	१६	१७	५३	५५	४८	३७	१२	४५	८	५१	४७	३७	४५	१५	४७	३७
३	३	३	३	३	२	३	३	४	४	४	४	४	५	५	५	६	६	७	८	८	९	९	१०	११	१४
२८	३०	३२	३७	४१	४४	५०	५७	५	१४	२४	३७	५५	८	३१	५४	२३	५६	२५	२६	११	२४	२७	३३	२६	६
२०	१३	८	२८	३	३१	४८	२२	५१	३४	३५	५८	२६	१०	८	३७	१०	८	२०	२६	४	४३	४८	४८	२१	३७
३६	३५	३८	३४	३३	३१	३१	३१	२८	२८	२७	२६	२४	२६	२६	२०	१७	१५	११	५	२	२	६	१३	२८	२७
६	२८	५२	३०	३६	४८	५६	१४	२१	८	१०	०	२	५७	५७	४	२८	०	५०	३६	४८	८	५८	४३	१	५३
४	०	०	०	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३	४	४	५	७	५	३	२	१	०	०
२४	४४	४३	४८	१७	१	३	५०	१	३२	३१	३०	५१	०	३	२४	५४	५५	२७	४३	५८	४४	३३	४३	३७	३७

३११
१११८

101

3142

३७	२८	२२	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
२१	२९	२०	१८	१८	१७	१६	१५	१५	१४	१४	१३	१३	१२	१२	११	११	१०	१०	९	९	८	८	७	७	६	६
१३	२९	२३	३०	३५	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२
३९	४३	४८	५२	५८	६२	६७	७१	७६	८०	८५	९०	९५	१००	१०५	११०	११५	१२०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	१५०	१५५	१६०	१६५
५५२	५६३	५७४	५८५	५९६	६०७	६१८	६२९	६४०	६५१	६६२	६७३	६८४	६९५	७०६	७१७	७२८	७३९	७५०	७६१	७७२	७८३	७९४	८०५	८१६	८२७	८३८
१८	४८	१५	३३	२२	१२	१३	४०	१२	१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१	०	९	८	७	६	५	४	३
४	७	७	७	७	६	६	५	३	२	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
व ३३	१७	३९	४०	३५	५	१०	३	५०	१३	१३	१०	२६	५७	१७	५६	४६	७	४३	३७	२८	१२	५३	२९	४९	४९	४९
+	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३९	१०	१०	२	११	१८	१३	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८

माग
६१९८
७१९४

वम

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
११	०	०	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३
२५	८	२२	४	१४	२४	२८	९	२७	२१	२०	२४	१	१२	२३	५	१८	१	१४	१६	७	१७	२४	२८	३७	२१
५३	१४	२	८	४	५	५४	२	८	५७	३३	२२	५५	१	३१	५१	३७	३१	१२	२३	४०	२७	५४	४०	३६	२६
५	२१	१०	८	४०	४०	५८	४०	२५	५८	११	१२	५	४०	२१	२८	३७	३५	५८	३५	५	३७	२४	५६	३१	३५
१	१	१	१	०	०	१	२	३	३	१	०	१	१	१	१	१	१	१	१	०	१	१	१	१	१
५४	३७	२५	७	५	५	५६	४६	४२	३	२८	१५	३४	३	१८	३१	३७	३७	३१	२०	१	२८	२०	३३	५६	२०
०	३०	१२	५	६	३२	२१	१	४०	२१	५६	५५	१८	२०	७	४२	४४	३५	२४	४०	३२	३६	८	१७	२६	७
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११
३७	४१	४४	१	२४	५२	५०	२६	४२	१८	७	२४	७	१०	५७	२१	१५	५३	२८	१४	३३	५५	१४	२२	४	३३
५८	४६	२५	५५	०	१	३	३०	४२	४८	८	७	३०	३०	५८	५१	३८	०	१२	५	८	३३	४४	५८	२३	३४
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५

वक्र ०४८ १५८
 व ४१८ १३३ १५८ २१२
 मा ५१५ ५५५ ५१५ २१२
 वक्र २५४ २१३
 पत्र ६१४ १५५
 वक्र २४० १५३ ५१५ २१२

उपधली ०

104 १८
३५
७

२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	५	६	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९
१७	१७	२२	२६	१०	२१	३	१५	२७	८	१०	०	८	१२	१२	८	३	२	५	२३	२३	४	१६	२६	१३	२५
५७	४६	२२	२२	४	१३	३	११	२०	१०	१८	१०	८	५८	४५	५१	२	०	५०	२१	१३	३३	४८	३५	३४	२६
१०	२८	५३	२२	४	५८	१३	१३	३५	३२	४८	५८	५५	१०	४	८	४०	१०	५२	१६	२१	५२	२६	७	२५	
२	३	०	०	२	१	२	१	१	१	१	०	०	१	३	३	२	१	०	०	१	१	१	१	१	०
२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५६	२	४	५०	६	४६	२८	१६	५५	२७	४	३	४५	३१	३५	३१	३२	२५	३०	८	३१	५४	४७	५७	७	३६
२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
३८	२४	१३	०	३६	०	२८	४८	३६	४८	४	५१	५१	७	३४	२६	४८	१४	४१	१७	१७	३७	८	०	४	४
१०	१०	८	५	२	१	५	१०	३८	३६	५२	१०	१०	१२	१३	१०	१०	१३	७	५	२	१	१	१०	१०	१०
२	१८	३५	३०	४२	५८	५	१६	३८	३६	५२	१०	१०	१२	१३	१०	१०	१३	७	५	२	१	१	१०	१०	१०
४	५																								

मा
३१२७
११२५
११५४

११४०
११५५

११३१
११४०

११३१
११४०

११३१
११४०

११३१
११४०

११३१
११४०

अथ घटा १

105

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१९	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	२	२	२	३	३	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५
२७	१०	२३	५	११	२४	२८	२८	२३	१८	२८	२४	२	१३	१४	७	२०	३	१५	२७	८	१७	२४	२७	२४	२८
४७	५१	२७	२९	४५	०	३८	१६	१८	५४	३	६	३३	५	५०	२४	१५	८	४४	४४	४१	५७	३४	६	४०	६
५०	२४	२२	२०	२६	८	३७	३८	४५	४७	१५	१६	२४	०	२८	३७	३१	११	२३	१५	४१	१३	२६	५४	१५	२५
५१	१	१	१	०	४	१	३	३	२	१	०	४	०	४	१	१	१	१	१	०	०	४	०	४	३
३७	२८	२०	२	३	२१	४०	८	३६	३७	६	१६	४३	१०	२७	३५	३६	३५	३०	१५	५२	१८	४०	१२	८	३
५५	१२	१४	१२	१८	३८	०	४८	३८	१६	१८	१६	२	२३	४	३३	४८	३५	५	२२	३३	१	२	५३	५५	५६
५२	१३	१०	६	८	५३	५८	२६	१६	२०	३७	२८	२९	४७	१०	४१	५१	१२	१०	६	१०	६	१०	२२	७५	४
३५	३४	२८	१५	२५	५१	४७	४९	५५	३१	१५	४४	३७	८	४८	०	५५	४१	३८	६	०	११	१५	६	३८	१३
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
२०	३६	२१	८	१५	१३	२२	३३	४५	५५	१५	५१	५२	२	१०	३	३४	२५	१३	१४	४२	३७	८	३	५२	५५

पञ्च
५१५०
११५८

वैष्णव
११२०
११५८
पञ्च
५१३३
२१०

पञ्च
०१५४
११५०
पञ्च
५१५८
२१०

पञ्च
०१५६
११५८

पञ्च
४१५७
११५५

व
०१७
११५३
पञ्च
३१११
३१२

मग
११३३
११५५
२२
११३
५१५३

४३
११२८
२१५२

पत्र
५१३७
११५४

Collection.

५५२ ३३
 १५५ १५५

४-५
५१२२
२१५१

पत्र
३१५
१५५

ਸਤੁ ਗੁਰਿ ਤਿਓ

2	2	7	8	4	5	9	5	5	10	19	11	13	18	14	15	19	15	10	29	22	23	24	25	25
10	10	10	11	11	11	0	0	0	0	1	9	9	9	9	2	2	3	3	3	3	3	3	3	3
13	20	25	5	13	21	0	5	15	28	3	19	12	19	5	18	21	9	2	15	15	15	15	15	15
23	25	13	9	15	19	0	4	19	25	24	3	29	13	5	29	45	29	49	22	45	35	35	35	35
43	10	18	5	18	8	13	34	0	32	3	25	32	12	12	29	19	45	44	45	45	45	45	45	45
5	9	9	9	9	9	9	9	9	9	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
8	0	12	14	14	14	14	14	14	14	9	2	13	14	14	12	12	12	13	14	14	14	14	14	14
9	11	3	3	44	15	10	11	20	29	35	49	50	5	39	51	42	38	48	19	18	19	19	19	19
51	58	54	19	55	52	52	52	50	90	99	90	91	99	72	72	72	72	72	72	73	73	73	78	78
25	15	44	12	2	9	32	12	39	39	5	49	39	12	4	5	82	48	42	18	82	49	8	90	92
2	9	9	9	9	9	9	9	0	9	0	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
33	82	18	0	14	11	5	39	83	11	32	4	80	85	13	31	9	0	9	9	2	9	9	2	1

82843

रम
७१५४
५१५५

109

٢٥

40

वक्र
६१५८
२५१६

412

on. Digitized by

उत्तरघटिका

112

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८
	१०	१०	११	११	११	११	०	०	०	०	१	१	१	२	२	२	२	३	३	३	४	४	४	४	५	५	५	
	१३	२०	२१	४	११	१६	२६	४	११	२०	२८	६	१५	२३	१	८	१८	३६	५	१३	२२	०	८	१५	२६	५	१३	२२
	३८	८	१	११	३५	११	५३	४३	४०	४३	४५	८	६३	३८	५९	१६	१२	८	३६	७	४९	२५	५०	३८	७	०७	३०	
	३३	१६	३५	४९	४८	१०	५८	९	४८	५०	२४	२५	३५	१९	२५	४३	१४	५३	३३	३८	५६	९	५	३६	३५	३६	५६	३९
	०	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	
४	२६	४	३४	४७	३	१५	२७	३७	४५	४६	५५	५८	५	७१	१३	१५	१७	१९	२३	२४	१४	१५	२७	२७	२८	२८	२९	
	५४	१०	७	११	२७	१३	२४	१५	४	२	५५	२०	२८	३५	३८	८	३६	५९	८	१७	१७	५८	५५	१७	५९	०९	१५	
	५४	५७	६०	६२	६४	६५	६६	६७	६८	६८	६८	७०	७०	७०	७१	७२	७२	७२	७२	७२	७३	७३	७३	७३	७३	७४	७४	
	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	६४	
५	३	३	२	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	३	
५	४४	४७	६	१७	५६	५४	५३	१६	३७	३७	३८	५३	३	४२	४०	१	७	११	८	०	३	२१	३८	२८	६	५३	०	

४४
६४
६४

मौ घ ८३१

११५

३०
५६
५५

५२	२९	१८	१८	३०	३९	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१
१४	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
१४	३	८	१३	१८	१३	१८	३	८	१४	१८	१४	०	५	९	१६	२१	२७	२	७	१३	१३	१३	२८	३	५५
५५	१०	३५	५	२०	०	६	०	१६	५०	४२	८	४	६	१८	३	५०	३६	०	१८	७	४४	२५	४५	५५	५५
४	५	५	५	५	५	५	५	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५७	७	१४	१०	७	६	४	३	५६	५८	५७	५४	४२	४६	४३	३८	३६	३२	३१	२०	१६	१७	१३	१०	७	०
१५	१४	१५	५३	३१	२५	१	१४	४४	४४	४	२७	३७	५५	५४	५०	१३	३	४०	२७	४४	२६	२७	३१	३६	०
१३	४९	४९	१२	१२	४४	४३	४३	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
१६	३३	५८	३४	५३	३७	३६	५४	१५	२७	४३	४२	४४	५४	५५	५९	३९	४५	४९	३६	२८	१३	११	५८	५४	४२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३१	३४	३०	५३	३०	२४	१८	३२	२५	१२	१५	१९	७	१५	२८	३०	५	२७	३९	३३	२८	३९	२७	२७	२८	२८

३३

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	
६	६	६	६	५	५	५	५	५	५	६	६	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	७	
७	५	२	०	२८	२७	२७	२७	२७	२८	९	३	५	८	११	१५	१८	२२	२६	०	५	८	१८	१८	२३	२८
३७	०	२६	१२	३२	२८	०	१२	५	२७	६	१५	१२	४	५	३७	५५	४५	३८	५१	८	३३	३	४०	२२	१९
१६	५९	६	४५	५९	१८	१८	१३	३	५	२६	७	४०	२२	५०	४८	३२	२	४८	२६	४०	२०	३४	७	३७	०
१४	१५	१५	१५	२८	१३	१२	११	२०	१०	६	६	६	७	७	६	६	६	५	५	५	५	५	५	५	५
५८	३३	४६	२८	४९	५५	५४	५२	५४	१	१५	४६	९	३३	८	५१	३३	१८	१२	५६	४६	३८	३४	२८	१४	२०
३५	५१	३८	४८	१८	३	३८	२५	१२	४८	१४	२	२	१८	५०	२	५४	१८	५७	८	३६	८	२	२०	२३	१८
२५	६३	४०	१५	१०	४५	२	६	१९	१६	१२	१२	१५	२७	२८	३१	३२	३३	३४	३५	३७	३७	३८	१०	४०	
१	१४	२४	३८	२२	२९	२२	५१	८	८	५३	३६	४४	५५	३४	६	१३	४२	५५	४०	६	५८	५५	५५	१७	१७
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
४	८	१०	४५	५	६	३	६	५	५	५	३	२	३	२	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
५४	२६	५२	४६	३	५६	१८	२५	२२	५८	३८	४३	५१	२७	२५	३१	३८	१२	५६	१७	१८	११	५०	३०	३६	

५	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
२७	०	०	०	०	०	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३	३	४	४	४	४	४	५	५	५
१०	०	०	१३	२०	२७	३३	३९	४५	५१	५८	६४	७०	७६	८२	८९	९५	१०१	१०७	११३	११९	१२५	१३१	१३७	१४३	१४९	
३६	०	१३	३२	५१	७०	८९	१०८	१२७	१४६	१६५	१८४	२०३	२२२	२४१	२६०	२७९	२९८	३१७	३३६	३५५	३७४	३९३	४१२	४३१	४५०	
५७	५८	५८	५८	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९	५९
५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५	५५
२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७	२७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५	२५
५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१	५१
५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२	५२
३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९	३९

शशोःशोधः॥

116

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	२२	४४	६६	८८	१००	१२२	१४४	१६६	१८८	२००	२२२	२४४	२६६	२८८	३००	३२२	३४४	३६६	३८८	४००	४२२	४४४	४६६	४८८	५००	
०	१५	३०	४५	६०	७५	९०	१०५	१२०	१३५	१५०	१६५	१८०	१९५	२१०	२२५	२४०	२५५	२७०	२८५	३००	३१५	३३०	३४५	३६०	३७५	
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	
२५	२२	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	
१०	१०	१०	११	११	११	१२	१२	१२	१३	१३	१३	१४	१४	१४	१५	१५	१५	१६	१६	१७	१७	१७	१८	१८	१८	
०	२३	४५	६७	८९	१११	१३३	१५५	१७७	१९९	२२१	२४३	२६५	२८७	३०९	३३१	३५३	३७५	३९७	४१९	४४१	४६३	४८५	५०७	५२९	५५१	
५१	६	२१	३०	४२	५३	६४	७५	८६	९७	१०८	११९	१३०	१४१	१५२	१६३	१७४	१८५	१९६	२०७	२१८	२२९	२४०	२५१	२६२	२७३	
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	
११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	११	

मौसमघटा

117

२	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
२	२	२	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५
२०	२३	२७	३१	३५	३९	४३	४७	५१	५५	५९	६३	६७	७१	७५	७९	८३	८७	९१	९५	९९	१०३	१०७	१११	११५	११९
२८	५५	३३	१६	३	५५	५९	५०	५२	५७	६	१५	२८	४३	२	१०	४७	७	३३	९	३०	३	३८	१३	५२	३२
३३	५२	५८	६	२६	९३	४०	४०	५८	४	५३	५२	५९	८	५६	४८	३८	१०	४४	५४	२६	५	४२	४	४०	
४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
४२	२८	१६	८	०	५२	४७	४१	३७	३३	३०	२७	२६	२४	२२	२१	२१	२१	२१	२०	२०	२१	२२	२३	२४	२५
२७	२७	५६	३८	५५	२६	३	८	४	५७	११	४१	२४	३८	२१	१८	२	३१	१०	३८	३४	३	५५	४४	५५	१
२८	३०	३१	३२	३२	३३	३३	३४	३४	३५	३५	३५	३६	३६	३६	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
१२	१६	१०	८	४	२१	५२	१८	३४	१	३१	५८	२१	४७	१	३०	५५	१०	३१	५५	१८	३८	५५	४८	३६	४
१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५८	४७	३८	२६	१६	०	५२	४३	३५	३०	२७	२४	२१	१७	१३	८	३	१	२	६	८	१०	१३	१६	१६	१०

11

२०

भोजघलीर.

119

	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
	२	२	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	५	५
x	१५	२८	१	५	६	१२	१६	२०	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८	५२	५६	६०	६४	६८	७२	७६	८०	८४	८८	९२
	८	१५	४०	२४	४	४९	३८	३९	३०	३०	३६	४३	५५	८	२४	४२	४	२८	५३	२९	५२	२२	९	३८	३९	४०
	०	१८	४०	४४	२९	३८	३२	४८	२	४४	१८	३४	६	३०	३०	३४	९	४९	४९	५४	३४	०	८	४४	४४	४४
	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
	४४	४४	३०	१९	८	९	५३	४६	४९	३८	३४	३२	३०	२८	२९	२९	२५	२५	२४	२५	२५	२६	२६	२९	२८	३१
	५२	५	१४	४२	१९	०	५	५८	५२	६	५३	५५	८	२९	३०	१५	३०	८	५८	२९	२८	९	४४	६	३५	३५
	२९	२८	२८	३०	३९	३२	३३	३२	३४	३४	३५	३५	३६	३६	३६	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
	१४	१८	२१	४०	४३	१६	०	२६	४	३८	४३	३५	४	१८	५४	२२	४६	१९	३३	१	१४	४४	४	४४	२२	६
	१	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
x	३०	५४	८	५४	४९	१५	१९	५२	३८	३६	४९	२६	११	१०	८	१०	०	६	०	१	१	८	८	१०	१३	१८
																	x		x							

मो. २०१०

120

३७	२८	२८	३०	३२	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३
६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	९
१३	१५	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२२	२८	५	१०	१५	२१	२६	२	७	१३	१८	२४	२९
४२	४९	२९	२३	७	४	३	८	१०	२७	२७	३८	४२	८	२७	४८	१०	३३	४८	२६	५३	२३	५९	२९	५२	२३	२३
४६	५१	३८	७	१०	५६	५९	८	३०	४	५	४८	५६	०	५२	३३	१२	५२	३७	३८	५४	५२	५३	२३	४८	२३	२३
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
३३	३४	३४	३७	४०	४२	४४	४७	५०	५२	५५	५६	५	५	६	८	११	१३	१५	१६	२०	२१	२३	२४	२४	२४	२४
२३	०	४७	४३	१०	३५	५२	२६	७	५९	३२	४७	७	०	१०	२६	५०	५९	२२	५३	१८	३५	२	५८	५९	११	११
४७	४७	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
१२	१३	५	१८	२७	४७	४	१५	३७	४८	६	२०	३६	४६	५०	५३	५२	८	३७	४३	५०	५४	५२	३	२	५४	५४
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
२७	१७	१	२	१५	१४	१२	१८	१५	१८	१६	१८	३८	३६	३४	३३	१४	१३	८	१०	८	१०	१०	५	१	२४	२४

श्री मन्त्र २९

121

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	६	६	६
६	७	८	९	१३	१६	२०	२४	२८	३१	३५	३९	४३	४७	५१	५५	५९	६३	६७	७१	७५	७९	८३	८७	९१	९५
५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२	९४	९६	९८	१००	१०२
५	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१७	५८	४३	३०	१८	०	१	५५	५०	४४	३९	३४	३३	३२	३०	३०	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८	२८
२७	१८	२८	२५	४	३४	२९	३२	७	२२	३२	५९	६	५	१३	२८	२८	५४	४०	४०	२	१८	३५	१८	८	५८
१५	२६	२७	२८	३०	३९	३९	३३	३३	३४	३४	३५	३५	३६	३६	३७	३७	३८	३८	३८	३८	३८	४०	४०	४०	४०
२५	२५	१३	२५	३	१	४८	३४	२६	३	२६	१०	५३	१८	५५	२	४६	५	३७	०	२८	५३	१६	४४	२	४५
२	१	१	१	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५५	४८	२८	५९	५८	३३	३	४५	४६	३०	१८	२०	१२	१२	८	८	६	५	१४	१	६	४	१०	२	२५	२

जो मछली २१

122

१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
१७	२२	२६	१	६	१७	१६	२१	२७	२	७	१२	१७	२३	२८	३	८	१४	२०	२५	१	६	१२	१७	२३	२८	३	८	१४	२०	२५	१	६	१२
१६	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
४२	५१	५०	५	२०	७	३	३५	३७	३२	३७	३९	३	२	२	५८	२	५३	५६	२७	१२	५६	२७	१२	५६	२७	१२	५६	२७	१२	५६	२७	१२	५६
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
३६	३८	५७	५२	५३	५५	५२	५१	५३	५४	५५	५२	३	६	६	१०	११	१३	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	
५०	२	०	१३	५	२८	१२	३३	३३	५	३४	३३	६	२३	३४	२	४	४८	५२	५५	३२	५८	१९	३२	०	३३	३	४	४८	५२	५५	३२	५८	१९
५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	
५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	
५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०
५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२
६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३
६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४
६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५
६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६
६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७
६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८
६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९
६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००

मोम घटी १५

123

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	५	५	६	६	६	६	६	६
२३	२५	२७	२८	१	४	७	११	१४	१८	२१	२५	२८	३	७	११	१६	२४	२४	२८	३	८	१३	१७	२२	२७
५५	१८	११	२४	५७	४८	२	२६	१	४	३३	२८	३०	३६	४७	२	२४	४७	४६	४७	१३	२७	४४	२८	२८	
२	२८	३४	४	०	११	५५	५२	५५	३६	३७	१३	२७	१०	१३	२८	५५	३	५३	३	४८	५३	२८	२७	५२	२७
२	६	६	५	५	५	४	४	४	४	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
१६	४७	१५	५२	३३	१४	५५	४	३३	२७	२०	१३	७	३	०	५७	५५	५२	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३	५३
१८	४७	२	५०	०	२५	४५	५५	५३	३४	५७	४८	३८	१८	५२	१०	२६	२	४६	३३	२०	५२	२३	५	४६	५३
८	१४	१७	३०	२३	२४	२६	२७	२८	३०	३२	३२	३४	३५	३५	३६	३७	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	४०	४७
५८	२१	१७	४६	१५	२०	५७	५६	०	४४	४	५६	१५	२	४६	३८	१३	५२	१८	२४	३४	५०	५७	५३	१६	४३
८	५	३	२	१	१	१	१	०	१	०	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
३०	१४	२६	५०	११	२	१४	४	५३	६	१५	५६	७	२०	१५	३	२	१५	१६	१	२०	२८	०	५	५	२

४ ८

७	२८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
२	७	११	१७	२३	२७	२	७	१२	१८	२३	२८	४	८	१५	२०	२६	१	७	१२	१८	२३	२८	४	१०	१५
१९	७	८	८	१२	१८	३०	४	५८	७	३७	५८	२४	५०	१८	४६	९८	५०	२३	५५	२६	५८	२७	५८	२५	५९
३७	८	१०	३३	५३	३६	४७	१८	१३	१३	५५	४३	१८	१३	३७	५८	८	३	१८	१३	३८	१३	२६	१८	४६	३०
३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५७	५८	०	१	३	६	७	७	११	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९
१५	१५	५९	३०	८	३२	१३	२२	३९	१५	६	५८	५८	१५	०	४२	५२	२९	३०	२५	२७	२५	५६	३६	२६	३०
४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
७	८	४२	२१	३४	३६	३७	४०	४५	५६	१२	५२	३६	४२	५५	०	५	१३	१८	१७	१३	७	३	१४	३५	३५
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४	४	५०	५०	५९	३४	१०	१	६	११	७७	३	८१	२	३	१	७	११	८१	१०	१२	१८	१०	१२	१८	१२

125

जीमघटा २४

126

*

२७	१८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
६	६	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	९	९	९	९	९
२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३	८	१३	१८	२३	२८	३
२०	१८	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३
५	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५१	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७
३२	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६
५७	३०	३१	५	३३	३०	१	११	३१	३१	१	१०	१५	३१	३१	५१	३	१०	१८	२८	१८	१२	५५	५५	५५	५५
०	०	१	१	१	०	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६

१३

२१३१

१९१५

जोमघटा

127

२	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१०	१०	३६	५४	२६	३६	४०	३४	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०
१३	३०	५८	२७	२७	५८	४७	२३	७	५५	४३	३५	२५	१७	१२	८	६	५	१	१	०	१	१	३	३	३
२८	२८	२९	४	५४	०	३८	२७	१५	८	३	२६	८	१९	६	४	४८	५	४५	७	५४	२	४	३	३	३
३	२	१३	२०	२३	२५	२६	२७	२८	३०	३३	३३	३३	३३	३५	३६	३७	३७	३७	३८	३८	३८	४०	४०	४०	४०
२८	७	५४	५९	२५	८	५५	४५	५६	५९	५८	३९	१२	५५	२६	२८	१०	५०	३	८	३५	१०	२६	४८	१९	४५
१	६	५	३	३	२	३	७	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	३९	२२	१७	५४	४५	४५	१८	५५	३६	८	२६	४४	०	३३	३९	३७	२३	११	३३	२८	५	०	२६	८	३

३७

उक्त घटि २६

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७
५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५	५
५	५	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६
३३	३२	३१	३०	२९	२८	२७	२६	२५	२४	२३	२२	२१	२०	१९	१८	१७	१६	१५	१४	१३	१२	११	१०	९	८
३३	२९	४	१२	३३	१३	२२	२४	१३	५	२२	३०	४३	४९	५२	५९	६१	६४	६५	६९	६९	६८	६८	७०	७१	७१
२	५८	८	५५	०	२९	२३	४	१०	२८	१५	४०	९	३३	४९	७०	७९	८६	८५	१५	०	१५	३३	५८	५८	५८
१७	१७	१५	१७	१०	११	१२	१	१०	१४	१३	७	६	५	३	३	६	१	२	१	१	०	०	०	०	०
२४	२४	२८	५५	१८	२७	२२	२६	२०	५१	५६	१९	२८	५०	१५	२४	३४	१८	५	५७	१८	५३	५६	१	३८	५

वक्र
१११०
८१३०

६०१
८१२२

६०१
८१३०

माग
८१२
८१३०

२७	१८	२८	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२
२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१
५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७
७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७
७७	७८	७९	८०	८१	८२	८३	८४	८५	८६	८७	८८	८९	९०	९१	९२	९३	९४	९५	९६	९७	९८	९९	१००	१०१	१०२
५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३	६४	६५	६६	६७	६८	६९	७०	७१	७२	७३	७४	७५	७६	७७	७८	७९	८०	८१	८२
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
०	५	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०

२१२६
१०१०५

	29	28	27	26	25	24	23	22	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48	50	52	54	56	58
	21	0	2	4	6	8	10	12	14	16	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48	50	52	54
	30	49	25	9	39	14	44	19	49	24	54	29	59	34	64	39	69	44	74	49	79	54	84	59	89	64	94	69	99
	39	59	34	64	39	69	44	74	49	79	54	84	59	89	64	94	69	99	74	99	79	94	74	99	79	94	74	99	79
	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
41	92	13	14	25	29	22	28	14	39	14	22	22	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39	39
	85	34	85	0	94	12	12	85	9	84	43	24	15	25	29	84	22	49	78	25	88	0	0	0	0	0	0	0	0
	99	91	92	3	93	98	98	98	98	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94	94
	33	15	31	33	26	33	89	89	14	33	35	80	83	32	39	31	29	88	18	9	0	43	84	34	39	0	0	0	0
	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
42	49	73	32	10	36	12	2	9	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

११११
 ११११
 ११११

११११
 ११११
 ११११

उत्तरायण

132

११	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१
४	५	४	३	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२	२
३३	३१	३३	३५	३७	३९	४१	४३	४५	४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१	७३	७५	७७	७९	८१	८३	८५
३२	३६	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८
८	११	१३	१५	१७	१९	२१	२३	२५	२७	२९	३१	३३	३५	३७	३९	४१	४३	४५	४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५
४५	४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१	७३	७५	७७	७९	८१	८३	८५	८७	८९	९१	९३	९५	९७	९९	१०१
३७	३९	४१	४३	४५	४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१	७३	७५	७७	७९	८१	८३	८५	८७	८९	९१	९३
१५	१७	१९	२१	२३	२५	२७	२९	३१	३३	३५	३७	३९	४१	४३	४५	४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१
३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२	९४
४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२	९४	९६	९८	१००	१०२
३९	४१	४३	४५	४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१	७३	७५	७७	७९	८१	८३	८५	८७	८९	९१	९३	९५
४७	४९	५१	५३	५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१	७३	७५	७७	७९	८१	८३	८५	८७	८९	९१	९३	९५	९७	९९	१०१	१०३
४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	७८	८०	८२	८४	८६	८८	९०	९२	९४	९६	९८	१००	१०२	१०४

वक्रय
५१३५
८१२६

वक्रय
२१२९
८१३५

माग
११३२
८१३०

३९२

४५५
४५५
४५५

१८
५

3

24 9
92 2

1-99.2
35 22

2

133

[illegible]

४३
३१५
१२५५

११५३

ty Haridwar Co

Foundation USA

2129
2130

32

134

[illegible]

जोमघटी १२

जोमधल ११२																									
१२	२२	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	
५	५	५	६	६	६	६	६	६	७	७	७	७	७	७	८	८	८	८	८	८	९	९	९	९	
१६	११	२६	०	५	१०	१४	१८	२३	२८	३	८	१३	१७	२२	२७	३	७	११	१६	२१	२६	३	६	११	१६
७	१४	२५	४	१७	०	३८	४७	५७	३८	२१	५	५३	३८	२७	१७	८	२	५७	५३	४८	४५	५०	४०	५१	५४
५०	३२	२२	४६	५५	२८	३१	१३	७	३१	४७	२८	४	७	०	५३	४२	२	३६	३२	१८	२८	२०	१०	४२	४८
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
१३	१३	१४	१७	२२	२३	२६	२८	३३	३६	४०	४४	४७	५२	५६	३	६	११	१७	२२	२८	३४	४०	४२	४७	४८
२४	५७	३४	४७	४७	२५	५१	२१	१७	४८	२३	१६	४३	८	३३	४	५०	३६	५	४	२०	७	७	३६	२२	३२
३२	३८	३८	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४०	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४१	४२	४२	४२	४२	४२	४२	४२
२०	२८	३७	११	७	१६	३१	३६	४४	५४	५	५३	१५	२२	२७	३६	५३	५८	७	१४	१५	२१	२२	२१	२१	२२
१३	१८	३८	२५	१६	२३	३४	४४	४४	४०	३२	२८	५७	४	३७	३१	३१	३८	३८	३३	४०	४८	५०	५१	४८	४६

१३

जोमादिघटी१२

136

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
१	१	२	२	३	२	२	२	२	३	३	४	४	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	५	५	५
२१	२५	०	४	८	१३	१८	२१	२६	१	५	१०	१४	१८	२३	२७	२	६	११	१५	२०	२४	२८	३	८	१२
२३	५०	१६	४३	८	३५	०	३६	५२	२५	४४	८	३३	०	२६	५२	१७	४४	११	३८	६	३५	३	३३	४	३५
३२	२१	५३	१	८	५२	१५	१३	२५	२०	५	४७	५१	५८	५	१४	५८	२३	४८	२	१३	५४	५८	५३	९	
३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
५२	४	४३	३८	३५	३०	२७	२४	२२	१८	१६	१३	१३	११	१०	८	८	५	६	६	७	८	८	८	१२	
२०	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४	४४
३७	४८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८	३८
५	४	४४	३७	४४	२७	१५	२४	२१	१८	१८	२०	१८	१७	११	११	८	८	१४	२४	३३	३८	५३	५४	४	१०
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४

श्रीगणेशाय नमः

137

30
32
46

27	15	12	30	39	36	33	38	34	39	35	32	80	84	82	83	88	84	83	89	85	40	41	42
6	8	9	7	9	9	9	9	5	5	5	5	2	2	2	2	2	2	2	2	90	90	90	99
20	24	37	94	96	24	20	24	0	5	24	25	29	2	5	23	22	25	0	4	29	25	22	29
42	42	29	94	94	34	34	44	5	90	25	25	25	80	9	33	2	39	9	32	8	35	32	5
35	43		14	14																			
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
80	82	82	85	82	49	42	43	45	42	9	8	5	90	99	92	92	95	95	99	95	95	99	99
85	8	19	82	39	92	95	3	45	3	80	5	5	99	38	34	84	35	29	80	29	5	15	20
82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82	82
42	9	49	89	20	13	25	19	4	24	45	2	4	15	25	80	89	44	9	3	5	7	84	8
0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	4	12	23	2	10	25	14	80	35	20	8	94	90	79	5	14	19	5	25	90	3	2	3

22

मौसमघटी १२

२	२	२	४	५	९	७	८	२	९	११	११	१३	१४	१५	१६	१७	१८	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६
३	३	३	३	३	३	३	३	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४	४
५	८	११	१४	१७	२०	२४	२८	२	५	८	१३	१७	२१	२६	३०	३४	३८	४२	४६	५०	५४	५८	६२	६६
२४	६	४	१२	३१	५८	३३	१४	२	५	४२	५४	५८	१०	२३	३०	३४	३८	४२	४६	५०	५४	५८	६२	६६
३८	५३	२३	१७	४२	२९	८	२०	९	११	५३	२०	४०	११	५८	१८	५	५७	१८	३	४	२५	३२	६	३१
५	५	५	४	४	४	४	४	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३	३
११	१२	०	४	३०	२९	११	४	५७	५३	४०	४४	३३	३८	३९	३५	३४	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३
४०	४४	३	२८	१८	३९	४६	३६	५२	९	१५	३८	२६	१०	१३	४०	४०	१२	१६	१३	१४	४०	३०	३५	५८
२२	२४	२५	२६	२८	२८	३०	३१	३२	३४	३४	३४	३५	३६	३७	३७	३७	३७	३७	३७	३७	३७	३७	३७	३७
४२	४५	४५	५५	८	२८	५६	४२	४०	२२	४०	५०	४३	६	३८	१०	४०	१३	५१	५८	३४	५७	२६	५२	३१
४	३	२	२	१	१	१	१	१	१	०	०	१	१	१	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०
४२	५७	१८	५४	४३	३६	१३	४	८	२६	४०	३१	१८	२	२	३	१३	५	१२	२१	४	२	८	१७	६

पराशरः नमः
तिः प्रोत्सी ज्ञातुं कुरुते
मेनेति परेतया नमः
उत्पान् १

कृतं प्राचिनं प्रधानं व्यासो

३

२

धर्मप्रदीपः काशो नवा
धर्मप्रदीपः काशो नवा
काशो नवा काशो नवा
ममेव

गणनाद्वयगुणानां
मन्त्रोद्येनामरे
॥१३

त्यर

मानानं सहस्रं वंधुभिः ॥ तं सं तं दृश्यते गतं स्मयः कृताधिपत्या निर्वसाधुवं
धुतां म॥ १० ॥ प्रसेनो नाराधयतो यथा यथा विभज्य नत्वा सपयत्तपातया ॥ गु
णा नुरागां दिवसरव्यमीयिवा नूवा धते स्म त्रिगणः परस्परम् ॥ ११ ॥ निरस्यं सार्धं
नमानवर्जितं नैव रिदतं विरहस्य सत्क्रियां म॥ प्रवर्तते तस्य विरोधशालिन
गुणा नुरोधेन विना न सत्क्रियां ॥ १२ ॥ वसन्ति वांछन्ते वशी न मन्युना स्वध
र्म इत्येव निवृत्तिकारणः ॥ गुरुपदिमिष्टे न रिपोः स ते पिबानि सति दंडेन संध
र्म विह्वलं म॥ १३ ॥ विधाय रत्नौत्थरितः परेतरा नैव शोकिता कारं पुपेति शं
कितः ॥ क्रिया पर्जेष्टं उजा विसाहताः कं तरता नस्य वदंति संपदः ॥ १४ ॥ प्र

स्वमंडने रक्षंतीति रतने पावकान्

वा

क

रात
२

विज्ञेयं विज्ञेयं
संस्थात इत्यमरः
प्रशान्त कालः
३

^{अथ मतेषु नयेषु} ^{२१} ^{२२} ^{२३} ^{२४} ^{२५} ^{२६} ^{२७} ^{२८} ^{२९} ^{३०} ^{३१} ^{३२} ^{३३} ^{३४} ^{३५} ^{३६} ^{३७} ^{३८} ^{३९} ^{४०} ^{४१} ^{४२} ^{४३} ^{४४} ^{४५} ^{४६} ^{४७} ^{४८} ^{४९} ^{५०} ^{५१} ^{५२} ^{५३} ^{५४} ^{५५} ^{५६} ^{५७} ^{५८} ^{५९} ^{६०} ^{६१} ^{६२} ^{६३} ^{६४} ^{६५} ^{६६} ^{६७} ^{६८} ^{६९} ^{७०} ^{७१} ^{७२} ^{७३} ^{७४} ^{७५} ^{७६} ^{७७} ^{७८} ^{७९} ^{८०} ^{८१} ^{८२} ^{८३} ^{८४} ^{८५} ^{८६} ^{८७} ^{८८} ^{८९} ^{९०} ^{९१} ^{९२} ^{९३} ^{९४} ^{९५} ^{९६} ^{९७} ^{९८} ^{९९} ^{१००}

सा मावेन बोधमस
को

शुभेदो धरत
कापयो पुते
शुभेदो धरत

मेः

एतन्मोक्षमार्गः प्रारम्भितकियत्वात् सत्ता को व्यस्य नरतराजपरासुखम आशय प्रमग नष्टदेवतामरणः लक्ष्मणलक्ष्मीचरणः निगतिवर्तिगतिमेकाग्र्यमः
 एतन्मोक्षमार्गः प्रारम्भितकियत्वात् सत्ता को व्यस्य नरतराजपरासुखम आशय प्रमग नष्टदेवतामरणः लक्ष्मणलक्ष्मीचरणः निगतिवर्तिगतिमेकाग्र्यमः

किरा

२

महिप्रथमं भक्तं
 तमकिमुक्तं तमि
 नमकिमुक्तं

॥६॥^१स्य^२सि^३अ^४ग^५ए^६श^७ा^८न^९म^{१०}॥^{११}अ^{१२}स^{१३}ः^{१४}क^{१५}रु^{१६}ण^{१७}ां^{१८}म^{१९}ध^{२०}प^{२१}स्य^{२२}पा^{२३}नि^{२४}ति^{२५}॥^{२६}प्र^{२७}जा^{२८}स^{२९}ं^{३०}व^{३१}त्ति^{३२}य^{३३}॥
^{३४}म^{३५}य^{३६}त्वे^{३७}दि^{३८}तु^{३९}म्^{४०}॥^{४१}स^{४२}व^{४३}र्णि^{४४}नि^{४५}ग^{४६}ा^{४७}वि^{४८}दि^{४९}तः^{५०}स^{५१}मा^{५२}य^{५३}यौ^{५४}पु^{५५}धि^{५६}रि^{५७}रं^{५८}द्वै^{५९}त^{६०}व^{६१}ने^{६२}व^{६३}ने^{६४}वरः॥७॥
^{६५}क^{६६}तः^{६७}प्र^{६८}ण^{६९}म^{७०}स्य^{७१}म^{७२}हा^{७३}म^{७४}हा^{७५}भु^{७६}ज^{७७}ा^{७८}ज^{७९}तां^{८०}स^{८१}प^{८२}ते^{८३}न^{८४}नि^{८५}वे^{८६}यि^{८७}ष्य^{८८}तः॥^{८९}न^{९०}वि^{९१}व्य^{९२}स^{९३}त्त^{९४}ये^{९५}तै^{९६}॥
^{९७}स्ये^{९८}म^{९९}नो^{१००}न^{१०१}दि^{१०२}प्रि^{१०३}यं^{१०४}प्र^{१०५}व^{१०६}त्तुं^{१०७}मि^{१०८}ष्ट^{१०९}ति^{११०}मृ^{१११}पा^{११२}सि^{११३}ते^{११४}वि^{११५}र्णः॥१२॥^{११६}द्वि^{११७}पां^{११८}वि^{११९}धा^{१२०}ता^{१२१}य^{१२२}वि^{१२३}धा^{१२४}॥
^{१२५}तुं^{१२६}मि^{१२७}ष्ट^{१२८}तौ^{१२९}र^{१३०}स्य^{१३१}न्त^{१३२}सौ^{१३३}म^{१३४}धि^{१३५}ग^{१३६}म्य^{१३७}न्त^{१३८}तः॥^{१३९}सं^{१४०}सो^{१४१}ष^{१४२}वो^{१४३}दा^{१४४}य^{१४५}वि^{१४६}शेष^{१४७}शा^{१४८}लि^{१४९}नो^{१५०}वि^{१५१}॥
^{१५२}नि^{१५३}श्चि^{१५४}ता^{१५५}थौ^{१५६}मि^{१५७}ति^{१५८}वा^{१५९}च^{१६०}मा^{१६१}ददौ॥१३॥^{१६२}क्रि^{१६३}या^{१६४}सु^{१६५}प्र^{१६६}त्तै^{१६७}न^{१६८}प^{१६९}चा^{१७०}रु^{१७१}व^{१७२}रु^{१७३}षौ^{१७४}न^{१७५}व^{१७६}न्ता^{१७७}या^{१७८}॥
^{१७९}प्र^{१८०}भ^{१८१}वो^{१८२}न्त^{१८३}ज^{१८४}वि^{१८५}मिः॥१४॥^{१८६}प्र^{१८७}तो^{१८८}सि^{१८९}सि^{१९०}न्त^{१९१}न^{१९२}म^{१९३}सा^{१९४}धुं^{१९५}सा^{१९६}धुं^{१९७}वा^{१९८}सि^{१९९}तं^{२००}म^{२०१}नो^{२०२}हा^{२०३}रि^{२०४}च^{२०५}तु^{२०६}र्ल^{२०७}भ^{२०८}व^{२०९}॥
^{२१०}चैः॥१४॥^{२११}सं^{२१२}किं^{२१३}स^{२१४}खां^{२१५}सा^{२१६}धुं^{२१७}न^{२१८}शा^{२१९}स्त्रि^{२२०}यै^{२२१}चि^{२२२}प^{२२३}हि^{२२४}तां^{२२५}नै^{२२६}यः^{२२७}सं^{२२८}शृ^{२२९}णु^{२३०}ते^{२३१}सं^{२३२}किं^{२३३}प्र^{२३४}भुः॥१५॥^{२३५}स^{२३६}दा

१५५
 सः वने चरः

कितं किं किं तति
 ते विद्याः

वारसु गुरु
 रविः ३ तिमरः

रात्र
 २

एवासा एवासा नमो तव विधातु मे ता विद्याः ॥१॥

८५०

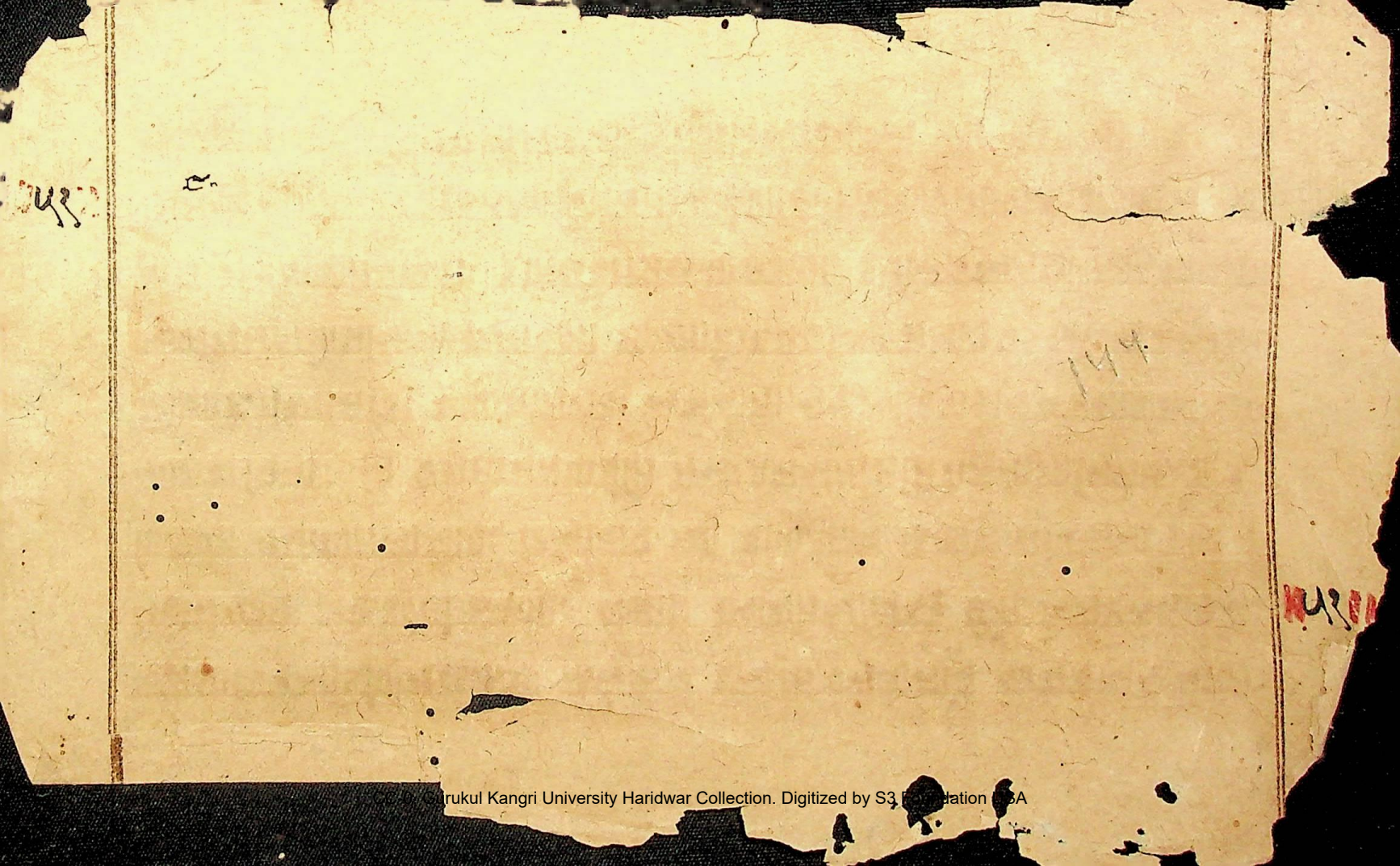
१५२

कीटाक्ष काव्य

अंग

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

कथमादिषुस्वार्थेणमंलकजः कथंकारं इत्यंकारंभुवोभावे कायब्रह्मचर्यंगतः
लक्ष्मिमुद्रं लक्ष्मिदर्शनं कनमोः लक्ष्मीः स्थायतेस्त्राविड्डृष्टोस्त्वैश्वर्यसंघातयोः
दिलोपः संयोगांतस्यलोपः दित्वादाप स्त्री वार्णात्कारं ककारः रादिंफोवा रेफः २
कारादनिनामानि शृणुतोममपार्थति मन्त्रः प्रसन्नतामेतिरामनामानिशंकमा २
लोकाद्येषस्यसिद्धिः यथामातरादेः स्वरुयातोऽनुच्यत्यादिशब्दोच्यन्नसार्थकः मम
स्कराभुनंचकेप्रक्रियांचतरोचितां अवताद्दोहययावकमलाकरईश्वरः सुरासुरमरा
कारः मधुपायातयकजः इतिछंदंतप्रकृमासमाप्ता इतिभारस्वतप्रक्रियासमाप्त
॥समुद्भ्रासोमतेर्वाचिश्चारुताचतरोचितासर्वव्याकृतिसचारः कथंव्याख्यादते॥ श्री
भुजरावत १८३३वैसायमासेकल्पपक्षेणकादस्यांरवदीने॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥ श्री॥

रत्रियमात्रसर

चक्रवर्तिनः३

ध१

प्रसिताप्रकृतपोयस्य३

प्ररो मेघना
दस्य५

सुमीवस्य५

करास्य३

न

सवत्सैः प्रतुर्भद्रज्याः स्निग्धावरस्ये ॥ इति ब्रह्मवर्गः ॥ मूर्धाभिपिको राज
 न्योवाहुजः सत्रियो विराट् ॥ राजिराट् पार्थिवस्माभ्युपभूय महीक्षितः ॥ राजा तु प्र
 राताशेषसामंतः स्यादधोऽध्वरः ॥ चक्रवर्ती सार्वभौमो नृपो न्योमंडलेऽध्वरः ॥ रामो दाश
 रथी रावणादिका कस्य राघवाः ॥ सौमित्रिर्लक्ष्मणो लंकापतिर्वीरस्त्यरावणाः ॥ दश
 स्यो मेन्द्रजिन्मेघनादौ दरीकृतः ॥ अजनेयस्कः हनुमान हनुमान्मारुतात्मजः ॥ ककिधा
 पतिस्तु ग्रीवो दौजटा पुजटा युधो ॥ अजातशत्रुः शल्यादिः धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ रा
 धेयो गाधिपः करणो भीमसेनो हिडम्बजित ॥ मारुतिः वक्र रातिर्वक्रवैरी वक्रोदरः ॥ ध
 नंजयोर्जुनपायो विजय शकनंदनः ॥ गाजीवी फल्गुनः सत्यसाची मध्यपोऽवः ॥ वि
 द्युः कशरी भक्तः ज्येष्ठवाजी कपिध्वजः ॥ एथा तु कुंती कर्मा तु पांला पाशसेन्ये वि

रामस्य३

हनुमानस्य५

युधिष्ठिरस्य५

भीमसेनस्य३

ध१

वी

५ जुनस्य१

कुंसाः१

वी

जटापुत्रावि

पत्नीवशावा

सातपत्नीं प्रायरायाय प्रितं क
वृषदत्त च

मनुब्रह्मते दक्षिणे मारुतु पवीत्युच्यते द्विजः सत्वे प्र
देवप्राजापत्यपैत्र्यात्म
तीर्थीणां क्रमेणोक्तं

वीतीकं च स
ने

कंठी कतिपय जो पवीत
यजोपवीतस्य

अपसव्य जो पवीतस्य

मस्तसंघत कर्म्म नित्यमागं नुसा धनं उपवीतं यजस्रं प्रोक्षते दक्षिणे करे प्राची
ना वीतमयस्मिन्निवीतं कंठं वितं अंगुल्य मेतीर्थं देवस्वत्यां गुल्यो मूले काया
मध्ये गुणगुल्योऽपि मूले त्वंगुल्य व्रजिं स्याद्ब्रह्मभूयं ब्रह्मत्वं ब्रह्मसायुष्यमित्य
वि ॥ ५॥ कथं सातपनादिकं संन्यासवर्त्य न शनैः पुमान् प्रप्राप्य वीरहा ॥ ५॥ नष्टाग्निः
कुह्नो लोभा निमग्नोऽर्थं पथ कल्पना ॥ ५॥ ब्राह्मणः संस्कारहीनः स्यादस्त्राध्यायो निराकृतिः
धर्मध्वजो लिंगवर्तिरवकीर्णो सततव्रतः ॥ ५॥ सुते यस्मिन् सत्तेति सत्तेयस्मिन्नुदेति च
अं शुमान् भिनिर्मुक्तो भुदितौ तौ यथाक्रमं ॥ ५॥ परिवर्त्तानुर्जन्तु देवैः परितो हतान्
परिवर्त्तिस्तत जायान् विवाहोपपन्नो समौ ॥ ५॥ तथा परितो यो दाहोपपन्नः पाशिया
उनं ॥ ५॥ यवायोग्याम्यधर्मो मेधुनं निधुवनं रतं ॥ ५॥ त्रिवर्गो धर्मकामार्थे अर्च्यः समो ह वै
विवाहस्य

देवभावस्य
देवभूयादिकंतद्व

ब्रह्मभावस्य

13

वेध

भवतीति चेत्तकी हरीतकी औद्रुक्ता विषमहन्त्री भवति । पुनः पिप्पली वृद्धमाना विषमहन्त्री भवति । वृद्धमानत्वं यथा त्वरुक्ता पंच
वृद्धा वा तद्वद्वधाय वा कणा विवेति द्वादश दिनं तस्या चैवोपकर्षयेत् ॥ एकं विंशतिं दिनं सिद्धं पिप्पली वृद्धमानकमिति पुनः
उग्रजिह्वीरकं गुडेन युक्तं विषमहन्ति पुनः उग्रायवनी गुडेन सेव्यमाना विषमहन्ती भवति ॥ इति क्रमेण योगचतुष्टयं बोध्यं ॥ ६० ॥ अथ
कांतिस्वकीयकांता कितरोचनेन यथासा पुनः चंपते लोचनेन यथा पुनः सात्पती प्रसूनानां पुष्पाणां प्रकारः समहस्तनमुपसृती
॥ ॥ भवति विषमहन्त्री चेत्तकी औद्रुक्ता भवति विषमहन्त्री पिप्पली वृद्धमाना विषमहन्ती भवति पुनः गुडेन शशमृगति तयो
॥ ग्रसिक्तामाना गुडेन ॥ ६० ॥ स्वकांतिजितरोचनेन चंपते लोचनेन सात्पती प्रसूनानि कनस्पृत्क वरि पंचवक्त्रोदरि परोत्तकदुरोहिणी
॥ मधुकुयेतकी सुस्तक इकलित कषायको विषममापुते जीयते ॥ ६१ ॥ किमुभ्रमयसि विजयंकु वित्तयंकराभ्यां सिद्धं मदीयवचनं सु
॥ धारस्यमंसा माकस्येय । पुराणविषमश्चरे कुलक निंब सिंहीद्रुतामता घनकषायको मधुयुतो वरीवत्यवे ॥ ६२ ॥
कवरी केरापाशोयस्याः पुनः पंचवक्त्रसिंहस्तददुरंयस्याः इति चत्वारि संबोधना निपटोत्तम ० कदुरोहिणी कटुक मधुको मधुकः चेत्तकी
हरीतकी । सुस्तकः पंचभिः रेतैकलितः कषायः विषम इति द्रुते जीयते न प्रतिशयेन जयति ॥ ६१ ॥ किमिति हे जिये कराम्यां कुव नरं क
मत्तं किमुभ्रमयसि जनेन सचिंततादृशिता मदीयवचनं समाकल्पय पुराणविषमश्चरे कुलक निंब सिंहीद्रुतामता घनकषायको मधुयुतो वरीवत्यवे ॥ ६२ ॥
याः वरीवत्यवे प्रति कुलकः पटोलः निंबः प्रासही रहती इद्रुजः ० जमता ० घना ० मधुनाः प्रक्षेपः कार्यः ॥ ६२ ॥

23

नका केति शक्रा कृद्दुधवः ददुधः॥ चक्रमर्द्धः॥ वृषो वासा॥ अमता गुह्यी॥ निर्गुडिका शोफाली भृंगो भृंगराजः द्युश कंदकारी यवनी
अं एते रष्टाभिकषायः शीतस्वर एव अरणे व नंत स्पहिर एवे ता न्नग्निः ५६ वासा धुर्येति पंचभिः संबोधन पदैः पंचौ प्रधानां योगः व
नोवाण्याः साधुर्येति न नितं अमृतं यथा स्वप्नमृतं लता गुह्यी पुनः नक्ष्मी शिवा भवानी चतयो रिवक्त्रा भाय स्याः स्या शिवात्री पु
नः विष्वाभाः सवाभ्यः स्त्रीभ्यः के प्रेष्टे विष्वां सुटी पुनः धनो दीनो कचो यस्याः साधनो दुस्तपुनः सिंहवत् उदरं यस्या सा शिवा कंद
कारी एभिः पंचभिः कषायः कृतः पीतः सन हेत न्यं मि विषमज्वरः किं नक्ष्मी यते न प्रपि दुक्षीयते ५७
शक्रा कृद्दुधवृषामतानां निर्गुडिका भृंगमहोषधीनां द्युश जवानी साह तः कषायः शीतस्वर एव हिरण्यपरेता ॥ ५८ ॥
वासा धुर्येति तामते मृतलता लक्ष्मी शिवा भे शिवा विष्वां विष्वक्वर धमो धनु कुचो सिंहो च सिंहो हरिः एभिः पंचभि रौषधैर्मधु
कणामिकाः कषायः कृतः पीतये द्विषमज्वरः किं नक्ष्मी यते ॥ ५९ ॥ सनागरायाः समपयो धारायाः सासे
रुकायाः सवा दुचिकायाः धात्र्या कषायो मधुना विमिश्रः कणा विमिश्रो विषमज्वरश्च ॥ ५९ ॥ नान्यानि मान्यानि
किमौषधानि परतुका ते न रसो न कल्कात् तैलेन युक्ता दपूरः शयोगो महा समीरे विषमज्वरे पि ॥ ५९ ॥
सनागरेति पौनरुक्तं पूर्वप्लोका प्येति पादनाय ॥ ५८ ॥ नान्यानि तैलेकां ते विषमज्वरे विषमज्वर निमित्ते निमित्तात्कर्मयोगो म
धुना कषायो मधुना विमिश्रः कणा विमिश्रो विषमज्वरश्च ॥ ५९ ॥ नान्यानि मान्यानि परतुका ते न रसो न कल्कात् तैलेन युक्तः तस्य र्दितं ना शिबुवेति शीघ्रं वंदं घनानां पिबेत् युयोगात् ५९

१५७
या॥ रमणा रमणी रामा सुभका
य्यं कुरी प्रभा॥ ब्रह्मा नारायणी
चंडाचा मुंडा मुंडनायिका॥ मा
हे प्रवरी व को मारी वाराही वा
प्रराजिता॥ महाप्रयाग मुरु के
प्री महात्रिपुरसुंदरी॥ सुंद
री प्रोमनारकर रुव स्त्राप्रि
प्रायिनी रकरा दी ररुव स्त्रा

७.२.

१००

चरुं कीज निरुदिनी॥ ररुं
दनसिंतां नीं ररु पुष्प प्रिया
तथा॥ लक्ष्मीं लोला चंचला
ही चंचला चपल प्रिया॥ मेर
की मय हरी च मरु मय विना
मिनी॥ जया च विजया चैव
जय पूर्वे जय मया॥ यमुना
या मुना या मया यमानुजाय

१००

तुदाः भुवने श्रीमहासागरः
 तथा भुवनमालिनी ॥ इष्ट
 शिष्येष्टरप्रीता चंद्रोद्य
 रभूषण ॥ चित्ता नंदक
 रीदेवी चित्ता संस्था ज
 नस्तु च ॥ श्रीरूपा सर्व
 रूपाय वंद्य रूपाय चिदात्म
 का ॥ श्रीमंता रूपिणी

मं.सं.

७

152
तथा नंदप्रदायिनी ॥
सदा नंदसंदायिनी ॥
ध्याना नंददायिनी ॥ व
जितातरुणी भव्या
विकाचविभाविनी ॥ यं
इत्यर्थसमादायास्त
वत्परिपालिनी ॥ नार
सिंहिरयग्रीवादिस्था ॥

सत्य०
१३

लेख्यं च १२ मारोदीशश्च एतद्वाक्यं मम एजावर्हिस्मुरवः मया दत्ता च
दुर्वधेन ध्वंस्यदुरवमुद्धमुद्ध १३ तत्तु श्रुत्वा भवतु वाक्यं सुतिकुते स
मुद्यता साधुरुचान् च त्वन्मया मोहिता सर्वे वत्साद्या त्रिदिवौकुसः
न जानन्ति गुणं सर्वं तवाश्चर्यमिदं प्रभो १४ मुठो ह त्वा कथं जाने
मोहितस्तव मापया प्रसीद एज पिष्यामि यथा विभवति स्तरे १५ पु
त्रवित्तं च सद्गतं चाहिमा सरणं गतिं श्रुत्वा भक्तिं युतं वाक्यं परितुष्टे
जनार्दनः १६ वरं च वाधितं दत्त्वा ते चैवांतरधीयते ततो नात्र स
मारुह्य हृष्ट्यति तं प्रहरितं १७ कृपया सत्यं देवस्य कलचाधितम

153

श्रीराम
१३

त्यक्रियस्तदा ०६ उचित्वातरणिं दृष्ट्वा विस्मयं परमं पयो दृष्ट्वा लता
 दिक् चैव मुर्च्छितो न्यपतद्भुवि ०७ लब्धसद्गोचरिणिकपुत्रस्ततः चि-
 त्तान्वितो भवत् तदा तदुहितो कंठो च चनं चेदमब्रवीत् ०८ किम-
 र्थं कथ्यते सोऽकसापो दत्तशपदं दिना शक्नोते तेन सर्वं हि कर्तुं चात्रूनशंस-
 य ०९ अतस्तत्सरणायामोवाञ्छितार्थं भविष्यति ज्ञात्वा तुर्वचन-
 श्रुत्वा तत्सकाशगतस्तदा १० दृष्ट्वा च दंदिनं भक्त्या नत्वा प्रोवाच
 सादारं क्षमश्च चापराधं मे पदं कृतं तव सानिधौ ११ एवं पुनपुन-
 र्नेत्वा महासोका कुलो कलो भवत् प्रोवाच च चनं ददित्वि लपंत वि-

सत्य०
१२

तौ राजा गच्छ साधो निजाश्रमं ॥६॥ जारानं प्रणिपत्वा हंगं सव्यं तत्प्र
सादतः पात्रा तु कृतवान् साधु मंगलालय पृथक्कं १०० ब्राह्मण
धनदत्वा तदा तु नगरपथौ । कीधदुरे गते साधो सत्यनाशयण प्रभु ०१
जिज्ञासा कृतवान् साधौ किमस्ति तव नौ स्थितं ततो महाजनो मतो हेल
पाच प्रहस्य च ०२ कथं पृच्छासि भो दंडि न सुद्रा न्ने तु किमिक्ष्यसि
लता पत्रादिकं चैव वर्तते ते रणे मम ०४ निरुण्च वचः श्रुत्वा स
त्यं भवति ते वच एव मुक्ता गता सिध्दं दंडि न तत् समिपत ०५ कि
यदूरे तल्लो गत्वा स्थितसिंघु समीपतः गते दंडि नि साधुश्च कृतनि

155

१२
श्रीराम

महाजनोशीघ्रमोचयेद्वैवणिकस्तौ ६३ । इतिराज्ञोवचश्रुत्वामोच
 धि त्वामहाजनो समानीयनृपस्याग्निपादस्तेविनयान्विते ६४ आ
 नीरतौद्वैवणिकपुत्रौमुक्तौनिगडुबंधनात् ततोमहाजनैनत्वान्वद्वके
 तुनृपोत्तम ६५ स्मरतौपुत्रवृत्तांतनोचतुर्भेषपविहृतौ राजावणिक
 सुतौवीक्ष्यप्रोवाचसादरवचः ६६ देवात्प्राप्तमहापदुरवंददानीं
 नास्मीमहाभयं तदाकृत्वान्वसत्यागदुरस्रकर्मादिकापरयेत् ६७ व
 त्सलंकारकंदत्वापरितोष्यश्चनृपश्चतौ पुरस्कृतवणिकपुत्रौचचसा
 तोषयद्रस ६८ पुरानीतंशुपद्रवदिगणकृत्यदत्तवान् प्रोवाचेतौत

सत्य० समुद्यता ८६ समुदातुवणिकुभार्यासत्यनारायणस्य च व्रते च केच वैसा
 ११ ध्विचधुमिस्वजनैसहः ८७ भक्तजाभातरैरक्षिप्रगणैतास्वममश्रमः इति
 देववर्याचेतुसत्यदेवपुनपुनः ८८ अपराधंचभुर्तुमेजामातुदंतुसि
 व्रतेनतुष्टौसौसत्यनारायणप्रभु ८९ दर्शयामासस्वप्रंहिचद्रकेतु
 नृपोत्तमः वदिनौमोचयाप्रातवणीज्योनृपसत्तम ९० देयधनंचत
 त्सर्वंश्रानितवानपोधुवं मोचेत्वानाशयिष्यामिसराज्यंधनुपुत्रक
 ९१ एवमाभास्यराजानंधानगम्पेभवत्यभुः ततःप्रभातसमयेरा
 जांचस्वजनैसह ९२ उपविश्यसभामध्येप्राहपात्रजनप्रति वध्यौ

157

११

श्रीराम

वासिदुषिता ८० चैरेणपिहतंसेवेगृहेयच्चस्थितंघनं आधिव्याधी
 समायुक्ताशुनृपीपासातिपीडिता ८१ अन्नेत्रितापराभूतावभ्रामचगृहे
 ततः कलावतिकन्या कन्यावभ्रामप्रतिवासर ८२ एकस्मिन् दिवसे
 जाताशुधार्तादिजमदिरं गत्वायस्यदुततवसत्यनारायणस्पृच ८३ उ
 पविश्यकप्याश्रुत्वावरं प्रार्थनवानूकीलः प्रसादंभक्षणं कृत्वापयोरत्रौगृह
 प्रति ८४ ततोलिलावतिकन्याकथयामासप्रमत्त पुत्रिरत्रौस्थिता
 कुत्रकिंतेमनसिवर्तते कन्याकलावतिप्राहमातरप्रतिसत्वरं ८५ द्वि
 जालयेवतमातः हृष्टवाधितसिधिरं तत्श्रुत्वाकन्यकावाक्यव्रतकृतु

धितं दह्यतं देवदेवेशस्तोत्रं समुपचक्रमे नारद उवाच नमस्ते वामनो
 तितः रुपामनतशक्तये त्र्यादिमध्यात् हीनाय निर्गुणाय महात्मने ०७
 सर्वेषामादिभुताय भक्तानामार्तिनाशने शुत्वास्तोत्रं ततो विष्णुर्नारदं प्रति
 भाषतः ०८ श्रीभगवानुवाच किमर्थमागच्छोत्तिष्ठ किं ते मनसि वर्तते
 कथय स्वमहाभाग तत् सर्वं कथयामि ते ०९ नारद उवाच मर्त्य
 लोके जना सर्वानां लेशः समन्विता नाना योनि समुत्पन्ना पच्यन्ते पा
 पा कर्मभिः १० तत् कथय मये न्राय लघुपापेन तद्दद श्रोतुमिष्टमि
 तत्सर्वं कृपास्ति यदितैमपि ११ श्रीभगवानुवाच साधु पृष्ट्व त्वया व

सत्त्व

५

सत्त्वोक्तानुग्रहकाक्षया पततृत्वामुच्यते मोहात्तत्तत्शृणुष्ववदामिते
१२ व्रतमस्ति मेहासन्पस्वर्गभुविचदुर्लभं तवस्नेहान्मया विप्रपकाशं
क्रियते धुना १३ सत्यनारायणस्यैकव्रतसम्पदविधानतः कृत्वा सद्येति
श्रित्तभुक्तापरत्रे मोक्षमाप्नुयात् १४ तत्तत्श्रुत्वा भगवद्वाक्यं नारदो मुनिरब्रवि
त् किं कृतं किं विधानं च कृतं केनैव तद्भुतं तत्तत्सर्वं विस्तारं बुद्धिं कृत्वा कार्या
हितं दत्तं १५ श्रीभगवानुवाच दुष्यशेकादिशमनं धनधान्यं विवर्धनं
सौभाग्यं सततं तिकरं सर्वत्र विजयप्रदं १६ यस्मिन्कस्मिन्दिनिमर्त्या भ
क्तिश्च धासमान्वितः सत्यनारायणदेवजजै चैव निश्चये १७ ब्रह्म

160

राम
०५

उक्तं ३

लैर्वाधेर्वैवसहितो धर्मतत्पर नैवेद्यं भक्ति तो दद्यात् सपादं भक्षय मुत्तमं
 १८ रभाफलं घृतक्षीरं गोधूमस्य चूर्णकं अभवेशालिचूर्णं चासकं रत्न
 ग्रंथं तथा १९ सपादं सर्वभक्ष्याणि एकीकृत्य निवेदयेत् (विशेषादक्षिणं
 दद्यात् कथां श्रुत्वा जनैः सह २० ततश्च वधुभिः सार्धं विप्रभ्यः प्रतिपादय
 न सपादं भक्षय द्रुक्ता नृत्य गीतादि कंचरेत् २१ ततस्त्वं गृहं गच्छेत्
 सत्यं नारायणं स्मरेत् एवं कृते मुनुष्याणां वाघासिद्धिर्भवेद्युव २२ वि
 शेषतः कलियुगे लेघुपायोस्ति भुतले कथामस्य प्रवक्ष्यामि कृतं तेन पुरा
 हिजः २३ कश्चित् काशीपुरे रम्ये असीदिषो निनिर्धनः क्षुत्तृष्णा व्याकु

सत्य०
०६

लेभुत्वानित्यं वभामभूतले २४ दुरितं ब्राह्मणं हृष्टं भगवान् ब्राह्मण
प्रियं ब्रध्वं ब्राह्मणं रूपसन्ः पप्रच्छ द्विजमादरात् २५ किमर्थं भ्रमसे वि
प्रमही सर्वा सदुचितः ततः सर्वं श्रुत्वा तु मिक्षामि कथ्यतां द्विजसतमः २६
विप्र उवाच ब्राह्मणेति दुरितो ह भिक्षार्थं भ्रमसे मही उपापपदिष्या
नासि कृपया कथय प्रभो २७ ब्रध्वं ब्राह्मण उवाच सत्यनारायणो दे
ववांशी तार्थफलप्रदः तस्य त्वष्ट्रजनादि प्रकुरुष्व कृतमुत २८ कृ
त्वा तु सर्वदुष्टेभ्यो मुक्तो भवितुमानवः विधानं च व्रतस्यास्य विप्रायाम्
भाष्य पत्नतः २९ सत्यनारायणो ब्रध्वस्तैवेवातरधीयके ततस्तुत

162

राम
०६

सत्य०
४

कथा कथपञ्चु ह्येतेन तपसा किंवा प्राप्येते वांश्चितं फलं तत्सर्वं श्योतु
मिथ्यामि कथय पञ्चमहामुने श्रीस्तत उवाच नारदे नैव मुक्तस्तु भगवान्
कमलापति ०१ सरर्षपयैवाह तच्छुणु ध्वसमाहितः ०२ एकदा
नारदो योगिपरा नुग्रहकाक्षया पर्यटनसकलान् लोकान् सत्यलोक
मुपागमत् ०३ ततो द्रष्टुं जना सर्वान् नाल्केशमन्विता नानाया
नि समुत्पन्ना लिकस्यते पापकर्मभिः ०४ केनोपायेन चेते
षादुखनाशो भवेत्तव इति संचिन्त्य मनसा विष्णुलोकं गतस्तदा ०५
तत्र नारायणं देवं शुक्लवर्णं चतुर्भुजं शरवचकं गदापद्मवनमालाविभु

राम
०४

तांबुलं चतुरवर्तिसमायुक्तगोघृतेन च क्षरितं नीराजनेन संतुष्टे भवत्ये
 वेजगत्पति इति नीराजनं प्रदिक्षिणा पुष्पाजलि ततो अञ्जजलिं बध्वा
 स्तुतिपठत् अमोघपुद्गुरिकाक्षं नृसिंहदेवसदनं रुषिकेशजगन्नाथम्वा
 जीशवरदायकं शुणत्रयशुणतित्तगोविंदं गरुडज्जनार्दनं ज्जनानातित्त
 जनकीवल्लभप्रियपूणामासदाभक्त्या नारायणमतः परं दुर्गमे विषमे
 घोरेशत्रुभिपरिपिडुति निस्तारपरिसुसर्वे सत्तथानिस्तु च ये भये ना
 मान्ये तानि संकीर्त्य शस्यितफलमाप्नुत सत्पनारायणदेववदेहका
 मदप्रभु लोकत्रपततविश्वयेन तस्मै नमो मनः इति प्रार्थना अथ

सत्य०
०३

सकलावाप्तिर्भवेजन्मनिजन्मि इति पुण्यफलं हिरण्यगर्भस्य हंतं वि
जविभावसोऽनंतपुण्यफलदं इव च प्रतिगृह्यता इति च नैवेद्यगृ
ह्यता देवभक्तिमेव च लाकुरु स्थितचवरंदोहिपरं च परागति घृत
पक्कं हविष्यानं पापसंवासाच्च सर्करम् नानाविधं च नैवेद्यविष्टो मेष
तिगृह्यता इति नैवेद्यं सर्वापापाहं दिव्यं गां गेयं निर्मिलं जलं चान्न
न च मया दत्तं गृह्यता पुरुषोत्तमः ततो विशदीति चान्नमनं लवंगक
पुरपुततां तुलसूरं हजितं प्रीत्या गृहाण देवशममसौख्यविवर्धनं इति

165

६

राम
०३

तपज्ञवर्हिर्षिश्चैष उच्यते नन्दव्यंगं धातुसुमनाहरं विलेपनं शूरः श्रेष्ठं
 चन्दनप्रतिगृह्यता गन्धं पतपुरुषं वा दधुः माल्यादीनी सुगंधानि मा-
 ल्याद्यादिनिवैप्रभो मायाहितानि पुजार्थं पुष्यार्थं निप्रतिगृह्यतां इति पु-
 ष्यं ब्रह्ममुखं वनस्पतौ भद्रो दिव्यौ गन्धाभ्यां गन्धमुत्तमं आघे सर्वदेवा-
 नाधुर्यो यो प्रतिगृह्यता इति धूपं ॥ चंद्रमामनसो जाता आज्यचवर्ति
 सयुक्तवर्हिना योजितं च पतदीपं गृह्यता एतदेवेशेत्रे लोकातिमरणपह-
 इति दीपं नाभ्यासिद्दफलं मया देवस्थापितं विजपु रुरुत्तस्तवेदेतेन म-

नमस्तु ० श्रीसत्पुनारायणाय नमः ततो विराडुजापत नारायणाय नमः स्तेस्तु न
 ०२ रकारणवतारकपाद्यमाचमीनीपंचगुहाणपुरुषोत्तमः मन्दाकिन्यास्तु
 पद्मरिसर्वपापहरसुभं तदितं कल्पतदेवसम्यगाचम्यते त्वया आचम
 नीपं तस्माद्यज्ञात्सर्वहृतं अस्नानपंचमृते देवगुहाणपुरुषोत्तमः अ
 नाथनाथसर्वभजगीर्वाणप्रणतप्रियः स्नानिधं तस्माद्यज्ञात्सर्वह
 तः नारायणाय नमः ॥ स्तुभ्यं नरकारणवतारकत्रैलोक्यव्यापकानंतःत्राहि
 माभक्तवत्सलब्रह्मसहचोतरियगुहाणपुरुषोत्तम यज्ञोपवित उत्तरियच राम
 ०२

तधुपदीपेनैवेद्यतां वृक्षं फलादिभिर्भोगैरगौरिवरुणान्नं हजयेत् गरु
 पत्मादिपञ्चलोकपालदेवताञ्चोपचारे हजयेत् ॐ भूर्भुवस्वः श्रीसत्प
 नारायण इह गच्छ इति स्मः ततो ध्यानं पुष्पं गृह्णित्वा ध्यायेत् षडंगुण
 नीतं गुणत्रयसमन्वीतं लोकनाथं त्रिलोकेशं कोस्तुभो भरणहरिं ली
 लवर्णपीतवस्त्रसंघचक्रगुदाधरं गोविन्दं गोकुलानन्दं गजवक्रोर्ध्वतस्त्र
 यं एवं ध्यात्वा पुष्पांश्च दद्यात् व्यक्ताव्यक्तस्वरूपाय कृषिकः ॥ पत
 ये नमः ॥ मयानि विदितः भक्त्या चर्धामे प्रतिगृह्यता एवार्धं भजते ॥

सत्य०
०१

स्वस्ति श्री गणेशाय नमः ॥ अथ सत्यनारायण पूजा विधि प्रथमं संकल्पक
र्षत् अथ हेतु आदि अमुक गेवस्व अमुक नाम धेय सम्रास कलदुरितोप
शमन सर्वापघाति सर्वकशकलमनोर्थ सिध्दर्थ पथा संपादित सामग्या
गणेश गौरिवरुण देवता गणपत्यादि पंचलोकपाल देवता सूर्यादि नवग्र
ह देवता इन्द्रादि दिक्पाल देवता अग देवता लक्ष्मी सरस्वति पुरुष श्री
राम लक्ष्मण विजयेश्वर देवता पूजन पूर्व पूर्वांगी कृत्वा श्री सत्यनारा
यण पूजन कथा श्रवणम हुकरिष्ये ॥ कलश प्रतिष्ठा कृत्वा ॥ गन्धक च

राम
०१

140
वसंतसत्पनाएयणकिहप्रभुवांनकि
संघया १६ षोडशरामचंद्र
किजहेरामराम
प्रभुविद्या
रवि

पार्व.

३

अथ कर्तव्ये श्राद्धे भवंतो मया निमंत्रिताः निमंत्रितास्मः पुनः पूगी फलादिकं मादाय अ
मुक गोत्राणां अस्मात्माता मह प्रपिता मह वृद्ध प्रपिता महानां अमुका मुक शर्मणां वसुरुद्र
दित्य स्वरूपाणां सपत्नी कानां स्थाने अथ कर्तव्ये श्राद्धे भवंतो मया निमंत्रिताः निमंत्रिताः
निमंत्रितास्मः अक्रोधनैरिति पठेत् सव्यं वैश्वं दैविकं ब्राह्मणाः आगतवः सुखागतं
पादप्रक्षालनं नमोस्तु नन्तायेति विप्रपादोदकं स्निग्धायावतिष्ठति मेदिनी तावत्पु
ष्करपावेषु पिवन्ति पितरो जलं इति पठित्वा अथ पादार्घ्यः साक्षतं गंध पुष्प यव जल
पूर्णं अर्घ्यपात्रं मादाय पित्रादि त्रय माता महादि त्रय श्राद्ध संबंधिनः परुरवाङ् वसं
शकाः विश्वे देवाः एष पादार्घ्यं विश्वे देवाः प्रीयतां वो नमः ततस्सहस्रशीर्षेति मंत्रे ५ ॥

महागंधपुष्पचक्र

पार्वे

४

एगंधपुष्पाक्षतादिभिः पूजयेत् समस्तसंपत्समवाप्ति हेतवः समुत्थितापत्फलधूमकेतवः
अपार संसार समुद्र सेतवः पुनंतु मां ब्राह्मणा पादरेणवः विप्रौ घटर्शनात्क्षिप्रं क्षीयंते पा
प एषायः दर्शनामंगलावाप्ति र्चनार्हव्युत्तं परम इति स्तुत्वा प्रणमेत् पितृ ब्राह्मणाः आगंत
वः सुखागतं अप सव्यं पाद प्रक्षालनं यत्फलं कपिलादाने इति पठित्वा साक्षतगंधपुष्प क
शतिलजल पूर्णं अर्घ्य पात्र मादाय पादार्घ्य पात्रं करणं अमुक गोत्रं अस्मत्पितृ पिता मह प्र
पिता महाः अमुकामुक शर्माणाः वसुरुद्रादित्य स्वरूपाः सपत्नीकाः एष पादार्घ्य स्वेधा विभज्य यु
ष्मभ्यं स्वधा अमुक गोत्रा अस्मन्माता मह प्रमाता मह वृद्ध प्रमाता महाः अमुकामुक शर्माणाः
वसुरुद्रादित्य स्वरूपाः सपत्नीकाः एष पादार्घ्य स्वेधा विभज्य युष्मभ्यं स्वधा सव्येनाचम्य अप सव्यं

४

मनः सहस्रशीर्षेति पूजनं पूर्ववत् स्तुत्वा प्रणामेन सव्यम् पितृ ब्राह्मणाः इदमासनमास्यतां आ
 स्ये एवं माता मह ब्राह्मणाः इदमासनं आस्यतां आस्ये सव्यं ततः कर्म पात्र स्थापन कर्म पात्रस्या
 मनम् आसने पात्रं पात्रे कृश पवित्र करणं पवित्रे स्थो वैष्णव्यो सवितुर्वः प्रसवः उत्पुना मयच्छि दे
 ण पवित्रेण सूर्य्य स्य रश्मिभिः इत्यनेन मंत्रेण शन्नो देवी रिति जलम् शन्नो देवी रभिष्टय आपो भवंतु
 पीतये शंयो रभिश्च वंतुनः यवोसि यवयास्म छे षो यवया रती रिति यवान् यवोसि यवयास्म छे
 षो यवया रती र्दिवेत्वा नरिक्षायत्वा पृथिव्यै त्वा शुधंता ल्लोकाः पितृ षदनाः पितृ षदनमसि ति ।
 लोसिति तिलं तिलोसि सोम देवत्यो गोसवो देव निर्मितः प्रत्न मन्दिः प्रक्तः स्वधया पितृ ह्यो का
 न्यीणाहिनः स्वाहा गंधपुष्पंचतूष्णी कर्म पात्रं सम्यनं सुसंपन्नं सम्पूर्णं सुसंपूर्णं मस्तु प्राप्ता यामाः

१४५
 पार्व. पुंडरीकाक्षस्मरणं कृतांजलिः सप्तव्याधादृशाणैश्च मृगाः कालिंजरेगिरौ चक्रवाकाः शरदौ
 ६ पेहंसाः शरसिमानसेतेपिजाताः करुक्षेत्रे ब्राह्मणावेदपारगाः प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किमवसीद
 यः अपसव्यं पंचकोशं गयाक्षेत्रं क्रीशमेकं गयाशिरः यत्र यत्र स्मरिष्यामि पितॄणां दत्तमक्षयम्
 आहारं भोग्यां ध्यात्वा देवं गदाधरं स्वान्पितॄन्मनसा ध्यात्वा ततः श्राद्धं समारभेत् अथ हि गंध
 नं निलान्वितमोटकमादाय अग्निष्वाताः पितृगणाः प्राचीं रक्षंतु मे दिशं पूर्वतथा वहिषद
 : पांतु याम्यां ये पितरः स्थिताः द० प्रतीचीं माज्यपास्तघृदुचीमपि सोमपाः उ० ऊर्ध्वं चैवार्यमा
 रक्षेत्कव्यवाइनलोप्यधः अरक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदूषकः सर्वतश्चाधिपस्तेषां यमो
 रक्षां करोतु मे निलाश्वरक्षं स्वसुरान्दभारक्षंतु राक्षसान् पत्तिवैश्रोत्रियोरक्षेदतिथिस्सर्वरक्षकः

पार्व.

७

त्वं वनेभ्यः इति मंत्रेण दक्षिण कटि प्रदेशे नीवी वंधनं म त्वं वनेभ्यस्त्वमौषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपतेजा
यने शुचिरिति सव्यं ततः प्रतिज्ञा करणो कर्म पात्र जल माहाय अये हे त्यादि मास पक्षा शुक्लि
ख्य अमुक गोत्रोः अमुक शर्माहं पितरः प्रधान देवता विश्वे देवा अंग देवताः ततोऽपसव्यं अ
मुक गोत्राणा मस्मत् पितृ पिता मह प्रपिता महानां अमुका मुक शर्माणां अस्मन्माता मह प्रमाता मह
वृद्ध प्रमाता महानां अमुकामुक शर्माणां वसु रुद्रादित्य स्वरूपाणां सपत्नीकानां विश्वे देव पूर्व कं पार्व
ण आह महं करिष्ये ओं करुथ इति प्रतिवचनं ततो दृष्टि निपाता दोषान्या का दीनां पवित्रतास्तु इति
पाक प्रोक्षणां सव्यं कुशासनदानम् पवित्रादि त्रय माता महादि त्रय आह संबंधिनां परूर वा इव
संज्ञकानां विश्वेषां देवानां इदं कौश मासनं विश्वे देवाः प्रीयतां वीनमः इति वैश्व देव क ब्राह्मण द

७

पार्व.

८

दक्षिणाभागे प्रागमं कुशद्वयं निदध्यात् स्वासनमस्तु इति प्रतिवचनम् एवमुत्तरत्रापि अपस-
व्यं अमु गोत्राणां अस्ममिदृषिता महानां अमु काशर्मणां वसुरुद्रादित्य स्वरूपाणां सपत्नी कानां अमु
क गोत्राणां अस्मन्माता मह प्रमाता मह बृह प्रमाता महानां अमु कामुक शर्मणां वसुरुद्रादित्यस्व-
रूपाणां सपत्नी कानां इदमासनं कौशं षोढाविभज्य युष्मभ्यं स्वधेति पितृ ब्राह्मण वामभागे द्विगु-
णमुग्नकुशत्रयमास नार्थनिदध्यात् स्वासनमस्त्विति प्रतिवचनं सव्यं आवाहनं सयवकुश-
जलं गृहीत्वा ओंपित्रादित्रयमाता महादित्रयश्चाह संवन्धिनः परूरवाईव संज्ञकान् विश्वान् देवान्
आवाहयिष्ये आवाहय ओं विश्वे देवाः आगता शृणुतामः इमं हवम एदं वर्हिर्निषीदत इति पठि-
त्वा प्रादक्षिण्येन यवान्विकीर्य रांतमंत्रं पठेत् विश्वे देवाः शृणुते मं हवं मेयेः अंतरिक्षे य उवि य ५

176

८

पार्व.

६

विष्टायै अग्निजिह्वाः उत वाय यत्रा आस घास्मि न्वहिर्विमाद यध्वम् आगच्छं तु महाभागा
विश्वे देवा महा बलाः ये यत्र विहिताः आग्ने सावधाना भवंतु मे इति अप सव्यं सतिलक्षिगुणभु
ग्न कशत्रय मादाय अमुक गोत्रान् अस्मत्पितृ पिता मह प्रपिता महान् अमुकामुक शर्मणाः वसु
रुद्रादित्य स्वरूपान् सपत्नी कान् पितृन् आवाहयिष्ये ओं आवाहयिष्ये ओं आवाहय ओं उग्रान्तस्त्वानि
धीमत्युग्रान्तः समिधीमहि उग्रान्तु शतः आवाहयिष्ये अतवे इत्युक्ता वा मावर्तेन तिलान्वि
कार्यं मंत्रं पठेत् ओं अपहता असुरारक्षा ३२ सिवेदिषद् आयंतुनः पितरः सोमा सोग्निष्वाताः पथि
भिर्ह्वे वयानैः अस्मिन्यग्ने स्वधया मधंतो धिबु दन्तते वं त्वस्मान् अमुक गोत्रान् अस्मन्माता मह
प्रपिता मह वृद्ध प्रपिता महान् अमुकामुक शर्मणाः वसुरुद्रादित्य स्वरूपान् सपत्नी कान् अहमा

६

पार्व.

१०

वहये ओं आवा हय उशंत स्वेति मंत्रं पठेत् पितृन् इति स्थाने माता महादीनिति ऊहाये मया मंत्रि
ताः पूर्वपितरो मातृपक्षजाः आश्रित्य पितृकार्येषु सावधाना भवंतु ते इति पठेत् सव्यं हस्तार्घदानं
प्राग्गौक्षो कुशो निधाय तदुपरि द्वे अर्घपात्रे निधाय तयोर्ध्वं पवित्रे निधाय शन्नो देवीरिति जलं
यवो सीति यवान् गंधपुष्पंचतुर्ह्मी प्रक्षिप्य देवार्घपात्रं संपन्नं सुसंपन्नं मल्लहस्ताभ्यां प्रथमं
पात्रं समुद्धृत्य वामहस्ते कृत्वा यादिव्या आपः पयसा संवभूवुषी अंतरिक्षा उत्पार्थवीर्याहिरण्य
वर्णायज्ञिया स्नान आपः शिवासं स्नोना सह वा भवंतु इति संपूज्य बाह्या हस्तोपरि पवि
त्रे निधाय अर्घपात्रं पुनरद्विरभ्युक्ष्य ओं पित्रादित्रयमाता महादिव्यश्राद्धसंवंधिनी विश्वे दे
वा एष हस्तार्घो विश्वे देवाः प्रीयंतां वो नमः एवं द्वितीयमपि ततो देवार्घपात्रद्वयं देवासनम् ।

१०

पार्व.

११

179

क्षिणपार्श्वे विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्थानमसीति उत्तानमेव स्थापयेत्. अप सव्यं पितृ ब्राह्मणाय
तः दक्षिणाग्र षट् कुशानाध्याय तदुपरि पात्राणि निधाय ते षु प्रत्येकं द्विगुण भुग्नानि त्री
णि पवित्राण्याधाय शन्नो देवीरिति जलं तिलोसीति तिलान् गंध पुष्पं चतूष्णीं निधाय
पितृ पात्राणि परिपूर्णानि संतु हस्ताभ्यां प्रथमं पवित्रं मुहृत्य यादिव्या इति पठित्वा संपूज्य
ब्राह्मणहस्तोपरि पात्रं स्थान् दर्भान् निधाय पात्रं पुनरद्विरम्युक्ष्य अमुक गोत्र अस्मि
न्पिताः अमुक शर्मन् वसुस्वरूप एष ते हस्तार्घ्यः स्वधा अर्घ्ये पुन प्रत्यर्घ्यं मस्तु एवमे
व पिता महादिभ्यो दद्यात् ततः प्रपिता महार्घं पात्रं स्थित पवित्राणि पिता महार्घं पात्रे कृ
त्वा तानि च सर्वाणि पित्रर्घ्यं पात्रे कृत्वा पित्रर्घ्यं पात्रं पिता महार्घं पात्रोपरि तदुभयं प्रपिता ५

११

पार्व.
१२

महार्घपात्रोपरिधृत्वा एव माता महार्घपात्राणि संगृह्य स्तवज्जलं पात्रांतरे निधाय शृङ्खलां लो-
काः पितृषदनाः पितृषदनमसि इति वामपार्श्वभूमिं उदकेनाभ्युक्ष्य पितृषदनमसीति तत्र
दक्षिणाग्नान् दर्भान्निधाय पितृभ्यः स्थानमसीति पात्राण्युज्जीकृत्य तद्दुपरि दक्षिणां यंति
लकुशत्रयं निदध्यात् सव्यं पात्रांतरं संस्थोदकेन मूर्द्धि अभिषेको विधेयः आपः शिवाः
शिवतमाः शान्ताः शान्ततमास्ता स्ते कृण्यंतु भषजमिति ततो मंत्रेण वैश्वदेविकवासाणां
पूजनं गंधधारामिति चंदनं पुष्पधूपदीपयज्ञोपवीतवस्त्रसूत्रादिकन्दत्वा सकल्पं कुर्या-
त् पित्रादित्रिमहतामहादित्रयं प्राहुः संवन्धिनः पुरुरवा ईव संस्तकाः विश्वे देवाः एता नि
गंधपुष्पधूपदीपवासांसि युष्मभ्यं स्वाहानमः वैश्वदेविकवासाणां अर्घ्यदानार्चनवि-

१२

पार्व.

१३

धेः परि पूर्णं परि पूर्णं तास्तु अप सव्यं पितृ ब्राह्मणा पूजनं गंध द्यौरेति मंत्रेण चंदन
पुष्प धूप दीप यज्ञोपवीत वस्त्रादिकं दत्त्वा संकल्पं कुर्यात् अमुक गोत्राः अस्मत्पितृ
पितामह प्रपितामहाः अमुकामुक शर्माणाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः सपत्नीकाः एता
निगंध पुष्प धूप दीप यज्ञोपवीत वासांसि बोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानमः पितृ ब्राह्म
णाः मातामह ब्राह्मणा अर्घ्य दाना यर्चन विधेः परि पूर्णं परि पूर्णं तास्तु सव्यं आच
मनं भोजन पात्र स्थापनम् यथा चक्रावधौ पिष्णु स्त्रै लोका परि रक्षति एवं मंडलं भ
स्मेतत्सर्व भूतानि रक्षन् इति मंत्रेण चतुः कोणां दक्षिणा वर्तमंडलं कृत्वा तदुपरि
पात्र द्वयं संस्थाप्य जलं च निधाय एकं पात्रं सजलं दायो रंत राल निधाय ५ ॥

१३

पाद

१४

एकं पात्रं सजलं घयोस्त गले निधाय सव्यं एकस्मिन्यात्रे घृताक्तमन्नमादाय ओं वासुणाः
अग्नौ करणं करिष्ये ओं कुरुष्वः अथ सव्यं पितृ वासुणाः अग्नौ करणं करि
ष्ये ओं कुरुणाजलाभ्युक्षिते पितृ वासुणा दक्षिणे पात्रे ओं अग्नये कव्य वाहना
य स्वाहा इदमग्नये कव्य वाहनाय नमः सोमाय पितृ मते स्वाहा इदं सोमाय पितृ
मते नमः तत्र अग्नौ करणाय शिष्टमन्नं पितृ पात्रेषु परिविष्य पिंडं विकारार्थं भव
शोषयेत् ततो अन्नाग्रभागमादाय भूस्वामि पितृभ्यो नमः इदं भूस्वामि पितृ
भ्यो नमः मयत्र कुत्र भूमौ दद्यात् सव्यं वैश्वदैर्विक वासुणा पात्रेषु पितृ वासुणा पात्रे
षु च अन्नवे घणं द्रव्यादिना पात्रांतरेण वानतु केवल हस्तेन विधाय पुनर्म ॥

182

१४

पार्वः

१५

धु घृत शर्करादि कन्दत्वा उभाभ्यां पाणिभ्यां पात्रं स्पृष्ट्वा ओं पृथिवीतेपात्रं द्यौरपिधा
नं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा इदं विष्णुविचक्र मंत्रेधानिदधे पदम्
समूहमस्य पा ॐ सुरे विष्णो हव्य ॐ रक्ष इदमन्नं इमा आपः इह माज्यम् इदमे क्ष
वं एतत्सर्वं हविः वामहस्तेन सकल्यं कुर्यात् ओं पित्रादित्रयमातामहादित्रयप्रा
ह्मसंबन्धिनः पुरुरवाईवसंज्ञका विष्णवे देवा एत द्यो घृता घृपस्करं सहितं पात्रे उप
नीतं उपनेष्य माणां च ब्राह्म भोजनं तृप्तिपय्यंतं विष्णवे देवाः प्रीयन्तां वीनमः अ
पसव्यम् पितृ ब्राह्मणभोजनपात्राणि पाणिभ्या युतानाभ्यां स्पृष्ट्वा पृथिवी
तेपात्रम् द्यौरपिधानं ब्राह्मणस्य मुखे अमृते अमृतं जुहोमि स्वाहा इदं विष्णुर्वि

१५

पार्व.
१६

। अमुर्विचक्रमेवेधानिदधेपदं समूहमस्य पा ॐ सुरेविमो कव्य ॐ रदा इदमन्नं इमा आप
 : इदमाज्यं इदमैक्षवं इदं हविः एतत्सर्वं कविः वामहस्तेन पात्रं मृत्युजम् अप्रदक्षि
 णं निलान् विकीर्य संकल्पं कुर्यात् अमुक गोत्राः अस्मत्पितृ वसुरुद्रादित्यस्वरू
 पाः सपत्नीकाः अमुक गोत्राः अस्मन्माता महः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः सपत्नीकाः
 एतद्दो स्रं घृतायु पस्कर सहितं पात्रे उपनीतं उपनेष्य माणं च ब्राह्मणा भोजनं तृप्ति प
 र्यंतं षोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानमसंख्यम् वैश्वदेविक ब्राह्मणा इदं वः आपो
 शनार्थं जलं अमृतं जुषस्व यथा सुखेन भुंजीथाः अप सव्यम् पितृ ब्राह्मणा माता
 मह ब्राह्मणा इदं व आपो शनार्थं जलं अमृतं जुषध्वम् अमृतं जुषस्व यथा ॥

१६

पार्वी
१७

मुखेन भुञ्जीथाः सव्यम् कृताञ्जलिभूत्वा ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवन्दि
त्रयार्कस्त्रीशगणेश्वरगणाम् कौंचामरेंद्रकलशोद्भवकाप्यपानापादान्नमासिस
तनपितृमुक्तिहेतोः १ ततो गायत्रीं विजपेत् पितृमंत्रान्यरुषसूक्तादीन्यन्यानि च प
वित्राणि जपेत् यदा त्वनिधिः समुन्मिष्यतस्तदा तमपि संपूज्य आसीयं द्विजेषु उप वे
शयेत् ये त्वनिधिं कल्पयित्वा भोजयन्तीति हे माहिः द्विजास्तृप्तान् चिन्ताय अपस
व्यं विकरान्नदानम् असंस्कृतप्रसातानां त्यागिनां कुलयोषिताम् उच्छिष्टभागधेया
नां हर्मेष्टविकरासनम् इति मंत्रेण पितृब्राह्मणान्तरतो भूमिर्महिरभ्युक्ष्य तत्र दक्षिणा
यात्कुशान् निधाय तदुपरि सतिलघृतघृतमन्त्रमादाय ओं अग्निर्दग्धाश्च जीवाये ॥

१७

पर्व-
१८

पदग्धाः कलममः भूमौ दत्तेन तृप्यन्तु तृप्ता यां तु परं गतिं इति तदन्नं पितृ तीर्थे न वि की र्य
तद् परि तिलो दकं निषिच्य कृपा न्यागं कुर्यात् हस्तौ पादौ प्रक्षाल्य सव्यम् आचमन वि
धाय अन्य पवित्राणि धत्वा ओं पंडरीकाक्षः पुनान्विति विष्णु स्मरेत् ओं वैश्वदेविक
ब्राह्मणा इदं वः चुलकादि दानमिति सकृज्जलं दत्वा ततोऽपसव्यं पितृ ब्राह्मणाः
इदं वः चुलक दान सकृज्जलं दत्वा ततोऽपसव्यम् माता मह ब्राह्मणा इदं वः चुल
क दानमिति सकृज्जलं दत्वा सव्यं पूवे वत् गायत्रीं त्रिर्जपित्वा मधुघाताः ऋता
यते मधुक्षरं तिसिन्धवः माक्षीर्नः सत्वोषधीः ॥ १ ॥ मधुर्नक्तं मुतोषसो मधु म
त्पार्थिवं रजः मधुघ्नो रत्नः पिता मधुमान्नो ह्यनस्पतिर्मधुमां प्रलुप्त्यः

१८

पर्व.

१६

माही गोवो भवन्तुनः वैश्वदैविक ब्राह्मणाः नृणां स्यः नृपाः स्म शेषमन्नं किंकि
यतां इष्टे स्सह भुज्यतांम ततः पितृ हिजाग्रग्नः पिंडपातनार्थम् अथोध्यामथुरामा या
काशी कांची अवंति का पुरी द्वारावती ज्ञेया संप्रैतामो क्षदायिकाः इति मंत्रेण स्थान
मग्नि रभ्युक्ष्य सव्य हस्त धृतो परिमार्गेण दक्षिण हस्त धृत मूलेन कुक्षेन ओं अपह
ता असुरारक्षा ॐ सिवेदिषदः इति मंत्रेण प्रादेशा मात्रां दक्षिणायां लेखा मुल्लिखा
तत्पूर्व वस्तुर्थे वद्धि तीयामपि कृत्वा पवित्रं ऐशान्यां क्षिपेत् उदक स्पर्शनम् ततो ये रू
पाणि प्रति मुंचमानाः ॥ सुराः सन्तः स्वधया चरन्ति परा पुरो निषुरा ये भरन्ध
ग्निष्टां लोका न्यएत दान्यस्मात् इति ज्वलदंगारं वामावर्तेन भ्रामयित्वा रेरवा ।

१६

पार्वः
२०

१८८
रेखातो दक्षिणातो निदधात् उदकस्य शीतम् ततो वामां जान्वा च्य प्रथमरेखायां पि
तृपिंडार्थं मास्तीर्णं दर्भेषु स्थानेषु तिलोदकं मादाय अमुकः गोत्रास्मत्पितः अ
मुकशर्मन् वसुस्वरूपसपत्नीकपिंडस्थाने अवने निश्च एवं पिता महाक्षिपंच
भ्यो अवने जनन्दधात् तत उयमूललून कशा स्तरणम् ततो सर्पिलिलयुतान्
षट्पिंडान् निर्माय वामहस्तेन मोदकं युतं तिलोदकं पात्रमादाय दक्षिणाहस्तेन
पिंडं मुञ्च्य उं अमुकगोत्रास्मत्पितः अमुकशर्मन् वसुस्वरूपसपत्नीक ए
षतेपिंडः स्वधा प्रथमावने जनस्थाने पिंडं निधाय इयं भूमिगर्वा इदमुदकं फ
ल्गुतीर्थस्य पुष्कराचमनं गयायां गदाशिरसीति मोदकं पिंडोपरि निधाय ति ५

२०

लोदकं निषीचेत् इदमस्मत्पित्रे नमः एवं पिता मह प्रपिता महा योऽपि तद्वने जनस्थाने
 नेपि इन्द्रघातः एवं तत्पूर्वतो द्वितीयरेखायां ततः दवने जनस्थाने माता मह वद्ध प्र
 माता महानामपि पिंडान्दघातः ततो मूलपुखेभ्यो नमः मूलमाता महेभ्यो नमः
 इति दत्वा उपलेपभागभुजस्मृप्यंतु इति करं प्रोक्षणां आस्तु तदर्भं मूले कु
 र्यात् ततः हस्तौ प्रक्षाल्य सव्येनाचम्य हरिं स्मृत्वा अपसव्यम् भूत्वा ततः कृतां
 जलिरक्षतान् ग्रहीत्वा अत्र पितरो मादाय ध्वं यथा भागमावृषाय ध्वम् इति पठित्वा
 मवा मावर्तेन उद्दुग्धो भूत्वा प्रीतिमनाः स्वांसंनियम्य तथैव परावृत्य पितृध्यायन् ओं
 अमी महंतपितरो यथा भागमावृषायिषन् इति जप्त्वा अक्षतान् पिंडोपरि दद्यात् ५ ॥

पुत्रः तिलोदक पात्र मादाय अमुक गोत्र अस्मत्पितः अमुक शर्मन् वसुस्वरूपपिंडे
 प्रत्यवनेनिश्च इति पिंडोपरितिलोदकं दद्यात् एवं पिता महादि पंचभ्यो दद्यात् पूर्ववद्ध
 नीवीविस्वस्य षडंजलिकराणां नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः ॥
 पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधाये नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो मन्यवे न
 मो वः पितरः पितरो नमो वो गृहाच्चः पितरो दत्त सत्तो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो
 मन्यवे नमो वः पितरः पितरो नमो वो गृहान्नः पितरो दत्त सत्तो वः पितरो देष्मै एत दः
 पितरो द्वासः आधन्य षट्कत्वां नमः स्कृत्य पिंडोपरि अक्षतान् निक्षिपेत् एत दः पित
 रो द्वास आधन इति पिंडो वन्याचिगुण सूत्रं दद्यात् देवताभ्यः इति विज्जपेत् अथ सव्यम् ।

पार्वी-

२३

ततः पिंडार्चापित्रे नमः इति गंधादिकं नृणां एवं पिता महायप्रपि महायनम इति गंध
पुष्पधूपदीपनैवेद्यतांवूलपुंगीफलयज्ञोपवीतवासंसिपितृ पूर्वकं चतुर्थ्यं ते नोच्चार्य द
द्यात् संकल्पं कुर्यात् अमुक गोत्राः अस्म पितृ अस्म माता मह० वसुरुद्रादित्य स्वरू
पाः सपत्नीकाः पिंडसंवधि यथा कृतमर्चनं षोडाविभज्य पुष्पभ्यं नमः ततः सव्येन पिंडाग्र
भूमिसेचनं सुप्रोक्षितमस्तु शिवा आपः संतु सौमनस्यमस्तु पुष्पं अक्षतं चारिष्टं चास्तु
इति अक्षतान् एवं पितृ ब्राह्मणानां देव ब्राह्मणानां पुष्पाक्षतादिदानं अस्मत्कुले दीर्घमा
युरस्तु शान्तिरस्तु पृष्टिरस्तु रुद्धिरस्तु यच्छ्रेयदतदस्तु यत्पापं तत्प्रणाशयतु इति भूमौ निषि
च्यद्विषदचतुष्पदेभ्यः शान्तिरस्तु श्रीर्भवतु अस्मिन्नि प्रतिवचनं अथाक्षपादकदानं ततो हस्ते

२३

पार्व.

२४

नजल मादाय विश्वेषां देवानां यद्वत्तंतदक्षप्यमस्तु अक्षप्यं इति दैविक छिजपाणौ लंक्षिपेत्
अप सव्यं हस्तेन तिलोदक मादाय अमुक गोत्रस्य अस्मत्पितुः अमुक शर्मणाः वसुस्वरूप
स्य एतत्सर्वं यद्वत्तंतदक्षप्यमस्तु अक्षप्यं इति छिजपाणौ जलं क्षिपेत् एवं माता महादीनां पृथक् पृ
थक् दद्यात् अघोराः पितरः २ सव्यं प्राड्मुखः मोचं नो वर्धतां दातारो नो भिवर्धतां वेदा वर्धतां २ संत
ति वर्धतां २ अक्षाचनो माव्यगमन्मागा द्दु देयं च नोस्तु २ अन्नं च नो बद्ध भवेत् भवतू अ
तिथीं श्वलभे महिल मध्वं याचितारश्च नः संतु २ माचया चिष्मकं च न माया चेथाः एताः
सत्या आषिषः संत्विनि कृतु चंदन तिल कोद्विजैर्दत्तमक्षतपुष्पां शिरसि न्यसेत् अप सव्यं
स्वधा वचनं न्युज्जपात्रोपरि स्थितान् कृशान् पिंडानां पश्चिमतो दक्षिणागान्निधाय तिला द ॥

२४

पार्व.
२६

क्षिणं षोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानममजलमादाय रजतं चेत् तदा रजतं चन्द्रवर्दे वतं थापरिमि
तं षोढा विभज्य युष्मभ्यं स्वधानमम इत्युक्तापितृदक्षिणभागे संकल्प जलं त्यजेत् सव्यं पि
त्रादित्रयमाता महादित्रयश्चाह संवन्धिभ्यः परूरवा ईवं सन्नकेभ्यो विश्वेदेभ्यः कृतैस्तथा
र्वणाश्चाह सांगता सिध्यर्थं हिरण्यग्निर्दैवतनिष्कयीभूतदक्षिणया विश्वेदेवाः प्रियंतां
वोनमः ततो वैश्वदैविकद्विजपाणौ सकृज्जलं दत्वा विश्वेदेवाः प्रियंतां वोनमः ततो
वैश्वदैविकद्विजपाणौ सकृज्जलं दत्वा प्रियंतां विश्वेदेवा इत्युदीरयेत् अप सव्यं प्रियंतां
पितर इति द्विजपाणौ जलं दद्यात् कृतांजलिर्भूत्वा पितापिता महश्चैव तथैव प्रपिता महः त
प्तिमायां नुपिंडेन मया दत्तेन भूतले माता महस्तत्पिता च तस्यापि च पिता तथा द्विजा नांतः

पार्व

२५

कमादाय स्वधां वाचयिष्ये इति पृष्ट्वा वाच्यतां स्वधेति द्विजैः प्रच्युक्ते अमुक गोत्राया स्मात्स
त्रैः अमुक शर्मणो वशु स्वरूपा यस्व धोच्यतामस्तु स्वधा एवं पिता महादीनां स्वधा
त्युच्यमाने स्वधो वाचनाय कुशोपरितिलोदक धारान्दधात् तत्र मंत्र ऊर्ज्ज्वह नीर मृतं घृत
म्ययः कीलालं परितुतम् स्वधा स्थतर्पयत मे पितृन् ततः सव्येन वैश्वदैविकपात्रं
चालनम् ततोऽप सव्यम् न्युज पात्रं उत्तानं कुर्यात् पितरः स्वर्गं स्वस्थानवासीनः सन्त
तत्र प्रथमं पितृभ्यो दक्षिणान्दधात् तिलोदकमादाय अमुक गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृ
तामह प्रपितामहेभ्यः अमुकामुक शर्मभ्यः वसुरुदादित्यस्वरूपेभ्यः सपत्नीकेभ्यः
मुक गोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहादिभ्यः कुतैतत्पावर्णाश्चाष्ट सांगता सिद्धये रजतनिष्क्रय एगीद

॥ वः

२७

१९५
 पण छो मात्पि उदाना च नृप्यतु जत्वा क्षमापयेत् पिंडाधार कुशाग्राणि चालयेत् मध्य पिं
 डं विसर्जयेत् इति आचारः एकैकं पिंडं मुहृत्य तस्मिन्पात्रे निदध्यात् पिंडाधार कुशान् उ
 ल्मुकं च वनैर्होत्रिपेत् सव्यं राजलक्ष्मीं गृहीत्वा शंखचक्रौलिखिवंसतादिषट् ऋतुभ्यो न
 म इति स्थान पूजनं भाचारात् ततः सपात्र पिंडानुत्थाप्य वामस्कंधे निशय गया पुरिरे गयाया
 मिति पठित्वा पिंडान् भूमौ निदध्यात् अप सव्यं कुशाग्रेणाक्षिजहस्तान् स्पृशन् पितृ ब्रा
 ह्मणा विसर्जनं वाजे वाजे वत् द्वाजिनो नो यधनेषु विप्राः श्रमृता ऋताज्ञाः अस्मद्ः पितृ माद
 यध्वन्तृप्ता यातपथिर्निर्देवयानैः इति विसर्जयेत् सव्यं स्वस्ति भवंतो वु वनु स्वस्तीत्युक्ते कुशाग्रेणा
 दैविके कक्षिजान् स्पृशन् वैश्वदेविक ब्राह्मणान् विसर्जयेत् ततो जलमादाय द्रोणपटेन आमा द्वा ।

पार्व
२८

196
जस्य प्रसवो जगम्या देमै धावा पृथिवी विश्व रूपे आमाग तां पितरा मातरा चा मा सोमोऽमृतत्वे नग
म्यात इति वारिधारया ब्राह्मणान्निवेष्टि येत देवताभ्य इति विसर्जयेत समाचारात्कर्म पात्रोत्थापने अप
सव्यं दीपान्निर्वाप्य ततो जलमादाय अथ दिने दीयमानमामात्रं विशिष्टेभ्यस्त्री पुरुषेभ्यो बालकुमारेभ्यो
दीनानाथेभ्यः आत्माहारपत्न्याहारवर्जितं यदन्नं दास्यमानं वत्सितभ्यः उपतिष्ठतु सव्येन भूय सीदद्दिणा
नद्यात् अपसव्यं स्वयं शिष्यः पुत्रो वा दद्दिणान्दिशं पश्यन् गभीरा पशुपिंडां विहिते विकारस्य तु उच्छि
ष्टैः सह प्रतिपतिः सव्यं आचम्य अन्यपवित्रो पग्रहाणि धत्वा ततः कर्मसाक्षिणो भगवते सूर्याय अक्षतादि दावं
ततः अंजलिं बध्ना पठेत् यस्य स्मृत्वाचना मोक्षपातपो यज्ञक्रियादिषु न्यूनं संपूर्णतां यातु सद्यो वन्दे तमच्युत
ततो वैश्वदेवनित्यं श्राद्धब्राह्मणपतिदानं च कुर्यात् इति पार्वणश्राद्धपद्धतिः समाप्ताः ३३ (अंशः)

सूची
३०

पृष्ठ	पंक्ति:	अथुष्टम्	अचि पत्रम्	शुद्धम्
२६	७	सत्वावधी		संतोषधी:
३०	१	मातामह वृद्ध प्रमातामह ना		मातामह प्रमातामह वृद्ध प्रमातामहाना
३०	४	प्रोक्षणां		प्रोक्षणां
३२	१	अधिकम्		पितरो घोरायेत्यारभ्य देस्मै श्यतः पूर्वे पितरो इति तर्पनं
३६	६	वासीनः		वासीनः
३७	६	प्रियतां		प्रियतां
३८	१	प्रियतां	मतव अप नारा	प्रियतां
३८	२	प्रियतां	यणां	प्रियतां
३८	३	कृतांजलिं	मे	प्रियतां
३८	४	अस्म	लालानरायनदास	कृतांजलिः
३८	८		के छापी गई	अस्य

पुस्तक काशीराज क
१ कीमत ५ ॥

३०

सूची
२६

प्रष्टः	प्रष्टः	पंक्तिः	पंक्तिः
१	१३	८	२
२	१३	४	३
३	१३	८	३
५	१३	३	६
७	२१	१	५
७	२४	७	८
८		४	
११		८	
११		८	

अशुद्धम्
निमंत्रितास्मः
निमंत्रितास्मः
निमंत्रितास्मः
निमंत्रितास्मः
शरसि
अग्निष्वाताः
पक्तिं
वयविष्टा
पद्यत्रा

अशुद्धम्
साम्यासोऽग्निष्वाता
अस्मि यज्ञे नि
मधन्तो
अहमावहये
विचक्रमं
उपवेशयेत्

शुद्धम् ॥ शुद्धम्
निमंत्रितास्मः सोम्यासोऽग्नि
निमंत्रितास्मः स्वाताः
निमंत्रितास्मः अस्मि यज्ञे
विश्वेदव वासराणाः मधन्तो
शरसि अहमावहये
अग्निष्वाताः विचक्रमं
पक्तिं उपवेशयेत्
उपयविष्टा
यजत्रा

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ श्रीस्तोत्रं नारायणो जी ॥ प्रथी जी ली जय अहे गं प
त कानाम ॥ जी हो वन सभी काम पूरन तमा म ॥

कौं बीती दास कर हर ध्यान ॥ जो कि पा करे सा पंग पत ही
ही हा ही हा ही हा ही ॥ मेरे बीर कयों देर इतनी करी ॥

ब्रह्म विष्णु शिव जी हैं इक ही स्वरूप ॥ इये एक ही रूप तो नां स
रूप ॥ जी सा ज्ञा सती रूप अनेक रूप ॥ जो बे सो जी रें की महां

करी ॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे बीर कयों देर इतनी करी ॥

शक्ति से रूपे और मने स्वर ॥ र र र नाम अपना म हंसां इश वरे
जो गोचर मुनी र पने उवर रखे ॥ ने रें जूत से तें पर मे प्रथो ॥

हरी हर हरी हर हरी हरी हरी ॥ मेरे बीर कयों देर इतनी करी ॥

ठैर नाम दुःख हरा दे दी नाथ ॥ जो बर सनत गाई दू स ग्यो

क सा थ ॥ रखा तुम गवा तो को गिर धर कहा थ ॥ वहां नाम स

ना रत्न गि थो ॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे बीर कयों

देर इतनी करी ॥ महर ने नाथं व्याथा प्रहिलाव को ॥

नदी डोभगतने मेरी बाढ़ को॥ न की तीन वक्र कुलनु के बा
 को॥ किया रूप न सिद्ध पड़ा हो हरी॥ हरी हर हरी हर हरी
 हर हरी॥ मेरे वीर कयूं देर इतनी करी॥ नही दोड़तारा
 का बिजि कर॥ गुस्से हो के बांधे था उन को पिसर॥ लो
 हा फरुं मैं जुहा तन से सर॥ दहों से जो निकले थे यम फं
 ड कर॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर कयूं देर इतनी
 के से जल दूध पिये पारि लावे के धीर॥ हरना को तारय न ला
 है देर॥ किया रूप बावन ब्रह्मन का फेर॥ बल के दोरे ग्रा
 ठे हरी॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर कयूं देर इ
 तनी करी॥ जो जल बोड़ने राज को घेर राज मई॥ न ले
 था उस नाम तेरा कभी॥ जो जंगल बने सदन मयूष
 हरी रूप हो कर के पेड़ा हरी॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥
 अज्ञा बल को तारय ना कुल की नींदे॥ यस्य प्रमसि
 टे के लहने के बेर॥ करे बहत क्रपा जो गंगा वेद॥
 सुदामा का सखि दल ददर है॥ हरी हर हरी हर हरी
 हरी हरी हरी॥

जयसिंह कवकसे के हरी॥ मेरी देह लारी चोपापो भरी॥ जो
 जिसने मेरे न भयो धुन धरी॥ न राखें तूं मुझ निन कि सी की
 सड़ी॥ हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर वर देर दूतनी करी
 नरसी भगन हूँ करी॥ साकन ग्राह ऊपर से उस सिंघरी
 दूहन न हूँ फेरि नै नग॥ साबल ग्राहो उस को हंडी फिरी॥ हरी हर
 हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर वर देर दूतनी करी॥ बखी ऊँठ भंज
 पदु पाया सई॥ नसूती कव व दूत प्रभये॥ सिर ऊत पुत्री म
 मेनई॥ कपार परे राह प्रसर रखे करी॥ हरी हर हरी॥ मेरे वीर वर
 देर दूतनी करी॥ जब से ज्याह गरी हरी को दुःख दिया॥ चोह पावने
 नाम तेरा लिया॥ जले दाम सयाहूँ ग्राह सगया॥ दुरालये मग मा की हर
 हरी॥ मेरे वीर वर देर दूतनी करी॥ जो रावन उमर जुव सिया ले गया॥ मते
 मयनी ज्ञाये दीह॥ सरजा भभी कन गया॥ सिया को साई सयुया फि
 हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥ मेरे वीर वर देर दूतनी करी॥ जो गेत सने जाल स
 शिव दुहादी॥ वसी पवन प्रहिया हूँ गरी॥ परीयो वीर से जानु वरत
 न॥ पान॥ अके उस के पकड़ जा रही॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी॥

सतदा सतदा कपे दहा अहमं के यो ह वै के गाय। ब्रह्मां जाप के स
 ल जा कर पया। मनुष्य प हो बे रत ये हरी। हरी हर हरी हर हरी ह हरी
 मेरे वीर कपू देर दूनी करी। जगला मोर अर्जन कला बुद्ध गोपाय। हुये
 जुज जी उ न को सग प उखल सी तो नाय प हूं ये जो अप उखल सा
 त ही उ न को त प्र प द हरी ॥ हरी हर हरी हर हरी हर हरी। मेरे वीर कपू देर द
 हरी पत के केरी जुल न जोर साध। श्रीता स्मल ने पीरत य अप ने हाथ चय
 या द दो पत गु मे दी ना नाय र री शर्म उस की न गन करी। हरी हर र
 वो ह है या द नु म को जी र म कुं के वार जी व पे ने या या या जि नार दार च दे
 नाथ र थ पा हुये ये स्वार र कन बांध र म कुं न ले आ य हरी। हरी हर र
 अस्त इ क म र ते सु ना वं ल गा ग सो व स श श्री की फि रा व न ल गा। धा
 न हाथ पर शि व के अछा करी। श क र प हो श व के अछा करी। हरी र
 ह स्था श गि या मे ख के गं डो स पास पृष्ठ न श न के जो की नी थी आ म
 त व र ज ह क ह न की इ हा करी। ब्रह्मां नाथ पां डो की हा थ करी। हरी
 जी द ह नी म ग त ने मां ग ठा दुर गि या य सो च न नि म के वे दा वि द
 म ग न गा स्त मं ची द र हरी। प्र व म पि त्या प र ते व नी थ हरी
 हरी हर हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे वीर कपू देर द न जो ना रे

(५)

जो दुष्ट तर परजब को पकी रोह झा के हर दो तरफ जंग आ कर हुआ
 बने खून का संधै हने लगा तो तेरे वचन की राख करी हरी हर
 हरी हर हरी हर हरी ॥ मेरे वीर कंधे सूनी करी तेरे संत को कोई पावे
 कहा ॥ माथो दास को जाड़ा लागा जहां स्वर नात ही कले पहेंचे व
 हं छपर बांध कर उसकी रखी य करी हरी हर ॥ गरुड़ की सवारी पे
 प्रवत कर रहा ॥ बड़ा दहत सज्जु व ह म को हुआ कड़ुह गर्मे करने त
 जव की पढ़ा सुदामा को सा कर बचाया हरी हरी हर ॥ बड़ा राष
 शो का जल मया जहां रसे ध्वस्त पे ध्वस्त सुदा बे निशां मोर बत
 स्वर खट्ट पशु सां हरी कृपा करी बेड़ा भगातां हरी हरी हर हरी
 धादी बे सखुन साता का बेश कर चले घर से बाहेत रो आ सपर
 लगे भजन करे तब डक पाउं पर दया दास उस की गले ला हरी हु
 त सी उमर कंस दश मन रहा पलक में तू उस का उदार बकिया
 जंघर सेन को राज मयूर दिख ॥ सह पीन का पेठ जो आवे हरी
 लिपा पकी उस की पती गर्दन ही डक ह म कल करनी पड़ी
 निखे मुख से जा उस के मेरा करी निख कुं द से हर खरे कुं द का क
 री ॥ हरी हर हरी हर हरी हरी ॥ मेरे वीर कंधे सूनी करी ॥

जो की सांसे से हल लिया मुड़ये वा लगे देखने लगे आई धर ऊपर न
 गच्छुय रहे देख की सां उपर राधा पावे पर साधी करो हरी हर हरी हर
 हरी हर हरी मेरे दीर कपड़े रहनी करो राजने पकड़े जे हिरा का
 तिल दिया ॥ जो पीये तो उसकी नदी दे जिया बैरान ने ने राजा स
 ले कर दिया उने यख से चाऊ की मुलत बजिया हरी हर जो उठ
 सिद्ध जो उपर चोधी हो हज़ार रवि ब्रह्म राजा ज रा संद नार बहने
 वल्लत गो जा की नी पुकार उसी यक्ष उन की जा उपना हरी हरी हर
 सुना नाथ जी नाम ते रा भया यहै नास मन दास सरने पया ॥ ३ ॥
 ने नाम की लाज राखी हरी मेरे दुख सभी काट ऐ दुख हरी हरी हर
 तू है वा बिरादर बली राम का मेरा खूं भरोसा तेरे नाम का नही कोई
 हुआ तेरी शाबका नही है जगत बीच करता हरी हरी हर हरी हर
 मेरी गज संयो तो गो पाल जी तगा फुल का नहीं ब्रह्म गो पाल जी
 तिम भक्तो दुः नियमों प्रशुद्धात जी तेरे बिन मेरा को न है
 दुःख हरी हरी हर हरी हर हरी नीरवी कपड़े रहनी करो
 ने है जगत बीच नार नन एन तू ही है संगत सर सठ बाएउ पर

[illegible]

मुसताफाई प्रसलाहो रने छपा

४६

जेतुसै के धितमं पात्रादयसंमितास्तमनु १४मी रेखाः क्रमात्संलिवे
 द्वे धोऽस्मिन् ग्रहचंद्रयोः न शुभदः स्यादेकरेखास्य यो ॥ ६९ ॥ लमेन
 आयाततिष्ठो क र त. छाः शेषे नागाः ८ द्य २ छि ४ त के ६ दु १ संख्ये रूगे
 वल्ली राजचौरो च न सुर्वाणश्चायं दाक्षणात्यः प्रसिद्धा ॥ ७० ॥ रसगु
 क्त ५४ ॥ न राज चैर मृत् रोग वज्र न प चैति एणं शसिनागा ८ द्य ४ य संक्रांतिया
 ० १ ४ ६ १० ११ १४ १८ १९ २ तं शक मिति रथ त छां कै र म प
 च शेषाः ॥ रग न ल मृ प चौर मृ तु संरु श्च वा णो न व हृत शर श
 षे शेष के को स श लः ॥ ७१ ॥ रात्रौ चौर रुजौ देवानरपतिर्वक्रिः
 सदा संधयोर्मृत्पुश्चाथ शनौ नृपो विदिमृतिर्भोमे गे चौरौ र वौ

श्रीराम

४६

चंद्रार्कवल्लोपपत्रेस्वोच्चमित्रादिगणितस्थित

५५

स्यादिहपरिणयनं॥ किंवाणं शुभं ७ मिलतल वमेयामित्रं स्यादशु
भकरमिदं॥ ६५॥ वशिष्ठः एका ~~१०~~ गर्लोपहृष्टं पातलता घामि
त्रे कर्तव्यं देवास्तदोषा॥ नश्यति चंद्रार्कवल्लोपपत्रे लये यथा का
मुदये त्रुदोषा॥ ६६॥ उपग्रहार्क कुरुवाल्कि के पुकालिंग वंगेषु च पा
तितं भं॥ सौराष्ट्र शास्त्रेषु चलितं भं तपजे तु विद्वं किल सर्वदेशे
६७॥ शशांकस्तर्कयुतेर्मशेषे रवभः॥ युगां ४ गानि ६ दशे १० श॥
तिष्ठः १५ नागैर्दवो १८ कंडुमिता १९ नखाश्च॥ भवंति चैते द
शयोगसंज्ञाः॥ ६८॥ वाता १ भ्रा २ अग्नि ३ मही ४ चोर ५ मरणां ६
रुग् ७ वायुः ८ दंतः॥ योगां के दलिते २ समे मनु १४ युतेऽथो

वर्णनं कार्त्तिके नादयोरेषानश्रयंति

॥५१॥

लपदीशमे त्राएयव्यार्ययाम्या ज्ञां ध्रीद्रिकर्णादि
 तित्थितेपवनोद न्यथोभानिकामे ॥ वद्व्यादीबुध्व
 चित्रानिभरति विधिभगाख्यानिमो दोष्यरोहि
 एयार्यमृताप्येदं विप्रतांतिमभेदिनकरदोषिण्य
 प्यादिराहो ॥१८॥ धर्मगेभास्यरे वित्तमो दोशस्य
 वित्तगे धर्ममो दोस्यस्थितः शस्यते ॥ कामगे ध
 र्ममो दोष्यगः शोभनो मोदनेगे केवलं धर्मगः
 प्रोच्यते ॥१९॥ इति पय्यादिराहु वक्रं ॥ प्रप्यति
 प्यवक्रं ॥ पोष्येपदुस्त्यादिको द्वादशो वंति प्यो
 माघादौ द्वितीयादिकास्ताः ॥ कामातिस्त्रः स्थ

॥५१॥

कर्तरीषायां दुःस्थितिमान् रविर्जयकरो तो
 दोतको जीव गो ॥ १५ ॥ स्वात्यंतका द्विवसु पोमक
 रातुराधादित्यध्रुवाणि विष्णुना स्थित्यमोऽकुतोः
 स्युः ॥ सूर्येदुमंदगुरवश्चैकताकुतजोमतां व
 पेशविधिर्नंदशब्दद्वितियः ॥ १६ ॥ फवर्भि
 ज्यमघेदुकर्णदहनदृशिंदक्षित्रास्तुष्याश्रुकारो
 कुतसंज्ञकोऽश्रुतिष्योकीर्षेदुवेदोमिताः ॥ १७ ॥
 यीस्यादकुते जयौ च सप्तैरस्यायी च तद्वत्कु
 ते संधिः स्यादुभयोः कुता कुतगाणे भस्मीरायो
 युध्यतोः ॥ १८ ॥ स्युर्धमिदस्रपुष्योरगवसुज

210

भवति भंगः प्रश्नकर्तृस्तदानीं ॥ ५ ॥ त्रिकोणे क
 जात्सौ दिग्भुक्तं जीवाय देकोपिनो गमोर्का
 शीवा ॥ वतीयांस्तु मध्येतयोर्गो ग्रहः स्या
 त्स्वकीयां दिशं प्रत्युतासौ नयेत् ॥ ६ ॥ प्रश्ने गम्य
 दिगीशात्स्वेष्टः पंचमगोयः ॥ वोभूयान् वृत्त
 युक्तः स्वामाशां नयते स्मो ॥ ७ ॥ धनुर्मे षसिंहे
 षुवात्रा प्रशस्ता शनिर्जीशनो राशिर्जे चैव मध्या
 द्बौ कर्कमीनाति संस्थेति दीर्घा जनुः पंचसप्त
 त्रिताश च तेषां ॥ ८ ॥ नक्षत्रे न च द्वादशी नाष्टम
 नोसिताद्यातिष्ठिः पूर्वमिनामानदिक्ता ॥ हयादि

॥ ५ ॥

॥ ५ ॥

नृपाणां दातव्यं दिवसमबुद्धजन्मनां च ॥ प्रमादैरु
 दयनितमस्तमस्तैर्विज्ञाते हि भुभुभुने बुधः प्रदधा
 र ॥ १ ॥ जननराशितनूर्यदिलग्नगेतदधिबोध
 वाततएववा ॥ त्रिरिपुरवायग्रहं यदि बोदयो विजय
 एव भवेद्दसुधापतेः ॥ २ ॥ रिपुजन्मलग्नममया
 धिबोतयोस्ततएव बोपचयस्थनवेद्भवत् ॥ हिवुके
 पुनेयभुभवर्गकस्तनोयदिमस्तकोदयग्रहंतदा
 जयः ॥ ३ ॥ यदि पश्चितनोवसुधारुचिराभुभवस्तु
 यदि श्रुतिदर्शनगं ॥ यदि पश्चतिचादरतश्रुभुभंग्र
 ग्रहदृष्टयुतं चरलग्नमपि ॥ ४ ॥ विधुक्कुजोयुक्लग्ने
 सौरिदृष्टेयवन्द्रे मतिभमदनसंस्थे लग्नगेभास्व
 रेपि ॥ हिवुके निघनहोराधूनगेधापि पापे सपदि

212

॥४॥

गर्भा ॥२॥ नगर प्रवेश विष्णुमाद्युपद्रवे कर पादने वि
 बुधता र्थ यात्रयोः ॥ नृप पादने न न वधू प्रवेशने
 प्रतिमार्ग बोधवति दोष कुतहि ॥३॥ वित्रे ग्रहे
 चेत कुवपुष्प संभ वस्तुदान दोषः प्रतिश्रुत संभ
 वः ॥ भृग्वं गिशे वस्तु वशिष् कश्यपा त्रीणां भय
 द्वा जम्भुनेः कुले तथा ॥४॥ इति द्विरागमः ॥ स्याद
 जितोत्र विधिरुत्तरगेदिने शो मिश्रध्रुवां त्यशशि
 राक्षस्रेऽयधि ॥ रिता सुनो शशि कुम्भे म
 गो न नीचे तास्तं गतेन विजितेन न वशन् नोद ॥१॥
 नौ कर्क नक्षत्र कुम्भ न वांशला गतेनो जितनोर

॥४॥

हा द्वधर प्रवेशोष्णिदिनांतराले॥ शुभः परस्तादिपमा
 वृमासदिने क्षवर्षात्परतोययेवं॥१॥ ध्रुवक्षिपूम्हदु
 श्रोत्रवसुम्हलमघानिले॥ वधरप्रवेशः सनेषोरि
 त्तारार्के बुधेयरेः॥२॥ ज्येष्पति ज्येष्मथाधिकेय
 तिरुत्यादिमेभर्त्तग्रहे बधरः शुभो॥ श्वम्भूम्हस्येम्ह
 सूरंक्षमेततातं मध्यौतातग्रहे विवहृतः॥३॥ इति वधर
 प्रवेशः॥ चरेदधो जहायने घटानि मेणगेरवोरवी
 ज्यशुद्धियोगतः शुभग्रहस्य वासरे॥ नृधुग्ममीन
 केन्यका नृला वषे विलग्नके द्विरागमंते ध्रुवे च
 रे स्रपेम्हदूडनि॥१॥ दैत्ये ज्योत्स्मिमुखदक्षिणे यदि
 स्याद्गृहे वृत्ति हिशि शुगर्जिणी नवोढाः॥ वल्लभे द्व
 जतिविपद्यते नवोढा वै द्वंध्या भवति वगर्जिणी त्व

25

॥४६॥

॥४६॥

शेषविधस्तथापरिपुगाप्यपस्यवर्गास्तथा
 ॥६॥ सेंदु कूररनगोदयांशमुदयास्ता नृद्विचंडाय
 मुधानरस्वा जूरेंदशयोगयोगसहितंजामित्र
 लीताव्यधो॥ वाणोपग्रहयापकृतेरितयातिप्य
 दधारो स्थितं दुष्कं योगमयाद्रुमामकुलिका
 घ्राण्वोरदोषानपि॥७॥ कूररक्रांतविमुक्तमं
 ग्रहणमंक्रूरस्थगंतव्यमंत्रेधोत्पातहं चक्रे
 हतमं संध्योदितंमंतया॥ तद्वच्चग्रहमिजयद्रु
 गतमंसर्वा निजा संज्योदुद्वाहे म्रमकर्मसुग्र
 वेता नरनगनस्यदोषानपि॥८॥ इति निवाहप्र
 करणं समाप्तं॥९॥ समादिपंचो कदिनेषिका

स्त्राद्यैर्गतिर्निध्वास्वपडहृतो^{ला} ॥ ध्वेनांशादिनायो ज्यं
 यातर्क्षस्पष्टभास्वरः ॥ ४ ॥ तनोरिष्ठांशकात्पूर्वं
 नृवांशादशसंगुणाः ॥ रामाप्तातध्वमंशाद्यंतनो
 र्वांशदिस्साधने ॥ ५ ॥ प्रकात्तृगतात्सायनाद्भोग्यं
 तैर्भागेनिध्वात्त्योदयात्स्वाग्निभक्तात् ॥ भोग्यं भु
 तं वांतरात्त्योदयात्षष्ठाभक्तं स्वर्णनाद्भोग्यं
 यः ॥ ६ ॥ चैत्त्रगतात्कोसायनावेकराशेतद्विष्णु
 दयः स्वाग्निभक्तः स्वर्णः कात्तोलग्नमृतं यदाका
 तद्विष्णोर्कात्सपडभान्निशायां ॥ ७ ॥ उत्पातान्नस
 हृणातदग्धनिधिनिदृष्टं श्रुयोगास्तथाचंद्रेशो
 नसातथास्तमयनंतिप्याः सूर्यर्क्षीतथा ॥ ८ ॥
 तेषां विष्णुसंक्रमदिनंतत्त्वं शपास्तं तथातन्व

217
 स्वरविधौ व्यंजनमविद्यमानवत् ५२ क्रियाविशेषणनां कर्मक तं न पुंसक लिंगता च ५५
 ग्रहवता प्रातिपदकेन तदंत विधिर्नास्ति ५६ व्यपदेशिव भ्दावोऽप्रातिपदकेन ५७ स
 मासप्रत्ययविधौ तदंत विधिनिषेध उगिहर्ण ग्रहणवर्जम् ५८ स्वार्थिकाः प्रकृति
 नोलिङ्ग नोलिङ्गवचना न्यतिवर्त नो ५९ संप्रसारणं तदा श्रयंचका व्यवलीयो
 भवति ६० उभयतः श्रयणो नाता दिवत् ६१ वर्णि श्रयै विधौ नाता दिवत् ६२ सौद्र
 हणेन गतिकारके स्यापि ग्रहणम् ६३ समासो तो विधिर नित्यः ६४ सन्निपातले
 दोषा विधिर नित्यः तदिधातु के स्थ ६५ अनिनस्मन ग्रहण न्यधिवतान धिकेन च
 तदंत विधिप्रयो जयति ६६ वर्णादां जवलीयः ६७ घोह्य जाळादचः पूर्वस्तस्य वि
 धिं प्रतिस्थानिवत् ६८ प्रतिग्रहो यहुमंत स्यापि ग्रहणम् ६९ असिद्धं बहिरंगमन्तर

पं० प्र०

३

ॐ १० ना जानांतर्ध्वबहिषु प्रलुप्तिः ११ संज्ञापूर्वको वि धिरनित्यः १२ सन्निधोगात्रि
द्यानामन्यतरापाये उभयोरप्यपायः १३ ताच्छीलिकेण व्यक्तं भवति धातोः
कार्यमुच्यमानं तत्प्रत्यय एव भवति १४ तन्मध्यपति तस्तद्गुहणेन गृह्यते १५ स
बाधकामपि निपातनानि भवन्ति १६ मृगाधिकारे तस्य च तदंतस्य १७ प्रत्ये
क वाक्यपरिसमाप्तेः १८ केचित्समासेपि न वाक्यसमाप्तिः १९ अभेदका इह
शास्त्रे गुणः २० औपदेशिक प्रायोगिक योरोपदेशिक स्यैव ग्रहणम् २१ सर्व
विधिभ्य इद्विधिवलवान् २२ लुग्विचरणः लुग्विचरणयोरलुग्विचरणस्यै
व ग्रहणम् २३ वत्स्यत्प्रकृत्यैह कार्याणि क्रियन्ते २४ अंतरंगा न्विधी न्विहरं
जालुग्विचरणे २५ सत्यपि सभवे वाधनं भवति २६ पर्जन्यवदिरहलक्षणप्रवृत्तिः
२७ गर्भवदादावादयो भवन्ति २८ धौपरिभाषापतिष्ठते नानुवादे २९ प्रकीर्त राम

३

ग्रहोपाधिक स्यापि ग्रहणं भवति ९१ अंगवृत्तेषु नव तीव्रविधिनिधि तस्य ९२ पूर्वत्रा
 सिद्धीयेन स्यानिवत् ९३ उ ए जगतनिमित्तो व्युत्तसर्जः ९४ उपनिष्यमाण निमित्तं नाप
 वादेन बाधते ९५ यदिह त्यागवादमविषयमुत्सर्जमिति भारतेनानुबोधकार्यं त न
 विधाविति प्रतिषेधः तौ कृतं स्यानिवत् ९६ अभ्यासविकारेष्वपवादो नात्सर्जान्विधी
 न्बाधते ९७ पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने ९८ अनित्यमागमानुशासनम् ९९ निमित्ता
 मायेनेमितिक स्याप्य पायः १०० जौगामुख्यो मुखे कार्यसंप्रत्ययः १०१ कृत्रिमाकृ
 त्रिमयोः कृत्रिमे कार्यसंप्रत्ययः १०२ प्रधाना प्रधानयोः प्रधाने कार्यसंप्रत्ययः १०३
 उपपदविभक्तः कारकविभक्तिर्वलीयसी १०४ अवयवप्रसिद्धेः समुपप्रसिद्धिर्वली
 यसी १०५ गमादाग्रहणे व्यविशेषः १०६ सामान्यातिदेशो विशेष नतिदेशः १०७ श्रु
 तानुमितयोः श्रौतः संबधो वलीयान् १०८ पितृराष्ट्रित्वरितो वलीयान् १०९ वि

पं० प्र०
८

२२०
धिनियमसंभवेविधिरेव ज्यायात् ११० प्रातिपदिक विधानाद्योगविभाजोऽगरीयान्
१११ सर्वविधिभ्यामलोपविधिविल्वान् ११२ अत्यवाधेन सदेष्टास्य ११३ सहचरित्ता
सहचरितयोः सहचरितं स्यैव ग्रहणम् ११४ नानर्थकेऽलोऽत्यविधिः ११५ प्रत्यया
प्रत्यययोः प्रत्ययस्यैव ग्रहणम् ११६ यथोद्देशं संज्ञापरिभाषम् ११७ कार्यम्
कालसंज्ञापरिभाषम् ११८ गणकार्यमनित्यम् ११९ संदेहे बहुवचनं प्रयोज्यम्
१२० अर्थवशादिभक्तेर्विपरिणामः १२१ योगविभागादिषु सिद्धिः १२२ पद्याप
शाब्दानां गुणरूपाद्यवचनानां द्विचये १२३ व्यवस्थितविभाषयापि कार्याणि
क्रियन्ते १२४ अनिर्दिष्टार्थाः स्वार्थे भवन्ति १२५ ज्ञापकसिद्धे न सर्वत्र १२६ यु
गपदधिकरणवचनद्वयः १२७ पूर्वधातुरपसर्जणयुज्यते पश्चात्साधनेन १२८
पूर्वधातुसाधनेन युज्यते पश्चादपसर्जण १२९ समासस्तद्धितेषु रूप्यसंवेरासु
८

निति सप्रमंता नामनुकरणम् निःप्रायेनेवंतर्थापरः दिशिक न्नारणक्रियः अविद्यया लुक्ते व्यवहिते वसतिप्राप्यं अव्यवहिते
 ५ एवेति पूर्वस्य परस्य च प्राप्यं पूर्वस्येवेति वनियम्यते अव्यवहिते सति तु फलितार्थक्यं नम् परस्यार्थेति तस्मादित्युत्तरस्यार्थे
 रितितुनस्रवितम् आदेरित्यंशस्य सर्वादेशाबाधकत्वापत्तेः सिद्धान्ततुपरत्वा सर्वादेशात्वा बाधकमेवेत्यनुपदमेव वक्ष्यते अने
 काल इति शित उदाहरणमिदम् इत्युतः यत्तु वृत्तिकृतानां प्राप्तांशे शिवा रित्युदाहरणं तन्त सर्वादेशात्वा प्राक् शितस्येवाभावात्
 तत्र हि शिवा लो विवानुपयोगेन कालत्वेन सर्वादेशात्वा मिति सिद्धान्तः इत्यादाविति आदिशब्देन तोमि सृतिगृह्यते परत्वादिति अतए
 व आदेः परस्येति कथं क्रियत इत्युक्तम् उत्तरस्येति प्राप्तांशे औपम्येऽपि प्रवर्तते एव यत्तु प्राप्ता आदेरिति सत्र विवरणवताप्यवमानिदेशेने
 लुक्ते तत्संवद्धमिति स्य प्रमेव पवतित्येति पदान्निसंयथा तु दत्तिकादि परमपि तद्व्यपधग्रांवाधित्वा प्राप्तांशे तयारधोऽपि चरधय
 लि पवामपि उपधाकृतिवधि त्वारधेन त्वारधीति नुम् नवमोपि प्राप्तांशे प्राप्तांशे नित्य इति वाच्यम् कृताकृतप्रसंगमात्रेण क्वचि
 नित्यत्वाभ्युपगमात् अंतरंगयथा उभये देवमनुष्याः इह प्रथमचरमिति परमपि विकल्पवाधित्वा सर्वादेशात्वा नित्यत्वमसतो
 विभक्तिनिशेषत्वेनांतरंगत्वात् नित्यादन्तरंगयथाग्रामिणी इत्यत्र नित्यमपि इह लक्षणं नुम् वाधित्वा त्वरंगो न पुमकहसः
 अन्यथा न जन्तत्वा न स्यात् अपवादेऽपि यद्यन्यत्र चरितार्थसार्थे त्वरंगेण गुणेन वाच्यते तत्र च प्राप्तांशे इह ग्रामे इह सर्व इत्यम्
 अत्रांतरंगेण गुणेन सर्वादेशात्वा बाध्यते सत्र पद्यपि यत्तु गुणयोः पवादे स्यापि समाना अत्र चरितार्थः तथा च कर्तिकम् इह एडि
 श्रीनामादुः सर्वार्थोद्घात इति अस्मिन्निति तेन पवादेऽपि स्यादोत्तर इत्येत्वेन अकृतत्वात् इति अस्मिन् यद्यपि कृतमापि
 कार्यनिवर्तयंतीति परिभाषान्तरं पद्यते फलं तत्तु लक्षणं अपि अकृतेत्येव लघु प्रदात्तनाद्विपक्षत्वात् इत्यादम् शनं वरमिति न्याय
 दिति भावः न कुर्वन्तीति यथानिषेदुषीमित्यत्र क्त्वा रित्यंशे त्वरंगत्वात् प्राप्तांशे अपि भोविना संप्रसारणे न वत्ता रित्वं न दपतीत्यालोच्य
 कुर्वन्तीत्यर्थः इति परिभाषा प्रकाशम् इको यणचि प्रसाधारण्येन युतवाच्यवत्येति कृत्वा लक्षणं दीर्घाज्जमिचेति ज्ञाप

ह क्रियावाचिन इति क्रियावाचिनः किम् याः पश्यसीत्यादौ धातुत्वं भावत् स लिहितस्मिन् आतो धातो रिति स्यात् आदय किम्
हिरुकूपयक इत्याद्यप्यानां शिष्ये इति भावार्थेति ई-त्सम् वधात्तत्वं भावत् संबन्धेनामुदित्करणेनैव आणं धातु त्वं ज्ञाप्यते वृत्तुं पादीनां
बहुत्वमेतन्निदर्शनमिति गणसंज्ञासंग्रहः आदयः अद्रव्यादीः किम् पशुः लिङ्गसंख्यान्वितं द्रव्यं इह तु स्यादेव। लोभं नयंति प
शुमन्यमानाः पशु इति सम्यगर्थे उपसर्गाः निम्न दुस्मात्तो निम्नपणाविति निर्देशात् अयोगवादानामविशेषेणेति प्रकरणे
नियुक्तमित्युदाहृत्य इदुपधस्य सकाशस्यो विमर्जनीय इति भाष्यकारोक्तेः उपसर्गस्या यताविति सत्रे च मनोप्येवं निरःकु
यः सुदुराधिक्यो इति निर्देशात् रेफांतावपीतितत्रैव मन्त्रे हनदत्तः इति संज्ञाप्रकरणम् इको गणक द्वौ गणक द्वौ प्राक्वाभ्यामि
ति एत्त्वं पूर्वसत्राभ्यां गणक द्वौ पदे अनुवर्त्य गणक द्वौ रिति योगे गणक द्वौ रित्यो जनपाल न्यते तेनेह न द्वित्वात्त द्योः सप्तदीनामः
इमम् पद्याः षष्ठ्यंतमिति सत्रे षष्ठ्यंतस्यानुकरणं कृत् स्व रूपय इत्यनयं सकाशं लुगिति भावः। पदमिति एतच्च सं
भवति समानाधिकरणे पदगंतस्यांगस्येत्यादिक्रमेण संवध्यते मिदं गुरुः मजेव द्विरित्यादेस्तु सामानाधिकरण्या संभवत्
मिदिह ज्योत्स्वपवस्येक इति संवध्यते यत्तु इक एव स्थाने क इति प्राचाव्यां यत्तु तदीका कृतोक्तम् अनियमप्रसंगेनियमार्थ रथा १
मित्यादि तत्सर्वं भाष्यविरोधादुपेक्ष्य तच्छेषं प्रहं प्रयित्वा पदे पस्थिति पदस्यैव भाष्ये समर्थितत्वादित्याहः तच्छेषपक्षेपि
दूषणे द्वान्मुशकौ स्तुने स्यै कृतो समानेः अत्रांमध्य इति यत्तु प्राचोक्तं अस्यादवः पर इति तन्न शम्भुवादीनां नित्यादावंत स्या
वो संभवात् तस्यैवांतावयव इति तेन त्रपणीत्यादावंगम्यनांतत्वेन दीर्घः सिद्धः परादित्वेन सनसिद्धेत् अभक्तत्वे तु वहति
लि ३ इत्यत्र वहति इति खशि अक द्विषदिति मुमिनो नुस्वारो न स्यात् अपदान्तत्वात् यत्तु अभक्तत्वे त्रपणीति दीर्घे न स्यादिति तत्तदा
दिग्रहणस्यादितुमर्थमिदं संगतमत्र स्थवार्तिकेनेव दूषितप्रायम् स्थाने योगेति स्थाने योगे दस्य इति विग्रहः निपातनादेव
अनेकविधमिति स्थानार्थं ग्राह्यप्रमाणकृतमित्यर्थः वत्तीय इति तेन वेतांता इत्यत्र प्रमाणत आतर्क्यवानकारोनेति भावः तस्मि

नहि मनेन किंचिदुपदिशत इति भावः उपस्थिते ज्ञाप्यते नेनेति तदर्थः आत्मादिभिर्हि प्रयोगोदाप्यते तद्वदनेनापि प्राकारेण सर्वदिशा त्वं ज्ञाप्यते इत्यनेन
ह आदिबन्ति

मनो-
२

आपो नुनामिकं दस्योति-प्र- नुनामिकः २

प्रति ३

223

तियोगाप्रयोगेनेव गतायं त्वानुनामिकं संज्ञा- सत्रसंज्ञप्रयोजनमिति ध्वनयितुं नेहोपन्यस्तम् उपदेशोक्तिम् अत्र
आ-अयः यद्यपीह उज्जु उइ सत्रविविधानसार्था नैवमिति सुवचं तथापि उत्तरार्थमवश्यं कर्तव्यमुपदेशाग्रहणं स्य प्रतिप
तय इहैव कृतम् अचूकिम् मन्त्रिनामकारस्य माभूत् प्रतिज्ञायत इति ता आत प्रोपसर्ग इति कर्मण्यपि प्रतिज्ञा नानुनामि
कं येषामिति विग्रहः एवं च प्रतिज्ञा ममाधिगम्ये प्रतिज्ञा शब्दलक्षणोक्तिः छया रचयानना प्रयोगीयम पाणिन्युपज्ञवाक
रणमित्यादि विवृतलक्षणं विनैव निर्वह्यत यद्यपि सूत्रकारकृतो नुनामिकपाठ इदानीं परिश्रमस्तथापि चित्तिकादिषु
वहारवत्ने मया कार्यं प्राकृत्य इत्यनुमीयत इति भावः ननुरन्वयवित्तिन्यूनं एकारस्य मध्यगत्वादित्याह प्रत्याहारेष्विति
व्यवहित्यंत इति प्रत्याश्रित्येते मन्त्रिण्येते वणां यन्नेति बाहुल्यकारणं यो ध्वनयं यद्यपि योगमात्रमकारादि संज्ञा स्वति प्रसक्तं तथा
पि योगसंज्ञिरिति भावः प्रत्याहाराश्रयं च त्वानि प्रादिति प्राञ्चः चतुर्दशमन्त्रीस्य हेत्तिमिद्विः कृता अष्टाध्याया व्यवहृता एकवत्ता
दिप्रादिति तस्यार्थः तेन सुप्रिजादीनां प्रत्याहाराश्रयं चोदितं प्रादिति चार्थः प्रत्याहाराश्रयं चोदितं प्रादिति चार्थः प्रत्याहाराश्रयं चोदितं प्रादिति चार्थः
जमताहुः यमिजमतेष्वनिडेक इत्यत इति च जमवार्त्तिकं कृता व्यवहृत इत्याहुः सप्रभमानिधाने अष्टमोणादिमन्त्रस्य त्वोदितो न
यस्य व्याघ्रभक्तिकारिकास्य त्वोदित्यासां तावत् एष च संख्या निधमो नातीवोपयुज्यत इत्युपेक्षितः उक्तानां च ह्रस्वदीर्घपू
त इति समाहारद्वयः सौत्रं पुंस्तं वां काल इवेति फलितार्थकपन्नं विग्रहस्तु चः कालो यस्येति बोध्यः ऊर्ध्वदेन खोच्चाय
रणकालो लक्ष्यते आय इति निपाताच्चा घुप्तता इत्याकार उक्तः यच्छब्दोऽस्मरेणां तोदात्तः अर्च्य इति सूक्तानो नुदा
तः तस्यादितः अतंत्रमिति उपेयवानित्यत्र उपसर्ग इव अविवक्षित इत्यर्थः ननु तत्र इयिवां समधिभिध इत्यादिप्रयोगाद
र्चनादिविज्ञास्तु इह त्वविवक्षायां किं प्रमाणमिति चेत्सह्य दर्शनं प्रातिशारब्बादिकं त्वेति गृह्यमाणं तथापि यथा इत्यत्र एकारः तं न

भावः नैव
तिभावः

उपदेशः ३

अथैव शक्तिनैवोपेक्षेण समुदायशक्तिमात्रेण यत्रो धमरुहः समुदायशक्तिनैवोपेक्षेण अथैव शक्तिमात्रेण यत्रो धमरुहः समुदायशक्तिनैवोपेक्षेण अथैव शक्तिमात्रेण यत्रो धमरुहः
योगमात्रं श्रीकारे उपदेशः ३

आहुतत्रगणोणादिवाक्यलिङ्गानुशासनम् आगमप्रत्ययादेशा उपदेशाप्रकीर्तिताः ५ त्वमेनेति २
किमेवमुपदेशसंज्ञा उत्तयोगमात्रनाथः संज्ञायाः शास्त्रकारैरनुतेः अस्मत्तात्त्विकम् (अज्ञातस्वस्वस्वज्ञापकं मुञ्चाराणमुपदेशः=

स्वस्वचेति स्वस्वमित्यनुवृत्तेः स्वस्वपदेदेवगृह्यते नोत्तम्य अस्तेनेत्यप्रधानतृतीयानिर्देशात् सर्वनाम्नामुत्सर्गतः प्रधानपराभर्षि
अर्थ इतिशेषः त्वात् आद्योच्चारणमिति यद्यपि उपदिश्यतेनेनेति करणवृत्त्याशास्त्रमुपदेशइति भाष्यकृत्यादिषु व्याख्यातं तथापि तस्योक्तिः ।
वादमात्रं करणधनोदुर्लभत्वात्तु उपवाधात् नवधः अस्मत्तात्वात् प्रायेणघः संज्ञाया मिति व्याख्यानस्य क्लिष्टत्वात् नद्युपाधे
रुपाधिर्भवतीति भाष्यकृतावहेलनाच्चा अतएव व्यापबादो हल अति घत्रपीठनभवति वाहुल्यकं तु अगतिरुगतिः अतए
वप्रक्रियंते शब्दाभिरितिकरणवृत्त्यतिरपि पराक्ता तथा च वार्त्तिकम् अजवभ्यां स्त्रीखलनाः स्त्रियोः खलनेनोविप्रतिषेधेनेति । अ
तोभाषेप्रत्ययो न्याय्यइतिभावः यत्तु धातुस्त्वत्त्वादिपठन्ति । यच्च आचक्षते करणवृत्त्यप्रवाहोपात्तानामुपदेशत्वं कर्मवृत्त्यस्य
स्वागमादीनामुणादिलिङ्गानुशासनयो रपि स्मृत्वादेवमिदं पथगुपादानं गोवले च द्रव्यायेन एव गणत्वादेव सिद्धे यातो रपी
ति अत्रेदवत्तत्वा भाष्यकारोक्तेः अस्माददिकृतसंज्ञायाः शास्त्रकारैरनुतेः अस्मत्तात्त्विकम् अत्रस्याप कत्वेति प्रसंगाच्च आसो मित्वम
इतत्त्वादित्यादिस्वपरग्रंथविरोधाच्च नद्युत्संभानुबंधम्यामो न प्रत्ययत्वेन मित्वं न भवेत् किंचेव प्रसपविद्योपचम्याः प्रक
त्यकत्वेसनः सनेवादेशोस्त्वित्वाशंक्य उपदेशाभावादित्यसंज्ञा न स्यादिति भाष्यकैपयो संव्याकूपेत किंच न धातुलोप इति सत्रे धातु
ग्रहणं किंप्र पवितानुजलविते ति भाष्य उपदेशा एवानुबंधलोपेत्ततो धातुसंज्ञे त्वपरः कैयटग्रंथप्रविरुद्धात् अपि च चमोर्
धाविति सत्रे लोपश्चेति द्विषाकारकोतिर्देशः द्वितीयः शकार इति अलोत्संज्ञा सत्रस्य भाष्यकैयटादिकमपि विरुद्धात् न द्वितीयः
योगस्यैवपुरस्कारेपरिमाणस्यवर्धत्वात् धात्वादिसुकरणावृत्तिरागमादिषु नेतीति चैवमप्यदुरुपपादत्वाच्च उपदेशात्ताप्रयो
जकधातुत्वादिस्त्वोपाध्यवर्द्धिचममुदायस्यात् हलिदित्यर्थ इति स्वग्रंथविरोधाच्च पक्षद्वयेपिलिङ्गानुशासनस्य प्रकृतानुपयो
गत लोपश्चेति द्विषाकारस्यासंग्रहाच्च आदिच उपदेशोपदेशत्वत इत्यादौ अचोच्चारणस्यैव उपदेशापर्यतायाः सर्वसम्मत
त्वाच्चेतिदिक् उपदेशः अनुनासिकक इत्यप्यत्रोपजीवत्वात्तुनामिकसंज्ञाप्रथमं वक्तुमुचितं तथापि नासिकामुनुगते इ

किमेवमुपदेशसंज्ञा उत्तयोगमात्रनाथः संज्ञायाः शास्त्रकारैरनुतेः अस्मत्तात्त्विकम् तद्यप्रत्ययोनेति ५

प्रयोगोपाधित्वात् । आलये सुवरीकया शोभतेति एषा प्रउदकं च एषा समाहारः यद्वा एषां सिद्धकं वेति विग्रहः उदकं यो यो दकश
 शोषन्ति तथा च हलायुधः श्रायस्तो यं घनस्वपयः पुष्करं मेघपुष्पं कं पातीयं सलिलं सुदं कं वा विवाः शोवरं च । अवैर्णः पायः कुशजलं वनदीरमं
 मोबुनीरं प्रोक्तं प्रज्ञैर्भुवनममृतं जीवनी पदकं वेति अभिमवेति ये सुअभिमवेच्छंसीति पठंति तेषां मपि हृदसीति प्रायेणादृति हरद
 तः माण कमुदनयत्त इति विनिन्युरनंगुरवोगुकप्रियमिसत्रतु आवायकस्या विवक्षितत्वात् न तद् हर्म्यततोपि ति भाष्ये तु हर्म्यतलमिति
 प्रचुरः पाठस्तत्रोत्तमं अतो न तद् प्रोपाभ्यां उपक्रमत इति उपपन्नमिति तु नेह प्रवर्तते तदसाध्यं नावाम् अत्राप्राप्तिभाष्येति न च कस्या
 हि सूत्रं सोपमं चरितार्थमियं तन्मन्त्रविनायास्त्यतिवाच्यं उपपन्नमिति नियमस्योक्तत्वात् अनुवदते कठः कलापस्येति अनुःशास्त्रेपेति
 न कलापस्येति तुल्यार्थयोगे शेषलक्षणबद्धी समकाली संपूर्वाच्चरते स्म तीयां तेन युक्तादित्यर्थः दारणः भाष्येति दं सूत्रं प्रत्याख्यातं । त
 याहि योदास्याहं न पूर्वके भोगे सहभुजानः तथा दत्तं स्वयं भुंक्ते स्वयं च तस्यैव ददाति तत्रापि प्रयोग इत्येते तत्र च सहभुक्तेरुतीया कर्मव्य
 तिहारे तद् दानपूर्वके भोगे दद्यात्तु कौथ्य इति एतेन कर्मव्यतिहारो दारणो युव्यतिशयप्रयोग आवश्यक इति आन्यतः प्रत्युक्ताः
 समश्नतिष्वपीति दाम्यामं प्रयच्छत इत्युदाहृत्य विग्रहव्यवहारे तु ब्राह्मणीभ्यः संप्रयच्छतीति प्रत्युदाहरणं न्यायकार इह व्याख्याने प्रमाणं स्वी
 कृति कारः इति । यत्तु कृतोक्तं पाणिग्रहण एवेत्येतेनेह न पक्षे न भाष्ये नुपपद्यति वा । दसीत्वेन स्वीकरोतीत्यर्थ इति तद् व्यतिशयं स्वीकारमा
 ज्ञेयत्वेनैव दस्योक्तत्वादिति भावः । तथा च न हिः प्रापुक्तः उपार्थं समं ह्यस्त्रापीति समः सतो गम्यमानमिति तो विहिद्य पाठः सर्व
 कर्मकाक्ष्यविधानार्थ इति ध्वनयन्तु पश्यति संज्ञापुत्रेश्चमिति भुजो भक्त्या इति वक्तव्यं नवन इति वचनं नर्थात्तरे सिपि विधानात् तदर्थमिति ध्व
 जयनुदाहरति स वुभुजे पृथिवीया ल इति भुजो इति । उपभोग इत्युपलक्षणं आत्मसात्करणस्यापि इह वक्तव्यादेरेव ग्रहणं अनवनप्रतिषे
 धात् संयोगो विप्रयोगो ज्ञेयपुनरुक्त्यविशेषः सति हेतवश्च नियुक्तोक्तानुभवत्वेन च संसर्गवद्विप्रयोगस्यापि विशेषावधारधेरोपायत्वा
 त् तेन भुजकौटिल्य इत्यस्य रुदादेः परस्यैव दमेव । विभुजतिपाणिं ऐरलो इह स्यादित्येतेन एवाप्युक्तत्वात् तेन भुजकौटिल्य इत्यस्य रुदा

देहः सौपत्येव विवृणुति विविधमप्युक्तं त्रयोपलक्षणैर्वैतिमिन्तवाकां। कर्मशब्दः क्रियापरकर्तृकर्मव्यतिहारप्रतिवत् तदेतद्व्याचष्टे
 ५ लोकोक्तं कर्मणोक्तिः अथास्येव चेदिति सकर्तृत्वव्याचष्टे। अणावित्यादिवैद्यं चोक्तमिहानुवर्त्तते कर्मशब्दश्चकारकविशेषपरः। अणो
 शब्दाधिकाराप्रमाणत्वं तदेतद्व्याचष्टे। अणो यदि दृष्ट्यादिना। अनाध्यान इत्यंशो व्याचष्टे नत्विति इह प्रसज्यप्रतिषेधो नातीव दुष्यतीति
 व्याख्यातः न तु तत्रानेति वैद्यं पर्युदासस्य व्याख्यात्वात् लक्ष्यविमर्शनावाच्यं पूर्वविप्रतिषेधेनेति। अत्र च प्रमाणं दर्शयते राजेति भाष्ये
 दाहरणं। अत्र हि अणावकर्मकादिप्राप्तेति निवृत्तप्रेषणत्वेनाकर्तृकादिति नत्वित्त्वं कर्मवत्कर्मणे सने न ज्ञातार्ये इत्याशंकारु कर्तृ
 स्येत्यादि। अपरिच्यं दसाधनसाध्याभावः। सपरिच्यं दनसाधनसाध्याक्रिया तत्र कर्मस्य भावके कर्मस्य क्रियेषु च कर्मवदित्यतिदे
 शः प्रवर्त्तते न त्वमत्रेति सिद्धांतं विषयत इति भावः तत्र कर्तृस्य भावकमुदाहरति पश्यतीत्यादि ज्ञानविशेषविषयत्वापत्त्युपमर्ज
 विषयत्वापादनवच्चनोदृशिः। सकर्मकाणामंशद्वयाभिधायिताया आवश्यकत्वात् धातूपात्तव्यापाराश्रयः कर्तो व्यापारव्यधिकरण
 धातूपात्तफलशालिकर्मसि सिद्धांतात् तदेतद्व्याचष्टेति प्ररोति सौकर्मविवक्षयेति भावः पश्यति भवति कर्मैर्तरित्वात् उक्तं च निव
 तप्रेषणं कर्म स्वक्रियावयवे स्थितं। निवर्त्तमाने कर्मत्वे सौकर्तृत्वेवतिष्ठति इह कर्मवदित्यति दृष्ट्या प्रवृत्तेः कर्मकर्तृरियथायथं श
 वादयः। तेन शुद्धेन कर्त्रीतुल्यं रूपं तत इति विषयत्वापत्तिमात्रवृत्तेर्दृष्टेरित्यर्थः तुल्यार्थ इति विषयमयोः प्रेषणप्रतीतिः समयोश्च
 तस्यागादिति भावः। तत्र हंती चेति। आघट्टितीययोः सुखं तत्त्वाभावदुस्ति संभव एव नास्तीति भावः क्रियासाम्यपीति प्रथमकृत्याम
 हेत्यर्थः। द्वितीयमादायेति अणोपाक्रियास्यैव चेदित्यस्य नानाधिकभाववद्वेदपरत्वे इदं बोध्यं। अधिकव्यवच्छेदमात्रपरत्वे तु प्रथमान
 प्यादायते तस्य भावः कर्तृस्य क्रियामुदाहरति। एवमित्यादिना इत्यं निवृत्तप्रेषणक्रियासुखाद्युपाश्रयोपि तप्रेषणप्रक्रियामाह द्य
 दिति हेतुत्वानोपादिति अत्रापि सौकर्म्यविवक्षैव बीजं प्रेषणं शत्यागेनेव प्रेषणं तरोपोपेणापि सौकर्म्यप्रतीतिरनुनवसिद्धत्वादिति

पिकर्मलानभिधानात्तृतीयास्यात् इति चे नैवम् एवैवार्थशक्तिः संज्ञाद्वयोपयोगिनी तथा च उभयत्राप्यभिधानं भवत
 स्तेनभिहितत्वम् सहयुक्ते पुत्रेणेति पितुस्त्रक्रियासंबन्धः शाब्दः पुत्रस्य तु आर्थः इति तस्याप्राधान्यं अप्रधानग्रहणं शाब्द
 मकर्तुं न चैवं पितुरपि तृतीयापत्तिः तत्र प्राप्तिपदिकाथेमात्रे अंतरंगत्वात् प्रथमोपपत्तयेः पितुरागमनमित्यादौ कारकविभक्तेः
 प्रावल्याच्च येनांगविकारः अंगशाब्दः अर्शश्चाद्यजनसमाह अंगिन इति येनेति सर्वताम्राप्रत्ययभूतो वयव एव कथ्यते सन्नि
 धानात् सवार्थाद्विकृतएव न ह्यविकृतेनावयवे न शरीरस्य विकारस्य भवति तदेतदाह येनाहुः न विकृतेनेति संजानीत इति
 संप्रतिभ्यामनाध्याने इति तद् कृद्योगे परत्वात् स्वकीयितुः संज्ञाता यत्पुनरुदत्तैर्नोक्तम् आध्याने परत्वात् दधीगर्थेति षष्ठी मा
 तुः संजानीतीति तन्न तत्र शेषाधिकारात् प्रमादीति उक्तञ्च इत्यादिविषयो हेतुः कारकनियतक्रियमिति अनाश्रिते
 तु व्यापारे निमित्तं हेरिष्यते इति च फलमपीति एतच्च प्रत्ययसंज्ञे केयदेस्य कम् एवं वता दर्थ्य चतुर्थी सहयं तृतीया इति
 विकल्पते अध्ययनाय च सति अयं तु विशेषः अध्ययनस्य फलेन सहानेदः संसर्गः उपकारकत्वेन सहतु निरूप
 कतेति गम्यमानेति न तु श्रूयमाणेति त्याग्रह इति भावः स्यादिति साध्यमित्यत्र प्रकृतिभागस्यार्थप्रतीतिभावः मात्वापत्ता
 येति गणान्वयैर्दीप्त्यत्र तु यत्तद्व्यपिति शेषः अशेषेति एतच्च दाणश्च मावेच्चतुर्थ्यर्थे इत्यनेन ज्ञाप्यते इति तृतीया अन्वर्थ
 संज्ञावत्तेनाह दातव्येति तत्र अज्ञानायतिग्रामिह संनिध्यातिच्छेदस्यादौ नातिप्रसंग इति भावः दातव्यपुनग्रहणाय स्व
 त्वनिवृत्तिपूर्वकं परस्वत्वापादान् अतएव रजकस्य ददातीति तु शेषत्वविवक्षायां बोध्यम् न चैव ज्ञानायतिग्राममित्यत्राति
 प्रसंगः यमभिप्रेति तुत्साहियमिति निर्दिष्टस्य शेषित्वं कर्मणश्च शेषत्वं लभ्यते ग्रामस्य चानांप्रतिशेषित्वं नास्ति दातीय
 इति बाहुलकात्संप्रदाने अनीया रू कथ्यार्थानां प्रीयमाणः प्रीयतव्योऽयम् अस्मात्कर्मणि लट् हरयेवोचते इति हरिं प्रीण
 वमं ददातीति त्यादौ न भवति तत्राह तदातिर्भीरुः एतच्च वृत्तिमतं भाष्यमते तु ज्ञानवर्थापामाग्रहः खंडिकोपाध्यायस्त
 स्मै च पेठाददाती प्रयोगात् रजकस्य ददातीति

भाववत्तामः तथाचरामनिष्ठो यो वा पाशमहिषपी भूतवाण वा पाशमाध्यप्राणदिवोगाश्रयोवालीति
 वाक्यार्थः। यत्तु वाजपेयाधिकरणमीमांसकैः कर्तृकार्यैः यावदिति श्रियस्यादिति तदिच्छापत्तिग्रस्तं। कर्तृक
 रणे कृतावहुलं कर्तृकर्मणोः कृतीत्यादिमन्त्राणां कृत्स्नस्यैव नकारकान्तयं चिना उक्तिसंभवमेवाभा
 वादिति सुधीभिराकलनीयम् अतर्निहिते किञ्च हृदिः कञोति जीवन्त्यनेन जीवनम् शाब्दिकः शाब्द
 दुर्गं करोतीति ठक्कृतं विप्रबन्धेन कृतं तद्विश्वः विश्वकर्मेककत्वाश्रय इत्यर्थः। अथ धर्मवद्ब्रूही होतुस्तत्पत्तर
 स्वीकारात् यथा चैतत्तथावद्व्यपत्ते प्रकृत्यादिस्य इति श्रुतिगणोऽयं तेन नाम्ना मुती द्वागश्रितेन दान्त
 इत्यादिवो धाम् द्वयोर्द्रोण्यास्मात्प्रवरः द्विद्रोणं यात्रादित्वा स्त्रीत्वाभावः द्रोणद्वयसंवधिधान्यमि
 त्यर्थः वादिति करणशब्दानुबन्धापरिक्लमैरेण संप्रदानमित्युत्तरम् तत्र स्थान्यन्तरस्याग्रहणाय कर्ष
 णेन वा संप्रयोः पर्याये लब्धे सप्तवेशार्थप्रकारः तेन मनसा दीवतीति मनसा देव इत्यत्र कर्मण
 एकशब्दे तृतीयाच्चेत्युभयं सिध्यति मनसमसंज्ञायामित्यनुक् किञ्च अदौ देवपते यज्ञस्तेनेत्यत्र सक
 र्मकत्वापरिक्लमैरेण कर्मत्वं न अणावकर्मकदिति परस्मैपदवृत्ततिमिद्वान्तः। यत्तु प्राचा कर्मसंज्ञावास्यादि
 तितदाव्याख्याततदाकारविरोधादुपेक्ष्य स्यादेतत् करणसंज्ञाया अवकाशः देवताश्रयाः करणेऽप्युद्
 कर्मसंज्ञायास्तु दीव्यते अक्षाः कर्मणि लट् अक्षे दीवतीत्यत्र तु संज्ञाद्वयप्रयुक्तकार्यद्वयप्रसंगे परत्वात् तृतीयेव स्यात्
 ननु द्वितीयेति चेत् अत्राहुः कार्यकालपक्षे कर्मणि द्वितीये द्वितीयेत्यत्र यदस्यापस्थानं तस्या तस्योपनिधाने
 नवकाशत्वात् तद्वितीयेति ननु दीव्यते द्वा इत्यवकर्तव्यमिति हितेपिकरणत्वस्यानभिधानात् तृतीयास्यात् तदादेव तादृश्यवत्पु
 ण्यकरणत्वस्याः

रामः

सर्वनामप्रतिबन्धोत्तराह

सर्वनामप्रयोगइति पंचम्यानुशङ्कान्तरात्तृतीयेनस्यातामितिभावः निमित्तपर्यायेति पर्यायग्रहणमप्यफलमुदाहरति एवमित्यादिना
प्राचातुकिमर्थमित्युदाहरतम् तत्रकिमः लीतत्वं दुर्लभम् सामान्येनपुंसकतांसामान्यम् अप्रित्यकथंचिद्वानेयम् असर्वनामप्रति
निमित्तकारणहेतुसुसर्वासांप्रायदर्शनमितिवाचिकं हि वृत्तिकारेण यद्यपीहोक्तं तथापि भाष्यकृताहेताविसत्रपठितं तेनसर्वना
मप्रयोगेपिप्रवर्तते किन्तुप्रायग्रहणत्तत्रतृतीयादयएवेत्यर्थः वर्तमानम्प्रथमामपीच्छति यद्यप्यतमर्थप्रत्ययेन पञ्चम्याइति
कथं तर्हिततः पञ्चादिति ततः पञ्चात्सं सते ध्वंसते वेति भाष्यप्रयोगात्पञ्चाद्योगे पंचम्यपि प्रत्ययग्रहणं चित्प्रयोजनम् अनुप
कथं तर्हिततत्रागंधनयतिगृहादुत्तरेणाम्मदीयमिति उत्तरेणेति तृतीयात्तम् तोरणेनसामानाधिकरण्याद्यम् दुरात्तिकार्यः
अन्यतरस्याग्रहणं समुच्चयार्थम् तेनविप्रकृष्टापिपञ्चमी समुच्चयते व्याख्याता न तुषष्ठी द्वितीया तृतीया तदेतदाह पंच
मीचेति दिवसदर्थस्य तच्छब्देनव्यवहृपञ्चोपनामप्रेषते सौचधूतेकपयवहास्वतुत्यार्थो पूर्वस्त्रेणहीतौ इत्याशयेनाह
धूतेति कर्मणीति इहशेषइतिनसंवध्यते उत्तरस्मत्तद्वपारंभादित्भावः अतएवेह त्रिमांतिहं तमुदाहरति शास्त्र
दीयतीति प्रेष्यबुद्धोः श्रव्यतेदैवादिकस्यगत्सर्थस्यलोड् इमध्यमपुरुषेकवचनंप्रेष्येति तस्माद्वर्गोद्भूतिरपितथाभूतएव
घृते अतएवेहप्रायग्रहणं नसंवध्यतेतिहं तेनसहसमामस्याप्रसक्तत्वात् कर्तृकर्मणोः कृति गुरोति तदुक्तम् प्रधा
नेनियताषष्ठीगुरोत्तमद्वयामेदिति कृतपूर्वीति पूर्वकृतमनेनेतिविग्रहः पूर्वकृतवानित्यर्थः अविबक्षितकर्मतयाभा
वेकः सुप्रुपेतिमसाम प्रवीदिति सर्व्वीज्ञेति कर्तृविदिति तद्विद्योः प्राद्वमनेनेत्यनुवर्ततेः अथकथं ध्वंसतोदमुत्तममिति
प्रतिभादिः अत्राहुः अनित्यमिदम् तदहंमिति निर्देशात् स्त्रीप्रत्यययोरिति कथं तर्हि मुटतिथोरितिस्त्रेमुप
सीयुषोवाधानेतिवृत्तिः कस्त्वचिवदायां तृतीयेतिगृहा ए नलोकावयवनिष्ठा उप्र ऊकः पुको लश्च ऊकोच
तिस्त्रादनेने ३ ध्वंसमितिपाठस्तुनेखकप्रमादः

मनो.प्र.
७०

रूपवानितितद्विवक्षायां नुनीलः यत्तु इत्यादिप्रयुज्यते तथेदं जपित्याय सिद्धमिति भावः । सतामिति एवं च न पुंसके भवेत्तस्य ये शेषवत्तविवक्षायां ।
 न च प्रथमया वाचः तस्या प्राधान्ये च हि तार्थत्वात् कर्मोदीनामपीति यथा विशेषाविवक्षायां च तित्त्पर्यानां करणे षष्ठीति च प्राचां
 ग्रंथेषु च मानं नानापूर्ववत्तमिति भावः सपिच इति ज्ञेति दर्शय करणे अधीगर्थदये थशां कर्मणि च नः प्रति यत्ने
 स जार्थानां भावकत्तना नाम ज्वरेः आशिषिनाथः जामिनिप्रहणना कथपिषां हिंसायां च वरूप रोगसमर्थयोः
 तु कृत्वोर्थप्रयोगे कालेधिकरणे इत्यथ मन्त्री नेह व्याख्याता तस्याः समासनिवृत्तिफलकत्वात् तथाहि तत्र शो
 ष इत्यनुवर्तते शेषत्वे विवक्षिते करणदोषषी सिद्धे च तदयमर्थः इह षष्ठीव न तु तल्लुक् तथाच
 लुकः प्रयोजकी भूतः समास एव नेति तथाच चवार्त्तिकम् प्रतिपदविधानेत्यादि हरिश्चाह ॥ च
 प्रति) कारकैर्व्यपदिष्टे च श्रुपमाणक्रियैपुनः प्रोक्तौ पदिपदं षष्ठी समासस्य निवृत्तये इति तेन शेषत्व
 विवक्षायां सपिचो ज्ञानम् मातुस्मरणमित्यादीन्पुनस्तान्येव धा माधूनि ह्यस्मरणमित्यादि
 नि तु शेषत्वाविवक्षायां कृद्योगषष्ठा समासे वो ध्यानि तत्र कारकप्रवृत्तत्वात्कदुत्तरपदप्रकृति स्त
 म्बरः शेषषष्ठा समासे तु अंतोदात्तत्वं स्यात्तच्चानिष्ठं तथाच स्वार्थे यमथ मन्त्रीति परमनिष्कर्षः किं
 च मातुस्मरणमित्यादौ समासाभावोपि फलं न हितत्रकारकषष्ठी लभते न लोकेति निषेधात् आह च निष्ठायां
 कर्मविषया षष्ठी च प्रति सिध्यते शेषत्वक्षणाया षष्ठा समासस्य त्रनेष्यते एवं स्थित्यादि बहुग्रंथेषु इह प्रकरणे ते
 उदाहरणे प्रत्युदाहरणे च यद्यति उं तदृश्यते तत्सर्वमुपलक्षणतया नेयमिति हरदत्तादयः सर्वे नाम्नास्तृतीयाश्च इह स राम ७.

दानं अकर्त्तुं पंचमीत्यादिति तृतीयापवादोऽयं शस्तेनेति शस्तिमिदं उत्तमार्णयार्थमाणात्वाद्यं । तत्प्रयोजकोहेतुश्रे-
 ति चकारोऽकर्त्तुं संज्ञं च । योगविभागादिति एतच्च हेतुमनुष्येभ्य इति सूत्रे हरदत्तग्रंथेभ्यः स्त्रियं चिति बाहुल्यं प्रकृते-
 सानुद्वेदिति चार्त्तिकनिर्देशोऽपि ह्यज्ञापकः । यद्यपि नाममुच्चयार्थमिति । निपातानामनेकार्थत्वादिति नोवः । पंचमीति
 तत्रमंडूकपुत्र्यापंचमी द्वितीया तु सन्निहितेव दूरदूरात् दूरणवेति इह सप्तम्यपि वक्ष्यते । किंच दूरांतिकार्थेभ्य इति
 सूत्रस्योत्तरत्राप्यनुवर्त्तनादधिकरणेभ्यो विभक्तिचतुष्टयं बोध्यम् । तथाच प्रयुज्यते दूरादवस्थान्नात्रमिति आचम-
 यस्य दूरे इत्यर्थः । अमत्वेति सत्त्ववचनत्वं च तद्विशेषकत्वं । एवं च सामानाधिकरण्येन प्रातिपदिकार्थविशेषकं व्यु-
 त्पद्यते तदाह दूरः पंचा इति एतेन करणे चासौ कति सूत्रे करणे किं । क्रिया विशेषणकर्मेणिमान् सत्त्वोऽयं पवति । क्रियान-
 द्रव्यमिति प्राचाग्रंथोऽपि व्याख्यातः । यत्तु तन्मनुष्यक्रियाया विशेष्यत्वेन द्रव्यत्वावश्यंभावाच्चिंत्यमित्युक्तं सौदेव चिंत्यं चातुवाच्याः
 याः क्रियायाः अमत्वरूपस्याकने प्रमिदत्वात् न च विशेष्यत्वे तदनुपपत्तिः । इदमिदं तन्मावर्त्तितं गम्यन्वाद्ययोगि तन्मात्रेण तदु-
 पपत्तेः यद्यपि हतशायिकाः प्राण्यन्त इत्यादौ नाख्ये संख्यान्तयः स्वीकृतः पवति भवतीत्यादौ कर्त्तृकर्मत्वान्तयश्च तथापि
 लिङ्गस्य कारकान्तं संख्याभावो निर्वाध एव क्रियानुपपत्तेर्लिङ्गक्रियानाध्याकारकैः अमत्वरूपता तस्मादप्यमेवावधा-
 र्यताम् इति पंचमी राज्ञः पुरुष इति प्रत्ययार्थेभ्यः प्रकृत्यर्थे प्रतिधान्यादप्रधानादेव षष्ठी तदर्थं प्रकृतेति विशेषणं प्रधानत्वं
 न षष्ठी । अकृत्याय विशेष्यत्वात् शेषत्वाभावाच्च पुन्यशब्दोऽहियथायं प्रातिपदिकार्थमात्रवृत्तिः कारकाय कोवा यदा तु नैव
 तदापुरुषशब्दादपि षष्ठी भवत्येव यत्तु अप्रधानं शेष इति सन्न प्रातिपदिकार्थमात्रेणुक्तौ च । इत्यादौ विशेषणं षष्ठी प्रमाणा

रणगर्भः सर्वदेतुर्वेनक्तपादान किंच वल्लभाभावात्तन्म तद्वि सर्वकार्योपादानमिति वेदान्तसिद्धांतः भुवः भवनं भूति
ति संपदादित्वाद्वावेक्तिषू पूर्वमूत्रे समासा निर्दिष्टमपि कर्त्तृग्रहणमनुवर्तते स्वरितत्वादित्याह भक्तस्तुतिरिति प्रभवत्यस्मा
दिति प्रभवः त्वय्योपइति त्वयन्तगम्यमानार्थत्वादप्रयोगइत्यर्थः यतश्चेति यद्वधि त्वेनाश्रित्याध्वनः कालस्यवानिर्मा
णपरिच्छेदः प्रतिपाद्यते तत्तद्वत्यर्थः तेनपूज्यम्यन्तार्थेनार्थे द्वाशयुक्तान्तिमीयमाणाध्ववाचिनः प्रथमासपुष्पोक्तः
कोत्तादिति तंयुक्तादित्येदृशेन प्रवैपचार्यमिति नवइतरस्त्वयनीच्योपरित्यक्तोक्तैनीचार्थकस्येदं ग्रहणमिति वा
च्यम् अस्मात्तेरोमदेवेत्यादाविवपञ्चमीविभक्तइति अनेनैवमिदं त्वात् यत्तुइतरइति निर्दिष्टप्रमाणप्रतियोगिकएव
प्रजैयुज्यते तद्यथा चैत्रः प्रूरद्धतरः कातरइति अतोनायमन्यार्थइति तन्मेदम् प्रतियोग्याकांक्षाया उभयत्रतुल्यत्वात्
उदाहृतकौशाविरोधान् अस्तेयैर्गैरक्ष्मादि कथंचर्हि पुरुषाराधनमेतइति प्रमादोपमित्येके अन्येतु उभसर्वतमोसित्यत्र
शिग्रहणञ्चैत्रयावच्छातमित्यादाविवअस्तेयोगे द्वितीयापि साधुरित्याहुः प्रमादोपमित्येके अन्येतु उभसर्वतमोसित्यत्र द्वाशिग्र
हणञ्चैत्रयावच्छातमित्यादाविवअस्तेयोगे द्वितीयापि साधुरित्याहुः युक्तंचैतत् अस्ते द्वितीयावेति चान्यसूत्रात् प्रवृत्ति
योगइति प्रभवत्यर्थयोगेइत्यर्थः । तथाच कर्त्तृत्वाः प्रवृत्तीति भाष्यं विवरणवन्केयुटः प्रायुक्ततत् अत्रत्येत्यर्थइति वचनग्रह
णादिति वचनग्रहणसामर्थ्यादवधिमात्रवित्त्यपते तेन विनेति विशेषणं शास्तुनेति भावः । यद्वा मर्यादेति प्राक् उच्यते मि
नेतत् नमोदावचनं । आइमर्यादाभिविध्योरिति सूत्रं तत्रय आइ दृष्टः स उक्तं संज्ञ इत्यर्थः । परिरुद्रेति । परेर्वर्जनेवाव
चनमिति वार्त्तिकस्य दोषवचनाभावः परिरुद्रेति अत्रपंचमीविधौ वर्जनेन अत्रेनमारुचर्यादिति भावः । प्रतिनिधिप्रतिपन्नं च
अस्मादेव निर्देशादाभ्यां योगे पंचमीत्याहुः मुख्यस्याभावे तत् सदृश उपादीयते स प्रतिनिधिः । दत्तस्य प्रतिनिर्यातनं प्रति

यस्तन्नायो दवाधिरेवेत्याह अवधिभूतमिति धावत इति इह क्रियाविशिष्टस्याप्यश्वस्य प्रकृतधातूपात्तक्रियापस्यवधित्वेन
 विक्रियते परस्परस्मात्मेवावयमवत इत्यत्र तु सधातुना गतिद्वयस्याप्युपादानात् एकनिष्ठा गतिप्रतिशतस्यापादान
 त्वेन विक्रियते उत्तं अपायेपदुदामीनं च त्वेवायदिवाच्यत्वं ध्रुवमेवातदावेशात्तदुपादानमुच्यते यत्ततो ध्रुवरात्र्या
 यस्मादश्वस्य तस्य सो तस्याप्यश्वस्य यत्तने कुशादिध्रुवमिष्यते मेधांतरक्रियापेक्षमवधित्वे पृथक् पृथक् चेष्टयोस्त्व
 क्रियापेक्षं कर्तृत्वं च पृथक् पृथगिति पर्वतात्ततोऽश्वस्य तत्तीत्यत्र तु पर्वतावधिकपत्तनाश्रयोश्च सत्तदधिकं देवदत्ता
 दिति वं पत्तनमर्थः पंचत्यर्थे वधोऽभेदेन ममसर्गेण प्रकृत्यर्थो विशेषणप्रत्ययार्थ क्रियापस्यवधित्वं न तु धर्ममात्रं विभक्त्य
 र्थे विहितस्य वदुर्वी देर्धर्मिपरत्वापानिर्विवादत्वात् उत्तौ दनास्थालीत्यत्र हि आदनकर्तृकोद्धरणवधिभूतेत्यर्थः जुगु
 प्सति भाष्यकारास्तु जुगुप्सादीनां तत्सर्वकनिष्ठत्वं लक्षकतात्ताश्रित्य सूत्रेण सिद्धिमाहुः। एवमुत्तरसूत्रेऽपि भीजा क
 र्त्तृत्वं हि कस्य चित्पत्तिर्देवाश्रजात्तरोक्षस्य संयुगइति राभायां अत्राहुः कस्य संयुगइति नैवेवं संयुगस्येवापादनमंज्ञाप
 तिः। परपाधिकरणं संज्ञया वाधात् अधिकरणत्वाविवक्षायां त्विष्टापत्तेः। अध्ययनी दिति अध्ययनसंवाधिनीग्लानिनि
 र्णयः। जतिकर्तुः। जंजनं जनिः। उत्पत्तिः इजजादिभ्य इति जनेर्भाव इज्ज जनिघमिभ्यामिण् इत्तरादिस्सूत्रेण इण्वा। जनिव
 ध्योऽप्रेति वद्विनिषेधः। तस्याः कर्त्तृत्वं विशेष्यव्यासमासः तया च धात्वन्तरयोगेऽपि भवति। अंगादंगात्संभवसीति यथा तदेतदा
 ह। जायमानस्येति एतेन इह कश्चित्पौ धातुनिर्देश इति इह कानिर्देशो यमित्याश्रित्य गमहनेत्युपधात्तोपप्रसंगमधी संगतिसमा
 मानुपपत्तिर्वोद्वयं तोमीमांसावार्तिककाराः समाहिता इति भावः। इह सूत्रे प्रकृतिग्रहणं हेतुमात्रपरमिति वत्तिह न्तम्
 पुत्रात्प्रमोदो जायत इत्युदाहरणात् उपादानमात्रपरमिति भाष्यकैयठमतं तदुभयसाधारणमुदाहरणमाह ब्रह्मण इति ज्ञानादि

भावप्रत्ययांतेन शेषघट्टपातमानस्योक्तत्वेन

यतीत्यर्थः कर्मसंज्ञायां प्राप्तायावचनम् प्रीयमाणः किम् देवस्तापशेचते मोक्षकः पथि अत्रययोमाभत् प्रज्ञाघट्टः ८ प्रज्ञाघास्तुति
 कृष्णाय प्रज्ञाघते कृष्णं स्तोतीत्यर्थः अन्येत्याहुः कृष्णाय त्मानं परं वा प्रज्ञाघं कथयतीत्यर्थः इति तत्राघपक्षे कर्मत्वे प्राप्तेक्षितौ ये तु
 कारशेषत्वात् त्वं प्राप्तायावचनम् इति तत्रैतं मयस्तीत्यर्थः कृष्णं हुवानात्तमेवार्थं कृष्णं बोधयतीत्यर्थः यस्य कर्मवित्तुहति
 मिति वा तिष्ठते इति स्थित्या स्वाभि प्राये बोधयतीत्यर्थः प्रकाशान्मयेयारब्धयोरिति तद् धारेकृतमर्थः यस्मात् प्राप्तायाव
 चनम् स्पृहसीमितः परत्वादिति तेन परमपरेण स्पृहणीयप्रोभं स्पृहणीयगुणेर्महात्मभिरित्यादिमिदं पदात्तुप्रोष
 त्वविवक्षा तदाशब्दी तेन कुमार्य इव कांतस्य त्रस्यंति स्पृहयन्ति चेति सिद्धं एतच्च सर्वं ह्यस्तादिरीत्योक्तं वाक्ययदीय
 हेत्वा राजगंथयोस्तु स्पृहयति यो गे कर्मसंज्ञायाः शेषवच्छात्रवाधिके यं संप्रदानं संप्रेति स्थितं तन्मते स्पृहणीयमि
 त्यत्र दानीय इति वत्संप्रदाने कृत्यः कुमार्य इव तत्र तु विनक्ति विपरिणामे तत्कांताय स्पृहयतीति व्याख्येयम् कुचपुह
 कुचकोपे पुहद्रोहे ईर्ष्य ईर्ष्यायाम् अस्मयति कंठदिपगंतः एवमर्थ एवार्थो येषां धातूनामिति तर्ह्यः तत्रजो यो अमर्थः द्राहोऽप
 कारः इष्टो अमहं न अस्मयात्तु गुणेदेवारापं कुचपुहोरकर्मकत्वात्तद्योगे शब्दी प्राप्ता अत्ययोऽस्य कर्मकत्वाद् द्वितीया प्राप्ता
 राधो देवाः कारकमिति कर्मकारकमिति तु प्राचप्रमादः एकसंज्ञाधिकारात् ननु प्राचमिक प्राप्तिमात्राभिप्रायेण क
 र्मत्वव्यपदेशः कृष्णसंबंधिष्णुना प्रुभंप्रदयात्तावयतीत्यर्थो भुपमेन वक्ष्यमाणवप्रापिः अनुप्रतिगण इति प्रातस्यानुक
 रणत्वशब्दी होत्रे इति कर्मत्वे प्राप्ते परिक्रयोऽक्रयोऽधनाद्यर्थेनासंति कस्वीकार्यमाणं तस्य समीपपरिषाद आचयेत तच्च नि
 पतकालोत्तोन्यूनत्वादित्येव च निवर्तेति भस्यावेतनादिना तादर्थ्य इति तस्मै कार्योपेदंतदर्थं कर्माणं तस्य भावसादर्थ्येष्व
 ना उपकारकत्वमात्रः संबंधो भिधीयते तत्तद्विस्तसमाभेभ्यः संबंधाभिधानं भावप्रत्ययेनेति सिद्धान्तात् उपकारकत्वेवाने

स्नेहित्वाः

ॐ श्रीगणेशायनमः देवैर्नमः व्यापं व्यापं परं ब्रह्म स्मरं स्मरं गुरोर्गिरः सिद्धांतकोमुदीच्याख्याकुर्मप्रौढमनोरमां । हयव
 रद् हकारोपदेशोऽहंशस्त्रं प्राद्वृष्टं ग्रहणेषु हकारग्रहणार्थः अर्हणं अर्ह्यवायेपीति एतत् देवाहमंति भोजनगोइति शेष
 त्वं देवो हसति ह शिचि तु त्वलिलिहि द्वेलिलिहि ध्वे विभाषे इति वाक्यः हल इदं सूत्रं बलरत्न मूलशालम् हकारग्र
 हणार्थं रुदिहि स्वर्णिह रुदादिभ्यः सार्वधातुक इति बलादिलक्षणादस्मिहित्वा रत्नो व्युपधादिति वाकित्वं प्रदाग्धां
 रुलोमली सलोयः अलिहत्त शल इति कसः हलं त्यं सूत्रेण्यमिति हलिं प्रत्यमिति विग्रहे सप्तमीतियोगविभागात्सुपे
 ति वासमासः इति भावः यद्वा यकीतस्युहोयं स्यादितत् हलित्येकदेशस्येव तंत्रावर्त्यैकशेषान्यतममस्तु हस्यत् इति च
 व्याख्यास्यते सामीप्यं यच्छर्पं यद्वा मानुतं त्रादिरस्तु समाहारद्वंद्वः हल चल् चेतित्तकारस्य संयोगांतलोप इति चेन्मैवं आद्ये
 समासस्य क्लिष्टत्वात् नहि ब्राह्मणकं वल इत्यादौ ब्राह्मणसमीपवर्त्यन्यदीयः कन्वलः प्रतीयते न वाचित्रगुशब्दाच्चित्र
 गवीनाममीपवर्ती वल्लदिः प्रतीयते अतएवानंततयादिबुनसमासो न मिथानादिति स्पष्टमाकर्ने किंचदुला ब्राह्मणस्य कंवलः
 चित्रागावो मयि विमलप्रयोगे पित्तनिष्ठः द्वितीयेपि संयोगांतलोपो दुर्लभः यणः प्रतिबेधारंभात् तत्पूत्याख्या न प्रक्षेपिकुलाक
 लीतिरुल्लक्षणमपक्षयसंयोगांतलोपो दुर्लभः स्युल्लोलापविधानाच्च किंच पदार्थवोचंति नावाकार्यवोधासंभवेन हल्युत्पत्त्या
 हारसिद्धेः प्रागेतत्तत्रार्थावोद्ये प्रसक्ते तद्द्वारार्थो यं यत्तः अस्यावाव स्यादा हल्युत्पत्त्या प्रसिद्धो घंघ एव दुर्लभः सहतिवत्ताया अ
 संभवात् तस्माद्योक्तन्यायमेव मध्यगानामिति आद्यं तान्यामवयवाया अत्रयवी शमुदाय आक्षिप्यते तस्य च युगपत्तत्त्वोप
 योगाभावात्तदवयवेष्ववतरन्ती संज्ञानध्यमेषु विभ्राज्यति न ताद्यंतयोः संज्ञास्य रूपं तं भावेण तयोः परार्थनिर्णयादिति भावः

238

त्वं भस्तेजोजलवृत्ति ननु द्विविधं नैमित्तिकं नैसर्गिकं भस्तेजसोर्द्युतादि सुवर्णयो रमिसंयोगेन
 प्रवृत्तौ भस्तेनैमित्तिकं जलनेनैसर्गिकं स्नेह श्रिक्कणता जलमात्रवृत्तिः अणुकादौ कारणजुण
 पर्वकः गुरुत्वादिवत् अथावदुत्पभावीशब्दः ओत्रग्राह्यः आकाशस्य विशेषजुणः ननु कथम
 स्य ओत्रेण ग्रहणं यतो नैर्यादि देशोशब्दो जायते ओत्रं तु पुरुषदेशोक्ति सत्यम् भेरी देशो जा
 तः शब्दो वीचीतरंग त्यायेन कदम्बमुकलकन्यायेन वास्य सन्ति हितं शब्दो तरमिति क्रमेण ओ
 त्रदेशो जातो सः शब्दः ओत्रेण गृह्यते ताद्यो नापि मध्यमः भेरीशब्दो मया गृह्यते इति प्रतीतिर
 अत्रां त्येत भेरीशब्दो सत्तो नैर्याकाशसंयोगोऽसमवायिकारणं भेरीदंडसंयोगो निमित्तकारणं
 आकाशसमवायिकारणम् वंशोत्पादतो सन्न बटपटशब्दो सत्तो वंशदत्ताकाशविभागे स
 मवायिकारणं वंशदत्तद्वयविभागे निमित्तकारणं आकाशसमवायिकारणम् तेनाद्यः शब्दः
 संयोगजो विभागजो वा अत्यमध्यशब्दोऽमु आकाशसमवायिकारणकाः अनुकूलवृत्तनिमित्ताः

प्रौढपि कारकः सखत्तत्र विक्रोहेत्वाभासः एवं यत्र व्यभिचारादयः तेषु न त्व्यापि पक्षधर्मताविशिष्टहेतुस्य
 रूपज्ञप्प्रभावेन युक्ता अस्मिन्नादयो दोषदुष्टज्ञप्रकारका इति यावत् तथा भूतः सोमिद्विस्त्रिधः आम्न
 यामिद्वः स्वरूपा मिद्वोप्याप्यत्वा मिद्वेति तत्रयस्य हेतोराम्यो नावगम्यते स आम्नयामिद्वः यथा जग
 नारविंदं मुरभिः मुरविंदत्वात् स रोजारविंदवदिति अत्र हि जगनारविंदमाप्नयः सत्तनामेव अ
 यमप्याम्नयामिद्वः तथा हि घयोऽनित्यः कार्यत्वात् सटवत् ननु आम्नयस्य सत्त्वात् कार्यत्वादिति हेतुर्ना
 म्यमिद्वः सिद्धि साधनं तु स्यात् सिद्धसाधनानित्यत्वस्य साधनत्वं नैव न हि स्वरूपेण कश्चिदाप्योभ
 वस्य नुमानस्य किंतु संदिग्धसाध्यधर्मत्वेन तथा चोक्तं भाष्यकृता नानुपलब्धेन तिलिते पितुसं
 दिग्धर्षे न्यायः प्रवर्तते न च घटेऽनित्यत्वसंदेहेऽपि अतिसत्त्वस्य निमित्तत्वात् तेन स्वरूपेण यद्य
 पि घटो वर्तते तथापि अनित्यत्वसंदेहाभावात् नासावाप्यति तस्मात् आम्नयामिद्वत्वादहेतुः नास्ति
 स्वरूपा मिद्वस्तु उच्यते यो हेतुराम्यो नावगम्यते यथा सामान्यमनित्यं कृतकत्वात् कृतकत्वे हेतुरा

न्यूनाधिकापसिद्धांतहेत्वा नामपंचकंवेत्येषोतिग्रहाः (३) नयसाधनवर्तीविजिगीषुकथाजन्मः सचयथा
संभवसर्वतिहं ग्रहस्याना नामधिकरणं परपक्षे दूषिते स्वपक्षे साधनप्रयोगावसानं प्रवृत्तः सचय
था संभवसंपत्तस्यापनाहिना वित्तं परपक्षे दूषणमात्रावसानानास्य वैतदिकस्य स्थाप्यः स्वपक्षेति
कथानामतानाकं संकपर्वेतिरयहप्रतिपादकवाक्यसंभर्तः (३) क्तानापक्षधर्मत्वादिनां कृपाणांम
ध्ये एकेनापिरूपेण हिनाग्रसिद्धहेतवस्तोपिकतिप्रयत्नप्रयोगोद्धेतुवद्वभासमानाहेत्वाभासाः तेचा
सिद्धविरुद्धानैकातिकप्रकरणं समकालान्ययापदिष्टं नैदात्यं चैव अत्रोदयेनेन व्याप्यहेतोः पक्ष
धर्मतया प्रतीतिः सिद्धसदभावो सिद्ध इति असिद्धेर्लक्षणं मुक्तं तच्च यद्यपि विरुद्धादिष्वपि संभव
तीति सांकर्यप्रतीयते तथापि यथानसांकर्यं त (३) चेतयोहियत्र साधनैर्दोषः पुरतः स्फुरति सति य
श्रद्धुष्टज्ञप्तेमएव दुष्टज्ञपिकारकोदूषणमिति यावत् नान्यस्तेनैव पुरः स्फुर्तिकेन दुष्टज्ञप्ते जात्ताया
कार्यापर्यवसाने जाते तदुपजीविनो न्यस्यानुपयोगात् तथा च सति यत्र विशेषः साध्यविपर्ययव्या

निर्घटी मि १२।३६ श्रुतिताः ॥ रविः ८।५।५१
 ५० चंद्रः ८।३।५६।३४ उच्चं ८।१७।२८।४ राहुः
 २।११।४७।१६ प्रव्यस्य श्रीकरणं ॥ रवेर्मंद
 केन्द्रं ६।१२।८।१० मंदफलं करणं ०।२७।५०
 संस्कृतोरविः ८।५।२४।० प्रयत्नांशाः १२
 १८ चरखंडानि ५७।४६।१६ चरंधनं ११।७
 नेन संस्कृतो जातः स्पष्टोरविः ८।५।२५
 ५७ स्पष्टागति ६१।१५ फलत्रयसंस्कृतं

॥२॥

द्रः २।४।२०।५३ मंद केन्द्रः ॥१३।१७॥५२ मंद
 फलेंधनं ॥१५।४८ सस्कृतो जातः स्पष्टं
 द्रः २।५।२०।११ स्पष्टा गतिः १२६।३० प्राभ्यां ॥२॥
 ति विघटी ०।२८ प्राभिः पंचांगस्थ घटिकाः
 १२।३६ युक्ता जातपर्वंतिकालः १३।४० प्राभि
 र्घटीभिः ०।२८ वाहिता जाताः पर्वंतिकाली
 नाः। सूर्यः २।५।२६।२५ चंद्रः २।५।२६।२०

२५५
 दिकादिकास्थितिः २।४४ अथ स्पर्शमो
 दोक्तान् ज्ञानमाह ॥ स्थिति रिति ॥ स्थि
 तिः २।४४ रसधृतिर्जाता अंशाः १६।२४
 वित्रिमं २।२।४६ ॥ ७ पृथक्स्थं २।२।४६
 ७ एकत्रांशौ १६।२४ रदितं १६।२२।१७
 अपत्रसदितं २।१८।१० ७ स्पर्शसाध्य
 मानेरदितं ॥ मोदोसदितं ॥ स्पर्शमोद
 जेवित्रिभैभवतः ॥ इत्यनेन प्रकारेण
 वित्रिमस्य गतागततिष्यंतात्प्रमथ्यस्थ

॥८॥

तुल्यघटिकाभिः स्पर्शमोदकालीनक
 रणार्थं चालनमुक्तं ॥ इदं सुगमलोदुक्तं
 परंतु किंचित्स्थूलं भवेति ॥ ७ प्रथमं
 पायः ॥ तिव्यते कालीनस्तर्षस्थस्थि
 तिवुल्यघटिकाभिर्गतगम्यचालनं ॥ ८ ॥
 दत्तास्पर्शमोदकालीनः स्तर्षः कार्यः
 स्पर्शचालनं रहितं कार्यमोदो सहित
 मिति ॥ एवं मध्यदर्शत एकत्र स्थिति
 घटिकाभिः रहितः कार्यः तत्र स्पर्शका

॥८॥

कालो भवति ॥ ७ ॥ प्रपरत्रयुक्तः कार्यः तत्र
 मोक्षो कालो भवति ताभ्यां लगेन साध्यं ॥
 तत्रिभोनं कार्यं ॥ स्पर्शमोक्षं ज्ञेयं वित्रिभे
 भवतः ॥ ७ ॥ प्राभ्यां लगेनं कार्यं ॥ तत्र प्रप
 संरक्षिता लगेनं साध्यते ॥ वित्रिभं ॥ १६
 २२ ॥ ७ ॥ प्रस्यक्रांतिर्दक्षिणा २१ ॥ २४ ॥ २५
 प्रदांशैः संस्कृता जाता नतांशादक्षि
 णाः ४६ ॥ ५१ ॥ २१ ॥ प्रस्यद्विष्टंशः २ ॥ ७ ॥ वार्ति
 तैः ४ ॥ २२ ॥ पृथक् ४ ॥ २२ ॥ छूनः २ ॥ २२ ॥ प्रस्य

248

॥६॥

तः१॥१४८तद्युक्तः२व्यकुस्यः५॥१२२सा
 र्कः॥जातोहारः१७॥१२५वर्षतकालीनः॥
 सूर्यः८॥५॥२६॥२५गतिः६॥१॥५स्थितिः
 टिकाभिः२॥१४४चाहितो जातःस्पर्शका
 लीनःसूर्यः८॥५॥२३॥३८स्पर्शकालीनं
 त्रिभोजनलग्नं७॥१६॥२२॥१७त्रिभोजनोदया
 र्कविश्लेषः०॥१६॥१॥२१प्रशाः१६॥१॥२१
 प्राशांशः१॥५४॥८८तैहीनाःशक्राः१२
 ५॥५२८तेप्राशांशेनैवमुणितः३२॥

॥६॥

१॥५॥ प्रथमो दो कालीनं लं वनं साध्यते
 तत्रांशेः सहितं वित्रिभं २॥१८॥ १०॥१७॥ प्र
 स्यक्रांतिर्दक्षिणा २३॥४२॥ २८॥ प्रदंशेः
 संस्कृता जाता न तांशादक्षिणाः ४८॥१८॥
 १०॥ प्रस्यद्विदंशः २॥१४॥ वर्जितः ४॥५८॥
 प्रथमो १॥५८॥ द्वयनः २॥५८॥ प्रद्वितः १॥२८॥

॥१॥

दतद्युक्तः पृथक्स्थः ६।२८ सार्कः जातो
 हारः १८।१८ मोदो कालीनः सूर्यः रा५।
 २८।१२ मो।दो कालीनं त्रिभो नो नो नं
 २८।१०।१० त्रिभो नो दयार्क विष्णोः ०
 १३।११।५ प्रस्थां शाः १३।११।५ प्रस्थां
 शमां शाः ११।१२ प्रजे नु हीन धूशकाः ७।
 १५ हारेण भक्ताः लब्धघद्यादितं वनं घ
 नं ०।५८ मध्यस्थिति विरहित युक्तो म

॥१॥

ध्यदर्शः ताभ्यां लं वनाभ्यां संस्कृतः स्पर्श
 मुक्तयोः कालौस्तः मध्यस्थित्यारहितो
 मध्यदर्शांतः स्पर्शलं वनेन संस्कृतः स्पर्
 शकालः स्यात् ॥ मध्यस्थित्या युक्तो म
 ध्यदर्शांतो मोक्षलं वनेन संस्कृतो मोक्ष
 कालः स्यात् ॥ पूर्वलं वनसंस्कृतो दर्श
 तो मध्यग्रह एका कालो भवति ॥ इत्यनु
 क्तमपि बुद्धिमता जायते ॥ मध्यदर्शः
 १३।४ स्थित्यार ॥ ४ विरहितः १०।२०

251

स्कृ॥

॥११॥

स्पर्शत्वंनेन॥११॥ संस्कृतो जातः स्पर्श
 कालः ८॥३ मध्यदर्शः १३॥४ स्थिति
 युक्तः १५॥४८ मोदोत्वंनेन ०॥५६ संस्क
 तोजातो मोदो कालः १६॥४४ प्रथम
 दर्शमीलनो मीलनसाधनं पर्वानादे
 श्यत्वं वर्णानं वाह ॥ मर्दादिति ॥ एवं
 पूर्वोक्तप्रकारेण मर्दा मीलनो मील
 नस्तः ॥ एतदुक्तं भवति ॥ मर्दरसहतिः

॥११॥

अंशाः स्युः तेः पृथक् स्मं वित्रिभं संमी
 लने स्माध्यमाने र हितं उन्मीलने म
 हितं प्राभ्यामुक्ते वृत्तं वने कार्ये ॥ म
 र हितं युतो मध्यर्शः प्राभ्यो लं व
 नाभ्यां संस्कृतः संमीलनोन्मीलने
 स्तः ॥ रवींदोरं गुता ल्पो ग्रा स्तो यदा
 आगच्छति तदान् प्रादेश्यः ॥ चंद्रग्रह
 णे वंदो ल्पार्द्ध सर्व ग्रस्तः सन्ध्रमः
 के मः पिं गलः स्यात् अल्प ग्रस्तो ध्रु

253

254

म्रवर्णः॥७॥प्रद्वं ग्रस्तः कृष्णवर्णः॥स
 र्वग्रस्तः पि गतः स्यात्॥७॥प्रवर्कः सदै
 वात्मादि ग्रासेषु कृष्णवर्ण एव॥७॥
 व्येष्टि गायनमाह॥इष्टमिति॥इष्टं
 ॥१॥दिघ्नं २॥कृत् २॥६॥गुणं १६॥१२॥स्पर्श
 ॥कालं १॥३॥मोक्षकालं १५॥४॥योरंत
 ॥रघटिकाभिः १॥४॥१॥भक्तं कलं २॥६॥रुपा
 ॥इन्द्रं त्रिंशद्भिः गुणैर्धुक् २॥३॥इष्टक
 ॥नेर्कस्य ग्रासं विद्यात्॥शेषं वलन

॥१२॥

॥१२॥

255
 परित्नेखादिकं पूर्ववरकार्यनिति
 लंबनसंस्थितिष्यंत १२।५३ कालीना
 रविः ८।५।२६॥१४ त्रिभयुतः ११।५।
 २६।१४ प्रयत्नलवाप्यः ११।२३।३४॥
 १४ इतः चरवदलेन गशरेंदुमितैरित्या
 दिनावलनंदक्षिणं १।३० मध्यग्रह
 एकांतः १२।५३ दिनाङ्क १३।३ यातः शे
 षः प्राक् परत्रोन्नतः स्यादित्यादिना जा

तं न तं पूर्व ० ॥ १० ॥ विषय ॥ लब्धं ग्रहादि
 ० ॥ ११ ॥ ० ॥ ० ॥ प्रस्मान् गशरं दुजितैरि
 त्यादिना नीतं बलनं ० ॥ १४ ॥ बलभया
 गुणितं ॥ १२ ॥ पंचभक्तं जातं बलनं ॥ १३ ॥
 त्रं ० ॥ १६ ॥ पूर्व न तत्त्वाद्युभयोः संस्कृ
 तिः ॥ १४ ॥ रसभक्ता जातो बलनांघ्र
 योदक्षिणाः ० ॥ १२ ॥ ग्रासः ॥ १६ ॥ पृष्
 गुणितः ॥ १२ ॥ १६ ॥ मानैक्यं रवंडेना ॥ १५ ॥

॥ १३ ॥

॥ १३ ॥

तेवदनुकरणंभवति १९ विकर्णेभ्योनियमोबलीयान् २० सकृद्भूतोविप्रतिधेयद्वाधितंतद्वाधि-
तमेव २१ पुनः प्रसंगविज्ञानात्सिद्धम् २२ अंतरंगवहिरंगयोरांतरंगवलवत् २३ उभय
निर्देशोपचमीनिर्देशोबलीयान् २४ सर्वविधयश्च दसिविकल्पने २५ प्रत्ययग्र
हण्यसमात्सविहितस्तदादेस्तदंतस्यग्रहणम् २६ स्त्रीप्रत्ययेचानुपसर्जनेन २७ सं
ज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणे तदंतविधिर्नास्ति २८ प्रातिपदिकग्रहणेलिंगविशिष्टस्यापिग्र
हणम् २९ वभत्तालिंगविशिष्टस्यापिग्रहणम् ३० सूत्रेलिंगवचनमतंत्रम् ३१ नजिव
युक्तमन्यत्सदृशधिकरणेतथाद्यर्थगतिः ३२ गतिकारकोपपदानांकतिभिः समा
सवचनंप्राकृष्टबुतात्तेः ३३ क्वचिदपवादविषयेषु त्सर्जोऽभिनिविष्टाते ३४ अंतरंगान
पिविधीन्वहिरंगोलुगवाधते ३५ असतिसंभवेवाधितंभवति असतिसंभवायदु

भयं स्यात् ३६ क्तल्युद्धृतमन्त्रस्वल्पैर्धुवासरूपविधिर्नास्ति ३७ सांप्रतिकाभावेभूतपूर्व
 गतिः २८ नानुबंधकतमसरूप्यम् २९ लेक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्य
 वग्रहणान्तुलात्कारिकस्य ४० एकदेष्टाविकृतमनन्यवत् ४१ केचिद्विहृतिरपि
 प्रकृतिं ३८ क्लृप्तिं ४२ बहुव्रीहौ तद्गुणसंविज्ञानमपि ४३ ताच्छीलिकेषु वास्वरु
 पविधिर्नास्ति ४४ पुरस्तादपवादा अनंतरानुविधान्वाधन्ते नोत्तरानु ४५ नानु
 बंधकतमनेजंतत्वम् ४६ चानुरुक्त्यनंतरत्र ४७ मध्येऽपवादाः पूर्वानुविधान्
 वाधन्ते नोत्तरानु ४८ अनंतरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वा ४९ अकृतव्यूहाः
 प्राणिनीयाः कृतमपि प्रारब्धनिवर्तयन्ति ५० अननुबंधग्रहणेन सानुबंधकस्य ५१
 कानुबंधकग्रहणेन ह्यनुबंधकस्य ५२ तदनुबंधकग्रहणेनाप्यनुबंधकस्य ५३ राम

चारयेत् ॥ जपपूजाद्विजा। चोभिः कल्याणं जायते सदा
 ॥ ५१ ॥ मेघेशनौ गुर्जरे शुप्रभासे चारुदेहये मुनेजा नि
 येते। पीडा जलमूलस्य लेखुच ॥ ५२ ॥ कर्ककाशमी
 रके बाधा शक्रप्रस्थे मृगाधिये ॥ शनी अरे च कन्या
 यां भालवा यां निसंक्षय ॥ ५३ ॥ तुला। हस्तिं कंचोपे शु
 यदि याति शनि अर ॥ नवर्षेति तदा मेघा पृथ्वी उर्ध्वे
 वोडोता ॥ ५४ ॥ सुभिक्षं मकरे कुंभे जायते बहुधा शनौ ॥ मीने च सर्वलोका

शि० वो०
२८

नां दुर्भिक्षेण क्षणे भवेत् ॥ ५५ ॥ इति शानि विचारः ॥ यत्र मासे रवेर्बारा जायेते पंच
 वाराः ॥ दुर्भिक्षं क्षत्रभंगश्च तदास्ते च महानयः ॥ ५६ ॥ सोमस्य पंचवाराश्च
 यत्र मासे भवन्ति हि ॥ धनधान्यसमृद्धिश्च सुखं भवति सर्वदा ॥ ५७ ॥ यत्र मा-
 से भंगस्य जायेते पंचवाराः ॥ रक्तेन हरितापृष्ठी क्षत्रभंगस्तदा भवेत् ॥ ५८ ॥
 बुधस्य पंचवाराः सूर्ये यत्र मासे निरंतरं ॥ प्रजानां सुखं मर्त्यं च सुभिक्षं च प्रजा-
 यते ॥ ५९ ॥ यत्र मासे पंचवाराः जायेते चतुहस्पतेः ॥ विग्रहः पश्चिमे दे

२८

रुन्ति यं ॥ ६७ ॥ स्वात्मा कास्मीकां बोलनपत्नीनां विनाशकः ॥ ईश्वरकुं
 देशानां विनाशाय विनाशकः ॥ ६८ ॥ मेत्रे पौंड्रस्य नाशं च सार्वभौमं तदयो
 इकं ॥ अंधमद्रकनाथं च मूलं स्यो हंति निश्चित ॥ ६९ ॥ पूर्वाषाढिकां शि
 नाराजमुत्तराषाढके तथा ॥ पौषेयशिं विंशतेन श्रवणोपिके पञ्चरं ॥ ७० ॥
 वसोपंचतदाधीशं वारुणो सिंहले पञ्चरं ॥ पूर्वाभाद्रपदे वांगं नैमिषे शतयोत्तरं
 ॥ ७१ ॥ रेवत्यामुदितः केतुः किराताधियते र्वधः ॥ धन्वाकाचं रं सुपु ॥ ध्रुव
 केतुर्विस्वस्य पीडकः ॥ ७२ ॥ इति केतुदयः फलं ॥ सेवाश्रुते सप्त ७ मोल्ये
 पृष्टे सप्त ७ अतारका हृदये सप्त ७ अक्षगणपति सप्त सोधैव च ॥ ७३ ॥

शि० वी
५५

सप्तकेचधनीमान्यः पृष्टेहानिश्चनिर्धनः॥ हृदयेसुखसंपत्तिषांवारिर्दृढं
सदा॥ ५४॥ स्वामीभाद्रत्यभंगरांपरुत्पन्नस्वामीनंतथा॥ भानुभोमार्किवारेच
कार्त्तिकेदुक्षयोभवेत्॥ ५५॥ आयुष्मान्त्वातिसंयुक्तो नृपनाशपशुक्षयः
॥ धनुर्मृगेचमेषाद्याश्चत्वारसुर्निशावलाः॥ ५६॥ तेविनामिथुर्नपंच
क्षेयंपृष्टेदयाबुधेः॥ शीर्षादयाश्चत्वारसिंहाद्याकुंभरावच॥ ५७॥ दि
वावलाश्चमीनस्तुवलीरात्रौतथादिने॥ ५८॥ तद्वर्षेद्विगुणोक्तचारामही
नंतुकारयेत्॥ मुनि१मिश्चहरेद्राजंशेषांकेचफलंभवेत्॥ ५९॥ चंद्रे०
वेदे०४चदुर्भिक्षंसुभिक्षंयुग्म०२वागा०५योः॥ रामे०३रसे०६मध्यमंचशूर

262

राम

५५

तेनपतितोहरीः पत्तेनपत्तिजोशंभुतस्मात्पातविर्जयेत् ८३ इतिपात॥ एकरे
 वास्थितेर्वेधेदिननाथादिभिः ग्रहेः विवाहेतत्रमासातुनजवतिकादाचनः

८४ अश्विनीपूर्वफाल्गुण्याभरणीचानुराधया अभिजिच्चापिरोहिण्याकृति
 काचविशाखा ८५ मृगश्रोतरेरदौ नपूर्वाषाढास्तथा ८६ पुनर्वसुश्रवण
 नतथापुष्याश्रजेष्ण्यो ८७ धनिष्ण्यातथाश्लेषामघापिश्रवणेनच रेवत्यु
 त्तरफाल्गुण्याहस्तेनोत्तरभाद्रपात् ८८ स्वात्याशतभिषाविहाचित्रयापूर्वभा
 द्रपात् विद्वानेतानिर्वक्ष्यामि विवाहेभानिकोविदैः ८९ शविवेधेचैवेधं

शि० वे० कुजवेधे कुलक्षयं बुधवेधे नवे दंधा प्रवर्ज्या रा रु वेधतः ॥ १०० ॥ अपुत्रा शुक्रवे
 धे च शौरे च द्रे च दुरिवत्ताः परपत्न्योरतारो हो के तो स च्छ द्वा रिणी ॥ १०१ ॥ इति वेध
 यत्र राशौ भवेच्च द्रे ग्रहस्तत्र यदा भवेत् युतिशेषस्तदा ज्ञेयो विनाशुक शुभा शुभ
 १०१ रविणा संयतो हानिभौ मे न निधनं शशिः करोति मूलनाशं च राहुकेतु
 शनिश्चराः ॥ १०२ ॥ इति युतिर्दशः चतुर्दशं च नक्षत्रं यामित्रं लशुभात् स्मृतं सु
 भयुक्तं तदिच्छंति पापयुक्तं च वर्ज्यं येत् ॥ १०३ ॥ चंद्रादिशुक्रजीवाः यामित्रे शुभ
 कारकाः स्वर्भानुभौमनं दाराः यामित्रे न शुभद्रस्त ॥ १०४ ॥ चंद्रादालग्रतो वापि ग्रहो राम
 ॥ १०५ ॥

श्री०
०६

लज्जेन्मसुषडाष्टकं ४४ इति मसुषडाष्टकः मेघालिमकरेयुग्मेकन्याकुंभ
 तुलेवृषः सिंहमीनेधनेकर्केषडाष्टकं प्रीतिवृद्धिदं ४५ इति वृद्धिषडाष्टकं प्री
 नालिकर्कटाविषाक्षत्रिमेघोहरिर्धुनुः श्रुत्युग्मतुलाकुंभो वैश्वकन्यावृषो मृगः
 ४६ नोत्तमामुद्धेतकन्यामवाहणी च विशेषतः मृयते हीनवर्णसब्रह्मण
 शहशो यदि ४७ इति वर्णप्रीति वर्णश्रेष्ठतुषानारीतस्यः भर्तानजीवति
 यदि वा जीवति भर्ता तदा पुत्रो न लभ्यते ४८ इति वर्णफलं ॥ पौष्मादिकं षड्भु
 शंतिशर्वमाद्रादिकं द्वादशमध्यभागं पौरदराद्यं नवकुंभचक्रं परंच भागं गणका
 विदग्धा ५० पूर्वभागे पतिश्रेष्ठो मध्यभागे च कन्यका परभागे च नक्षत्रे द्वयो

शि० वे०
०५

श्रीतिमहीयसी ५१ इति नक्षत्रप्रीति सिंहं विनावसा सर्वे द्विपदानां चतुष्यदा भक्षा
जलचरास्तेषां भयस्यानेसरिसृपाः ५२ करस्य पूर्वभागे मेघसिंहो धनुर्वेषः च
तुष्यदा कीटसंज्ञा कर्कसर्पश्च वृश्चिक ५३ तुला च मिथुनं कन्या पूर्वार्द्धं धनुषोच्यते
द्विपदा च पश्चिमांर्द्धं मकरस्य तथा पुनः कुंभमीनौ जलचरा राशयः परिकीर्तिता
५४ इति वस्त्रप्रीति अश्विनी वारुणी चाश्वरेवती भरणी गजः पुष्यश्च कर्क
षागे नागश्च रोहणी मृगः ५५ आर्द्रा मूलमपि श्वानं मकरवक्रः फाल्गुनी मघा
मार्जारी रोदि निक्षेपे गोजाति उत्तरात्रय ५६ महिषी स्वाति हस्तौ च मृगे ज्येष्ठा
नुराधयोः आश्रयि च विशाखा च शुक्ला षोडश च मर्कटौ ५७ वसुभा इत्यदं

म

ति

राम

०५

शि० वो
०६

एकर्धेभिन्नचर्णे विवाहसुभदायकः ६२ वरस्यभास्करं वलंकन्यायाश्च शुशेर्वलं
द्वयोश्च प्रवलं ग्राह्यं विवाहे नान्यथा भवेत् ६३ अष्टमे च चतुर्थे च द्वादशे च दिवा
करे विवाहितो वरो भूतुमाप्नोत्यत्र नवसंशय ६४ जन्मन्यथा द्वितीये वा पंचमे
सप्तमे पिवा नवमे च दिवा नाप्येकजयापालिपीडनं ६५ एकादशे तृतीये वा षष्ठे
वादशे पिवा वरस्य सुभदानित्यं विवाहे दिननायकः ६६ शतिशिववल ॥ अ
ष्टमे वा द्वादशे वापि चतुर्थे वा हहस्येतो राजा तत्र न कर्तव्या विवाहे प्राणनाशकः
६७ षष्ठे जन्मनि देवेज्या तृतीये दशमे पिवा भूरि राजा प्रजतस्या कन्यायाः
सुभकारकाः ६८ एकादशे द्वितीये वा पंचमे सप्तमे पिवा नवमे च सुराचा

267

शम
०६

सिंह नुकुलश्चाभिजितस्मृतः योनयः कपिताभानां वैरं मैत्री विचार्यता ५१ गोव्या
 घृगजसिंहमश्वमहिषीसैर्यं च वभोरणं वैरं वानरमेषकंच सुमहत्तद्विडालोदरं ५२
 लोकानां व्यवहारतो न्यदपि च ज्ञात्वा प्रयत्नादिदं दंपत्यो नृपभृत्यघोरपितृशत्रुवर्जं
 शुभस्पर्धभिः ५३ मरुते पितृमात्रोश्च संग्राह्यो नवपंचमो वरस्पृशं च मेकन्या
 कन्यापानवमेवरः ६० एतत्रिकोणकग्राह्यं पुत्रपौत्रासुरवावहः इति राशिमेत
 नं वर्णे १ वेशं २ तथा तारा ३ योनिश्च ग्रहमेवकं ४ गणं मैत्री ५ भकुटं च ६ नाडी
 चेता गुणधिका षडाक्षकेवा तारा वीरुहे नवपंचमस्या मैत्री यदा स्यात्सुभदो
 विवाहे नवर्णे वष्पर्गे न जीनो न योनी ६१ दिहाशे नैव षडाक्षकेवा तारा वीरुहे
 नवपंचमस्या मैत्री यदा स्यात्सुभदो विवाहे एकर्क्षे एकपादे च विवाहे मरणप्रदा

शिवो० नांजस्मात्कालेपरिवर्जनीया १५ इति त्रीषातचंद्र अलिमेवसिंहेरणेपुद्गका
 रिः ह्येकर्कटेतौलिकेभ्येतसिद्धिः धनुमीनपुग्मंकपीतश्रलक्ष्मीमृगकुम्भक
 शशिस्याममृत्युः १६ इति चंद्रवर्णफल अष्टवर्षाभवेज्यौरीनववर्षाचरोहणी
 दशवर्षाभवेत्कान्याततउर्ध्वरजस्वला १७ द्वादशेकादशेवर्षेयस्याशुकिर्न
 जायते राजाभिः शकुनेर्वापितस्यालग्नप्रदापयेत् १८ गौरीगुरुवलंदेपरोह
 णीभास्करस्यच कन्याचंद्रवलगायविवाहे शुभकारकः १९ पंचोद्दोस्या
 पयैद्रेषाः पंचतीर्जमुषास्थिता द्वयोश्चकोणयोः द्वेद्वेचक्रेपंचसलाकक २०
 इशान्येकृत्तिकादेयाकनादन्यानिभानिच ग्रहास्तेषुप्रदातव्यापेचपत्रप्रतिष्ठा २१ राम

र्यः कन्यायाः कपितस्थुं दीर्घ इति गुरुबलं ॥ आद्ये चंद्रश्रियं कुर्यान्मनसो कंद्विती
 यके तृतीये धनसंपत्तिर्चतुर्थे कलहागमः ११ पंचमे ज्ञानवृद्धिश्च षष्ठे संपत्तिरुत्त
 मा सप्तमेशजसन्मानं मरणं चाष्टमे तथा १२ नवमे धर्मलाभश्च दशमि नानासंभितं
 एकादशे सर्वलाभो द्वादशे हानिमेव च १३ इति चंद्रबलं ॥ मेघे आद्ये १ हवे पंच ५ मि
 थुने नवमे एतथा द्वे कर्के २ रसा ६ सिंहे च कन्याया दश १० वर्जयेत् १४ तुले त्रीणि ३
 वृश्चिके सप्त ७ धने षेदा ४ मृगे वसु ८ कुंभे रुद्रः ११ मीने सूर्ये १२ चंद्रघातिश्च क
 प्यते १४ इति पुरुषचंद्रघाति शशिनाग ८ शैल ७ रसा ६ मि ३ वेदा ४ अंक ए
 कं १० कर ०२ सा शुभं पांडवा च ५ ध्वजे च ११ भानु १२ विवाहे नोदते कामिनी

शिवो० सप्तमर्द्धाद्दीनवर्मसिहकासुतः हन्तिमपंचमं शुकोद्वाविंशपर्यं द्रमा ८१ रैवर्त
 ०८ ताहरेद्वितकुजश्रुकुरुतेनृतिं बृहस्पतेर्वधुनाशशनेः कुर्यात्कुलक्षयं ८८
 बुधस्पकुरुतेत्रासलतारोर्हर्विनाशयेत् शुक्रस्पदुषदमित्यत्रासदाचकलानि
 धेः ८९० रत्निलता॥ सूर्ययुक्ताचनक्षत्राः दोषपातोविधीयते मघाश्लेषाच
 चित्राचसानुराधाचरेवति ९० श्रवणोपिचषट्कोपन्पातदुष्टेनिगद्यते अ
 श्विनीमवधीकृत्वागणयेत्तुभभावधी ९१ पाचकः पवमानश्चविकारीकल
 होपरः मृत्युक्षयश्चविज्ञेयोपातषट्कसलक्षणं ९२ पातेनपतितोब्रह्मापा राम
 ०८

म	कु	शे	म	आ	उ	पु	शे
अ							
इ							
ऊ	पं	च	श	ला			
ए	क	च	क्र	म			
ऐ							
ओ							
अ	अ	ऊ	ए	मू	जे	उ	वि

लग्नस्य निकटे पाचगता भवति क्षणमा न्नक्षत्रे स्थितं
शोदातव्यो गणकोत्तमेः ८२ उत्तराषाढापादोत्तचाद्यं
तिष्यशक्यते अभिजित् भोग इत्येके गेयो वेधर्गः
लादिषु ८३ लतापातो युतिर्वधो यामित्रबुधपंच
कं एकार्गलोपग्रहौ चक्रांतस्याम्य तथापरं ८४
दग्धातिथिश्च विज्ञेया दशदोषा महावला एतान् दोषा
नूपरिज्य लग्नसंशोधयेद्बुधः ८५ नक्षत्रदशं भा
नुत्तृतीयं लतया कुजः ॥ वधं जीवोऽहं दोहं तिदक्षिणतः सदा ८६ वामेन

दाहो न जिवति कदाचनः २९ इति क्रांतिसाम्यं ॥ मर्मवेधः कटकश्च शल्पश्चिद्रं चतु
 र्थकं एते दोषचतुष्टयं परिहृत्य ज्येष्ठपत्न्यः ३० लग्नेषां मर्मवेधः कटको न वपंचने
 चतुर्थदशमेशल्पश्चिद्रं भवति साम्ये ३१ मरणं मर्मवेधः स्यात् कटके च कुल
 क्षयः शल्पे च नृपते भीतिः पुत्रनाशश्च चिद्रं के ३२ मांसांते दिनमेकं तु ति
 थ्यंते स्म घटिका द्वयं घटिका त्रयं च भातं च विवाहो दो विवर्जयेत् ३३ हीनव
 र्णा यदा कन्या राशी शो वर्ण ३ ज्ञमः तदा राशी श्वरो ग्राह्यो तस्मात् राशिन चिंतयेत्
 ३४ जन्मनासे जन्मभे च न च जन्मदिने बुधेः ज्येष्ठमासे न ज्येष्ठस्य विवाहं
 कारयेद्बुधः ३५ न कन्या वर्षा ज्येष्ठे ज्येष्ठयोः पारिषीडनं द्वयोरेके तरे ज्ये

शि० चो १२
एतेष्वपि विक्रुते ३६ सिंहशुक्रः गते कार्ये न विवाहं कदाचन मेघस्थे
डेपि दिवानां पे सिंहस्थोपि शुभप्रदः ३७ रवौ सार्द्धं यो भागा पंचचंद्रशुक्रत्रयं
हेशुक्रैर्देवुर्धे प्रोक्तभागः विश्वाप्रदायनी ३८ प्रत्येकं सार्द्धं भागाश्च नंदमंगलरा
हृषु ब्रह्मवल्लभ्युता विश्वान्प्रपश्यति न दुर्वला ३९ केन्द्रे सप्तमहीने च द्वित्रिको
ले शुभाशुभः धने शुभसदा चंद्रे पापघ्ने च शोभना ४० त्रितीये कादशे सर्वसौ
म्याः पापाः शुभप्रदा ते च सर्वसप्तमस्थानं नृत्पुदाधरकन्यायो ४१ शनिग्रहः
शुभाशुभविचारः ॥ शनिसूर्यश्च लग्नेऽस्ते चंद्रे लग्नेऽस्ते मेरिषौ कुजो लग्नेऽस्ते
मेचास्ते शुक्रोर्ध्वे मेरिषौ ४२ गुरोर्मृत्यौ सिंहके योगे लग्ने तुर्पे च सप्तमे बुधे

राम
१२

३ ष्मिन्नेवामित्रे विवाहे प्राणनाशकः ४३ ऊरपोरन्तरे लग्ने च द्वे च परिवर्जयेत्
 वरं हन्ति पुत्रं लग्ने शित्तरस्मिन् श्वकन्यकाः ४४ इति ग्रहसुभाशुभविचारलग्नभंग
 ५॥ तुलाचमिपुनः कन्यापूर्वाद्धाधनुषोत्तमः एते लग्नशुभे नित्यं नद्यमाश्वपरस्मृ
 ता ४५ लतामालवके देशोपावचकुरुजंगले एकागलंतुकास्मिरेवेधसर्वत्रव
 र्जयेत् ४६ यामित्रे यामुने देशे पुर्तिर्दिशकलिंगके उपग्रहे डामरे देशे तिथि
 दग्धाचविंधके ४७ मेषेन वाशमेषाद्यावेषे च मकरादिका मिपुने च तुला
 द्यासुः कर्कटे कर्कटादिका ४८ मेषाद्योचधनुसिंहौ गोकन्येमकरादिका
 तुलाद्योपुगमकुम्भे च कर्काद्यामीनवृश्चिके ४९ गोतुलापुगमकन्यामीन

शि०वा०
१३

मे	व	मि	क	सि	क	तु	ह	ध	म	क	मी	०	०
१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	३	१०
२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	८	५	६	१०
३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	९	१०
४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	१३	१०
५	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	८	१६	१०
६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	१९	१०
७	४	१	१०	७	४	१	१०	७	४	१	१०	२३	१०
८	५	२	११	८	५	२	११	८	५	२	११	२६	१०
९	६	३	१२	९	६	३	१२	९	६	३	१२	२९	१०

वांशाः शुभदा स्मृताः धनुषः प्रथमो भागो वि
 वाहेन्ये च मध्यमा ५० अस्य पतिरशच
 तन्मित्रवायुमोपिवा पश्येत्तदा शुभो ज्ञेयास्त
 र्वदोषाश्च निर्फला ५१ शशांकसूर्यक्षय
 तेभ २७ शेषे ख ० भू १ युगा ४ गा ६ निद
 शे १० श ११ तिष्य १५ नागद्वो १८ केन्दु १९
 र्मज्ञानखा २० श्वेद्वतिचेते दश योगसंज्ञा
 ५१ वाता १ भ्रा २ ग्रि ३ मही ४ चौर ५ मर
 ए ६ रुग ७ वज्र ८ वादाक्षिति ५२ इति

राम
१३

दशयोगः॥ यो गङ्गा के दलिते समे मम पुते यो जे तु से को द्विजे भद्राख्या द्यस मिता सुमनुभिः
 रेखा क्रमात्संलिखे द्वे धोस्मिन् ग्रहचंद्रोर्म शुभदः स्यादेकरेखास्थयोः ५४ शुक्लाष्ट
 मी सप्तारम्भः फाल्गुणस्य दिनाष्टकं पूर्णमासवधिकृत्या ज्येष्ठा लाष्टकमिदं शुभं ५५
 शत रुद्र्या विषाशा यो नैरावत्पात्रिपुष्करे होलाष्टका विवाहो देत्या ज्यमन्यत्र शोभन
 ५६ ॥ इति होलाष्टकम् पञ्चवधकारणलगा निमासभूत्यश्च राशयः जौडमालव
 योत्पाज्यत्र्यन्यदेशे न गहिता ५७ दिने संध्यावधमेव सिंहारोचो च कन्या निशुन कलि
 राः मृगशुलालिर्वधिरौ परान्हे संध्यासुकुज्वा घटधन्विनाः ५८ दिवौ धोवरहच
 रात्र्यधोधननाशकः षडुः खदोवधिरौ लग्ने कुज्जो वंशविनाशकः ५९ यत्र

शि० वो०
१४

मे० हसि	कसिं	ननु ह०	कुधमी
दिवां धा०	शत्रुं धा०	परान्ते	संध्यां
वरं हति	धननाश	दुःस्वप्न	वंशविना
लग्नच०	काम०	वधिरं	कुजवक्

चैकादशे चंद्रो द्वितीये चा त्रितीये के गोधूलिकं; सवि
 शेषे शेषा धूलिमुखा स्मृताः ६० कुलिकः कांति
 साम्बचलश्रेष्ठस्य गणशशिः तदा गोधूलिकस्तज्यः
 पंचदशे एण्डुषितः ६१ यदनास्तंगतो भानुर्गोधू
 ल्यापरितनभः सर्वमगलकार्येषु गोधूलिसंस्पृते ज
 दा ६२ अस्मिन् जीवने नो मे च बुधश्च भार्गवोऽस्मिन् लेख्यस्य अस्मिन् चंद्रो गोधूलिनाश
 के सदा ६३ इति गोधूलिकः लग्नादेकादशे सर्वलग्नपुष्टिकराग्रहाः तृतीये
 चास्मिन् सूर्यपुत्रश्च शोभनाः ६४ चंद्रो धने तृतीये वा कुजघ्ने तृतीये के बुधेऽप्योन
 वधटद्वित्रिचतुः पंचदशस्थितो ६५ शुक्राद्वित्रिचतुः पंचधर्मकर्मजनस्थितः

राम
१४

शि०को०
१५

अश्वदिरूपं तुरगास्य १ योनी २ धुरो ३ न ४ एणास्य ५ नरिं ६ गृहं च ७ प्रघत्क ८
चके ९ भवनं च १० मंचकं ११ सप्पा १२ करो १३ मोक्तिक १४ विद्रुमं च १५ तोरणं
१६ बलिनिभं १७ चकुंडलं १८ सिंहपुष्प १९ गजपति २० मंचका २१ स्त्रिक २२ वि
चरण २३ भमर्दला २४ वृत्त २५ मंचक २६ यमा भमर्दला २७ ॥ इति नक्षत्रस्वरू
पं १२ किंकर्चतिग्रहा सर्वेष्वेके देवहस्यतिः मत्तमात्तंगस्यपानां शतं द्विहं
तिचकेशरी १३ शुक्रोदशसहस्राणि बुधोदशशतानि च लक्षमेकतुदोषा
णां गुरुलक्षो व्यपोहति १४ अथैकराशिर्नियतो विवाहे अत्यंतप्रीतिर्धनधा
न्ययुक्ता यथैकराशिर्नियतो विवाहे एर्क्षपादे च तथा हि वर्ज्यसुभार्थिभिः

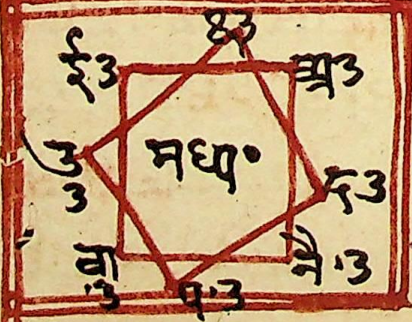
क

राम
१५

शंकरसंहितायां १५ सर्पोकारलिषेच्चक्रं विवाहे च विनाडिकं अश्विनीपुत्र
 स्वभवेदत्ता साम्पविचार्यत् १६ एकनाडिस्थानक्षेत्रं पत्नोर्मरणाध्वं सेवा
 यांच भवेद्दानि विवाहे त्वसुभभवेत् १७ अग्रनाडीवधो भुक्तमधुनाडीचक
 न्यका संतनाडीवधो च ध्या भवेदजनसंशयः १८ परिधाद्वर्त्यतिपात्रं वेधृतं सक
 म्भक्तं रे म् आ ७ ७ श्ले म् १ ७ ह वित्वा वि ३ नु ज्ये म् ७ ३ अधरा १ ३ रे
 लब्धत्यज्यत् विक्रमे घटिका पंचश्लेसप्तप्रकीर्तिता १९ षडंगं देवातिगंडे च
 नचवाधातवज्ययोः २० इति वज्रयोगः ॥ पट्टाकारलिषेच्चक्रं मण्डकोरेण सन्धि
 तं यस्मिन् नक्षत्रे वेत्स्य सप्तदश्या मध्यगं त्रयं २१ त्रयं ३ त्रयं ३ च सर्वत्र स्तत्र १५ वा

शि० वा०
१६

दितोलिवेष्ट नक्षत्रं तीपमध्यपक्षे द्यविनाशकं १८२ सर्वस्थाने भवेत्लक्ष्मीधन
धान्यसमागमः अग्निं कोणे भवेन्मृत्युनारी कुलविनाशनी १८३ दक्षिणे दुर्भगा नारी
सारिद्रान् जुभा प्रयात् नैऋते पुत्रलाभं च सुरवे सौभाग्यमेव च १८४ पश्चिमे विध
वाकन्या वायव्ये च निचारिणी उत्तरे धनधान्या निर्देशान्ने सुखसंपदा १८५ मा
गल्य सर्वकार्येषु पट्टचक्रं विचारयेत् गर्गा चार्येण संप्रोक्तं सर्वद्विषदायकं १८६

इति श्री काशिनाथकृतौ शिष्यबोधविवाहप्रकरणं प्रथमः
॥ अथ मृत्युप्रकरणं ॥ धातुपुंमहोमेवं श्रुतिपुंमकरत्रयं पुन
वसुदपंष्टान्मलं चाप्युत्तरात्रयं ०१ विधमेव तस्येनासामोर्गमे
षश्च फाल्गुने भकरे मियुने लगे कन्या कुलाधरः ०२ भौमार्कि

राम
१६

वर्जितैश्वर्यं ते च द्विरागमे षष्टिरित्ताद्वादशी च त्रिमास्यं च वर्जिताः ०३ इति द्विरा
 गमनं ॥ आर्द्रा त्रयं भाद्रपदं मृगः श्रवणं पुष्यं च ॥ मूलं त्रयं पुष्यः सूर्यो नौमो रित्ता विना
 तिथिं ०४ आद्ये द्वये त्रये मासे मग्रे कन्या श्वेत्स्थिरे एवाचोपि पुसवन् कुर्यात् सिमं
 तं चाष्टमे तथा ०५ काकी च वध्या भवती हस्तके चाल्य प्रजा पुसवने बुधे तु रौमिरे
 रानृत्युपयहा निसोमे नौमार्किजीवा वहु पुत्रदास्युः ०६ इति पुसन सिमतं कर्मः
 शुभे त्रिकोणं केद्रे स्थे पाप दृष्टे त्रिलाभगे पुत्रकामस्त्रिपण्णये त्रिशुभं सुरात्रिषु
 पुनर्वसुद्वयं हस्तत्रये मेत्रे द्वये मृगे मूला तर्ध निष्ठा सुद्वादशैकादशे दिने ०७
 अन्यत्रापि शुभे योगे वारे बुधशशांकयोः माने रौमिरे स्थिरे लग्ने बालनाम कृतिषु

शि० चो० नः ०८ इति नानकर्मः मैत्रेयोऽहरिद्वेदे विद्यद्वेदिति द्वये स्वातिहस्तोत्तराषा
 डाख्यार्थमहेयेषु च ०९ सिंहेत्रये घटे लग्ने मासयोस्त्रिचतुर्थयो यात्रा तिथौ च नि
 ष्कासः शिशुनेवा किं भौमयोः १० इति शिशुनिष्कासनं हस्तादिपंचके धिन्याध
 निष्कार्या च पूषणि गुरोऽशुके बुधे चारे धार्यास्त्रीभिर्नवांवरं ११ लग्ने मीनश्वक
 न्यायां भिद्युन च वृषशुभः पुंसां पुनर्वसुद्वेदे रोहिण्युत्तरमेषु च १२ इति नव
 वस्त्रपरिधानं ॥ नवान्नभोजने ग्राह्यवस्त्रे प्रोक्तविशेषतः चारे धिकोऽस्य सौमौ न
 क्षत्रेऽश्वरोगा मृगः १३ इति नवान्नभोजनं अद्यान्नप्रासने पूर्वार्थाद्देवक
 रोगाय नः नक्षत्रेषु परित्याज्याचारो भौमार्कनंदनो १४ द्वादशी सप्तमी रिक्ता राम

पर्वनंदावर्जिताः लग्नेषु च संध्यायाह्निके च मन्मथ १५ शुक्लपक्षेषु
 भेद्योगे संग्राहः शुभचंद्रमा मासौ घण्टासमौ पुंसां स्त्रीणां मासश्च पंचमेः १६
 इति प्रथमान्नप्राशनं पुनर्वसुद्वये ज्येष्ठामृगेश्च श्रवणद्वये हस्तत्रये च रेवत्यां
 शुक्लपक्षोत्तरायणे १७ लग्ने गोस्त्रीधनुर्कंभे मकरे मन्मथे तथा सौम्यचारे
 शुभे योगे चूडाकर्म स्मृतं बुधेः १८ चूडाकर्मणि हेयास्तु जन्ममौ श्वजन्मभं
 घण्टी रिक्ता च पर्वणि प्राते पञ्च तथा ण्मी १९ इति चूडाकर्म ॥ हस्तत्रये ह
 रिद्वेष्ट्वी श्वे मृगपंचके मूले पौष्णे च नक्षत्रे बुधे उर्के गुरुशुक्रयोः २० दे
 वो स्थाने मीनचापे लग्ने च वर्षे च पंचमं विद्यारभे च वर्ज्याश्च घण्टीनां ध्या

स

शि० वी०
१८

चरित्तका २१ ॥ इति विद्यारंभ ॥ पूर्वाषाढाश्विनीहस्तत्रये च श्रवणत्रये ज्ये
ष्ठातिथिभृगेपुष्यरेवत्यांचोत्तराषाढे २२ द्वितीयापातृतीयापापंचम्यादशमी
त्रये सूर्यशुक्रसुर्योपचारपक्षेतथासिते २३ लग्नेहवधनुःसिंहेकन्यामि
थुनघोरपि व्रतबंधशुभयोगे ब्रह्मक्षत्रिविशंभवेत् २४ इति व्रतबंधः
शुक्रित्रयेदिति द्वे द्वे नैत्रहस्तत्रयोत्तरे भृगेविद्युपुगेमूलेष्वश्विनौ म्पवारके ॥
२५ द्विष्वभावेघटे लग्नेकर्मवेधशुभोवेत् चैत्रेपौषहरेः सप्तैवर्षचयुगलं
त्यजेत् २६ इति कर्मवेधः पुनर्वसुद्वयं चित्राविशाखाकुल्लभरणीद्वयं
मूलनार्द्रा मघाहयाश्रवणोदशस्तथा २७ सोमशुक्रबुधानारीप्रसूती स्नान

राम
१८

286

तिः शुभं कार्त्तिकमार्गयोः । पौषमाघे च त्रैलोक्यपदुपेभृगोः सुतः । ६८
 इति सुकोदयफलं सर्ववायुहोलिकापांप्रजान्पालयो सुखं प
 लार्पणं च दुर्निक्षेपक्षिणे पायते ध्रुवं दीर्घं पश्चिमे जरा संत्यजति
 उत्तरे धान्यसंभवः यदि रेवच शिखा हस्तिर्दुर्गराजा संश्रयेत् ॥
 १० इति दुर्गाशानीफलं एकादश्या कार्त्तिकस्य यदि मेघः स
 रूमीक्षते आषाढे च तदा हस्तिर्जायते नात्र संशयः ११ मार्ग

शिर्षस्य चाष्टम्यां दशपते विद्युतोपदि तदा हस्तिः श्रावणे च मासि
 हस्तिर्भवध्वं १९२ कृष्णपक्षे दशम्यां च हस्तिर्भवस्य जायते
 तदा भाद्रपदे मासि हस्तिर्भवति रूपति १९३ हस्तिश्चैव माघ
 सप्तम्यां ज्येष्ठे मूले न च वर्धति नक्षत्रे चारिवाहस्तु तदनेनैर्दृश्यते
 न ही १९४ पंचम्यां प्रथमपक्षे श्रावणस्य च वर्धति पयोवा
 हस्तदा धानेः धरावा प्रजले रपि १९५ आषाढे पूर्णमास्यां तु नक्षत्रं वि
 ॥ चारपेत्तु हर्षावाढ सुनिक्षं

288

शिव ३१

शेषद्रुयुञ्जयये ॥ ६० ॥ अक्रसपंचवारः सूर्यत्रभासेनिरंतरं ॥ प्रजावृद्धि
 स्वसुभिर्क्षुतत्रप्रवर्तते ॥ ६१ ॥ शनेश्वपंचकंदृष्टपातालिकंपतेः फणिः
 ॥ ३१ ॥ शान्यदेशे भगवद्विद्वाहोमहयता ॥ ६२ ॥ इतिकभासेपंचवारफ
 लं ॥ अंगल्योविंशतिं २० सूर्यशंकुसोमेचषोडसे ६३ ॥ कुजेपंचदशांगु
 ल्यो १० बुधवारिचतुर्दशः १४ ॥ ६३ ॥ त्रयोदशं १३ गुरोर्वारिद्वादशाऽर्कजसु
 क्रयोः १२ शक्रोर्नल्लयदाष्टायामध्याह्नेचप्रजायते ॥ तदाचाभिजिदाष्ट

282

शि० बो०
30

चघटिकेका स्मृता बुधेः ॥ ६४ ॥ अत्र कार्याणि सर्वाणि सिद्धिं याति कृतानि च
 ॥ जातो निजिति राजा स्यात् व्यापारे सिद्धिरुत्तमाः ॥ ६५ ॥ इति अभिजित
 हर्तफलं ॥ अर्धवृद्धिफाल्गुणे स्याच्चेत्रे च बहुसंपदः ॥ वैशाखे विग्रहो मरा
 शां ज्येष्ठे वृष्टिश्च भूयसि ॥ ६६ ॥ आषाढे चोदिते शुक्ले जलं भवति दुर्ल
 भं ॥ आवरे च पशुषां दानादेधान्यसमृद्धयः ॥ ६७ ॥ अश्विने सर्वसंप

मी ॥ १८ ॥ दशमी वृश्चिके सिद्धे द्वादशी १२ मकरे तुले ॥ एतास्तु तिथयो दग्धा शुभके
 माणि वर्जिता ॥ १९ ॥ यात्राया विषदग्धे घुमरं क्षौरं च रेगो महान् ॥ उद्धे वि
 धवावृते पि मरं गृहं च पुंसकर्मणि ॥ २१ ॥ इति दग्धा तिथि फलं ॥ मां सांते
 मृते कन्या तिथ्यंते सा दपुत्रणी ॥ न क्षन्तांते च वै धव विष्णे मृत्युदयो भवेत्
 ॥ २२ ॥ सूर्ये च सप्तमी ७ सोमे षष्ठी ६ भोमे च पंचमी ५ बुधे च तुर्यी देवे
 ज्येष्ठतीया ३ भृगु नंदने द्वितीया २ वर्जनी या च प्रतिपच्च श

शुक्र	कस्व	चष	दृढ	तयद	वफव	यरल	शवस
एचो	घड	नक्षत्र	ठण	धन	भम	व	हक्षत्र
गरुड	विलाव	सिंह	स्वान	सर्प	मृत्ता	हिरण	निळा

योगो य विवादे न शस्यते ॥

शि० वो०
०३

॥ २४ ॥ इति कुलिकयोगः ॥ अथ वर्गे गरुडोद्देशो विंशालस्य त्ववर्गकः ॥ चवर्गः
 सिंहनामा स्यात् २वर्गे कुकरः स्मृतः ॥ २५ ॥ सर्पाख्या स्यात्तवर्गे विषवर्गः
 मूषकः स्मृतः ॥ यवर्गे मृगनाम स्यात् तथा मेषसवर्गकः ॥ २६ ॥ स्ववर्गे
 परमाप्रीतिः मित्रे प्रीतिश्च कथ्यते ॥ उदासीने प्रीतिरित्याशत्रुवर्गे मृतिर्भवेत्
 ॥ २७ ॥ स्ववर्गात्तन्वमेशत्रुः चतुर्थे मित्रसंज्ञकः ॥ उदासीने तृतीयस्तुवर्ग
 भेदस्त्रिधोच्यते ॥ २८ ॥ अश्वनी इति वर्गप्रीतिः अश्वनी मृगरेवत्योहस्तपु
 र्वपुनर्वसु ॥ अनुराधाश्रुतिस्वातिकथितो देवतागणः ॥ २९ ॥ तिस्रोऽर्वा
 उत्तराश्च तिस्रोऽप्यार्द्रा च रोहणी ॥ नरणी च मृगशिरसौ कथि

राम

०४
 नो० वो न राशिकुटमिहोच्यते ॥ ३५ ॥ इति राशिकुव ॥ षष्ठे ६ स्त्रीपुसयो
 स्यादष्टमे ८ ध्रुवं द्वि२ द्वादशे १२ चतुर्दिनवमे ८ पंचमे कर्क ॥
 स्त्री राश्यादिप्रयत्नेन शेष राशिः क्षम्यते ॥ राशीनां द्वादशोतानि फलाफलप
 थाक्रम ॥ इति राशिमेतन्न ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियो वैश्यश्च प्रोचैवान्यजा
 तिच ॥ एकनक्षत्रजातनानाडीदोषानविद्यते ॥ ४२ ॥ एकनक्षत्रजातानां मि
 न्नपादो शुभा वहः ॥ एकनक्षत्रपादितु हृदते मरणं ध्रुवं ॥ ४३ ॥ इति षड्राष्ट
 कः ॥ कन्यामेष ह्योच्चापकामालिघटकर्कट ॥ मृगसिंहतुलाजीन

राम
 ०४

तोबुधैः ॥ ३० ॥ कृतिका च मघा श्लेषा विसाखा शततारिका ॥ चित्रा ज्येष्ठा धनिष्ठा
 च मूल रश्मिगण स्मृताः ॥ ३१ ॥ स्वर्गरोधरमा प्रीतिर्मध्यमा देवमर्त्ययो ॥ मर्त्यराक्षस
 यो मृत्युकला हो देवराक्षसा ॥ ३२ ॥ राक्षसी तु यक्षनारी पुर्ध्वो मानवो भवेत् ॥ विव
 हिता ह्यमेनासि सा च भक्षयति पतिं ॥ ३३ ॥ इति गणप्रीतिः ॥ द्वादशे द्वितीये जे
 च तृतीये एकादशे दुःख ॥ शुभमेकादशे तृतीये ॥ एमे चैव षड्वाहमे ॥ ३४ ॥
 चतुर्थे दशमि प्रीतिः प्रीतिदश चतुर्थके ॥ श्री करं पंचमं नवमे वैश्वं पुन नवपंचमं
 ॥ ३४ ॥ षड्वाहमे नवमे नृत्य श्री करे ह्यनवमयोः ॥ सप्तमं पुनः पुनः ॥

२॥
ना

ति ३

295

ति मातृपिंडोपरिपूर्वांगं जलधातुं दद्यात्ततः ॐ अघोरपितरः संवितिपि न्नादियिं डबद्धोपरिजलधातुं दद्यात्ततः
मद्याः ततः ॐ अघोरपितरः संवितिपि न्नादियिं डबद्धोपरिजलधातुं दद्यात्ततः
ॐ जोत्रं नोवर्द्धतां दातारो नो निवर्द्धतां वेदासं तोरे व चरत्याशीः प्रार्थयेत्ततः स
पवित्रकुपूत्रयाणि प्रत्येकं मात्रादिपिंडत्रयपि न्नादियिं डत्रये मातामहादियिं डत्र
नृदेत्वा ॐ ऊर्जं वहंती रम्यं तं पयः की लालं परि स्तुतं स्वधास्या तर्पयेत्तमे पितृ नः
दत्त्वादिमातृ रि त्यंतं पटित्वा मात्रादिपिंडोपरि दक्षिणां जलधातुं दद्यात्ततः स्तथैव
ऊर्जं वहंती रित्या पितृ नृदत्यंतं पटित्वा पित्रादिपिंडोपरि दक्षिणां जलधातुं
दद्यात्ततः पिंडानां दद्यात्तथाप्यपिंडाधारकुपूत्रा नु ल्मुकं च व हौ दक्षिणेत् अर्घपा
त्रायुक्तानि कृत्य दक्षिणां दद्यात्तदक्षिणाद्रत्यं च फलं लभेत्तं लं लं वा प्रत्येकं त
त्रक्रमः ॐ अघोरमुक्तां त्राणामातृपितामही प्रपितामही नाममुक्तां मुक्तां देवीनां
नांदीमुखीनां आभ्युदयिकं प्रादु संवन्धि नो विम्वे देवा नां कृते तच्छ्राद्धं प्रतिष्ठार्थं नि

२॥

हृदयघाततः कुशजलान्यादाय ॐ अघामुक् गोत्रमातरमुक् देविनां दीमुख
 भुदधिक आद्विं देवततेवा सो नमः एवं पितामही प्रपितामही भ्यां दघात ॐ
 अघामुक् गोत्रपितरमुक् शुर्मनां दीमुख भुदधिक आद्विं देवततेवा सो नमः
 एवं पितामहादीनां पंचानां हृत्तुत्तुत्ततो गंधपुष्पधूपदीपतांबूलैः प्रत्ये
 कं पिंडुमभ्यर्च्य ॐ शिवाय नमः संवित्तिजलं ॐ शोभनस्य महिष्युष्याणि ॐ अ
 क्षतं चारिष्टमस्त्विति संदुला न प्रत्येकं पात्रेषु प्रदिष्य कुशादिन्यादाय ॐ अघामु
 क गोत्राय मातरमुक् देव्यानां दीमुखा भुदधिक आद्विं देवतते तदन्तपानादिभिर्प्रा
 यतां इत्यक्षय्योदकं दघात एवं पितामहाः आक्षयोदकं दघात ॐ अघामुक् गो
 त्रस्य पितुरमुक् शुर्मणोनां दीमुखस्या भुदधिक आद्विं देवतते तदन्तपानादि
 भीः प्रीयतां इति पित्रे एवं पितामहादिपंचभ्यो अक्षयोदकं दघात ततः ॐ अघोरा मातरः संवि

ततो वमे जनावाः शिष्ट जलेन प्रत्येव ने ज नंद घात तत्र क्रमः ॐ अघामु क गो त्रेमा
 तरमु क देवी नां दी मु स्वाभ्यु द यिक आहु पिंडे ऽत्र प्रत्यव ने निक्षते नमः इति तत्पि
 ङोपरि दघात एव पितामही प्रपितामही आतषा ॐ अघामु क गो त्र पि तर मु क पा
 र्म नां दी मु स्वाभ्यु द यिक आहु पिंडोपरि प्रत्यव ने निक्षते नमः इति पितृ पिंडोपरि दघा
 त एव मेवं तत्पिंडोपरि पितामहादिष्वं च भ्योः दघात ततो नीवी विष्मं स्या च भ्य हरिं
 स्म लास्त्रा ~~कृतं ततः~~ ॐ नमो वो मा तरो रसाय इत्यादि पिंडं त्रयोपरि प्रत्येकं स्म
 दघात ततः ॐ नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शोषाय नमो वः पितरो जीवा
 य नमो वः पितरः स्वधाये नमो वः पितरो घोराय नमो वः पितरो न न्ये नमो वः पितरः
 पितरो नमो वो ग्रहा न्नः पितरो द त सतो वः पितरो देव्यो इति पित्रादि पिंडं दघात

मुखी आभ्युदयिक आहु रथतेपिंडो नमः इति तदवने जनस्थाने पिंडं दद्यात् एवमेव पि
 तामही प्रपितामही भ्यां स्वीयावने जनस्थाने पिंडं दद्यात् ततश्चतुर्थपिंडं मादाय ॐ
 अधामुक गोत्रापितरमुक्क शर्मन्तां दीमु स्वाभ्युदयिक आहु रथतेपिंडो नमः
 वपितामह प्रपितामहयोः ततः सप्तमं पिंडं मादाय ॐ अधामुक गोत्रमातामहा
 मुक्क शर्मन्तां दीमु स्वाभ्युदयिक आहु रथतेपिंडो नमः इति तदवने जनस्थाने
 पिंडं दद्यात् एवं प्रमातामह वृद्ध प्रमातामहयोर्दद्यात् ततो दर्भम् लेकं रंध्रा
 द्या च मृहर्हि स्तुत्वा अत्र मातरो मादय ध्वं यथा भागमावृषाय ध्वं इति पठित्वा उद
 ह्नु स्वीभूय आसं नि यम्यते नैव यथा मुखं पशवर्तयन् ॐ अमी मंदं तपितरो यथा भा
 गमावृषायिषत इति जपेत् एवं अत्रपितरो मादय ध्वं यथा भागमावृषाय ध्वं इति जपित्वा

299

911

ना०

मः इति पूर्वदक्षिणकुशत्रयम् लेभात्रेऽवने जनं दद्यात् किं विष्णुलम्बप्राययेत्
वमेवपात्रांतरमादायकुशादींश्च तत्कुशत्रयमध्ये पिताह्ये अवने जनं दद्यात्कु
शाग्रेप्रपितामहे तत्प्रतुर्धपात्रमादाय ॐ अघामुक गोत्रपितरमुक् शर्मन्ना
दीमुखाभ्युदयिक आद्विंउस्यानेत्रावने निक्षते नमः इति सर्वदक्षिणकुशत्रय
म् लेपित्रेवने जनं दद्यात् किं विष्णुलम्बप्राययेत् एवं पितामहप्रपितामह
योः पिंउस्याने अवने जनं दद्यात् एवंमेवपात्रांतरमादाय ॐ अघामुक गोत्रमा
तामाहामुक शर्मन्नादीमुखाभ्युदयिक आद्विंउ ॥ त्रावने निक्षते नमः इत्यपरकु
शत्रयम् लेभातामहाद्यावाहने जनं दद्यात् ततोयवदधिः वदरिप लघुतमिप्रा ले
नपिंडानिर्माय एकं पिंडं कुशादींश्चादाय ॐ अघामुक गोत्रेमातरमुक् लेभातादी

911

पूरुदिना उं अ न गिद उधा अये जीवाये ध्यद उधाः कु ले मम भू मेद ते न तप्यंत तत्प्रा
 यां तप रं गतिं इति मंत्रेण कु शोपरि अ नं विकि रत् ततः आ चम्य हरिं स्मृ तं गायत्री
 त्रिजपेत् चतु र स्त्रोपिंड योऽप भू मिपरि स्मृ त्य उ त रे त र क्र मेण स्थान त्रये प्रादेश
 मा त्रं परिभाषः तत्र प्रागग्रां रे स्वां द र्भ पिंड ली भू ले न उं अ प ह ता अ सु य र द्वा थं
 शिवे दि य दः इति मंत्रेण प्रत्येकं रे स्वा त्रयोपतिय रे निपु रे ये भ रं त्यग्निष्ठा लोका न्य रा द
 त्य स्मात् इति मंत्रेण ज्व लति अं गा र न् आ मयेत् तदुपरि प्रत्येकं कु श त्रय मा स्तोत्र्य
 उं देव ताभ्यः इति जपित्वा प्रत्येकं भवने ज नं दघात् तत्र क्र मः यव जल गंध यु
 यो र्न व पात्राणि पृ र यित्वा एकं पात्रं वा म ह स्ते कु शा न्यादा य उं अघा भुक् गा त्रे मा
 तार भुक् देवी नां दी भुक् श्री आ भ्युदयिक आ द्य पिंडु स्थाने ऽत्रावने ज न निक्षेपे न

६६
ना
दी

301

श्वमेवमातामहादिदेवेभ्यः भिन्नपात्रपक्षे पृथिवी इत्यादीनां सर्वेषां कृतिः ततो मातृपा
त्रमुत्ता नाभ्यामेवपाणिभ्योऽस्य ह्राउं पृथिवीतेपात्र इदं विष्णु उं कृष्णक व्यभिदं रक्षं मद
यं उं इदम न्न इत्यादि चांगुष्टं निवेष्टुं उं ~~ह्रा~~ अचामुक गोत्रे मातरमुक् देवी नां दी मुनि
आभ्युदयिक आहु इदम न्नं सोपकरं शांते नमः श्वं पात्रालभनादिकं प्रत्येकं पितामहं
दि-अष्टासु कुर्यात् ततः प्रांजलिः उं अन्नही नं क्रियाही नं विधिही नं तु यद न वेत्त
द नैषु पविश्य गा यत्री विजपित्वा उं मधुवाता ऋतायते मधुदा इति सिधवः माध्वी
नः संलो यधीः मधुनक्तमतो य सोम धुमत्यार्षि वधं रजः मधुघोरस्तु नः पितृनाम
धुमान्नोवन र सतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः माध्वीर्जावो भवंतु नः इति मंत्रं त्रशा उं उदीरता
मवर उ तमा उ मध्यमाः पितरः सोम्यासः असंयद् द्युरस्वका ऋजो सोमो भवंतु पि
तरो हवे युततः प्राग आकुशा त्रयं नु मावाली यज ले न प्रो ह्य जल प्रो हितं सद्य तम न्नं कु

५६

हु तम नन्देव पूर्वमर्घपात्रेषु किं चिद्विदधातुपिडा र्थं किं चिदवशेषयेत्ततो न्यद
 नंयया संभवं सर्वत्रपरिविष्टा घृतं जले च तत्रोपनीयया त्रमा लभेत्तत्र त्रामः ३ तान
 या शिवां प्रममं देवपात्रं स्पृष्ट्वा ॥ ॐ पृथिवी त्वेपात्रं द्यौरपि तं वाक्छाणस्य मुखे १ प्रम
 ते अमृतं जुहोमि स्वाहा इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिदधे पदं समुदमस्य पाथे २ इति प
 त्वा ॐ इदमन्नमित्यन्ते ॐ इदमायः इति जले ॐ इदमाज्यं इति घृते ॐ इदं हवि रिति पु
 नरन्ते दक्षिणं गृह्णामाहो ॐ धवो सिधव यास्महे यो यवया रा तीरिति यवान् तत्रः ॐ
 शादी न्या दा य ॐ अमुक गोत्राणां भ्रातृपितामही अयि तामही नाम भुक्ता मुके दे
 वी नां दी भुक्ती नां आभ्युदयिक आहु संवेधि नो विष्णवे वा इदमन्नं शोषकरं शंवा
 नमः यद्येकं पात्रं भवति सदा वामे न पाणिना पात्रमत्यजन्ते च ॐ इदं विष्णु रित्यादि प
 ठित्वा यवद्वयं कृत्वा कुशादी न्यादा ययि त्रा घृष्टं देव नयि त्रादि देवाय नमः ॥ ॐ
 वे

५॥ ॐ अघामुक गोत्रे मातर मुक देवि नां दीमुखी अभ्युदयिक आद्वैतानि गंधपुष्पधूपदीप
 दा तांबूलसिंदूरवासांसिते नमः श्रवणं ध्यातामही प्रपितामही भ्यामपितामही भ्यामपिद
 घात् ततः ॐ अघामुक गोत्रे मातर मुक देवि नां दीमुखी अभ्युदयिक आद्वैतानि गंध
 धपुष्पधूपदीपतांबूलसिंदूरवासांसीते नमः श्रवणं ध्यातामही प्रपितामही भ्यामपितामही भ्यामपिद
 ॐ अघामुक गोत्रे पितर मुक शर्मन् नां दीमुखी अभ्युदयिक आद्वैतानि गंधादी
 निते नमः श्रवणं ध्यातामहादिभ्यामपिदघात् ततः पात्रं घासन सहितं चतुष्कोणं मंडले
 लं कुर्यात् ततः सज्जं पुठकादौ हस्ते नैव सधृतं मन्त्रमादाय ॐ अग्नये कृष्णवाहे नमः
 यथाहा ॐ सोमाय पितृभ्यो नमः स्वाहा इत्याहुतिं दधं जुहुयात् ततोऽप्यसंस्कृतादि
 रणामुखः पातितवामजानुः मोढकतिलजलान्यादाय ॐ इदं नमः तद्भुक्तामिषि
 तृभ्यो नमः इति भूस्वाहा मने किंचिदन्नं दघात् ततः संस्कृताप्रादुर्भवदभुक्त्वा ५॥

ततदासनदक्षिणभागेप्रत्येकं स्थापयेत् ततः पितामहीप्रपितामही अर्घपा त्रद्वयम्
 स्थितं यवित्रादिमात्रार्घपात्रे निधायमात्रार्घपात्रं पितामहार्घपात्रोपरित्त्या त्रद्वयं प्र
 पितामहार्घपात्रोपरि धृत्वा दक्षिणैर्दक्षिणैर्दक्षिणैः उंमातृभ्यः स्यान्नमसीति मातामहं नवा
 मभागे न्युज्जीकुर्यात् एवंमेवंपितृर्घपात्राणां मे लुनें कृत्वा पित्रासनवामेभागे ६
 उं पितृभ्यः स्यान्नमसीति न्युज्जीकुर्यात् एवंमेवंमातामहार्घपात्राणां मातामहः
 सनवामभागे ७ उं मातामहादिभ्यः स्यान्नमसीति न्युज्जीकृत्वा ततो गंधादिदोऽं उं
 अघामुकगोत्राणां मातृपितामहीप्रपितामहीनां अमुकामुकदेवीनां नांदिभ्यः
 स्त्रीनामाभ्युदधिकं प्रादु संवन्धि नो विष्णवे देवा एतानि गंधपुष्पधूपदीपतांबूल
 यज्ञोपवीतवासांसि वीनमः एवंपित्रादिदेवेभ्यो मातामहादिदेवेभ्यो अदधात्ततः

ता० इति पाठि त्वाक्कुशातिष्ठजला न्यादाय ॐ अघामुक् गोत्राणं मातृ पितामहं प्रपितामहीनाममु-
 क्तामुक् देवीनां नां दीमुखीनां आभ्युदयिक आद्रे एवं धि नो वि श्वे देवा एव वो ह स्तार्धन
 ताम३ मः श्वं पि त्रादि आद्रे देवेभ्यो माहादि आद्रे देवेभ्यो पि दघात् ततो मातु रर्घ पात्रमादाय
 पूर्ववत् ॐ यादित्या आपः इति पाठि त्वाक्कुशादि न्यादाय ॐ अघामुक् गोत्रे मातरमुक्
 देविनां दीमुखी आभ्युदयिक आद्रे एव स्ते ह स्तार्धनमः श्वं पितामहो इति दघात्
 ततः पि त्रर्घ पात्रमादाय सर्व पूर्ववत् त्वाक्कुशादि न्यादाय ॐ अघामुक् गोत्रे पित
 रमुक् शर्मनां दीमुखी आभ्युदयिक आद्रे एव स्ते ह स्तार्धनमः श्वं पि त्रादि
 पंचभ्यो दघात् ततो वसिष्ठं लंपवि त्र्युतं प्रथमं देवार्घ पात्रमादाय ॐ वि श्वेभ्यो दे
 वेभ्यः स्थानमसीति देवास्तनदक्षिणपार्श्वं उतानं स्थापयेत् श्वमपर देवार्घया त्रद्वयं

गहयिष्ये इत्युक्त्वा ओं उशं तस्मानिधीमस्युं शमिधीमहि उशंतुशत आवाहयितु नहविषे
 अतवे इत्यावाह्य ओं अपहता अस्य इक्ष्वां सिवेदिष्यद इति मंत्रे शमात्रादिपात्रेषु
 वान्विकीर्य ओं आपंतु नः पितरः सोम्या सोमिष्यातापयिभिर्देवयानैः यस्मिन्मने स्वध
 यामदंतोधिद्वंस्तुतेवं त्वस्मा न्नरतिमंत्रेण ततोर्ध्वं क इशं तत्र देवपूर्वकं सर्वे बुद्धं एतौ
 देवीर्भूमिष्ठय आद्यो भवंतु पीतये पां योर्भूमिस्त्वंतु नजलं दिषेत् ततो देवार्धपात्रेषु
 यवो मति यवा न्दिषेत् मात्रादिपात्रेषु ओं यवो मति स्वाहांते नथवा न्दिष्यातं प्र
 त्येकं जं धपुष्याग्निदिषेत् ततः प्रथमं देवार्धपात्रं वामहस्तकृत्वा तत्र स्थापयित्वा भोजन
 पात्रे निधाय तदुपरि किंचिदुदकं तदुदत्वा ओं यादिभ्यो आपः पयसा संव भृवुयी अंत
 रिक्षा उत पार्थिवीर्यो हि रश्मवर्णयसि यांस्तान आपः शिवा स्रष्टुं सो नाः स हवो भवंतु

३॥ दी मुखा ना आभ्युदयिक आद्वै संवंधि नो वि श्वे देवा इदमा स नं वो नमः अथ मातृ आदि आस
 ना० ना॥ अथाद्य॥ ॐ अघामुक गोत्रे मातरमुक् देवी नां दी मुखी आभ्युदयिक आद्वै इदमा स
 दी॥ नंते नमः श्वं पितामही प्रपितामही भ्यां मा स नंदघात्ततः ॐ अघामुक गोत्रे पितामहमुक्
 शर्म नां दी मुखाभ्युदयिक आद्वै इदमा स नंते नमः श्वं पितामह प्रपितामह योरपि ॐ
 अघामुक गोत्रे मातामहामुक शर्म नां दी मुखी आभ्युदयिक आद्वै इदमा स नंते नमः श्वं
 प्रमातामहवृद्ध प्रमातामह योरपि तत आवाह नं ॐ विष्वा न देवा ह मावा ह पिये इ
 द्मुक्ता ॐ वि श्वे देवा स आगत इत्यादि नावा द्वा ॐ यवो सियया स देवो यवया मती रिति
 यवा न्विकी र्य देव यात्रे प्रक्षिप्य ॐ वि श्वे देवाः ऋणु ते मरु मधु हवं वे मे अं तौरि ते य उपघ
 विष्टये अजि जिहो उ भ्रुवा यपत्र आ सघास्मि न्वर्हि विमा दप ध्वमिति जपेत् ॐ आ
 गच्छंतु महा भागा वि श्वे देवा महा बलाः इत्यादि मंत्रात् पठित्वा ततः ॐ पितृ न ह मा

मुमुक्षु कामुक धर्म शां नानां दी मु सुखानां तथा मु क गो ब्राह्मण माता मह प्रमाता म
 ह वृद्ध प्रमाता महानां अमु कामु धर्म शां नानां दि मु सुखानां अमु क गो ब्रह्मा मु क
 कर्तव्या मु क कर्म निमित्त कादि नाभ्युदयिक आहु महं क रिष्ये इति सं कल्प्यं कु
 र्यत् ततो गायत्री ३ ओं देवताभ्यः पितृभ्यः महा योगीभ्यः श्व च नमः स्वाहा सं धी
 ये नित्य मेव नमो नमः इति जपेत् ओं अघा मु क गो ब्राह्मण मातृ पिता मही प्र पिता
 महीनां नानां दी मु सुखानां आभ्युदयिक आहु संबंधि नो वि श्वे देवा इदं मा म न वो
 नमो नमः इति कु पात्र य रूपं य विप्र मा स नंद हि शतः उत्सृजेत् श्वं यथो तमं ओं अ
 घा मु क गो ब्राह्मण पितृ पिता मह प्र पिता महानां ममु क धर्म शां नानां दी मु सुखानां अघा
 मु क गो ब्राह्मण माता मह वृद्ध प्रमाता मह वृद्ध प्रमाता हा नाम मु कामु क धर्म शां नानां

309

२॥
 न. ना० शतधारं वसोः पवित्रमस्मिन् सहस्रधारं देवस्त्वा भविता युनातु वसोः पवित्रेण शतधा
 रेण सुधा कामधुदः इत्यनेन भित्तोत्रिः पंच सप्त वाधृत धातु दधात् अथाभ्युद
 यिक आहु प्रयोगः तत्र दक्षिणे तरके मेण द्वादश स्थानेषु प्रत्येकं आसादित
 इत्थं ज्वालितप्रदीपेन ॥ शमागत्वा चाम्यत्रा ह्नुस्वो दह्नुस्वो वा उपविशेत् सत्येन सर्वं
 कर्तव्यं त्रजवशवकुशाः तिलकार्यं यवाः कर्तव्याः ॐ अपवित्रपवित्रो वेत्यादि
 नापुंडरीकाक्षः पुनातु त्विति आर्क्षीयद्रव्याणि सिंचेत् कुशोदके नतत् कुश
 पंवंजला न्यादायः ॐ अघामुक गोत्राणां मातृपितामहप्रपितामहानां अमु
 कामुकदेवीनां नांदाभ्युस्वा नांतथाभ्युक् गोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानां म

वाहनं एवं प्रत्येकं श्रावाहस्यापने कुर्यात् ॐ नमो नृतिर्जु धतामा ज्यस्यति र्यं नमिदं मंतनो
 त्वरिहं यं रं ॐ नमिदं दद्यात्तु वि न्ने देवा सदृहमादयं तां मां प्रति पृथ्य दते नो वकीर्यं
 कं देवं प्रतिष्ठां कुर्यात्ततः पा न न्ना नी य पु न्ने घादि गृहीत्वा प्रथमतः श्रारभ्य शता
 निपाधाधी चम नीय पु न्ने चम नाया निस्त्रा नीय पु न्ने चम नीयानि ॐ नमो नृति
 तये नमः इदमनु लेपनं ॐ गणपतये नमः इमानि प्रष्ट्याणि ॐ गणपतये नमः इति
 त्रिः पूजयेत् शतानि शं धपुष्प धूप दीपतां वृत्ते नैवेद्यानि ॐ गणपतये नमः एव
 मेव जीर्णे नमः एवमेव सर्वा सु चतुर्थं तपदमुच्चार्य पूजायेत् प्रत्येकं ततः गण
 पतिं श्री सहितायो दुःशमातेरः क्षम ध्वमिति वि ॐ स र्जयेत्तां अउत रेतरं
 मे शफले न चताः प्रतिष्ठेत्तां अफले न प्रतष्ठे दने नमंत्रेण ॐ व सोः पवित्रमसि

१॥ श्रीगणेशायनमः अथ नांदिमुखआह लिख्यते अथाभ्युदके आहुं त्रप्रथमं तन्निधमं पूर्व
 ना० कृत्योमात् पूजाविधिः प्रातः का लेस्नातः कृत्यनित्यक्रियः कुंड्यफ लके वास्यापि
 तरक्षकाः सप्तदशतये गणपति सहितयोः ३ श्रमात् मृत्तिका मयी अयंतदभावे
 तामपिरक्षिकायां पूजयेत् मातरं अजोरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयजयादेव
 सेनास्वधास्वा हा मातरे लोक मातरः अष्टिः पुष्टिस्तथातुष्टस्तथात्मकु लदेवता तत्र
 क्रमः आचम्य प्रादुमुख उपविश्य प्रथमं रक्षिकां भारभ्यर्च्य क्रमेण गणपति रक्षि ज्योति
 शिपद्मासि स अक्षिपुष्टिमेधासि सवि अक्षिविजयासि जयासि देवसेना रक्षि सवि सवि
 हासि मातरस्य लोक मातरस्यः हृष्टि रक्षिपुष्टिरक्षितुष्टिरक्षि आत्मकु लदेवतासि श्रीर
 क्षिततो दक्षतमादाय पुनः प्रथमं रक्षिकां भारभ्यर्च्य ॐ हूं हूं वः स्वः गणपते इह हूं हूं इहति
 हूं ॐ हूं हूं वः स्वः गौरि इह गच्छ इहति हूं हूं ॐ शं सर्वीसु संवो धनपदं मु आर्य आ

312

१ श्रीगणेशाय नमः ॥ महेशं प्रणिपत्त्यादौ स्फुटं पराशरं मतं ॥ करोमि सुखबोधाय
 परा सुश्लोकशतकं मुदा ॥ १ ॥ सर्वग्रहाः प्रपश्यन्ति सप्तमं निजराशितः शनिस्त्रिंशत् ॥ १ ॥
 तं गृहः कोणं पा ॥ २ ॥ चतुरस्रं च म हंसुतः ॥ २ ॥ इमेऽपि सप्तमे सर्वे नान्यद्वावं हि
 खेचराः ग्रहाः ॥ खल्लाखल्लाः न च सौम्याः सौम्याः कदाचन ॥ ३ ॥ तत्तत्स्थानानु
 सारेण भवं तीहरवलाः शुभाः शुभां खलास्तथा बोध्यास्त निरौयमथो
 शुभ ॥ ४ ॥ केन्द्राधिपतयः पापभवंत्यत्र शुभायतः शुभां पापास्तथा बोध्याः प्रव
 लाश्चोत्तरोत्तराः ॥ ५ ॥ विक्रमेशाश्च षष्ठेशः षष्ठेशा लम्भनायकः ॥ शुभोवा
 यद्विवापापो भवेत्कोणाधिपः शुभः ॥ ६ ॥ लम्भेशश्चतुर्थस्तथाभ्यां

314

२ पः॥१४॥दोषयुक्तसतुविसेयः पराशरमुनेर्मतम् केदुधिपः अभश्चेत्पात्स
 एवत्रिवडायपः॥१५॥ पापरावसविसेयः पापश्चेत्कोभनस्मृतः॥यस्मिन्
 भावेस्थितः खेटस्तदाश्रित्यस्वकंपलम्॥१६॥ ददा तैह न संदेहः अभो
 वाप अभोपि वा मेवल ग्ने श्वरोभोमः सोत्ये आचादितः अभम्॥१७॥
 ३ ग लेश्वरः सोत्येदुः खं आचादि तोदिशेत् यत्र भावे स्थितौ गुरुके
 तत्तत्फलदायकौ॥१८॥ यद्गुरुस्पृश संवंधी तत्फलायतमो ग्रहः यद्युक्तः
 सप्तमो यस्मात् तत्संवंधी तमो ग्रहः॥१९॥ तृतीयमष्टमं चायुष्टिं ती
 यं सप्तमं तनोः मार कंतदुविसेय तत्सर्वं प्रवलं स्मृतं॥२०॥ केदुनाथो

सप्तमेश्वरः वलीकयेस्वरस्तोभ्यस्तथाकेशः सुते चरात् । ७ । त्रिषदायपतिः पाप
 अष्टमेशस्तथाविधः धनव्यये चरौ चापि अभा अभयतौ ग्रहौ । ८ । अभा अभौ के
 वलोत्तस्थानानुगुणाकदो पापः कुजः कर्मनाथो यद्विनोपंचमाधिपः । ९ ।
 कुंभलग्नेन यदा जन्म कर्मनाथः कुजः जायते भवेत् । तदा पापे विशेषेण न कदाचि
 कुंभपदः । १० । कर्कलग्ने कर्मनाथः कुजः सफलदायकः अष्टमेशोपि च
 अभौ यद्वि सप्तान्नपतिः । ११ । मेषलग्ने यदा भौ मेषाष्टमेशोपि सोमनः ।
 तुला लग्ने अभः अक्रो वषलग्ने गुरुः खलः । १२ । अष्टमेशो विधुर्वीको नो
 पापः अभ एव सः । १३ । धर्मस्यापि धर्मस्यैव पतिरेकः खलः स्मृतः । १४ । यामलग्ने
 जिहतिः पापः स एकोऽष्टमधर्मपः । १५ । केन्द्रकोणाधिपो यो हि स भवेत् त्रिषदाय

317

318

१

गङ्गा गङ्गा यनमः व्याख्यानतोविशेषप्रतिपत्तिर्न हि संदेहालङ्कारां ॥ १॥ नदि कार्यनिमित्तत्वेनाप्यते ॥ २॥ इतरेतराप्रकाशपि कार्यतोशा
 स्त्रेन प्रकल्पते ॥ ३॥ यदागमास्तदुगीभूतास्तदुहतां न गच्छते ॥ ४॥ निर्दिश्यमस्योद्देशाभवेति ॥ ५॥ नानुबंधकृतमनेकालं ॥ ६॥ वार्ता
 अपेप्रत्यवलङ्कारानाति ॥ ७॥ क्वचिद्विशेषोप्यनुवर्तते ॥ ८॥ अर्थवद्गुणो नानर्थक्यस्य ॥ ९॥ नवरात्रिगुणो १० भावमानोऽसवरोस
 वराङ्गगङ्गाति ११ पालिचि विस्तृतादावलङ्कारो १२ विधि विधानविधिभा जोनपाठांसनिधानेतदंतविधिः १३ परिभाषाप्रथमया
 १४ एकपोगानिर्दिष्टानांसहवाप्रवृत्तिः सहवानि वृत्तिः १५ ॥ अगाह्यो व्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि १६ सर्वोद्देशविभावेकवद्भवति ॥
 १७ गा उकुटादिपादऽङ्गितसवराङ्गगङ्गाति नवरात्रिमात्रं १८ प्रवृत्तिवदनुकरांभवति १९ विकररोभ्यानिपमानत्वायान १९ सुहृद्
 तो विप्रति लघेन्यदाधिततदाधितमेव २० पुनः प्रसगाविज्ञानासिद्धम् २१ अंतरंगवदिरंगयोरंतरंगवलवत २२ मपनिर्देशे
 पचमीनिर्देशोवलीयान २३ सर्वविधः यच्छेदसि विकल्पते २४ प्रत्ययग्रहणपत्तात्सविहितस्तदाहस्तदंतस्पग्रहणाम २५ स्त्री
 प्रत्ययेचानुपसर्जनेन २६ संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणोतदंतविधिनास्ति २७ इतिपरिभाषाकारकपादः प्रथमोऽध्यायः ॥ प्रातिपदि
 कग्रहणालिगविशिष्टस्यापिग्रहणं ॥ २८ विभक्तौ लिङ्गविशिष्टाग्रहणं २९ सूत्रे लिङ्गकचनमतंत्रमा ३० नत्रिवपुक्तेमन्यत्तद
 शाधिकरगतथात्यर्थगतिः ३१ गतिकारकोपपहानाह्रिः सहसमासवचनप्रकमुवुत्पुत्रे ३२ गतिपादः क्वचिद्विशेषविषये
 यस्तर्गोमिनिविशते ३३ अंतरंगनपि विधीनवहिरंगोलुकावते ३४ असत्ति संभवेवाधनंभवति ३५ अस्तिच संभवेयदुभयस्या
 तः ३६ कृत्युटुमुनखलयेषु वासरूपविधिर्नास्ति ३७ संप्रतिकाभावेभूतपर्वगतिः ३८ नानुबंधकृतमसारूप्य ३९ इतिप्रत्य

राम
१

320

परि.
२

वाचक्रान्यपि निपातानि भवन्ति १४ अं गाधिकारे तस्य तदं तस्य च १५ प्रत्येकं वाक्यं परिसमाप्तिः १६ क्वचित्समुदायेन वाक्यं परिसमाप्तिः १७
रह शास्त्रे गुणा अपि गुणा व्यवहारः ॥ १८ ओ यदेशिक प्रायोगिकयोः ओ यदेशिकस्ये ग्रहं तां १९ सर्व विविधः इत्यु विधिर्वलवान्
२० लयिकरणा तु विक्ररणा पोरलु विक्ररणोस्ये वरा २१ भविष्यत्प्रत्येहकारा शिक्त्रिपते २२ अंतरं गानपि विधिवद्विरंगोलुवा
व्यते २३ सविपारः सत्यपि संभवे वा धनं भवति २४ पर्यन्यवदिह लक्ष्मि ता प्रवृत्तिः २५ गर्भवद्वा वाह्यो भवति २६ विधौ परिभाषा पतिरतेना
नुवादे २७ प्रकृतिग्रहोत्पत्तिकृष्णपिग्रहतां भवति २८ अंगप्रवृत्तेः पुनरंगवृत्तावविधिर्निश्चितस्य २९ देविकायाः २९ पर्वत्रासि
दीयेन स्थानिवत् ३० कुपजातमिमि तोप्युत्सर्गकुपजनिष्यभा रानिमित्तेना प वादेन वा व्यते ३१ परितृप्त्या पवादविषयमुत्सर्गमि
निवेशत्वे ३२ ॥ तो हतस्थानिवत् ३३ अभ्यासविकारे च यवादानोत्सर्गविधीन वाधते ३४ तो यादः पर्वत्रासि दीयमद्विर्वचने
यादः ३५ अनित्यमागमशा सपनम् ३६ निमित्ता वाये नेमित्तिकृष्णप्यसाय ॥ रेक यादः ॥ ३७ तोरामु स्पपोर्मुख्ये कार्यसंप्रत्य
यं ३८ हविमाकृत्रिमयोः हविमकार्यसंप्रत्ययः ३९ प्रधाना प्रधानयोः प्रधाने कार्यसंप्रत्ययः १०० उषपदविभक्तैः करकवि भक्तिर्वलाय
सी १ अवपव प्रसिद्धेः समुदायप्रसिद्धिर्वली यसी २ आगमात्याय तां वि शेषाः ३ सामान्यस्यातिदेशे विशेषरा स्यातिदेशः ४ अत्र ता
नुमितयोः आतः संव घोवलीयान् ५ धित्वरा द्वित्वरो वलीयान् ६ विधिनियम संभवे विधिरेव ज्ञापान ७ सार्वविधिम्यो लोपविधि
र्वलवान् ८ अनस्य विकारे ९ सदेशस्य १० नानर्थ ११ क्लेश १२ यविधिः १३ प्रत्ययाप्रत्यययोः प्रत्यस्येव ग्रहं तां १४ सहचरिता सहचरितयोः सह
वरितस्येव ग्रहं तां १५ यथादेशं सलोपरिभाष १६ गराका पुमनित्यम् १७ सहदेवद्रवचनप्रयोक्तव्य १८ अर्थदिभक्ति विपरिस्मामः १९ यो
गविभागादिष्टसिद्धिः १९ यथापशकाना गुहलाघवताना द्विपते २० व्यवस्थितविभाषपादि कार्या शिक्त्रिपते २१ अनिर्दिष्टार्थाः प्रत्ययाः स्या
यमवति २० सायकसिद्धं ननु सर्वत्र २१ गगपदिकरणावचने ह २२ पूर्वधातुः साधनेन पुज्यते यश्चाहुपसर्गता २३ अध्यावपर्वमुपसर्गता

नामावप्रत्ययन
॥ २४ ॥ समासह
॥ २५ ॥ रतिपरि
॥ २६ ॥ राम
॥ २७ ॥

पपादः लक्षणं प्रति पपेत्तयोर्मध्ये प्रतिपत्ते स्वेव्यदरां ननु लाक्षणिकस्य ४० एकदेशविहमन्यवद्वति ४१ क्वचित्तविसृतेरपि प्रह
 तिङ्गुत्तमि ४२ वेङ्गुत्तमि ४३ ताङ्गुत्तमि ४४ कर्मणि पादः ॥ ५२ स्नादपवासाश्च नंतरा
 चिधी वाधते नंतरान् ४५ वेङ्गुत्तमि ४६ नानुबंधकतमनेकालत्वं ४७ चानुसृष्टं नंतरः संसंधः पादः समाप्तः मध्ये पवाहाः पवा विधी
 वाधते नंतरान् ४८ अन्तरस्य विधिर्वा प्रतिषेधो वा ४९ अहृतव्यूहाः पाणिनीयाः सतमपि शानिर्वर्तयन्ति ४९ द्याप्याह ॥ निरनुव
 धयद्गोनसानुबंधकस्य ॥ ५० ॥ एकानुबंधकयद्गोनसानुबंधकस्य ॥ ५१ ॥ तदनुबंधकयद्गोनसानुबंधकस्य ५२ रतिरक्तपादः ॥
 स्वरविधौ व्यंजनमविधमानवत् ५३ क्रिया विशेषवत्तां जां कर्मत्वं मयं सकृल्लिङ्गात् ५४ इतिट्पादः ॥ अह्रावता प्रातिपदिकेन तदंत
 विधिर्नास्ति ५५ अपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदिकेन ५६ समासप्रत्ययविधौ तदंतविधिनिषेधः ५७ गिहृत्ता यद्गोत्ता वर्तु ५८ धान्यपादात्
 र्थिकाः प्रकृतितो लिङ्गवचनान्यनिवर्तते विज्ञातपादः संप्रसारणात् संप्रसारणात् अप्येवकायं वलीयो भवति ५९ वराप्तिप्रयेविधौ नां तादिवत्
 ५८ लङ्गुत्तमि ५९ तिकारकपूर्वस्याप्यह्रात् ५९ समासात् विधिरनित्यः ६० वेङ्गुत्तमि ६१ पादः ॥ सन्निपातलक्षणं विधिरनित्यं तदि
 घातस्य ६२ अनित्यमन्यद्गोत्ता यद्गोत्ता चानर्थक्येन चतदंतविधिप्रयो जयति ६३ असिद्धं बहिरंगमंतरंगे ६४ वर्तुत्तां वलीयः
 ६५ योत्तमि नादिष्टाश्च पूर्वस्तस्य विधिप्रतिनस्थानिवत् ६५ प्रकृतियद्गोत्ता यद्गोत्ता गतस्याप्यह्रात् ६६ ॥ ६७ मये तेन अप्येनां तादि
 वत् ६८ नां जानंतर्कवदिषु प्रकृतिः ६९ संज्ञा पूर्वको विधिरनित्यः ६९ सन्निपातलक्षणं विधिरनित्यः ७० ताङ्गु
 लिङ्गे रोप्यतां कृतं कार्यं भवति ७१ धातोः कार्यमुच्यमाने ततः प्रत्यय एव भवति ७२ अगपादः तन्मध्यं युतिता लङ्गुत्तमि ७३ अ

324

[Faint, mostly illegible handwritten text in Devanagari script, appearing to be a list or a series of entries.]

15/11/19

अस्ति यायते वर्द्धते विपरि मते अपाक्षिते विन स्थिति॥

इदानीं सविकाशानां मिथ्यात्वं निर्विकारस्य सत्यत्वं परप्रकाशस्य मिथ्यात्वं स्वप्रकाशस्य सत्यत्वं प्रतिपादयिमां॥ नोदेति मजाय
 ननश्यति न वर्द्धते न क्षीयते स्वयमेव प्रकाशते विनैव साधनमन्यत्प्रकाशयति॥ आत्मा आत्मव्यतिरिक्तं तु जायते न प्रपति वर्द्ध
 ते क्षीयते स्वयं न भाति अत्यन्तभासयति भासयति चेद्दीपादिवदावर्त्त्यादिसापेक्षं॥ ५॥ बुद्ध्यादिकं स्वयमेव प्रकाशमानमन्या
 भासते निचसाधनं विना प्रकाशयतीति प्रतीयते तत्कथमात्मैव तथा द्रव्यत आरु चिद्रूपस्यात्मनः प्रतिविम्बप्रवेशाद्बुद्धौ प्रकाशो
 भवति न तु स प्रकाशो बुद्धेः तस्य प्रकाशस्य धीरिति नामधारणात्मकत्वात् साद्धिधा भवति एकाग्रहंकाररूपेण अन्या
 नोदेति नास्तमायाति न वृद्धिं याति न क्षयं॥ स्वयं विभात्यथान्यानि भासयेत्साधनं विना॥ ५॥ चिच्छायावेषतो बुद्धौ भानं
 धीस्तुद्धिधा स्थिता॥ एकाग्रहंकाररूपेण साधनं तः कराररूपेण॥ ६॥ छाया हंकारयोरेकं तत्प्रायः पिंडवन्मते॥ तदहंकारं विदुषामत
 रतादात्म्याद्देहश्चेतनतामियात्॥ ७॥ अहंकारस्य तादात्म्यं चिच्छायाद्देहसाक्षिभिः॥ सहजं कर्म जंभांति जन्यं च त्रि
 विधं क्रमात्॥ ८॥

न च प्रकृतं
जीवाच्च
स्थितिः

तः कराररूपेण॥ ६॥ चिच्छायायाः प्रकाशरूपायाः अहंकारेण अप्रकाशरूपेण ये कं यदा भवति तदा अहंकारोऽपि प्रकाशते॥
 यथा अग्नेर्दीपादिशक्तिमतो लोहपिंडे न यदा ये कं भवति तदा लोहपिंडस्य पिंडारूपकत्वं भवति तथा देहोऽप्यहंकारेण सहैकं प्राप्य
 चेतनवच्चैष्टते॥ ७॥ अहंकारस्य चिच्छायाद्देहेन साक्षिणा च ये क्वा तादात्म्यं मेलनं भवति येन मेलनेन अहमिति चिच्छाया वि
 ष्टबुद्धिः पराभूयते अहमिति कायपराभूयते अहमित्यात्मा पराभूयते तच्च तादात्म्यं त्रिविधं भवति सहजं कर्म जंभांति जन्यं
 य च तत्र चिच्छाया सह यदा हंकारस्य तादात्म्यं तत्सहजं यच्च देहेन सह अहंकारस्य तादात्म्यं कर्म जं यतः साक्षिणा सह अहं तत्तत्र भ्रां
 ति जन्यं॥ ८॥

स्थूल

२

संबन्धिनोऽपि चकाराहंकारयोः सतोः विद्यमानयोः सहजस्य तादात्म्यस्य निवृत्तिर्न भवति यावच्चिन्मायायावदहंकारः तावन्न निवृत्तिर्नास्तीत्यर्थः ॥ संबन्धितनाशो निवृत्तिर्भवति इत्यर्थः ॥ यत्तु शरीराहंकारयोस्तादात्म्यं तत्कर्मक्षया निवर्तते ॥ यच्चात्माहंकारयोस्तादात्म्यं तत्प्रबोधान्निवर्तते ॥ अज्ञानादेव अहंकारोऽपि निवृत्तः भवति प्रबोधेनाज्ञाननिवृत्तावपरिस्थिन्न एवात्मा अहंमिति नोच्यते ॥ ८॥ सुप्तौ सुषुप्त्यवस्थायामहंकारस्य लये जाते देहस्वधर्ममेव प्राप्नोति ॥ अचेतन एव भवति परात् अहंकारस्तस्मात्प्रवस्था भवति ॥ यदा सर्वहंकारो भवति तदा जाग्रदवस्था भवति ॥ १०॥ पूर्वचिन्मायावशेन बुद्धेर्धीसंज्ञा भवति सा च द्विधा एका अहं कृतिः अन्या अंतःकरणरूपा इत्युक्तं तत्राहं कृते प्रकाशो दक्षिण ॥ इदानीं अंतःकरणप्रकारमाह चितिच्छायया

संबन्धिनोऽसतो नीतिनिवृत्तिः सहजस्य तु ॥ कर्मक्षयात्प्रबोधाच्च निवर्तते क्रमादुभे ॥ ८॥ अहंकारलये सुप्तौ भवेद्देहोऽप्यचेतनः ॥ अहं कृतिर्विकाशोर्द्धः स्वप्नः सर्वज्ञ जाग्रदहं ॥ १०॥ अंतःकरणवृत्तिश्च चित्छाये क्यमागता ॥ वासनां कल्पयेत्त्वप्रे बोधेषु विषयान्बहिः ॥ ११॥ मनोहं कृत्युपादानं लिंगमेकं जडात्मकं ॥ अवस्थात्रयमन्वेति जाग्रतोऽप्रियते यथा ॥ १२॥ शक्तिद्वयं हि मायाया विक्षेपावृत्तिरूपकं ॥ विक्षेपशक्तिलिङ्गादिव्रज्जां तां जगत्सृजेत् ॥ १३॥

सहजैकमागता अंतःकरणवृत्तिः स्वप्ने वासनां कल्पयेत् ॥ यथा वासनया जगदादयः स्वप्ने दृश्यंते बोधेषु जाग्रदवस्था सुबहोरूपादीन्कल्पयति ॥ ११॥ मनोहंकारमुपादाय जडात्मकं लिंगशरीरमेकमपि अवस्थात्रयमाप्नोति जाग्रतो जाग्रदवस्था तः जडात्मकस्य लिंगस्य भूतसंघातविश्लेषरूपा मरणावस्था पीत्यर्थः ॥ १२॥ लिंगमचेतनं तस्य चेतन्यसंश्लेषः केन कृत इत्यत आह मायायाः अविद्यायाः शक्तिद्वयमस्ति एका विक्षेपशक्तिः अन्या त्वावृत्तिशक्तिः विक्षेपशक्तिरात्मस्वभावं विक्षेपशक्तिं शरीराद्युत्पादयति ॥ आवृत्तिशक्तिर्येन प्रबोधात्मना स्वरूपेण मुक्तिर्यात् तदा वृत्त्यवधं स्थिरी करोति तदाह विक्षेपशक्तिः

लिङ्गादिव्रज्जां तां जगत्सृजेत् ॥ १३॥

का. सु.

नेत्र कालकर्म स्वभाव विद्या विद्या विद्या कोलीहः

व्यतिरेकत्वभावकः

327

तत्रापि वहिषि आवृत्तिरूपानां शेषवत्प्रपंचयोर्भेदो भाति तयोश्च ब्रह्मसर्जयोर्मध्ये सर्जो विकारः स्यात्तत्तु क्वचिद्ब्रह्मरावि
 कारो न स्यात् आवृत्तिना शेषवत्प्रपंचजगत्तोर्भेदो भातीति कथं प्रतीयत इत्यत आह सर्वत्र प्रपंचे अस्तीति प्रत्ययः प्रकाशः इति
 च प्रियमिति च तस्या रूपं नाम च आकाशादौ यद्यपि रूपं नास्ति तथापि रूपशब्देन अनेन तद्व्यवस्थेकस्वभावो विवक्षितः ए
 तच्चार्थं पूर्णं चकं सर्वैः सर्वत्र संमिलितमिव प्रतीयते आवृत्तिनिवृत्त्या तु अस्ति भाति प्रियमिति सच्चिदानंदरूपस्य ब्रह्मसो
 रूपं नाम च जगत्तोरूपं ॥१८॥ तत्रोपपत्तिमाह गगनपवनदाहनसलिलधातुसु असंरुतभूतेषु सुशुभमनुजादिषु च
 सत्तां प्राप्ता आनंदश्च इति त्रयोर्थी न भिद्यते अभिन्नत्वात् ब्रह्मरूपता जायते तत्रैव गगनादौ नामरूपनामनी द्वावर्थौ

तत्राप्यवृत्तिना शेषतु विभाति सर्जयोः भेदस्तयोर्विकारस्यात् सर्जो ब्रह्मरावि न क्वचित् ॥१८॥ अस्ति भाति प्रियं रूपं
 नाम चेति प्रपंचकं ॥ आद्यं त्रयं ब्रह्मरूपं जगद्रूपं ततो द्वयं ॥१९॥ एव वा ताग्निजलो वीषु देवतिर्यङ्मुखादिषु ॥ अभि
 न्नसच्चिदानंदमभिद्येते रूपनामनी ॥२०॥ उपेत्य नामरूपद्वे सच्चिदानंदतत्तदः ॥ समाधिं सर्वदा कुर्यात् हृदये वा
 यवा वहिः ॥२१॥ सविकल्पोऽत्रैकल्पश्च समाधिर्द्विविधो हृदि ॥ दृश्यशब्दानुविद्योऽयं सविकल्पपुनर्दिधा ॥२२॥

भिद्येतेभिन्नत्वात् तद्रूपं जगद्रूपता जायते वहिषवृत्तिना शेषवत्प्रपंचयोर्भेदो भातीति ॥२०॥ अधिकारिणः समाधिमुपदिशति
 जगद्रूपद्वयं नामरूपोत्पत्तिं ॥ उपेत्य समसत्वे नागरी त्वा सच्चिदानंदेति तत्परः तात्पर्यवान् समाधिकुर्यात् ॥ सक्तत्वे समाधिस्त
 त्वसाक्षात्कारो न भवतीत्याह सर्वदा तथा च सरीतः ज्ञात्वा च सन्नतं चोप इति कुत्र समाधिकुर्यात् ॥ दित्यत आह हृदये वा वहिर्वा ॥
 ॥२१॥ तत्र हृदयेयः समाधिस्तत्तद्वे विध्यमुपदिश प्रथमस्य द्वे विध्यमाह हृदिसमर्थो द्विविधो भवति एकः सविकल्पः द्वितीयो नि
 र्विकल्पः तत्र सविकल्पकं लक्षयति ॥ दृश्यशब्दानुविद्यः दृश्योर्थः शब्दः संज्ञाताभ्यामनुविद्यः ॥ त्वसितः संबंधोयः समाधिः सस
 त्वसितः ॥ तत्र हृदयेयः दृश्यशब्दानुविद्यः शब्दानुविद्यश्चेति ॥ २२ ॥

राम ३

अ२

विदोपशक्तिर्ज्ञेयसहिं कुस्ते इत्युक्तं तत्र सखिरेवका इत्यपेक्षायां सच्चिदानंदरूपे वस्तुनि अस्ति भातिप्रियात्मके नामरूप
 प्रकाशनं सखिः पयोध्वो फेनादिसखिः तोयात्मके समुद्रतोयस्येवाद्यंतपरिदो भादिना प्रकाशांतरं प्राप्तस्य केन शीतनामरूपविशे
 षा जायते यथा मलवत्पार्थिववयवसंज्ञा कालिका संज्ञा प्राप्नोति ॥ नीलं च रूपं च भवति इत्यादि पादार्थः ॥ १४ ॥ या तु द्वितीया
 आवृत्तिशक्तिरविद्यायाः सा दृश्यमयो भेदमावृणोति आच्छादयति ॥ इदं आत्मा दृश्यमन आदितयो भेदमंतः ॥ आवृणोति वहि
 श्रवणप्रपंचयो भेदमावृणोति मेयमावृतिः शक्तिः संसारस्य मूलं भवतीत्यर्थः ॥ १५ ॥ साक्षि जीवयोरभेदं प्रतिपादयितुमाह ॥ सा
 सखिर्नामब्रह्मरूपे सच्चिदानंदवस्तुनि ॥ अर्धो फेरादिवत्सर्वनामरूपप्रसारणं ॥ १४ ॥ अंतर्दृश्यमयो भेदं वहि श्रव
 णसर्गयोः ॥ आवृणोत्यपराशक्तिः सा संसारस्य कारणं ॥ १५ ॥ साक्षिराः पुरतो भानं लिङ्गदेहेन संयुतं ॥ चित्तिष्ठायां सभा
 वेशा ज्जीवः स्याद्य बहुरिकः ॥ १६ ॥ तस्य जीवत्वमाशेषात् साक्षिराशेषवभासते ॥ आवृतौ तु तिनक्षत्रां भेदे भातिप्र
 काशितं ॥ १७ ॥ तथा सर्गब्रह्मणोश्च भेदमावृत्तिरिति ॥ या शक्तिः शुद्धसद्रूपविकृतत्वेन भासते ॥ १८ ॥
 क्षीणः आत्मनः लिङ्गशरीरेण युक्तं यत्पुरतो भानं स व्यावहारिको जीवो भवति सुखदुःखदिभोगार्थव्यवहरति कस्मात् पुरतो
 भानं भवति चित्तिष्ठायां सभावेशात् ॥ आत्मप्रतिविंबावेशात् ॥ १६ ॥ तस्य साक्षिराशेषापासवृत्तिविलसिता ज्जीवत्वं भवति आ
 वृतौ विनक्षत्रां पुनः विंवप्रतिविंबयो भेदे जाते प्रकाशिते तज्जीवत्वं प्रयाति प्रपञ्चतीत्यर्थः ॥ १७ ॥ अंतरावृत्तिविलासमुत्का
 वहि श्रवणसर्गयोरिति सखिताया वहि श्रवते विलासमाह ॥ तथैव नैव प्रकारेण सर्गब्रह्मणोरपि भेदमावृणोति या शक्तिरिति ॥
 व्याहृ २ः तथा शुद्धसद्रूपविकृतत्वेन भासिते विकृतं भासितैत्यर्थः ॥ १८ ॥

न

इ

आमवति यदा एव स मा वि कु यो त ॥
स्वदीप्ति न च नेने दृष्ट्या राधनेन च प्रोक्त कणा ॥

देमति तदा वै

प्रथममाह कामसंकल्पादयो मनोविलासादृश्यास्तस्य सादी समीलकः प्राप्ता इति यदा ध्यायेत् तदा दृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः समाधिः ॥ २३ ॥
द्वितीयमाह असंयः सर्गसंगवर्जितः व्यापकत्वात् सर्गसंगो स्तीत्यत आह सच्चिदानंदनामरूपाभ्यां जगदूपाभ्यां तस्य संगो नास्ति स्वप्रति
भासार्थमपि परसंगमपेक्षिष्यत इत्यत आह स्वप्रभः तर्हि स्वस्ति न्याप्रभातस्या एव संगो भविष्यतीत्यत आह देतवर्जितः एवं भूतो यः प्रात्मा सो
हमस्मि इति शब्दानुविदुः सच्चिदानंदः समाधिः ॥ २४ ॥ निर्विकल्पकं समाधिं तृतीयमाह दृष्ट्या शब्दाभ्यां रूपरा नान्ना च अनपेक्षितस्तत्तः
अनुभवसत्त्वादातनिर्वाता चलदीपवत् भावो हृदि निर्विकल्पः समाधिः ॥ २५ ॥ एवं हृदि समाधि त्रयमभिधाय बहिः समाधि त्रयमाह सार्धं श्रो
क द्वये न यथा हृदि सविकल्प समाधिर्द्विविधो भवति तत्पावाह्यनेदपि वा सप्रपंचेपि सत्तामात्रं गृह्यत्वा ततो नामरूपे निराकृत्य यः समाधिः सव

॥ तदा दृष्ट्या नुविदुः

॥ तदा कश्चि
नो चेत्

कामाद्याश्रितगादृष्ट्यास्तत्ता हित्वेन चेतने ॥ ध्यायेदृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः ॥ २५ ॥ असंयः सच्चिदानंदः स्वप्रभो देतवर्जितः
अस्मीति शब्दानुविदुः सविकल्पः समाहितः ॥ २४ ॥ अनुभूतिरसावेशादृष्ट्या शब्दानपेक्षितः ॥ निर्विकल्पः समाधिः स्यान्निर्वातस्य
तदीपवत् ॥ २५ ॥ हृदि वबाह्यनेदपि यस्मिन् कस्मिन् अवस्तुनि ॥ समाधिराद्यः सत्तामात्रा नामरूपे निराकृतिः ॥ २६ ॥ प्रखंडे कर संवस्तु सच्चि आत्मा
दानंदरूपकं ॥ इत्येष्टि न चित्तोपे समाधिर्मध्यमो मतः ॥ २७ ॥ सत्तु जीभावो रसात्त्वादात्तमाधि पूर्ववन्नमतं ॥ एतेः समाधिभिः षड्विं
ये तर्कलं निरंतरं ॥ २८ ॥ देहभिमाने गलिते विजाते परमात्मनि ॥ यत्र यत्र मनो याति तत्र तत्र समाधयः ॥ २९ ॥

॥ तत्र समाधयः ॥ २९ ॥

हृदृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः चतुर्थः सकुत्र भवतीत्याकांक्षाया मुच्यते यस्मिन् वस्तुनि घटे बापटे वा अत्यत्र वा तत्र नामरूपाभावे सत्तामे
पि विशेषः कोपि नास्ति ॥ २६ ॥ बहिः शब्दानुविदुः सविकल्पकं पंचमं समाधिमाह संधं वशिला वरवेडितै कर सं सच्चिदानंदरूपकं वस्तु
इति चित्तं वष्टे दवान् समाधिः बहिः शब्दानुविदुः सविकल्पकः पंचमः ॥ द्वितीय त्रिकोपेक्षया समध्यमो भवति इति ग्रंथे मध्यम उक्तः ॥ २७ ॥
इदानीं बहिर्निर्विकल्पकं षष्ठं समाधिमाह प्रववतनिर्वातस्य तदीपवत् रसात्त्वादात्तत्तु जीभावो निश्चेत् तया वै स्थानं षष्ठो निर्विकल्पकः
समाधीत्यापीत प्राप्यते आकोतराद्धं न निरध्यासनविधि मुपदि शति एतेः षड्विः समाधिभिः काले निरंतरं गमयेत् उक्ता अपि समाधिभेदा
मानुस्तानि हि रसात्त्वादात्तदृष्ट्या नुविदुः सविकल्पकः हृदि शब्दानुविदुः सविकल्पकः बहिर्निर्विकल्पकश्चेति ॥ २८ ॥ अहं कर्ता अ
हं भोक्ता इत्यादिदेह संवेधाद्य अभिमानः सदेहाभिमानो यस्मिन् गलितो सति नरे अस्मिन् विजाते सति नरे अस्मिन् विजाते

स्वदृष्टे प्रत्य
यसं तत्तिका
निदिध्यास

॥ तत्र समाधयः ॥ २९ ॥

तयोश्चि
नरावरः

आस्पदि
सचितागमा
नि

जानपुर्व
काले

एतदर्थप्रतिपादनार्थमागमलिरवति तस्मिन्परावरेदृष्टे हृदयग्रंथिहिरयेयो मिथ्याभिनिवेशः सभिधतेपृथग्भवति संशयाप्रसवेर्वाभि
 ते कर्माणि च सुकृतानि दुष्कृतानि च सर्वाणि छिद्यंते परावरे शीतपदमात्मा अधुना तैकभावस्ते तत्वे बद्धा पराः विरुद्धाद्याः अवतारा
 अस्मदद्याः परावराः ॥३२॥ जीवस्य त्रैविध्यमाह जीवस्त्रिविधो ज्ञेयः एको वच्छिन्नः द्वितीयश्चिदाभासस्त्रितीयस्त्वन्यप्रकल्पितः त्रयाणां
 मध्ये अवच्छिन्नस्य सत्यत्वमाह तत्राद्यपारमार्थिक इति ॥३३॥ ननु अवच्छिन्नं घटाद्यसत्प्रतीयते यदि जीवोऽप्यवच्छिन्नस्तदा तस्या
 प्यसत्त्वं इत्यत आह यथा घटाकाशो दो अवच्छेदघटादिना परिमितत्वमेव काल्पनिकं न त्वाकाशं तथा जीवस्याप्यवच्छेद
 एव परिकल्पितः येन ब्रह्मणि जीवत्वमारोप्यते स्वभावतस्तु तस्य ब्रह्मत्वमेव यथा घटाकाशस्य स्वभावतो महाकाशत्वमेवेत्यर्थः
 मिधते हृदयग्रंथि छिद्यंते सर्व संशयाः ॥ द्वितीयं ते सर्वं कर्माणि तस्मिन् दृष्टे परावरे ॥३४॥ अवच्छिन्नश्चिदाभासस्तृतीयस्त्वन्यप्रकल्पि
 तः ॥ विज्ञेयस्त्रिविधो जीवस्तत्राद्यः पारमार्थिकः ॥३५॥ अवच्छेदः कल्पितस्यादवच्छेद्यं तु वास्तवं ॥ तस्य जीवत्वमारोपा ब्रह्मत्वं तु
 स्वभावतः ॥३६॥ अवच्छिन्नस्य जीवस्य कृते न ब्रह्मसौ कर्ता ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यानि जगुर्नेतरजीवयोः ॥३७॥ ब्रह्मण्यवस्थिता
 मायाविज्ञेयावतिरूपिणी ॥ आख्याखंडता न्यस्मिन्नरूपा जीवप्रकल्पते ॥३८॥ जीवांतस्थश्चिदाभासो जगत्स्यादु तमोतिकं ॥
 अनादिकालमारभ्य मोक्षात्सर्वमिदं द्वयं ॥३९॥ चिदाभासस्थितानि द्रविज्ञेयावतिरूपिणी ॥ आख्याजीवजगती पूर्वमुनेन च क
 ल्पयेत् ॥४०॥ प्रतीतकालश्चेते स्थितत्वात्प्रातिभासिके ॥ न हि स्वप्नप्रबुद्धस्य पुनः स्वप्ने स्थितिस्तयोः ॥४१॥
 ॥३२॥ विज्ञेय आवतिश्च द्वैरूपेयस्याः अस्मिन्मायाया ब्रह्मण्यवस्थिता तत्राख्याखंडता भेदो भवति अन्यस्मिन् विज्ञेय जीवे ज
 गत्प्रकल्पते ॥३३॥ ॥३४॥ अंतरवस्थितो जीवश्चिदाभासश्च तमोतिरूपं च जगत्प्रातरतत्तद्वयमनादिकालमारभ्य प्रवर्तते यदा मोक्षो
 भवति तदा ब्रह्मेति द्वयं निवर्तते इत्यर्थः ॥३५॥ चिदाभास जीवे विज्ञेयावतिरूपा अविद्या जीवजगती आख्याति तत्रैव पूर्वमुनेन
 जीवजगती नुनैरेह जन्मन्यनुभूते जीवजगती कल्पते स जीवः स्वप्नकल्पितः तृतीय उच्यते कल्पितजीवापेक्षया तु द्वितीयः
 ॥३६॥ एतयोः कथं परिकल्पितत्वमित्याह एते जीवजगती प्रतीतकाल एव स्थिते न त्वन्यदा स्वप्रातिरिक्तावस्थायां तदेव दर्शयति
 न हि त्यादिस्वप्नप्रतिबुद्धस्य पुरुषस्य पुनः स्वप्ने तज्जगत्स्थितिर्न स्वप्नाभासिन् विषयत्वात् ॥३७॥

पूर्वकल्प
संशारे

रुद्रो

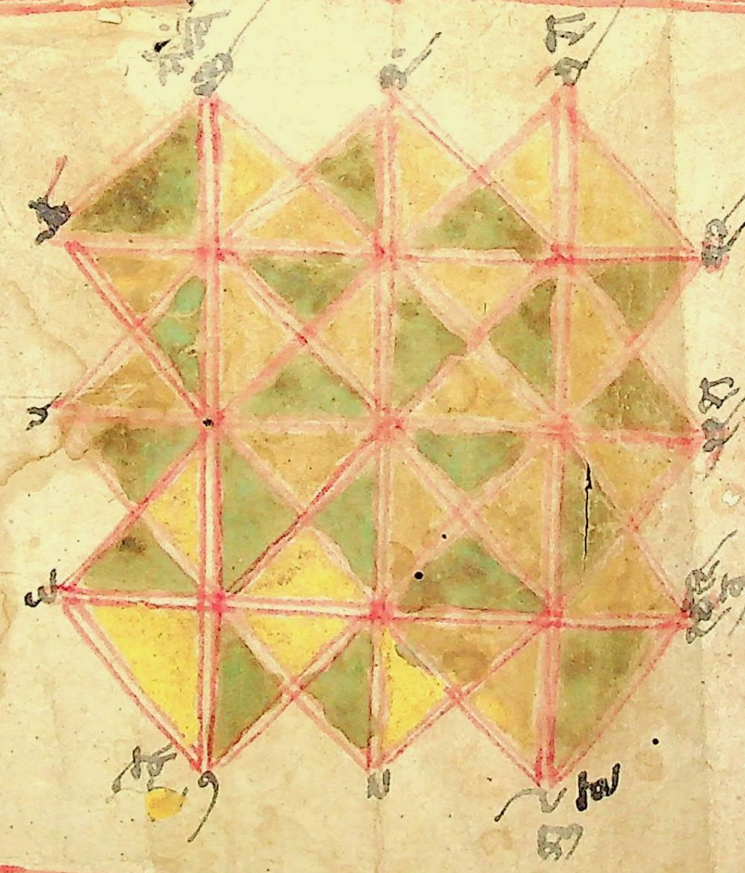
गम
४

अपडाभाष्यप्रक्रमिस

[illegible]

अथपलाकाचक्रम् ॥ रविबंधमनस्तापोद्रवहानि
धरासुते रोगपीडाकेशमंदराहुयेतुश्चकष्टदेगु
रुबंधमेवेह्याम ॥ रतिलाभश्चभागैवस्त्रीलाभंन
द्रबंधंचसुरांश्चबुधवेधता ॥ इतिपलाकाफल

अथपञ्चाङ्गकमिदम्

अथायुर्वर्षफलान्याह ॥ पूर्वमायुपरि षेदः पञ्च
ह्नक्षणेमेव च आपुहनिंनगणान्चलक्षणं किं
प्रियोजनम् ०१ एकोपिकेंद्रं नवैत्रिकाण
जीवोपिकेंद्रं नवपंचमेवा नमूलंगंडांतनं
द्रयष्टं सवालदीर्घायुकुलस्य दीपं ०२ ग्रामाणा
पुराणाष्टसौहृदकारकः मिष्टान्नाशीसु
तश्च धिनुवाक्चललोचनः ०३ कुंडव
लः कामी कोतूहलरतिप्रियः वयसः पूर्व
सुरवीमध्यं तु मध्यमः ०४ चरमेति त
न्मोयं गुरुवत्सलः स्वल्पास्यागुणो
चतिनिश्चितं ०५ पीडास्यात्प्रप
दानेवत् तर्तीयेनेत्रांगं

332

३ ध्रुवः ४ भिस्त ४ः सैकः स्यादर्द्ध यानकः ६४ शक्रा
 १४ कर्क १२ दि १० ग्वसु ८ रसा ६ च्च्य ४ शिवनः कुलिका
 २ वेः रात्रौ निरेकास्ति च्यंशा १५ शनौ चात्योपि निन्दितः
 ६५ चांयात्यगे गोघटे पतंगे कर्क ४ जगे १ स्त्री ६ मि
 पुनस्थिते च सिंहा पलिगे ८ नक्र १० घटे १ समाः स्युस्ति
 ध्याद्वितीया प्रमुखाश्च दग्धा ६६ लग्नाच्च द्रान्मदनगोखेटेन
 भवन

 राम
 ४५

334

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ३३ ॥

五

五

五

2

一

五

१५

五

...

...

५१

ॐ

五

...

1

पंच उपग्रहाः सूर्यमातो ज्वताराः शुभानदेशे कुरुवाति
कानां ६३ पातोपग्रहलतासुनेष्टेधिः खेटपत्तमः वारसि

CC-0. Gurukul Kangri University Haridwar Collection. Digitized by S3 Foundation USA

उपग्रहवतिरादिः यस्मिन् बरणि स्यात्सरब्द एव न दम्भस्य चरणे
नेष्टः नाभ्यः एव ब्रवात्तेके पितृष्वयः अरुचराणेन दम्भे
राणि नेष्टः एव कर्तुं न

श्रीफांत्य
योः दुष्ट

336

श्रेवेमिधः ५९ कृदाणिकुरविज्ञानिकुरमुक्तामियानिच भुक्ता

तत्र तस्मिन्नेदाते चतुर्थपादे ग्रहे विद्यमाने सति तदा परनक्षत्रप्रथमपादे वेधः
यदि तृतीयपादे न सति तदा चतुर्थपादे वेधः ॥ २५ ॥

कना।

४३

दषचवितापीडं ड्रलोच निमतिरुदकता चोप्यर्षमाधोम
 गश्चक्रमतइहमुहूर्त्तवासरे वाणचंद्रा ५२ शिवो जमादादष्टो
 स्युर्भेशाप्रदितिजीवको विष्मर्कत्वाष्टमरुतोमुहूर्त्तनिशि
 कीर्तिता ५३ रवावर्धमावल्लरहसोमेकुजेवह्निपित्रंबुधे
 चाभिजित्स्यात् गुरोतोघरहोभ्रगोब्राह्मपित्र्येशनावाशस
 पौर्णमूर्त्तनिषिद्धाः ५४ निर्वेद्यैः शशिकरमैत्रपित्र्यवासां
 त्योतरपवनैः शुभो विवाहः रिक्रामारहिततिथोशुभैर्ह्नि

सु ०

ली २

राम
४३

११
 रवेमते ३० त्यादिति वद्विपित्र्यमेखवेदताः ४० केरदतश्च ३२ सा
 र्धमेखवारगतो ५० श्वेच्छतितो १८ र्धमावुपेक्षते २० भगत्वष्ट
 मजीवविश्वमे मनो १४ दिदेवानित्सोम्यशाक्रमेकुपक्ष
 तः २१ शोवकरेऽष्टितो १६ भजेयुगाऽश्वि २४ तोबुध्मभतो
 ययाम्यभेरवचंद्र १० मित्रासवश्रुतौ ५० मूलेंगवाणा ५६
 द्विषनाडिकाः कृता ४ वर्ज्याः शुभेष्टो विषनाडिकाध्रुवाः
 निघ्नानभोगेनरवतर्कः ६० भाजिताः स्युः सभवेयुर्विषनाडि
 काइमाः ५१ गिरिशभुजगमित्राः पित्र्यवस्ववुविश्वेऽभिजि

मू

४२

प्रजयेकपातग्रहिर्वृद्धः पुषाग्रश्विनौयमग्रनिःप्रजापतिः सोमा

मृत्युदरिद्रशोकदा ४५ चंद्रेस्यदि संयुक्ते दारिद्रं नररांशुभं
 सौख्यसापत्न्यैराग्येपापद्वयपुतिमृतिः ४६ जन्मलग्न
 भयोर्मृत्युराशोनेष्टः करग्रहः एकाधिपत्येराशीशमेत्ये
 वानैवदोषकृत् ४७ मीनो १२ क्षरककी ४ लि ८ मृग १० स्त्रियो ६
 र्धमंलग्नयदानाष्टमगेहदोषकृत् अन्योन्यमित्रवशेन त्व४
 सावधूर्नवेत्सुतायुर्गृहेसौख्यभागिनी ४८ मृतिर्भवना
 शोयदिचविलग्नैतदधिपतिर्वीनशुभकरः स्यात् व्ययभ
 वनंवाभवतितदंशस्तदधिपतिर्वीकसलहंकरः स्यात् ४९ राम

३३९

त्व४

४२

म
४०

ज्येष्ठविपरीतं न शोभनं ३३ प्रोक्ते दुष्टमकूटके परिणयस्त्वे
काधियत्ये शुभोऽद्यो राशीश्वरसो हृदे पिगदितो नाप्रक्षुब्धिर्घ
दि ॥ अन्यः क्षेपयोर्वलित्वसखितेनाद्रक्षुब्धो तथा ता
राशुद्धिवशे राशिवशताभावे निरुक्तौ बुधे ३३ मैत्र्या राशिस्वा
मिजोरंशनाशब्दस्यापि स्याद्गुणानां न दोषः खेटास्त्विनाश
येत्सद्रकूटं खेटप्रातिश्चापि दुष्टमकूटं ३४ ज्येष्ठारौ दार्यमा
भः पतिमयुगयुगंदस्त्रिमं चेकनाशीपुष्ये दुत्वाष्टु मित्रं तिक
वसजलमंयोनिबुध्ने च मध्या वाष्पनिव्यालविश्वोदुपु

३५
रान
४०

राशिनाद्योविस्देपिमित्रत्वेनांशनाथयोः विवाहकारयेदीमानपत्योसौ

मंगल
क्षमा जाद्विषोऽन्यसमः २१ रक्षो न रक्षमराणाः क्रमतो मर्धा हि
ध ज्ये शतभिषा कृतका
वस्तिदुमल्लवरुणानलतक्षराधाः ३ यैर्वीतरात्रयविधात्य
मेशभानिमेत्रादितीदुहरिषोऽस्मै मरुत्तयानि ३० निजनि
विजगाममध्ये प्रीतिरत्युत्तमा सिपादमरमनुजयोः सामध्यमा
संप्रदिष्टा ७ प्रसुरमनुजयोश्चेन्मृत्युरेव प्रदिष्टो दनुज विवृ
धयो स्याद्वैरमेकांततोऽत्र ३१ मृत्युः षडाष्टके ज्ञेयोऽपत्यता
निर्नवात्मते द्विद्वादशे निर्धनत्वे द्वयोरन्यत्र सौख्यता ३२
विषमाः कन्यकाराशेः षष्ट्यष्टकेन सत् समात्पष्ट्युभे

विर्विदने

३५२

गङ्गा गमयो पौष्म भं चापरा स्यादं पत्यो रेकना ड्या परिणयनम
 सन्मध्य नाड्या हि नत्युः ३५ पौष्मेशाशक्राद स ६ सूर्य्य १२ नं
 दं २ पर्वार्द्ध मध्यापर नाग युग्मे भर्तृ प्रियः प्राग्युजिमे स्त्रि
 याः स्यान्मध्योदयोः प्रेम परे प्रिया स्त्री ३६ प्रकचट तपयश
 वर्गीः रवौ शोभा जशि ५ सिंहशुनः सर्प रवु मृगा वी नानि
 जपंचम वैरिणा मष्टे ३७ राशेय चोद्विन्न मृदं द्वयोः स्यान्म
 दनेत्रे केय राशियुग्मं तथेव नाडी दोषो नो गणो ना च दोषो नस्त

३५३

क्य २

प्राद	ज्येष्ठा	मूल	उतरा	हस्त	प्राद	पुनर्व	शतभि	पूर्वा	मघा	शनी	आ
माघ											
मृग	पुष्य	मृग	चित्रा	अश्लेषा	मृग	धनि	पूर्वाषा	पूर्वाफ	उतरा	भाषद	
आश्व	मघा	उतरा	श्रवणा	देवती	११२१						

कुजशुक्र लो
 मयशिशु सूर्य च

म
४१

त्रैकेपादमेदेशु भस्यात् ३८ सेवाधमर्णयुवतीनगरदिभवेत्सर्व
हिभत्यधनिभर्तपुरादियद्वात् सेवाविनाशधननाशनिभर्तः
नाशगामादि सोम्यसुदिदक्रमशः प्रदिष्टं ३९ कुजशुक्रसोम्य
शशि सूर्यचंद्रजाः कविभौमजीवशनिश्वरयोगुरुः मध्येशशि
स्वित्ते ३६ राशिपाः क्रिज्जस्येतो लिकेंदुभतो नवाश विधिरु
च्यते बुधे ४० समग्रहमध्ये शशिर विहोरा विषमभमध्वेरवि
शशिनोस्मा शुक्रज्जजीवशनिभर्तनयस्यवाण ५ शैला ११ सु
८ पंचपविशिरवा ५ समशिराशिमध्ये त्रिंशशको विषमभेदि
परीतमस्माद्दुष्काणकाः प्रथमपंच ५ नवाटधिपानो ४१ स्या

३५५

४५

राम
४१

गेंदुनरशिवश्याः सर्वतथेयाजलजाश्रुभक्ष्याः सर्वेपिसिंहस्यव
 येविनालिंजयेनराशंगव्यवहारतो न्यत २४ कन्यदीक्षरभयावत्क
 न्याभंदस्मरभादपिगणयेन्नवभिः शेषेत्री ३ षड्दि १ भमसत्समते २५
 २५ श्विन्यपुपयोर्हयोनिगदितः स्वात्यर्कयोः कासरः सिंहोवस्वजपा
 द्वयोः समुदितोयाम्यातयोः कुंजरः मेघोदेवपुरोहितानलभयो
 कर्णवुनोर्वानरः स्याद्वेश्वाभिजितोस्तथेवर्नकुलश्रवाद्राज्ययोन्या
 रहिः २६ ज्येष्ठाभैत्रभयोः कुरंगउदितोमूलाद्रियोः श्वातथाभा
 जीरोदितिसार्पयोरपिमघायोन्यास्तथेबोदुरुः व्याघ्रोक्षीशभ
 चित्रयोरपिचंगोरार्यभावं^३ ध्रुवयो^३ र्क्योन्योः पादगयोः परस्य

मः
३२

इति शनिमानवपंचमबाधराशके चान
सोमिनिवाणकादिपत्रे मन्त्रे शनि
शुभापणान्तरादिपत्रे शनि

२ महादेवं विवाहं त्यजेत् २७ मित्राणि घुमणेः कुजे ज्येष्ठशनिः
शुक्रार्कजो वैरिणो सोम्येष्ट्वा^{सु}समो विधौ बुध^{मं वृ} २ वी मित्रेणाचो
स्य द्विषत् शेषा^{समित्र}ष्ट्वा^{सु}समाः कुजस्य सुहृदं बुध^{वृ} ज्येष्ठार्क
बुधः शत्रुं शुक्रशनी^{वुध}समो च शनि^{सु}त्स नो^{सु}सिता ह^{सु}रकरो २८
मित्रे^{मं}चा^{मं}स्य रिपुः शशी^{मं}गुरुं शनि^{मं}स्मा^{मं}जो^{मं}समां गी^{मं}व्यते मित्राण्यर्क
कुजे^{मं}दु^{मं}बो^{मं}बुधसितौ शत्रुं समस्य^{मं}जः मित्रे^{मं}सौ^{मं}म्यशनी^{मं}कवेः
शशिरवी^{मित्र}सत्रुं कुजे ज्यो^{मित्र}समो मित्रे^{मित्र}शुक्र^{मित्र}बुधौ शने^{मित्र}२ विश^{मित्र}शनी^{मित्र}
यासके जो मिथुने प्रदेयं काश्यपसौम्यं नवपंचमे च वस्त्रं प्रदेयं कनकं

राम
३२

अ०
४८

ले२

२११ जेजुः सप्तम्याय ११२८ रहितौ त्रिगुहसितोष्ट्रविष्ट

न ३१९ यद्वा
ये

भवेदुपयामस्तर्हिसतीखलुकन्या ८४ अथ नवांशेन वंशे
मचपरियाकाचनवर्गे तममिह हित्वा नोचरलगेचरलत
योगंतो लिमगस्थेशशमतिकुर्यात् ८५ व्ययेशनिःखे १० व
निजस्तती ३ नगुस्तनो १ चंद्रखलानशस्ताः लगेष्टकविर्लो
खुरिपो ६ मृतो ८५ लोर्लगेष्टगुभारामदेच सर्वे ८६ आया
१८ ३१११ ८१ ४८ ६ सुरविकेतुतमोर्कपुत्राः आयारिगः ३११
६ क्षितिसुतो दिगुणाय ६१२ गहन्यरिहृत्यशस्ताः ८९ पा
पोक ८ र्त्तरिकारकोरिपु गृहेनी चेस्तगो कर्त्तगा दोषो नैव सि
तेरिनीच गृहेत तत्पष्टदोषा पिन भोमेस्तेरिपुनीच न हि भवे

राम
४८

३५४

निंदिताः ८० घृसेतुला १ ली ८ वधिरो नर्गो श्वो २ रात्रौ च सिता
 जवृषादिबोधाः कन्या ६ नृपु ३ कर्कटकानिशां धादिने घटो
 त्यानिशिपंगुसंज्ञो ८१ अन्यमते वधिराधन्वितुला १५ ल
 योऽपराद्धे मिथुनं कर्कटको ६ नानिशां धा दिवसां धा हरि ५
 गो २ क्रिया १ सुकुज्वा मग १० कुं भोति मे १२ नानि संध्ययोर्हि ८२
 दारिद्र्यवधिरतनो दिवो धलमे वै धव्यं शिशु मरणं निशां धल
 मे पंग्वगे निखिल धनानि नाशमीयुः सर्वत्राधिपगुरुदृष्टि
 मिर्न दोषः ८३ कार्मुकतो लिक न्या युगमल वैरुषगेवा यर्हि

लग्नांशेशो लग्नांशः स्वामी त्ववपरंयति अथवानवांशेन सह युतो भवति
तदा वोढुः वरस्यानात्म्यं शुभं रचयती प्रथमप्रकारः

सं०

४९

स्याद्वरस्य लवघनयोः शधनं घनषोऽंशं मिथो वेक्षते तस्यांशु
भंकन्यकायाः ११ लवपतिशुभमित्रं वीक्षते तं शंशुभं वा परिण
यनकरस्य स्यात् शुभं शास्त्रदृष्टं मदनं लवमित्रं सोम्यमंश
घनं वातनुमदनं ग्रहं चैदीक्षते शर्मवध्याः १८ विष्णुवायने
शुपरपर्वमध्यमादिव सात्यजेदितरसंक्रमेषु च घटिका
स्तुषोडश १६ शुभक्रियाविधौ परतोपि परवमपि सत्यजे
बुधः १२ देव ३३ च्चरक र्त्तवोदृष्टाः स्ते ८८ नाड्योकाः ८
खन्तपाः १६ क्रमात् वर्ज्या संक्रमणे कीदं प्रायोर्कस्याति

घटीमान ३
संक्रमका
लारपरपर्व
घोडश घोडश
घटिका निधा

राम
४९

२५०
 रो गो ध व त गो ह गो प न प से वा क पा न पा णि ग रे हे व ज्यो शु क्र
 नैव बु धैः स्म त ल द्मा पा ल चो रा म ति १४ अ ३ शं ३० त्रि को
 णं २।५ च तुर स्र ४।८ म स्त प शं य ति खे टा श्च र णा नि व द्धा
 मं दो ग रु र्भू नि स्रु तः प रे च क्र मे ण प र्ण दृ श श्च वे द्धाः १५
 य दा ल ग्ना शे शे ल व म थ न नुं प शं य ति यु तो भ वे द्वा यं वे द्वा दुः
 शु भ फ ल म न त्प र च य ति ल व घु न स्वा मी ल व म द न भं
 १ ल ग्न म द नं १ प्र प शे द्वा व द्धा शु भ म त र था ज्ञे य म शु भं
 १६ ले वे शे ल वं ल ग्न पो ल ग्न गो हं प्र प शे द्वा नि धो वा शु भं

स्वप्रकल्पितं उक्ता प्रतिभासिक माह्वः प्रातिभासिक जीवः जगत्प्रातिभासिकं वा स्तवं पारमार्थिकं मन्यते अन्यस्तु व्यावहारिकः
संसादेव्यवहारे न मिथ्येति मन्यते ॥ ३८ ॥ प्रातिभासिक जीवमुक्ता व्यावहारिक जीवप्रकारमाह यो व्यावहारिको जीवः स तद्वा
वहारिकं जगच्च सत्यं मन्यते तथैव स्थितं जगत्तु पारमार्थिकः मिथ्येति मन्यते ॥ ३९ ॥ पारमार्थिक जीवप्रकारमाह पारमार्थि
क जीवः पारमार्थिकं ब्रह्मेकं प्रत्ययेनावधारयति अन्यच्च न वीक्षते वीक्षते यदि जगत्तदा असत्यत्वेन वीक्षते पूर्वं तत्सोकोना
मभिप्रायं संग्रस्तस्वप्रादोयः प्रातिभासिको जीवः स प्रातिभासिकं जगत्स्वप्नरूपे जगत्मिथ्येति मन्यते पुनर्व्यावहारिको यो जीवः स
जगद्व्यावहारिकं सत्यं मन्यते तदेव पारमार्थिको जीवो जगत्मिथ्येति मन्यते पारमार्थिको जीवो ब्रह्मणा सहैकं प्रत्ययेति अन्य
प्रातिभासिक जीवो यस्तज्जगत्प्रातिभासिकं ॥ वा स्तवं मन्यते न्यस्तु मिथ्येति व्यावहारिकः ॥ ३८ ॥ व्यावहारिक जीवो यस्तज्जग
द्व्यावहारिकं ॥ सत्यं तथैव मिथ्येति मन्यते पारमार्थिकः ॥ ३९ ॥ पारमार्थिक जीवस्तु ब्रह्मेकं पारमार्थिकं ॥ प्रत्येति वीक्षते नान्यद्वीक्ष
ते त्वन्मात्मना ॥ ४० ॥ माधुर्यद्रवशोत्पादिजलधर्मास्तरंगके ॥ अनुगम्याथ तन्निष्ठे फलेषु नुगता यथा ॥ ४१ ॥ साक्षिण्याः सच्चि
दानंदाः संवंधाद्यावहारिके ॥ तत्तद्धारणानुगच्छंति तथैव प्रातिभासिके ॥ ४२ ॥ लये फलस्य तद्धर्मा प्रव्याद्यास्त तरंगके ॥ तस्यैव विलिने
नीरेति संते ते यथा पुरा ॥ ४३ ॥ प्रातिभासिक जीवस्य लये स्पृष्ट्या व्यावहारिके ॥ तल्लये सच्चिदानंदाः पर्यवस्यंति साक्षिणि ॥ ४४ ॥ यस्तु बाल्ये
सुधामेतां विवृत्य विशदः पदेः ॥ पुराणं मयोजितं किंचित्तद्वृत्तिरिति समर्पितं ॥ ४५ ॥ इति श्रीशंकराचार्यकृता वाक्यसुधा समाप्ताः
नवीक्षते इति सत्यं असत्यं तु अन्यदपि वीक्षते अन्यथा सर्वज्ञत्वं हानिप्रसंग इति ननु सच्चिदानंदाभावाः पारमार्थिक साक्षिणि युज्यंते तत्र कथं व्याव
हारिके प्रातिभासिके च दृश्यते ॥ ४६ ॥ अन्यां कांश्चित् दृष्टान्तेन परस्परान्नाह यथा माधुर्यशोत्पद्रवादपक्षतरंगके नुगम्यमानाः दृश्यंते तरंगानि तरंगस्थि
तेश्च प्रगटकादिफलेषु नुगता साक्षिणि स्थिताः सच्चिदानंदाभावा व्यावहारिके जीवे संवद्धास्तथैव तद्धारणप्रातिभासिके जीवे नुग
एकमात्मानमंगीकुर्वतो वेदंति न आत्मत्रयमुपलस्येति मत्वा दृष्टांतद्वारेण तल्लयप्रकारमाह यथा जलफलस्य शीतलत्वादिमा
होत्पादयधर्मास्तरंगके तिष्ठंति तस्मिन् तरंगस्यापि निर्वाता रित्वा विलये तद्धर्मा जले तिष्ठंति ॥ ४३ ॥

क्र. ६३

नपा भ्रातिभासिकं जीवस्पसच्चिदानंदाभावाः व्यावहारिकेति धंति तस्यापि विलये सच्चिदानंदाः साक्षिणि पर्यपश्यंति इति प्रसिद्धं ॥ ४४ ॥ गि
पिंताशसिदुमितेदके वतुलबाहुलकत्रिदशाहनि। गुरुदिने स्वपराधमलीलिखद्विचकिलवाक्यसुधामिमां ॥ ५॥

उत्तरविभुसपत्रे १४

निखिलमपि वाच्यमर्थत्यक्त्वा वृत्तिस्तदन्वितेऽन्योर्थजतीति तत्तरागस्याङ्गायां घोइति वन्तग्राह्या वाच्यार्थमल्पजं त्याग्यमावृतेः प्रवृत्तिरन्यार्थ
इयमजहतीति कथिता शालोधावतिवदन्नग्राह्या जहदजहतीति सा स्याद्या वाच्यार्थकदेशमपहाय बोधयति चेकदेशसौय
द्विजइति वदप्रयेदेनां ३

352

शम
५

५५३

३

कौ ८ तपिंतिपिंचापिबेधोवर्षसपिलिपिलुपित्पतिट्पत्तीसृपिं सरेणनीवेनशपिंक्रपेतिपिं
 प्रतीहिपातान् गणितोसुयोदश ६ सरेणनीवेन अनुसन्नेसरेणगणितान् यंजान् युनितःत्रयोद
 शान् प्रतीहिज्ञानीहितानाह तपितपसनाये तपयम्भये देवादिकः तपदोहे इतिचौरादिकोपिहि
 प्रययध्मावयदेऽनित् तपिंति पृक्षरणे वपुनः अपि आल्लयौत्थोअथावपिटवप्रवीजतेतसंज्ञाने
 सपिनिष्ठप्रशयेलिपिलिपउपदोहेलुपिल्लुस्केदनेलोपे तप्यतिट्पत्तीत्पपीणने ट्पहर्षगवे
 योः यत्तौदेवादिकोसेदोत्पत्तौट्पउत्तत्तेप्रोतौदादिकावनिदोत्पत्तौट्पसंदीनेपत्तौचौरादिको
 वानिदोत्पत्तिं सस्त्रगतौशपिंशपुआकोशपुआलभे चक्रुपिंकुयस्यशो क्षिपिंक्षिप्रोरणोदेवा
 दिकेतौदादिकावनिदो ६ अदिहदिस्कंदिभिदिक्किदित्तदीन् शदिंसदिसिद्यतिपयतीसिदिम् नु
 दिंत्तुदिंघविननिकावपिप्रतीहिदातान् दशयंवेवानितः ९ दंतान् धातुन् युनितःपंचदशान्
 प्रतीहिअवेहितंज्ञानाह अदिंसुद भक्षणो हदिहदपुरीषोत्सर्गोस्कंदिभिदिक्किदित्तदीन् स्कंदिर
 गतिशोषणयोः भिदिरनिदारणोकिदेरद्वेधोकरणेत्तदिरसंचूर्णने प्रादिश इशाननेसपिंषट्चविश

धुधिवंधिसाधयः कुधिलयी मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 तरे ७ तथाधाताधतवः उमेदशानिहोमताः कयिताः नेकेरुथिः रुथिरावराणो मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 देवादिकः इत्युभयोसराधिराधसंसिद्धौ युधिवंधिसाधयः युधसंप्रहारो बंधवंधने साधसंसिद्धौ रुथि
 लधौ कुधकोपे लधुभुतायां मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 भौवादिकस्तसेदवधिः व्यधताडने ततः परं सिध्यतिरेवविधसंगधोमनिह विधुगन्ताविधुशासे
 मांगत्येवैतौ भौवादिकौ सटौ ७ शिधिं विधिं मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 विम उमान्दशौवोपदिशोत्यानिदुधौगणेषुवातान्कविकर्षतीतथा ८ गणेषुगणेषुवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 धुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 संप्रणाने मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 यदीतौ विस्रव्यासौ जौहोत्यादिकः मधुधनवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने
 तीतुशतुष्टौ उधवैकृत्ये देवादिकौ द्विविधिवुधनोवधिः इमेतथातादशवानिहोमतास्ततः परं सिध्यतिरेवने

355

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ श्रीमान् रित्तल्लो कानां नायकः करुणा क
 रः करोतु मंगलं पुंसां कमलानां यकौ हरिः १ = प्रथमं पंचकं निरूप्यते ॥
 ते च जीवेश्वरोपायफलविरोधि नोत्तरार्थाः तत्र जीवन्मुक्ताणां शेषत्वे
 सति ज्ञातृत्वं जीवत्वं ते च पंचविधाः नित्यमुक्तकेवलवद्वमुमुक्त
 भेदात् तत्र नित्याः = असंस्पृष्टसंसारः = अनंतगुरुविषयक्रेनादयः जा
 यमानदशायां भगवत्कटाक्षलब्धा द्वेषाभिमुखैः सत्संगसदाचार्योप
 देशालक्ष्यसन्मंत्रार्थतत्त्वज्ञाननिर्मुक्तसंसारबंधाः केवलभगवत्कैव
 र्यप्रयोजनामुक्ता केवलास्तु पूर्वजन्मसुकृतानुसारेण सर्वेश्वरस
 पयाप्राप्तवर्णाश्रमधर्मानुष्ठाननिर्दूतनिरित्तल्लोकांतः कारणसंजात

१

तत्त्वज्ञाननिष्ठापराकाष्ठाविनिर्दूतसंसारः केवलाविदेहस्वस्वरूपज्ञाना-
 नन्दानुभवतृप्तांमुमुक्षुवः भवजनितविदितः विविधनिखिलदुःखानुभ-
 वोद्भूतनिर्वेदतयासांसारिकैकपारलौकिकैकसुरविमुरवाः के-
 वलकैकर्याधिपतः तेचद्विविधाभक्तिनिष्ठाः प्रपत्तिनिष्ठाश्चेति तत्र
 भक्तिनिष्ठास्तु भगवत्कृपात्तद्वनिखिलनिर्दूतकर्मत्यागपूर्वकं स्व-
 शक्त्याकर्मयोगानुष्ठाननिर्दूतनिखिलप्रतिबंधकतया संजातत-
 त्वज्ञानपरिपाकदशोत्पन्नधैर्यमणसाक्षात्कारपर्यंतेन निर्दूतनिखि-
 लदोषाः प्रारब्धनिखिलकर्मानुभवपर्यंतं विलंब्यमोक्षगामिनः
 प्रपन्नाश्च तावन्मात्रविलंब्यसहाश्चाशक्त्याचाननुरूपतया संत्य-
 क्तिसर्वोपाया भगवदेकोपायामोक्षगामिनः तेचद्विविधाः ॥ ॥ ॥

दृष्टान्तमेदात् तत्र द्रष्टाः प्रारब्धदेहावसानपर्यंतं निरतिशयानंदपरम
 भोग्यतीव्रोत्सुकतया प्राम्यविरहजनितमहादुःखानभिज्ञाः प्रा
 र्त्तास्तु संजातमिष्टुनैकैक्यमृतभोग्यतीव्रोत्सुकतया तद्विरोधिदे
 हसंबन्धासहिष्मवः वद्धास्तु प्रनादिकर्मवासनासंपन्ना देवतिर्यङ्
 मनुष्यस्यावरात्मकचतुर्विधशरीरकृतात्मा भिमानतया तत्तदनुभ
 वविषयप्रावण्येन परब्रह्मानंदविमुरवास्तत्तद्विषयसाधनयज्ञ
 दानतपोव्रतानुष्ठानमंत्रोपासनपराः ईश्वरतत्त्वं पंचविधं परव्य
 हविभवांतर्याम्यर्चाभेदात् तत्र परः वैकुण्ठवासी नित्यमुक्तैकभो
 ग्यः श्रीभूमिलीलासमेतः श्रीमदिव्यभूषणदिव्यायुधदिव्यांवरदिव्य
 स्रग्गंधलेपनालंकारोपशोभितदिव्यसौंदर्योद्यंपरिमितदिव्यमं

गलगुणविशिष्टविग्रहवाननासनंतःस्वतंत्रः ब्रह्मादीनां प्रकटिकृत
 षाड्गुणः व्यूहस्तु सृष्टिस्थितिसंहारार्थं ज्ञानशक्त्यादिगुणव्यूहत्वेन
 व्यूहाः संकर्षणप्रद्युम्नां निरुद्धाः विभवस्तु प्रसद्धर्मवाधितसर्वध
 र्मावैतलोकनार्द्धमः सत्प्रतिष्ठाणं सद्धर्मस्थापनार्थं प्रसद्धर्मनिरासा
 र्थं विदितावतारैर्जायमानः सत्तद्विविधः मुख्यगोणभेदात् तत्रमु
 ख्यादापादुत्यन्तप्रदापवत् प्रकटितसमस्तकल्याणगुणाप्राकृत
 पंचोपनिषदमयदिव्यमंगलविलक्षणविग्रहविशिष्टरामकृष्णादि
 रूपाः गोणाश्चद्विविधाः शुद्धाशुद्धभेदात् शुद्धचेतनेषां विर्भावाकु
 द्धाः बलव्यासादयः प्रशुद्धचेतनेषां विर्भावादशुद्धाः शंकरजामदे
 ग्नादयः विश्वनियंतां तर्पामी सत्तद्विविधः प्रविग्रहसविग्रहभेदात्

तत्राविग्रहस्तु ज्ञानानंदैकस्वरूपी समस्तकल्याणगुणकरोऽखिलहेय
 प्रत्यनीकसमस्तचेतनाचेतनसत्तानिर्वाहकोविष्णुनाशयणवासुदेवप
 रब्रह्मपरमात्मशब्दवाच्यः सर्वव्यापकः सर्वशरीरीतिलतेतवद्धारुवद्भि
 वदुर्विवेचनीयस्वरूपः॥ सविग्रहस्तु केवलांप्राक्ततशंखचक्रादिदिव्या
 युधधरः किरीटादिदिव्यभूषणभूषितः समस्तकल्याणगुणोदधिः यः
 समस्तहेयप्रतिभटः सर्वशक्तिप्रवर्तकः समस्तभोक्ता हृषीकेशः परमपु
 रुषोत्तमवासुदेवादिशब्दवाच्योऽवाङ्मयोहार्दः प्रच्युक्तः प्रचिद्विग्रहा
 वतारो भक्ताधीनसमस्तव्यापारः सर्वज्ञप्य सर्वज्ञइवचेतनोप्यचेतनइव
 स्वतंत्रोपि परतंत्रइव सर्वशक्तिरप्यशक्तइवाप्यसमस्तकामोपि सका
 मइवसः

सर्वरक्षको सर्वरक्षक इव स्वाम्यप्यस्वामीव - प्रदृश्योऽपि सर्वेन्द्रियविषयः
 सुदुर्लभोऽपि परमसुखभद्रवपुण्यदेशपुण्यस्थानपुण्यतीर्थपुण्यन-
 गरपुण्यग्रामपुण्यायतनपुण्यगृहपुण्यरूपेषु कृतसन्निधानः स च त्रु-
 विधः स्वयं व्यक्तदिव्यसिद्धमानुषभेदात् भक्तानुग्रहार्थं स्वयमेवां वि-
 भुतं स्वयं व्यक्तं श्रीरंगश्रीमुष्णश्रीवेङ्कटशास्त्रग्रामनैमिषतोतादि-
 पुष्करनरनाशयणस्य कं॥ दिव्यं देवैः स्थापितं श्रीमदष्टाक्षरादिमहाव्या-
 पकमंत्रसिद्धाः श्रीमन्नारायणप्राप्तिफलसिद्धाः महर्षयः सिद्धा इत्यु-
 च्यन्ते तेः प्रतिष्ठापितं सिद्धं मानुष्यैः स्थापितं मानुष्यं

तदनंतरं ग्रामेषु गृहेषु पुण्यदेशेषु प्रसिद्धं स्वयं व्यक्ता त्समंताद्योजन
 त्रयं योजनं दिव्यात् = प्रकृतं योजनं सैदात् मानुषात् त्रयोशमात्रं गृह
 र्चायां गृहमात्रं शास्त्रग्रामशिलायां योजनत्रयं परब्रूहश्च पंचोप
 निषण्मया प्राकृतदिव्यमंगलविग्रहा विभवाः सांकल्पिकशरीराः
 = प्रावेशाः पांचमौतिकाः = प्रर्चावतारो दारुतो ह शिला मत्स्नाधीनवि
 ग्रहाः स्वयं व्यक्तदिव्यविमानान्यप्राकृतान्यचिन्मयानि = अन्यत्सर्वप्रा
 कृतं तथापि सर्वत्रोपादानबुद्धिर्निषिद्धा देवताबुद्धिरेव कर्तव्या = अ
 न्यथात्मना शोभन् एव उपायः पंचविधः कर्मयोगज्ञानयोगभक्ति
 योगप्रपत्तिर्योगाचार्याभिमानयोगभेदात् तत्र कर्मयोगस्तु यज्ञदा

कारणं

४

नतपोवृतसंध्यावंदनपंचमहायज्ञतार्थज्ञानपुण्यदेशगमननिवा
 सक्तेकृचांद्रायणवृतचातुर्मीस्यनियमफलमूलाशनशास्त्राभ्यासस
 मासाधनमंत्रजपतर्पणदिकर्मानुष्ठानेनकायशोषणं कृत्वा इन्द्रियदा
 राप्रवर्तमानस्यधर्मभूतज्ञानस्पर्शदादानंविषयीकृत्यपरमविषय
 साधेकृत्वमुत्पाद्यमनियमासनध्याणायामप्रत्याहारध्यानधा
 रणसमाधिरूपां एांगयोगक्रमेण आत्मनोविषयीकरणं तदेव
 ज्ञानयोगस्यसहकारातिऐश्वर्यप्रधानसाधनं ज्ञानयोगस्तु कर्म
 योगननितात्मज्ञानजनितस्वात्मप्रतिसंवन्धिज्ञानस्यहृदयकम
 लादिमंडुलवोन्मादिषुउपेन्द्रत्रिधामवासुदेवविष्णुनारायणं

४

सर्वेश्वरं शंखचक्रादि दिव्या युधधरं पीतांबरालं कृतं किराटादि दिव्य
 भूषणं भूषितं विलक्षणविग्रहं विषयीकृत्यानुभूयानुभूया
 नुभवयोगाभ्यासवलेनानुभवकालं वर्द्धयित्वानुभवनैरंतर्योपा
 दानंतदेतद्रक्ति योगस्य सहकरोति कैवल्यमोक्षस्य प्रधानसाधनं॥
 भक्ति योगस्तु॥ तैलधारावद्विक्लितस्मृतिसंतानरूपतामायाद्यप्रा
 रध्वं कमीवसानपर्यंतं पुनरनुभवप्रकर्षेण साक्षात्कारवत्त्वोपादा
 नं प्रपत्ति योगस्तु एवं विधज्ञानसहकृतभक्ति योगाशक्तस्य प्राप्तिम
 नश्च सुकरः शीघ्रफलदः सकृदेव हि सास्त्रार्थइत्युपायानुष्ठानस्य
 सक्तत्वादनुष्ठानानंतरभाविभगवद्विषयाणां सर्वेषां प्राप्य कोटिघटि

५

तत्त्वात्स्वरूपानुरूपश्चाध्ववसायविशेषः सत्तुद्विविधः प्रार्त्तप्रप
 न्नियोगः दत्तप्रपन्नियोगश्चेति श्रावस्तुयादृक् कुभगवत्करादेस
 मन्तरसदाचार्योपदेशमूलसच्चाभ्याससमासादितयथार्थज्ञा
 नसमन्तरमानंदरूपभगवदनुभवविरोधिदेहसंबंधस्य दुस्सहत
 याभगवदुनुभवैकात्म्यंतिकानुकूलरूपदेहदेशदैशिकप्राप्तिवांक्षा
 दिनात्म्यंततत्परतयातावद्भगवदनुसंधानेन तत्परत्वोत्पादनविशे
 षः तदुक्तं अभिषुक्तैः न देहं न प्राणान्न च सुरवमशेषाभिलषितं न चा
 त्मानं नान्यत्किमपि तव शेषत्वविभवात् बहिर्भूतं नाप्यदृश्यामपि
 सहेयानुशतधा विनाशं तत्सत्यं मधुमयनविज्ञापनमिदं ननु प्रप
 न्नैस्सक्तदेवनाथतवाहमस्मीति च याचमानः तवानु कं प्यः स्मरतः

प्रतिज्ञां मदेकवर्जं किमिदं व्रतं ते दृष्टव्यं पति योगस्तु उपचयाचम
 पदेहांतरा प्राप्तादिषु तद्योगभूतसुखं दुःखगर्भवासेषु स्वर्गनरका
 दिषु च विरक्तो भीतश्च भूत्वा तन्नित्यं त्वर्थं भगवत्प्राप्त्यर्थं च सदा
 चाप्येव देशप्राप्ततया हेयोपादेयतया विपरीतवृत्तिविनिवृत्तः वि
 हितवर्णश्च मानुषानं च भगवत्कैकर्यं कायिकं वाचिकं मानसि
 कैच यथाशक्ति चानुतिष्ठन् परमात्मनः स्वस्य च शेषशेषि संबंधं
 भार्यापितृपुत्रसंबंधं ~~संबंधं~~ संबंधं नियंतु नियम्य संबंधं शरीर
 शरीरिसंबंधं धर्मिधर्मभावसंबंधं धारकधार्यभावसंबंधं रक्ष्य
 रक्षकसंबंधं ज्ञातज्ञेयभावसंबंधं चानुसंधाय तस्य च सर्वज्ञाना

मात्मनश्चा किंचनत्वं चानुसंधाय स्वोपेयनिमित्तसर्वभारत्या संभ
 गवत्पेवारोप्यनिर्भरतया विनिवृत्तस्वप्रयत्नोभूत्वा वस्थानं चा
 चार्याभिमानयोगस्तु उक्तोपायेष्वशक्तस्य तदर्थं केवलनयेवक्तु
 मया परिग्राह्यपुरुषस्थानार्थं हानि मर्त्यप्राप्तिं च तत्प्राप्तिकरणे
 वारणे च भगवत्प्राप्तिं परमसमृद्धिपरत्वापपादकतया स्वरूपे
 त्नाभं चानुसंधाय व्याधिग्रस्ते स्तनंधयेन श्यति स्वात्महानि
 तद्दोगनिवर्तकौ ध्वंसं सेवमानमातेव तदर्थं स्वयमेवानुष्ठानं
 कुर्वंतं परमदयालुं महात्मानमाश्रित्य तत्साक्षात्कृतं गृहं द्वैत
 कलत्रापत्यधनशरीरः सन्ततदधानप्रवृत्तिनिवृत्तिर्भूत्वा वस्था

नं यथेश्वरोपायो नित्यसिद्धप्राप्यस्वरूपः सन्नेव सर्वदेवतांतर्था मितया
 प्राप्यभूतः तथा चार्थोपि स्वयमुपायः सन्नेव सर्वेषामुपायानां सह
 करोति। पुरुषैरर्थाः पुरुषार्थाः यद्वा पुरुष एवार्थः पुरुषार्थ इति
 स्वात्मजनितप्रातिरित्यर्थः तदर्थं तथा धर्मार्थद्वयः पुरुषार्थ इ
 त्युच्यंते। ते च पंचविधाः धर्मार्थकामकैवल्यभगवत्प्राप्तिभेदात्
 तत्र धर्मो नाम प्राणिपरित्राणहेतुभूतप्रवृत्तिविशेषः एतदंगमे
 वान्यदखिलं तथा धर्मः प्राणिपरित्राणं तद्वै मुख्यं तु पातकं सर्वा
 णि धर्मकर्मणि तान् केषाणि वै जगुः एकतः ऋतवः सर्वे समग्रव
 दहिणः एकतः प्राणिभयभीतस्य प्राणिनः प्राणरक्षणं अर्थपुरु

७

आर्चं स्तुतृवर्णं अमं क्रमेण धनधान्यादिकं संपाद्य संरक्ष्य संवर्द्ध्य देश
 कोत्तपात्रपितृदेवकैर्कर्यं सत्संधावनागुरुदक्षिणापारितोषिकत्पागभो
 गादिभूते विनियुज्य तज्जनितसुखदुःखानुभवविशेषः कामस्तु स्त्री
 विषयकः शास्त्रानिषिद्धो भोगः कैवल्यं तु जरामरणमोहाद्येत्याद्युक्तप्र
 कारेण प्रकृतिविमुक्तत्वात्ममात्रानुभवः परमपुरुषार्थतत्त्वाभिव्य
 त्वादिस्तु प्रारब्धखंडस्यानुभवविनाशपतयानुभाव्यपुण्यपापावसा
 नैः प्रसिजायते परिणामते विवर्द्धतेः प्रपक्षीयते विनश्यतीति षड्भाव
 विकारयुक्ता ध्यात्मिकाधिभौतिकाधिदैविकारव्यनापत्रयास्पदभग
 वत्स्वरूपतिरोधायकविपरीतज्ञानजनकसंसारहेतुभूतनरकस्वर्गभो
 गमोहन्यतमनिराजभूतं स्थूलदेहहेयतयापरित्यज्य सुषुम्णायाशिरः

कपालंभित्वाक्रम्यकेवलसूक्ष्मशरीरेणचिरादिमार्गप्रवृत्त्यासूर्यमंडलं
 भित्वाप्रकृतिमुत्तीर्यविरजायांस्नात्वासूक्ष्मशरीरंवासनारेणुंचावधूय
 विरजोभूत्वासंकल्पादेवविरजामुत्तीर्यःप्रमानवकरस्पर्शान्तध्वगुणस
 त्वगुणविलक्षणशुद्धसत्त्वद्रव्यात्मकंपंचोपनिषण्मयज्ञानानंदप्रका
 शकभगवत्स्वरूपगुणविभूतिप्रकाशकनिरवध्विकतेजोरूविग्रहंध
 त्वाःप्रमानवदर्शितपंचास्तिलवनमासाद्यतत्रैरंमदापारव्यदिव्यामृ
 तसरसिसृजात्वासोमसवाख्यादिव्याश्रयमूलदिव्यमाणिक्यवेदिका
 यांपंचशतैर्दिव्याप्सरोगणैःकृतवाह्यालंकारस्तदनुभवजनितप्रा
 तुत्कर्षसंजाततत्पराध्विक्यात्भगवत्प्रेषितस्वांतरंगपरिकराकान
 जनितगमनजवोत्सवाकुलःतद्दर्शितमार्गश्चदर्शनकुतहत्नाभिदु

तत्सत्सत्कारसमाजनितप्रतिक्षणमुद्देलानंदविशेषः प्रतीतदिव्यजनप
 दविशेषदर्शितकत्तरहतादौगतनागरिकाभिद्रुतसत्सत्कारविशेष
 परवेशोवैकुण्ठनगरद्वारिकृतप्रणामः प्रविष्टनगरो राजमार्गमाविश्य
 तत्र दने काञ्चर्यसाक्षीत्कारप्रीतितरंगसंपातदोलायमानमानसः क
 क्रीतक्रमेण दिव्यभवनप्राकारद्वारगोपुराणि संगम्य प्रणम्य द्वारपालौ
 प्रणम्य तत्सत्कृतः प्रविश्य दिव्यरत्नमयसहस्रस्थूलमंडपं रत्नमाणिक्य
 सोपानमार्गेणारूढः प्रचभक्तविश्लेषांसहिस्मृं संश्लेषोत्सुकं भगवंतं
 नारायणं श्रीभूतीलासमेतं दीव्यरूपं शंखचक्रगदादिध्वंकिरीटादि
 दिव्याभरणविभूषितं पीतांबरधरं दिव्यगंधदिव्यमाल्यालंकरणं सर्व
 गंधं सर्वरसं सर्वस्पर्शं सर्वशब्दवाच्यं सर्वस्वामिनं नित्यं नैकभोग्य
 मात्मेश्वरमनुभूयानुभवजनितप्रतिकारितकैकर्यामिनिवेशपरि

गृहातानेकविग्रहविधायमानसर्वदेशसर्वकालसर्वावस्थोचितकैक
 र्पातिशयजनितप्रीत्यतिशयवत्त्वं। विरोधीतु। विशेषेणोपादेयंरूपद्वी
 तिविरोधी। सत्पञ्चविधः स्वस्वरूपविरोधी उपायस्वरूपविरोधी पुरु
 षार्थस्वरूपविरोधी प्राप्तिस्वरूपविरोधीचेति तत्रस्वस्वरूपविरोधी
 अनात्मन्यात्मबुद्धिः स्वान्यशेषबुद्धिः स्वातंत्र्यबुद्धिः परस्वरूपविरोधी
 तु देवतांतरेपरत्वबुद्धिस्तदहंकत्वबुद्धिस्तदाश्रयत्वबुद्धिः साम्प्रबु
 द्धिर्भगवदवतारेषुमनुष्यत्वादिवुद्धिः प्रचीवतारेषु उपादानबुद्धिः
 प्रशक्तत्वबुद्धिरस्वामित्वबुद्धिः स्वातुष्ट्यबुद्धिः परचित्तवत्त्वविरोधीबुद्धिर
 नीतिपात्वबुद्धिश्च साधनविरोधीतु साधनान्तरगौरवप्रतिपत्तिः उभे
 यगौरवोपायत्वाच्चवप्रतिपत्तिः स्वदोषवाङ्मत्यप्रतिपत्तिश्च पुरुषार्थवि

रोधीतु पुरुषार्थान्तराभिनिवेशः स्वैकारूपानुगुणेन स्वातन्त्र्यात्स्वार्थतया
 कैक्ये प्रतिपत्तिश्च प्राप्तिविरोधीतु प्रारब्धदेहसंबन्धस्तत्संबन्धिदेहश्रान्त
 तापशून्यभगवदपचाराभागतपचारासत्त्वापचाराश्रेतप्यचारत्रयं स्व
 रूपोपायोपेयस्वरूपविरोधीतुः प्रज्ञदोषो ज्ञानविरोधी सहवासदोषो
 भोगविरोधी एवं सजातार्थपंचकज्ञानस्य मुमुक्षोः कालहेषा युः कैक्य
 र्थतया भगवत्प्रयोजनतया च प्रवश्यं कर्तव्यं संसारपातनिवारभूतं व क
 णीशमोचितवैष्णवत्वोचितं प्रशेषधर्मानुष्ठानं निषिद्धकर्मवर्जनं वि
 हितकमेणान्नपानादिसंपादनं संपादितद्रव्येषु स्वत्वनिवृत्तिपूर्वकं भगवत्
 स्वत्वानुसंधानं तत्तद्भगवदाज्ञाकैक्योचितार्थविनियोगं विशेषतः स्वाचा
 र्यभागतभगवद्विग्रहहेत्रवचनभूषणधारणपोषणभोगविवादिकृत्ये
 शुभगवन्मंदिरनिर्माणोद्धारदिव्यविमोचोद्यानदिव्यग्रामपुरदिव्यप्राकार

चंदनकुसुमतांवृत्तादिसकलभोगसंपादनादिषु विद्यमानार्थप्रतिपा
द्यविद्यमानपुत्रमित्रकलत्रहेत्रधनधान्यशब्दादिषु ममताबुद्धिः त्याग
पूर्वकं स्वाभाविकतदीयत्वमनुसंधाय वैस्मवानुगतो भूत्वा ~~अ~~ वैस्मवा
नः सन्मार्गनिरतान् परित्यज्य सन्मार्गवर्त्ती भूत्वा पंचकालपरत्वा ~~अ~~ मि
गमनोपादाने ज्या स्वाध्याययोगारव्येषु पंचकालेष्वप्यसीदप्रतिपत्त्या
च भुक्त्वा स्वाचार्यभागवतभगवत्कै कर्षाभिनिविष्टस्तत्सन्निधौ निरं
तरवासकुतूहलः स्वाचार्यसन्निधावज्ञात इव भागवतसन्निधौ पारत
त्र्यं भगवत्सन्निधौ स्वदोषानुसंधानं स्वाचार्यस्य सर्वज्ञतां भागवतपरत्व
भगवत्कल्याणमृणां श्रानुसंधायां सत्सु व्याघ्रविषसर्पादिधिचातिभीतः
सर्वप्रकारेण तत्त्वज्ञेषु संसारिषु स्वस्यैवादिमतां व्यावृत्तिचानुसंधाय

प्राप्यप्रापकदृढाध्ववसायजनितनिर्भरत्वभूषितत्यक्तदेहः स्वस्मृहासंया
 दितनिरंतरांनुसंधेयस्वरूपशक्तिपरमशीलकृत्योभूत्वाधारध्वदेहा
 वसानपर्यंतमेवमनुष्ठानं कुर्वन् पूर्वोक्तरीत्योक्तम्याचिरादिगत्यावाहा
 रं पुरुषसंकल्पप्राप्तवेदात्मविहगेश्वरवाहनेन भगवता सह भगवत्स
 रातिशयसंपन्नरूपाद्दकालभगवत्प्राप्ति संपादक भगवन्मार्गेण वा प्राप्या
 नु केन देहसंबंधसंरक्तक भगवदनुभवजनितप्रीतिकारितकैकैश्व
 र्यसमाप्नोति ॥ इति परमहंसपरिव्राजकाचार्यश्रीनारायणयतीश्वरक
 तावर्धयंचकप्रकरणं समाप्तं ॥

श्री. च. गो. लक्ष्मी

ले. मा. नाथ

40 पत्र

गंगाल.

९

ब्रह्मेत्युक्तम् ननानेहास्तीति श्रुतिवचनजानेर्भगवतीनिरस्यैवाभासि स्वयमखिलभेदं सुरधुनि विदात्मेकानि
त्याचितिसुरसदाविष्कृतिरसित्वदीयं मोक्षार्थं अयतिजनिताजीवनपदमिति अत्र शिष्यबुद्धिपेशायाय किं
चिदुच्यते चेदोनामब्रह्मप्रतिपादकमपौरुषेयं प्रमाणवाक्यम् सचमंत्रः ब्राह्मणात्मकः तत्रमंत्रानामनुष्ठान
कारकभूतद्रव्यदेवताप्रकाशकाः तेचक्रम्यजुः सामभेदास्त्रिधा पादबंधगायत्र्यादि छंदोविशिष्टाः अग्नि
मीळइत्यादयः गीतविशिष्टाः ताएवसामानि उभयविलक्षणानि यजुंषि ब्राह्मणमपित्रिविधं विधिरूपं अनु

महादानैर्ध्यानैर्बहुविधधितानैरपि च यन्त्रलभ्यं पौराभिः सुविमलतपोराशिभिरपि

वादरूपं उभयवि

लक्षणं चेति मीमांसाग्रंथेभ्योवधेयम् इहविस्तरमयान्नतन्यतइतिदिक् १० इदानीं निखिललोकानां साधारण्ये
नात्यंतदुष्प्रापविष्णुपददात्रीत्वं न केनापितुलनीयेत्याह महादानैरिति भोभार्गीरथि अखिलसाधारणतया आ
खिलानां सर्वलोकानां साधारणतासाधारण्यं नतुन्यूननाधिक्यं तथाविष्णोर्नारायणस्य विष्णुर्नारायणः रूप्य
इत्यमरः पदंचरणं यैकुंठस्य स्थानं वा यद्वाविष्णोः पदंवस्तु विष्णुरूपवस्त्वित्यर्थः अस्मिन्पक्षे राहोः शिरइति वा

रीका.

375

९

प्राणिनां मनोवागवसरः मनश्च वाक्च अनयोः समाहारः मनोवाक् इदंश्च प्राणीत्येकवद्भावः मनोवाचावसरः
 व्यापारइति यावत् न प्रसरति न प्रसरणशीलो भवतीत्यर्थः यतो वाचो निवर्तते अप्राप्य मनसा सह तिष्ठते रिति भावः
 ननु मनोवागित्यत्र इदंश्च प्राणीति नियमान्नित्यसमाहारे इदंश्च द्रव्यसहान्तादिति रचः प्राज्यम् तथा चोक्तप्रयोगा
 संगतिरिति चेन्न समासांतविधेरनित्यत्वात् अत्र प्रमाणं तु अश्वादिगणेरान्नशब्दपाठः इति दिक् मनःशब्द
 स्थप्राण्यंगत्वाभावेन शंकेनेति वा पु० निराकारं निर्गतः आकारो यस्य तत् अशरीरमित्यर्थः अपाणिपादमित्या

निराकारं नित्यं निजमहिमनिर्वासिततमो विशुद्धं यत्तत्त्वं स्फुरति तिनितत्त्वं न विषयः १०

दिश्रुतेः पु० नित्यं निरंतरं भवं नित्यम् अव्ययात्पु उत्पत्त्यादिशून्यमित्यर्थः न जायते म्रियते इत्यादि स्मृतेरित्य
 र्थः पु० निजमहिमनिर्वासिततमः निजमहिम्ना स्वमाहात्म्येन निर्वासितं नाशितं तस्यो येन तत् स्वमाकाशमित्य
 र्थः यस्य भासा सर्वमिदं विभाति यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयते स्थिलम् यच्चंद्रमसि यच्चाग्नी तत्तेजो विद्विषाम्
 कम् इत्यादि श्रुतिस्मृतिभ्यामित्यर्थः पु० विशुद्धं मायामलरहितम् नारायणतीर्थसरस्वतीभिरपि गंगैवादितीयं

इदानीं स्मरणोच्चारणाभ्यां क्रमेण मनः शान्तिं पापसंसारतापनाशजनकं गंगेति पदं मरणसमये मन्त्रुरवेस्तु इ
 त्याह स्मृतमिति भौभागीरथि तत् गंगेति पदं स्तुतं मम जगन्नाथस्य प्राणप्रांतः प्राणानामसूनाम्
 पुंसि भूम्यस्यः प्राणा इत्यमरः अंतः समाप्तौ अतः शब्दो धिकरणप्रधानमव्ययम् प्राणोत्क्रमणसमय
 इत्यर्थः वदनकमलांतः वदनमेव कमलमिति मयूरव्यंसाकादित्वात् समासः वदनं कमलमिवेत्युपमितस
 मासोवा तस्यांतर्मध्ये विलसतु शोभतु खलु निश्चयेन प्राणोत्क्रमणसमये गंगागंगेत्युच्चारणं भवतु कफ

स्मृतंसद्यः स्वांतं विरचयति शान्तं सकृदपि प्रगीतं यत्पापं द्यविति भवतापंच हरति इदं तद्गंगेति श्र
 वणारमणीयं खलु पदं मम प्राणप्रांतवदनकमलांतर्विलसतु ८

वानपितैः कंठावरोधनं मास्ति ति भावः
 तत् कियत् गंगेति पदं सकृदपि एकवारमपि स्मृतंसत् स्वांतं मनः शान्तं इन्द्रियनिग्रहक्षमं द्वेषलोभादिरहितं वा वि
 रचयति करोति शान्तं सुखयुक्तं वा शान्तशब्दादर्श आद्यच्च शर्म शान्तसुखानि चेत्यमरः रचयति यत्ने चुरादिः सु
 नस्तत्किम् यत् सकृदपि प्रगीतंसत् प्रकर्षेण गीतंसत् उच्चारितंसत् पापंच पुनः भवतापं भवस्य संसारस्य तापः

379
 तोषभरिताः संताः अतिशयेन बहुलः बहुलतरः अतिशयेन तस् बहुलतरश्चासौ संतोषश्च तेन भरिताः पूर्णाः एता
 दृशाः संतः नाकाधीश्वरनगरसाकांक्षमनसः नाकस्य सर्गस्य स्वरव्ययं स्वर्गनाकत्रिदिवत्रिदशालया इत्यमरः अ
 धीश्वरः पतिः इन्द्रः तस्य नगरं अमरावती तत्र साकांक्षं साभिलाषं मनो येषां ते एता दृशान् भवन्तीति शेषः अमराव
 त्या अपि तीरे अधिकगुणसत्त्वादित्यर्थः तदेवाह कथं भूतं तीरं निवासार्हेतोः विभाषागुणे स्त्रियामिति हेतोः पंच

निवासा ल्लोकानां जनिमरणशोकापहरणं तदेत चेतीरश्च मशमनधीरं भवतु नः ९

मी लोकानां जनिमरणशोकापहरणं जनिरुत्पत्तिः जनिरुत्पत्तिरुद्भव इत्यमरः मरणं निधनं मरणं निधनो स्त्रिया
 मित्यमरः शोकः पुत्रकलत्रादिवियोगजनितमनो विकृतिरूपः त्रयाणां इन्द्रः एषामपहरणं नाशकम् अमरावत्यां तु क्षीणे
 पुण्ये मृत्युलोकं विशन्तीति पुनरपि भूलोकप्राप्तिरूपानिष्टमप्यस्तीति भावः कदाचित् विमानस्थेनेन्द्रेण तीरे रवे लंतः
 काकान् दृष्ट्वा युष्माभिः क्रीडार्थं महने आगंतव्यमित्युक्ते अत्रैव वयं निवसामः नतवचने आगमिष्याम इति ते रुक्मि
 ति स्पष्टं गंगापुराणे ९

ननुसर्वोत्कृष्टं वेदाद्यगोचरं परं ब्रह्म विहाय स्वाभिमतफलावाप्तये मामेव किं स्तोषीति चेत्तादृशं ब्रह्म तत्त्वमेव नेतरवि-
षय इत्याह नयदिनिभोस्करतदिनि सुराणां देवानां तदिनीधुनी तत्संबोधनम् तदिनीह्लादिनीधुनीत्यमरः तद्वक्ष्यमा-
णविशिष्टत्वं निखिलजगत्कारणत्वेन प्रसिद्धं ब्रह्मत्वं सर्वेषां वक्ष्यसावधारणमिति न्यायात्त्वमेवेत्यर्थः असीति शेषः
नविषयः त्वमितरविषयभूतानासीत्यर्थः तत्किम् यत्ब्रह्म गलितभेदैः गलितः गतः भेदो येष्यस्ते गलितभेदाः
तेरहं तमतिपादकैः नेह नानास्ति किंचनेत्यादि ब्रह्मरूपैः साक्षाद्देवैरपि प्रत्यक्षश्रुतिभिरपि न अवसितं इत्यजयान-

नयत्साक्षाद्देवैरपि गलितभेदैरवसितं नयस्मिन् जीवानां प्रसरति मनोवागवसरः ॥

निश्चितमित्यर्थः चेत्तत्कर्मणीति धातोर्द्यति स्यतीतीत्वं उपसर्गवशादुक्तार्थलाभः तदुक्तम् उपसर्गेण धात्वर्थोच-
लादन्यत्र नीयत इति ननु नेह नानास्ति इत्यादि श्रुतिभिः इतराभावबोधनेपि स्वाभावाबोधनेन कथमहं तसिद्धि-
रिति चेन्न स्वस्मिन् अपि स्वप्रवृत्त्या स्वाभावस्यापि बोधनात् अतएव ससजुषोरुः स्वरवसानयोर्विसर्जनीयः इत्या-
दिनिर्देशाः संगच्छन्ते इति हि क्व वेदानामध्यगोचरमित्युक्तत्वादिति भावः पु० यस्मिन् ब्रह्मणि जीवानां व्यासादि

गंगाल

६

कोशात् स्त्रियामपितृशब्दः रात्रौरतिसमयेलापितः अतएवस्थितइत्यर्थः एतादृशः मृगमदः कस्तूरी मृ
गनाभिर्मृगमदः कस्तूरीचेत्यमरः तवतोयैरंभोभिः सहयुक्तेतृतीया अंभोर्णस्तोयपानीयमित्यमरः यावद्य
स्मिन्नेवकालेमिलितिसंबद्धोभवति तावत्तस्मिन्नेवकालेमृगाः मृगयन्ति उदरपोषणायतृणादिक मन्वेषयं
तितेमृगाः हरिणाः मृगेकुरंगवातायु हरिणाजिनयोनयइत्यमरः विमलवपुषः विमलंमलरहितंवपुष्येषांते

मृगास्तावद्देमानिकशतसहस्रैः परिहृताविशं
तिस्वच्छंदंविमलवपुषो नंदनवनम् ७

एतादृशाः संतो नंदनवनं नंदयतीति नंदनम् नंदादित्वात्ल्युः तच्चतत्वनंच इंद्रोद्यानं नंदनवनम् अस्यो
द्यानमित्यमरः स्वच्छंदं यथास्यात्तथाविशंतिगच्छतीत्यर्थः क्वचित्तुविमलमनयइतिपाठः कथंभूताः
मृगाः वैमानिकशतसहस्रैः विमानैश्चरन्तिगच्छन्तीतिवैमानिकाः देवाः चरतीतिठक् तेषांशतानिशा
तानां सहस्त्राणितैः परिहृताः वेष्टिताः ७ ७ ७ ७ ७

रीका

381

६

॥ ॥
 रम् अतिशयेन स्वादुः स्वादीयान् अतिशयने ईयसुन् सचासौ सलिलभरश्चतं आतृप्तिपर्यंतं पंचम्यपाङ्गु-
 रिभिरितिसमासः पिबतांषानं कुर्वतां पाधातोः शतरिपाधेति पिबादेशः एतादृशानां जनानामानंदः निर्वा-
 णपदवीम् निर्वाणस्य कैवल्यस्य पदवीमार्गम् मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणेत्यमरः परिहसति उपहसति ६ इदा-
 नीं साक्षात्स्वयं स्नानमकुर्वतामपित्वयि अन्यसंबंधित्वेन स्वावयवपतने ते वामप्युत्तमलोकप्राप्तौ साक्षात्स्ना-

सुधातः स्वादीयः सलिलभरमातृप्तिपिबतां जनानामानंदः परिहसति निर्वाणपदवीम् ६
 प्रभाते स्नातीनां नृपतिरमणीनां कुचतटीगतो यावन्मातर्मिलितिवतो यैर्मृगमदः

यिनां किंवक्तव्यमित्याह प्रभातइति भोमातः प्रभाते उषसि प्रत्यूषो हर्षुरवं कल्पमुषः प्रत्यूषसौ अपि प्रभातं
 चेत्यमरः स्नातीनामर्थान्तवजले स्नानं कुर्वतीनाम् नृपतिरमणीनां राजसुन्दरीणां ब्राह्मणादिस्त्रीणां दारि-
 च्यबाहुल्यात् मृगमदो न मिलतीति उक्तम् नृपतिरमणीनामिति तारासंतुसंपत्तिबाहुल्यात्स सुलभइति भा-
 वः कुचतटीगतः कुचाचांतस्य पांताः वास्तुगतः विद्यामानः तद्वशाद्वाज्जातिरुक्ष्णोऽङ्गीप् नदं त्रिषु इति

श्रीगणेशायनमः पितुः स्कंदे स्थित्वा विमलमुकुरा लोकनधियाहिमांशं व्याकर्षन् नहि भयविधूनेन मनसा
 विहं हित्वा वह्निं सरसमणिषु व्यागिरिभुवाशक्तं भीतो नीतो दिशतु बहुवः शंभुतनयः १ गंगे त्वद्वारिधाराभ
 वमरणजरापारवीरास्तु सारा राजदेवादि नारीविहरणविलसन्ती रनीरा तुषारा दैत्यारात्यंघ्रिचारा हरगिरि
 सुशिरोदेहभारातिधीरारूपेणाक्रांत सारा निजजनघृजिनौघौघहारा विहारा २ अंबा निजमुखाक्रांत चं
 द्रविंबां नमाम्यहं केदारं वैरि सदारं सुक्ताहारं च सुंदरम् ३ येनाकारिदशास्योदशमुरवहीनोपि बाणसं
 घैर्न वनजाया चौर्यकरो सोषो वतु जानकीकांतः ४ हरिरामं गुरुं नत्वा भास्करप्रीतये मया पीयूषलहरी
 व्याख्याक्रियते हियथामति ५ अत्रैवं श्रूयते कविर्जगन्नाथो दिल्लीवल्लभा श्रितस्तद्यवनीसंसर्गदोष
 भाकृसत्तृगंगायाः सकाशात् द्विपंचाशत्सोपानांतरित निजगृहे स्थितः सत्तत्रैव जान्हव्यागमनस्पर्शनेना
 त्मशब्दिकामयमानः सत्त काव्यं यशसेः श्रुते व्यवहारविदेशिचेतरक्षतये सद्यः परनिर्घृतये कांतासं
 मिततयोपदेशयुज इति काव्यप्रकाशोक्तेः शिवेतरक्षतिफलकगंगास्तुतिरूपं काव्यं चिकीर्षुर्विभविघाता
 यवस्तु निर्देशात्मकं मंगलमाचरन् स्वाभिमतं प्रार्थयते समुद्रमिति भोगंगे तेन वयुष्मदः षष्ठ्येकवच

नविशिष्टस्य तेमयावेकवचनस्येति ते आदेशः युष्मदर्थश्च संबोध्यः युष्मदः संबोध्यः स्वतंत्रः कतो अस्म
 दोवाच्यः इत्यभियुक्तोक्तेरित्याद्यन्यत्र विस्तरः तत्सलिलम् सलिलं भक्तजनपापादिनाशाय गच्छतीति स
 लिलंजलम् बलगतौ सलिलकलीत्युणादिसूत्रेण लब्धं सलिलं कमलंजलमित्यमरः एवं चाशिवशमनप्रार्थ
 नं युक्तमिति भावः नः अस्माकमाशिवमकल्याणम् शमयतु नाशयतु प्रार्थनायां लोट् तत्किम् यत्सलि
 लं सकलवस्तुधायाः सकला चासौ वस्तुधा च सोर्वीतस्याः वस्तुधौर्वी वस्तुधरेत्यमरः यद्वा कलाभिः सहिता सक

समृद्धं सोभाग्यं सकलवस्तुधायाः किमपि तन्महैश्वर्यं लीलाजनितजगतः खंडपरशोः

ला वस्तुधनंधत्ते इति वस्तुधा सकला चासौ वस्तुधा च तस्याः किमपि अनिर्वचनीयममौल्यं वा समृद्धं बहुसौ
 भाग्यं शोभादायकम् अतिचतुरायाः सधनाया अपि पृथिव्याः गंगासलिलं विनानशोभेति लोकेऽपि अ
 तिचतुरायास्तादृकं नूपुराद्यलंकारसहिताया अपि प्रमदायाः कुंकुमकृष्णमणिभिर्विनानशोभाभवती
 त्यापामरप्रसिद्धं पुनस्तत्किम् यत् लीलाजनितजगतः लीलायाविलासेन न तु श्रमेण जनितानि उत्पत्त्या

दितानिजगंति चतुर्दशभुवनानियेनसः तस्य खंडपरशोः खंडयतिरिपून्निहिनस्तीतिखंडः तादृशः परशुः
 शस्त्रविशेषोयस्यभूतेशस्य भूतेशः खंडपरशोरित्यमरः महेश्वर्यमहत्तदेश्वर्यचमहाविभूतिभूतम् वि
 भूतिभूतिरेश्वर्यमित्यमरः सन्महदितिसमासेआइ. महदित्यात्वेवृद्धिः गंगासलिलमात्रसहायेनेश्वरेणवि
 लासादेवचतुर्दशभुवनानिकृतानीतिभावः लोकेपिक्वचनधनेसहायेसति लीलयाब्रह्मपुर्यादिकंनिर्माती
 तिप्रसिद्धम् पुनस्तत्किम् यत्श्रुतीनां श्रूयतेधर्मोयाभिस्ताः श्रुतयः चत्वारोवेदाः शुभ्रजीत्यादिनाक्तिन्

श्रुतीनांसर्वस्वसुकृतमथमूर्तस्मनसांसुधासौंदर्यतेसलिलमशिवनःशमयतु १

श्रुतिःस्त्रीवेदआश्रायइत्यमरः तेषांसर्वस्वसर्वचतत्त्वंचसर्वस्वं इदमेववेदानांधनमितिभावः यद्वा
 सर्वचतत्त्वंच आत्मा इदंसलिलमेववेदानाभात्मोतिभावः स्योजातावात्मानिस्वंप्रिषात्मीयेस्योस्त्रियां
 धनइत्यमरः पुनस्तत्किम् अथयत्स्मनसांरूपवर्णाम् रूपवर्णाः स्मनसइत्यमरः मूर्तसशरीरम्
 सुकृतंपुण्यम् स्याद्धर्ममस्त्रियांपुण्यश्रेयसीसुकृतंरुषइत्यमरः पुनस्तत्किम् यत्सुधासौंदर्यम् स

धेवामृतमिवसौंदर्ययस्यतत् अतिशब्धमित्यर्थः मधुरास्वादचिरजीवित्वादितत्कार्यकारीतिवा यद्वा सुधा
 सौंदर्यमितिवापाठः सुधेतिपृथक्पदम् चंद्रोमुखमिति वत्सलिलविशेषणम् पुनः० सौंदर्यम् सम्यक् द
 र्शहिमाचलकंदरंतत्रभवंसौंदर्यम् अकार्येऽण् सौंदर्यमेवसौंदर्यमितिचातुर्वर्ण्यादित्वात् व्यञ् आदौ
 हिमाचलेप्रकाशितमितिभावः अथवासुधायाः सौंदर्यंभ्रातृरूपम् सौंदराद्यदित्यः अत्रदरस्मितमि
 तिश्लोकपर्यंतंशिरवरिणीछंदः तल्लक्षणंतु रसैरुद्वेच्छिन्नायमनसभलागः शिरवरिणीदत्तरत्नाकरोक्तं
 शिरवरिणीम्योस्सौन्दर्योत्तुरुद्रादितिपैंगलंचबोद्धव्यम् ननुछंदोत्तरंत्यत्कानेनैवछंदसाकिमितिच
 र्णनमितिचेत् अत्रोच्यते शिरवरिणीछंदसिजलदेवताकयगणस्यादौसत्वेन जलस्पर्शंरूपाभिमतफ
 लसिद्धिर्भविष्यतीत्याशयेन अशोकवनितान्यायेनवेति कृतधियोविदांकुर्वतु तदुक्तम् मौभूमिः
 श्रियमातनोति यजलं हृद्दीरवन्निर्मृ तिसोवायुः परदेशदूरगमनंतव्योमशून्यंफलम् जःसूर्योरुजम
 दधाति विपुलांभेदुर्यशोनिर्मलंनानाकः स्मरवमीशितंफलमिदं प्राहुर्गणानांबुधा इति किमपितनू इत्ये
 कंपदंवा किमपि अनिर्वचनीयंमोक्षप्राप्तिरूपंफलंतनोति विस्तारयतीति किमपितनू तनुविस्तारेक्षि

धादुवङ् प्रोत्तुंगाः उन्नताः एतादृशास्तरंगाः ऊर्मयः भंगस्तरंगोर्मिर्वैत्यमरः भवतां भक्तजनानां दुरितभय
भंगाद्य दुरितंचमयंचतयोर्मिगायनाशायक्रियार्थोपपदेतिचतुर्थी भवन्तु आशिषिलोद् कथंभूतास्तरंगा
उदंचन्मार्तेडस्फुटकपटहेरंबजननीकराक्षव्याक्षेपक्षणजनितसंक्षोभनिवहाः हे शिवे रंचनेशब्दकरोति
इतिसप्तम्या अलुक् हः शंकरेहरोहं सेरणरोमांचवाजिषु इति नानार्थमंजरी अबिरविशब्दे पचाद्यच् त
लुरुषे कृतीतिसप्तम्या अलुक् अप्येकदंतहेरंबलंबोदरगजानना इत्यमरः हेरंबस्यजननीमाता पार्यती

(अपिद्रागाविद्यादुमदलनदीक्षायुरुरिहप्रवाहस्तेवारांश्रियमयूमपारांदिशतुनः ३) उदंच

न्मार्तेडस्फुटकपटहेरंबजननीकराक्षव्याक्षेपक्षणजनितसंक्षोभनिवहाः तस्याः कराक्षाः अपां

गदर्शनानि कराक्षोपांगदर्शनमित्यमरः स्फुटंचतकपटंचव्याजंच कपटोस्त्रीव्याजेत्यमरः स्फुटकपटेनहेरंब
जननीकराक्षाः उदंचन् उदर्यप्राप्नुवन् योमार्तेडः अर्कः विकर्तनार्कमार्तेड इत्यमरः उदंचन्मार्तेडवत् स्फुटक
पटहेरंबजननीकराक्षाः अतिरक्ता इत्यर्थः तेषां व्याक्षेपः विलंबः चिरकालपर्यंतं कराक्षस्थितिरित्यर्थः यदा

व्याक्षेपः संबंधः तेन क्षणं क्षणपर्यंतं जनितः उत्पादितः तादृशः संक्षोभनिबहो भयसमूहो येषां ते पुनः कथं
भूताः अतएव हरशिरसि स्थाधारभूते महादेवमस्तु के त्वंगंतः कंपंतः इतस्ततो गच्छंतो वा त्वगिकं पने इत्य-
स्मात् उरव उरवीति दंडके पठितगमनार्थकत्वात् उभयार्थकत्वं क्वचित्तु उदंचन्मात्सर्येति पाठः तत्र सापत्य
भावादुदंचन्मात्सर्येणेति व्याख्येयम् ३ इदानीं त्वदाश्रयाश्रया सर्वसुरास्तृणप्रायीकृताः अधुना यदि

भवंतु त्वंगंतो हरशिरसि गंगा तनुषु वस्तुरंगाः प्रोत्सुंगादुरितभयभंगाद्यभवताम् ३ तवा
लंबादं वरसुरदलधुगर्वेण सहसामया सर्ववज्ञा सरणिमथनीताः सुरगणाः त्वमेकार्थकरणो उदा-

सीनातर्हि अहं केषामग्रे रोदनं करोमीत्याह तवेति भो अंबजननि अंबार्थनद्योरिति ह्रस्वः तवालंबादाश्र-
यात् स्फुरदलधुगर्वेण स्फुरन् देदीप्यमानः अलधुर्महान् गर्वो हंकारो यस्य तेन मया सर्वे सुरगणाः अवज्ञा-
सरणिं अवज्ञायाः अवहेलनस्य सरणिस्तां सहसा अविचारेण नीताः प्रापिताः अत्र प्रधानकर्मण्यारव्येयैला-
दीनाहर्दिकर्मणामिति भाव्योक्तेः सुरगणरूपे प्रधानकर्मणिक्तः अतएवाभिहितत्वात् तत्र प्रथमेति दिक् भो

भागीरथि भगीरथस्येयं भामीरथी तत्संबोधनम् तस्येदमित्यणिदिद्वाणेति डीप् इदानीमुद्धारसमये यदि औ
 दास्यं उदासीनत्वं उद्धारानुकूलव्यापारशून्यत्वमित्यर्थः भजसि अंगीकरोषि तदा तर्हि निराधारः निर्गतः आ
 धारो यस्य सः एतादृशो ह मिह लोके केषां पुरः अग्रे रोदिमिरोदनं करोमि हा इति कष्टे रवे देवा इति त्वं कथय वद
 रुदिर् अश्रुविमोचने रुदादिभ्यः सार्वधातुके इतीद् देवानामवहेलनात्तैः त्यक्तः त्वमपि अस्मिन् समये यदि
 त्यजसि तर्हि मेकागतिरिति त्वमेव कथयेति भावः ४ पुनरपि प्रवाहरूपं स्मरन् पापहरणं प्रार्थयते स्मृतिमि

इदानीमौदास्यं भजसि यदि भागीरथि तदानिराधारो हारो दिमि कथय केषामिह पुरः ४ स्मृतिं या
 तां पुंसामेकतस्कृतानामपि च या हरत्यंतस्तद्रांतिमिरभिवचंद्रांशसरणिः - ति हे गंगे तव प्रवाहरूपाम्

तिः अकृतस्कृतानां अतीताद्यतनजन्मस्कृतपातकानां पुरुषाणामपि स्मृतिं स्मरणं याता प्रामासती चंद्रां
 शसरणिः चंद्रं स्यांशवः किरणाः तेषां सरणिः पंक्तिः सरणिः पद्धतिरित्यमरः तिमिरं अंधकारं यथा तथा तस्तं
 द्रां अंतः करणाजानालस्यं नाशयति यथा चंद्रोदयेन तमो नश्यति तथा तव स्मरणेन महापातकिनां तत्सदृशा

गंगाल-

५

नापातकं नश्यति पुनः मूर्तिः सकलाः सुराः देवाः तैः संसेव्यसलिला सेवनीयजला एतादृशी ते मूर्तिः म
मांतः संतापं अंतः करणस्थं त्रिविधं कायिकवाचिकमानसिकरूपं पापं च तत्कृतं संतापमाधिभूता ध्यात्मा
धिदैवं वाहरताम् तथा जाते जन्ममरणकष्टान्मुक्तः स्यामिति भावः ५ इदानीं राज्यत्यागपूर्वकं त्वत्तीरवा
सिनां त्यंभः पानेन जायमान आनंदः ततो न्यूनसुरवं मोक्षमुपहसतीत्याह अपीति भोजननिप्राज्यमपि प्रभूतमपि
प्रभूतं प्रचुरं प्राज्यमित्यमरः समुद्रांतमपीत्यर्थः एतादृशं राज्यं राज्ञः कर्मपुरोहितादित्याद्यैः प्रजापालना

इयं सा ते मूर्तिः सकलसुरसंसेव्यसलिलाममांतः संतापं त्रिविधमपि पापं च हरतां ५ अपि प्राज्यं

राज्यं तृणमिव परित्यज्य सहसा विलोलद्वानीरं तव जननितीरं श्रितवताम् त्वकं सहसा तृणमिव परि

त्यज्य अनेन लोभाभावः सूचितः विलोलद्वानीरं विलोलंतः वायुना चंचलाः बानीराः वेतसवृक्षाः यस्मिन् त
त् वेतसपर्याये रथाभ्युपविष्टुलशीतवानीरं वंजुला इत्यमरः अनेन छाया निविडत्वं सूचितम् एतादृशं
तव तीरं कूलं रोधश्च तीरं चेत्यमरः श्रितवतां सेवतां सुधातः अमृतात् पंचम्यां तात सिल्स्वादीयः सलिलभ

टीका.

390

५

तृष्णी तथाचक्रोशः पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्मांश्चिवस्तुषिति ददानादाचीनलोपेतिषणीनिषेधात् पद।
 द्वितीया एतादृशीत्वंदहलोके केनतुलनीयाउपमेयासीतिनः अस्मान्कथयचद तादृशस्यकस्याप्यभावान्
 नाप्युपमेयासीतिभावः यद्वा केनब्रह्मणातुलनीयासि अपितु नेत्यर्थः ब्रह्मणोपि तादृशसामर्थ्याभावादि
 भावः तुलनिष्कर्षइतिधातोरनीयर् विष्णुरूपं वस्त्वितिपक्षेसारूप्यमुक्तिः प्रतीयते तदुक्तं श्रीमच्छंकराचार्यैः
 न्माध्याद्गुलांछनोगंरुडगः पीतांबरोनिर्गतः नारायणंवाशिवंवाइतिवेतितत्किं यद्विष्णुपदंमहादानैः गजाश्व

अचिंत्यंतद्विष्णोः पदमखिलसाधारणतयाददानाकेनासित्वमिह तुलनीयाकथयनः ११ शिबिका

लादिरूपैः ध्यानैः चिन्तैकाग्रतयाचिंतनैः अपिचबहुविधवितानैरपिच बहुविधाः अनेकप्रकाराः येवितानाः क्रतवः क्रतु
 विस्तारयोरस्त्रीवितानंभिषुतुच्छकइत्यमरः बहुविधाः येवितानाउल्लोचास्तेः अस्त्रीवितानउल्लोचेत्यमरः घोराभि
 भयंकराभिः परमकष्टसाध्याभिर्वा स्तुषिमलतपोराशिभिरपि स्तुषिमलानिनिर्मलानि नतुमारणोच्चादनवशीकरण
 जनकानितादृशानियानितपांसि तेषांराशयः समूहाः तैरपिनलभ्यंनप्राप्यम् अर्हार्थलभधातोः पोरदुपधादिभि

गंगाल-
५

न
म
रि
रि
प्र

गंगाल-
१०

यत् पुनस्तत्किम् अचिंत्यं चिंतनं हेतुगोचरमिति भावः ११ इदानीं दर्शनं मात्रेण नृणां संसारमयहंशी-
त्वां शिवः पार्वत्यनुरोधे त्यागपूर्वकं निरंतरं शिरसि विभर्तीत्याह नृणामिति शोभागीरथि नेतवमूर्तेः ततो-
महिमानं परमदुर्धरकार्यकर्तृत्वरूपं माहात्म्यं इह लोकेकः निगदतु वदतु अपितु न कोपीत्यर्थः माहात्म्यबाहुल्य-
न क स्यापिवाणी प्रसराभावादिति भावः कथं भूतायाः मूर्तेः ईक्षामात्रादपि ईक्षैव ईक्षामात्रमिति मय-

नृणामीक्षामात्रा दपि परिहरं त्यागवभयं
शिवायास्तेमूर्तेः कइहमहिमानं निगदितु ॥

त्य
व
न

रज्यंसकात्समासः मात्रं कात्स्न्येवधारणे इति कोशादवधारणं मात्रशब्दार्थः तस्मादपि नृणां नृचेत्य-
वैकल्पिकत्वाद्दीर्घाभावः भवभयं भवात्संसारद्वयम् हरं त्याः तदुक्तं गंगेत्यदर्शनान्मुक्तिर्न जानेस्म-
न जंफलमिति पुनः कथं भूतायाः शिवायाः शिवयतीति शिवा तत्करोतीति पयतात्पचाद्यचिराप त-

यद्वा शिवंकल्याणं अस्तीत्यस्याः सातस्याः यद्वा शिवो महादेवो भर्तृत्वेन अस्त्यस्याइति शिवोमोक्ष
 स्याइति पक्षचतुष्टयेपि अर्शआद्यच् शिवोमोक्षे महादेवोऽक्षरेक्षेमेजले शिवमितिशाश्वतः श्रीकंठः कपदः
 ग्रः कमर्दी श्रीकंठः शितिकंठः कपालमृदित्यमरः अमर्षम्लानायाः अमर्षेण कोपेन कोपक्रोधामर्षरोषइत्य
 रः म्लानाग्लानातस्याः एतानृशः गिरिभुवः गिरेर्हिमाचलात् भवतीतिगिरिभूः पार्वतीकिं प तस्याः प

अमर्षम्लानायाः परमननुरोधागिरिभुवो
 विहायश्रीकंठः शिरसि नियतं धारयति यां १२

ल्लुष्टं अनुरोधं अनुसूरणं विहायत्यत्कायांगंगां शिरसि नियतं निरंतरं यथास्यात्तथा धारयति विभर्ति स
 र्थेपिच सपत्नीभूतगंगायाः मस्तकधारणेन जातकोपायाः अपि पार्वत्याः सांतवनादिकं विहाय अधिकगुणव
 त्त्वामेव शिरसि विभर्तीति भावः लोके अपि अतिगुणवतो हीरकस्य मस्तकधारणं प्रसिद्धमेव १२ ७

इदानीं उन्मत्तादिभिरपि विनिन्द्यानि परिहर्थाणि अवाच्यानि यानि पापानि तन्नाशिनीत्वमेवेत्याह विनिन्द्या
 नाति भोगंगो उन्मत्तैरविचारकारिभिः विशेषेण निन्द्यानि निन्दितुं योग्यानि अपि च पतितैरपि प्रायश्चित्तादि
 भिः परिहर्थाणित्याज्यानि द्वात्यैः गर्भाधानादिसंस्कारहीनैः द्वात्यः संस्कारहीनः स्यादित्यमरः अ
 च्यानि वक्तुमयोग्यानि पिशूनैः कर्णेजपैः कर्णेजपः सूचकः स्यात्पिशूनो दुर्जनः खल इत्यमरः सपुलकं स

विनिन्द्या न्युन्मत्तैरपि च परिहर्थाणि पतितैरवाच्यानि द्वात्यैः सपुलकमपास्यानि पिशूनैः हरंती
 लोकानामनघरतमेनांसि कियतां कदाप्यश्नातात्वं जगति पुनरेकाविजयसे १३ रोमांचं यथा स्या

था अपास्यानित्याज्यानि एतादृशानि कियतां किं परिमाणमेषां ते कियंतः तेषां किमः संख्या परिमाणोऽति
 तिषतुष किमिदं स्यां वोयः बहूनामित्यर्थः लोकानामेनांसि यंत्यधोऽभिस्तानि यंति गच्छन्ति प्रायश्चित्ता
 नावातानि एनांसि कलुषाणि इण् आगसीत्यसुण् कलुषं वृजिनैर्नोयमित्यमरः हरंतीनाशयंती एका
 कदापि कस्मिन्नपि काले अश्नाता अखिन्ना एतादृशीत्वं जगति विश्वस्मिन् विजयसे सर्वोत्कर्षणाय

लोकेकश्चन कदाचित् एवकार्यं यदिकरोति तदाश्नांतो भवति बहुभिर्वा एकं महत्कार्यं कृतं चेत् सर्वे आंताः भवंति
 त्वंतु अस हाया द्वितीया सर्वेषां पापानि निरंतरं हरंत्यपि नश्नांतेति समापियापंदूरी करिष्यस्येवेति भावः १३
 इदानीं तव गुणानामेवायं दोषः यत् पृथ्वी तले शोकनाशाय स्वर्लोकात्पतंत्यास्तव निर्लोभोपिशिवः कपटस्थाप
 नमिषेण प्रतिग्रहं चकारेत्याह स्वर्लंतीति लोभागीरथि अवनितलशोकापहृतये अवन्त्याः पृथिव्याः तलं

स्वर्लंती स्वर्लोकादवनितलशोकापहृतये जराजूटग्रंथौ यदुसि विनिबद्धा पुरभिदा अयेनि
 लोभानामपिमनसिलोभं जनयतां गुणानामेवायं तव जननि दोषः परिणतः १४

स्वरूपं अधः स्वरूपयो

रस्त्रीतलमित्यमरः तत्रयः शोकः तत्रापहृतिर्नाशः तस्यैव अपहृतिं कर्तुमित्यर्थः स्वर्लोकात् स्वर्लंती पतंती त्वं पुर
 रभिदा शिवेन जराजूटग्रंथौ जराजूटस्य कपटस्य ग्रंथिः तत्र यत् विनिबद्धा विशेषेण निरंतरं बद्धासि उपसर्गद्वयं क
 दापि अन्यत्र गमनाभावं बोधयति अये जननि निर्लोभानामपि निर्गतः लोभो येषां तेषामपिमनसि चित्ते लोभं
 इच्छां जनयतां कुर्वतां तव गुणानामेव दयादाक्षिण्यादीनामेवायं दोषः परिणतः प्रसृतः निर्लोभतया कदाप्यप

गंगाल.

१२

निग्रहकर्ताशिवः तवगुणलोभप्रशनेनैव अपूर्वप्रतिग्रहं चकारेति भावः १४ इदानीं सर्वेषां रक्षणं स्वमंपरमो
षधं त्वमसीत्याह जडानिति श्री अं व इह कलौ जडान् अज्ञान् क्रियासु मंदानित्यर्थः जडो जड इत्यमरः अं
धान् चक्षुरिन्द्रियहीनान् पंगून् पादगतिहीनान् प्रकृतिबधिरान् प्रकृत्या स्वभावेन बधिरान् श्रोत्रेन्द्रियही
नान् शब्दश्रवणासमर्थानित्यर्थः उक्तिविकलान् उक्तिभिर्वचनैर्विकलाः हीनाः तान् पूर्वसदृशोतिसमासः
व्याहार उक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वच इत्यमरः वचधातोः क्तिनि वचिस्वपीतिसं प्रसारणं ग्रहग्रस्तान् ग्रहे

जडानंधान्यंगून् प्रकृतिबधिरानुक्तिविकलान् ग्रहग्रस्तानस्ताखिलदुरितनिस्तार
सरणीन्

रादित्यादिनवग्रहैर्ग्रस्ताः कवलिताः कृतपीडा इति यावत् तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे स्वर्क्षा
चंद्रखलास्त्रिंशत्तारिषु शतभाः सप्ताहगोष्ठः पुनश्चापुत्राक्षयधर्ममृत्युषुकविः स्वास्तत्रिकोणो गुरुः सौम्यो व्यं
त्यसमेऽखिलाभगताः शतकुं नवेषु द्विगश्चंद्रोऽथो निजभाक्कमं न वत्ततं त्र्यद्रीषु शेषं न स दिति अस्ताखिल
दुरितनिस्तारसरणीन् अखिलानि चतानि दुरितानि च पापानि तेषां निस्तारणं नाशनम् तस्य सरणिः प्राय

वीका.

396

१२

श्चिताद्याचरणमार्गः अस्ताऽविद्यमाना अखिलदुरितनिस्तारसरणिर्धैषांते तान् पापबाहुल्येन अविद्यमानप्रायश्चि-
त्तादीनित्यर्थः निलिंपैर्देवैः अनुपसर्गांल्लिंपेति सूत्रस्थेन नौलिंपैः संज्ञायामिति वार्तिकेन शः मुक्ताच्च स्वहस्तेन परि-
त्राणाभावात् अपिच निरयांतर्निरयस्य नरकस्य अंतर्मध्ये स्थान्नारकस्तु नरको निरयो दुर्गतिः स्त्रियामित्यमरः
निपततः नितरांपतंतिते निपतंतः तान् एतादृशान् नरान् अनुव्यान् व्रातुं त्वं परमं उल्लूखं भेषजं औषधमसि भेष-
जौषधभेषज्यानीत्यमरः एवं च सर्वभेषजं त्वं सर्वांतर्गतस्य ममापि भेषजं भविष्यस्येवेति भावः १५ इदानीं क-

निलिंपैर्निर्मुक्ता नपिच निरयांतर्निततो नरानं वव्रातुं त्वमिह परमं भेषजमसि १५ स्वभावस्वच्छा-
नां सहजशिशिराणामयमपामपारस्ते मातर्जयति महिमा कोपि जगति ॥ पिलमुनिनिर्दग्धाः त्वत्संबं-

धवशात् स्वर्गे दिव्यदेहधारिणः सगरजाः सगरपुत्राः अद्यापि तव महिमानं अहो धन्या जान्हवी निधनंगता अ-
पिच यं यत्संगवशादीदृशा जाता इत्याकारकं गायंतीत्याह स्वभावेति भो मातः स्वभावस्वच्छानां स्वभावेन नि-
र्गेण नतु कृत्रिमेण स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चाप्युपैतृरित्यमरः स्वच्छानां निर्मलानां सहजमनायासेन मणि-

काद्यसंक्षेपेण शिशिराणां शीतलानां उक्तं च कालिदासेन शैत्यं हि यत्सामकृतिर्जलस्येति एतादृशीनांते अपांवा
 राम् आपः स्त्रीभूम्नि वारिवारि इत्यमरः अपारः अमर्यादः अयं कोपि विलक्षणो महिमा माहात्म्यं जगति जयति स
 र्वोत्कर्षेण वर्तते सगरजाः सगरराजपुत्राः अनवद्यकृतिभूतः संतः न अवद्यागर्ह्य अनवद्यास्तत्या अवद्यपण्ये
 निसूत्रेण गर्हायां अवद्येति निपातितम् तादृशी चासौ द्यकृतिश्च तां विभ्रतिते एतादृशाः संतः अतएव स्फुटपुलक
 सांद्राः संतः स्फुटाः प्रकटाः ये पुलकाः रोमांचाः तैः सांद्राः निबिडाः संतः महिमानं अद्यापि सुदार्पिता गायांति व

सुदार्पिता गायांति द्यतलमनवद्यकृतिभूतः समासाद्याद्यापि स्फुटपुलकसांद्राः सगरजाः १६

दंतीत्यर्थः किं कृत्वा द्युतलं दिवस्तलम् दिवउदित्युत् द्योदिवोद्वेस्त्रियामित्यमरः समासाद्य अधिष्ठित्यसगरेण
 हि अश्वमेधकरणाय अश्वो विनिर्मुक्तः तत्संरक्षणाय स्वपुत्राः नियुक्ताः स अश्वः इंद्रेण चौर्येण पाताले नी
 तः सगरपुत्राः अपितदानयनाय तत्र गताः तैरसर्वेकपिलेन निर्दग्धाः पश्चात् सगीरयेन स्वर्गात् गंगामानीय
 जीविता इति स्पष्टं रामायणादौ १६ इदानीं स्वत्यपापिनां दोषापनुत्तयेभिर्जगति गोदावर्यादीनि बहूनिती

यानिसंति अतीतप्रायश्चित्तानांतु दोषहरणे त्वत्सदृशीत्यमेव समर्थेत्याह कृतेति भोजननिकृतक्षेत्रेन स्कान-
कृतानि शुद्धाणि अत्यानियन्तां दुष्प्रक्षणादीनि एनां सिपापानियेस्ते तान् शेषादिष्माषेति कप् अथ पापाचरणानंत
रंश्चादिति शीघ्रं संतसमनसः संतसंपश्चात्तापयुक्तं मनोयेषांते तान् एतादृशान् नरान् समुद्धर्तुं आचरितपापात् दूरी-
कर्तुं त्रिभुवनतले त्रयाणां भुवनानां समाहारस्त्रिभुवनं तद्वितार्थेति समाहारे द्विगुः पात्रादित्वात् स्त्रीत्याभावः
तस्य तलं तत्र तीर्थनिबहाः तीर्थानां गोदावर्यादि तीर्थानां निबहाः समूहाः संति वर्तते भोजननिप्रायश्चित्तप्रसर-

कृतक्षेत्रेन स्कानश्चादितिसंतसमनसः समुद्धर्तुं संति त्रिभुवनतले तीर्थनिबहाः णपथातीतचरितान्

प्रायश्चित्तस्य पापनाशनसमर्थधर्मविशेषस्य प्रसरणमाचरणं तस्य पंथामार्गः वादः पंथाश्च मार्गश्चेति त्रिकांडमंड-
नः ऋक्पूरव्येति समासांतो अप्रत्ययः प्रायश्चित्तप्रसरणपथान् अतीतं अत्यंतं गतं चरितं येषांते तानपि बहुका-
लं बुद्धिपूर्वकं महत्यापाचरणेन अविद्यमानप्रायश्चित्तानपीत्यर्थः उक्तंच सुज्ञत्वाचार्यैः सकृत्तिन ईषत्यापे प्रायश्चि-
त्तरघूतमप्रोक्तम् अपयाति मासुदीक्ष्य प्रायस्तदपीह गौरि च व्याघ्रमिति एतादृशानपि नरान् दूरीकर्तुं आचरितपा-

पादुर्द्धुत्वमिवत्वस्मदृशीत्वमेवविजयसे अत्रोपमानोपमेयत्वंगंगायाएव तत्फलं तु अन्यात्वस्मदृशीनास्ती
ति अतएवात्रानन्वयालंकारः तदुक्तम् उपमानोपमेयत्वयदैकस्यैववस्तुनः इंदुरिंदुरिवश्रीमानित्यादौतदन
न्वयइति प्रायश्चित्तशब्दे प्रायस्यचित्तिचित्तयोरितिपारस्करगणपठितसूत्रेणस्मृदिनिव्यन्नः सचरूढ्यायोगेन
चपापनाशनसमर्थविशेषधर्ममाचष्टे प्रायश्चित्तशब्दश्चायंपापक्षयार्थेनैमित्तिके कर्मविशेषेरुदइत्याहुःसंप्र
दायविदोनिबंधकारादयः योगस्वांगिरसादर्शितः प्रायोनामतपः प्रोक्तंचित्तंनिश्चयउच्यते तपोनिश्चयसंयुक्तं
अपिप्रायश्चित्तप्रसरणपथातीतचरितान्तरान्दूरीकर्तुंत्वमिवजननित्वंविजयसे १७
निधानंधर्माणांकिमपिचविधानंनवमुदांप्रधानेतीर्थानाममलपरिधानंत्रिजगतः ॥
प्रायश्चित्तंतदुच्यते अस्यार्थः अनुष्ठितेनद्वादशवार्षिकादिनाअवश्यंपापंनिवर्ततइतिविश्वासोनिश्चयः तेनसं
युक्तंव्रतानुष्ठानलक्षणं तपः प्रायश्चित्तमित्यलंबिस्तरेण १७ इदानीमनेकगुणविशिष्टत्वेनपापहरणक्षमंनवव
धुर्ममपापनाशयतुइतिप्रार्थयते निधानमिति श्रौतमिति धर्माणांवेदेनप्रयोजनमुद्दिश्यविधीयमानार्थानां तदुक्तं
जैमिनिना चोदनालक्षणार्थाधर्मास्तेषांनिधानंस्थानंनिधीयतेस्थाप्यतेयस्मिन्नितिधाधातोः करणाधिकरणयोश्चै

तिल्युद् चपुनः नवमुदानवाश्चताः सुदश्चतासां नूतनहर्षाणां किमपि विधानं जनकं गंगादर्शनेन विलक्षणा हर्षाणां
 यंते इत्यनुभवसिद्धं कर्तृकर्मणोरिति कर्मणिषष्टीउभयत्रचपुनः तीर्थानां प्रधानं चपुनः त्रिजगतः त्रयाणां जगतां
 समाहारः त्रिजगत् तस्य तद्वितार्थेति समाहारे द्विगुः अमलपरिधानं अमलं निर्मलं च तत्परिधानं चामलपरिधा-
 नं अधोऽंशकं अंतरीयोपसव्यानपरिधानान्यधोऽंशक इत्यमरः यथा लोके कस्यचिद्दसनहीनस्य न शोभात
 था एतद्विना त्रिजगतीत्याकृतं चपुनः बुद्धेर्मनीषायाः बुद्धिर्मनीषाधिषणाधीः प्राज्ञाशेषमुषीमतिरित्यमरः समा-

समाधानं बुद्धेरथरवलुतिरोधानमधियांश्चियामाधानं नः परिहरतु तापं तव वपुः १८

धानं नानादुष्टकल्पनानाशकमित्यर्थः अथानंतरम् अधियांनिर्बुद्धीनां तिरोधानं अपिधानं तेषामदृश्यमिति
 भावः अपिधानं तिरोधानं पिधानाच्छादनानि चेत्यमरः अथ श्रियां लक्ष्यामाधानं स्थापकम् मोक्षादिलक्ष्मीसंपा-
 दकमित्यर्थः एतादृशगुणविशिष्टं तव वपुः शरीरं गानं चपुः संहननं शरीरमित्यमरः नः अस्माकं तापं परिहरतु १८

इदानीं कार्यासक्ततयायः तव वियोगो जातः अयं ममैव अपराध इत्याह पुर इति भो मातः मातृत्वेनापराधः सोढ
व्य इत्याकृतं एवं ममैव एष निश्चयार्थः मंतुः अपराधः अस्तीति शेषः कोसावित्याकांक्षायामाह इह लोके तव वियो
गः स्नानाद्यसंबन्धः यत् अभूत् अतः कारणात् क्षणमपि क्षणमात्रमपि करुणा दद्यात् यथा मयि कर्तव्येति शेषः का
रुण्यं करुणा धृतेत्यमरः अपराधमवने मूलमाह कथं भूतस्य मम द्रविणमदिराघूर्णितदृशां द्रविणमेषमदिरा

पुरोधावंधावंध्रविणमदिराघूर्णितदृशां महीपानां नानातरुणतररवेदस्य नियतम्

उन्मादकारित्वात् यद्वा द्रविणंचमदिराचताभ्यां घूर्णिति घूर्णनयुक्ते भ्रमित इत्यर्थः तादृश्यो दृशो येषां ते दृक् दृ
ष्टीचेत्यमरः नाना अनेकेषां अव्ययत्वात् वष्ट्यालुक् एतादृशानां महीपानां मही पान्ति ते महीपाः राजानः ते
षां अग्रे नियतमेव धावंधावंधावित्वाधावित्वा धावुगतिश्च ज्योरिति धातोरासीष्ण्येण सुत्वं चेति णसुलिङ्गि
त्वं तरुणतररवेदस्य अनिवायेन तरुणाः तरुणतरः तादृशाः रवेदः आसौ यस्य तस्य यद्वा नानातरुणतररवेदस्य

त्येकं पदम् नाना अनेकविषयः तरुणतरः रवेदोयस्य पुनः कथं भूतस्य स्वहितशतहंतुः स्वस्यैव हितानि पथ्या
 नितेषां शतं तस्य हंतानाशकः तस्य अतएव पुनः कथं भूतस्य जडधियः जडाधीर्यस्य तस्य १९ पूर्वस्या विधेयेत्यु
 क्तं इदानीं किं विषयिणी दयेत्याकांक्षायां तव जलं मम पुनः भवनमेव दूरीकरोतु इति प्रार्थयते मरुदिति सोमा
 तः ते तव जलं मम जगन्नाथस्य जननजालं जननस्य जन्मनः जनुर्जननजन्मानीत्यमरः तस्य जालं समूहः तत्तज्जालं
 समूहः अनाय इत्यमरः जरयतु नाशयतु ज्वयो हानौ स्वार्थे णिजंतः जनी जृष इति मित्वे मितान् ह्रस्व इत्युपधा ह्रस्वः क
 ममेवायं मंतुः स्वहितशतहंतुर्जडधियो वियोगस्ते मातयं दिह करुणानः क्षणमपि १९ मरुलीला
 लोललुहरिलुलितां भोजपदलीसवलसां रुद्रातच्छुरणविसरत्कौंकमरुचि
 यं भूतं जलं मरुलीलालोललुहरिलुलितां भोजपदलीसवलत्पांसुद्रातच्छुरणविसरत्कौंकमरुचि
 मरुतः वायोः लीलाविलासः तेन लोलं त्यश्चला यालहर्यः वीचयः ताभिः लुलितानि लोलानि यानि अंभोजानि
 कमलानि तेषां पदलीसमूहः तस्याः सवलंतः पतंतो ये पांसवः रजांसितेषां द्रातः समूहः तस्य छुरणं अंगलेपः तेन
 विसरंती प्रसरणशीला तादृशी कौंकमरुचिर्दीर्घिर्यस्य तत् कमलरजः पतनेनात्यंतसारकमिति भावः पु० सुरस्त्री

वक्षोजक्षरदगरुजं बालजटिलं सराणामिन्द्रादिदेवानां स्त्रियः इंद्राण्यादयः तासां वक्षोजाः स्तनाः तेष्वक्षरन्
पतत्रयः अगुरुजंबालः कृष्णचंदनपंकः वंशकागरुराजार्हेत्यमरः निषद्वरस्तुजंबालः पकोरुत्तीत्यमरः तेन जटि
लंसजटंजटाशब्दात्तुदादित्वादिलच् पु० जंबालं जंबालः पंकः अस्त्रियस्मिन्नतत् यद्वा जंबालः शैवालं अस्त्रिय
स्मिन् यद्वा जंबालाः सदनद्रुमाः धत्तूरवृक्षादित्यर्थः ते संत्यस्मिन्नतत् तथा च कोशजंबालः शैवले पंके जगले मदन

सुररन्त्री वक्षोजक्षरदगरुजंबालजटिलं जलं ते जंबालं मम जननजालं जरयतु २० समुत्पत्तिः प
द्मारमणपदपद्मामलनरयान्निवासः कंदर्पप्रतिभटजटाजूटभवने

दुग्दतिपक्षत्रयेपि जंबालशब्दात्
त्वर्थीयो अर्श आद्यच् मरुच्छीलालोललुहरीत्यत्र संहितायां तोलीतिलः कौंकुमरुच्योः समासं कृत्वा पश्चादिसरं
तीशब्देन समासे पुंवद्भावः तालव्या अपि दंत्याश्च शंबुसूकरपांसवः इति हि स्तुकोशात् तालव्योपि पांशुशब्दः २० इदानीमुत्पत्तिस्था
ननिवासस्थानव्यापारसौष्टवेन जगदपेक्षया तव उत्कर्षो वर्तत इति आह समुत्पत्तिरिति भोजननिजगतः विश्वस्मा
त्तवोत्कर्षः आधिक्यं कस्माद्धेतोर्न जागर्तुनास्ताम् अपितु सर्वस्माद्धेतोरुत्कर्षो वर्तत इत्यर्थः उत्कर्षप्रतिपादक

हेतूनाह समुत्पत्तिरिति तवसमुत्पत्तिः सम्यगुत्पत्तिः उद्भवः पद्मारमणपदपद्मामलनरयात् पद्मायाः लक्ष्म्याः
लक्ष्मीः पद्मालयापदोत्पत्तिः रमणः पतिः विष्णुः तस्य पदं चरणकमलं तस्यामलनरवः तस्माद्भवति जनिकर्तुरित्य
पादानत्वम् तवनिवासः स्थितिः कंदर्पप्रतिभटजटाजूट भवने कंदर्पस्यानंगस्य कंदर्पोदर्यकोनंगइत्यमरः प्र
तिभटः प्रतिपक्षीशिवः तस्यजटाजूटः कपर्दः साणवभवनंगृहं तत्रवर्ततइतिशेषः अथानंतरं तवायं व्यासंगः उ

अथायं व्यासंगो हतपतितनिस्तारणविधौ न कस्मादुत्कर्षस्तव जननिजागर्तिजगति २१ नगेभ्यो
यांतीनां कथयतदिनीनां कतमया पुराणां संहर्तुः सुरधुनिकपर्दो धिरुरुहे ॥

द्योगः हतपतितनिस्तार
णविधौ हताः शत्रुभिः शस्त्रादिनामारिताः प्रायश्चित्तिनः तेषां निस्तारणं उद्धारः तस्य विधिः करणं तत्रवर्ततइतिशे
षः विधिर्यधानेदेवचेत्यमरः २१ इदानीं हरशिरसि निवसंत्याः विष्णुपदोद्भूतायाः तवोपमेयाकापिनदीनास्तीत्या
ह नगेभ्य इति भोजननि कविभिः पंडितैः संख्यावान्यंडितः कविरित्यमरः तवतुलालेशः तुलायाः उपमायाः
लेशः लवः लवलेशकणाणवइत्यमरः यस्यां दीयेत तादृशीकावर्तते अपितु न कापीत्यर्थः ननु कृष्णादयो बद्धो व

तेतिइतिचेत्तत्राह नगोप्यइति नगोप्यः पर्वतेप्यः नगोप्राणिष्वन्यतरस्यामितिपाक्षिकप्रतिभान्नचोनलोपाभावः
यांतीनामागच्छतीनांमध्येयतश्चनिर्धारणमितिषष्ठी कतमयातदित्यापुराणांनगराणांसंहर्तुर्दाहकस्यशिव
स्यकपर्दः जराजूदः अधिरूढः अध्यारूढः नगोप्योयांतीनांतदिनीनांमध्येकयावातदित्याश्रीभर्तुःविष्णोःपद
कमलंचरणपंकजंसलिलैः अक्षालिधोतमितित्वंकथय अर्थात् अस्मान्प्रतिवद एवंच तत्कार्यकारणाभावात्

कयाचश्रीभर्तुःपदकमलमक्षालिसलिलैस्तुलातेशोयस्यांतवजननिदीयेतकविभिः२२विध
तांनिःशंकंनिरचधिसमाधिंविधिरहोसुरवंशेषेशेतांहरिरविरतंचतुहः॥

इदमेवमनसिनिधायत्वामहंशरणांगतइत्याकृतं अक्षालीत्यत्रचिण्मायकर्मणोरितिकर्मणिचिण् आदौपूर्वाद्धि
योजयित्वापश्चादुत्तरार्द्धयोज्यम् २२ इदानीमिवजननिमनोरथदायिनित्वयिसत्वांब्रह्मादीनांप्रयोजनमेवनास्ती
त्याह विधत्तामिति भोजननि जनयतिविश्वमुत्पादयतिइति जननीविश्वमाता तत्संबोधनं जगतिविश्वस्मि
न् कामानां मनोरथानांकर्मणिषष्ठी सवित्रीउत्पादयित्रीयदिजननीविश्वमाता त्वंजागर्तिअस्तितर्हिविधिः

विदधाति विश्वमिति विधिः ब्रह्माविधात्रो वेधचेति वेधादेशो सिप्रत्ययश्च निरवधिसमाधिनिर्गतः अवधि
 र्यामादिरूपामर्थादायस्य तादृशो यः समाधिः चित्तहन्तिनिरोधस्तन्निःशंकं निर्गताशंकायस्मिन् कर्मणि यथा
 भवति तथा मयि निर्व्यापारे जगदुत्पत्तिः कथं भविष्यतीति शंकारहितमित्यर्थः विधत्तां करोतु हरिः हरति सर्वे
 षांदुःखमिति हरिः अचदरित्यौणादिकोऽः शेषे स्वरवं यथा स्यात्तथा शेताम् निद्रां करोतु सुखमित्यनेन निद्रां
 गजनकः जगद्रक्षणरूपोपाधिः मास्त्विति सूचितम् हरः हरति विश्वमिति हरः पचाद्यच् शिवः अविरतं निरं

कृतं प्रायश्चित्तेनैरलमथ तपोदानयजनैः सवित्रीकामानां यदि जगति जागर्ति भवति २३

तरं यथा स्यात्तथानृत्यतु नृत्यं करोतु अविरतमित्यनेन मध्ये कार्यंतरचित्ततथानृत्यविरामो मास्त्विति सूचितं प्रा
 यश्चित्तेनैः कृतं स हस्तेन शक्तिं करणाभावात्तानि व्यर्थानीति भावः अथानंतरं तपोदानयजनैः तपोसिद्धिच्छां
 द्रायणादीनि दानानि गजाश्वादीनि यजनानि देवपूजायागादीनि तैरलम् तैः साध्यं नास्तीति भावः गम्यमानं क्रि
 यांप्रतिकारकत्वात् तृतीया अहो इत्याश्चर्ये अनेकेषां कार्यमेकैव त्वं करोषीत्याश्चर्यम् २३ ७ ७

गंगाल.
१८

इदानीं अनाथ इत्यादिविशेषयुक्तोहं स्नेहाद्रिमित्यादिविशेषेण युक्तां त्वां प्राप्तोस्मि अतस्त्वं स्वमहत्त्वयोग्यं कु-
र्वित्याह अनाथ इति भोगंगे अथ यद्यं शिशुः श्यतिदिनेदिने कृशो भवतीति शिशुः शावकः शः किल्मन्वञ्चत्या-
दिसूत्रेण साधुः पृथुकः शावकः शिशुरित्यमरः मातरं जननीं त्वां प्राप्तोस्मि इह विषये त्वं समुचितं सम्यगुचितं यो-
ग्यं विदध्याः कुरुशरणा गतबालं मां मातृत्वान्वात्यजोतिभावः कीदृशोहं कीदृशीं त्वां अनाथः दीनः स्वाम्यंतराभा

टीका

५०८

अनाथः स्नेहाद्रिं विगलितगतिः पुण्यगतिदां पतन् विश्वोद्धर्त्री गदविगलितः सिद्धभिषजं

यवानित्यर्थः स्नेहाद्रिं स्नेहेन प्रीत्या आद्रिं क्लिन्नां आद्रिं सांद्रं क्लिन्नमित्यमर पुनः कीदृशोहं कीदृशीं त्वां विग-
लितगतिः विगलितानष्टागतिः गमनं यस्य सः यद्वा विगलिता पापबाहुल्येन नष्टागतिः पुण्यलोके गतिः ग-
मनं यस्य सः पुण्यगतिदां पुण्येषु गतिः तां ददाति सातां यद्वा पुण्येषु पुण्यलोकेषु गतिदां पु० पतन् पतितः वि-
श्वोद्धर्त्री उद्धारकर्त्री त्रिभुवनविधातुश्च कलह इति वत् शेषषष्ठ्या समासः एवं च विश्वांतर्गतस्य मयोद्धारं करि

१८

रिष्यस्येवेतिभावः पु० मदविगलितः गर्दैः आतंकैः रोगैरित्यर्थः विगलितः विशेषेणगलितः जर्जरितः यद्भांत
 कगदाबाधाः शब्दाः पर्यायवाचका इति सिद्धभिषजंसिद्धोषधदंसिद्धवैद्यरूपा मित्यर्थः रोगहार्यगदंकारोभिष
 कुवैद्योचिकित्सक इत्यमरः पु० तृष्णाकुलितहृदयः तृष्णायापिपासया आकुलितं व्याप्तं हृदयं यरथसः स्त
 धासिंधुंस्तृष्णाया अमृतस्यसिंधुं समुद्रं यद्वास्तृष्णायाः सिंधुदेशं यद्वास्तृष्णायाः सिंधुं नदीं तथाचामरः देशेनद
 विशेषेभ्योसिंधुर्नासरितिस्त्रियामिति अत्रपरिकरालंकारः साभिप्रायविशेषणानां सत्वात् तदुक्तं कुवलया

सुधासिंधुंतृष्णाकुलितहृदयोमातरमयंशिशुः संप्राप्तस्त्वामहमिहविदध्याः समुचितम् २४

विलीनोवैष्वस्वतनगरकोलाहलभरोगतादूतादूरं क्वचिदपिपरतान्मृगयितुम् नंदे अलंकारः परिकरः

साभिप्रायेविशेषणइति २४ इदानींचदारभ्यतवकथामूलोक्तमागतातदारभ्ययमनगरकोलाहलः शान्तः तदूताअ
 पिदूस्देशंगताः विमानसंघश्चदेववीथीर्विदलयतीत्याह विलीनइति भोजननियदवधियदारभ्यतेतवकल्याणीक
 ल्याणकारिकाकथामहीमंडसमगात् इणोगालुडीतिगादेशोगातिस्थेतिचिचोत्तुक् तदारभ्यवैष्वस्वतनगरकोला

हलभरः वैवस्वतस्यांतकस्य वैवस्वतोंतकइत्यमरः नगरं पुरं तत्र कोलाहलभरः कलकलसमूहः कोलाहलः कलक
लइत्यमरः विलीनः विशेषेण लीनः गुप्तअभूदिति शेषः विशेषश्च कस्मिन्नपि काले ईषदपि नास्तीति पूर्वं तत्र पाणि
गमनेन तेषां ताडनात् कोलाहलः स्थितिः इदानीं तु तत्कथाश्रवणमाहात्म्येन पापाभावात् कस्यापि तत्र गमना
भावेन ताडनाद्यभावादिति भावः दूता अपि अर्थात् यमसंदेशहारका अपि स्यात्संदेशहरो दूतइत्यमरः कचिद्दे
शे परेतान् शवान् गृहयितुं अन्येषां दूरंगताः यस्मिन् देशे तत्कथाश्रवणं नास्ति तत्र गता इत्यर्थः ननु यमनगर

विमानानां ब्राह्मणो विदल्यति वीथीं दिविषदां कथाते कल्याणीयदवधिमहीमंडलमगात् २५

गमनाभावे तत्कथाश्रवणिनः केगच्छंतीति चेत्तत्राह विमानानां विशिष्टं आनयंति ये ते विगतमानं वापेषांते वि
मानाः व्योमयानानि व्योमयानं विमानो रूढीत्यमरः तेषां ब्राह्मणो भिकरः स्तोमो धनिकरब्राह्मणेत्यमरः दिविषदां दिविमी
दंतिते दिविषदो देवाः तेषां शहलविशरणगत्थयसाधने धितिधातोः सत्सु द्विषेति क्विप् लृट् क्त्यांचेति डेरत्तुक् सु
षामादित्वात् षत्वं वीथीः मार्गान् देवगमनमार्गानित्यर्थः विदल्यति विशेषेण दल्यति विदारयति त्यक्तथाश्र

५११
 यणमाहात्म्येनसर्वेषांविमानैर्गमनात् चारंवारंविमानसंबंधात् खनितानिव करोतीत्यर्थः २५ इदानींतवजल
 कणाः कामक्रोधज नितज्वरदग्धशरीरिणामस्माकंसंतापशमनं कुर्वीतिप्रार्थयते स्फुरदिति दिव्यसरितः दि
 विआकाशेभवादिव्या भवार्थेदिगादित्याद्यत् स चासौसरिचतस्याःगंगायाःमरुदुल्लासलहरीछटाचंचत्पाथः
 कणसरणायः मरुतः वायोरुल्लासः संबंधः गमनंवा लससंश्लेषणगमनयोरितिधातोर्भावेघञ् तेनयाल्लहर्घः

स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिलज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषांनः प्रतिदिनं हरंतांसंता
 पंकमपिमरुदुल्लासलहरीछटाचंचत्पाथः कणसरणयोदिव्यसरितः २६

तासांयाच्छटाः परंपराः ना
 मिश्रंच त् उद्धत यत्पाथः उदकं कबंधमुदकं पाथः इत्यमरः तरयकणाः तुषाराः तेषांसरणायः पंकयः नः
 अस्माकंकमपिऔषधादिभिरसाध्यतयाअपहर्तुमशक्यमपिसंतापंहरंतांनाशयंतु कथंभूतानांनः प्रतिदिनंदि
 नेदिने इतिप्रतिदिनमव्ययंविभक्तीतिसूत्रेयोग्यतावीक्षापदार्थानतिघनिसादृश्यानीतिचत्वारोयथाशब्दार्थाः त
 ववीक्षायां अव्ययीभावः स्फुरत्कामक्रोधप्रबलतरसंजातजटिलज्वरज्वालाजालज्वलितवपुषां कामोभिलाषः कामः पंच

शरः स्मृतइत्यमरः क्रोधअमर्षः क्रौपक्रोधा मर्षरोषइत्यमरः स्फुरंतौ देदीप्यमानौ चतौ कामक्रोधौ चताभ्यां प्रचलत
रमतिशयितं संजातः उत्पन्नः अतएव जटिलः शिरसावान् एतादृशो योज्यः तस्य ज्वालाः अर्चयः तासां जालं समूहः
तेन ज्वलितं दग्धं तादृशं वपुः शरीरं धेष्वांतेषाम् २६ पूर्वजलकणाः संतापं हरंतामित्युक्तम् इदानीं तापबाहुल्यात्कणा
नां कथं तत्संभवतीति चेत् तव जलानां संघातः अस्माकं तापशमनं करोत्विति प्रार्थयते इदमिति भोजननि श्री

इदं हि ब्रह्मांडं सकलभुवनाभोगभवनं तरंगैर्यस्यांतर्लुठति परितस्तिंदुकमिव स एष श्रीकंठप्रवितत

जटाजूटजटिलो जलानां संघातस्तव जननितापं हरतु नः २७

कंठप्रविततजटाजूटजटिलः प्रविततः विस्तृतः

सचासौ जटाजूटश्च श्रीकंठस्य प्रविततजटाजूटः तेन जटिलः सजटः एतादृशः स एषः तव जलानां संघातः समुदायः
नः अस्माकं तापं हरतु सकः यस्य जलानां संघातस्यांतर्मध्ये सकलभुवनाभोगभवनम् सकलभुवनानां चतुर्दशभुव
नानां आसमंतात् भोगः स्वरं भोगः सुरवे स्त्र्यादिभृतावित्यमरः यद्वा सकलभुवनानां आभोगः परिपूर्णता आ
भोगः परिपूर्णतेत्यमरः तस्य भवनं गृहम् एतादृशमिदं ब्रह्मांडं तरंगैः सह सहयुक्ते प्रधाने इति सूत्रेण तृतीया प

रितस्तिदुःखमिव तिदुःखस्यफलंतिदुःखम् तिदुःखः स्फूर्जकमित्यमरः तेंबुणीतिभाषायां प्रसिद्धिः लुठति लुठसंश्लेषणे तुदादिः हीति आश्चर्येयस्मिंश्चतुर्दशभुवनधारब्रह्मांडमपि स्थितं सोपिशिवकपर्दे स्थित इत्याश्चर्यम् अत्रोत्तरोत्तरमुत्कर्षस्य सत्त्वात् सारालंकारः तदुक्तं अप्यस्य दीक्षितैः कुवलयानंदे उत्तरोत्तरमुत्कर्षः सार इत्यभिधीयत इति २७ इदानीं ननु ते तीर्थांतराणि शिवादिदेवांश्च विहाय मामेव कीं स्तोषीति चेत् तीर्थानि मदुत्तरणा विधौ लज्जन्ते शिवाद्यश्च कर्णे हस्तं स्थापयन्ति त्वंतु मातृत्वेन दययामां पुनानानि तेषां पापनाशनाभिमाननाश

त्रयं ते तीर्थानि त्वरितमिह यस्योद्धतिविधौ करं कर्णे कुर्वत्यपि किल कपालि प्रभृतयः ॥

यसीत्याह त्रयंत इति श्रीअनुकंपाद्रौतदये अंब अनुकंपादयातया आर्द्रौतदयं यस्याः सा तत्संबोधन् एतादृशि अंबजननि अंबत्वेन त्यागानर्हता तं इमंतवसमीपे वर्तमानं मां जगन्नाथं पुनाना पुनानि तच्छीला ताच्छील्येशा न च पवित्रीकुर्वाणा इयं त्वं तेषां तीर्थादीनां अधमथनदर्पे अधस्य पापस्य मथनं नाशनं तस्य दर्पः गर्वः तंदलयमि विदारयसि नाशयसीत्यर्थः एतावत्कालपर्यंतं तेषां परमगर्वः स्थितः ययं सर्वेषां पापनाशनं कर्मः इदानीं तु ममप

रमपातकिनः तद्वस्तेन उद्धारणाभावात् त्वया उद्धारणस्य कृतत्वात् तेषां गंगागत इति भावः ननु तेषां हस्तेन कि-
मित्पुद्गुरणं न भवतीति चेत्तत्राह तं कम् इह यस्य उद्धृतिविधौ उद्धृतेः विधिः करणं तत्र विधिर्विधाने देवे चेत्समरः ती-
र्थानि गोदावर्यादीनि त्वरितं यथाभ्यासं यथा महापातकिनो मम दर्शनसमय एवेति भावः त्रपन्ते लज्जितानि भवन्ति सह-
स्तेन महापातकिनो ममोद्धारणाभावात् लज्जेति भावः पुनस्तं कम् यस्योद्धारणविधौ कपालिप्रभृतयोपि कपालीप्रभृतिः

इमं तं मामं च त्वमियमनु कं पार्द्र हृदये
पुनानासर्वेषामघमथ न दर्पदलयसि २८

आदिर्येषां ते विष्णुवादयोपि कर्णे हस्तं कुर्वन्ति स्थापयन्तीत्यर्थः सहस्तेन एतस्योद्धृत्य भावात् एतस्य किमपि न श्रोत-
व्यमित्याशयेन कर्णे हस्तन्यास इति भावः करं कर्णे इत्येकवचनं तु द्वितीयकर्णे न श्रोतव्यम् यदि सहस्तेन एतदी-
यं कार्यं भविष्यति चेत्करिष्यामः नो चेन्नैत्येतदर्थबोधनाय २८

इदानीं अपरिमित संशयेन पापाचरणे निवृत्तेश्चांडालानां समूहेरपित्यक्तानां पापानामाकरैः पुनातुं यत्नं कुर्व
 त्यास्तवस्तुतिं कर्तुं नरपशहरहं कथं शक्नुयामित्यहंकारपरिहरणव्याजेनाह श्वपाकानामिति भोजननि मासुष्ट
 र्त्विपरिकरं कटिबंधं विवेकमारंभं यत्नं वा प्रगाढगात्रैकबंधं विवेकारंभयोरिति विश्वः यत्नारंभोपरिकराविति
 त्रिकांडशेषः घटयंत्याः कुर्वत्यास्तवस्माधांस्तुतिं कर्तुं नरपशहरिवेति व्याघ्रादित्यात्समासः सर्वा नविशो
 षेण पश्यतीति पशुः हिताहितज्ञानशून्यः मूर्ख इति यावत् एतादृशो हं कथामिव केनापि प्रकारेण समर्थः

श्वपाकानां प्राप्तेरमितविचिकित्साविचलितैर्विमुक्तानामेकं किल सदनमेनः परिषदां ॥

अपितु न कथमपीत्यर्थः मन्मतिमांघ्रात्तच गुणानामपारत्वाच्चेति भावः अहो इत्याश्चर्यं परमपातकिनं मां
 पुनातुं यत्नादिकं करोषीत्याश्चर्यम् कथं भूतं माम् अमितविचिकित्साविचलितैः अमिता अपरिमिता बद्धी
 त्यर्थः साचासौ विचिकित्सा च इतः परं पातकानि कर्तव्यानि वानवेत्याकारः संशयः विचिकित्सा तु संशय
 इत्यमरः यद्वा विचिकित्सा जुगुप्सारव्योबीभत्सरसस्थायी भावः कितसंशय इति धातोर्गुप्तिच् किञ्च

इति सनिसन्वडेरिति द्वित्वे गुरोश्च हल् इत्यप्रत्यये दाप् अमितविचिकित्सायाश्च लिङ्गैः पातकान्निवृत्तैः एता
दृशैः श्वपाकानां श्वानं पचति तेष्वपाकाः चांडालाः यद्यपि पचादिगुणेश्वपचैति अजंते निपातितम् तथापि
न्यक्कादिगणेश्वपाकशब्दस्य पाठात् पक्षे कर्मण्यणिकुत्वम् निषादश्वपचावन्ते वासिचांडालपुल्कसा इत्यम
रः तेषां व्रतैः समूहैः न त्वैकेन द्वाभ्यां वा विमुक्तानां विशेषेण मुक्तानां विशेषश्च मनः पूर्वकल्पकानां न तु लोकल

अहोमासुद्धर्तुजननिघटयंत्याः परिकरं तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः २९ न को ल्येता
वंतरवलु समयमारभ्य मिलितो यदुद्धारादारा द्वयतिजगतो विस्मयभरः ॥

ज्जयेति एतादृशीनामेनः प
रिषदां एनसां पापानां परिषदः सभाः समूहा इत्यर्थः तासामेकं अद्वितीयं सदनं गृहं किल निश्चयेन प्रसिद्धो वा
आश्चर्ये वा एतादृशमपि पापिनं मां पुनातुं उक्तं आसीत्याश्चर्यम् २९ इदानीं कस्य चित्प्रहापातकिनः समुद्धरणेन ज
गतः आश्चर्यसंपादनीयमिति तव महती च्छास्थिता सा एतावत्कालपर्यंतं तादृशस्य कस्यचित्पातकिनः अभावा
नैव पूर्णा अहंतुतादृशे च्छां सफली कर्तुं प्राप्नोस्मि अतः समोद्धरणेन स्ये च्छासाफल्यं कुर्विति प्रार्थयते नेति भो

अंब एतावतं समयमारभ्य एतावत्कालपर्यंतं कोपिकश्च न पातकी न मिलितः न प्राप्तः मयेति शेषः आरात् यदु
 द्वारात् यस्योद्धारस्तस्मात् जगतः विस्मयभरः भवतीति ते मनसि चिरकालं बहुकालं स्थितवतीति स्थितवतीति
 स्थितवती तां मिमां पूर्वोक्तामीहामिच्छां सफलयितुं असफला सफला भवति तथा कर्तुम् भृशादित्यात्
 क्यङ्मा निनोश्चेति पुंस्त्वम् तुमुन् अयमहं जगन्नाथः संप्राप्तः अस्मीति शेषः नः अस्मान्प्रणयपापं निर

इतीमांसीहान्ते मनसि चिरकालं स्थितवती मयं संप्राप्तो हं सफलयितुं मंबप्रणयनः ३० श्वरुत्ति
 व्यासंगो नियतमथ मिथ्या प्रलपनं कुतर्कं च भ्यासः सततपरपेशून्यमननम् ॥

उपसर्गादसमासेपीति णत्वम् अंबेत्यनेन तव जननित्यं चेदहंतवपुत्रः एवं च मातुरिच्छासत्पुत्रेण मया सफली
 कर्तव्येति सत्पुत्रधर्म एवायमिति सूचितम् ३० इदानीं ममानेकदुष्टगुणान् भ्रत्वा त्वां विना अन्यः कश्चन मम सु
 खनिरीक्षणमपि न कुर्यादित्याह श्वरुत्तीति भो मातः श्वरुत्तिव्यासंगः शूनः वृत्तिः इतस्ततो मम उच्छि
 द्दमक्षणाचरणादितद्द्व्यासंगः उद्योगः मया कृत इति शेषः अथानंतरं नियतं नियमेन मिथ्या प्रलपनं अस

त्यानर्थकमपिभावणंकृतं मत्तापोनर्थकं वचदत्यमरः परमपुण्यशीलेन युधिष्ठिरेण सकृन्विध्योक्तमिति तज्ज
न्यपापवशादंतरिक्षगस्तद्वधः भूमौ लभ्य इति स्पष्टं महाभारते मया तु सत्यसागपूर्वकं सर्वदेवतकृतमिति मत्स्याप
संख्येयनेति आहृतम् कृतकेषु कुत्सितानां परस्त्रीगमनपरगृहहारादिरूपकर्मणां तर्काः ऊहाः तेषु यद्वा कुत्सि
ताश्च ते तर्काश्च तेषु यद्वा साक्षाद्ब्रह्मविद्याया अभ्यतिपाद कृत्वे न परजयेच्छ्रुत्या च कुत्सितास्तर्काः तर्कशाल्म
यंथाः तेषु अभ्यासोपिकृतः सततपरपेशून्यमननमपिकृतं पिशूनस्य सूचकस्य भावः पेशून्यं द्वैजिह्वं परेषां पेशे

अपिश्चापं श्रावं समतु पुनरेवं गुणगणान्वृते त्वत्कोनामक्षणमपि निरीक्षेत वदनम् ३१

शून्यंतस्य मननंचित्तनम् अभ्यासमिति यावत् सततं निरंतरंच तत् पेशून्यमननंच तदपिकृतं एवं प्रकारेण मम
तु पुनर्गुणगणान् श्रावं श्रावं कृत्वा कृत्वा त्वहते त्वां विना अन्यारादिति सूत्रेण ऋते योगे त्वदिति पंचमी कोना
मक्षणमपि वदनं अर्थात् मम मुखं निरीक्षेत पश्येत् अपितु न कोपीत्यर्थः तव तु मातृत्वेन दया बाहुल्यादीदृश
स्य मम मुखं निरीक्षणमावश्यकमेवेति भावः तदुक्तं श्रीमच्छंकराचार्यैः कुपुत्रो जायते क्वचिदपि कुमातान्न भवती

इदानीं यस्य मनुष्यस्य नेत्राभ्यां परमरमणीयं तव शरीरं नृसंघस्य कर्णाभ्यां तव लहरी कोलाहलश्च न श्रुतः तस्य नेत्रे व्यर्थे कर्णो च व्यर्था वित्याह विशालाभ्यामिति अत्र यस्य तस्येत्यध्याहारः भोजन नियमस्य मनुजस्य मानवस्य मनुजमानवानरा इत्यमरः याभ्यां नेत्राभ्यां परमरमणीया अति सुंदरी अनेन दर्शने कारणं सूचितं एतादृशी तव तनुः शरीरं न आलीढानसादरमवलोकितं तस्य मनुजस्य विशालाभ्यां आकर्षा विस्तृताभ्यां आभ्यां नयनाभ्यां कृत्वा

विशालाभ्यामाभ्यां किमिह नयनाभ्यां रवलुफलं नयाभ्यामालीढा परमरमणीया तव तनुः अयं हि न्यकारो जननि मनुजस्य श्रवणयो र्ययो मतिर्या तस्तव लहरि लीला कलकलः ३२

इह भूलोके किं फलं न किमपीत्यर्थः यद्वा इह नालीढेति योजना यस्य ययोः श्रवणयोः कर्णयो रंतर्मध्ये तव लहरि लीला कलकलः लहरीणां लीला क्रीडा तथा कलकलः कोलाहलः कोलाहलः कलकल इत्यमरः इह नयातः न प्राप्तः तस्य तयोः श्रवणयोः अयं श्रवणरूपः न्यकारः धिक्कारः अस्ति निशेषः रवलुनिश्चयेन यद्वा ययोः श्रवणयोः अंतर्मध्ये तव लहरि लीला कलकलः नयातः ताभ्यां श्रवणाभ्यां कृत्वा किं फलम् न किमपीत्यर्थः परंतु अयं अदर्शनाश्र

वणरूपन्यक्कारोमनुजस्यनत्विन्द्रियाणाम् इन्द्रियव्यापारस्यगनुव्यापाराधीनत्वादितिभावः तदुक्तम् कर-
णंहिकर्तृकमिति एतत्पक्षेयस्यतस्येतिनाध्याहारः नाश्यामित्यस्यचाध्याहारः अहंतुसर्वदेवतबतनुं
पश्यामि लहरीशब्दचशृणोमि अतोममनेत्रकर्णेनव्यर्थमित्याकृतम् एवंचशीघ्रमांपुनीहीति भावः अत्र
विनोक्तिश्चनिरलंकारः त्वद्दर्शनंविनानयनयोः त्वत्तुहरिकोलाहलश्रवणंविनाश्रवणयोश्चस्मयीयत्वस्यफ-
लप्रश्रुधिकाराभ्यां व्यंजनात् ३२ इदानींपुण्यवंतोविमानैः सुरपुरंस्वच्छंदंयांतिपापिनस्तपराधीनाः संतो

विमानैः स्वच्छंदंसुरपुरमयंतेसुकृतिनः पतंतिद्राक्पापाजननिनरकांतः परवशाः॥

नरकमध्येपतंतीतिकोटिद्वयंयत्रदेशेत्वंनासितत्रसंभवति यत्रतुनिखिलपापनाशिनी त्वमसि तत्रद्वितीय
कोटेरभावात् आद्यकोटिरेवसंभवतीत्याह विमानैरिति भोजननिसुकृतिनः पुण्यवंतः विमानैः सुरपुरं सुरा-
णांदेवानांपूर्णगरीताम् यद्वा सुराणांपुरंनगरंस्वर्गं स्वच्छंदं यथास्यान्नथानतुतदुणादिवशेन अयंतेगच्छंति
पापाः पापरूपाः जीवाः पापबाहुल्येनपापपुरुषयोस्त्रिसुनिव्याकरणमितिबदभेदः यद्वापापमस्तियेषांतेपापाः

इतिमत्वर्थे अर्श आद्यन् अतएव पापोहं पापकर्माहमित्यादिप्रयोगाः संगच्छंत इतिदिक् पापमर्हतीतिवापर
 वशाः संतः यमनगरगणाधीनाः संत इत्यर्थः नरकांतः नरकस्यांतर्मध्ये द्वाकूशी ध्वं यमनगरगमनसमय एवेत्यर्थः
 पतंति भोमातः अयं विभागः विषयव्यवस्थातस्मिन्नशतमयसूतौ अशतमययी अकल्याणप्रचुरासूतिः तनु
 र्यस्यतस्मिन् स्त्रियाः पुंवदिति पुंवद्भावः देशस्याशतमयत्वं तत्र तव स्थिते रभावादेव एतादृशे जनपदे देशे नी
 वृज्जनपदो देश इत्यमरः अस्त्विति शेषः तस्मिन्नशतमयसूतौ जनपदे अयं विभाग इति योजना तस्मिन्क

विभागोयंतस्मिन् अशतमयसूतौ जनपदे नयत्रत्वं लीला दलितमनुजाशेषकलुषा ३३

स्मिन् यत्र जनपदे दलितमनुजाशेषकलुषा मनुजानां मनुष्याणां अशेषकलुषं समस्तपापं दलितं नाशितं मनुजा
 शेषकलुषं ययासा एतादृशीत्वं नासि यत्रत्वं दलितमनुजाशेषकलुषा सती नासीति वा योजना एवं चार्थादेता
 दृशीत्वं यत्रासि तत्रकस्यापि यात किन अभावात् सर्वेपि विमानैः सुरपुरं गच्छंतीति आद्यकोटिरेव स्थितेति भावः
 अत्र परिकरालंकारः दलितमनुजाशेषकलुषेति साभिप्रायविशेषणस्य सत्वात् तल्लक्षणं तु पूर्वमुक्तम् ३३

इदानीं समस्त महापातकिनोपि मरणसमये त्वयि शरीरं त्यक्तवन्तः संतः उत्तमलोकं गच्छन्तीत्याह अपीति अ-
 नयेते इत्यध्याहारः पूर्वश्लोकात्पापा इत्यनुवर्तते तथा चैवं योजना भो अंब तेषां पापाः पापिनः पुरुषाः अंते मरणस-
 मये त्वयि ननु शरीरं विहाय संत्यज्य अतनुदानाध्वरजुषाम् नतनु अल्पमित्यतनु महत् तच्च तद्दानं च तेन ये ध्वराः
 सर्वस्वदक्षिणा यज्ञाः यज्ञः सर्वोऽध्वरो याग इत्यमरः यद्वा अतनूनि महानिदानानि येषु ते च ते अध्वराश्च यद्वा
 अतनुदानानि चाध्वराश्च यद्वा नतनुः कोपः तेन यानिदानानि अध्वराश्च नतनुः कोपे त्वच्चिरञ्जीस्यान्निषले विरले

अपि मंतो विप्रानपिरतमुशंतो गुरुसतीः पिबंतो मेरेयं पुनरपि हरंतश्च कनकम् ॥

कृश इति मेदिनी तावज्जुषंति सेवन्ते कुर्वन्तीत्यर्थः ते अतनुदानाध्वरजुषः तेषां उपरि उपरिलोके क्रीडन्ति विहरं-
 ति महादानयागप्राप्य लोकोपरितनलोकं गच्छन्तीत्यर्थः तथा च गंगातनुत्यागादेवोत्तमलोकप्राप्तौ परमे-
 स्वरसाध्य महादानयागेषु न किंचिदधिकं फलमिति भावः ते के ये पापाः विप्रानपि ब्राह्मणानपि अविरतं नि-
 रंतरं यथास्यात्तथा इदं सर्वक्रियान्वयि मंतिते मंतः हनधातोः शतरिगमहनेत्युपधा लोपः नलोपेति षष्ठीनि

षेधादिप्रानित्यादिद्वितीया पुनः तेके ये गुरुसतीः गृणातिबोधकं करोति गुरुः कृग्रोरुच्चेत्युणादिसूत्रे
 णगृशब्दे इत्यस्मात् कुप्रत्ययः उकारश्चांतादेशः तथा चोपनयनादर्वाचीनसंस्कारपूर्वकं वेदाध्यापको मंत्रो
 पदेशश्च गुरुः स्यान्निषेकादिक्कुरु रित्यमरः तस्य सत्यः पतिव्रताः स्त्रियः सती साध्वी पतिव्रतेत्यमरः ताः उ
 शंतः वशंति इच्छंति ते उशंतः वशकांतो अदादिः तत्र हि कांतिरिच्छेत्युक्तम् तस्माच्छतरिग्राहिज्येति संप्र
 सारणम् यद्वा गुरोः पितुः सतीः मातृरित्यर्थः यद्वा गुरोः श्रेष्ठपितृव्यप्रातृमातृमातुलादेः सतीः यद्वा गुरोः बृह

विहाय त्वस्यंते तनुमतनुदानाध्वरजुषामुपर्येव क्रीडंत्यखिल सुरसंभावितपदाः ३४

स्यंतः सतीः तरय एकस्त्रीत्वे पिजात्यभिप्रायेण बहुवचनमिति यथा कथंचिद्योज्यम् तथा चानेकार्थकोशः गुरुः
 पिता गुरुः श्रेष्ठो गुरुः स्वरपुरोहितः दुर्वहोपि गुरुः प्रोक्तो गुरुः शिल्पाभिसेवक इति पु० ये मेरे यंसीधुम् मेरेयमास
 वः सीधुरित्यमरः पिबंतः पानं कुर्वंतः पु० ते के ये कनकं सुवर्णं सुवर्णं कनकमित्यमरः हरंतः चोरयतः कथं भूताः ते अ
 खिलस्वरसंभावितपदाः अखिलसुरैः समस्तदेवैः संभावितं संभावनायुक्तं कृतं पूजितमिति यावत् तादृशं पदं चरणं

येषां ते बहुवचनां तेन समासः यद्वा अखिलसराणां संभावितं प्राप्तं तादृशं पदं स्थानं ये स्ते समीपे विशेषेण इति
 ज्ञापकाव्यधिकरणपदो बहुव्रीहिर्वाकर्तव्यः संपूर्वकभूधातोर्णिजंतात्कः उपसर्गबलादुक्तार्थलाभः ३४ इदा
 नीमहान् चोरः पुनरपि नराणां प्राणहारकोपि वायुः त्वलुहरि संबंधमाहात्म्येन त्रिभुवनं पवित्रीकरोतीत्याह अ
 लभ्यमिति भो अंब सोपि परचौर्यपरप्राणहारित्वादिगुणयुक्तोपि पवमानः प्रभञ्जनः पवमानः प्रभञ्जन इत्यमरः
 त्वदीयानां तव इमाः त्वदीयाः युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां वंचेति चाच्छः प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति त्वादेशः तासां लीला

अलभ्यं सौरभ्यं हरति सततं यः सुमनसां क्षणादेव प्राणानपि विरहशस्त्रक्षतभृतां

चलितलहरीणां लीलया चलिताः चंचलाः गच्छंती वा चल गतावित्यस्मात् गत्यर्था कर्मकेत्यनेन कर्तरि क्तः ए
 तादृश्योयाः लहर्त्यः तासां व्यतिकरात् संबंधा त्रिभुवनं जगन्नयं पुनीते पवित्रीकरोति अहहेत्यद्भुते अहहेत्यद्भु
 ते रवे इत्यमरः ननु देवोपि वायुः कथंचौर्यादिगुणयुक्त इत्याकांक्षायामाह सकः यः पवमानः सुमनसां पुष्पा
 णां स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरः अलभ्यमन्यत्र चौरैरप्राप्यम् अनेन चौर्येवायोः कौशल्यमावेदितम् एतादृशं

सौरभ्यंसौगंधंनियतंयथातथा हरतिचोरयति पुनःसकःयःविरहशस्त्रक्षतभृतांविरहवस्त्रयादिवियोगएवश
स्त्रंमारकत्वात् यद्वा विरहश्चशस्त्रंचविरहशस्त्रे ताभ्यांयत्क्षतंतत् बिभ्रतितेविरहशस्त्रक्षतभृतःतेषां
क्वचित्तुविरहशस्त्रक्षतत्वादामितिपाठः तत्रविरहशस्त्राभ्यांक्षतंक्षतयुक्तंकृतम् विदारितमितिपावत् तादृ
शं हत्तयेषामितिसमासः यद्वा विरहशस्त्रयोः क्षतंयस्मिन्नितिव्यधिकरणपदोबहुव्रीहिः तादृशं हत्तयेषाम्
विरहशस्त्रक्षतयुक्तं हत्तयेषामितिशाकपार्थिवादित्वान्मध्यमपदलोपिसमासोवा तेषांप्राणानपि अस्मू

त्यदीयानांलीलाचलितलहरीणांअतिकरात्पुनीतेसोपिद्रागहृदपवमानस्त्रिभुवनं३५.

नपि पुंसिभूभ्यसवः प्राणाइत्यमरः क्षणादेवक्षणमात्रेणैवनियतंयथास्यात्तथाहरति एतादृशःदुष्टोवायुःश्रे
ष्ठःत्वत्तुहरिसंबंधमहात्म्येनमहत्कार्यं करोतीतिभावःउक्तंचहनूम न्नाटके येमज्जंतिनिमज्जयंतिचपरांस्तेप्र
स्तरादुस्तरेचोर्द्ध्वीरतरंतिवानरभटान्संतारयंतेपिच नैतेप्रावगुणानवारिधिगुणानोवानराणांगुणाःश्रीम
दाशरथेःप्रतापमहिमासोयंसमुज्जंभतइति लोकेपिदुष्टःप्रभुर्भूत्यत्वसंबंधमहात्म्येनमहत्कार्यं करोतीतिप्रसि

इमेव ३५ इदानीं केचन लोकाः परकार्यसंपादकाः संतिकेचनपवित्रात्मानः संतः परलोकप्रणयिनो भवन्ति अ
हंतुत्वमिस्थापितलोकद्वयभरः सन्स्वरूपेन निद्रां करोमीत्याह कियंत इति भो मातः कियंतः कति सरव्याकाः
एके साधारणालोकाः इह जगति नियतं लोकार्थघटकाः लोकानां जनानां अर्थाः प्रयोजनानि अर्थैरे विभवा
अपीत्यमरः तेषां घटकाः संयोजकाः संति यद्वा इह कियंतः एके लोकार्थघटकाः संतः परलोकप्रणयिनः पर
लोकं प्रणयन्ति प्रार्थयन्ति ते यद्वा परलोकं प्रकर्षणं यन्ति गच्छन्ति ते परलोकप्रणयिनः संतीति योजना इह लो

कियंतः संत्येके नियतमिह लोकार्थघटकाः परे पूतात्मानः कतिच परलोकप्रणयिनः

के परकार्यसंपादनजन्यपुण्येन स्वर्गलोकं गच्छन्ति एवं च तेषामयं लोकः परलोकश्च समीचीन इत्याहूतम् परे चा
न्ये च कति यद्वा कति परे च पूतात्मानः संतः पूतः तपः सेवनादिना पवित्रः आत्मा येषां ते एतादृशः संतः नियतं
परलोकप्रणयिनः संति भो मातः अयं जगन्नाथस्तु पुनः शब्दस्वरूपः तव रूपान्तः यंचम्यंतात्तसिद्ध इत्याहेतोः
शश्वन्निरंतरं स्वरूपं यथा स्यात्तथा शेते निद्रां करोति शश्वदित्यनेन कदापि अन्यन्न करोति स्वरूपमित्यनेन त

त्रैवममस्वरूपं नान्यत्रेति सूचितम् ननु एवं च लोकद्वये तव का गतिरिति चेन्न ब्रह्म कथं भूतो यं त्वयि निहितलोकद्वयभरः
 त्वयि भवत्यां लोकद्वये हल्लोके परलोके च भरः सर्वेभ्यो उत्कृष्टतानिहितः स्थापितः लोकद्वयभरो येन सः भरः उद-
 रपोषणं वा दुष्पृञ्धारणपोषणयोरित्यस्मादचीतिदिक् ३६ इदानीं ननु रेपापनिवृत्तये मांस्तौषितत्रादौ पापमेव
 किमर्थं करोषीति चेत्त्वया स्वपतिताश्लीलशवशकलसमुदायपरित्राणं यथा क्रियते तथा मया पिपापं क्रियते स्व
 स्वभावस्य सर्वैरपि दुष्परिहारित्वादित्याह भवत्याहीति भो अंब ब्राह्म्या धमपतितया ब्राह्म्याश्च अधमाश्च ब्राह्म्या ध-

सुरवंशे ते मातस्तवरवल्लुकपातः पुनरयं जगन्नाथः शश्वत्त्वयि निहितलोकद्वयभरः ३६ भवत्या
 हि ब्राह्म्या धमपतितयारवंडपरिषत्परित्राणः स्नेहः श्रुत्य धितुमशक्यः रवलुयथा ॥ माः ब्राह्म्याः संस्का-

रहीनाः अधमानीचाः ते पतिताः यस्यां सा तया आहिताग्नादित्वात्पतितशब्दस्य परनिपातः यद्यपि पतेः सनितनिपति
 इत्यस्य वेदकत्वात् निष्ठायां यस्य विभाषेति इणनिषेधः प्राणेति तथा द्वितीयाश्रितानीतपतितेति निपातना द्रवति
 एतादृश्या भवत्या त्वयारवंडपरिषत्परित्राणस्नेहः रवंडानामर्थान् स्वपतितशवशकलानां भित्तशकलरवंडे वा पुंस्य

द्वेर्द्विसंशक इत्यमरः परिषत्समुदायः तस्याः परित्राणं पालनं तत्र स्नेहः प्रेम प्रेमानाप्रियता हार्दं प्रेमस्नेह इत्यमरः
 श्लथयितुं त्यक्तुं यथाशक्यः खलु निश्चयेन एवं दुरितनिवहे दुरितस्य पापस्य निवहः समूहः तत्र ममापि प्रेमाप्रियता अ-
 स्तीति शेषः यतो यस्मात् कारणात् जगत्सर्वैरपि अयं स्वभावो निसर्गः स्वरूपं च स्वभावश्च निसर्गश्चैत्यमरः दुष्परि-
 हरः दुःखेनापि परिहर्तुं मशक्यः अस्तीति शेषः दुःखशब्दे उपपदे हरतेः ईषदुःखितसूत्रेण खलु यद्वा दुरितनिवहजग-
 तीति योजना यात्याधमपत्तिरित्यनेन तेषामपि रक्षणोक्तिं वक्तव्यं पुण्यवतामित्यावेदितम् रवंडमित्यनेन अवयव

ममाप्येवं प्रेमादुरितनिवहेष्वं जगत्स्वभावोऽयं सर्वैरपि खलु यतो दुष्परिहरः ३७

स्यपालने किं वक्तव्यम् अवयविनः इत्याशयः परिषदित्यनेनैकमपि न त्यजत इति भावः दुरितनिवहेत्यनेन बहुषु पातके-
 षु ममेच्छानत्वे कस्मिन् द्वयोर्वेत्यावेदितम् अत्र निन्दयास्तुत्यभिव्यक्तेर्वाजस्तुत्यलंकारः तदुक्तं कुपलया नन्दे इति
 वाजस्तुतिर्निन्दस्तुतिभ्यांस्तुतिर्निन्दयोरिति समयथाविवेकलेशोपिन ते रामचंद्रणोरिष्टूहता नृस्यनाशकानृशी-
 घं पापिनो नयसे दिवमिति अत्रारीन् दिवं नयसे इत्युक्त्या भक्तानवश्यं नयसे इति स्तुत्याभिव्यक्तिः ३७ ६७

इदानीं गंगा तांडवविधिं वर्णयन् स्वतापशमनं प्रार्थयते प्रदोषेति त्रिदशतदिनी तांडवविधिः त्रिदशानां देवानां तदिनी
गंगा तस्याः तांडवमृतं दुना तच्छास्त्रप्रवर्तकाचार्येण प्रोक्तं तांडवं नाट्यं तेन प्रोक्तमित्यणि आर्गुण इति गुणः तांडवं
नटनं नाट्यमित्यमरः तस्य विधिः करणं विधिर्विधाने देवैश्चेत्यमरः तापं अर्थाद्भक्तजनसंतापं यद्वा पूर्वश्लोकान्ममे
त्यनुवर्तते तथा च मम तापं तिरोधत्तां अंतर्धानं गमयतु नाशयत्वित्यर्थः तांडवसामग्रीमाह कथं भूतस्त्रिदशत
दिनी तांडवविधिः प्रदोषांतर्नृत्यपुरमथनलीलोद्भूतजटातटाभोगप्रेरवल्लुहरिभुजसंतानविधुतिः प्रदोषस्य सूर्या

प्रदोषांतर्नृत्यपुरमथनलीलोद्भूतजटातटाभोगप्रेरवल्लुहरिभुजसंतानविधुतिः बिलकोडकी
डज्जलडमरुटंकारस्रग्भगास्तिरोधत्तां तापं त्रिदशतदिनी तांडवविधिः ३८

स्नानंतरं षट्घटिकात्मककाल
स्यांतर्मध्ये नृत्यं कुर्वन् सचासौ पुरमथनश्च शिवश्च तेन लीलया उद्धृताः उत्फूर्ध्वधृताः इयं नृत्यचेष्टा एतादृश्यः याः
जटाः संयताः केशाः जटास्थास्तं यतालका इति कोशः तटे आभोगः पतनात्मकः संयोगसंबंधः नृत्यपुरमथनली-
लोद्भूतजटानां तटाभोगः तेन प्रेरयंत्यः गच्छंत्यः चंचलावायालहर्यः वीच्यः ता एव भुजाः संतानं च विधुतिश्च संतानवि

धुतीसंतानादीर्घीकरणंविधुतिः कंपः भुजात् संतानविधुतीयस्मिन्सप्रदोषांतः इदं समस्तं व्यस्तं वा उक्तप्रदोषलक्ष-
णे प्रमाणं तु त्रिमुहूर्तप्रदोषः स्यात् भानावस्तंगते सतीति हेमाच्चाकदाहृतं वचनं बोध्यामिति दिक् संतानेत्यत्र संपूर्वक-
धुञ्ज् कंपने इत्यस्मात् स्त्रियां क्तिन् पुनः कथं भूतः त्रिदशतटिनीतांडवविधिः बिलक्रोडकीडज्जलडमरुदंकारस्तभगः
बिलस्यपिवरस्यक्रोडं अर्थात् मध्यः ननाक्रोडं भुजांतरमित्यमरः तत्रकीडत्विहरत् यज्जलंतदेवडमरुः वा द्यविशेषः
दक्केत्यर्थः वाद्यप्रभेदाडमरुमुडुडिंडिमझझराइत्यमरः तस्य तेन वायः दंकारः शब्दविशेषः तेनस्तभगः शोभनं

संदेवत्वय्येवार्पितकुशलचिंताभरमिमं यदि त्वं मामंबत्यजसि समये स्मिन्सुविषमे ॥

सुष्ठुवाप्त

गंघ्रीर्यस्यसः भगंघ्रीकाममाहात्येत्यमरः सुंदरइत्यर्थः क्वचित्तदक्रोडेति पाठः ३८ इदानीं सर्वदाभवत्यांस्थापित
कुशलचिंताभरं मां विषमे अस्मिन्समये यदि त्यजसि तर्हि अतः परं भुवनत्रये तव विश्वासं कोपिन कुर्यात् तव करु-
णाचनिराधारास्यादिति गंगायाः भयप्रदर्शनेनाह संदेवेति भो अंबसंदेव सर्वदेवत्वय्येव भवत्यामेव एवेत्यनेन तीर्थी-
तरं व्यावर्तयति अर्पितकुशलचिंताभरं कुशलस्य क्षेमस्य कुशलं क्षेममस्त्रियामित्यमरः तस्य चिंता कथं मम कुशलं

टीका.

५३०

भविष्यतीत्याकारिकानस्याभरः आधिक्यं बद्धीचिंतित्यर्थः भरः समूहो वा अपरितः स्थापितः कुशलचिंताभरो येन
 सः तंगंगैव समं कुशलं करिष्यतीति मन्यमानं इत्यर्थः इमं त्वत्समीपे वर्तमानमेतादृशं मां सविषमैस्तस्मिन् विष
 मोदुः सहः तस्मिन् अतिकठिन इत्यर्थः यद्वा विषंगरलं मय ते ददातीति विषमः तस्मिन् मे इः प्रणिदाने इत्यस्य आदेशः
 उपदेशो शितीत्यात्वे आतोनुपसर्गे कइति आतो लोपः इति चेत्त्याकारलोपः एतादृशोस्मिन् समये यदि त्यजसितदात
 हिं चयं विश्वासः गंगाशरणागतकुशलकर्त्रीत्याकारो निश्चयः त्रिभुवनतुलात् त्रिभुवनस्य तलं तस्मात् अस्तं तिरोभा

तदा विश्वासो यं त्रिभुवनतलादस्तमयते निराधारा चेयं भवति रचलु निर्व्याज करुणा ३९ वं अयतेग

च्छतिगमिष्यतीति वा वर्तमानसामीप्येति भविष्यति लङ् च पुनः इयं निर्व्याज करुणा अकपट करुणानिराधारा भ
 वति निर्गतः आधरो यस्य सा एतादृशी भवति रचलु निश्चयेन संदेहो नास्तीति भावः विश्वासाभावेन कस्यापित व
 निकटे आगमनाभावात् करुणायास्तिरोधत्वात् लोकेऽपि यस्य विश्वासो नास्ति तस्य निकटे कोऽपि न गच्छतीति प्रसिद्ध
 मेव एवं च माहात्म्य संरक्षणाय झटिति ममोद्धारणं कुर्वीति गंगायाः प्रीतिप्रदर्शनमिति भावः क्वचित्समये इत्यस्य

स्थानेविषयेइतियावः तत्रविषयोद्धारणारूपेविषयेइत्यर्थः ३९ इदानींहरवामभागेकाद्वितीयाकांतावर्ततेइति
प्रेक्षितुंकपर्दादुल्लस्यसीमंतसरणीआगताअतएवपार्वत्यासापत्न्यभावात् करेणाकर्षिताएतादृश्यस्तबलहर्यो
विजयंतामित्याह कपर्दादिति भोजननि तेतबलहरयः कपर्दात्शिवजटाजूटात्तुल्यप्रसृत्यप्रणयमिलद
र्द्वांगयुवतेः प्रणयेनप्रीत्यामिलंतीसंयुज्यमाना अर्द्वांगेवामभागेयुवतिः पार्वतीयस्यसः तस्यपुरारेः शिव

कपर्दादुल्लस्यप्रणयमिलदर्द्वांगयुवतेः पुरारेः प्रेरवंत्योमृदुलतरसीमंतसरणी भवान्या साप
त्यस्फुरितनयनंकोमलरुचाकरणाक्षिमास्तेजननिविजयंतालहरयः ४०

अतिशयेनमृदुलः कोमलः मृदुलतरः तादृशोयः सीमंतः केशवेशः सीमंतः केशवेशेइतिशकंधादिगणसूत्रे
णपररूपसू तस्यसरणिः तत्रप्रेरवंत्यः गच्छंत्यः उपरिष्ठादधोभागेआगताइत्यर्थः पुनः कथंभूताः अतएवभवान्याः
पार्वत्याकर्तृभूतया कोमलरुचा कोमलरुक् कांतिर्यस्यतेन एतेनपार्वतीसौंदर्यसुक्तम् अतएवशिवेनप्रीतिव
शात् लहरीकर्षणेननिवारिताएतादृशेनकरेण सापत्न्यस्फुरितनयनंयथास्थान्नासमानः पतिर्यस्याः सास

पत्नी तस्याः भावः सांपत्यं तेन स्फुरितेन कोपेन चंचलेन यनेयस्मिन्कर्मणि यथा भवति तथा आक्षिप्ताः
 आकर्षिताः क्वचित्तु भवान्या इति प्रपद्यंतः पाठः तत्र भवान्याः करेण कर्तृभूतेनेत्यर्थः ४० इदानीं बहवो लोकाः त्वा
 मायांति तत्र तेषामभीष्टं करोषीति कारणं वर्तते अहं तु स्वभावादेव त्वय्यनुरक्त इति तुभ्यं शपइत्याह प्रपद्यंत इति
 भो मातः सुरधुनिकति लोकाः अत्र भवतीं पूज्यां भवतीं त्वानं प्रपद्यंते नायांति अपितु बहवः प्रपद्यंत इत्यर्थः तत्रायमुपा

प्रपद्यंते लोकाः कृतिन भवती मत्र भवती मुपाधिस्तत्रायं स्फुरति यदभीष्टं वितरसि
 शपेतुभ्यं मातर्मम तु पुनरात्मा सरधुनि स्वभावादेव त्वय्यमितमनुरागं विधृतवान् ४१

धिः कारणं स्फुरति वर्तते किंतु दित्या कांक्षायामाह यत् यस्मात् कारणात् अभीष्टं वांछितं वितरसि ददासि तेभ्य
 इति शेषः मम तु पुनः जगन्नाथस्यात्मा स्वभावादेव निसर्गादेव त्वयि भवत्याममितं अपरिमितं अनुरागं प्रीतिं विधृ
 तवान् धारयामास इति तुभ्यं भवत्येष शपे शपथं करोमि श्लाघं नुदुस्था शपामिति संप्रदानं त्वम् ४१ ६२

इदानीं त्वदीया मृत्तिका मदीयं समस्तं शोकं दूरीकरोत्विति प्रार्थयते ललाटे इति पूर्वश्लोकात्संबन्धनपदमावर्त-
नीयम् भोः सरधुनि त्वदीया त्वत्संबन्धिनी सामृत्स्ना प्रशस्ता मृत् मृत्स्ना सस्नौ प्रशंसायामिति मृच्छब्दात्स-
प्रत्ययः मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिके त्यमरः मम जगन्नाथ कवेः कृत्स्ना मपि संपूर्णामपि शु-
चं शोकं हरतु न तु मृत्तिकायाः शोकहरणे कथं सामर्थ्यमित्याकांक्षायामाह साकायामृत्स्ना इह लोके ललाटे भाल-
देशे सलिलं यथा स्यात्तथा तिलकिता सती पुंङ्गीकृता सती तमोहं तुं तरुणतरमार्तं डतुलनामृतरुणतरः साध्या-

ललाटे यालोके रिहरवतु सलीलं तिलकिता तमोहं तुं धत्ते तरुणतरमार्तं डतुलनाम् ॥

हिको यो मार्तं डः सूर्यः तस्य तुलनां साम्यं धत्ते विभर्ति अत्र प्रमाणं तु गंगातीरसमुद्रतां मृदं मूर्ध्ना विभर्ति यः
विभर्ति रूपं सोऽर्कस्य तमोनाशाय केवलमिति ब्रह्मांडपुराणवचनं बोध्यम् तिलककरणप्रकारोऽयं कस्तत्रैव वयमह-
स्ते जलं कृत्वा सावित्र्या च अभिमंत्रितम् तादृशगोरिति मंत्रेण मर्दयेन्मृत्तिकां ततः अतो देवेति सूक्तेन तिलकं कारयेत्सदे-
ति इदं तिलककरणं प्राक् स्नानोत्तरं बोध्यं पुनः साकायाविधिलिखितदुर्गसराणि मविधिना ब्रह्मणालिखिताः ते

चेतेदुर्वर्णाः दुष्टाक्षराणि अयं दीर्घो भविता मृतमार्गश्चेत्यादयः तेषां सरणिः तां सद्यः पालनाव्यवहितोक्त काले एव-
 विलुं पंतीति विशेषेण लुं पंती प्रोच्छेती एवं च विधिलिखितमपि अलीकं कुर्वेत्याममशोकहरणो सामर्थ्यमस्तीति-
 भावः ४२ इदानीं मूढान्नरानुपहसंतः स्ववासिभ्यमराणां मालिन्यदोषंदूरीकुर्वाणाश्च गंगातीरतरवः मम सरवा-
 यः संखित्याह नरानिति त्रिदशतदिनी तीरतरवः त्रिदशतदिन्याः गंगायाः तीरं तत्र तस्य वा तरवः वृक्षाः नः अस्माकं

विलुं पंती सद्यो विधिलिखितदुर्वर्णसरणिं त्वदीया सन्मृत्स्नाममहरतुकृत्स्नामपि शूचं ४२
 नरान्मूढांस्तत्तज्जनपदसमासक्तमनसो हसंतः सो ह्यसंखितचक्रुस्तमव्रातामिषतः ॥

भक्तजनानां सरवायः मित्राणिसतु भवंतु अथ मित्रं सरवास्तद्वदित्यमरः कथं भूताः त्रिदशतदिनी तीरतरवः मूढान्
 मूर्खान् अतएव तत्तज्जनपदसमासक्तमनसः ते च ते जनपदाश्च तत्तज्जनपदाः स्वस्वदेशा नीदृज्जनपदोद्देश इत्य-
 मरः तेषु समासक्तं संबद्धं एतादृशं मनोयेषां ते तान् एतादृशान् नरान् मनुष्यान् विकचकुस्तमव्रातामिषतः विक-
 चानि प्रफुल्लानि यानि कुस्तमानि पुष्पाणि तेषां व्रातः समूहः तस्य तदेव वामिषं छलं तस्मात्सो ह्यसंखितचक्रुस्तमव्रातामिषतः यथा

स्यात्तथाह संतः उपहा संकुर्वन्तः एतेषां दुष्टस्वीयस्वीयदेशरचिताभक्त्या तत्रैव मरणेन दुर्गतिर्भविष्यतीति अस्माकं
तु सदैव गंगातीरवासित्वात् उभयगतिर्भविष्यतीति तानुपहसन्तीत्युत्प्रेक्षा पुनः कथं भूताः नित्यमलिनाः नित्यं मलिनाः
मालिन्ययुक्ताः तान् जन्मतः श्यामानित्यर्थः एतादृशान् अलिनः भ्रमरान् सौरभ्यैः निजकुसुमसौगंध्यैः संततं निरंतरं
रं यथा स्यात्तथा पुनानाः पवित्रीकुर्वाणाः एवं च तादृशान् ये पुनंति ते स्वसखं मामपि पवित्रं करिष्यंतीति भावः

पुनानाः सौरभ्यैः संततमलिनो नित्यमलिनान्सखा योनः संतु त्रिदशतटिनीतीरतरवः ४३ यजं
त्येकै देवान् कठिनतरसेवांस्तदपरे वितानव्यासक्ता यमनियमरक्ताः कतिपये ॥ सौरभ्यैः नित्यमलि

नान् पुनाना इति वा योजनामधुलिप्सधुपालिन इत्यमरः ४३ इदानीं केचन स्येष्टफलावाप्तये यमनियमादियोगं कुर्वं
ति अहं तु त्वन्नामस्मरणेन प्राप्तकामः सन् जगज्जालंतृणतुल्यं मन्य इत्याह यजंतीति भोत्रिपथगे एके लोकाः
कठिनतरसेवान् अतिशयेन कठिना कठिनतरा सेवायेषां ते तान् एतादृशान् देवान् विष्ण्वादीन् यजंति पूजयं
तितदपरे तेभ्यः देवपूजकेभ्यः परे अन्ये पंचमीतियोगविभागात् समासः यद्वा ते देवपूजकाः उपरे येभ्यः -

ते इति पंचम्यर्थे बहुव्रीहिः देवपूजकेभ्य उर्वरित इत्यर्थः वितानव्यासक्ताः वितानेषु उल्लोचेषु यज्ञेषु वा व्यासक्ताः विशेषेण आसक्ताः तत्परा इत्यर्थः संतीति शेषः अस्त्री वितान उल्लोचे इत्यमरः लोके चांदवा इति प्रसिद्धिः क्रतुविस्तारये रस्त्रो वितानं त्रिषु तुच्छक इत्यमरः कतिपये न्ये लोकाः यमनियम रक्ताः यमनियमयो रक्ताः अनुरक्ताः संतीति शेषः तान् कुर्वतीत्यर्थः तत्करणकाठिन्यात् कतिपयपदोपादानं यमनियमग्रहणम् अष्टानां मध्युपलक्षणं ते च यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहारध्यानधारणा समाधयः तत्र अहिंसादिपरिग्रहो यमः शौचादिसंपादनं नियमः पद्मका-

अहंतु त्वन्नामस्मरणभृतिकामस्त्रिपथगे जगज्जालं जाने जननि तृणजालेन सदृशं ४४

द्यासनं रेचकादिप्राणायामः इंद्रियाणां स्वरच विषयेभ्यः प्रत्याहरणं प्रत्याहारः तत्रैव विच्छिद्य अंतरिंद्रियं प्रवाहो ध्यानं चित्तवृत्तिनिरोधः समाधिरिति दिक् भो त्रिपथगे जननि त्रीन्पथोगच्छतीति त्रिपथगा यद्वा त्रयाणां पथां समाहारस्त्रिपथं पथः संख्याव्ययादेरिति नपुंसकत्वं तेन गच्छतीति त्रिपथगा गमेर्ङः तत्सं बोधनं अहंतु जगन्नाथस्तु त्वन्नामस्मरणकृतकामः सन्तवनाम त्वन्नाम प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति त्वादेशः त्वन्नामस्मरणचित्तनं तेन कृताः

संपादिताः तादृशाः कामाः मनोरथाः येनसः एतादृशः सन् जगज्जालं जगतः जालं समूहः जगज्जालं जालं
 समूह आनाय इत्यमरः तृणजलेन कदिसंघेन सदृशं तुल्यं जाने वेद्ये तृणजालेनेति तुल्यार्थे रित्यादिना तृतीया क
 लौनामोच्चारणस्यैव सारत्वात्तदेव करोमीति भावः तदुक्तं हरेर्नामैव नामैव नामैव मम जीवनं कलौ नास्त्येव नास्त्येव
 नास्त्येव गतिरन्यथेति दिक् अत्र नामशब्देनामोच्चारणपरो बोद्धव्यः ४४ इदानीं जन्मावधि निरंतरं पुण्यवतांसा
 धूनां श्रेयः कर्तुं बहवो देवाः कुशलाः संति निराश्रयाणां पापिनां तु त्वां विना अन्यं हितकरं जगति न पश्यामीत्याह अ
 अविश्रांतं जन्मावधि सकृत् जन्मार्जनकृतां सतां श्रेयः कर्तुं कतिन कृतिनः संति विबुधाः
 निरस्तालंबानां सकृत् सकृत् कृतानां तु भवतीं विना मुष्मिन् लोके न परमवलोक्ये हितकरम् ४५
 विश्रांतमिति भोत्रिपथगे जननि अविश्रांतं निरंतरं जन्मावधि जन्मप्रभृति जन्मपर्यंतं वा सकृत् जन्मार्जनकृतां स
 कृतेन पुण्येन जन्मार्जनं जन्मसंग्रहस्तत्कुर्वतितेषां तादृशानां सतांसा धूनां श्रेयः कर्तुं कल्याणं संपादयितुं कति विबुधाः
 कति संख्याका देवाः कृतिनः कुशलाः न संति अपितु बहवः संतीत्यर्थः निस्तालंबानां निरस्तः गतः आलंबः आश्र-
 यो येषां तेषां अकृतसुकृतानां तु न कृतं सकृत् पुण्यं यैस्तेषां पापिनामित्यर्थः तेषां तु अमुष्मिन् लोके भवतीं विना त्वामृते प

रद्वितीयं हितकरं अभिमत संपादकं नावलोकेन पश्यामि एतत्सर्वं चित्ते निधाय त्वामहं शरणं गत इति भावः ४५ इ-
दानीं तव जलं पीत्वा मृदमित्रैः सह विहर्तुं गतो हं क्वचिदपि सुखं न लब्धवान् इदानीं मृदुपवनसंबंधशीतलस्वांकेचिर-
कालमनिद्रं मां त्वं स्वापयति प्रार्थयते पश्य इति भो मातः तव पयः पीत्वा विमूढैः विशेषेण मूढाः मूर्खाः विमूढाः तैः विशेष-
श्चैषदपि हिताहितज्ञानशून्यत्वं तादृशैः सह चरैः सह साकं चरंति भक्षंति गच्छंति वा ते सह चराः मित्राणि तैः सह सपदि
शीघ्रं संरं तुं विहर्तुं यातः गतः गत्यर्था कर्मकेत्यादिना याधातोः कर्तरि क्तः एतादृशः अहं क्वचिदपि कास्मिंश्चित् स्थले पिक-

पयः पीत्वा मातस्तव सपदि यातः सह चरैर्विमूढैः संरं तुं क्वचिदपि न विश्रंति मगमम् ॥ स्मिं-

श्चिद्विवाहारेपि वा विश्रंति विश्रामं न अगमं सपदि यात इति वायोजना यद्वा तव पयः सपदि पीत्वेति संबंधः एते न तृ-
ष्णा वशात् शीघ्रं तव जलपानमात्रं कृतं न स्नानादिकम् तेन स्वस्मिन् न पराधबाहुल्यमस्तीति सूचितम् भो सद-
यत्तदयेदयया सहितं सदयं तादृशं तदयं यस्याः सा तत्संबोधनम् एतादृशि भो मातः इदानीं संप्रति एतर्हि संप्र-
तीदानीमधुना सांप्रतं तथेत्यमरः मृदुपवनसंचार शिशिरे मृदुः कोमलः अल्प इत्यर्थः एतेन वात्स्यायाः दुरवप्र-

दत्त्वान्निरासः सूचितः मृदुश्चासौ पवनश्च तस्य संचारः गमनं संबन्धो वा तेन शिशिरः शीतलः एतेन श्रमसंघ्नस्तस्य निद्रास्था
न योग्यत्वमावेदितं एतादृशो उत्संगे अंके चिरात् बहुकालं उन्निद्रं उद्रुतानिद्रायस्य सः एतादृशं मांशाययस्वा
पयनिद्रांकारयेत्यर्थः शीङ् स्वप्ने इति धातोर्णिजंता लुो णमध्यमपुरुषैकवचनं सिप् अतो हेः इति हेर्लुक् नि-
द्रायाः सुखविशेषरूपफलस्य प्रयोज्यगामित्वात् प्रयोजकरूपकर्तृगामित्वाभावेन णिच्श्चेति आत्मनेपदम्

इदानीमुत्संगे मृदुपवनसंचारशिशिरे चिरादुन्निद्रं मांसदयत्तदयेशाययचिरम् ४६ बधा
नद्रागेव द्राढिमरमणीयं परिकरं किरीटे बाले दुर्नियमयपुनः पन्नगगणैः ॥ नचिराच्छाययेति वा योजना

लोकेपि मातापुत्रं अंके स्वापयति इति प्रसिद्धमेव एतदर्थमेव मातरिति संबोधनं ४६ इदानीं मोक्षद्वाराय कटिबंधादिकं कुर्वि-
त्याह बधानेति भोस्फरधुनि जगन्नाथस्य तन्नाम्नः अयं समुद्धारसमयः सम्यगुद्धारणं समुद्धारः तस्य समयः कालः अस्तीति
शेषः यद्यपि आत्मनामगुरोर्नामनामातिकृपणस्य च श्रेयस्कामो न गृहीयाज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति निषेधात् स्व-
नामग्रहणमश्रेयस्करं भवति तथापि अत्यन्तातुरतया निषेधो लुंघनम् अतएव हापितः कासि हेसुप्पुबद्धे विलला

पसदिति भट्टिप्रयोगः संगच्छतिदिक् ननु अस्तु तबोद्धारसमयः मया किं कर्तव्यमित्याकांक्षाया माह बंधनेति त्वं-
द्रुदिमरमणीयं अतिशयेन दृढः इति द्रुदिमावर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्चेति चादिमनिचरन्तौ हलादेर्लघोरिति ऋकारस्य
रकारः द्रुदिमाचासौरमणीयश्चतम् अतिशयेन संदरं चेत्यर्थः एतादृशं परिकरं कटिद्राकूशीघ्रं बंधानबध
बंधने भवेत्सरिकरो घ्राते पर्यंकपरिवारयोः प्रगाढगन्त्रैकबंधविवेकारं भयोरपीति विश्वः समो द्वाराय शीघ्रं क-
टिबंधं कुर्विति भावः पुनस्त्वं किरीटे मुकुटे अथ मुकुटं किरीटं पुंन पुंसकमित्यमरः बालेदुंबालश्चासाविंदुश्चतम्

न कुर्यात्स्वं हे लामितरजनसाधारणतया जगन्नाथस्यायं सुरधुनिसमुद्धारसमयः ४७

कलात्मकं चंद्रम् पन्नगगणैः पन्नं पतितं गच्छंति ते पन्नगाः सर्पाः तेषां गणाः समूहाः तैः नियमय नियमनं कुरु
तत्रैव स्थापयेत्यर्थः अन्यथा ममागमनसमये पतिष्यंतीति भावः लोकेपिकश्च न मनुष्यः कश्चिद्वा घ्रादिपीडितस्य
यदा मोचनं करोति तदा कटिबंधशिरोभूषणादिकं दृढं करोतीति प्रसिद्धम् यद्वा किरीटे पन्नगगणैः बालेदुं नियमयेति
योजना पुनस्त्वमितरजनसाधारणतया इतरः अन्यः नीचो वा इतरस्त्वन्य नीचयोरित्यमरः सचासौ लोकश्च ज

नश्च तेन साधारणः तुल्यः तस्य भावः साधारणता तथा हेलां अर्थात् मम अनादरं न कुर्याः माकुर्वित्यर्थः परमत्वद्वक्ते
 मयि अन्यजनतुल्यो यमिति बुद्धिं माकुर्विति भावः अत्र लोकोत्तयलंकारः तदुक्तं कुवलयानंदे लोकप्रवादानुकृतिलो
 कोक्तिरिति भाष्यते इति ४७ इदानीं गंगारूपं स्तौति शरदिति भोसुरधुनियेजनाः स्वांध्यायंति चिंतयंतिते पांजनानां
 परिभवः अनादरः अनादरः परिभवः परिभावस्तिरक्रियेत्यमरः न उदयति उत्पन्नो न भवतीत्यर्थः यद्यपि अयगता
 विति धातुरात्मनेपदम् तथापि इटकिटकटीत्यत्र प्रश्लिष्टस्य ईधातो रुसूर्वस्येदं रूपं बोध्यं अतएव उदयति विति

शरच्चंद्रश्वेतांशशिशकलश्वेतालमुकुटांकरैः कुंभांभोजेवरभयनिरासौचदधतीम्

तोर्ध्वरश्मिरज्जाविति माघप्रयोगः संगच्छत इति दिक्कथं भूतां त्वाम् शरच्चंद्रश्वेताम् शरदिशरत्काले अथ शरत्स्मि
 यामित्यमरः तत्र यश्चंद्रः तद्वत् श्वेतां शुभ्राम् परमगौरामित्यर्थः शरदित्यनेन परमनेर्मल्यसूचितम् पुनः कथं
 भूताम् शशिशकलश्वेतालमुकुटाम् अलतिदंशं कुर्वन् गच्छतित्यलः सर्पः श्वेतश्चासौ अलश्च श्वेतालः शश
 रपः शशिनश्चंद्रस्य शकलः खंडः शशिशकलः शशिशकलश्च श्वेतालश्च शशिशकलश्वेतालौ तौ मुकुटेयस्याः सा

ताम् यद्वा श्वेताश्चते अलाश्च भूषणानि च श्वेतालाः यद्वा श्वेतस्थरजतस्य अलाः भूषणानि दुर्वर्णं रजतं रूप्यं-
 खर्जूरं श्वेतमित्यपीत्यमरः गमनभूषणार्थकादलधातोः पचाद्यच् शेषसमासाः पूर्ववत् यद्वा शशिशकल श्वेतालः
 तादृशो मुकुटोयस्याः साताम् यद्वा शशिशकल श्वेताल इव शङ्खभूषणमिवेति व्याघ्रादित्वादुपमितस-
 मासः शशिशकल श्वेतालः तादृशो मुकुटोयस्याः साताम् यद्वा शशिशकल श्वेतः श्वेतगुणः तं आसमंतात्

स्रधाधाराकाराभरणवसनां शङ्खभ्रमकरस्थितां त्वां ये ध्यायंत्युदयति न तेषां परिभवः

४८

लातीति शशिशकल श्वेतालः तादृशो मुकुटोयस्याः साताम् यन्मुकुटे चंद्रस्य प्रभाप्रसृता भवतीति
 भावः लादाने इति धातोरातश्चोपसर्गे इति कः गुणेशङ्कादयः पुंसीत्यमरः यद्वा शशिशकलं च श्वेतं च शशि-
 शकल श्वेतौ श्वेतौ रजतं तौ आसमंताद् लातीति शशिशकल श्वेतालः तादृशो मुकुटोयस्याः सातां यस्याः-
 रोप्यमुकुटे शशिशकलं वर्तत इत्यर्थः अन्यत्विस्तरभयान्न लिख्यते पुनः कथं भूतां करैः चतुर्भिर्हस्तैर्हस्तैः

भोजेकुंभश्चअंभोजं चकुंभांभोजेकुंभो घटः अभोजंकमलं तेवरभयनिरासोचभयस्यनिरासः नाशः अभयइत्यर्थः वरश्चभयनिरासश्चवाभयनिरासोतोचदधतीविभर्तीचतुर्भिर्हस्तैरिमानिचत्वारिदधतीतिभावः पुनः कथंभूतां
त्वांसुधाधाराकाराभरणवसनान्सुधायाः अमृतस्यधाराआभरणानिचवसनंचआभरणानिभूषणानिच-
सनंचस्त्रम् अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारोविभूषणंवस्त्रमाच्छादनंवासश्चैलंवसनमंशकमित्यमरःरुधा
धारावत् आकारःरूपंयेषांतानिसुधाधाराकाराणितादृशानिआभरणवसनानि यस्याः साताम्रंअतिशुभ्रा

दरस्मितसमुत्सृज्यद्वदनकांतिपूरामृतैर्भवज्वलनभर्जिताननिशमूर्जयंतीनरान्

भरणवसनमित्यर्थः पुनः कथंभूतांत्वांशभ्रमकरस्थितांशभ्रश्चासौमकरश्चशभ्रमकरः मकरोमत्स्यः तत्र
स्थितांताम्रशभ्रमस्यवाहिनीमित्यर्थः ४८ इदानींगंगाममशरीरसरवंकरोत्वित्याह दरस्मितेतिशंतनोभीष्म
पितुः अंगना कल्याणानिअंगनानियस्याः साअंगनाअंगात्कल्याणे इतिप्रामाद्यंतर्गणसूत्रेणअंगशब्दान्नप्रत्ययः
श्रीगंगाममजगन्नाथपंडितस्यतनोः शरीरस्यडिः तिह्रस्वश्चेतिवैकल्पिकत्वात् धिसंज्ञायांगुणः शंसुखंसप

दिशीर्घं तनोतु विस्तारयतु प्रार्थनायां लोह कथं भूता अंगना दरस्मितसमुल्लसद्ददनकांतिपूरामृतैः दरं ईषत्
तच्च तत् स्मितं च दरस्मितं तेन समुल्लसद्दिकासमानं तच्च तद्ददनं च तस्य कांतिः छविः तस्याः पूराः आधिस्यानि
तएवाभूता नितैः भवज्वलनभर्जितान् भवएव संसारएव ज्वलनः अग्निः तेन तत्र वा भर्जिता दग्धास्तान् ए

चिदेकमयचंद्रिकाचयचमत्कृतितन्वती तनोतु मम शान्तनोः सपदिशान्तनोरंगना ४९

तादृशान्नरान् मनुष्यान् अनिशंसेवदा ऊर्जयंती जीवयंती यद्वा भवस्य महादेवस्य ज्वलनः तृतीयेनेत्राग्निः तेन त
त्र वा भर्जितान् एवं च तादृशं कृत्यं कुर्वत्या मम वपुः स्वरवकरणेन कोप्याया स इति भावः पुनः कथं भूता
अंगना चिदेकमयचंद्रिकाचयचमत्कृतिं चिदेकमयां चित्स्वरूपा सा चासौ चंद्रिका कोमुदी च चंद्रिका को

गंगाल

३७

मुदीज्योत्स्नाइत्यमरः तस्याः चयः समूहः तस्य चमत्कृतिः चमत्कारः तांतन्वती तनोतीति तन्वती विस्ता-
रयंती तनोतेः शताअनेकचंद्रप्रकाशं स्वयमेव करोतीति भावः अस्मिन् श्लोके पृथ्वीछंदः जसौ जसयला
वस्तुग्रहयतिश्च पृथ्वीगुरु रितिलक्षणात् ४९ इदानीं संसारज्वालानिर्दग्धवपुषो मम तापं शमयेत्याह

मंत्रैर्मीलितमोषधैर्मुकुलितं वस्तं सुरापांगणैः स्मृतं सांद्रसुधारसैर्विदलितं गारुमते
अविभिः ॥

मंत्रैरिति वीचीक्षालितकालियाहितपदे कालियस्याहितः शत्रुः कालियाहितः विष्णुः तस्य पदं चरणः
वीच्याक्षालितं प्रक्षालितं वीचीक्षालितं कालियाहितपदं ययासा तत्संबोधनम् यद्वा कालिया अहितः
शत्रुर्यस्य स कालियाहितो विष्णुः शेषं पूर्ववत् यद्वा कालिये आहितं अर्थात् विष्णुना स्थापितं तच्च तत्पदं च

टीका.

५५५

३७

शेषं प्राग्वत् हे स्वर्लोक कल्लोलिनि स्वर्लोकस्य सुरलोकस्य कल्लोलीनी नदी तत्संबोधनं त्वं अधुना भवज्वा
लावली दात्मनः भवस्य ज्वालाः ताभिः अवलीढः कवलितः व्याप्त इत्यर्थः तादृशः आत्मा यस्य तस्य म
मतापन्तिरय निवारयति रयेति पाठः तत्रतिरः कुरुतिरः शब्दाणि जन्ता लोद् अव्ययानां भमात्रेऽल्लोपः

वीची क्षालित कालिया हितपदे स्वर्लोक कल्लोलिनि त्वं तापन्तिरया धुना मम भवज्वालावली दा
त्मनः ५०

इति तिरस षेर्लोपः क्वचित्तु भवज्वालावली दात्मन इति पाठः तत्र भवज्वालाः सर्पः तेनावलीढः ता
दृश आत्मा यस्य स तस्येति व्याख्येयम् ननु तादृशतापनिवारणे मन्त्रादयो बहवः संतीति चेत्तेपिनश
क्ता इत्याह मन्त्रैरित्यादि मन्त्रैर्मिलितं साहसेन तापनिवारणाभावात् संकुचितमित्यर्थः अयं हेतुः सर्व

अपूर्वादि योज्यः बहुवचनं तु एकोपिन समर्थ इति बोधनाय एवमप्येवोध्यं यद्वा यत्र बहुभिः संकुचितं तत्र
 एकस्य कावर्तित्यर्थबोधनाय औषधैस्तापनिवारणाय योग्यैर्वैद्यशास्त्रप्रसिद्धैः मुकुलितमुकुलीमा
 वमापन्नं सराणां देवानां गणैः संध्यैः अस्तत्रा संगतं सांद्रसुधारसैः सांद्राः निबिडाः ते च ते सुधारसाश्च तेः

धूतेनागेन्द्रकृतिप्रमथगणमणिश्रेणिनंदींदुसुरव्यंसर्व
 स्वहारयित्वा स्वमथपुरभिदिद्राक्षणीक तु कामे ॥

अमृतजलैः रसोजलैरसौ हर्ष इत्यनेकार्थकोशः स्रस्तं अथः पतितम् स्रंसु अथः पतने पदत्वाभावात्
 वस्तुसंस्थितिदत्त्वं न गारुत्मतैः गारुत्मान् गरुडः गारुत्मान् गरुडस्तादृश्य इत्यमरः देवतायेषां तै गारुत्मताः
 तैः सास्य देवतेत्यण् यद्वा गारुत्मतः इमे गारुत्मताः तैः तस्येदमित्यण् एतादृशैः ग्रावभिः पाषाणैः पाषाणप्र

स्तरग्रावोपलाशमानः शिलादृषदित्यमरः विदलितं विशेषेण दलितं स्फुरितम् विशेषश्चरवंडरवंडमवनम्
अत्र सर्वत्र पूर्वार्द्धेन पुंसकेभावेक्तः अतएव कर्तुरनभिहितत्वात् संज्ञैरित्यादिषु कर्तरितृतीया अत्र श्लोके
शार्दूलचिक्रीडितम् स्योज्ज्वलितो गादित्यन्वयः इति लक्षणात् ५० इदानीं गंगालहरीनदघटीतांडवं

साकूतं हेमवत्या मृदुलहसितया वीक्षितायास्तवांघ्र्या
व्यालोलोलुसिवलालुहरिनदघटीतांडवनः पुनातु ॥ ५१ ॥

अस्मान् पुनात्विति प्रार्थयते द्यूत इति भो स्वर्लोककल्लोलिनि तव भवत्याः व्यालोलोलुसिवलालुहरिनदघ
टीतांडवम् व्यालोलोलाश्चंचलाः उल्लासिन्यः उर्ध्वं उच्छलन्त्यः वलान्त्यः गच्छन्त्यः एतादृशयोयाः लहर्यः ता एव न
दस्तस्य घटीतांडवं शिरसि घटीधृतान्तर्गतम् यद्वा नदस्य घटीतांडवं नदघटीतांडवम् व्यालोलोलुसिवलालु

हरीणां नदघटीतां डवम् ततः अस्मान् भक्तजनान् पुनातु पवित्रीकरोतु व्यालोलादिविशेषणविशिष्ट
हरीभवने मूलमाह कथं भूतायास्तव द्यूते दुरोदरे परस्य जिगीषया अक्षैः क्रीडनं द्यूतं तत्र अत्र विजिगी
षायाः सत्वात् दिवो विजिगीषा यामित्यनेन निष्ठा तस्यणत्वं न नागेन्द्र कृत्ति प्रमथ गणफणिश्रेणि नंदींदुसु
ख्यम् नागेन्द्रो वासुकिः कृत्तिर्गजादिचर्मप्रमथगणः तन्नामकः पारिषदः मणिश्रेणिः मणीनां रुद्रास्त्रा
दिमणीनां श्रेणिः पंक्तिः नंदीस्ववाहनभूतो वृषभः इंद्रुः स्वशिरोभूषणभूतः चंद्रः एतेषां इतरेतरयो

विभूषितानं गरिपूतमांसासद्यः कृतानेकजनार्तिभंगा ॥

गदहं नागेन्द्र कृत्ति प्रमथ गणमणिश्रेणि नंदींदवः सुरव्याः श्रेष्ठाः यस्मिन्तत् एतादृशं सर्वस्वं सर्वचतत्
स्वंच सर्वस्वं धनं हारयित्वा शिवात्सकाशात् पार्वतीं गृहीत्वा हारयित्वे तत्र विजंतात्का अत्र प्रयोज
ककर्तृत्वं पार्वत्याः प्रयोज्यकर्तृत्वं शिवस्य अतएव समानकर्तृकयोः पूर्वकाले इत्यनेन त्का सुलभः वीक्ष
णकर्तृकर्तृत्वा हरणमिति बोधः प्रकृतमनुससमः अथ सर्वस्वहरणानंतरं पुरभिदि पुरनामानंदैत्यभिनि

न्निविदारयतीतिपुरभित् तस्मिन् शिवे स्वमात्मानं पणीकर्तुं कामे सति पणनं व्यवहरणं पणः घञर्थे कविधा
 नमिति कः आपणः पणः यथा संपद्यते तथा कर्तुं मिति पणीकर्तुं कामः इच्छा यस्य सः तस्मिन् लुपेदवश्य
 मः कर्तुं कामे मनसोरपि समो वाहिततयोर्मो सस्य पचिद्युद् घञोरिति द्वयोर्दरादिगणपठितवचनेन क
 र्तुमिति मकारलोपः तादृशो सति मृदुलं हसितं हास्यं यस्याः सा तथा इदानीं सपत्नी भूतगंगाया चनेन श्लेषसि

मनोहरोत्तुंगचलनरंगांगाममांगान्यमलीकरोतु ५२

दिर्भवीष्यतीत्याशयेन हसिता एतादृश्याहैमवत्या हिमवतो हिमाचलस्यापत्यं स्त्री हैमवती तरयापत्यमि
 त्यण् रिद्वान्तेतिङिप् तथा पार्वत्या साकूतं आकूतेन अभिप्रायेण सहितं साकूतं तद्यथास्या तथा वीक्षितायाः
 विशेषेणोक्षिता वीक्षिता तस्याः विशेषश्च जराजूटस्थित्या द्रष्टुं मशक्याया अपि यत्नतो दर्शनं व्यापारवत्त्वं य
 द्यपि शिवस्य पूर्वोक्तं सर्वस्वं मया लुप्तं अतएव शिवः आत्मानं पणीकरोति तथा पि गंगा उर्वरिता वर्तते सा च स

पत्नीभूतत्वाच्चामवमत्यएतावत्कालपर्यंतं शिवशिरसि स्थिता वर्तते इदानीं याचयित्वा दासी संपादनीयेति
 साकूतमित्यस्यार्थ इति हि कु नर्तनप्रियस्य शिवस्य द्यूतविस्मयार्थितुं गंगयानृत्यमारब्धमिति हि कु हे भवती
 त्यनेन कठिनहृदयत्वात्तेन सर्वस्वहरणे योग्यत्वम् अस्मिन् श्लोके स्नग्धरावृत्तम् स्नग्धराभ्रौभ्रौ यौयूत्रिः
 सप्तका इति लक्षणात् २२ इदानीं चरमश्लोकेन स्वांगान्वमलीकरणं प्रार्थयते विभूषितेति गंगाभा
 गीरथी गंगार्थशब्दस्तु स्मृतं सद्य इत्यष्टमश्लोके उक्तः मम जगन्नाथस्यांगान्वमलीकरोत्वित्यर्थः कथं भूता गं

इमां पीयूषलहरीं जगन्नाथे न निर्मितान्

गा विभूषितानं गरीपूतमांगा अनंगस्य कामस्य रिपुर्वैरी शिवः तस्योत्तमांगं मस्तकं विभूषितं स्वस्थित्या
 शोभायुक्तं कृतं अनंगरीपूतमांगं ययासा पुनः कथं भूता सद्यः तत्कालमेव कृतानेकजनार्तिभंगा अनेके च
 ते जनाश्च तेषां मार्तिः पीडा तस्या भंगः नाशः कृतः संपादितः अनेकजनार्तिभंगो ययासा यद्वा जनानां आर्त
 यः पीडाः अनेकाश्च ताः जनार्तयश्च तासां भंगः अनेकजनार्तिभंगो ययासा सद्यः कृतानेकजनार्तिभंगो

317
 452
 त्येकंपदंवा पुनः कथं भूता मनो हरो तुंग चल तरंगा मनोहरा अतिरमणीयाः उत्तुंगाः उन्नताः चलंतः चंचलाः
 तरंगाः यस्याः सा अस्मिन्पद्ये उपजातिना मकं वृत्तं इदं वज्रातौ जौग अनंतरौ दीरित लक्ष्मभाजौ पादौ य
 दीयावुपजातयस्ता इति लक्षणात् ५२ स्वकाव्यपठनस्य फलमाह इमामिति पीयूषस्यामृतस्य लह
 रीत्यां यथा पीतामृतलहर्या आनंदजनकत्वं तथा अस्या अपीति शेषः अन्यकृतिभ्यमवारणायाह जग

यः पठेत्तस्य सर्वत्र जायंते स्वरसंपदः ५३

न्नायेन निर्मितामिति निर्मितां कृतां शेषं स्रगमं शिवम् ५३ यद्यप्यहं संदमतिस्तथापि टीका समाप्तिर्हि
 वभूवशीघ्रम् नात्रापरं कारणमस्ति किंचिच्छ्रुत्वा स्फुरात्ता किल कित्त्वमोघा १ नृपं दिपं वातुरगं मृगं वाशु
 कं वक्रं वा महिषं वृषं वा हरीकरो व्यग्नकं हि गंगे स्नातं भवत्यां सकृदीशसंगे २ नारायणो यस्य पिताम
 हो भून्मणीकभट्टश्च पिता तदीयः गोपीयदीया जननी स्रशीला टीका कृतान्तेन सदा शिवेन ३ भक्तोपो

जमहेतोः केदारत्वं स्थितो सिद्धमृत्तिकाम् तन्नाप्यागत्य त्वां स्वशिवं याचेहि न त्सर्वम् ४ इति सदा
 शिवकृता टीका समाप्ता ॥ ॥ श्रीसांबसदाशिवार्पणमस्तु ॥ ॥

453

यह पुस्तक मुंबई में "श्रीव्यंकटेश्वर" छापखाने में श्रीकृष्णात्मज गंगाविष्णुबजाज इनोनें छपाया - मिति ज्येष्ठ
 कृष्ण ८ विक्रम संवत् १९३८. ठिकाणा - मुंबादेवीबजार, मेरवानकी-चाली, नंबर ४४१, मुंबई.

95

454

पत्रम्	पत्रम्
देशविशेषेगुण २०६	मंदादीनांलगु २०६
विशेषः २०६	गोदाधिगु २०६
आहारविशेषे	माहिषाधिगु २०६
एगुणविशेषः २०६	धामीदाधिगु २०६
महिषीदुग्धगु २०६	पक्षदुग्धदधिगु २०६
धामीदुग्धगु २०६	वसुवदुग्धाधिगु २०६
मृग्यादिदुग्धगु २०६	सशर्कराधिगु २०६
आविकदुग्धगु २०६	रात्रौदधिसेव
अश्वीदुग्धगु २०६	नेविशेषः २०६
उष्ट्रीदुग्धगु २०७	रुतुविशेषेवि
हस्तिनीदुग्ध २०७	धानियेधो २०६
नारीदुग्धगु २०७	अविधिनादधि
धारोष्मादिगु २०७	सेवनेदोषः २०६
पेयूषदुग्धगु २०७	सरस्यमस्तु
किरलाटदीर	नम्रतनूतंगु २०६
शाकतक्रपिंड	इतिदधिवर्गः
मौरतानांलगु २०७	तक्रस्याभन्ना
संतानिकागु २०७	निनामानिल
खंडादियुक्त	द्वारंगु २१०
दुग्धगुणाः २०७	उद्धतघृतस्तो
रात्र्यादिभव	कोद्धतघृता
दुग्धगुणाः २०८	नुद्धतघृता
दुग्धसेवनसमयवि	नांतक्राणंगु २१०
शेषेगुणविशेषः २०८	दोषविशेषे
मथितदुग्धगु २०८	तक्रविशेषाः २१०
फेणगुणाः २०८	ग्रामपक्वतक्र २१०
निंदितदुग्ध २०८	तक्रसेवननि
दुग्धवर्गोत्तम	मितानि २१०
दध्नोगुणाः २०८	तक्रस्याविषयाः २११
दधिभेदाः २०८	गव्यादिभक्षण
	शिशुगुणाः २११

सू.
१०

तक्रवर्गसमाप्तः सार्वपराज्ञी
 गव्यनवनीतगु. २१२ तैलयोगुणाः २१३
 माहिषनवनीतगु. २१२ तुवरीतैलगु. २१३
 पयसोमवनीतस्य २१२ अतसीतैलगु. २१३
 सद्यः समुद्रत कोसुभतैलगु. २१४
 नवनीतगुणाः २१२ खसवीजतैलगु. २१४
 चिरंतननवनीतगु. २१२ एरंडतैलगु. २१४
 नवनीतवर्गः रालतैलगु. २१४
 घृतस्पना. गु. २११ मध्नाततैलगु. २१४
 गव्यघृतगु. २११ सर्वतैलगु. २१४
 माहिषघृतगु. २११ इतितैलवर्गः
 धृगघृतगु. २१२ कान्तिकत. गु. २१४
 दुग्धघृतगु. २१२ तुषोदकत. गु. २१४
 ह्यस्तनदधि सौवीरत. गु. २१४
 जघृतगु. २१२ आरनालत. २१४
 पुराणघृतगु. २१२ धान्पास्त. २१४
 नूतनघृतवि शिंशकीत. गु. २१५
 षयाः २१२ शुकत. गु. २१५
 घृतप्रयोग संधानत. गु. २१५
 स्याविषयाः २१२ मद्यस्पना. त. गु. २१५
 इतिघृतवर्गः अरिष्टत. गु. २१५
 गोमूत्रगुणाः २१२ सुरात. गु. २१५
 धृगीमूत्रगु. २१२ वारुणीत. गु. २१५
 माहिषास्त्राज्ञा सीधुधयत. गु. २१५
 विकर्मूत्रगु. २१२ आसवंत. गु. २१५
 नरमूत्रगुणाः २१३ नवपुराणमद्य २१५
 गार्दभोद्युमूत्र २१३ मद्यपचैषाः २१५
 गवादिस्त्रीमूत्र २१३ मद्यगंधनाश
 इतिमूत्रवर्गः नोपायाः २१६
 तैलेस्त्रैस्त्रैनि. २१३ इतिसंधानवर्गः

पत्रांकम्

पत्रम्

मधुनोना.गु.	२१६	मत्स्यंजील.गु.	२१६
मधुभेदाः	२१६	गुडलक्ष.गु.	२१६
माक्षिकल.गु.	२१६	पुराणगुडगु.	२१६
भ्रामरल.गु.	२१६	नवीनगुडगु.	२१६
लौघस्यल.गु.	२१७	खंडगुणाः	२१६
पैतिकस्यल.गु.	२१७	सितालक्ष.गु.	२१६
धत्रस्यल.गु.	२१७	पुष्पशर्करा	
अर्घ्यस्यल.गु.	२१७	सितोपलयोग.	२१७
जैटालकस्यल.गु.	२१७	मधुखंडगु.	२२०
दालस्यल.गु.	२१७	इतीतुवर्गः	
नवपुराणमधुगु.	२१७	अर्थनामानि	२२०
मधुनउल्लतानिवेधः	२१८	अर्थनामानि	२२१
मदनना.गु.	२१८	वर्कथनामानि	२२३
इतिमधुवर्गः		द्वयनामगुणसमाप्तिः	
इक्षोनी.गु.	२१८	मानपरिभाषा	२२३
इक्षुभेदाः	२१८	मागधपरिभाषा	२२३
पौद्रकभीरुकयोः	२१८	कलिंगपरिभाषा	२२४
कोशकारेलुगु.	२१८	मेषजानाविधयः	२२५
कांतारेलुना.गु.	२१८	स्वरसविधिः	२२५
शतपोरकगु.ना.	२१८	तंडुलजलविधि	२२५
मनोगुणागु.	२१८	हिमविधिः	२२५
बालवृद्धेलुगु.	२१८	मंथविधिः	२२५
अंगभेदेनभेदः	२१८	फाटविधिः	२२५
दंतपीडितेलुरस	२१८	चूर्णविधिः	२२५
अंतपीडितेलुरस	२१८	चूर्णद्युनपानं	२२५
अंतपीडितेलुरसगु.	२१८	भावनाविधिः	२२६
पक्षेक्षुगु.	२१८	पुटपाकविधिः	२२६
इक्षुरसायका		उत्प्लोदकविधिः	२२६
राणां गुणाः	२१८	क्राशविधिः	२२६
फाणितगुणाः	२१८		

सू.
११

पत्रम्

पत्रम्

काथपानमात्रा २२६
पानेनिकर्तव्यता २२६
अवलेहविधिः २२७
वटिकाविधिः २२७
घृततैलयोगविधिः २२७
संधानविधिः २२८
आसवारिष्टयोलिः २२८
अरिष्टविधिः २२८
द्विविधसीधुनिः २२८
सुरादिभेदनिः २२८
धातुनां शोध
नमारणविधिः २२८
मारणयोग्यसुवर्ण २२८
अयोग्यसुवर्ण २२८
शोधनविधिः २२८
अशुद्धसुवर्णदोषाः २२८
स्वर्णमारणविधिः २२८
मारितसुवर्णगुः २२८
धातुदिमारणोप
युक्तपुटप्रकारः २२९
यंत्रप्रकारः २३०
वालुकायंत्र २३०
दोलायंत्रस्वेदन
यंत्र २३०
विद्याधरयंत्र २३०
भूधरयंत्र २३०
उमरुयंत्र २३०
मारणयोग्यरूपं २३०
अयोग्यरूपं
शोधनविधिः २३०

अशुद्धसुवर्णदोषाः २३०
रूपमारणविधिः २३०
मारितरूपगुः २३०
मारणयोग्यताम् २३०
अयोग्यताम्
ताम्रशोधनं २३०
मारणविधिः २३०
मृतताम्रगुणाः २३०
वंगस्वरूपम् २३०
वंगशोधनम् २३०
वंगमारणम् २३०
मारितवंगगुः २३०
यसदस्वरूपम् २३०
सीसकशोधनं २३०
सीसकमारणं २३०
मारितसीसकगुः २३०
अशुद्धलोहदोषाः २३०
लोहमारणम् २३०
मारितलोहगुणाः २३०
उपधानुमारणं २३०
स्वर्णमादिकनिः २३०
स्वर्णमादिकशोधनं २३०
स्वर्णमादिकमारणं २३०
तारमादिकशोधनं २३०
स्वर्णतारमादिकगुः २३०
तुल्यशोधनम् २३०
तुल्यगुणाः २३०
कांस्यरीतिमारणं २३०
शोधनं च
यसदमारणं २३०

मृतकांसीयोगः २३५	पत्रम्	धान्याभविधिः २४१	पत्रम्
सिन्दूरशोधनं २३५		प्रभकगुणः २४१	
शिलाजनुशो		प्रभद्रहरि	
धनम् २३५		तालदोषाः २४१	
शुद्धशिलाजगु २३६		हरितालशोधनं २४२	
शोधनेन्यप्रकारः २३६		हरितालमारणं २४२	
रसशोधनम् २३६		मृतहरितालगु २४२	
खेदनमूरसस्य २३६		प्रभद्रमनः	
मर्दनम् २३७		शिलादोषाः २४२	
मूर्धनम् २३७		मनःशिला	
रसोर्द्धपातनं २३७		शोधनम् २४२	
रसाधः पातनं २३८		मृतमनःशिला २४२	
शोधनविधिः २३८		खर्परशोधनं २४२	
संहिप्तशोधनं २३८		सर्वरससाधारण	
रसमारणम् २३८		शोधनविधिः २४३	
कर्पूररसविधिः २३९		कंकुषादिशो	
सिन्दूररसविधिः २३९		धनेविशेषः २४३	
मारितस्यमूर्ध		प्रभद्रवज्रदो	
तस्यपारदस्यगु २४०		षाः २४३	
रसामृतम् २४०		वज्रशोधनं २४३	
उपरसाः		वज्रमारणं २४३	
हिंगुलशोधनं २४०		मृतवज्रगु २४३	
हिंगुलाद्रसाकृषिः २४०		शेषरत्नानां	
प्रभद्रसंधकदोषाः २४०		मारणगुणम् २४३	
शुद्धगंधकगुणः २४०		उपरत्नानांच २४३	
प्रभद्रकदोषाः २४१		विषाः	
प्रभकशोधनं २४१		वत्सनाभनि २४४	
प्रभकमारणं २४१		तस्यशोधनं २४४	

स.
१२

	पत्रम्	पत्रम्
शोधितवत्सनाभगुः २४४	सुकुमाराराणां	
उपविषशोधनं २४४	विरेचनं	२५२
द्वाराणां गुणवत्ता	नाराचविरेकः	२५३
गुणवत्ताविधिः २४४	सर्वदोषघ्न	
स्नेहपानविधिः २४४	विरेचनम्	२५२
पचकर्मणि २४७	कफव्याधौ	
वमनविधिः २४७	विरेचनम्	२५२
येषावमननिषेधः २४७	हरीतक्यादि	२५२
वामनद्रव्यमात्रा	रेचनमात्रा	२५२
वामनद्रव्यमा	ग्राह्यराणां	२५२
नपरिभाषा २४८	ग्रभयामोदकः	२५३
वामनद्रव्याणि २४८	माणिभद्रमो	
वमनेतिकर्तृ	दकाः	२५३
व्यता २४८	गुणद्योमोदकः	२५३
दुर्वमनलक्ष	विरेचनेग्रजाते	
रात्रिकित्से २४८	प्रकारः	२५३
विरेचनविधिः	विरेचनेसदस	
विरेचनायो २४८	द्विवारः	२५३
ग्याः २५०	विरेचनोत्तर	
विरेकाहीः २५०	विधिः	२५४
मृदुमध्यतीक्ष्ण	विरेकातियोगे	२५४
विरेचनानि २५०	हीनविरेके	२५४
विरेचनमात्रम् २५१	विरेकानही	२५४
पित्तगदविरेकः २५१	विरेचनेगुणः	२५५
गुल्मादोविरे	गुणवृक्	
कोषधानि २५२	हृदो	२५५
स्नेहोदिकारेतानि	विरेचनोपधपानान	
	तरनितिकर्तृ	

पत्रम्	पत्रम्
स्नेहवस्तिविधिः २५६	नस्यसमयाः २६६
अनुवासनवस्तिः २५६	नस्यग्रहणप्र
अनुवास्यानु	कारः २६७
वास्याश्च २५६	पंचकर्मसमाप्तिः
निरूहवस्तिः २६०	धूमयानविधिः २६६
निरूहविषयः	धूमभेदाः २६८
विषयाश्च २६१	धूमार्हजनह
उत्क्रोशानवस्तिः २६१	विचारः २६८
दोषहरवस्तिः २६१	धूमयानगुणः २६८
शामनवस्तिः २६१	अपराजितधूपः २६८
लेखनवस्तिः २६१	गण्डधूपकवल
चूहणवस्तिः २६१	प्रतिसारणवि
पिच्छिलवस्तिः २६१	धिर्लक्षणानि २६८
लेखनावस्तिः २६१	तेष्वंशूषाः २७०
निरूहणमात्रा २६२	गंडूषभेदाः २७०
मधुतैलकवस्तिः २६२	कवत्नः २७०
यायनवस्तिः २६२	प्रतिसारणं २७०
युक्तं रथवस्तिः २६२	स्वेदविधिः २७१
सिद्धवस्तिः २६२	स्वेदभेदाः २७१
उत्तरवस्तिविधिः २६२	स्वेद्यास्वेद्यवि
फलवर्तिविधिः २६३	चारः २७१
नस्यग्रहणविधिः २६३	तापस्वेदः २७१
नस्यभेदाः २६४	ऊष्मस्वेदः २७२
वेरेद्यनस्य २६५	स्वेदेतिकर्तव्यं २७२
चूहणनस्य २६६	उपनाहस्वेदः २७२
अपराजितं २६६	महाशाल्वणः २७२
नस्यमात्रानि २६६	इवस्वेदः २७३

सू. १३ पत्रम्
 मूर्द्धनैलविधिः २७४
 मूर्द्धनैलभेदः २७४
 शिरोवस्त्रि
 विधिः २७४
 कर्णविधिः २७४
 कर्णपूरणो
 यधानि २७४
 लेपविधिः २७५
 दोषघ्नलेपः २७५
 शोथघ्नलेपः २७५
 विषहलेपः २७५
 लेपभेदाः २७५
 लेपसमयाः २७५
 प्रलेपः २७५
 प्रदेहः २७५
 शोणितस्त्रा
 वविधिः २७५
 ५४ शोणित
 जरोगाः २७६
 दोषदूषित
 शोणितलतः २७६
 रक्तस्त्रावयो
 ग्यायोग्यवि
 चारः २७६
 ग्रथनेत्रप्रसा
 दनकर्माणि २७६
 नद्रेदाः २७६

पत्राणि
 सेकविधिः २७६
 प्रमोतनं २७६
 पिण्डी २७६
 विद्रुलविधिः २७६
 तर्पणविधिः २७६
 तर्पणयोग्या
 योग्यविचारः २७७
 पुटपाकविधिः २७७
 पुटपाकभेदाः २७७
 तत्रैतिकर्तव्यं २७७
 गृज्जुनविधिः २७८
 गृज्जुनभेदाः २७८
 लेखनीवटी २७८
 चंद्रोदयवर्तिः २७८
 रोपणीवर्तिः २७८
 स्नेहनीवर्तिः २७८
 रसक्रियाले
 खनी २७८
 रोपणीरसक्रि
 या २७८
 स्नेहनीरसक्रि
 या २७८
 चूर्णलेखनी २७८
 स्नेहने चूर्ण २७८
 रोपणचूर्ण २७८
 प्रत्येकनविधिः २७८

नयनामृतमंजनं २८४	पत्रम्	संप्राप्तिभेदाः २८८	पत्रम्
दृष्टिप्रसादनीश		संख्याविवरणं २८८	
लाका	२८४	विकल्पविवरणं २८८	
इतिभेषजवि		प्राधान्यविवरणं २८८	
धानानि	२८४	वत्नविवरणं २८८	
भेषजभक्षण		कालविवरणं २८८	
समयाः पंच	२८४	ऋतुषुवाता	
निरन्तरस्य भेष		दिकोपः २८८	
जभक्षणगुणाः २८४		सर्वरूपलक्षणं २८८	
जीर्णोषधलक्षणं २८४		पूर्वरूपव्याधि	
सावशोषोषध		नाशानायहेतुः २८८	
लक्षणम् २८४		लक्षणलक्षणं २८८	
भेषजभक्षण		लक्षणपर्यायाः २८८	
विधिः २८४		व्याधेस्तोनाय	
पंचमंत्रकरणं २८४		हेतुः २८८	
रोगिपरीक्षा २८४		उपशयलक्षणं २८८	
रोगिनेत्रपरीक्षा २८४		वातोपशयः २८८	
जिह्वापरीक्षा २८४		पित्तोपशयः २८८	
मूत्रपरीक्षा २८४		कफोपशयः २८८	
स्पर्शपरीक्षा २८४		उपशयोव्या	
नाडीपरीक्षा २८४		धिस्तोनायहेतुः २८८	
प्रसूनः परीक्षा २८४		वायुकोपनि	
हेतुलक्षणम् २८४		दानानि २८८	
हेतुनामानि २८४		पित्तकोपका	
हेतुव्याधस्ताना		रणानि २८८	
यहस्तयः २८४		विदाहिलक्षणं २८८	
संप्राप्तेर्लक्षणं २८४		स्नेहप्रकोप	
संप्राप्तिपर्यायाः २८४		कारणानि २८८	
		रोगस्यापि रोगो	
		निदानम् २८८	

पत्रम्

पत्रम्

स.
१४

क्षीणानां दोष
धातुमलानां
चिकित्सा २६२
स्वस्थलक्षणं २६३
दोषधातुमला
नां वृद्धेर्निदानं २६४
तेषामतिवृद्ध
नां लक्षणं २६४
अतिवृद्धानां
दोषधातुमला
नां ह्रासनं २६५
दोषधातुमला
नां क्षयस्थिति
दानम् २६५
क्षीणानां ते
षां लक्षणं २६५
जेजः क्षयनि
दानम् २६६
क्षीणो ज्ञेयः
लक्षणम् २६६
पुरीषादिक्ष
यलक्षणम् २६६
क्षीणानां धा
तुदोषमला
नां वृद्धेर्निदानं २६६
केन क्षीणं किं
कांक्षति २६६
वल्लक्षणं २६६
वल्लक्षणं २६७
दानम् २६७

वल्लक्षणं २६७
वल्लक्षणं २६७
नम् २६७
वल्लक्षणं २६७
क्षयम्
इति पूर्वखंडः २६८

466

स
२४

५६७

ति

एवं लनेन वांशशुद्धिमुक्ताधुनाग्रहशुद्धिवलं वदन्नादौ लग्ननोरविशुभाशुभस्थानान्याह अरीति अत्रापि द्रुतविलंबि
 नानि अरिष्यं पराक्रमसूतीयं ताभगकादशविनाशोष्टमं लनादेषु ६३१७८ गतो वर्तमानो रविर्मगीदृशां स्त्रीणां
 शयसंग्रहे पाणिग्रहणे क्रमादविश्रमादिफलदः अर्थाच्छेषस्यानेन शुभदइति पंचशाखः शयः पाणि रित्यमरः
 नत्राप्यदुष्टस्यानमाह मदनेति मदने सप्तमे मूर्त्तौ लग्ने च शोतेति मूर्त्तौ तितथा विधः स्वयः शुभफलैश्च शोनिर्वज्र
 मिव धातको भवति शानिराहुवत् राहुशान्योरपिलग्नसप्तमगयोर्नि द्युफलत्वं बोध्यमित्यर्थः राहुपदेन केतु
 रपि गृह्यते तस्यापि तदूपात्तत्वं यतो वक्ष्यति वृत्तपात्रमपरस्वपानतोर राहुरेवेत्यादि अतएव स्पष्टमाह श्रीपतिः प्रा
 अरिपराक्रमलाभविनाशगोरविरविश्रमसौख्यसुखार्थदः मदनमूर्त्तिशयः शयसंग्रहे मृगदृशामशानिः
 शानिराहुवत् १ त्रिधनलाभगृहेषु शुभः शशीनिधनमूर्त्तिरिषु खतिगर्हितः अशुभशुक्रैः सखः सखन।
 न्यसृद्धिनकरोनकरोनकरोति शम्भू २
 गगनादुविनंदनेन शिखिनास्वर्भा नुनाचक्रमात् इति १ अथ चंद्रस्य त्रिधनेति शशीचंद्रः ३२। ११ राघुशुभः शेषेख
 शुभः तत्राप्यतिदुष्टस्यानमाह निधनेति ८। ११ राघुचंद्रोतिगर्हितः प्रसंगेन चंद्रदोषांतरमाह अशुभेति संचंद्रोऽशु
 भः कुजार्कशानिरोक्यतमः शुक्रश्रतयोः प्रत्येकं सखासमासांतश्च पापयुतो भगुयुतो वा वरवधोरसुन्याणान्
 खनतिहंति अर्थाद्धुधगुरुयुतौ न दोषः तथा दिनकरेण रविणेनाह्मसिताः कराः किरणयस्य सतथा संगतइत्या
 र्थः इदृशः शशीवरवधौः शकत्याणं न करोति २॥ ७ श्रीगुरुगणपतिसरस्वतीभ्योनमः ॥ ७ ॥ ७

विगच्छन्ती २६ अथ भौमस्य अवनिज इति अवनेर्जीतो वनिजो भौमः ३। ११६ वृद्धये शेषेषु दुष्टः तत्रापि ६। १७ एषु स्थितो मृत्युदो-
 ति दुष्टः किंचेह भौमेन भौयुजिदशस्य वधुः स्युतो न यो यथा साः न्यायवर्तिनी तनयस्या मिषं मांसं भुनक्तीति तादृशी
 जाकिनी भवति अस्यापवादः जीवदृशं विना दशमस्य भौमे गुरुणा दृष्टे सति नायं दोष इत्यर्थः ३ अथ वधस्य व्य-
 येति हि मांशुजो वधः व्ययगृहं दशं विरह्य शेषेषु सप्ताष्टवर्जितगृहेषु वेश्मसु तार्थदः गृहपुत्रधनप्रदः स
 प्रमाश्रमगोत्रदोषमाह सुवधो मकरे गितो मकरध्वजः कामस्तद्गृहं सप्तमं मृत्युश्च मंत्रगतो वधुवरं यमकरे

अवनिजस्त्रिभवारिषु वृद्धये मृतिकरो मृतिमूर्तिमदाश्रितः इह न भौयुजि जीवदृशं विना व्युतनया तनया
 मिषभृग्वधः ३ व्ययगृहं विरह्य हि मांशुजः संकल्पवेश्मसु वेश्मसु तार्थदः सनियतं विदधानिवधुव
 रं यमकरे मकरे गित मृत्युगः ४ गुरुरनंत्यमदेषु मुदः श्रियं सजति कालगृहे गृहमंगदः अश्रुभकृन्म
 करेपिकरगृहे नमग राजग तो जगतो हिनः ५

विदधानि मारयतीत्यर्थः ४ अथ गुरोः गुरुरिति अनंत्यमदेषु द्वादशसप्तमव्यतिरिक्तगृहेषु स्थितो गुरुर्लक्ष्मीच हर्ष
 ददाति कालगृहेषु मे स्थितो गुरुर्गृहं भाष्यी न स्यामंगो मृतिस्तददातीति तादृशः स्यात् प्रसंगेन दोषान्तरमाह अ
 शुभकृदिति मकरे स्वनीचराशौ स्थितोपि गुरुरशुभकृन्निद्युः किंच नमगराजः सिंहस्तत्रगतो गुरुर्जगतो विप्र
 स्पर्करग्रहेन शुभः ५ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ गोविंदस्सर्वम् ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ वासुदेवस्सर्वम् ॥ ॥ ७७ ॥ ॥

रत्नाय
२६

संदेहे विद्वयं कुप्पीसंदेहे विद्वयं नहि
कुप्पीन्मृत्रपुतीवादि न कुप्पीन्मान
भोजने १ घनविश्वशिवा गुडना गुटि
कात्रीदिनं वदनां वुजमध्यधुता हर
तिश्वसने कसनं ललने ललने वहिमं
रुदघोषगता २ श्रीजेले तुल्यगुडाससेध
वयुता मेघागमे खां वरें सार्धसर्करापाशा
यसमये शंष्पातुषा तंगमे विष्णुल्या शि
शिरे वसंतसमये-दो द्रए संपोजितां
एनन् प्राप्प हरीत कीमिचगदां नश्यं
तितेशत्रुवः ३ अश्वगंधो दशपलंतन्मा
नौद्वैद^{वधाः}सकः चूणिहृत्तोभयां विघा २
घृतभांडे दिने दिने कषैकं पयसा पीत्वा
प्रमदाभिर्नरुप्यते आगत्वा प्रमदां भूपो
वली पाले तवर्जितः १ गुडी वीधान्यकारि
विषयकं कषंदने गुडूच्यादिगणका
पः सर्वज्वरविनाशः १ हृत्स्मृत् १
कीपनो दाह हल्लासत स्ना चूर्डि ह
विर्नयेत् ॥ इन्द्रज मेघसदा कुसुमप्री
तेधमहो जेधमो वलाकां चूरुमिदंगु
इतक निपीतं हृत्य विपदतिता एतु
दा २ १ भागे तुक्ते वसा म्यं स्यात्

५७

मुरहर मारता मुरली रिधन सत्र येन तो भिरमां
तं। तीर समे धोर सतां कृशतां कृशानुर भवेति
ब्रज शिशुरय मत्रा गत्य मत्स्याति हत्प्र प्रवलदनु
ज संघे मरुतं कं सराजं यदि सप्र हिति दंतो मंच
मारुत सुगं मसक क गल करं ध्रु हस्ति यूथं
प्रविष्टम् १ तत्र च ग्रे वृत्ति कुं भस्म दु प र्ज जलधि
स्तत्र लं केश वास स्या चेतत्राप हं तार घु कु
ल निल को नात्र सं देह लेश को वा ल्ये ना
डि का र्वा सप्र दि नि हत वान् भं जया मा स चापं
शं भो ह्रीं ला वरो न त्रि दश गता पते स्त स्य किं
स्माद साध्यम् १

५७१

५७१

स. ५.
८३

432
निभे बीजप्रवृत्ते यत्प्रातर्गर्भदेहादिभेदमम फलेयककृद्देवतोसुत्रं वै सदृशो यमे ज्ञाने
योनिप्रशर्णीतदेहितं गर्भसुतममिति एगश्च सुयं देवतोलाद्वारससमप्रभः आदः फल
नाप्रभवोगर्भे दद्यात्सदा मम उत्सवेषु च सर्वेषु शुभदेसर्वदा हिते गोरोचनसमाभासं
गर्भदेमदने फले इति फलैः स्नाने अथोषधीस्नाने ब्रह्मावरश्चराचराविवेचके तथा
धान्यानिष्ठा च ब्रह्मलासर्वोपध्यामाः स्मृताः यागोषधीति मंत्रेण सर्वोषधामिषे चने
करेण भूर्द्धिर्विन्ध्यस्व वं पापात्रं तभार्गव अवेदत्वात्समं शतत्वा मिति पूर्वकान् योमा
नृपत्येवमुच्चार्य देयतोस्ती पयेततः वरुणः प्रावितामंत्रं वरुणस्मो ते भनेततः येने
प्रातमिमं मे वरुदमायः पुनेतमो इमां वै याजुषान्मं ज्ञानाग्निगौमेत्यवरुक्तया य
तवती भवना नो पावमानोः पुनः पुनः समो वरुणसास्त्राय पावमानः सरस्वती पं
त्रो देयीत्याथर्वणो मंत्रैः स्नानमदाहूते ततो रुद्रजपः स्नाने कर्त्तव्यं सतमिहता ॥
अथ भार्गवसंस्कारा यस्मिन् इलेपावकं शुभं गृह्णते न विधानेन पायसं प्रपयेच्च रु आया

५४३
 षोडशगतेनामोऽष्टास्त्रामथिपः सदा तव सामि सदा सोमे देहि गर्भं मद्रौ षोडशौ उंबरीक
 लवनिष्णात्वा पासर्वमंत्रवित् औषधयः सर्वमित्येवेकामिन्नादीपयेदुधः प्राप्ताया
 लेवते कार्येद्दिचेतसि निर्मले समालेख्य करे हवीं नालिके सदा तानपि वरुणोपास
 ने बुर्वात्स्नति पादपरायणा ब्रह्माविसृज्य सोमञ्च केदर्यो वृषवाहनः पार्वतीसभगा
 भद्रासावित्री वसुदेवता एते हि वाससी शुभे अयंगे गुरुदेवते सर्वभूषणरम्ये च गर्भं
 मेदत वां क्लिते सुदते तुलगाथ मयवते तुलशालिभिः राजमाषादिभिर्विहान्वेषा
 पात्रे प्रपूरयेत् विन्यस्य दीपके तत्र फलानां सदा केतया धाता वतेति मंत्रेण धानस्रा
 नेन कारयेत् नालिकेरे च नारंगे गरिमे वीजप्ररके उत्तरीत्य प्रपूरयेत् समममदने स्मृत्यै
 कर्मपृष्टतिभे पृष्टत्तोरनोरप्रपूरिते त्रिनेत्रेण भूदेवत्ये नारिकेरे सतप्रदे पीते कनक
 लीभे मवीजे समनोदरे तद्दिने न समं प्रीते नारिगे गर्भदे मम फलेन कृतं देवत्यं सस्र
 त्रैवैस्त्रपरिव्रते सुरंगसौमदेवत्ये गर्भदे वीजप्ररके उद्यदकं समं पुष्पफले सिमिहरे

प्रचयथाविभवं वस्त्रालंकारादिभिः संपूज्य अद्येत्यादिगोत्रायशर्मणो सुपूजिताय दूमां लवणधेनुं फलस्तनीं सिंधुशक्तिवर्णां सक्तुं पिंडकपोलां य
 वास्यां कंबलपट्टसूत्रग्रैवेयकां ताम्रपृष्ठगुडपानां कंबललांगूलां मधुयोनिकां सर्वाभरणभूषितां सर्वपापक्षयकामो विष्णुप्रीतिकामो वातुभ्य
 महंसंप्रददेनममेति पुत्रभार्यादियुतः प्रदक्षिणीकृत्य दद्यात् शेषं मधुधेनुवत् मंत्रस्तु लवणैर्वैरसाः सर्वसर्वास्तिष्ठन्ति देवताः सर्वदेव-
 मयै देविलवणारव्येनमोस्तुते इति पुराणांतरेषु षोडशप्रस्थमितां चतुर्थीशेनवत्स इत्युक्तं इतिलवणधेनुदानं अथ सुवर्णधेनुदानं बन्धि
 पुराणे सुवर्णधेनुश्चाप्यत्र सुवर्णोश्च चतुर्दश सुनिर्णिक्तसुवर्णोश्च सप्तभिर्मध्यमामता चतुर्भिश्च कनिष्ठास्या चतुर्थीशेनवत्सकः गुड-
 धेनुविधानेन दत्ता सर्वफलप्रदा अत्र विशेषो रौप्येण वत्स इति केचित् तथा अद्येत्यादि प्रवालशृंगी घृतपात्रस्तनवती पद्मरोमां कर्पूरागरु-
 नासिकामिष्टान्नरसवासितां शंखशृंगांतरां शक्तिललाटस्थानारीके लश्ववणांगुडजानुकां पंचगव्यापानवतीं कांस्यपृष्ठां पट्टसूत्रलांगूलां
 सप्तधान्यसमायुक्तां फलपुष्पोपेतां छत्रोपानत्समन्वितां सुवर्णधेनुं रुद्रदेवत्यां सहस्राश्वमेधफलावाप्तिकामः कुलसहस्रस्य स्वर्गो निवासकामश्च
 गोत्रायशर्मणो सुपूजिताय तुभ्यमहंसंप्रददेनममेति मंत्रस्तु सुवर्णधेनुं विप्राय प्रतिपद्येदृशीनरः हिरण्यरेताः पुरुषः पुराणः कृष्णापिंगलः त-
 स्रहेमच्छविः स्रष्टा विश्वात्मा प्रीयतां ममेति अनेनैव तु मंत्रेण धेनुदानं प्रकीर्तितं अश्वमेधसहस्रस्य फलमाप्नोत्यसंशयं कुलानां च सहस्रस्य स्त-
 नयंति गोप्रद इति इति सुवर्णधेनुदानं अथ वंध्यात्वहरं सुवर्णधेनुदानं वायुपुराणे चतुर्विधा च यावंध्या भवेद्ब्रह्मवियोजनात् वक्ष्येत स्याः प्र-
 कारं तत्स्वरूपं निबोध मे वंध्या चतुर्विधा प्रोक्ता वंध्या काकबंध्या स्त्रीप्रसूः मृतप्रजा इति काकबंध्या तु काकवदेकापत्याशेषाः स्पष्टा एव धेनु

५८९
 षष्ठि कृष्णाजिनकुशोत्तरे इक्षुरसस्य घटं पूरयित्वा तच्चतुर्थीशेन वत्सं संपाद्य अघेत्यादि गोत्राय शर्मणे सालं कृताय इमां रसघेनुं सुवर्णशृंगाभरणयुतं
 प्यरवुरां वस्त्रपुच्छां इक्षुपादां पुष्पकंबलां ताम्रपृष्ठां पुष्परामां व्रीहियुतां चतुर्दिक्षु दीपसमायुक्तां सर्वगंधविभूषितां पूर्वादिदिक्षु तिलपात्रचतुष्टया
 सुपूजिताय सर्वपापक्षयपूर्वकैकविंशतिकुलोद्धारणकामस्तुभ्यमहं संप्रददममिति सुवर्णदक्षिणां दद्यात् मंत्रारूढं गुडधेनुं क्ता एव शेषोपस्करा
 एवमुच्चारयित्वा तु दीयते वै द्विजन्मने दशपूर्वां न्यरांश्चैव आत्मानं चैकविंशतिरिति इति रसधेनुदानं अथ स्वरूपतो गोदानं अंगिराः गौरेकस्यैक-
 दातव्या श्रोत्रियाय कुटुंबिने साहितारयते पूर्वान्सप्तसप्तचसप्तचेति देवलः स्रशीलां लक्षणवतीं युवतीं वत्ससंयुतां बहुदुग्धवतीं स्निग्धां धेनुं द-
 द्याद्विचक्षणे अथ गोदानप्रयोगः कर्ता कृतनित्यक्रियः पुण्यकाले अघेत्यादियथाशक्ति यथाज्ञानं गोदानमहं करिष्ये इति संकल्प्य सबत्साधे-
 नुं द्विजं च यथाविभवं वस्त्रालंकारादिभिः संपूज्य गोशृंगमूलादिस्तनांतस्थानादिषु देवताः पूजयेत् तद्यथा शृंगमूले ब्रह्मविष्णुभ्यां नमः ब्र-
 ह्मविष्णुपूजया० शृंगाग्रे सर्वतीर्थेभ्यो नमः सर्वतीर्थानि पूजयामि एवं सर्वत्र शिरोमध्ये शिवाय० ललाटे देव्ये नमः० नासिकायां षण्मुखाय० ना-
 सापुटयोः कंबलाश्वतरनागाभ्यां० कर्णयोरश्विभ्यां० चक्षुषोः शशिभास्कराभ्यां० दंतेषु वायवे० जिह्वायां वरुणाय० ह्रस्वकारे सरस्वत्यै० गंडयोः
 पक्ष्ममासाभ्यां० ओष्ठयोः संध्याद्वया० ग्रीवायां इंद्राय० कुक्षिदेशे रक्षोभ्यो० उरसि साध्येभ्यो० पादेषु धर्माय० जंघासु अधर्माय० खुरमध्ये गंधर्व-
 भ्यो० खुराग्रे पन्नगेभ्यो० खुरपश्चिमाग्रे अप्सरोभ्यो० पृष्ठे एकादशरुद्रेभ्यो० सर्वसंधिषु वसुभ्यो० श्रोणितटे पितृभ्यो० लांगूले सोमाय० गुह्ये आ-
 दित्यराशिभ्यो० गोमूत्रे गंगायै० गोमये यमुनायै० क्षीरे सरस्वत्यै० दधिनर्मदायै० घृते अग्नये० रोमस्वष्टाविंशतिदेवकोटिभ्यो न० उदरे पृथि-

व्यै० पयोधरेषु चतुः समुद्रेभ्यो० चतुरः समुद्रान् पूजयामि एतादेवता अगेषु संपूज्य अद्येत्यादि गोत्राय शर्मणे सुपूजिताय पृथ्वीदानसमफलकामः
 सर्वपापक्षयकामो विष्णुप्रीतिकामो वाइमां प्रत्यक्षधेनुं सुवर्णं शृंगीरौ प्लखुरां ताम्रपृष्ठीं घंटाग्रैवेयां मुक्तालांगूलां कांस्योपदोहनीं सितवस्त्रद्वयोपे-
 तां सर्वाभरणभूषितां सोपस्करां रुद्रदेवत्यां तुभ्यमहं संप्रददेनममेति तिलपात्रे घृतोक्तं गोपुच्छं कृत्वा विप्रहस्ते सतिलकुशोदकं दद्यात् मंत्रस्त यज्ञ-
 साधनभूताया विश्वस्याघौघनाशिनी विश्वरूपधरो देवः प्रीयतामनया गवा ततो दातादानप्रतिष्ठासिद्ध्यर्थं सुवर्णं दक्षिणां दत्त्वा प्रार्थयेत् नमो-
 गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सोरभेयीभ्य एव च नमो ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमोनमः पूजितासि वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता सरभे हरमे पापं यन्म-
 या दुष्कृतं कृतमिति गावां ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहमिति पठित्वा धेनुं द्विजं च प्रदक्षिणीकृत्य किंचिदनु-
 क्रजेति इति गोदानप्रयोगः अथ श्वेतवर्णादि गोदानफलमुक्तं पान्धे श्वेतासुतप्रदाप्रोक्ता चंद्रलोकप्रदायिनी कृष्णास्वर्गप्रदाज्ञेया गौरी स्यात्कु-
 लवर्धिनी कपिला सर्वपापघ्नानानावर्णा च मोक्षदेति अथ समानवर्णगोवत्सदानफलं महाभारते रोहिणी तु सवत्सां च पयस्विनीं प्रदत्ता
 वस्त्रसंवीतां सूर्यलोके महीयते समानवत्सां कृष्णां तु धेनुं सर्वाधनाशिनीं सुव्रतां वस्त्रसंवीतां मस्मिल्लोके महीयते वातरेणु सवर्णां तु सवत्सां कांस्य-
 दोहनीं प्रदाय वस्त्रसंवीतां चारुणं लोकमश्नुते हिरण्यवर्णां पिगाक्षीं सवत्सां दक्षिणां युताम् प्रदद्याद् वस्त्रसंवीतां कौबेरं लोकमाप्नुयात् पलाल-
 वर्णां तु पितृलोके महीयते सवत्सां पीवरां दत्त्वा शितिकंठामलंकृतां विश्वेदेवमसबादं स्थानं प्रपद्यते समानवत्सां गौरीं तु धेनुं सर्वाधनाशिनीं
 वत्सां कांस्यदोहां तु वस्तूनां लोकमाप्नुयात् वत्सोपपन्नां नीलांगीं सर्वरत्नसमन्विताम् गंधर्वाप्सरसां लोकान् दत्त्वा प्राप्नोति मानव इति संकल्पे तु तत्

संकीर्त्य दद्यात् इति समानवर्ण गोवत्सदानफलं अथ कृष्णधेनुदानं मात्स्ये अद्येत्यादिसंकल्पादिपूर्ववत् मंत्रस्तु कृष्णधेनो नमस्तुभ्यं ब्रह्मविष्णु
वात्मके त्रिजन्मार्जितपापानि ध्रुवं दानात्प्रणाशयेति अथ हेमशृंगीदानं मात्स्ये दशसौवर्णिकेशृंगेरवुराः पंचपलान्विताः पंचाशत्फलकं कांस्यं ताम्रं
तथैव च वस्त्रं च त्रिगुणं धेन्वा दक्षिणा च चतुर्गुणेति एवं विधिवद्दातुः फलमुक्तं नंदिपुराणे विधिना तु यदा दत्ता पात्रे धेनुः सदक्षिणा दाता तारयते ज
न्कुलानामयुतं शतमिति महाभारतेऽपि प्रासादाय त्रिसौवर्णाः शय्यारत्नो ज्ज्वलास्तथा वराश्चाप्सरसो यत्र तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः तथा यावन्तिरो-
माणि भवन्ति धेन्वास्तावन्ति वर्षाणि महीयते सः स्वर्गान्च्युतश्चापिततोत्रलोके कुले समुत्पत्स्यति गोमतां तथा सालं कृतां सवत्सां च धेनुं संपूज्य भक्ति
तः सरलपूर्णा पृथिवी तेन दत्तानसंशय इति इति स्वरूपतो गोदानं अथ कार्पासधेनुदानं मात्स्ये अतः परं प्रवक्ष्यामि धेनुं कार्पासिकं शुवि सर्व-
विश्वस्य गुप्त्यर्थं ब्रह्मणा चांशककृतं सा च कार्पासभारेण श्रेष्ठा धेनुः प्रकीर्तिता मध्यमा च तदर्धेन न तदर्धेन कनीयसी पूर्ववस्त्रं च धान्यं च हिरण्यं च त
थैव च वत्सकं तु चतुर्थं शान्मानमत्राभिधीयते कुर्वीत पूर्ववद् वस्त्रं धान्याद्युपस्कृतमिति ततो वाराहोक्तं तिलधेनुदानं वत् क्रिया कल्पादिसं-
कल्पादारभ्य दानं कृत्वा प्रार्थयेत् मंत्रास्तु हेमकुंदं दुसदृशं क्षीरार्णवसमुद्रं वे सोमप्रिये सुधन्वारब्धे सौरभेयि नमोऽस्तुते दत्तेयमिदुनाथा यशशांका
यामृताश्च अत्रिनेत्रप्रजाताय सोमराजाय वै नमः यस्त्वेवं परया भक्त्या ब्राह्मणाय प्रयच्छति स याति चंद्रलोकं तु सोमेन सह सोदत इति इति कार्पा
सधेनुदानं अथ लवणधेनुदानं भविष्ये तत्र युधिष्ठिरं प्रति कृष्णः शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि लवणस्येह कल्पितां गोमयेनानुलिप्ते तु देर्भसंस्तरसंस्थि-
तं आविकं चर्म विन्यस्य पूर्वाशाभिमुखस्थितं वस्त्रेणान्छादितं कृत्वा धेनुं कुर्वीत बुद्धिमान् आढकेनैव कुर्वीत बहुवित्तो पकल्पिताम् गां वि-

राजयोगादिसंयोनितयावाच्योन्यथानदि॥

पुमस्यव्यंशकेसर्वेनयतुल्येनवेनरः॥३॥त्रयोवाहोसमेवपिचत्वारोनीचसंयुताः॥पुमस्यव्यंशसंयुताःस्त्रीव्यंशेवाधरापतिः॥३५॥
 नीचस्थितांशनायस्तुविटःकेंद्रत्रिकोरगमः॥चरलयेतदीशेनचरांशादोनयोनवेन॥३६॥मनेराहोमवेमेदेभाम्यमसमन्विते लनेके
 नीचस्थितेनयनेनयसमेमवेन॥३७॥संशानोभावतोवापिस्त्रीचमूलत्रिकोरगमः॥राजयोगास्तुनेर्दिष्टास्तथायामेवद्वन्ता॥३८॥अथजा
 तिभंगः॥जीवेसकेनोयदिवासराहोचंद्रततापायापतिरितिज्ञेयं नीचंशानेनीचसमन्वितेवाजीवेदिजश्वेदविनादशाःस्यात्॥३९॥
 धनहिमंदैःसहिमेंद्रयजेपुत्रेदिनेवाशशिस्तुद्वे॥प्रदोयिचद्विप्रसमानमेतिविद्याचसर्वमधिगम्यजानः॥२॥मेवेदशांकेरविम
 नुद्वेमिताशिनीममिमुतेनयके॥निःश्रीविलग्नस्यनिशाकरस्थलुधोदिनेशमंदश्चिकोमन्॥३॥पुमगृहाणमवलोकनेनहीना
 इवेनत्रसमन्विताह॥तत्कालहोशधियतोधराजेकेंद्रशानेचेयदिवाविलग्नोरे॥४॥पुमगृहाणमवलोकहीनेदशस्तुमिताशरेहशीलः॥४॥
 वापमध्यगतेचंद्रेसप्रममंदयुते॥आसत्तयप्रीहगुल्मविदुधिंमजनेनरः॥५॥वेशोसमंदेदशमेसत्तुदेवैकल्यमंगेतिज्ञेयकलत्रे॥परस्परते
 रनवांशयुक्तोवाशांकस्येतनुकोवरंस्यात्॥६॥दिनेशचंद्रोराविराशियुक्तोचंद्रहोमवायदिशोचरंतन॥रंधारिवितात्यगतागृहेदारिनेपु
 चंद्रायमाःक्रमेण॥७॥कुर्वन्तिजातंनयनेनहीनेतद्वातुकोपाद्वलसंयुतस्य॥लगेगुरोममिमुतेकलत्रेउन्माकनेकोहितेज्जानः॥८॥उन्मा
 दपुंससंयुतोविलगेशानोकेलत्रेसकेत्रिकोरगोलगेशानेरिःकमतेदिनेशेचंद्रेत्रिकोरगेयदिवाधराजे॥९॥उन्मादवुद्धिःसहजेयवासा
 जानोहिचैवंचलवुद्धियुक्तः॥१०॥लगेत्रिकोरगदिननायचंद्रोशोर्ध्वगुरोकेंदुसमन्वितेवा॥उन्मादवुद्धिःसमवेतदानींशान्पारवारोयदिज
 न्मकाले॥केंद्रस्थितोसोम्यनिशाकरोवासोम्यशहीनोपुमसंयुतःस्यात्॥केंद्रस्थितामंदनिशाकरार्कजोमवेदन्यजसूयभोक्ता॥१२॥
 भात्यस्वरिःकमतेनदीशेवित्तस्थितेभ्रातृगतेप्रयाये॥केंद्रमेसिसमवेत्कुभोजीकुवर्मयुक्तोयकलत्रममी॥१३॥नीचेविल
 ग्नापिवतोविलग्नदेशेषषष्टमस्येयदिवापखेटैः॥मंदोविलग्नकुलनाशकःस्यात्तल्लिखिरादुपुमद्विहीनैः॥१४॥सर्वेगृहेनीच
 सविलग्नोःकर्मजमेर्मित्कएवजानः॥हेरेस्वरिःकमतेनुमानेकूरान्वितेभोमयुतेशकांके॥१५॥जातोमिशस्तःपरदेशवासीमिता
 शिनीदुःखितदेहभाक्प्रात्॥जमस्थिताःवायव्यगृहाप्रसर्वेनिशाकराकोयदिकेंद्रयुक्तो॥१६॥योगेगदाव्येसमवेतदानींजातोययसा
 युतःसुमस्याः॥१६॥समन्विताःसोम्यशशांकपुत्राःकेंद्रस्थिताभोगियुतेविलग्नो॥चंद्रांतयोगंसमवेतदानींजातोनिज्वावा
 र्महीनः॥१७॥षष्ठाष्टमेभानुसुतेसमोमेजातोययस्मारयुतोनरःस्यात्॥१८॥वायव्यगृहाःषट्वायरंधुमेषुजीवेपरिध्वानिते

रंधुः

२२

भूमि

लक्ष्मी

कर्म २९

जातः परमं शसमन्वितः स्यात्कृत्तु भैर्न युक्तयदि इति हीनाः ॥१८॥ माने स्थिता वायदिविन्नराशौ पापस्तथा देवगुरौ च हीने ॥ भग्नो प्रसूतं
 त्वं गते स वायोज्ञोदये शो रविमौ कुलचुः ॥२०॥ विनष्टपुत्रार्थकलत्रभाक्पारशुभैर्न युक्तो यदि वीक्षितो वा ॥ शुभाशुभैः केंद्रगतेः श
 शंकोलमे प्रवेष्टा विनिरीक्षितश्चेत् ॥२१॥ सोरांशके वायदिसंयुतश्चेत् जातः कुलध्वंसकरो विदारः ॥ १८॥ त्वरिभुव विदारयुजो गतो
 मकुत्तौ हीनो यदि वा जडो मो ॥२२॥ केंद्रशानो लग्नगते शशके जीवे व्यये भिद्युक् एव जातः ॥ चंद्रान्मूनेर्ये यदि लग्ननाथे रंध्रस्थिते सी
 म्यावते तरे वा ॥ पानस्थिते रात्रिकरे न दानी जातस्तु जीवत्यति हेयवत् ॥२३॥ लग्नाधियान्मूनेर्ये व्ययस्थेः पापे जीतो जन्म लक्ष्मी
 हृदयः ॥ नीचारिभांशे यदि देवपूज्यतदंशके वा सरनाथयुत्रे जातेति दः रवी सुतदारहीनः सुककुदसो जीवति भाग्यहीनः ॥
 उच्चस्थिते वा सरनाथके तु नीचाशयुक्ते यदि रात्रयुत्रः ॥ प्राप्नोति नीचत्वमिदं देवस्थारपापेक्षिते वायदिनि श्रितार्थः ॥२४॥ तुलाया
 दशमे भागे स्थितः पंकजवोधनः ॥ सहस्रराजयोगस्य फले नीचत्वमाप्नुयात् ॥२५॥ भूमिपुत्रे विनीचस्थे राजयोगविनाशदः ॥ उल्का
 य पातां प्रकाशं गृहे ज्ञातपि भग्नो ॥२६॥ नीचे भूमौ मंदनवांशके चंद्रव्ययस्थे च रवौ कुलत्रे ॥ निरीक्षितो भानुसुतेन चात्र जातः पर
 प्रेष्यमुपेति नित्यं ॥२७॥ क्षीरोशशके क्षितिजे कलत्रे शमो भूशतदक्षितः स्यात् ॥ लग्ने शानो कामगते शशके मूत्रे क्षिते वायदिवंधु
 भक्तः ॥३०॥ चंद्रे व्यये वायदिवादिने शो मंदे त्रिके शो मंदे रंध्रमर्के ॥ मंदारि रोमी स भवति दानी नीचारे रात्रि शमता सत्ये वा ॥३१॥ सुताशुभौ
 पापवमो विशेषात् चंद्रे रविः फारिगते धता स्यात् ॥ शुभग्रहणमवलोक हीने त्वं धो भवेत्येव शुभैर्न दोषः ॥३२॥ माने शशके सचुधे
 कलत्रशने द्वितीये विकलांगमेति जातिच्युति नीचसयत्तागः समन्वितास्तपिविनि श्रितार्थाः ॥३३॥ निशाकरे कामुकसधमागो मृ
 तस्य कर्कचसमागयुक्ते ॥ मंदारयुक्ते तदवेक्षिते वा कुक्षी भवेत्क्षौम्यदृशा विहीने ॥३४॥ कुलीरकुंभालिनवांशयुक्ते चंद्रे समांदो यदि गृह
 रोमी चंद्रे सुखित इव न शयुक्ते पापान्विते स्याद् द्विजक रोरमी ॥३५॥ चंद्रे सपापे फारिगताय युक्ते रः केषु भेरंध्रगते च वापि ॥ उन्मत्तभाक्
 तत्र सरो वता वजातस्तु नित्यं कलहप्रियः स्यात् ॥३६॥ चंद्रे सगो कर्कट रशियुक्ते पापान्विते तद्विषरीतयुक्ते ॥
 ॥३७॥ उन्मत्तस्थो शशिभानुसंज्ञे पापान्वितो सौम्यदृशा विहीनो ॥ हकुले भाक् जात न रात्रि नित्यं नये वतौ स प्रमराशि
 युक्तौ ॥३८॥ केंद्रशानो जन्मनियेन दृष्टे जीवे शशके यदि वादिने शो ॥ विलग्नमे स्याद् यदि भाग्यहीनः प्राप्नोति चोरो मुनयो वदंति
 ३८॥ व्यये शुभे शयदिवा परवेटे केंद्रस्थिते ज्ञानधन दिहीनः ॥ परान्नभुक् दुःखिन देहभाक्पारकुभेन दृष्टे कलहप्रियो वा ६॥ केंद्र
 गुरौ तत्तु न केन कालेन कर्म वेदोक्त मप्याप्तिनाप्ति ॥ स्ववाहन इति मुद्रांति न ज्ञाः सुखस्ये जीम निशा करे तु ॥ रवौ सुखपाप

ज व पां उ व सु त सि म र न कि न्ना प्र कं ८ क्ल म मुरार च क्ल सु द
श न कि सु ध पा ३ २ ऋषि य च ले व त हार क ह ष क श्री भा ग
स त् प ग स त् त्रे ता त प स ज म द्वा प र पू जा चार मुर भ क्त
क लि के व ल कि जे सा चाना मं ग्र धार क ह ष क श्री भा ग ०

मारिः केशहरिः प्रवर्तमानः नाः हनरतु मना च गुप्तं ज्ञा १ तुमने
 ज्ञात गोप्य वनहिमः खलत अवके जा उमोहनद कि दुहे जा त्वा २ जा
 तपात कधू नाः ह तुलारि अवके जा उः मोहनद कि दुहे या त्वा ३

५४१

१
२७

श २-

६२ य

फ

सूत्रेऽन्यद्दशास्योत्तरार्थतस्मात्ताभाष्ये उक्तं उद्भूय किंचित्त्रयोऽस्मि नल्लभतेति निषेधानि ।
 त्वत्तज्ञापनद्वारा त्रयोऽत्यत्र गणः फलमिति तदर्थः । उच्यते सतीति लघुना नैवेदानीं
 त्वत्तज्ञापनमाश्रित्य न्यायान्नसुराणेतयोः प्रत्याख्यानसंभव इति भावः नलोप
 इति सुबुत्पत्तिस्तु नोक्ता भूवादेऽत्यस्य लविधौ तिवादि विधौ चोपस्थितेर्निश्चका
 शतयाः पवादेस्तिवादिभिर्विधात् कार्यकालपक्षेऽस्मि न च यथोद्देशेऽपि प्रत्ययो तत्त्वस
 भावित्वेनाकृतवृद्धपरिभाषयां लभावेन वसंज्ञाया अप्रवृत्तिरिति वाच्यम् अकृ
 तवृद्धपरिभाषाया अनित्यत्वात् असत्त्वाच्च भविष्यति किंचित्फलमित्यभिप्रायः ।
 यिमात्रेण तत्र पक्षे संज्ञायाः प्रवृत्तेः प्रगल्भसंज्ञाप्रकरणे कैयटेनोक्तत्वाच्च यथोद्देश
 पक्षेण पर्युदासे लक्ष्यसिद्धेश्च कासमाधाने अत्र निर्दलेन दिव्यवस्थितयोः प

त्यतिः सत्येव गमके यथाचये ॥ ५३ ॥ त्वन्तावव्यपादा सुषडिति गमके नान्यत्रेति गमके नान्यत्रेति
 एकवचनमित्यादि महासंज्ञाकरणात्प्रकृतं तन्न तथा गमकमत एव इत्यादि
 तिसूत्रे प्रतिपदिकायिकाभावेति उं-तेभ्यस्तु इत्यत्रिमाशं कौकतादीनामुक्तत्वा
 न्नेति समाहितम् त्वद्रीत्योत्सर्गिकमेकवचने ड्वीरमेव अत एवाग्रे भाष्येऽर्थवत्प
 दस्य दशदाडिमान्नीत्यादिपदसमुदायो निरर्थको व्यावर्त्यत्वेन प्रदर्शितस्तत्रादिस
 योयावित्यस्य प्राप्तिरिति तदेवास्मत्प्राप्त्यव्यवर्त्यम् पचत्तः कल्पमित्यादौ तत्प्रवृत्तौ
 दृष्टप्रसूत्रस्य भाष्यगमकं समासग्रहणं कृतं नियमस्तु अर्थवत्समुदायविषयक
 जिभाष्ये स्पष्टमिति न तेनास्य व्यावृत्तिरिति दिक् पद्यं अर्थवत्तमिति व्याख्यानादर्थव
 तेनैव सादृश्यं गत इति भावः उक्तमिति पतेनेदमुक्तमेव पुनर्हीद्व्योच्यत इति

प

श. २.
६१ न

सूचितम् भाष्येति एवं दितत्र भाष्यं अर्थवदिति वर्तते कृतद्वितोतं चैवार्थवत् न केव
 लाः कृतस्तद्वितोवेति कृतद्वितसूत्रेऽतग्रहणं न कार्यमिति अर्थवगदणामाम् ६
 र्थादेव चेदृशार्थलाभ इति केपटः समदयार्थारोपादिति तेन तन्मात्रस्य क्रिया
 वाचित्वनिवन्धः यात तसिद्धिरिति भावः तत्क्रियावा चकत्ते तत्तदर्थविभागश्चेति
 तस्य तस्येति कृतद्विर्वचनेन न पृथीसमासे समार्थविभाग इति कर्मधारये वा विभ।
 किलुकी देसायु. येन नात्यान्यप्राडुर्भावादित्यपादाने ये च मीति सूत्रस्य भाष्यप्र।
 योगोपि व्याख्यातः सुवन्तत्वेमपि द्विः प्रयोगयदा इव स्थाने द्विर्वचनयेदपि आद्या
 न्यशब्दे प्रकृतितत्तुच्चात्पस्य शब्दे प्रत्ययत्तुच्चात्सुप्रपादम् सर्व इति यादृपसर्ग
 जविभाग इति चेकार्थीभावश्चैवमेवेति भावः स्फोटयेति पदद्वयावाक्यरूपेति

८४५

त्वर्थः लोकानां तत्रैव शक्तिप्रदेण बोधादिति भावः अतएव तस्य परमार्थत्वं लोके बोधजं ।
 न कत्वात् शास्त्रेण प्रकृतिप्रत्ययविभागव्युत्पादेन न विशिष्टपदस्यैव तत्र तदर्थबोध
 न द्वारा विशिष्टार्थकत्वं मेव बोध्यते उपलालनाः इत्यस्य भवतीति शेषः न त्ववास्त
 वा इति भावः तदाह असत्येति आरोपिते इत्यर्थः लोकानां तत्र छद्मबोधजस्य बोधा
 न्नपयोगित्वात् तत्तम सत्यम् विशिष्टशक्त्या बोधकं पदादीत्यर्थः स्वरिति अयिजगो
 ऽध्यागीष्टेत्यादौ अर्थवत्तादिति आरोपितार्थवत्तादित्यर्थः शास्त्रकृत भाष्यक
 दादिः समतेति तद्धितविषये इति शेषः ओत्सर्गिकप्रकृतौ हेतुमाह इष्टस्य लेपी
 ति चः पंचम्यर्थहेतुत्वानुवादकः कथंचिदिति अनेन तदनावश्यकत्वं मेवेति धा
 तयति नन्वजरचरितार्थस्य कथं जायकत्वं मतमाह अतर्थाप्यपीति श्कोऽचीति

श २.
६.

लौकिके वाक्ये कल्पिते कार्यभावात् तत्राप्यारोपेणादोषात् अर्थस्यादिति अनेन प्रत्य
 यपर्युदासे मानमुक्तम् सातेः प्रातिपदिकत्वे दित्ततश्चोत्तिर्गिकैकवचनेन तस्यापि
 सर्वतत्वेन पदत्वे पदादित्वादेव निषेधमिद्वेस्तद्व्यर्थमिति भावः सः ईर्वापत्तादिति
 तस्य च समुदायप्रातिपदिकत्वे न तदवयवत्वात् लुक् समुदायसंज्ञाचांते रगात्वात्
 दवयवेभ्यः प्रातिपदिकत्वात्स्यपि सति प्रवर्तते इति तस्य तदवयवत्वमक्षते पचति व
 धनतीत्यादौ नावयनासाधात् प्रत्ययांतपदेयास्तदवयवपरत्वेन तत्र तन्निषेधा
 तस्मादव्युत्पन्नप्रातिपदिकावयवेभ्यस्तद्व्यतिरापाद्याथ न शब्दस्य धिनोर्थनमि
 ति व्युत्पत्तिपक्षे तु वनाद्युदाहरणं बोध्यं धनिते चेदं भाष्यकै पटयोः तस्मान्नलोपाद्या
 पत्तिर्होषः इदमवयवेभ्य उच्यते भ्योपि औत्सर्गिकैकवचनाभ्युपगमेन पदिते तडा

भोऽत्यादिपूर्वकरोता नोचैकमर्थवताग्रहणस्यन्याप्यतयाभोऽत्याद्योकारोतानक
 रणपक्षेपिवार्तिकनिष्पन्नानोनिपातानोचैकदेशभूतभोशब्दादीनामेवग्रहण
 मितिभावः अत्रेदंतत्तरोतानामेवानुकरणं सूत्रे संप्रभावन्याय्यपवेतिभाष्य
 स्वरसः लक्ष्मचारणातरः लघुतरोच्चारणः ॥ ३॥ विशेषणादिति स पंचदभाष्ये ॥ ३॥ लो
 त्याद्वरिति हरदत्तादयः वकारलोपेततत्तत्तदर्थानवगमेरित्यर्थः यवेच करोत्यादि
 पुरेपिततत्तलोपोनभविष्यतीत्यशाहलोविशेषणव्यर्थमिति सूचितंभाष्यमपि।
 तदेकवैशक्तिरेवनप्रयोक्तः परेऽणः संतीतिलणसूत्रस्थभाष्यतिरोपाच्च ॥ ५॥ भा। ५
 वोढत्वेति चेन्नतलोपसंग्रहः षलोपाइति षोढेलोपइत्येतदृष्ट्याष्टत्वेनना
 सिद्धेसामर्थ्यादितिभावः भाष्यस्थितमिति दृढः स्थलेति सूत्रेतिशेषः ॥ दृष्टव्य

श २.
५९

मिति ष्यडि. गोरपभावे चेष्टापत्तिरिति भावः उभयोरपीति तद्वत्त्वं बभूवेनेन च त्रिह
नेति शेषः तदाह वामन उति अत्राह चिवीजं तद्वदेन कारहकारलोपार्थमिति भा
ष्यविरोधः अनिदितो दं हेस्तद्वदितमित्येवेष्टत इति कैपटविरोधश्चेति किंच प्र
सादोक्तरीत्या दं हेरपि उभावप्युक्तयोः सिद्धाविगिनषेयप्रकरणोदृष्ट इति निया
तनस्य व्यर्थत्वमित्यलम् अभाव अभावा उत्तरस्येति अहार्थभावारोपादित्यर्थः
लिंगमिति विहितविशेषणोत्तरे द्वे पर्य्यस्य मेवेति भावः सास्मा अरमिति सोस्मा
अरमितिसंथावपि पादयुतेः न च प्रकृत्यातः पादमिति पूर्वद्रूपस्याभावेन न पाद
पूर्तिः सोपमागादित्यादा विवात्रापि प्रातिशब्धेन सिद्धः एवं चावधारणपरतः
पानव्याप्ति यं सोहमाजमेत्यादौ बलद्वयं ग्रहणं न क्वचिदप्रवृत्त्यापि सिद्धेरिति

तात्पर्यम् ० इति दीक्षितभट्टे जिपौत्रहरिकृते लघुशब्दरत्ने मनोरमा व्याख्याने यं
च संन्य प्रकरणम् व्यर्थं स्यादिति न चास्यापत्यमिरिषानित्यादौ प्रत्ययत्तप्रयुक्त
तिषेथ वायेनतच्चरितार्थम् अत्रम् इत्यवस्थायां प्रवृत्तसंज्ञायां एकदेशविक
तन्यायेन सुलभत्वात् एकार्थीभावेनेति न चैतत्प्रत्यमात्रस्य तन्मात्र एकार्थीभा
वाभावादिति भावः एकार्थीभावश्च यस्य प्रातिपदिकसंज्ञा चिकीर्षिता तन्मात्रह
तिरेव शास्त्रः तेन यं चनावप्रिय इति समासचटकं यं चनावेत्प्रत्यस्य तद्विज्ञातं तत्स
मासत्वे यारपिन प्रातिपदिकत्वे प्रियशब्दान्न एव तत्रैकार्थीभावो न तत्तन्मात्रे इ
त्यदोषात् न च क्विन्ते दोषः तत्रथातिरेव विशिष्टार्थबोधकत्वेनार्थवद्वितीयाभा
वो न पृथगर्थभावे कोप स्थितिजनकत्वेनैकार्थीभावाभावादिति वाच्यम् अ

प.
३४

नद्वारेण त्वस्यावैयर्थ्यं तेनैव सिद्धेः अतएव नलोपः सुविनिस्तरे कतिनु कग्रहणं
 चरितार्थं अन्यथा वृत्तहृन्मामित्यादौ बहिर्भूतभाम्निमित्तकपदत्वाश्रयेण
 बहिरंगतयानलोपासिद्धेः न चैव सति ह्रस्वस्यपि तीतिस्तत्र स्थभाष्यविरोधस्तत्र हि ग्रा
 मणिपुत्र इत्यत्र को ह्रस्वोऽप्यति ह्रस्वे कृते तु कमाशङ्क्य ह्रस्वस्य बहिरंगसिद्धत्वे
 न समाहितं नाज्ञानं तर्क्य इत्यस्य सत्वे तत्र तदप्राप्तेरसंगतिः स्पष्टेति वाच्यं तेन
 भाष्येणास्याऽप्रनावशकत्वं बोधनात् तज्ज्ञापकेनांतरंगपरिभाषायाऽप्रतिप
 त्वबोधनस्यैव न्याय्यत्वात् अतएवाचः परस्मिन्निति स्त्रेभाष्ये पटइज्जा इत्यत्र
 परयणादेशस्यानयाऽसिद्धत्वात् पूर्वयणादेशः साधितः अतएवैवापरिभाषाभाष्ये
 उनः कापिनो द्विखिता अतएवांतरंगपरिभाषा मुपक्रम्य विप्रतिषेधस्तत्रेऽस्या

खे २

सर्वपक्षकृतिरिति पूर्वपक्षेण उक्तिरित्यर्थः इति तत्र या उक्तिः सा पूर्वपक्षेण इति हेतोर्ना दत्तव्ये तन्वयः तत्र कथमा व्यभिचेति प्रश्ने प्रियं मत्यामिति सिद्धा
 लुक्कोत्तमोरिति लुक्कोत्तमिति पूर्वपक्षेण नाप्राप्तेन का सा रंभात्सु बोधात्तिनिवत्त्वमोरित्यस्यापि बाध इति बाधसा मन्वयिना या सिद्धा लुक्कोत्त
 धाविशेषयितया आद्यस्य नाप्राप्तिर्नात्यर्थे सिद्धव्यमिति तदुक्तौ तत्रापि अति ह्रस्वहिरङ्गमिति निर्वाह इति सिद्धा लुक्कोत्तमिति चेन्न तदुक्त्याधिक्या
 तत्पदाधिकारस्य बहिरङ्गस्य नासिद्धत्वबोधकत्विच एकावोनिति सूत्रभाष्ये पूर्वविज्ञानेन
 पक्षकृतिरिति सानादत्तव्या परंतपक्षेण दावनुस्वारे नासिद्धत्वं मुमक्षिपाद्यां न दृष्ट
 दादित्तादिप्रवृत्तेः न व्यभिचेति यथोद्देश्यपदाश्रयणे नान्यथा सिद्धो दाहरणदानेन तत्स्य तदुक्ति
 नेपीत्यर्थः २ त्वभावश्च कमित्याहुः आभीयंत रंगे आभीयस्य बहिरङ्गस्य समानाश्रयस्य नानेना
 सिद्धत्वस्य सिद्धत्वादित्यसिद्धवत्स्वे भाष्ये स्पष्टं एवं सिद्धिर्वृद्धे येन नाप्राप्तिन्यायेना
 तं रंगत्वबाधकत्वमूलकं न सिध्यंत रंगमस्तीति इको गुणेति सूत्रे भाष्ये स्पष्टं म
 नन्वेवमन्तदूरित्वादौ बहिरङ्गस्यो ठो सिद्धत्वा दंत रंगो य एन स्यादत आह नाजा
 नन्तयेव हि सुप्रसक्तः अत्र यत्वनुकोरिति सूत्रस्य तु कग्रहणं तापकं अन्यथा
 धीत्यप्रेत्यत्वादौ समासोत्तरं ल्यप्प्रवृत्त्या पूर्व समासे जाते तत्र संहितायानित्यत्वा
 त्त्वत्त्ववृत्तिपर्यंतं सम्यक् संहिताया वस्याना संभवेनैकादेशो ल्यपितु गपेक्षया पद
 भाष्ये स्पष्टमिति एवमन्त्या कार्यप्रवृत्तिर्नोपयति न सिध्यंत रंगमवतीति यदयमन्तो ह्लादोर्लोपि त्वाकारग्रहणं करोति कथं
 कृत्वा तापकं अकारग्रहणं स्यात्तत्राजनेन मन्तु अकारान्ते अमीषीत्वादि सिध्यंत रंगस्यात् अकारग्रहणं मनर्थकस्यात्

प. ३३

द्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षेकादेशस्य वहिरंगतया सिद्धत्वेन तद्वैयर्थ्यस्य मेव पद
 द्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षेकादेशस्य वहिरंगमिति प्रेक्ष्य दत्त्वा दोषो वहिरंग इति ग्रथेन न
 धातुलोप इति सूत्रे संयोगात् तस्य लोप इति सूत्रे च भाष्ये स्पष्टं यत्तु यत्नग्रहणम्।
 पित्रापकं अन्यथा कोसिचदित्यादौ पदद्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षेकादेशस्य
 कादेशस्य सिद्धत्वेन यत्वा प्रवृत्तौ किं तेनेति तन्न शङ्कः पूर्वपदसंबंधित्वेन यत्न
 स्यापि पदद्वयसंबंधिवर्णद्वयापेक्षेकादेशस्य नोभयोः समत्वात् एकादेशस्य परादिवत्त्वे
 न जे सिचत् इत्यस्य पदत्वेन पदादित्वाभावान्न सा स्यादधोरित्यनेन निषेधः त्रेषा
 दिकेतरंगे कार्यकालपक्षेपि वहिरंगपरिभाषया प्रवृत्तेः पूर्वमुपपादितत्वा
 च परिभाषायास्तु अत्रोक्त्या न नर्प्यनिमित्तकेतरंगे कर्तव्ये जातस्य वहिरंगस्य
 वहिष्ठप्रवृत्तिर्न वहिःपदेन वहिरंगतस्य भावो वहिरंगत्वं तत्प्रयुक्ता सिद्धत्वं

अत्रैतरे
इति न स्यात्

शान्तस्य धिय
नीत्यादेः च ५
तस्य ५ ५ ५ वदि
न्यादेः ५ =

सुनप्रकृतिर्न प्राप्तिरिति असिद्धं बहिरंगमित्युक्तानां जानन्तर्य इति वक्ष्यामीति भा
ष्योक्त्या तत्र त्वस्यांतरंगे इत्यस्यानुवृत्तिरुच्यते तेन पंचावेदमित्यादौ न दोषः
अंतरंगस्याव्यापिककार्यस्यैव त्वस्यानंतर्यनिमित्तकत्वाभावात् जातस्वबहि
रंगस्येत्युक्तं यजेन्द्राधिपतीत्यादौ बहिरंगस्य दीर्घगुणादेरसिद्धत्वे सिद्धम् अ
तएवेटि शीनामादुःखः सवर्णदीर्घत्वाच्च वृत्तस्यांतरंगलक्षणत्वादित्यादि
संगच्छते अतएवोभासोऽस्त्याऽग्रहणं चरितार्थं तादृशिवत्प्राश्निक इति स्थिते
निरूप्यते परमपिसवर्णदीर्घवाधत्वाधातूपसर्गकार्यत्वेनांतरंगत्वादादुःखे
वद्विबाधनार्थं न चाक्षुधैरित्यत्र यल्लिङ्गकृते ऋगोऽसिद्धत्वावलि लोपापत्तिरिति
वाच्यम् अचो न्यानंतर्यनिमित्तके अंतरंगे कर्तव्ये कृते च तस्मिन्पदं अंतरंगं प्रा
प्नोति तत्रैव कर्तव्येनासिद्धत्वमितितदर्थोत्तरं असिद्धपरिभाषाया अनित्यत्वेन

समानः प्रजादेवैर्द्वयमादृतनः नदीमुखेषु वितनाद्यान इति क्रिया रूपोपाधिभेदान्न व्यायवद्वि यत इत्यर्थः एवं नाग कूर्मकुकनैस्वद
नधनमधार्या वाक् नान्यपि प्राणतर्भावः नाग उग्ररहेतुः कूर्म उन्मीलनस्य कुकनः तु धायाः देव रजो विजृम्भणस्य धनं नयोपि पोषणस्य
निबोध इति वायुग्रथः इदानीं कार्ये द्रव्यस्यात्मनि विनाशक्रममावृत्तं परमेश्वरस्य चिकीर्षावशात् परमाणुबुक्मोत्पत्तिः तदनेन्द्रोः प नरं
रमाणोः संयोगस्ततो ह्युक्तोत्पत्तिः तत्र परमाणुसमवाधिकारण परमाणुद्वयसंयोगो समवाधिकारण परमेश्वरस्तस्य ज्ञानेन कृतं
यः कोलेदिदं प्राणभावोः हृष्टप्रतिबंधकानां वप्रनिमित्तकारणत्वेन कार्यमात्रवनिमित्तकारणत्वात् तदनेत्रिबुद्धयुक्तेषु क न
मोत्पत्तिस्तत्तत्संयोगः तत्तत्प्राणकोत्पत्तिः एवं चतुरणुकाद्युत्पत्तिक्रमेण महापृथिवी नृन्यायः मरुत्तेजोमहात्वापुरुषस्युत्पत्ति
नेत्रिभिः परमाणुभिः कृतो नद्यणुकमारभ्यनेद्यणुकद्वयेन वाकृतो नयः एवमुत्पद्यते इति चेन्न प्रथमतः द्रव्यारभकत्वेनैव
न प्रमाणभावाच्च द्वितीयस्य तत्वात्त्रयणुकमहत्वात्तु पयतेः कार्यमहत्त्वे कारणवहुत्वस्य कारणमहत्त्वस्य वा कारणत्वात् एव परमेश्व
रस्य कार्यद्रव्यसंज्ञितीर्षावशात् परमाणुबुक्मोत्पत्तिः ततः परमाणुद्वयविनाशः ततः परमाणुद्वयसंयोगनाशः ततो ह्यणुकनाशः
तत्तत्प्राणुकनाशः एवं चतुरणुकादिनाशक्रमेण महापृथिवी नृन्यायः यमैवातु प्रत्ययः सर्वकार्यद्रव्यस्यैवावतु प्रत्ययत्वा
त् न मरुप्रत्ययः अस्वकार्यध्वंसः कार्यभावचानित्यद्रव्यमनित्यगुणः क प्र प्र च किं पुनः सृष्टिप्रत्ययसद्रावे प्रमाणमिति चेत्
धाना यथा सर्वमकलयदित्यादि श्रुतिः मीमांसकास्तु संसारप्रवाहस्य बीजांकुरन्यायेनाः नादित्वात् तत्त्वान्नुप्रत्ययसद्रावे मानाभा

वा५

गुणो २

सि० चं २२

वः इत्युक्तं च त्रयमात्रं क्वचित्समवायिकारणनाशाद्व्यनाशः क्वचिदसमवायिकारणनाशाद्व्यनाशमंगीचक्रः नव्यास्तु तावदात्मव
 त्रयसमवायिकारणनाशान्तरतीचक्रद्वित्यन्तपक्षेन इति कार्यद्वयव्यतिविनाशक्रमनिरूपणं आकाशान्तव्यति शब्दगुण
 मिति शब्दोपपत्तयेन पद्यपि शब्दवत्त्वमेव तत्तत्तन्मुचितं तथापि भावनामते शब्दस्य द्रव्यत्वतस्मिन् साध्यगुणपदं सुपत्तं क्वचि
 त्शब्दगुणकमकारा मित्यपि पाठः शब्दगुणमेव शब्दगुणकमिति स्वर्यकः यद्यपि शब्दगुणं करोति जनयतीति शब्दगुणयतीति वा
 शब्दगुणक शब्दसमवायिकारणमिति यावत् एतेनाकारे प्रमाणमपि दर्शितं तथाहि शब्दो द्रव्यातिविच्छेदव्याप्तिः प्रष्टव्याना
 राश्रितत्वे सति समवायिकारकत्वात् यन्नेवं तमेव यथा रूपमिति परिशेषानुमानेन तादृशद्रव्यविधया कार्यः सिद्धानिरूप्यादिगारण्य
 सत्तत्तन्नुपत्तादिगारण्यविशेष परिशेषश्च प्रसक्तस्य प्रतिषेधेन्यत्राप्रसक्तस्य परिशिष्ट्यमानेन सप्रत्ययः न च विशेष्यासिद्धिः शब्दः सम
 वायिकारणकः अन्तगुणत्वात् यिबीरूपवदित्यनुमानेन तस्मिन् न च विशेषणमिदिरपि शब्दो द्रव्यातिविच्छेदव्याप्तिः प्रष्टव्याना
 शब्दवदित्यनुमानेन तस्मापि सिद्धेः न तु तस्य गुणत्व एव किं नानमिति चेत् शब्दो गुणः अनित्यत्वे सत्ते के द्विग्राह्यजातीयत्वा
 द्रव्यवदित्यनुमानेन अणुकादावनेकात्मिकत्ववाराणां यत्तातीयेति अन्यत्कृत्य स्पष्टं आकाशस्य स्पर्शपद्यादिव दने कत्वे मानाभा
 वादाह तच्चैकमिति त्वत्त्वे न च आकाशस्यैकत्वे घटाकाशे मराकाश इति व्यपदेशः कथमिति वाच्यं घटादिरूपोपाधिमेवेन ता
 दृशव्यपदेशात् सर्वत्र शब्दोपपत्तं भावाकारास्य विभुत्वमावश्यामिति वृत्ते विभ्विति आकाशस्य विभुत्वादेव नित्यत्वं तस्मात्सीत्याह

५ व्या

कन्यालनि=१ तै"२

रकोडादशोद्विती
यः वष्टे=३

पाथोनोदयगेरवोसतीत्यत्रापि संवध्यते=

496

सितात=२
वृ-

१४० कमात=

नवमस्थयोः प्रथम
स्थयोर्वा=४
अकेसप्रमगेतयाचक
संधौककवृष्टिकमी
नामामत्यनवंशक
स्थव=५

तमदह

भवः पाथोनोदयगेरवोसतीत्यत्रापि संवध्यते= १ उग्र
 ग्रहेः सितवतस्ससोसोसंस्थस्यतेभृगतनयेयवोप्रयोः सौम्यग्रहेरसहितसंनिरीदते जायाव
 योदहननिपातपाशजः २ लग्नाद्यपारिगतयोः शरितिरसंस्थयोः पत्न्यासहकनयनस्यवदे-
 तिजन्म घृनस्ययोर्नवमपंचमसंस्थयोर्वा अकारकयोर्विकलदारसंशान्तिजाते ३ कोणोदयेभ
 गतनयेसंचकसंधो वंध्यापतिर्यदिनसुतदसिष्टपुक्तं पापग्रहेयपैमंदलप्ररागिसंस्थैः दी
 गोशरित्यसंतकलजन्मथोस्ये ४ अस्मिन्नकनयोर्वर्गेस्तस्यसितेतद्वेदिते परप्रवर्तिगसौ
 चैतंसदसिमासहसंमलः भृगुजशरितोरेस्तेः भार्योनरोविसुतोपिवापरिणततनूस्तीचोदष्टौ
 शुभैः प्रमदायती ५ वंशछेताखगेसंद्रष्टेज्यपाथेः शिल्पीग्रंशेशिसुतपुतेकेंद्रसंस्थाकिंर
 हे दास्याजातोदितिसुतगुरोरिष्करोसोरिभागेनीचोर्केंद्रोसंदनगतयोदष्टयोः सूर्यजेन ६
 पापलोकितयोः सितवनिजयोरस्तस्ययोर्वाह्रुक चंद्रेहृषिकककंटाशकगतेपाथैपुतेगु
 नोसोशोरकश प्रप्रमस्यास्त्रीकस्थवतस=५
 शिगोसंदू अस्मिन्नकजवगेस्थः सितः सप्रमस्थसैः
 सोशरचंद्रेदृष्टः ४

शान्तिपुतेलने=
यथासंभवं=५
शान्तिकुजाप्यतमदृष्टे=

स्त्रीनरयोः एकशशि
गयोर्ग्रहयोः सप्रमे
नादेवस्तसोचशुभ
दृष्टोतयापरिणतत
न वृद्धत्वेतस्यवृद्ध
भार्याप्रा १४ मोनि=६

शान्तिकुजोसप्रमे=४
मुष्करोग=१
उधयुक्तेद्रुक्कारोलानगते=३

सुन

कारकस्योदाहरणमाह कर्कटेति =

दितं ज्ञानं लोके न केन्द्रं विना
 स्वर्गादिमात्रपिकेन्द्रं

गात्रपितृनाम्योन्य
कारकाः लुप्तगस्तु
दशमं चतुर्थगः ५ द्वादशस्य ५

वत्सल्यं धन्यतमैतन्म
वत्तितथापिलग्नग
स्पर्शकारकः न तस्य
लेग्नगः = ४

पुनः कारकलक्ष
णमाह स्वत्रिकोणेति
स्वत्रिकोणे जगत्सू
यत्कारकमुक्तं तद्वैतः

कारकं न केन्द्रस्थः स
न भः तो न्यस्थ
तन के
द्वितीयः

वस्थितस्य यदि कर्म
गोमवतिसचेत्य
र्त्तादिभ्यः यस्माद्
प्राप्तं भवति तत्काल

श्रामस्तस्यतत्काल
मित्रविधिनामित्रः
सोम्यग्रहोपितस्य
काशकः = ५

श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्यनसमाख्यानां समवायेपरदोर्वैल्यमर्थविप्रकर्षादिति जैमिनिह
 नम ब्रीहिमिर्जित इत्यत्र ब्रीहिणां यागांगत्वं तृतीयाश्रुत्या वहिर्देवसदनेदामीत्यादिमंत्राणां लवला
 गत्वं लिङ्गेन ब्रीहिप्रोक्षतीत्यादौ प्रोक्षणादीनां ब्रीह्याघंगत्वं द्वितीयादिसमभिव्याहारेण लक्षणवाक्येन
 समाख्यातस्य श्रुधत्तमित्यादिमंत्रस्य साम्नाप्यघात्रांगत्वं सन्निध्यामानुत्पस्यतेन का
 म्यघाज्यानुवाक्यासंज्ञाणां काम्ये घंगत्वं यथा संख्यामानुत्पस्यतेन पशुधर्माणां प्रश्रुति
 प्रोजनादीनां देवपश्वंगत्वं अनुष्ठानसादृश्यरूपस्यानेन आध्वर्यवादीनां तत्रत्यश्रुत
 धानादिपदार्थकर्तृत्वं आध्वर्यवहोनादि समाख्यया चेति धरागमुदाहरणातिवोधाति (नेच
 यत्स्वरविरोधे उदाहरणं तु ऐं दीमंत्रस्य कदाचन स्तरीरसीत्येदिमागार्हपत्यमुपति) सावैश्वदेव्या
 मिक्षेत्यत्र दुव्यदेवतासंबंधवलात् विश्वेदेवदेवताक आमिक्षादुव्यकपागोऽनुमितः तस्मि
 न्यात्रे आमिक्षया लहवाजिभ्यो वाजिनमित्यनेन वाजिनदुव्यस्यापि विकल्पेन निजेशद्
 तिप्राप्ते सिद्धांतः उत्पत्तिशिष्टा मिक्षावरुद्धे मागः उत्पत्तिशिष्टवाजिनदुव्यं न पेक्षित इति
 वाजिनदुव्यकं फलतिमेवा मिक्षायागांगत्वेन प्रतिपत्तिरूपं विधीयत इति वाजिनां शो आ
 मिक्षायागस्याकांक्षैवनास्तीत्यर्थः

जीवसाक्षीतावदंगी कर्तव्यः अन्यथाविषयानुसंधानं पश्यतेः प्रमातुश्चानैतु गतविप्रित्वातुसंधानाच्च
संन्यासेन त्वान्न ज्ञानं द्विविधं जीवसाक्षी जन्मे मीश्वरसाक्षी जन्मे वैति तस्याच प्रत्यक्षज्ञानदे विध्यं
साक्षीदे विध्यनिरूपणधीनमिति साक्षीदे विध्यनिरूपणमात्रशक्यमिति भावः

५११

५००
 नन्वीश्वरेण रूपस्य वाच्यत्वं गुणत्वादिसमवायित्वात् समवायित्वं
 न तद्व्यधिकरणधर्म इत्यत आह वाच्यत्वमिति अस्मात् शब्दादयम
 र्थो बोधव्य इतीश्वर वाच्यत्वं पदार्थान्तरं वा वाच्यम ननु तादृशे
 द्वा मात्रमतिप्रसक्तत्वात् तच्च न कस्यापि समवायीति भावः सम
 वायितयेति मूलं समवायिकरणतवेत्यर्थ इत्याहुः नचि
 दं वाच्यं त्रेयत्वादित्यत्र समवायितया वाच्यत्वाभाव रूपस्य सा
 ध्याभावस्य प्रसिद्धावपि प्रमेयान्वाच्यत्वादित्येव केवलान्वयि

601

पनसंभवात् सकृदुच्चरितमित्यादि नियमाभावादन्यथापचतीत्यादावप्यकपे
 रोधस्याप्यनंगीकारो देकेनापि हारिपदेन सिंहत्वविशुत्वाभ्यां बोधसंभवात् ह
 पि द्वंद्वनियामकत्वात् न चैवमेकत्वे च एकत्वानि चैकत्वानि गुणक्रियायाश्च
 प्राद्युक्तो विरुद्धोत्तरश्चत्वात् हंसश्च संचदसावित्यादौ लिंगभेदे एकपे
 विभक्ताविति सूत्रमेकविभक्तौ च चनभेदे एकशेषविधायकतया सार्थ
 द्वंद्वविषये प्रवृत्तौ द्वंद्वयवादकत्वायोगात् प्रातिपदिकोत्तरं विभक्ते एव च
 समासो निर्विभक्तिः कस्यैव स्यात् यथानावित्यादावदंतत्वाभावादेकशेष
 स्मारः नियमतः पूर्वपदार्थविशेषकशाब्दबोधजनकसमासत्वमव्ययीम

समुच्चयस्य चतुष्टयस्य चार्थत्वात् समाहारसाहित्यमितरेतरः साहित्य
 ननु साहित्यं यत्प्राकृतं चिदनुमितिद्वारेणोपयोगेन व्यापारे साम्याभावादि
 भावावेपि द्वेद्वात् न चतुल्यवत्सजातीयविजाताय विधेयान्वयित्वं साहित्यं
 प्रधानगुणभावविवक्षया विधोषणञ्चविवक्षया च द्वेद्वाकारणसंभवात्
 छिंदित्याद्यप्रयोगादेकदेशकालावच्छेदेनैकक्रियान्वयित्वरूपसाहित्याव
 द्वेद्वाकरणसंभवादिभिन्नदेशकालावच्छेदेन छिदायामपि ध्वस्तदिरोच्छि
 ण्यपदार्थतावच्छेदकभेदस्येव द्वेद्वनियामकत्वात् न लघटयोरेक्यं शिवराम
 तदपवादकसंस्तुयैकशेषानुपपत्तिः द्वेद्वविषयएव तत्प्रवृत्तेरेति वाच्यं घटादि

वदन्तीति तत्संबन्धेन घटत्वावच्छिन्नप्रतिप्रोक्तिताकप्रमेयसा
मान्याभावो विबोध्यः अप्रतिसिद्धिदोषस्यैव सत्त्वान्मूले प्रसिद्धो
प्रिवृत्तीति दोषांतरं किमित्युपातम् अतस्तदवतार्यमाशङ्कते
नन्विति प्रारिभाषिकमेवेत्येवकारेण न व्यामिचारोऽव्यामिचार
इति योगार्थो व्यवच्छिद्यते अव्यामिचरितत्वमिति अप्येदं वाच्य
मित्यादिगम्यः मित्रेतामिति शेषः तथाच नचैवं घटइत्यादि
मूलस्य केवलान्वयिनो व्यामिचरितत्वेनालक्षताप्रदर्शन

ज.

४

505
परत्वात्तद्वैमल्लासंगतिरिति ध्येयमपदित्यादि अत्रपक्षमा ना
धिकारणा इत्यस्यानुक्तौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छे
दकस्यैवतिष्ठोताकस्यात्मत्वसामान्याभावस्यापि पावदंतरगतत्वा
नस्य च व्यापकताघटकसमवायसंबंधेन प्रतिबोध्यपि कारणे
केनापि संबंधेनावृत्तित्वादयमात्मा ज्ञानादित्यादावव्याप्तिरत
स्तदुपात्तमित्यग्रेऽस्युदीभविष्यति न चात्मत्वाभावोपि समानका
लीनत्वादिसंबंधेन प्रसिद्धोपाप्यकरणवृत्तिः तस्याविधिसंबंधा राम

४

संयोगाभाववान्मेपत्वादित्यदौ संयोगाद्यात्मकससाध्याभावस्य सकलहेत्वधिकारणा
वृत्तिरूपेण व्याप्तिः जलादिवृत्तिरूपेण विशिष्टगोत्वाभावस्याभावस्तु जलत्वाद्यभावो
न तु साध्याभावः जलादावपि तदभावप्रत्ययप्रसंगात् ॥ यत्समाप्ताधिकारणानां साध्य
तावच्छेदकावच्छिन्नव्यापकतावच्छेदक~~रूप~~रूपावच्छिन्नप्रतियोगिताकानां या
वदभावानां प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नसामानाधिकारणतत्त्वं वा तत् शेषत्वादि त
नावाच्यत्वादीनामभावः तुल्यमएव शेषे दर्शितदिशगवसेपसत आह प्रतियो
ग्यवृत्तिश्चेति ॥ केचित्तु व्याप्यवृत्ते हेतुसमानाधिकारणस्य साध्याभावस्य
प्रतियोगितायाः न वच्छेदकं हेतुसमानाधिकारणस्य व्याप्यवृत्तेः प्रतियोगिव्य
पिकारणस्य वाऽभावस्य प्रतियोगितायाः सामानाधिकारणे नावच्छेदकम् यत्साध्य न
तावच्छेदकं तदवच्छिन्नसामानाधिकारणं व्याप्तिः एवं च व्याप्तेः रव्याभिव्यक्तिरूपता
पिसंगच्छते हेतौ साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्याभाववद्वृत्तिरूपे साध्यतावच्छेदके हे

कारणेपि भूतत्वेन मनोत्पत्त्याभावस्यातथात्वान्नातिप्रसंगः साधनसमानाधिकरणस्य गो-
 त्राद्यभावस्य तत्तत्साध्यव्यक्त्यभावस्य वाऽतस्मात्वात्साध्यतावच्छेदकेत्यादि येन संबन्धेन हे-
 तुस्तेनैव तदधिकरणं बोध्यम् तेनात्मत्वे साध्ये समवायेन हेतुर्ज्ञातस्य विषयतयाधिकार-
 णे घटादौ वर्तमानस्य साध्याभावस्यातथात्वेऽपि न दूतिः एवं दलोतरेऽपि संबन्धभेदनिबन्धनो-
 दोषः संबन्धेऽप्यविवक्षितानि सतीत्यः रूपादिसामान्याभावे साध्ये पृथिवीत्यादिकं स द्वे तरे
 व प्रत्यये परमाणुव्यतिकाले वा वयविक्रिते तत्सत्त्वात् न च प्रतिपोगिवत्तत्त्वं स प्रागभा-
 वयोरस्य ताभावेऽपि त्वेति मानाभावात् अतएवावांतराश्यामे रक्तं रूपं नास्तीति प्रत्ययः
 न वैषरक्तिमध्वंसाय वगाही पूर्वपररक्तिमध्वं स प्रागभाववति रक्तेऽपि तस्याप्रत्ययप्रसं-
 गात् तत्सामानाधिकरण्यं चेत्तद्विशिष्टरूपेण अधिकरणवच्छेदेन बोध्यम् तेन गोत्वजन्य-
 द्रव्यत्वप्रत्ययवृत्तित्वादिना गवादेरभावस्य गवायनाधिकरणधर्म्यवच्छेदेन न दूति-
 काले वा वृत्तावपि घटागोत्वं तदागोर्घत्रकालत्वं तत्र जन्यद्रव्यप्रत्ययवृत्तिर्वेत्यादौ ना-
 तिप्रसंगः हेतुमतिप्रत्यये तत्सामानाधिकारणाभावात् स्वविशिष्टेति विशेषणत्वं कपि

शि.
६

308

पिब्यामि चा^{त्वा} त^{त्वा} अवक्षेदकत्वे चे हतस्यर्थाप्यधिकरणत्वं तेन वि
शिष्टवन्सभावस्य हृदत्तवर्तित्वे। भभावद्विन्नाभावस्य च प्रतिपो
षितावक्षेदकत्वे विवर्तित्वस्य नक्षतिः सत्त्ववातिचगुणादौ संयोगा
यभावोपि व्याप्यवृत्तिः वक्ष्यमाणं वा प्रतिपोषितावक्षेदकानति
रिक्तवृत्तित्वमेव तदवक्षेदकत्वापि बोध्यम् भवति च गुणत्वगुण
वृत्तित्वद्रव्यज्ञानसमवेतत्वाप्रवक्षिन्त प्रतिपोषिताक व्याप्यवृ
त्त्यभावप्रतिपोषितावक्षेदकगुणात्वाप्रवर्तित्वे वंसंयोगा
त्वमित्याहुः साध्यतावक्षेदकावक्षिन्त साध्यज्ञानाधिकारणा
वक्षेदकत्वसमानाधिकरणसाध्याभावत्वकात्वम् यत्समा
नाधिकरणसाध्याभावप्रमायां साध्यताज्ञानप्रतिबंधकत्वं ता

510

Handwritten text in Devanagari script, possibly a library stamp or a title, located in the upper left quadrant of the page.

१२०१२ फल रा जा.

५३

- १) मो
- २) कुटे
- १) लुटे
- १) रेरे

को

- १) साधन २१)
- २) वरुडा १) वि
- ३१) मरुतन ३) चने
- ५) वाळा १) नम
- ३१) मेज १) क
- ११) गलावे
- २) बंजी
- ३) तेरो

- वजा
- १) मस धनो
- २) भीर वा. ३.
- १) चर १) वा. मोर
- १) काज २) वा. भा
- १) ठ २) धर दि रा
- १) कुटे १) वा. वा.
- १) वसा
- १) जतन

५१

- बंजे
- १) वाज
- १) मुह
- २) थरवा

- ढी
- १) सेठु वार वि
- १) मता १) वा. भा.
- १) चड १) जोदा.
- १) मुग

- जव
- १) नथये
- १) गाढे वारदु
- १) बी
- १) धारा

- २) माने
- १) वार
- १) फत्ता
- १) भुज
- १) मिहना
- १) स. ज. जोदा वि३
- १) विस्त. जोदा सुजा
- १) सा.
- १) कास.
- १) ध.
- १) ला. का.

दा

३) केट्ट. बा. स

१) स. सु.

१) मान

१) ज. ला.

१) सा

३)

१) लोडे

१) वीप

१) समदुसा. बार.

ग्र

१) भरदा दानुजा

१) सो. १) ग्रनोवारा

१) ग्रत

१) डोल

भेराती बाह ३

१) बुक

१) पद

स्व
 तादृशानिश्चयपदतिक्तादृशाविषयि
 तासमानाधिकारणात्वंताभावप्र
 तियोगविषयितावावहेन्नविषयि
 ताशून्यानाहार्थाप्राप्तोत्पत्तानाया
 स्कंदितनिश्चयपदतिक्त्वविशेषपदूपा
 वाहेन्नविषयिताव्यापिकाप्रकृ
 तागुप्तिविबंधकतातदूपावाहेन्न
 त्वं हेत्वाभासत्वं॥

513

तादृशानिश्चयवृत्तिविविशीष्टयद्रूपा
वाक्छिन्नविषयितातमानाधिकार
एणात्यन्ताभावाप्रतियोगिप्रतिबंधक
तातद्रूपावाक्छिन्नत्वं॥

514

धप्रतिपोगिनवेति अत्रचपक्षतावदेदकसामानाधिकरण्येनसाध्य
 सिद्धेरुद्देश्यत्वात्पक्षेकदेशेसाध्यसिद्धौ सिद्धसाधनतेतिमतेशुक्तिरूपे
 सिद्धसाधनवारणायब्रह्मज्ञानेतदावाध्यत्वंपक्षविशेषणम् यदिपुनः
 पक्षतावदेदकावदेदेनैवसाध्यसिद्धिरुद्देश्या तदैकदेशेसाध्यसिद्धा
 वपिसिद्धसाधनाभावात्तद्वारकंविशेषणमनुपादेयम् इतएविशेष
 णरूपं तुवेब्रह्मणिचवाधवारणमादरणीयमेवप्रत्येकंवाविप्रतिप
 तिः विप्रमिथ्यानवाप्याधिकीमिथ्यानवेतिविप्रदादेःप्रत्येकंपक्षत्वेपि
 नघटादोसंदिग्धानैकांतिकतापक्षसमत्वाच्चटादेःतथाहिपक्षेसाध्याभा
 वसंहेहस्यानुगुणत्वात्पक्षमिन्नएवतस्यदूषणत्वंवाच्यंप्रतएवोक्तंसा
 ध्याभावनिश्चयपक्षातिहेतुसंदेहएवसंदिग्धानैकांतिकतेतिपक्षत्वंतुसा
 ध्यसंदेहवत्तंसाध्यागोचरसाधकप्राप्तनानाववत्वंवातच्चघटादिसाधा

३

एणं अतस्तत्रापि सांदिग्धानैकांतिकत्वं न दोषः पक्षसमत्वोक्तिस्तु प्रतिज्ञाविषय
 त्वाभावमात्रेण न च तर्हि प्रतिज्ञाविषयकैर्मेव पक्षान्वत्त्वाप्यनुमाने तदभा
 ववैतरेणैवं विप्रतिपत्तौ प्राचां प्रयोगाः विमतं मिथ्यादृश्यत्वात् जडत्वात् परि
 क्षिन्नत्वात् शुक्तिरूप्यवत् नावपवेष्ट्याग्रहः अत्र स्वानिषा मकनिषतपा
 चै विप्रतिपत्त्या लघुभूतपौषक्षतावकैर्दोनविरुद्धः समपबंधादिनाव्यवधा
 नातस्या अनुमानकालासत्त्वोप्युपलक्षणात् पापक्षतावकैर्दकत्वं अप्य
 वा विप्रतिपत्तिविषयतावकैर्दकैर्मेव पक्षतावकैर्दकं प्राचां प्रयोगेऽपि
 विमतमिति पक्षं विप्रतिपत्तिविषयतावकैर्दकावच्छिन्नाभिप्रायेणोक्त्यदोषः ॥

517

चिंताकर्माग्निसंभृता ५ एवंविद्वान्कर्मणी देहि त्वात्मानं स्म
 रेत्सदा कृते च कर्मणी त्वात्मरूपेणैवैष पश्यति ६ मिथ्यते ह
 दपत्रं पिच्छि यंते सर्वसंशयाः क्षीयंते चास्य कर्माणि तस्मिन्
 धेप एवरे ७ तमेव विद्वानत्येति मृत्युं पंथानचेतरः ज्ञात्वा
 देवं पाशहन्तिः क्षीणैः क्लेशैः नैक कर्मभाक् ८ देवं मत्वा हर्ष
 शोकौ जहात्यत्रैव धैर्यवान् नैनं कर्ता कृते पुण्यपापं तापघ्नतेः
 क्वचित् ९ इत्यादि श्रुतयो वक्ष्यः पुराणैः स्मृतिभिः सह ब्र

तान

518

असपञ्चातग्रन्थेन१

श्रीमतेरामानुजाय नमः एतान्नताप्रबंधेन सपरिकरं हेतुं निरूप्य तत्र
 संगत् तत्त्वनिर्णयिदिरूपतत्त्वाकार्यकाल्पित्वाच्च तदाभास निरूपणं प्रा
 तिजानीते अथेति अनुमितिर्नास्ति यथाश्रुतमिदं हेतुदोषाणां तत्र
 एतत्तद्वत्त्वं च दुष्हेतुत्वात् तदाभिप्रायेतौ कोपपेयशंकरे पीत्यादि व्युत्पत्ति
 तन्नानुमितिपदमनुमितिनिष्कर्षकार्यता निरूपणं संबंधित्वेनानुमितितत्त्वा क
 रणान्नान्नरूपं साध्यव्याप्यहेतुमान्यस्तः साध्यवानित्याकारकानुमि
 तिपरं वा तेनैकनहेतौ व्यभिचादिग्रहेष्य न्यस्य परामर्शदिनुमित्यु
 त्यादेन व्यभिचात्तद्व्याप्यादि ज्ञानेनान्यस्यासिद्धत्वाच्च व्यभिचा
 तदिग्रहाभावस्यानुमित्यजनकत्वेपिन द्यतिरिति वदंति पर्वतो

अतिरेक्यमि
 चात्तरं २

राम

९

अनुनि निकाएणिभूताभाव मतिवोनिवयार्थ
 यानविषयत्वं हेत्वाभसत्वं ॥

विनिभासाः निरूप्यते अंशं कारणेभ्यः प्रयकारेति नित्यः
 सपरिकारहेतुतिरुत हेत्वाभावसत्त्वप्रसंगगतिस्तनम्य
 निशासाधनः सपरि हेतुकार्यकारि एवंभूतोपो
 स एव रूपप्राप्ता एव प्रकारकता नु कृते व्यापार सिद्धयं
 वं नो हेत्वाभासाः रितिकादकोपः ॥

विद्यते ब्राह्मणं यस्मिन् ब्राह्मणः बहुव्रीहिसुतस्य धर्मपरत्वे चरितार्थः अतएव जज्ञो स्पर्था
 नामुत्तरपदलोपश्च तन्नेकमिति सूत्रस्य वार्तिकसंगच्छत एतेन तत्त्वे पवादत्वात्तद्वयं बहुव्रीहे
 र्वाधकः स्यादिति केयरोक्तमपास्तं असद्वत्त्वादेरुक्तमिति एतत्तदोः सुलोपो कोरनस्य मासे
 हनीति ज्ञापकात्सिद्धं अत्र पक्षेऽवर्षाहेमंत इत्यादौ विशेष्यगतं लिंगवचनानां निर्देशकः
 तत्र यद्यपि लिंगदेशो लिंगमन्त्रिष्यं लोकाश्रयत्वात् लिंगस्येति पविहर्तुं शक्नोते तथापि वचन
 नदोषः स्थितः ततः पूर्वपदार्थप्रधानसहिभविष्यति अत्रापि पक्षेऽसद्वत्त्वादि सिद्धिः प्राग्
 देव न च पूर्वपदस्याव्ययत्वेन तदर्थप्रधानस्यास्य लिंगसंख्याभ्यां कथं योग इति वाच्यं वा
 दत्रा किं स्वभावादाको न त्रौ सत्वश्रुतार्थाभिधायित्वेऽपि समासे सत्वह्यर्थाभिधायित्वेन
 तद्योगसंभवात् यद्वा गुणवचनानां माश्रयत्वं लिंगादिवत्समासार्थः प्रतियोगितया यद्
 द्रव्यश्रितस्य लिंगादिसमासस्य भविष्यति तेनात्र पक्षेऽवर्षाहेमंत इत्यादौ हेमंताद्याश्र
 यगतलिंगसंख्याप्रसंग इति केयरोक्तमपास्तं अभावेन प्रतियोगिनोऽपि प्रज्ञानाश्रयणे
 न तस्याप्याश्रयत्वात् स्वघटितसमासघटकेनोपस्थित्या च तस्यैवाश्रयभ्यग्रहणे चित्तं
 अन्वयान्नदोषदूषितपक्षोऽस्माश्रितेऽपि पक्षे तदोषानुवृत्तौ भाष्यस्य निर्दलतापत्तिः एतत्स
 मकदातया यवा पुनरस्तुत्तरपदार्थप्रधान इत्युक्तेरसंगतिश्च त्वद्वौ न्याहि असुतं ह्युत्तरप

ज्ञोमीमिवंबवेदनु वार्त्तिककृतोहे
 षड्वेनमूनमाधैम्याहुः॥

०३: दार्थेनित्वमुचितरतत्पदद्वयेप्यनेकमित्यादावेकवचनासिद्धिर्वत्पमाणांमनसिनिधायोत्तर
रयदार्थप्रधानत्वसिद्धितितत्पदद्वयोत्सर्गतत्तन्प्रधानत्वाच्च अत्रपूर्वपदार्थप्रधानत्वप
क्षेपवादत्वेनावयवीभावस्यबाधनात् नजोवयवीभावभावोवशेषस्वीकार्यः अन्यथावयवी
भावसिद्धिरुपदूषणानुपन्यासेनभावस्यन्यूनतापत्तिः तस्मादन्तताभावार्थकनत्रः किं
यादिप्रतियोगिकाभावबोधकत्वेनोत्तरपदार्थेनानन्वयादसामर्थ्येननावयवीभावोऽमहि
कमित्यादौनसंदेहइत्यादौसंदेहस्यगुणत्वेनभवत्येवतदभावबोधोनत्रातदेवाभिप्रेत्य
भाष्येउक्तं प्रसत्यायाक्रियंक्रियाः २गुणौततःप्रतिषेधतीति असंदेहइत्यादेचारोपितः सं
देहइतिभेदेनारोपज्ञानात्तदन्तताभावप्रतीतिः किंचार्थाभाववादेनजोघटकतयास्यसं
जगृहीतावयवतयानेननावयवीभावः सूत्रगृहीतावयवेनावयवमिति समासाभावस्यतत्रसूत्रे
उपपादितत्वात् अत्रचेदभावमपिमानं असंहितमित्यत्रसंधानं संहितमितिभावेकः आ
रोपितंसंधानं आरोपितः परः सन्निकर्षइत्यर्थेतदभावासंहितासंज्ञानप्राप्नोतीत्यर्थइति
नतदसंगतिः संहितवाक्यः परः सन्निकर्षइतिसूत्रवत्तात्प्लीतिगोवार्त्तिकप्रामाण्यात्की
वोपि असंहितइत्यादिप्रातिशरब्धतद्वाच्ययोः प्रयुक्तं अतएवपरः सन्निकर्षः संहिताचेद
दुतायातएववृत्तौसंहितासंज्ञानप्राप्नोतीतिशेषपूरणेनव्याख्यायदुतायामेवाहपरः स
न्निकर्षोनादुतायामित्यनेनासंहितमित्यशोध्यतोहेतुत्वेनव्याख्यातेभाष्येनप्राप्नोतीत्यत्र

मन्त्राख्याख्यानेति प्रसामर्थ्यं समासा
नापत्तिः त्यदीत्यासंहितासंज्ञाभावः प्रा

ੴ
੨੮੭

मेव

प्रसंगादाह न ज्ञोनलोप इति तिङ्तेन समासाभावाद्वा प्रौढत्वं अप्यवसीत्यस्य कृत्स्नं पचसी
त्यर्थः अतएव नञ्जीमानर्थः शब्दोपपेक्षप्राप्तिक इति बोध्यं नत्रा समासे नैकधेत्येव स्या
दत आह नञ्देनेति एकशब्दस्येति भावस्ततो धाप्रकारे प्रकृते नैकसंख्यत्वप्रतीतेः एव न मे
हना एव नान्तरीयकादयः साधवः शब्देनेति यातेः किपिनिपातनानुगित्तु भेवनस्यत्यादि
नज्ञोनलोपसिद्धिहेतवे अप्यवसित्वं ज्ञात्वा नैकधेत्यादेतु नञ्देन सहसुसुपेति स
मासः नञ्प्राणनयान्न वेदानासत्या नमुचि नखन पुंसकं न दत्त न क्रना केषु प्रकृत्या
यादिति शब्दत्रतेः वेदा इत्यमुनंतः न सत्या नकुला अप्रसत्याः न अप्रसत्याः नासत्याः न
तुं चतीति नमुचिः नकुलमस्य नखमस्य नस्त्रीपुमान् स्त्रीपुंसयोः पुंसकमा
वो निपातनात् न हारतीति न दत्तं दीयतेः दत्तत्वे दत्तमिति निपात्यते नञ्
मतीति नकः क्रमेडः न प्रकमस्मिन् नाकः न गोप्राणिष्वन्यतरस्यां न गइत्यत्र
नञ्प्रकृत्या नगाः अगाः पर्वताः अप्राणियु किं अगोष्ट्यलः जीतेन
खितिसूत्रे हन्तिः नासत्या इत्यंतानि चत्वारि पृथक्पृथक् एते निपात्यते इत्यर्थः समासो हिनवे दोन
सत्येति स्यात् नासत्या इति वक्तुं वचनं वैचित्र्यार्थं ननु वक्तुं वचनात्स्येव साधुत्वात् नासत्याव
त्स्वनोदत्ता वित्पमरविरोधात् अश्विनोरेवायं साधुत्वेनान्यत्रा न सत्य इत्येवेति हरदत्तः न
मुचिशब्दे औणादिकः किप्रत्ययः दीयते रिति पाठे दीयृ हिंसाया मिति दिवादि सस्या कृत्तिगण

भोगे

८५३॥ स्तोत्रस्थिते स्तोत्रसुमित्रवर्गसु पात्रसु वभुक्तिभाक्पात्र १६॥ जावेत्तु नीये गल्लेगामत्र वदन्ति मां ग्राहियुते विशेषात् ॥ भोगान्विते येन पुरी
 क्षेन नीयराष्ट्रेयदिकं हरीतः ॥ १७॥ स्तोत्रोपाज्ञे मां दियुते नये वक्तुः इयं सोम्य दृष्टा विहिते ॥ तृतीयराष्ट्रास्थित राक्षिनाथ संयुक्त राक्षपाथिव
 वकं ॥ १८॥ वाक्कान्विते पापनिरीक्षिते वा वदन्ति कर्णोद्गारे गमत्र ॥ कुरादिष्वप्युत्तरे नदीशे कर्णस्य रोगं कथयन्ति तज्जा ॥ १९॥ सोम्य युक्ते
 तृतीये वा सोम्य खेचर कीर्तिते ॥ तदीशे शुभसंयुक्ते कर्णयोर्भ्रमं भवेत् ॥ २०॥ युक्ते तृतीये यदि मोक्षिकं तु जीवे तुलस्य भरणं वदन्ति ॥ भा
 के सुसंवंधयुते तृतीये स रत्नमालिनः स हि मां दे ॥ २१॥ वंदे वदन्तामरं तु सोरेष्वाभं भवेत्तद्विजितं नृशरी ॥ भविष्यत्तमालिनं भरणं तथे
 वक्ये दिते तल्लयमाहुराका ॥ २२॥ शुभग्रहणं भवेत्तु तस्मिन् नीयराष्ट्रे वरं कथयतां ॥ पुराणदिकानां यदि वा यराष्ट्रे कुरात्तत्कर्म कुठार
 माहुः ॥ २३॥ १४३६॥ इति तृतीय भावः ॥

॥ अथ चतुर्थ भावः ॥ बंधुभवेत्तं च बंधुं गृहमात्तजलात्प्रवृद्धिभोग्यादीन् ॥ वाहनहृदयस्कं
 धासनशयनसुखानां योजनं वृथा ॥ १॥ लगेष्टरे लगेष्टरे सुखं गमय न युक्ते यदि गृहलाभः ॥ अथ ततः स्यात्कुम्भद्विभोग्यात्तु चैव मित्रे

स्त्रीश

सह हे वलाह ॥ २॥ नेहाधिये कं नने वलाह सोम्ये निते नंदरत्नाम माहुः ॥ वैशेषिको यराष्ट्रे भोगे ते हेष्टरे नंदिरत्नाम माहुः ॥ ३॥ गृहे
 स्यान्नाथि चैनाथ --- संयुक्त राक्षि वः ॥ तदंशधियतो कं डे गृहलाभं मुदीरयेत् ॥ ४॥ मां गृहे कं डे भावस्य गृहे सोम्य मित्रमे ॥ गृह राक्षिग
 ने गृहे स्तोत्रे वद विचित्रकर्म ॥ ५॥ तृतीये सोम्य संयुक्ते गृहे सोम्य वलाहिते ॥ तदीशे वलसंयुक्ते हर्म्यं प्राकारं भेदितं ॥ ६॥ सिंहासनं प्राके वापि ग
 ह्रे सोम्य संयुक्ते ॥ गृह राक्षिग दियुते वापि तद्विधं सोम्य भेदितं ॥ ७॥ पुरावतां प्राके नये गृहं विद्वीक्षिते ॥ गृह राक्षिग के वापि देविकं गृहमादिष्टो न
 दा विचित्र सोम्य प्राकारं भेदितं गृहमादिष्टो ॥ कर्णधिये न सहिते नाथे कं डे कं मुमुना ॥ ८॥ नेहाधिये नाथ गते यदि स्यात्ताये दिते तद्गृहनाथ
 मत्र ॥ नेहा संयुक्त नवांश नाथे नाथ स्थिते स्यादपि नेहा नाथः ॥ ९॥ बंधुस्थानेष्टरे सोम्य सोम्य गृह निरीक्षिते ॥ तत्कारके वलाहो वा बंधु
 प्रज्जामवेत्त ॥ १०॥ बंधुस्थान गते जीवे तदीशे शुभसंयुक्ते ॥ गृह राक्षिग के वापि वेधु प्रज्जामवेत्त ॥ ११॥ बंधुस्थान गते जीवे तदीशे शुभसं
 युक्ते ॥ गृह राक्षिग स मायुक्ते बंधुस्थान गते ॥ १२॥ बंधुवर्क न नाथे कं डे को रो य संयुक्ते ॥ वैशेषिको शकं संयुक्ते पापदृष्टो भवेत्त ॥ १३॥ बंधु
 धनामुपकारी स्याद्बन्धो गृहं कं सोम्य ॥ नेवां गृहे वा नेहृष्टे गृहं राक्षिग दितं भविते ॥ १४॥ बंधुनित्यं पुत्रं वा तदीशे कप संयुक्ते ॥ गृह राक्षिग स मायुक्ते
 कुरात्तत्कर्म कुठार ॥ १५॥ वदन्तामरं तु सोरेष्वाभं भवेत्तद्विजितं नृशरी ॥ भविष्यत्तमालिनं भरणं तथे
 रक संयुक्त नवांश नाथे नाथ स्थिते स्यादपि नेहा नाथः ॥ १६॥ बंधुवर्क न नाथे कं डे को रो य संयुक्ते ॥ वैशेषिको शकं संयुक्ते पापदृष्टो भवेत्त ॥ १७॥ नाथका
 धु प्रज्जामवेत्त ॥ १८॥ धनेलाभे त्रिकोणं स्यात्तनाथे शुभवीक्षिते ॥ सोम्य गृहणं संशे वा बंधुनामुपकारकम् ॥ १९॥ बंधुद्वेषी भवेत्तित्यं

श्री

पापाक्रान्ते गृहे यदा ॥ नीचास्तखेटसंयुक्ते शुभदृष्ट्योगवर्जिते ॥ २१ ॥ कस्मिंश्चित्नेव चरेद्देवा वंधोस्त्वोच्चमित्रमे ॥ गुरुणा दृष्टिं संयोजे वंधुशृङ्गो
मवेन्नरः ॥ २२ ॥ गृहस्थाने चरेत्तदीशो चर राक्षसो ॥ तथैव तत्कारके चि वृहस्याने गृहं वदेत् ॥ २३ ॥ स्थिरे गृहे स्थिरं गृहं नाप्यकारकयो
रपि ॥ अथ्यं शशुभमभागे वा तदीशो स्थेयं तं वृजेत् ॥ २४ ॥ अथ्यं वा यद्गृहे शोभेत्तर्थावन्तः पायसं युताः ॥ तावद्देहादिनाशः स्याद्भुभृद्व्यानदोषदाः ॥ २५ ॥
अथ्यं वा यद्गृहे शसुक्ते उको शदि संयुताः ॥ तावद्देहालयं सर्वशोभनं तत्र निदिशेत् ॥ २६ ॥ गृहे शोकमिराक्षि स्थेयं कर्मेशो गृहमागते ॥ वलयुक्ते
धरासु नो वह्ने त्रि वि निदिशेत् ॥ २७ ॥ वलाढे कर्म रक्षी शो वंधुस्थाना धियेतया तयोर्मित्रे यदा तस्य वह्ने त्रि वि निदिशेत् ॥ २८ ॥ दोत्र स्या
ने शुभे युक्ते तदीशो शुभसंयुते ॥ तत्कारके तस्या प्राप्ते वह्ने त्रि धनैर्युतः ॥ २९ ॥ दोत्रा धिये यं च मस्य गोपु रायां संयुते ॥ मृद्वंशदि गते वाचि
वह्ने त्रि समन्वितः ॥ ३० ॥ भ्रातृकारक संयुक्ते भ्रातृनाथे न संयुते ॥ दोत्र तदीशो वापि भ्रातृ दोत्र वि निदिशेत् ॥ ३१ ॥ दोत्रे द्वा संयुक्ते न वंशनाथ के
दुस्थिते मित्र निरीक्षिते वा ॥ भोमन्विते भोमदृश समेते भ्रातृ धनं दोत्र मुदा हरंति ॥ ३२ ॥ लगे स्त्रे दोत्र गते वलाढे तमे वलि खे यदि दोत्र ना
थ शुभगृहे दृष्टि स्यामा ममेवा दोत्रं स्वकीये न वलेन पाति ॥ ३३ ॥ कलत्रकारके दोत्र तदीशो वा कलत्रमे ॥ तदीशो स्यात्तमे त्रे कलत्रा ज्ञेयमा
दिशेत् ॥ ३४ ॥ अथे स्त्रे दोत्र गते वलाढे अथ स्त्रे वा गृहभावनाय ॥ अथे स्त्रे दोत्र गते वलाढे शत्रोः सकाशात्सधरा मृयेति ॥ ३५ ॥ पारा
वतं शोभ गृहे वलाढे दोत्रे स्त्रे चोपचयं गते वा ॥ आशो भोगे शुभदृष्टियुक्ते दोत्रे वह्ने संमुदा हरंति ॥ ३६ ॥ धने शाला नेश समन्विते वा
दोत्रे तदीशो व्यप्यकारके वा वैशेषिकांशो शुभदृष्टियोगे वह्ने मयं गृहमा हरार्थः ॥ ३७ ॥ दोत्रे स्त्रे नीच गते विमृडे पापांतरे पाप निरीक्षि
ते वा ॥ पाप गृहे दोत्र गते रिगे हे दोत्रादिनाशं कथयंति तज्ज्ञः ॥ ३८ ॥ पापांतरे स्थे यदि भूमिराशो पापा न्विते पाप निरीक्षिते वा पाप गृहे दोत्र गते
पापा स्यात्कू संशके भूमि विनाशमाहः ॥ ३९ ॥ कू रादिष्वंशयुक्ते तदीशो दोत्रे मया ये यदि नीच गे वा ॥ ४० ॥ स्थे रिगे हे त्वति भीषणं दोत्रे त्रि
नाशं कथयंति तज्ज्ञः ॥ ४० ॥ दोत्रे स्त्रे पाप युते धनस्ये नीचारि मे दोत्र विनाशमेति ॥ स्त्रे च स्थिते तद्भवे स्त्रे त्रि पापा न्विते विरु यमेति भ
मे ॥ ४१ ॥ राजोभियान् दोत्र विनाशमाहः ॥ राजे स्त्रे दोत्र गते सपाये कू संशके मृत्यु यमादि भागे कर्म स्त्रे रण विरु ते तथे वा ॥ ४२ ॥ राजा भिया
भूमि विनाशमेति राजे शतकारक भूमि नाथे ॥ कू संशके वा त्वे वरोह भागे नाश स्थिते मृत्यु यमादि भागे ४३ ॥ राजा ज्ञा दोत्र विनाशमेति
भागे तदीशे न युते पि निमो ॥ धने श संयुक्ते न वंशनाथ युक्तांशे नापि युते सपाये ॥ ४४ ॥ जीवे न दृष्टे यदि वा तदीशो रमे गृहो मने रवे चरे
वा ॥ सौम्यांतरे तद्भवने शो सौम्ये सुखी भवेत्सर्वजनेषु सुख्यः ॥ ४५ ॥ जीवे वलाढे सुखराशिना य युक्ते सौम्ये तु च नुष्ट ये वा ॥ जीवे न दृष्टे
यदि वा तदीशो मृद्वंशके वा सुखमाह्वरः स्यात् ॥ ४६ ॥ सुखे गृहो मने रवे चरे वा सौम्यांतरे तद्भवने सौम्ये ॥ जीवे वलाढे यदि लभनायात्

मेषु राशके वापि सुखे देव प्रजिते ॥ अथ यव द्विभावे सुतस्मिन् नरे सुखी भवेत् ॥ ४८ ॥ सोम्येन रात्रिने वल हीने पुरावपि । स पाप द
वलेनाथेदः । रीत्यादर्थसंयुतः ॥ ४९ ॥ पुत्रार्थवधु पुत्रे द्वेदरी स्यान्ती च रे चरे ॥ सुखे तदीशे पावेन युक्ते कुरांश संयुते ॥ ५० ॥ रव्यारय
के सुख राशके कुरांशके सोम्य दृश विहीने । अरोहभागे तं भाग पुत्रे देहाति भाव जात नरस्तु नित्यं ॥ ५१ ॥ नीचारिभागे रविभूमि पुत्रे
सुख स्थिते पाप दृश समने । कुरांशके तद्वेनाधिनाथे गृहाथे हीने भवति प्रभादान् ॥ ५२ ॥ पापान्ति पाप निरीक्षिते वा पापांते रे वा सुख
मेतदीशे । कुरांशके नद्वेनाधिनाथे दिष्यं शसमन्ति वा पापी नरः स्यात्कुमद्विपुक्ते ॥ ५३ ॥ पापेन हते सुख राशियुक्ते नदीश्वरे चारि
विद्वद्योते ॥ पापान्ति वायमसंयुक्ते ऊनो वहुत्वे समुपेति पाप ॥ ५४ ॥ पुत्रे देव प्रजितान्ते त्रे सुखे प्रार्थवला नितानो । पुमान्ति शेभ
नद्विपाते जातो नरोयं भुवि मुक्ति भाव्यार ॥ ५५ ॥ बुधद्वे सते सोम्ये सोम्य मध्यमते पिवा । मेषु राशके वापि पुराण भावते भवेत् ॥ ५६ ॥
नीचान्ति नेष्टु युते सुख स्थे सपान्ति मेवा जल राशि संज्ञो नदीश्वरे हीन वले तदानीं पतत्यसौ कृप सटां वराशे ॥ ५७ ॥ लग्ने श्वरे हीन वले सुख
स्थे नीच चैक युक्ते यदि वा स पापे । जल गृहेण पि युते सुखे शे वलेन हीने जल राशिममः ॥ ५८ ॥ अरि स्यानाधि वे ल ग्ननाथेन सहिते सुखे
कर्म धिये निसं दृष्टे नदी कृप तटो दिषु ॥ ५९ ॥ पतने कृप न छादो सुखे शस्यांश राशि पा । सरि स्याने शसं दृष्टो यदि वा सुखेन युक् ॥ ६० ॥
शिला प्रहारस्तस्य स्यात् । विभोमान्ति ने सुखे । दृष्टे युते कर्म तेन सरि स्यानाधि येन वा ॥ ६१ ॥ सुखे शे राहु मंदाभां सहिते कुज वा । श्वेते शुभ
दृष्टि विहीने सु शिला निः । पीडितो नरः ॥ ६२ ॥ केन्द्र स्थिते रात्रि करे मेषु वा पापान्ति पाप निरीक्षिते वा ॥ कुरांशके वा त्वे राहु भागे सोम्यं
नन्या सह संमतेति ॥ ६३ ॥ पापे हिते पाप युते शशं के दिवा करे कथदि केन्द्र राशे ॥ कुरे सुखे वा यदि पाप दृष्टे जातो नरः स्यादिह मान्तामी
६४ ॥ पापे हिते वा सुख भावनाथे पापान्ति ने सोम्य दृश विहीने । दारे श्वरास्त्रे मय तो विहीने जातो नरो मान्ता समानतामी ॥ ६५ ॥ सहीदरी
संमसुता हरे न्ये दारे श्वरे पुत्र युते सुख स्थे । पापे हिते पाप स मम मेवा कुरादिष्यं शसमन्ति पि ॥ ६६ ॥ सुखे शनो पापान्ति निरीक्षिते वा
पापान्ति ने दृश पाप युक्तः । पाप गृहाण भवने सुखे मु कुरादिष्यं शयुते तथेव ॥ ६७ ॥ षष्ठे शभ्र नंदन संयुते ज्वे सुख स्थिते पाप निरीक्षिते वा
ते वा । चंद्रांश संयुक्त न कंशनाथे तथा विधौ मान्ता रिदोष नाहुः ॥ ६८ ॥ सुखे श्वरे राहु युते स पापे शन श्वरेण पि दिवा करेण । मान्ता मसक्ता
सुख राशिनाथ संयुक्त भांशाधिपतौ तथेव ॥ ६९ ॥ सुखे श्वरे लग्न गते वलात् सुखिंद सोम्या स्युजिदैक्य दृष्टे विरेखिको शेष मदादि
योने पतिव्रता तस्य भवेत्सवित्री ॥ ७० ॥ तथा विधे शीत करे सराहु के तो सवित्री यदि नीच सक्ता । मंदेन युक्ते सति श्रुत सक्ता वेष्टेन सक्ता

म० चिं०
१४

529

नवमेवेव स्वतंत्रराजतेजः प्रकाशनप्रसंगमाह तेजो ज्योतिर्यतः प्राप्तात् प्रातृवासुदेवात् सूर्या
दित्यर्थः यस्य प्राप्ते देवस्य मनोर्जमासीत् तस्यान्वयात् वंशात् शसा स्त्रविद्यायां पंडितोऽ
ह्वाकुप्रभृतयो राजानोऽभवन् अरिमृदां शत्रुहंतृणां अंतः शत्रुजयिनां वा तेषां राज्ञां हत
चित्ते अभिज्ञः सर्वज्ञः स्वराट् स्वयं ज्योतिः आदिवृत्तिप्रजः परश्च कवयेस्सुखविस्तारेऽपि

जन्माद्यस्य यतोऽन्वयादितरतश्चार्थेऽभिज्ञः स्वराट् तेनेव लह्याय आ
दिकवयेऽमुलंति यत्सुरयः तेजो वारिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिस
र्गो मृषा धाम्नास्तेन सदा निरस्तुकुहकं सत्यं परंधीमहि २६

तेनेधारयामासेत्यर्थः तेच राजानो विनिमयो यथा देवा इव महेश्वर्यवन्तोऽपि धाम्नासु ए
न सत् प्रातिरस्तुकुहकं पदच्छेदः एवं सति एकारवाच्ये वासुदेवे यत्र परस्मिन् धाः धार
णाम्ना अभ्यासाः तासु सतीषु इतरतस्तु म्येवार्थकामादिषु न मुलंति न तु भ्यंतीत्यर्थः त
तश्च त्रिसर्गः संसारस्य गुणमृषामिथ्या निरस्तुकुहकं प्रलौकिकं सत्कंसुखं च भवति सत्यं
तं परंधीमहीत्यन्वयः २६ ॥ ७ ॥ ७ ॥ ७ ॥

दुर्गा
१४

वापि धारणादिपटुभवेन

मीनावतारलीला माह आतं परंधीमहि तेजस्तन्मयः सूर्यश्च यस्तत्पुत्रस्तन्वयोवंशस्तस्यादिकार
 एं जन्मकर्त्ता स्यादिति शेषः सप्रमेकल्येयसुवैवस्वतमनुः स्यादि तार्थः अर्थेषु अभिन्नः सप्रमेद्यतना
 दूर्ध्वमित्यादि भाविप्रलयस्तः तेन मत्स्यरूपिणे त्वर्थः दाः महादाता सप्रसिद्धः स्वराट् महाराजा
 सत्पुत्रतः सप्रधिसहितो वाकर्मभूतः आद्यस्य भक्ष्यस्य कस्य वये जलप्रवाहे तरतः स्रवतो म
 त्स्यस्ये त्वर्थः जन्मयते प्राप्नोत्यतः यस्य परस्परं गुणकं कृणुते भूमं जलं यथा तथा वारिप्रलय

जन्माद्यस्य यतो न्वयादितरतश्चार्थेष्वभिन्नः स्वराट् तेनेव लहदाय आ
 दिकवये मुह्यन्ति यत्सूरयः तेजो वारिमुदायथा विनिमयो यत्र त्रि
 सर्गो भूया धाम्नास्वेन सदानिरस्तु कुरु कं सत्पं परंधीमहि २५

जलं मृदा तीति तथोक्तेन धाम्ना स्वरूपेण कर्त्री प्राविरहितः तथा आयाग्रागतः ब्रह्म
 हन् वेदहन्ती ह्यग्रीवश्च प्रादिभक्षितः मारित इत्यर्थः कुत्र यत्र काले निमग्न्यते शकत्र
 प्रक्षिप्यत इति निमयः लयमानस्त्रिसर्गस्त्रैलोक्यं मृदामिथ्यासीत् कं जलं च सत्पमासी
 त् सूरयो मार्कंडेयादयो मुह्यन्ति २५ इति श्रीभगवद्गीता चिंतामणौ अष्टमस्कंधा

वि०

विदिग्दर्शनम् ॥ ८ ॥

वाप्यचारः ॥ ८ ॥

च

गुणः १ गगनः २
वायुः ३ अग्निः ४
जलः ५ धरणी ६

म.चिं०

१३

वामनावतारलीलामाह तंपरंधीमहि अभिज्ञः यः बलिः कवये स्वगुरवे अक्राय मुनिवारणं माकु-
र्वितितन्निवर्तेयितुं मृदां भुवः अर्थं युने देहि इति वारिते यु त्रिपादं भूमिप्रार्थना विषयेषु अवेत्तं
दास्यामीति सत्यं तेने यथास्वरयः सर्वं मुह्यंति विस्मयंते दाः महादाना यथामयः मय इव माया
वी ब्रह्महृत् ब्राह्मणभक्तः यथाविप्रप्रलभनादितुक्तेः स्वः स्वर्गमादतीति स्वराट् इंद्राधिकारं
कुर्वन्सवलिः कर्मप्राप्त्यस्य ब्राह्मणस्य जन्मप्राप्त्यस्य वामननोमः कल्पपुत्रे भूतस्य यत्नय

जन्माद्यस्य यतो न्वयादितरतः श्राप्यैर्वा भिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्महृदं यत्रा-
दिकवये मुह्यंति यत्स्वरयः तेजो वारि मृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो
मृषा धाम्नास्वेन सदा निरस्तकुहकं सत्यं परंधीमहि २४

स्वपरस्य धाम्ना शरीरैकदेशेन च रणेन निरस्ता कुः पृथ्वीयास्तं सद्यथा आत्प्रवारि सर्वत आहृ-
तं कीदृशेन धाम्ना यत्र धाम्नि त्रिसर्गः पादत्रयमुच्छिरासीत् अनुततः स्वेन आत्मना पदं त-
तीयमित्याद्युक्तेः नरत्नसमर्पणेन मृषा मिथ्यावाच परेण व्यमाणांतरतोऽतिलंघतोऽस्य व-
लेरयादिपातालैश्च यो दिते जश्च इंद्राधिकारप्राभूत् आदिकं कारणं सुखं हृपंतं परमि-
त्यर्थः ॥ ४२४ ॥

दुर्गा
१३

अमृतोत्पादनलीला माह तं परंधीमहि आस्मरणे यतो यस्याद्यस्य भक्ष्यस्य मृतमपवारिणः क्षीरस
 मुद्रजलस्य मृदामंथनेन जन्मासीत् आरायस्तिंधुमथ्यममृतमुपधित इत्यादेः अनुतदमृतमिति
 शेषः अविमंदि रस्यति मयः पृष्ठसंघो यस्य स अभिज्ञः कर्मरूपज्ञः सर्वोपायविदीश्वर इत्युक्तेः
 मोहिनीरूपः यः परः इतरतोऽत्यादैत्यान्वचयित्वा अकारो विस्मयेवार्थः प्रयोजनं येषां तेषु परम
 केषु तेनेतेभ्यो ददावित्यर्थः यत्र यस्य धाम्ना मोहिनीरूपेण ते सुरयः इंद्राद्या देवतास्तथा मुह्यंति

जन्माद्यस्य यतो न्वयादि तत्र त आर्थे स्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्रह्म हृदा य
 आदिकवये मुह्यंति यत्सुरयः तेजोवारिमृदां यथा विनिमयो य
 त्रिंशत्सर्गो मृषा धाम्ना खेन सदा निरस्तु कुहकं सत्यं परंधीमहि ३३

यथा अजः शिस्तुमुद्येदिति विभक्तिवैपरीत्यं एतेन द्वितीयमोहिनीरूपेण लीलास्तु चिता ब्रह्म ह
 दा परेणापि स्वेषु भक्तेषु देवेषु मध्ये राट् राजमानः अयममृतमक्षयलक्षणमंगलमततीत्ययो
 त् राहुरेव कस्य शिरसो वयो यस्मिन् तस्मिन् कबंधं दे शो आदिचक्रैर्गमदितः खंडित इत्यर्थः
 यत्र राहौ विषये त्रिसर्गः सृष्टित्रयं भागत्रये मृषासत्यं राहुकैतु चूपादि कृतत्वात् ततश्च आ
 कारो ब्रह्म तस्य सौ अवताररूपश्चंद्रश्च नः सूर्यः आखेनयोः सदा सर्वकाले निरस्ते चक्रप्रभा

तेन स्वसं कुहकं राहुसमा कृतं ॥ ३३ ॥

दीयविवेकस्य दुःशकत्वाच्च तत्र प्रावीण्यं विवक्षित्वा धर्मस्वरूपज्ञेति संबोध्यते ता
 चतुर्णामपि वर्णानां कर्तव्यं धर्मकोविदैः ब्रूहि धर्मस्वरूपज्ञस्य लक्षणं
 च विस्तृतात् ॥
 किं कास्तावदात्मगुणौ धर्मौ धर्मवित्पातुः विहितक्रियया साध्यो धर्मः पुंसो गुणो
 मतः प्रतिषिद्धक्रिया साध्यः स गुणोऽधर्म उच्यते इति मीमांसकास्तु चोदनात् तद
 लोच्यो धर्म इत्यस्य त्रयं तत्र भट्टमन्यते इत्यक्रिया गुणादीनां धर्मत्वं स्याप्य
 व्यते तेषामेन्द्रियकत्वेऽपि न तादृशेण धर्मता श्रेयः साधनताद्येवानित्यवेदात्तं तीय
 ते तादृशेण च धर्मत्वं तस्मान्नेन्द्रियेणोत्तर इति प्राभाकरस्तु कार्यनियोगात् सर्वशब्दे
 च माने धात्वर्थसाध्यस्वर्गादिफलसाधनमात्मगुणं धर्ममाहुः दुर्विवेच्यत्वं च म
 हाभारते धृष्टद्युम्नेनोक्तं अधर्मो धर्म इति च व्यवसायो न शक्यते कर्तुमसादि
 धेर्वृत्तिनततो न व्यवसायमिति ईदृशस्यापि धर्मस्य स्वरूपमव्याकुलं ज्ञाना
 तीत्यस्ति तत्र प्रावीण्यं धर्मस्वरूपं विष्णुमित्रग्राह्यमाय हृदयेनाभ्यनुज्ञातो

पा. मा. बोधर्मस्तन्निबोधतेति नत्वेवंधर्मस्वरूपमनिरूपितमेव स्यात् तथाहि वि
 २६ श्वामित्रमनुवाक्याभ्यां तावत्सामान्याकारः प्रतीयते ननु द्रव्यगुणादिरू
 पो विशेषाकारः प्रतिपादितस्तत्र विप्रतिपन्न इति भवते वक्तुं शतदेवाभिप्रे
 त्य महाभारते राजधर्म स्मर्यते न कलुषो न पिङ्गलो न कुक्षो न च लोहितः
 प्रणीयान् चुरधा शयाः कोधर्मवक्तुमर्हतीति नैष दोषः उक्तवाक्ययोरध
 र्मव्यावृत्तस्याकार विशेषस्य स्फुटं प्रतीयमानत्वात् वादिविप्रतिश्रसमाधा
 तुं शक्यते स्वर्गादिसाधनशाल्मेकसमधिगम्यस्यातिशयस्य \times प्रति \times धर्म
 च न सर्वसंप्रतिपत्तेः सचातिशयो द्विविधः द्रव्यादिनिष्ठग्रात्मनिष्ठश्च तत्रा
 त्मनिष्ठस्यातिशयस्य सादात्फलसाधनत्वात्फलनिष्पत्तिपर्थ्येति चिन्का
 लमुपस्थानाच्च तद्विवक्षया तमगुणोऽपूर्वशब्दवाच्यधर्म इति तार्किकप्रा
 भाकरावाहृतः उक्तविधायकस्य फलोत्पत्तिकदशात्वमभिप्रेत्य तत्साधनभू
 तो द्रव्याद्यतिशयो धर्म इत्याहुर्महाः ब्रह्मवादिनामप्येतदविरुद्धं व्यवहारभा

परं नित्तो मेधावीकारकस्थितभाष्ये ॥ केंद्रुजिकोरासंयुक्तकारकग्रहवीक्षिते ॥ ११ ॥ कथं कारकसंयुक्तग्रहभागपतोपुमे ॥ चतुष्ट
येत्रिकोराकामुमद्वेनित्तकृत ॥ १२ ॥ पंचमेधावसंयुक्ततदीशोपायसंयुते ॥ कुरवव्यंशकेकाविबुद्धिनाशोभवेत्तदा ॥ १३ ॥ नी
चमूढारिमेदस्येकापे ॥ १४ ॥ रेचरकीक्षिते ॥ कुरवव्यंशसंयुक्तबुद्धि ॥ १५ ॥ पंचमेधसंयुक्तलनेशेसंदकीक्षिते ॥ तदीशोपायसं
युक्तेबुद्धिजाग्रसमादिशेत् ॥ १५ ॥ संदमोद्युगसंयुक्तपंचमेधुभवर्जिते ॥ तदीशोपायसंयुक्तेविस्मयिष्यथशोभवेत् ॥ १६ ॥ बुद्धि
विस्मयिष्यकीस्यात्कारकेषुमसंयुते ॥ तदीशोपायसंयुक्तेकुरवव्यंशकेपिवा ॥ १७ ॥ सोम्येनबुद्धिभावस्यगुरुशुक्रनिरक्षिते ॥ तादृ
शेबुद्धिभावेवासर्वेषांबुद्धिदेभवेत् ॥ १८ ॥ अरुयोहसमर्थः स्यात्तदीशोमोपराशके ॥ कारकस्थितराशिशेलेगुणाकेनवीक्षिते ॥ १९ ॥
राजमंत्रीभवेद्वातावाक्यतोवलसंयुते ॥ बुद्धीश्वरेणसंयुक्तेमोपराशकाक्षिते ॥ २० ॥ आमासि सूचकोमंत्रीकारकेकेंद्रकोणने ॥ मं
सोम्येसमायुक्तेद्वेनाभाषुभाशके ॥ २१ ॥ त्रिकालतोभवेज्जीवेसांशमदंशसंयुते ॥ मोपराशकाकेकापिषुभाशोपुमवीक्षिते ॥ २२ ॥ गुरु
हंपुंरहंपुंमनेपुत्रनायके ॥ पुत्रजनकंविद्यात्रनरंनारसंशयः ॥ २३ ॥ स्त्रीशफोस्त्रीमृदेकापेस्त्रीभाषेपुत्रनायके ॥ दारिकांष
धमंविद्यात्वंशोशेठमादिशेत् ॥ २४ ॥ कारकस्थितराशेर्कापंचमेधेविंदसंयुतानीचमूढारिनेरुनांविदुंन्यत्कासुतामवदेत् ॥ २५ ॥
पुत्रस्यानेशकिराणत्पुत्रभावांशकाददेत् ॥ बसि ॥ जलौगुरोकापिवलोत्कर्षाददेत्तया ॥ २६ ॥ लघुपुत्रेस्त्रीराभाषुमित्रत्वेनेवामैत्र
ता ॥ शत्रुनेशात्रवंशोक्तसमन्वेसमतामवेत् ॥ २७ ॥ लघुपुत्रेस्त्रीराखेटेपरस्परनिरोक्षिते ॥ परस्परगुहांशस्येष्टुष्टुकाकारयेत्तुनः
लघुपुत्रनिवापुत्रनाथेलभान्निनेपिवा ॥ लनेश्वरेसुनक्षेत्राविलवाकावशानुग ॥ २८ ॥ पुत्रस्यानेश्वरेदःस्थेलनेशेनापिकीक्षि
ते ॥ सदैवैकजराहभाषित्यंयितविद्वयक ॥ २९ ॥ पंचमेधुगुरुशुक्रांकासवित ॥ सदिनेयावा ॥ एतेकांभवेनापिसोयेभोजयितामवेत् ॥ ३० ॥
१॥ द्विमीयेशेक्षितीयस्येपंचमेधेसुखंगने ॥ पुमोद्युगेदसंयुक्तेजातेभो ॥ जयिनामवेत् ॥ ३१ ॥ अत्रराजपरोनित्यं पंचमेधेसुभंगने ॥ पु
ममृहे ॥ समायुक्ते ॥ पुत्रीशेकेंद्रसंयुते ॥ ३२ ॥ हृदयेपायसंयुक्ततदीशोपायवीक्षिते ॥ पायगुहाणंमध्यस्थेहृतेरोगमादिशेत् ॥ ३३ ॥ तन्ना
येनाशभावस्येकापानायेनसंयुते ॥ नीचमूढारिभावेनुहृतेरोगमादिशेत् ॥ ३४ ॥ तदीस्यांशराशिशो कुरवव्यंशसंयुते ॥ कुरवमे
रासंयुक्तेहृतेशल्यमादिशेत् ॥ ३५ ॥ इतिपंचमः ॥ ॥ अथषष्ठभावः ॥ अरिभवनदरिचोरदत्तविचुक्तेशनाभ्युदरदेशान्मधुरा
दिषुउपदेशान्गुहाशुपुदिनान्वदेत्प्राज्ञः ॥ १॥ षष्ठेस्त्रीरेकुरयुतेविलग्नरंध्रस्येवावृणदःशरीरे ॥ कर्मस्थितेदशविचरेदेवरा

युद्धेन मरणां वृथा कृत्वा नियुक्तं त्रिभागं ॥ कुजेन वीरिणे युक्ते भौमहेतवेन दंशके ॥ २४ ॥ रविभौमौ यदा न्योन्यं परस्परं निरीक्षितौ ॥ परस्परं गृहं
शस्त्रैश्च युद्धं युद्धात्प्रतिवदेत् ॥ २५ ॥ अथ भवहवाः पापाः भौमराशिगतां प्राकाः ॥ क्रूरध्वंशकयुताः सद्यस्तन्मरणां भवेत् ॥ २६ ॥ नीचमूढारि
महस्याः सौम्याः सर्वपराजिताः ॥ पापांशकाः पापयुताः सद्यस्तन्मरणां भवेत् ॥ २७ ॥ सद्यः स्यान्मरणां तस्य शनिराहुदिनाधिपः ॥ २८ ॥ रंध्रेश्वरी
दिनां सर्वकृतां शास्त्रं सयुता ॥ २९ ॥ रोगस्थानगतैस्तु यैस्तद्भावे पापसंयुते ॥ पापदृष्टिं युते भानोपैषिकाद्वराभादिशेत् ॥ ३० ॥ तस्य भित्तौ
निशानां कूरदृष्टेन दंशके वातादिनो भवेत् ज्ञातो रक्तपित्तादिनः कुजे ॥ ३१ ॥ श्लेष्मवातादिनः सौम्ये तथा भूते विषोषनः ॥ तद्दृष्टेन होषः
स्पाकुं क्रेमलाति सारा ॥ ३२ ॥ तथा भूते शनौ गुल्मरोगे वात्र विषोषनः ॥ राहुकेतुसमायुक्ते वाधापेक्षा च कीर्त्तना ॥ ३३ ॥ चंद्रेश्वर
जयुते पांदादि रोगकृत् ॥ सारचंद्रविद्युते विसर्पशूलरोगकृत् ॥ ३४ ॥ षष्ठे कुजे च युते भूगुचं निरीक्षिते ॥ कुरांशकसमायुक्ते सद्य
रोगवदंति हि ॥ ३५ ॥ शन्यारसहिने षष्ठे रवि राहु निरीक्षिते ॥ लग्ने श्वरे हीनं बले रक्षितं रोगी भवेत् ॥ ३६ ॥ षष्ठे शनौ सगुलिके रव्यारफ
णि वीक्षिते ॥ शुभे न दृष्टे युक्ते वा श्वासकास ज्वर्यादिक कृत् ॥ ३७ ॥ जलराशिगते चंद्रेश्वरे तद्भवताधिपे ॥ जलहं स्पष्टविदं दृष्टे मूत्रकृ
दिकं वदेत् ॥ ३८ ॥ षष्ठे चंद्रेश्वरे रंध्रेश्वरे पापे विलग्नये ॥ पापांशकसमायुक्ते पीनसं रोगमादिशेत् ॥ ३९ ॥ बलहीने रिके वा लग्नये
वाधरासुते ॥ मूर्धातिमुखरोगे वा गुल्मविडुधिभांधिये कंदे पापग्रह निरीक्षिते ॥ षष्ठे वा पापवाहल्ये शत्रुपीडां विनिर्दिशेत् ॥ ४० ॥
लग्ने शेशत्रराशि स्येतदीशे लग्नमाश्रिते ॥ मंदमांशगुसंयुक्ते शत्रुपीडां विनिर्दिशेत् ॥ ४१ ॥ पापग्रहेण संदृष्टे बलहीने ॥ रिक्तयवे
पापांशकसमायुक्ते वा पिशत्रुपीडां विनिर्दिशेत् ॥ ४२ ॥ शत्रुस्थानाधिपे दृष्टे नीचमूढारिसंयुते ॥ लग्ने शवलसंयुक्ते शत्रुनाशं वदेत् ॥ ४३ ॥
शुभग्रहेण संदृष्टे शत्रुस्थानाधिपे यदा ॥ शुभान्विते शुभद्वेते नैत्रं विनिर्दिशेत् ॥ ४४ ॥ लग्ने शद्वलहीने न शत्रुस्थानाधिपे यदा ॥
शुभान्विते शुभे दृष्टे शत्रुणां भेदमादिशेत् ॥ ४५ ॥ लग्ने शेषषष्ठे भावस्थे षष्ठे शन निरीक्षिते ॥ तौ वा विलग्नमावस्थे ॥ ज्ञातिपीडां विनिर्दि
शेत् ॥ ४६ ॥ गुरुशुक्रौ विलग्नस्थे षष्ठे भावे श्वराचिंतौ ॥ शन्यारफणि संदृष्टे ज्ञातिपीडां ॥ ४७ ॥ लग्नाधिपे शुभयुते षष्ठे चंद्रेश्वराशुभे
कंदुत्रिको गमे सौम्ये ज्ञातिभिः सह जीवन् ॥ ४८ ॥ ज्ञातयो बहवः सति षष्ठे शोदेव दर्जिते ॥ शुभान्विते शुभे दृष्टे मृदुं शादिसमन्विते ॥ ४९ ॥
ज्ञातिदयं विजानीयात् षष्ठे शोकापसंयुते ॥ कुरांशनीचमूढादौ शुभदृष्टे गवर्जिते ॥ ५० ॥ वारावतादि भावस्थे लग्ने शशुभवीक्षिते
ज्ञातीशवलहीने वा तस्मादुत्कर्षतां वदेत् ॥ ५१ ॥ तदीशे गुरांशदौ दिवसे शन वीक्षिते ॥ लग्ने शवलसंश्रुं ज्ञातीनां मुपकार
भावे शेषषष्ठे राशिस्थे षष्ठे शन निरीक्षिते ॥ षष्ठे शो मंदभौमाभा गुरुतौ राशिपीडितं ॥ ५२ ॥
विनिर्दिशेत् शत्रुस्थानां

ववे सोमेषु मे दवे तदीशु मसंयुते ॥ पाप गृहाणं प्रथमं सुपदं श्रियो भवेत् ॥ ५॥ उपदं श्रियो नित्यं ववे जीवेश शतं कजे ॥ हे त्रै
 तयोर्दक्षं प्राप्ते म दं शादिसमन्विते ॥ ५॥ देवे ज्येष्ठभावे शो मु क्रे वातस्य नायके ॥ मधुरादि श्रियो नित्यं गोपराष्टं शकाचिते ॥ ५॥
 मुक्रे ववे स सोमेषु म दवे मुभांश के ॥ वलान्विते मुभांश स्ये नित्यं मधुरभावेत् ॥ ६॥ पाप गृहे रा सं दवे बुधे मधुरवजिते ॥
 बुधे नयुक्ते मुक्रे सौत्वल्लभा कृतनरो भवेत् ॥ ६॥ मुक्रे सौत्वल्लभा म दवे भो म दवे त्रे त दन्विते ॥ दिवसे शो नवा दवे त्वमुभा कृतनरो भवेत् ॥ ६॥
 ववे शो भो म संयुक्ते राहुके तु निरीहिते ॥ भो म दवे त्रगते वा पि प्रलोभा दिवचो रभाक् ॥ ६॥ राहुके तु समा युक्ते ववे पाप निरीहिते ॥ कुरांश
 के तदीशे वा विप्रलंभा दिव्यो रभाक् ॥ ६॥ वित्रादीनां मिदं योज्यं तत्तद्वावप्रकारके ॥ नास्तिका यनवते वां वक्तव्यं सुजनाय वै ॥ ६॥
 इति रिपुभावः ॥ अध्यायः पंचमः प्रोक्तः पंचम भाववाचकः ॥ विचित्रार्थ समा युक्ते वेकटेशे नधी मता ॥ ६॥ ६॥ १८॥ इति श्री वेकटे
 श्वर विरचितायां सर्वा र्थ चिंता मणौ पंचमोऽध्यायः ॥ ५॥ ॥ अध्यायसप्तमभावः ॥ युवति पदादुद्गारं भावयति स्रपदधिपुउक्षी
 रं ॥ गमना गमनमदाप्तिं वृथान्त्राशयं च नष्टधनं ॥ १॥ मुक्रे कलत्रे च तिका मुकः स्फात् वेधे न्यदरा निरतो गुरोत् ॥ स्वदार सक्ते दि
 ननाय युत्रे कुदार रम्यं कृतं पतौ सुदारः ॥ २॥ कुजे व हस्ती पुरतः कुलघोभा नो कुटं वी परदार सक्तः ॥ ३॥ लगे स्थिता विन कले शत्रु नाथाः सप्र
 काय दिवा य युक्ताः ॥ ३॥ जातः परस्त्री पुरतः कुमारी मुक्ते क्षित श्रेत्र तथा भवेत् ॥ लग्ना रियो पाप युते यदि स्या जातः परस्त्री पुरतः कु
 मारी ॥ ४॥ लग्ने श्वरे शत्रु कुटं वना पापा धैर्यं ते वाय दिदा राशो ॥ सौरे श्वपा ये यदि दार नाप्य जातः परस्त्री पुरतः कुटं वी ॥ ५॥ सराहु के तो
 यदि दार नाप्य पा ये क्षिते वा व्यभिचार योगः ॥ कर्मेश विनै श कलत्र नाथा मान स्थिता जार मुदा हरंति ॥ ६॥ एको गृह सौ सुचेतु र्थ राशो जा
 तः परस्त्री गमनं प्रयाति ॥ युत्र श्वरे दार पतौ वला दवे दवे युते वा त्वरि नायके न ॥ ७॥ जातो न पत्यो यदि ते कले त्रे जो रात्सुतः स्फा क्तु मारवे
 दवे दारे श्वरे पाप युते कुटं वे भो मे न दवे यदि जार युत्रः ॥ ८॥ धी धर्म नायो सकल त्र नायो दुः स्फा जगे हीन वलो मुमेन ॥ दवे सुते दा
 र व ह ल योगः ॥ त्रिपुत्र योगे मुनयो वदंति ॥ ९॥ क्षीण शशं के यदि पाप युते दार स्थिते त्वन्य कलत्र गामी ॥ लग्ने स पापे यदि दार नाप्य जातः
 परस्त्री पुरतः कुमारी ॥ १०॥ सुते शो दार मं यो ते तदीशे पाप संयुते ॥ मुक्रे वलं हीन स्त्रे दार्या ग भे सा प्रियते ॥ ११॥ नीचे म गो वा य दिवा श
 शं के नी च स्थिते वं धु नि दार हानि ॥ उद्धनाने न रा वदंति दारे श्वरे पाप मुजं ग माख्ये ॥ १२॥ उदेः काशा भागे विषम दो रा द्वा मां य चिते दार
 पतौ सरा हो ॥ स्व हे कुटं वा धि पतौ कलत्र नायो यदा त्वे क कलत्र भाव्यात् ॥ १३॥ ताभ्यो समे ते ग्रह नाय के र्वा कलत्र संख्यं प्रवदंति संतः

कलत्रनायस्थितराशिनायसंयुक्तवेदैरपिवाच्यमेतत्॥१४॥ कलत्रेशोवहृपुरातुंगवक्रादिहेतुभिः॥ बहुभाष्येनरंविद्यादुदयर्जनेय
 वा॥१५॥ मर्कटद्वयंवेदेनत्रलगेनायराशिगे॥ कलत्रेपापसंयुक्तेकुटंवेदेनयाविधे॥१६॥ प्राण्यारफसिंयुक्ते कलत्रेशोयदाभवे
 त्॥ कूरखष्यंशकेवापिकलत्रमरसांवदेत्॥१७॥ शुभग्रहेणसंयुक्तेकलत्रेशोरिनीचगे॥ पापेकलत्रराशिस्येविवहृद्वयमादि
 शोत्॥१८॥ कारकेपापसंयुक्तेनीचराश्वकेपिवा॥ पापग्रहेणसंयुक्तेविवहृद्वयमादिशोत्॥१९॥ कलत्रकारकश्रद्धाज्ञेगुरुकष्य
 कामगुः॥ मध्येवल्लिखेयसंज्ञांनस्मान्नसर्वमिरूपयेत्॥२०॥ कलत्रेवाकुटंवेवापापदृग्गोमसंभवे॥ तदीशोवल्लिखेनेतुकलत्रां
 तरभागमवेत्॥२१॥ सप्तमेचाष्टमेवापि व्यवहारस्तुनसंयुते॥ अष्टमेयदिनायेनकलान्॥२२॥ विनैपापवहृत्वेनकलत्रेवा
 नयाविधे॥ तदीशोपापसंयुक्तेकलत्रत्रयभागमवेत्॥२३॥ लग्नेकुटंवेदरेवापापसंयुते॥ दारेशेनीचक्रदो कलत्रत्र
 ०२४ नीचमृढारिभागस्ये लग्नेशोदरपथवा॥ कूरखष्यंशकेवापिकलत्रभागमवेत्॥२५॥ दारेशस्यनवांशेशेनीचमृ
 ढारिभागति॥ पापांतरेपापदृक्कलत्रोत्तर॥२६॥ एवंकुटंवेनायेनकारकस्यानयेनका॥ पापांतरेदरग्रहेतनायेपिकलत्रो
 म२७॥ लग्नेश्वरात्कर्मका॥ सुप्तोपुत्रेवल्लिखेत्॥ दारेशादिक्रमेचंदेवहृस्त्रीसहितोभवेत्॥२८॥ व्यापार्यशोतलीयस्योगुरुताजनि
 वासीहितो॥ भाग्यनायेनदृष्टोवहृ॥२९॥ केन्द्रिकोरागदारेशोस्त्रे॥ मित्रस्यवर्गमे॥ कर्मधियेनकायुक्तेवहृ॥३०॥ लाभदारेश्वरोयुक्तोप
 रस्यरनिरीहितो॥ वलाढ्योकात्रिकोरागस्योवहृ॥३१॥ भाग्यशोदारराशिस्येदारेशोसुखमंगते॥ मवेदोलाभनायेवाकेदेवहृक
 रभाक॥३२॥ दारेशसंयुक्तनवांशनाययुक्तांशनायेसनिसेम्ययुक्ते॥ पारावतंशादिगतेवल्लिखेजानः॥ सुनस्त्रीसहितो
 रः॥ स्फुट॥३३॥ कुटंवेनायस्थितराशिनायसंयुक्तमध्यंशपत्नीवल्लिखे॥ मृदूशकेगोपुरभागयुक्तेजानः॥ सुनस्त्रीसहितो
 नयुक्तः॥३४॥ तत्कारकेस्यांशाययुक्तराशिनायस्थितंशाधिपनोचकेदे॥ मृदूशकेगोपुरभागयुक्तेजानस्यवाच्यात्रिशती
 वध्नो॥३५॥ दारेशेगोपुरंशास्येकर्मेशोदारराशिगे॥ नयाविधेकुटंवेदशसंयुक्तकलत्रमी॥३६॥ एवंपुत्रादिभावानां
 कलत्रादिकमादिशोत्॥ दारेशोपापसंयुक्तेदारेवापापसंयुते॥३७॥ दारेशस्यांशवेपापेकुस्त्रीमर्कसनरोभवेत्॥ कूरखष्यंशके
 दारनायेकुस्त्रीयुतोभवेत्॥३८॥ नीचांशेनीचसंयुक्तेदारनायेचकारके॥ कुस्त्रीयुतोभवेजानः॥ शुभदृष्टिविवर्जि
 ते॥३९॥ दारेशोशुभसंयुक्तेशुभविचरवीहिते॥ शुभग्रहाणंमध्यस्थसकलत्रादिमादिशोत्भागमवेत्॥४०॥ दारेशोशुभराश्व

सपाये पाये दिते नीचैर्दृष्टं गेहे कुरादिष्वंशसमन्विते वा वेषासमानकठिनादि चौरा ॥ ५४ ॥ शुभे कलत्राधिपतौ ॥
 शोकारके वातप्याविधे ॥ कर्मशो वलसंयुक्ते सत्कलत्रसमन्वितः ॥ ५५ ॥ रचो चे मित्रे स्ववर्गे वा गोपुराद्यंशके भृगो ॥ अष्टमं शो भद्रभाग
 स्य सत्क ॥ ५६ ॥ गृहणा मृते दृष्टे दारनाथो वलान्विते ॥ कारके वातप्याभावे पत्नी वृत्तपरायणा ॥ ५७ ॥ कत्रे लेशे रवौ वापि गुरुं सौम्य
 निरीक्षिते ॥ गुरुशुभे वलत्रे वा धर्मशीलापतिवृत्ता ॥ ५८ ॥ कलत्राधिपतौ के दे शुभग्रह निरीक्षिते ॥ शुभं शो शुभराशौ वा पत्नी पति
 वृत्ता भवेत् ॥ ५९ ॥ कलत्रेश्वरौ वापि पापराश्वंशसंयुते ॥ पापान्विते पापपत्नी पापपरायणा ॥ ६० ॥ भानौ कलत्राधिपतौ व
 लाढ्ये शुभान्विते शोभनराशिभागे ॥ शुभग्रहे राशि निरीक्षिते वा लभ्ये मित्रपति भक्तियुक्ता ॥ ६१ ॥ दारे श्वरे वा कुमुदात्मवंधो पापा
 न्विते पापनिरीक्षिते वा ॥ पापंशके पापग्रहान्तरस्थे कुमार्गचोरी कठिनायराधा ॥ ६२ ॥ सौम्यान्विते सौम्यग्रहंशके वा मित्रो स्वर्गहे भद्रभाग
 युक्ते ॥ चंडे कलत्राधिपतौ च शुभे पुराणा सुशीला सुचरित्रयुक्ता ॥ ६३ ॥ दाराधिप हीनवले धराजे कुरादिष्वंशसमन्विते वा ॥ निष्कादिमृटे
 विहगरी भावे दद्यान्पसक्तपतिकर्कशीला ॥ ६४ ॥ मित्रो स्ववर्गे यदि दारनाथो शुभान्विते सौम्यदृशसमेते ॥ कारवतांशदिगते वला
 ठे कुरादिपत्युर्गुणमार्गवृत्ता ॥ ६५ ॥ दाराधिपे सौम्यसुते सपाये नीचारि मृटे यदि नाशान्ते ॥ पापान्ते पापदृशसमेते ज्ञानपतिर्चा
 कुलनाशकारी ॥ ६६ ॥ सत्यवसौर्यान्वित धर्मशीला वृत्तो पवासादिविष्टुद्धदेहा ॥ सौम्ये कलत्राधिपतौ वलाढ्ये मित्रो स्ववर्गे यदि मे
 पुरांशो ॥ ६७ ॥ भृगोः सुते दारपतौ वलाढ्ये शुभान्विते शोभनविचारांशो ॥ मित्रो स्ववर्गे स्वर्गहे भद्रस्ये वा चटकी पुत्रवती पुराणा ॥ ६८ ॥ पुरोपकारी
 जौरातिदुष्टा कलद्रवणी स्यात् ॥ मंदे कलत्राधिपतौ सपाये ॥ नीचंशके नीचग्रहे रिगे हे पापंशके पापवियस्रंशो ॥ ६९ ॥ पुरोपकारी
 द्विदेवभक्ता स्त्रीवस्त्रवादि गृहदृष्टियुक्ते ॥ शुभेक्षिता धर्मरता सुशीला मंदे कलत्राधिपतौ वलाढ्ये ॥ ७० ॥ साराहके नौ भद्र ॥ स्य सत्का
 पाये ॥ दिते पापरातात्परीला ॥ कुरांशके भर्तृविषयदा स्यात् ॥ लोकपापवादान्वित कर्कशी स्यात् ॥ ७१ ॥ दारे श्वरे स निहिते विलग्ननाथ
 स्य वाल्ये परिणीतिमाह ॥ लग्नात्कलत्रा कुभवे च रे दे शुभे नराशौ यदि तत्र प्ये वा ॥ ७२ ॥ लभ्ये के दे वे यदि दारभावे शुभान्विते शोभनवर्ग
 युक्ते तदीश्वरे शोभनदृष्टियुक्ते बाले विवाहादिक मादुरार्थः ॥ ७३ ॥ कारवतांशदिगते कलत्रनाथे कुटुवाधिपतौ वलाढ्ये ॥ मृदंशभा
 येतनुभावनाथे वाल्ये विवाहं न को वदति ॥ ७४ ॥ भाग्यं विवाहान्तरतो वदति शुभे सप्तमोपचयान्विते वा ॥ कुटुंबवेता दृशभाग्ययुक्ते
 लभ्ये श्वरे वा शुभदृष्टियोगे ॥ ७५ ॥ तत्कारके दारपतौ कुटुंबनाथे विलगाधिपतौ च दृश्ये ॥ नीचारि मृदंशं ते सपाये भाग्यं विवाहात्
 विनाशमेति ॥ ७६ ॥ कुरादिष्वंशसमन्विते पितृकारके तादृशं ॥ वेचरे दे ॥ शुभान्विते शोभनदृष्टियोगे नाप्रात्यं भाग्ययुक्ते जा

माने सपायेयदिका कुटुंबे भाग्येयवापापयुते कलत्रे कुरांशमे कुरांशमे
हिते वा दूर विवाह कथयति सतः

॥१६॥

कुरे कलत्रेशयुनेत्रिकोरोनत्कारके पापसमन्विते ॥ कुटुंबराशेयदिवान्माने दूरे विवाहकथयति सतः ॥ द्वापुत्रादिलाभे सुयमेव
माने संचितयित्वा पुर्वदे सुतादीन् लग्नेश्वरादीन् वले कलत्रनाये रिभागं शयुने विमूढे ॥ ६६ ॥ नीचांशके नीचसमन्विते वा निवृत्त
जाते हि कलत्रलाभः ॥ लग्नेश्वरात्परां वले कलत्रनाये शुभांशे शुभदयितो ॥ ६७ ॥ वैशेषिकांशे परमो शुभांशे उक्तव्य जाते हि
कलत्रलाभः ॥ लग्नेश्वरे हीन वले कलत्रनायात्सपापयदि नीचभागे ॥ ६८ ॥ नृपास्थिते वा त्ववरोहभागे कलत्रजातेः स्वयमत्रहीनः ॥
ते समादूलाब्दे तु विलग्ननाये चारोहभागे परमो शुभांशे ॥ ६९ ॥ केन्द्रत्रिकोसेयदिवससोम्येष्टः कलत्रात्स्वयमत्रजातः ॥ कल
त्रनायाद्यदिव कलत्रराशेः कुटुंबाधिपतेर्वेदे ॥ ७० ॥ वले तु साम्ये समजाति माहुः सुयं च शोलांघनि मन्त्रिचितां ॥ लग्नेश्वरस्यापि
कलत्रनाये शत्रो न दीर्घाश्च शत्रुभूता ॥ मित्राणि ते न स्युः कलत्राद्विनाशमिदं विलग्ननाधिपते सदा नीचं ॥ दूरे श्वरस्यापि विलग्ननाये
शत्रो न दीर्घा स्वरयस्तदर्थे ॥ ७१ ॥ कलत्राधिपतेर्वरांशे र्वाकारकस्य वा ॥ सर्वे न मवलस्ये वनेषां मध्ये विनिर्दिशेत् ॥ ७२ ॥ सु
पुराणरूपसंयन्ता तस्मिन्नुर्वक्त्रवीक्षिते ॥ पाये हिते पाययुक्ते कुरुपादुर्गुणमवेत् ॥ ७३ ॥ कलत्रनायास्थितं न दीयराशिकलत्र
स्य विदुर्महांतः ॥ तस्योच्च नीचं यदिव कलत्रराशिं न दंशति तये न दीयम् ॥ ७४ ॥ कलत्रराशिं त्रितयेयवास्या न दीश संयुक्तं भकोरा
राशे ॥ कलत्रराशिं समुदाहरं निष्क्रान्त्वा न्यराशेयदिनासि पुत्रः ॥ ७५ ॥ नो सिंहकन्यालिखुज न राशिं श्रीरां भवेत् नो वा ल्यपुत्रा
शुभमदरेण क्रमि तेषु सुतान् वदेत् न वदुर्गुणा स्यात् ॥ ७६ ॥ वंध्यासंगे भेदे भागो चंदे दासो समास्थि यः ॥ कुजे रजस्वलासंगे वंध्या
संगश्च कीर्तिनः ॥ ७७ ॥ वध्वे वेश्मार्थ हीना वा वसिक् स्त्री वा प्रकीर्तिना ॥ गुप्ते वा त्मलभाया स्याद् भरी सतमो भूमे ॥ हीना वा य
स्थिता वा स्यात्संदराह करणी श्वरे ॥ राहो च गभिरासी संगः कृष्णया कुब्याश नो ॥ ७८ ॥ एवं सुखस्थिते रेतैरीदृक् श्रीसंग उच्यते
सुखयोः सुखमेव चोवाहन गृह निरायः ॥ ७९ ॥ वनं गृहं च कुर्यात्प्राद्विहारे देवता लयां जलं हरि गज स्यात् न मिनि स्थानं निरु
प्यतां ॥ ८० ॥ पाये युक्ते च नुः केन्द्रे च नुष्पा मेयु न वदेत् ॥ पाये दृष्टे सु सर्वेषु केन्द्रेषु विनिर्दिशेत् ॥ ८१ ॥ केन्द्रकोरोपापयुक्ते पशुव
देर् नो युक्ते न वदेत् ॥ मंदे पापानि वापि समादोता दृष्टां भवेत् ॥ ८२ ॥ मंदे सुखे सुखभागे पशुवने युक्ते न वदेत् ॥ राहो कलत्रे भो मेव
सुखेनादृश मेयु न ॥ ८३ ॥ मंदे शोभं गुरु संहृष्टं गुरु संहिते य वा ॥ मृदुते त्रे गने वापि भगवते न भवेत् ॥ ८४ ॥ कर्मेशो मंद सं दृष्ट
महे त्र गते य वा ॥ मृदु संहिते वापि भगवते ॥ ८५ ॥ कुजे दृश सना मंदे राहा होलं वेस्तना ॥ कठिनो द्रुक् चानो शो व स्थले ॥

542

तो

नि

॥ १२ ॥

ब्रह्म न स्तनहीनापि वै तदा संप्रसममृते ॥ प्रमगहेण संयोगे शुभरा
 शिस्थिते यदि x २

548

पायेनैकेन सहिते ब्रह्म दत्ता सत्ता भवेत् ॥ दारे शोका यदेवेका युमे काना दश सती ॥ ८८ ॥ शुभ दूयेन सहिते दारे शोचितया विधे ॥ सम सत्ता म
 वेत् ॥ त्रीपाय योगे ॥ न्यया भवेत् ॥ ८९ ॥ अति स्थूल सत्ता यती सश्रु मे दार नायके ॥ जल गृहे जल ही स्पे गुं शा वि निरीक्षिते ॥ ९० ॥ खो वा भूमि
 पुत्रे वा मंद मोघा संयुते ॥ दारा धिये का य मते म गदे च वि निदि शोत् ॥ ९१ ॥ तदी शो गुरु श्रु को वा यु मं श सहिते यदा ॥ सम म गे वे
 तस्याः का य यु को दीर्घ के ॥ ९२ ॥ शनि चंड विदो मध्ये यत्रैक मि न्म दे श्वर ॥ रु स्य म मं सम दिव ॥ सु यामे व वि निदि शोत् ॥ ९३ ॥ क
 ल त्रेशे जल ही स्पे कार के वा न या वि धे ॥ जल ही दार भा वे वा पूर्ण चंड निरी क्षिते ॥ ९४ ॥ चंडे जल ही दार स्पे जल स्पे म गु की क्षिते
 जल ही स्पे वि दार दृष्टे श्री गृहा स्या इत्ता भवेत् ॥ ९५ ॥ पूर्ण श शं कि दार स्पे जल रा शं का के पि वा ॥ जल स्पे गुरु सं दृष्टे स त न त्वा इत्ता
 भवेत् ॥ ९६ ॥ पर मो चं श के श्रु के जल रा शि गते पि वा ॥ भा नु ना संयु ते वा पि मे यु ना दे व ता दृश ॥ ९७ ॥ दारे शो शु क रा शि स्पे दारे वा यु
 क सं स के ॥ शुभ गृहे स संयु के लू ना र्दु गृह मा दि शोत् ॥ ९८ ॥ पा य द त्रे का य म मध्ये दारे शो चित या वि धे ॥ पा य द म्पा म सं जा ते त्वा द
 गृह मा दि शोत् ॥ ९९ ॥ स प्र मे श्म रो दृष्टे वा म नां श स म चिते ॥ सै म्पां शो सो म्पा सं दृष्टे स प द ध्या ज्य मा भ वेत् ॥ स प्र मे श्म वु धे दृष्टे गुरु रा व ल
 संयु ते ॥ मु क्ती शो ना पि सं दृष्टे स प ॥ १०० ॥ दार स्पे म गु पु त्रे वा पूर्ण चंड निरी क्षिते ॥ पा ये र यु के दृष्टे वा स प ॥ १०१ ॥ खो वा भूमि पुत्रे वा स प्र मे
 शो शुभे क्षिते ॥ मु क्ति स्पा न गे ते वा पि क दा चि द्धि स्र य मा क ॥ १०२ ॥ पा ये स म प्र म भा व स्पे त दी शो का य संयु ते ॥ कुर य व्धं श के वा पि च न स
 पा दि ही न मा क ॥ १०३ ॥ चंडे गुरो वा दारे शो जल रा शं श सं भवे ॥ जल गृहे स वा दृष्टे ही र या ना दि ना भ वेत् ॥ १०४ ॥ स प्र मे श्म स्मिं शो शो शुभ दृष्टि
 स म चिते ॥ शुभ गृहं श के वा पि मु ड्दी रा दि या नु मा क ॥ १०५ ॥ व ह वः स प्र मे य काः षष्टे वा रे धु मे चित ॥ कुर य व्धं श सं यु क्तः मृ त्र क के
 वि निदि शोत् ॥ १०६ ॥ इति स प्र भा व स्पे नि श्चि ना र्था वि चित्रि कः ॥ षष्ठा ध्या यो म या यो तौ वै क टेशो न धी म ता ॥ १०७ ॥ इति स र्क ष
 चि त्ता म रो ष षो ध्या यः ॥ ६ ॥ ॥ म र रा ग्जी व न म र रा ग्गु ह्य स्या न च म र रा हे नु च ॥ अ न स र्वा म र रा ग्देशं प रि न व म पि चि
 त ये न्त्वा तः ॥ १ ॥ रं ध्रे श्व रे का य यु ते ॥ त्प रा शा व ल्प या य र स्पे ति व दं ति ष षे ॥ त क्वा पिल ग्रे श्व र यो ग जा ते रु त्पा य र स्पे ति व दं ति
 स तः ॥ स च हे त्र सं स्पे स ति रं धु ना ये दी र्घा य रा ह्म न यो म हा तः ॥ २ ॥ म दे न व चिं त्य म शो ष मा युः स च हे त्र मि त्रो च गृ ह स्थि ते
 १०८ ॥ ना के मे श्व रे रा पि यु ते विल ग्न ना ये रि यो वा च यं रा शि यु के ॥ ३ ॥ षष्ठां त्य वे का य दि ल म यु के दी र्घा य र स्पे ति शुभे क्षि
 ते चेत् ॥ रं ध्रे श्व रे रा पि वि चिं त्य मा यु दी र्घं सो सै मृ ह त्वो च ग ते न ते न ॥ ४ ॥ त्र स्थि तेः क र्म ल म र ध न ये स यो वा यु क दा ह रं ते

कर्षे

प्रोक्तं गृहे वसि चरं सुभिर्वासमानुजैः केंद्रं गते स्तथैव ॥ ५॥ स्वदेवकोरुणदिगते विशेषानवदंति दीर्घायुं न दारं चिताः ॥ ६॥ चतुरस्रेषु
 भयुक्ते लभेते शुभसंयुते ॥ गुरुणा दृष्टि सयोगे पूर्णमायुः विनिर्दिशेत् ॥ ७॥ केंद्रान्विते विलम्बे शो गुरुशुक्रसमन्विते लाभानि स
 क्षिते वापि पूर्ण ॥ ८॥ त्रिषट्पाय गता भवे कथाः शुभाः केंद्रत्रिकोणगः ॥ लग्ने शो वलसंयुक्ते पु ॥ ९॥ सप्तमप्ररंध्रभावे शुभेषु स
 हनेषु च ॥ त्रिषट्पायेषु पायेषु पु ॥ १०॥ रंध्राधिपे विलम्बे गुरुशुक्रयुते क्षिते ॥ लग्ने शो केंद्रभावस्थे दीर्घ ॥ ११॥ ३ बुद्धिर्न सिद्धिः वे मः
 हेलम्बे रंध्रे श संयुते ॥ रंध्रे पाय विहीने स्ते दीर्घ ॥ १२॥ रंध्रस्थिते सिद्धिः विद्वैः स्तोत्रमित्रस्य वर्गमैः ॥ लग्ने शो वलसंयुक्ते दीर्घ ॥
 १३॥ पारावतादिभागस्थाः कथाः सर्वेषु भासया ॥ केंद्रकोरुणानिलया दी ॥ १४॥ षष्ठाष्टमे व्यये पावे लग्ने शो दर्वले यदि ॥ अल्पायुरन
 पुन्ये वा शुभदृष्टौ गवर्जिते ॥ १५॥ कुरषष्टांश के वापि रंध्रे शो भानुजेयिका ॥ पाय चिते पाय दृष्टे सिल्लमायुः विनिर्दिशेत् ॥ १६॥ चतुष्टय
 गते पायेषु भद्रं विवर्जिते ॥ वलहीने विलम्बे शो सिल्ल ॥ १७॥ व्यययो कपसंयुक्ते शुभदृष्टि विवर्जितौ ॥ कुरषष्टांश के वापि सिल्ल ॥ १८॥
 आयुर्योगे मृधायोक्तः सिल्लमध्यधिरायुषां ॥ द्वात्रिंशत्पूर्वमल्पा युर्मध्यमायुस्ततो भवेत् ॥ १९॥ सप्तम्यां वा दत्ततः पूर्णमायु रत्रवदंति हि
 अल्पायुर्दिननायस्य शत्रो लम्बाधिवे सदा ॥ २०॥ समन्वये मध्यमायुः स्यान्मित्रे दीर्घायु रादिशेत् ॥ वलहीने विलम्बे शो जीवे केंद्रत्रिकोणमे
 षष्ठाष्टमे व्यये पाये मध्यमायु रुदाहृतं ॥ लग्ने त्रिकोणे केंद्रे वा मध्यमायुश्च निश्चित ॥ २१॥ अल्पायुर्योगे जानानां विपत्त्या को मतिप्रदः
 मध्यमे पुन्यरिदशमतिदयादि शेषतः ॥ वधमेव दशकं वा पूर्णायुर्योगे मसंके ॥ को मरिति विनिश्चित्य जातं सैवं वदेद्व्य ॥ २२॥ आयु
 र्विलम्बा धिपनी वले न ही जो धरा सनु वृणो श पुक्तौ ॥ युद्धे मतिं तस्य वदंति तज्जाः शस्त्रेण वा तन्मरणां विशेषात् ॥ २३॥ रंध्रांश
 नद्यो यदि वारिपु स्यो राहुचिन्ते के नुयुतो समदौ ॥ तद्भुक्तिकाले त्वया वा विषके शस्त्रेण चैरेण मरणां प्रयाति ॥ २४॥ रंध्रांशो वाहनना
 ययुक्तो तस्मा म्मतिं तस्य वदंति तज्जाः ॥ मतिं वजीरं गुरु संयुतो तो देहेश जीवोरि युक्तव जीरं गुरु ॥ २५॥ लग्ने श्वरे वाहननाययुक्ते कामी
 श्वरेण वियुते वजीरं गुरु ॥ देहेश्वरे वाहन वित्तमाव नयान्विते काम रणां वजीरं गुरु ॥ २६॥ रंध्रे शो यो मरणां दशां यो म न दशाया
 मयका वदंति ॥ पित्रादिभावा धिपयोग दृष्ट्या पित्रादिकानां मरणां तथैव ॥ २७॥ भुक्त्यं गयो भानुसुते नयुक्तौ दुःस्थाने मो वा विषमहा तो ना रा
 हुधजाभ्यां सहितो च दुःस्थाने दुधना तस्य मतिं वदंति ॥ २८॥ षष्ठे श्वरे भानुसुते सराहु के तो म गद्दी ति मुदा हरति ॥ जीवे नयुक्ते गजभीति
 मस्य जातस्य चैरेण युते श्वभीति ॥ २९॥ सको न्विते ता दशम निपुत्रे म गद्दी श्वरालात् पुनकात्स भी मे ॥ षष्ठे स्थिते भानुसुते यि चैवं
 विना सतु गं स्वहं सरवेरे ॥ ३०॥ सुरवेश भाग्येश विलग्न नाया सि कोरुण गः केंद्रं गता श्व सर्वे ॥ पुक्तौ यदा तत्परिपाक काले विना

चमत्तः =
 नुमति च दः ॥ ३४॥

रंध्रे प्राशं के फणिनाय युते हीने तपस्मा र युतः स मांये ॥ तत्र स्थिते हीन वलेशां के चि शत्रु पीडा व जले वियुक्त ॥ ३५ ॥ भो माहि मं दान्य त मे न
 युक्ते ॥ रंध्रे प्राशं के निधन स्थिते वि ॥ ३६ ॥ स्थिते तपस्मा र मया मतिः स्यात् ॥ रंध्रे प्राशं के वा धा दय व मतिः सु ॥ ३६ ॥ रंध्रे प्राशं के तो वा
 तु र्क कां पी डल मा ह र स्म ॥ रंध्रे प्राशं के धियुत न ये वं क्रु रो दि लब्ध प्रा विना श मे नि ॥ ३७ ॥ किं चि दि र्दृष्टो गः ॥ ल ग्ना कु मे क र्म शि म मि यु त्रे
 पा ये हि ने मा तु ल म ति मा हः ॥ मं दे न यु ते यदि पु त्र म न्यु चं दे हि न ज्ञा त म ति स पा ये ॥ ३८ ॥ पि नु र्म नि वा स र ना य के उ त्त न सं शयः पा य दृ श
 स मे ने ॥ पा य दृ ये ना पि यु तो विल ग त नि क रं म न्यु मु ये ति वा ल्ये ॥ ३९ ॥ अ स्ते श शं के परि वे ष यु के पा ये हि ने वा म र रां स द्रः ॥ त्व द्वा र्य तो च
 धु विल ग्नु चं दे जा तः स वि त्री सु त मा तु लं च ॥ ४० ॥ प द क्र मे रा ग पि नि हं ति तां सु शु भं सु दृ षे स हि ते न दो षः ॥ ला ने शु ने वा य दि मं द भो मो क
 र्म दु यु क्तं पि नु र न्य पा यः ॥ ४१ ॥ पा ये हि ने म मि सु ते क ल त्रे जा तः स म न्यु स म न्यु ति र धे ॥ सो त्वे ध रा स नु यु ते स पा ये पा ये हि ने सो द र ना श
 मा हः ॥ ४२ ॥ अ स्ते श शं के यदि मा न म न्यु पा कं न्ति ते पा य दृ श स मे ने ॥ भा नो पि नु र्म न्यु मु द ह र ति सं द र शु क्तं स हि ते सु त स्य ॥ ४३ ॥ त नी र य
 व द्वा स्थि त खे च रे दैः पा य गृ हे रं त्य ग ते श्र मे भ्ये ॥ शि शो र्म ति कं कु मु द म वं धो च तु र्ध रं धु स्थि त पा य वे दैः ॥ ४४ ॥ ल ग्ने कं चं दौ व्य य ग स्तु पा य
 शि शो र्म तिं शो भ न दृ ष्य भा वे ॥ अ स्ते र वो चं द यु ते विल ग ते पा य न्ति ते त न्मु त म न्यु मा हः ॥ ४५ ॥ दि त्रे श चं दौ व्य य गे न द नी संधो भ वे तौ म्य दृ श
 वि ही नौ ॥ यु क्तं त यो र न्य त रे रा रिः के का रो भ वे तौ म्य दृ श वि ही ने ॥ ४६ ॥ दि ने श चं दौ व्य य गे त दी शो ल ग्म स्थि ते द ह वि ग श मा हः ॥ सु र वे श्व रे र
 ध म ने व्य ये क पा य न्ति ते पा य दृ श स मे ने ॥ ४७ ॥ दः स्थि त ती या धि यो गो च दं दे स न्यं पर स्त्री षु पि वे स वा लः ॥ ल ग्ना धि वे द र्ग व ले सु र वे श भा यि श्व
 रं ना श म तो वि ही नौ ॥ ४८ ॥ अ त स्य ज न्मा व स रे त दं नी पि नु र्म न्यु नि ध नं व दं ति ॥ ता ते श त क्का र क खे च रे दौ दुः स्थो त योः पु त्र मु खं न दृ ष्यं ॥ ४९ ॥
 कं दु त्रि को त्रे लो य दि तौ वि हं गो व दे त योः पु त्र मु खं हि दृ ष्यं ॥ पि नु र्म नि प्रा यं म र रां व दं ति भा ग्ये श स र्पा कं मु ताः क्ष य स्याः ॥ ५० ॥ अ ष्टे श्व रे रा ग
 यि यु ता स थै व चं दे रा ही ना लु दि वा म तिः स्या त् ॥ सु र व स्थि ते रं वे च र ना य के र्वा मा तु र्म तिः स्या द य ने तु त स्मि न् ॥ ५१ ॥ नो चे त्ते रं चि त रा शि
 काले दूर स्थि त स ज न को पि वा च्यः ॥ स्थि रे भ व स्थे चि त भा व ना यो स मी प त स ज न कं स्थि तः स्या त् ॥ ५२ ॥ कं दे च रे कं यदि वा श शं के सु
 तो द हे त न्ति त रो न त त्र ॥ द्वि दे रा शो य दि तौ चं दे त यो म ति कं द ह न द्वि कालः ॥ ५३ ॥ व ले न यु क्तं पि नु भा व ना यो श शं के दे हे श च नु र्ध
 ना यो व ले न ही ना य दि त ज न न्याः ॥ गा ढा वि प तिं स मु द ह रं ति ॥ ५४ ॥ रंध्रे नु पा य वा हु ल्ये पु ह्य रा गं वि नि दि शो र ॥ शु भ गृ हे रा ग सं दृ ष्ये न द
 ष स त्र नि दि शो र ॥ ५५ ॥ रंध्रे शु ने हि ते ते न सं यु ते न सु र व भ वे र ॥ स्थि त जं पा प स व धे म द नं शु भ सं यु ते ॥ ५६ ॥ रंध्रे श पा य सं यु क्तं पा
 मा तु र्म तिः स्या द य ने तु त स्मि न् ॥ द्वि त्रि यो ग द य ने तु त त्र व्य न्या स तो वा पु र्वं ति स नः ॥ ना शो च रे वा चि त भा व ना यो ॥ ४ ॥

प रि म
 च ४
 ५६
 ५७
 ५८
 ५९
 ६०
 ६१
 ६२
 ६३
 ६४
 ६५
 ६६
 ६७
 ६८
 ६९
 ७०
 ७१
 ७२
 ७३
 ७४
 ७५
 ७६
 ७७
 ७८
 ७९
 ८०
 ८१
 ८२
 ८३
 ८४
 ८५
 ८६
 ८७
 ८८
 ८९
 ९०
 ९१
 ९२
 ९३
 ९४
 ९५
 ९६
 ९७
 ९८
 ९९
 १००

शुभनवमभावः ॥ शुभमवनादुरुभापयित्तौ त्रदयातयः प्राप्तिः ॥ ३॥ शुभमवनां स्वतंत्रं स हनो क्ता वदानयोन मपि विद्यात् ॥ ३॥
 शुभग्रहणं संवंधे रंध्रे परिभवे नहि ॥ चरे रंध्रे मतिद्वारे न दीशे चर राशिगे ॥ ६० ॥ शनो वा चर राशिस्थे च रांशस्थे तस्या भवेत् ॥ स्थिरं रं
 ध्रे न दीशे पि स्थिर राशौ तदंशके ॥ ६१ ॥ शनो वा स्थिर राश्वंशे स्व गृहे न रांशं वेदेत् ॥ रंध्रे द्विदेह राश्वंशे प्राप्ते मरणा मादिशेत् ॥ ६२ ॥ शु
 भनवमभावः ॥ ॥ चिंतनीया गुरु स्वमि पितृ भाग्यादिमा नुत्ताः ॥ नवमे स्वमि सोम्या द्यो शुभा एते न्यथा शुभाः ॥ २॥ चंडे स पा
 पे यदि धर्म राशौ भगोः सुते वा गुरु दार गमी ॥ व्ययो धि स्त्री गमनं वेदंति चंडे स पा पे यदि धर्म सस्यो ॥ ४॥ धर्म धि वेता दश विचरे गयुते स
 पा पे गुरु दार गमी ॥ ३॥ धर्म धि यस्वो शयतो न यो व युक्ते न दाना दश दार गमी ॥ व्ययो धि का स्त्री गमनं वेदंति चंडे स पा पे यदि धर्म राशौ ॥ ४॥
 तीरो मिश्र विषय वा न देशे शुक्रे तथो व गुरु दार गमी ॥ ५॥ धर्म धि वे नी च गते न देशे शुक्रे रायुक्ते गुरु ॥ ५॥ धर्म श्वरे सोम्य युते न देशे म
 लत्रिके रांशे तथ वा न दीशे ॥ कुरु दिष्यं श विवर्जिते स्या ज्ञात सुधर्म दृढ बुद्धि युक्ते ॥ ६॥ गुरो वा म गुरु रे वा सोम्य मित्रांशं संयुते ॥ धर्म
 धि वे व लयुक्ते धर्म ध्यतो न रो भवेत् ॥ ७॥ गुरु शुक्र बुध रांशे धर्म नाथे शुभे दिते ॥ शुभ ग्रहणं मध्यस्थे धर्म भावु न रो भवेत् ॥
 सोम्या चिते धर्म गृहे तस्मिन् पाषांशं संयुते ॥ कुरु मध्यशके वा पितृ भाग्यं परिग्रहः ॥ ८॥ नाथ कारक भावानां शंशे शुभ संमन्यते ॥ शु
 भांशे शुभ संदृष्टे दक्षिणे धर्म संयुतः ॥ १० ॥ धर्म पा पे व्यय भा कृपा न दीशे पाप संयुते ॥ कुरु मध्यशके वा पियांशं ध्य गते पिवा
 ११ ॥ राहु संद युते धर्म कुरु रांशे गुलिके दिते ॥ तदीशे कुरु राश्वंशे त्वति कुरु रादि कुरु वेत् ॥ १२ ॥ पितृ स्थाने श्वरे सोम्य कारके शु
 भ संयुते ॥ भावे क शुभ संयुते पितृ सोम्य विनिदिशेत् ॥ १३ ॥ पाप वतादि भागस्थे तन्नाथे कारके पिवा ॥ सोम्य मित्रांशके वा
 पि ० १४ ॥ सोम्यांतर स्थे तन्नाथे गुरु शुक्र बुधे दिते ॥ तेषां मे के न संयुक्ते पितृ ० १५ ॥ गोयु राद्यंशं संयुक्ते कारके नाथ की ति
 ते ॥ पापे रवी दिते युक्ते पि ० १६ ॥ पाप दृष्टे स पा पे वा कारके वा पि नाथ के ॥ पापान्तर गते वा पि पितृ दः विविनिदिशेत् ॥ १७ ॥ कुरु नीचां
 शके स्थे वा भावनाथे च कारके मे दसांशं संयुक्ते पि ० १८ ॥ सोम्य तदी श्वरे वा पि नीच शत्रु मभ्यनिते ॥ कुरु मध्यशके वा पि ० १९ ॥ पितृ
 स्थाने श्वरांशे श संयुक्ते नव भागवः ॥ कुरु नीचांशे भागस्थः पि ० २० ॥ लग्ने शान्ति पितृ भावेशे सं पूरक वल संयुते ॥ कारके वा शुभे
 दृ ज्ञातः पितृ वशानुगः ॥ २१ ॥ पितृ र्जन्माष्टमे ज्ञात सु दीशे लग्न पिवा ॥ ते मे व पितृ कार्य सि कर्म शेषं समापयत् ॥ २२ ॥ पितृ कर्म
 गृहे ज्ञातः पितृ नुत्प गुरुणा चितः ॥ पितृ जन्म त नीय हे ज्ञातः पितृ धना स्थितः ॥ २३ ॥ पितृः पृष्टाष्टमे ज्ञातः पितृः शत्रु भवेत् ॥ २४ ॥
 पितृ धर्म या वेत्ते ज्ञातः पितृ वशानुगः ॥ २५ ॥ पितृ त्रय मे शानि दौ त्रितये यस्तु जायते ॥ सकरोति पितृ दीक्षां पुत्रो त्रय स मन्वि

पितुर्जन्ममेषादुत्तियेयसुजायते॥सकरोतिपितुर्दुःखंदूरदेशगतोभवेत्॥३६॥भाष्याधियेविलम्बेदःशिकोवैधर्ममेविव
वलवान्स्वास्ते॥वैधर्मातेमौनवाःश्रेष्ठ॥३७॥त्रिकोरकंदेयदिभाष्यनायेसोमेहितेसोम्ययुतेवला॥पारावतांशादिगते
शुभांशेजानोधनाढोवहुभाष्ययुक्तः॥३८॥लैलाधियेलाभातेतदीशभाष्यस्थितेतद्भवनाधियेय॥कर्मधियेनापियुतेयद
वेजानोमहाभाष्ययुतोचनरःस्यात्॥३९॥ततीयराशोरधियेनयुक्तंभाष्याधियेसोम्यदृशसमेते।शुभांशेकेशोभनयेचराशोभु
इनाद्राम्यमुपैतिजानः॥४०॥पुत्रेश्वरेवायदिभाष्यराशोभाष्याधियेनापियुतेयदृष्टे॥नत्कारकेवायदिपुत्रभावेजानःमुताद्राम्य
मुपैतिवित्त॥४१॥ज्ञानिस्थानाधियेभाष्येभाष्येशानिभंतते।ज्ञानिकारकसंयुक्तेज्ञानिभाष्यमुपैतिसः॥४२॥कलत्रकारका
देवंतस्यानेशादुदेतया॥भाष्याधियेस्यशत्रुश्रेष्ठुराशियनित्तया॥४३॥तदीशभाष्यसंवंधशत्रुभाष्यमुपैतिसः॥पक्षाष्टमा
स्वनाथेनयुतेनाथेत्रतत्त्वयः॥४४॥भाष्याधियेविनाशस्यशत्रुनीचनिरीक्षिते॥कुराशोनीचराष्टपादोभाष्यहीनोभवेत्तरः॥४५॥
महाष्टमांशनाथेनयुतेनाथेत्रतत्त्वयः॥पुत्रेश्वरेहितेयुक्तेभाष्येननाथकेपिवा॥४६॥वहुषयसमाधोभाष्यहीनेतदीश्वरे
लगेतेशवलहीनेवाभाष्यहीनोभवेत्तरः॥४७॥महाष्टमांशनाथेनयुतेनाथेत्रतत्त्वयः।पुत्रेश्वरेहितेयुक्तेभाष्येननाथकेपिवा॥४८॥
लगेतेशाधियेनोधीरेभाष्यप्राप्तिःपुनर्भवेत्॥४९॥कुराश्वपंशकेभाष्यनाथेयुक्तेज्यवीक्षिते।भाष्येलनेशसंदृष्टेभाष्यनाशकेरोति
सः॥५०॥लगेतेशभाष्यराशिस्थेभाष्येशेलग्रमाश्रिते॥लामभाष्येशसंयुक्तंभाष्येयैपुनर्भवेत्॥५१॥कर्मेशेभाष्यराशिस्थेभाष्येश
वलसंयुते॥पुत्रेश्वरयुतेदृष्टेजयध्यानसंप्राप्तिमान्॥५२॥कर्मेशायुक्तराष्टपंशराक्षीशेवलसंयुते॥तदीशभाष्यसंवंधेजय
देवलोकांशवस्थेवाकर्मेशेभाष्यवेद्यता॥पारावतांशादिकेसोम्यदृष्टेवृत्तस्थितिमाक॥५३॥दानस्थानाधियेसोम्येष्टमग्रह
निरीक्षिते॥तस्यानेशुभसंयुक्तेदानकृत्सनरोभवेत्॥५४॥पारावतादिभागस्थेदानेशोपुर्वीक्षिते॥लगेतेशमुसंदृष्टेमहादानक
रोभवेत्॥५५॥दानाधियेनसंदृष्टेलगेतननाथकेपिवा॥नस्मिकेंद्रत्रिकोरस्थेमहा॥५६॥सिंहासनांशकेदाननाथेलगेतेश
वीक्षिते।कर्मेशेनापिसंदृष्टेमहा॥५७॥भाष्ययोगेनसंप्राप्तेदानयोगेनयामवेत्॥राजयोगेयवाप्राप्तेनेनरेखांतस्यामवेत्॥५८॥
इनेरेखांतुसंप्राप्तेदानयोगःकथंभवेत्॥भाष्ययोगेनरोजानोदानेस्पनुसहायक॥५९॥जातंयुरोहितोकायवृत्तवंशसंयुक्तवः
दानाध्यातोयजानःस्यादृष्टीमेदविकल्पनार॥६०॥चतुर्थेदानर्मेकर्मेशकेद्रमाश्रिते।वायेशेपुत्रसंदृष्टेमहादानकरोभवेत्॥६१॥
भाष्येशेनापिसंदृष्टेसोम्येसोमनेदने।लगेतेशकेद्रमावस्थेमहा॥६२॥लगेतेशेलाभराशिस्थेकर्मेशेवलसंयुते॥दानाधियेन

संख्येदानगृहणमिच्छते॥५३॥ सुते शोभा गराक्षिस्पेकर्मभापय संयुते॥ लगे शोभापि संख्येदानप्राप्तिर्न संशयः॥५४॥ भाग्ये शो
 कर्मभाप्येन दृष्टे केदुत्रिको रणे॥ परमो ज्ञा शके वापि द०॥५५॥ गुरुस्थाने भविष्यति संयुक्ते न वां शान्ति धियते यदा॥ गुरु श्रुते जिते वापि
 गुरु मक्ति युते भवेत्॥५६॥ गुरु स्थाने सोम्य युते गुरु दृष्टि समन्विते॥ न दीशे मदनामस्ये गुरु०॥५७॥ इति धर्मभावः॥ अथायः
 सप्तमः ब्रह्मः आयु धर्मादिका चकः॥ नाना र्थ सार संयुक्ते वेकेशे न धीमता॥५८॥ इति श्री ब्रह्मदेव विरचिता यां सर्वार्थ चिंता
 मणौ सप्तमोऽध्यायः॥ ॥ अथ दशम भावः॥ दशमं न्यविनि मातां कीर्ति पुष्टि प्रक स प्रज्ञा सीने॥ मान कर्म जी वं जान
 स्थानं च निर्दिष्टे दृष्टान्॥१॥ कर्म धिये हीन वले रुपा ये कर्म दिवै कल्प मुक्ते स्मि कानि तज्ज्ञाः॥ कर्म शोभा मी श शशं व युजार्थ
 चिंता यत्न कर मवेति॥२॥ शुभ गृहे दृष्टि समन्विता स्ते॥ कीर्त्य चित्ते यत्न विशेष मादुः॥ दः स्वाश शंका तम ज जीव धुक्काः पापे हिताः
 कर्म विना शदाः स्युः॥३॥ नाश स्थिता स तत्र न दंशना प्या से युक्त राशे र धिया श्व नाशः॥ राशे च मते यदि कदिने शोभा मी रथी तान मुशं
 नित ज्ञाः॥४॥ माने च सीने यदि वा सप्तो प्रेभो मन्विते वा भविता च मुक्तिः॥ जल र्हे गे पूरु श शं के जी वे मान स्थिते गां ग जला दिव
 नः॥५॥ माने श्वरे श्रुते युने च के दे सो सु स्थिते न दृशते य प्रतः॥ युने श्वरे के दु गते जल हे तो मे लिने ता दृश ० द॥ माने धमे श्रुते युने
 स जी वे के डो सु गते ता दृश ते य प्रतः॥ वापे यु धे यदि वा न दीशे सो सु स्थिते ता दृक् प्राप्य भा क् स्यात्॥७॥ चं दे न ती ये जल राक्षि युक्ते सो म्पा
 चिते ता दृश पु ग्प भा क् स्यात्॥८॥ बुधे न जी वे यदि वा सप्तो मे श्व कार क न्म ड य गो पुरा दी न॥९॥ मान स्थिते न गृह नाप्य पुक्ते क रोति जी से
 कुरां गति त॥ करोति कृपा दिन ता ग म्भिक मेश्वरे गो पुर भाग युक्ते॥ मृदू शके वा शुभ दृष्टि युक्ते भाग्ये श्वरे राधि नि री दिते वा॥१०॥ चं डा न जे व
 म गते न दीशे भाग्य स्थिते पाप विवर्जिते स्मिन् सोम्ये स्तिने शोभन भाग्य युक्ते यश स्प कर्त्त स भवेत्त दानी म्॥११॥ कर्म धिये स्मि न्यादि सो म युक्ते
 सो सु स्थिते वा यदि धर्म राशे॥ विवर्जिते स्या कि रि राहु पापेः य स०॥१२॥ कर्म धिये सो सु गते स पापे नी चो शगे नाश गते पित मि न॥ वि
 यो भवत्येव भाव स्थन स्य कू रादि षट्श गते पि धै वं॥१३॥ तुंग स्थिते सो म सुने न दीशे सो सु चित्ते सो म सुने न दृष्टे॥ शुभे स्तिने वा स बुधे
 स राशे य श स्प कर्त्ता स भवेत्त दानी म्॥१४॥ आसा स्थाना धिये सोम्ये शुभ दृष्टि युने पि वा॥ शोभन श गते वापि ज्ञान स्था साधि
 यो भवेत्॥१५॥ आसा स्थान गते सूर्ये म मि युत्रे य वा युने॥ के दान् चिते न दीशे यि कू रा मा तां करोति सः॥१६॥ आसा धिये मंद युने
 अरं धु नाप्येन सं युते॥ कू रा शे के दृश शो वा कू रा०१६॥ राहु मंद युने माने रं धे रा हो ध्व जे पि वा॥ नी च स्पे धर्म भा वेशे कू रा व ७॥ मा
 ना धिये के दृ गते शुभ युक्ते स्तिने पि वा॥ कूर षट्श सं युते सो म्पा तां करोति सः॥१८॥ शशं के क र्त्ति सं युक्ते गुरु श्रुते नि

तत्र
 शशं
 के
 क
 र्त्ति
 सं
 युक्ते
 गुरु
 श्रुते
 नि

रीतिने। पारावतादिभागस्थे संकीर्ति सहितो भवेत् ॥ १८ ॥ तदीशेषु भसंयुक्ते शुभमध्यगते विवा ॥ शुभग्रहारां मंशे वा सत्कीर्ति ॥ १९ ॥
 कीर्तिम्याधिये सोम्ये सोमित्र स्ववर्गिने ॥ सोम्यवध्यां शके वापि सत्कीर्ति ॥ २० ॥ तदीशेषु भनायके ॥ वलपूर्णे वि
 लये शसत्कीर्ति ॥ २१ ॥ पायग्रहारां संवधे माननाये वल लये ॥ क्रूरवध्यां शसंयुक्ते त्वसत्कीर्तियुतो भवेत् ॥ २२ ॥ अयकीर्तियुते जातः
 कर्मस्थे सरवोशने ॥ पायं शके पापदृष्टे पायमध्यगते पितर ॥ २३ ॥ शुभग्रहारां संवधे मानेन नायके विवा ॥ स्त्राये वा स्वमदे वापि
 जाते माजी दृढवतः ॥ २४ ॥ इति तजो मिमानी स्यात्माने जीवे च वाप्युमे ॥ तदीशेषु भसं वधे शुभमध्यगते विवा ॥ २५ ॥ पाये माने पापदृष्टे तदी
 शो नीचराशिमे ॥ पायराश्वके वापि मानहीनो नरो भवेत् ॥ २६ ॥ मानाधिये चरांशस्थे संचार सहितो भवेत् ॥ स्थिरांशे स्थेयं मुदिवं मया
 पात्रादि देहमे ॥ २७ ॥ षष्ठेशे कर्मराशिस्थे कर्मशेमंदसंयुते ॥ केन्द्रत्रिको रणो वापि दशै दशानि निदिशेत् ॥ २८ ॥ कर्मधिये स्यांशयतो
 शनि संवधे संयुते ॥ षष्ठाधिये स्यां संवधे बहुदशानि निदिशेत् ॥ २९ ॥ शुभग्रहारां संवधे कर्मराशौ तदीश्वरे ॥ जानुयुत्रे रा वा युक्ते बहु
 ३० ॥ कर्मनाये नर्वमुक्ति प्रमेय निविनिदिशेत् ॥ तत्र पायसमायेगे जानुदेवत्वमादिशेत् ॥ ३१ ॥ अथ सन्यासयोगः ॥ मुहेश्वर भिक्षु सहि
 ते तदीशेत्रिको रणोः केन्द्रगते श्रयुक्तः ॥ चतुर्गृहेः कर्मगतेः प्रवृत्त्यां प्राप्नोति जातः कथितो मुनीतिः ॥ ३२ ॥ नवी जितश्रेष्ठे दिने रगे हिल मा
 धिये पश्यति भानुपुत्र ॥ लग्नाधियं ता यदि भानुपुत्रः सन्यासयोगो दिवलेन हीनः ॥ ३३ ॥ सन्यास शने ईकारो कुमुदमवधो मे देतिने
 तादृशयोगमाहः ॥ मंदांशके भूमिमुनां शके वा मं देतिने चंद्रयुते मथे वा ॥ ३४ ॥ सन्यासयोगाधिये तो सरा हो क्रूरं शके वा गुलिके न
 युक्ते सै संन्यासे वै कल्पमुदाहरंति भगो भवेत्तस्य शुभे विहीने ॥ ३५ ॥ इति दशमभावः ॥ ॥ अथ आयभावः ॥ आये नार्था वापि
 विपदा वपि वाक् च करं च ॥ जातवपि च कुवान् ज्येष्ठान् वृया क्षमाभ्यां ॥ १ ॥ लाभे श्वरे केन्द्रगते त्रिको रणो वा समचिते ॥
 लाभे वा पायसंयुक्ते धन लाभ मुदीरयेत् ॥ २ ॥ धनाधिये लाभगते लाभे शोधनमागते ॥ तावुभौ केन्द्रगो वा विधन ॥ ३ ॥ शुभमध्य
 गते लाभे नदीशे वा तया स्थिते ॥ पारावतादिभागस्थे धन ॥ ४ ॥ लाभेश्वर युत्तराशी शेषु भग्रहनि रीतिने ॥ शुभग्रहारां मध्यस्थे
 धन लाभ मुदीरा ॥ ५ ॥ लाभनायक समायुक्त नवांशधिये तो शुभे ॥ विनाधिये न संदृष्टे धन ॥ ६ ॥ लाभधिये मायुक्ते अंशलाशपतो शु
 भे ॥ कर्मेश्वरे रा संदृष्टे धन ॥ ७ ॥ पायग्रहारां संवधे धन हा निविनिदिशेत् ॥ लाभेश्वे पाय संवधे प्रो तात दुप्रीरत्र ॥ ८ ॥ लाभे
 पाये तद्देवा अर्थ हा निविनिदिशेत् ॥ लाभेश्वरात्त दिभागान्न पापि मुदीरयेत् ॥ ९ ॥ लाभराशुक्त दिभागान्न सर्वेति मवला दपि ॥
 वलावलवशे नैव धनाशानि दिशेत् ॥ १० ॥ कर्मनाये नर्वमुक्ति प्रमेय निविनिदिशेत् ॥ तत्र पायसमायेगे जानुदेवत्वमादिशेत् ॥ ११ ॥ अथ सन्यासयोगः ॥ मुहेश्वर भिक्षु सहि

मः
मः

वा

पापग्रहणं संवधेन नृणां शोत्रमविष्पति ॥ लाभेशाद्वा सोदरेण द्वाकर्णसौख्यं विनिर्दिशेत् ॥ १२ ॥ नदीशोभुमसंवधे कर्णसौख्यं विनिर्दि
 शेत् ॥ नदीशोपापसंयुक्ते कर्णशोभे विनिर्दिशेत् ॥ १३ ॥ वृषाज्जेष्टाश्च लाभेन शुभपापवशादपि ॥ शुभग्रहणं संवधे दीर्घमायुर्विनिर्दि
 शेत् ॥ १४ ॥ पापान्विते पापदृष्टे तद्वा निप्रवदति हि ॥ लाभराशेश्च दिभागा दूनताममुदीरयेत् ॥ १५ ॥ इत्याद्यभावः ॥ ॥ अथ य
 यभावः ॥ व्ययमवनाद्यायमविलिखतनं नरके च वै कल्पं ॥ वामाक्षि च रणयुगलं शयनस्थानं वेदतदा धिच ॥ १॥ व्यये पापसमायु
 क्तै नदीशोपापविवेचरे ॥ पापग्रहेण संदृष्टे पापश्रुत्या दूनव्ययः ॥ २ ॥ मंदमाद्यगुसंयुक्ते व्यये वा न दृहा धि पे ॥ कुरांशकसमायु
 क्तै पापश्रुतं ॥ ३ ॥ व्ययधियसमायुक्तं नवभागवतो शुभे ॥ शुभांशो शुभमध्यस्थे धर्मश्रुत्या दूनव्ययः ॥ ४ ॥ गुरुशुक्रौ व्यये वा
 यितुधचंदौ शुभेक्षितौ ॥ धारावतादिभागस्थे धर्मश्रुतं ॥ ५ ॥ व्ययधियेत्रिके रास्थे के दे पापतिरीक्षिते ॥ कुरष्वष्टांशगे वा वि
 पापश्रुतं धनं ॥ ६ ॥ पापेन कर्मनाथेन व्यये शो दृष्टि संयुते ॥ शत्रुनीचारिभागस्थे पापश्रुतं ॥ ७ ॥ शुभेन कर्मनाथेन दृष्टियुक्ते व्य
 ये श्वरे ॥ सोम मित्रस्ववर्गस्थे धर्मश्रुतं ॥ ८ ॥ व्यये शो वलहीने वा शत्रुरागद्ययुते क्षिते ॥ गुलिकादिसमायुक्ते शत्रुश्रुत्या दून
 तयः ॥ ९ ॥ व्यये शो दारनाथेन वलहीने न ते ननु ॥ दृष्टे युते कुरांशो स्त्रीहेतोर्धननाशनं ॥ १० ॥ तादृशो व्ययनाथे सिन दृष्टे युक्ते
 पापमवेत् ॥ तस्या विधेन भो मेन भान्द्रश्रुत्या दूनतयः ॥ ११ ॥ पुत्रभावे श्वरे रागपि वलहीने न संयुते ॥ दृष्टे व्यये शो कुरांशो
 पुत्रश्रुतं ॥ १२ ॥ पितृस्थाने श्वरे रागपि कारके नापि वा युते ॥ व्यये शो दृष्टि संवधे पितृश्रुतं ॥ १३ ॥ एवं मानपयोगेन युते दृष्टे व्यय
 धि पे ॥ कुराक्षिते कुरभागे मानश्रुतं ॥ १४ ॥ वलहीने रिः फे शो शत्रुरागपंशके चिवा ॥ नीचांशो नीचराशे वा देहे वै कल्पमादिशेत्
 १५ ॥ बहुपापसमायुगे व्यये तद्वा वनाथके ॥ मंदमाद्यगुसंयुक्ते देहे वै कल्पमादिशेत् ॥ १६ ॥ व्यये शोपापराशे कुरांशो कुरांश
 युते ॥ पापग्रहेण संदृष्टे नरके निपतिष्यति ॥ १७ ॥ नरके पतनं वृषाद्वा हमादियुते व्यये ॥ ब्रह्माप्येन संदृष्टे रंध्रनाथेन वा युते ॥
 १८ ॥ व्यये शयुनष्वष्टांशो कुर भागादिसंज्ञके ॥ कुरग्रहेण संदृष्टे नरके निपतिष्यति ॥ १९ ॥ चंद्रार्कयोर्धवलवान्ते युक्त
 अंशनायकः ॥ गुरुर्कचंद्रशुक्रौ वा सूर्यभोमो सूर्यजौ ॥ २० ॥ देविकं पितृलोकं नुतिर्यदुरकमेव च ॥ नेषां वदेत्कुमे शो वनलो
 कः श्रेष्ठ उच्यते ॥ २१ ॥ उच्यते श्रेष्ठ लोकः स्थानीचे नीचत्वमाप्नुयात् ॥ समस्थिते समप्राप्तिरित्येवाहमहर्षयः ॥ २२ ॥ शुभे सोमो व्य
 ये वापि सौम्यरेचरवीक्षिते ॥ देवलोकदिभागस्थे स्वर्गप्राप्तिमविष्पति ॥ २३ ॥ देवे ज्येष्ठमराशेशो व्ययराशिगते पिका ॥ शुभग्रहेण
 सदृष्टे स्वर्गप्राप्तिमविष्पति ॥ २४ ॥ नेत्रेशो शुभसंयुक्ते शोभनांशसमक्षिते ॥ शुभे गो वा संवधेन नेत्रस्य शुभवेत् ॥ २५ ॥ शुभपापे

ॐ
मे०
दू०
का०
टा०
१०

प

म

वसा

551

अथ धातुन वि

नम्र घरकिशालं लेशना कपभूते सुलक्ष्मिना नम्र वं केवल जलेने वस्त्राना तरेके पुनः कपभूते सुलक्ष्मिना गंडलं विविध
 सरणीलील पुनः किं कुर्वती इति हेतोः निद्रा आकांक्षा निद्रा मिलितं तीक्ष्णं किं स्वप्नो मिश्रसंयोगः भर्जसदसंगमः सु
 खं उपपद्यते न सुखं कथं न कथं भूतानि दानं न पन शलिलोत्पादकद्रुणा पुनः किं कुर्वती ता मेन वेणी प्रसक्तं सारं वारं गंडा मो
 गात् कपोल पुद्गलात् पुष्पमिजनखेन सुघटित नखेन करेण हस्तेन सारं वंति उत्तरं यंति ता का सा वेणी श्री घे प्रथमे विरु
 दिवसे वद्वारयिता शिरवादा ममणि हित्वा त्यक्त्वा कपभूते वेणी मया उदेष्यनीया श्री ८ नीया कृपा यस्या तेषां वा बसाने कपभूते
 नमया विगलि मुखायां करहिने या पुनः कपभूता वेणी कहिने विषमा काठिन्यात् दुर्गत्या पुनः कपभूता वेणी स्पर्शकैशं
 पुनः किं कुर्वती ना यत्तुः स्नेने अदादयंति कामिः प्रमथिः कस्मात् खेदात् विरहे दौर्बल्ये खेदात् कपभूतेः पद्ममिः शलि
 लगुरुमिः वाष्पपूर्णं त्वात् उर्वहेः कपभूते यदुः इंदोः पादान् चंदकिरणान् प्राप्या पूर्वप्रथमं चारमे कं प्रमथिः सन्नु
 ह खं गतं तथै वयश्चात् सकिरे वरात् सनि वत्तं पश्चात् लितं कपभूता न इंदो या दान् अमृता शिराज्ञानं मिमने नशीतलान्
 पुनः कपभूता न इंदोः पादान् जालमार्गं प्रविशन् जालान्तरं गतान् उत्प्रेक्ष्यते पुनः मत्पत्नी ता कामिवत्तु हनि दिवसे
 स्थलकमलिनी मेव कपभूते अहनि साभ्यं अभ्युक्तै दिने कपभूता स्थलकमलिनी नान्द्रमुद्रः न सृष्टी इत्यन्वयः अथा
 धीदित सूर्यत्वात् स्थलकमलिनीः आवेन प्रवृद्धा न च सुप्ता भवतीति तपै वमन्तु त्वा रया निभावः प्रवृत्ति
 सयनो भूतो शयनेन शय्यात्स्थाः नि करे वातायने गवाक्षे तिष्ठति यो सो अवनिशयना सन्न वातायनस्थः सत्रीति
 सान्निषन् सांस्थितं एकं पार्श्वं पस्थाः साः तां सन्निषन्नेक पार्श्वं विरहे गो विरहे रायति ता नि विरहं यति ता नि तेऽ
 विरहपातेतैः आगंडलवते इत्येवं शीलं यत्तु आगंडलं विमुधरेति मुधरकिशाले यं डो यं पत्न्यं वं किं छात्रे इत्येवं
 शालो यो इ सो तेन प्रधरकिशालयलो शिना न येनेति न यन शलिलस्य उत्पीडेन वाद्यपापूरेण रुद्धं प्रकाशः प्र व
 सरो यस्याः सात्तं न पन शलिलोत्पादकद्रुणा व्यातिरिक्तालं कारः ८५ दीपकालकारः ८६ पुनः दीपकालं
 कारः ८७ ज्ञानिदा ययोर्मि पुनं ८८ उवसा दीपकालं कारः ८९ एतेषु वं स का ये वृत्ते पंचवत्तं कारः सति सा सन्ध्याय
 रागमवलापेशलं धारयंति शय्यात्संगे निद्रा मसक्तं दुरदुरेण गात्रं न्यो मय्युत्तु न वज्रले मय्यो यो येष्वन्यवरप प्रापः स
 र्वाभवति कुरागावृत्तिरादात रात् १०० पुस्त्याख्या नो मेघसा श्री वला मत्पत्नी त्या मेघ प्रविश्वरूपं निश्चितं न वज्रली मय्युत्तु मो
 यो येष्विति कुर्वती इंदुशा गात्रं धारयंति कपभूत गात्रे सन्ध्या मरणा सक्तं मउने पुनः कपभूत गात्रे वेणालो मत्तं पुनः कपभूतं
 गात्रं सुखोत्तं वारं वारं सय्यात्संगे निद्रा नं स्थापितं केन दुःखदुःखेन दुरयमात्रेण सवी विस्वर्लोको विप्रायः वास्तुत्वेन आ
 दितं आत्मा सदयः स्मन्करणा वज्रिभं न नि इत्यन्वयः करणाया क्ति शया तति या पारोपस्थाः सो कुरागा कुरागावृत्तिः अर्थात्

राम
१८

प्राद्वीकृतो पुनः सकिं कुर्वती वासपवादानये रोशान्मासान्मवौनाखान्मविभूमे विन्यस्यति स्यादप्यंतिकयागणनकारकद्विधादिः
 संरक्षयाके देहली मुक्तः पुन्यैः कथं भूतस्य सुवद्यैः गमनदिवसस्याधितस्य गमनदिवसात्प्रारब्धस्य वासपवासाः
 पुनः किं कुर्वती संयोगभर्ता मिलायकाः प्रास्तादयं नित्यं भवति कथं भूतं संयोगद्रव्यनिहतारं भविष्येति स्थापितं कार्यं
 रंभं प्राप्ते वाहल्ये नम्रगमनानां स्त्रीणां एते विनोदाः दिवसगमनकोपायाः केचुरमरा विरहेषु मर्त्य विधोगेषु इत्यन्वयः
 विरचितेति विरचितानि यदा निरादाः यस्तत्र विरचितयदसंस्वराः त्रयोः यामाः सूर्यनास्वेका विसंतितानाः राकोनयवा
 शत्रुनिष्ठा मात्रालयात्तयः देहलीति देहलिया दारुविशेषमुक्ता नैदेव पूजा र्थं पुष्पाणि वस्त्राणि दानि जानि जैः देहली मुक्तमुच्येः
 इदमे निहतः प्रारंभो यस्यानं द्रव्यनिता रंभं दाय कालं कारः कथं कालं कथं दीपका पीनरन्यासः एठस्यवापारा मरुति
 नतथा वा इत्येत्तद्विद्योगः शंकेराजो गुरुनरुप्यं निर्विन्ोदां सरवीते मत्संदेशेः सुखयुजमलयस्य साध्या निशीथेतामसि
 मवनिशनासन्नवातायतस्यः ७५ पाधिदामां विरहशयिनेः सन्निधौ कथाप्रकां प्राथम्येन ननु विरहकला मात्रशेषादिमाशो नी
 तारात्रिहरणमिव मया साद्रुमिष्ठा रितेयातामिवोदमः विरहजनितैः रश्मिर्दीपयति ७६ निष्वासनादराके शालं
 पत्तेशना विहायति शुद्धास्ताना पक्षमलके नूनमागंडल विमज्जयोगः सुखमुपनयेस्व प्रजोधीति निद्रा माकाहं
 तिनयनशालिलो न्या इतद्वा वकाशां ७७ प्राद्येव द्रावि रक्ष दिक्से याशिषो हिन्वा शायणाते विगलितशुद्धासामयो
 मनीयास्य रालि स्यामयमित नखनाशालीत्सारयां तिगंडाभोगात्त कठिनविगमा मृगवेणी करेण ७८ प्रादानिदो
 रम्यता शिष्यान् जालमार्गी प्राविशान् पूर्वप्रीत्या गतमभिमुख सन्निवृत्तये वरेवदाद्युहोः शालिलगुरभिः
 पद्मभिः शीदयति सामेही वस्थलः कमलिनी न प्रवृद्धः न सुप्ता ७९ पंचमिकुलेकेः व्याख्या भोजेयत्वं सुवनिशः
 यनासन्नवातायनस्यः सन् भूमि शयनात्त समीपगवादाः सन्तोऽग्निदा निद्वारक्षितो जेत्त वसरवी निशये कर्तुं रात्रौ ययः
 विलाकय किं कहे मृतं मृत्युमं सदेशे मम सदेशेः कान्वासुखयेतं सुरवे कर्तुं भोजे कर्तुं सके प्रा संका करोति तपातेन प्रका
 मादिरद रेणमदि योगेः प्रहानी दिवसेन वा इत्येत्तस तापयेत् किं त्रा वा वित्यर्थः कथं भूता तां सव्यापारां शोकव्यापारसहितो पुनः
 पंभूतां तां गुरुतरु पृथं भूता वदरिततां पुनः कथं भूता तां निर्विन्ोदां निरस्ततां पुनः कथं भूता तां साध्यां सतां पुनः कथं भू
 तां तां प्राधिदामां धिजयीत दुर्वलां पुनः कथं भूता तां सन्निधौ कथाप्रकां विरहस्यने सव्या पां उत्पत्तितां कामिघप्रा
 चा मूले पूर्वादि मुखे हि माशो चंद्रस्य तनुमिव मूर्ति मि व कथं भूतां हि माशो तनुः कला मात्र शेषां मावाण्या संवेधिनी
 पुनः किं कुर्वतीतामेवरात्रिं मृमिः ३० मः पाषयति निर्गमयति ताकां पारात्रिः मया भर्ता साद्रुहरणमिव हरणमात्रमिव
 नीतागमिता कथं भूतेः मृमिः ३१ मः दुष्पत्वात्तते पुनः कथं भूतेः इष्टा रतेः इष्टा संभोगेः पुनः कथं भूतेः मृमिः ३२
 विरहयति ते मर्त्य विरहात्पति ते पुनः तां किं कुर्वती निष्वासनश्रुलकं केशं विज्ञयति मयं भूतेन निष्वास

दा म १९

१८

四

नः तोवालो यश्मिन् कथं तोवालो सल्लभा विरागं पुनः कथं भूता वालाया को वृंदां मेलनायो सुको उत्प्रेषणे पुनः तोवालो का इव एका
का अक्षिता या यज वा की इव यज वा की इत्यादि कृतानि मा यै स च चरे भर्तृरिदरी भूते स विद्यामणि को अमे स्थिते रति पुनः तोवालो
का इव उत्प्रेषणे पाक्षिनी कमलिनी इव कथं भूता वा यिनी शिरमणि ता हि मे दधा इत्यन्वयः अकिं तेति वा किं तहरिणी तद्वत् प्रे
णेनेत्रे यस्याः साः अकिं तहरिणी इत्यादि ३ अं ४ यस्याः सा तां गद्योक्तौ उपमालंकारोत्र ६ नूनं तस्याः प्रवलक दितो
एननेत्रं पिपायाः निष्ठासना नाशि शिरतया भिन्नवर्णा धरो रंजनं न्यस्तं मुखमसकल व्यक्तिलं वा कन्यादि दोर्दे न्य त्व दनुशरण
किं यकांते विभक्ति १२ अस्व व्याख्या भो मम नूनं निष्प्रेषणतस्याः पिपायाः भार्यायाः मुखं वदनं इदो यदुत्प्रेषण इव दीन्य दीनता
विद्यायतां विभक्तिः धारयति कस्तारलं वा त कस्तारलं ववेषात्मा कथं भूतं मुखं प्रवलक दितो एननेत्रं पुनः कथं भूतं मु
खं भिन्नवर्णा परोक्षं भिन्नवर्णा स्याम कं कथानिष्ठासना नाशि शिरतया ३ अं ४ न्येन पुनः कथं भूतं मुखं वदनं इदो यदुत्प्रेषण इव दीन्य दीनता
पुनः कथं भूतं मुखं ससकल व्यक्ति कथं भूतं स इदोः त्वदनुशरण किं यकांते इत्यन्वयः दोः ३ अत्रा उक्तो दि इव शब्दोत्रगा
स इति गतव मेघस्य पुनः शरणेन गमनेन क्रिया कदर्विताना निर्यस्या सौतस्य त्वदनुशरण किं यकांतेः प्रवलेति प्रवलेन दुरितेन उग्रने
नेत्रे यस्या तत्र प्रवलेन दितो एननेत्रं विभक्तिः भिन्नवर्णा स्यामिका प्राप्तिमधरो उग्रपस्या तत्र भिन्नवर्णा धरो रंजनं न्यस्तं वायमानं यदेलि
लं केकाले केतस्य भावते बाले कथं तस्मान्तिवाले कस्तारलं दीनस्य भावः दे मदीनतामित्यर्थः सभावाक्तिरलंकारः ०१ आलोके
नेन पतति पुरासावलि व्याकुला वामत्सा दृश्य विरहजननवाभावगम्य लिखती पक्षिणी वामधुरवचनां सारको यजस्यां का
प्रवृत्तः स्मरसिरसके तै हितस्य प्रियेति २३ अं ३ गे वामा लिन वसने सोम्या निक्षिप्य वीणां मृदोत्रां के विरचिते यदं गे यमृदु
कामा त्रेजी माद्रा नयनशालिलैः सारपित्वा कथं चित् नूकभूपः कतां मूर्ध्ना विस्मरति ०३ शेषान्मासा न
कस स्थापितस्याः वद्ये वा विन्यस्यति नयादेकला मृदुस्यैः संयोगं वा हृदयनिहतं रंभमा स्वादयति प्राप्तेरप्योने रमणा वि
रहेष्वगना ना विनेदाः ०४ विभिः कुलकं काव्यपस्य व्याख्या भो सोस्पभो मेघसाममपत्नी तेतव मेघस्य दर्शने सति पुरी
प्रपमाने यतात परिष्यति त्वंता मत्पत्नी अचिरात् वस्य सीत्यर्थः कथं भूताः सांवाकुला देव प्रजासंघा नाना सामपत्नी विं
कुर्वती वा अथ वामत्सा दृश्यं मदनकारस्य लिरवति कथं भूतं मत्सा दृश्यं विरहवशात् दोर्बल्य पुनः कथं भूतं मत्सा दृश्यं नावग
म्यं स्वाभिवायेणा विचार्य एतावद्दि नैः एतावन्मात्रं कशाचं मतरति पुनः किं कुर्वती वा इति पक्षांतरे यजरे स्या यजरे स्थिता
सारका इति पक्षे की कथं भूता सारका मधुरवचनां निषवाणी इति किं कश्चित् इति कामला मत्रा हेरसिके त्वं भर्तुं स्मरसि म
द्वर्तारं द्यायं ति हियतः तस्य मम मर्तुः त्वसारका प्रियाः वल्लभा पुनः सामात यत्किं कर्तुं कामागे यति ३ अं ४ यत्कामा किं
कृत्यामलिन वसने मालिन वस्त्रे उक्तं गे वीणां निक्षिप्य सस्याप्य कथं भूतं गे यमृदोत्रां कसमनामां किं ते पुनः कथं भूतं गे य
विरचिते पदं कजनवीनं पदं पुनः किं कुर्वती स्वपशुपि आत्मना प्रकृतां मूर्ध्ना स्य रसां यरां मृपो मृपः पुनः पुनः विस्मरति किं
तस्य मृपो स्यात् किं कृत्या त्रेजी वाराणां कथं चित् मदनोक्तं कथं न सारपित्वा कथं भूता त्रेजी नयनशालिलैः नेत्रा प्रवृत्तिः

۱۰۰

राम

95

नतिप्रैष्टवंशयुकाशैः सिंहाति संनंतिशब्दायमानानिमानिवलयानिसिंजदलयानितैः सिंजदलयसुभगेः स्वभावोक्तिरल
 कोशोत्र० ६ एभिः साधोः हृदयनिर्दग्धैः क्षणैः लेनयेयाः क्षणैः वांतेतिरवतवयुकोशं खयद्योयदृष्टा द्वाभ्यामभवनम
 धुनामद्विषो ननूनसूर्यायायेनखलुकमलंयुष्यतिस्वामिभ्यां ८० अस्याख्यामोसाधो एभिः अग्रे वक्ष्यमाणः
 लक्षणे मद्रुंरजिषः तल्लक्षणेयाः मानायाः किं क्वां शरपुत्रोदृष्टा शरवैमलो निरीक्ष्यद्वारो वांते द्वारसमीपे न
 नं निस्सपेनप्रधुनारदानीभवनमेष्टदृष्टं यो गेनुमम विरदेराक्षामकायं नृशोभं वततेखलु निष्कृपेनप्रधुनः पुनः
 क कमलंस्वाप्रभितानयुष्यतिनधारयिष्यतिनविशतिः कसूर्यास्तसमयकथंभूतैः लक्षणेः हृदयनिर्दग्धैः चित्तैः स्थायितैः क
 थंभूतोशखयुको लिरवतवयुकोलिपतदूर्तिः रत्नन्वयः इदंतिरुदयेनिर्दग्धैः कदमजिह्वैः ममविषोः मदिषो
 गः तेनेनसूर्यैः तिसूर्यस्यसुपायः प्रसंगमः सूर्यायायतस्मिन्सूर्यायायेसूर्यास्तगमने इत्यर्थः अर्थात्तरन्नासोलंका
 शेन ८० गवांसद्यः कलभतदुगांशी घुसयातदेतोः कीडाशैले पथमकेषते रम्यमानो निषन्नः अक्रस्यतर्भवनप
 जितां कर्तुं मत्प्राप्त्यभासं खद्योताली विलसितनिभा विद्युदमेवदृष्टिं ८० अस्याख्यामोमेवकीडाशैले कीडाव
 र्जतेनिषन्नः स्थितः सन्विद्युदमेवदृष्टिं कर्तुं तिसूर्यस्यसुपायः प्रसंगमः सूर्यायायतस्मिन्सूर्यायायेसूर्यास्तगमने इत्यर्थः अर्थात्तरन्नासोलंका
 वतदृष्टतां गवां प्राप्यकस्यहेतोः शीघ्रसयातदेतोः शीघ्रगमनार्थं कथंभूतैः कीडाशैले पथमकेषते रम्यमानो निषन्नः अक्रस्यतर्भवनप
 कीडाशैले रम्यमानो रमणीयशिवरः कथंभूतैः विद्युदमेवदृष्टिं मत्प्राप्त्यभासं खद्योताली विलसितनिभा विद्युदमेवदृष्टिं कर्तुं तिसूर्यस्यसुपायः प्रसंगमः सूर्यायायतस्मिन्सूर्यायायेसूर्यास्तगमने इत्यर्थः अर्थात्तरन्नासोलंका
 विद्युदमेवदृष्टिं रवद्योताली विलसितनिभा रत्नन्वयः विद्युदिजिविद्युदमेवदृष्टिं प्रकारः स एवदृष्टिः विद्युदमेवदृष्टिः तां
 विद्युदमेवदृष्टिं मत्प्राप्त्यभासं खद्योताली विलसितनिभा विद्युदमेवदृष्टिं कर्तुं तिसूर्यस्यसुपायः प्रसंगमः सूर्यायायतस्मिन्सूर्यायायेसूर्यास्तगमने इत्यर्थः अर्थात्तरन्नासोलंका
 त्रविलसितं सूर्यतंतस्यनिभा रवद्योताली विलसितनिभा विद्युदमेवदृष्टिं कर्तुं तिसूर्यस्यसुपायः प्रसंगमः सूर्यायायतस्मिन्सूर्यायायेसूर्यास्तगमने इत्यर्थः अर्थात्तरन्नासोलंका
 क्षमायकि तहरिणी प्रेक्षागानिस्त्रनाभिप्रेक्षणीभ्रादलरागमनास्तो कनस्त्रास्त्रनाभ्यायातवस्यारयुवतिविषयेष्टमिषाद्ये
 विधातुं ८० तानां ज्ञानाया यो र्मे कथाजीवितं मेदिनीयं दूरीभूते मयि सत्यं रचकवाकीषिवेकागाद्योक्तं ठागुरुषादिवसे
 ख्युगधसुवालजातामन्या शिशारमपिता पृथ्वीवा न्यरूपा ८० का व्ययमस्यचर्या भामेद्यतत्रमवनमध्यम्यासी
 तन्वीदर्वलागी श्यामाभोडसवार्थि कीरी सरदेसाना प्रतितीक्ष्णं दृष्टाः पक्षिविवाद्यरोषाः पुनः मध्यमासकशोदरी पुनः
 चकिर्तहरिणी प्रेक्षागानिस्त्रनाभिप्रेक्षणीभ्रादलरागमनास्तो कनस्त्रास्त्रनाभ्यायातवस्यारयुवतिविषयेष्टमिषाद्ये
 पुनः स्तनाभ्यां कवाभ्यां कनस्त्रानमननशी तारवविद्यास्यामवेरतोस्त्री प्रतिमेममदितायजा वितावजानायाः उत्प्रेत
 तेवास्त्रीकाइवयुवतिविषयेष्टमिषाद्ये ८० वृक्षः श्यामा १५ मासदृष्टिः इववृक्षराष्ट्रादोस्त्रीणां धुरिउत्पादितोखवः ५

प्रसूतयनमः

श्रीरत्नोदरभक्षणं कृषिधनं तो विप्रयत्ने वनं मिथ्याकारि रसायनं फलपुतं दध्याज्यमात्मकं वरं ॥३५॥ निष्ठाकरे स्थानवले विहीने स्थानार्थनाशं च
 पदवृत्तिं च ॥ स्वबंधुनाशं च यथा विप्रयोगं कृषिधनं तो मिथ्याकारि रसायनं फलपुतं दध्याज्यमात्मकं वरं ॥३५॥ निष्ठाकरे स्थानवले विहीने स्थानार्थनाशं च
 गमं भूपतिमित्रतां च स्वबंधुज्यं गजकाजिभूमिम् ॥३६॥ चंद्रनका कालवलाचिने मित्रतुरंगयानं कृषिमे महीम् ॥ लाद्यादिषोषं नायकेश
 दत्तचक्रं वरालं कृतकहृत्तं च ॥३७॥ निसर्गो वीर्यचित्तं चंद्रयामि सगर्तमापि करोति तो रसायनं ॥ अथ ततो वाहनं देशालाभं नयालपुत्रं बहुवाह
 नं च ॥३८॥ चंद्रनका दिग्बले वीर्यपुत्रे कृपाकटाक्षे रागरेष्वरस्य ॥ समस्तभासं समुपैति सौख्यं रोषकारं च मनोमिलापम् ॥३९॥ कुरादिष्वंशस
 मन्वितस्य दाये शशांकस्य पदतुल्यः स ॥ श्रीपुत्रनाशं दिनिपालकं पवित्रा विवादं कलहं जनेष्वम् ॥४०॥ मृदुकाष्ठं च समन्वितं चंद्रस्य दाये व
 हुयुत्रलाभं ॥ मृत्पाथलाभं विजयं सुरवे च कीर्तिं च विद्यालभने मनुष्यः ॥४१॥ पारावता संशयं सन्वितस्य चंद्रस्य दाये महती च कीर्तिः ॥ विद्या
 विनोदं लभने च सौख्यं देवार्चनं पुण्यं जलानि धेकम् ॥४२॥ कुरदुःकारि संयुतं चंद्रो दिशति रोगनाशं ॥ कार्पण्यं च समापुत्रं तो वाहना निपीडनम्
 ॥४३॥ आदौ भावफलं धोक्तं स्थाने जयततः फलम् ॥ अशोडवंकं लयश्चाहुर्जातफलतया ॥४४॥ इति चंद्रदशकालम् ॥ इति श्रीमकीर्षिचिन्ताम
 र्णौ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ ॥ अथ भौमदशकालम् ॥ अत्युच्चं भूतदशकाले होत्रस्य लाभं समरेतयं च ॥ आधिक्यं मने निरेशमानं महोदर
 श्रीसुतकाविलासम् ॥१॥ ३३ मस्य हि दशाधरणी सुतस्य कृपेति राज्ञ्यमथवा हि निपात्रु विनं ॥ भूतध्वंशं सुतबंधुसमागमं च यानां निरोह
 रादिषोषविदेशयानम् ॥२॥ आरोहिणी भूमि सुतस्य सौख्यं दयात तो तत्र नरेशप्रज्यं ॥ पुधानता धैर्यं मनोमिलापं भाग्योत्तरं गजवाजिसंज्ञं
 ॥३॥ धरासुतस्याप्यवरोहकोले स्थानार्थनाशं कलिकोपदुःखम् ॥ विदेशवासं स्वजने विरोधं चौराग्निभये भयमेति कष्टम् ॥४॥ नीचस्थितस्यापि
 धरासुतस्य कुदेत्या स्वजनादिरक्षा ॥ कुभोजनं तो गजकाजिनाशं स्वबंधुनाशं नयवकिं चौरैः ॥५॥ मूलत्रिकोणस्थित भौमदाये मिथ्यालया नो वरम्
 क्षाण्डं ॥ पुराणधर्मं च वरं मनोभूतं प्राजादि सौख्यं कृषिनाभनेति ॥६॥ स्वरोत्रगस्यापि धरासुतस्य दशा विपाके लभने धर्मि ॥ स्थानाधिपत्यं
 सुखं वाहनं च नाम धर्मं मानसं विमुखादि ॥७॥ धरासुतस्याप्यनिशत्रु राशिगतस्य दाये कलहादिदुःखम् ॥ नरेशकोपं स्वजने विरोधं भयं च दार
 मजमित्ररोगम् ॥८॥ भूतदशस्य धरिशिगस्य दशा विपाके समरे च पीडां ॥ शोकं भूधालविषैः पुत्रादंशुनां कृपादिपुदाचिरोगम् ॥९॥ मित्रह
 नस्यापि कुजस्य दाये मित्रत्वसायातिसपत्नसंज्ञैः ॥ चौराग्निमांशं हि विपादं भूमिं कर्षे विनाशं कलिकोपदुःखं ॥१०॥ कुजस्य दाये त्वति मित्रराशिग
 नस्य भूधालकृतार्थं भूमिम् ॥ वस्त्रानयनादि विवाहदीक्षाभूषणैरेदेशं नरलक्ष्मणाय ॥११॥ धरासुतस्यापि सप्तमं रक्षोपकार्यं त्वमेतं पुमादात
 श्रीपुत्रं नृज्यात्मजं सोदराणां प्राकुलमाद्यो निनयानिपीडां ॥१२॥ नीचगृहेणापि समन्वितस्य धरासुतस्यापि मनोविकारं ॥ प्रेष्यत्वं च निपरकीयं म
 कं श्रीपुत्रनाशं नयवकिं चौरैः ॥१३॥ किंचित् सुखं भोजनं वसुधामं कं कुरादिति नयप्रजनं च ॥ ३३ स्थितेनापि समन्वितस्य भौमस्य दाये सुतदशक

न
 द्ये

लज्जातः सप्तमे सूर्ये जराशित्तमं शोभा
लज्जातः सप्तमे सूर्ये जराशित्तमं शोभा
लज्जातः सप्तमे सूर्ये जराशित्तमं शोभा

तद्वाच्यं तत्र
वै. वाच्यं
सप्तमे

रश्मिर्नवांशश्च
वर्त्ती=४

यस्य ग्रहस्य नवां
शोभ्यते तस्यैव
यमिविवाहात्पत
सस्यावेधयं एको
द्वौ नवविंशतिभिः
दिग्रहवयः इतिके
चित् व्यं पुनर्दशात्
दशाकालं वृत्तः
अष्टमे शोभ्यते नवांशो
स्थितस्तस्यां तदशायां विवाहात्पतयेधयं वाच्यः=५

तथा ५ सौराक्षे लघुगोसेंडय के साक्षात् हं वैधकी पाप दृष्टे को जे से रो सौरिणा व्याधि पो निभा
वनेये" शोके कां तो तो व सौ भाग पु को निदान भर्ता नै ११ मदन वशागतो स
अवां द्वे विदशाग रो गुणावान् जितेन्द्रियम् अति मृदुराति कर्म रुच्यो ये भवति गृहे स्तमये स्थि
तं शकेवा १२ ईशानिता सख पराशरि चकल मे सौ हों फला सनि पुणा सति नी गुणा टां शु
कृतयोस्तु शुभदा रुचिरा कला जौ विषय नेक वस सौ खराणां शुभेषु १३ कुरेष्ट मे विपवतानि
यने च रो रोयं स्थितो वपसित सप्तमे प्रदिष्टा सत्सर्गेषु मरणं स्वयमेव तस्याः कल्पार्ति गोह
रिषु चाल्य सतत मिदौ १४ सौरे संध्य वले वले न राहितैः शीतां शुशुके ड जैः शेषैर्दीपैः समन्वितैः
पुरुषिणी यद्यो न राशुद्र मे जो वारा सुनि दै दै वेषु वलिषु प्राक लघु राशौ स मे विख्याता भवेनैक
शासु कराला सौ व स वाटि त्यापि १५ पापे से नवमगत ग्रह सतत्यां प्रवृत्तौ पुर्वति रुपेय शो सयेन
उद्गारे वरणा विधौ प्रदान काले पृच्छाया मपि सफलं विधेय मेतत् १६ इति श्री बृहज्जात के वराहमि

चंद्रशुक्रौ लज्जा
गती=४
कदेत्याह निधनेति

ने कशास्तु

२६

वहुपुरुषाः=३
मार्गकाले=२

नतिवलेन हीन
वले=३

कुरेष्ट मे सतीति संबंधः
पूर्वमप्रमस्य ग्रहाणां दृष्ट्य कुरफलमुक्तं तत्र लज्जात्यापे सगेय दान्यः कश्चिन्नेवम
स्यो भवति तदा प्रभुक्तं फलं न भवति
नवमस्य ग्रहसमा प्रवृत्त्या प्राप्नोति=२

भौमादीनां त्रिंशद्भागं बुक्रमेण फलं कथ्ये
वदन्त्यादिः

वक्रार्कजीवेऽजभार्गवानां त्रिंशद्भागं विनिर्वाचयितुं सर्वज्ञानवर्तते =
रतफलं त्रिंशद्भागं कथ्ये = ४

558

१५ वा वाग = ३

चंद्रगतेन
न गेवा = ३

कपरयुतो = २

रा x

प्राचीय

लग्नचंद्रयोर्धो

वलीतदनुगधे

न फलं वदन् = ५

लग्नाच्चंद्रावा =

पूर्वापवादमाह

शक्तिवदन्ति

पुनर्वक्रार्कजीवेऽजभार्गवानां ३५८ पुनर्भः ११ सगुणा कलात्ताख्यातागणैर्भूतैः सरहं जितदं स्यात्ता
पैरौक्तीवसमासतोचवोथेगणायाप्रविकीर्णकामा ४ स्वच्छेदापतिधातिनीवज्जगुणागिलिन्यसा
ध्वीरुभे ११ वावा राऊ ल क भेन पवधु पु मेहितागम्या जैवेनैकगुणात्यैरंतिगुणावित्तानपु
कासतीदासीनीचरताकिंभेयतिरताउहाप्रजावाशकैः ५ राशिलप्रसमापुत्रैः फलं त्रिंशद्भागं
केरिह बलावलविकल्पेनतयोरुक्तविचिंतयेत ६ टंकसेत्यावसितसितौ परस्परांशौ रौकेवा
परिचरगसिंभवोशः स्त्रीभिः स्त्रीमदनविषानलेप्रदीपे संशोतिनयतिनराकृतिस्थिताभिः
सूत्येकापुरषोवलेस्तभवनेसौम्यप्रहावीदिते स्त्रीवोस्तेवुधमंदयोसरगहेनितेप्रवासानितः ७
सृष्टातरणौ कजेतविधवावालेस्तगरासिते कस्येवाशुभवीदितेकतनयेपूतेजरोगछति ८
आमेयैविधवास्तगरासिहतेमिश्रेः पुनर्भंभवेत क्रूरहीनवलेस्तगोसपतिनासौम्यदितेशो
क्रिता श्रमोमोशगयोः सितावनिजयोरन्यप्रसक्तंगानापूतेवायटिणीतरासिहतेभर्तृस्तदां न
कुंभराशिनवांशः = ५

श्रीध्रवेग = ३

स्यार्धतदेवा

रुश्रीति = ५

प्रमोत्पप्रपतः = ५

नराकृतिरन्यास्त्रीस्त

प्रधनेनचर्ममयलि

गवध्या =

नविवाहं संततिं च

प्राप्नोति = ३

वाभचारिणी

स्यात् = १

सितावनिजो स्यात्ता

नैजकुंजजीवोदयाः प्राणिनः
वलिनः सर्वरावयुग्नराशिषु
स्थितासु रापिमिथुनः=२

सर्वगृहादिस्वभावनं वांशकगतात्तन्
चक्षिस्वभावनं वांशकगं स्वांशस्थेयुधे
पश्यति सति जितयवाद्य=१ का

अंगजालोमानि=२ लनिष्ट
ष्ट=२

नवायं विशेषः शगांशकवशाद्युगं बुधोयसि नवांशकोस्थि
नः प्रथीक्तन्याशे तदा द्वेकजे पुरुवरकः मिथुनांशकोस्थि
काक्षे पुरुषो=१ मिथैरिति मिथुनांशस्थो बुधः मिथुनध

धन्विलनेधन्विनां
शकेचसर्वगृहेषु
नवांशके भेदलि

भिष्व=६२

सितायाग्रहाभ्याम्

प्रथममासादरभ्यक

लिलादीनि कुर्वन्ति=

प्रवाक् सूकः=५

बुधराशि नवांश

के=५

मकरनवभनवांश

कीलनस्थे=३

प्रथीदेवकेवला

कथुके शानिकुज

दृष्टे रक्षितादि

काराः सिंहलनेचं

प्रयुने शानिकुजदृष्टे

वा मादिकाः=२

कुपुंस्तैमिपुनैग्रहोदयगतान् शगांशकवशाद्युगं बुधोयसि नवांशकोस्थि

यनयंरस्यांशगते विलग्रे ग्रहेस्तदंशोपगतैर्दलिष्टैः सेनाकिंणावीर्यपुतेन दृष्टे संति प्रभुतायापिकोशमे

स्याः १५ कललवनां कुशस्थिचमौ गजचेतनता सितकुजजीवसूर्यचंद्राकिं बुधाः परतः उदयैर्ये

दनायाः कुमरोगदिता भवति शुभाशुभं सासायिपतेः सदृशं १६ त्रिकोणगेते वि वलैस्तथापरे

संवाग्निहस्तैर्दिग्गोस्तथा भवेत् संवाग्नीहोवशुभैर्भसंधिगैः शुभेदिते चेत्कुरुते गिरं चिरात्

१७ सौम्यतोरारविजकथिरोचेत्सदंतो ज्ञातः कुजः स्वर्देशाशितितनगे मंदमाहे पट्टे पंगमीने

यमशशि कुंजैवीदिते लग्नसंस्थे संधोपापे राशिनिचजः स्यान्वचेत्सौम्यदृष्टः १८ सौरशशंक

दिवाक रट्टे वामनको मंकरोत्यविलग्रे धीनवमोदयगैश्चटकारैः पापपुनैरभजांचिगिरास्या

त १९ रविशशिपुते सिंहलग्रे कुजार्किं निरीदिते नयनरहितः सौम्यासौम्यः सवुडुदलोचनः

ययर्हगतमंद्रे वामं हि न सपरं रवि रशुभगदिता योगापाप्यभवेति शुभेदितः २० तत्काल

निषेकलग्नान् जन्म
लग्नाद्या=२

त्रिकोणगेते इत्या
दिनोक्तायोगाः=२
याप्याः किंचिदप
लप्रदीपवति

निषेकेयः पंचमराशिद्रेष्काराः
समौमयुनः शानिवंदसूर्यदृष्टः
तदा मुजो शर्मगः रावनमवरा
नि=४

मध्यक्ते हीनवले कीट
शुभसमग्रफलामव
नि=४

उदयपः गभीधानलग्न
पः अष्टमे मासि=८
प्रथीदेवपापेदिते यदि सो
म्यावलिनस्तदा पिचिरादावे

विनाशो=२
विनाशो=२
विनाशो=२
विनाशो=२
विनाशो=२

अशकपतिरुभः उभग्रहा
शिशुसराप्रज्ञाभनवृक्षोभन
भूमौजातवदेत=१

सस्यलजलजापतिर्गुप्तः आसीथ
नवाशाच्युतीवावर्त्तस्वपदेनवाशोके
वनेनेतावनसज्जातीयास्तरवावाच्यः छिक्त्वादेगोयंप्रनः संख्याकरणात्=१

प्रियोजनार्दीदुर्ध्वस्यअंशोयदिकुजेनदृश्यते
तदागर्भप्रदण २ च ४ दममृतुर्भवति=२

561

प्रसूयतन्मरादोहयच
यगश्रोगुरुगोहित
सदास्त्रीनरेणमेषुन
मुपगच्छेतिस्वभर्ता
अप्येह ५४३३दिना
=३

अथगर्भसंभवासंभव
माहुरीति=५
यदिसर्वस्वभागगः सु
स्तदाप्रसूयोपचयति
गभ्यासुधुभोमाभ्याना
मुपचयदोगभ्याभो
मवप्राभ्यास्वनवाश
गभ्यामेवसंभवः
=५

रकः पापोद्वादशो
रकोद्वितीये=१

समया परांशकेयावतिविद्युतः स्वकाद्भवतिनस्यास्तरवस्तथाविधाः ८ इति श्रीवागहसिहरतिर
चितेहहज्जातकेविपोनिजन्माध्यायस्तृतीयः ३ ऊर्जेउहेतवतिमासमात्रवंगतेनपीः दमन
रुदीधितौ अतौन्यथायेअभपुंयहेदितेनरेणसंयोगसपैतिकामिनी १ यथास्तगराशिर्मिषु
नंसमेतितयैववाच्योमिपुनप्रयोगः असद्गुहालोकितसंप्रुतेस्तेसरोसुद्धैः सविलासहासः
२ रविउशुकावधनलनेनैजैः स्वभागगौर्गौत्रिकोणोदयसंस्थितेपिवा भवत्यपत्यदिवि
वीजिनामिमेकराहिमांशोर्विदशामिवाफलाः ३ दिवाकरंदोः स्मरगौऊजाकजौगदप्रदौ
हलपोषितोस्तदा व्ययसगौसृसुकगैपुतौतयातदेकदृष्ट्यामरणायकल्पितौ ४ दिवाकशुक्रौ
पितृमातृसंतकौशनैश्चरैर्दुनिसितद्विपयंयात पितृव्यमातृचसंसंतितावचौजपुगम
दंगतौतयोः अमौ ५ अमिलैषद्विरुदपदमसाद्विर्मरणमेतिअमटहिमयातैः उदयराशिस
हितेचयमेसीविगलितोउपतिभसुतदृष्टे ६ पापद्वयमध्यसरियतौलप्रेहनचसौम्यवीदितौ ५

लग्नेगतेशनो=१

मानुर्मरण

कमेणसूर्यदृगकेनहोअपरेणयुतौकमेणस्त्रीपुंसोः मृतिदो=४

योगमाहमी

दिवाशत्रिविधययात=३

ति=२

उदयमभिलषद्विरितिद्वादशमिः पापैः अन्येनवदंतिद्वितीयस्यैः पापैरिति=२

य
 वियोनं स्तिर्यक् विस्थावरा दयः = २
 प्रद्यस्यामियुतदृष्टराशि संबंधी नवांशकोल
 नगतीयदितकातदरुमैववदेत् यत्रांगेग्रहस
 जासीयेवर्गग्रह
 कशेति = ५
 क्रियो मेघः ११
 चतुष्टयग्रहसंघे
 स्पादीनामुपल
 क्षणं - प्रयोजन
 राशुपलक्षिते
 गेवर्गोपघाता
 देविज्ञानम् = ३
 रवग्रहकारोदये
 कोयोगः चरनवा
 शोलनगतेवलिग्रह
 युतेद्वितीयोयोगः २
 बुधनवाशोलनगेव
 लिग्रहयुतेतृतीयो
 योगः ३ शनैश्च
 द्वितीययुसंबन्धते = ६

शनो बुधेवाकेद्रस्ये = १ यत्रतवावस्थितेन बुधेनशनिना वातने दृष्टेद्वितीयोयोगः = १
 अत्रापियोगे चंद्रोपगदिरसभागसमान यथा मेघ दशांशमेव जन्म = १
 रूपसत्त्वजा योगः १ मिति वदेत्
 स्यनवांशगाः = ३

अथभतीनां प्रसवे
 यावतो वा दशांश
 कोलने तावददं
 नितः स्ताः पुत्रीस
 स्तान्यपत्यानि = १

सुबलिभिर्विवलैश्चसौम्यैः कीर्त्तयत्तद्वपरातेतद्वेदनाह्वा चंद्रोपगदिरसभागसमानरूपंसत्तवेदेय
 दिभवेत्सर्वियोनिसेतः १ क्रियः शिरोवक्रगलेद्वितीयः पादंसकंष्टमरोयपार्थेजलितपानोच्चय
 मेद्वसफंस्त्रिकपुच्छमित्याहचतस्यदंगे २ पापावलिनः सभागगाः पारकोविवलाश्चशोभनाः
 लग्नचवियोनिसेतकंदहात्रापिवियोनिमादिशेत् ३ लग्नोशकाहहयोगेद्वितीयाह्वावर्णात्तदेहल
 पुक्ताद्वियोनौ दृष्ट्यासमानप्रवदेत्संख्यपारेखांवदेत्संख्यैश्चष्टे ४ खगटकाणोवलसंप्रतेन
 वाग्रहेणपुक्तेचरभांशकोदये बुधांशकेवाविहगाः स्थलांबुजाः शनैश्चरेद्वितीयायोगसंभवाः ५
 होरेंडसूरिरविभिर्विवलैस्तरुणांतोपस्थलेतरुभवांशकतप्रभेदः लग्नाह्वास्थलजलदं पति
 स्तयाशंस्तावेतएवतरवः स्थलतोयजाताः ६ श्वेतः सागनजनपतिरविर्दंभगान् सूर्यपुत्रः क्षीरोवे
 तांस्तद्विनकिरणः कंदकारांश्चभोमः वागीशतौसफलविफलान्पुष्पवृक्षांश्चशुक्रः स्त्रिया
 निडः कटकविटपान्भूमिपुत्रश्चभूयः ७ शुभोशुभलैरुचिरं शुभमिजेकरोतिवृक्षंविपरीत

लग्नस्थग्रहवर्ग
 वर्णांस्त्रादिके
 वदेत्तद्वतनष्टा
 वप्येव लग्नेग्रहा
 भावेतुद्रष्टु
 हवर्गवदेत्तय
 दितलग्ननकेन
 विद्युतदृष्टतदा
 ननुनवांशराशि
 वर्गंरक्तः श्वेत
 मादिकवदेत् = ४
 यदिवक्रभियुत
 दृष्टेनवावहृत्त्व
 र्णान्वदेत् अत्रा
 वियोवलीतव
 र्णवाहृत्त्व = ४

अदितनवांशयतिर्लगाद्याव
 त्स्वयेशोस्थितस्तावेतस्तर
 वोजातावाध्याः तत्राप्यायुर्दय
 विधनादिगुणनिवाच्य = ३
 जन्मष्टुतीतिज्ञातव्यं = ४
 जलचरनवांशोदयेजलजवृक्षजन्मानं ५ तरनवांशो
 दयेस्थलजानांजन्मानं = ४
 स्थलजांशुजांशुपक्षिणः = ५ यथाक्रमः = ५
 मिथुनद्वितीयः सिंहप्रथमः तुल्यद्वितीयः
 रविरंशकपतिः ३ कुंभप्रथमः ६

यस्योच्चगर्भो योऽग्रहः स्यात्तस्मिन् समिन् = ०

द्वेकोति तत्रधनादीनिमि
 त्रस्यानातिरेकं नैवार्गक
 सुहृत्स्मिन्नौधमित्रं भवति
 मध्यस्थो मित्रं प्राजु

६५

रिः सिताकीसमौमित्रेसूर्यसितोवृथस्यदिमगः राशुः समाप्तापरे १८ सूरः सौम्यसितावरीरवि
 सुतोमध्योपरेतमया सौम्याकीसुहृदौसमौऊजगरूशुक्रस्यशेषावरी शुक्रजौसुहृदौसमः सु
 रगरुः सौरसचात्येदयः प्रोक्तायेस्वत्रिकोणभादिषुपुनस्तेमीमयाकीर्तिताः १७ अथोत्पत्त्य
 नययायसहजयाषारबंधस्थितास्तत्कालेसुहृदः स्वतंगभवेनेष्येकेरयस्तनया द्यौकान्त
 भयान्सुहृत्समरिष्टसंचिंतनैसर्गिकांस्तत्कालेचपुनस्ततानयिसुहृन्मिश्रदिभिः कल्पयेत्
 १८ सोचसुहृत्स्वत्रिकोणानवोशैः स्यान्वलेसुहृदोपगतैश्च दिव्यवृथांगिरैसौरविभौमौसूर्य
 सुतः सितशीतकरौच १९ उदगयनेरविशीतमपूखौवक्रसमागमगाः परिशेषाः विपुलकरा
 पुथिचोत्तरसंस्थाश्चेद्वितवीर्यपुताः परिकल्पाः २० निशिऊजशशिसौराः सर्वदातोद्भिवात्ये
 वहलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण द्यौनदिवसहोरगासपैः कालवीर्य राऊवुग
 अचसायवृद्धितोवीर्यवंतः २१ इति श्रीवृहज्जातके ग्रहयोगिभेदाध्यायोद्वितीयः २ क्रूरग्रहैः

वर्मध्यस्थः धना
दिवर्जितेषु स्थितो
निसर्गसुहृन्मध्य
स्थो भवति मध्य
स्थः शत्रुः शत्रु
धि शत्रु रिति = ४

कमाद्यनदरा
मसप्तमवतु
राभोइति शेषः = ५

दिवसकरेणामयः
समागमः श्रीतद्विषय
हितानाम् कुसुतादी
नायुक्तानि यत्तेनो
न्ययत्तानाम् = ४

सविता = २

यथाशने भोमोवत्नीभोमा
 दुधः एव मग्रेपि = एतन्ने
 सर्गिके वत्नम् =

पुनर्नवमं तथा नवमं स्वदिवसे स्वकाले रात्र्यां स्वमासपेः मास
पुनर्नवमं रात्रे युक्तानि युसर्व एव न लिख्यते २

56

प्रयोजनं लक्षणं वाप्यनुत्पन्नः स्यादिति
 त्रयोपयुज्यते जन्मनियोवन्ती तत्र प्रयोजनो
 भवति तत्रातुसारश्च चौरप्रक्षेपेव व्याधि
 प्रक्षेपेव दोषः
 यज्ञानमू=२

प्रयोजनं सति कावस्तु नष्टं पृथग्योचो
 रादेवस्तु नष्टं लिख्यवशात्

प्रयोजनं सति कावस्तु नष्टं पृथग्योचो
 दिज्ञानं तच्छुभदशायां
 स्मिन्नुपचयस्येव ग्रहणास्याना निवेवा की निप्रयोजनं वल
 दामः विपर्यये हानिः वदुहोक्त स्याते प्रसवज्ञानं हतनष्टादौ चौरा
 देसदेवस्यानं
 द्रव्यस्य=२

सितवक्रसू हेतुः १- मंदोलसः कमिलटककसदीर्घगात्रः सुललितः परुषरोमकचो निलात्मा स्त्रा
 यस्य सकृत्तगयशुक्रवसासमन्ता मंदकचंद्रवृथशुक्रसुरेज्यभौमाः ११ देवां वप्रिविहारकोराश
 यनादिसुक्तं रास्यः क्रमा हेतुं सुलसमभक्तमग्रिकहतेन पंडटं पाटितं तामे स्यान्मणिहेमपुंक्तिर
 नतामकादि सक्तायसीद्वेकारौः शिरीरादयः शशुक्रवेंतगवादिष्टयत्सवा १२ विटशक्ति कोण
 चतुरस्रसप्तमान्यव लोकयंति चरणामिद्वहितः रवितामरेज्यरुधिराः परेचयेकमशो भवेति
 किलवीतगोथिकाः १३ अथनदाणावासरतं वोमासो हेतुसमाप्तभास्करात् कैटकलवणाति
 कृमिप्रितामपुरास्त्रौचकषायद्वयपि १४ जीवो जीववृथोमिते इतनयौयकां विभौमां क्रमा
 कां विज्जेहि नाशसहदः केषांचिदेवंमते सत्योक्ते सहदसि कोणभवनात्सात्सां यथीयमपाः सो
 चायः सुखपाः सलक्षणाविधेर्नायैर्विरोधादिति १५ रात्रुसंदसितौ समशशिशो मित्राणि शो
 धारवे सीतलांशुहिंमरसिंजसहदौ शेषाः समांशीतगोः जीवे हसकरां ऊजस्य सहदौ सो
 यनादिकालो शक्यंति वशादक्रवः=५

युज्यत इति युक्तिः
 शक्ति का स्यादि=३
 उद्यत्सु लक्षणगते
 बुधस्यादि बुधि
 शिवाद्योवाच्याः
 वाद्रेष्वालो
 शान्तादि संवे
 धिभिरिति लक्षण
 गग्रहादनुवाच्यः
 वरुषतवसत्सुव
 लवतसदभावे
 द्रव्याणां प्रतिवि
 तितात्पर्यमूत्र
 प्राधानकालिकव
 योजनं नष्टज्ञातके
 लिख्यवशात् प्राभरणा हतनष्टादि चिंता
 स्मृग्रस दोहद=५= योचुर्निर्देशः=३

सूत्रं गुरोः स्वस्यान
 स्यस्य सवर्गमू=२
 अथनेति प्रयोज
 नं प्रक्षेपस्य ग्रह
 स्य नवांशकोदयः
 सग्रहस्तस्मान्नवां
 शकाद्यावत्संख्ये
 नवांशकी भवति
 तावत्संख्येयना
 दिको ग्रहोपल
 क्षितकालः शुभा
 शुभं पक्षौ वाच्यः
 अन्ये जलनेयावत्संख्ये
 नवांशकी अदत्ततावत्संख्ये
 यनादिकालो शक्यंति वशादक्रवः=५

फल ४

प्रयोजनं सर्वग्रहेषु यो दत्तौ तद्वर्णस्तत्कालजातो
 भवति प्रष्टकात्ने चौरा पादलपुष्पसमः १=

ताश्चादिवर्णानां सूर्यादयः स्वामिनः प्रयोजनं हतनष्टादौ द्रव्यवर्णानां वलिनिग्रहे जन्मनि प्रष्टकात्ने वायु
 योक्तव्यतामः २= ५ प्रप्रतामः १= वस्त्यादयः सूर्यादीनां नाथाः ग्रहपूजायां तत्त्वाभिदेवपूजाप्रयोजनं २=
 याज्ञानात्तद्देवतासंपत्त्या यायात् २= नातिगौराति कृष्णः १=

हर्षादिदिज्ञायाः प्रयोजनं के द्रव्येग्रहे सति हः कागृह
 शरत्तः ३ हतन
 शादौ चौरादेर्मन
 २=

न ३ रक्तं, श्यामोभास्करौ गौरं रं उनात्तु चो गौरं रं गौरं श्ववक्रः हर्षास्मात्तौ गुरुगौरगात्रः श्यामः शु
 क्रोभास्करिं कलदेहः ४ वर्णास्तान्मसितातिरक्तहरितवापीतचित्रासिता वस्त्रेष्वयिजकेशवै
 दशाचिकाः सूर्यादिनाथाः क्रमात् प्रागाचारविशुक्लोहिततमः सौरं उवित्तरपः दीणो र
 कं महीसुताकंतनयाः पापावुपक्षेपतः ५ बुधसूर्यसुतो नपुंसकाख्यौ शशिश्चौ पुवती
 नराश्रयेषाः शिरीषभूखपयो मरुद्गणानामथिषाभसि सुतादयः क्रमेण ६ विप्रादितः शु
 क्रगुरुः क्रमाकौ शशीवुधश्चेत्यसितौ त एतां चंद्रार्कजीवात्तमितौ क्रमाकौ पयाक्रमं सत्वर
 जस्तमांसि ७ मधुपिंगलटक्चतुरश्रतनः पित्रप्रकृतिः सविता ल्यकचः तत्तद्वत्तत्तत्तद्वद्देवा
 तकफः प्रातश्च शशीमरुवाकश्चमटक् ८ क्रूरटक्करुणामृत्तिरुदारः पैत्रकस्तचपलः क
 शमथः शिष्टवाकसततहास्पर्वितः पित्रमारुतकफप्रकृतिश्च ९ बृहत्तनः पिंगलमूर्द्धने
 दणो बृहस्पतिः श्रेष्ठमतिः कफात्मकः भृगुः सखीकांतवपुः सुलोचनः कफानिलात्मा
 प्रतिलेखानाम् ५

प्रयोजनं हतनष्टा
 दिवुवलाचौरापी
 नाग्रहोक्तवर्णप्र
 भवः ६
 मधुईषत् ८

शुक्रप्रतिपत्तम्
 त्रिकृष्णामृष्टं वा
 वज्रदः सोमस्तनः
 परं दीणाः ३
 प्रयोजनं जन्मनिष्ट
 ध्यायां हतनष्टादि
 अवलिनः स्वपक्ष
 मेव कुर्वति ४
 यस्मिंश्चांशो सूर्य
 सादृक्प्रकृतिज्ञानं
 प्रयोजनं अन्त्येतुव
 लिग्रहवशादिति व
 दति ६
 कपिलः ३

565

66

वभुः कपिलः = ४ कर्तुरः शुक्लकृष्णव्यामिश्रवर्णः = ४ कर्तुराणां नृप्या २० १२४ १२७ ३२ ३६ ४८ मेघादिभागाः = २
 पाटलः ईषत्कुम्भरक्तः ३ मेघादिराशिषट्के = २ मेघादिषट्केषु द्वेयदिनयुतदृष्टानदावलनवमन्यथामध्यमाभिधौः स्वाभिधरुज्ञानेयुतदृष्टा
 धूम्रपांडुरी ११ गिलः कपिलः = ४ व्यस्तेः समस्तेः = १ सु = ४ मेघादिषट्केषु द्वेयदिनयुतदृष्टापिनिर्वर्तते = १ केंद्रस्याप्रवादिशब्देऽनुप्रोदृष्टमनथा
 यच्छुक्ताः = ३

संविधात् १८ होरास्वामिगुरुज्योतिषतत्त्वानामैश्वर्योक्तं केंद्रस्यादिपदादयोदिनिशिच

प्राप्तेचसंध्यादये दृष्टाद्वेदिषयादयः कृतगणामानेप्रतीयेचतत् उम्भिकंसहजेतपञ्चनवमंया

पेरिकोणोचतत् १९ रक्तः चेतः शुक्लतननिभः पाटलोपुसपांडुरश्विः कृष्णः कनकसदृशः पिं

गलः कर्तुरश्च वभुः स्वाभः प्रथमभवनायेप्रवर्णाः सवतंस्वाम्याशाख्येदिनकरपुताद्वाहिती

पचवेरीः २० इति श्रीवाराहाचार्यविरचिते बृहज्जातके राशिप्रभेदोक्तमप्रथमोऽध्यायः १ का

लात्मादिनकृन्मनस्तद्विभक्तः सतंऊजोतोवचो जीवोज्ञानमुखेसितममदनोडः खंडितेरा

त्मजः राजानौरविशीतगरदितिसुतोनेताऊमारोवुधः सुखिदीनवद्वनितमसचिवौपेयैः स

हसांयुजः १ हेलिः सूर्यश्चंद्रमाः शीतरस्मिहेमाविहोवोधनश्चंद्रप्रवः आरोवकः कूरटका

वनेयः कोणोसंदः सूर्यप्रशोसितम ३ जीवोमिरासरगरुर्वचसोपतीजौ शुक्रोभृगुभृगु

सुतः सितश्यास्तुतिव राहस्तमोगुरसुरैरिणीति केतः पर्यायमन्यउपलभ्यवदेचलोका

या यत्रागेदीर्घराशिर्भवतिवादीर्घाधिपोग्रहस्तदंगमतीवदीर्घ १५ ४० ४५ ५० ५५ ६० ६५ ७० ७५ ८० ८५ ९० ९५ १०० १०५ ११० ११५ १२० १२५ १३० १३५ १४० १४५ १५० १५५ १६० १६५ १७० १७५ १८० १८५ १९० १९५ २०० २०५ २१० २१५ २२० २२५ २३० २३५ २४० २४५ २५० २५५ २६० २६५ २७० २७५ २८० २८५ २९० २९५ ३०० ३०५ ३१० ३१५ ३२० ३२५ ३३० ३३५ ३४० ३४५ ३५० ३५५ ३६० ३६५ ३७० ३७५ ३८० ३८५ ३९० ३९५ ४०० ४०५ ४१० ४१५ ४२० ४२५ ४३० ४३५ ४४० ४४५ ४५० ४५५ ४६० ४६५ ४७० ४७५ ४८० ४८५ ४९० ४९५ ५०० ५०५ ५१० ५१५ ५२० ५२५ ५३० ५३५ ५४० ५४५ ५५० ५५५ ५६० ५६५ ५७० ५७५ ५८० ५८५ ५९० ५९५ ६०० ६०५ ६१० ६१५ ६२० ६२५ ६३० ६३५ ६४० ६४५ ६५० ६५५ ६६० ६६५ ६७० ६७५ ६८० ६८५ ६९० ६९५ ७०० ७०५ ७१० ७१५ ७२० ७२५ ७३० ७३५ ७४० ७४५ ७५० ७५५ ७६० ७६५ ७७० ७७५ ७८० ७८५ ७९० ७९५ ८०० ८०५ ८१० ८१५ ८२० ८२५ ८३० ८३५ ८४० ८४५ ८५० ८५५ ८६० ८६५ ८७० ८७५ ८८० ८८५ ८९० ८९५ ९०० ९०५ ९१० ९१५ ९२० ९२५ ९३० ९३५ ९४० ९४५ ९५० ९५५ ९६० ९६५ ९७० ९७५ ९८० ९८५ ९९० ९९५ १०००

चकेंद्रगाः सर्वेरा
 शयोवलिनः प
 एफवगमध्यमाः
 प्रापोक्तिमगाही
 नवलाः = द्विपद
 चतुष्पदकीलाय
 प्राक्रममस्यादोव
 लिनः अत्रकीट
 ग्रहलोनाप्यानाम
 पिग्रहणम = २
 नेतासेनापतिः ४
 दासः = ४
 ऊमारोयुवराजः = ४
 प्रयोजनं जन्मनिष्ट
 ध्यायोवायव्यवल्गु
 पचयगोशुतोभव
 तितडकं राजादि
 तस्यकार्यसोध्य
 कोमयाकारि
 करः = ४

56x

परम नीचाः=२ प्रत्येक राशौ स्वराशि परमोच्चं=२
 नवांशो वर्गे नमः तत्र नवांशो इत्यर्थः यथा मेघराशौ मेघनवांशः=३

ख.
२

तद्दोरां प्रथमं भयस्य वांछंति लाभाधिपतेर्द्वितीयं द्रेकाणां संज्ञा मपि वर्णयंति स्वहादशैकादशरा
 शिषानां १२ अत्र वृषभसंगांगनाकुलीराजपवर्णिना नौचदिवाकरादितेगाः दंशशिखिमनसु-
 क्तिपीडिपारांशौ सिंचनकविंशतिभिश्च तेस्तनीचाः १३ वृगौ त्रमाश्वरगहादिपुहर्वमध्यपर्यंत-
 गाः शुभफलानवभागसंज्ञाः सिंहो वृषः प्रथमपक्षे हयोगतौ लिङ्गं भासिकोणभवतानि भवं
 तिसृषां १४ होरादपस्तनऊटंबसहोत्पवंधुपुशारिपत्तिमरणानि शुभास्पदायाः रिष्का
 र्यामित्युपचयान्यारिकसंज्ञाभउसिकसंज्ञितगहागानैतित्यमेके १५ कल्पस्वविक्रमगहा
 प्रतिभाततानिचित्रोत्परांयुगकमानभवययानि लग्नाश्चतयेनियनेचतरससंज्ञेयूतंच
 सप्तमगहंदशमंतीमाता १६ कंटककेंद्रचतस्रसंज्ञासप्तमलग्नचतयेखमानां तेषु य-
 याविहितेषु वलाह्याः कीटनरां वुचराः पशवश्च १७ केंद्रात्परेपणाफरपरतस्तसर्वमापो
 क्लिमं हि वकमं वुसखंचवेशम यामित्रमस्तभवनं सतभंशिकोणं मेहराणंदशममत्रचक-

शेषाण्युपचयानि
 नि=५

एतान्येव स्यान्नाति
 यदिप्राप्यहेतुस्वस्वा
 मिश्रजुगावादृष्टानि
 तदा नोपचयाः एतद्व
 राहमिहिरस्यमतेन=

नृराशयोऽश्व ७४८ चेष्टा ११ एतेतनुगावलिनः
 जलचराः ४१२३ मंशरापराष्टाः चतुर्थेव
 चतुर्थ्याः १२३४५६ न्यपराष्टमकरपूर्वाष्टाः एतेदशमे. २

568

५५ शांशाः क्रमान् स्वगृ
६५ रापाः यथा मेघ स्पमेषात् = ३

मेघाद्याः ५ =

यथा दृष्टिवादिनः १

५

प्रयोजनं हतनश्च
दिशुप्रव्यादिस्था
नज्ञानं उक्तं च रा
शिभः कालादि
देशादिति = २

चतुष्पात्

नेस्याः

नरोच्च नव नो मकरो मगास्यः तौ ली ससस्य दहन सवगा चकं न्ना शेषां स्वनाम सदृशां संचरास्य
सर्वे ५ दिति जसित न चंद्र विमो म्यसिता वनिजाः सरगरु मेद शौरिग स्वप्न गहो शकपाः

राशिमानं वा शकपा अ = २

अनमग तौ लि चंद्र भवनादि नवो शविधि भवन्त समो शकाधि पतयः सगर हाक्रम पाः ६ ऊजगवि

यथा प्रथमं अक
स्पष्ट चेतनः पर
सप्रबुध स्यात् ४

नगरुत्त शुरु भागाः पवन समीराण कौर्ण्य नूक लेपाः शपुनि पुनित भे विपर्यय स्या शशि भव

कर्क वृश्चिक मी
नाना नवमन
वाशः कृत्त सं
धिः एतदेव गेरा
मं लोके = ५

नालिकु पांत मृत संधिः ७ क्रियता वुरि नित क्लीर लेय पापो न न क कौर्ण्य र्याः तौ दिक

या को के रो दृष्टे गं वा त भं नै शो ८ देष्का णा हो रा न व भा ग से ता सिं शो श को द्वा द श सं तित स देवं

चय यस्य सत सवर्गो होरे तिल ग्रं भवन सचाहं ९ गोजा शिकं किं मि पुनाः समगा निशा र्याः

मीन राशिः ३ भय रु
५ = ३

दृष्टो दपा विमि पुनाः कथिता सस्य शी र्षो दपा दिन व ला स भवति शेषाल ग्रं समे स भयतः १० पुरो मप

गं १० कूरः सौ म्यं पुरुष वनिते ते च रा ग दि देहाः शगा ही राः क्रिय वृष न पु क कं राः सत्रि कोणाः मा

स्वयं च मन व मर
शिसहिताः यथा

त्रै दे होर पुनि सम भे चंद्र भानो स होरे देष्का णाः सः स भवन सत त्रि त्रि कोणा धि पानां ११ केचि

मेघा मि ह ध नि
नः पूर्व स्या प्रयोज

जोताः कूरः समाः
सोम्याः प्रयोजनं
कूरजाताः कूरस्व
भावाः सोम्यराशिजाः सोम्याः = २
चर राशि भुजाता अल स्वभावाः
स्थिरं शु स्थिरादि स्वभावे निश्चा इति
प्रयोजनं = २

देष्कादिषु यस्त्वा मीयेषु
स्थितो वर्गस्यो ग्रहो भवति = ४
जोताः पुरुषाः समाः स्त्रियः यथा मेघः पुरुषः वृषो नारी स्यादि प्रयोजनं पुरा शि भुजाता जो ज स्त्रियः स्त्री
राशिः पुनृद्वे इति =

केचि घ वने
अरादयः = १
निका ग ह वार ता
नव = २

569

570

मात्सर्य=२

व.
३२

पूर्व-पाठः

सज्जनैः क्षम्यतां तत् ७ ग्रंथस्य पञ्चमोऽयं विनाशमेतिलेख्या दृढं शुभं सखाधिगमकमेणप
 क्षमया कृतं सत्यं सिद्धं कृतं वा कार्यं तद्विडिघापरिहृत्य गं ८ आदित्यं सततं यस्तदवाप्तवो
 यः कापित्यके सवितृलब्धवरप्रसादः श्रावन्तिकोऽनिमतायव लोकसम्पन्नो रां वराहमिहिरोरु
 चिरांचकार ९ दिनकरसन्निगुरुचरणप्रणिपातकृतप्रसादमतिनेदं शास्त्रस्य संग्रहीतं नमो
 स्तुतेभ्यः प्रणोतभ्यः १० इति श्रीवराहमिहिरविरचितायां सिध्दिहिताभिधायो वृहज्जातके उपसं
 हाराध्यायः षट्विंशतिसः २६ समाप्तम् शुभम् संवत् १५०१ ॥

३२

वृ.
३१

रात्माविजोरातेत्योपगतो कंषस्य ३६ इति श्रीबृहज्जातके द्रेष्काणाध्यायोपंचविंशतिसः २५ राशिप्र
 भेदो ग्रहयोनिभेदो वियोनिजन्माद्यनिषेककालः जन्माद्यसद्योमरणं तथा पुटं राविभागोष्टकव
 र्गसंज्ञः १ कर्माजीवो राजयोगांखयोगाश्चोद्गायोगाद्विग्रहाद्याश्च योगाः प्रवृत्त्यातो राशिशीलानि
 दृष्टिर्भावस्तस्मादाश्रयोयप्रकीर्णः २ नेष्टायोगाज्जातके कामिनीनोनिर्याणोऽस्यान्वष्टजन्म २५
 काणाः श्रद्धायातांविंशतिः पंचपुताजन्मन्येतयात्रिकंचाभिधास्ये ३ प्रसूतियिर्भेदिव
 सः क्षणाश्चंद्रो विलग्नं तथलमभेदः शुद्धिर्ग्रहाणामथ चापवादो विमिश्रकारो न च
 पतेच ४ शतः परं गुरुकष्टजनेत्यात्संप्रतयास्त्रानविधिंप्रतिष्टः यतो ग्रहाणामथ निर्गमश्च
 क्रमाच्चदृष्टः शक्रतोपदेशः ५ विवाहकालः करणग्रहाणो प्रोक्तं दृष्टकृतहिपुलक्षशाखाः
 स्कंयैस्त्रिभिर्ज्योतिषसंग्रहोपमया कृतो वैवविदो हिताय ६ द्युविरचितसमैः रासुसेतत्सम
 संतदन्तलघुमयैतन्नतदेरायमेव कृतमिह हि समर्थपी विद्याणामलतेमपियदिहडुरुक्ते

७२५५

३१

गणितेनोरासं
 हितेतिस्त्वध
 त्रयम्=२

नत्रदेप्रोप्राधाद्योयः
 सोस्मिन्नप्यधेरेवसादृश्ये=१

पंचसिद्धांतिकायां=३
 उद्दिष्टं गतिर्मलत्वे सति समर्थसंगतार्थ=१

नरदे० १=

तं स्त्रीदे०=२

पुरुषदे० सायुधः=३

572

प्रथमस्य २८ कलास्वभित्ताजलजायतात्तीरणासाविचित्राणि चमार्गमाणाविभ्रषणालंकृतसोह
 कर्णीयोषाप्रदृष्टमकरस्यमध्ये २९ किन्नरोपमतेजः सकंवलस्तृणाचापकवचैः समन्वितः कुंभ
 सहतिरत्नचित्रिस्त्र्यंगमकरराशियस्मिन् ३० स्नेहमयजलभोजनागमयाजलीकृत
 मनाः सकंवलः कोराकारवसनोजिनालितोत्पन्नस्यवदनोच्चरादिगैः ३१ दृश्येराकटेसशा
 ल्मलेलोहान्याहरतैगनावने मलिनेनपटेनसेवताभांडैर्मूर्द्धिगतैश्चमथ्यमे ३२ रणामःसरो
 त्वकचर्ममश्रवणः किरीटीतकशनिर्गमफलैर्विभक्तिं भांडानिलोहयतिमिश्रितानिसेचरयत्यंतगतो
 नृदे०=४ चटस्य ३३ सुभांडसुक्तामाणाशोखमिश्रैर्बाह्विहस्तः सविभ्रषणाश्च भायाविभ्रषणार्थमयो
 (तेकूलेप्रयातिजलयेः परि) निधानेनावेसवत्यादिगतोरुषस्य ३४ अभ्रुद्धितधजयताकमुपैति
 पोतेकूलेप्रयातिजलयेः परिवारपुत्रा वर्णनचैकमुखीप्रमदाविभागेमीनस्यचैवकथितोमुनि
 मिर्हितीयः ३५ स्वभांतिकेसर्पविवेहितांगोवसैर्विहीनः पुरुषस्तद्व्याचौरानलयाजलीतांत

नरदे०=४

स्त्रीदे०=५

स्यान्ततरनयति=५

समुदे=४

स्त्रीदे० १

सखीजनावृता=२ रत्नैरेकीकृतैः=४

नरदे०=३

नरदे

नरदे० खगदे०=१

नरो मनुष्यः वान
साकारेन चतुर्व्यात्=२

विभर्ति=२
वृ०
३०

नमपैतितलाथरमथगतैः २० विभूषयेस्तिष्ठतिरत्नचित्रितेवनेसृगानकोचनत्तणावर्मभत फ
 लामिपेवानररूपंस्तलावसानेयवनैरुदहतैः २१ वसैर्विहीनाभरणैश्चनारीमहासमद्रात्समपै
 तिकूलं स्थानच्युतास्यं निवहयादामनोरमावृष्टिकराणिपूर्वे २२ स्थानसखान्यभिवांच्छति
 नारीभर्तृकृतेभुजगाहतदेहा कच्छपकुंभसमानशरीरावृष्टकसम्यमस्यसंशति २३ दृ
 पुलचिपिटकूमंतल्पवक्रश्चमृगशृगालवराहभीतिकारीश्रवतिचमलयाचलप्रदेशे मृग
 पतिरेत्यगतश्चवृष्टिकस्य २४ मनस्यवक्रोचसमानकायोधनविगस्यायसमाश्रमस्यः क
 त्पयोगानितपश्चिनश्चरत्तद्वर्वाधनधसिभागः २५ मनोरमाचंपकहेमवर्णाभद्रासनेति
 दृतिमथरूपा समद्रत्नानिविद्यदयेतीमथ्यविभागोयनवः प्रदिष्टः २६ कूचीनरोहारक
 चंपकाभोवरासनेदेउथरोनिघसः कौशेयकादृहतेजिनेच तृतीयरूपेनवमस्यराशेः २७
 रोमचित्रोमकरोयमदृष्टः शूकरकायसमानशरीरः यौत्रकैजालकवेधेनधारीरौद्रमुखोमकर

स्त्रीदे० व्यात्तदे०=३

स्त्रीदे० व्यात्तदे०=४

भीषणांगः=इतिपा
४ः=५

तपस्विन

स्त्रीदे०=३

नरदे० सायुधः=२

३०

राघवनरदे० चतुर्व्यात्

निगजदि=१

द्रे० सायुधः=४

येनवलीवदीदयोत्पते=१

दीर्घशमश्रुः=३

सिंहदे० नरदे०=५

शुकश्रवादी
नि=५

अथ नरदेवकाणां व्यालदेवकाणां = 1
 अथ नरदेवकाणां अथ नरदेवकाणां = 2

574

हैमैः प्रपुनो विभूषणौ सिंघे रासौ तिस्रः सकर्कटे १२ शास्त्रलेखपारिग्रहजैवकौ श्वानरश्च मलिनो व
 रानितः रौतिमात्पितृविषयो जितः सिंह रूपसिद्धयश्च मय्यते १३ हयाकृतिः पांडुरसालगोषरो विभ
 त्रिकृत्साजिनकं वलं नरः उग्रसदः सिंह रात्रि कासं को न ताग्रना सोमगगनमध्यमैः १४ अद्भुततो
 वानरतत्त्वचेष्टो विभूतिर्दंष्ट्रकलाभिषेच कृची मनुष्यः ऊटिलैश्चकै रौर्मृगेश्वरस्यांतगतसिभांगः
 १५ पुष्पप्रहृणो नष्टेन कन्या सलप्रदिग्धो वरसं हतामी वसार्थसंयोगमभीप्समातागुरोः ऊले
 बाह्वतिकं न्यकायः १६ पुरुषप्रगृहीतलेखनिः रणासो वसुशिराव्यायकत् विपुलं च विभूति-
 कासं कंलो मया प्रतन स मध्यमैः १७ गौरीसुधोताग्र उहू लग्ना समुच्छिता ऊं भंकटु छुहस्ता देवा
 लये सीपयता प्रवृता वदेति केस्यो तगतसिभांगः १८ वीर्यं तरापागतः पुरुषस्तलावात् उन्मात
 मान ऊरालः प्रतिमानहस्तः भोडे विचिंतयति तस्य च सत्यमेतद्दृपं वदेति यवनाः प्रथमेन लायाः
 १९ कलशं विनिर्गस्य विनिष्पतितं समभीप्सति गृध्रसखः पुरुषः क्षयितसिधितश्च कलत्रसुता

पुरुषरावायं
 नचतुष्यदृका
 राः सायुधः = ३
 अथ चतुष्य
 दः सायुधः = ४

स्त्रीदेवकाणां = ५

नरदेवकाणां सायु
 धः = ४

घटकटककर
 = ४

कुनादि

नरदेवकाणां = २

येन देव्यातिस्वरीरत्नादीनि

परिधिद्युते तत्प्रतिमानं = २

स्त्रीदेवकाणां = ३

मार्गमध्येयः रुद्रसत्रगतः = ३

भोडं कथयद्वयं
 व्युत्तं =

वृत्त्रा

भोजनचिन्ता=१

श्रीदेवकाणः=२

वेश्मधेनु=२

हादयपरा तृपितांश नचिन्ताभरणाणैर्भिवोच्छित्तनारीरूपमिदं वृषभेश्वरस्य ६ दोषयाम् हृषे

न कलातो लो गले कटे जगलस संयमदहति गोपतितलं न तरो न वदतो मलयसाः ५ रिपसम

गतोये ६ सूचाश्वयंसमभिवोच्छतिकसंनारीरूपानिता भरणाकार्यकृतादराच हीनप्रजोछि

तभर्जत सती विभागमायं तृतीयभवनस्य वदेति तत्त्वाः ७ उद्यानसंस्था कवचीयनश्मान

शरासुधारो गरुड न तस्य कीरात्मजालं करणार्थं चित्रं करोति सध्वे मिथुनस्य राशेः ८ भूषि

तोवरु एव हृत्तरतो वदत एव कवचः सध्वे नश्चः गीतवा द्रवकलासुचविद्वान् कायकुन्मिथुन

राशवसाने ९ पत्रमलफलभक्तद्विपकायः कानने मलयगः सौरभोग्निः क्रोडतत्त्ववदतो हृषकंदः

ककंदेयमरूपमशोति १० पद्मार्चितासु हृनिभोगपुक्ता सीककंशरणपगता विरोति शाखोपलारा

स्य समाश्रिताच मध्ये स्थिता ककंदकस्य राशेः ११ भार्याभरणार्थं मर्णावनौ सो गच्छति सर्ववेष्टितः

राधनरदृकाणश्चतुष्टयदृकाणः २

राधस्त्रीदेवकाणो व्यालदेवकाणश्च=१

स्वविकल्पभक्ता इति यदुक्तं तेषां व्याख्यायते पूर्वतः कर्मयोग्याश्च तान्
 राशयो जाताः तेषु दशागुणस्य २० भागं हत्वा शेषमब्दाः तस्य
 च यद्भिर्भागमपहृत्य शेषं कुरुते स तौ ध्यात्वा शेषमासः = १

अथ गुणितस्य कर्मयोग्यस्य द्वाभ्यां विभज्य शो
 यपक्षः यष्टिकं शिष्यते तदा मुक्तः प्रत्येकः = १
 अथैव पंचदशाभिर्भागमपहृत्य शेषं तिष्ठयः = १

576

सप्तहतराशितो द्वाभ्यां विभज्यैक
 शो येषां द्वाभ्यां शेषं राशौ प्रत्येक
 वसति विशति २० हतशेषो न हो

पंचगुणस्य शोर्दिन
 प्रमातेन भागमपहृ
 त्वा शेषो दिनगत
 कालः राशौ चेत्ता
 न्म तदा तदा त्रिमा
 नेनेति = ३
 प्रकारान्तरमाह
 ति यदा पूर्वाभिर्भा
 गः पृथग्विस्तृतो
 भूः कौस्तुभो यदा
 प्राप्तिर्व्योततः
 ति = ४

भां ११ वित्तेषां दशकेष्वष्टहृतमासास्तथैव च
 प्रसूतिं च नक्षत्रानपनेतया सप्तकेषु च वर्गेषु नित्यमेवोपलक्ष्यते १२ वेलास्य विलम्बे च होरासंशकमेव
 च पंचकेष्वेव जानीयात् नष्टजातकसिद्धये १४ संस्कारनाममात्रादिगुणानुयोगलैः समापुक्ताः त्रिन
 वक २० भक्ताः शेषेन तत्रैतद्विनिश्चयि १५ दिवि च तदंशं तिष्ठि सप्तविंशतिगुणानवाहचैर्द्रव्याः पंचाद
 राचास्तद्विचित्रास्त्वानिता भेदनिश्चयि इति नष्टजातकसिद्धे वज्रप्रकारं सूर्यविनिर्दिष्टं ग्राह्यमतः
 सच्छिष्यैः परीक्ष्य पत्राद्यया भवति १६ इति श्रीवराहमिहिरविरचितायां बृहत्स्मृतकेन नष्टजातकाया
 पोचतर्विंशतिमः २४ अथ द्रेक्षाणां ध्यापो व्याख्यायते करगंसितवसवेष्टितः कृष्णः श कृष्णाभिरदि
 तं रौद्रः परशुं समुद्यते यत्रैरक्तविलोचनः प्रसन्नः १ रक्तां वराभरणभद्रचिंताकुंभाकुंतिवां निमग्नो
 पात्रो एकेन पादेन च मेघमथे द्रेक्षाणारूपं यवनोपदिष्टम् २ कुरः कलातः कपिलः कृपायी भगवत्
 तोभ्युतदं उहसः रक्तानिवस्तानि विभर्त्तु चंगे मेघे तृतीयः कथितसिं भागः ३ कुंचितल नकचापैर्द

अथैव ताः स्मृताः १२ दिवा रात्रि
 नक्षत्रस्य वृत्तयो
 गित्यज्ञापनाय = १
 प्रकारान्तरं नक्षत्रा
 नयने संस्कारे त्वा
 दिता संस्कारना
 मकरणा कृतन
 रस्य नाम तस्य मा
 त्राया मात्रा हस्तस्ये
 का दीर्घस्य दोल
 तस्य त्रयो हस्तो
 द्वीताः सप्तस्य
 द्विगुणाः = ३

कुंभसदृ
 शोदरी = १

तस्मिन् द्रेष्टव्यं तः १५ हस्तोत्तदिगभिर्मुखाः स्थितास्तसंख्ययान्विताः कार्यीः ततः २० भागमपहृत्य शेषं ध्यात्वा निश्चयि = ६ व
 अपविष्टा = २
 वृत्तद्रेक्षाणाः स्त्रीद्रेक्षाणाः प्रकंसकः = २
 राघवद्रेक्षाणाः सायुधः जीवसकृत् = १

गतिरिति यस्य जन्मलानां च स प्रमाद्यमस्याना
पापग्रहदेष्का) सौम्यग्रहदेष्का
राः प्रगतिदेष्का: दे० दे० देष्का सन्ततिना कः धावपरात = १
पापग्रहदेष्का राः देह न जल विनिमै भस्म संकेत शोधे निधन भवन संख्ये व्यालवर्गो विदं तैः इति शवपरिणाम मस्ति नो यो दि
सौम्ययुक्तः वा सौम्य
देष्का राः पापयुक्त
सामि श्रदेष्का
राः = १ कथमिति
प्रलेपित
समवष्टा
मान्यतमस्यानेयदि
क श्रिष्टुलदात
स्य लोको वाच्यः = ४
दहन जल विनिमै भस्म संकेत शोधे निधन भवन संख्ये व्यालवर्गो विदं तैः इति शवपरिणाम मस्ति नो यो दि
ययोक्तः दृष्टुविरचित शास्त्रादस्य को दिवि तस्य १३ गुरु रुडपति श्रुतौ सूर्य भो सौ यम तौ विवुध
पितृतिर मो नारकी यो म ऊर्ध्वः दिन कर श शि की र्था धि हित शं शा ना धाः प्रवर सम नि कृ शा सं ग द्वा सा
दन्त के १४ गतिरपि रिपु रं ध्रं शो सौ स्य तो वा ग रु र परि पु के द्र छि द्वा गः सौ च सं स्यः उद पति भ
वने ते सौ म्य भागे च मो तो भवति यदि व ले न प्रो ज्जिता स्त त रा धाः १५ इति श्री वराह मिह र विरचिते व
ह ज्ञात के निर्याणा ध्या य सु यो विं शति मः १३ आ धा न ज न्मा परि वो ध काले सं दृ ष्ट तो ज न्म व दे दि
लग्नात् पूर्वा परा र्द्धे भवन स्य विं षा द्वा नौ बु द्ध दि ण मे प्र सृ ति म् १ लग्न वि को णो षु ग रु सि भा गौ वि
कल्प वर्षा णि व यो न मा ना त ग्री ष्मे क ले क पि ता स्त रो षै र म्पा प त ग्री व त र कं च रा त २ चंद्र त मी
वा परि व त्ने नी यां शु क्रा र म दै र य ने विलो मे देष्का ण भा गं प्र य म स्त र्ध्वे सा सौ न या त ति यं वि क ल्पा
३ अत्रापि हो रा पट बो दि जे द्राः सूर्यो रा त स्य ति थि मु दि रां ति रा त्रि ह स जे षु विलो म ज न्म भा गे स
द्वय द ग य ने ज्ञा ते प्रा प्र सृ त ले स यं स्त देष्का य या ज न्म ले न व रा ज ति स क्ता त था म रा काला द पि
वृ द्धु रा ग त स्त र्ध्व त्म रो वा त रा ग्री ष्मे र्जुः = ३ वा यो = ४
थे न स्या ध्याः व र्क स्या प्र सृ देष्का ण भा गं प्र य म स्त र्ध्वे सा सौ न या त ति यं वि क ल्पा
ने वं स ते इ त्या दि = २ भा गं ध र्क योः २ रा त्रि ह स जे षु विलो म ज न्म भा गे स
यदि रा त्रि स ज्ञो ज न्म स वा दि वा ज न्म = १
ल ग्न ग रा भा वे देष्का रा रा त्र = ३
सो र मा ने न र्जु र्वा चो न चो दे रा = ३
रा त्रि ति थिः सूर्य स्य भा गः व र्धे य त्र ति थो प्र द
विं त सूर्यो रा दृ ष्ट स ति थो ज न्म जे य म = २

गवाज्यभागौ च देयात्र त्रयं तादृशोः आद्यो पृच्छेति होत्वा च पुनस्तथा यतश्चानमित्त वाजः
 पुरस्तादग्रे त्वेयादित्यं गर्भमेव च ततः सरस्वती यो न्योतत्यलोरभितपरे आदि सौरा
 स्नानमंत्राण्यनसद्योपि च मर्मो म्रसौ वधानां च मंत्राकारं हृतयः कृमात् यभिर्मंत्रे
 चक्रे हुत्वा ततः सिद्धं तं हुत्वा त्वयभं ब्राह्मणो दद्यात्तु चार्थं सरभितथा उत्तरेभ्यापि
 विप्रेभ्यो दद्यात्तु संप्रदाया पुनः अभिषेकं ततः कुर्यात्पवित्रं कं भवारिणा सरस्वामिति
 मंत्राद्यैः प्रवित्रे ब्राह्मणोक्ततः आणाम्यः कमहेमीत न ह्येत्यसदाकं सदा वेषाणां च
 चनीत्यायायाक्षिवालये शिवस्य पुरतो मुक्त्वा वेषाणां प्रणाम्य च देवदेव जगत्त्रा
 यगोरीनायमहे श्वर भवेष्वा नमहा देवनमोस्तु सप्तदोभवु म्रसौ दोषाश्च ये स्त्रीणां न
 वमः पुरुषस्य च ततः दोषविना प्रायसस्त्रोकः स्नानमाचरेत् विवृते पद्मे देहे सं
 तानपरिपोउने तल्लवं वसुमाया तनिर्दोषा स्यात्स पुत्रिणी वरुणात्त्वचभृताना मुच्य
 ते कारकः प्रभुः तव तीर्थप्रभावेन संनानं कुरु मेव ह ततश्च पुरोडाशमायतेत्यादिना

स. रु.
८४

प्राप्तं गर्भं देहि भगो देहि शायं तनपितरस्तथा ब्राह्मणान् भोजयित्वा चतुरेद्व्याविसर्जयेत् ॥
 उदेनिर्मलमपि गुणैरेषु प्रचारादीदृशे इति वीरसिंहावलोकने कवसुमाने अथ पुंसो हतवी
 यंतदरे सूर्यरुणसंवादे नायसौ गमनाद्येन कर्मणा मेरुजाह्नः स्रुतभयपुराजन्मनरः
 स्थातुतनिःकृतिः सोऽन्यजन्मानिनिवीजो भवेत्तस्या यलक्षणं बद्धाभिरपि सस्त्रीभिरति कु
 र्याद्यथा रुचि नतस्माद्गर्भसंभूतिस्तस्मात्सस्त्रीषु प्रजायेते प्रतीकारमाह कस्मिंश्चिच्छोभने
 मामि शुक्लपदे शुभेतिथौ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां सृष्टिने विधिमाचरेत् मासमभ्यर्चयेद्दे
 वं रुद्रं मेघतमानसः प्रत्यहं स्थापयेद्देवं कलशैः शतसंमितैः सती र्यपयसा पूज्यैः सर्वगं
 पशुगंधिभिः शुभे चंदनकपूरकेसररूपलेपयेत् ततः कमलकंदूरविल्वपत्रैरविरितैः
 तमर्चयेत्तद्वादे वं धूपदीपैर्मनोहरैः तदग्रे प्रजयेत्सुते नित्यं परिशतसद्वियं जुहुया
 तदृणां शनतिलांस्त्रिमथुरस्तान् मानोमहांतमित्यादि मासानेकादशकै नमः तदा
 तदेवमभ्यर्चयेत्तद्विदयेत् प्रणमेदयत्तमत्मा देवतवत्तद्व्याख्यतः विप्रं ब्राह्मण

ज्यः स्वजनविरोधी ज्ञानमंदयोर्मध्ये १ धृतिमेधासौख्यपुनोनीतिज्ञः कनकरत्नपरिपूर्णः ख्यातो
 नृपकृत्यकरो गुरु सितयोर्दुरुधरायोगे ८ सरवनयविज्ञानयुतः प्रियवाक् विद्वान् परधरो
 मान्यः शान्तो धनी श्वरी पञ्चदे गुरुभातुजांतस्ये ९ बृहच्चरितंकुलागन्निपुणस्त्रीवल्लभं
 धनसमृद्धं नृपसत्कृत्यं विधेयंकुरुते चंद्रः शानिः सितान्तस्यः १० इति श्री दुरुधराप्रकर
 णं १३ सूर्यादिकेंद्रादिगतो निशाकरः स्वल्पमूमिचः कुर्याक्रमेण धनधीने पुणविज्ञान
 विनयविद्वंश्च १ ओत्पत्तिकंकुशातनुर्निशिचाल्यदृष्टो दिवा शिशिरगुर्भयशोकदह्या
 त् एवस्थितः समफलः पृथिवीपतित्वं यातो नृपा प्रकुरुते परिपूर्णमूर्तिः २ लग्नादुपच
 यसंस्थेः शुभैः समस्तैर्महाधनोद्वाभ्यां सध्यां केन धनं एवं चंद्रादपि च नूनं ३ अधिप
 गादयोपि मया तत्रैव कीर्तिताः नृपयोगाय तस्मै हि वक्ष्ये तानविधानतः ४ इति चंद्रयोगाः
 ध्यायः ॥ सूर्याद्वा दशैर्गैर्होत्री द्वितीये गैश्चंद्रवर्जितैर्वोसि उभयस्थितैर्गृहैर्द्वैरुभयचरी
 नामतः प्रोक्ता १ मंददृशस्थिरचंचनं परिभूतपरिश्रमंतोर्द्वतनुं कथयति जवनाधि
 पतिर्वोसिमुखं त्वधोदृष्टिं २ वसुसंची वित्सुहृद्ये सौप्रखोगुरो भवति संभातः भीरुः कार्यो
 द्विगो लघुचैवोभगुस्तुतोपराधीनः ३ परतर्ककोदरिदो मृदुविनीतो बुधेः सलज्जश्च मार्ग
 घ्नः क्षितिपुत्रे परोपकारो नरो विसौ ४ परद्वारप्रपंचीयश्चंद्रो बृहत्कारः सतो घ्राणी भवेत्सु
 नुष्यः संजातो जातो वै शौरी शनिश्चरि ५ उद्वेष्टयामतिमान् उद्योगयुतो निरीक्षितोति

सर्व १८

पक्व पूर्वशरीरे एषुलः शुद्धगतेः स्वातिकोवैशो धतसत्त्वबुद्धि युक्तो भवति गुरोर्वेशिवचनसारः ॥
 शूरः रघ्यातो बलवान् यशस्करो भार्गवे प्ररुषः ६ एष भाषी रुचिरतनु वेशोऽस्योद्धेधने परिज्ञा
 कृत संग्रामे विरघ्यातो भूमि सुतेनाल्पवाक्यश्च ७ वणिक् कुचल स्वभावस्यात्परद्वयापहार
 कः गुरुद्वेष्टी सनिस्त्रिशा गवोवोशौशनैश्चरे ८ संनिरीक्ष्यरेवैर्वीर्यं गृहाणां वापितत्वतः
 राशंपरा संगमान्सर्वान् फलं बुधा द्विवक्षणाः ९ सर्वसहः सुदृष्टिः समकाया सुस्थिरो वि
 प्रल सत्वः नामुच्चः परिपूर्णो विद्या युक्तो भवेदुभयकार्यं १० सुभगो बहुभ्यजनो बंधू
 नामाश्रयो न्यपतितुल्यं नित्योत्तिष्ठो ज्ञातो मुनक्तिभोगानुभयचर्यो ११ इति श्री वि
 श्वेश्वरमुनिपुत्रोक्तं श्रीमद्भगवद्गीतायां अष्टाध्यायस्य अष्टमोऽध्यायः ॥
 त्वरमधुना वक्ष्ये द्विशेषेण १ प्रवर्तमानां वशागः स्यात् कुटुम्बभूतस्य कुसुचितः आसव
 विक्रयकुशलो रवीक्षपांत्यः कृपानिपुणः २ तेजस्वी साहसिको मूर्धावलसत्त्वसंपुतो न
 तवान् पापमतिर्वधनिरतो विकुजयोत्स्यात्प्रचंडश्च ३ सेवाकृतस्थिरदेधनैरविज्ञयोः
 प्रियवलापशार्प्यो स्यात् कार्यः क्षितिपदियदितः सतां च बलरूपविद्यावान् ४ बहुधर्मा
 न्यसचिवः समद्विमान्नित्रसंशयाशार्थः सूर्यो बहस्पति युतो भवेदुपाध्याय संज्ञश्च
 ५ शस्त्रप्रहरणविद्याशक्ति युतो नैत्रदुर्वलश्चरमे रंजितो धर्मयः स्वकर्मनिरतः प्रनय
 सतदारः निजवंशगुणैः समद्वः शनिरयो हृद्विशीलश्च ७ सूर्यो राणा प्रतापी मन्त्रोत्तमो ८
 ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८

दत्ताप्रदेहश्च सद्यर्मधातुशिल्पिकूटज्ञश्चंद्रकुजकुजे ८ काव्यकथाश्रुतिनिपुणः सुधनः
 ८ काव्यकथाश्रुतिनिपुणः सुधनः स्त्रीसंमतः सुरुपश्च स्मितवचनं शशिवुधयोर्धर्मरु
 चिस्याद्विशिष्टगुणः ९ दृढसौहृद्विनीतः स्वबंधुसन्मानकृद्वनेशश्च गुर्विद्योः शुभशीलः
 सहाचाराभ्यंतरो भवेत्पुरुषः १० साधूपावरशक्तः क्रियविधिज्ञः कलिप्रियोद्यसनी क्रयवि
 क्रयेषुकुशलः शशिभार्गवयोः सदायोगे ११ जीर्णावधूजनरमणो मजाश्वसंपालको वि
 गतशीलः धन्याधीधनपुरुषः परात्मजः शाशंकनियोगे १२ स्त्रीदुर्भगो ल्यवित्तः सुवर्ण
 लोहप्रकारकथ्यपतिः दुष्टस्त्रीविधवानां बुधकुजयोगे क्रयेनिपुणः १३ शिल्पश्रुतिशा
 स्त्रज्ञो मेधावी वाग्विशालादौ मतिमान् असुखप्रधानः सुरुगुरुकुजयोः समागतयोः
 १४ परपूज्यो गुणप्रधानो गरिष्ठः परपुवतिगोधूर्तः दूतान्नतशाठ्यरतो विरः सितेरु
 धिरसंपुते भवति १५ धात्विंदुजालकुशलः प्रपंचकस्तेयकर्म निरतश्च कुजसौरयोर्वि
 धर्मः शास्त्रविघ्नकलिरुचिः स्यात् १६ नृत्यविधौ विज्ञातः शायोगिकज्ञेयवाद्यविन्मनु
 जः बुधसुरयोगे मतिमान् सौख्यपुतो जायते द्विचपरं १७ अतिरायधनो नपज्ञो वद्
 शिष्या वेदवित्सुवाक्यः स्यात् नीतिज्ञो ह्यसपरतो बुधसितयोगे नाल्यरुचिः १८ अ
 लावाब्दं भगवः प्रपंचकः कलिः रुचिर्विषमशीलः निपुणः शाभनवाक्यः शनिबुधयो
 गे पुमान् भवति १९ जीवति विद्यावेदैर्विशिष्टधर्मः स्थितिप्रमाणपुनः जीवसितयोर्म

सा. व.
१६

नृष्याविशिष्टदरोभवेद्वनवान् २० शूरोवत्तसमद्वेनगराधिपतिर्षशस्वीच शनिजीवयोः प्र
धानः श्रेणीस्वभावामसमानां २१ दारुविदारुणावत्तस्त्वत्कृत्यचित्रादिकर्मकृत् शिल्पी म
ल्लानटः पशुपतिः शनिसितयोगे पुमान् जातः २२ उक्तेफलंगगन गायद्यन्योन्यगणे स्थि
ता अधमाधिदिविकल्पे न कुर्वन्ति विकृतिं तदा २३ इति श्रीमत्कल्याणवर्माविरचितायां
सारावल्याद्विग्रहयोगाध्यायः निर्णयः पापरतोऽयं ब्रजः शत्रुहारकोश्वरः अस्मिन् कृ
यास्तु कुशलः सहस्यतेः सूर्यशशिभोमैः १ तेजस्वी निपुणमतिः शासकलासाधुगो
विपानरतः नृपकृत्यकरो धीरो रविशशि सौम्यैस्तयैकस्यैः २ क्रूरमाया निपुणैः सेवा
कुलशो विदेशगमनरतः मेधावी च पलगतिः सहस्यते रर्कशशिजीवैः ३ परधनह
रणो निपुणः परदाररतः शास्त्रविनिश्च रविचंद्रद्वैत्य पूज्यैरेकस्यैर्जायते निपुणः ४ धा
तुविधाने निरतो मूर्ध परमर्ककोदरिद्वय सूर्यनिशाकर रविजैरेकस्यैर्जायते पुरुषः
५ भावति रघातो मल्लः साहसिको निबुरो विगतिलज्जः धनसुत कलत्ररहितः सहस्य
ते रर्ककुजसौम्यैः ६ वचसि निगो महार्थः क्षितिपतिर्मन्त्री च भूपतिर्वापि सम्बच
नः प्रचंडः साहस्यते भोमशशिज सूर्यैः ७ यवनातुरकुलीनः शुभगो वासत्य संयुतो
मनुजः वक्रस्थ भण्डदिवसनाथैः संपुक्तैः स्वादिभवयुक्तः ८ विकलांगो धनरहितो नि
रोगार्तैः कलह युक्तः स्वजनरहितो निमूर्धः क्षितिजार्कज भानुभिः सहितैः ९॥ १६

नेत्रारुणेति धनवान् शास्त्रकलाकाव्यगोचिरतः वाचस्पतिवृधसूर्यैरेकस्यै लिपिकरः पुरुषः १
 अतिहास्योवाचालो भूमचित्तदेशान्तिराहृतो गुरुणा स्त्रीहेतोस्तनूः शशिसुतविभोर्गवैः सहि
 तैः ११ स्त्रीवाचारोद्देष्टा सर्वजितो बंधाभिः परित्यक्तः शौरादित्यंदुसितैरेकस्यै जायते पुरुषः
 १२ दुर्वीनपक्षः शूरः प्राज्ञो निष्ठश्च भूपतेः सचिवः परकार्यकरो नित्यं भार्गवगुरुभास्करैः स
 हितैः १३ असदृशकायः पूज्यः स्वजनदेष्टा सुदारसुतमित्रः नृपतीत्यो विगतभयो जी
 वार्ककुजदिनकरैः सहितैः १४ शत्रुभयात्सोद्देगो मानकलाव्याजितो बानुजः कुत्सति
 चरितः कुर्वीसितार्कः रविभिर्घृते भवति १५ पापकरा जायते नीचाचराः सहस्वजनहीनाः
 आजीविनश्च पुरुषाः शशांकवृधभूमजैः सहितैः १६ प्रणितांगस्त्रीलोलश्रौरः कांतश्च
 संमतः स्त्रीणां भौमशशांकसुरैरेकस्यै श्रंडरोषश्च १७ दुःशीलयाः पुत्रः पतिश्च त
 स्याः सहदेवनिदिष्टिः कुजभृगुशशभिः सहितैर्भूमणरुचिः शीतभीरुश्च १८ बाल्ये
 मृतजननीकः क्षुद्रो विधमश्च लोकविद्विषः जायते नरो योगे भू सतशशिभास्करपुता
 नां १९ धनवान्कल्यो वाङ्मते जस्वीत्यातिमान्चिपलकीर्तिः वद्रमित्रभातसुतो बुधेन्दु
 सुरपूजितैर्घृत्तैः २० विद्यासंस्कृतिमतिरपि नीचाचरो भवेत्समान्जातः सौर्यैर्धनप्रव
 द्धे बुधभार्गवैश्चंद्रसंयोगे २१ सुसुतो विकलः प्राज्ञो वाङ्मो च सपूजितः क्षितिजः भवति
 नरः संयोगे शौरैर्दुःशशांकपुत्राणां २२ साध्वीजनयः प्राज्ञः कलास्वभिज्ञो बह्वृत्तः सा

सा. व.
२०

धुः भार्गव गुरुशशियोगे जातः पुरुषो भवेत्सुभागः २३ शास्त्रोत्तै र्यवद्विनयवान् वदस्यो सं
गतो विगत रोगः शशिवाचस्पतिशोरैरेकस्थैः स्त्रीसंपुतो नृपतिः २४ लिपिकरपुस्तकवाच
कपुरोधसो जन्मसुसतेष्व देवविदां पुरुषाणां शशिभार्गवशोरिसंयोगे २५ सकृविः क्षाणी
नाथः सद्युवतिपतिः परार्थ उद्युक्तः गंधर्ववेदकुशालः स्याद्बुध गुरुभ्रसतेः सहितैः २६॥
अकलीना वि कलां कश्चपलो धस्यश्च जायते मनुजः सुखैरानित्योत्साही कुजबुधभगु
नंदनैः सहितैः २७ प्रेयः सानयनेत्राः प्रवासशीलो भवेद्ददन् रोगी रसते प्रहसनशीले
वृधार्कि रुधिरैः सहैकत्र २८ नृपतीश्वः सत्सुतवान् विलाशिनीभ्यः सदा प्रवदस्योत्थैः
सकलजनानंदकरो भार्गव गुरुभ्रनजैः सहितैः २९ नृप संमतः कृष्णांगो नीनीचाचा
रो विगर्हितो मित्रैः भवति नरो विगतघृणाः तौरज्य कुजशोरि संयोगे ३० चरित्रविहीन
यः पुत्रो भर्ता भवेत्सुखविहीनः नित्यं प्रवासशीलः संपुत्रैः शोरिकुजश्रुत्रैः ३१ सुननुः
क्षितिपारगणो नृपतिः सुभागस्तथा पद्युलकीर्तिः बुधगुरुश्रुत्रैः सहितो भवति नरः स
त्यवचनश्रु ३२ स्थानधनैश्चर्ययुतं प्राप्तं बहुभोगिनं स्वदारानं धनिसोख्य युतं शुभं
जनयति बुधार्कि शोवारवाः ३३ सुखरो धृती नृपवाक्य पर युवति रतो भवेद्विषमशीलः
बुधश्रुत्र सूर्यतनयैः कलास्थ निजः स्वदेशात् ३४ नृनकुर्के लेपिच जातो भवति नरो
भूपतिर्विपुलकीर्तिः गुरुभार्गवदिनकरजैरेकस्थैः शीलं संपन्नः ३५ पापैर्युक्तो चंदेमातर २॥

भावः प्रकीर्तितः प्रायः सूर्यपितृस्तथान्यैः शुभं वदेन्निश्चितैर्मिश्रं ३६ प्रायः शुभासमेता धनम
 मियशो न्वितनपतिचेष्टं उत्पादयन्ति मनुजं मूढं दुर्लभं दुर्लभं ३७ पापासुर्योपि सहिताः
 कुर्वन्ति नरं सुदुर्बलं लोके दारिद्र्यदुःखतपंगर्हितं स्तं विनयहीनं ३८ इति श्रीमत्कल्याण
 वर्मविरचितायां सारावल्या त्रिगुहयोगाध्यायः ॥ ॥ लिपकरतस्करसुरवेरोगीमायाप्रपं
 चकुशलश्च बुधरविभोमशाशाकैरेकर्तुं गतेः प्रमान्भवति । धनसाम्प्राणनो नित्यं
 तेजस्वीनीतिमान् विगतिरोगः कर्मसमर्थो निप्राणः शशिकुजगुरुभास्करोः सहितैः
 २ आर्योद्भूतभगवत्तः सुखभागिनिपुणार्थसंग्रहणशीलः विद्यासुतदारयुतः शशि
 कुजभास्करोः सहितैः ३ विषमशरीरोद्भूतोऽधुन रहितो याचितो महात्मुखः गद्यः सर्व
 स्पतथा रविशशिकुजशोरिसंयोगे ४ सौवार्तिकः सुताक्षः शिल्पकरो महाधनोधीरः ॥
 जातः स्यान्निरुजतनुः शशिवुधगुरुभास्करोः सहितैः ५ कवलः सुभगो वाङ्मयी हस्वोत्
 पसंमतो मनुजः जातः स्यादेकस्थैः रविशशिवुधभागे विसततं ६ मातृपितृविप्रयुक्तो
 धनसौख्यविवर्जितो भूमाणा शीलः भिक्षाशतान्यमतकोरवी दुसौम्यार्किर्निर्विकल्पः ॥ ७
 सलिलमगारणानां स्वामी स्यात्सौख्यभक्तनपतिपूज्यः अक्रार्कगुरुशाशाकैरेकर्तुं गतेः
 प्रमान्निप्राणः ८ सामयनेत्रस्तीक्ष्णबद्धसुतवित्तो वरांगनाश्रमग सूर्यश्चंद्रशोरैरेक
 स्थेर्जायते मनुजः ९ वनितासदृशाचोरः १० सत्यं न दुर्बलः शरीरः भीरुसर्वत्र भवेदर्थे

सा. व.
२१

दुसितासितैः सहितैः १० श्रोत्रसूत्रकारः चक्रकरो वापि पल्लदारधनः दुर्वात्नीरनशीलः
समगतैर्कजीवबुधभोमैः ११ परदाररतश्चोरो विषमाक्षो दुर्जनो विगतसत्त्वः भवति
प्रसवे प्रसूयो रविसितबुधभूमिजैः सहितैः १२ योधः प्रज्ञस्तीक्ष्णो नीचाचारः कविप्रधान
श्च मंत्रीचभूपतिर्वा बुधार्क कुजशौरि संयोगे १३ शुभगः पूज्यो लोके धनवान्तरपसंमतो
भवेत्ख्यातः रविभौमजीवशुक्रैरेकस्यैर्नातिमान्पुरुषः १४ सौम्यादोगुणमात्यः सि
द्धार्यो बंधुमित्रसंपुक्तः भानुकुजजीवशौरैः संपुक्तैः स्थान्त्रपाभिसतः १५ विकलो
नीचाचारो विषमाचारो लोकबंधुविद्विषः सूर्यकुजशुक्रशौरैः परभवसर्वतो याति
१६ धनवान्तरशुखप्रधानः सिद्धार्यो बद्धमतिप्रहृष्टश्च भानुबुधजीवसुक्रैर्भवति पु
मान्तराशिगतैः १७ क्षीयाचारो मानी कलहरुचिः सहजवान्तिरुत्साहः अर्कैर्कि
बुधशौरैरेकस्यैर्जीयते पुरुषः १८ सुखरः शुभगः प्राज्ञो मदुःसौख्यः सत्यशोचसंप
न्नः धीरो मित्रसहायो रविसितबुधशौरि संयोगे १९ लब्धः कविः प्रधानः कारुकना
योधिपश्चनीचाक्षो आदित्यार्कसितैर्ज्यैः एतौ ज्ञातो भवेद्विद्वः २० शास्त्रकुशलो नरे
दः समहामात्रो यवामहामात्रो यवामहबुद्धिः शशिकुजसौमजजीवैरेकस्यैः पुमा
नधातः २१ भवति सकर्माभिरतः शशिकुजसौमजजीवैरेकस्यैः पुमान् बुधशौ
रिमानसंपुक्तो प्राज्ञो बद्धमित्रसखः शशिशुक्रबुधभार्गवैः सहितैः २२ कलरुचिर्निद्रा २९

लः नीचः स्यादधिकी पतिश्रुभगः बंधुद्विद्वानसुखी शशिकुजबुधभार्गवैः सहितैः २३ शूरोहि
 मात्रपितृकोटुः कूलजो बद्धकलत्रमित्रसुतः विकलांगः सुकलत्रः कलसहोती वमान
 संयुक्तः २४ बाधिरोधनवान् शूरः सोन्मादो वाक्पटुस्त्रिः प्रकीर्तिः सतिमान् चित्रो भोमं
 दुशनैश्चरसरेज्यैः ३५ कुलटापतिः प्रगल्भः सर्वादौ नित्यमेव सोद्देगः जातः पुरुषो वश्यं
 शशिकुजमकुजभार्गवै भवति २६ विद्वान् विमातृपितृकः सद्रोधनसंयुतो श्रुभगश्च भ
 वति नरो विगतरीपुबुधशशिरुभार्गवै सहितैः २७ कृतधर्मकीर्तिरग्नस्तेजस्वी बंधुवत्स
 भो सतिमान् नृपसचिवः प्रवरकविः शशिवुधजीवार्किर्भिः सहितैः २८ मात्रारहितः श्रु
 भगस्त्वदेवाधी भूमितो भूमागशीलः बद्धभार्गी सत्यपरः शशिवुधभगुशौरिभिः सहितैः २९
 परदारगमनः शीलो विशालभार्यो विपन्नबंधुश्च राज्ञो लोके च द्विष्टः शशीकविबुधेज्य
 भगुशोरैः ३० स्त्रीकलह रुचिधत्तभाक् पूज्यो लोके च शीलसंपन्नः भवति पुमान्तिरुज
 तनुर्वुधारगुरुभार्गवैः सहितैः ३१ शूरो विद्वान् वाग्मी धनसहितः सत्यसौ च संपन्नः वा
 दीद्वंद्वसहितैर्वुधार्ककुज शोरैः ३२ स्थान्मत्तः परिपुष्टः कठिनांगो युद्धदुर्मदः रघ्यातः
 रमते च सारमेयैः स्थानक्रीडावुधारयमभार्गवैः सहितैः ३३ तेजस्वी वित्तयुतः स्त्रीलोलः
 साहसपयश्च पलः भोमगुरुश्रुक्रशोरैरेकस्यैर्जायते कितवः ३४ मेधावी शासुरतः
 कामासक्तो विधेयभक्त्यश्च बुधजीवश्रुक्रशोरैः सहि स्थितैस्तीव्रसंयोगः ३५ इति श्रीस

सा ० स

२२

५९०
कल्याणविरचितायां सारावल्यां चतुर्गृहयोगाध्यायः दुःखीवद्गुप्रपंचो जायाविरहेण तापित
शरीरः भवति प्रमाने कस्यैः रवींदुकुजजीवचंद्रसुतेः १ परकर्मकरो नित्यं बंधुसहृद्दि
कृतो विगतलज्जः लीवैर्जातिच सरं रविकुजशशिभ्रुक सौमेष्व २ अल्पायुधनमा
गदीनो भवति हि सर्वसर्वहीनः विकलत्रो सुतमित्रः शनि सूर्यबुधेन्दुभूमिसुतेः ३
जात्यंधो वद्गुदुःखीनात्पितृभ्यासदैवसंत्यक्तः भवति नरो ज्ञेय रुचिः कुजेन्दुबुधभा
र्गवार्केष्व ४ बुधः कुशलसमर्पः परवित्रहरः परोपतापी च पिशुनः खलुश्च ५ रुचः
शनिशशिकुजजीवदिवसे शोः ५ मानार्थविभवहीनो मलिनाचारः परंगनाभिरतः
पंचभिरेकस्यै स्यादित्ये शशिशुक्र निभौ सैः ६ मित्रज्ञे वद्गुभिर्भौवो नृपसचिवो दंड
नायको वा स्यात् रवातः सुतकीर्तियुतो बुधेन्दु रविजीवशुक्रैश्च ७ भीरुप्रियसंत्यक्तः सो
न्मादो वचनमुनिपाल्यश्च ८ परान्तभोजो बुधेन्दु गुरुसूर्यरविपुत्रेः ९ दीर्घो रोमसगा
त्रो मंदो साहसुषार्थप्रमहीनः स्यात्वं च भिः रेकस्यै रविचंद्रबुधार्किभ्युपुत्रेः ९ वाड
मींदुजालनिरतश्च लवित्रस्त्रीवल्लभो नतिमान् वद्गुशत्रु विगतभयौ रवींदुगुरुशु
क्रभान्शुतेः १० वामो नुरगतगस्कीतसेने पतिर्विगतिशोकः राज्ञोऽप्योतिशुभगो बुध
विजीवशुक्रै स्यात् ११ नित्योद्देगो रोगी भिक्षां भुक्तो गृहं गृहं गत्वा जीर्णमलीनसवासा
रविकुजबुधजीवरविपुत्रैः १२ व्याधिभिरसि संगतः स्यात् भयोतिदुःखसंतप्तः भूमति २२

कृति धितः पुरुषः कुजार्क रविशुक्रशशितनयैः १३ विलसन्नुधातुपारदारसायनेष्वनि
 बद्धः पुमान् भवति एभिः प्रसिद्धकर्मक्षितिस्तुतः विजीवसितशोरैः १४ बद्धशास्त्रज्ञान
 पदुमित्रहितः संमतो गुरुणा धर्मपरः कारुणिकः सूर्यास्तितशुक्रबुधजीवैः १५ सा
 धुः किल्मषहीनो विद्याधनसौसत्त्वसंपन्नः बंधुहितो बद्धमित्रो बुधेन्दुवर्गकुजार्कबु
 धजीवहिमकरगोः १७ बंधुबंधनरागात्रैर्विद्वान् लोकेषु पूजितो भवति निःस्वो विक
 लशरीरः कुजशशिवुधशुक्रमंदैः स्यात् १८ बद्धशत्रुमित्रपक्षः परार्थहन्ता भवेद्विग
 तशीलः एकस्थैरभिमानी बुधेन्दुकुजशुक्ररविपुत्रैः १९ प्रेक्ष्यो मूर्खः लीवो मलिनो
 चौरातिदुर्भगो विकलः भवति नरो धनरहितोः शशिकुजगुरुशुक्ररविपुत्रैः २० न्य
 मंत्री न्यपति समो गणनायः सर्वलोकश्च एकर्द्धे भवति नरो चंदेन्दुजजीवशनिशुक्रैः
 सतमस्वः सोन्मादो राज्ञां मंत्रीति बल्लभो विगतशोकः निद्रातुरादुरिदुः कुजबुधगुरु
 शुक्ररविपुत्रैः २२ इति श्रीमत्कल्याणवर्मविरचितायां सारावल्यां पंचगुहयोगाध्यायः
 विद्याधनधर्मरतः क्षामो बद्धभाषको विक्रयमतिः एकभवनोपपातैः बुधेन्दुरग्यारगुरु
 शुक्रैः २३ दाता परकर्मरतः चलस्वभावो विष्णुसत्त्वश्च समते विजने देशे रवीन्दुबुध
 २२ ज्ञागुरुविजैः २ चौरः पदारतः कुर्यात्स्वजनैर्निराकृतो मूर्खः स्यान्मूर्खो विसरवो बुधे
 दुरग्यारशनिशुक्रैः ३ श्रार्थपताना महितो रणोत्करो लीवो राघाणोत्करो लब्धः पिशुनः

सा. व.

२३

५९२
एयो लिशुभगो रविशशिभोमेज्यसितशोरे ४ मंत्रीनपस्यशुभगः तातिपुतोभवतिशोकसंतपः
अकलत्रोधनहितोरवींदुवधजीवसितशोरेः ५ तीव्रेषुभूमतिसदापुत्रेदारैर्धनरहितश्च व
नयर्वतोपिसेवीवुधाररविजीवशानिभुक्तैः ६ नित्यंशुचिः प्रतापीवद्रुवतिरतो नपप्रियो
मंत्री धनसुतसौरव्येपुक्तः कुजार्कसितचंद्रवधजीवैः ७ प्रायोदरिद्रुदुरिवितमूर्खः प
दुपंचसंपुतैर्विगृहे अन्योन्यदर्शनादिपिफलमेतत्कंदनप्राद ८ इतिश्रीसारावल्या
सदुगृहयोधायः ॥ ॥ गोव्यानिरुक्ताश्चतुसांदि संस्थेय्यासाहुह कैरपितापसानां।
जन्माहतेवामपरेर्मुनीद्वैः साचोदितांस्तान्कथयामिचित्र १ सूर्येदुभुक्तेज्यमही
सुतेषुसूर्येदुसेतात्मजभूमितेषु एकस्थितेषुप्रभवेत्तपस्वी भान्वा रशोरिज्जसितेषु
चैवं २ केजंदुसूर्येदुपुरोहितेष्प्रलीदृणां प्रचंद्रार्कशशांकजैश्च सूर्येदुभुपत्रशने
ज्जोरैसादे कर्हगेः प्रवृजितो मनुष्यः ३ आदित्यभुक्तार्कशशांकपुत्रा भौमार्कसो
मात्मशोरयश्च एकर्त्तसंस्थास्तपसिस्थितानां कुर्वतिजन्मप्रसभं ग्रहंद्वाः ४ सितार्क
भौमार्कसुतामहाबलासुरेज्यभूमात्मजसूर्यशार्यः कुजंदुवागीशशानैश्चरापिमे
संगासितावैजन्मयंतितापसं ५ कुजार्कसोमात्मजदेवचंदनैः कुजार्कचंद्रात्मजसूरि
भार्गवैः रवींदुभौमासितदानवप्रियैर्भवतिसुताः वृत्तसंयुतानराः ६ सितारसूर्यात्म
जजीवभास्करैः कुजंदुदेवेज्यवुधार्कचंदनैः सितेदुपुत्रार्कशशांकभूसनैर्भवेत् २३

पृथिव्यवपर्वताल्लयः १ चंद्रोदुपुत्रारसुरेज्यभास्करैः शशांकसूर्येदुजशुकभूमिजैः स्थि
 तैररसीभिः सहितैर्नसंभवा भवन्ति विद्याप्रतथादृढवृताः ८ रवींदुभौसंदुजजीवभागा
 वैः शकांशांकभौमार्किबुधेज्यभास्करैः कुजेदुशुकार्किसितेदुसंभवेर्भवेदमीभिः
 सहितैर्नरोवृती ९ सितेदुजीवार्कजसूर्यलोहितैः सितार्किभौमार्कशशांकसामजैः
 एकत्रजातैर्गगनेचरैः सदाभवन्तियातामुनयोयशस्विनः १० कुजज्ञवागीशसितार्किभास्क
 रैः सितार्कजीविंदुजचंद्रभूमिजैः बलप्रधानैः सहितैर्विहंगमैर्वृजत्यजातः परुषस्तप
 स्वी ११ रवींदुवागीशशानैश्चरैश्चशानैश्चरैर्दुर्कसितैरवरयं रवींदुपुत्रद्वितितेजंदुपूज्यैः
 स्तपस्विनः स्युः फलकंदभुक्ताः १२ वक्रार्कसोमात्मजदानवेज्यभौमेदुवागीशशशा
 पुत्राः एकर्क्षगाजन्मनिसत्यजंतो भवेद्दुतीवल्ललचौरधारी १३ शशींदुपुत्राद्विति
 जार्कपुत्राबुधक्षमापुत्रसुरेज्यशोराः एकर्क्षगाभ्यस्परैर्नरस्यसूतौकुर्वन्तंजातैपसमे
 वकांतं १४ चंद्रार्किभार्गवशशांकसुतावल्लिष्टाजन्मप्रदासाफलशाककृताशतानां
 मंदेदुवाक्यतिसितानियन्तंयतीन्ताजन्मप्रदासकललोकनमस्कृतानां १५ रविकुजश
 शिकुजगुरुशशिशुकैश्चंद्रभौसजसूर्यः सितगुरुविमंदेशुकजीवेदुवक्रैः कुजबुध
 सिचंद्रैरेभिरेकक्षजातेभवन्तिगिरिवनौकासापसः सर्ववद्यः १६ सितशशिकुजगुरु
 मंदैश्चंद्रैः कुजभौमरेवगुरुशुकैः रविकुजशनिबुधजीवेभवन्तिप्रमान्दुःखितोदी

सा. व. ०
२४

नः १७ कुजार्किदेवेज्यसितेन्दुपुत्रैः शनीज्यसोमात्मजचंद्रभोमैः समंगतैः स्युर्वलिभिर्वन
 स्याज्जटाचरावल्कलधारणश्च १८ भान्दिदुर्जेंदुकुजजीवसितारिपूज्यैः सूर्येन्दुभौमगुरु
 शुक्रशानैश्चरश्च शोभोत्पवश्यभिहतापसरूपमेभिरेकद्वैर्गैर्जनवासिनराहवजः १९
 प्रवृज्ये शदिनकरगते भक्तिं संतोतिमात्रं प्रवृज्यानां सुबलसहितैर्वीर्यमाद्गृहेंदुः
 संपूर्णियां वनमुपगति प्रचुनैतैर्वद्भुतं वीर्योपतैर्भवति वद्भुतमिदं लज्जानुपूर्व्या
 २० प्रवृज्यापास्वामी रविमखितनुर्निरीक्षितोचान्यैः याचितदीक्षोभवति हिर्यव
 नाधिपतेर्मतं चैव २१ शशीदेवकाणोरविजस्यकुजार्किदृष्टः प्रकरोति तापसंकुजा
 प्राके वारविजेन हृद्यो नवां शतुल्यं कथयंतितोपुनः २२ जन्माधिपः सूर्यसुतो न ह
 द्यः प्ररुचस्य सत्तौ आत्मा यदीक्षा कुरुते च वश्यं पूर्वोक्तमत्रापि विचारणीयं २३ जन्म
 पतिर्विकलांगः पश्यति शौरीचतुस्रये प्रबलं यस्य स भाग्यविहीनः प्रवृज्यां प्राप्नुयात्
 यः २४ गुरुहिम - रवीणामेकपदोदयस्य गगनतलगतो वा वा रजन्मात्यमूर्तिः अ
 विकलबलाभाज्जातूर्यपुत्रेण हृद्यो जन्मयति खलु जातं तापसंदुःखभाज २५ कुम
 दगहनबंधुः सोम्यभागे वलिबं विपति गमनशीलं सोऽनुगात्यं तमेव यदि दिनकरपु
 त्रः पश्यति प्रापूर्वीयो भवति सुवननाथो दीक्षितः स्यात्तथैव २६ अतिशयबलपुत्रः
 शीतलः अक्षपक्षे विपतिचबलरिक्तं प्रेक्षते लग्ननाथं यदि भवति यस्वीदुःखितः शा २४

कनस्रोधनजनपरहीनः कथूलधान्नपानः २१ शौरः शुभभागस्वः पवपतिचंद्रगुहंस्त
 येवान्यान् नृगांशेनप्राप्तेजनयतिदीक्षान्वितं पुरुषं २८ एकर्तुगतेः सर्वजन्माधिपतिनि
 रीक्षतो यस्य दीक्षानस्यावश्यंभवतीतिपुरातनैः कथितं २९ अग्नीतां परचारकागिरि
 नदीतीराश्रमेतापसाः सूर्याराधनतत्परागणपतेभक्ता उमायाश्च गायत्रीयपतांव
 नेनियमिनां गंगाभिषेकार्थिनां कैसारवृत्तसेवितामधिपतिस्तेषां च वै भग्नकरः ३
 वदश्रावधमसधूलिधवलाशौचवृत्ते ये स्थितावाह्याः पपरतावनेनियमिनां भक्ता
 श्रुतिः संगिनः सिद्धांते खलु सोमनाम्निरताः कापीलिकानवरायेषां नावकतां
 गताः शशिधरः शशां वृषेनद्युतिः ३१ उपासको बुधिसमाश्रयंगताः प्राखां विना पांडुर
 भिक्षवश्च ये देवासंसारकृपया जिते द्रिया प्रभु सदैवी क्षितियः प्रकीर्तितः ३२ आजीवि
 नां कुहकिनां समयोधिकारे ये दीक्षितास्तनुभूतः खलु गारुडे च तत्रे मयूरपिशिता
 शतयोश्च पुत्रास्तेषां शशांकतनयोधिपतिर्निरुक्ताः एकं नो यतिवावहेति मुनयो
 दंडान् वार्या वरावान् प्रस्यमुपागताः फलपयो भक्षाश्च सद्दिक्षवः गार्हस्थे कतुदीक्षि
 तानियमिनः सद्गुरुचर्यचतातेषां दंडुपतिः सुरेन्द्रसचिवस्तीर्थेषु यस्मात्तकाः ३४
 पाश्र्पपतयस्तदीक्षावृत्तेषु ये नित्यमेव संसृताः वेदमवचरणकाणां सपितेषां नेता
 प्रभुकीर्तितः शक्रः ३५ पाखंडवृत्तानिरता दिगंबराश्चेतभिद्वयो ये च तेषां सधिपति

सा. व.
२५

ग

रर्किः श्रावकवारुलंविनश्चदुस्नापसः ३६ प्रकथितमुनियोगे राजयोगो यदि स्यादश्रुभयः
लविषाकं सर्वसुखं लयपञ्चात् जनयति पृथिवीशंदीक्षितं साधुशीलं प्रणतं न्यशिरासिः
यष्टपादाब्जगुप्तं ३७ इति सारावल्यां प्रवृज्यायोगो ध्यायः ॥ यवनाद्यैर्विस्तारतः कथिताया
गास्तनाभसानाम्ना अष्टादशसगुणितास्तेषां द्वाविंशतिहवस्ते १ नौकूटध्वजका
र्मकं प्रगाढकवभ्रदामिनीपाशाः वारणसरोक्षमुशलावापीहलशरसमुद्रचक्राणि २
मालसर्पौर्ध्वदुःकेदारकैदाविहंगपूथाश्चयुगशकटशूलदंडा ३ रज्जुः शक्तिर्ध्वानलोलोमलः
३ सचराचरस्य जगतो योगैरभिप्रकीर्त्यते प्रसवः आश्रयजाता तत्र प्रादुर्भूतिगिष्ठा मुशाल
रज्जुनलयोगान् ४ गो-लयुगश्च शूलकैदारारयापाशास्तद्वानवीरणः सप्तैते संख्याः
पूर्वाचार्यैः समुद्दिष्टाः ५ द्वेचदलयोगसंज्ञे भुजंगमाले पचरणोक्तं आकृतियाता विंशति
रूपैः कथिताश्च सावित्र्यैः ६ आश्रययोगे ज्ञातो भूमिपति सौरव्यलाभगुरागुक्तः मुन्येन
मिश्रतास्ते विगतफलास्तदायोगाः ७ नंदतिस्त्रैर्भाग्यैर्नृपपंथी लब्धधनान्नपपया
ख्याताः प्रायेण सौरव्ययुक्ताः चाकृतियोगेषु ये ज्ञाताः ८ परभाग्यवसौरव्याः परभाग्ये
रेवजीवितं तेषां संख्या संज्ञैर्ज्ञाता ये पुरुषाः सर्वतो विकलाः ९ क्वचित्स्वभाग्ये क्वचि
देवमेव क्वचित्पराभूपतितः फलं च क्वचित्सर्वदुःखमतीचकथं समाजयोगे पुरुषो लभे
त १० ह्येरादिकं दैवैः सप्तैर्गतेः क्रमेण योगास्तुः नौकूटध्वजकार्मकमुद्दिष्टाः ११ २५

सा. व.

१०

पूजिते धनसमृद्धः सनफायां रविपुत्रे कृपासु गुह्यो भवेत्तु लिनः १४ इति श्रीसारावल्यां सन
 फा प्रकारां ध्यायेत्कादशः ॥ ११ ॥ चौरः स्वामी ह्यः स्ववसे मानी रणोत्कटसेव्यः क्रोधी श्लाघ्यः
 सुतनुः कुजेन फायां गल्मश्च १ गंधर्वाख्यः पटक विः प्रवक्तान् पत्राप्तसत्कारः रुचिरश्रमगो
 ऽनफायां प्रसितद्वकर्मा बुधेन भवेत् २ गंभीरैः सख्यमेधास्थानयुतो बुद्धिन्त्यप्राप्तप्रयशाः ॥
 अनफायां त्रिदश गुरौ संज्ञातः सत्कविर्भवति ३ युवतीनामतिश्रमगः प्राण्यीक्षितियश्रोगो
 पतिः कान्तः कनकसमृद्धश्च पुमान्स नफायां भार्गवे भवति ४ विल्लीर्णभुज सुवेरैवाग्रहीत
 वाक्यश्रुतुष्यदसमृद्धः दुर्धारिताजनभर्ता गुणसहितः प्रचवान् रविजे ५ इति श्रीसारा
 वल्यां अनफा प्रकाराद्वादशः १२ आन्यति को वद्विज्ञो निपुणो निसदो गुणाधिके लब्धः ॥
 छद्वा सती प्रसक्तः कुलाग्राणी शशितिभौम बुधमध्ये १ ख्यातः कर्मसुकिते वा वद्वधन
 वेरस्त्वमघोणध्वः आरक्तकोरगुर्वोः संग्रहशीलो शशितिमध्ये २ उत्तमरो मालिरमो विवा
 दशीलो सुविद्ववेद्योरः व्यायामीरणशूरः सितरयोर्मध्यगे चंद्रे ३ कुत्तितयो घिदुमणो
 वद्वसंचयकारको व्यसनतप्तः क्रोधी पिशुनो रिपुमान् वमारयोः स्यादुरुधुरायां ४ क
 र्मपरः शास्त्रज्ञो वाचाटः सत्कविर्भवेत्तु पतिः त्यागयुतो विख्यातो गुरुबुधमध्यस्थि
 ते चंद्रे ५ प्रियवाक्सभगः कान्तः प्रकृत्यं त्रगे यदि सत्कृति कृन्तपतिः सख्यः शूरो मंत्रीव
 धसितयो रुरुधुरायां ६ देशदेशंगधतिवित्तपरो नाति विद्यासहितः चंद्रे न्येवाष्ट ७

विवर्जिताः शशांकस्य केमुहर्तेतिकथः शशानिसमस्तगृहेदृष्टे २ सुनफानकासुखासि
 योगासिसंगुणावधिः संख्यादौर्धराणां प्रत्यक्षविधौ समाख्याता ३ श्रीमान्स्ववाङ्मविभवोवद
 धर्मशीलः शास्त्रार्थवित्पुण्यशः स्वगुणाभिरामः कान्तः सर्वोदितिपतिः सचिवोयवास्या
 त् सूनः प्रमान् विपुलधीः सुनफाविधाने ४ बाप्तीप्रभुर्धनपतिर्निरुजः सशीलोभोक्तान्न
 पानकुम्भमांवरकामिनीनां ख्यातः समीहितगुणोति समः सचित्रोयोगेनशाकरकृतेऽनफ
 जेसवेयः ५ वाग्बुद्धिविक्रमगुणैः प्रथितः पृथिव्यां स्वातंत्र्यसौख्यधनवाहनभोगभागी दाताकु
 टं वजनपोषणालब्धयेधैः सहजवाग्दुरुधराप्रभवधुरिस्थः ६ कान्तार्थवंधुर्गृहवस्त्रसह
 दिहीनोदारिद्र्यदुर्गददैन्यमलैरुपेतः प्रेक्षांखलसकललोकविरुद्धबुद्धिः केमुद्रमभ
 वति पार्थिववंशजोपि ७ केंद्रादित्यैर्गृहेयोंगाः कौर्त्तितायेनफादयः तेष्वधानसमाह
 स्वाचंद्ररूपादिचिंतयेत् ८ भोमादीनांकुलदेशं जातस्य फलवंधुः विज्ञाय प्रवदेत्सम्य
 कसुनफादिकृतंफलं ९ विक्रमचिन्तः प्रायोनिद्वारवचनप्रभूपतिश्चंद्रः हिंसोर्दिववि
 रोधी सुनफायां भोमसंयोगे १० प्रतिशास्त्रगेयकुशलो धर्मरतः कायकृन्मनस्वीच स
 र्वहितोरुचिरतनुः सुनफायां सोमजोभवति ११ नानाविधाचार्यख्यातेनपप्रियंवापि॥
 सुकुटवधनसमृद्धं सुनफायां सरुक्कुरुकुरुते १२ लीलेनविज्ञागृहपञ्चात् नुस्यदाह्यः स
 विक्रमोभवति नृपसत्कृतः सवेखोदतः शुक्ले सुनफायां १३ निपुणमतिग्रामपुरैर्नित्यं सं

त्य

मयदेवरेग्रहः दशमापैरतोयुक्तप्रतिशीत्यातिपतंभवेत् चतुष्टयगतः सोमः पापश्चा
ष्टमवर्तिताः चंदोविलातात्यष्ट्यः षडशीत्यायमेवजेत् पापास्त्रि लाभसृष्ट्याष्टः षष्ट
ष्टमगतः केंद्रगुहेत्रितासृष्ट्यामनायाश्चिरायुषः लग्नद्रिकोलेतिधनयकेंद्रग्रहासृष्ट्यः प
चचतुष्टयोवा जातः श्रियं प्राप्तिर्जितं प्रियत्तुजीवेत्तयज्ञात्पतिः परं हि जीवेलग्नश्चरातेंद्र
केंद्रकोलाविवर्तिताः पापास्तुयानिसतात्तुजीवेद्वर्षशतंतरः निशाकरेलग्नतेस्वभागे
मीनस्थितेवायदिवकुलीरे ग्रहेर्विहीतेस्वचरैश्चतुर्भिः केंद्रस्थितेर्नागशतंसतीवेत्
सिंहेविलग्नैरवचरैश्चतुर्भिस्त्रिकोलागैर्जितं वतितावदेव त्रिभिर्ग्रहेः सोचयुतेर्विलग्नैर्दृष्टे
लीरेसगुतेतथैव मृगेकुजेर्कर्मिदिदेवपूजेकेंद्रेषुशेषाः परमायुश्च भूगैर्चतुर्थस्तु
रोवि। लगेसेंदौशतैकर्मलिपापहीते जातेनरोस्मिन्समुपैतिदीर्घमायुश्चविषय
शासासमेतां लग्नेमृगपरार्द्धेपूर्वार्धेनोमसंयुते लग्नेशशांकसहितेगुरोकेंद्रपरं
वयः चापपूर्वार्धगेजीवेलग्नैरपरभागे सेरिः केंद्रभूगैः पुत्रसंचंद्रपामंवयः कथासौ
पूर्वार्धगेसोम्येपार्धे लग्नभागे ग्रहेस्त्रिभिर्वस्वेभूस्थेर्जातस्तुपरमवयः पापास्त्रिषष्ट
भाष्याः सोम्येलग्नतभागे लग्नेसेरौगुरोकेंद्रभूगैवापरमंवयः नृपुग्नपूर्वार्धगेधरा
तमेलग्नैपरार्धेस्तुगुरोविकोकात् केंद्रचविद्वांसहितेज्जातंशतात्परंजीवतिपुण्यभाक्च
अनिमिषपरान्ताशकेविलग्नैशशितनयेगविपंचवर्गलिप्ते भवतिहिपरमायुषः प्रमो

599

तोयदिसहितः सकलः स्वतुंगमेव गृहस्थसिंहिते कुलीरलगे शफितनये भृगुजे च के
दुयाते भवरिपुसहोयगे अशेषैरमितमिह युरजुक्तमादित्यत्वात् लगे घटे देवगुरो स
षष्ट्यये गुरो भासरो बिलगे जातः परं वृक्ष परं प्रयतिरसायनाद्यैर्दशवर्द्धितं तत् सिंह
विलजे सजुं रौभुगे तु कुलीरगे सोमसुते धनस्य पापग्रहेः षड्जिदशायगे अतः सवर्ष
समुपेति जातः दिनेशमौमे हिवुके बिलजे मंदान्विते भोगियतो व्ययस्य सेषैर्ग्रहेर्म
सुयुगं प्रपन्नैः सह सवर्षद्वयमज जातः पुजे रिलगे सरवो सुखस्य माने यमे भूमिसुते क
लजे रिपे प्राशं केवल पूर्ण युक्ते रसायनाद्यैर्द्विसहस्रमायुः वृषे प्राशं केतुगे विशेषा
समन्विते चंद्रजनी वशुके जातः सुदेवंदुपदं प्रयाति शेवैर्ग्रहेर्धर्मसमन्वितेर्वा जीवे
विलगे स्वगृहं प्रपत्ते अन्ये नृयुगे भृगुजे तु केन्द्रे रसायनाद्यैर्वहवर्षजीवी जातः सुदेवंदु
पदं प्रयाति एकर्तुर्गैर्व्योमचरैरशेषैस्त्रिकोणगैः केन्द्रचतुष्टयस्यैः जातः द्विअर्तश्च प्रति
जातः सत्रः जीवे पुगंतं पुगमंत्रसिद्धा त्रिकोणे पतिर्मुक्ते केन्द्रे लोम विवर्जिते तिथते
पापरहिते जातः सत्रसन्निभः लगे वृषे अमयुते गुरो तु केन्द्रान्विते षड्जिदशायसंस्थेः
रसायनाद्यैरिह मंत्रसिद्धा जातः सुदेवंदुपदं प्रयाति शको तु लायां मकरेन्दुस्थे लगे कु
लीरे वृषभे प्राशं के जातः सुखी ब्रह्मपदं प्रयाति प्रसाधनाद्यैरिह मंत्रसिद्धा जातिः

सुदेवंदुपदं प्रयाति

कति तरेणो जाते योजे चर्चवा नृमृत्तुमभूचनो वैषां च दस ह्यं मनुष्यः वंदे विलगते स्वर्गं प्र
 याते नीचे सनो भास्वरे सप्तकेच सुस्मिन् जातो मानुषो जात मुखो नीचे त्रिपंचमिः संप्रयुक्तं
 नो चेष्टातो वैद्रे वात्रिको रो लोभ्ये केंद्रे नास्वरे वासतो मे योगे जतः परि तो धर्म शीलो जानीषा
 तः सप्ततेर्वत्सराणां अवले केंद्रो लोभ्ये निधने लोभ्यवर्तिने लग्ना धियेन संदृष्टे पाये क्वं वति
 सप्तति पंचमस्थे धरास्ते नीचे मंदेंतगे रवौ सुस्मिन् जातो मनुष्यस्तु सप्तानि धनं प्रजेत् १
 त्येवं बहु धामयाति गदिता योगात्त्व संख्या इमे ये प्रोक्ता युवतादिभिर्मुनिगणैर्निश्चित
 योगात्स्थितात् १ हाता सप्तगुहा रतिमनसा ते यांति कीर्तिं परा मे व प्रम विधौ सुत न
 समये वैवाहिके कर्मणि दोषा युराप्रोतिवगाः समस्तः शुभा शुभा मयूवनांतराः
 लग्ना ज्ञेये वा पर भाग युक्ताः शुभा शुभास्त द्विपरीत मत्यत् लग्ना दिवदूषम विवर्तः प्राः स
 र्वे वलाद्यास्त्वपरे तु पापाः प्रदीप्तिमंतो गुण कान्मुशीलः श्रीमान् शीत्यानि धनं प्रयाति
 लग्ने केंद्रे शशितुते को रो वंद्रे शुभेशतो जात सुवेद मुनिभिर्वर्षैः लिख्यततः सुखं ज
 नरा शिगताः सर्वे ह्यस्म चंद्र समन्विताः स्त्रीणां तु जनने युग्म लग्न भाग्यमुपैति सः भाग्य
 योगे बुदीर्णा युर्वदंति यवता दयः तत्पृथक् पृथगे वा कुर्वरा ह मिहिरा दयः तत्र तत्र च यो
 योगस्तदिष्टमसमेतमे कदाचित्तांतयो योगः सर्वथा न भवेद्गदा जीवे स चंद्र केंद्र स्थे लो

मोक्षितेभूपतिरुत्तमः पापशुभाणां च दशा विहिते नाना शिवर्षे नैधतं प्रयाति शनैश्चरोल
गुगतः सहस्रित्वयेत चंद्रो ययमेष्टमस्यः वेदत विज्ञात लुशौ लवृत्ते जात लुमृत्तु नयते
पुवर्षेः वापेगुलेलागतेष्टमस्येमेनेतराहे मुनि वाणवर्षेः रंध्रेचरे कामगते शरांके
पापान्वितेषामृतिनेष्टकाले संध्रगोदेवगुरौ विलगते कुंभे सपापेयदिकेंद्राशौ सर्वहपु
एपयानुशास्त्रवेज्ञा जात लुषष्टा निधतं प्रयाति केन्द्रे सपापे तनु पेय्ययत्ये रंध्रेचरे लग्न
तेहि वही लोकांतरा प्राप्यति जात सत्तुं उशौ लवृत्ते कुलपां सतनु सौरे विलगते हि वृकेश
शांके उऊकलदे गगने दिनेष्टे कवी जशुके विह न युते पुनरोचरे लो वति वर्ष वषां ल
काधिमाने विवुध रिपूये पुधेय चंद्रः परिपश्यमाने जातं तं भूमिपति धनं करोति य
स्यां लुतमं द्रूपे सते विलगते पुधमस्तुता लो वतुष्टयः परमो बुवे चराः तृतीयलाभा
रिगता लुयोगे महा पतिस्तत्रिधनं च वषां होराजन्माधिता यौ निधतं मुपागते मृत्तुता
ये च केन्द्रो गे जाते नरो स्मिन्नृज नयति तरपं कीर्ति विज्ञां चितं च वषां षड्र्युता यो नि
धनमभिहितं नंदको क्ते तदिष्टं वर्षे त्रिंशे य वास्या त्वस्विलमिति खचौर्जा यते पार्थिवेंद्रः
नंदजकाय सहितः सवितानभस्यः सौरेर्विलग्न सहितो हि वृके लुग्रेः अस्मिन्नृयोगे जाय
मानो मनुष्यः सौणी पतिर्नैधतं मष्ट वषां जीवे विलगते पुधस्य युक्ते मीने शान्तो द्वादश

शोलगस्येयमवीलिते भुगुणा वीहिते चंद्रेस्वोच्छे रिचं हरे नृदा त्वेच्छयेत्तु ह्येवापि सु
हृदं वर्गे स्वकीयेपि वा संपूर्णः शुभवीलितः शशधरो वर्गे स्वस्वो म्येपि वा शत्रूणां सवलो क
नेतरहितः पापैर्युक्तेति ते रिचं हंति मुदत्तरं दिनमणिः प्राप्तेयनशंयथा अध्याये रिचं
गल्लुषो कृच्छ्रं तातलो मया मधुवृत्ता गृहीत्वा गुर्वं भरेत्स्वरश्मणि १ इति एका दशो ध्यायः ॥
हृदिंशद्विर्वाकः सप्तमामध्यायुर्योगात् तावत्कालं नियमितं न्योगविशेषान् हंतेषु
चंद्रेण जर्तनगुणे प्रद्वेष्टुरग्रहैः शोभनत्वे चरं दैः केंद्राद्विष्ये निधनं प्रयाति वर्षस्य सुयत्तु
रादुपैति वर्षं लगे मातौ रात्रिकरेण युक्ते नो मे घात्ये सुरसंख्यवर्षैः शूरांतरे लग्नगते तदी
शेयुमं स्थिते देवगुरो रिपुस्ये जातस्तु मृत्युर्न विवक्षितं प्रयाति सात्त्विकपरेः प्रदिष्टं स
भूमिजे रंध्रपतौ विलग्नैराशौ स्थिरे वायुदिवा धराजे रिफे वृमे मृत्युमुपैति जातस्तद्विच
त्वारिसन्तानकैर्वा केंद्रगुरो कर्मणिसूर्यपुत्रे लज्जे चो वेदयुगैः समानैः त्वेच्छे विलग्नैति
तिनं दने च जीवेत्तु कर्मणिसूर्यपुत्रे जाते धनशो वत्सात्त्ववेज्ञावे दोषिवर्षे निधनं प्र
याति लगे श्वरे रंध्रगते सपापे केंद्राद्विष्ये यदि लो म्येत्वे चत्वारि विंशत्सामृत्युमेति
जातः पुत्रं तान्यथा शास्त्रमेतत् जन्माधिपे रंध्रगते सपापे पापान्विते लग्नपतौ रिपुस्ये व
लात्विता वाशमदगु विमुक्तौ पं वा द्विवर्षे निधनं प्रयाति मेघशशांके तनुगे सुश्रुते सो

रात्रिजस्तचंद्रोपिषष्टाष्टमराशिपुनः शुभेति तत्तन्निहृत्स्मयत्तदृश्यः स्यादैरवतिप्रसूतेति
शकरोशोभनत्वेचराशेशुभेति ते पूरितदीतिवालः जानस्पतिः शेषमरिष्टमाशुयथाविधेति
प्रतिवेनेतेयः प्रकाशमानेगगनेऽप्रत्येयं प्रस्थिते रतिजातस्तु सो न्याशकाजीवशाशंकश्च
जस्तोम्यानिहंसाश्रमसक्तदोषे जन्माधिपः केंद्रगतः शुभश्रेयसांतंशिशोरति सौम्यदृष्टः स्वा
रास्थितैः शोभनत्वेचरेऽदृष्टोतद्व्येविनिहंत्परिवृ लङ्गा तृतीयारिभवेत्तराहो पापेर्विमु
क्तेशुभदृष्टमाने वितथायस्यसमस्तदुष्टं तूलेयथा कायुबलस्ययोगात् सीर्षोदयस्थाः
सकलाग्रहं प्रारिष्टं हरत्यशुभं शकस्थाः २ तेंद्रुमेर्विमुक्तः शुभैस्तु दृष्टो हरत्याश्रमसक्त
रिष्टं सर्वैर्ग्रहैः परिपूर्णं चंद्रो दृष्टो हरत्यशुसमस्तदोषे नयैः स्वकीयेः प्रहरेत्तद्वितीशो यथा
तथा जन्मतिदोषजालं सौम्यग्रहैरतिवलेर्विवलेश्च पापैर्लङ्गं च सौम्यमुक्तं शुभदृष्टिपुनं स
र्वापदा विरहितो भवति प्रसूतिः पूजापरं त्वलुपंथाप्रहितैर्गृहाणां ३ दकोत्पगत्पुनेः सप्त
र्षीणां मरिचिपूर्वाणां सर्वा रिष्टं नश्यति तमश्च सूर्यो दये प्रवले अजवृषभकर्किलजे रत्त
तिराहुः समस्तकीडाम्यः पृथिवीपतिः प्रसन्नः कृतापराधं यथागुरुषे चंद्रः शुभवर्गस्थः ती
लोपि शुभेति तो हरति रिष्टं जलमिव हंत्यति सारं दासीफलवत्फलं कथितं तन्नाष्टमवष्टा
स्थाः शशिनः सौम्या हरंति कष्टफले पुवतिजनस्य कपता ज्वालितान् यन्तां यथा नूतं पापरा
शिगते चंद्रोतदीशेन निरीक्षिते सौम्यग्रहाणां वर्गस्थे कृपणेन धनं यथा चंद्रादिद्वितराशौ

दादशेशोत्तरमेवपरमयुक्तयेवक लगतंधुपयोर्वेगसुतेतत्सुसंयुतः शुभैर्युक्तः पापश्रेष्ठ
तुः स्यात्सप्तविंशते लगतद्विलोमेशयुतश्च वंशे रंध्रेचरे केंद्रगते सप्तम्ये दृष्टयुते वापरमायुरे
त्रिंशत्परं नास्ति बले विहीनाः रंध्रेचरे भाग्यधनामयुक्ते लगाधिपे रंध्रयुते तस्यैः जातस्य
तुर्विंशतिवर्षमात्रं जीवत्यसौ सोमनदृष्टियुक्ते अष्टमाधियते लगेते लगेते बलवर्जिते त्रिंश
द्वर्षाण्यसौ जीवे त्रिंशत्कृतौ व वर्तते प्रायोहि जगते चंद्रे लगेते च तथैव हि पापे दिते बले ही
ने जीवत्यायुस्तथैव च गुत्स्यौ च केंद्रस्थे लगेते पापसंयुते प्रायोहि जगते संध्यामा
मायुः षड्विंशदेव हि लगतस्थिते वासरनायके तु पापान्तरे जगृहे विहीने षड्विंशदं प
रमायुरस्य शुभैर्न दृष्टे सति सत्यमेतत् भूस्तु वंदे तनुगैश्च भक्तुं केंद्राष्टमस्थानमवेयु
तोत्र जातो यदा मायुदये शिशुः स्यात् षड्विंशये दैनिधनं प्रयाति होराशस्त्राभ्यासबलात्
संगृह्य विदुषां मुदे पारत्यक्ता तस्य रक्तं वै क प्रार्मण १० इति सर्वांश्च विंशतमृतो दशमो ध्या
यः १० लगतस्थिते देवगुरौ विशेषात् खेपनिहत्या द्विवलांस्तथैव अत्यंतसत्वे यदित्यतनाथे
सौम्यास्ति ते तादृशदृष्टिर्मात्रं केंद्रस्थिते पापदशा विहीने सभाग्यवान् जीवति दीर्घमायुः श
रांको रंध्रनाथस्तु सौम्यदेकाणसंयुतः जातः शिशुं यमयाने प्रयत्नात्तये वृद्धः जीवमा
गीवसौ म्याता मेवः केंद्रगते बली पापदृष्टे गही नश्चेत्तद्यो रिवृत्त्यभंग कृतं चंद्रे पिशा
पुराशित्यो जीवशुक्रं विदायथा देकातो सत्यं त्वेव दुष्टं पापं हरिर्यथा शुक्ले च पदे यदि

विलग्नस्ये पापैः सर्वैः पुण्यमप्यस्य चतुर्थमसि मारणे याति पुत्रो न संशयः चंद्रलगाधिपः सूर्यः स्व
 पुत्रेण समन्वितः लग्नादष्टमराशिस्थो द्वादशांशे तिष्ठति दितः षष्ठाष्टमे पापयुते लोभ्यदृष्टिविव
 र्जिते चापौलिमे विलग्नशेषोऽशेषेति धनं वृत्ते परस्परद्वेजसमन्विते वा लगेतारंध्राधिपतौ न लो
 म्ये रिफादिभे वा गधिपेन युक्ते त्रयादशांशे निधनं वृत्ति केन्द्रेषु पापेषु निशः करेण लोभ्यगृहे र्वा
 दोरावर्जितेषु षष्ठाष्टमे वा यदि वा शशांशे जातः शिशुर्विशतिवर्षमात्रे निवः सहायः सर्वो काल
 गतस्य कीटाशिशः अष्टमाधिपतौ केन्द्रे द्वाविंशे मरांध्रं राहुः सहायः द्वादशांशे चाष्टमे पि
 वा देवेत्यलग्नगोहे स्मिन् द्वाविंशे मरां भवेत् पापद्वयं तस्यैतु होतम्य न लोभ्यो पितृकर्मणि
 जातस्य पंचविंशे यमं वृत्ते मंदो देवेशत्रुणो लोभ्ये रापौलिमो पौः षड्विंशे सप्तविंशे वा मर
 तां भवति ध्रुवं चंद्रो मंदसहायस्तु सूर्यश्चाष्टमसंयुतः एकोनविंशे वर्षे जातो यमपुं वृत्ते
 पापात्तमाष्टमार्गस्थाः लोभ्यः केन्द्रवर्हिस्थिताः अस्मिन् योगे समुत्पन्ने अष्टविंशे मृतिर्भवे
 त् जन्मरंध्रपयोर्भयो निशानाथो व्ययेगुले सप्तविंशतिवर्षे वा त्रिंशद्वर्षे पि वा मृतिः रंध्रशे
 जीवसंक्षेपापे पापतिरहिते रंध्रस्थे जन्मपे कपि अष्टविंशे मृतिर्भवेत् अष्टमाधिपतौ केन्द्रे ल
 ग्ने तु बलवन्ने त्रिंशद्वर्षाण्यसौ जीवेत् द्वाविंशे जातः जन्मात् यः कश्चिदष्टमस्य अष्टमः कश्चि
 दलवान् स्वके त्रिंशद्वर्षाण्यसौ जीवेत् द्वाविंशे जातः जन्मात् लग्नादष्टमराश्यंशे भागुपुत्रस
 मन्विते पापे बलाधिके लग्ने केन्द्रादशेषे मृत्या अमोक्षसंगतो भूतैः लग्नस्थो पापकीर्तितो

चित्तदृष्टाः रविचंद्रौ मंगलमिः बुधशुक्रसौरेन्दुमित्येवत्येः रविशक्रिभौमशक्रं केर्मरतां रव
 लुपंचमिर्वर्षः रवितारायुक्तः शशिजः सौम्येद्वेविनाशयति नूतं एकादशमिर्वर्षेद्विकंपिस्थि
 तं जाते लजेरविशक्तिभौमेः शुक्रगृहे सप्तमेश शीतः दृष्टो न देवगुणा सप्तमिरष्टे विनश्र
 यति केंद्रे रविमुषिततनुः ति तिजे मंदविलोकि तो मयुतः वर्ष चतुस्केराशुमारयति किमत्र
 गति तेन लग्नाधिपतिश्चो मरणापदस्थेऽपि कुक्ष्यतां यातः शूरेः सकलैर्द्वे वर्षे द्विभि
 लुमारयति पापो विलग्नधिपतिः शक्राकुदल्पस्थितः नूरति रीति तश्चेत् चेद्राशुस्थे यदि
 वात दोशो जातः शिशुः प्रेतपुरीं न वादैः दृष्टे भग्नो संयुक्तः सौम्यवेद्यः पापाः सर्वे यत्पुत्र
 न्यदृष्टे राहो लगे पापयुक्ते दृष्टे जाते मृत्यु याति पंचाष्ट संखेः राहुः सप्तमभवने शशिसू
 र्यति रीति तो न शुभदृष्टः दशमिद्वा म्पसि हतै रदैर्जातं विनाशयति घटालि सिंह फलिनाथ यु
 क्तेन स्मिन्विलगे सति पापदृष्टे जातो यमसप्तदशे प्रयाते वर्षे द्रष्टेन युतो न दृष्टः दीर्घो दुःपा
 पसं दृष्टो राहुदृष्टो विशेषतः जातो यमपुरं याति दिवसेः कतिपैरपि जन्त लग्नाधिपति विल
 ग्ना षष्ठाष्टमांसेषु दिनेश युक्तौ जातो धर्म द्वादशमिश्च वर्षेः प्रयाति सौम्येन युतः प्रदृष्टाः
 होराधिपतिर्द्वात्रिंशे पापजितो मरणा मेव विदधाति राशिं त्रिगुणं कृत्वा वर्षे मसि न संदेहः त
 राशिदुःखाः पुत्रसूने युक्तान् सौम्याः जातो यमपुरं याति न वने देन संशयः लग्नेष्वरे वि

मोमेदयेतद्विषये शिरोहोरात्मनी लग्नकेंद्राद्विषयः जातोयौ सौहृदपुत्रेवेति मृत्युमौमः सोहोप्य
 वमेवविधे होरास्तारमगेषु सप्तमिहमगौ दौरोतु जातः शिष्टः स्वर्गगच्छति सौम्यकेंद्ररहितो
 जीवेनवे दिति तः लग्नतारमधर्मभेषु संहितां द्रुक् नौमः कर्कः द्विपंगवति चान्तकेंद्रायेते
 मंत्रीनवे दिति तः लग्नकेंद्रात्तरे वा बलिषे पापैः केन्द्रैर्धने वत्रिकेण शुक्रः सूर्यः शीतगुणैक
 संस्थानाशगद्योगमेवेति जातं ४ मेवे विंशति भागः स्यात्तु द्वात्रिंशत्कः एकविंशति
 भागस्तु सिंहेतवैलुगो वृषे च चमेः मेवे च द्रुत्रयो विंशति भागः द्वाविंशति कुलीरे तु तुला
 यांवेदभागः विंशति मकरे चंद्रः कन्यायां पुष्यमांशकः धनुष्यष्टादशो भागो मीने दशम
 भागयुक् ७ द्वाविंशतिर्नृपुमे तु चंद्रोप्येवमृतिपुदः ये ये निशंकरांशस्तु मृत्युभागविवहि
 ताः ८ तावद्विंशतरे जीतो मृत्युमेति न संशयः जन्मलग्नपयो र्यस्तु शत्रुलग्नगतः शुभः ९
 करोति मृत्युजातस्य तयोर्मिंशत्तु भाग्यं रंध्रे धरास्तु दिनेशसौ राजा तस्य मृत्युसमुपैति मासा
 नृ केतुस्तु यस्मिन्नुदिते जातो मासद्वये नैवयमं प्रयाति ११ भूपालयोगाय वज्रैः प्रदिष्टा रातः
 कुले जातधरातरेणः तेति प्रयोगस्तु तदन्यजाताः सद्यो यमं यांति न रास्तयेवे १२ भाजुर्नभ
 स्थायदिफपदृष्टौ धरास्तु तर्हेशशिनश्चगेहे जातस्तु मृत्युसमुपैति क्षीप्रे शुभेर्न दृष्टे विपुतो
 पिचैवे लग्ने ये दृक्कणानि गलादि विहंगपशधरातः मरणाय सप्तमवर्षैः क्रूरयुताश्च

३५ न

611

सामान्येति॥ सामान्यवनिताकपटपंडितावेश्यापरांपगनाभवेत्तस्यादातारं नायकं विना न हि कश्चिदपि
 यो भवति यो दाता स एव नायकस्तान् सामान्योपि येति १४ अथ ऋगारसप्रकाशप्रद्वन्मेदद्वयमाह॥
 सर्वप्रकाशमिति एषापरांपगना उद्धता सती सर्वप्रकाशमेव सर्वप्रकटमेव नायकं पतिं याति प्रकाशो रसः
 अन्यस्त्रीणां प्रियसमागमः प्रद्वन्मेदभवति एव प्रद्वन्मेदं गारसः १५ समासः संभोगं गारसः वि
 प्रलंभं गारमाह पूर्वी नुराग इति पूर्वी नुरागात्मको विप्रलंभः प्रवासात्मको वि
 सामान्यवनितावेश्याभवेत्कपटपंडिता॥ न हि कश्चिदपि यस्तस्यादातारं नायकं विना॥ १४॥ सर्वप्रका
 शमेवैषा याति नायकमुद्धता वाच्यः प्रद्वन्मेदं अन्यस्त्रीणां प्रियसमागमः॥ १५॥ पूर्वी नुरागे मानारसः
 प्रवासः करुणात्मकः॥ विप्रलंभश्चतुर्द्विस्थोत्पूर्वोत्पद्यं गुरुः॥ १६॥ स्त्रीपुंसयोर्नवालोका देवोत्प
 सितरागयोः॥ ज्ञेयः पूर्वी नुरागो यमपूर्णे स्थि हययो दशा॥ १७॥
 प्रलंभः करुणात्मको विप्रलंभः रतिविप्रलंभश्चतुर्द्विस्थोत्पूर्वोत्पद्यं विप्रलंभः॥ पूर्वोत्पद्यं गुरुः प्रवासात्मको गुरु
 रित्यर्थः १६॥ अथ क्रमेणैतेषां लक्षणमाह॥ स्त्रीपुंसयोरिति स्त्रीपुंसयोर्नवालोकात् एवं नवदशाना
 त एवोत्पसितरागयोः मपूर्णे स्थि हययो दशावस्था अयं पूर्वी नुरागविप्रलंभः गारसः॥ १७॥

अथ सामान्येन चतुर्विधा क्रियमपि पत्रे ॥ तथा अगारदसनाय कोपुत्रा पुमान् प्राक कथितस्तस्य नायकस्य पु
 त्रवरूपस्य नायिकापि चतुर्विधा भवति ताभ्याम् ॥ आनन्देति स्त्रियश्चतुर्विधा अन्तर्दासकीया परकीया पलं
 गनाचरित्राणि गोधर्मा र्थकामयुक्तस्य स्वकीया परिणीता स्यात् अन्त्या अन्तर्दाया तिस्र केवल कामिने भवे
 ति आसंलक्षणा साह ॥ १० ॥ अनुरक्तेति ॥ या अनुरक्तेन नरेण अनुरक्ता सतीया स्वयं स्वीकृता भवेति
 स अनुरक्ते सते यथा दुष्कंठस्य शकुंतला ॥ ११ ॥ यनायका देवता गुरुसाभ्येण स्वीकृता सा स्त्रीया नायका स्व
 अनुरक्ता च स्वकीया च परकीया वाप्यमना ॥ त्रिवर्गिणः स्वकीया स्यादन्यः केवल कामिनः ॥ १२ ॥ अनुरक्ता अनुरक्तेन
 स्वयं यस्वीकृता भवेत् ॥ सान्द्रदेति यथा राज्ञो दुष्कंठस्य शकुंतला ॥ १३ ॥ देवता गुरुसाभ्येण स्वीकृता स्त्रीया नाय
 का ॥ क्षमावत्पुत्रिगंभीरप्रकृतिः सच्चरित्रधक ॥ १४ ॥ परकीयाप्यन्तर्देववाच्यमेवेति जानयोः ॥ स्वयमप्यति
 कामैकासरथैवैकाप्रियंवदेत् ॥ १५ ॥
 कीया समजं तस्मात्क्षमावती अतिगंभीरप्रकृतिः सच्चरित्रवत् प्रधानचरित्रवती ॥ १६ ॥ परकीयेति ॥ परकीया
 विस्त्री अनुरक्ते देववाच्यपरमनयोः परकीयान्तरद्वयो वाच्यमेवेति न तादृग्विशेषः कोपितयापि विशेषमाह
 एका परकीया अति कामाकुला सती स्वयमपि प्रियंवदेत् एका द्वितीया अनुरक्ता लज्जया स्वयं वदेत् पर
 कामाकुला सती सरथैव कुत्वा प्रियंवदेत् ॥ १७ ॥

अथ भिन्नपदैः श्लोकोदाहरणं कुर्वन्मिति यो राजा पि निशतेतः पुरे कोतिमत्र या कृत्वा राजकिं विशिष्टो
राजा कुचलयस्य पक्षी वलयस्योत्तासंकुर्वन्मया प्रधाना भोजराजस्य श्रियं लक्ष्मी हरन् योज्यो
पिराजा बद्धमः स निशाते प्रभाते कोतिमत्र या कृत्वा राजा किं विशिष्टो चेद्भमाः कुचलयं कु
मुदस्योत्तासं विकासं कुर्वन्मया निवतानि म्रं भोजनानि च सर्वं विकासिकमलानि तेषां सो
मा हरन् अत्र कृष्टमिति भिन्नपदं वलयस्येति इत्येति भिन्नपदं म्रं भोजनमिति भिन्नपदं १३.

कुर्वन्कुवलयोन्नासस्यभोजश्लिषंरुहन्॥३॥जेगजापियच्चित्रनिशांतकांतिमत्तया॥७३॥

एकत्रयत्रवस्तुना ननेकेषां निबन्धने ॥ मृत्युं कृष्णपद्मनातं वदति समुच्चयं ॥ १३१ ॥ ॐ

हिंस्रपादकंपुरजयनिपातिः कर्णदेव नृपसूनुः श्रीकर्णनामधेयं करीव रत्नानि जगतीह ॥१३॥

अथ समुच्चयः नक्षत्राणां पञ्चमेति यत्रैवर्ण्येनेकेषां वस्तूनां निबन्धनं भवति तत्समुच्चयमनुकारं
बुधवदति कीदृशानां वस्तूनां असुखस्थानां अतीव प्रधानानां सुखस्थानां जीवानां ॥ मृत्यादाहरणं
अणहिलेति इह जगती ग्रीणि रत्नानि वर्तते तानि कानि इत्याह एवमणहियपन्नने नागरं द्वितीयो रघुनिधिः
कर्णदेवनूपस्तनुः श्रीजयसंह देवः रतीयः श्रीक शशांग मध्येयः करीगजः श्रीरोल्ह धामा वस्तूनां

अनुमानतदुक्ते ॥ यथाध्यासाधनयोर्वचः यथा यजेता लहरी च ला च लहरी व्यापादयति ध्वंयतत्रैव पतति संततम्

615

यथा अनुमानं लक्षणमाह ॥ प्रत्यक्षादिति ॥ यत्रालंकारप्रत्यक्षासिं गतः का लत्रयवर्तिनोऽतीता नागतवर्तिमा नस्य लिङीनो अनुमेयस्य ज्ञानं भवति तदनुमानमुच्यते ॥ १३८ ॥ अतीतो दाहरणं ॥ नूनं न पृथिति ॥ नूनं नृपि न तं न पृथक् दा जन्म काले विभोः स्त्री ने मेर मिषे कां भसा अहवन् अन्यथैता सुनदी सुजनो लोकः स्नानेन क थमृद्वाति १३९ अनुमागतो दाहरणं ॥ जं भजिदिति हेतुसि अहमेव मन्ये जं जित् कु भिपूर्वस्यादिशिष्यं ज्योतिस्तथा विजं भते तया प्रकटी भवति यथा तलो दुर्जनो निशा क. ३ उदेयाति १४० अथ वर्तमानका लो दाहरणं

प्रत्यक्षा लिङगतो यत्र कालत्रितयवर्तिनः ॥ सिंजितो भवति ज्ञानमनुमानतदुच्यते ॥ १३९ ॥ नूनं नृपि न तं न पृथक् दा जन्म काले विभोः ॥ अन्यथा कथमेता सुजनः स्नानेन मृद्वाति ॥ १४० ॥ जं भजित् कु भिर्जो तस्य दोषा कुरः किं करतो विभर्ति ॥ तस्मै च न श्राद्धेति सा पशुधान्य ज्ञानिनो चेत्कि मयं क्षिणोति १४१

ममिच्छुः शोभाणां बघजीकृतचापसंघितं शत्रुपेयकरकोधनो धापसगतं वशासनधनः संसृतं दाज्ञोस्वरः अत्रवस्तुगत्याद्याः पसवपिकवि प्रादोस्तेव तथाभिधानमिच्छुः लोके स्वयं वा कुरुना र्थमादि

मुखप्रभेति ॥ दोषा करं द्रमा अस्याः स्त्रिया मुखस्य किकरतां दासता विभर्ति धरति किं वि च द्रमा मुखप्रभया वदनकां त्या बाधिता गृहीता कंतिर्यस्य सः चेद्यदि नो तर्ह्यं च द्रमा अज्ञानि किं क्षि णोति किं पीडयति हेतु गर्भित विशेषणमाह ॥ १४२ ॥ न्यत्रा तस्या नायकाया लोचनोऽपि यः शो भाया हृदि हरणं तेन सा पशुधान्यः किलेति सत्ये सेवको भवति तस्य शत्रुसपीडयति ॥ १४१ ॥

प्रमाणं तस्य गतमयिवत्तु शब्देन प्रतिपादितं प्रज्ञेयता तस्य भावतः स एव तस्मिन् अवस्थेदाय तत्त्ववस्थानि सापरिसंख्या
अत्र प्रष्टव्यं तस्य धर्मस्य व्यक्तं एव तात्पर्यं प्रज्ञेयतरे तु वा ज्ञेयव्यक्तिरिति नयोर्भेदः

वा० भ परि संख्या लक्षणमाह ॥ यत्र साधारणमिति ॥ यत्रालंकारे किंचित्साधारणमेकत्र प्रतिपाद्यते कथ्यते अ
न्यत्र स्थाने तन्निवृत्त्यर्थं सापरिसंख्या कथ्यते ॥ १४३ ॥ अथोदाहरणं ॥ यत्र वायुमिति ॥ यत्र नगरे पुरं
केवलं वायुश्चोरो वर्तते केवांचोरा पौरसो रभसं पदं पुरस्येदं पौरं तस्येदं मणुवृद्धि पौरं च तत्सौरभं
य पौरसो रभस्य संपदं एतावता तत्र नगरे अथ चोराः कोपि नास्ति यत्र युवानो यौवनस्थः पुरु
रुचः विधुजना देवविभुः किंविशिष्टवधुजनात्कृतक्रोधात् एतावतान्यद्रयं नास्ति ॥ १४३ ॥
यत्र वायुं पुरे चोराः पौरसो रभसं पदं युवानश्च कृतक्रोधा देवविभुर्वधुर्जनात् १४३ अथ यत्रो
तरव्यं तं गृहं वाप्ययवोभयं प्रधोत्तरं तथा ज्ञानां संसर्गं संकरं विदुः १४४ अस्मिन् नृपारसंसार
सागरे ममतां शतां किं समात्वं न संसाधोरागद्वेषापरिहयः १४४

अथ प्रधोत्तरं लक्षणोद्देशं लंकारमाह ॥ प्रधो यत्रोत्तरमिति यत्रालंकारे प्रधो एतदव्यक्तं प्रकटं भवति वा
गृहं भवत्ययवा गृहं भयं गृहं व्यक्तं भवति तं प्रधोत्तरमलंकारं विदुः यत्र पूर्वप्रतिपादितानामलंकारि
यानां संसर्गसंयोगे एकत्र मिलितं संकरं विदुः लंकारं १४४ अथोदाहरणं यत्र नृपारं दर्शयति ॥
अस्मिन् नृपारेति हे साधो अस्मिन् नृपारे संसारसागरे ममतां शतां किं समात्वं न संसाधोरागद्वेषापरिहयः

तद्वदित्यर्थः १४ प्रसंगात्मस्वरूपज्ञानविवेचनप्रकारमोहबुभुक्षु
 षादिभिः कोशैर्युक्तं युक्त्यावधाततः प्रात्मानमंतरं शुद्धं विविच्य तं
 लं यथा १५ पंच कोशैस्तावदात्मनि स्थितं त्वपुःस्थूलशरीरं तु षादिभिर्यु
 क्तं तं तलमिव युक्तं युक्त्यावधाततः श्रवह न नात शुद्धमात्मानं तं तलमिव
 विष्विच्छादिवेकेन जानीयात् कथमेवं स्थूलदेहो नात्मा भूतकार्यत्वात्
 घटवत् सूक्ष्मदेहोऽपि नात्मा देहत्वात् स्थूलदेहवदित्यनुमानादिनां ते
 भ्यः कोशेभ्यो भिन्नमात्मानं विविच्य जानीयादित्यर्थः ननु प्रात्मा
 सर्वगतः तर्हि किं सर्वत्र सर्वैर्न दृश्यत इत्यत्रोह सदा सर्वगतोऽप्यात्मा
 न सर्वत्रोवभास्यते बुद्धावेवोवभासे तस्वच्छेषु प्रातिविंबवत् १६ प्रात्मा

न्यमितितत्त्वादि एमोत्मानमेव धारयेत्तज्जानीयादित्यर्थः १३ ननु अ
 न्नमयादिषु कोशेषु व्याप्यतत्तन्मयतया स्थितस्य कुतो नित्यमुच्यत इत्या
 शङ्क्यो ह पंचकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः शुद्धात्मा नीलवस्त्रा
 दियोगेन स्फटिको यथा १४ अन्नमय प्राणमय मनोमय विज्ञानम
 यो नंदमयाः पंचकोशाः प्रादिशब्देनोक्तानि पासादिगृहणं एते
 यो मे न मिथ्या तादात्म्येन तत्तन्मय इव स्थितः प्रात्मा शुद्धाः ननु तेषु
 वस्तु तो रंजितः वेदेषु सवा एष पुरुषोन्नरसमय इत्यादिभिः सूक्ष्म
 वस्तु दर्शनार्थमेवोपाधिस्त्वं ब्रह्म सूचयति ननु तत्त्वदृष्ट्या निर्मलस्य
 टिको नीलपीतवस्त्रादियोगेन तत्तन्मय इवाभाति वस्तु तो नाति रंजना

एकता
 मलि
 कथन

लेखा ७ दीर्घचेत्रयमादौ तत्प्रश्नालघुयुग्मं अंते स्याद्गुरुयुग्मं यस्याः सा
 महलेखा २५ मधुमती सकलवसुमती विदितदितमते नगणनगणगैः
 रचय मधुमती २६ विदन्मालाट दीर्घा यस्यामष्टौ वर्णाः विप्रामः स्याद्दे
 देवैः जौ इन्द्रात्रयोः लीनाथ प्रोक्ता वृत्तिर्विदन्माला २७ प्रमाणिका लग
 स्थितिर्निरंतरा प्रमाणिकाष्टका दारा इयं परैरुदीरिता नगस्वरूपिणी
 हिमा २८ चित्रपदा मद्धितयं द्विगयुक्तं पन्नगनाथ निरुक्तं सज्जनचेत
 सिवृत्तं चित्रपदाभिधत्तं २९ माणवकः यत्र पुरस्ताद्गणः स्यात्पर
 तोऽतस्तगणः माणवकः सप्रचितः छंदसिलो गोनिहितः ३० अनु
 षुपः ८ पंचमोलो गुरुषष्टः सप्तमस्तु समेलघुः पादे हि विषमे गमे ।

कौ. ४

३

श्लोकोनुष्टुपचकीर्तितः ३८ कचित्यादेतुविषमेपंचमाद्यास्त्रयोपिलाः तैकापिस
 वेगाः श्लोकेकचित्केवलपंचमः ३२ कमला ८ द्विगुणनगणसहितः सगण ३
 हसिविहितः कल्पितमतिविमलाक्षितिपभवतिकमला ३३ मणिवंधः आ
 दितुसीयंपंचमकंषममथांत्यस्याकुरुचेत् इन्द्रियवेदैश्चेद्विरतिसन्मणिवंधं
 आहफली ३४ रूपामालो ग्रंकोन्मानाचर्णः यत्र स्युः सर्वदीर्घाः सर्वशेनोक्तं
 पामालो संतं तद्वत् पस्मिंश्चः केषामुद्धतं २५ चंपकमाला १० प्रद्वारपंक्तिः
 स्याद्विगुणचद्वारपंक्तेरद्वारपंक्त्या यत्रविरामः साकथिताद्यैश्चंपकमा
 लोवतिविशाला ३६ सारवती चद्विगुणत्रितयंक्रमतः स्यादुरुरंगगतोऽत्र
 मतः श्रीयशवंतनृपप्रथिसारवतीकवितिः कथिता २० प्रमृत्तगतिः प

ता

दिदशमंगुरुविहितं विशिखमिति सुकविहितं मृतगतिः फणिकथितादलयनिका
 नृपविहिता ३० हंसी स्था चैहर्णे मभनगणतः पश्चाद्दीर्घविपुलफणितः हंसी
 ख्याता अतिरसयति स्तस्यां केषां न जयति मतिः ३१ सुंदरी सगणो जगणो गु
 रुर्भवेद्विषमे चै चरणे दशाक्षरे सभरालगुरुहराक्षरे समपादे यदि सुंदरी तदा
 ३० इंद्रवज्रा आद्यद्वयं च मकं नुरीयं चैदष्टमं दीर्घमुपांत्य मंत्यं तद्दीर्घवज्रा
 भवसंख्यवर्णे हृक्ता नृपश्रीयशवंतसिंह ४१ उपेंद्रवज्रा यदींद्रवज्रा चरणा
 द्यवर्णनरेन्द्रसर्वे लघवो भवंति उपेंद्रतुल्या मलशीलशालिन्नुपेंद्रवज्राभि
 हिता तदानीं ४२ उपजातिः उपेंद्रवज्रा चरणोपपन्नश्चेद्दिंद्रवज्रा चरण
 प्रयुक्तः स्वच्छंदविन्यासवशेन वृत्तं तदोक्तमाद्यैरुपजातिसंज्ञं ४३ रघोऽ
 ता रान्यरो यदि गणेन संज्ञको रस्ततो लघुगुरुनिवेशितो गौडवंशतिल

621

कप्रकाशितासातदाकविकुलैरथोद्धता ४४ स्वागता रोगणो यनगणो भगणो
 यद्वोगुरुचनिहितो यदि सा स्यात् स्वागतेति यशवंतनरेश स्वांगुरानयनयोन्न
 तशील ४५ दोधकवृत्त संगररंगभुविक्षितिपालिमूर्द्धसुनर्तितमूर्तिरूपाने
 चेद्रगणवितयंगुरुयुग्मदोधकवृत्तमुशतितदानी ४६ शालिनी दीर्घावर्णाः
 पंचषष्ठात्यरोद्धान्त्योपांत्योचेद्यतिर्वेदशैलेः गौडसुत्ररुमापतेर्वशहंसप्रोक्ता
 वृत्तिः शालिनी नाम धेया ४७ हरिणप्लुता १२ विषमे सगणवितयं लगवद्य
 समेनगणो भगणो चरः यशवंतमहीशतदोदिताकविकुलैरमला हरिणप्लुता
 ४८ द्रुतविलंबितं नगणतो भगणोरगणस्ततो यदि भवेद्यशवंतमहीपते द्रुतवि
 लंबितमेतदुदीरितं कविवरैरभितो विदितं हितं ४९ नोटकवृत्तं स्वयशोधिकशोभि
 तभूमिपते सगणो विहवेदगुणैः सुमते शुभ नोटकवृत्तमिदं विहितं तनुतेः तिमुरं
 हृदये निहितं ५० प्रमिताक्षरा सगणो द्वादीहजगणो निहितः सगणस्ततोपि सग

८

त

एतद्द्वौदशघत्वेस्तु केतुर्भौमस्यभोग वत् प्रतिदंडं यत्सोभते नक्षत्रं संन संशयः ॥ ७ ॥ षट्
 दिनं वांधवं प्रोक्तं प्रतिदंडं विचक्षणैः स्वनाम्नानि हतं जातं संसंभुक्तिन संशयः ॥ ८ ॥
 दशादशाहता कार्या परमायुर्विभाजिता अंतर्देशादि कृत्वा विदुः स्वसर्वतः सदा
 ८। दशादशाहता यद्वापन रामहता च या युगा एतं तर्देशाया सुविनाया सेन जायते
 ९। दशादशाहता यद्वाचोर्द्धमासा गणो भवेत् अर्द्धं द्विगुणं त्रिधुं भवेत् तर्देशा फलं
 १०। समाधुवारा रामहता यद्वायत्समाहताः तन्मध्ये तर्देशा तस्य विनाया सेन जाय
 ते ११। कृत्वा चोर्देशा पिंडं परमायुर्विभाजितं ध्रुवं समाहृतं यत्स्य तस्य स्याद्विदशा
 फलं १२। कवेरं तर्देशा रेवट वर्ष सस्यं शमु च ते दशानाथ दिने रूनाशने राहोर्विद
 गताः १३। इंदोरर्द्धितशौ चि स्याद्वाह अंशं रेवट वेत् दशानाथ दिने र्युक्तमिदं केतोः

यत् सर्वं फलं वदेद्दीमान्मारकादिसुखानि च । ३० । कामार्थपतिसंबंधा मुक्तौ
 परिणयं क्वचित् अक्रेन्दुलग्नतः कामनायस्य च दशाथवा ॥ ३१ ॥ कोणनायसा
 संबंधा दशास्वतर्दशाश्च पञ्चादीनां वदेद्जन्मसुधीर्मन्यनुसारतः । ३२ ॥ इति
 श्रीमैकनोपेसुश्लोकशतके द्वितीयः ॥ २ ॥ भानुचंद्रपराक्षज्यमंदवित्केतुभार्गवाः
 जन्मर्क्षनवशेषे तु द्वितीये सुदेशाधिपाः ॥ १ ॥ रसदृश नगधत्पदिसमाधत्तित्त
 था अत्यष्टिशैलकृत्यत्यक्कांक्रमेण कथितवर्धे ॥ २ ॥ ममुक्तं तदृशाभ्यस्तं भ
 भोगांप्रसमादिकम् ॥ गंतभोग्यं समाश्रुयद्वा भोग्यं समाहृतं ॥ ३ ॥ कृत्वा तु सावनं मु
 क्तं स्वदृशातादिना पुनः सख्योद्भूतं समाश्रयात् गतमेव न संशयः ४ । षड्विंशदिवसं
 मानुषासपुमं निशाकरः मौमः करपुगान् च स्वानुबुधो मासत्रयं तथा ॥ द्वादशा
 द्वाद्विंशजीवः षष्ठाधिकदिनं तथा भ्रमसं चतुष्कं च शनिः षड्विंशतिर्दिना ॥ ६

सैका X

यंगंधग्राहकंधाणं नासाग्रवर्तिविषयो मूत्रपाषाणादि॥ शीतस्पर्शसक्त्यश्चापः ता-
 श्चिद्विधा नित्याऽनित्याश्च॥ नित्यापरिमाणरूपाऽनित्याकार्यरूपा पुनस्त्रिविधा शरीरेन्द्रि-
 यविषयभेदात् शरीरं चरुणलोके इन्द्रियं सग्राहकं निहाय नवति विषयः स एतन्मुद्रादिः उ-
 त्तस्पर्शवतेजः नित्यमनित्यं च नित्यं परिमाणरूपं अनित्यं कार्यरूपं पुनस्त्रिविधम्॥ शरी-
 रेन्द्रियविषयभेदात् शरीरमादित्यलोके इन्द्रियं सग्राहकं चक्षुः कृष्णताम्रग्रवतिः॥ विष-
 यस्तु विधः भौमदित्योदर्याकम्भभेदात् भौमं च ह्यादिकं प्रविधनं दिव्यं विद्युदादिभूतान-
 परिणामहेतुरौदर्यम् आकम्भं सवर्णादि॥ रूपरहितस्पर्शवाचायुः सचिद्विधः नित्या-
 नित्यश्च नित्यः परिमाणरूपः अनित्यः कार्यरूपः पुनस्त्रिविधः शरीरेन्द्रियविषयभेदात् श-
 रीरं वायुलोके इन्द्रियं स्पर्शग्राहकं त्वक् सर्वशरीरवर्ति विषयो ब्रह्मादिकं पहेतुः शरीरान्तः

ऊर्ध्व
नर्कः
२

रसाधारायुक्तानि

संचारीवां युष्माकः स एकोपाधिभेदात् प्राणापानादिसंज्ञाजमते प्रादुर्गुणमाकाशम् ॥
तच्चैकं विभु नित्यं च अतीतादेव्यवहारहेतुः कालः सचैको विभु नित्यश्च प्राच्यादिव्यवहारहे
तुः दिक् साचैकानित्याविन्वीव आनाधिकरणमात्मा सह विधः परमात्मा जीवश्च तत्रेश
रः सर्वज्ञः परमात्मा एक एव जीवात्मा प्रतिशरीरं भिन्ना विभु नित्यश्च सुखाद्युपलब्धिसा
धनसिद्धिर्धर्मनः तच्च प्रत्यात्मनियतत्वादनंतं परिमाणरूपं नित्यं च इति नवद्रव्यनिरूपणं
इति अथ गुणः कथ्यते बहुमीत्रग्राह्यो गुणो रूपं तच्च मुक्तनीजपीतः कुरुहस्तिकपिश
चित्रभेदात् सप्तविधम् पृथिवीजलतेजोवृत्ति तत्र पृथिव्यां सप्तविधम् अभास्यं मुक्तं
ते मुक्तं भास्यं ते ज्ञेयं रसनाग्राह्यो गुणो रसः सच मधुरास्त्वलवणकटुकषयतिक्तभ
दात् षड्विधः पृथिवीजलवृत्ति तत्र पृथिव्यां षड्विधः जले मधुर एव प्राणग्राह्यो गुणो जं
पृथिवीजलयोर्मध्ये

626

२
राम

यणोपटखवतिष्ठत्वा
कारकं प्रयण्टइतिमा

३ रामचंद्रजी
कृष्ण
यनमः

गन्धाराऽसाणि दाने च उष्टयं गृहिणा किमर्थं दीयते ॥ यतिना सा ह देवा आहार दाने देह स्थित्यर्थं दीयते अत एव आ
 हार दानं मुख्यं ॥ येनाहार दाने दत्तं तेन सर्वो ण्यपि दाना निदत्तानि ॥ तदा चोक्तं ॥ उरगानां तसहस्रं गोकुलं नृमिदाने ॥ क
 ष्णकरजतयात्रं मेदिनी सागरात् ॥ सुरयुवति समानं कोटि ॥ अक्षद्वयं हि नृवंति समानं ॥ अक्षद्वयं नृणां त्वधनं ॥ शु
 ष्पध दानमपि दातव्यं ॥ येन रोग विह्वलितं वृत्ति तदौषध दानं रोगा विनासो ॥ सति तपो जपो संजमं च करोति ॥ पुनः कर्म
 क्षयं ॥ मोक्षं च गच्छति तपश्च तिनकारणं ॥ नृजपध दानं दातव्यं ॥ तदा चोक्तं ॥ रोगिण्यो तेषां देयं रोगा
 दद विनाशको दहनाशो कृतो ज्ञानं ज्ञानात् ॥ येन निर्द्विषः ॥ १ ॥ दारवत्या वा सुदेवेन अपध दानेन दारकस्य
 तस्य तिनजपध दान फलेन तदधिकरणं नम
 धिक् ॥ यः एकं जीवं दत्तं सः सर्वं दानं तेन दत्तं किं पुनः सर्वानां तदा चोक्तं ॥ विधेयं सर्वं दानं अतये सर्वं दत्तं
 नां यतो ॥ स्मिन्नुत्तवे जीवो निर्योऽत्यदानतः ॥ अथ च ॥ याद दद्यात्कांचनं मेरुं ॥ नृणां वापि वसुधरां ॥ एकस्य जीवि
 तं दद्यात् ॥ कलेनैव संलवतः ॥ १ ॥ गा दानं हिरण्य दानं नृमिदानं तद्वैवच ॥ एकस्य अवि तं दद्यात् ॥ फलेनैव संलवतः ॥ १ ॥
 अत्रार्थं यस्मिन्नात्र चाल योक्तव्यं ॥ तद्वदेव कैवर्त्तकयोश्च कदा जीवितं दद्यात् ॥ विद्वद्योऽपाना य दाने ददाति तदानं नि

630

कथं तर्हि पदार्थानुमितिकुसुमद्युत इत्यादिवाक्येन पदार्थानुमितिकृतिः। अवयवमप्युक्तपदार्थकानुमानं कथं प्रकरोतेत्यर्थः = एष्ट पदार्थः = ३ संज्ञा
 उक्तं वा पदार्थापत्तिरिति। व्यावहारिकः प्रपञ्चेऽपि स्यादप्युक्तं कथं प्रकरोतेत्यर्थः = ९
 तस्माच्छा १०

नन्वाकांक्षायाश्च कथं त्वेन
 त्वेन न धर्म्यत्वात् कथं
 पदानां साक्षात् तद्वत्
 मित्यां संकांक्षाकांक्षाजन
 कत्वेन पदानां साक्षात्
 दातृमित्यभिप्रेत्याकां
 क्षां लक्षणमाह। अत्र
 येति। पदस्य पदस्य केन
 पदेन विज्ञानं पदं
 प पत्रिस्तस्य पदस्य
 तेन पदेन सममिष्या
 हास आकांक्षा ४ =

कस्य प्रपञ्चस्य मिष्या न मिषिदृश्यता हेतुमिरुत्तरेणे मिष्या तं नामानिर्वचनीयत्वं दृश्यत्वं नामैव तस्य
 विषयत्वं श्रुतान्न वृत्तिगोचरमिष्यातः न चान्वयमानमन्यपि रूपमेकमेव न त्वेव लान्वपि अस्मन्मतेन
 स्यादिति रक्तस्य संवत्सां न्यताभावप्रतियोगित्वेन तदप्रतियोगित्वं रूपकेवलान्वपित्वस्य प्रसि
 दुः नापि व्यतिरेकि साधनेन साध्या न मिष्येता साध्याभावसाधनाभावव्यामिजानस्य न पयोगान्न
 न्ययव्यामिर्मविदुषः साध्यप्रमायां पतिप्रमाणादिति वदन्ते सादृश्यप्रमिति रूपा मितिः वाक्य
 करणिका प्रमाणादी आकांक्षायोग्यता सन्निधि मन्पदसमरायो वाक्यं अत्र यानपपनिर्वाका
 हा वाक्यार्थः वाक्ययोग्यता अविच्छेदो नोच्चारणसन्निधिः अस्मत्प्रत्ययसंगतिग्रहाभावाच्च वा
 क्यार्थप्रमा पदपदार्थयोः स्मार्थस्मार्कभावः संगतिः सा चोद्दिष्टा शक्तिर्लक्षणार्थेति शक्तिर्ना
 ममख्याद्वनिपदपदार्थयोर्वाच्यवाचकभावः संबंध इति यावत् सा चोद्दिष्टा योगोरुद्विधेति अ

पदसमुदाये वाक्यमित्युक्ते
 विलं केनचित् पदसमुदाये
 अत्र न तस्माच्च तर्ह्य
 सन्निधीति। तावत्सुक्ते अत्रि
 पोपतलक्षणमाह = ३
 किं ते वाक्येऽपि सतिः स्यात् तद्वदप्युक्तं तद्वत् विषयत्वं विवक्षितं तद्वत् न संभवः = ४॥ कोऽपि न्यवृत्तिरिति
 आकांक्षेति। अत्र विषयः सत्त्वमेकता न विषयत्वं विवक्षितं तद्वत् न संभवः = ४॥ कोऽपि न्यवृत्तिरिति

युक्तिः स्वप्रकाशत्वेन न स
 विषयपक्षे वादिति भावः
 न न्यपि रूपा न मानस्यै
 कत्वेऽन्यप्यपि पवि
 दुषे व्यतिरेकव्याप्ति
 ज्ञानादनुमितिः कथं
 स्यात् तस्याः स्वीकारादि
 ति तत्रोह। अन्यपेक्षी
 न नृकलक्षणं वाक्यं
 साध्यकदं नैव व्युत्पन्न
 स्यापि व्युत्पन्नवाक्यादा
 क्यार्थमात्रसंगत्याह।
 अत्र व्युत्पन्नस्येति। संग
 तिग्रहस्यापि वाक्यार्थ
 प्रमे सत्त्वोक्तं एता
 दव्युत्पन्नस्य तदभा
 वाच्च वाक्यार्थप्रमा
 इत्यर्थः = ३
 त्वां संकाह। पदेति पदजन्यज्ञान
 पदार्थस्य निजनकत्वं वाच
 ॥ कत्वं तदुक्ते पदमप्यधिकारता

631

प० ब० सा वि ति भा वः २८

रूपा उद्वाहरणोपनयनिगमनरूपावा नयाहि जीवः परस्माच्चमिद्यते सच्चिदानंदलक्षणा ॥

गात्मान् परमात्मवदित्यत्र जीवः परमात्मिद्यने इति प्रतिज्ञा सच्चिदानंदलक्षणत्वं हेतुः ।
इदमेव लिंगमित्युच्यते यः सच्चिदानंदलक्षणः स परमात्मिद्यने यथा परमात्मैव साहचर्यं ।

रां शुद्धमस्मीति भवामि इति कदापि प्रिये न भवामीत्येव न भवा ज्जीवस्य सञ्चिदानंदस्वत्तरा।
नं शुतो न हेतुमिद्धिः सत्यं ज्ञानमनेन वक्ष्ये शानंदो ब्रह्मेति वा जानादित्यादि कृत्या ब्रह्मणाः

सच्चिदानन्दलक्षणत्वं श्रुतो नदृष्टानां सिद्धिः एवं परमसत्त्वं न वेदां न स्पर्शो धित्वं पदार्थस्य
स्वस्मिन्सच्चिदानन्दलक्षणदर्शनात् अहंब्रह्मेति ब्रह्माभिप्रायमिति सूचने न च श्रौतनिषेधस्य

ब्रह्मस्य अनुमानगतौ न पपत्तिमैतद्य इति मननविधानात् वेदांतसहकारित्वेन अनुमा
नप्रमाणस्वीकारात् परार्थानुमितिस्तन्वायोपदेशेनोक्त्यनेन्यायोदर्शितः पक्षब्रह्मव्यतिरिक्तः

[illegible]

मन्मथी त्वात्मनः सत्य
 लोनुप्रवापि वृत्तवि
 यत्ननिषेधानुप्रवेन
 त्मनःप्रानंदवसि उ
 मिनिभावः ४ =
 ननु तैलोपनिषदं पुरुषं
 यथापीतादिद्रुत्वाधर्म
 वद्वत्तएणि वेदेकगमात्
 नेक्यपनुमानगम्यत्वमि
 त्याशंकात्रितकतेति = न
 चेति = ३
 ननु तैलोपनिषदं पुरुषं
 यथापीतादिद्रुत्वाधर्म
 वद्वत्तएणि वेदेकगमात्
 नेक्यपनुमानगम्यत्वमि
 त्याशंकात्रितकतेति = न
 चेति = ३

श्रवितारश्चकथितः प्रथीत् साक्षाद्दर्शितो दशरथादी
 नां पुत्रपौत्रप्रपंचः तथा च वक्तुः कथनसामर्थ्याद्भूतं भविष्यं च
 कृतं सर्वं कथनसमये प्रत्यसंभवतीति वाल्मीकिविरचि
 तराभायरागादावुक्तं एवं नाटकादिष्वपि परस्परमनुभवे
 भक्तानां सहृदयानां चैव ननु कथनेन काव्यायधारिणां भि
 द्दराणां दरिद्राणां किंच सत्किंचादेशकालौ च शौचं ब्राह्मणा
 संपदः पंचैतान्चि स्तरोहन्ति तस्मान्नो हेतुवित्तरमिति मनुव
 चने कथनश्रवणरूपा र्थाभावेऽपि विस्तार इति प्रयोगो दृश्यते
 एवं ब्रह्मरोगो मानसः पुत्रो गोपतिर्नाम मानवः तस्य वंश
 स्य विस्तारं क्षमावक्तुं नरः कथमिति भविष्यपुराणस्य श्लो
 के कथनरूपार्थेऽपि विस्तार इति प्रयोगस्तद्दर्शनात् अथ
 वा केवलं तात्पर्यार्थोऽर्थः अत्येकमेव पञ्चाद्विशद्व्योगे वि
 स्तार इति प्रयोगो भवति स च समुदायशक्त्या विस्ताररूपा
 र्थस्य बोधकः ततो वंशशब्देन समासः तथा च वंशविस्ता
 र इति साधु प्रयोगो जायते अथ वा यथा महाभारते चक्र
 वत्परिवर्तनं गृहीत्वा पाणिना करमिति श्लोके परिवर्तनं
 मित्यत्र पुंस्त्वं तड्भावश्चार्थः एवमत्रापि वंशविस्तार इ
 त्यर्थप्रयोगः एवं च कथितो वंशविस्तारो भवतेत्यनुष्ठे
 वेनिकस्य चिज्जन्मां धस्य कथनमेवाशुद्धमिति ॥ ९ ॥

निगमकल्पतरोर्गलितमित्यादि अथ वेदनिष्ठा
 कृतादिपतितमिति वक्तव्यं गलितमित्यनुष्ठे

एकावलीद्वेपंचम्योवात्रासम्बद्धमेवश्रुतेति
वक्तव्येपिवनेत्यशुद्धमेव ॥

निगमकल्पतरुर्गलितं फलमिति श्लोके श्रीमद्भागवतस्य
महापुराणास्य वेदकल्पवृक्षस्य फलरूपत्ववर्णनेनास्य वे
दरूपत्वं प्रतिपादितं वेदशब्दः ऋगादीनामिव पुराणा
दीनामपि वाचकः तदुक्तं सामसुकोष्ठीमीशारवायांछं ।
दोग्योपनिषदि ऋग्वेदं भगवो ध्येमियजुर्वेदं सामवेदम
थर्वरां चतुर्थमिति हासपुराणां पंचमं वेदानां वेदमित्यादि
मनुः इति हासपुराणाभ्यां वेदं समुपहृह्येदिति न ह्यवेदे
न वेदस्य हंहरां भवति न ह्यपरिपूर्णास्य कनकवलयस्यत्र
पुराणा पूरणां युज्यते पूरणात्पुराणमिति चान्यत्र भवि
ष्यपुराणोऽऋग्यजुः सामाथर्वारव्यः काव्यं रामायणांतथा ।
भारतं पंचरात्रं च वेदा इत्येव शब्दिताः पुराणानि च सर्वाणि वे
दमवानि विदो विदुः स्वतः प्रामाण्यमेतेषां नात्र किंचिद्वि
चार्यत इति पुराणादीनामपि ऋग्वेदादिव द्रष्टव्यं रुषेयत्वं ।
माध्यंदिनश्रुतावुक्तम् एवं वाऽरेस्य महतो भूतस्य निश्च
सितमेतद् ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोथर्वारिस इति हा
सः पुराणमित्यादि अपरार्के मत्स्यपुराणो मत्स्य उवाच
पुराणा धर्मशास्त्राणां प्रथमं ब्रह्मणा स्मृतम् अनंतरं च
वक्रोभ्यो वेदा अस्य विनिर्गताः पुराणमेकमेवासीत् तस्मि
न्कालांतरेपि च त्रिवर्गसाधनं पुराणं शतकोटिप्रवित्तरं

तदर्थोत्रचतुर्लक्षे संक्षेपेण प्रदर्शितः पुराणानि दशाष्टौ च
 सांप्रतंतदिहोच्यते नाम तस्मान्प्रवक्ष्यामि शृणु ध्वमृषि
 सत्तमा इत्यादि शिवपुराणस्य वायवीयसंहितायाम्
 संक्षिप्य चतुरो वेदांश्चतुर्धा व्यभजत्प्रभुः व्यस्तवेदनया
 लोके वेदव्यास इति श्रुतः पुराणमपि संक्षिप्य चतुर्लक्ष
 प्रमारातः अद्याप्यमर्त्यलोके तच्छतकोटिप्रवित्तरमि
 ति एवं चात्र वेदनिन्दा कृता हीनिकस्य चिद्विक्षिप्तस्य क
 थनमेव अत्र गलितमिति पदं शिष्यप्राप्तीव्यादिरूप
 पल्लवपरंपरयाशनैरखंडमेवावतीर्णानतश्च निपा
 तेन स्फुरितमित्यर्थकम् अत्र शब्दश्लेषेण च भागव
 तं रसनामभगवत्संबन्धिरसमिति ज्ञेयम् तत्पक्षे गलित
 मित्यनेन तस्य सुपाकिमत्वेनाधिकस्वादुत्वं दर्शितम्
 शास्त्रपक्षे सुनिष्पन्नार्थत्वेनाधिकस्वादुत्वमिति ज्ञे
 यम् एवं च पतितमिति वक्तव्ये गलितमित्यशुद्धमिति
 कस्यचित्प्रमतस्य कथनमेवाशुद्धम् निगमकल्पतरु
 पदोत्तरवर्तिनीयावस्थीतस्याः फलेऽन्वयः शुक्रमु
 रवादिनिपंचम्याः गलितमित्यत्रान्वयः एवं च एकाव
 स्तीति पंचम्योवात्रासम्बद्धमेवेति कस्यचित्कथनमेवा
 संबद्धम् शास्त्रपक्षे यतः श्रीमद्भागवतं रसात्मकफ
 लस्वरूपमतः पिवत एवं लोके सज्जनवटपदैरहरहः
 पेपीयमानं मुदा भूयाद्भारतपंकजमित्यत्र यदीयानां

वाचाममतमयमावाभिरसमित्यादावपि ज्ञेयम् भगव
त्संबंधिरसपक्षेनुरसस्पानमेव संभवत्यतः प्राह पिवत
इति इत्थं च श्रुते निवक्तव्ये पिवतेत्यशुद्धमेवेति क
स्यचित्कथनमेवाशुद्धम्

नेमं विरिञ्चिर्न भवो न श्रीरप्यंगसंश्रया प्र
सादं लेभिरे गोपीयत त्वापविमुक्तिदात॥१॥
अत्रैकोनकारः सार्थकोदावनर्थकोस्तो नि
दाचकृता ब्रह्मादीनां देवक्यादीनाञ्च ॥०॥

अत्र त्रैलोक्यं पूर्वोक्तं मेघपरीषाकस्तु प्रसादं न विरिञ्च्यः
प्रापनभवः प्रापनश्रीरपि प्रापेत्यर्थः अथ वा गोपी
यत त्वापतद्रूपमिमं विरिञ्चादयो न लेभिरे न लेभिरे
न लेभिरे न जत्र यवशेन क्रियावृत्तिः अथ वाने मशहो
ईवाचकः तदुक्तं सिद्धान्तकौमुद्यां नेम इत्यर्द्धसमः स
र्वपर्याय इति तथा च विरिञ्चादयो नेममर्द्धमपूर्णे प्र
सादं न लेभिरे न अपि तु लेभिरप्यगोपीत्वित्यादिवा
ख्येयम् अत्रैकोनकारः सार्थकोदावनर्थकोस्त इत्यु
क्तकथनमेवानर्थकम् अत्र यशोदायाः शुद्धवात्स
ल्यभावेन परमोत्कर्षवर्गीयम् तत्र देवक्याण्येव पर्यसं
लितभावेन न शुद्धवात्सल्यभावः ब्रह्मादीनां नरा
कारपरब्रह्मरिणवात्सल्यभावः इत्यमेव प्रमोणाय
परमाकाशे प्राणा परित्यागावधिविरहासहिष्णुता

रूपेत्यादि मधुसूदनसरस्वतीभिरुक्तम् ॥ प्रादिपुरारो
च तेनेब्रह्मादयो देवावांछन्ति मदनुग्रहम् ॥ प्रयंनुता ।
सां गोपीनां प्रेमानुग्रहवांछकः भावानुरूपं सर्वत्र पा
थ्यव्यवहारान्यहम् किंनुता सुव्रजस्त्रीषु परिकीर्त
वानि शमिति एवं च निंदा चकृते त्यादिकं कस्य चि ।

निन्दकस्य कथनमेवेति

विप्राद्विषदुरायुतादरविंदनाभपादारविं
दविमुखाच्छपचंवरिष्ठम् ॥ प्रव्रज्राह्मणा
निंदाकृता ॥ अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते
मामबुद्धयः ॥ प्रस्मादिरुद्धत्वादशुद्धोऽपि ।

॥ प्रव्रभगवद्भक्तानां माहात्म्यवर्णने भक्तिहीनानां
निन्दने च तात्पर्यम् न ब्राह्मणानिन्दने एवं पद्मपुरारो
ब्राह्मणाः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वायदिवेतरः विष्णुभ
क्तिसमायुक्तो ज्ञेयः सर्वोत्तमोत्तमः चांडालोऽपि मु
निश्चेष्टो विष्णुभक्तिपरो यदि विष्णुभक्तिविहीनस्तु
द्विजोऽपि श्वपचाधम इति क्रियायोगसारे जैमिनिं
प्रतिव्यासवाक्यम् यस्मिन्कुले द्विजश्चेष्टजायंते वै
ष्णवाजनाः उत्तमं वानुत्तमं वातकुलं मोक्षगामिचे
ति शंकराचार्यधनकात्यायनवचने च बरंहतवह
ज्वालापुंजस्यांतर्व्यवस्थितिः न शौरिचिंताविमुख
जनसंवासवैशसमिति नारदीये रुक्मांगदं प्रतिवाम

देववाक्यम् श्वपचोपिमहीपालविष्णुभक्तोद्विजाधिकः
 विष्णुभक्तिविहीनोपियतिश्वपचाधिकइति एवंचा
 त्रब्राह्मरानिंदाकृतेतिकस्यचिन्निंदकस्यकथनमेवे
 ति कृष्णरूपेण प्रादुर्भूतं मां पामराप्रव्यक्तं मन्यंत इत्य
 र्थः प्रनंतफलायाहोखलुकष्टवर्तत इत्यनुकोशान्द
 रीयति भगवान् किं निमित्तं त्वामेव न प्रपद्यंत इत्युच्यते
 प्रव्यक्तमिति प्रव्यक्तं प्रप्रकाशं व्यक्तिमापन्नं प्रकाशं
 गतमिदानीं मन्यंते मां नित्यप्रसिद्धमीश्वरमपि संतमबु
 द्धयोऽविवेकिन इति शंकरभाष्यम् उक्ते वैपरीत्ये कारणा
 मविवेकातिरिक्तं नास्तीत्यभिप्रेत्याह प्रहोखल्विति ।
 भगवद्भजनस्योत्तमफलत्वेपि प्राणिनां प्रायेणान्निसृ
 त्वाभावे प्रह्मपूर्वकं निमित्तं निवेदयति किं निमित्तमि
 त्यादिना प्रप्रकाशं शरीरग्रहणात्पूर्वमिति शेषः इहा
 नीलीलाविग्रहावस्थायामित्यर्थः प्रकाशस्य नर्हिका
 दाचित्कत्वं भगवति प्राप्तं नेत्याह नित्येति कथं नर्हिसा
 दितटीका एवं च अस्मादिरुद्धत्वादशुद्धोपीतिकस्यचि
 त्यामरस्य कथनमेवाशुद्धमिति ॥ ॥ ॥

कउत्तमश्लोकगुराणुवादात्पुमान्विरज्येत विना
 पशुघ्नात् अत्र वेदविहितकर्मकर्तृणां निन्दाकृता अ
 र्थाद्देदानामपि नास्तिको वेदनिन्दक इत्युक्तं मनु
 ना अतएवायं भागवतस्यास्य कर्त्तृनास्तिकः

० प्रब्रभगवत्कथामाहात्म्यवर्णनंतद्विमुखानांचनिन्दनं
 कृतम्वायुपुराणेस्कन्दपुराणादौचैतद्विस्तरेणकथितं
 तत्रैवावलोकनीयम् योगेशानंकनकशृंगमयंददानी
 त्यादौ चरितंरघुनाथस्येसादावपितथैवोक्तम् ० प्रब्रवेद
 विहितेत्यादिकथनंतुकस्पचिदुष्टस्यैव यतोवेदव्यास
 स्यवेदरूपस्यास्यश्रीमद्भागवतस्यचायंनिन्दकोऽतो
 मनुवचनान्नूनमयंनास्तिकएवेति ॥ ॥ ॥

यद्वाग्विसर्गोजनताघविप्रबोयस्मिन्नतिश्लो
 कमबहवत्यपि ० ० प्रसम्बोधयंश्लोकः ॥

० प्रत्रापशब्दादियुक्तेपिवाचांप्रयोगेयस्मिन्भगवतोना
 मानिसंति सकल्मषघ्नः चित्रपदादियुक्तेपियत्रभगव
 तोनामानिनसंतिसनुनपापघ्नः लौकिकभाषायामपि
 भगवतोनामकीर्तनादिकं पापनिवर्तकमिति तदुक्तं
 मात्स्येदंष्ट्रिदंष्ट्राहतोम्लेष्टोहारमेतिपुनःपुनः उक्ता
 मुक्तिमवाप्नोति किंपुनः श्रद्धयागरान्निति इत्थंचास
 म्बोधयंश्लोक इतिकस्पचिदुर्जनस्यकथनमेवासम्ब

धमिति

व्यासनारदसंवादेव्यासस्यापिनिंदाकृताव्यासः
 शोकानुरोऽभून्नारदः प्रागतः पुनर्नारदेन
 बोधित इति व्यासस्तु नारायणावतारस्त
 स्यकथंशोकःसंभवेत्

अत्र प्राधान्यतो भगवद्भक्तोऽवर्तमानेन व्यासस्य शोकानु-
 रत्वं कात्वेन्येषां वार्ता नारदेन भगवद्भक्तिवर्तमाने प्रेरितो
 व्यासस्तद्वर्तमानेन विशोकः सत्परमानन्दं प्राप्तवान्
 अतो भगवद्भक्तिः शोकनाशिनी ब्रह्मज्ञानादपि प-
 रमानन्ददायिनीति तात्पर्यम् किंच यथा महाभार-
 ते पुत्रवियोगेन व्यासस्य शोकानुरत्नवर्तमानम् यथा वा-
 वाल्मीकिविरचितरामायणो रघुनाथस्य सीताविरह-
 जदुःखेन शोकानुरत्नकथनं मनुष्यदेहधारणेन त-
 द्बह्वारनटनाभिप्रायेरातद्वदत्रा पिज्ञेयम् यथा वा-
 वाल्मीकिविरचितरघुनाथचरिते युद्धकाण्डे युद्धपरि-
 श्रान्तं चिंतया स्थितं रामं प्रत्यगस्तोपदेशो लोकानुग्रा-
 हाय एवमत्र नारदोपदेशो पिलोकशिक्षणार्थेवेति ज्ञे-
 यम् एवं चात्र व्यासनिंदाकृतेति कस्यचिन्निन्दकस्य
 जन्माधस्य शठस्यैव कथनमिति ॥ • ॥ • ॥ • ॥

भस्मासुरकथायां शिवस्यापि निंदाकृता भस्मासु-
 रभयाच्छिवः कैलासं विहाय वनंगतवान् पुन-
 र्विष्णुनारदितश्चितिकस्मादपि त्रैलोक्ये भयं न
 संभवति शिवस्य यदि कश्चिद्भूयात् दत्तवराय
 भस्मासुराय दण्डं न दत्तवानिति तर्हि रावराणां
 यदत्तवराय शिवेन दण्डः कथं दत्तः यस्य क्रो-
 धले दोषः सर्वपंचभूतात्मकं जगद्भस्मीभूतं

भवति तस्य भयं कर्तुं कः समर्थः पुमान् भवेत्
 अत्र सत्त्वतनोर्विष्मोरुपासनया जीवानां श्रेयां सिनेतरे
 मां देवानामुपासनयेति विष्मोरुत्कर्षवर्णने चेति तात्पर्यम्
 तदुक्तमादिपुराणो न जानाति नरो मूढः किं देवैः
 सेवितैः सुरवम् श्वलांगूलं समाश्रित्य को हि तीर्णोऽम्बु
 धेर्जलम् येऽधमाः पापकर्मारो देवतां तरे सेवकाः
 कामिनो विष्णुविमुखास्ते यांति नरके ध्रुवम् पतित्य
 स्कायथानार्थ्यो जारं सुरवलवेक्षया भजन्ति लोके नि
 दान्ताः प्राप्य यांत्यधमां गतिं देवाश्च कर्मसचिवाः के
 वलं न हिते रताः अपराधे कृतेऽत्येवै देहद्रविणानाञ्च
 काः धैर्यैः संसेविता देवानैव ते वां सुरवंध्रवम् सदैव सूर्य
 र्ये संसेव्य पंगुरे वारुणो भवत् शिवसेवां समासाद्य क्षयं
 प्राप्य वृकासुरः वारुणो बाहुसहस्रस्य नाशं कृत्वा दवा
 पह विश्वरूपः सुरपतिं संतोष्य निधनं गतः अपराधन
 विरोधाभ्यां देवैर्नाशो हि दृश्यते विपरीतमिदं विष्माव
 भाभ्यां मुक्तिभाग् भवेदिति एवं भगवदुपासनयेव नि
 श्रेयसाधिगमो जीवानां न देवतां तरोपासनयेति हरिवं
 शोकाशीखंडे च घंटाकर्णकथाप्रसंगे स्पष्टमेवोक्तं वि
 त्तरेण तत्रैवावलोकनीयमिति महाभारते व्यासवा
 क्यम् आलोड्य सर्वशास्त्राणि विचार्य च पुनः पुनः
 इदमेकं सुनिश्चयन् ध्येयो नारायणः सदेति हरिवंशे म

हादेववाक्यं हरिरेकः सदाध्येयोभवद्भिः सत्त्वसंस्थितैरि
 ति पाद्ये यस्तु नारायणं देवं ब्रह्मरुद्रादिदेवतैः समत्वेनै
 व वीक्षेत स पापराडी भवेद्भुवमिति स्कांदे शिवशास्त्रे
 धृतं द्राष्टुं भगवच्छास्त्रयोगियदिति प्रादिवागहे ।
 जन्मान्तरसहस्रेणासमाराध्यवृषध्वजम् वैष्णवत्वं
 लभेद्भीमान् सर्वपापक्षये सतीति सत्त्वैकस्वभाव
 स्पेश्वरस्य नंदनं दनविग्रहेऽतिशयेन सत्त्वमभिव्य
 क्तं प्रतएव तस्मिन्निरतिशयं धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्या
 दिकमस्तिकामक्रोधाऽभिमानिदेवताविग्रहे तु स
 त्वंतिरोभूतम् प्रौपाधिकं लोभप्रवृत्त्यादिकं प्रमाद
 मोहादिकं चाविर्भूतमिति महाभारतटीकायामिति नृ
 सिंहातापिन्यां रुद्रजापकशतमेकमथर्वगिरसिशिखाध्याप
 केन तत्समं प्रथर्वगिरसिशिखाध्यापकशतमेकमंत्र
 राजाध्यापकेन तत्सममित्याद्यनेकवचनानां च विद्वेभ्यो रु
 त्कर्षवर्गानेतात्पर्यमननुशिवनिंदने निंदतंतु सर्वथा
 परिहर्तव्यमेव तदुक्तं भगवता यो मां समर्चयेन्नित्यमे
 कांतं भावमास्थितः विनिर्दं देवमीशानं स याति नरकं ।
 ध्रुवमिति भस्मासुरभयाच्छिवस्य पलायनं नुविषयवृक्षो
 पिसंवर्द्धस्वयं छेत्तु मत्संप्रतमिति न्यायेन एवं श्रीभगव
 तः कृष्णस्य कालयवनात्पलायनादावपि बोध्यम् कै
 लासोत्पादने दत्तवरायरावराण्यशिवेन यो दरोडा दत्तः

सतुरावरास्यहितायैवेति ततः प्रीतो महादेवः शैलाग्नेवि
 स्थितं प्रभुः मुक्ताचास्यभुजान् रामः प्राहवाक्यं दशानन
 म् प्रीतोऽस्मिन् वीरस्येत्यादिवाल्मीकिरचितरामचरित्र
 स्योत्तरकाशेऽस्य ह्यमुक्तम् अथवा भस्मासुरभयात्पला
 यनं रावरास्यदराडदानमिति स्वतंत्रेऽस्य नियोगपर्यनु
 योगानर्हस्य महादेवस्य इच्छेन्नियामिकेति बोध्यम्
 इत्थं च भस्मासुरकथायामित्यादिकथनं कस्यचिन्म
 हामूर्खस्यैवेति ज्ञेयम् ॥

वाराणासुरकथायामपिशंकरस्य निंदाकृता
 कृष्णेन शंकरः पराजित इति कोपिशंकरं
 पराजितं समर्थो नास्ति

अत्र श्रीकृष्णात् शंकरपराजयवर्णनं एवं वाल्मीकिरा
 मायरास्यवालकाशेऽतदनुदेवताः सर्वाः पृच्छन्ति स्म
 पितामहं शितिकराठस्य विष्णोश्च वलावलनिरीक्षया
 अत्रिप्रायं तु विज्ञाय स देवानां पितामहः विरोधं जनया
 मास तयोः सत्यवतां वरविरोधे तु महायुद्धमभवत्तु महर्ष
 राम शितिकंठस्य विष्णोश्च परस्परजयैषिणोः तदानु
 जंभितं शैवं धनुर्भीमपराक्रमम् हुंकारेण राम महादेवसं
 भितोऽथ त्रिलोचनः देवैस्तदा समागम्य स र्षिसंघैः स
 चारणैः याचितो प्रशमं तत्र जग्मतुस्तौ सुरोत्तमौ जंभितं
 तदनुर्हृष्टा शैवं विष्णुपराक्रमैः अधिकं मे निरेविष्णु

देवाः सर्विगरास्तथेत्यादिभिः समरेशंकराद्विष्णोरा
धिक्यवर्गानमस्तेवेति एवं महाभारतस्य शान्तिपर्वरापि
स्यंच वाराणसुरकथायामित्यादिकथनं त्वज्ञानमूलकमेवेति

गृहस्थानामपि निंदाकृताकपोतगुरुकरणाकथा
यां गृहस्थाश्रमोऽश्रेष्ठ इति यथानदीनदाः सर्वे सा
गरेयांति संस्थितिम् तथैवाश्रमिणाः सर्वे गृहस्थे
यांति संस्थितिम् श्रेष्ठ एव गृहस्थाश्रमो व्यवहा
रेऽतोऽश्रेष्ठ इति कथनं यत्तस्मिन् गीतमेव ॥

प्राश्रमांतरसाध्यं ज्ञानं गृहस्थेन साधयितुं शक्यं न गृहस्थे
न साध्यं यज्ञादिकं प्राश्रमांतरेऽप्यस्तीति कृत्स्नो धर्मो गार्ह
स्थे एव प्राप्यते संन्यासिनां गृहस्थ गृहे विहितं भोजनादि
कं गृहस्थः स्वात्मानमन्यांश्च पित्रादीन् तारयति यतींश्च
पुद्गमाति यतिस्त्वात्मानमेव तारयति न पित्रादीन् पोषरां
च स्वस्यापि न करोति भिक्षोपजीवित्वादतो गार्हस्थ्यमेव
श्रेष्ठमिति महाभारतादावुक्तम् सर्वाश्रमानुपादाय स्वाश्र
मेणाकलत्रवान् व्यसनार्णवमस्त्येति जलया नैर्यथार्ण
वमित्यादिवाक्यैः श्रीमद्भागवते च परंचतत्र गृहासक्ति
र्न कार्य्याकपोतगुरुकरणाकथायाः गृहासक्तिस्तिर
श्चामप्यनर्थहेतुर्मनुष्यस्य त्वतिनिंदितेति तात्पर्यमि
ति इत्थंच गृहस्थानामपि निंदाकृतेत्यादिकं कस्यचि
द्भिक्षुक्षपरास्यवान्ताशिनः कथनमसंबद्धम् ॥ ० ॥

कृष्णमस्यापि निदाकृता रासमराडलचरलीला
 कथायाम् परस्त्रीभिर्लीलांकृतवान् कृष्णमग्न
 दारादृष्ट्वांश्चेति >प्रदत्तानामुपादानं हिंसाचेवा
 विधानतः परदारोपसेवा च शरीरं त्रिविधं स्मृतं
 पापमिति शेषः नाग्निं मुखेनोपधमेन्नग्नां
 नेक्षेत च स्त्रियमित्याह भगवान्मनुः >प्रस्मा
 द्विरोधाल्लोक विरोधाच्च प्रमत्तगीतमेतत् ।

रासलीलावर्णनम् ब्रह्मवैवर्ते जर्गसंहितायां पद्मपुरा
 रो >प्रादिपुरारो विष्णुपुरारो हरिवंशे >प्रादि वाराहे बृह
 द्भोजमीयतंत्रे गोरीतंत्रे >अग्निपुरारो विष्णुतंत्रे गोपाल
 तापिन्यां ब्रह्मसंहितायां कृष्णयामले विष्णुयामले त
 थान्येष्वाख्यग्रंथेष्वस्ति तथामधुसूदनसरस्वतीकृत भ
 गवद्भक्तिरसायने >प्राचार्यकृत प्रबोधसुधाकरे माधव
 पुरी विष्णुपुरी प्रभृतिग्रंथेषु तथा गीतगोविंदप्रभृति
 काव्येषु मुरारिनाटकादिषु तथा धर्मशास्त्रनिबंधेषु क
 मदीपिकादिमंत्रशास्त्रग्रंथेष्वस्येव किंच शंकराचा
 र्यैः गोपीमराडल गोष्ठीभेदमिति गोविंदाष्टके गोपीनां
 मंडलं समूहस्तेन सह गोष्ठीभेदः कीडा विशेषो यस्य स
 तथोक्तस्तं रासक्रीडारतमित्यर्थ इति नट्टीकाकारेण च
 रासलीलावर्णिता एवं तत्रैव स्नानव्याकुलयोषिदस्त्र
 मुपादायागमदीपस्तुं व्यादित्संतीर्य दिग्वत्त्वा उपादा

तुमुपकर्षेतमिति स्नानार्थजलक्रीडार्थव्याकुलाः सं
 भ्राता योषितस्तासां वस्त्रमुपादाय स्वीकृत्य प्रगृह्य सं ।
 अगृह्य वत्तलीला कंदवृक्षमधिरूढमुच्यत इत्या
 गमवचनात् कीदृग्विधमित्याह दिग्बस्त्रा इति दिगं व
 राः प्रतएव वस्त्रं व्यादित्संतीः विशेषेणादानुमिच्छं
 तीः ता योषितः उपसमीपे आकर्षेतं स्वनिकटमान
 यंतमित्यनेन चीरलीलातैः प्रतिपादितैवेति स्मृति
 कारोक्तपरदारोपसेवनादिकं मनुष्यारां पापावहं न
 तु देवानां तदुक्तं महाभारततात्पर्यविनिर्णये ननु वेद
 विरुद्धमेकस्या बहुभर्ता नैकस्येव हवो नैकादौ
 पती इति च श्रुती नैकस्येव हवस्सहपतय इति तस्मा
 न्नैकादौ पती विंदते इति च विशेषः अग्नीन्यं च क्रमा
 त्प्राप्य हव्यमेति मनुष्यतां अग्नयस्त्वग्निरर्कः दत्ता पु
 रुषो योषिदित्यपि अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्य
 मुपतिष्ठते प्रादित्याज्जायते वृष्टिर्दृष्टेरन्नंततः प्रजा
 द्रोणो वह्निश्चतुष्को स्या योषिदग्नेरभावतः अग्निव
 यो स्थितासीता भूत्या पित्रो रभावतः अग्निद्वयो स्थिता दे
 वानस्पृशंति क्षितिं हि ते देवजाः पार्थसाद्रया भूद्युम
 रापग्निवर्जिताः एकाग्निजातो च सुतो दुपदस्य सुराधि
 को सर्वसर्वात्मका देवा विराजो वयवायतः सर्वे एव स
 माः सर्वे नन्ता इति हि वेदगीः न ते धाव्यमिचारोस्ति न चे

तस्यैयमौकथं पितापुत्रौसतीकुंतीमुपेयातां सुरेजमौ ।
 द्रौपदीदेवजां पार्था देवजायदिभुंजते न तेष्वा मत्रदोषो
 स्ति देवा एव हि ते स्वयम् श्रयते न हि वै देवान्यायंगच्छति
 सर्वथा तस्माद्यज्ञैर्देवभावं प्रार्थयित निरेनसं एतद्वैवा
 हिके व्यासो नानारव्यानोपवृंहसौः दर्शयाभासलोका
 नां संशयस्यापनुत्तय इति एवमात्मज्ञानिनः पापकर्म
 न लगति तदुक्तं वेदे तद्यथा पुष्करपलाशग्रापो न श्लि
 ष्यते एवमेवैवं विदि पापकर्म न श्लिष्यते न कर्मणां लि
 प्यते पापकेन तत्सु कृतदुष्कृते विधुनुते एतद्वा वनतप
 निकिमहं साधुनाऽकरवं किमहं पापमकरवमिति ए
 वं मद्रक्तो बानपेक्षक इत्यादिकथनाद्भगवद्रक्तोपिवि
 धिनिषेधातीत इति इत्थंच यदि देवादीनामपि व्यभि
 चारादिकं कर्म न दोषावहं किमुत पुनः श्रीकृष्णस्य प
 रब्रह्मणाः सकलदेवानामादिकारणस्य व्यभिचारशं
 केति ज्ञेयम् एवं शंकरस्य वृषभपृष्ठग्राहो हराम् प्रे
 तेः सहसंवासः शवशयने युक्तीडनम् शवदाहभस्म
 नांगेषु धारणम् मनुष्यकपालमालापरिधानम् ख
 द्वांगधारणमित्यादि यत्कंदपुराणादिषु वर्णितं वा
 लातपः प्रेतधूमो वर्ज्यं भिन्नं तथा सनम् सविनाशं ब्रज
 त्याश्रुसूचकोऽशुचिरेव चेत्यादि मनुवचनविरोधात्
 स्यापि न वप्रमत्तस्य महामूर्खस्य मते प्रमत्तगीतं स्या

दितिकिवहुना

प्राप्तकामोयदुपतिः कृतवानैजुगुप्सितमकि
मभिप्रायसतनः संशयं छिंधिसुव्रतः प्रत्रापि
कृष्णस्य निंदा कृता सर्वज्ञः कृष्णः कदाचिज्जु
गुप्सितं कर्म न कुर्यात्

अत्र शिक्षा नां चेतसस्तुष्टिर्धर्मप्राप्ता रापमश्रुतेशकुंतला
भीहमानंदुष्यंतस्य मनोयथेति महाभारतनात्यर्थविनि
र्णयोक्तदिशायदिशिक्षा नां मनोप्यसन्मार्गनोऽभिनि
विशतेतदा परमेश्वरस्य श्रीकृष्णस्य निंद्यकर्मसंभावना
तुह्रापास्तेवेति शास्त्रतत्त्वविदाराज्ञश्च सिद्धान्त एव परं
चतवत्यानामनवहितानां केषांचिच्छंशयापनुत्तये प्राप्त
काम इत्यादि नाराज्ञः प्रह्मः अतएव न इति बहुत्वकथन
मन्दीयप्रह्मानुरोधेनैवोत्तरयति श्रीवादरायणाः कर्मा
दिपारतंत्र्यरहितानां समर्थानां धर्मव्यतिक्रमो यो दृष्टः
तथा तेषां निर्भयत्वं च यद्दृष्टं तच्चेत्ते जीयसांप्रत्यवायाय न
भवति यथाऽग्नेः सर्वभुक्तं नोऽपावित्राय धर्मव्यतिक्र
मादिमयमीश्वराचरितमसमर्थो निश्चयेन कदाचिदपि
एकांशो नापि मनसापि नाचरेत् प्राचरन् लोकद्वयदुः
खित्वादि प्रकारेणानुपतिः प्रनीश्वरो मौख्यात्कालकूट
विषमक्षरो सद्यो नश्येदेव नेश्वरः ईश्वरस्तु प्रत्युतरेष्वर्थ
विशेषप्रकाशादिना शोभते यथानीलकरावृत्तादिना ।

असमर्थः

नहोदेवः बुद्धिनिष्ठोऽप्यसाराणामाज्ञाप्रमाणात्वेग्राह्या
 ननेवाभाचरितं कुत्रचित्तदाज्ञानुसारेण दाचरितमपि
 ग्रहणं राभावेन कर्मभिरलेपादतो निरहंकारिणां न पु
 रीयाचरितो नाऽर्थः न वा पापाचरितेनाऽनर्थः यदि निरहं
 कारतामात्रे सौतपुराय पापसम्यक्कर्माभावादनर्थाभाव
 तर्हि परमेश्वरस्य सर्वेषां जीवानां नियन्तुः श्रीकृष्णस्य
 कुतोऽनर्थशंकापीत्यादिज्ञेयमवमिदस्य ज्ञानं पुत्रान्ना
 शयाभासकोशिकः नेनं वचाधिरेव हस्तहस्तास्तास्तप
 सोचलादिति महाभारततात्पर्यविनिर्णयेऽप्युक्तम्
 एवं च अत्रापि कृष्णस्य निंदाकृतेति कस्यचित्तमहापा

मस्यैवोक्तिरिति ज्ञेयम्

सुभद्राहरणकथायां कृष्णमार्जुनसुभद्राणां
 निन्दैव कृता कृष्णः कपटरूपिणामर्जुनं महा
 त्मात्मीतिकथितवानिति अर्जुनः कपटरूपं
 कृतवानिति सुभद्रापि निन्दितं कर्म कृतवतीति

इयमेव कथा त्वतिविस्तृता महाभारतस्यादिपर्वरापस्ति
 तत्रापि कृष्णादीनां निंदात्रकृताऽतो महाभारतं न व्यास
 कृतमिति त्वयोन्मतेन वाच्यम् तत्र कथायां तात्पर्यं ति
 दं ज्ञेयमनज्ञातीनां वचः प्रेक्ष्यं वरे श्रेयस्युपागते इतीव कृ
 ष्णो विजयं स्वस्वसारमहारयदिति अर्जुनस्य मानुल
 कान्यापरिरायनंतु आयाहीं उपयिभिरीक्ष्यते भिर्यज्ञ

लि=

मिमंनोभागधेयं जुषस्व तस्माज्जुर्मानुके स्येव बोधाभागे
 ते पैतृष्वसेयीव पामिवेति मन्त्रलिंगान् बोधापत्यं मानु
 लीयं यथाभागः पितृष्वसुः पुत्रस्येवं वपां नेशं जुषस्वेदं
 तृधिर्जगाविति

इंद्रस्यापि गोवर्द्धनो हरराकथायां नि
 दाकृता इंद्रो लज्जितो बभूवेति ॥

इयं गोवर्द्धनो हररारूपा कथानुबिष्णुपुराणोपाधोत्तररव
 रोडे गोपालनापिन्या हरिवंशपुराणादावपि वर्णिता गोविं
 दोगोविदां पतिरित्यस्य व्याख्यायामाचार्यैः प्रहं किले
 द्रो देवानां त्वंगवामिंद्रतां गतः गोविंद इति लोकास्त्वां स्तो
 म्यंति भुवि शाश्वतमित्युक्तम् प्रमेयात्मा महाद्रिधृगित्य
 स्य व्याख्याने च महान्तमद्रिं गोवर्द्धनं गोरक्षरोधतवानि
 ति महाद्रिधृक् इति तैरेव प्रतिपादितम् किंच शंकराचार्यै
 र्गोविंदाष्टके गोपालं प्रभुलीलाविग्रहं गोपालं कुलगो
 पालं गोपीखेलनगोवर्द्धनधृतलीलालालितगोपालमि
 त्यनेन गोवर्द्धनो हररालीलावर्णिता गोपीभिः सह विह
 रणां तदर्थं वनं प्राप्ते वृष्टिभूय निवारसाय गोवर्द्धनगिरेर्धृ
 तिरकारिसेवलीलातस्मात्प्रयत्नसाध्यत्वान्नयालीलया
 लालिताः पालिता गोपाला येन सतथोक्तस्तमितितद्वी
 कायां च प्रतिपादितम् इत्थं चेंद्रस्यात्र निंदाकृतेति सर्वत्रै
 व त्वया बुद्धिभूयेन वक्तव्यमिति

अष्टाशीतिसहस्राणाम् श्रीरागा महात्मनां
निर्देवकृतासमाहोस्यानकथायाम् तेषाम्
ध्ये एकोपिपरिक्षितं समाधानं समर्थेनेति

महाभारतादौ सर्वेष्वपि पुराणेषु सूतशौनकसंवादो व
र्तते तत्रापि त्वया दुष्टेन कथ्यं शौनकादीनाम् श्रीरागाम्
त्रनिर्देवकृता तेषामध्ये एकोपि न पुराणादीनां ज्ञाता य
तः सूत एव पुराणावक्तृत्वेन तैरुपरीकृत इति वस्तुतः प्रकृ
तेश्रीशुकदेवस्य माहात्म्यवर्णने तात्पर्यं न तु मुनीनां
निंदायामिति इत्थं चात्र मुनीनां निर्देवकृतेनिकस्य चि
त्प्रमत्तस्य प्रत्यपनमेवेति ज्ञेयम्

ब्रह्मणोऽपि वत्सहराहंसावतराकथायां निर्दे
वकृताऽप्रज्ञानी ब्रह्मेति ततः पुष्करतः सृष्टस्सर्व
ज्ञो मूर्तिमान्प्रभुः ब्रह्मावेदमयस्साक्षात्प्रजापति
रनुजम इति महाभारतविरोधात्प्रमत्तगीतमेतत् ।

ब्रह्मा रूपवतीं पुत्रीं संध्याख्यां द्यौवतीं ततः पुत्रीमु
पाहूय समाहितं पुनः पुनः ततो निव्रीडिता संध्यामगी
जाता ततः परं रेमे विधिर्मगो भूत्वा तं ददर्श ततो हरः ततः
पिनाकमाकृष्य विधिं हंतुं दुरोधरमूरभसेन शरं तस्मिन्मु
मोच सशरस्ततः प्रविवेश विधेर्देहं निर्गतश्च स देहतः त
तस्तद्रभसेनैव निहतः स चतुर्मुख इति शिवरहस्ये स्कंद
पुराणादौ च वर्णितम् तत्रापि ब्रह्मावेदमयः साक्षादिति

महाभारतविरोधात्प्रमत्तगीतमेतदितित्वयावद्विभूष्ये
नक्तव्यमिति ननु तत्र महादेवो दुर्दृष्टान् ब्रह्मादीनि त्येवं
शिक्षयति किमुतान्यानि तितास्यं सचमत्रापि देवादी
नामपि दर्पदलनं भगवता कृतमन्येषां कावार्तेति ज्ञेयम्
किंच त्रिपुरासुरवधे महादेवरयस्य ब्रह्मासारधिः सो
मसूर्यैरिषचक्रे इत्यादि शिवपुराणां दैवसिंहितत्रापि
ब्रह्मादीनां निदैवात्र कृताऽतः प्रमत्तगीतमेतदितित्व

याभरोडनक्तव्यमिति

धर्मचार्ये च कामे च मोक्षे च भारतर्षभ यदि हा
सितदन्त्रयन्नेहास्ति न कुत्रचित् महाभार
तादिरुद्धं यत्तन्मया सप्रोप्तमिति महाभार
ते इदं नु भागवतं महाभारतादिरुद्धमेवास्ति
तस्मात्प्रमत्तगीतमेव

श्रीमद्वाल्मीकिविरचितरघुनाथचरितेन द्रामवाराभि
हृतं पपातरक्षः शिरःपर्वतसन्निकाशम्बभञ्जचर्गाग्रह
गोपुराणि प्राकारमुच्चैर्नमयातयञ्चेत्यादि नारायणकुम्भ
कर्णवधोक्तः महाभारते नु तं ब्रह्मास्त्रेण सोमि त्रिर्ददरा
द्विवरोपमम्सपपात महावीर्यो दिव्यास्त्राभिहतो रसो
तदृष्ट्वा वृत्रसंकाशं कुम्भकर्णो तरस्विनं गतासुं पतितं भू
मोराक्षसाः प्राद्रन् भयादित्यादिना लक्ष्मणा कुम्भकर्ण
वधो वर्णित इति इत्येव वाल्मीकिनिर्मितशामायणम्

व

विभारतादिरुद्धमेव तस्मात्प्रमत्तगीतमेवेति त्वयानि
 रयगाभिना वक्तव्यम् एवं मार्कंडेयपुराणोपस्थिविशो
 धाराणामराडा^{नो}मुपरिघरापतनस्तसाकथाकथिता
 महाभारते तु सानास्ति तत्रापि त्वया धूर्तेन वक्तव्यं भा
 रतविरुद्धं मार्कंडेयपुराणमनोनव्यासकृतं किंतु प्रम
 त्तगीतमेवेति एवं काशीखराडादिष्वपि ज्ञेयमिति ।

वदेमहापुरुषते चरणारविंदमृद्यां मूर्द्धनं य
 स्य विप्रावदंति खं वैनाभिं सोमसूर्यौ च नेत्रे दि
 श्वाः श्रोत्रे यस्य पादौ क्षितिश्च ध्यातव्योऽसौ
 सर्वभूतान्तरात्मा ॥१॥ यद्वाचानभ्युदितं येन वा
 गभ्युद्यते तदेव ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते
 ॥२॥ यन्मनसानमनुते येनाहुर्मनोमतम् तदे
 व ब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासत इत्यादिभ्यः
 श्रुतिभ्यो विरुद्धं चरणारविंदवंदनादिकमेवातो
 ऽकथनीयमश्रवणीयञ्चेदं प्रमत्तगीतं भागवतम्

एकोपि कृष्णस्य कृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभ्येन
 नृत्यः दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म कृष्णप्रणामी न पुनर्भ
 वीयेति महाभारते नत्वा कृष्णपदं देवमूर्चुर्गङ्गादयागिरे
 ति मार्गसंहितायां नमस्करोति मूर्झयवाचासौति निरंत
 रमिति वायुपुराणे यस्यादपंकजगतामचलां च भक्तिं वा
 चंतीति पुराणादिषु ओं नमो विश्वस्तुपाय विश्वस्थितं

ते हेतव इत्यादि तापनीयश्रुतिषु पाप्मे तपस्तप्त्यानरोघोर
 मररोपनियतेन्द्रियः यत्फलं समवाप्नोति तं न त्वागरुडध्व
 जमिति ब्रह्मवैवर्ते शरणागत रक्षणे द्यतं हरिमीशं प्रणा
 मंति ये नराः न पतन्ति भवां बुधोः स्फुटं पतितानुद्धरति स्म ता
 न साविनि नारसिंहे श्रीयमोक्तो तस्यैव नारसिंहस्य विष्णो र
 मिततेजसः प्रणामं येऽपि कुर्वन्ति ते व्यामपिन मोनम इति वि
 ह्मुपराणो पादपद्मं प्रणामनीत्यादि च पदनखनि विष्टमू
 र्तिभिरिति मंदसदन सरस्वती एवं वा मनस्य विष्णोश्चर
 णारविंद वंदनं पुराणादिषु प्रसिद्धं एवं गोविंदाष्टकेशं क
 राचार्यैरासक्रीडायां देवगणैः श्रीकृष्णस्य चरणावदनं क
 नमिति तद्दीक्षायां च वृंदावनभुवि वृंदारकगण वृंदाराधितं व
 देहं कुंदाभामलमंदसेमरसुधानंदं सुहृदानंदं वंधाशेषम
 हामुनिमानसवंधानंदपदद्वंद्वं वंधाशेषगुणाब्धिं प्रणाम
 तगोविंदं परमानंदमिति वृंदावनभुवि वृंदाररायप्रदेशे रा
 सक्रीडायां संप्रवृत्तायां वंधाश्रितेऽशेषामहामुनयश्रिते
 वंधाशेषमहामुनयो नारदाद्यास्तेषां मानसेन हृदये न वंध
 धेयमानंदपदद्वंद्वं यस्य स न योक्त इति एवं श्रीरामा
 नंदसरस्वतीभिरपि सीतारामपदद्वंद्वमवदानंदसाध
 नमूनमामियद्रजोयोगात्माधारोऽपि सुखगत इति तद्व
 र्णितं इत्थं च यदा चानभ्युदितमित्यादि श्रुतिविरुद्धं
 चरणागारविंदवंदनमित्यादिकं कस्यचिद्विदितं तस्य

कारागारार्हस्यप्रलपनमिति ॥

पूर्वापरविरुद्धमप्यस्ति नृसिंहेन प्रह्लादाय
वरोदत एकविंशतिपित्राद्यास्तवमोक्षंग ।
चक्षुः पुनस्तु म्रमन्ते न तावेवरावराकुंभ
करोति वभूवतुः पुनस्तावेव शिशुपालदन्तव ।
कौवभूवतुरिति च विरुद्धमेव ॥ ॥ ॥

प्रत्रहेनृसिंहमेपितानवतेजोऽविद्वान्भातहेति मृबादृष्टिः
सन्त्वां प्रनिदत्तस्मात्सः पूयेतश्मं वरं वरो इति प्रह्लादे
नोक्तं भगवता तु हेवत्सते पिता एकविंशतिपितृभिः सह
पूतः यतो यस्य कुले त्वं साधुर्जातः किंच हे प्रह्लादयत्र य
त्र मद्भक्ता वसन्ति ते कीकटा अपि देशः शुद्धा भवन्तीत्यु
क्तम् हिरण्यकशिपोर्मुक्तिस्तु भागवते नोक्ता श्रीविष्णु
पुराणे च हिरण्यकशिपुत्वे चरावरात्वे च विष्णुना हत्वा
पनिहतो भोगानप्राप्या नमरैरपि नालभत त्रचैवेह सा
युज्यं सकथं पुनः संप्राप्तः शिशुपालत्वे सायुज्यं शाश्व
तेहरावित्येवोक्तम् इत्थं च पूर्वापरविरुद्धमप्यस्तीति क
स्यचिद्देवानां प्रियस्य कथनमेवेति

भवान्कल्पविकल्पेषु न विमुक्त्यति कर्हि चिदिनि
ब्रह्मरो वरोदतो नारायणेन पुनरुक्तं ब्रह्मामो
हितो भूत्वा वत्सहरां कृतवानिति विरुद्ध
मेव कथनम् ॥

ब्रह्मराः स्वकन्याभिगममस्तपोमोहः पूर्वकल्पेन त्रैकाभू
 तन्मनुचतुःश्लोकीभागदत्तोपदेशानंतरमपियनुकृष्टा
 ३ वतारे ब्रह्मसंमोहनं तनुभगवत्कृपाविलसितमेवे
 तिनविरुद्धकथनम्

कृष्णो नगनावाणासुरमातरं न दृष्टवान् पुनरुक्तं प्र
 मत्तेन चीरलीलां कृतवानिति विरुद्धमेव ॥ ॥

श्रीरामचंद्रस्ताडकास्त्रीं जघान मूर्ध्नि राखारावराभगि
 नीं राक्षसीस्त्रीं न जघाना तस्तत्रापि प्रमत्तकथनमेव वा
 च्यम् किंच हरिवंशपुराणे कृष्णस्यैकस्य तद्रूपदर्श
 नस्यार्धमागताः प्रतर्धानमुपागम्य सत्कासावाससीपु
 नः प्रमुखेवासुदेवस्य दिग्वासाकोटवीस्थितेति विष्णुपु
 रारो नगनादैतेयविद्याभूत्कोटवीपुरतो हरेरिति श्रीमद्वा
 गवतोक्तकोटराएवकोटवीतितत्रप्रसिद्धा एवं च तत्रा
 पीयंकथावर्तते अथवा तुष्यतु दुर्जन इति न्यायेन उप
 नीयगुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् वेदमध्यापये
 देनं शौचाचारं श्रिशिक्षयेदिति उपनीय शौचाचारं श्र
 शिक्षयेदित्यनेन प्रागुपनयनात्कामचारोदशिति इति
 मिताक्षरायामुक्तम् एवं चात्र न कश्चिद्विरोध इति ॥

भस्मासुरकथायां शिवस्य निर्दोषकृत्वा पु
 नर्विषयानकथायां भवनेव विहन्वा दीना
 मीश्वर इति विरुद्धमेव

भस्मासुरकथायां शिवस्य निदानकृतेति पूर्वमेवोक्तम् विद-
 पानकथायां तु शिवस्य स्तुतिरेव कृतेति न विरोधः महाभार-
 तरीकायामुक्तम् नन्वत्रानर्थको युष्मादिप्रलापो भूयान् ह
 उपने कशिकनीत्यादिश्चाधर्मे प्रवर्तकोऽपि ग्रन्थोऽस्ति तत-
 श्च कचिद्वर्मादिकथने सत्यपि विषयसंयुक्तान्नवत्कृत्स्न
 मथ्येत हेयमेव एवं धर्मब्रह्मप्रतिपादन एव तात्पर्यं अर्थ-
 वादजातमपि युधिष्ठिरादिव वर्जितव्यं न दुर्योधनादिव दि-
 तितत्रहीनं पक्षमुपाददानः स्वार्थाद्भूयति तेनाधीतम्
 पि भारतं पापायैव भवति तथा च सर्वस्मादपि ग्रन्थात्सा-
 रमेवादेयमितरस्याज्जपमिति श्रूयते ग्रन्थमभ्यस्य मेधावी
 ज्ञानविज्ञानतत्परः पलालमिव धान्यार्थोत्पजेद्भूय मशेषत-
 इति एवमत्रापि श्रीमद्भागवते सारं सारमेवादेयमिति ॥

स्मरते ज्ञानान्नमुक्तिरिति श्रुतेः न हि ज्ञानेन सह
 ज्ञापवित्रमिह विद्यत इति स्मरते अथैव सन्निभः
 क्तिरेव मोक्षकर्त्रीति वेदादिभ्यो विरुद्धमेव ॥

प्रव्रयावेसाधनसंपत्तिः पुरुषार्थचतुष्टये तथा विना नरा-
 प्रोतिनरो नारायणाश्रय इति महाभारते अनेन चतुर्वर्गफ-
 लं नारायणाश्रयणमात्रेण भवतीति सिद्धम् वाल्मीकिर-
 चितरामचरित्रे मया त्वंसमनुज्ञातो गच्छ लोकाननुजमान्
 गृध्रराज महासत्त्व संस्कृतश्च मया ब्रजेति पाद्रे संस्कार-
 मकरोत्स्य रामो ब्रह्मविधानतः स्वपदं च ददौ तस्मै सोऽपि

रामप्रसादतः हरेः समानरूपेण प्रययौ परमं पदमिति अ
 नेन साधनहीनस्यापि तिरश्चः मुक्तिरुक्ता सहस्रनाम
 भाष्ये संसारसर्पसंदष्टनष्टचेष्टैकभेषजम् कृष्णमिति
 वेष्मवंमंत्रं श्रुत्वा मुक्तो भवेन्नर इति भारतविभागे कृ
 ष्णः कृष्णः कृष्ण इत्येतकाले जल्पन् जंतुजीवितं योज
 हाति प्रायः शब्दः कल्पनेन तस्य सुकैवलीदानमौ निष्ठ
 नो न्यादृशास्थाविति गीतायां देवान् देवयजोयां तिम
 इकायां तिमामपि सन्मना भवमङ्गो मद्याजीमानमस्तु
 रुमामेपैष्यसियुक्तैव मात्मानं सत्यरायणाम् माहिषा
 र्थव्यापाश्रित्य ये पि स्युः पापयोनयः स्त्रियो वै स्यान्मथा
 म् आस्तेपियांति परां गतिमित्यादि प्रन्यसाध्यानपेक्षत्वं
 भक्तियोगस्य ज्ञानयोगादेश्च हरिपदसेवनसापेक्षत्वं ज्ञा
 नयोगस्य भगवदाराधनं तत्प्रसादं च विनैव सिद्धिरिति न
 कापिकेनाप्युक्तम् किंच भक्तियोगे दुराचारिणोऽपि दृष्ट
 वैराग्यपरहितस्याप्यधिकारो गम्यते प्रपिचेत्तु दुराचा
 रो भजेते मामन्यभाक् साधुरेव समंततः सम्यग्यवसि
 तौ हि सः क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छांतिं निगच्छति
 कौंतेय प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति न निर्विस्रो
 नाति सक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिर्दृष्ट्या दिवचनेभ्यः
 नैवं दुराचारिणोऽपि दृष्टवैराग्यादिसाधनचतुष्टयसंप
 त्यभावेऽपि वैराग्यश्रवणाद्यनुष्ठितौ ज्ञानोत्पत्तिर्भवती

निकाप्यपलभ्यते न च यथोक्त अधिकारसंपत्तिं विनानुष्टि
 तं साधनं किमपि फलाय कल्पते तस्मात् सर्वथा सर्वैक
 लोहरिपादसेवनादिभक्तियोगाश्रयराभेन कर्तव्यमि
 निसिद्धमश्निधर्मशास्त्रनिबन्धेषु गोविंदाष्टकेशंकरा
 चार्यैरुक्तं गोविंदाष्टकमेतदधीते गोविंदार्पितचेता
 योगोविंदाच्युतमाधवविष्णो गोकुलनायककृष्णमिति
 गोविंदांघ्रिसरोजध्यानसुधाजलधौतसमस्ताद्योगोविं
 दान्तमंतस्थं ससमभ्येति गोविंदं परमानंदमिति तद्दी
 कायां चोक्तमानंदगिरिरागायस्तु निरंतरं गोविंदार्पित
 चेताः सन्नेतद्गोविंदाष्टकमधीते गोविंदाच्युतमाधववि
 ष्णो गोकुलनायककृष्णमिति एतानि नामानि कीर्तयति
 गोविंदांघ्रिसरोजध्यानसुधाजलधौतसमस्ताद्यः प्रक्षा
 लिताऽशेषपापो भूत्वा गोविंदं परमानन्दान्तमं मरणा
 दिरहितमंतस्थं ससमभ्येति संपन्निरुपद्रवस्थान
 माप्नोति मद्भक्ता यांति मामिति भगवद्वचनादिति किंच पु
 रुषः सपरः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यथा भक्त्या त्वनन्य
 याशक्यग्रहमेवंविधोऽर्जुनेत्यादौ भगवद्भक्तेर्माक्षं प्र
 तिसाधकतमत्वं श्रवणात् तदेकांतभक्तिरेव तत्प्रसादा
 दात्मज्ञानावांतरव्यापारमात्रयुक्ता मोक्षहेतुरिति स्फु
 टं प्रतीयते ज्ञानस्य च भक्त्या वांतरव्यापारत्वमेव युक्तं ते
 षां सततयुक्तानां भजनां प्रीतिपूर्वकं मुदामिवुदियोगं

त्रिकेशवम् महाभारतदीक्षायां नीलकराडचतुर्धरकृताया
 मयस्यैकैकनामव्याहारोऽपि सकृदपियेन केनचिद्वाद्दशेन
 ताद्दशेन दस्यं कस्यांचिदवस्थाया मयत्र कचिद्वराकदा
 चित्रयथा कयंचित्कृतेऽस्तु कृष्णं फलं दशानि यथा च पु
 रारोषु सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् बहः परिकर
 स्तेन मोक्षाय गमनं प्रति शब्दः पुष्कलको वापि मुच्येरन्
 स्पकीर्तनात् ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रांस्तथा
 दयः शत्रुतत्रानु कुर्वन्तो विष्णोर्नामानुकीर्तनम् सर्वपापवि
 निर्मुक्तास्तेऽपि यांति सनातनम् अथ हि कृतनिर्वेशोऽनन्त
 कोट्यं हसामपि यथा जहार विवशेनामस्वस्त्ययनं ह
 रः अथ अजामिलः स्तेनं सुरापो गुरुतल्पगः स्त्रीराजपि
 तृगोहं तायेवापातकिनोऽपरे सर्वधामप्यधवतामिदमे
 व सुनिष्कृतम् नामव्याहरणं विष्णोर्नमस्तद्विषयामभिः
 विष्णुधर्मैककायुधस्य नामानि सदा सर्वत्र कीर्तयेत् ना
 शौचं कीर्तनेन तस्य पवित्रं कुरुते यतः स्कंदे न देशकाला
 वस्थाभ्युद्धादिकमपेक्षते किंतु स्वतंत्रमेवैतन्नाम
 कामितकामदम् न देशनियमस्तस्मिन् न कालनियम
 स्तथानोच्छिष्टादौ निषेधश्च श्रीहरेर्नामिन्नुद्यके वि
 ष्णुधर्मोत्तरे नामानि सर्वाणि जनार्दनस्य कालश्च सर्वः
 पुरुषप्रवीरतस्मात्सदा सर्वगतस्य नामग्राह्यं यथेष्टं व
 रदस्परजन् ब्रह्मपुराणोऽथ नान्यचित्तः शुद्धो वायः सरा

कीर्तयेद्भरिम् सोऽपि दोषक्षयान्मुक्तिं लभेद्देहि पतिर्यथा प
 मपुरारो हृत्मे निवैत्सवं मंत्रं श्रुत्वा मुक्तो भवेन्नरः यत्र कु
 त्र स्थितो वापि हृत्मे हृत्मेति कीर्तनात् सर्वपापविशुद्धा
 त्मा स गच्छेत्परमां गतिं सर्वधर्मो जित्ता विहोर्नाममात्रे
 कजल्पकाः सुरेनयां गतिं यातानां सर्वे पि धार्मिकाः
 विष्णुपुरारो विष्णुसंस्मरणादेव समस्तलेशसंशयः भ
 यं मयानामपहारिणि स्थिते मनस्यनन्ते मयि कुत्र नित्यं नि
 यस्मिन्समते जन्मजरोद्भवानि भयानि सर्वापपहंति ता
 त मात्स्ये परदाररतो वापि परापहृतिकारकः स मुदा मु
 क्तिमाप्नोति हृदमनामानुकीर्तनात् प्रादिस्य पुरारो ह
 रः संकीर्तनं पुराणं महापातकनाशनम् सर्वकामप्रदं लो
 के ह्यपवर्गफलप्रदमित्याद्युक्तम् अतः कलौ तपो योग
 विद्यायज्ञादिकाः क्रियाः सांगा भवन्ति न कलौ कुशलैरपि
 देहिभिरित्यादीनि वचनान्यनेकानि तत्प्रतिपादकानि सं
 त्यक्त्वा बहुलेखनेनेति इत्थं च भक्तिरेव मोक्षकर्त्रीति वेदा
 दिभ्यो विरुद्धमेवेति कस्यचिच्छास्त्रा न भिन्नस्यैव कथनमिति

अतः कुतश्च स्पष्टं भागवतारब्धस्य कर्मा मूर्खत्वा
 स्मात्कारणात्सुखे सुभिः कदाचिदिदं प्रमत्तगी
 तं भागवतं न कथनीयं न श्रोतव्यं चेति सिद्धांतः
 ये तु लोभाच्छ्रावयन्ति मूर्खत्वाच्छ्रावयन्ति ते वै
 नरके पतिष्यन्ति ये प्रमत्तगीतमिदं भागवतं

श्रावयति श्रवणं चित्तं चेतो सर्वपापशुद्धिः प्रत
 एव महापातकिनस्तंति यश्च कश्चित् बान्धवोपदे
 वारवस्तोपि पापराडी महापातकी चास्ति अत
 एव प्रमत्तगीतस्यास्य भागवतस्याध्ययनमध्या
 पनं कथनं श्रवणं च नरकगमकमेव किं बहुना
 लेखनेनेतावन्तैव वेदितव्यं युष्माभिरेवमेव जन्मा
 दस्य यतो न्वयादितरतश्चेत्यादि श्लोके निर्दि
 तमिदं भागवतं सर्वमशुद्धमिति ॥ ॥ ॥

योऽनभिज्ञाय मुनिभिः कृतं शास्त्रं दूषयति स ब्रह्मघाती तदु
 त्तं महाभारतेयः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक्शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम्
 दूषयत्यनभिज्ञायतं विद्या ब्रह्मघातिनमिति श्रीमद्भागवतं
 महापुराणं सर्ववेदेतिहासानां सारमनादिसिद्धमपि बोप
 देवरचितत्वादाधुनिकमिति दुष्टाः प्रमत्ता वदन्ति किमत्र
 चित्रं नास्तिकाश्चार्वाकादयः परमेश्वरमपि नो रीकुर्वन्ति
 अनादिसिद्धं वेदमपि व्याघातपुनरुक्तत्वादिसोषग्रस्तं भ
 राडधूर्तादिभिर्विरचितमाधुनिकमिति वदन्त्येव तदुक्तं ना
 स्तिकैः यावज्जीवं सुखं जीवेदृशं कृत्वा घृतं पिबेत् भस्मी ।
 भूतस्य देहस्य पुनरागमने कुतः अग्निहोत्रं त्रयो वेदास्त्रि
 दशान्दं भस्म गुराह्णम् बुद्धिपौरुषहीनानां जीविकेति बृह
 स्पतिः यदि गच्छेत् परं लोकं देहादेव विनिर्गतः कस्माद्भूयो
 न चायाति बंधुस्नेहसमाकुलः ततश्च जीव नोपायो ब्राह्म

रोर्विहितस्त्विहमतानां प्रेतवायोर्योगिगुर्वन्यद्विद्यते क्वचित् व
 योवेदस्य कर्तारो भंडधूर्तनिशाचराः जर्फरीतुर्फरीत्यादि परिडना
 नां वचः स्मृतमिति इत्येव अतः कुग्रंथस्येत्यादिकस्य चित्रास्ति
 कस्य संभावणानर्हस्य जन्माधस्य पतितस्य संन्यास्य भासस्य
 कथनमेव ज्ञेयम् पाषाणान्यवलेख्यभराऽमतयः प्रोक्ताभिमाना
 धयः स्वत्यक्ता बहुदुःखिनः स्फुटतरं कालस्य भक्ष्याश्च ये देवं
 ते दधते सुरवात्मनि हौ नान्नाभवाद्ये स्तरो कांक्षा कल्पतरो ज
 गन्नयगुरोर्विश्वं भरो जस्य पि ॥ १ ॥ गोविंदसेवनमिदं यदिना द्वि
 यं ते दुष्टानि कृष्णमनयो विषये कनिष्ठाः किं तावता ज्वरवता
 मरुचेर्न जानु दुग्धस्य शुद्धमधुरस्य निदूषणं स्यात् ॥ २ ॥

कथं तर्हि श्रीधरादिभिरशुद्धसंयापरिटीका कृता
 अज्ञानत्वात् कुत एतदज्ञानत्वेनेषु श्रीधरादिषु
 न ज्ञानमशुद्धं ते रतोऽज्ञानत्वमेव ॥ ॥ ॥

श्रीमद्भागवतस्य हनुमद्भाष्यसंबंधोक्तिविबल्कामधेनुत
 त्वदीपिका विवरणपरमहंसप्रियाशु कहुदयादयस्तथाशं
 कराचार्यनीलकराहसदानंदनिधुपरिडतगोविंदादिभि
 र्रक्तताव्याख्याग्रंथास्संति तथा भागवद्भक्तिरसायनमुक्ता
 फलहरिलीलाभक्तिरत्नावल्यादयो निबंधाश्च विविधा विधं
 ते किंच वैष्णवव्यतिरिक्ताः प्रामारिका अपि स्वस्वग्रंथेषु
 श्रीमद्भागवतस्य समंतिंद्युः कात्तिसंमतिरिति वेदवधे
 हि संवत्सरप्रदीपे हेमाद्रौ सच्चरितमीमांसाख्ये विवारां

शेनिरोगसिंधोश्चाहमयूखेव्यवहारमयूखेधर्मसिंधोदिन
 करोद्योतादौचसर्वमहाभारतटीकायां नीलकण्ठचतुर्दश
 तायां नागोजिभट्टविरचितायां सप्तशतीव्याख्यायां शिव
 तत्वविवेके कालनिर्णयदीपिकाविवरणो वीरमित्रोदयेण
 रुडपुराणीकायां चाल्मीकिरामायणीकायां महिम्नः
 सत्वरजस्यटीकायां भट्टोजिदीक्षितकृतायां चतुर्विंशति
 मतव्याख्यायां काशीखराडटीकायां योगवासिष्ठटीकायां
 तथा न्यासवर्णिकासु तथा विष्णुभक्तानां सर्वेष्वपि ग्रंथे
 ध्वनिश्चैते विद्वन्महाः सर्वेऽपि तदप्रमत्तस्य मते मूर्खा
 एवेति ॥

सत्यं परं धौमहीत्यत्र शिष्याभिप्रायं बहुवचनमि
 त्युक्तवान् प्रमत्तः श्रीधर इति शिष्यास्तु युष्मादि
 वर्तते कुतोऽभिप्रायस्तत्रायातः एकोपि ब्रूयादेव
 महं ब्रवीमिव यंत्रमोलाप्रसन्नो ह्ययोश्चेति व्याकर
 णासत्रादयोऽप्युद्धमेतच्छिष्याभिप्रायं बहुवचन
 मिति ॥

प्रवक्ष्यामि दोषोऽप्येत्यनुशासनाद्यद्यपि एकत्वे द्वित्वे च वि
 वक्षितेऽस्मदो बहुवचनं विकल्पेन भवति तथापि प्रथमोप
 स्थितत्वादेकवचनं परित्यज्य बहुवचनपर्यंतानुधावनं कि
 मिति ग्रंथकृता मित्याशंक्य शिष्याभिप्रायं बहुवचनमिति
 स्वामिपादैस्साम्येणैवोक्तम् एवं ध्यायं ध्यायं परं ब्रह्मस्मारं
 स्मारं गुरोर्गिरः सिद्धांतकौमुदीव्याख्यां कुर्मः प्रोक्तमनोर
 मा मित्यादावपि ज्ञेयम् इत्येव प्रमत्तः श्रीधर इत्यादिकथनं
 नृकस्य चिज्जननां धस्य वाचात् स्पष्टेति ॥

अन्यकृतमिति शङ्कनीयमित्युक्तं च श्रीधरेणा

प्राप्ते सत्यानिषेधः प्रतोऽन्यकृतमेव ॥ ७ ॥

अत्रेति ह्यबाधकप्रमारास्यातएवेत्युक्त्यादिति स्यजागरू
कत्वेनेति ह्यानुवृत्त्यनुपपत्तेरिति अयममीमांसकवैशेषिकगो
तमादिभिर्वैदस्यप्रामारापसाधितमिति प्राग्बेदप्रामाराप
शङ्कास्थितेति नस्वीक्रियते अथवापिस्वीकार्यं अथवास्ति
कादीनां वेदप्रामारापशङ्काभावेऽपि नास्तिकानां सास्थितेति
समः समाधिः यथा मन्वादिधर्मशास्त्रेऽपि चौर्यहिंसादिनि
षेधात्प्राकृतदनुष्ठानस्थितमिति नस्वीक्रियते तथा प्रकृते
अथवा विधिना चौर्यदनुष्ठानाभावेऽपि रागप्राप्तं तदासी
दिति तर्ह्यत्रापि हेतुतत्तदाशङ्कनं स्थितमिति समाधानम्
इत्थं च अन्यकृतमित्यादिकं कस्यचिदाचालयेव कथनमि
ति ज्ञेयम् ॥

नायं श्रीधरनामा कस्तर्हि हरिद्राधरनामेवास्तिक
तो मूर्खत्वात् किं बहुना लेखनेन श्रीधरादीनां
ज्ञानमेव नास्ति वेदादिषु इति स्थालीपोलाक्या
यवलेखनं कृतमस्माभिस्तद्युष्माभिर्वेदितव्यं
सर्वभागवतममुदिति

माधवसरस्वती समये केनचित्पण्डितेन भागवतमप्रमारा
मित्युक्तमनदास्वामिभिरुक्तमयं जारजेभविष्यतीति विचार
णीयमनदापण्डितेर्विचारितसंगोलक इति निश्चितमिति
रामाश्रमाचार्येण गुरुर्जनमुखचपेदिकायामुक्तमिति इत्थं
चनायमित्यादिकं कस्यचिज्जारजातस्योद्वेगधर्ताराम
स्येव कथनमिति ज्ञेयम् येषां परिलेखनमयः पतिः स्यात्तेषां

कुतः लेशपरित्यक्तः स्यात् कुतश्च शुष्कतन्माश्रितानां विहं
 गमानामिहसोरव्यलाभः ॥१॥ गोविंद एष मुखसिंधुरिति शु
 तीनां संशीलनादवगतं शतसोमहृद्भिः किं चास्य चिंतनक
 तां ननुरंचितैर्वरोमांचितैर्भवति हर्षजलं चनेत्रे ॥२॥ दुर्जनो दूष
 यत्येवमतां गुराग्रां क्षणात् मलिनीकुरुते धूमः सर्वथा विम
 लां वरम् ॥३॥ गुराणी गुरां वेति न वेति निर्गुरो वली वलं वेति न
 वेति निर्वलः पिको वसन्तस्य गुरां नवायसः करीचसिंहस्य
 वलं न मुखिकः ॥४॥ गुराणां गुरां जेषु गुरां भवंति ते निर्गुरां प्रा
 प्य भवंति दोषाः सुखादुतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भ
 वं सपेयाः ॥५॥ गुरां यंते दोषाः सुजनवदने दुर्जनमुखे गुरा
 दोषां यंते किमिति जगतां विस्मयपदम् यथा जीमूतो यंलवरा
 जलधेर्वरिमधुरं फणीपीत्वा क्षीरं वमति गरलं दुःसहतरम्
 ॥६॥ ० प्रनिरमराणीये ग्रंथेऽपि पिशुनो दूषणमन्वेद्ययति प्रति
 रमणीये वपुषि व्रणमिव मक्षिकानिकरः ॥७॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

ब्राह्मणाक्षत्रियविद्यूद्रावराणां ब्रह्मचारिण्यहिवनि
 संन्यासिनश्चाश्रमाश्च ज्ञानव्याः एवं वेदेषु मनुस्मृतौ
 च धर्मा उक्ताः सम्भोये विरोधिनस्तेषां परिदण्डनस्य किं
 लक्षणास्ते च काष्ठं कनकं वल्लोर्द्विपुराद्रुकाष्टमाला
 धारिणाः तममुद्रोर्द्विपुरोद्देहेन रकायाससाधनेन तस्मा
 नत्याज्यमनधेर्द्विजैर्नरकभीरुभिरिति जावलिः १
 विभूतिधारणं त्यक्त्वा त्यक्त्वा रुद्राक्षधारणं माम्मा
 पूजय विष्णुं शिवं लिंगं स्वर्गपिणामित्याह विष्णुपु
 रारो यज्ञो वै विष्णुरिति शु तेषां कर्ता वैष्णवो ना
 म्यः बृहन्नारदीयपुरारो धर्मभगीरथसंवादे भ
 गीरथं प्रति धर्मराजवाक्यम् यस्तु संतप्रशंखादि

लिंगांकितननुर्नरः ससर्वथातनाभागीचाराडालः को
 दिजन्मसु एतल्लक्षणाः पायसिडनः येतुपायसिडम
 नविष्वातिनस्तेपिपायसिडनः पायसिडनोविकर्म
 स्थान्वैडालत्रनिकान्शठान्हेतुकान्वकवृत्तींश्च
 वाङ्मात्रेणपिनाश्चयेदित्याहमनुः प्रतएववाङ्मा
 त्रेणपिपायसिडमिस्सहव्यवहारेनकर्तव्यः ॥ ॥

वर्णाश्रमधर्मावेदेकुमनुस्मृतौचोक्ताः एभ्योविरोधिनस्तेपा
 यसिडनएवनेच प्रनग्निरनिकेतः स्याद्भूममन्त्रार्थमाश्रयेत्
 उपेक्षकोऽशंकुसुकोऽमुनिर्भावसमाहितस्त्पादिमनुस्मृत्युक्त
 संन्यासिधर्मविरुद्धाचारिणोदंडादिलिंगमात्रधारिणः सं
 न्यासिनएव ननु चक्राद्यंकनोर्द्धपुराद्रादिधारिणोवैष्णवाः न
 चमनुस्मृतौचक्राद्यंकनादेर्निषेधोदृष्टचरः शास्त्रेषुचवहुधा
 चक्राद्यंकनादेर्माह्मण्यप्रतिपादनान्तदुक्तं वाराहे अंकयेत्तत्र
 चक्राद्यैरात्मनोवाहुमूलयोः कलत्रापत्यभृत्येषुयश्चेत्सर्व
 संपदमिति सौपरोऽप्रभुचिर्वाप्यनाचारः सर्वधर्म्मवहिष्कृतः
 प्रतप्तशंखचक्राभ्यामंकितः पंक्तिपावनश्चि पाद्वेशंखच
 क्रोर्द्धपुराद्रादिरहितं पुरुषाधमं गर्ह्यं तु समासह्यराजाराष्ट्र
 त्रवासयेदिति स्कान्देनारायणायुर्वेदित्यं चिह्नितो यस्य विग्र
 हः पापकोटियुतस्यापितस्य किंकुतयेयमः अंकितः शंख
 चक्राभ्यामुभयोर्वाहुमूलयोः समर्चयेद्दरितित्यं नान्यथा पू
 जनं भवेदिति सनत्कुमारसंहितायां चक्रं च दक्षिणोवाहावि
 त्यादि काशीखंडे उपवीतादिवक्ष्यार्थाः शंखचक्रादयः सदा
 ब्राह्मणास्पृश्येयैरावैष्णवस्यविशेषतश्चि वाराहे चक्रा
 दिधारणां पुंसां परमं बंधवेदनम् पानिग्रस्यमिमित्तं हि वल
 यादिविभूयसामिति वायुपुराणे अङ्गितैवतसंतप्तचक्र

मादायवैष्णवः धारयेत्सर्ववर्णानां हरिसालोकासिद्धयश्चि
 त्कामां देहत्वाधानुमयीमुद्राणापयित्वा स्वकांतनु चक्रादिचि
 हिनां भूपधारयेवैष्णवो नर इति श्रुतयश्च यो ह वै सुश्लोकमो
 लेधीमाननुतिष्ठमानो गिना चक्रं धत्तेऽग्निर्वै सहस्रारः
 सहस्रारिने मिना तप्ततनुः सायुज्यं सलोकतामाप्नोति चक्रं
 विभर्ति वपुषा भित्तं बलं देवानाममृतस्य विष्णोः स एतिना
 कंदुरितं विधुष्य विशंति यद्यतयो वीतरागा इत्याद्या वहुशः पाप्मो
 नरखंडे शंखचक्रादिभिश्चिद्वैर्विप्रः प्रियतमो हरेः रहितस्सर्व
 धर्मेभ्यः प्रच्युतो नरकं व्रजेदित्याद्यनेकवचनानि हरिभक्ति
 विलासदाचारचंद्रिकारामार्चनचंद्रिकामधुरासेतुजय
 सिंहाकल्पद्रुमादिग्रंथेषु संत्येव किं बहुले खनेनेति १० प्र
 थोर्ध्वपुंड्रमाहात्म्यम् पराशरमाधवीये सत्यव्रतः ऊर्ध्वपुंड्रो म
 हाशुभ्रोललाटे यस्य दृश्यते स चांडालोऽपि सुधात्मा पूज्य एव
 न संशयश्चि मदनरत्ने मदनपारिजातप्रयोगपारिजातेषु
 ब्राह्मयोगोदानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् भस्मीभ
 वतितत्सर्वमूर्ध्वपुंड्रं विना कृतमिति कृत्स्नमष्टीयादिकेन
 जपो होमस्तपोदानं स्वाध्यायश्चि पूर्ववत् निर्णयसिंधौ हेमा
 द्रो देवलः ललाटे पुंड्रं दृष्ट्वा स्कांधे मालांतथैव च निराशाः पि
 तरो यांति दृष्ट्वा च वृषलीपतिम् पुंड्रं वर्तुलमित्यपरां कर्मदनरत्ने
 च पुंड्रं त्रिपुंड्रं वर्तुलमर्ध्वं चंद्रं च ऊर्ध्वं च तिलकं कुर्यान्न कुर्याद्वै
 त्रिपुंड्रकमूर्ध्वं च तिलकं कुर्याद्वै वेपि त्र्येव कर्मणि निरा
 शाः पितरो यांति दृष्ट्वा चैव त्रिपुंड्रकमिति वृद्धपराशरोक्तेः ति
 र्यग्लेपो भवत्येव वर्जयेत्तिलकं भालेश्च काले च सर्वदा
 तिर्यगूर्ध्वं त्रिपुंड्रं वा धारयेत्तु प्रयत्नत इति व्यासोक्तेरिति पृथ्वी

 नंदरत्न
 सिसिल

चंद्र इति पाशोत्तरवंदे श्रीशिवपार्वतीसंबादे ऊर्ध्वपुंड्रधरो
 विप्रः सर्वलोकेषु पूजितः विमानवरमातृहृयातिविहमाः परं
 पदं ऊर्ध्वपुंड्रधरं विप्रं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते नामस्मृत्या तथाभ
 त्तया सर्वदानफलं लभेदित्यादि ब्रह्मांडपुराणे प्रभुचिर्वा
 यनाचारो मनसा पापमाचरन् शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्ध्वपु
 ण्ड्रं कितो नर इत्याद्यनेकवचनान् ऊर्ध्वपुंड्रमाहात्म्यप्रतिपाद
 कानि संत्येव किंच महामारतदीकाया मुक्तम् वा सुदेवोपनि
 ब्रह्माक्षरातंत्रपुराणोपबृंहणानुसारात् शोणामेकउदकं
 गामवाजतीति प्रसूचः भवतां मध्ये एकः शोणां शूलदशां गां
 मंदंगो पीचंदनादिस्पां मुखकर्मभूतां प्रतिउदकं जलंगोरो
 नकर्म प्रवाजति प्रवगमयति प्रतर्भो वितरत्यर्थो यम् शो
 णां गां उदकेन मिश्रयतीत्यर्थः ऊर्ध्वपुंड्रार्थं शूलदशां मंदं जले
 न मिश्रयेत् विष्णुभक्तानां गमूर्ध्वपुंड्रमित्यादि वित्तरे रोगोक्त
 मृतत्रैवावलोकनीयमिति किं बहुना प्रथमतुलसीकाष्ठ
 मालाधारणमाहात्म्यमृगस्त्यसंहितायां रामार्चनचंद्रिका
 यांचतुलसीकाष्ठघटितैतद्वाक्षाकारकारितैः शंखचक्रगदा
 पद्मपादुकाकारकारितैः निर्मितां मालिकां कंठे निधाया च
 नगरभेदिति नृसिंहाराधनरत्नमालायाम् तुलसीकाष्ठघटितै
 र्मृगभिर्जपमालिका सर्वकर्माणि सर्वेषामिप्सितार्थफल
 प्रदेति नृसिंहपरिचर्यायां प्रथमविष्णुसमर्पितां तुलसी
 काष्ठमालाधात्रीफलमालां पद्माक्षमालां वा करौठविभ
 यादिति गौतमीयतंत्रे चंद्रोदये सदाप्रीतमनास्तस्य कृष्णोदये
 व किं नंदनः तुलसीकाष्ठसंभूतां यो मालां वहते नरः प्राय
 श्चित्तं ननस्यास्ति नाशो च तस्य विद्यत इति मधुरासेनोक्ता

रासमुच्चयेयः कुर्यात्तुलसीकाष्ठैरक्षमालां सुसुषिराणि म्
 कंठमालां प्रयत्नेन कृतं तस्याक्षयं भवेदिति निर्णयसिंधौ
 त्कां देवारका माहान्मे निवेद्य केशवे मालां तुलसीकाष्ठसं
 भवाम् वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकमृजः ॥ तुल
 सीमालां धात्रीमालां विधायतः महापातकसंहर्त्री धर्मकामा
 र्थदायिनीम् विष्णुधर्मसूत्रे तु यानि लोमानि धात्रीमालाक
 लौ न रागम् तावद्वर्षसहस्राणि वै कुंठे वसतिर्भवेत् माला
 युग्मं तु यो नित्यं धात्रीतुलसिसंभवम् वहते कराटदेशे तु क
 ल्पकोटिदिवं वसेत् तुलसीकाष्ठसंभूते माले कृष्णमृजः प्रिये
 विभर्मित्वामहं करोठ् कुरु मां कृष्णवल्लभम् एवं संप्रार्थ्य
 विधिवन्मालां कृष्णगलेऽर्पिताम् धारयेत् कार्तिके यो वै स ग
 छेद्द्वैतमवंपदमिति यत्तु तत्रैव मालाधारणप्रकरणांते सर्वपु
 स्तकेष्वदृश्यमानमप्यत्र मूलं चित्समिति कचिन्निर्णयसिंधु
 पुस्तके दृश्यते तस्य मालाधारणविधिवाक्यानां नाप्रामाणि
 कत्वेनात्यर्थं स्वयमेव स्कंदपुराणस्य त्वेन विष्णुधर्मस्य त्वेनो
 क्तानां स्वयमेवाप्रामाणिकत्वेनौ व्याघातप्रसंगात् तुलसी
 काष्ठघटितैरुद्राक्षाकारकारितैः निर्मितां मालिकां कंठे निधा
 यार्धनमारभेत् तुलसीकाष्ठमालायाभयिनः कर्म आचरन् पि
 तृणां देवतानां च कृतं कोटिगुणं भवेदिति यद्गुरुरागोपाता
 लखरोत्तमसप्ततितमाध्याये प्रत्यक्षोपलभ्यमानविशेषाच्च त
 स्य च माधवादिमूलग्रंथेषु नोपलभ्यत इत्येव तत्परिभाषाता
 त्यर्थं न त्वप्रामाणिकत्वे एतदनुपन्यासेपि माधवादीनां न
 ल्यनन्तेति रागार्चनचंद्रिकादौ तुलसीकाष्ठमालयाजपविधि

निस्पृहानिस्वर्गं ज्ञानं तरेषु बहूनि वाक्यान्पुनरुक्तं सर्वदे
 शीयवैष्णवेभ्युत्तुलसीकाष्टमालाधारणाजपाचारश्चापल
 भ्यनश्चिन्मसिंधावुक्तम् काशीखरोडब्राह्मणाः क्षत्रियो
 वैश्यः शूद्रोवायदिवेतरः शंखचक्रांकिततनुत्तुलसीमंज
 रीधरः गोपीचंदनलिप्तांगोदृष्टश्चेतदधंकुतश्चिकिबहुले
 स्वनेनेति पद्मपुरारोकपालभस्मास्थिधरायेह्यवैदिकलि
 गिनः प्रवैदिकक्रियोपेतात्तेवैपाशरिडनः स्मृताः शंख
 चक्रोर्ध्वपुंड्रादिचिह्नैः प्रियतमेहरैः रक्षितायेहिजादेविते वै
 पाशरिडनः स्मृताः समस्तयज्ञभोक्तारं वितुं ब्रह्मरापदेवत
 म् उद्दिश्य देवता एव जुहोति च ददाति यः स पाशरिडि ति विज्ञेयः
 स्वतंत्रो वापि कर्मसु स्वातंत्र्यात् क्रियते ये तु कर्मवैरोदितं म
 हत् यस्तु नारायणं देवं ब्रह्मरुद्रादिदेवतैः समत्वेनैव वीक्षते
 स पाशरिडी भवेत्सदा प्रवस्थात्रितये यस्तु मनोवाक्याय क
 र्मभिः वासुदेवं न जानाति स पाशरिडी भवेद्द्विजः किमत्र ब
 हुनेनेन ब्राह्मणायेह्यवैष्णवाश्चिजीविकार्थदराडधारणा
 पदार्थं खड्गनादिना नृकर्ममिस्त्वमृतदुक्तं मनुस्मृतौ धर्मध्व
 जीसदालुच्यष्टाभिर्लोकैर्दंभकः वैडालव्रतिको ज्ञेयो
 हिंस्रः सर्वाभिसंधकः प्रधोदृष्टिर्नैष्टनिकः स्वार्थसाध
 ननसरः शठो मिथ्याविनीतश्च वक्रचरो द्विजः येव क
 व्रतिनो विप्रा ये च मार्जारलिङ्गिनः तेपतं संधता मिश्रेते
 नपापेन कर्मशो निश्चदाविहीनास्तु केचिद्विषयभोगप
 राः केचित्पांडित्यादिगर्वरा भगवद्भक्तिनिंदापराः संतो नि
 रयेपि निंदनीया एव भवन्तीत्युक्तं मधुसूदनसरस्वतीचर
 णैः ब्राह्मणाक्षत्रियविटशूद्रावर्णा इत्यादिकंतुकस्य चि
 त्याशरिडनो जीविकार्थकायां चरधारिणः शठस्पवै

शलव्रनिकस्य वक्रत चरस्य महानिंदकस्य निरयगामिनो
दर्शनभाषणाद्यनर्हस्यवान्ताशिनः पतितस्य कषणमपति
तसंसर्गेणापि पतति अतस्तेन सर्वथा संभाषणादिसंस
र्गः कदापि न विधेयः एवं त्रिदशधाराणामपि मनुस्मृतौ तद्दी
कायांचकुल्लकभट्टेन कथितमेव किं बहुले खनेन न त्रै
काऽवलोकनीयमिति ॥

पाषाणादिमूर्तिपूजनं पाषाणमुत्तममेव कुत ए
तत्वेदादिभ्यो विरोधात् यदा चानभ्युदितं येन वाग
भ्युद्यते ते देवब्रह्म त्वं विद्धि नेदं यदिदमुपासते यन्म
नसानमनुते येनाहुर्मनोमतमूतदेव ० २ यत्प्राणो
ननप्राणानेवेन प्राणाः प्राणीयते तदेव ० ३ इत्यादि
श्रुतिभ्यः अतएव पाषाणादिकर्त्रिममूर्तिपूज
ने च येव अत्यक्तव्यक्तमापन्नं मन्यते मामनुदयः
इति भगवद्गीतावचनान् किं बहुना लेखनेनैव ते
वसज्जनैर्वैदितव्यम्विदित्वा चरणीयमेव दद्यानं
दत्तस्वत्पारव्येन स्वामिनानिर्मितमिदं पञ्चवेदि
तव्यं विद्वद्भिरिति शुभं भवतु वक्तुं भ्यः श्रोतुं भ्यः
वेदोपवेदवेदांगमनुस्मृतिमहाभारतहरिवंशपु
राणानां वाल्मीकिनिर्मितस्य रामायणास्य चा
ध्यापनमध्ययनं कर्त्तव्यं कारयितव्यं च एतेषां
मेव श्रवणं कर्त्तव्यमिति

भक्त्या त्वनन्यया शक्यं ग्रहमेवं विधोर्जुन ज्ञातुं प्रष्टुं च तत्वे
न प्रवेष्टुं च परंतप मत्कर्म कृत्स्नत्परमो मद्भक्तः संगवर्जि
तः निर्वैरः सर्वभूतेषु यः समाभेति पांडवलैः शोऽधिकत
रस्तेषां मव्यक्तासक्तचेतसां अत्यक्तादिगतिर्दुःस्वदेहव

भा ० टी
३

परीक्षितः कलिनिग्रहधर्मानुग्रहादिकीर्तिप्रख्यापनादिप्रसंगमाह तंपरंधीमहि यतोयस्मादितं प्राप्तरं
 रमणमानंदोयेन सत्त्वप्रमोदः ज्ञः पंडितः मृदां मृदधिष्ठात्राभुवः स्वराट् चक्रवर्ती राजा परीक्षित
 अभिनिर्भयं यथा तथा तत्र देवैर्जन्म प्रादुर्भावमयात् यत्र देवैर्मयो यथा मये इव मायया राजवैषधा
 री विभः सत्यत्रेतादापरैः सर्गः संवधोयस्य चतुर्थयुगं कलिः आनिरस्ताकुः पृथ्वीयस्मिन् तत्र य
 था तथा धर्मो रक्षति रक्षित इत्यादेः आ विनिर्दक्षक आहुः पसर्गो देवधातोः णिनिः प्रशस्ते कर्म
 ण तथा स च्छब्दः पार्थयुज्यत इत्युक्तेः प्रशस्तकर्मणो धर्मो ह्यपत्वात् सत्यमित्यत्र सति अमिति पद
 जन्माद्यस्य यतो न्वयादि तत्र तश्चार्थैर्धर्मैः स्वराट् तेनैव ब्रह्म हृदा यथादिकवये मुह्यंति यत्संख्यः
 तेजो वा रिमृदां यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृषा धाम्नास्वेन स दो निरस्त कुहं सत्यं परंधीमहि ४
 ह्यं सति साधौ धर्मं अंतीत्ययं निकटे पादच्छेदादिना तेजस्तेने संतंधर्मं विशिनष्टि अयः सर्वं अभं
 यत्सुख्यस्मादुत्पन्नः धर्मो दर्शय इत्यादेः अनुब्रह्म हृदा परमं तेन परीक्षिता आद्यस्य तस्यैव धर्मस्य
 मुहिमोहाभावनिमित्तं कवये स्वशरणागता यस्मिन्नेकलये तं हंतुं आदिप्रथमं यथा तथा अयो
 हंत नमयः खड्गः प्रवारिधत्तं निशातमाददे खड्गं कलये धर्मं हेतव इत्युक्तेः तथा स्वमात्मानं इ
 मिव प्रभुमिव शरणागता सीदतीति स्वेन सत्कलिः अर्थेषु स्थानपंचकप्रदानादिषु सत्सु कंसुखं
 प्रवारिस्वीकावितः अमृषा धाम्ना उपलक्षितम् अंवासुदेवं परंधीमहि ४ ॥ ॥

५
३

३ ॥ ३
 परीक्षितद्वयभीष्ममोक्षणादिलीलाभाह जन्माद्यस्येति तं परंधीमहि यतोयेन परेण कर्त्रास्वेन स्वस्वद्वयेणाज्ज
 नेन मृदाशिशोमणिहरणादिपराभवादिना अमृदाप्रमर्षेण उपलक्षितस्येति शेषः जन्मनाग्राहः
 जन्माद्यो ब्राल्ण एतस्याश्चत्वाभ्यः ब्राल्णोऽस्य मुखमासीदिति श्रुतेः यत्र येन वा द्वाच्ये परीक्षितेति
 यदाधिकरणकमित्यर्थः आग्राकारो ब्राल्णस्यार्थः प्रयोजनयत्रस्यार्थः इयुः शरो यत्र तत्र
 आर्थेषु ब्राल्णदेवताकशरमयमित्यर्थः तेजो ज्योतिर्व्राल्णशरोऽस्ते जइत्यर्थः कर्मप्रवृत्त्या तन्मा
 नुरुत्तरायागर्भप्रवेगात् धाम्नागदाते जसा आदिभक्षितं खंडितम् अदधातौरादुपसर्गात्कर्म
 जन्माद्यस्य यतो न्वयादितरतश्चार्थैर्ध्वभिज्ञः स्वराट् तेने ब्राल्णहृदाय आदिकवये मुह्यंतिय
 स्वरयः तेजो वा विमृदं यथा विनिमयो यत्र त्रिसर्गो मृदा धाम्नास्वेन सदा निरस्तकुहकं
 लिख्यम् यश्च निर्देशमानः परीक्षित ब्राल्णगर्भद्वये परस्मिन् ह ३ ॥
 तज्ज्ञानं तेन ब्राल्णहृदा किंवायं गर्भद्वयः पुमानिति भावनया इतरतो न्यत्र जनेषु अभिज्ञः सोय
 मिति प्रत्यभिज्ञास्यासीत्यभिज्ञः अर्श आदित्वादच्च आसीदिति शेषः पूर्वदृष्टमनुधाय त्वरीक्षे
 तनरेखित्युक्तेः एतेन परीक्षितनाम निरुक्तं सोपीति शेषः परीक्षित स्वराट् प्रसाधारणो राजा
 तेने किंच सृज्यत इति सर्गस्त्रयः सर्गायस्याः त्रिषु लोकेषु सर्गायस्या इति वागंगा पियस्य भीष्मस्य
 सृजत इति स्मृता कवये युधिष्ठिरं धर्मानुपदिशं परमपि सुवतेन स्मै यथा विनिमयो विगतः नि
 मीराजानि मेवाधिष्ठानं त्वेन येभ्यस्ते देवा मुह्यति अहो भीष्मस्य अयः भागं यं स्वयं प्रत्यक्षं अनु

सत्परां विस्मयते तथार्थः सर्वोऽस्मिन् सत्परां विस्मयते तथार्थः सर्वोऽस्मिन् सत्परां विस्मयते तथार्थः सर्वोऽस्मिन्

पञ्चांकम्		पञ्चांकम्	
आदर्शलोकनं	५६	नृषितस्यभोजननि	६३
व्यायामः	५६	वेधोऽभुतसज	
अभ्यांगः	५७	नपाननिषेधः	६३
रसाद्यैःकर्णहरणं	५७	भोजनान्तेदुग्धम्	६३
पादाभ्यांगः	५७	भोजनान्तेकर्तव्यता	६४
उद्धर्तनमुखलेपो	५८	शय्यानांगुणाः	६६
स्नानम्	५८	शय्यानांस्थानानि	६६
शिरःस्नानम्	५८	पवनानांगुणाः	६६
वस्त्रेणांगप्रोक्षणं	५८	दिवास्वापादिनि	६७
वस्त्रधारणम्	५८	अन्नस्योदरस्थिति	
चंदनम्	५८	हेतवः	६७
भूषणधारणम्	५८	अजीर्णहेतवः	६७
सूर्यादिरत्नानि	५८	दिवासंभोगेदोषः	६८
स्रजादिधारणं	५८	उष्णीषादिधारणं	६८
पादुकाशोहरणं	५८	आचारः	६८
बुभुक्षादिविघात	५८	संध्यायांकर्मनिषेधः	७०
जादोषाः	५८	रात्रिचर्या	७०
भोजनकालाः	६०	नारीगमनप्रकारः	७१
रसादिपाकज्ञानम्	६०	प्रातर्जलपानविधिः	७३
आहारादिस्थानं	६०	स्तुचर्या	७३
भोजनपात्राणि	६०	वयलक्षणम्	७४
भोजनादौलवणा	६१	अंशुदकलक्षणम्	७५
ईकभक्षणम्	६१	चतुर्थप्रकरणं	७६
भोजनादौसंस्मरणं	६१	वाधिलक्षणम्	७६
आदौमध्येअन्तेच	६१	साध्ययाप्यलक्षणम्	७७
यद्यप्योज्यतदाह	६१	उपद्रवलक्षणम्	७७
साधनस्यगुणाः	६१	अरिष्टलक्षणम्	७७
अनुसादिगुणाः	६१	चिकित्सालक्षणम्	७७
विविधगुरुनिरूपः	६२	विकित्साविधिः	७७
भोजनपरिमाणं	६२	रोगोपधयोक्तं	
शुष्कान्नदोषाः	६२	नेगुणाः	७८
विषमाशनलक्षणम्	६२		
अकालभुक्तदोषाः	६२		

सू.
२

चिकित्साफलम् ७८	अम्लरसगुणाः ८८
चिकित्सांगानि ७८	अतियुक्तमृग ८८
रोगिणोलक्षणं ७८	अतियुक्तलक्षणम् ८८
चिकित्सनिरु ८०	कटुगुणाः ८८
अचिकित्साः ८०	अतियुक्तकटुगुणाः ८८
दूतलक्षणं ८१	तिक्तगुणाः ८०
दूतस्पशकुनानि ८०	अतियुक्ततिक्तम् ८०
वैद्यलक्षणम् ८०	कषायगुणाः ८०
निषिद्धवैद्यः ८१	अतियुक्तकषाय ८०
वैद्यस्यकर्म ८१	गुणाः ८०
एकौत्तरशतमृगः ८१	नभःप्रादीनां गुणाः ८०
प्रागंतुशतमृगस्यः ८१	लघ्वार्द्धमतांग ८०
आयुर्विचारः ८२	दीपनादिलक्ष ८१
दीर्घायुषोलक्ष ८२	अथवीर्य ८४
स्वल्पायुषोलक्ष ८२	विपाकः ८४
चिकित्सावश्यंकार्य ८४	विपाकगुणाः ८४
चिकित्सागंधनं ८४	प्रभावः ८४
परिवारकलक्ष ८४	हरीतक्याना
भेषजलक्षणम् ८४	मानिगुणाश्च ८५
औषधग्रहणपरिभा ८४	विभीतकनामा
द्रव्याणां परीक्षा ८५	निगुणाश्च ८७
स्वभावतोहितद्र ८५	ग्रामलकस्य ८७
द्रव्याणि ८६	त्रिफलायाः
स्वभावादहितानि ८६	मुष्मन्ना.गु. ८७
संयोगविरुद्धानि ८६	प्रादुर्कस्यना.गु. ८७
भेषजग्रहणसंकेतः ८७	प्रादुर्कायाः ८८
अतिनिधिः ८७	पिप्पल्याना.गु. ८८
द्रव्यगतपंचपदार्थ ८८	मरिचस्यना.गु. ८८
कर्मणि ८८	त्रिकटुनामगु. ८८
मधुररसगुणाः ८८	पिप्पलीमूलना. ८८
	चतुर्लघुणस्य ८८
	चैवस्य ८८

२

	पञ्चकं	प्रकम्
गजपिप्पल्याना.गु.	११	रुद्रिद्वयोनी १३
वित्रकस्यना.गु.	११	अष्टकवर्गप्र १३
पंचकोलस्यना. ११	तिनिधिः १३	
षड्भूषणस्यना. ११	मधुयष्टीना. १३	
यवोन्पानामा. ११	कंपिह्नस्यना. १३	
अजमोदायाना. ११	आरग्वधना. १३	
सुरासानीयवानी ११	कटुकीना.गु. १३	
शुक्लजीरकस्यजी	चिरायताना. १४	
रकलौजीना.गु. १००	इंद्रयवना. १४	
धान्याकस्यना. १००	भैरवफलना. १४	
सौंफसोअना.गु. १००	रायसनना. १५	
मेथीवनमेथीना १००	रास्त्राभेदनाई १५	
चंद्रसूरस्यना.गु. १००	माचिकाना. १५	
चतुर्वीजना.गु. १०१	नेत्रवल्कलना. १५	
हिंगुना.गु. १०१	मालकंगुनी १५	
घोरवचाना.गु. १०१	कुशना.गु. १५	
सुरासानीवचा १०१	पुष्करमूल १५	
कुलंजनना. १०१	चोकना. १५	
महाभरीवचाना. १०१	कक्कडसिंही १५	
चोवचीनीना.गु. १०१	कायफर १६	
हौहवेरद्वयस्यना. १०१	भागीना. १६	
विडंगस्यना.गु. १०१	पाषाणभेद १६	
तुवुरुफलना.गु. १०२	धार्वाणा. १६	
वंशलोचनना.गु. १०२	मंजीठना. १६	
समुद्रफेणना.गु. १०२	कुसुमा १६	
अष्टकवर्गना.ल.गु. १०२	लाक्षा १६	
जीवकर्षभकयोना. १०२	हारद्रा १७	
मेहामहामेदयोनी. १०२	वनहरिद्रा १७	
काकोलीदीरकाको	कक्षरहरिद्रा १७	
न्योनीमल.गु. १०३	दरुहरिद्रा १७	
	रसाज्जनम् १७	

	पत्रांकम्	पत्रांकम्
३ वाकुचीना	१०७	मुशकदाना १११
चक्रमर्द	१०७	गंधमाजीर
पत्तीस	१०७	वीर्यस्य १११
लोध्र	१०७	चंदनस्य ११२
लसुनस्य	१०८	पीतचंदनस्य ११२
पलांडोः	१०८	रक्तचंदन ११२
गंजनस्य	१०८	वकम ११२
मधुनातकस्य	१०८	अग्रगरुकुल्ला
भंगायः	१०८	गरुडगरुमता ११२
पोस्त	१०८	देवदारु ११२
हफीम	१०८	धूपसरल ११२
खसखास	१०८	तगर ११२
सैधवलवण	१०८	पद्माष ११३
सोभरि	१०८	गुगुलु ११३
सामुद्रस्य	१०८	सरलनिर्या
सौचर	१०८	सगुगुलु ११३
सौवर्चलस्य	१०८	राल ११३
चणकलवण	१०८	कुंदुरसुगंध
यवदारुसंजी	१०८	द्रव्यशस्त्रकी
सोरा	११०	निर्यासः ११४
सोहागा	११०	शिलारस ११४
सुधादारुशूना	११०	जायफल ११४
दारुद्वयस्य	११०	जावन्त्री ११४
दारुत्रयस्य	११०	लवंग ११४
दारुषुकम्	११०	इलाइचीपूर्वी ११४
चुक	१११	इलाइचीगुज
हरितक्यादि	१११	रत्ती ११४
वर्गः	१११	तज्जपत्र ११४
कर्पूरनाग	१११	दारुचीनी ११४
चीनीयांकपूर	१११	तमालपत्रम् ११४
कस्तूरी	१११	

पत्रांकम्		पत्रम्	
नागकेसर	११५	प्रदोऽरीकम्	११८
त्रिजातचतु		कर्पूरादिवर्गः	११८
जीतका	११५	गुडूच्याना	११८
कुंकुम	११५	तांबूलस्य	११८
गोरोचन	११५	विल्वस्य	११८
नखनखीगंध		गंभाशे	११८
द्रव्यम्	११५	पाटला	१२०
सुगंधवाला	११५	अग्निमंथ	१२०
उशीरस्य	११६	श्रोनाकस्य	१२०
धुड	११६	रुह्यंचमूलस्य	१२०
धलीरा	११६	शालिपर्णी	१२०
मोथानागर		पृष्ठपर्णी	१२१
मोथा	११६	वार्ताक्या	१२१
कचूर	११६	कंदकार्या	१२१
मुरा	११६	गोक्षुरस्य	१२१
गंधपलाशी	११६	लघुपंचमूलस्य	१२१
प्रियंगुगंधप्रि		दशपंचमूलस्य	१२१
यंगु	११६	जीवंत्याः	१२१
रेणुका	११७	मधुयक्षाः	१२२
गंधिपर्णीस्य	११७	मुद्रपर्णीना	१२२
स्योनेयकस्य	११७	माघपर्णीना	१२२
निशाचरस्य	११७	जीवनीयगणाः	१२२
तालीसपत्रस्य	११७	शुक्लरक्तैरंडस्य	१२२
कंकोलस्य	११७	शुक्लरक्तार्कस्य	१२३
गंधकोकिला	११७	सेहुंडस्य	१२३
लामज्जकस्य	११७	शानलायाः	१२३
एलवालुकम्	११८	कलिहार्याः	१२३
कुटंनटस्य	११८	श्वेतरक्तकरवीर	१२३
स्यक्काया	११८	धतूरस्यना	१२४
पर्षटी	११८	वासोयाना	१२४
नलिका	११८		

पत्रांक

पत्रांक

सू.
४

पर्यटस्पना. १२४
निम्बस्पना. १२४
महानिम्बस्प १२४
निम्बतरोनी. १२४
काचनारस्प १२४
कोविदारस्प १२४
शोभांजनस्प १२४
श्वेतपुष्पीनील
पुष्पीप्रपराजि
ताम्रना. १२५
मैहदी संभाल १२५
इंद्रयवस्प १२५
करंजस्प १२५
करंजीना. १२६
श्वेतरक्तगंजा १२६
कपिकधूना. १२६
मांसरोहिणी १२६
चिल्कस्प १२६
टंकारीना. १२६
वैत १२६
जलवेतस १२६
इज्जलस्प १२६
प्रकोटीना. १२६
बलाचनुष्यं १२७
लक्ष्मणा १२७
स्वर्णवह्नी १२७
कर्पासी १२७
वंशस्पना. १२७
नडस्पना. १२७
मुंजस्पना. १२७

काशस्पना. १२७
गुंडस्पना. १२७
शरकायाः १२७
कुशस्पना. १२७
दीर्घपत्रकुश १२८
कतुरास्प १२८
भूतुरास्प १२८
नीलदूर्वा १२८
श्वेतदूर्वा १२८
गंडदूर्वाना. १२८
वाराहीकंदवि
दारीकंद १२८
मशालीकंद १२८
शतावरीमहा
शतावरीना १२८
अश्वगंधाना. १२८
पाठायाना. १२८
श्वेतत्रिवृत् १२८
श्यामत्रिवृत् १२८
लघुदंती १२८
बृहदंती १२८
लघुदंतीफलं १३०
बृहदंतीफलं १३०
विधारा १३०
इंद्रवारुणी १३०
दीर्घवारुणी
नील १३०
शरपुंखा १३०
यवासस्प १३०

पत्रम्		पत्रम्	
मुंजीना. गु.	१३०	शंखपुष्पी	१३४
अपा मार्गस्य	१३१	अर्कपुष्पी	१३४
रक्तापामार्गस्य	१३१	लज्जालु	१३४
नालमखाना	१३१	अलंबुषा	१३४
ग्रंथिमान्दति	१३१	दूग्धिका	१३४
कुमारीना.	१३१	भूम्यामलकी	१३४
पुनर्नवाना.	१३१	ब्राह्मी	१३४
रक्तपुनर्नवा	१३१	मंडूकपर्णी	१३४
गंधप्रसारिणी	१३२	द्रोणाना.	१३४
कुक्षसारिवा	१३२	सूर्यभक्ता	१३५
श्वेतसारिवा	१३२	बंध्याकर्कोटकी	१३५
भृंगराजस्य	१३२	मार्कंडिका	१३५
शणपुष्पीना.	१३२	देवदाली	१३५
त्रायमाण	१३२	जलपिप्पली	१३५
मूर्वी।मौडियों	१३२	गोजिका	१३५
काकमाची	१३२	नागदमनी	१३५
काकनासा	१३२	वेहंततरना.	१३५
काकजंघा	१३३	ध्विक्किनीना.	१३६
नागपुष्पी	१३३	कुंकुंदरना.	१३६
मेघशृंगी	१३३	सुदर्शनाना.	१३६
हंसपदी	१३३	आरुपर्णी	१३६
सोमलता	१३३	मयूरशिरवा	१३६
आकाशवह्नी	१३३	गुह्यादिवर्गः	
पातालगरुडी	१३३	कमलपुष्पं	१३६
वंदना. गु.	१३३	पद्मिनी	१३६
बहपत्रीना.	१३३	सम्भर्जिका	१३६
हिंगुपत्री	१३३	कुमुदिनी	१३७
वंशपत्री	१३३	कुमुदना.	१३७
मत्स्यादी	१३३	वारिपत्नी	१३७
सर्पादी	१३४	शतपत्री	१३७

	पत्रम्		पत्रम्
वासंती	१३७	वटस्पना	१४०
श्रीपदी	१३७	विष्यलस्य	१४०
जाती।चंवेली	१३७	पारिशना	१४०
यूधिका।जूही	१३८	नंदीवृक्षना	१४०
चंपकस्य	१३८	शिंशिषाना	१४१
वकुल।मोल		ककुभना	१४१
सरी।	१३८	विजयसार	१४१
शिवमल्ली	१३८	खदिरना	१४१
कदंबना	१३८	डुर्गंधखदिर	१४१
कुडक।कूता	१३८	रोहितकना	१४१
मल्लिकाना	१३८	बंसलना	१४१
माधवीना	१३८	अरिष्टक	१४१
केतकना	१३८	पुत्रजीवना	१४१
किंकिरातना	१३८	काकोडुंवरीका	१४२
कर्णिकार	१३८	झतना	१४२
अशोकना	१३८	शिरीष	१४२
वारणपुष्पना	१३८	हीरिवृक्षपंच	
सैरेयकना	१३८	वल्कलंयोः	१४२
कुंदना	१३८	शालना	गु. १४२
मुचुकुंदना	१३८	सर्जकना	१४२
तिलकना	१३८	शल्लकीना	१४२
बधूकना	१३८	इंगुदना	१४३
जपाना	१३८	जिंगिनीना	१४३
सिंदूरीना	१३८	तमालना	१४३
अमृगसिना	१४०	तूणीना	१४३
शुक्लकृसतुलसी	१४०	भूर्यपत्र	१४३
मरुवकना	१४०	पत्ताशाना	१४३
दमनकना	१४०	शाल्मलि	१४३
वर्वरीना	१४०	मोचरस	१४३
इतिपुष्पवर्गः	१४०	कूटशाल्मलि	१४३

पञ्चम		पञ्चम	
धवना.	१४४	तालफलमञ्जा	१४७
धन्वगना.	१४४	तालतोय	१४८
करीरना.	१४४	विल्वना.	१४८
शाखोटना.	१४४	कपित्थना.	१४८
बहुराणा.	१४४	नारंगना.	१४८
करभीना.	१४४	तिंदुकना.	१४८
मोक्षना.	१४४	कुपीलु।कु	
शिरीषिका.	१४४	चन्ना	१४८
शमीना.	१४४	फलेंद्रना.	१४८
सप्तपर्णना.	१४४	जंबूना.	१४८
तिनिशाना.	१४४	कर्कन्धूना.	१४८
इतिवशादिवर्गः		सौवीरवदर	१४८
ग्रामना.	१४५	लुद्रवदर	१४८
ग्रामावर्तना.	१४५	प्राचीनाम	
ग्रामवीज	१४५	लकना.	१४८
ग्रामपत्र	१४५	लवलीना.	१४८
ग्रामातक	१४५	करमर्दना.	१४८
राजाग्रना.	१४६	पियालना.	१४८
कोशाग्रना.	१४६	राजादनना	१५०
पनशाना.	१४६	विकंकत	१५०
पनशामञ्जा	१४६	पद्मवीज	१५०
लकुच	१४६	कुमुदवीज	१५०
कदलीना.	१४६	मधूकना	१५०
चिर्मटना.	१४६	परूषक	१५१
नालिकेर	१४७	तूदना.	१५१
कलिन्दना.	१४७	दाडिमना.	१५१
दशांगुलना.	१४७	वहुवारलस	१५१
त्रयुषारवीरा	१४७	कतकना	१५१
मुपारी	१४७	द्राक्षाना	१५१
ताल	१४७	करमर्दिका	१५१

करोंदीराख-भा.

पत्रम्

पत्रम्

स. ६
व. ४४
१५२
धुहराना.गु. १५२
खर्जूरत्रयना. १५२
पिंडखर्जूरभेद १५२
सेवना. १५२
अमृतफलना. १५२
पीलुनामगु. १५२
द्वौटना. १५२
बीजपूरना. १५३
बीजपूरभेद १५३
जम्बीरीद्वयना. १५३
निम्बुकना. १५३
मिष्टनिम्बुक १५३
रामफलना. १५३
अम्लिकाना. १५३
अम्लवेतस १५३
वृक्षाम्लना. १५३
चतुरम्लपंचा
म्लयोर्नद्वयम् १५४
फलपरिभाषा १५४
फलवर्गीः
धातुनिरुक्तिः १५४
सुवर्णना.गु. १५४
अशुद्धसुवर्ण
दोषाः १५५
रूप्यना. १५५
ताम्रना.गु. १५५
वंगना.गु. १५६
जसदना.गु. १५६
सीसकना. १५६
लोहना.गु. १५६

सारलोहना. १५७
कांतलोहना. १५७
मण्डरना.गु. १५८
अपधीतुलद्वयं १५८
सुवर्णमादिक १५८
तारमादिक १५८
तुल्यना.गु. १५९
कांस्यना.गु. १५९
पित्तलना. १५९
सिंदूरना. १५९
शिलाजतुना. १५९
रसनिरुक्तिः १६०
पारदस्यना. १६०
उपरसना. १६१
हिंगुलना.गु. १६१
गंधकना.गु. १६२
अम्रकना. १६२
हरितालना. १६३
मनःशिला १६४
सौवीरना. १६४
मटंकरा १६४
स्फुटिकाना १६४
राजावर्तना. १६४
कुम्भकना १६४
गैरिकसुवर्ण
गैरिकयोनी. १६४
खरिकाना १६४
बालुकाना. १६५
खर्षणीतुल्य १६५
कासीसना. १६५

राम
६

सौम्यीना. पत्रम् १६५
 कृष्णमृत् १६५
 कर्दमना १६५
 बोलना. गु. १६५
 कंकुशना. १६५
 रत्ननिरुक्तिः १६५
 नवरत्ननिरु. १६६
 हीरकना. ल. १६६
 मारितहीरगु. १६६
 हरिन्मणिपत्रा. १६७
 माणिक्यना. १६७
 पुष्परागना. १६७
 इन्दुनीलगोमे
 द्योनी. गु. १६७
 मौक्तिकना. १६७
 विद्रुमनाम. गु. १६७
 ग्रहाणां रत्नानि. १६७
 उपरत्ननिरु. १६७
 विषना. ल. गु. १६८
 वत्सनाभस्वरु. १६८
 हारिद्रना. १६८
 शकुंकविष १६८
 प्रदीपनस्वरु. १६८
 सौराष्ट्रिकस्य १६८
 शृंगिकस्य १६८
 कालकूटस्य १६८
 हलाहलस्य १६८
 ब्रह्मपुत्रस्य १६८
 शोधितविष
 गुणाः १६८

पत्रम्
 उपविषाणानि. १६८
 इतिधात्रादिवर्गः १६८
 धान्यभेदाः १६८
 शालिधान्यल. १६८
 शालीनां नामा. १६८
 शालीनां गुणाः १६८
 रक्तशालिगुणाः १७०
 ब्रीहिधान्यल. गु. १७०
 यष्टिकाल. गु. १७१
 यष्टिकानां नामा. १७१
 यष्टिकागु. १७१
 शूकधान्यानि १७१
 शूकधान्यना. गु. १७१
 गोधूमना. ल. गु. १७१
 शिखिधान्यना. १७२
 मुद्गगुणाः १७२
 माषना. गु. १७२
 राजमाषना. १७३
 निष्पावना. १७३
 मकुशना. गु. १७३
 मसूरना. गु. १७३
 आढकीना. १७३
 चणकना. १७३
 कलायना. १७४
 त्रिपुटना. १७४
 कुलत्प्यना. १७४
 तिलना. गु. १७४
 अतसीना. गु. १७४
 तुवरीना. १७४
 रक्तसर्षपगौर १७४
 सर्वपयोः १७४

सं ७
 राजीकृष्णराज्योः १७५
 तुङ्गधान्यना १७५
 कङ्कना.गु. १७५
 श्यामाकना. १७५
 कोद्वना. १७५
 चारुकना. १७५
 वंशवीजना. १७५
 कुसुंभवीज १७५
 गवैधुकाना. १७५
 नीवारना.गु. १७५
 यवनालना. १७५
 धान्यपरिभाषा १७६
 धान्यवर्गः
 शाकनिरु. १७६
 शाकगुणाः १७६
 वासुकदयना. १७६
 पोतकीना.गु.
 श्वेतमारीष
 रक्तमारीषयोः १७६
 तंङुलीयना. १७६
 जलतरङुलीय १७७
 पलंक्याना. १७७
 नाडिकाना. १७७
 पट्टशाकना. १७७
 कलंवीना. १७७
 लोनीना.गु. १७७
 चांगेरीना.गु. १७७
 चुक्रिकाना. १७७
 हिलमोविका १७७

पत्रम्
 शिनिवारना. १७७
 इरापुष्पीना. १७८
 मूलकयत्रगु. १७८
 यवानीशाक १७८
 ददुधपत्रगु. १७८
 सेहुं५दलगु. १७८
 पर्पट गु. १७८
 गोजिका गु. १७८
 पटोलपत्रगु. १७८
 गुडचीपत्रगु. १७८
 कासिमर्द्मा. १७८
 चनकशाकगु. १७८
 कलायशाक १७८
 पुष्पशाकानि १७८
 सर्वपशाक १७८
 अगस्तिपुष्प १७८
 कदलीपुष्पगु. १७८
 शिगुपुष्पगु. १७८
 शात्मलीपुष्प १७८
 कूष्मांडफल १७८
 कूष्मांडीगु. १७८
 तुंवीना.गु. १७८
 कटुतुंवीना. १७८
 कर्कटीना. १७८
 चिचिंडना. १७८
 कारवेहना. १७८
 महाकोशात
 की।वडीतोरी १८०
 धामार्गवातोरी १८०

687

नमः प्रहवशानकुरुज्ञानेय
इयनेविषमिभभवति७५
बंदः ४
कैला ५५

वस्येन स्या
प्याः = ६२

1

शाविभागेन द्वादशवार्षिकी दशांते वैश्वपरिकल्प्य तत्तेजो संसर्गो ह्यर्धज्ञानम्
 तथा प्ररुषलक्षणोपपुनने पादौ सगुल्फौ प्रथमं यदि ह्यौ न वेदितौ ये स जातवक्त्रे ३
 मे फोतुस्य ध्यास्तथा तृतीयं नाभिकर्हि वेति वत्तर्धमाहः ॥ उदरे कथितं च पंच
 मे हृदये षष्ठमथ स्तनान्वितम् अथ सप्तममत्र जडुं कथयन्मममोष्ठकंधरे न
 यनेन वमं च सञ्जुणी सललाटे दशमं शिरस्तथा किं तत्र यस्य बिंशत्यधिकं वर्षं
 शानं जन्म नो व्यतीतं तस्य नष्टं जातं कथं ज्ञानोपाय एव नास्ति एवं च वर्षेषु शाने
 षष्ठं ज्ञानार्थमाह ॥ श्रीश्लोक लक्षण इत्यादि येन लक्षणेन प्रष्टुं शक्यते तत्र वेदकः
 सूर्यः स्थितस्तद्देकाणो वा लग्नेन तदा श्रीश्लोकात् इति वेत्तव्यं कथितं स्तनशेषैः
 शेषैरन्यैश्चन्द्राद्यैश्च हे लग्नस्यैवं सर्वमेव कथितं देकाणोः शिशिरादय इत्या
 दिनाग्रं येन तत्र यदा शनैश्चरो लक्षणे भवति देकाणो वा तदा शिरे जातः एवं मुक्ते
 न देकाणो वा वयोस्तु बुधेशरदि नीवे हे मन्त्रे इति अथ बह्वोयदिलक्षणगताम
 वंति तदा तेषां यो बलवान् उक्तो जात इति वक्तव्यम् अथायनं तत्तत्तरं कथा
 लक्षणगगुहाभावे देकाणो शरतुः ४।

३ प्र
 ४ प्र
 ५ प्र
 ६ प्र
 ७ प्र
 ८ प्र
 ९ प्र
 १० प्र
 ११ प्र
 १२ प्र
 १३ प्र
 १४ प्र
 १५ प्र
 १६ प्र
 १७ प्र
 १८ प्र
 १९ प्र
 २० प्र
 २१ प्र
 २२ प्र
 २३ प्र
 २४ प्र
 २५ प्र
 २६ प्र
 २७ प्र
 २८ प्र
 २९ प्र
 ३० प्र
 ३१ प्र
 ३२ प्र
 ३३ प्र
 ३४ प्र
 ३५ प्र
 ३६ प्र
 ३७ प्र
 ३८ प्र
 ३९ प्र
 ४० प्र
 ४१ प्र
 ४२ प्र
 ४३ प्र
 ४४ प्र
 ४५ प्र
 ४६ प्र
 ४७ प्र
 ४८ प्र
 ४९ प्र
 ५० प्र
 ५१ प्र
 ५२ प्र
 ५३ प्र
 ५४ प्र
 ५५ प्र
 ५६ प्र
 ५७ प्र
 ५८ प्र
 ५९ प्र
 ६० प्र
 ६१ प्र
 ६२ प्र
 ६३ प्र
 ६४ प्र
 ६५ प्र
 ६६ प्र
 ६७ प्र
 ६८ प्र
 ६९ प्र
 ७० प्र
 ७१ प्र
 ७२ प्र
 ७३ प्र
 ७४ प्र
 ७५ प्र
 ७६ प्र
 ७७ प्र
 ७८ प्र
 ७९ प्र
 ८० प्र
 ८१ प्र
 ८२ प्र
 ८३ प्र
 ८४ प्र
 ८५ प्र
 ८६ प्र
 ८७ प्र
 ८८ प्र
 ८९ प्र
 ९० प्र
 ९१ प्र
 ९२ प्र
 ९३ प्र
 ९४ प्र
 ९५ प्र
 ९६ प्र
 ९७ प्र
 ९८ प्र
 ९९ प्र
 १०० प्र

वसंते कुजे श्रीश्लो। चंद्रे

लक्षणगगुहाभावे देकाणो शरतुः ४।

हृ.
टी.
३८

नामिX ५

बलिनः कृत्स्नपुत्रे चन्द्रमाः कुरुष्विबलवान्भवति तस्माद्यवने चरः मासेतपुत्रः।
 प्रतिपत्त्युत्ते पूर्वशशीमथबलोदशाहे अष्टेद्वितीयेत्यबलरुत्तीयेसौमैस्तः।
 होबलवान्सदैव द्ययनदिवस इति द्ययने सवर्षे स्वदिवसे आत्मीये वारे स्वसुका।
 लहोरायो स्थिते स्वमाससौ मासपतिते शनैरेतेषु कालेषु सर्व एव बलिनो भवति।
 शरुबुधसुदृष्टाद्या इति प्रादयो वर्णा आद्येषो प्राकाराद्यः शनैश्चरः रुकारा
 द्योरुधिशेभौमः सशनैश्चराहलवान् बुकाराद्यो बुधः सभौमात् गुकाराद्यो
 रुः सवुधात् पुकाराद्यः पुक्रः सजीवात् चकाराद्यश्चन्द्रः सपुक्रात् सकारा।
 यः सविता सचेद्राचबलवानिति पतद्गुहाणां नैसर्गिकबलम् यस्मादनेनै
 वस्त्वल्पा ज्ञातवोऽक्तम् मन्दारसौम्यवाक्यतिसितचन्द्रार्कायद्यो नैरबलिनः।
 नैसर्गिकबलमेतद्वलसाम्ये स्यादधिकवीर्यता इति यत्र ग्रहयोर्ग्रहाणां वा बल
 साम्यं भवति तत्रास्मादधिकवीर्यता स्यादिति अत्राद्येषां चतुष्टयकारस्य ग्रह
 बलस्य फलनोक्तं तच्चः साभिरस्य साहित्यात् तस्यादिसारावल्या उच्चबलेन स

एतद्गुहाणां
 कालवीर्यं रा
 नेषां न्यतमेन
 युक्तः कालव
 लसम्यनोभ
 वति X ४X

वि

भवति युधिसंश्रमेचोत्तरसंस्थाबलिनपव कस्ततादीनोयुद्धमिति उक्तं यत्र
यजोत्तरदिग्भागस्थः सजयीसबलवान् तत्रजयलक्षणं उत्तरदिक्स्थः पुरुषोवे
पथुराण्यसन्निरुजोणः अधिभूतो विकृतो निष्प्रभो विकर्णश्चयः सजितः उक्तं
विपरीतलक्षणं समाजो जयगतौ निर्दिष्टः विपुलः स्त्रिगोद्युतिमान् क्षिणदिक्स्थः
यिजययुक्त इति एतत्तु क्रमशः संभवति तस्मान्मलिनाचार्यः सर्वजयिन
उदक्स्थादक्षिणदिक्स्थो जयी अक्र इति एतच्चैष्टाबलं पञ्चमन्यतमेन युक्तं चैष्टा
बलयुतो भवति ॥ अथनाकालबलं ग्रहाणां नैसर्गिकं च मालिन्याह ॥ निशिशशि
कुजसौरासर्वदा जोह्निद्यान्ये बह्वलसितगताः स्युः क्रूरसौम्याः क्रमेण द्ययनदि
वसहो गामासयैः कालवीर्यं शरुवुगु अयसायादृष्टितो वीर्यवंतः ॥ निशीति श
शिजजसौराः चन्द्रभौमशानयानि शिराजो वीर्यवंतो बलिनः तैर्बुधः सर्वदा सर्व
सिन्धालनिशिदिने बबली अन्ये परे रविगुरुसिता अहिदिने बलिनः क्रूरः पू
पग्रहाः प्रायुक्ता बह्वलं कल्पपक्षे बलिनः सौम्याः अभग्रहाः सितगताः अक्रपक्षे

त्वसम=दिः

सु.
ही.
॥१॥

स्याद्यहोयेनप्रकारेण धनं ददाति तथामेन्द्रकसदृशं शानायायेन प्रकारेण धनं प्रदा-
 स्तत्रप्रकारद्वयदर्शने प्रहृषि राणाह ॥ अर्थाभिः पितृपितृपतिप्रशमित्रभातस्त्रीभूत
 कनवादिवांयेः होरेहोर्दशमैर्विकल्पनीयायेन्दुर्कासदपति गाशब्दना अर्थापि नाथ
 रिनिहोरेन्दुर्लाग्नचन्द्रयोर्दिवाकराद्यैः सूर्याद्यैर्ग्रहे दशमगतैर्मेसुराणस्थानस्थि।
 तैः पिशादिभ्यो र्थशानिर्विकल्पनीयाचित्या तत्रप्रहृषजन्मसमये लग्नाच्चन्द्राद्याय।
 द्यादित्योदशमस्थोभवति तदापितृप्रभूतार्थाभिर्भवति एवंचन्द्रे लग्नादशमेपि
 तृपत्तिनोमानः सकाशात् भौमे लग्नचन्द्रोत्पत्त्यादशमेपितृपत्तिनोमानः सका-
 शोर्दशमेशजोरानितः बुधेनिजात्सहस्रः शुभे भ्रातृनः सहजातः शुक्रेस्त्री
 नः योषितः सौरेभूतकननात्मिककरात् अथकश्चिदनाहशमेषा वायपरश्चन्द्रात्
 तदास्वस्यास्वस्यादशायां द्वावपि स्वाभिहितफलप्रलौभवतः नकोवलं यावत्लग्नाच्च।
 न्नाच्चवहर्वेपियदादशमस्थोभवति तदासर्वपवस्वस्यास्वस्यादशायां स्वप्रकारे
 ण फलप्रदाभवति अथलग्नाच्चन्द्राहानकश्चिदशमोभवति कोर्यप्रदोभवती

तदा X

॥३॥

वीर्यास्तेजोमनिष्टेष्टफलप्रवृद्धिम् तत्र शास्त्रेषु यानि चान्यास्युच्चादिसेस्थानेषु भास्य
 भफलवृद्धिप्रदर्शकानि नीचादिस्था नाम भुभफलप्रदर्शकानि तानि जन्मसमये से
 यानि यानि च शुभानामभुभानां वा फलानां ग्रहवशेनैव शुद्धिप्रदर्शकानि तानि चारवा
 न शास्त्रालक्षकालेषु हस्यते या नीति ॥ इति भट्टोत्पलविरचितायां ह ज्ञातकविद्वत्ता
 वष्टकवर्गाया योनवमः ॥ २॥ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ अथातः कर्माजीविका
 धार्यव्याख्यायते तत्रानेन प्ररुषेण कथं धनमर्जितव्यम् इत्यध्याये सिद्धिर्भूयते
 तत्र च प्रकारद्वयेन धनदाता ग्रहो भवति लग्नाच्चन्द्राच्चयोदशमो ग्रहो भवति सप
 वधनदाता भवति अथ लग्नचन्द्रयेदं शमं स्थाने शुभं भवति तदा लग्नचन्द्रादित्या
 नायेदशमं राशयस्तेषां यो धनं यस्ते येषु नवो शकेषु प्ररुषस्य जन्मकाले स्थितास्तेषां
 नवो शकानां यो धनं तर्था धनदाता रजिर्भवति किं न लग्नाच्चन्द्राच्चयेदं राशयस्ते
 येन प्रकारेण धनदाता रजिर्भवति तेनैव नृस्य द्वांशनायाः अनेन प्रकारेणोति तत्रा
 दावेव लग्नाच्चन्द्राच्चदशमं स्थाने ग्रहो येन प्रकारेणोति तत्रा

तो

मे

यति x २

या x २ की x २

सु.
द.
६

अनापस्या

अभि
क

श्रित्य चंद्रस्य बलानि ग्रहां प्रयच्छेति शुभाशुभानि मनःसमेतानि
 यथेन्द्रियाणि कर्म एतानां यानि न केवलानि । अथानिथि कृत्यं ॥ नंदः ।
 सचित्रोत्सववास्तुकर्म देवादिजुर्वीतननयैव नृत्यं विवाहभूषाशकः ।
 राधयात्राभङ्गासुकार्याण्यपि पौष्टिकानि जयासुसंगमबलापयोगी
 कार्याणि सिद्धानि हि निर्मितानि रिक्तास्तु विद्वद्बन्धुघ्नानां विषाग्निश
 स्त्रादिचर्यानि सिद्धिम् पूर्णासुमंगल्यविवाहयात्रासुपौष्टिकं शोनि
 ककर्मकार्यसदैवदर्शोपि नृकर्मजुर्वीतान्यादिदध्यास्तु भमंगलानि
 ज्योतिःफलोदयेवारपलम् ॥ दोणीपालविलोकने दिनकरोधात्री ।
 सूनःसंगरेयात्रायामृगनेदनेति बलवोशास्त्रावबोधे बुधः गीर्वा ।
 ऐशगुरुविवाहसमये दीक्षाविधौ भास्वरिः प्रारंभो विलकर्मणोनि ।
 गदिनस्तस्तेनि शानायकः । नारदः ॥ चंद्रस्तजीवशुक्राणोवास
 रः सर्वकर्मसु मूरेषितरवारेषु यउक्तं कर्मसिद्धानि ॥ अथगणक

३

सुशक्ति

शेषं चैसाश्चित्कर्म ॥ श्रीपतिः ॥ सर्वलाभस्तदास्थितः^३ चैव^४ रिपु^५ षर्कः^६ ऊ
 जाकीचिषट्पोन्नो^१ आदिवमन्मथारिपु^२ शशीवास्तारिवर्जभृगः^३ धीध
 मास्तधनेप्रवाक्यतिररिस्वाष्टोवुवस्यावुधः^४ अष्टोजन्मस्तदाहृगोचर
 विधोविज्ञेनचेत्स्यद्गुहः ॥ जन्मस्थनशरणेकेनपंचकर्मणावर्जयेत्
 यात्रायु^१ हारंभविवाहं^२ दौरमेवच^३ दौरेणो^४ गणोभंगोयात्रायामरणंभ
 वेत्^५ विवाहेविधवानागिरहारंभदरिद्रता ॥ अथतारातारदः ॥ जन्म
 संपाद्विपत्तिमपत्तसाधननयनाः मित्रेपरममित्रेचजन्मभात्स्यपुनः
 पुनः जन्मविपंचसप्तारवातातानिष्टफलप्रदाः^१ अनिष्टपरिहाणयद ।
 याहानोद्विजातये^२ सुखं^३ गडंचलवणंसानिलेकोचनेवमात्र^४ कृष्ण
 बलवतीतागकृष्णपक्षबलीशशी ॥ श्रीपतिः ॥ नावलुबकुलपक्षे
 शीतरश्मेःप्रभावः^१ कथितमिहहितागवीर्यमाद्यैप्रधानं^२ अतिविकल
 शरीरं^३ प्रयासिपोषिते^४ वा प्रभवानिबलकर्त्तुं^५ सर्वकर्मणां^६ योषित् । आ

जन्मस्थाने
 ग्रहदेवता

रि

श्रीगं

श्रीले

माभरता

श्रीकं=४

नामदत्ता

रत्नस

हस्त

नक्ष

ब्रह्मा

देवदेव

देवमाता

695

सर्व

इंद्र

देवता

वर्ग

स्वाती

प्रवर्धनतत्रेशः ॥ भस्मामिनोऽखियमवनिविरेचिवेशरुद्रोदितनिर्गुरु
 हिपिततेभाष्टु अन्यैर्यमार्कसुरैर्वानिकगंधवांस्तोशक्रानलोनदनुमि
 तपुरंदरैव । नृनैवगोयसलिलेनपरचविष्वेवेदाहरिर्वसुरपामधिपो
 नपादोहिर्बुध्रासंज्ञगार्तनपरतस्तृपूषानतत्रयोधनैराविलेत्यभिधी
 यतेच ॥ श्रीपतिः ॥ अस्मेभाजपणिद्वयवदृषभुमिषानवामूषकः
 वासुःगोब्रूमशस्तनोपिमहवीद्याचुःपुनःसेरिभःवाचैणोमृग ।
 मंडुलोकापरयोबभूद्वयवानरःसिंहोश्वास्तृणाएदपशुश्चकरदीयानि
 स्तुभानामियम् ॥ अथनतत्रवाणणास्त्रिणादिसंज्ञमहेश्वरः ॥ प्रो ।
 नैवप्रयगुत्तरात्रयामिनश्चाद्यैध्रवात्यास्त्रिणाम् आदिन्यानिहविस्त्रुभ
 त्रययनंचंद्रश्चात्यचुलम्पूर्वायाम्यमन्त्रायतःदीनिसुतःब्रूर ।
 स्तयोगंस्मृतःशक्रान्योपिभसंयतःशशिसुतोमिश्रश्चसाधारणः
 दस्तात्याभिनिर्द्वपुष्पसहितःक्षिप्रोलघुर्वाकपतिःचित्रामित्रभ

रेवतीमृगश्रुतौमैत्रोमृदुर्भागवः ज्येष्ठा मूलभवर्जसार्पसाहितस्तीक्ष्णांश
निर्दीरुणः कर्माणेषु समाह्वयानि नियतकार्याणि संसिद्धये ॥ इति मृह
नरपणो गोचराधिकारप्रकरणे द्वितीयम् ॥ सप्तम्यः ॥ दशवर्षाधिका
कन्याभवतो वरजस्वला बहिः पुष्पसुराभावाद्दन्तः पुष्पसुरत्यापि ॥
वृहस्पतिः ॥ एकादशे द्वादशे च नारीणामान्तं भवेत् वन्निदीपशे ।
त्वायोगाद्देवः शोकस्पृष्टपते भर्तृसंशयचतुर्थे निजस्तुतस्तारजः
स्वला पंचमे निहियोग्यासादेवपि ज्ञेयं कर्माणि ॥ रत्नसारे ॥ ज्येष्ठा
नृणां धास्विभरेवतीषु प्रजापतौ वासवसोम्यधिस्ये पूर्वाचयं जीणिन ।
योगाणि वारंगनास्त्वानशुभावहानि ॥ शुभतिथिफलम् ॥ नरो भ ।
संभवेत्पुंसि स्त्रीषु पूर्णजयाद्या रिक्तानपुंसके प्राक्कान्तस्मात्तप
रिवर्जयेत् ॥ शुभवारफलम् ॥ आदित्ये विधवानारी सोमे चापि मृतप
जा शनौ च धामवे नारीश्रुतः शेषाः शुभावहाः पूर्वपश्येद्दन्तस्ताना

खानलयास्यसर्पनैर्नृत्तयौडेषुचसर्पदष्टः सरतिनोविलरथेनसोपिप्राज्ञानि
 कालस्यमावेमनद्यः ॥ अथनृत्तारंभः ॥ हस्तान्गथावरुणाधिपेषुज्येष्ठा
 धानिष्ठागरुभेसपौल्ले तथोज्ञाणात्रिनयेचनृत्तप्रारंभात्तेशस्तमुदाहरति
 अथकृषिकर्मकण्ठपः ॥ वसवायुभनेनृत्तप्रादिप्रधुवमृदुडेषु सीतोस्मृत्वा
 यवीजोन्निरत्युत्कृष्टफलप्रदा ॥ अथमहूर्तहलवाहेनारदः ॥ मृदुध्रुव
 चरतिप्रविष्ठास्त्रापितृभेषुच हलप्रवाहेप्रथमंविदध्यात्सुलभेवृषेः ।
 अथहलचक्रम् ॥ अर्काक्रान्तातातात्पन्नडहोनाशायभान्प्रतोवृष्टौ
 भवितयेततस्तद्वृषिबृज्ज्यातायुशूलत्रये धिस्थानोनवकुनदेतरागने
 स्पातोअयेपंचके यच्चान्ताहितयेतदत्रकथितंचक्रेश्चभेलागले ॥ एना
 मार्त एनात् ॥ रवौगोडादिपादस्थेभूमेसेप्रायतेरजः तस्माद्विनृत्तयेत
 त्रवीजवापेनकारयेत् ॥ अथसम्यागेपणम् ॥ पूर्वभाद्रपदामूलगोहि ।
 एषुत्तरफालाणी विष्ठास्त्रावारुणाचैवधान्यानागोपनेवरम् ॥ अथसम्य
 प्रज्ञेशमृदणोदितिमघामार्तं ५ पुष्याजिनीधौलानुलमरीचयः प्रातःप्रधुक्कृत्वाविशारवांतथा
 जीवाकैडसिंहं ५ नंदनदितेलजचसोमोदयेसस्यानां वपनंतथेवलवनेधान्यस्यचारापणम् ५२

म- छेदनम् ॥ गैत्रेमेवेतयासौम्येदलेपुष्पोनिलेतया सस्यस्त्रेदेपसेसोनिमूलश्च
 द- वणावासरे ॥ अथसस्यमर्दनम् ॥ फालाणोश्चवणश्चवमच्चासूलेतयासने ।
 ६० अमृगाधातयान्तेष्टारेवतीधातुमर्दने ॥ अथधातुस्यापनेदीपिकायाम्
 याम्पाणिपूर्वाहिविणाखरुद्रामाहेद्रापिचोत्तरभेशुभाहे धान्यानिसेस्या
 १ पनमेष्टुपास्तेमृगास्थिद्युगागरोदयेषु ॥ अथमद्यारभः ॥ मद्यावारुणपू
 षास्त्रिमूलाङ्गीभरणीषुच पौरुहुतेचसार्यचमद्यारभः शुभावहः ॥ अथ
 नौकाचटनेदीपिकायाम् ॥ नृमहर्षिचटलप्रेषाकपितृद्विदेवे त्रिनय
 नविधियाम्पद्देहसापोत्पभेषु सुकराणातिथियोशुक्रजीवावेवारे नर
 णिचटनमिष्टेचइतागविशुद्धौ ॥ अथनौकाधलम् ॥ शुभाहेविस्त्रयुमे
 दुभगमंत्रार्णवपाणीषु चालनेचटनस्यानन्नावशुभानिपीडुषु ॥ अ
 थनौकायानम् ॥ आसिकरेज्यसुधानिधिपूर्वामित्रधराच्युतभेशुभल
 ये नारकयोगानिपीडुशुभेषुनौगमनेशुभदेशुभवारे ॥ अथपोतकर्म ॥

नि

हृदये^१पुन्य^२पषकस्तव हृदयादं^३पयासिचैन्नमेकुरुषेत्तत्रवसेचने^४दीने ॥
 रंभा वयासोकजलकलषंकपोबोलंभोरिक्किंअदिमितंरोषसिअदिदस्सवंगो
 दिभारा शनिः रंभेनकेवलंकजलंजादिअविरसद्यस्तुयेविशयासरीरादोगदा ज
 दोयंपिषयमोललादसिंहंनयनतदतः कजलकलासुखानांबूलाग्रमसरा
 मसरांचापिहृदयात् दूरनलात्तारागंचरणपुगलानेकिमुकरोत्यमुत्रापि
 पयोस्तेजुलिपिक्कतेचणंकिंचयं ॥४॥ धवदसुइगोनराधयेयकामदेवअप
 वज्जिदोदेपसकलाली वसंतपदि सरसरिदापमगाआयेदेदिवा मधुः साद्रसं
 रतेइतःइतः नासेनसोरस्तारंस्तान्पुनर्मधुंयतिकुसमायरविरपदिचिदयी
 सेअन्ताणंआरोविअप्रेमदेमसुपाधीपाउजीकिज्जदि मधुः सनिश्चासं पा
 रिजानेनवमीलनीवजैः कल्पितस्यशयनस्यसादृष्टं तस्यमेभवतिगोचरे

म.
२६

देशः शुक्लकाशरविताचितानयोः इतिरुदनचितामादीपयति रतिः मधो
 मद्देवाभारभजिबुरिपूरितः शाकवदुसितमिच्छरेषमा दीर्घकीलकरवेष्ट
 यानयात्वाह्वयन्निवविदृश्यतेनलः १५ तत्प्रविशामिनासेनभर्तृचरणोधा
 यतीवर्द्धिभिः प्रदक्षिणीकृत्यप्रवेष्टुमारभते मधुः कल्याणिकल्याणिसाणं।
 तिष्ठ लोकिक्काकाशाद्यम्भवति उभौचसुतः आकाशावाक् माभरेसदेसं
 कार्षीभगवंतंभर्गंशरणं ब्रज यतपवागतंउः खितत एवविनंक्षति १६ इति
 श्रुत्वा मधुः प्रजोवतिशृङ्गंभगवान्मवोनिकरुधववर्तते शरणं ब्रजावः ना
 सेनगता आशुतोषशिवशंकरावलांशोकसंज्वरवितमचेतसंप्रेयसः प्रति
 समर्पणात् प्रभोनिर्मयांकुरु रतिरतिप्रद १७ मद्देवः रतेपतिप्रप्तिर
 चिरानेभविता परंकांतउपदेष्टोमदत्सकदापिनैवमपराधव्यति किंतेभू

२६

५
५२

रणोसमुपैति प्राप्नोति तन्नुपपूर्वकं हृदिकककटं संज्ञपन्ना पुनरपि द्विपरादयो
 ह्निनिशि च प्राप्ते संस्थास्ये इत्यत्र ककटं हृदिकमकरमीनानां कटित्वमुपगतम् त
 दत्र हृदिकककटो कथं व्याख्यातौ इत्युच्यते मकरमीनयोर्नलतादयिसपक्षता
 त्कीटसंज्ञताभ्युपगम्यते तस्माद्वा दस्यताः पूर्वापरभागतैरसुभसुभैरलिनिकक
 टेलने जातस्य शिष्टोर्मरणस्यः कथयंतियवनेन्द्राः पापैर्विलग्नान् समयाभि
 तञ्चेति पापैः कुर्यात्तैः विलग्नानां भित्तोः समयाभित्तस्थितैः वशाद्वा जातः त्रि
 प्रविनाशमुपैति तत्रैव विस्वयोगद्वये व्यावृत्तते अभित्तउभयतः लग्नात्पापैर
 भित्तकोयोगः अस्तमयाश्चाभित्तो द्वितीयः यज्जहादृशद्वितीयस्य को लग्नात्पापैः
 पयोर्जातो भियतेः नो पुनरभिशास्त्राभिमुत्वेन वर्तते इत्यनुवर्तयंति तत्र लग्ना
 द्वितीयराशौ यो ग्रहः स्थितः स उदयमभिलषति अतः सप्तमराशावस्ताभिसु
 खो भवति तेनैतज्जातं लग्नाद्वितीयाष्टमौ सर्वैः पापैर्जाते भियते एवै पुनरभि
 शास्त्राभिमुत्वेन क्रमः यस्माद्यवनेश्वरः लग्नाभिमुखो भवति स सर्वेष्वपि वा

अथवा ल = इति वि =

प्रत्येकं शशिपाप समेतैर्यः केनैवं सविनाशमुपैति ॥ संध्यायामिति संध्यालक्षणं
हितायासुक्तं अर्धास्तमयास्तंध्याव्यक्तीभूताननारकायावत्तेजः परिहानिप्रवाह
नोरर्थे दयेयावत् तस्मिन्संध्या काल इति तत्र जन्मनियस्य संध्या काले भवति यथा तत्र चंद्रो
समवेत्ताप्येभान्तगतैर्यत्र शशिस्थानवमनवो शाकगताः पापा भवेति तदैष योगो जा
तस्य निधाय सरणाय भवति प्रत्येकमिति एकमेकं प्रत्येकं शशी चन्द्रः पापं च त्रयः
चतुर्थकेन्द्रेषु व्यवस्थिता भवेति एकैकं तदापि यस्य जन्म भवति सविनाशमुपैति
निधियत इत्यर्थः अथामात्रिष्टयोगानि तद्वज्रयाह ॥ चक्रस्य पूर्वोत्तरभागगेषु
क्षुरेषु सौम्ये सुवकीटलने क्षिप्रं प्रणाशं सधुपैति जातः पापैर्विलग्नस्तमयाभि
तच्च ॥ २ यावेतो भार्गवस्योदितास्तावेत एव भागाश्चतुर्थराशेः परित्याज्याः शेषभा
गेभ्य आरभ्य पंचमसहस्रमाप्तमनवमराशयोदशमराशौ लग्नोदितभागात् ल्योणा
श्चक्रस्य परार्धे शेषे पूर्वोभागे क्षुराः पापग्रहा इतं भागे पश्चिमे सौम्याः कीटलने
कीटराशौ उदयगोष्टिं कर्कटयो रन्यतमस्योदये जातः शिशुः क्षिप्रमाप्तेव विनाशम

कुत्र
ना

क

ईश्वर पूर्व ५२

र

पादशोभनमंगना तादृशेनयेत्युत्रेभर्तारदर्शयेन्नतः ॥ अथगर्भाधानेन
 रुवाकाम् ॥ हरिदस्वान्तराधाचसातीवारणवासवम् उत्तगवितयेचैवरो ।
 हिणीचोन्नमास्मृता आदिगवितनष्टेचपोल्लेसूल्लेसचोन्नजेत् आडाहो
 रात्रिसेधेचभूतपत्तानमष्टमीम् ॥ कथापः ॥ षष्ठाष्टमीपंचदशीच
 तथीचतदंशोमपुभयत्रदित्वा शेषाः शुभांस्तुल्ययोनिष्वेवाणश
 शांकार्यसितेनुजानो तासामायाञ्जनस्वस्तनस्मादेकादशीतिथिम्
 त्रयोदशीत्यजेदन्तागमनेनिष्टदास्मृताः ॥ अथकेशबंधनम् ॥ वा ।
 तान्तराश्रवणं शं करवाजिमूलपुष्पादिनीडुकरपोल्लेपुरेदरेषु पक्षे
 सितेरविनिशाकरसोमवारधम्मिल्लबंधनविधिः शुभदोमगात्वाः ॥
 पुंसवनं ॥ व्याजैर्गर्भेनृतीयवामासेपुंसवनंस्मृतम् गर्भाद्यान्तुल्यनी
 योवाचतर्थमासिकारयेत् ॥ राजमानं इति ॥ चत्वारोमगमूलाद्यो ।
 हस्तोभाद्रपदद्वयम् जीवार्कभोमवाणश्चशक्तः पुंसवनादिषु ॥ अथ ।

दीनो
पक्ष
७६

पुष्प

जेष्ठा

मारे श्वराः हितकुजे ज्येष्ठ रवींद्र सौरि चंद्रात्मजा सप्त
न चंद्रादि वाकराः सुः

तदीजरेः

704

सु.
द.
८

सीमंतोन्नयनं नारदः ॥ चतुर्थे मासि षष्ठे वाप्यष्टमे वा दिने शुभे बलोपपन्नं
पत्न्योः चंद्रमा एव लाल्बिने ॥ अत्रैव हितायां ॥ आधानादष्टमे मासि सीमं
तोन्नयनं भवेत् नवमे मासि वा कुर्वाद्यावद्गर्भस्य मोचनम् ॥ पक्षवृद्धौ गुरुः
पूर्वः पक्षः शुभः प्रोक्तः ॥ हस्तश्चात्तं निर्वेदिना पूर्वाक्षरं वनत्रापि नापणं
कटाचन ॥ अथानिधिः ॥ द्वितीयापंचमी षष्ठी सप्तमी द्वावशी हरिः त्रयो
दशी तृतीया च शक्ता सीमंतकर्माणि ॥ नक्षत्राणि कर्तव्या ॥ हस्ताङ्ग
पुष्पमूलानि सौम्या विसृज्य नर्वसः प्रोक्ष्य पादद्वयं प्रोक्तं माषाढाद्वयमेव
च श्रेष्ठानि कथितानि एव धिस्मा एकादशी वत्तं स्नातौ तथा मन्त्रायां तरेव
त्पां फाल्गुणी द्वये आश्विन्यां च वनक्षत्रे कर्म सीमंतं कर्तव्यं नरसंपद्यते
देवाद्यदि स्याद्गुरुतल्पगः ॥ लग्नशुद्धौ वसिष्ठः ॥ केन्द्रत्रिकोणात्रिध
नायुगैः शुभैः उत्पिक्वालाभारिगतेः शुपापैः सप्ताष्टलग्नां विवर्जिते दो
सीमंतकार्यं शुभं देव ॥ अथ ज्ञातव्यं ॥ यस्मिन्मूहूर्ते जनिता

मारस्तामिनिधेयं बलजातकर्म सेतर्प्यदेवान्सापितृन्विजोऽस्य स्वर्गागोभूतिल
 कां स्पवसैः ॥ वैद्यनाथः ॥ जन्मनो नंतरं कार्यं जातकर्म यथाविधि देवादनी
 त कालश्चेदनीते सूतके भवेत् अस्मिन्नना प्रकृतं चोच्चाद्वै प्रवजन्मानि छि
 नेनालं तमः पश्चात्सूतके तु विधीयते मृदुप्रवक्षिष्वरेषु भेषु चारिक्तपर्वा ।
 त्वदिनेषु कार्यम् शुभग्रहाणां दिनलघुवर्गो न जातकर्म त्वयवा विधेयम् ॥
 अथ स्नानपाने देवस्तव लभे ॥ रिक्तो भो मन्त्रजेद्विष्टिं चामीपाने मवैधानेम्
 मृदुप्रवक्षिष्वरेषु स्नानपाने हि तै शिरोः ॥ अथ पश्चात् स्नानम् ॥ सोम ।
 शुक्लवृधस्त्याज्याः प्रसूतिस्नानकर्माणि हेया प्रानि पद्याषटी नवमी चति
 थिदयः हस्तिकाभराणी मूलमाङ्ग पुष्य पुनर्वसुः मघा चित्रा विशाखा
 चक्रवाण दशमस्तथा एतां प्राणहरास्ता एस्तुतिस्नानेन कारयेत् यदि
 स्नानं पञ्चवीन पुनः स्नानं न विद्यते ॥ अथ नामकरणम् ॥ एकादशे ।
 निविप्राणां त्रिग्याणां त्रयोदशे वैश्यानां षोडशे कार्यं मासान्ते शूद्रजन्म

हना

म.
द.
५

नाम ॥ नामकरणमिति शेषः गार्गः ॥ सायान्ने दुहयोगे च शानिभूमिजवा
सरे रिक्तापर्वीष्टमीविष्टिः किंल्लुञ्जितविशेषतः एतेर्दीर्घैर्मुनेकालेनैव
पिनकारयेत् उत्तरेवतीपुष्पोदस्तामूलैश्च वारुणं श्रवणादिनिमेषं च स्वा
मीष्टगणिरस्तथा प्राजापत्यं धनिष्ठा च पश्चिमानामकर्मणी ॥ वसिष्ठः ।
तत्रादरेवाच तत्रादरेवाविवर्जयेदंतलकाररेफम् तन्मा सनामादिकमे
वचित्यं स्पृष्टेव देहादिनाकारं प्रे चेत्तादिमासनाम्मानि वैजं होय जनार्दनः
उपेक्ष्य यत्तत्पुरुषो वास्तदेवास्त्रिविधः योगीशः पुंशुर्लोकलोकात्मनः ।
तोच्युतस्तथा चकषाणीति चेत्तानि कमादाहर्मनीषिणः ॥ राजमानं एव
कन्यो नदीपर्वतपादपादिनाम्नीतया प्रेषादिबोक्ता च तथा बलात्तो ।
महिपत्तनाम्नी प्राज्ञो न कुर्वीत हिताय नित्यम् ॥ दोलागोहोपगुरुः ॥
दोलागोहस्तु कर्तव्यं दशदशमेपि वा प्रभीष्टे प्राणदिवसे चैव न एव ।
लालिते मृदुप्रवर्तिप्रभेषु मानावाजलयोधितः ॥ अथ सूर्यदर्शनं ॥

योऽपि नृपः सैवापि द्वाविंशे दिवसे पितृ

पदे

अ. १४४
५

अश्विनीपेहिणीसौम्येपुष्येमेचोत्तरात्रये हस्तश्चित्रातथास्वातीश्रवणो
 रेवतीतथा एतैरेवप्रशंसन्तिबालानोसूर्यदर्शनम् ॥ अथचंद्रदर्शनम् ॥ त
 तःश्रुतीयेकर्तव्यमासिसूर्यस्पदर्शनम् चतुर्थमासिकर्तव्योशिशूनांचंद्र
 र्शनम् ॥ अथदीपिकायांशिशूनिप्रमाणम् ॥ आर्द्राधोमुखवार्जितान्यु।
 पहनेपरिक्तेतिथौवारेभौमशतं रेवतीलाकन्यालिंसिंहोदये सह
 ष्ठयचतुर्थमासियार्द्वामासेतृतीयेशशीतृतीयेशुभदोशीशोरथ।
 गृहान्निष्कासनंकारयेत् ॥ अथजलपूजनंदीपिकायां ॥ अश्विन्यांच
 तथापोलेहस्तेपुष्येचवैस्त्रवे जलपूजाचनारीणोनित्यंसेपद्यनेस्त्रवे
 शनिशुक्रजुजाकीनांवारेषुपरिवर्जयेत् बुधेसोमेतथाजीवेशुभदंज
 लपूजनम् ॥ अथतोभूलभक्षणंराजमातीण्डे ॥ मूलादिनं प्रवर्णानि प्र
 ष्यकोत्तरास्त्रेपास्त्राखिविलस्रजनीकरणाकभेषु वारेषुजीवेशशीस
 र्यमितेडुजानांतामूलभक्षणविधिःशुभदःशिशूनाम् सार्धमासह

मु.
द.
१०

येदद्यान्नोदलेषयमेशिशोः कर्पूरादिकसंमिश्रविलासायहिनायव ॥
 अथभूस्मृपवेशनप्रमाणे ॥ पंचमेवतथा मासिभूमौतमुपवेशयेत्त
 त्रशस्तागृहासर्वेभूस्पर्शावविशेषतः वस्त्रोत्तरेड्मृगमैत्रकणखिनीषु
 वारेषुसप्तसुविशिष्टजस्यवारे मासेथपंचमइहप्रविमुच्यरिक्तशस्त्रे।
 शिशोःभवन्तिभूस्मृपवेशनप्रोक्तं वराहपूजयेत्तत्रपृथिवीवतदादि।
 जम् पूजनपूर्ववच्चात्रगुरुदेवद्विजन्मनाम् भूभागमुपलिप्पायकत्वा
 तत्रतुमंदलम् शाखप्रणपाहशब्देनभूमौतमुपवेशयेत्त मंत्राश्चात्र
 भवेन्तीमेतन्मैत्रिगादितःशृणु ॥ मंत्राः ॥ रत्नैरेवसुधेदेविसदासर्वग।
 तंशुभे आयुःप्रमाणंसकलंनियतिसहस्रिषिये ॥ अथनवान्नपा।
 शनंनार्गः ॥ षष्टेमासिप्रजुर्वीतबालकेस्यान्नप्राशनं तदभावेष्ट
 मेमासिजुर्वीतसेवत्सरेपिवा ॥ नारदः ॥ षष्टेमास्यष्टमेवापिप्रसोस्त्री
 णात्तपंचमे सप्तमेमासिवाजुर्वीतवान्नप्राशनंशुभम् ॥ जगन्मनो

हरेविस्रुः ॥ विस्रुहलकिरणो हि मरारिबीयमाय वरुणादिनिचित्राः प्रसि
 निष्पवस्रपोलभरोहिणपुत्राश्चाशीशुभोजनंताराः ॥ अतोद्यये ॥ हस्तो ।
 विशाखाखर्विमघाईमूलस्वातीतुवित्रादिनिविस्रुपूषाः वागश्चक्रैज्यर
 वीडुजानांशस्तान्नपानेप्रथमोशीशुनाम् ॥ राजमार्गं दे ॥ द्वितीयाचतृ
 तीयाचपंचमीसप्तमी त्रयोदशीचदशमीप्राशनेनिश्चयः अभाः पंच
 पर्वस्रनदायोरिक्तायामायभोजनम् बालानामापुषोदहर्तमप्तम्यावेव ।
 केनच पट्टबंधनचोलान्नप्राशनेवोपनायने शुभदंजननक्षत्रमशुभं
 त्वन्यकर्माणि ॥ राजमार्गं एतलम् ॥ लाभान्निषष्टभवनोपातामसोम्याः सो
 मप्रदानवमपंचमकंदकस्याः लग्नप्रदत्तसाचिवत्तवृहस्पतीन्नामन्नोप
 भोगकरणेविविधोपभोक्ता ॥ अथकर्णवेधेर्गार्गः ॥ मासैष्टमेवासप्तमे
 षष्टमेवापिवत्सरे कर्णवेधेप्रशंसंति शुक्लपक्षे शुभदिने कार्तिकेमा
 सिपौषेचचैत्रेवाफाल्गुणोपिवा कर्णवेधेप्रशंसंति प्रष्टायुः श्रीविवर्ध

होर

ह

वा

मु.
द.
॥

नम ॥ व्यवहारसमुच्चये ॥ नजन्ममासेन च वै त्रयोषेः हौ प्रसूने नभा ।
 इमे ते नियो नरिक्तेन वा विष्टिदुष्टे कर्णस्य वेधः मुनयो वदन्ति ॥ बाधाय नः
 मूले चार्श्वे न धातुचित्रसहिते हस्ते विपूर्वे तथा च इति षष्ठ्युनर्वसौ श
 तभिषावोरिति शोभने लग्ने सोम्युने च वा स्थिरारहे पक्षे सिते वा तनः
 केन्द्रे शुक्रवृहस्पती शुभकरो कर्णस्य वेधः शुभः ॥ अथ चूराकराणामुरुः ॥
 तृतीये वृश्चि शोर्गर्भाज्जन्मनो वा विष्टौ घनः पंचमे सप्तमे वा पीत्यः पुंसो ।
 यवाशुभाः ॥ पञ्चमः तिथ्या ॥ पंचमी सप्तमी चैव वृहदशेकादशी तथा
 त्रयोदशी तृतीया च द्वात्रिंशत्कर्मस्तु वा वहाः ॥ वारश्चन्द्रिः ॥ सिते ज्येष्ठे सोम्यवा
 रे शुद्धौ रे पक्षे ह्येहिते इंदुवारो सिते पक्षे वारा शोषा न शोभनाः ॥ वासः
 अश्विनी श्रवणं स्वाती चित्रा पुष्य पुनर्वसुः धनिष्ठा रेवती ज्येष्ठा मृगशिरा हस्त
 क्षरक्रिया ॥ लग्नश्चन्द्रिः ॥ दौरे चार्श्वे रिगां कुराः शस्ता केन्द्राग्नीगां शुभाः
 तावच्चालोरी शोर्गर्भेष्टया वन्माता तृगर्भिनी गर्भमातुः कुमारस्य न ऊर्या ।

शूलकर्मन् पंचमासादधं ऊर्ध्वं दत्तं कुर्ध्वं न कारयेत् जोष्टमासिनयामार्गे
 दौरेपरिणयेवनम् जोष्टपुत्रं दुहित्रे शुभयत्नतः परिवर्जयेत् ॥ श्रीपतिः ।
 केशवमानर्त्तपुरेपा दत्तिपुत्रपुरं महिषुत्रम् दितिमदितिं च स्मरतो दौरे ।
 विधौ भवति कल्याणम् शुभसाधारणो वीरिषः ॥ शुभद्वंद्वः पितृपंचक
 शुषड्द्विधिस्य शुभतरयमर्त्तः विमैत्रभेषजसन्निभापि दौरे ।
 निधने प्रयाति महीभूतो पंचमपंचमेन्द्रिदौरे च कार्यं हितमुक्तं भेषु न
 लभ्यते चेत्तु न दुक्तं धिस्थानदौ दयेवानि विलेविधेयम् भूदेवभूमीपानि
 देशानामिव धादिमुक्तोस्तसूतकेऽपि प्राधानकाले निविलाधरणे ।
 दौरे विधेये खलु निर्दिष्टं ॥ श्रीपतिः ॥ नस्त्रानभुक्तोक्तं भूषा
 नानामभोगायात्रासमणेन्मुखात्तौ दौरे विदधात्रिषी संधयोर्वाजिजीवि
 षूणो नवमेन चान्ति राजकर्मनिपुक्तानो नटानो रूपजैव नाम् शुभशु ।
 कर्मन खलु देनात्तिकालविधिर्हणाम् ॥ विचारंभः ॥ मार्कण्डेयः ॥ प्रा

रुत्तर

जं रे

प्रांभ

तं

शुभतर
हृत्

५५३

सु.
द.
१२

नेत्रपेवंमेवर्वस्यप्रसूनेजनार्दने षष्टीप्रतिपदेचैववर्जयित्वा तथाष्टमी रिक्तो
 पंचदशीचैवसौरिभौमदिनेतथा एवेसुनिष्ठिनेकालेविचारंभेत्तकारयेत्
 वारशुद्धिः ॥ विचारंभेत्तगुरुःश्रेष्ठोमध्यमोभृगुभास्कर मरुतोभौमसौम्यभा
 मविद्याबुधसोमयोः बुधसोमयोरितिधनर्विचारंभे ॥ दीपिकायां ॥
 अदिनिगुरुःयमाकंस्थानिचित्राप्रिपित्तुप्रववसुहरिमूलापंवीदुभापो
 त्पभेषु नपनशशिवुधादेविसुबोधेविषोषसुसमयानिथियोगेवाप
 विद्याप्रधानम् ॥ श्रीपतिः ॥ मृगादिपंचसंशिवेषुमूलेहस्तादिकेभ
 विनयोस्विनीषु पूर्वात्रयेवश्रवणेवनद्धादिश्यासमारंभसुघोतिमिडो
 ग्रयोपनयनेराजमार्तारि ॥ पितुःसूर्यबलंश्रेष्ठेणावावर्णशयोः
 वरोः सर्वेषांगुरुचंद्राकंबलंश्रेष्ठेवतादिषु । शतीवडुष्टेसरराजपू
 ज्यसिंहास्थितेवादिजपुंगवानो व्रतसंबंधावलचैत्रमासेकृतंविण
 सुःशुभमौख्यदंस्यात् ॥ वसिष्ठः ॥ शाखिष्वर्वावर्णस्वरःपुनूणोबो

सतामैवादेशे मो जीवन्धनं द्वादशो दिशाम्

लपूर्वके नतोन्वेद्योऽग्ररुबलेमुत्थमाचार्याशीषयोः ॥ नारदः ॥ प्राधानाद । १३
एमेवर्षेजन्मनोवाग्जन्मनाम् ॥ काण्डकालेमनुः ॥ वृत्तवर्षस्यकामस्य
कार्येविप्रस्यपंचमे एतोबलार्थिनःषष्टेवैशाख्यार्थिनोष्टमे ॥ माससु ।
द्विवांसिष्टः ॥ विप्राणामुपनयनवसंतसमयेधराधिनाथानाम् ग्रीष्मात् ।
पारदिविषोमासांसाधारणःपंच ॥ ज्योतिर्फलोदयेतिथिश्चादिः
द्वितीयाचतुतीयाचपंचमीदशमीतथा षष्ठीचकादशीतद्द्व्यादशीशु
भदावने चतुर्पक्षोद्वितीयाचतुतीयाचपंचमीतथा एतास्तुतिथयोम् ।
धफलदानिदिताप्रणः ॥ वारश्चादिः ॥ शास्त्रोक्तकावामरपूजितानां ।
दिनेषुमौजीविधिरिदुसूर्यो ॥ नक्षत्रश्चाहोवासिष्टः ॥ हस्तत्रयेचश्रव ।
एवयेवधातद्द्वयेचुत्तरमेत्रभेषु पोस्तद्द्वयेचादितिभद्द्वयेचशास्त्रोद्विजानां
खलमौजिकर्म ॥ नारदः ॥ विषष्टायगतैर्पापैःलग्नाष्टोत्ताविवर्जितैः
शुभैर्षष्टालग्नोत्तावर्जितेनाहिमोश्चना अदिर्नविद्यानेयस्यवर्षेपापे

मध्योत्तौ सूर्यसुतः कुजोपिनेष्टावुभौ पूर्वमुनिप्र
द्विष्टौ ५०

सु.
द.
१३

३१५
एमेयदि चैत्रमीनगतेभानोनस्योपनयनं शुभम् ॥ रत्नकोशे ॥ गोचराष्ट
कवर्गाभ्योयदिशुद्धिर्नलभ्यते तदोपनयनं कार्यं चैत्रमीनगतेरवौ ॥ ना।
रदसंहितायोगलग्नः ॥ कृष्णपक्षे चतुर्थे वसन्त्यादिदिनत्रयम् ३।
योदशी चतुर्थे चतुष्टयेनेगलग्नः ॥ वसिष्ठः ॥ वृत्तेर्हि पूर्वमेकादश्यां ५॥
वारियोयदिगजेति तर्हि नैस्यादनध्यायं वृत्तेन वृत्तकारयेत् ॥ श्रीपतिः
पौषादिवृत्तरोमासां प्रोक्तं हि रिकालजा वृत्तेयात्राविवाहं च वर्जयेत्
सप्तवासरात् पौषादिनत्रयं वर्ज्यं माघे वैवादिनद्वयं फाल्गुणादिनमेकं।
तचैत्रे चतुर्दिकाद्वयम् ॥ इति मरुतदपणे संस्कारप्रकरणे तृती।
यम् ॥ ३ ॥ अथ विवाहप्रकरणम् ॥ तत्र सिद्धा ग्रहो दोषा पाटल।
सारे ॥ वार्णववश्यं शुभं यश्च नागयोनिश्च मेत्री तल्लयोगात् शुभ
मेलको नाडिकश्चादि रते यथोत्तरं सुर्वलिनीष्टदोषाः नाडीवैधेयं।
लाग्रहो सप्तसूराणीकृतके षड्गुणागतामेवावसोहार्दपंचविटयोः यो

ॐ

715

निमैशोचवत्वारित्रयस्ताराबलेगुहः वषणत्वेद्वौगुणोयोक्तौवर्णवैकः फले
 र्तिनः ॥ **वर्णकृतेनारदः** ॥ कषालैककटाविपास्तद्वयं द्वाविपास्तयः ।
 क्रमेणचत्रयोवैश्याः शूद्राश्चैवत्रयः स्मृताः पुवर्णाएशास्त्रीएशोश्चेष्टहीने
 नयाशुभम् वर्णज्योत्स्नातृयानारीवर्णहीनस्तयः पुमान् विवाहंयदिज
 वीननस्याभर्तानजीवति ॥ ज्योतिर्निबन्धे ॥ सर्ववर्णान्तेषुभक्ष्य
 स्थानेजलोद्भवाः सिंहहित्वात्तुसिंहस्यवर्णान्तेष्टुकिंविना । शार्ङ्गधरः
 वरदाङ्गणयेशावत्कन्यदौकन्यकुर्त्तकान् वरभनवहृष्टेषास्तारासोनिप
 रस्परम् शुभदाजन्मताग द्वयोरेकदेवर्जिताः निशाः त्रिपंचसप्तः स्युः
 शेषाश्चेष्टाभक्षुरके ॥ **योनिकृदम्** ॥ बरुणाश्विभयारखयोनिर्यमा
 त्पयार्जितः पुष्यवृत्तिकयोर्मेषः सर्पोरोहिणी सौम्ययोः मूलाईयोऽं
 नोयोनिर्विहालादितिसर्पयोः मघाफल्गुणपयोरात्रुर्यमोपोत्ययोः
 पशुः विजाविशाखयोव्याजोमहिषः स्वातिहस्तयोः कर्णाप्ययोवीनर ।

स्या

५

भगवत्योः

रूपा

सु.
द.
१५

विधानियुयोः

७१६

अमृतोत्पत्त्युत्पद्योः विप्रदीभिर्जनितोर्वधुः सिंहो जोग्रपत्न्याष्टयोः प
अपालकयेवीत्येदंपत्नोर्नपभृत्ययोः ॥ वसिष्ठः ॥ त्वभुरगोष्ठीणामिभे ।
इसिंहो बोत्वात्सुसंतत्त्वजवानरेव गोव्याजुमएवोत्तममार्हिषेचवैरन् ।
नार्योर्नपभृत्ययोश्च ॥ अथ सत्य ॥ भोमंशुक्रोबुधश्चोभानुश्चादिर्भ
पुंजजः गुरुर्मदःशानिजीवोमेषादीनामधीश्वरः । रवेःसमोत्तोमि ।
आणिचंद्रोऽर्यापरावरी इदोर्नशत्रवोमित्रैरवीज्यावितरेसमाः समा
ऊजस्यशुक्रावीबुधोरिस्तुहृदोपरे तस्यचंद्रोरिपुर्मित्रैशुक्रार्कावेनरे
समाः गुणारोहिनामित्राश्चार्कर्मथापरेवरा भूगोसमाविज्यऊजोमि
त्रैस्तार्कापरोरिपु शाने गुरुसमोमित्रैशुक्रस्तौशत्रवोपरे अन्त्यान्मि
त्रैशस्तैस्यात्समचैवत्सुमध्यमम् उदासीनं कनिष्ठं स्यान्मनिदंशात्रवे
स्तनम् ॥ अथाणकुरं पाटलसारे ॥ स्वरासेचोत्तमाप्रीतिर्मत्रीस्यान्नर
देवयोः अमृतसुरयोर्वरेस्तुमीनवत्तसो ॥ शोभाधरः ॥ रक्षो

देवतामममादेदेवममददत्यप्रिभाऊणाः ५२

एतं पुमान्स्यात्तु कन्या भवति मानुषी केपील्येति तदोद्वाहं वा तत्तु केपील्येति तदोद्वाहं
 नि यदि स्याद्वा तसी कन्या पुमान्भवति मानुषः विवाहो चाष्टमे मासे मा
 संभक्षयतीति पतिं रक्षो गालेयिदा पुंसः कन्या भवति मानुषी विवाहश्च ।
 शुभः प्रोक्तो वासिष्ठात्रिपराशरैः ॥ शुश्राणीकुरेनारदः ॥ षष्ठाष्टमे
 ति ननु पंचमेतन्वप्यता नैवेदिद्विद्वादशेन्यप्युदपत्योः प्रीतिरुत्तमा ॥ ज्यो
 तिः प्रकाशे ॥ एकाशौ महाप्रीतिवत्तु यदशमे सुखम् तृतीयेकाद
 शविज्ञेयप्रजासमसप्रके ॥ ज्योतिर्निबन्धे ॥ नक्षत्रमेकं यादभिन्नं ।
 शिनदपुतीतत्र सुखं लभेताम् विभिन्नस्तु यदि चैकशाशितदा विवा
 हः सुखदा विवाही एकाशौ शुभाद्वाह एकभाशौ स्मृतिप्रदः यदि स्यात् ।
 द्विन्ननक्षत्रं शुभदशानको ब्रवीत् ॥ शौनकः ॥ दंपत्यो रेव शाश्वती स्यात्
 भिन्नस्तु यदा तदा गणदोषोऽप्येकनाशो विवाहः शुभदः स्मृतः ॥ ज्यो
 तिः प्रकाशे ॥ एकदं चैकपादे च विवाहः पुत्रपोत्रदः ॥ संहितायाम् ॥
 विवाहः प्राणहनिदः एकदं भिन्ने पादे च x

स्वरे ॥ पूर्वात्रिनयमाग्रेयमुन्नयनयनया गेहिणीपुत्रवरणेभागाःश
 सनेनदा उपवीनेफलपुष्पवासासिविविधानिच देयवणयवरणेकन्या ।
 धात्रादिनेनवा प्रत्यासनेनानिहरेप्रत्यादेवानिदुर्वले वृत्तिहीनेचम् ।
 विचषस्सकन्यानदीयने ॥ स्मृतिचोडिकायांऊलमथोसुराणिश्रुयः॥
 कृतेवाग्निंश्रुयेपश्यान्मत्सुभवानिगोत्रिणाम् तद्धानमंगलकार्येनारीवे
 धयदुःखदम् ॥ मोदुष्यः ॥ वासानानतरेयत्रऊलयोःकस्यचित्सूतिः
 नदासंवत्सादृष्टंविवाहःशुभदोभवेत् पितरद्वयमशौचंस्यान्नदधमा
 तरेवच मासत्रयंतुभाषायांतदर्थंधातुपुत्रयोः ॥ देवतमनोहरे ॥
 प्रातिवृत्तेमपिरुस्यमासमेवेविवर्जयेत् विवाहस्तननःपश्यात्तयोरे ।
 वेविधीयते दुर्भिक्षेणष्टभंगेचपित्रोर्विप्रोणसंशये प्रौढायामपिकन्या
 योप्रातिवृत्तेनदुष्यति ॥ प्रयकन्याविवाहकाले हव्यवाहनः॥ परद्व
 मथेनेहासाकन्यावर्षद्वययतः सोमोभुक्तेनगोधर्वस्तनःपश्चादुता

सु-
द-
१६

शानः ॥ कश्यपः ॥ विवाहोजन्मनस्त्रोणोयुगमेष्टेषुत्रपौत्रदः प्रयुगमेष्टी
 प्रदः पुंसोविपरीतेनसुत्पुदः ॥ व्यासः ॥ प्रष्टवर्षाभवेद्दौरीनववर्षा
 त्रयोहिणी दशवर्षाभवेत्तज्ज्याद्वादशीसुषलीस्मृतः दशवर्षादानीको
 ताकन्याशुद्धिर्विधार्जिता तस्यास्तारैर्दुल्लग्नानोपाणीप्रहोमतः
 संप्राप्तेद्वादशेवर्षेयः कन्योनप्रयच्छति मासिमासिरजस्तस्यापिता
 पिबानेतिन्यशः पितापितामहेधातापितृयोमातुलस्तथा पंचैते
 नरकंयानिदृष्ट्वाकन्योरजस्वलौ ॥ मासशुद्धौनारदः ॥ मासुपा ।
 लाणवैशाखज्येष्ठामासाः शुभप्रदाः मध्यमांकार्तिकोमार्गशीर्षो
 वैतिदितांपरे ॥ बुधराज्जात ॥ पौषेभकरसंस्थेर्केचैत्रेमेघातैरवौ
 प्राषाढेमिथुनेचैवकेप्लाहुः करणीरुनम् ॥ नारदः ॥ नजन्ममा ।
 सेनन्मर्दननन्मदिवसेतथा नायार्भस्तस्यापिदुर्हृत्तर्वाकरप्र
 हः ॥ गुरुः ॥ ज्येष्ठेनज्येष्ठयोः कार्येनृत्तार्यापाणीपीरुनम् तयोस्के

प्रश्ने

नरेज्येष्टेज्येष्टमासेपिकारयेत् ॥ वारहः ॥ द्वौज्येष्टौमध्यमौप्रोक्ता
 वैकौज्येष्टःशुभावहः ज्येष्टत्रयंनकुर्वीतविवाहेसर्वसंमते ॥ भार
 हाजंस्यावादमाह ॥ ज्येष्टेष्टस्यकुर्वीतभास्करेचानवास्यते नान्य
 वादीनिकार्याणिदिदिनानिचवर्जयेत् ॥ वसिष्ठः ॥ शुक्लैरुद्दिनी
 यद्विनयवकुसुमपक्षदशम्यंतगतांशुभांसुः तस्येष्टमीसकृन्मंगल
 शउर्गाशुतर्दशीवापिनिधिविवर्ज्याः ॥ वारहः ॥ वारहः ॥ वारहः ॥
 शुभवेवराणांसूर्यार्ववारौखलुमध्यमौतौ त्वाज्यःसदाभूमिसु।
 तस्यवारंकार्माकांतिष्योत्पितौपदोषौ ॥ नक्षत्रशुद्धिः ॥ तिस्रो
 त्रयमूलमद्यंत्यमेत्रप्रानेशचंद्रार्कसमीरभेषु सदाप्रशस्ताखलु
 कन्यकायाःपाणिग्रहेवेधविवर्जितेषु ॥ शुभवेधादिविचारःनार
 दः ॥ निर्यकोचोश्चुगारेखाद्देहरेवेवकोणयोः द्वितीयेप्रोभकोण
 पिधिस्यचक्रैवविन्यसेत् भान्यतःसाभिजित्येकरेखास्येनतवि।

सु-
द-
१७

दुभम् ॥ वामिष्टः ॥ चवेनामिन्नेकरेखास्थितेनताद्विद्वत्तत्वेचरेणप्र।
दिष्टम् मूरेर्विद्वत्सर्वधिस्सौम्यैर्विद्वन्ताविलेपादमेकम् ॥ प्रथमलला
वाहः ॥ सूर्येन्द्रादशमृत्तंषष्टेगुरुखनिजस्तृतीयेच सैलनयान्तादे
वाकरपुत्रोष्टममग्रनःपादैः..... पञ्चाङ्गाविशानिर्नमःसु।
श्रेद्धस्तु पंचमेशुभ्रःसर्भाचरापिचनवमंसप्तममृत्तंशशांकेस्तनः
प्रथमानदोषोत्रिविधमः ॥ साध्यद्वर्षणशालानांवेधुनिचानि।
पातयोः यद्गोदुस्यवातेस्यात्तन्पातेननिपातितम् ॥ प्रथमार्ज
रदोषमाहवामिष्टः ॥ ग्रन्थानिगोदुपरिचयानिपातपूर्वव्याख्यान।
गोदुपरिशालमहाशानीषु चित्रानुपधार्पितृपन्नादस्वभेषुसा।
दितामूलशाशिसूरिषुमूर्ध्निभेषु रेखामेकामूर्ध्निगोदुस्यसप्तनि
र्यक्तुत्वाप्यत्रवार्ज्जरचवे, निर्यग्रेखामेस्यगोशुद्धभानोईकृत्पातेदो
षएकार्गलाद्याः ॥ प्रथमदोषानाहलक्षः ॥ यामिन्नेकराविः।

निष्टेयस्मिन् दशशीतया द्वयोर्योगो हनेत्तु दौर्गंधेष्वात्वादिनोदश
 शून्यवेदं रूपाणां दिग्गतिशयो धृतिः पुनर्विशनत्वाद्युनिदशयो
 गाः प्रकीर्तिताः मरुतोद्याग्निभूपालचौरमृत्युरजोशनिः कालीर्ह
 निर्देशाद्वा हे दोषास्त्याज्या सदा बुधैः ॥ अथ युनिदोषमाह नारदः
 शशांके ग्रहसंयुक्तो दोषः स ग्रहसंज्ञकः सूर्येण संयुते चंद्रे दारि।
 शो भवति प्रवे ऊर्जेन मरणं व्याधिसौम्येन त्वनपयता दौर्भाग्यं
 रुणा युक्तं सापत्न्यं भागं वेन न प्रवृज्या सूर्यं पुत्रेण एहणा कलहः
 सदा केतुना संयुते चंद्रे नैत्यं कष्टं दरिद्रता ॥ जामेच दोषमाह
 जे चंद्रात्सप्तमं शशिकेदिनकरे तत्काधनैकं न्यका भौमे च प्रमदा।
 प्रयानि विलयं सौरेण वेद्यां सरुक् जीवेशु ब्रह्मशशां कजौ शुभवशौ
 केचिद्ददंत्य व्रमात् भर्तृपौ जे नदीदीक्षितास्तु भवने नित्यं प्रवासा।
 त्विता ॥ अथोपग्रहदोषमाह नारदः ॥ भूकेपः सूर्यभात्सप्तमर्द

सु-
द-
१८

विद्युत्पंचमे शुलेष्टमेचनवमे शानिरष्टादशेतथा केतुपंचद्वे
 देव शुल्क एकोनविंशतिः निचानः पातसंज्ञेयः सनवपंच
 मः मोहनिर्घातकेपाश्चुजालिशोपरिवेशकं विनैयं वैकविंशत्
 दारभ्यचयथाक्रमम् ॥ अथपंचकदोषमाह विवाहान् ॥ गतानि
 थियुनलप्रपंचधास्यापनीयम् निधिरावेदशनागांवीथियुक्तं
 मेण नवहृतमिषुशेषेबाणसंज्ञः ब्रमेणरुगानलत्पचौरः पंच।
 मोहत्पुसंज्ञः ॥ अथदोषानंदेवज्यदोषमाह ॥ निधिवारचनद
 वेनवभिश्चसमन्वितम् सप्तभिश्चहरेद्भागशेषोक्तेफलमादिशेत्
 निधिवारचनत्वेनवभिश्चसमन्वितम् सप्तभिश्चहरेद्भागशेषोक्तेफ
 लमादिशेत् विशेषेत्तजलविंशत्येवशेषप्रभेजेनः सप्तशेषेव।
 नृपातोत्तेयवत्पलक्षणम् ॥ इतिदशमहादोषः ॥ अथलक्षण
 द्विविविधमः ॥ त्वाज्जालप्रेष्टयोमंदाष्टशुक्लेतुल्यपाः रथेव।

म

शदयः पंच सर्वस्वे नृगुहसमौ ॥ पुनः ॥ नदेयः पंच मेपायः चंद्रः वृष्टाष्ट
 वंशजेन चंद्राष्टनलग्नस्योर्विषसुक्रैर्विवर्जयेत् ॥ पुनः ॥ दुष्टि
 वारिभवाष्टगोदिनकरचंद्रास्तिलोभार्थगो भोमः चंद्रसहेजायोगावुध
 गुरुरिष्ठाष्टसप्तनगो अक्रोद्वादशाष्टसप्तनरिपुपुन्यत्तपशानिः सूर्यव
 द्वादसप्तवेलप्रबंधराहेतः पाणी ग्रहेणोभनः ॥ अथ गोधालील
 लः ॥ लग्नयदानालि विअष्टन्यहो धालिक साधनदावदोति ल
 ग्नेविअष्टे सति वीर्य युक्ते गोधालिके नैव फलं विधत्ते ॥ देवतमनोह
 रे ॥ उल्लेकं क्रानि साम्यं च मूर्तेषु वृष्टाष्टाः प्राणी पंचगो धालिके
 नान्याग्रन्यदोषाः शुभावहाः ॥ भागुरिः ॥ गोभिः यष्टदोभिः
 खरपुरदालितायातु धालिदिनोते सौहार्दे सुदरीणा विविधधन
 सुतागोपसंपत्पद्मात्री नैस्मिन्कालेन चर्तनं च निधिकरणं नैवल
 प्रेनयोगाः ख्यातप्रसोसखार्थं शमयार्तं डरितान्पुन्यितं गोरजस्त

...पयनवमपुनपदाश...

मु-
द-
१५

भातो जेजुमसेकाशाचावत्तारकदर्शनम् सावद्युगौरजोवाम्नितावस्त्रा
 प्रेषुधैः स्मृतम् मेदवारनकर्तव्येषुधैर्लेपनीशामुखे पुरुवारनकर्तव्य
 मस्तादुपारिभास्तनः ॥ समरसारात् ॥ यत्रैकादशाष्टौद्वितीयो
 वात्सनीयाः गोधूलिकः सविज्ञेयः शेषाधूलिमुखास्मृताः पुनार
 नेर्कैर्कदिनेशनौवाविभागनष्टेषाशीशुक्रयोश्च सूर्याधिविद्येशुभदे
 चजीवेलप्रेतजैस्तेचमुखेरजन्ताः ॥ अथविवाहकृत्येणोपधरः ॥ वि
 वाहकृत्यनिर्गलेविवाहमेविलोकयेन्नात्रबलं हिमयुतेः नवत्रि।
 षष्टेनविवाहपूर्वतो नवर्णकोमंडुपतेनलमेगलम् । यत्कार्यं पारुषे
 तन्नक्षत्रेविनिर्दिशेत्प्रातः पूजाचलोद्गमत्रेविषमदिनेशेभवेदे
 देवतमनोहरेनिर्गदमाह ॥ चित्राविशाखाशान्तारकाश्विनी ।
 ज्येष्ठाभरणोशीवभाजुनष्टयं हित्वाप्रशस्तेफलनेलवादिकाप्रधा
 नकैर्कंडनमंडुपादिकम् ॥ अथकौर्जीधारणम् ॥ मूलेदुरुद्धश्रवण

५

ने

शितमि
५

१५

[illegible]

नयोः १ कृभिः

429

वाहादशस्थानेभवति तत्तानयोर्योगोभंगकुरुवति केचिद्योगकर्तृणां मध्येनगाण्यतेषु
तेयोगावहभिगचौर्यैः कथिताः अन्यथा तं केमडुमो ~~केमडुमो~~ अन्यथा सयोगत्रयस्याभा
वेवहुभिगचौर्यैः केमडुमाख्योयोगउक्तः ए तदुक्तंभवति यदिबंदाद्वितीयेद्वादशके
नकश्चिहुहोभवति तदाकेमडुमाख्योयोगोभवति अन्यैरसाविति अन्येषां गार्गीदीनामे
वेमतम् केन्द्रेजन्मलग्नकेन्द्रेणीतकरेवन्देवाभौमादिग्रहयुते भौमादिरहितयोरपि
चन्द्राद्वितीयद्वादशस्थानयोः केमडुमोभवति केन्द्रेग्रहेणयुतेइत्यत्रकैश्चिन्दैः
केवलमेवव्याख्यातम् अन्यैः शीतकरेकेन्द्रस्थितैस्तस्मिन्नेवग्रहयुतेइतिव्याख्यातम् ॥
यथाचोक्तम् चन्द्रकेन्द्रग्रहयुतेचन्द्रमसोपियोगोर्तर्भवति शीतकरेग्रहयुते इत्येतदपि न
र्थकं स्यात् तत्रचभगवान्तार्गिः व्याख्येकेन्द्रगच्छन्नादिनाभानुनवेहुहः कश्चिद्वासा
दिनावल्लग्नार्केन्द्रगतोयवा योगः केमडुमोनामतदास्यादत्रगर्हितः भवेतिनिन्दितः
चौरादरिः ग्रामयसंयुताः ॥ तद्याचसारवल्याम् ॥ सनफानफाडर भराः जमेगायेगा
भवति रविरहितैर्विज्ञातोभयसेस्यैः केरववनबोधवादिहगैः एतेनयदायोगांकेन्द्रग्रहव

कै

३

नफा

हृ.
टी.
१५८

नितेशशोकश्च केमदुमोतिक्कः शशिने समतयुहाट्टे एवंके न्ने श्रीत करे अथवाग्रहयु
 ते केमदुमोनेष्यते स्वल्पजातके पितेन सनफाँदुराधराभावे केमदुमउक्तः तथा रविवर्ज
 द्वादशशौंर नफाचन्द्राद्वितीयगैः सनफाँद्वितीयगैः सनफाँ उभयस्थितैर्धुरधरा।
 केमदुमसंसितो तोनः सत्येसापि सनफाँनफाँदुराधराभावे केमदुमउक्तः तथापि स।
 नफाँनफाँचयोतो दोरुधिरश्चन्द्रसंस्थितः दोजात शकएष्टतो ग्रहेन्दुहभयगतै स्तेषुरवि
 वर्जम् केमदुमैत्रयोतो नयाभवेयत्रगर्हितं जल केचिकेन्द्रनवांशके क्षिति केचिदावा
 याः केन्दुकेचित्रवांशके एतयोरातुयं वदंति तथा चन्द्राद्वितीयद्वादशस्थे ग्रहेः
 सनफाँयायोगाव्याख्याताः तथा केचिच्छ्रुतकीर्तिजीवशर्मप्रभृतीभिः केन्द्रवशात्रवां
 शकवशाच्च व्याख्याताः एतउक्ते भवति ताराग्रहे चन्द्राच्चतुर्थस्थानस्थैः सनफाँदशम
 स्थैर्धुरधरा प्रतो नया केमदुमः तथा चक्रतकीर्तिः चन्द्रवत्त्वर्थैः सनफाँदशमस्थैः
 कीर्तिनोनफाँविहगैः उभयस्थितैर्धुरधराके मदुमसंसितो तोनः केचित्रवांशके चन्द्रमाभ
 वति तस्माद्वा शोर्हि योद्वितीयोराशिरुत्रयदिताराग्रहो भवति तदा सनफाँ अथ वन्दन

रनफा उभयस्थैः

युयोगत्रयं
वदंति यथा

१५८

सू.
टी.
२५२
स्थिता

कमलः प्रोभनकमलः कोशकारवसनः पटुवासाः अजितान्वितः कलमृगवर्मयुक्तः गद
 दुःपक्षीतल्यवदनः तत्समवक्रः चटादिगः उम्भ प्रथमदेक्षाणाः पृथनरदेक्षाणाः सौमसक्त
 च॥ अथक्रममहितीयस्य सवृषं वैताल्लोयेनाह॥ दग्धेशकटे सशर्लाले लोहा न्याहृते इ
 नावने मलिनेन पदेन संहृताभाणैर्मूर्ध्निगतैश्च मध्यमम्॥ प्राकटे गंजामगिननाइजाणे
 न सशर्लाले लोहमलिनेन सहिते दग्धेः गनास्त्री लोहा न्याहृते गदहृणाति वनेरणमलि
 नेन पदेन समले मवासमासेवता प्राहृताभाणैर्भाणप्रकारैः मूर्ध्निगतैर्मलकारोपितैरुपल
 क्षिता मध्यमोहितीयदेक्षाणाः पृथस्त्रीदेक्षाणां बुधसक्तश्च॥ अथक्रममहितीयस्य सवृष
 तानमिन्द्रवज्रयाह॥ श्यामः सरोमश्रवणः किरीटीतल्यवनिर्घासफलैर्विभर्ति भोशानिलो
 हव्यतिमिश्रितानि संचारयसं तगतोद्युतस्य भेष्यामः श्यामवर्णः सरोमश्रवणः शोमशकर्ताः
 किरीटीमौलियुक्तः तत्कर्मपत्रं पालीय निर्यासः स्वेहफलं च सप्रसिद्धमेव पतैः सभोशानि
 लोहव्यतिमिश्रितानि लोहसंयुक्तानि विभर्तिथारयति तानिव संचारयति द्युतस्यक्रम
 स्यात्पगतः तृतीयदेक्षाणाः पृथनरदेक्षाणाः अक्रमसक्तश्च॥ अथमोनाथस्य सवृष

३२

: ७७
लादिः ३

वद २

ह ३
स्थानं तं नमो न X २

रपा ५

मखेन जानाति अज्ञदलायतात्ती पञ्चपत्रसदृशनेत्रा प्रणामा सवर्णा विवित्रा।
 गिनानाप्रकाराणि वस्तुनिचमार्गमाणाभीष्टमाना विभूषणा लेकतालेकाराणभू
 धिता लोहकारणी लोहयुक्त औत्रा योद्यात्ती मकरस्थमथो द्वितीये देक्ताणो प्रदिष्टा
 उक्ता पषर्यो देक्ताणो अत्रा सत्कच ॥ अथ मकर तृतीय स्वरूपे रथो द्रतयाह ॥ कि
 त्रैरपमतनु सकम्बल स्तूणावापकवचैः समन्वितः क्रमप्रद हतिरत्नविभिते स्व
 र्धममकराशियश्चिन्मः ॥ कित्रो देवयो नयः सप्तशतः सदृशतनुः सकम्बलः क
 म्बल सहितः तूणावापकवचैः शराधानधनुः सन्नाहैः समन्वितो युक्तः क्रमच
 टेरत्नविभिते स्वरात्तमे ससत्कच उदहति धारयति मकराणोः पश्चिमस्तृती
 यदेक्ताणाः पषपरुषदेक्ताणाः सायुधोद्धमत्कच ॥ अथ क्रमप्रथम देक्ताण
 स्वरूपे रथो द्रतयाह ॥ स्नेहमय नलभोजनागम व्याकुली तमना सकम्बलः
 केशकारवसनोजनान्वितो रत्नल्लवः नोदरादिभिः स्नेहमैलादिनयपाने वि
 शेषः जलघटकभोजनमशानमे पतेपावागमः तेन व्याकुलितं मनश्चित्तयस्य स

तर

कृ

ह. ना.

८

कृतिलीनस्य यः परः समहेश्वरः अजो न्यत्रा विवेसर्वे चत्वारिंशसहस्रशीर्षं देवं
विष्णुं विष्णुसंभवं विष्णुं नारायणं देवं मंसरं परमं पदं विष्णुतः परमात्मा त्वं
विष्णुं नारायणं शंकरं विष्णुमेवेदं पुरुषं तद्विष्णुसंभवं जीवति यतिं विष्णुसंभवं
रं शंकरं शिवं मंचुतं नारायणं महाशैवं विष्णुं नारायणं परायणं नारायणं परोक्षं
तिराज्मानं नारायणं परः नारायणं परं ब्रह्म तं नारायणं परं नारायणं परोक्षं
ताध्यानं नारायणं परः यच्च किंचिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयते पिवा अंतर्वहिस्य तत्सर्वं
व्याप्य नारायणः स्थितः अनंतमव्ययं कविं संसृजेतं विष्णुसंभवं पद्मकोशप्रतिका
शंकरं हृदयं वाप्यधोमुखं अधोनिष्ठावितस्त्यातेनाभ्यामुपरितिष्ठति ज्वालमाला
कुलं भाति विष्णुसंभवं तनं महत् शंकरं शिलाभिस्तुल्यं पद्मकोशसन्निभं तस्यांते स

४३३

८

नमविदेवा सोऽतमचविदन् इद्र एकं सूर्य एक यजावेनादेकं स्वधयान्वि-
 एचक्षः यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विष्वाधियो रुद्रो महर्षिः हिरण्यगर्भं वश्यति
 जायमानं स नो देवः शुनभयास्तत्यासंयुक्तः तस्मात्परत्रापरमास्ति किं विद्य
 स्मात्राणीयानज्यायोस्मिकश्चित् वृक्षश्च वस्तव्योदिविति एकस्तेनेदं सूर्यो पुष्येण स
 र्वं न कर्मणानप्रजयाधनेन त्यागेनैकैश्च मृतत्वमानसुः परेणानाकं निहतं गु-
 हायां विभ्राजते तद्यतयो विशंत वेदान्तविज्ञानशुनिश्चितार्थाः संन्यासयो-
 गायतयः शुद्धसत्तांति ब्रह्मलोकेषु परांतकाले परात्मा परिमुच्यंति सर्वे दूर-
 विषांपरमेष्ठभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थितं त्रिपिदहरंगगानं विशोक-
 तस्मिन्पदं तत्तत्प्राशितव्यं यो वेदादोश्चरः प्रोक्तो वेदांते च प्रतिष्ठितं तस्य प्र-

दुमा

यः

यः समर्पितपवयतः पुष्पैः शूलैः पितृकर्मरतं शातकौ भाग्यं कुंभान् गृहीतं मे कृतक
 तनयापेक्षया स्नेहसिक्ताः इत्यंसाव्यो प्रतिगिरिसना वाचमुच्चारयन्ती यात्येधा।
 श्रीप्रिनयनतपःपार्श्वालो विशालो ५२ तदा वामपिक यदि दर्शनाय ब्रजावशति
 निष्क्रान्ताः सर्वद्वितीयैकः तनः प्रविशति शंकुर्गर्गः शं सोत्साहं दृक्कामवच
 दृयन् नेपथ्यामिमुवमवलोक्य भो देत्यादानवाहिरण्यपुरवासिनः पर्णयोः भो
 निवातकवचः कालेयाश्च महाराजस्तारकोपुष्पानाज्ञाययति यदिसंसात्वादि
 कंदकावचरमाकर्ण्यो नयो हसमाजं मजति सजीवितव्यादियोक्तव्यस्तरित त
 मेतयुद्धोचितवद्वारवासावाणस्तनाद्यापुथाः सर्वेपि आकाशे किं नूय वशी
 नतत्रिजगतामस्माकमकस्मादास्कंदनावसरः केन सहेति श्रुतं तदिति जपति १३
 भागिने यो दुःखतदं गौः रतं भरसत्वं भरयोगे धर्वयोर्मो ययारूपं गृहीत्वा पृथिव्यां

शं

तत्कर्णदत्ताकर्णयावः पार्वती हलाजयवात्सरसालोवरोमदपुतो इत्यं अलिनी
 मलिणाफलानीतदपुती इमांउद्याहंअहो करिस्सामो विजया अदंपुणत
 अभवसयउद्याहंकरिस्सामि पार्वतीसांगभंगंलज्जतेजया अदंतकर्णफल
 नीसरसरांवारिभिभिदपुरडयडेदिंअरपुहंकरिस्सामि अदंपिथ्वदोदयइहसे
 ३ ३ रसालेवरसुवविशंकुरिस्सामि विजया अदंपित्तमंतिस्सरकं वंचभरवव
 भोयणाभूसाणाइवउदुसमिहीकरिष्यामि पार्वती जप पसारवविजयापुणोपुणो
 अस्मां वताविद्याहंकरेदिता अणगमिस्सामोउभेतथाकुरुनः सत्यंभरा वदोज
 दोभदक्षोधररसवरदत्तकेशवेशअथतं कुर्वन्वित्तंचगात्रंकरसराणगणलंभ
 मप्यादिशंअ वागैकवंचकंप्रविद्यदंलसंशिक्षयन्लास्यमंदागोः प्राणप्रेया
 मिवासांविचितसुमनसांरुष्यतेत्रयमोपि ५॥ नरः सत्यंभरआभिस्सावतपुष्पावच

पार्वती ४

२०

तां नमः

सु-
२-
१०

७३४

सूर्यो गोज्जने मस्यः वैधव्यं च बुधे स्मृतं जीवशुक्रार्किवेदेषु प्रविष्टः
 संपदावधुः गृहाहात्पुत्रमेव चोद्यदिविशेदन्तं रं हे कन्यका हन्यात्
 जननीं क्षये निजतनून् ज्येष्ठे पतिं ज्येष्ठके पौषे च स्वशुरं पतिं च मालि
 ने चैत्रे चापि जालये तिष्ठेतीति तरे न हति न भयं ते वामभावे व्रमात्
 इति राजमार्तं एतात् ॥ शुभदिनागमनम् ॥ भर्तृणां भनगोचरे दिन
 पत्नीनां लगेते मार्गवे सूर्यकीटघटाजगो शुभदिने पक्षे च कुलसतरे
 हित्वादि कानि लाभगो बुधसितौ लालाटिकं दिपतिं चानीता गण
 शालिनौ नववधूनि न्योत्सवे मंदिरं ॥ अतो शुभे तत्तत्र शुद्धिः ॥
 निष्पादित्य समीरणं दिनि वसुत्री पुत्रराण्यस्विनी रोहिणी शुभदा
 शुवर्षमसमं मेघास्त्रिभे राविः कन्या मन्मथमी नभे नववधूयाने
 वृषे तोलिके देवाचार्यसिने तु सोम्यदिवसे शुद्धे पुण्ये भासुरे ॥ बाधरा
 यणः ॥ चैत्रे पौषे हौंसु ज्ञे पुण्यवत्ते मालि म्लुचे नवोढागमने नैव

३-४०

सा.

केपुष्पाविश्वेशचित्रानिलरेवतीषु संस्थापनैकोनिकजैरिकायोवारैर ७४५=
 वेभूमिसुनस्पशस्तम् ॥ अथसंधानधारण ॥ स्नाननृपावसुवाकी
 तौचवारेशाणोकार्कत्रयस्यनैतिले संधानेसिद्धिकविहृष्टलग्नेतिशौ
 चशुद्धादशकेसुनिश्चिता ॥ ॥ इतिमुरुर्तदपेणोविवाहप्रकरणं ।
 चतुर्थम् ॥ ४ ॥ अथनववधूपवेशः ॥ ज्योतिर्निबन्धात् ॥ वि
 वाहमारभ्यवधूपवेशोयुगोदेनैषोदुषावासणंनम ऊर्ध्वेनतावृथ
 निपेचमावृत्तःमनस्तन्निगमोनचास्ति ॥ नारदः ॥ समवर्षसमे ।
 मासिद्यदिनारीरहंविशेत् प्रायुषोहरत्नेभर्तुःसातापीमरणव्रजेत्
 फलोदये ॥ वधूपवेशोव्रतबंधमोक्षःपुंसःपुनःद्वारपरिहरेव ।
 नावृद्धितीयेविदधेचविद्वान्माहर्वसिष्टात्रिपण्णयाः ॥ अथन ।
 दत्रशुद्धिर्व्यवहारतंत्रे ॥ पोल्यांस्त्रिभेवश्रवणञ्चयुगमेहस्तत्रयम् ।
 लमद्योतनसु पुष्पावमेत्रेचवधूपवेशोरितैतरेवार्कजैचशस्तः

५५५५ ६६६६

सु-
द-
११

नन्द

३३३

नमस्तुते नयाविसौ नारे कपोताविषु ॥ अथभीमपात्रमेभौमप्रकरन
 म ॥ एताभिषेकाहवदुष्टदतिसेनाब्जिदानोकाषिकर्मणाच वादस्यच ।
 त्माननयस्यवारैप्रारम्भासिद्धिमनयोवेदानि ॥ कपपपः ॥ उत्तगात्रय ।
 मेवेदधान्तसौम्यवगोडुषु मशुन्यस्वान्नपोलेषुकर्मणाज्याभिषेचनम्
 प्रथलेप्रवासिष्टः ॥ त्रिकोणावेदप्रथनेषुसौम्यः त्रिषष्टलाभदीगानै ।
 शुपापैः षष्टाष्टलग्नयवर्जितेनचैरेणगतोशुभदोभिषेकः ॥ अ ।
 यणजदर्शनेगाणकप्रदीपान् ॥ हस्तार्धप्रुषाप्रवमित्रभानिचित्रान्
 गोन्प्रअनिवासवानि महीश्वराणामुनिभिः स्मृतानि विलोकनेभा ।
 निशुभप्रदानि ॥ इतिमुहूर्तदर्पणैराज्याभिषेकप्रकरणम् ॥ अथया
 त्रावसिष्टः शुक्रसन्मुखमाह ॥ इतिशुक्रादिदोषायैवृत्तनेगमनेनृ ।
 एणम् एतौविजययात्रायोनान्यदादोषमावहेत् ॥ निशिशुद्धिनीरदः
 षष्टाष्टमीद्वादश कारित्तामावर्जितामुच यात्राशुक्लप्रतिपदिनिध

त्रितयेनसेत् दिनकार्कि^{रा}तमः उज्ज्वेतवो हनभुजो न शुभाः शुभदाः ।
 शुभाः दहनचक्रमिदं प्राविलोकात् नो हवनकर्मणि सर्वमसृज्ये ॥ अथा
 पिवासः ॥ वैशिंडसंयुक्तस्तियिभदिनयुतो वेदहोषिनः स्याद ।
 के^धस्युर्युगमनो धोदहनजलधि नो भूमितगैर्निवासः विज्ञासूनावि प्रा
 नाशो वसुचयनिहतिः सोऽप्यवृद्धीक्रमान्स्याद देवा विसृक्त्येष ।
 यानियमकृतो संसृजो नो विचारः ॥ इति स हर्तर्पणोत्पाधानुप
 करणम् ॥ अथाभिषेकः ॥ रेवत्युत्तरमेव पुष्ये हरिभे नो ह्याश्विनी
 रोहिणी दित्यदिवाकेश्च शुभतिथौ केन्द्रत्रिकोणशुभे ब्रूरेवोपचय
 स्थितौ स्थिरारहेवारे बुधादित्रये चेंद्रकेन्द्रमहीभृतोस्ततिव रे हत्तौभि
 षेकः शुभः ॥ रत्नमालायाम् ॥ विलग्नजनेषादणाधिताय मातं रु
 धात्रीतनये वलिष्टेः पविन्दुशुभ्रस्मरदणालेर्महीपतीनामभि
 षेकः ॥ महेश्वरः ॥ नाभिषेकान्पञ्चैव नाथिमासनभूस्तन ।

धन

चंद्रा

लग्न

मेग

प्रा

सुय

सु-
द-
११

न्यर्क-
५५१११

स्वातिथानिष्टासु पुनार्यैः संगमः शुभः कल्याणैकमीनगोलिभवने के दे ।
स्थिते सङ्गहे पापे विक्रमवैरिलाभ सहिते घृते शुभेरीतिने वारुसौम्यदि
नेसुयोगकरणे शस्तेचरित्ताष्टमी शोकामोरहितेतिथौ शुभाविधौ नार्यै
न्ययोगः शुभः ॥ ग्रथान्ताधानदीपकग्राम ॥ पुष्पाङ्गाविष्णावास्त
न्येष्टाङ्गाग्रिभवेदभुः ग्रन्थाधानमरित्तासु कार्ये वेद्वकजेहति ॥ श्री
पतिः ॥ त्रिकोणाकेद्रोपचयेषु सूर्ये बृहस्पते नोशीनकरे उज्ज्वे च शेष
ग्रहेषु पचयस्थितेषु धूमधुजोत्पादनमासनेति ॥ ज्ञानि निवेधे ॥
ग्रन्थाधानोक्तनक्षत्रलक्षणेन तेषां विदुः कोटिहामवशुकार्यवेदेषु प्रव
लेष्टिह मत्रास्त्रिनीपुरुकरादिनिधात्सु लक्ष्मीपुत्रगाणवसुवारण ।
पास्मभानि शस्तानि ह्यमविधिमेगलयत्तकार्येषु त्रायवृद्धिधनधा ।
न्यसमागमाय ॥ ग्रथान्तेवग्रम ॥ नराणि विद्मः भास्वरिवेदमाः उज्ज्व
रेन्यविधन्तद्वेकनसु राविभनोदिनभेगाणयत्तमात्पतिविगात्रिनय

रा५

स विदुधः

ग्रहपति

१

कृतेपेवत्वमाप्नुयान् ॥ अथ शुक्रसन्मुखेदोषः ॥ अस्तेगानेभूगोपुत्रेन
 यासन्मुखदातिगो नष्टेजीवेनिरेषेचनेवसंचालयेद्धधूमं पर्विण्णावा
 लकेनापिनववधादिगामे पदमेवैतानांनव्यंशुक्रसन्मुखदातिगो ॥ अ
 यप्रतिशुक्रापवादः ॥ एकग्रामेपुरेवामिदुर्भिक्षेणसुविज्ञुवे विवाहे
 नीर्ययात्रायांप्रतिशुक्रंनडुष्यति ॥ गोत्रपरत्वेनापवादमाह ॥ को
 शियेसुवासीष्टेषुभावयोगीरसेषुच भारद्वाजेसुवान्त्येषुप्रतिशुक्रे।
 नडुष्यति ॥ कण्ठपः ॥ पौसादिवाङ्मनपादैकेयावन्निष्ठानिचंद्रमाः
 तावच्छुक्रोभवेदधःसन्मुखिगामनोहृतम् लक्ष्मः देशानोविधुमेन।
 स६ शोद्धा हेनववधागमनेप्रतिशुक्रविचारणानास्ति ॥ भीमः ॥
 एवग्रामेचतुःशालेदुर्भिक्षेणसंकटे त्वेननीयमानायांप्रतिशु
 क्रंनडुष्यति ॥ ॥ इतिमुहूर्तदर्पणोद्दिष्टागमनप्रकरणम् ॥ ॥
 अथप्रथमप्रसंगः ॥ ओं उन्नयत्रयगोहृणोपुष्टमैत्रेकरेस्तो वित्रा।
 स्वमुवनपुरप्रवेशो x ५

तस्य कल्मसायाः प्रनोचि
 त्याज - नित्यद्रव्यवृत्त
 योऽन्तःतानाविशेषादित्युप
 गम्य त्वैकात्म्येनित्यद्र
 व्याख्यामेवाभावात्तत्त
 तन्मनोमानान्नरासि
 द्रष्ट - समवायवद्रू
 कादिकमपि समवाय
 विनेवद्रव्ये स्यात्स्यती
 तिसमवायकल्मसा
 प्यनर्थाका - यथा घ ^{एव}
 रः पटान्मोन्याभावात् ^{मभा}
 एवंभूतलं घटसंस्पर्श ^{वोवि}
 भावोपि प्रविष्यति त ^{नप}
 याचोक्तम् भावान्तर ^{यक}
^{राथ}

मभावो हिक वाचितुमये
 क्षयेति प्रागभावप्रध्वं
 साभावयोस्त्वसम्प्रति
 योगिकत्वादेवा सिद्धिः
 सक्षामभावो निरूप्य
 तद्वतिन्यायेन ललितरू
 पकाभावात् तस्माद्
 भौतिकः पदार्थश्च वना
 स्तीति युक्तमुक्तम् भा
 वाभावकालानामपि
 पञ्चात्मकत्वम् -

अत्र विनाशो वा रेऽयमात्मा मा
 त्रं संसर्गस्त्वस्य भवतीति श्रु
 तिः कीयं ते विषयाग्रलये
 तिमात्रान्तेः कदापि न

येत्यत उपोदाय तत्ताकं ३३
नेतिग्रहणं नाम धैर्यम् - ३५९

भार-शा. प. ३३. २६७ श्लो. २३
सर्वमेधे ब्रह्मणा दीनां सर्वे
आभालंभकृत्तः तथा च स
श्रवणात्सर्वमेधे प्रालभ्ये
त तैलपापिष्टाद्विस्वर्गं
याति तथा च श्रुतिः पशु
र्वेनीयमानः समृत्तं प्राप
श्य स देवान्ता न्वको मय
तैत्तं तं देवाः श्रुत्वा वने हि
स्वर्गं वै तालोके गमयि-
ष्याम इति स तद्येत्यत्र
वीदिति -

तत्रैव - श्र. २६८ श्लो. २४
श्रुतिः नवाउरतस्त्रियसे
नरिष्यसि देवा इदं विष

धिभिः सुगेभिरिति मंत्र
 वर्णादुपकारश्च वक्तुं नहि
 सा - न दिव्यसि नहि स्थ
 ति - देवा इह देवानेव -

सौमः साम पूरकाक्ष
 रुणि हायि हावुद त्यादी
 नि सौभा इत्युच्यते -

महोभादत० शां० अध्या० ३००
 श्लो० ३ सैलेकर धन काटी का०

युक्तिमेवाहो नीश्वर इति एष ह्येव
 साधु कर्म कारयति तं यमो लोके
 भ्य उन्निनीषते एष ह्येव साधु कर्म
 कारयति तं यमो निनीषते अतो जं
 तुद नीशो यमात्मनः सुख दुःखयोः
 ईश्वर वेदि नो गच्छेत् स्वर्गं वा सुभमेव
 वेति श्रुति स्मृति भ्यां दित्यं कुरादिकं स

व्याप्नोति तदानीमयं सर्वात्मको
 विराटस्मीत्यभिमान्यते ततोऽविद्या
 याज्ञानवैसूत्रात्मास्मीति तस्याव
 शेईशोस्मीति भायायाश्च विनाशेश
 द्रविन्मात्रात्मना दीप्यत इत्ययम
 नुभवक्रमः तत्र विष्णुस्य विराट्सू
 त्रेशशुद्धप्रापिकाः क्रमेण च तस्रो
 गतयहस्ताः सर्वाः साक्षात्कृताश्चेत्
 सुव्यक्तं सुतरां व्यक्तं देहाद्देहचतु
 ष्टयादूर्ध्वं ब्रह्मवित्तुमुच्येत ब्रह्मण्य
 सानवलक्रमेणैशादिविष्णोताध्यास
 सानानवक्रमेण नश्यति च पूर्वपूर्व
 रूपमुपतिष्ठति सर्वात्मना त्वध्यास
 निवृत्तौ स्फटिकवत्तुल्यमेव दनु
 याधिप्रत्यक्तं प्रकाशत इत्यनुभवव
 लादेव सिध्यति किंतु तस्यैश्वरेणां
 तर्गडुनेति सांख्या मन्यते ४।५ -

स्वपक्ष इति एवं पक्ष द्वयेऽपि युक्तौ स
 त्योयः स्वस्य संमतः पक्षस्तद्विष
 यैव युक्तिर्ग्राह्या । वचनमपीश
 मते प्रागुदाहृतमेव समये स्वस्व
 पक्षे सांख्यमतेऽपि श्रयमात्मा ।
 ब्रह्म सोयमात्मा चतुष्टयादित्यु
 पक्रम्य विश्वतैजसप्राज्ञानूनाग्र
 त्वमसुषुप्ताभिमानीनः क्रमेण
 निर्दिश्य शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्ये ।
 ते स आत्मा स विज्ञेय इति शुद्धात्म
 नो ज्ञेयत्वपरं तत्रैव प्राज्ञं प्रकृत्य
 एष सर्वेश्वर इत्याद्या ज्ञानाक्षप्र
 तीचो न्य ईशो क्तीति गम्यते तत्रा ।
 पितृपक्षानुसारि यद्वचनं तदेव
 हितं ॥ ६ ॥

घनीक्रियते सोयंत्रया
 र्णां संघातः पृथिवीना
 मभवन्ति एवंभूतानि
 हृष्टाभीति कान्यपि ह
 जति पुनश्च तत्सर्वमु
 पसंहृत्य केवलविन्ना
 त्रेण रूपेण निरुद्रस
 र्ववृत्तिलिखति इति
 योगिनामनुभवक
 मः - तदुपक्रममे
 कदेशेनष्टुतिरुजवद
 ति नीहारधर्माका
 न्तानि लानां खद्यो
 तविद्युत्स्फटिकशशी
 नाश्च एतानि रूपानि
 उरःस्थं सराणां ब्रह्म
 एव भिन्नव्यक्तिकराणि
 योगे - इति

प्राज्ञानतः-द्विधावतः-

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

प्राज्ञानतः-द्विधावतः-

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

यस्मिन्नुत्तिभवत्येवका

ष्यते शयिष्येते अशयिष्यत अशयिष्य इड् अशयिष्यते अधिपूर्वः अधीते अधीयाते अधीयीत ।
 अधीयीयातां अधीयीरन् अधीतां अधीयातां अधीयतां अध्येत इयादेशो कृते पश्चादडागमस्य ।
 अध्येयातां अध्येयत इडोणादौगावाच्यः अधिजरो अध्येषीष्ट अध्येता अध्येच्यते इडोवागीसौ ।
 लुङि चतस्रस्य प्रत्ययस्य डित्वं वाच्यं अध्यगीष्यत अध्येष्टत अध्यगीष्ट अध्यगीषातां अध्यगीषत
 अध्येष्ट अध्येष्टातां अध्येष्टत इति आत्मनेपदप्रक्रिया अयोभयपदप्रक्रिया द्विष अघ्रीतौ अकारो
 भयपदार्थः द्वेष्टि द्वेष्टे द्विष्यात द्विषीत द्वेष्ट द्विष्टं अद्वेष्ट अद्वेष्ट अद्विष्टं अद्विष्टः अद्विष्टत
 अद्विष्ट अद्विष्टेष द्विष्टेषे द्विष्यात द्विष्टीष्ट द्वेष्ट द्वेष्टसे द्वेष्ट्यति द्वेष्ट्यते अद्वेष्ट्यत अद्वेष्ट्यत
 दस्योतात्सक अद्विष्टत अद्विष्टत हिलोपः अद्विष्टातां अद्विष्टत इप्रपूरणे दादेशः दोग्धि
 इग्धः इहन्ति द्योति इग्धः इग्ध द्योति इहः इहः इग्धे इह्यात इहीत दोग्ध इग्धात इ
 ग्धां इहन्त रुकारस्य कचित् जसांतरमावोवाच्यः इग्धि इग्धां इह्यातां इह्यातां अधोग अधोक्
 अइग्ध इहोह इहोह इह्यात इहीष्ट दोग्धा दोग्धासे द्योत्यति द्योत्यते अधोद्यत अधोद्यत
 अधुक्षत अधुक्षत दिह्य उपचयं दोग्धि दिग्धः दिहन्ति दिग्धे दिह्यात दिहीत दोग्ध दिग्धां

वृद्धिने

महर्षि

२६

अधेक अधिग्यां अधिग्य दिदेह दिदिहे दिह्यात् धिदीए देग्धा देग्धासे धे।त्यति धेद्यते अधेद्य
 त अधेद्यत अधिद्यत अधिद्यत लिह आस्मादने लेदि लीटः लिहति तद्वत् एजस्नुतौ आदेःस्मः
 स्नः स्नोति स्नवीति स्नुतः स्नुवति स्नुते स्नुयात् स्नुवीत स्नोतु अस्नुवीत स्नुतात् स्नुतां स्नुवं
 तु स्नुहि स्नुतात् स्नुतां स्नुवातां स्नुवतां अस्नोत अस्नवीत अस्नुतां अस्नुवन अस्नुत तुष्टा
 व तुष्टवतः तुष्टवः जादित्वातनेट् तुष्टेय तुष्टवयुः तुष्टव तुष्टाव तुष्टव तुष्टवे तुष्टवाते तुष्ट
 विरे स्नुयात् स्नोषीए स्नोता स्नोष्यति स्नोष्यते अस्नोष्यत अस्नोष्यत अस्नोषीत स्नुसुध्नां
 पेमेरिद्धावक्तव्यः अस्नवीत अस्नोए ब्रजवक्तायांवाचि अवादीवीपितिस्मिबुवईकारप्रत्ययोभव
 नितकारसकारमकारादौपितिपरेवादौविषये उवीति ब्रूतः ब्रुवति ब्रवीषि ब्रूयः ब्रूय ब्रुवआह
 अपंचानां ब्रुवोत्तरेयांतिवादीनांपंचानांवादादयःपंचादेशोभवति ब्रुवआह आदेशोभवति आह
 आहृतः आहुः तथेआहो रुकारस्यतकारादेशोभवतिचकारेपरे आस्य आरुयुः ब्रवीमि ब्रु
 वः ब्रूमः ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवते ब्रूयात् ब्रुवीत ब्रुवीतु ब्रूतात् ब्रूतां ब्रुवंत ब्रुहि अब्रवीत अब्रु
 तां अब्रूत ब्रुजोवचिः ब्रुजोवचिरादेशोभवत्यनपिविषयेउकारइत उवाच ऊचे उच्यात वदी

नष्टसातस्यपा

राम

२६

गुरुः

विनापदानां समुदायमात्रमृदिति वैदिकप्रसिद्धिः ततो यावन्तो वेदे वा वैश्वदेवस्य नि
 विद्युच्चैतैतावंत उपास्या इत्युक्तं भवति तानिषदानि त्रयश्च त्रीचेत्यादि त्रिशतत्रयं
 सहस्रत्रयं षट्च देवविस्तरः कल्पे वेत्तेवकारेण तत्र तत्र देवांतरशंका व्युदस्यते यत्र
 वदेवाः पूर्वविस्तृताः तत्र वसंदोषेण किंयंत इति च तत्र प्रसार्थः कर्त्तृति संख्या प्रसः
 कथमेतदिति स्वरूपविशेष प्रसः तत्र शत सहस्र संख्या काये देवा उक्तास्ते सर्वे
 प्रधानभूतान भवन्ति किंतर्हि प्राधान्येन हविर्भुजी तत्रयस्त्रिंशद्देवतां गोमहिम्ना
 स्वीकृता भौतिकविग्रहा एव ते न तेषां स्वरूपविशेषः पृथङ्गिरूपणीयः त्रय
 स्त्रिंशद्देवेषु श्रुता वस्वादयः पुराण प्रसिद्धेभ्यो वस्वादिभ्यो न्ये एतेषु शब्दप्रवृ
 त्तियैर्गिकी प्राणावाह्यं प्रियाणि आत्मांतःकरणं इंद्रप्रजापतिशब्दौ लक्ष
 णायास्तनयितु यज्ञयोर्वर्तते लक्षितलक्षणया त्वशनिपञ्चोः अन्नप्राणौ भो
 ग्यभोक्तृभिर्मानिनौ अर्धशब्दौ सूक्ष्मा संख्यावाची योगेन तु समूहं वाधुव

पा. मा.
७०

किं वायुः सत्त्वात्मा वायुर्वैजोत्तमस्तत्रमिति श्रुतेः अन्ते प्राणशब्दः परमात्मवाचकः तदे
वस्य यितुं सत्रलेत्तुक्तं तच्छब्दः परोक्षवाची अकृतब्रह्मविस्तारं पुरुषं प्रतिब्रह्मणः
शालैकसमधिगम्यत्वात्परोक्षमिति तत्र तु प्राणशब्दवाच्यः परमात्मैवैको मुखो
देवः नत्स्वरूपं च सत्तामन्तराः स्वरूपमात्मन इति एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी
सर्वभूतान्तरात्मा कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलौ निर्गुणश्चेति एतमे
व देवं शास्त्रकुशलात्मैस्तैः शब्दविशेषैर्वहुधा व्यवहरन्ति तथा च मंत्रवर्गः सुपर्ण
विप्राः कवयो वचोभिरेकं संतवहुधा कल्पयन्तीति ते च शब्दविशेषाः स्मृत्यमन्यस्मि
न्मंत्रे श्रूयन्ते इन्द्रमित्रवरुणमग्निमाहुरथो दिव्यः समुपर्णो गरुत्मा । वि । नृ । एकं स
द्विप्रावहुधा वदन्त्यग्निं यस्येन्द्रो मंत्रः प्रयुज्येत नायं दोषः एकत्वेऽपि देवस्य मूर्तिभेदे
न मंत्रव्यवस्थोपपत्तेः यथा शैवागमेषु शिवस्यैकत्वेऽपि प्रतिमाभेदाद्दक्षिणामूर्ति
चिन्तामणिमृत्पुञ्जयादयो मंत्रामूर्तिविशेषेषु व्यवस्थिताः यथा वैष्णवागमेषु

प

यमं मातरि स्वाह त माहुः ।

राम
७०

ॐ स्वस्ति श्रीगणेशाय नमः ॥ अथाखिलभारतवर्षी
 यदेशेषु समयनिर्णायकतया सकलव्यवहारप्रवर्त
 कनिखिलधर्मप्रवर्तक समस्तयजनयाजनसंस्कार
 समुहूर्तादिप्रवर्तक स्वस्वदेशीयतिथिपत्रेषु प्रतिवर्ष
 गंगानिर्गमावधिं वर्णयन्ति तत्र गंगानिर्याणावधिव
 र्णनं किंमूलमिति श्रीमन्महाराजाधिराजजंबूकाशमी
 रतिव्वताद्यनेकदेशाधीश्वरश्रीमत्प्रतापसिंहानामा
 ज्ञयाविचार्यते ननु गंगानिर्गमावधिवर्णनं किमहर्ग
 णादिवद्वाणितगम्यमुत पुराणादिगम्यम् नाद्यः
 सूर्यसिद्धांतादिसिद्धांतेषु मकरंदग्रहलाघवादिकर
 णेषु वराहसंहितादिसंहितासु च गंगानिर्गमावध्या
 नयनानिरुक्तेः सिद्धांताद्यनुक्तसोपपत्तिकं गंगानिर्या
 णावधिसाधकगणितान्तरस्याद्ययावदश्रवणाच्च न
 द्वितीयः गंगानिर्गमबोधकपुराणवाक्यानां गंगास्थि
 तिबोधकपुराणवाक्यविरोधात् गंगानिर्गमावधिप्र
 तिपादनरूपयथाश्रुतस्वार्थेतात्पर्यस्य दुर्बलत्वात्
 न च गंगानिर्गमावधिप्रतिपादकवाक्यविरोधात् गं
 गास्थितिबोधकवाक्यानामेव न गंगास्थितिप्रतिपाद
 कत्वमिति वाच्यं मानान्तरवाधितत्वेनानिर्गमवाक्या
 नां दुर्बलत्वात् अतएवाक्षयंहवैचातुर्मास्ययाजिनः

सुकृतंभवतीति अपामसोमममृताभ्रभूमेत्यादिश्रु-
 त्यपेक्षया तद्यथेह कर्मचितोलोकःक्षीयते एवमेवा
 मुत्रपुण्यचितोलोकःक्षीयते इतिश्रुतेर्बलवत्त्वं कृत
 कत्वाल्लिङ्गकविनाशित्वानुमानसहकृतत्वादिति वाच
 स्पतिमिश्रादयः नच निश्चितप्रामाण्यकवाक्यमेव प्र
 बलंप्रकृतंगंगास्थितिवोधकवाक्यंतुनतथा गंगानि
 र्गमावधिवोधकवाक्यविरोधादितिवाच्यं गंगास्थि
 तिवोधकवाक्यानामप्रामाण्यासिद्धौ तद्विरोधाभावात्
 गंगानिर्गमावधिवोधकवाक्यप्रामाण्यं तत्प्रामाण्ये
 च तद्विरोधात् गंगास्थितिवोधकवाक्यमप्रामाण्यमि
 त्यन्योन्याश्रयात् नचतवापितथैवान्योन्याश्रय इति
 वाच्यं ममतु मानान्तरसहकृतत्वेनबलवत्त्वसिद्धौगं
 गास्थितिवोधकवाक्यानां प्रामाण्यसिद्धेरन्योन्या
 श्रयासंभवात् ननुगतकालिशेषकल्पाद्यानयनंसिद्धां
 तसिद्धं पंचसहस्रवर्षमितकलिगताब्देगंगानिर्गमः
 पुराणप्रतिपादित इतिसिद्धांतपुराणाभ्यां गंगानि
 र्गमावधिंप्रतिवर्षं वर्णयामः तथाहि ब्रह्मवैवर्ते कृष्ण
 जन्मखण्डेअष्टाविंशत्यधिकशततमाध्याये कृष्णस्य
 गोलोकप्रस्थानसमये गंगासरस्वतीपद्मावतीच
 यमुनातथा गोदावरीस्वर्णरेखाकावेरीनर्मदामुने श

रावतीवाहुदाचकृतमालाचपुण्यदा समाययुश्चता
 र्सर्वाः प्रणेमुः परमेश्वरं उवाच जान्हवी देवी रुदती प
 रमेश्वरं सा श्रुनेत्रातिदीनास विरहज्वरकातरा हे
 नाथरमण श्रेष्ठयासि गोलोकमुत्तमम् अस्माकं का
 गतिश्चात्र भविष्यति कलौ युगे इति गंगा प्रार्थनानन्त
 रं कलेः पंचसहस्राणि तिष्ठ वर्षाणि भूतल इति तथा
 तत्रैव कृष्णजन्मखंडे नवतितमेध्याये कलेर्दश
 सहस्राणि हरिस्तिष्ठति मेदिनीम् देवानां प्रतिमा पूजा
 शास्त्राणि च पुराणकं तदूर्ध्वमपि तीर्थानि गंगादीनि सुनि
 श्चितं तदूर्ध्वं ग्रामदेवाश्च वेदाश्च विदुषामपीति तथा
 तत्रैव ब्रह्मवैवर्ते कृष्णजन्मखंडे एकशताधिकविंशतित
 मेध्याये श्रीकृष्णवाक्यं कलेर्दशसहस्राणि म
 दर्चा भुवितिष्ठति तदूर्ध्वानि च वर्षाणि गंगाभुवनपाव
 नीति तथासनत्कुमारसंहितायां कार्तिकमाहात्म्ये
 कलेर्दशसहस्रांति हरिस्त्यक्ष्यति मेदिनीम् तदूर्ध्वं जा
 न्हवी देवी तदूर्ध्वं ग्रामदेवता इति तथा ब्रह्मवैवर्ते प्रकृ
 तिखंडे पंचमाध्याये कलेः पंचसहस्रे च गते वर्षे च मोक्ष
 णं ॥ तथा तत्रैवाष्टमाध्याये श्रीकृष्णवाक्यं अथ
 प्रभृति देवेशि कालः पंचसहस्रकं वर्षं स्थितिस्तेभा
 रत्याः शापेन भविता भुवीत्यादिवाक्यैः कलेः पंचसह

स्वर्षेगते गंगानिर्गमप्रतिपादनादितिचेन्न कलेः
 पंचसहस्रवर्षोत्तरं गंगानिर्गमप्रतिपादकवाक्यान्
 कल्पांतरपरत्वात् अतएवतत्रैवब्रह्मवैवर्ते षष्ठाध्याये
 कलेः पंचसहस्रचवर्षेस्थित्वाचभारते जग्मुस्ताश्च
 सरिद्रूपंविहाय श्रीहरेःपदमिति भूतकालिकागम
 नास्थितिपुनर्गमनैरन्यकल्पीयत्वस्यरूपष्टमुक्तेः अत
 एवतत्रैवब्रह्मवैवर्ते नवमाध्याये कलेःपंचसहस्राब्देस
 मतीतेसुरेश्वरी क्वगतासामहाभागातन्मेव्याख्यातुमर्ह
 सीतेनारदप्रश्नानन्तरं श्रीनारायणवाक्यं भार
 तंभारतीशापात्समागत्येश्वरेच्छया जगामतंचवैकु
 ण्ठशापांतेपुनरेवसा भारतंभारतीत्यक्काजगामचहरेः
 पदं गंगासरस्वतीलक्ष्मीश्चैतास्तिस्त्रःप्रियाहरेः तु
 लसीसहिताब्रह्मनूचतस्त्रःकीर्तिताः श्रुताविति कलेः
 पंचसहस्राब्देतीते गंगावैकुण्ठं भूतकल्पेगतेतिप्रतीय
 ते नहिभविष्यत्कालिकंगमनं भारतागमनात्प्राक्
 विष्णोभार्य्यात्रयं कलेः पंचसहस्राब्दादनंतरंचतसृष्ट
 णंगमनात् भार्य्याचतुष्टयमित्यतोपिभूतकल्पिकमेवा
 गमनंगमनंचस्पष्टं नह्येतत्कल्पिकंपुनर्गमनमिति वि
 भावयंतुसंतः तस्मात् भूतकल्पिककलेःपंचसहस्रा
 ब्देतीतेगंगावैकुण्ठगतवतीति प्रतीयते नाष्टविंशत्तमेक

लौगमनंप्रतीयते किंचकलेःपंचसहस्रवर्षोत्तरं गंगा
निर्गमप्रतिपादकवाक्येषु तद्वर्षोत्तरंवेदग्रामदेवा
नांनिर्गमप्रतिपादनात् तस्यचप्रत्यक्षेणेदानींबाधात्
प्रत्यक्षविरुद्धार्थाभिधायकानां तेषामप्रामाण्यं प्र
सज्जेत नह्यष्टाविंशत्तमकलेःसार्द्धद्विसहस्रवर्षोत्तरं
वेदानिर्गमोजात इतिकस्यापिवुद्धिपथमारोहति वे
दानां तदुक्ताग्निहोत्रादीनां चाद्ययावत्प्रत्यक्षसिद्ध
तयातदभावप्रतिपादकवाक्यानामन्यकल्पाभिप्राय
कत्वेनैवप्रामाण्यावधारणात् तेषामेतत्कल्पाभिप्राय
कत्वे तेषांवाक्यानां कलौवर्णव्यवस्थितिपर्यंतम
ग्निहोत्रादिवैदिककर्मभिधायकवाक्यानांचाप्रामा
ण्यप्रसंगः तथाचकतिपयवाक्यानां प्रामाण्यस्वीका
रे वैदिककर्मभिधायकानां सर्वेषामिदानीमप्रामा
ण्यप्रसंगः तथाचवहूनामनुग्रहोऽन्याय्यइतिकतिपय
वाक्यानांकल्पांतराभिप्रायकत्वेनैव प्रामाण्यावधार
णमुचितं तथाचप्रत्यक्षादिप्रमाणांतरसहकृतानांगं
गास्थितिवोधकवाक्यानामेवप्राबल्यं नच गंगास्थि
तिबोधकवाक्यानामप्येतत्कल्पीयत्वे वीजाभावात्
निर्गमबोधकवाक्यानामिव स्थितिवोधकवाक्याना
मपितदन्यकल्पीयत्वं स्यादितिवाच्यं केदारखंडोक्त

वाक्यानामष्टाविंशतिपर्ययवृत्तांतबोधकत्वात् नान्य
 कल्पीयत्वं तथाचोक्तं स्कांदे केदारखंडे पंचाशद
 धिकैकशततमाध्याये मायापुरीवर्णनप्रस्तावे ना
 रदप्रश्नानंतरं इदंपुण्यतमंतीर्थं वर्ततेभक्तनाय
 क तथापिभवितापश्चादष्टाविंशतिपर्यये भगीरथो
 महाभागःसूर्यवंशविवर्द्धनः आनायिष्यतिगंगांवैतप
 सातोषिताच्छिवादिति भगवदुक्तेः नच केदारखं
 डेसप्तसप्ताधिकशततमेऽध्याये गंगावासुकिसंवादे
 भगीरथेनकैलासादानीतास्मीहवासुके निमंत्रिता
 स्मिभूमौहिपितृणांमुक्तिकारणात् सांप्रतंतदवश्यं
 हिकर्तव्यंभगवन्मया चरमेऽस्मिन्युगेभूयआगमि
 ष्यामितेस्थले इदानींमुच्यमांशीघ्रंसमुद्रेमैगतिर्मते
 ति गंगावाक्यात् अस्यवाक्यस्यपूर्वोक्तपंचाशदधि
 कैकशततमाध्यायीयवाक्यैकवाक्यतयाच स्पष्टमव
 गम्यते अष्टाविंशतमेकलौगंगायाःपातालगमनमि
 तिवाच्यं प्रसंगविरोधात् तात्पर्यविरोधाच्च तथा
 हितत्रायंक्रमः तत्राष्टाधिकत्रिंशत्तमेध्याये गंगानय
 नार्थेतपसिस्थितान्वासुकिप्रमुखान्नागान्स्वार्थसिद्धौ
 विघ्नकरान् महाबलान् दृष्ट्वाभगीरथउपायमार्चितयत्
 अन्योपायमलभमानो ऽनन्यगतिकोविनयाविष्टो

॥ गंगाव्यवस्था ॥

॥ ७

भगीरथःसहस्रनामस्तवेन गंगांतुतोष तुष्टागंगाऽन
न्यदृष्टंस्वरूपं दर्शयित्वावरंवरयेतिप्राहेत्युक्तोभगीर
थः स्वाभिलषितं वरंजगाद भगीरथउवाचकृपांविधे
हिदासेऽस्मिन्मयिदुःखसमाकुलेनगंतव्यंत्वयादेवि
पातालनिलये शुभे विनामुक्तिप्रेषयित्वामत्पितृन्
कोपदग्धकान् त्वयासमग्रभावेनस्थेयंभारत
खण्डके ॥ श्रीगंगोवाच ॥ भगीरथमहा
भागएवमेवभविष्यति यावच्चंद्रग्रहेशाद्याः स्था
स्यत्यंवरमंडले तावत्कीर्तिर्महाराजभवितातेत्रिलो
कके नामापितवचश्रुत्वासर्वपापैः प्रमुच्यते कले
र्द्वितीयपादे तु गमिष्यामिपुनस्तलमिति वरप्रदा
नानंतरंत्वयोदाहृतगंगावासुकिस्संवादोऽस्ति तथा
च पूर्वापरैकवाक्यतया त्वमेववद किमस्य तात्प
र्यं गंगानिर्गमेउतगंगास्थितौ नच वरप्रदानपठित
कलेर्द्वितीयपादे पातालगमनं तु तथापिनिष्प्रत्यूहमे
वेतिवाच्यम् शुक्लप्रतिपदारभ्यदशदिनंयावत् पाता
लगमनमिव सीताञ्जलकनंदादिधाराचतुष्टयवत् क
लेर्द्वितीयपादे पातालेभोगवतीति प्रसिद्धधाराप्रवेश
स्यावनितोनिर्गमाबोधकत्वात् तथाचोक्तं ब्रह्मपुराणे
षष्ठ्यादौ कृष्णपक्षे तु भूमौ सन्निहिता भवेत् यावत्पुनर

मावास्यादिनादिदशानित्यशः शुक्लप्रतिपदारभ्यदि
 नानिदशानित्यशः पातालेसन्निधानंतुकरोतिस्वयमेव
 हिशुक्लैकादशिकादीनिगंगास्वर्गतरंगिणी पंचम्यता
 निसास्वर्गेसदासन्निहिताभवेदिति विष्णुपुराणे विष्णु
 पादविनिः क्रांताप्लावयंतींदुमंडलम् समंताद्ब्रह्मणः
 पुर्य्यागंगापततिवैदिवि सातत्रपतितादिक्षुचतुर्द्धाप्र
 त्यपद्यत सीताचालकनंदाचचक्षुर्भद्राचवैक्रमात् इति
 दिक्षुचतुर्द्धागमनस्यपातालगमनस्यच नभारतखण्ड
 तोनिर्गमप्रत्यायकत्वम् अन्यथा शुक्लप्रतिपदारभ्य
 शुक्लदशमीयावत् गंगायाभारतखण्डेऽसत्त्वात्
 स्नानदानादीनां निष्फलत्वापत्तेः नच पाताल
 गमनस्य भारतखण्डतोनिर्गमाबोधकत्वे भगीरथ
 स्यपातालगमनत्रासोनिर्र्थकइतिवाच्यम् नागा
 नांसमग्रभावेन पातालनयनस्याभिलषितत्वेनत
 रैयवत्रासजनकत्वात् अतिप्रयासलब्धनस्यांशहा
 नेरपित्रासजनकत्वाच्च अतएवसमग्रभावेनावस्थानं
 प्रार्थितमिति अतएव त्वयासमग्रभावेनस्थयंभारत
 खण्डक इतिभगीरथप्रार्थनोत्तरं भगीरथमहाभा
 गएवमेवभविष्यति यावच्चंद्रग्रहेशाद्याःस्थास्यंत्यं
 रमंडले तावत्कीर्तिर्महाराजभावितातोत्रिलोकके

॥ गंगाव्यवस्था ॥ ॥ ९ ॥

इति गंगावरप्रदानं संगच्छते नचधारात्रयस्या
न्यखंडेषुगमनात् भारतखंडेचतसृणामवस्थाना
भावात् तुर्य्यशेनभारतखंडेस्थितत्वात् त्वयासमग्र
भावेनेतिवराभ्यर्थनस्य एवमेवेति गंगावरप्रदान
स्यचासंगतिरितिवाच्यम् समग्रभावेनावस्थानंन
प्रवाहसाकल्येन किंतु भवनंभावः सत्त्वमितियावत्
सामग्र्यंचसाकल्यरूपंठ्यापकत्वार्थकं तथाचभार
तखंडानिवृत्तिसत्त्वठ्यापकसत्त्वेनस्थेयमितियावत् का
लं भारतखंडास्थितिस्तावत्कालंस्थेयमितिफलितम्
अतएववरप्रार्थनसमानार्थकंवरप्रदानं भगीरथमहा
प्राज्ञएवमेवभविष्यति यावच्चंद्रग्रहेशाद्याःस्थास्यं
त्यवरमंडले तावत्कीर्त्तिर्महाराजभवितातेत्रिलोक
के इतिसंगच्छते अन्यथाबाधितार्थप्रार्थनापत्तेःप्रा
र्थनविरुद्धवरदानापत्तेश्चेतिनचवरप्रदानेकल्पांतकी
र्त्यवस्थानमुक्तंनस्वकीयावस्थानमितिवाच्यम् गंगा
वस्थानंविनाकीर्त्यवस्थानासंभवात् तत्कीर्त्तिस्तद्वि
षयकत्वात् विषयाभावेन तत्स्थानासंभवात् प्रसिद्धं
चैतल्लोके तडागदेवाल्यादिजन्यरूपकीर्त्तिस्तडागादि
स्थितिपठ्यंतसत्त्वं तडागादिविनाशेकीर्त्तिर्विनष्टेति
व्यवहारस्यसर्वजनीनत्वादितिसिद्धम् सूर्यचंद्रस्थि

तियावत् भारतखण्डस्थितियावत् गंगास्थितिरिति
 अतएवब्रह्मांडेनारदीये अष्टत्रिंशत्तमेऽध्याये वसुमो
 हिनीसंवादेच कलौतुसर्वतीर्थानिस्वस्ववीर्यस्व
 भावतः गंगायांप्रतिमुंचतिसातुदेविनकुत्रचिदितिगं
 गाशक्तिस्तीर्थीतरशक्तिसहिताकलौस्थास्यतीतिसं
 गच्छते अतएवच स्कांदेकेदारखण्डे पंचत्रिंशत्तमेऽ
 ध्याये वरं ब्रूहीतिशिववचनोत्तरं भगीरथउवाच
 गंगारूपं परमं धाम वर्त्तते शिखरे तव तन्मे देहि पितृणां
 हिसमुद्धाराय भोः प्रभो अन्ये कलियुगे घोरे नराः पुण्य
 विवर्जिताः दृष्ट्वा लोकान् हि गच्छति पुनरावृत्तिदुर्लभान्
 पीत्वामृतमयं वारिमुक्तिमैश्वर्यमाप्नुयुरिति घोरकलौ
 पापिनां मुक्तयर्थं वरप्रार्थनं संगच्छते अतएव च तत्रैव अ
 ष्ठाधिकद्विशततमेऽध्याये हरिद्वारमाहात्म्ये क्षेत्राणां
 पंचकं पृथ्व्यां स्थास्यति प्रवरे कलौ गंगाद्वारं च केदारं
 काशीं गंगागमस्तथा गंगाच संगता यत्र सागरेण म
 हामते गंगाच स्थास्यते त्रैवसत्यमेतच्छिवेरितामिति
 प्रवरकालौ गंगास्थितिप्रतिपादनं संगच्छते इति नचा
 न्यत्र तदभाव इति वाच्यम् प्रवाहरूपायास्तस्याः स
 र्वत्रैकाकारत्वात् क्षेत्रमाहात्म्याधिक्येनाधिक्यप्र
 तिपादनात् अन्यथाप्रतिक्षणं तत्र जलांतरप्रवेशात् श

॥ गंगाव्यवस्था ॥

॥ ११ ॥

• क्तिप्रवेशनिर्गमानामानंत्यापत्तेः क्षणिकत्वापत्तेश्चेति
संक्षेपः इति श्रीमन्महाराजाधिराजजम्बूकाशमीरा
ज्यनेकदेशाधीश्वर श्रीमत्प्रतापसिंहानामाज्ञया म
द्रदेशनिवासिसदानंदात्मजश्रीगणेशशास्त्रिकृता गं
गाव्यवस्थासंपूर्णा ॥ निधिपतिशोधिता ॥

766

॥ श्रीरघुनाथप्रेसजंजू ॥

कष्टपामाकृमिहरं वातश्नेहामयापहं॥ प्रथमसर्वतैलगुणः॥ तैलं स्वयोनिगुणकृत्वा
 ग्भटेना विलेभहत्॥ अतः शेषस्य तैलस्य गुणः ज्ञेयाः स्वयोनिवत्॥ इति भावप्रकाशे तै
 लवर्गः प्रथमसंधानवर्गः॥ नवकोजिकस्य लक्षणगुणश्च॥ संहिते धान्यमंडादिकोजि
 के कथ्यते जनैः॥ काजिकं भेदतीक्ष्णं संरोचने पाचनं लघु॥ दारुज्वरहरं स्पर्शात्पानाघा
 तकफापहं॥ भाषादि वटकैर्यन्त क्रियते तद्गुणधिकं॥ लघुवातकरं तदुरोचने पाच
 ने परो॥ शूलाजीर्णविवेधामनाशने वस्तिशोधने॥ प्रथमबोदकस्य लक्षणगुणश्च॥ तबोद
 के यवैरामैः सतयैः सैकलीकृतैः॥ यवैरुदकेन संहितैः॥ संधानवर्णे कृतत्वात्॥ तबोददीप
 ने रुघे पाण्डुक्रिमिगदापहं॥ तीक्ष्णोष्णपाचनं पित्त रक्त रुद्धाक्षिशूलनुत्त॥ प्रथमसौवीरस्य लक्ष
 णगुणश्च॥ सौवीरं तु यवैरामैः पक्वैर्वीसुयैः कृतं॥ गोधूमैरपि सौवीरमाचार्याः केचिद्
 चिरे॥ सौवीरं तद्वत्प्रणयशः कफघ्नं भेदिदीपनं॥ उदावन्तागमदाक्षिशूलानाहंशस्यते॥ प्र
 थारना लस्य लक्षणगुणश्च॥ प्रारनालं तु गोधूमैर्नीलस्यानि सुधीकृतैः॥ पक्वैर्वीसंहितै

नि४२

शांतये॥ **अथ वररते तैलगुणाः॥** कुसुंभते लमस्ते स्या दुहमे गुरु विदाहिव॥ चक्षुर्भीम
 हिते वलं रक्तपित्तकफप्रदं॥ **अथ ससुवीज तैलगुणाः॥** ॥ तैलं तृख सवीजा
 नो बल्यं वृष्यं गुरु स्मृतं॥ वातरुक्तफ **॥** धीतं स्वादु पाकरसे च तत्॥ **अथ रोरंड तैलगुणाः॥**
 रोरंड तैले तीक्ष्णोष्ण दीपने पिष्टिले गुरु॥ वृष्यं त्वच्यं वयः स्यापि मेधाकांति बलप्रदं॥ क
 पायानुरसे स्रुत्यो निमुक्त विशोधने॥ विसृं स्वादुरसे पाके सति कंकटकं सरं॥ विषम
 ज्वररुद्रोगपृष्टगुह्यादि शूल हृत्॥ रुति वातोदरा नागुल्माशीला कटिय हान्॥ वात
 शोणित विदुबंध ब्रध्म शोषाम विधीन्॥ **अथ वातगर्जेद्रस्य शरीरं वनचारिणाः॥** एक
 एव निहंत्य मेरेड स्नेह केशरी॥ **अथ गाल तैलगुणाः॥** तैले सर्जर सोदूतं विस्फोटव
 णनाशने॥ कुशपा माक्रिमिह रं वात स्नेषामया पदं॥ **अथ मेला तैलगुणाः॥** भस्मात तै
 ले वीर्योष्ण शोथ व्रणकरं कट॥ तीक्ष्ण कषायं मधुरं तिक्तं शस्त्रक्षतापदं॥ कुश घ्नं च त्रि
 दोषास्त्रमे दोमे रुक्ति मिमणत्॥ **अथ सांज्ञं॥** तैले सर्जर सोदूतं विस्फोटव्रणनाशनम्

5x4

२१३

कार्यं कुर्याद्दत्तासर्वद्वयम् ॥ तेषु प्रवृत्तं रसता सोऽप्यात्ति श्वत्वमाद्वैः ॥ तैले तमं रसं
 नेतुं कशानां तेन च ॥ गं ॥ अवापि सस्मृती दणो हं सरत्वे मे दसः दयं ॥ शनैः भक्तु
 ते तैले तेन लेखनमी रिते ॥ दुते उरी ये वधाति स्वालि तं तत्प्रवर्तयेत् ॥ ग्राहकं सारकं
 चापि तेन तैले मुदी रिते ॥ एतमेवात्परं पक्कं हीनवीर्यं प्रजायते ॥ तैले पक्कमपक्वं वा चिर
 स्यादि गुणाधिकं ॥ अथ सरिसवः राई तैले गुणाः ॥ दीपने सार्धं तैले कटपाकर संल
 धु ॥ लेखने स्पर्शवीर्यं हं तीक्ष्णं पितास्रहृषकं ॥ कफमेदो निलाशो घ्नं शिरः कर्णमया
 पं ॥ कंजुकोष्ट क्रिमिश्चित्रकुष्ट दुष्टव्रणप्रणत ॥ तद्वद्वाजिकयोः तैले विशेषान्मूत्रकृ
 ष्णत ॥ राजिकयोः कृष्णराई ॥ प्रारक्त राई द्वयोः अथ तोरी तैले गुणाः ॥ तीक्ष्णो हं तुव
 री तैले लघु ग्राहिक फास्त्रजित ॥ वह्नि कृद्धि बहत्वे कंजुकोष्ट क्रिमिप्रणत ॥ मेदो दो
 षापहं चापि व्रणशोथ हरं परं ॥ अथ तीक्ष्ण तैले गुणाः ॥ अतसी तैले माग्रेयं स्निग्धो हं
 कफपित्तकृत ॥ कटपाकं सचक्षुष्यं वल्यं वातरुरं गुरु ॥ मलकृद् रसतः स्वादु ग्राहित्वग्दो
 षहृद्घनं ॥ वसोपाने तथा भ्यंगेन स्पे कर्ण स्पृहरणे ॥ अनुपान विधौ चापि प्रयोज्यं वात

२१३

अथमानुष्यसूत्रगुणः नरसूत्रंगरं हं

निसेवि
तंतद्रसा
यनमू२२

सकामलापोद्दोषजित्॥ प्राविकं शोथगुल्माशोमेहदृग्गृहापहं॥ गार्दभं ग्रहणी
मेहकुण्डलादक्रिमीनहरेत्॥ ओष्ठमुन्मादशोफार्शः क्रिमिशूलोदशपहं॥ रक्तपासाहरं
तीक्ष्णसदारलवणं स्मृतं॥ गोऽनाविमहिषीणां तु स्त्रीणां मूत्रप्रशस्यते॥ खरोष्ठेभनरा
श्वानोपसोमूत्रं हितं मते॥ इति भावप्रकाशे मूत्रवर्गीः॥ अथ तैलवर्गीः॥ तत्र तैलस्य स्वरू
पनिरूपणं॥ तिलादिस्निग्धवस्तूनां स्निहं तैलमुदाहृतं॥ तत्र वातहरं सर्वविशेषा तिल
संभवं॥ अथ तैलगुणाः॥ तिलतैले गुरुस्येयं वलवर्णं करं सरं॥ व्यंघ्रविकाशि विशदं मधु
रं रसपाकयोः॥ लेखने वद्धविण्मूत्रं त्वगर्भाशयशोधने॥ दीपने वृद्धिदं मेध्यं च वायि
व्रणमेहनुत्॥ ओत्रयोनिशिरः फलनाशने लघुताकरं॥ त्वक्केश्यचक्षुष्यमभ्यंगेभो
जनेऽन्यथा॥ धिन्मभिन्नच्युतोत्पिष्टमयि तदतपिचिरे॥ भग्नस्कटितविद्वाग्निदग्ध
विस्त्रिष्टदारिते॥ तथाभिरुतनिर्भुग्नमृगयाघ्रादिविदते॥ वस्त्रोपानेन संस्कारेन स्पे
कर्णादिपूरणे॥ सेकाभ्यंगावगाहेषु तिलतैलं प्रशस्यते॥ ननु वृहणलेखनयोः कथं
सामानाधिकरण्यमित्याह॥ रुदादिदृष्टपचनाः श्रोतः संकोचयेद्यदा॥ रसो सम्यग्वह

तिल

तिल
कुत
पित्त
कुत
रु
रु

यं ५

सत्संकषाया नुरसंति कंवातकफापहं वीर्येणोष्णं हिमं स्पर्शं वं

ॐ स्लेष्मकृते गदे ॥ रोगे सामे विष्ण्या च विवंधे च मदात्यये ॥ ज्वरे दहने मंदे न सर्पिर्वह
 मन्यते ॥ इति श्री भावप्रकाशे घृतवर्गः ॥ अथ मूत्रवर्गः ॥ तत्र गोमूत्रस्य गुणाः ॥ गोमू
 त्रं कटतीक्ष्णं घ्नं हारं तित्ते कषायकं ॥ लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत् कफवातहृत् ॥ मू
 त्रं गुल्मोदरानाहकंदूतिमुखरोगजित् ॥ कलासे गदवाताम बलिरुक् कृष्णशानं ॥
 कासरवासापहं शोथकामलापांशु रोगजित् ॥ कंजु किलाशगदमूलमुरवादी रोगा
 न् ॥ गुल्मातिसारमरुदामयमूत्रं रोधान् कासं सकृष्टजठराग्निपांशु रोगान् गोमू
 त्रमेकमपि पीतमपाकरोति ॥ सर्वेद्यपि च मूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोऽधिकं ॥ अतो विशेषा
 त्कथने मूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ अथ धात्री मूत्रगुणाः ॥ धात्री मूत्रं कटुक्ष्णं स्नायी गर
 विषापहं ॥ श्रीहीदरागसकासशोथवर्चो ग्रहापहं ॥ मूलगुल्मरुजानाहकामलापा
 न् ॥ उरोगनुत् ॥ कषायं तित्ते तीक्ष्णं च पूरणं कर्णशूलनुत् ॥ माहिषशोथगुल्मार्शः पांशुमे
 हं युजयेत् ॥ प्राश्वभेदि विशिष्येण कफदहं क्रिमीन् जयेत् ॥ आज्यगुल्मविषश्वा

स्वादु वृष्यगुरुविषयते॥ अथ ध्यागघृतगुणाः॥ प्राजमाजं करोत्यग्निं चतुष्ये
बलवर्धनं॥ कासेखोसेदयेचापि हितं पाके भवेत्कटुः॥ अथ दुग्धघृतगुणाः॥ घृ
तं दुग्धभवं ग्राहिशीतलं नेत्ररोगहृत्॥ निरुतिपित्तदाहस्रमदमूच्छीभ्रमानि
लान्॥ अथ स्रस्तनदधिजघृतगुणाः॥ ह्रिस्त्रस्तनदधिजघृतगुणाः॥ ह्रि
स्त्रस्तनदध्नो यत्तत्स्राद्धेयं गवीनकं॥ ह्रैयंगवीने च द्रव्यं दीपनं रुचिकृत्परं॥ व
लकृच्छ्रं वृष्यविशेषात्स्वरनाशनं॥ अथ पुराणघृतगुणाः॥ वर्षाहर्द्धं भवेदा
ज्यं पुराणतत्त्रिदोषनुत्॥ मूर्ध्नीकुष्ठविषोन्मादापस्मारतिमिरापहं॥ यथायथा
खिले सर्पिः पुराणमधिकं भवेत्॥ तथा तथा गुणैस्त्वेस्त्वे रधिकं तदुदाहृते॥ अ
थ नूतनघृतस्य विषयाः॥ योजयेन्नवमेवाज्यं भोजने तर्पणे श्रमे॥ वलद्वये पांडु
रोगे कामलानेत्ररोगयोः॥ अथ घृतप्रयोगस्याविषयाः॥ राजयक्ष्मणिवाले च व

३११

कृष्णकारकं॥स्तेष्मलेगुरुमेदस्येनवनीतंचिरेतने॥इतिभावप्रकाशेनवनीतवर्गः॥अ
 यद्यतवर्गः॥तद्यद्यतस्वनानानिगुणाश्च॥द्युतमाजं हविर्सायिः कथ्यंतेनजुणा
 प्रय॥द्युतेरसायनं स्वादुचक्षुष्यं वाहिदीपनं॥शीतवीर्यविषालक्ष्मीपापपित्ता
 निलापहं॥अल्पामिसेदिको त्योजस्तेजोलावण्यबुद्धिकृत्॥स्वरस्मृतिकरं मेध्य
 मायुष्यं बलकृजुरु॥उदावर्तज्वरोन्मादमूलानाहवणाकुरेत॥स्निग्धं कफहरं
 रौद्रद्वयवीर्यरक्तनुत्॥अथगवस्यद्युतस्यगुणाः॥गवोद्युतं विशेवेणचक्षु
 ष्यं चक्षुमतिकृत्॥स्वादुपाकरसंशीतं वातपित्तविषापहं॥मेधा लावण्यको
 त्योजस्तेजोबुद्धिकरं परं॥अल्पक्षीपापरो गघ्नं वयसः स्थापकं गुरु॥बल्यं पवि
 त्रमायुष्यं सुमेगल्यरसायनं॥सुगंधरोचनं वारुसर्वान्येयुगुणाधिकं॥अथना
 रियद्युतगुणाः॥मारियं तद्द्युतं स्वादुपित्तरक्तानिलापहं॥शीतलं स्तेष्मलं

३११

रक्षोघ्नं = ३

अ

मीनः॥ प्रथमः कृष्णविषयाः॥ नैव तत्र कंदयेदद्यान्नोद्भूतकालेन उर्वले॥ न मूर्धा
 भ्रमदाहेषु न रोगैरुक्तपेत्तिके॥ अथ गद्यादीनां तत्राणामविशिष्टगुणाः॥ यान्युक्ता
 निदधिम्यष्टौ तदुक्तं तक्रमादिशोत्॥ इति भावप्रकाशे तत्रावर्गः॥ प्रथमवनीतव
 र्गः॥ तत्रादौ गद्यनवनीतस्य गुणाः॥ नवनीतं हितैर्गद्यं वृद्धं वर्णं वलाग्निकृतं॥ सं
 ग्राहि वातपित्तासृक् दद्यात् शौर्द्धं तकासरुत्॥ तद्धितं बालके वृद्धे विरोधादमृतं
 शिशोः॥ अथ मादियनवनीतस्य गुणाः॥ नवनीतं महिष्यासु वातस्तेष्मकरं गुरु॥
 दारुपित्तप्रमहरं मेदः शुक्रविवर्धनं॥ अथ पयसोनवनीतस्य गुणाः॥ दुग्धो नवनी त्वं
 तं तु चक्षुष्यं रक्तपित्तनुत्॥ वृद्धं वल्यमतिस्निग्धं मधुरं ग्राहि शीतलं॥ अथ सघः समु
 दृतनवनीतस्य गुणाः॥ नवनीतं तस्य स्तब्धं स्वादु ग्राहि हिमं लघु॥ मेध्ये किंचित्कषाया
 म्लमीयत्तक्रोशसंक्रमात्॥ अथ चिरंतनवनीतस्य गुणाः सक्षारकटुकाल्पवाक्यधर्मः

न

च

कर्मप्रवचनी
यत्नेन x

धीदत आसन्नार्थमुपकल्पितवर्हिषिउपविष्टान्वद्वत्तर्थः अत्रविष्णुदेवासइतिसंबोधनेप्रथमाव
 क्तवचनेआज्जसेरसगितिअसगागमेनरूपं शृणुताइतिशृणुतइत्यत्रतत्पताइतितकारस्यता
 आदेशः आगतेतिआगच्छतइत्यत्रवर्णगमोवर्णवियर्ष्ययश्चेतिष्टकारलोपः आनिषीदतेति
 छंदसिपरोपिब्रह्मिताश्चेतिपाणिनिस्मरणोनव्यवहिते नय्याउनिषीदतेत्यस्यसंबंधः इदं
 वर्हिरिति अदुः कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीयेतिसप्तम्यर्थद्वितीया विष्णुदेवासमंत्रव्या
 ख्या एवमंत्रं पठित्वा यवान् वि कीर्ष्य व छांजलिः पठेत् उं विष्णुदेवाः शृणुते म० ह्रवं मे येऽं
 तरिक्षेय उपय विष्टये अग्निजिह्वा उत्तवा यजत्रा आसन्नार्थमिन्वर्हिषिमायुधं अस्मार्थः सहो
 त्रः अग्निः विष्णुदेवा देवता नष्ट पृच्छदः सर्वमेधे वैष्णुदेवग्रहणे विनियोगः हे विष्णुदेवा ययं मे मम
 इमं हवमाह्वानं शृणुत किं भूता ययं येऽं तरिक्षे आकाशे स्थितिष्ठथ ये उपसमीपे पृथिव्या य विस्व
 र्गो ह्यो रपि स्थ इत्यनेनैव संबन्धः एतदुक्तं भवति भूमौ आकाशे स्वर्गे च स्थिता ये विष्णुदेवाः के ते
 अग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वा रुविर्भोजन साधनं येषां उत्तवा अपि स्वायि यत्रायजंते प्राद्व कारिणं त्रा
 यंत इति यजत्राः पुरु रवो माई व प्रभतयः ते ययं अस्मिन्मदृते वर्हिषिकुशे आसन्नार्थमुपविष्टमा

ज

शिव.
५८

सु

वायुः सृजंस्सुखेन करेदेवेदर्भा
त्रिविचक्षणः दद्यान्निहिद्विगुणान्तिचोऽप्यसुखे

मासां

२२४

२२५

यादित्यान्त्रयींश्चैव यथाक्रमं पर्वामुखं स्थितो धीरो जलमध्ये तत्रार्पयेत् लघुविष्णुः निवीती नपार्थिवः १५
हंतकारेण मनुष्यांस्तर्पयेदथ कशस्य मध्यदेशे नरतीर्थे नस्तु दद्मुरवः गोभित्सु संतु संहिताः एकै
कमंजलिं देवान् दौ दौ तसनकादयः अर्हति पितरस्त्रीस्त्रीन् स्त्रियश्चैकैकमंजलिं कारीतः देवान् च
दोसिवेदान् त्रयीन् पुराणान् पुराणचार्यान् गंधर्वान् इतराचार्यान् मनुष्यान् कलाकाष्ठानि मेघा
न् मरुतीन् अलोरात्रान् अर्धमासान् त्रैतन् संवत्सराणां वयवान् मनुष्यानां योगियात्त
वल्क्यः सनकश्च सनेदश्च तृतीयश्च सनातनः कपिलश्चासुरिश्चैव बोधः पंचशिखस्तथा
एते ब्रह्मसुताः सप्तमनुष्याः परिकीर्तिताः कव्यवाङ्मनसो मयमर्म्यमंगतथा आनिष्ठा
तान् सोमयांश्च तथा वारिषदः पितृन् यदि स्याज्जीवमित्युक्तः एतान् दिव्यान् पितॄंस्तथा येभ्यो
वापि पिता दद्यात्तेभ्यो वापि तद्वापयेत् कारीतः नारायणः पाराशर्यः शुकः शाकल्यः याज्ञवल्क्यः
जातकपिः कात्यायनः आपस्तम्बो वैशम्पयनो वाचकुटी वैजवायी हहर्हो गार्गी मेघावरुणि रित्येता
नृषीन् कात्यायनः यमोश्चैके यमाय धर्मराजाय चित्रगुप्ताय चैव नमः एकैकस्य तिलैर्मिश्रान्त्री
स्त्रीन् दद्याज्जलांजलीन् यावज्जीवकृतं यापनं तत्क्षणं देवनश्च पति योगियात्तवल्क्यः एतांश्च वक्ष्यमा
मृत्यवे चान्तकाय च वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ओङ्कराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय चित्राय २५ ५०

धा-४ वाचं यमी-४

मातृमुखा लुयासिस्तस्मादद्याज्जलान्जनीन् त्रीन्नेवहिवास्यास्तदद्यादेकैकमंजलिं मातापितामही चैवत
थैवप्रपितामही एतन्पितृवदाष्टस्त्रीणामेकैकमंजलिः ५४

778

वदेवानामथमेवमनुष्याणामस्तमेवपितॄणामितिप्रमाणं छंदोगयरिसिष्टं यावद्विस्तर्ययेद्देवान्
५ नित्वाभिः पितृनपि नतः संतर्पयेदित्यधिकारे योगियास्तवल्काः अन्वारब्धेनसत्येनपाणिना
दक्षिणेनतु तृणतामितिसेक्तव्यंनाम्नातुप्रणवादिना आवाह्यपर्ववन्मंत्रैः आसीर्यचक्रशान्प्र
भान् प्रागुग्रसुरासम्पदक्षिणाग्रेषुवैपितॄन् ब्रह्मपुराणं खडास्थिपात्रेकर्तव्यंपितृदेवतत
र्पणं योगियास्तवल्काः सव्यंजानंततोन्वाचपाणिभ्यांदक्षिणमुखः तत्तिंगैस्तर्पयेन्मंत्रैः स
वानुपितृगाणस्तथा मातामहांश्चसततेश्चयातर्पयेद्बुधः प्राचीनावीत्यदकंप्रसिंचेत्तत्रैतिला
न्वितं अत्रावाह्यपर्ववन्मंत्रैरितियास्तवल्कसंहितायां आरुप्रकरणेकैर्विष्टेदेवासप्रागते
ति विष्टेदेवाः शृणुतेममितिदेवान् उशतस्वेति आयंतुनः पितर इतिमंत्रैः पितृना वाये
त्यर्थः तथानल्लिंगैरितिऊर्ज्वलंतीरित्यादिभिः पितृताप्रैकाशकै रित्यर्थः देवतर्पणा प्र ४४
नंतरं पच्यपुराणं कृतोयवीतीदेवेभ्योनिवीतीचभवेत्ततः मनुष्यास्तर्पयेद्भक्त्याऋषिपु
त्रान्ऋषीस्तथा सनकश्चसनंदनश्चरतीयश्चसनातनः कपिलश्चासरिश्चैवबोहः पंच
शिवस्तथा इत्याद्यभिधायदेवानधीन्सर्वान्तर्पयेत्प्रक्षदकैः शाचायनः वसनरुद्रस्त

सु०

१४२

वेनिपातनादिलोपोन ॥ **शोक्ताल्लुक** ॥ शोक्तार्थकप्रत्ययात्परस्याधेतवेदितप्रत्यस्य लुक स्यात् ॥ पणानं प
णः ॥ घञर्थकविधानमिति कः ॥ सो स्यास्तीति पणो ॥ तस्य गोत्रायत्यं याणि नः ॥ **गाथिविदथिकेशिगणि**
पाणिनश्च ॥ एते ऽणि प्रकृत्या सु ॥ इति टिलोपोन ॥ ततोऽन्ये इज्जपाणिनिः ॥ **एपक्षत्रियार्धजितोऽनिलुग**
तिजो ॥ एपप्रत्ययां तात्क्षत्रियगोत्रप्रत्ययां तादृष्यभिधापिनो गोत्रप्रत्ययां ताज्जितश्च परयोः पुवाभिधापि
नोराणि जौलुक स्यात् ॥ कौरव्यः पिता ॥ कौरव्यः पुत्रः ॥ श्वाफल्कः पिता ॥ श्वाफल्कः पुत्रः ॥ वासिष्ठः पिता ॥ वासिष्ठः
पुत्रः ॥ तैकायनिः पिता ॥ तैकायनिः पुत्रः ॥ एभ्य किं ॥ शिवा घा ॥ कौहडः ॥ तत इज्ज ॥ कौहडिः पुत्रः ॥ य नि किं ॥ वा
मरथ्य स्य छात्राः वामरथाः इति ॥ जौलुक तु न भवति ॥ आर्धग्रहणेन प्रतिशोक्तस्य अघ्यता एव ग्रहणात् ॥ पा
णिनिना प्रोक्तं पाणिनीयं ॥ **वृद्धाश्च** ॥ इज्जश्चेत्यण तु न गोत्रे य इज्जत रतादि निवक्ष्यमाणत्वात् ततो धेतवे

श्री राम

१४२

निचयैविधः॥ **आख्यानाधिकेतिहासपुराणेभ्यश्च**॥ यावक्कीतमधिकृत्यकृतमाख्यानमुपचाराद्यावक्कीतं
 तदधीतेवेतिवायावक्कीतिकः॥ वासवदत्तामैकृत्यकृताः **ख्यायिकावासवदत्ता**॥ अधिकृत्यकृतेग्रंथेइत्यर्थः
 ब्रह्मच्छः तस्यलुब्धारव्यायिकाभ्योवह्नमिति लुप्॥ ततोनेनठक्॥ वासवदत्तिकः॥ ऐतिहासिकः॥
 पौराणिकः॥ **सर्वादेः सादेश्चलुग्वक्तव्यः**॥ सर्ववेदानधीतेसर्ववेदः॥ सर्वतंत्रः॥ सवार्त्तिकः॥ द्विगोर्लुगितिलु
 क॥ द्वितंत्रः॥ **इकनूपदोत्तरपदात्तशतषष्ठेः विकनूपथः**॥ पूर्वपदिकः॥ उत्तरपदिकः॥ शतपथिकः॥ शतप
 थिकी॥ षष्ठिपथिकः॥ षष्ठिपथिकी॥ **कमारिभ्योबुनु**॥ क्रमकः॥ क्रमपरस्मिन्नामीमांसाक्रमादिः॥ **अनुब्र**
ह्मणादिनिः॥ तदधीतेतद्वेदेत्यर्थः॥ ब्राह्मणसदृशोग्रंथोऽनुब्राह्मणं॥ तदधीतेअनुब्राह्मणं॥ मत्वर्थेभिनेव
 सिद्धेअत्रावाधनार्थमिदं॥ **वसंतादिभ्यश्चक**॥ वासंतिकः॥ अथर्वणामधीतेअथर्वणिकः॥ रांडिनायनस्

੬੫
ਰਾਲ
ਗੀ

ਨਿਰੰਦਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਕੀਤੇ ॥ ੧ ॥ ਮਨ ਬਚਕਾਇ ਅਪਾਇ ਹੀਨ ਅਨਪਾਇ ਜੁ
 ਪਾਇਤ ਬਪਾਈ ॥ ਚੰਦੇਰ ਸ਼ੇਖਰ ਅੰਕੁਸ ਚਿਲੀਜੇ ॥ ਬਿਨ ਕਲੰਕ ਬਡੁ ਭਾਗੀ ॥ ਪਾਵਕ ਬਚਨ ਸੁਨਤ ਰਾਖੁ
 ਭਾਵਕ ਭੁਟੇ ਭੁਰਮਤ ਜਿਭਾ ਵਕਾ ॥ ਬੋਲੇ ਸੁਨਹੁ ਸੁਜਾਨ ਜਨ ਕੀ ਅਬਜਾਨੀ ਜਿਯ ਜਾਵਕਾ ॥ ੨ ॥
 ਯੋਸੁ ਨਿਪੁ ਭੁਖਾਨੀ ਮਨਮਾਨੀ ਸਕਲ ਸੁਰਨ ਸਨਮਾਨੀ ॥ ਸ੍ਰੀ ਸਮ ਸ੍ਰੀ ਯਸਕਲ ਸੁਤ ਸ੍ਰੀ ਤਵ ਪੁ
 ਭੁ ਅੰਕ ਸਮਾਨੀ ॥ ਜੈ ਜੈ ਬਾਨੀ ਸੁਰਨ ਬਾਨੀ ਲਖਿ ਸਿਯ ਸਹਾ ਸਿਯ ਜਾਨੀ ॥ ਮਾਤਿ ਅਨੁਮਾਨੀ
 ਅਸੁਤਿ ਰਾਨੀ ਸਬਨ ਸਬਨ ਸੁਖਦਾਨੀ ॥ ੩ ॥ ਮਹਾ ਦੇਵ ਤਬ ਅਹਾ ਦੇਵ ਕਹਿ ਮਹਾ ਮੇਦਾ ਦੇਵ ਮਾਤੇ
 ਨਿਪਰਨੇਹ ਬਚ ਬਰਸ ਮੇਹ ਸੇਭਿ ਜੈ ਰਿਸ਼ੈ ਵਸਗਤੋ ॥ ਪੁਨਿ ਨਿਜ ਪਤਿ ਦਸਰਥ ਸੁਤ ਪਤਿ ਪਿਤਰ
 ਸਰਥ ਲਾਇ ਮਿਲਾਏ ॥ ਇੰਦੁ ਬਾਨ ਤੇ ਚੰਦ ਵਿਮਾਨ ॥ ਗਾਸ ਅਵਨਿਤ ਲਾਮਾਏ ॥ ੪ ॥ ਕਹਯੋ
 ਤਾਤ ਯਹਿ ਤਾਤਾ ਤਿਹਾਰੇ ਜੋ ਸੁਰ ਸਦਨ ਸਿਧਾਰੇ ॥ ਸੁਨਿ ਰਾਖੁ ਪਤਿ ਕਰਿ ਪ੍ਰਦਤਿ ਬਿਨ ਤਾ ਅਤਿ ਪ੍ਰੇ
 ਨਰ ਨਾਥ ਨਿਹਾਰੇ ॥ ਨਿਗਪਿ ਨਿਪਤਿ ਭਾਰਿ ਮੇਦਰੇ ਦਲੇ ਮੇਦਰੇ ਮੇਦਲ ਭਾਏ ॥ ਅਤਿ ਸੁਖ ਪਾਏ

ਸੀਵਤਸਾਨਿਰੰਸੂਕੀਯੋਤਮਬਾਲਿੰਦ੍ਰਪਦਬਜੁਪਾਕਰਾਸਿਭਗਵਤਭਵਾਨਅਨਿਭਏਅਬਾਨਿਪਸੁਵ
 ਨਸੁਹਾਵਨਾਸੀਭਈਸੀਭਾਕਿਏਅਭੀਤਾਹਮਸਬਹਾਨਿਰਨਗਵਨਾ॥ ੪੦॥ ਤਵਬਲਪੋਰਖਦਰਸਨਪ
 ਰਸਨਸੁਵਨਅਸੋਘਅਸੋਘਾ॥ ਜੇਅਨਿਤਤਵਭ
 ਕ੍ਰਿਮੰਤਤੇਸੰਤਅਸੋਘਵਿਸੇਖਾਜੇਅਨੁਰਕੁਭਕ੍ਰਿਤਵਰਾਮਨਿਕਮਕਾਮਨਿਜਪੁਕਾਕਿਰਿਹੈਅੰਤਪ
 ਰੰਤਪਾਇਹੈਪਦਪਾਵਿਤਤਵਤੁਰਨਾ॥ ੪੧॥ ਯਹਆਰਖਅਸਤੇਤੁਪੁਰਾਤਨਪਾਢਿਸੁਨਿਜੇਜਨਲੇਹੈਕ
 ਹੁੰਨਕਬਹੁਪਰਾਭਵਪੈਹੈਅੰਤਰਾਮਪਦਜੇਹੈਇਹਵਿਧਾਵਿਵਿਧਾਵਿਬੁਧਬਗਬਿਧਿਕੇਬਚਨਸੁਨਤਸੁ
 ਭਸਾਨੋਹਨੁਮਦਾਦਿਹਰਿਰਤਨਨਰਪੁਤਿਪਰਮਪੁਰਖਪਹਿਚਾਨੇ॥ ੪੨॥ ਇਤਿਸ੍ਰੀਰਾਮਲਲਾ
 ਮਰਤਨਹਰਿਰਤਨਗੀਤਰਸਧਾਂਆਯੁਧਕਾਂਡਵਿਸਾਖਾਤਿਦਸਪਾਰਿਪੁਰਨਕਿਯਾਸਿਯਰੇਆ॥ ੧੩
 ਹਾਰਾਕਲਯਾਨਾਸੁਨਿਕਮਲਾਸਨਬਚਨਹਤਾਸਨਤਯਾਗਿਚਿਤਾਸਨਧਾਯੋਦਿਬਅਦੇਹਲੇਰੇ
 ਦਜਨਕਜਹਿਪਰਪ੍ਰਸੇਦਪਗਿਆਯੋਕਯੋਸਿਯਾਵਰਲੇਹਸਿਯਾਵਰਸਿਕਾਅਤਿਕਨਕੀਜੈਯਹ

ब्र. की.
१४२

शिवम् हवीं समेतं विप्रः द. यत्नः पुनः फलेः त्वं हवीं मतजन्मासिवंदितासि सुरासुरैः
सो भाग्यं संततिं देहि सर्वकार्यं करिष्ये यथाशाखाप्रशाखाभिर्विस्तृतासि महीतने तं
याविस्तृतसंतानं देहि त्वमजरामरं हवीं मंत्रः ॥ त्रिलिंगमंत्रैरीशानमर्चयेत्प्रयतः शुचिः
ततः संपूजयेद्विप्रान् फलेर्नीताविधेर्दिज्ञः श्रान्तियक्कमश्रीयादनेदधिफले तथा श्रद्धा
रत्नवर्णचक्रान् श्रीयात्प्रधानान्वितम् दद्यात्कलानि विप्रेषु फलाहारं स्वयं भवेत् प्रण
म्यं शिरसा हवीं शिवं शिवमुपाश्रुते य एवं कुरुते भक्त्या महादेवस्य पूजनं गणत्वं यात्
सौत्रं स्मरन् मुच्यते ब्रह्महत्या एवं पुण्यापहरणमष्टमाहूर्वसंज्ञिता चतुर्णामपि वर्णानां
स्त्रीजनानां विशेषतः यदि त्यपुराणोत्तु श्रीपूजनमुक्तं मुक्ताष्टम्यां तु संप्राप्ते मासि भाद्रप
दे तथा हवीं प्रतानं सुश्रुतमुत्तरासां भिगमिने फलफलैस्तथा वैवरीयधूपैर्विसर्जये
त् श्रान्तियक्कं तथा सर्वं न निवेद्य कथंचन भोक्तव्यं च तथा ब्रह्मन् श्रान्तियक्कं विवर्जितं
पूजयेद्देहमानीय गंधमात्मानुलैपतेः X2

१४२

क= पूर्वोक्तमभ्यर्चयेत्तत्रानवर्ध्यादिवस्तनयेत्तदिति
 मविध्योत्तरादनुकल्पेनानुष्ठानंनतुसर्वथा

न ज्येष्ठास्तनयदाभवेत् इति कथं वा मुक्तं अथ तत्र तम् हेमाद्रौ भाविष्ये वृत्तिन भाद्रपदे
 देमासि शुक्लाष्टम्यामुपोषितः पूजयेच्छंकरं भक्त्या यो नरः शुद्धयान्वितः स याति परमं स्या
 नं यत्र देवविलोचनः गणेशं पूजयेद्यस्तु हर्वायाः सहितं मुने गणेशः शिवं फलानां शक
 लेः दिव्यैर्गंधपुष्पैर्विलेपनैः हर्वापुन्यतयेन निमुच्यते सर्वपातकेः मुचो देशे प्रजाता
 यां हर्वायां वृत्तिगोतमः स्थाप्य लिङ्गं ततो गंधैः पुष्पैः धूपैः समर्चयेत् त्वर्जुनैर्नालिकेरै
 र्ममोतुलिङ्गफलैस्तथा पूजयेच्छंकरं भक्त्या हर्वायां विधिवद्विज दध्यक्षतेर्द्विजश्रेष्ठ
 र्घ्यं दद्याद्विलोचने हर्वासीमाभ्यां संपूज्य मानवः शुद्धयान्वितः सर्वसुकृतजन्मा स्यात्सर्व
 देवैस्तु वंदितः विद्यां प्राप्नोति विषयार्थी पुत्रार्थी पुत्रप्राप्नुयात् धर्मार्थी धर्मं प्राप्नोति क
 मार्थी लभते चत्तां मनसा यद्यदिष्टे ततस्तदा प्राप्नोति मानवः एवं पूजयेत् हर्वा भूतेशं सानु
 वः फलैः सप्तमजन्म पापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः कतो यदा सः सप्तम्यां शुद्धयाम् पूजयेत्

य ४२

योगविभूतस्वराणामितिप्रयत्नमेदोव्याख्यायतेत
दोनाज्जसावितिहूत्रेत्यक्तुंशक्यमित्याकारेस्थितम्
नवेतिविभाषानेतिप्रतिषेधोवेतिविकल्पःतदाह
निषेधविकल्पयोरिति विभाषास्तेरित्यादिभुम्
नियमपठिकल्पानुपपत्तिरिति तस्य निषेधो न समी
कालेविषयेपञ्चादिकल्पःप्रवर्तते शृणोवति प्रवा
येत्यादिपञ्चाशत्तैविकल्पःशृणोवतः शिषि
पठरित्यादीन् वचिस्वीतिनिस्यप्राप्ताविति वि
वेकः तत्रेहोक्तोप्यम इति शब्दः काकादिभ्यो
न्यायेनाभाभ्यामवर्धते स च पदार्थः विपर्य
सकृत तेन निषेधो विकल्पस्तत्र न वा शब्दादयोः
सही विभाषाशब्दादयो विकल्पः संता उभय
त्रविभाषार्थे चेदं सज्जम् प्राप्तिविभाषायामज्ञा
पविभाषायां न नास्मोपयोगः प्राप्तविभाषाया
भावांशस्य सिद्धतेन विभाषा श्रुत्यापत्तेर्भव
विधिनेन विधिरित्यत्रोपसर्गोक्तोः किं नृत्ति कर्मणि वि
प्रत्ययः येनेतिकरणोत्तीया न ल कर्त्तरि तस्याः कृ
हो गव्य लसावापात् न चोभयप्राप्तौ कर्मणीति नि
यमेन निर्वहः कर्मणी उक्तत्वेनोभयप्राप्तभावात्
तथा आज करणेन तैत्थैव करणो च परतंत्रम कर्त्त
यिष्टतस्यैव करणत्वात् एवं चेदत्तीया वापारतंत्र्य
लक्ष्यते न च एतत्तीयादाविकर्मादीनां पारतंत्र्यत्वात्
दीनां च परस्त्वस्त्वात् च वास्यादीनां मिव तस्य दीना
मिव स भवति किं नृत्ति कर्म तेन विशेषणमशब्द
नेन ज्ञात्मानस्य सज्जेति फलितं तदेतदाह विशेषण
तदेतस्येति स्वस्त्विति स्वरूपमिदं नृत्तैरतः न भ्य
ने एतत् इकांतादिकारुपात्तुं नृत्ति च पः न भ्यः
अयः समासप्रत्ययविधाविति हे. सोऽश्रित कृत्वा श्रि
तः नेह कृत्वा मुपाश्रितः नृत्तिभ्यः पक् नृत्त्या
गोत्रापत्यनाज्ञापकः नृत्तसोत्रनादिः श्रुतौ श्रुति
कादिनां भयपदवृद्धिः उगिहृत्तौति उगिहृत्तौ ग
हृत्तौ वज्रयित्वा उगिहृत्तौ गहृत्तौ वज्रयित्वा
प्राप्तेतिशामुल्ल महीतमतिक्रान्ता प्रतिमहती म
हृत्तौ कर्मोरादितैमुपसर्जनं विज्ञेति ज्ञेयोऽ
प्रवृत्तेरुगितश्रेत्तुमिदं ताज्जीप अत इज्ज दाहिः
न चेह सामर्थ्यात्तदंतविधिः अस्यापत्यमिः काम
इत्यत्र चरितार्थतात् न चैवं मिज्जेति त्वं मर्थमि
ति वाच्यम् तादादिभ्यश्चेत्यत्र पथाय यं तुज्ञा
हृत्ताभां चरितार्थतत् न चैवमपि ज्ञेय
गविनेत्यादावेता अत इज्ज स्वात् न तादिदिग्दा
वकारस्येहानर्थकत्वादिति चेन्न वार्त्ता गृहणे
र्थवद्गृहणपदविभाषायां नृत्तैव

अविधीयमानो गेति तेन इदमयं शब्द इत्यत्र त्रिमा
त्रकारो न भाति उदिचेति इहाविधीयमान इति
न संव्यापने उदिकरणसामर्थ्यात्तेन विधीयमा
नोप्युदितसवर्णनरहात्वेव कुहोऽश्रुः जगाद जेच
दे परोऽणकारो गेति व्याख्यानतो विज्ञेय प्रतिप
त्तेः अत इत्यादौ तपरकरणात्सिगाच्च यदि पूर्वो
स्यात्तर्हि तपरतामिहानयकत्वे स्यात् अकारस्या
नपत्तिन सवर्णग्राहकत्वात् एवं च तपरतादौ
चेन उपक्रमकारी यतीत्यादिवक्ष्यमाणो गुणः स
गङ्गते एवं च कारो कीति त्रिशतः संज्ञेत्यनुव्य
ते एतच्च न्यायसाम्यादुक्तम् वस्तुतोलकार
अकारग्राहकत्वे न कुत्राप्युपलभ्यते सूत्रा
रंभसामर्थ्यादिति सतिलसावर्षेण एकारेण तेकार
ग्रहणादौ करेण चौकारगुह्येण दौजितिस
रंभो वृथा स्यादिति भावः नापादनीयमिति ते
प्लावं प्लाव इत्यदौ ते अशसो रिति न प्रवर्तते
इति मूलतः सवर्णकरी भविष्यति यद्यपीति ग्रहण
कशास्त्रस्याद्याप्यभिष्यति रिति भावः एतच्चा
कः सवर्णदीर्घ इत्यत्र व्युत्पादाद्येष्टमः आह
ति अक्षराणां समाम्नाय उपदेशस्तत्रापि त
त्र भवः आक्षरसमाप्ताधिक्यः वृद्धेते दाना
दिति उज्ज्वल इति न भवतीति यद्यप्याक्षर
प्रक्षेपाभावे संयोगात् लोप इति प्रामोक्षे न ल
पे तत्तस्यास्ति ह्युत्पादतौ त्रसंयोगात् लोपो न
भवतीति वक्तुं शक्यं तत्तथापि कार्यकालं सं
शोपरे भाषामिति यद्वैत्रेयादिके तत्र मेव हि रंग
परिभाषयाः प्रवृत्ते रंतरगे न त्वेकैवैव हि रंगः
संयोगात् लोपो अस्ति इति मते दमस्तमिमे
के अन्ये तु संज्ञा पूर्वके विधिरानि सः इति लो
पस्य वाराणं कथं चित्कलं शक्यमित्याशये न ह
नैत्युक्तमित्याहुः विप्रचयामिति तत्र सपलक्षणा
विप्रचयाः विप्रचयाभ्यामित्यादौ तपिन संवति
हो ह इत्युपलक्षणात् एव यथा पुरित्यादौ अ
पो ह इत्याकारस्य वकारो नेति दिक् यदि तत्र वि
तमं व्यामित्यत्र ईषत्स्यष्टमित्यत्र ईषदित्यन्त
र्वर्त्य स्तराणां चेत्येव त्रनिवर्त्य ईषदिति तत्र

कु०
५५

र्णितः लोकानंदनद्रुमसखेनास्मिन्वनेस्थीयतां दुर्वर्षैः कठिनैरसारहृदयैराकांतमेतद्वनं तेह्य।
 न्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालावलीसंकुलानस्वान्येवकुलानि केवलमिदं सर्वदहेयुर्वनम्
 ७१ अत्र वेणुनाप रस्य रसं घर्ष संजातदहनसंकुलत्वदोषेणवननाशायदोषो वर्णितः दाना
 र्थिनो मधुकरायदिकर्णभालैर्दूरीकृताः करिवरेणमदांधवुद्ध्या तस्यैवगंडयुगमंडनहानिरे
 षाभृगाः पुनर्विकचपन्नवनेचरंति ७२ अत्र भ्रमराणां अलंकारतागुणत्वेन गजस्य तत्प्रति
 दोषो दोषत्वेन वर्णितः आघ्रातं परिचुं वितं परिमुहुर्लीटं पुनश्च वितं त्यक्तं वा भुवि नीरसेन म
 नसा तत्र व्यथां माकृथाः हे सद्रत्नतवेन देवकुशलं यद्वा नरेणोदशदंतः सारविचारणव्यस
 निनाचूर्णीकृतं नास्मना ७३ अत्र वानरस्य चापल्यदोषेण रत्नस्य चूर्णीनाभावो गुणत्वेन व
 र्णितः अत्र प्रथमचतुर्थयोरुत्ता सो न्वर्थः मध्यमयोश्च त्रिन्यायेन लाक्षणिकः ताभ्यां तौ
 यदि न स्पातामवज्ञौ लंकुतिस्तु सा खल्यमेवावुलभते प्रस्यं प्राप्तापि सागरम् ७४ मीलं।

रामः
५२

निजानुवी ६७ काठिन्यकुचयोः सुखं वांध्यः पादयन्त्रयोः निदंति च विधातारं त्वद्वाही ध्वरियोषि
 तः हृद तदभागं धनस्यैव यन्नाश्रयति सज्जनम् लाभोयमेव भूपालसेवकानां न चेदधः ६८
 कस्यचिदुल्लेखान्यस्य गुणो दोषेण दोषो गुणेन दोषो दोषेण गुणो वा यत्र वर्णने स उद्भासः
 द्वितीयाहु माद्यस्योदाहरणं तत्र पतिव्रता महिमगुणेन स्नानतो गंगायाः पावने त्वगुणो वर्णितः
 नः द्वितीयश्लोको द्वितीयस्योदाहरणम् अत्र राज्ञो वाही सुपलायमानानामरियोषितुं पादयो
 र्धावनपरिपंथि मार्दवदोषेण तयोः काठिन्यमसृष्ट्यर्थं कुचयोः सुखवतो धातुर्निद्यत्वं दोषो
 वर्णितः तृतीयश्लोकस्तृतीयचतुर्थयो रूदाहरणं तत्र सज्जनमहिमगुणेन धनस्य तदना
 श्रयणं दोषत्वेन राज्ञः कौर्यदोषेण तत्सेवकानां वधं विना निर्गमनं गुणत्वेन वर्णितम् अने
 नैव क्रमेणोदाहरणं तदगणि यदयं यथसंदोभादं सेनां सो निपीडितः एकः कृती मेदं गेषु
 यमंगं भुवो भरः अत्र नायिका सौंदर्यगुणेन तदंसनिपीडितस्य स्वासस्पृकृति त्वगुणो वा

कु०
५८

यतिविश्वमंभसा हंत हंत म हन्ता मुदारता ह२ यन्नादुपायसिद्ध्यर्थं साक्षात् लाभः फलस्य च निधंजनौ
 यधीमूलं स्वन्तासाधितो निधिः ६३ फलोपायसिद्ध्यर्थं द्युत्तमान्मध्ये उपायसिद्धिमनयेत्पसाक्षा
 त्फलस्यैव लाभोऽपि प्रहर्षणम् यथा निधंजनसिद्ध्यर्थं भूमिकां खननस्तत्रैव निधेर्लाभः यथा
 वा उच्चित्यप्रयत्नतः स्थितं मृगाक्षीपुष्पोद्यं श्रितवित्तपंगुहीतुकामाः आरोहं पदमदधा
 दशोकयथा वा मूलं पुनरपितेन पुष्पिता भूत् ६४ अत्र पुष्पग्रहणोपायभूतां रोहसिद्ध्यर्थं
 त्यदनिधानात्तत्रैव पुष्पग्रहणं लाभः इक्ष्माणा विरुद्ध्यर्थं संप्राप्तिस्तु विषादेन मू दीपमु
 द्योतयेद्वा वज्रावज्जिर्वीणा रावसः ६५ यथा वा रुचिर्गमिष्यति मविष्यति सुप्रभातं मास्वानुदे
 श्यति रुमिष्यति पंकजश्रीः इत्थं विचिंतयति कीशगते द्विरेफे हा हंत हंत न लिली गज उज्ज।
 हार ६६ एकस्य गुणदोषाभ्यामुक्ता सो न्यस्यतौ यदि अपि मायावयेत्सा ध्वी स्नात्वेतीध।

कुतार्थपरित्यज्य वसंतमुक्तस्य वनस्य दृशमना यिदृशितत्प्रतिविंबभूतार्थमात्रोपपन्नसहजलितालेका
 रः उत्कंठितार्थसंसिद्धिर्विनायत्नप्रहर्षणम् तामेव ध्यायते तस्मै निरुष्टासैव दूतिका पदे उत्कं
 ठादधा विशेषः सर्वेन्द्रियसुखास्तादोयज्ञस्तीत्याभिमन्यते तस्यामीधोससंकल्पो मुक्तं वा कवयो
 विदुरित्युक्तलक्षणतद्विषयस्य तदुपायसंपादनयत्नविनासिद्धिः प्रहर्षणम् उदाहरणं स्पष्ट
 म् मेघे मेघदुरसंवरं वनभुवः शमास्तमालदुर्मे नैकं भीरुरयं त्वमेव तदिमं राचे गृहं प्रापये इत्थं
 नंदनिदेशतश्चलितयोः प्रत्यध्वकुंजदुर्मे राधामाधवयोर्जयंति यमुनाकूलैरहः केलयः ६० अ॥
 जराधामाधवयोः परस्परमुत्कंठितत्वं प्रसिद्धतरम् अग्रे च ग्रंथकारेण तन्निबद्धमित्यत्रोदाहरणे
 लक्षणाजगतिः बां धितादधिकार्थस्य संसिद्धिश्च प्रहर्षणम् दीपमुद्योतयेद्यो वत्तावदभ्युदितो
 रविः ६१ स्पष्टं यथा वा चातकस्त्रिचतुरान्ययः कणात्प्राचते जलधरं पिपासया सोपि पूर

स्वरांत=दिः
अवां=दिः

निनादवत् योगियात्तवल्कः विमात्रसुप्रयोक्तव्यः कर्म्मारंभेषु सर्वस तिस्रः सार्धं सुकर्त्तव्यामा-
त्रास्तत्त्वार्थचिंतकैः देवता ध्यानकालेन ह्युत्तं कुर्यान्न संशयः तैलधारामिवादिन्न दीर्घघंटा
निनादवत् अवांजप्रणवस्यांत्यसंवेदसवेदवित् आद्यं यत्प्रक्षरं ब्रह्म त्रयीयाभिन्नप्रति-
ष्ठिता सगुणोऽन्यत्स्वित्त्वे दोषो वेदेन संवेदवित् छंदोगपरिशिष्टं स्वरितोदात्त एकाक्षरं ज
वेदे त्रैसर्ष्यादात्त एकाक्षरं ओंकारो यजुर्वेदे दीर्घोदात्त एकाक्षरं ओंकारः सामि संक्षिप्तोदा-
त्त एकाक्षरं ओंकारोऽथर्ववेदे उदात्तो नात्र संशयः बौद्धायनः अपि त्रि-
वैस्मात्पापात्प्रमुच्यते वस्तुमनः स्वदेहमरणं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिं ध्याननिर्मथना-
द्यं यथेष्टं निगूढवत् योगियात्तवल्कः ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्यास्यन्मामनुस्मरन् यः
प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिं अथ संधानक्रमणिकात्तत्र योगियात्तवल्कः ओंकारो
व्यादतिष्ठैव गायत्री सशिरस्तथा आपो हि एतच्च तिस्रः सक्तं चैवायं मर्षणं आदिष्टारं
क्षणां र्थसासायं प्रातर्दिने दिने स एषा स्वयं भुवा परं ब्रह्मणस्तन्मुखं स्मृतं गायत्री अगव-
उनीय परमैर्मन्त्राक्षरैर्यक्षणात् प्राणायामपुरः सरैर्व्यवसिना धिते मत्तायातकं मात्सर्यं

ओंकारः

वा प्रणवमेव

त्य=दिः

राम

सुडोमित्यादौ प्रयुज्यते तेन संयारियमाणं नियद्योक्तानि भवंति च सर्वमंत्राधियत्तेन उंकारेण न
 संशयः यन्मनमतिरिक्तं च यद्विद्वद्यदयस्त्रियं पदमेधममुदं च यात्रयामं च यद्भवेत् त
 तदोंकारयुक्तेन मंत्रेणाविकल्पं भवेत् छंदोगपरिशिष्टे यदोंकारमकृत्वा किंचिदारभ्य
 तेन द्वाजं भवति तस्मादज्जभीत उंकारं पूर्वमारभेत् सत्यव्यासः उंकारः स्वर्गद्वारं तस्मा
 त्सर्वस्वेव कर्मस्वादौ प्रयुज्यते छंदोगपरिशिष्टे उंकारपूर्वयोगोपासनं नयानि नित्यानि हि ५५
 प्राणतमानिकर्माणि दानयज्ञतपः स्वाध्यायजपध्यानसंध्योपासनप्राणायामस्तोमदै
 वयिज्यमंत्रोच्चारणवस्त्रारंभादीनि यज्ञान्यात्किंचिच्छ्रेयः तत्सर्वं प्राणवमुच्चार्य प्रवृत्तये
 न समापयेत् मनुः शकृत्तानपय्युयासीनः पवित्रैश्चैव पावितः प्राणयामैस्त्रिभिः पत्रस्त उंका
 रि रमर्हति योगियात्तवल्क्यः प्रजायते मनुवृत्तौ तेनोयास्ततस्तस्य व्रतार्थं तत्स्वयं भुवः गायत्र
 स्पभवेच्छंदोहाग्निर्देवतमुच्यते सर्वेषादौ प्रयुंजीत त्रिविधेष्टेव कर्मसु विनियोगः समुद्दिष्टः
 श्वेतो वर्ण उदाहृतः व्यासः प्राणवस्पत्राषिर्ब्रह्मा गायत्रे छंद एव च देवोऽग्निर्वाहति युचवि
 नियोगः प्रकीर्तितः एवमार्थादिकं स्मृत्वा तत उंकारमभ्यसेत् सार्धं त्रिमात्रमुच्चार्य दीर्घं घंटा
 तथा ५

वःस्वरितीति च योगियात्तवल्कः उत तस्य दिति निर्देशो ब्रह्मणः स्त्रिविधः स्मृतः ब्राह्मणस्ते
 न यज्ञाश्च वेदाश्च विहिताः पुरा तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः प्रवर्तने वि
 धानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनां तथा सिद्धानां चैव सर्वेषां वेदवेदान्तयोस्तथा अन्येषां
 मपि शास्त्राणां निष्ठाऽर्थोकारमुच्यते प्रणवाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे पर्युपस्थिताः वाङ्मयः
 प्रणवे सर्वतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् योगियात्तवल्कः आद्यं यत्तत्पक्षे ब्रह्म त्रयोपस्थि
 तिष्ठिता सगुह्यो न्यास्त्रिद्वेदो यो वेदैर्न स वेदवित् तथा एक एव तु विज्ञेयः प्रणवो योग
 साधनं गृहीतः सप्तसिद्धांते रितरे ब्रह्मवादिभिः वसिष्ठः चतुर्वेदोपि यो विप्रः स ह्यन
 ब्रह्मविन्दति तावद्भ्रमसंसारं यावद्ब्रह्म न विन्दति वेदभारभराक्रान्तः स वै ब्राह्मण
 गर्दभः यो वेदब्रह्मणोऽप्यन्तं विमात्राऽर्थं प्रतिष्ठति तथा मात्रार्धं परमं ब्रह्म मात्रास्वर
 विवर्जितं आचिन्त्य मय्ययं स ह्यन्ये निष्कृतं परमं पदं मनुः क्षरति सर्वा वैदिको नृहोति
 यजति क्रियाः अक्षरं त्वक्षरं ते यद्ब्रह्मा चैव प्रजायति वसिष्ठः यथा मतेन तत्प्रत्ययसा
 किं प्रयोजनं तथोकारविधिज्ञस्य ज्ञानतश्चिन्ने विद्यते योगियात्तवल्कः सर्वमंत्रप्रयोगे

यदंभस्तुप्रीतास्तेनास्यदेवता ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्च भवन्तीत्यनुष्णुष्मः गंगाचयमुनाचैव प्री
 येते परिमार्जनात् नासत्यदस्त्वौ प्रीयेते स्य ऐनासाष्टद्वये स्य ऐतोचनयुग्मेतप्रीयेते शशि
 भास्करो कर्णयुग्मेयवास्य ऐप्रीयेतेऽप्रनलानिलौ स्कंधयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥ ४४ ॥
 याज्ञवल्क्यः ४४ ॥ स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् तत्ते निष्ठीविते स प्लेपरिधानेऽश्रुपातने पंचस्वेते सुना
 चामेत् दक्षिणं श्रवणं स्य शोत् यराशरः अग्निरायश्च वेदाश्च चंद्रादित्या नित्यास्तथा सर्व एते
 हि विप्राणां कर्णेति दक्षिणे गंगा च दक्षिणे श्रोत्रे नासिकायां ऊताशनः उभयोः स्पर्शने चैव
 तत्क्षणादेव मुष्मति तथा अत्रैव ओंकारमाहात्म्यं अत्र योगियाज्ञवल्क्यः प्राणवाद्याः ॥
 नामत्राश्चतुर्वर्गफलप्रदाः तस्माच्च निःसृताः सर्वे प्रलीयन्ते च तत्र वै मंगलं पावनं धर्मसं
 र्वकामप्रसाधकं ओंकारं प्रथमं ब्रह्म सर्वमंत्रेषु नायकं प्रजापतेर्मुखोत्पन्नं तपः सिद्धस्य
 वै पुरा योगियाज्ञवल्क्यः पथा पूर्णपलाशस्य शंकुनैकेन धार्यते तथा जगादिदे सर्वो ओंका
 रेणैव धार्यते जपेन दहते पापं प्राणायामेन स्थामलं ध्यानेन जन्मनिर्यातं धारणाभिः प्र
 मुच्यते मनुः च हृदि श्च अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः वेदत्रयाग्निरदुरुद्ध

क्लृप्तादाचक्षुर्नैकमोदधे॥३५॥ प्रथमेनासमासज्ञशैलरंध्रानुसारिणो॥ स्वरेणोवाचमग
 वानपरिमृजार्णवधनि॥३६॥ पुराणास्य कवेस्तस्ववर्णस्यानसमीरिता॥ वमृवंकृतसं
 स्काराचरितार्थैवभारती॥३७॥ वमोशदशनज्योत्स्नासाविभोर्वदनोदुता॥ निः
 र्घातशेषाचरणाङ्गमैकोद्वेषवर्तिनी॥३८॥ रामश्री॥ ज्ञानेवोरहसाकांतवनुभाव
 पराक्रमो॥ पुंगिनांतमसैवैभौगुणैषधममधममो॥३९॥ विदितं सप्यमानंचैतेनैतिसवतगयोपुम
 कामेपनतिष

ओं ५
 रं
 वं
 २४ १०

२९६

वासाधोर्द्वयमेनसा ॥ ४० ॥ कार्येषु चैककार्यत्वादर्थोस्मिन्नवप्रिया ॥ स्वयमेवोद्विक्ता
 वान्तो मेः सारथ्यं प्रतिपद्यसे ॥ ४१ ॥ सासिधारापरिहृतेः कामेव कस्य तेन मे ॥ स्याद्विज्ञो
 दशमो मूर्ध्नीलव्यो शरवरक्षसा ॥ ४२ ॥ स्रष्टुं वराति सर्गं क्षेमयात स्य दुरात्मनः ॥ ४३ ॥
 धा न्यारुहं रिषोः सद्यं च दनेनैव भोगिनः ॥ ४४ ॥ तारं तपसां प्रीतं यया चेसद्विराट्क्षसाः ॥ देवा
 शर्गा ध्वं त्यं मर्त्येष्वं स्यापराश्रयः ॥ ४५ ॥ सौ हंटा सरथिभूत्वारणभूमेर्वलिदमं ॥
 द्व

रप्प
 २४

करिष्यामि शरैः स्त्री ह्योस्तद्विधैः कमलोच्चयं ॥ ४५ ॥ अचिरात्तज्जन्मिर्भागं कल्पितं विधिवत्पु
 नः ॥ मायाविम्विर्नालीटं मादाश्वधोनिशम्यै ॥ ४६ ॥ वैमानकाः पुण्यकृतं स्पृशन्तु मरु
 तौषधिः ॥ पुष्पकालोकसंदोभं मेधावरणतमरा ॥ ४७ ॥ सोऽयध्वे सुरवंदीनां वेणी
 बंधाश्चैवितान् ॥ साययंततपोलस्यवलात्कारकचक्रैः ॥ ४८ ॥ रावणावगदत्तात्
 मित्तिवार्गं मत्तेन सः ॥ अभिव्यमस्त्यायं कसमेषां क्षिरोदधेः ॥ ४९ ॥ ॥

२९७

ॐ ई
रं
वं
१०
८५

798

पुरदूतप्रभक्तयः सुरकायोद्युतं सुराः अंशैरनुययुर्विष्णुं पुष्पैर्वायुं मित्रिदुमाः ॥ ५० ॥
प्रपन्नस्पविशां पत्तुरंते का म्यसक मीणाः ॥ पुरुषः प्रवभूवां मे धिस्मयेन स दंतिर्निजो ॥ ५१ ॥
देमपात्रगतं देभर्मा दधानः ययश्चक्रुः ॥ अनुप्रवेशा दीघस्य पुंससेनां पिदुर्वरुम्
॥ ५२ ॥ युगम् ॥ प्राजापत्यापनीतं तं देवो पुत्रम् सीत पः ॥ ह्ययैव ययसो सार मां वि
ष्कृत्तमुदन्वता ॥ ५३ ॥ पुनेन कपितारज्ञो गुणां सस्यो न्यदुर्लभाः ॥ प्रकृतिर्कमेत च

राम
८५

ग्राम्योवर्करसरुणः पशुः^१ ^{सिकारनाम} आछोदनं मग वं स्या^२ दारवेदो मगया स्त्रियं^३ ^ध दक्षिणारुर्लुष्वयो^४ ^{सवरा मगस्य}

गादक्षिणे^१ म्मी^२ कुरंगकः^३ ^{चौरनाम} चौरै^४ कागारिकस्तेन दस्युतस्करमोषकाः^५ प्रतिरोधपरास्कंदिपट

^{योरावरी आहते} चरमलिम्बुचः^१ ^{चौर} चौरिकास्तेम्यचौर्ये^२ चस्तेयं लोपुतुतद्धनं^३ ^{चौराणां} वीतंससत्पकरणं^४ वंधनेमगप

क्षिणं^१ ^{वावरि} उन्माथः^२ कटयंत्रं स्या^३ बागुरामगबंधिनी^४ ^{रसानाम} शुभ्रं वराटकः^५ ^{वटः वटं} स्त्राचरजुस्त्रिषुवटीगुणः^६

उघटनं यटीयंत्रं सलिलोद्यहनं प्रहेः^१ पुंसिवेमा^२ वापदं^३ ^{रुद्र} सूत्राणि नरितंतवः^४

जिसकरिकैवुराया
होयाकवजो
कयो २

वाणि^१ मृत्युतिः^२ स्त्रियौ तु म्ये^३ पुस्तं लिप्पादिकर्मणि^४ ^{गुडा} पांचालिका पुनकास्या^५ ^२ दस्युदंतादिभिस्तुता^६

^{वृणनक्रियाकानाम} मांडयाशा इति ख्यातस्य

गलवक्षिमेरिवैजार वाहणी
 सेंदुक ४
 पिटकः पेटकः पेडामंजूषा पविहंगिका भारयष्टिसदाने विशिक्तं काचोयपाडुका
 चिक २
 जुतीपजार ३

पादूरूपानत्त्रीसैवांनुपदीनापदायतता नक्षीबक्षीवरत्रास्यादंश्वादेसाउनी
 चर्मनाडी
 काटी ३
 कसोटी २

कशा २ चांडालिकातुकंडोलवीणाचंडालेवध्वकी नाराचीस्यादेवशिकाशाणस्त
 रूपावतरणा १
 धातुगला २

निकषः कषः वृश्चनः पत्रपरशुरीषिकातूलिकासमे तैजसावर्तनीमूषाभस्त्रा
 चित्रवरावरादी कूची ३
 वशोया ३
 वरमा २
 दरजीकरणा २
 कुहाडी २
 नुसारकीधोव ३
 लोकीधोव ३

चर्मप्रवेसेविका आस्फोटिनावेधनिकाक्षपाणाकर्तरीसमे वृत्तादनोवृत्त
 दोकीलोहकी २
 करोत २
 च माकीचर्मकीजार २
 नोहमूर्ति २

भेदीटंकः पाषाणादारणाः ककचोश्चक्रपत्रं स्यादराचर्मप्रभेदिनी शूर्मीस्वू

गायः प्रतिमा^१ शिल्पं कर्म कलदिकं[॥] प्रतिमानं^३ प्रतिविं^१ प्रतिमा^३ प्रतियातना^१ प्रतिष्ठा

या प्रतिरुतिरर्थापुंसि^३ प्रतिनिधि^३ रूपमोपमानं स्यात् वाच्यलिंगाः समस्त^३ लयः^१ समरदमारभ्य जमानरादपयता सिषु

सदृशः सदृशः सदृक् साधारणः समानं^३ अस्करुतरपदेत्वमी^३ निभसंकाशनी

काशप्रतीकाशौपमादयः^३ कर्मण्यातुविधाभत्याभतयोभर्मवेतनं^३ भरणं भरणं

मूल्यनिर्वेशः^३ परा^३ इत्य^३ पि^३ सूरारुतिप्रिया^३ रूनापरिश्रुद्धरुणात्मजा^३ गंधोत्तमाप्र

सन्नेराकाद्वर्षः^३ परिश्रुतां^३ मदिराकस्पमद्ये^३ चाप्यवदंशस्तुभत्तरां^३ शुद्धापानं

मद्यपानकरिकेपीसते
किमुपीइतिसकार

नरुमद्यपान
करीये

मद्यकापियात्ताप केवारसभनानेकिरुसरीवार
बहुडकिरियातिसकिरशोकानाम्

प्रतोद्वमद्यस्या

802

८३

मदस्नानं^३मध्वारामधुक्रमाः^२मध्वासवो^३माधवको^२मधुमा^३ध्वीकर्म^२द्वयोः^३मे

रेयमासवः^३सीधुर्मदकोजगलः^३समो^३संधानं^३स्पार्दभिषवः^३किश्वं^३पुंसितुनग्नहः^३

कारोत्तमः^३सुरामंडं^३आपानं^३पानगोष्टका^३चषको^३स्त्रापानपात्रं^३सरको^३प्यनुतर्षणं^३

धूतो^३क्षदेवी^३कितवो^३क्षधूतो^३द्युतक्षत्समाः^३स्युर्लभकाः^३प्रतिभुवः^३सभिकाद्यु

तकारकाः^३द्युतो^३स्त्रिया^३मक्षवती^३कैतवं^३परा^३इत्यपि^३परा^३क्षेषु^३ग्लहो^३क्षास्त

देवनाः^३पाशका^३श्रुते^३परिणायस्त^३शरीणां^३समंता^३नयने^३स्त्रियां^३अष्टपदं^३

७८

^{मोती} कौ^{गुली मृगा}पविद्रुमः पुंसि प्रवालं पुन पुंसकं^२ रत्नं मणि^२द्विपोरश्मजातौ मुक्तादि कै^३पि च स्वर्णं स
वर्णं कनकं हिरण्यं हेमं हटकं^३ तपनायं शातकुंभं गंगेयं भस्म कवुरं^३ चामाकरं जातसू
^{सुहना}पंमहारजतकांचने रुक्मं कार्तस्वरं जांबूनदर्मपट्टा पटो^३ स्त्रियां अलंकारं सवर्णं यच्च
गाकनकं मित्यं^३ दुर्वर्णं रजतं रूप्यं खड्गं^३ श्वेतं मित्यं^४ पि^३ रतिः स्त्रियां^३ मारकूटो न स्त्रि
यामं यताम्रकं^३ मुचं न्नेत्रमुखं व्यष्ट^३ वरिष्ठं दुर्वराणि च^६ लोहं स्त्री शस्त्रं तांतीयां पि^३
उं कालायसायसा^३ अश्मसारं^३ यमं दूरं सिंहशर्मपित्तमले^३ सवर्णं रजतं ताम्रं रतिः कां स्य

वसुविस्तौ हेमोत्ते कुरुविस्तस्ततत्यले उ० नोस्त्रियां पले शतं भारेः स्याचिंशतिस्तनाः आचितो

रपेयहप्रधलीवा

भारः स्युः शाकटो भार आचितः कर्षपणः कार्षिकः स्यात्कार्षिकेताम्रिकेपणः प्रस्त्रिया मा०

केजोगोपारीवाते निजुंचकः जुडुवेः प्रस्त्रे इत्याद्याः परिमाणार्थकाः एयक अंशसुरीयपा

चतुर्थीशस्य३

देः स्यादंशभागो तु वंदकः इव्यं वित्तं स्यापतेयं रिक्ता मकं धनं वस्तु हिरण्यं इहिरां च मर्म धरे

सुवर्णप्ररुपणा
वर्णयेहोहिप्र
यवादेहोहिउ

विभवानरि स्यात्कोषप्रहिरण्यं च हेमरूपे दत्तास्ते ताभ्यां यदन्यत्तत्तु कं पं रूपं तद्वयं मा

नीलमणि

हत्तं गारुत्मते मरकतमं उमगर्भो हिरण्यमणिः शोणितं लोहितं पद्मरागो यमोक्तिनं

प्रारक्तमणि

४०५
 सिद्धे लोका प्रभवेऽप्येत ॥ ५४ ॥ स तेजो वै ह्यवन् पत्न्योर्विभजे च स्संज्ञितं ॥ द्वावापयिष्यो पुत्रपुत्रौ मे
 हर्षतिरिवोत्तयं ॥ ५५ ॥ प्रचिन्तितस्य कौशल्योऽपि जाके कथं वेशजा ॥ पुनः संभावितांताभ्यां सुमि
 त्तमैश्छदीश्वरः ॥ ५६ ॥ तेवद्वृत्तस्य चित्तं ज्ञेयं त्वोपपत्तुर्महीदितः ॥ चतुरङ्गं ह्युभागाभ्यां ताम
 ये जयतामृते ॥ ५७ ॥ सोऽदिप्रणयवर्त्तसीत्यतः त्वोरुमयोर्विभुमरी वारुण्यं वसदनिष्पदः
 लेखयोः ॥ ५८ ॥ ताभिर्गर्भः पुत्रभूत्येदं धृदेवंशसंभवः ॥ सोऽभिर्विवनाडीभिर्दत्तारण्याभिर्ममा

ॐ ७
२० १०
३०
८६

११ तर्गतपालारंभं
पासातः

806

पः ५८ समप्रोयनसत्वास्तारेजुरीषांडरत्विषः ॥ पुं तर्गतपालारंभासस्यानामिबसंपदः
'२६३' ॥ ६० ॥ गुप्तरौत्मानं सर्वास्त्रेषु घामनैः ॥ प्रक्षिरा रवगदाशाङ्ग वक्रलंछितमूर्ध्निभिः ॥ ६१ ॥ हेम
पत्रप्रभाजालैर्गगने च वितम्बता ॥ ३ ॥ स्तेस्मसुपर्णे जिवे ग कश्यपयो मुचा ॥ ६२ ॥ विभ्रत्पां कौ
सुभं न्यासं स्मनां तरविलं विने ॥ यर्धुपास्यतलस्माच्च यद्गुज न दस्तया ॥ ६३ ॥ कृत्ताभिषेके
दिव्यायानि सानसि सप्तभिः ॥ वृक्षार्थिभिः परं वृक्षगणद्विकं यत्तस्मिन् ॥ ६४ ॥ ताभ्यः सप्तपावि

11/11/11

राम
८६

कौस्तुभ

दशरथः

धारस्वप्नान्मुत्ताप्रीतोक्षिपार्थिवम्॥¹⁵⁸मिनेतेनार्थमात्मानं गुरुतेन जगद्गुरोः॥६५॥ विभक्तगामा

विभुस्सासामेकः कुक्षिर्घनेकधा॥^{मौशल्या}उवाच॥ प्रतिमापुं द्रुप्रसन्नानामयमिव॥६६॥ प्रथाप्रम

क्षिपीराज्ञः प्रसूतिसमये सती॥ पुं पुत्रं तमीयदं लभेनक्तं ज्योतिरिवोषधीः॥६७॥ राम इत्यं

धिरामेणवपुष्पात् स्पन्दितः॥ नामधेयं न पश्येज्जगत्प्रथममेतलं॥६८॥ रघुवंशप्रदी

पेननेनी प्रतिमतेजसा॥ रक्षा गुरुगतादीनां पुत्रादिषां भवन्॥६९॥ शय्यागते

807

श्री ८
 १०
 १०
 २०
 २०

नयमेणमाताशातेदरीवमौ॥ होकतांभोजवलिनाज्जाद्वीवप्रार॥ ३० केष्वा^{कृष्ण}नयो^{के}भर
 तोनामशीलवाना^{प्रज्ञे}लक्ष्मणशत्रुघ्नोसुमित्रासुषुवेर्यमौ॥ सम्पर्गमसनाविद्याप्रबोधविनयार्थि
 व॥ ३२॥ निर्देम^{मम}वत्स^{वत्स}र्वमाविष्कृतगुणंजगत्॥ पुनर्गोदिवहिसर्गेगांगनंपुरुषोत्तमं॥
 ३॥ तस्योदयेचतुर्मूर्तेः^{मूर्तेः}कोलस्यश्चकितेश्वराः॥ विरजस्केनमस्वद्विदिशउद्दिशिताइव॥ ३४
 लशानेरपधूम^{धूम}चाप्रसन्नत्वादिवाकरः॥ रत्नोविप्रहृतावास्तामयविद्वद्भुचाविव॥ ३५॥

४०८

राम
 २०

॥ दशाननकिरीटभूक्तद्वेष्टाक्षसप्रियः ॥ मणिव्याजेनपर्यस्ताष्टपिष्वांसंभुविंदवः ॥ ७६ ॥

पुत्रजन्मप्रवेशानांतुर्प्राणांतस्सपुत्रिणः ॥ प्रादंभं प्रथमं यकुर्देवदुंदुभयोदिति ॥ ७७ ॥ संतान

कस्यैवद्विर्भवनेतस्सपेक्षी ॥ सन्संगतोपचाराणां सैवादिचनार्भवत् ॥ ७८ ॥ कुमा

राकृतसंस्कारास्तेधात्रीस्तन्यपापिनः ॥ प्राग्देनां नैवात्मसंवेदुरेवितुः ॥ ७९ ॥ स्वादि मा

कैविनीतत्वंतेषां विनयकर्मणा ॥ ममृषीमरुजंतेतोदुचिर्वैवदुचिर्भुजो ॥ ८० ॥ परस्परवि
ग्रजे च

३०
 २०
 २०
 २०

810

द्वाकोतद्वोरनधकुलं ॥ अलमुद्योतयासासुर्दवारणमिर्वर्तवः ॥ ८२ ॥ समानेपिदिहोभात्रेय
 योभोरामलद्वारो ॥ तथाभरतशत्रुघ्नोपीत्पादं वभूव ॥ ८३ ॥ तेवोद्योरोस्वविभदेतद्वयो
 कदाचन ॥ यथावापुविमानसोर्यथाचंद्रसमुद्रयोः ॥ ८४ ॥ तेप्रतापोप्रतापोपस्तेजसा
 प्रप्रवेण्य ॥ मनेनद्रुनिदाघातेशाभादिवसारव ॥ ८५ ॥ सचतुर्द्वीवभोवास्तः प्रसव
 धवीयते ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामवतारं रवांगवान् ॥ ८६ ॥ गुरोरा राधपमासुस्तेगुरुं

राम
 ७

स्वत्सवा ॥ तमेकंचतुरंतेसंरत्नेरिवमहार्णवाः ॥ ८६ ॥ सुरगजशवदंतैर्भग्नदेव्या
 सिधारैर्नयशवपणवंधैर्व्यक्तयोगैरुपायैः ॥ दुरिरिवदृग्दीर्घैर्देगर्भैर्शोस्तदी
 यैः पतिरिवनेपत्तीनातेऽश्रकासेचतुर्भिः ॥ ८७ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये
 विकलिपसक्तौ मयार्णवोत्तापदशमः सर्गः १० ॥ कोशिकेन सकिलक्षि
 तीस्वरो वाममधरविद्यातज्ञातये ॥ काकपक्षधरमेत्ययाचितस्तत्रसंदि

ॐ
२०
८

मेदिनीपति

812

नवयः समीक्ष्यते ॥ १ ॥ कथं तच्च मपि ह्यवर्णमा कृतं दिदेश मुनये स
तत्प्राणं ॥ मय्यस्य प्रणयिनां रघोः कुले न च दन्पतं कदाचिदर्थिता ॥ २ ॥ या
वदादि शिष्या^{नि} र्थिवस्तपो निर्गमाय पुरमार्गसंक्रियां ॥ तावदां शुचि
हिता मरुत्तरवेः सांद्रपुष्पजलवर्धिभि^{र्घ}ने ॥ ३ ॥ तौ निदेश करणोद्यतो
पितृद्विनी चरणयो निषेत्तनुः ॥ भूयते रपितयो प्रवत्स्यतो न स्रयो रपरिवाय्यचि

ॐ

राम

दवं ॥ ४ ॥ लक्ष्मणानुचरमैव राघवं नेतुं मे छद् विरिन्त्यसौ नृप ॥ प्राशिषं प्रयुः
 युजेन वाहिनीं साक्षिरक्षणाविधौ न योक्षमा ॥ ५ ॥ तौ पितृर्नयनं नवा रिणा
 किंचिद्दक्षितशिरवंडिकावुभौ ॥ धन्विनौ नरिषि मन्वगच्छतौ पौरद्विक्लतमा
 र्गतोरणौ ॥ ६ ॥ मातृवर्गचरणस्य प्रोमुनेस्तौ प्रपद्य पदवीं महेजसः ॥ रेजत्तु
 र्गतिवशात्प्रवर्तिनौ भास्करस्य मधुमाधवा विव ॥ ७ ॥ वीक्षितालमैतयोर्ग
 र्गतत्प्रसुतरां महेजसः कोशकस्य पदवीमनुकृतौ ॥ ८ ॥ तत्रां प्रतिदिशं वि
 वस्वतः प्रस्थितस्य मधुमाधवा विव ॥ ७ ॥

ॐ २
२०
२००

814

तं नये शिरो शवाद्युपलभ्य शोभते ॥ तोयदागमश्चोद्यमिद्ययोनामधेयशुद्धं विचे
ष्टितं ॥ च ॥ तोवलातिवलयोः प्रभावतो विद्ययोर्पथिसुखप्रदिष्टयोः ॥ ममृतं
नमणिकुट्टिमोक्षितो मन्त्रपार्श्वपरिवर्तना विव ॥ छ ॥ पूर्वज्ञातकथनेः पुरा
विदः सानुजः पितृसरस्वराद्यवः ॥ उ ह्यमानश्च वासुनोचितपादधारमपि
नव्यभावयन् ॥ १० ॥ तोमरांस्तिरसावद्भिर्बुभिः कृजितैः श्रुतिसुरैः पतत्रिणः

राम
२०
राम
राम

वायवः सुरभिपुष्परेणुभिः स्थापयाच जलदाः शिखेवरे ॥ ११ ॥ नां भसां कमलप्रोभि
 नां तया शारिवनां परिश्रमदिदां ॥ दर्शनेन लघुना यथा तयोर्वीतिता पुरुं भयोस्तप
 स्विनः ॥ १२ ॥ स्यात्तदगधवपुषस्तपोवनं प्राप्य दाशरथिं सत्कामुकिं ॥ विग्रहेण
 मदनस्य चारुणासौ भवत्प्रतिनिधिर्न कर्मणा ॥ १३ ॥ तौ सुकेतुः सृजया खिलीक
 तैकोशकाद्विदितस्तथापयि ॥ नित्यतुः स्पल निवेशतादिनी लीलये वैधनु

815

ॐ ३
१०१

86
षीप्रधिज्यन्ता ॥ १४ ॥ ज्यानिनादमनगुद्धतीतयोः प्रादुरसवदुलक्षयाधिविः ॥ ताड
कानरकपालकुंडलाकालिकेवनिविडावलाकिनी ॥ १५ ॥ तीव्रवेगधुतमार्गह
क्षयप्रितचीवरवसास्वनोग्रया ॥ अभ्यभाविभरताग्रजस्तयावात्त्ययेचपित्त
काननोत्थया ॥ १६ ॥ ३ द्यतैकभुजयष्टिमायती श्रीगिलंविपुरुषां त्रमेखलं
तां विलोक्य वनिता वद्येष्टां पत्रिणा सरुमुष्मा मोचराद्यवः ॥ १७ ॥ यच्चकारवि

१४
१०१

चिरंशिलाघनेताडकोरसिसंरामशायकः॥ प्रप्रविष्टविषयस्पर्द्धासांदारतामंगम
 दंतकस्यत्तत्॥ १८॥ वाणमिन्नदृष्टयातिपेत्तुषीसास्वकाननमुवंनकेवलं॥ विष्ट
 ज पत्रयपरायस्थिरांरावणश्रियमपिर्व्यर्कपयत्॥ १९॥ राममन्मथशरेणाता
 दितः दुःसहेनदृष्टयेतिशाचरी॥ गंधवद्रुधिरचंद्रनोदितजीवनेशवसर्तिजः
 गामसा॥ २०॥ नैऋतमथमंत्रवन्मुनेः प्रापदहोमवदानतोषितात्॥ ज्यो
 घ

जै. ४
रु. चं
१०२

818

तिरिधननिपातिभास्करात्सूर्यकांतश्चत्ताडकांतकः ॥ २१ ॥ तैः शिवेषु वसतिर्गता ध्वभिः
सायमाप्रमत्तस्वर्गस्थता ॥ येषु दीर्घतयशः परिग्रहो वासवक्षणा कलत्रतां ययौ ॥
२२ ॥ प्रत्ययघत्तचिराय यत्पुनः चारुगोत्तमवधूशिलामयी ॥ स्ववपुः स किल
कल्मषधिदो रामपादरजसामनुग्रहः ॥ २३ ॥ वामनाप्रमपदंततः परं पावतं
श्रुतं ये रूपेयिवान् ॥ उन्मना प्रयमजन्मचेष्टितान् त्यस्मिन्निधिं भवभूवराद्यव ॥

राम
१०२

२४॥ प्राससादमुनिर्नात्मनस्ततः शिष्यवर्गपरिकल्पताद्गणं॥ वद्रूपत्वावपु
 षंजलिदुर्मंदर्शनोत्मुखमगंतपोवनं॥ २५॥ तत्रदीक्षितं मथिररक्षतुर्विघ्नतोद
 शरथात्मजोशरैः॥ लोकं^६मंतमहाः क्रमोदितोरस्मिभिः शशिदिवाकराविव॥ २
 ६॥ वीक्ष्यवेदिमथरक्तविंदुभिर्विघ्नीवययुभिः प्रदूषिताम्॥ संभ्रमोभवदु
 षोऽथकर्मणामिच्छिजां^{स्वदिर} च्युतविंककत^{सरोपा}श्रुचौ॥ ३॥ अन्मुखः सपदिलक्षणाग्रजो

॥२७॥

५
१०३

वाणामाश्रयमुखात्तमुद्धरन् ॥ २८ ॥ रक्षसाक्लमपश्यद्वरेण धूपक्षपवतेरितध्व
ने ॥ २९ ॥ तत्रयावधिपत्नीमस्वद्विषांतौ शरव्यमकरोत्सनेतरान् ॥ किंससोरगवि
सर्पिविक्रमोरात्रिलेषुगरुडः प्रवर्तते ॥ ३० ॥ शस्त्रमुग्रजवमस्त्रकोविदः संदधेः
धनुषिवायुदेवतं ॥ तेनशैलगुरुमर्ष्यपादुरत्पांडुपत्रमिवताडकासुतं ॥ ३१ ॥
यः सुबाहुरितिराक्षसोपरस्तत्रविस्तर्ष्यमायया ॥ तंदुरप्रशक्लीकृतंक्ष

१०३

१०३

॥३१॥

तीपक्षिणां व्यभजदंश्च माद्रुहिः ॥ इत्यपास्तमखावधुयोस्तयोः सांयुगीनर्मभिर्न
घविक्रमं ॥ ऋत्विजः कुलपतेर्यथाक्रमं वाग्यतस्य निरवर्तयत् क्रियाः ॥ ३२ ॥ तौ प्र
णामवलकाकयद्वर्कोभातराववभृषलुत्तमुनिः ॥ प्राशिषामनुपदं समस्यरा
दृभपाटित्तलेन पाणिना ॥ ३३ ॥ तिन्यमंत्रयत्तसंभक्तक्रतुं मेघलः ॥ समिधिलं विज्रं
शी ॥ राघवावपि निनयविश्रंतौ तद्रुः श्रवणजं कुत रूलं ॥ ३४ ॥ राघवान्वित्तुप

ॐ ह
र.
वं
१०४

822

स्थितं मुनिं तं निशम्य जनको जनेश्वरः ॥ अर्थः कामसहितं सपर्ययादेहवद्भूमिवर्धमं
मभ्यगात् ॥ ३५ ॥ तौ विदेहनगराधिवासिनीं गांगतां विवदिष्वः पुनर्वसुः ॥ पश्य
तां नृपसुतौ स्मामन्यते पद्मपत्तमपि चेतो मनः ॥ ३६ ॥ पृथक् संवसते क्रियाचि-
त्तं
धौ कालकिं कुशिकवेशवर्धनः ॥ राममिच्छसन् दर्शनोत्सुकं मैथिलाय कपयां व
भूयसः ॥ ३७ ॥ तस्य वीक्ष्य ललितं वपुः शिशोः पार्थिवः प्रथितवेशवर्धनः ॥ त्वं विधिं

त्वं

राम
१०४

८१

रदासेयदासगोप्यकचेटकाः ^{पालकनाम} नियोज्यकिंकरप्रेष्यभुजिष्यपरिचारिकाः ^{प्राज्ञसीपुरुषकेनाम} पराचितपरि

स्फंदपरिजातपरैधिताः ^{चतुरनाम} मंदस्फंदपरिमजः ^६ ग्राहस्पः शीतकोऽलसोऽनुष्मः ^६ दक्षेच

तुरपेशलपटवः ^{चंजलनाम} सूक्ष्मनउष्मश्च ^६ चंडालप्लवमातंगदिवाकीर्तिजनंगमाः निषादश्च

पचावंतेवासिचंजालपुक्साः ^{लुब्धकना ६} भेदाः किरातशबरपुलिंदाम्लेक्षजातयः ^{कुतानाम} आधोमगव

धाजीवोमगयुर्लुषकोपिसः ^६ कौलेयकः सारमेयः ^२ ऊकुरोमगदंशकः ^{कुती} श्रुनकोभषकः

श्वास्पार्दलर्क्षस्तसंयोगितः ^३ श्वाविश्वकदुर्मगयाकुशलः ^२ सरमाश्रुना ^२ विचुरः ^२ मूकरो ^२

सिकारकाकुता

^{भेजवाला} ^२ लः स्यादेजजीवादेवाजावातुदेवलः ^{पुजारी} ^२ स्यान्मायाशवरा ^{मायावी} ^२ मायाकारस्तु प्रातिहरकः ^२ शैलानि ४२५
^{नटूचा} ^६ नस्तु शैलूषाजायाजावाः ^{वदिवशेषाः} रुद्राश्चिनः ^२ भरताइत्यपिनटाश्चरणास्तु कुशीलवाः ^२ मादंगि
^{पषावजी} ^३ कामौरजिकापाणवादास्तु पाणिघाः ^{ताथवजावे} ^२ वैराध्याः ^{योवैसिलीवजावे} स्फुरैराविकाबीरावादास्तु वैरिकाः ^३ जी
^{चिजीमार} ^३ वांतिकः ^{पोनालीघैरहैसिकारवीधि} शकुनिको ^२ वैतसिकः ^{कसाई} नौटिकश्च ^३ मांसकश्च ^३ समंत्रयं ^३ भ
^३ तको ^३ भ ^{मजूर} तिभुक्कर्मकरो ^४ वैतनिको ^४ पिसः ^{काहा} ^३ वार्तावहो ^{योभारलेचले} वै ^३ बधिको ^३ भारवाहस्तु भारिकः ^३ विवरुः
^{गवार} ^१ पामरोनीचः ^१ प्राकृतश्च ^१ पृथक्जनः ^१ निहानो ^१ गपसदो ^१ जाल्मः ^१ दुधकश्चैतरश्च ^१ सः ^१ भ ^१ त्येदासे

३२ मा.नो.१ कुमाह १ योचनाकरैतिसकानमपु३२ जुनाहा
श्रीमानकारस्तमानिकः^२ कुंभकारः कुलावः^३ स्यात्संलग्नं उस्तनेपकः^३ तंतुवायः कुविंदः^२

८. स्यात्तुन्नवायस्तसोचिकः^२ रंगाजीवश्चित्रकरः^२ शस्त्रमार्जुगसिधावकः^२ पादू रश्मिका
दरजी बीवा शिकलीगर २ चमार

योगहीजालिकैसो २ त ३ रः स्याद्योकारो लोहकारकः^२ नाडिंधमः स्वर्णकारः कलादोरुक्मकारके^४ स्याच्छंखिकः कां

योगशंखकीचूडी वराय २ ३ वविकः शोल्चिकसाप्रकुट्टकः^२ क्षेपकः संवाहकोगमर्दोनात्रैशिकोमणिकारकः^२ तत्तातु

बाईकिस्त्वथारथकारप्रकाष्टतट ग्रामाधीनोग्रामतत्तः^१ कौटतशोऽनधीनकः^२ चुरि

मुंडिदिवाकीर्तिनापितांतावसायिनः^४ निरुजकः स्याद्वज्रकः^२ शौंडिकोमंडहारकः^२ जावा
न नार् २ धोवी २ कलबाल

पिप्पलमूलेन ३३

देवं^१ गंधिकं पिप्पलमूलं चटकाशिर इत्यपि

गोत्रोमी भूतकेशो नापत्रांगं रक्तचंदनं^२ त्रिक

सुखे पीप्य निमिरचा काचूर्ण

हरजिवहेजा आमलाचूर्ण २

दुग्धपूषां ब्योषं त्रिकलातु फलत्रिकं

शतिवैश्यवर्गः ऋद्रां वरवर्मां वृषलां

चंडा नैषावं
मर्यादा कृत्ये
राक्षसे तवे सं
कीर्ति वरासिंकरा
इत्यर्थः ३

जघनज^४ आचंडा लातु संकीर्णं प्रवष्टकरणादयः

ऋद्रा विशोक्त करणोऽवष्टो वैश्या

मृजायां वैश्येन यः
जनितः संकरा इत्यु
च्यते ३

हस्त्रियेण मृशया यः जनितः संकृतः

हस्त्रियेण ब्राह्मण्या यः जनितः संकृतः

द्विजन्मनोः^३ ऋद्रा हस्त्रिय यो रंगो हस्तार्थं ऋद्रयोः स्तुतः

ब्राह्मणो हस्त्रिया स्तुतः स्तुतः

ऋद्रा वैश्याया यः
जनितः संकरः

वैदेहको विराः^१ रथकारस्तु माहिष्यात् करिणं यस्य संभवः

स्वाचंडा त्वस्तु जनितो ब्रह्म

वैश्येन ब्राह्मणं
जनितः संवेदेहकः २

कारीगरनाम

शिल्पिभिः

मिहतरिनाम

माहिष्येण करणं
यः जनितः संकरः

राणां वृषत्नेन यः कारुः शिल्पी संहते स्ते द्वयोः श्रेणिः सजातिभिः

कुलिकः स्यात्कुलश्रे

ब्राह्मणाभिस्यः २

मागधः त्रिपाविरो २ माहिष्योऽप्यत्रिपाविरो २
वैश्येन हस्त्रियाया यः जनितः संकरः १
हस्त्रिया वैश्याया यः जनितः संकरः १

निरतग्राह पूर्वत्रासिद्धीयमादित्वे द्वित्वभिन्ने पूर्वत्रकर्तव्ये परमसिद्धमित्यर्थः पू
र्वत्रासिद्धमित्यधिकारमवशास्त्वमस्या त्विगं यत्रचसिद्धत्वासिद्धत्वयोः फलेवि
शेषस्तत्रैवेयंकृत्स्नद्विरित्यादौ ज्ञप्रत्वात् पूर्वमनन्तरं वा द्वित्वे ह्यपे विशेषाभावेन ना
स्याः प्रवृत्तिरित्यन्यत्र विसरः सर्वस्य हे इति सूत्रे भाष्ये स्पष्टेयम् ११६ ननु गोषु
अश्वेषु च स्वामीत्यादिवत् गोष्वश्वानां च स्वामीत्यपि स्यात् स्वामीश्वरेति सूत्रेण
यष्टीसप्तम्योर्विधानादतएव ग्राह एकस्यां प्राकृते प्रारितः प्रयोगो द्वितीयः
स्यात्तृतीयस्याश्वनभविष्यति यत्रान्याकृतिकरणे भिन्नार्थत्वसंभावनं
तद्विषयोयं न्याय इत्यन्यत्र विसरः कृत्स्नानुप्रयुज्यते सूत्रे भाष्ये स्पष्टेयम् ११७
ननु विव्याधेत्यादौ परत्वाद्ब्रूनादिशेषे वस्त्वसंप्रसारणं स्यादतएव संप्रसार
णं तदाश्रयं च वलवत् तदाश्रयं संप्रसारणं चेति पूर्वह्यपं वस्तुनोलिख्यम्

त्वत्पस्य
हंतः ५=

कार्यं

इति

असिवात्रे गोष्वश्वानां स्वा
मी गोषु तिष्ठतीत्यर्थो नर
प्रतीतिरिति भावः ४=

अर्थेति वचनरूपेत्यर्थः साधकत्वेने
वसिष्ठत्वादिति भावः २=

संप्रसारणमेवेति नान्यत्पूर्वकार्यमित्यर्थः अन्यथावच्छादिगृह्य
दौ नाम नुवृत्त्येव सिद्धिरिति भावः तस्मादेतत्सिद्धेर्वैयर्थ्यमिति भावः १=

प.
७०

सस्योति सूत्रे उभयेषां ग्रहणस्योभयेषां संप्रसारणमेव यथा स्यादित्यर्थकत्वेनेदं सिद्धि
मिति तेषां वैयर्थ्यमिति लित्यभासस्येति सूत्रे भाष्ये स्पष्टं फलान्तरान्यथा सिद्धिरपि
तत्रैव भाष्ये स्पष्टं एतच्च संश्रजे रित्यादौ संश्रजे रित्यादि विषयसंप्रतीति तत्रा
पिन दोष इत्यन्यत्र विस्तरः ११८ यत्तु कचिद्विकृतिः प्रकृतिं गृह्णाति तेन निस
उपविभ्यो हू इत्यत्र हू ग्रहणे न हू जोग्रहण सिद्धिः तद्योपदेशिकप्रायोगि
कयोरीपदेशिकस्यैव ग्रहणं तेन दादेर्धातो रित्यत्रोपदेशिकधातोरेव ग्रहण
मितिनन्त तयोर्निर्मूलत्वात् भाष्या व्यवहृतत्वाच्च न च विकृतिः प्रकृतिं गृ
ह्णातीति ग्रहित्येति सूत्रस्य भाष्येण द्याया स्तिरस्काराच्च निसमुपविभ्यो हू
इत्यादौ केनो नुकरणेनोत्रः प्रयोगः आत्वविषय एवात्मनेपुदं प्रयोगस्या
नामेवानुकरणस्य घृसंज्ञासूत्रस्य भाष्ये स्पष्टमुक्तत्वादित्यन्ये अत्रापि न

संप्रसारण
संनिपूर्वत
फलान्तरा
न्यासिद्धि
वैयर्थ्यः २=

४२४

७०

वृत्तं तायां प्रकृतिग्रहणं शिदर्थं वृत्तं तायां प्रकृतिग्रहणं कर्तव्यं दधाप्रकृतयो वृत्तं ता
 भवतीति वक्तव्यं किं प्रयोजनं आत्वभूतानां भियं संज्ञा क्रियते सा आत्वभूतानां
 मेव स्यात् अतः प्रकृत्या भूतानां न संज्ञा न इत्यादि भाष्ये ४

तत्रोपदेशग्रहणं कुर्वतः सूत्रकृता वार्तिककृतं श्रीसमेता इह हि व्याकरणे स।
 वेव्येवसानुबंधकं ग्रहणं बुद्धपमाश्रीयते रूपनिर्गृह्यशब्दस्य नान्तरेण लौ
 किकप्रयोगं तस्मिंश्च लौकिके प्रयोगे सानुबंधकानां प्रयोगो नास्ति इति कृत्वा
 द्वितीयः प्रयोग उपास्यते कउपदेशो नामेति घुसंदि सूत्रस्य भाष्येण प्रयोगि।
 का संभवेन ग्रहणमित्यर्थे लाभेन भाष्यां समतो च तां भाष्ये सानुबंधकेत्यादि
 प्रकृताभिप्रायेण दादेरिति सूत्रेण यदि पदस्योपदेशिकदादित्ववतिलक्षणोति
 न दोष इत्यन्यत्र विस्तरः यदापि अत्रार्थाभवेभिदीत्यादौ तत्र द्रुणप्रयुक्तो विकर
 णाय इलुकि सुस्तथा य इलुकि वेभिदि तेत्यादौ का च इती एतद्वधः स्यादत आ
 ह प्रिपपाशपानुबंधेन निर्दिष्टं यद्रुणेन च यत्रैकाग्रहणं चैव पंचैता नियन य
 इलुकि अनुबंधनिर्देशो द्विधा स्वरूपेण डित इत्यादिपदेन च इति याति वाति

तौ ४

सन्धो रित्यत्र एकाचो वेदग्रहणवर्तनेनैकाग्रग्रहणात् सनाद्यना इत्यादौ गणग्रहणा
दाहदित्वमित्यादि २-

प.
७१

सनीवनर्द्धति सूत्रे भरेति दीप्तेषु प्रवे अनुदात्त इतिः दिवादिभ्यः ष्यन् एकाच उपदे
श इत्युदाहरणानि द्वित्वं सनाद्यना इति भूवा ह्य इति धातुत्वं च भवत्येव गुणो
यऽलुको रित्यादिभिर्निबन्धानित्यत्वकल्पनात् तेन भयभावोऽप्यजर्घा इत्यादौ
भवति अत एव श्रुतिदित इति सूत्रे कैयटे यत्रैकाग्रग्रहणं किञ्चिदिति पाठः ए
काच उपदेशे नुदात्तादिति सूत्रे एकाचग्रहणेनैकदेशानुमत्या राधाज्ञाप्यते
अन्यथोपदेशेनेकाचामुदात्तत्वस्यैव सत्वेन न द्वेयर्थ्यस्य एवमेवेति तदपि न
भाष्यानुकत्वात् एकाचग्रहणस्य बाधिव्यावृत्त्यर्थमावश्यकत्वाच्च न च बाधिः।
स्यानुपदेशे एकाजेवेति बाधो साक्षादुपदेशसंभवेनैतद्विषये स्यानुपदे
शाग्रहणात् उपदेशावच्छेदेनेकाच इत्यर्थोच किञ्चोत्तरार्थमेकाग्रग्रहणम
न एव जागरितवानित्यादौ उपदेशोऽगंतव्यमायाय श्रुक इतीति यथोक्तं

किञ्चिच्छा
सुनत्वेकाच
त्वावच्छेदेन
न्यर्थः ४-

एकाचग्रहण
भावः ६-

वा

रामः
७१

पञ्चमः धम्मिल्ल इत्यर्थः ॥ **पिंजशृङ्गसिद्धिश्च ॥** तिलपिंजः ॥ **तस्यमूहः ॥** काकानां समूहः काकं वाकं निच्चा
 रिभ्योः ॥ **॥** निच्चाणां समूहो भैक्षं गर्भिणीनां समूहो गर्भिणी ॥ इह न स्याद इति पुंवद्भावे कृते ॥ **इनप्यन**
पत्ये ॥ अनपत्यार्थः ॥ शिपरे इन् वृद्धत्वा स्यात् ॥ तेन न स्तद्वित इति रिलोपो न ॥ युवतीनां समूहो यौवने शवंताद नं ३
 नु रत्नादेरत्रियौवतं ॥ गोत्रोत्तोष्टोरधराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्या जाहुन् ॥ एभ्यः समूहे बुज्ज स्यात् ॥ लौकि
 कमिह गोत्रं ॥ तच्चापत्यमात्रं ॥ **युवोरनाको ॥** युव एतयोरनुनासिकयाणोः क मादनश्चक एतावादे शोस्तः ॥ ग्लुबुका
 यनीनां समूहो ग्लोबुकायनकं ॥ श्रौक्षकमित्यादि ॥ अपत्यस्य वेति यलोपे प्राप्ते ॥ **प्रकृत्याः केराजन्यमनुष्यपुवा**
नः ॥ राजन्यकं मानुष्यकं ॥ वृद्धावेति वक्तव्यं ॥ बार्हिकं ॥ **केरागघश्च ॥** वाहुन् ॥ कौसार्यं ॥ केदारकं ॥ गणिकायायमि
 ति वक्तव्यं ॥ **गाणिक्यं ॥ ठञ्जकवचिनश्च ॥** चालेरागरापि ॥ कवचिनां समूहः कावचिकं ॥ केदारिकं ॥ **वाह्यगामा**

सं० सु
१४०

83

॥

राववाऽवाघत। ब्राह्मणं। मातायं। वाऽयं। पृष्ठादुपसंख्यानां। पृष्ठः। ग्रामजनवंधुभ्यस्तत्॥ ग्रामता
जनता। वंधुता। गजसहाय्यावेति वक्तव्यं॥ गजता। सहायता॥ अहः। खः। क्रतोः। अहीनः। अहर्गणसाध्य
सुत्याकः। क्रतुरित्यर्थः। क्रतोर्किं। अहः। इहखंडिकादित्वादत्र। अहः। हरवोरेवेति नियमादित्योर्पो न। पश्व
सस्व क्रव्यः॥ सिति च। सिति पोर पूर्वपदं स्यात्। अभत्वा दोर्गुणो न। पश्वनां समूहः। पश्वं। शुनुरात्रादेरत्र॥
कापोतं। माश्वरं। खंडिकदिभ्यश्च॥ अत्र स्यात्। खंडिकानां समूहः। खंडिकं॥ वरणेभ्यो धर्मवत्॥ काठकं
छांदोग्यं। अवित्रहस्मिधे नोष्ठक॥ साक्षुकं। हास्तिकं। धेनुकं। केशाश्चाभ्यां पञ्चछावन्मतरस्यां। पक्षेष्ठगणौ श्रीराम
। केशं। कौशिकं। केशाश्च। अश्वीयं। आश्वं। पाश्यादिभ्यो यः। पश्या। तराया। धूम्या। वन्या। वत्प्या। खल गोरधातु। ख
न्या। चारथ्या। इति वक्तव्यं। खलादिभ्यः क्रमात् स्युः। खलिनी। गोत्रारथकधा। खलादिभ्य इतिर्वक्त

श्रीराम
१४०

इत्राणो लुक। स्वरोस्त्रिया च विशेषः। पाणिनीयः। पाणिनियः॥ सूत्राच्चकोपधात्॥ सूत्रवाचिनः ककारोपधा
 र ध्येत वेदित प्रत्ययस्य लुक स्यात्॥ अत्रोक्तार्थ आरंभः॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्याष्टकं। पाणिनेः सूत्रं
 । तरधीयते विरंति वा अष्टकाः॥ अष्टावध्यायाः परिमाणमस्याष्टकं। पाणिनेः सूत्रं
 तद्विषयाणि स्युः। अध्येत वेदित प्रत्ययं विना न प्रयोज्यानीत्यर्थः। कठेन प्रोक्त मधीयते ठाः॥ वेशं पापजां
 ते॥ वासित्वासासिनिः॥ तस्य कठ वरकादिति लुक ततोऽण्। तस्य प्रोक्ता ल्लुक॥ तदस्मिन्नस्तीति देशे तत्रा
 सि॥ उडुं वराः संत्यास्मिन् देशे औडुं वरः॥ तेन निर्वृत्तं॥ कुशां वेन निर्वृत्ता कौशां वीनगरी॥ तस्य निवासः॥
 शिबीनानि वा सो देशः शैवः॥ शुद्धाभवश्च॥ विदिशाया अद्भ्य भवं नगरं वैदिशं। चकारेण प्रागुक्तास्वयो
 र्थाः संनिधाप्यंते। तेन वक्ष्यमाण प्रत्ययानां चातुरर्थिकत्वं सिध्यति॥ श्रौरञ्च॥ अणोपवादः। कत्तुः। का

क४

१० सु० वं क्षतः ॥ न घांतु परत्वा न्मनुष्यः ॥ इक्षु मती ॥ मतोश्च वक्ष जंगल ॥ वक्ष च श्रंगं पस्पमनु
 पः तदतादन् ॥ नात् ॥ सैधकावतं ॥ वक्षजितिकिं ॥ आहिमतं ॥ श्रंगग्रहणं वक्षजितितद्विशेषणं यथा स्यात्
 मत्वं तविशेषणं मा भूत् ॥ वक्षचः कूपेषु ॥ श्रणोपवादः ॥ दीर्घवरत्रेणानिर्वृत्तः दीर्घवरत्रकूपः ॥ उदक्षविपा
 शः ॥ विपाशा उत्तरे कूले ये कूपास्तेष्वन् ॥ श्रवक्षजर्थश्रारंभः ॥ रतेन निर्वृतः कूपोदातः ॥ उदक्षिं ॥ दक्षिण
 तः कूपेष्वतोव ॥ संकलादिभ्यश्च ॥ कूपेष्विति निर्वृतं ॥ संकलेन निर्वृतं सांकलं ॥ पौष्कलं ॥ स्त्रीषु सौवीरसाल्व
 प्राक्षि ॥ स्त्रीलिङ्गेषु शेषेषु वा चोष्वन् ॥ सौवीरे रत्नामित्रेणानिर्वृत्ता रत्नामित्रा ॥ नगरी ॥ साल्वे ॥ वैधू ॥ माग्नी
 प्राचि ॥ माकंदी ॥ सुवास्वारिभ्योऽण् ॥ श्रणोपवादः ॥ सुवास्तोद्वर भवं नगरं सौवास्तवं ॥ वण् ॥ वार्णवं ॥ श्रण
 ॥ न घांतु मनुष्यो वाधनार्थं ॥ सौवास्तवीनदी ॥ रौणी ॥ रौणी शब्दात्तदन्ताच्चाण् ॥ कूपादन्तोपवादः ॥ रौणाः ॥
 गृह

श्रीराम

१४३

॥ आन करो एः ॥ कोप धाञ्च ॥ अण ॥ अजोपवादः ॥ कार्ण छिद्रकः कार्ण छिद्रकः कूपः कार्क वा कवं वेशं कवं
 ॥ बुञ्छ एर कठजित्त सेनिरठ ज्ञापप फ क्क फि जिञ्ज क कठ को ॥ रीहणा कृष्णा श्व शर्प कु मुद का श त
 राषिन्ना शम सरिव संकाश वल पक्ष कार्ण सुतंगम प्रगदि न्वराह कु रादिभ्यः ॥ सप्तदशभ्यः सप्तदश क्रमा
 त्सुः ॥ वतुरथ्यो ॥ श्रीहणादिभ्यो बुञ्ज ॥ श्रीहसेन निर्वृत्तं श्रीहणाकं ॥ कृशाश्वादिभ्यश्छरा ॥ कार्शाश्वा
 य ॥ मशपादिभ्यः कः ॥ आशपकं ॥ कुमुदादिभ्यश्चव ॥ कुमुदिकं ॥ काशादिभ्यश्चलः ॥ काशिलः ॥ तरणादिभ्यः
 सः ॥ तरासं प्रेक्षादिभ्यश्चानिः ॥ प्रेक्षी ॥ अश्मादिभ्योः ॥ अश्मरः ॥ सरव्यादिभ्योऽठञ् ॥ साखेयं ॥ संकाशादि
 भ्योऽणः ॥ सांकाशपं ॥ वलादिभ्योऽयः ॥ वल्यं ॥ पक्षादिभ्यः फक् ॥ पाक्षापणः ॥ पथः पंथव ॥ पांथायनः ॥ कार्ण
 दिभ्यः फिञ्ज ॥ कार्णायनिः ॥ सुतंगमादिभ्यश्चञ् ॥ सौतंगमिः ॥ प्रगदादिभ्योऽन्यः ॥ प्रगदिन् ॥ प्राणघः ॥ वराह

सि. सु.

४४

दि न्यः कक् ॥ कसहकः ॥ सुसुहृदि न्यस्य क् ॥ कौसुहिकः ॥ जन पदे तु ॥ जनपदे वा लोकात्पुनरर्थे च लुप्तात् ॥ लुपि
युक्तवद्वक्तिवचने ॥ लुपि सति प्रकृतिवाहिनं गवचने स्तः ॥ पंचालानां निवासो जनपदः ॥ पंचालाः कुरुः ॥ अंगाः कलि
गाः ॥ तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् ॥ युक्तवद्वचनं न कर्तव्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् ॥ लुब्धो गा प्रख्यानात् ॥ लुवपिन
कर्तव्योऽवयवार्थस्याप्रतीतेः ॥ योगप्रमाणो बतदभावेऽदर्शनं स्यात् ॥ यदि हि योगस्यावयवार्थस्य बोधकं स्यात्तदा तद
भावेन दृश्येत ॥ प्रधानप्रत्ययार्थवचनमर्थस्यान्यप्रमाणत्वात् ॥ प्रत्ययार्थः प्रधानमित्येवं रूपं वचनमशिष्यं कुतश्च
अर्थस्य लोकतएव सिद्धेः ॥ दालोपसर्जने च तुल्यं ॥ आद्योर्मि यदिति श्रुत्येमादुपधाया इति वक्ष्यमाणो नवः ॥ महिषाञ्च
निकृत्तव्यं ॥ महिष्मात्रा मदेश्च ॥ अतीताया रात्रेः पश्चाद्देना गामिन्यः पूर्वाद्देन च सहितो दिवसोऽद्यतनः विशेषण
सुपसर्जनमित्यादि पूर्वाचार्यैः परिभाषितं तत्राप्यशिष्यत्वं क्षमानं लोकप्रसिद्धेः ॥ विशेषणानां वा ज्ञातेः ॥ लुवर्थस्य

नानाग्रहान्तस्यादत्तआह रातेवेति ह्यतस्तत्त्वानुकरणमित्यर्थः अलोत्पत्त्येति न।
 चभोराजसेश्वादौ गरीति नोपेयकदेशविकृतन्यायेन भोः शब्दादन्त्यस्योकारा।
 स्पष्टतापत्तिरिति वाच्ये तेषामभिधाने पक्षो गोरष्ट्वस्य च गोरिति व्याख्यानेनादोषो
 बोध्यः अत्र यद्वैभ्यो शब्दात्तद्वेष्टेष्वप्याः सौत्रे लकबोध्यः अवयेयमिति यदिग्र
 होलिटीति सूत्रे ३८ः स्थानित्वेन निर्देश इति तत्रानलाश्रयाणां प्रकृते तत्र विसर्गरेफ
 स्येव स्थानिवत्ताद्वेषस्य अनल्विधावित्यस्य स्थान्यल्लक्ष्यति धर्माश्रये स्थानिसंवेद्य
 लक्ष्यति धर्माश्रये चनेत्यर्थः तत्र स्थान्यल्लक्ष्ये फलति रत्तं स्थानिवत्त्वेन डर्लभमल्लि
 धित्वा त्स्याद्वेष्टे प्रकृते सूत्रे भाष्ये ३८ सूत्रे तदाशयः स्थित्यत्र यत्त्वे वारणापाशा
 ति तत्र हिरोः सपीति सगर्जः नियमशास्त्राणां विधिसंवेनेव प्रवृत्तिरिति तत्र ह

श २

५३

विंशेष्टः स्थानीति तद्वति रत्नस्य स्थानिवत्वेन लाभः सकरः यदि तत्रोः संपीत्यत्रापि रत्नम् ।
 नवत्यंशोरेषस्यैव तेन विसर्गस्तदा शब्दगणसंज्ञार्थस्य शब्दार्थमिदं वक्तुं तस्मि
 त्यवधेयं तत्रेति द्विष्यत्यर्थः वार्तिकेनाश्रयाणीयमिति भो इत्यादिप्रयोगाणां निपा
 तैरेव सिद्धे निपातानामसंवाधनात् तत्र भवदादिसमानार्थकत्वात् संवाधनविभक्तं तत्वे
 नामंत्रितत्वं सति भवदादीत्यत्र भोः शब्दस्याप्यादिना ग्रहणात् तत्र भो इत्यादिमि
 द्विरिति भावः अन्यथा साधारणानामभावे भो विद्वांस इति न पुंसके सोल्लंका
 लसत्वेन वार्तिका प्रवृत्तेरिति भावः भोगे इति विभक्तौ लिंगविशिष्टाग्रह
 णात् डीपाद्यवधानात् भवतः संबुद्धिपरत्वाभावेनेति भावः स्युः पाडित्यस्य
 निपातमात्रागीकारे इत्यादि ननु निपातोऽप्ययं भवच्छब्दसमानार्थ एवेति हे

839
 भोऽतएव सङ्गतिरतएव भाष्यकैः पटयोर्वाति कसि द्विविभक्त्यत प्रतिरूपकमवयमि
 त्यक्तविभक्त्यत प्रतिरूप कत्तच शब्दतार्थत इत्यन्यत्र स्पष्टं किंच वीत लनीत इत्या
 दिवत् एतयोः अपि सह प्रयोग संभव इत्य रूचेराद किंचेति पदात्परस्येति इदेचनभोः
 शब्दे फल उभयोः अपि भोः शब्दयोः संवोधनार्थत्वेन संवोधनप्रथमात्तत्वेनामंत्रितत्वा
 त किं नुतिष्ठसि भगोतिष्ठसि अचो इत्यादौ भगवत् अचवत् तिष्ठसीत्यर्थके आमेति
 तस्येति निघातसिद्धिः निघातयोस्तयोः संवोधनेन श त्तोमानाभावेन संवोधनप्रथ
 मात्तत्वाभावेनामंत्रितत्वाभावात् भगोतिष्ठसीत्यादौ अविद्यमानत्वं आम्भगोदेव
 दत्ते त्यादावेकांतरता भगो आगच्छेत्यादौ द्विर्भावः यनेन भगो इत्यादौ परागवत्त्वमि
 तिभावः यदि प्रामाणिकाविति पदीत्यनेनेदं सूचितेन प्रामाणिके अतएव भाष्ये

श. २.
५८

विभाषाभवदिति व्याख्यापमो ब्राह्मणमो ब्राह्मणीत्यस्यैव सिद्धिमाशङ्क्यमेव भोः
शब्दो विभक्तिः प्रतिवृत्तकत्वादित्येवोक्तं एवं च भगो हरिहरवित्यादिभ्यो वेति तदिति
रभसादिति भो भगो मन्त्रवसोरिति सूत्रयो रस्यार्थस्य भाष्येऽसृष्टत्वात् उभयग्रहणा
दिति वार्तिके वैयर्थ्यतया पुत्रानामपि कुलदायावेत्यादौ कार्योत्तरवोपनायसूत्रक
तान्वादस्य करणादिति भावः हरदत्त इति एवं च नित्यतात्तदप्रवृत्ता उभयोर्यद्वा
सिद्धिरिति भावः विभाषाभवदिति वार्तिके भो ब्राह्मणमो ब्राह्मणि रत्नसिद्ध्या
शङ्कायामव्ययमेव भोः शब्द इति सिद्धांतेनोभयोरत्र ग्रहणालाभादिति बोध्यम्
परस्परसादृश्येणेति तेन चार्थवतामेव ग्रहणमिति भावः अर्थवत्परिभाषये
त्यपि बोध्यम् अत्येषाम् अनर्थकानां सातरोतान्यतरानुकरणमिति पक्षे प्रसिद्धा

सि. को. श. शे.
३४०

कापयेति कुजातीति समासः रुक्मरित्यः पथः संख्येति नृपुंसकत्वं अनीषदर्थमिदं पूर्वविप्रति
 वेधादिति भाष्यानुक्तमपि वृत्तिप्रमाणदाहृतं पृषोदराः अदिशब्दः प्रकारे यथोपदिष्ट
 मित्युक्तेः उपदिष्टमिति कर्मणि क्तः उपदेश उच्चारणं तस्य कर्त्री कादायां शिष्टेरित्य ध्याह
 रत्नभ्यं शिष्टाश्च शब्दतत्त्वसादात्कारवन्तो योगिनः इति भाष्यस्य ह्युत्तरपदाधिकारात्
 त्रौच कुत्सिताल्लयः कत्रयः रथवदयोश्च कप्रथः कद्वदः नृणे च जातो कत्रणं काप
 यादयोः कापथं कातः अदशब्देन तत्पुरुषः अदिशब्देन बहुव्रीहिर्वा ईषदर्थे
 ईषज्जलं काजलं अजादावणिपरत्वात्कादशः कात्सः विभाषापुरुषे कापुरुषः
 कुपुरुषः अप्राप्तविभाषेयं ईषदर्थे ह्यपूर्वविप्रतिषेधान्नित्यमेव कवंचोत्स
 शब्दे उत्तरपदे कवकाचवास्यात् कवोक्षे कोक्ष कदुक्षं पृषोदरादीनियथोपदिष्ट
 पृषोदरप्रकाराणि शिष्टेयथोच्चारितानि तथेव साधूनि पृषतः उदरं पृषोद
 रं नलोपः वारिवाहको बलाहकः पूर्वपदस्यैव उत्तरपदादेश्चलत्वं भवेद्
 रणीगमाहुंसः सिंहवरीविपर्ययात् गूढोत्सावरी विकृतैर्वर्णनाशात्पृषो
 दरं दिक्शब्देभ्यस्तीरस्य तोरभावाद् दक्षिणतीरं दक्षिणतारं उत्तरतीरं उत्तरति

मासविषयमिदं हंससिंहयोर्दृष्टान्तार्थमुपादानं यथातयोरुणादित्वात्साधुत्वं तथाग
 होत्मादिः पृषोदरादित्वादित्यर्थ इत्येके परे तु इदं तद्धितविषयमपि पुराणशब्देन नत
 लोप इति सर्वादिसूत्रके यदात्र एवं च हंसादेरुणाद्यतत्वेन शास्त्रात्तत्तस्यापि प्रनेन सा

इति
 तत्र
 त्रौच
 कुत्सिताल्लयः
 कत्रयः
 रथवदयोश्च
 कप्रथः
 कद्वदः
 नृणे च जातो
 कत्रणं
 काप
 यादयोः
 कापथं
 कातः
 अदशब्देन
 तत्पुरुषः
 अदिशब्देन
 बहुव्रीहिर्वा
 ईषदर्थे
 ईषज्जलं
 काजलं
 अजादावणि
 परत्वात्कादशः
 कात्सः
 विभाषापुरुषे
 कापुरुषः
 कुपुरुषः
 अप्राप्तविभाषेयं
 ईषदर्थे
 ह्यपूर्वविप्रतिषेधान्नित्यमेव
 कवंचोत्स
 शब्दे
 उत्तरपदे
 कवकाचवास्यात्
 कवोक्षे
 कोक्ष
 कदुक्षं
 पृषोदरादीनियथोपदिष्ट
 पृषोदरप्रकाराणि
 शिष्टेयथोच्चारितानि
 तथेव साधूनि
 पृषतः
 उदरं
 पृषोद
 रं
 नलोपः
 वारिवाहको
 बलाहकः
 पूर्वपदस्यैव
 उत्तरपदादेश्चलत्वं
 भवेद्
 रणीगमाहुंसः
 सिंहवरीविपर्ययात्
 गूढोत्सावरी
 विकृतैर्वर्णनाशात्
 पृषो
 दरं
 दिक्शब्देभ्यस्तीरस्य
 तोरभावाद्
 दक्षिणतीरं
 दक्षिणतारं
 उत्तरतीरं
 उत्तरति

इति
३४०

अंगुलेः संगः भारोः स्थानं ज्योतिषः स्तोमः आयुषः स्तोम इत्याद्यर्थे प्रत्यासन्धानयोः पदयोः समासे स ह
 स्य स इत्यर्थस्तद्वनयन्त्युदाहरति ज्योतिषः स्तोम इति एवेह संग इत्यादि प्रथमानिर्देशोऽत्रोक्तः
 ज्योतिरायुषः स्तोमः आभ्यां स्तोमस्य मूर्द्धन्यः समासे ज्योतिस्तोमः आयुषस्तोमः समा
 से किं ज्योतिषः स्तोमः सुखामादिषु च सस्य मूर्द्धन्यः शोभनं सामयस्य सुखामा
 सुखं धिः एति संज्ञायामगन्तुं सस्य मूर्द्धन्यः हरिषेणः एति किं हरिः सस्यः
 संज्ञायामा किं पृथुसेनः अगकोक्तिं विष्यक्तेनः इणको रित्येव सर्वसेनः नदा
 त्रादा एति संज्ञायामग कुरात् ५५ मूर्द्धन्यो वा रोहिणीसेनः रोहिणीसेनः
 अगकारा किं ज्ञाने भिषक्तेनः आकृतिगणोत्थम् अवयवतृतीयास्यस्यान्य
 स्य दुगात्रीरात्रास्यास्यितौ सुकोत्तिकारकरा गच्छेत् अन्परादस्य दुगाग
 मः स्यात्परादस्य दुगाग मः स्यात्परादस्य दुगाग मः स्यात्परादस्य दुगाग मः स्यात्परादस्य दुगाग
 तः अन्यदुत्सुकः अन्यदुत्तिः अन्यदुत्तिः अन्यदुत्तिः अन्यदुत्तिः अन्यदुत्तिः
 नवात्रीरन्यात्रीः कारके धेच नायं निषेधः अन्यस्य कारकोन्यत्कारकः
 अन्यस्यायमन्यदीयः गृहदेराकृतिगणत्वात् ५६ अर्थविभाषा अन्यद
 र्थः अन्यार्थः कोः कतत्पुरुषे वि अन्तादुत्तरपदे कस्मिन्तोश्चः कदम्बः क
 सो भवति अर्थसुखामादिराकृतिगण इत्यर्थः तेनैतयोर्गणसूत्रत्वमिति सूचितं अवयवतृ
 तीयेति नन्वयोपादानं स्पष्टार्थं कृष्टे वदुर्वीहि इदमेव तत्पुरुषग्रहणमत्र प्रकरणे प्रतिपदो

४५३
 अस्य अनयोः एषां ६ अस्मिन् अनयोः एषु ७ तत्तेता नष्ट
 नस्तद्वत् १ तेन ताभ्यां तेः २ तस्मै ताभ्यां तेभ्यः ४ तस्मात्ताभ्यां
 तेभ्यः ५ तस्य तयोः तेषां ६ तस्मिन् तयोः तेषु ७ ब्रह्म ब्रह्मणी
 ब्रह्माणि १ ब्रह्म ब्रह्मणी ब्रह्माणि २ शेषं पुंवत् इति हलिङ्गाः
 न पुंसकलिङ्गाः भू सत्तायां वर्तमाने लट् भवति भवतः भ
 वंति १ भवसि भवथः भवथ २ भवामि भवाव भवाम ३ भू
 तानद्यतनपरोक्षार्थे हतेर्धातोर्लिट् भव भवव भवतु भव
 भवुः १ वभवि

844

जनमित्युच्यते तदा प्रविगण्येति भाष्योदाहरणं देवतदानित्यतमन्यथा लोपस्य।
 स्यातिवत्त्वा ल्यपिलचुपूर्वादिति गोरयादेशेन स्यात् ल्यपीति सूत्रं प्रशमयेत्पादो।
 चरितार्थमिति दिक् स्पष्टमिति वस्तुतस्तु षड्गोलुगित्येतत्साहचर्यादस्य गौणेन
 प्रहृतिः तस्य च विहितशेषणद्वागोः प्रहृतिरिति सर्वादिसूत्रे भाष्ये स्पष्टम् गौणे
 औशो प्रहृतौ तज्ज्ञाप्यात्तमपि नेति बोध्यम् इत्येव स्यादिति यद्यपि हलीप्यपकर्षय
 क्षेप्रियाष्टनिति न सिध्यति प्रियाष्टान इति प्राप्नोतीति भाष्ये उक्तम् तथापि अप
 कर्षणाभावे प्यात्तस्यैकल्लिकतया प्रियाष्टान इत्यस्य ड्वा रत्वेन पयाश्रुतभा
 ष्यसंगतेरेव गमे तथातद्वाख्यातं प्रियाष्टा इतीति अवादेशवकारस्य लोपः
 शाकल्यस्येति लोपोऽत्र गौणत्वे योश्च प्रहृतौ हि भाष्यमसंगतमेवेति भावः के

श २.

१२५

--

यदिति अत्राद्विधीर्नत यथा लक्षणमित्यस्य तत्कृतेनैव वर्तलक्षणमप्रयुक्ते प्र
वर्तते प्रयुक्तानामेव लक्षणेनानाख्यानादिनि द्वितीयव्याख्येव युक्ता आद्य व्या
ख्यायामप्रयुक्ते इति वाक्यशेषादेर्गतिः प्रयुक्तेष्वलक्षणानतिक्रमसत्तात्
प्रयुक्तानामिदमन्वाख्यानमित्यभियुक्तोक्तिविरोधाच्च यथा लक्षणमित्यस्या
प्रयुक्ते लक्षणभावस्यैव योग्यतानतुलक्षणप्रवृत्तेरित्यद्वयार्थः किंच भाष्य
कारस्य लक्ष्येकचक्षुःशतैरेवैव व्याख्यायकस्यैव प्रयोगस्य भाष्यफक्त्विक्का
व्याख्यानभेदेन साधुतासाधुतयोरेतौ चित्वाच्च तस्मादत्र त्वमूलं दीकोवेव
व्याख्यातकैः यदाद्यन्तरोयेन वस्तुतः प्रियाष्टादीनामनभिधानमेवेति दिक्
आतस्याभावादीष्टत्वेनेति अत्र ह त्रिकृताश्रयोभावादात्वेनेति वक्तुं युक्तम्

846

कुत्वा

प्रयमेव वचनमिति दक्ष्यादिलोपात्परत्वादातेक्षोर्लोपाप्रामादतविसर्गौ न
 चलोयोत्तरंगः प्रकृतिप्रत्ययोभयसाधेदातेनसमत्वादित्यभिमानः नलोपा।
 भावस्त्विति कुंचथातुर्नोपयइतिसंमताकारीपथात्तद्वत्पत्नसारेणोदंयरप्ते।
 तिसूत्रभाष्यात् अयजोपयइतिलभतेतत्रदिङ्ज्हेत्पत्रकुत्वाभाषाक्यकु।
 ज्वामिति ऋत्तिगादिसूत्रस्थानिपातनास्ति इमित्युक्तं तस्यनकारजत्वेतप
 रसवर्णादिद्वत्वाप्रामाभाष्यासंगतिः निर्देशेनचचयोगे कुत्वाभावो निपा
 त्यतेइतिकुडित्पादौकुत्वंभवत्येवतदानलोपस्यप्राप्तिरेवेतितत्तम् उच्चार
 णार्थइति ननुतदित्संज्ञाप्रयुक्तकार्यभागयमतोविशेष्यतस्यनोक्तासाउ
 च्चारणेसहायसंयादतेनवर्णीच्चारणस्यचारितार्थविधेयेतदपगममात्र

श. २.

१५
३

फलिकात्तसामेवेति न तस्य लोप इति सूत्रस्य माषवेरो य इति बोध्यम् कृतस्यासि
इत्यादिति चोः कुरिति कृतस्येत्यर्थः इदं च सर्वत्राप्यसिद्ध्यर्थं कथनमात्रेण परत्वादि
ति हल्वादि लोपादित्यादिः असंनिहितत्वादिति सधोर्ग्रहणसामर्थ्येनेकाचो
दश इत्यतस्तानि हते निश्चिदेषां प्रकरणेन विद्मदाच्च यत्तेनात्रैव चोः कुरिति
वक्तव्यं तत्रैव वाचिन्प्रत्ययस्येति वक्तव्यमेवं च कुग्रहणं व्यर्थमिति त्वया सूत्रम् चेति
त्यत्र तत्संबंधादत्र तदसंबंधाच्च निष्फलं तच्चेति सिद्धांतिसंमतफलाभावा
दित्यर्थस्तद्वन्नयन्ताह अतिव्याप्तेरिति लक्षणप्रतीकमिति यत्तेनाप्यसर्जनस्य सवि
शेषणत्वात्समासानुपपत्तिरित्यपास्तम् पदं ते भलिचपोस्को संयोगादीतयो
र्लोप इति तस्य सूत्रार्थः संयोगादित्यस्य पदात्तस्य चैकस्मिन्तसंभवात् तं पदादस्येति

६

त्यादौ न दोषः सर्वे सर्वपदोद्देशादिति न्यायेन तु सविशिष्टस्यानवशिष्टाद्वादेशद्वय-
 र्थः ॥ प्रत्येकवाक्येन नित्यत्वादायुपदेशिबद्धत्वेन न तत्र गत्वा दन्तिभावे कृते स्थानित्वे-
 न परस्मैपदत्वादितो लोपे एव देशवशिष्टस्थानीत्वात् प्राप्तेऽसूधातो रित्यधि-
 कारान्तिभावे स्पष्टं केऽसित्यत्र प्रक्रियालाघवाय वशिष्ट एव स्थानीति बोध्यं
 भवतीति ॥ प्रत्येकवाक्येन कार्योः पररूपे कृते ॥ प्रत्येकवाक्येन स्थानित्व-
 न्वात् ॥ गुणः वर्णदांगमिति तु समानस्थानिकत्वं एवेति बोध्यं ॥ प्रत्येकवाक्येन य-
 त्ति यज्जीति किं भवतः एहि मन्येदिति ॥ बोधनभोक्ष्यदन्ति त्वमन्यसे इत्यर्थः ॥ एवमेव
 पि बोध्यं सत्यप्योदने परिहासशीलशालकादेर्वाक्येन तत्र ॥ प्रत्येकवाक्येन यो-
 जनस्य भविष्यत्काले नैव मनस्य तु वर्तमाने नैव परिहासयो वा ये वेहीत्या-
 कारणं श्रुतयोपदेशादि हन एहि मनेष्वेव न यास्यामीति ॥ प्रत्येकवाक्येन य-

स्पष्टं वाक्येन नित्यत्वादायुपदेशिबद्धत्वेन न तत्र गत्वा दन्तिभावे कृते स्थानित्वे-
 न परस्मैपदत्वादितो लोपे एव देशवशिष्टस्थानीत्वात् प्राप्तेऽसूधातो रित्यधि-
 कारान्तिभावे स्पष्टं केऽसित्यत्र प्रक्रियालाघवाय वशिष्ट एव स्थानीति बोध्यं

लिखितं संस्कृतं
 १५५

प्रकृत्य उद्देशः सर्वोद्देशो वा
रूपः

लित्वंस्वरार्थं ॥ प्रत्ययादिभ्यः प्रयोगस्य हि वैचनस्यैव वर्यो येलोभयोरनोदात्तत्वादि॥
॥ प्रत्रैवभाष्ये स्पष्टं भुवो बुक् ॥ प्रचि ॥ किन्त्यतो ची न्यनुवर्तते नित्यत्वादितिकृताकृत
प्रसंगित्तमात्रेण क्वचिन्नित्याताभ्युपगमात् ॥ ओः सुधीत्यतउरितिना नुवर्तते फला
भावादस्वरितत्वाच्चेतिबोधं ॥ प्रधिकल्पेति व्याख्यानादधिकारत्वेमेवेतिभावः ए
काजिति तदुल्लसंविज्ञानवदुद्बोहिण प्रथमविशेषणं ॥ प्रतरव जा गत्यादौ द्वित्व
तदाह धात्ववयवस्येति यचादौ दूलाधातौ च प्रथमैकाच्चा धात्ववयवत्वानिव्यपदेशि
वद्भवेन बोध्यानि ॥ प्रजादेरिति कर्मधारयः तदाहादि भूतस्येति एवं च द्वितीय
स्येति न कार्यमिति बोध्यं ॥ प्रत्रैकाच इत्यादेः कारकवर्षेत्वात् यद्दुष्प्रयोगस्य पत
एवात एवाटित इत्यादौ एत्तोयसिद्धिः स्पष्टत्वादे प्रत्ययोरिति सूत्रे स्पष्टिष्प्रयोगस्य
त्व उक्तं भाष्ये ॥ प्रत्रेतरत्वं उ उ सौ वार्थवत्त्वं ॥ प्रभासोनर्थक एव ध्वनितं चेदप्यते

रितिभाष्येनचात्रपक्षे स
चेत्यादौ सात्यदाद्यो रित
- यत्त्वनेषधायति

सिचेरत्रतिङ्गितइतिङ्गितोयोच्चारणमिति वशिष्ठस्यपदत्वात्पदादित्वस्योत्तरखंडाद्य
 संकोरेसत्त्वादिति वाच्यं तावेव मुष्टिर्होयोत्ततः परौ सैव च प्रकृतिराद्याऽप्रादिग्रहणं च
 कृतं समुदायपदत्वं तेनेति भाष्येण समाधानात्प्रयोत्ततौ विधानावधेः परौ तावेवा
 मो मुष्टिर्होयोत्तौ विहितौ सा प्रकृतिराद्येव प्रागन्तनामंते निवेशइति न्यायाद्वितीयोच्चा
 रणस्यैव विधेयत्वात् ॥ प्राद्याऽप्राद्याच्चारणविषयाननुद्दितीयोच्चारणेन व्यवधान
 मतः प्रादिग्रहणमिति यस्मात्प्रत्यविधिस्तदादीत्यस्यात्राऽनवर्तनेनात्समुदायत्वमि
 ति उच्चारणद्वयविषयत्वेन समुदायव्यवहारइति तदर्थं न कृते तु द्वित्वे द्वितीयोच्चारणे
 नैवार्थबोधादभ्यासस्य नैरर्थका व्यवहारेऽपि यत्तु द्वित्वे लिटीत्यस्य विषयसंप्रमीत्वमा
 भिन्यपूर्वद्वित्वेत्ततः समुदायान्नुटिततस्तिडि यस्मात्तिङ्गितइति उं तस्य सम
 दयस्यैव पदत्वं समुदायोपि द्विः प्रयोगत्वाद्वित्वस्य धातुवुडि विषयइति यत्तात्तरमुत्तम

नैव पूर्वद्वित्वस्य रजोत्तः गारायाऽपि
 यामाऽपि नैव रजोत्तः गारायाऽपि च न च

له كذا وكذا

मूर्धस्तेषु कथाः प्रियानि ॥ १ ॥
ते तदा रु संयोगिनि

منه من المن
لررررررر

منه من المن
لررررررر

हलादिशेषः प्रत्रलोयोभ्यासस्य न्यत्तौ भ्यासस्य न्यनुवर्तते यद्यपि प्रभ्यासस्य
दिहलुशेषः तद्वन्निवाकोऽप्रादिहलुत्वेत्यतएवग्रहणान्नस्यशेषग्रहणसामर्थ्यं ॥
तभ्यं भ्यासस्यान्येहलोलुप्यतद्वन्निवाकोऽनादशेषस्यैवाभ्यासस्यग्रहणं प्राप्नोति त
पिलक्ष्यानुसाराव्याप्त्यायाप्रयोगाभ्यासमात्रग्रहणं बोध्यं यद्यसंहितायादिहला
दिशेषद्वन्निष्ठः प्रभ्यासस्य हलहलभावाभावति यत्रादिः सतत्रशेषतद्वन्त्यर्थान
देषः प्रादिहलुत्वे शेषोक्तेः प्रभ्यासस्यान्यस्य हलएवलोपद्वन्तिनिवृत्तिः पूर्वकावस्था
नेशेषशब्दस्यवृत्तेरित्याशयेनाहान्येहलाद्वन्तिहलुः यद्यपि भवतेरद्वन्त्येवसिद्धे
रस्यप्रवृत्तेनोपयोगस्तथापियज्जन्यवच्छस्वस्यप्रवृत्त्युत्पन्नमुपगमेनेदमत्रोक्तम्
प्रत्राभ्याभ्यासस्य न्यत्तनुवर्तते प्रवृत्तिश्चायस्थिते तच्च व्यधिकरणमभ्यासस्यवय
स

वस्थाचरन्त्यप्यप्रत्रावच्छि
इत्यभ्यासोत्पत्तिरिति शेषोक्तम्
तदंगत्वात्तुक्तं यमत्रोक्तम्

र
र

हृस्वसिद्धिः हृस्वोऽस्वागत्वाद्वाहिरंगः एतेन ननु गं पेक्षया परत्वाद् हृस्वः इत्यपास्तं स्पष्टं चेदं दीर्घो^५
 कित्त इत्यत्र भाष्ये एवमुक्तं तत्र सन्यत इत्यनयोः ॥ रविबोधं बालादंगमि-ति नू भयोऽशदेशात्
 एवेति तद्भावः भवतेरः प्रयोगे दृष्टानां भूनां मनुकरणत्वं श्रितं प्रत एवास्ति भू भवेति ॥
 वभूवेत्येव तस्यार्द्धधा नुकरयवविधानेन लुग्वि करणत्वाभावात् न लुग्वि करणं तिपरिभा
 या प्रवृत्तिः उभया नुकरणेनादादिमात्रत्वाभावात् न शपो लुक् प्रकृतिवदानुकरणमि
 त्यस्यानित्वेन नदादित्वा नतिदेशाच्च व्योमिति लीत्यतो लिठीत्यनुवर्तते इत्याह लिठीति
 प्रसिद्धवद इदं सूत्रमनित्यं कसोरल्लोपुदुतिस्त्रयं तपर करणत्वं तथा हि प्रसूता
 मिति स्थिते जनसनेति सूत्रभाष्यात्तरीत्या भीयेषु विप्रतिषेधसत्त्वेन परत्वादल्लोपे तस्याभी
 यत्वेनासिद्धत्वात् नः प्रसंगविधानेनाटिलक्ष्यभेदे लुप्ते लक्षणस्येति न्यायात् प्राप्ते प्राप्स्य

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नमः नमः पदक
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नमः नमः पदक

१०
१०
४५५५१
२०२

856

दन्तित्वत्तसायकमिति के चर्ममिदं चानेकं निसृजे भवेत्स्य च तेन दंभेर्दं भुजिरिति सिद्धं उव
 डिति एतत्प्रायेष्टं द्रव्येनानि न्यत्वा दुर्विद्वेष्टराभी यत्वा भवेन्न तत्रासिद्धत्वाभावात्तदप्राप्तं उ
 वडः प्राप्तिः प्रभासविकारे पुत्राध्यकाधकभावाद्दृष्टादिशेषस्तयो रत्र समावेशो बोध्यः ॥
 द्वैधातुकस्येति नेतु शिक्कति एति प्रकृतेः यद्यकथो गतिर्दिष्टानो मेव देशोऽप्यनुवर्तते इति
 न्यायेनेति निवृत्त्या सिद्धे पुनरिदं ग्रहणं नेतु शिक्कति सृजे भवेत्प्रत्याख्याते प्राद्विधातुकस्येति
 किं जुगप्सते स्यतासीति यद्यपि लशब्देन ल उल्लेखो ग्रहणं तथापीह यथा सख्यवाचकशब्द
 साम्यात् शवाद्यपवाद इति प्राद्विधातुके इत्यनुवृत्त्या ला वस्थायां प्राप्तावपि यदीदं न स्यात्
 तदाशङ्क्यात् कृते त्वप्राप्तिरेवेत्येतावन्नेति भावः लुटः प्रथमैकार्यस्यैकार्य इत्याद्यात्तर
 तम्यानिर्वाह इति चेति सर्वादेशत्वं उवाधात्तरेणपि सुकरमिति भावः पुनस्तव ह्रस्वीहि गमे।

४५५५१ साध्यात्तकाधिक

चेके विशेषणं गवयवस्यैव इत्यर्थः प्रत्ययमिन्तत्तीत्यादेन गुणः न चैवं भेदेत्या
 दावपिन स्यात् प्रत्ययः प्राह येननेति सूत्रांभसामर्थ्या देकवर्णव्यवधानमाश्रीयत इ
 त्पर्यः प्रत्यक्तेः किञ्चसामर्थ्या दूतपूर्वत्वपधत्वाश्रयागुणद्वैको गुणवद्वैति सूत्रेभा
 य्येनुपकि प्रतीतलघ्वो उपधातयोः समाहार इह इत्याभित्तसार्वधातुककदिकंचागविशे
 षणतत्रैवोपस्थितौ काक्षत्वात् तत्रत्य प्रागवयवपुञ्जतलघ्वपधारूपैको गुणद्वैति प्र
 र्थः इति तदाशयः **दधी** वेवीरा उत्रागमरावव्याख्यानात् तासस्योः सस्या दूधातुक इ
 दधी न्यतो न वत्तसीत्येतद्विधिः तसकारस्य प्रत्ययाद्यवयवस्यैव संभवसंभवेन फलितमाह ॥
 सादाविनि लृट् शेषे इति चरहितः पाणिनेः पाठ इति भाष्यस्वरसः तत्र योजविभागः
 लृट् इत्यत्र क्रियार्थयामित्यादि प्रनुवर्तते शेषे इति प्रक्रियार्थपदार्थनचक्रियार्थ

यथादिनिदधे वामिदुशेय
 लृट् इत्यर्थः

११
 ११
 ११

भावकर्मणः सुमुन्युत्तरमात्तु वाचाभावात्तत्तु न च वा ससु पविधिना तत्तु सिद्धिः
 तमुन्युत्तरा विज्ञिसु त्रेण्युत्तरा ह्येन क्रिया र्थायां क्रियायां उपपदे वासेरूपविधिना प्रत्य
 योत्तरा वाभावसाधनां सभावेन २ कृत्वात् । सर्वत्रेदं भावेन सपुं प्राशिधि प्राशीरिष्ट प्राप्ती
 च ७ प्रनन्यार्थादि त्वेति तद्वत्त्वं समानार्थानुवादा एव डिचेत्येतत् ७ प्रथान्तरकल्प
 नानि वृत्त्यर्थमिति भावः परिभाषाणां च प्राक्षयेण पक्ष प्रासार्थानुवादेन योत्तरानि वृत्त्य
 र्थत्वं ब्रूहि नवहन्तीत्यादिति स्य धमेव सप्रसारणादिति प्रादिना बुवद् उभावः
 संभवत्प्रयो जनेष्विति इदं प्रयोजनसर्वो देश त्वेव एव नान्या देशे प्रत्यत्वात् संय रमि
 ति संभवत्प्रयो जने तया स्वविषयभाव संभावनया उत्तमा च दर्शनेन स्वविषयसंभा
 वनया च मंदप्रवृत्तिरित्यर्थः समवत्त्वादि ति मंदप्रवृत्त्येव तत्त्वमिति भावः एतेन ६
 प्रथं प्रवादिद्यनन्यार्थ पित्वे सुचरितार्थ स्यादनुदात्तौ सुषि ता

विमर्शजिस्वरित्यादि एव
 सभापनेन

११
 ११

चरितार्थयित्वेकिरयि उक्तं न्यायेनां तरंगेण प्रत्ययमुक्तत्वेन बाधायतिरिति परस्मै
 तद्वत्स्थयित्वसामर्थ्यसिद्धिस्तथाभावात् वस्तुतस्तु सामर्थ्यसिद्ध्या-डि द्वेत्यस्याप्रवृत्तिः
 रवडित्यस्य सावकाशत्वात्तात्तडि विप्रतिषेधात्सर्वादेश इति भाष्यस्य सावकाशडित्वे
 प्रवृत्तौ परिभाषात्त्वमित्यन्योन्याश्रयेण सर्वादेशत्वात्तात्तडि भ्रमप्रत्यादेशत्वेमेवस्या
 दिति वाच्यं एकरिति प्रवृत्तेरुक्तत्वादिति न्यासेनानयो रिवणस्य तादित्यर्थवेनान्या
 देशत्वसिद्धेऽडित्वक वरणस्य गुणस्य गुणकडि प्रतिषेधार्थत्वे बाधनद्वारा सर्वादे
 शार्थत्वेन देयात् सर्वत्रेदस्य संभार्यत्वे व्युत्थयोः नुस्थानिकस्य श्रुत्यभातरतम्या
 दनुदात्त एव हि स्थानिकस्य दान्त एवेत्याह नित्यं डितः डि दुत्तमस्येति वक्ष्ये तत्पुरु
 षः एतन्नेत्याभवात् न्युत्तरमुचितः सत्यपि द्वेति प्रपित ग्रहणयित्वेनानुदात्तः से

स्थाने जायमाने दुराचारतया
 न्याप्रभ-यमुदात्तं वनास्तेन

संहिडिन्नेत्येवास्तु शतिपरास्त भवतादितिलगयेदयापइत्वादिस्तातड् प्रतरंगान
 पीत्यदिन्यतिन्यायस्तु सापक्वसिद्धनर्वत्रेतिन्यायेनानित्यत्वात् नमेर्नि प्रमोपवादे
 यत्सपिचैति यस्याडागमसइत्यर्थसामर्थ्यादिति प्रन्ययाप्रक्रियालाघवायलनएववि
 दध्यैत्तइतिभाव भवानीति लङ् इत्याप्रमपिदत्तक्रेति नमानइति वक्तव्यमेर्नि डि॥
 तिसूत्रेग्रहणत् एवहेरयिबोधं प्रनयतन प्रयमेव बहुद्रीहि तिना घ द्यक्त्वा
 भुक्तहीन्यत्र व्यासिक्ते लुडे व सचोदतइति प्रतरंगत्वातिवादिषु कते पुनित्य
 न्याडिक् एक्ते विकरणं तस्यागस्याडागमलकारप्रकृषेण लावस्थायामेवाडि
 तिषये भाष्यपक्षान्तमुक्तं नचत्रपक्षे केशदिन्यादौ उपन्ययात्तु दत्तत्वातिबधनम
 उदात्तत्वमट स्यात् उदात्तत्वं नभवदिन्यादौ चरितार्थमिति चेत्त

उदात्तपरस्वरितत्वे प्रतिज्ञानात्स्वरितेनाधिकं कार्यमित्यप्यथात् बलवतीपिस
 तिशिष्टस्वरस्य बाधनात् पूर्वोक्तस्य एव बलवतीपि परशस्त्रस्य बाधनवत् ॥ प्रधि ॥
 कः कारश्चैतन्नेन पूर्वोक्तपरस्य बाध इति स्पष्टं स्वरितेनेति सूत्रेभाष्ये ॥ प्रत
 एव यद्येयान् फलभेद इत्यलम् ॥ प्रभवदिति न चात्रोदे परस्य न्यादेर्लोपापत्तिः
 ॥ प्रत उक्तधातोरेत्यस्य विहितविशेषणत्वेन परशब्देन परस्य कार्यविधानाभावा
 त् विधिनिमंत्रणेति संप्रश्नः संप्रधारणविचारस्तद्वाकर्तव्यमिदं वेत्यादिरूपा
 या मुद् सी मुट्पवादः प्रत्ययासन्नियोऽशिष्टतयात्तरगत्यात् परस्मैपदानां त
 सादीनां मुदात्तत्वे क्ते या मु उ उदात्तस्यादित्युदात्तवचनेन चा मुदात्तश्चेति सूत्रे

नाभ्योत्तेरेत्यापरस्मैपद
 विषयेनैव यथा मुक्तिर्लो
 दात्तादित्यस्यावेदनाविरो
 धात्वात्तान्निर्दिष्टं

॥ १२ ॥
 लक्ष्मण

१३
 लक्ष्मण

१३
 लक्ष्मण

१३

मानस्यैवादेशश्चिन्ते न प्रलङ्घित्वा च लस्यथा सुव्यपितस्य स्थाने प्रायुदात्तस्य
 तोत्येव मयि उच्यते मानस्यैवाद्युदात्ततया तत्र यदा गमादित्यनुवादपरिभाषया प्र
 वक्तव्यं नित्यं सुदुदात्तत्वं यदौलभ्यात् प्रागमा प्रनुदात्ता इत्येवोच्यते शेषनिघातस्य
 लक्षणं प्रनुदात्तपदमिति सूत्रे पदग्रहणस्य परिमाणार्थे न यत्र तः यावच्च पदत्वं भा
 वित्वावत्सन्निहितानां सर्वेषां शेषनिघाते न यश्चात्पुनरागमानामपि तेन निघातप्रवृ
 त्तेः सन्निहितानां तु तत्समकालेनैव निघात इत्यन्यत्र प्रलावीदित्यादौ सिचिश्चित्ते
 तेनेठ उदान्ता न निघात इत्युक्त्या युदात्तश्चेति सूत्रे भाष्यप्रदीपो
 द्योति निरूपितं प्रमेनया सुदोऽनुत्तेष्ववयवे चरितार्थे लिङ्गसमु

१३
 लक्ष्मण

१३
 लक्ष्मण

उत्तरेनेति ॥ अत्र यदुक्तं तद्विहितं सूत्रे उक्तं यासुदोः सुदनेति ॥ प्राप्तेनेपदे वा
 रितायेपिपरत्वात् प्राप्तावाधोनेति इत्यर्थः विषयभेदादिति एवं यौगपद्यासंभवस्य
 पविप्रतिषेधाभावात्तत्परत्वेन वाध इति भावः एतेनेधिर्धेः स्यादो सुदसी युतेने ॥
 नाप्राप्तिन्यायेन वाधः स्यादित्यपास्ततत्कारयकारयोः सुद सत्त्वेन कार्यभेदादिति
 भाष्येकैष्यटयोः स्यष्ट नचस्तिवसंभवेयदुभयस्यादिति वार्तिकमतेत्यसमाधे
 र्वंतु शक्यतेयिसत्पि सभवे वाधनं भवतीति भाष्यनये प्रथमद्विवचनस्याद्वितीया ॥
 द्विवचनेन वाधवत् सुदपि सी युते वाधो दुर्कार इति चेत्सत्यं यासुदिययेसी युटः
 प्रतिषेधो वक्तव्यमिति वचनेनात्र प्रकरणे वाध्य वाधकभावाभावासाधनेनादो
 यादिति निरूपितं भाष्यप्रदीप्यरीघाते ॥ अत्रावस्व जुसादिविषये यासुट्सिद्धिरन्य
 या जुसायासुटो वाधापत्तिरिति दिक् लिङः सन्निरुद्धिभ्यः सार्व धातुक् इत्यन
 इत्यत्र ॥

वरिते सुदो
 वास्यपत्ति

१५

१४

१४

१५

864

युगपत्प्रवृत्त्या लक्ष्यभेदात्पुनः प्रवृत्त्यावेति भावः यत्प्रवृत्तिरिति न च तत्र कर्तव्ये ग संसा
 सापेक्षस्यो वहिरंगतया प्रसिद्धत्वे मिति वाच्यं तस्या मंगशब्देन शब्दरूपस्य सप्र
 म्याद्यं तोयातस्य निमित्तस्यैव ग्रहणं न तु संसाया प्रथमस्यैव दोषात् रावं च
 योपर निमित्तकत्वेनांतरंगत्वमिति वाच्यं सार्वधा तु कावयवस्य न किं इति
 रुदादिभ्य इत्यतः सार्वधा तु क श्रुण्ण म जानुवर्तते ॥ प्रत्यया पचोदित्यादौ दी
 र्घप्राप्ता चिकीर्षादित्यादौ वतो लोपप्राप्ता नर्थको नोभो योरपि बाधः स्यादि
 ति मध्येपवादादिति न्यायेन लोपमेव बाधेति स्पष्टचेदभाष्ये कैयटयोस्तदा
 ह मध्येपवादिन्यादि उत्पद्यतेति ॥ प्रपदातादिति वा उत्साकोत्सानुवाच
 लाक्षणीकत्वमुक्तः ॥ प्रपदातादित्येतत्सामर्थ्येनात्र परिच्छेदकन्याया प्रव
 र्त्तेः ॥ प्रपदाता नर्थके प्रत्यये च मिथुरित्यादौ पररूपसिद्धिः ॥ प्रवर्णा वृत्ताः

ये
 तदादि
 यथेव चोतिरहं
 प्रपदातेत्यादि कारोति भावः

५५

५५

१४

भक्तलभदोषयोरभावेतदुक्तिः भक्तमिति तेन कृत्वे जशेन विद्यमानादिति तत्त्वचसर्वा
 देशानानयहृत्तत्त्वप्रतएव शब्दित्यादे न दोषः भाव्या तु प्रसिद्धिचोदके इति सूत्रा
 पाठो लभ्यते तत्र सति मध्यमणीत्यायेनोभावां संबध्यते सा तादस्तोः सा ता नृसि चो
 न्यर्थः लक्ष्ये स्थानिवत्तनां लिपिधित्यात् प्रत्ययलक्षणसूत्रे तु नियकार्थत्वं विध्यर्थत्वति
 सा तादिति विशेषणसामर्थ्येन कस्यमाणसंनयम् प्रतएव वार्तिककृताकारः सि
 चयवविशेषणमित्याशयेन ह भवदृष्टिस्थानिवत्तप्रतिषेधकः ननु सितलुकोपित
 निषेधप्रारब्धः ^{चस} इति प्रकृत्ये द्विसकारके निर्देश इत्यस्य भाष्यसंग्रहोद्योते वि
 स्तर इत्याहुः इति प्राप्ति इति प्रत्ययलक्षणे न प्राप्तिः प्रदत्तादेवेति पत्तिरनभिनिर्व
 त्तिः उदाहरणे सुवृद्धि भवरं न सुकृमिस्तभवमयोर्दत्तं हेतुर्मतोर्भविष्यकाल
 योरनभिनिर्वृत्तिः इति वाक्यादुत्पद्यमानान्तरं च विपरीतनियमसु व्याख्या
 नान्न भ्रान्तिरुत्तीत्यत्र प्रकृतसूत्रे च भाष्ये स्पष्टमेतत्सर्वं प्रमाणाविनिस्तुतादि

अथ इत्तं तन्मतेन व्यर्थम् अत्रादिति र
 वः । लो। रं। इति । रं। रं। रं। रं। रं। रं।
 १: १३ वा। इति

निसत्तादिनिर्णयकादेशस्य पूर्वार्थत्वेन ग्रहणादिनिर्णयः पालित्येन तस्यैव न्यक्कोरेण
 उतः परत्वं पूर्वार्थं यदागमादिति न्यायेन उत उत आदिनिर्णयेन भिन्नगुणिरन्यसिद्धाप
 न्याः प्रथमव्यतिरेकार्थं यदागमादित्यस्याप्युक्त्येव प्रथमव्यतिरेकः प्रत्ययागमसत्त्वे उ
 त्त्वस्याप्यभावेन तदेतन्निर्णयः स्यादेव द्वितीयेन इह च त्वेन गकारोपनिर्दिश्यते नतिष्ठेः
 सिद्धिः स्यात्पुनरित्यत्रेत्वापत्त्या नायं किंदिताशयेनाह गिदित्यादिनिमित्त इति किं निस॥
 नित्येगुणवद्विमासुत इत्यध्याहारेण सिद्धसाध्य समभिव्याहरेण न्यायेन निमित्तं बुध्य
 त इति केचित् वातिककुत्तात् तन्निमित्तग्रहणं कर्तव्यमित्युक्तं भाष्ये कृतात् कोः कित्येन
 सायकेन प्रत्याख्यातं गुणवद् द्वितीयेन एतेषां त्वेति द्वितीयेन प्रत्ययवहिते इह इति उक्तं स्यात्
 पूर्वस्येनायत्त इत्यर्थे संभवेन परिभाषा इति रत्नात् प्रत्ययेन परिभाषा निति नु
 को गुणवद् द्वितीयेन च द्वयविषयमेवेत्युक्तं भाष्ये न त्वनिषेधा स्यात् न पक्षभा ५ च

१५
१५
१५

अधिकरणसप्तमीसंभवे उपपदविभक्तेः - करकविभक्तिर्वर्णीयसीति न्यायेन यस्यच
भावेनेति सप्तम्युक्ते, न्युक्तं सिद्धसाध्येति न्यायेन यस्यपरिभाषाबाध एवोचितः तन्नि
मित्तग्रहणेन सामर्थ्यात् सायेवेन परिभाषाबाध इति नूचितं इक इति च स्वरूपप
रमत्रानुवर्तते ७ प्र योधिकारात्तदाहेकलक्षणे इति इक पदलक्षणे इत्यर्थः ७ य
स्तमिति धातोर्विहिततसादीनामित्यर्थेन परत्वाद्युदात्तक्येति सूत्रभाष्यरीत्या न
स्ययासुटि ७ प्रतरं गत्वा दूर्वया सुव्यपिनिर्दिश्यमानपरिभाषाप्रवृत्तिः मांस्ति
न्यादेन निषेधाद्यौ माशब्देन माडित्तिन दोषः इति केचित्तन् ७ प्राउमाडो क्येति
सूत्रस्थेन माडोविशिष्यग्रहणं किमर्थं प्रतिषेधार्थं कसंप्रत्ययार्थमिति भाष्य
एतदभावो बोधेनादि परे जायतेति व्याख्यानादिति भावः ७ प्रतएव गणोर्ग्रह
णे इत्यपि वक्तव्योर्ग्रहणमित्युक्तं भाष्ये ७ सुवो ७ प्रत्रपात्तीत्यनुवृत्तावनुवृत्तौ वा

१५

नस्यादिति बोध्यं ॥ अर्थनिदेशक्येति भूततायामित्यादिरमि सुक्त कृतदत्त
 र्थः सचक्रियावित्तबोधाये इति भावः ॥ पाणिनिसूक्तं क्रिदर्थरहितान्यठ
 तिक्रिदर्थसहितं ॥ प्रतरवभूवादिस्तत्रे परिमाणग्रहणं कर्तव्यं कुतो
 ख्य ४८ स्वेततन्मूलाश्वे धातुसंज्ञांति न पुनश्चेदिति भाष्ये उक्तं उद्वृत्तिस्त
 त्रेपदपतिरितः काश्चिन्नुमनु यक्तान्यठति ॥ उबुनिर्देशामनेस्कदिर्गतिशेष
 एयोदिति तेननेरितमिदिद्विधिरिति भाष्ये उक्तं नयानमोवरिव इति सू॥
 त्रे भाष्ये उक्तं खल्वपि पचादीनाक्रियावचनत्वे कर्तृकरोति ॥ अर्थस्व
 ल्वाप्यचार्यश्चिन्नयतीति क्वचिदेवं क्वचिन्नेति उपलक्षणमिति ॥ प्रमेका
 र्थाधातवो भवन्ति इति भाष्यमत्र मानं तथा प्रयोगानुसारैरेव भक्तमर्था
 दाभाष्यस्यापिशब्दात् रावं च सेधतेर्गताविति सूत्रे गतावित्युपादा

मात्रं विधेयानामित्यादि
 यथा न पक्षे यथा पाणिनेयं
 त्रिवेधं

२७
१७
१०

द्योतक इति प्रत्ययानुभवत्वादेः सकृत् प्रज्ञापसर्गस्त्वित्युत्पत्तिमिवात्तानां द्योतकवाचाभ्य
 वेति एधक द्वे प्रज्ञे प्रकर्मकत्वं प्रज्ञेयसर्गतमरुणं लज्जासत्तास्थितिजागर
 एशयनकी उरुचिदी प्रार्थ धातुगणं तमकर्मकमाहुः वृद्धिद्वयमिष्टोक्तयः टिन
 प्राप्तेनेपदानं प्राप्तेनेपदशब्देनात्र प्रकृतासाउ एवटि गृह्यते तेन शविरोरेकादे
 शस्यापि चानित्ये गुणनायतिः एकादेशस्य पूर्वविधौ स्यानिवत्तेनादेयात् यत्तु
 विदार्द्धधातु कयो रि-त्रियठित्वे दन्त्यन्तु शक्यमिति तत्तु मृदु दन्त्यादौ मजे
 वृद्धिद्वे वृद्धि नित्येति निषेधानायातिः यास से नडादेशानां टेरेत्तनेति साय
 कादेकारोच्चारणं इजादे गुरु रिति धातोरेकच इत्यतो धातुरिति कास्प्यन्य
 यादित्यतः प्राप्तिरिति चानुवर्तते इत्येवम्यादौ तु नाश सन्निधातपरिभा
 याविरोधात् लिङिनिमित्ताहि तस्य गुरु मता इजादे गुरु मतो विहिते लिटीति

वाच्यमिदं यः इति गुरु रिति
 वाच्यमिदं यः इति गुरु रिति
 वाच्यमिदं यः इति गुरु रिति

वा
 स्यात्संभवोच्चे जादे गुरुमतो न इत्यर्थे लाभो मनुष्यगुरुणमादिगुरुण तस्य कार्यं मनु
 गुरुणो दौषदेशिक गुरुमतो गुरुण मिति न युक्त इधौ नृजो जादे रं छे क्र्या मना
 पत्ते न च हि मत्तपुनु गुरुमतो न छ इत्यस्य वैयर्थ्यं पत्ते क्र्या प्रादिगुरुण मुखे
 जादे गुरुण मनु व्यपदेशिव इवेने जादे रित्यपि न युक्त इउ गता विन्यादौ देर
 या च क्रे इति माधवाद्युद्ध तस्यासंगत्यापत्तिः न च नृहे लिटि गुण विधानसाम
 र्थ्यात् नृ एव न तः प्रा मभावे सिद्धे न छ इति व्यर्थः प्राम्बा धाये क्षया तस्मिन्नि त्रियमि
 भावा वा धेन व्यवधाने पि गुण प्रवृत्त्या तत्सामर्थ्या भावेन तत्सार्थक्या तू कसू
 प्रत्ययादिनि सूत्रादनुवृत्तमा मिति पंचम्या विपरिणम्यते लिटि परत्त उपक्रि
 वस्य कश्चनः प्रामंतादनुप्रयोग इति सूत्रार्थः तत्फलितमाह प्रामंतात्कि
 टि परा इति प्रमंता इति पंचम्यं निर्दिष्ट परिभाषया प्रशब्देना चाव्यवहित
 दि

एव प्रयेगः पत्तया वा न
 पत्त्यादेव त्रियो र्व्यपदि

१६ १८

१८

११

872

कृत्तृग्रहणेति कृत्तृ एवा न प्रयोगेन प्रयोगस्यैव सिद्धे तद्द्वयार्थस्यैव मेव तत्रैवा
 क्रियेति एवमर्थतमं प्रवर्तते समाभिन्वाहारे चोत्पादिके मा मंतार्थनिष्ठमेव एव
 चैधाचक्र इत्यस्यैक वध्युक्तं लब्ध्यापारमिन्नः यशोदान इत्यनभूत इत्युक्तं
 लब्ध्यापार इति बोधः संपदं स्थितिः प्रमिति विधौ संपदं चैति स्तुत्रपठित इत्य
 र्थः ॥ प्रमिति तार्थत्वादिति संपदं हि सिद्धे वस्तुनोः योग्यरूपात्त एयति स्तुपा
 र्थेकत्वादिति भावः इव्यं संपादयतीत्यादौ न धातुनो मने कर्धत्वात् स्वस्व
 त्वाक्रोत्तत्ताकरणमर्थः केवलस्य पदे रण्युप्रयोगेना वा द्यः उत्तरदेशस
 योग्यमुक्तं लब्ध्यापार वाचित्त्वेन तस्यापि विशेषवाचित्वात् एतेन कृत्यजा
 तीयाना धातुनो मेव प्रत्याहारेण तस्य पदे र्वाशिष्टस्या धातुत्वाच्चित्यमिदं
 मित्यपास्तं प्रतुष्टुणेति प्रामत्तस्या मने पदान हत्वात् प्रत्ययग्रहणाच्चे

त्रिभावः तत्तयो तादृतिः

११ १८

१८

॥ अनुप्रयोगस्येति कर्मणि प्रज्ञा यत्र सत्यं सत्यं ॥ अनुप्रयोगस्येति कर्मणि प्रज्ञा यत्र सत्यं सत्यं ॥ अनुप्रयोगस्येति कर्मणि प्रज्ञा यत्र सत्यं सत्यं ॥
 गत्येति कर्मणि प्रज्ञा इति पूर्वशब्देन पूर्ववादान् कालनेयदभवनं लक्ष्यते त
 दाह पूर्ववदेवेति पूर्ववाक्ये ग्रामप्रत्ययवदिति तु इदं चकारेत्यादावधिकृतं
 कामि क्रियाफले राववादि हिनात्मनेयद्वाराण्यनन्तं इति इह नुपलक्षणा
 नचोपि एकारेणैव रणमिति यासः से इत्यत्र माप्येवं जनेत्यादिदित्वा
 त्मनेयदानामित्यत्र भाष्ये स्पष्टमित्येकदेशपुत्रावसुतः परत्वादिहे पुनं प्रस
 गविशानेन आदिषु कृतेषु लक्ष्ये लक्षणस्येति न्यायेन च मिति लुटः प्रथमस्य
 न्यत्र भाष्ये स्पष्टं किं न्यादिदित्वा इत्यादिदित्वा न्यर्थः द्विवचने च स्थान्यचः
 पूर्वत्वेन दृष्टस्येव चके इत्यादे कार्याभावादचः परस्मिन्निन्येव सिद्धे इह
 मारब्धद्विवचने चोच्यते नयोः सामानाधिकरण्यं संभवाद् द्विवचनश

नराद्धेन तान्नामिने लक्ष्यतां प्रता
 नोच्येन तान्नामिनाधिकरण्यं तदाह

१८
१९

नशाभ

द्वित्वनिमित्तैति प्रत्यासत्ता निमित्तैकादेशस्यैव स्थानिवत्त्वबोधश्च मूर्तुर्गुण
 विषयत्वादावयिष्येत्तद्विभक्ततामत्राणि निमित्तत्वाश्रयणान्द्वयसामिनि
 त्वं किंचलक्षणा नुरोधेन साक्षात्समुदायश्चोक्तकृत्याद्वित्वप्रयोजकत्वं निमित्त
 त्वमिह त्रिचक्रनुरित्यादिसिद्धिः एवंचद्वित्वे जादियप्रत्ययस्य निमित्तत्वे
 व्यञ्जोचितत्वे यणि-प्रचो निमित्ते जादियप्रत्ययस्य अपिसन्त्युत्तरित्यस्यैव
 तत्त्वयिसमोद्वित्वप्रयोजकत्वमस्ति तत्रलोके समवायिकारणत्वेतिरित्ते
 एव निमित्तकारणत्वं व्यवहारादिरिष्यतीत्यादौ नैसर्गिकारस्यैवाद्वित्व
 निमित्तत्वमिति गुणनिषेधः इत्येद्वित्वत्वात् तदा हि हुं नहि कार्यं मनुमे
 वन्कार्यो निमित्तत्वेनाश्रीयत इति तस्य समवायिकारणत्वादिति तदा
 शयः एतेन शयित्तरिवृत्त इति साधकसिद्धं परिभाषांतरमिति वदन्तः

परासः भाष्यस्यानुते
 न्यायकारेणोप

१८
१९
१८

विम

कार्यिणा यस्मिन्स्यैव निमित्तत्वं व्यवहारः न चारि रियतीत्यादवपि
 स्या उयक्रेयस्य समीपसंबन्धिरूपमेदस्य निबन्धनत्वात् ॥ अचिकि मधि
 जगेडाडुलिटी न्यत्र हिल करक स्यात्ता वस्या या उगाडा देशस्य सत्ता न्नि
 दी ॥ प्रादुर्धा तु के इत्यादीनां विषयसन्धेमी न्बन्धे पित्तद्रव भावित्तन न दुद्रि
 भावभावित्तानामत्रेण पित्तनिमित्तत्वं न्यतु नु शकात् ॥ अत्र सूत्रेणानि
 उर्बुद्भिभावश्वनिमित्तत्वं न्यनिमित्तत्वा भावः सर्वत्रैव चात्र शास्त्रे उर्बुद्भिक्
 तनिमित्तत्वादिदमेवाचीति ईदृश निमित्तत्वा श्रयणेति ३ ॥ अत्रावत्पाकाणां
 वधारणमपीत्याह द्वित्वे कर्तव्ये इति ॥ अत्र किं ईजायेतत्र हि किंचित् निमि
 त्तत्वात् संप्रसारणस्यादेशे तु कर्तव्यप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् ॥ अतः त्रिनिषेधे द्वित्वे
 ह्लादिशेषे उत्तरखंडे संप्रसारणे पूर्वखंडे संप्रसारणनस्यात् न संप्रसार

वादान्ते निषेधान्

॥ १११५ ॥

२०॥
७८०

८७६

अतएवासयोगादिनात्रापि इत्यनुवर्ति श्रुतिरित्येति दिक् उरुचक्षु
 दन्तु रिन्नादावभ्यासविकारे वाध्यबाधकभावाभावेन पूर्वहलादिशेषे
 ततोत्ररगत्तात्तु कि दुत्तसिद्धये प्राह प्रभ्यासत्रवर्णस्येति इदं च दी
 द्योकि तत्त इत्यत्र भाष्ये स्पष्टं ननु ते इत्यादौ तेनैवभ्यासेनो रदत्तैर्कृतेह
 लादिशेष इति बोध्यं प्रत्यये किं १० पुंजेन प्रत्ययाक्षेपः किमर्थमिति
 ध्वनः ववुश्चेति प्रत्ययोरदत्तस्यापरनिमित्तत्वात् तस्य निवृत्ताभावे
 ननस प्रसारण इति निषेधायतिः अतएव सप्तमसमाधिरंगधिकारः
 उक्ते भगवता नचक्रागभ्यासविकारिभ्यो गाधिकारे पि प्रभ्यासेन इत्य
 याक्षेपो भविष्यतीति वाच्यं प्रभ्याससंज्ञैकवाक्यतया रिटि परे ये छत्तयो
 पूर्वस्य कृतो इत्यर्थे लाभे व्यक्त्यपरनिमित्तत्वात् नययादात् किञ्च सन्य

उत्तरिभ्यस्यायथेत्वेन तादृश
 यथेत्वेन तस्य ये छत्तयो

२०

इत्यर्थेन सर्वं साधरनिमित्तत्वेन स दुरवपादं ॥ अंगसंज्ञैकवाक्यतया तु
प्रत्ययस्यावत्पान्दोषः ॥ अजघाञ्च र्करीति त्पादो यड् लुङ् नेमल
मरेति तिति निषेधानित्यत्वेन न च तिरिति भावः वस्तुस्तन्नतदा ह्येव
केचि ॥ अंगसंज्ञा द्वा रऽस्य रनिमित्तत्वेनियमत्तः परवद्वे पूर्ववति
तया परनिमित्तत्वात् रावचर्करीत्यत्राजघा इत्यादौ यरावे वनेति द्विक
नन्वपदेशेन दातस्यैकाच्चाव्यभिचा
त्रिषु धृति एकाच इति किमिति
वत्पर्य तत्सामर्थ्येनोपदेशमात्रे
दिति वाच्यं ॥ प्राद्युदात्तत्वेन निपातनसिद्धेरित्यभिमानात् एकाच
ग्रहणनेति तदर्थं केनाच इति पदेनेत्यर्थः ॥ अन्यथैव पदेशे

राच किं तेन
न च वधिवा
एकाचो ग्रहण

नस्यानपानस्यारयतेनेन

अथोक्तं भाष्ये २८।

तत्सामर्थ्येनैव वादन्तः प्राह च इत्येवेति उपात्तविभक्त्यर्थं न्याजे मानाभावेन
 तद्विबदोतिभावः तद्वत्तद्वति समुदाये एकत्वेव शिष्याचरूपत्वाशयेनेति भा
 वः सिद्धे इति शब्दविशेष मनादित्यर्थं विशेषपुरस्कारेणैवोक्तं तत्परिभा
 यूवत्तेः स्य पादत्वादिति भावः सामर्थ्यादिति उपदेशमात्रेण एकजिनेत्य
 र्थः अनेकान्नादिति हनो वधेति सूत्रे भाष्ये उक्तत्वादिति परस्मैकाजग्रहण
 व्यावर्त्तनवधिरवधिकि-बोत्तरार्थमेकाजग्रहणमतएव जागरित्तरेण
 नित्यादौ उपदे जन्तुनादयश्च क इति द्वाविधेयधो न तत्रोपदेशा नुवृत्तिय
 स्तीर्णमित्यादां विधेयधोयत्नाकरे स्यत्वं तिकाशयेति नास्तेव भाष्ये उक्त
 त्वात् नचभाष्येयदुल्लेखेवेभिदितेत्यादौ विदूषवत्त्यर्थं उपदेशेनंदात्ता
 देकाच ४ अयमाणादित्यर्थं नानीह प्रतिषेधोवक्तव्यो विमित्यस्तीति यथे

क. १। यन्मासवत् २३. १०।
 २। यन्मासवत् २३. १०।
 ३। यन्मासवत् २३. १०।

१० १०

२१ २२ २३

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥
 ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥
 ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥
 ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

यद् लोचनं तदादि भाष्यं तत्र न मोय संसृज वलेन यद् लुग्विषयं तस्य तद्विषयं चेन्न यद्
 लोच्यस्यानिवृत्तस्य वयं लुक्पुयाया पुद्गलेन न नूनं तावतिरिति वाच्यं इति विषये य
 उल्लेको नभिधानेन धनसि सर्वविधानां वैकुल्य केचन च तत्र दोषात् ॥ प्रत्येक
 जगद्वर्णनं किं सर्वमिति प्रहमेत्या तत्र जगत्त्वर्थमित्युत्तरं स्पष्टं भाष्येन शल्वनं ताप
 ने ॥ प्रजघावेभिदीत्यादे स्तमूयनादयसु चर्करी तं चेत्पस्यादौ पाठे दृष्टव्य
 र्थं यद् लुङ् ते गणां तत्र प्रयुक्तस्याप्राप्त्या न धाद सत्त्वादेव कार्या न शरणं मयि ध
 दसि दृष्ट प्रयोजे दृष्टाने मभावे बोध्यः भाषायां तु तादृशानो मभाव एव ॥
 स्तिष्ठ शवादि निर्देशा सुलिङादि निमित्तकं भवते इत्यादि स्थित निर्देशे नार्थ
 शक्त्यर्थसाधकाः इत्याहुः इणः सीधु सीधु मितिषकारोच्चारणं तु बुवी ध्वं इ
 ण्यादवेकदेशविक्रमन्यायेन सीधु सत्त्वेन हत्त्ववारणाय ॥ अनिनस्मन् गृह्णाने

त्रिकविंशत्यध्यायः
 त्रिकविंशत्यध्यायः
 त्रिकविंशत्यध्यायः
 त्रिकविंशत्यध्यायः

लक्षणं लक्षणं लक्षणं

प्रत्याहारग्रहणेन शेषं दुर्लभं यत्तच्चैति भावः तदुक्तं मतदुत्सारवधानुक्तं इति भाष्ये ॥
 ७ प्रत्यययोगे तु अवाप्त्यवाधानं स्मरन्ति कर्तुं च नान्मनी विण इति परस्पापकाद
 इति परस्पापमेकादेशो यत्तद्वर्णः ७ प्रत्ययै इत्यादौ गुणस्यैव प्राप्तेः ७ प्रत्यासवि
 कारवाध्यवाधकभावाभावावेन पूर्वोपरिस्थितहलादिः शेषे तदं दीर्घ इति भा
 ७ प्रचलित इति वर्तते तेन त्रधा त्तरं शधात्ताम् यदुक्तं किनायं दीर्घ इति केचित्
 ७ प्रादिग्रहणं नदं तविधि निरुसा र्थे धिच धादौ प्रत्यय इति येन ययो धाव
 त्तिययो धावनमित्यादौ नलोपः ७ प्रत्ययमाख्येन्यङीत्युक्तं सनः सकारम्भ
 महिङोऽकारेण प्रत्याहारः चकाधत्वेव व्यत इति भाष्ये तेन रयसिचोले च इति
 सङीत्यस्यैव कदेश्चुत्तं प्रत्याख्यानं न युक्तं तत्र सङीत्यस्य धादौ सा तादसंभवेन ॥
 प्रत्यय इत्येवाध्याहृतं मूलकृता यत्तु यदस्येत्यधिकारेण प्रत्याख्यानेन वा

नानि रनिमि

ततो गृह्यमितिक
अलेन मरु मा

नत्वति लिख्यततो वचनमेव ज्यायदतिपरे ह्यतिता सस्योली प्रदत्यतस्तास ॥
 स्थाति सः सौत्पतः सदति चानुवर्तते लोठ दति लोठोदशस्युत्पयः सलोपदति
 लिउः सलोपदत्यनेन इतोत्र तकार उच्चारणमात्रफलके भवति विभक्त्य
 तस्योच्चारणमात्रफलके पिप्रवर्तते रच्चेरित्यत्रोपपादितत्वादित्यसाध्या
 निवर्तते यत्त्वमिति लक्ष्यभेदात्पुनः प्रवर्तितिरिति भावः युगपदेव बोभयो
 यत्तठ ध्योरिति मत्तभेदेनोत्तेशेषः हस्येत्पेव युक्त इति मते चित्तपनेन नम
 तेभाष्याननुग्रहरूपस्य युक्त्यभावरूपस्य चास्वरसोऽप्यबोधनात् ऊहृदं
 तैरिति दीर्घाकाराना मुदा तत्त्वोदववभूयात्तत्तयेति इडभावनिपातनमार
 धराकाचइति तेन जागृदीधिइत्यादीनां व्यावृत्तिः शक्तिभाष्यत्वनुवं धर
 हितः पाठादृश्यते पचित्ति दुपचेव प्रसिद्धत्वात्सृजिर्दिवादि मुदादिस्त उच्य

ताति यद्यपि माध्यायना निध
 शानास्ति न या पिमाधवादि
 माण्यादुक्तः ४ नप्यानेदप्यतोति

लक्षण
लक्षण
लक्षण

882

महाराज
महाराज
महाराज

23

23

प्रतएव शेषमुवादीनां इति सूत्रभाष्ये न पत्नी दवती नृदाह तं लणू नृदादि रेव
नदिवादि व्याख्यानात् शपृधातोर्भावेर्देर्देवादेः प्रग्रहणं किं व्यतीति श्य ना
निर्देशः किं व्यः प्रातिगन इति सूत्रभाष्ये प्रामाण्यात् तत्र हि किं व्य इति विभ
क्तिविहितस्य पुषाद्यद्वाध कत्तमुक्तं प्रनिट इत्यनुवर्तनाद्यहर्षे स्प
द्योग्रहणाभाव इति के व्यट भाष्येना घषाठः मयस्ति तिक्षा या मि
ति सेगान्वायो प्रकित्व विधानात् प्रतएव मूलमखिर्नात् पुष्य तिश्य
नानिर्देशो माधवादि प्रामाण्यात् वसतिर्भावे वसि प्रसारणीति भाष्ये
शक्त इति इति चैन्द्र गोमिमेतेन वसुतो भाष्ये लुदिन्या ठाभावे नीद्वीदे
रप्यनिटत्वे मेव विद्यति विनदिति विकरणनिर्देश स्प व्यावर्त्य व्यावर्त्यति
रखउन व्याजेन दर्शयति विदति रिक्ति भाष्ये विदति विनति विद्यतीति पाठः

संक्षेप
संक्षेप
संक्षेप

इति भाष्यः

लक्षण
लक्षण

॥ १५५ ॥

विदतीति प्रयो गत्यविदे, न करणादि कः सत्तात्, प्रतएव मस्यविभाषा, प्रविदेरिति
वक्तव्यं इह मा भूत् विदितं तर्हि वक्तव्यं यद्वाधे विभाषा न ड्वाधेः प्रतिषेधः ॥
शब्धिकरणस्य विभाषा लुग्विकरणक्यायमिति यस्य विभाषेति सूत्रेण सूत्रेण उ
क्तं तौदादिकस्यापि सिद्धे, प्रविदेरिति वार्तिके तद् इह फलमेव स्यात् एव गृह्य
धेरित्याश्रयणेयं च - दर्थं वार्तिकस्यावश्यकत्वेन तस्य न्यायाना संगतिर्मे
मैतुत्रयाणामप्युदात्तत्वेन वार्तिके लुग्विकरणस्येव गृहणमिति न दोषः ॥
तएव ज्येष्ठपरित्यज्यपदान्तरात् लब्धवानित्यर्थे परि वेत्तंति न ज्ञानप्रयो
गः संगच्छते यत्तु कै श्येन तत्र न्यभाष्य मुपादाय वेत्तिरित्यत्र विवक्षितो विदूतामे
इत्यस्य न प्रतिषेधे भवत्येव विवक्षितं विद्यति विनत्योस्त्वनदात्तादिदू प्रतिषेधः ॥
सिद्धे इति तदेतेन पदसंज्ञौदादिकस्यापि सिद्धत्वे, प्रविदेरित्यनेन वेत्तेरेव गृह्य

मात्रं न विवक्षितं न तत्र
लौकिकं न विवक्षितं
न विवक्षितं न तत्र

ने ननञ्जि शिष्टेने निनिर्देशान्ननुलोम्यः पुष्पेमेत्ता मक्तव्यमित्यादेभाष्यव्य
 वहासञ्च वसन्ति तु धोरिदु नुदविदे दत्रासस्ति नशेर्करी त्याद्यागमकाञ्च ॥
 ननुतनववेतिभावः प्रकर्मकइतिदेवदत्तोयत्तदेतस्यर्धतइत्यत्रस्यर्धपूर्वकेशके
 मेवतिर्कोध्या शर्धुर्कः हलादिद्रित्यतः श्रमइत्यत्रनुवर्तते प्रनादिद्रित्यनुवर्तते
 तत्रशर्धनिद्रित्तवर्णापेक्षयाधात्वादिभूताइत्यर्थः तेनववक्त्रेत्यत्रवस्यनदो
 षः शेषः किं सस्मभशर्धुर्वाकिं सपूर्वाइत्युक्तैस्त्वादिष्वपि स्वपः शेषापेक्षे ॥ प्राशिष्टो
 वेति ॥ प्राशीः प्रतिपादके नायः शवेतिवाच्ये ॥ प्रथोत्तरशेषादिति दृष्टिमेव
 दमेव ॥ प्रतएक एकशब्दो सहायवाचीद्विवचनात्तेन समासः द्वयोरेक मध्यसंभ
 वादित्याहासयुक्तेत्यादिलिटीत्यादेशविशेषणशकदेशान्नयेचित्सौत्रत्वाद्
 तिस्रदा हल्लिगितमिनेति तन्निमित्तोदेशादिभिन्नमित्यर्थः निमित्तं प्रात्ययाप

इत्युक्ते ॥ १॥ ३॥ ४॥ ५॥ ६॥ ७॥ ८॥ ९॥ १०॥ ११॥ १२॥ १३॥ १४॥ १५॥ १६॥ १७॥ १८॥ १९॥ २०॥ २१॥ २२॥ २३॥ २४॥ २५॥ २६॥ २७॥ २८॥ २९॥ ३०॥ ३१॥ ३२॥ ३३॥ ३४॥ ३५॥ ३६॥ ३७॥ ३८॥ ३९॥ ४०॥ ४१॥ ४२॥ ४३॥ ४४॥ ४५॥ ४६॥ ४७॥ ४८॥ ४९॥ ५०॥ ५१॥ ५२॥ ५३॥ ५४॥ ५५॥ ५६॥ ५७॥ ५८॥ ५९॥ ६०॥ ६१॥ ६२॥ ६३॥ ६४॥ ६५॥ ६६॥ ६७॥ ६८॥ ६९॥ ७०॥ ७१॥ ७२॥ ७३॥ ७४॥ ७५॥ ७६॥ ७७॥ ७८॥ ७९॥ ८०॥ ८१॥ ८२॥ ८३॥ ८४॥ ८५॥ ८६॥ ८७॥ ८८॥ ८९॥ ९०॥ ९१॥ ९२॥ ९३॥ ९४॥ ९५॥ ९६॥ ९७॥ ९८॥ ९९॥ १००॥

किं निलिटीति गमहनेत्यादितो वद्यपि किं नो न्यनुवृत्तं न च यपि लिङित्वा संभवा
नित्तीत्युक्तं प्रभासलोप इति विशेषविधि रज्ञा प्राप्ता प्राप्तिविवेकेन च लोपमात्रे
विधेयता चर्यवस्यति यद्वा समासे लुद्धेरेव विधेयतान्वयोस्ति सति तौ नोपेक्ष्य
चिन्तयित्वा किं पावच्यते प्रभासविकारे वाध्यवाधकभावाभावेन दीर्घानु
र्वक्ते वाभ्यासदीर्घे रक्ताभ्यासलोपो प्राप्नुत किं च परत्वादित्वाभ्यासलोप
स्य दीर्घत्वेन वाधः सकृदुक्तिन्यायाच्च न पुनस्तोदृतिभाष्ये उक्तशब्दं तर प्रा
प्ताचलोपो न नित्यः प्रभासविकारे नूनवाधकभावः इति तु सायकसिद्धस्या
सार्वत्रिकत्वात्तात्राश्रीयत इति तदा शयः एतेन यत्रान्यतरस्मिन् कृते सर्वे
वाप्रवृत्तिस्तद्विषयभ्यायइति केयं यत्कृतमवासां दीर्घकृते इत्यस्या प्राप्ताप्या
वीकदिति गुणाय उल्लोकोरिति मन्त्रोक्तं तदुदाहरभाष्यविरोधापत्तेः यत्तव

प्रभास

२५

२५

२५

सेटीत्येव सामर्थ्या देवा किं हि द्विज. ये त्वे त्वे च यत्प्रहरणस्य चार्थे ते हि
 निदेवे इत्यादि बुद्धकादि सुसचरे सयोन्यर्थः एकेत्यादिके मिति प्रातः
 रिच्यादौ हस्तमध्ये इत्येतावतापि वा रणसंभवादि निप्रदमः न च वमण
 उरित्येते जाभ्यास चर्च न्यस्यासि द्रुत्यादेत्यादि स्यादि निवाच्यं फलिभः
 जिग्रहणमेत्याभ्यास चर्चयो रभ्यासादे शस्यासि द्रुत्याभावमापनान् पुनादेशा
 देरित्यादिग्रहणं नुरुलादिशेषमादा यस्तु तस्या संभवकारणं य स्य चार्थ
 उत्पन्नमनुत्पन्नं गमन इदितो इदित इति कर्मधारयः येण धातोर्वि शेष
 एतेनेदिदंतस्य धातोर्बि धानाधति उादौ न दोषः धातो रिति धातोर्बि देशाव
 स्थायां नमर्थे तेन इत्येतादौ गुरोश्च हलः प्रत्ययसिद्धिः प्रवर्तमानं मं गस्य
 त्वर्थः प्रगल्भयोगस्य त्वर्थं कं वो ध्यं तासौ तु न दोषः ता स एव कुशका लात्

सिद्धिर्न पार्थः

तनिशाकरागतवयाइयंबंधुरावटोसपदिवीक्ष्यतांजलधरागमश्री।
 रिवा।सस्मरणम् वत्सवर्णनीयतराबंधुरामुपसृत्यनमस्कुरु कल
 हः सोह्नासंपरिक्रम्यबंधुरायाश्चरणमध्यगतोदण्डवत्प्रणम्यपु
 नःकुंजघनमवलोक्यसहस्रतालमुच्चैर्हसति पुनः संस्कृतमाश्रि
 त्यभोउपाध्याय आश्रयबंधुरायाग्रधोमुखेस्मश्रुश्रीणीशोभते
 अपिच स्मनोतुंगौनिपतितौकामसंग्राममर्दिनौ पुरस्तादवलोक्य
 स्थाभंगशुष्कंभयादिव बंधुरा सस्मितं नदोवडुयोसच्चकलहंक
 राहिलारम् विश्वः नायिकामवलोक्य ग्रहोत्तरुणाभावप्रकर्षः स्वे

नयोवदुःसत्यंकलहाङ्कुराभिधानम्

सु. प्र.
६

रंसस्मितमोदनेक्षणमलं व्याजुं भतेवेपते रोमांचंतनुते सदास्तनतटेषालं
वतेनां वरम् > प्राणिगंत्य परांत नोतिकुत कं प्रत्युतरं याचते केयं काम
कलानिवासवसतिल्लोलेक्षणाभामिनी अपिच खेलतरं वजनने
त्रयापरितमस्वर्णभरम्यां गयापीनोत्तुगनिरंतरं भरव्यालोत्तमस्तन
धया स्फीतस्फीतनितं वयाक्षरमभिवालो कितश्चातया किं न स्या
दशिनां वरः स्मररुहः स्मारैः शरैर्जर्जरः बंधुरा उग्रकभ्युरथा
नियंकलेरुमेपुत्री मम्महतंतं पठिदुंसुसज्जितावहृदि विष्वः
विहस्य अस्माकमध्यापनेऽन्यमन्दरेनिर्वहति मृगाङ्गुलेखा
उवाधापयामृगाङ्गुलेखामेपुत्रीम
मयतंत्रपठितुंसुसज्जितावर्तते ३ =

शो. १.
न

ग्रहणमिति तस्य द्विवचनाभावोऽनभिधानादावप्यक इति तद्भावः इति भाव इति इत्यभि
 मान इत्यर्थः तद्दीजितकम् अनन्वयापत्तेरिति तेन द्विवाक्यशेषाण्युक्त्या समवार्थस्य यु
 ष्यदर्थत्वेनान्वयः पितृते भवंतमिति चानन्वितमिति बोध्यम् अत्र पक्षे तत्रैकक
 त्यादात्तानुदात्तयोर्निर्देश इति बोध्यम् न्यभावादिति एः शब्देन स्त्रीत्वविशिष्टस्यैव वा
 घनेन तादृशार्थस्य विशेष्यत्वेनैव तत्पक्षेऽतएव भाष्येऽत्राया मिति स्त्रियं स म
 म्यमेवादाहृतमिति भावः केवल इति असहाय इत्यर्थः स्वामिथेयापेक्षा वधीति स
 मस्तथादव्याचष्टे सस्येयादि अपेक्षेते कर्मणि यञ् अवस्थास्येवेति पूर्वादिशब्दे
 रेकस्यापवदिशउपाधि कृतभेदस्य प्रतियादन उपाधिश्च पृथ्वा मय्यतत्प्रातवर्तिनश्च
 तारः पर्वताश्च समायणोक्तिं यायां सग्रीवेण मय्यदेशावधिकस्यैव दिग्विभागस्योक्तेः

चित्तं आद्येतवत्सूत्रस्य भाष्योक्ते कपुत्रादिदृष्टांतवलेन तथैव लाभादिदिक तद्गुणसंवि
 ज्ञान इति तस्यान्यपदार्थस्य गुणाविशेषणानि संज्ञापते कार्यत्वादिना यत्रेत्यर्थः
 प्रायः संयोगसमवायान्यतरसंबन्धेन संबन्धीयत्रान्यपदार्थसूत्रतद्गुणत्वतदिति रिक्त
 स्वस्वामिभावादिसंबन्धेन संबन्धिनस्तत्वे तद्गुणत्व नागयज्ञोपवीतीभोज्यतामि त्या
 द्योयज्ञोपवीतस्य कार्यत्वाभावे पितृत्वं निहितत्वमेवेति तद्गुणत्वमेवेति हरियंथे
 स्पष्टम् तत्सिद्धिरिति न च सर्वनाम्नो विहितत्वाभावः तदंतं संज्ञाभावे द्वे द्वे वेत्यादीना
 मवयवसंज्ञानियेयकत्वेन विहितशेषणोपलाभावादिति भावः तत्सिलिति अवयव
 सर्वनामत्वेन तदननिर्वहः सर्वनामप्रतिकसमस्याद्येतत्वाभावादिति भावः भाष्यप्र
 योग इति दिङ्गामान्यतराले ददिणोत्तराभा मिति सूत्रस्य विशेषः पवेनित्यदिव

कु

श. र.

८१

चनोततेसाङ्गः शिष्टमित्याद्युदातत्वेत्तनफलेभेमभन्देइत्यादावेतोदात्तपाठेनगणेतो
दात्तनिपातनात् ह्रस्वादित्वेनतत्सिद्धेअप्रापदर्शनमिति प्रापग्रहणाडभातिविक्रास
र्वनाम्नः प्रथमाद्वितीयेनस्तुअत्यर्थकल्पनसंभवान्नासर्वनामेत्वसदोषः अयच्छा
दिति अत्रापिस्थानिवत्तृत्रस्यभाष्यरीत्याप्रत्ययोतरत्वमितिभावः निर्देशेनचेति
ह्यतिविषयेअत्यन्तकाइदमेववर्तमितिभावः अत्याभावइति अन्वेषोसर्व
नामकार्याणामभावअत्यर्थः पूर्वपक्षिणातद्भावविरहादिति वदतैकदेशचिह्नत
न्यायोशास्त्रीयविकारविषयोपीतिनाभ्युपेतमितितदनुसारेणोवसमाधिवक्तुम
यक्रमते तथापीत्यादि अशब्दादिति अत्यंतसार्थिकानां सुबुध्यतेः मेवांतरंग
त्वाडत्यतेउभयचदिताडभयशब्दादित्यर्थः यत्रलुकापहृततत्रायजितितुनो

व

कः प्रातिपदिक प्राकृतिकाचारं विवेके यद्यपि जिष्मते तदा तस्यानापत्तेः तत्रोत्पत्तेरभा
 वेन विशिष्टाभावात्तैः लुकात्तापदार्थमिति लुक्कृतापदार्थसंभावनाभाववदित्य।
 र्थः यत्तेनोभशब्दस्याठाभावेः सर्वनामत्वेन ततः स्वलादिविवक्षायाः कर्तृमशका
 तेन द्विवचनस्य लुकात्तापदार्थस्यैव सत्वेन ततोऽप्यजनापत्ता उभयोत्रेऽप्यसिद्धिरित्यपि
 संयद्यप्यक्षत्रात्रलादिस्थात्तस्मिंश्च लुगपिस्थादि निलुकापदार्थसंभावना सत्वे
 न लुक्कृतापदार्थसंभावनाभाववतोऽन्यत्वात् यद्यपि भाष्येऽतिस्वार्थिकत्वेनोभ
 शब्दात्परस्परकप्रत्ययस्य द्विवचनत्वमस्तीत्यन्यः अर्थिकेति संख्यापक्षयाधिकलि
 गकारकेत्यर्थः कैपटेनावतारितमिति उभयोन्यत्रेति वार्तिके उभयोर्मणि रूभये
 देवमन्त्रस्याऽतिभाष्यकृतादाहरणात् स्वार्थिकोपक्रमेण तत्प्रकृतेऽभयोरपि

श. २.
८६ नि

तत्र मजेष्ट्वपदे निरर्थकं सार्थं प्रतिवादकं वा नायः तैरर्थकोन सर्वा र्थकता भावादे
वाप्राप्तेः नायः एव पदार्थविशेषणान्वयापत्तेः विनिगमनाविरहे पदद्वयेपिल ए
द्वौणोच्चैर्कार्थीभावादिभिस्तथावक्तृमशकताच्चैव चेतत्तत्तच्छटकावयवानां सर्व
नामताभाव एवोचित इति क् सोत्तेति यतत्प्रकरणस्येत्यर्थः सग्न्येति तेर
लौकिकपदनिषेधस्योक्तेरिति भावः अर्थान्तरसंक्रमे सति गतेति तेनातिमर्वा
येत्यादौ न दोषः पुनः संज्ञातुर्लभभासंज्ञोपसर्जनानां निषेधात् पाठात्पर्युदासे
न तदेतत्प्रहणेनापि न संज्ञा अर्थान्तरसंक्रमात् एव तत्तस्मै भावस्य न प्रवृत्तिः अक
चप्रप्रतिस्फुटतः प्रागस्त्विति तन्निवृत्तये इदं सूत्रमित्यभिमानः गत्विति निमि
त्रायायपरिभाषयेति भावः दुर्लभेति उपसर्जननिषेधादिति भावः इत्यर्थ इति

कंछादिप्रकृतिकृतिवतादेस्तुअप्रयुक्तमेनलक्षणविषयतेवनेत्यादिभाष्येस्पष्टत
 त्परिभाषासत्वेदिशादेशेनिमित्तविनाशेनपूर्वतदप्रवृत्तिरेवेतिसम्यर्थपदस्यादि
 तिभावः प्रकृतिप्रत्यापत्तीति केसंघातयतीत्यादौल्लुकि तन्निमित्तकादेशानिहते क
 येक्रियमाणमाख्यानात्कृतस्तदाचष्टेकल्लकप्रकृतिप्रत्यापत्तिश्चेतिवचनमित्य
 र्थः अत्रेदेचिन्म लक्ष्यप्रत्ययलक्षणसत्त्वाद्राजायेनेयस्यादाविवाहेतप
 रिभाषायाअत्रापात्तिः नलमतेतिनिषेधस्तुप्रत्ययेपरतोजायमानपूर्वकार्यपदे
 तिस्यमेवतस्मात्पुष्पयोगेताना तिपुष्पेणयोजयतीत्येतत्सायकेपुष्पयोगेता
 ति वचनेभाष्यकृत प्रत्यापत्यतद्वृत्तिर्जायिकातत्रदिवजोरितिचित्तिपरतः कुत्वे
 मिति भाष्यकारोक्तेति अकचसरोत्कर्तव्यौप्रत्यगंसक्तसंशयावितिचतुडक्तिः

कृत

श-२-
८५

पतदेवाभिप्रेत्यपि नित्यं यद्योरचेति सूत्रे किमर्थं मन्त्रं विधीयते प्रलोपपवास्ति न्याशा-
 क्पात्तेऽलोपेतस्य स्थानिवत्ते न ठाणाभावाय तत्र तच्च वलोपिनथातिगणानिषेधः
 सिद्ध इति वाच्यं तत्प्रत्याख्यानं गणप्राप्तेरित्युक्तम् अनेन सूत्रमन्तात्प्रत्याख्यानवादिम-
 तं प्रवलेमिति प्रत्याख्यानवादि संमतं लक्ष्यमेव कथं चित् सूत्रसंमतेऽपि साध्यं न त्रिवि-
 षयी तं सति संभवे न्यथा सूत्रमप्रमाणमेवेति च प्रत्याख्यानं सूत्रसंमतं मिति च धनि-
 तम् सूत्रकृत् वशिष्ठः तत्राचीन ऋषिवाक्यानामप्रमाणवत् सूत्रकारवचः खण्डनप्र-
 हृतभाष्यवार्तिकवचनैस्तदृशसूत्रकारवचसाप्यप्रमाणकल्पनैर्विहितेति विक-
 किमिति वङ्गव्रीहौ नेत्यस्य द्वेधा व्याख्यानसंभवादिति भावः उत्तरं प्रथेति न्यासकार-
 स्यापि सूत्रलभ्यर्थप्रतिपादनेऽप्यवतात्पर्यादिति भावः प्राप्तेरिति प्राप्तेरभावो नि

वेथोव्यर्थपदेतिभावः अतएवेति अवयवानामुपसर्जनत्वेन सर्वादिवद्भिर्भावादेवेत्य-
 र्थः अन्वर्थेति सर्वेषां नामेतेषां नृपेत्यर्थः तस्यार्थ इति सोऽन्वचितो न्वर्थसंज्ञया।
 गोणमात्रे तदप्रवृत्ते सत्समतादिति शेषः सूत्रेत्यादिमतेऽन्वर्थत्वेन वर्ति क मते त
 तुवचनेनेत्यर्थः स्वोक्तार्थस्यासङ्कतग्रंथसंवादमाह न्यासकृतापीति अनयुतेमे
 वेति समुदाये प्रकार्थीभावो गीकोरेण समुदायस्यान्यपदार्थापसर्जनत्वेपि अवयस्यत व
 त्वे मानाभाव ईभिमानः वादत इति अजहत्सार्थायामपि अवयवार्थस्य न्यपदार्थ
 विशेषणतयेवोपस्थित्योपसर्जनत्वात्तेरित्यर्थविशेषणत्वेनोपस्थिति विष
 यत्वेवोपसर्जनार्थत्वादिति भावः सर्वज्ञस्येति उत्तरपदम् तस्यापीत्यर्थः प्रुक्ति
 मदिति नचोत्तरपदलक्षणापूर्वपदे तात्पर्यग्राहकमिति मते तद्युक्तिमदिति वाच्य

न्य ५३

श २.
८४

आजसाथारेणीभावैविकल्पविधानात् व्यवस्थायामित्यादिगणोपवपावविशेषणमिति
भावः **वक्ष्यमाणत्वादिति** एकद्व्यतिवद्ब्रवीद्विद्वदभिधानेपितेत्रैकच्युततरात्पर्याडप
सर्जनत्वेवसमासांतेकृतेविशिष्टस्यसर्वाद्यंतत्वाभावाच्चसमासांतामंत्ररपदावय
वत्तेननेत्युक्तम् **विकीर्णितं** अति अर्थाहारलभमेतत् पतदर्थमेवनवद्ब्रवीद्विदि
तिवक्तव्येवद्ब्रवीदावितिगुरुनिर्देशातिभावः **विनाशोऽनुवत्तादिष्य** लोकि
केयवैकार्थीभावस्यारोपोक्षितथापितत्रसार्थविशिष्टार्थान्नरवोपकतवृत्तपोपसर्ज
नत्वाभावादेवमुक्तम् **अनित्यत्वादिति** अतएवातिभवकानित्यादिसिद्धिः वस्तुतः
भाष्यान्तत्वात्तात्पर्येवेतिवोध्यम् **सत्कृतमिति** सूत्रेऽष्टादितिसूत्रेष्टेत्यादा
वेतरंगत्वाज्ञातस्यतुकोनिवृत्तयेतत्क्रियतेसत्कृतिर्देशसामर्थ्याच्चन्यात्पस्यशः

दृष्टीमध्वेचमय्याद्भूर्यसंयोगिदेशः पंचचतस्र्यभागावधिकोदयाचलादियर्पन्त
 देशदृपोपायिविशिष्टदिशिपूर्वादिशब्दानां तत्र छन्दे प्रवृत्तिनिमित्तं त्रीकृत्य प्रवृत्तिरि
 त्स्याद्यंतर्गततया व्यवस्थास्त्व उदयाचलपर्यन्तदृपोपाथे स्रष्टुभिथेयस्य तदाका
 दात्वेचास्त्वमय्याद्भूर्यसंयोगिदेशात् तत्संमुखे देश उदकतत्पृष्ठदेशश्च ददि
 णामय्याद्भूर्यस्योदङ्मुखत्वात्स्यष्टं चेदं देला राजीये व्यवस्थायामिति विषयसप्त
 मीतिभावस्तदाह प्रसिद्धत्वादिति देशदृतीनां तत्र दवधिकोदयाचलसंनिहितत्वा
 दिप्रवृत्तिनिमित्तमित्यादिवोच्यम् आधुनिकसंकेतोऽहीति असंज्ञापदसामर्थ्यादस्य
 या सर्वादीनां केवलरूपतेनेन्द्रादिपदानां मिव रूपतद्वयसंज्ञातस्य सर्वत्र स
 तात्तदसंगतिः स्पष्टेवेति भावः व्याख्यात्रितिकेयदादीत्यर्थः आधुनिकसंकेताभावा

श. ५
८३

विति किं तैश्वर्यवेति भावः । यदितत्र उत्कर्षस्यावधि सापेक्षता द्वावस्थातीत्याग्रहस्तदा
 प्रत्युदाहरणान्तरमाह अथोत्पादि आत्रापि संजातमताह उत्तरउत्पादि उपचारा
 दिति तत्त्वोपादिति भावः अर्थान्तरमत्रमिति सार्थविशिष्टार्थान्तरवोधकतमि
 त्यर्थः इदंच जितश्च तत्प्रत्ययादिति सूत्रे भाष्ये धुनितं मेवार्थ इति देशवत् अयमपि
 तच्छब्द इत्यर्थः तत्प्रत्ययादेतच्छब्दस्यापि केपदोक्तार्थः शब्द इत्युक्तम्
 समेकमिति हिमवानवधिरितियेकेचन हिमवतं पुरा जत पदा उत्तर ऊच उत्तरम
 द्रा इति ये तेरेयवा ह्यारोप्यते इतरा इत्यस्य तन्नामम इत्यर्थस्तदाह आधुनिकेति
 उत्तराः ऊरवो दक्षिणान्तरुत्तरे देवा उत्तरा उच्यते इति कपिजलाधिकरणे शावरभाष्ये
 उक्तं हेमचन्द्र इति कोशयो रविरोधे संभवति विरोधो न न्याय्य इति भावः यदितपव

मन्त्रये सो जाता वत्स निधने तस्मिन् आत्मीयके त्रिष्विति पाठे नैव सिद्धे ॥ त्रिसृगद्देवेष्वप्य
 पत्ने वंधूक वंधू भवदेतदस्या स विन्दु नानेन सदो जिहाना राग श्रिया शेषावयौ वनी
 यास्तमहं संस्था मथेनाष्टलेखेति श्री हर्षस्योक्तं ॥ आत्मानमित्यर्थकस्यमित्यस्य
 वंधूक वंधू भवदिति विशेषणो न च न पुंसकत्वमस्तीत्युच्यते तस्मिन्मेदिन्यां ग्रामा
 णात्पुल्लिङ्गेऽप्यस्येवेति सेसा इत्युदाहरणं न संभवतीति प्राचीनोक्तिः ॥ संगते वे
 ति धनपन्ताह विवरणं समागतेति यत्तदर्थमेवेति यत्तदर्थमुपीत्यर्थः धनत्वेनात्मी
 यस्य बोधे माभूदित्यर्थचेत्यपि बोध्यम् ॥ आत्मा आत्मीयात्प्राप्तमिति नोक्तं लाचवा
 भावात् वास्येवेति उक्ते वहिर्दृष्टास्यमित्यर्थः ॥ उपसंख्यानशब्दोपीति यदेव तद्गुरु
 णं वहिर्योगस्य गृहेष्वेव प्रसिद्धिमाश्रित्य सूत्रे कृतमिति भावः ॥ महलाचवेति त्रिसृ

दि

या

शानिदेवताशानिग्रहप्रीत्यर्थं जपेविनियोगः ॐ शिरसि देव्यं गायवर्णं ऋष
 येनमः ॐ मुखे गायत्री छंदसेनमः ॐ हृदये श्री शानैश्च ग्रहदेवतायेनमः
 इति ऋष्यादिन्यासः अथ करन्यासः ॐ शन्नो देवीति श्रेणुषाभ्यां नमः ॐ अ
 भीष्टये रतितर्जनीभ्यां नमः ॐ आपो भवन्तु मध्यमाभ्यां नमः ॐ पीतये
 अनामिकाभ्यां नमः ॐ शं योरभिकनिष्ठाभ्यां नमः ॐ स्रवंतनः करत
 लकरपृष्ठाभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ शन्नो देवीति हृदयाय नमः
 ॐ स्रवंतनः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ शन्नो देवीह
 दयाय नमः ॐ अभीष्टये शिरसि स्वाहा ॐ आपो भवन्तु शिरसायेव षट् ॐ
 पीतये कवचाय ह्रे ॐ शं योरभिनेत्रत्रयाय वौषट् ॐ स्रवंतनः अस्त्राय
 फट् अथ ध्यानं नीलां वरो नीलवपुः किरीटी चतुर्भुजो देउथरो धनुष्पा
 न गंधासनः सूर्यसनः प्रशान्तः सदास्तमसैव रदो ल्यगामी अथ मंत्रं

न.
ग्र.
५

रया ओं शत्रो देवी रभिष्टय आयो भवेत् पीतये शोण्यो रभिस्त्वेत नः ॥ अथ
 राहु मंत्रः ओं कयानश्चित्रेति मंत्रस्य वामदेव ऋषेः गायत्री छंदः राहु देवता
 राहु प्रीत्यर्थे नये विनियोगः ओं शिरसि वामदेव ऋषिर्बेनमः ओं मुखे गा
 यत्री छंदसे नमः ओं हृदये श्री राहु देवता येनमः इति ऋष्यादिन्यासः
 अथ करन्यासः ओं कयानश्चित्रेति मंत्रं गुणभ्यां नमः ओं चित्राया भुवतर्जनी
 भ्यां नमः ओं हृत्ती सदा हयः मध्यमाभ्यां नमः ओं सखा के निष्काभ्यां नमः कया
 ओं शचिष्टया हता करतलकरेष्टाभ्यां नमः अथ षट्गन्यासः ओं क
 यानश्चित्रेति हृदयाय नमः ओं श्चित्राया भुवश्चि शिरसि स्वाहा ओं ह
 ती सदा हयः शिखायै वौषट् ओं सखा कवचाय हुं ओं कया
 नेत्रत्रयाय वौषट् ओं शचिष्टया हताग्रस्याय फट् अथ ध्यानं
 रक्तो वरं रक्तवपुः किरीटी कराले वक्त्रः करतालमूली ॥

५

चतुर्भुजश्चक्रपाश्वराहः सिंहासनस्थो वरदो स्तराहः अथ मंत्रः ॐ कृपान
 श्रिजाया भवहृती सदा ह्यथः सखा कया शविष्टया हता अथ केतु मंत्र ॐ
 केतु कृपापत्र इति मंत्रस्य मथु छंदः ऋषिर्गायत्री छंदः केतु देवता केतु
 हृषीकेश्य नये विनियोगः ॐ शिरसि मथु छंदः ऋषये नमः ॐ मुखी गाय
 त्री छंदः से नमः ॐ हृदयाय श्री केतु हृदे वता ये नमः इति ऋष्यादिन्या
 सः अथ करन्यासः ॐ केतु कृपापत्र इति अंगुष्ठाभ्यां नमः ॐ केतु वेनि तर्ज
 नीभ्यां नमः ॐ पेशो मर्ष्या मध्यमाभ्यां नमः ॐ अपेश से ति अनामिका
 भ्यां नमः ॐ समुषद्भिः कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॐ अजायते ति करतलक
 र्णभ्यां नमः अथ षट्गन्यासः ॐ केतु कृपापत्र इति हृदयाय नमः
 ॐ केतु वेनि शिरसे स्नाह ॐ पेशो मर्ष्या शिखायै वषट् ॐ अपेश से कव
 चाय ह ॐ समुषद्भिः नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ अपेश से कवचाय य ह ॐ समु

न.
ग्र.
६

षडिः नेत्रत्रयायवौषट् ओं अजायतेति अस्त्रायफट् अथथ्याने धू-
 म्नादिवाह्वरदोगदाथरोगरासनस्योविकृताननश्चकिरीटकेषु
 रविभूषितांगोसचास्त्रमेकेतगणाप्रशान्त्यै अथमंत्राः ओं केतुं
 एतत्केतवेपेशोमर्ष्याश्चपेशसेसमुषडिः रजायवा इतिनवग्रहमं
 त्रक्रमा इति सूर्यादिनवग्रहदेवताजपपूजासमामाः ५ सूर्ययंत्रता
 म्रपात्रे अष्टलरक्तचंदनं विलिप्त्वा चंद्रयंत्रकोस्पपात्रे म्रेतचंद
 नचतुरस्रमंडलं मंगलयंत्रताम्रपात्रे रक्तचंदनेन त्रिकोणमंड
 ले बुधयंत्रकोस्पपात्रे म्रेतमिश्रितचंदनेन वाणाकारः बृहस्प
 तियंत्रपीतचंदनेन पीतस्यालं दीर्घचतुरस्रमंडलं शुक्रयंत्रका
 स्पपात्रे म्रेतचंदनेन पंचकोणमंडलं शनियंत्रलोहपात्रे ताम्रवारक्तचं
 दनेतथनुष्णाकारमंडलं राहुः यंत्रताम्रपात्रे रक्तचंदनेन सूर्याकारं केतुयंत्र

६

द्विं

वे.
प्र.
ध

भ्यां नमः ॐ प्रजापति ऋतेन सत्यमित्यनामिकाभ्यां नमः ॐ रं विषानं ॐ शुक्र
 मंथमशक्तिकनिहिकाभ्यां नमः ॐ इंद्रस्यैदियमिदं पयो मृतं मधुरति करतलक
 रहृष्टाभ्यां नमः अथ षडंगन्यासः ॐ अत्रान्यरिभ्यु न शति हृदयाय नमः ॐ
 रं संवासाणाव्यपिवत् शिरसे स्वाहा ॐ तत्रं पयः सोमं शनिशिखायै वषट्
 ॐ प्रजापति ऋतेन सत्यमितिकवचाय हूं ॐ इंद्रस्यैदियं विषानं ॐ शुक्रमंथमे
 शतिनेत्रत्रयाय वौषट् ॐ इंद्रस्यैदियमिदं पयो मृतं मधुरं शनियस्त्राय फट्
 अथ ध्यानम् सेतां वरः सेतवपुः किरीटी चतुर्भुजो दैत्यगुरुः प्रशांतः य
 थोत्तसूत्रं च कमंडलुं च विधुदरदोस्तमसं अथ जपमंत्रः ॐ अत्रान्यरि
 भ्युतो रं संवासाणाव्यपिवत् तत्रं पयः सोमं प्रजापतिः ऋतेन सत्यमि
 द्रियं विषानं ॐ शुक्रमंथं इंद्रस्यैदियमिदं पयो मृतं मधु द अथ शान्ति
 जपविधिः ॐ शन्नो देवीति मंत्रसदयं गाथवर्णं ऋषिर्गायत्री छंदः

याभीष्टं x

ध

स

अर्होयुमदिति शिरसि स्वाहा ॐ विभातिक्रतु शिरवायै वषट् ॐ मजने ७
 कवचाय ह्रे ॐ यदीदयल्लवसा न प्रजात तदस्मा सुद विरांये हि वित्रं ५ अथ मुक्रम
 विरांये हि वित्रं मित्यस्त्राय फट् अथ ध्याने पीतांबरः पीतवस्त्रः किरीटी
 चतुर्भुजो देवगुरुः प्रशांतः तथाक्षसूत्रं च कमंडलुचाभीष्टं च विभूदये
 स्तवेदेः अथ मंत्राः ॐ ब्रह्मस्य नेश्चिदयोर्यो अर्होयुमदिति भातिक्रतु मजने
 ॐ पुयदीदयल्लवसा न प्रजात तदस्मा सुद विरांये हि वित्रं ५ अथ मुक्रम
 ॐ न प्रजापतिरिष्टुत इति मंत्रं प्रजापतिरस्य सती ऋषयः अति
 जगति छेदः शुक्रो देवता मुकग्रह प्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ॐ शिरसि प्र
 जापति ऋषये नमः ॐ मुखे अतिजगती छेदसे नमः ॐ हृदये शुक्रग्र
 ह देवता ये नमः इति ऋषादिन्यासः ॐ अर्चात्यरिष्टुत इत्यंगुष्ठाभ्यां नमः
 ॐ संवां स्पृणा व्यपिवत्तर्जनीभ्यां नमः ॐ क्षत्रं पयसो मे इति मथ्यमा

न
प्र.
३

स्वापफट् अथ ध्यानं पीतवपुः पीतवपुः किरीटि चतुर्भुजो देवदरश्च सौ
 म्या चर्मा सिद्धकसोमसुतः सदा मे सिद्धादिरूढो वरदो वपुश्च अथ ज
 पमंत्रा ओं उद्दुष्यस्व ये प्रतिजाग्दहीता मिता मिहा शतैः स ॐ स्तुते श्यामपंच
 अस्मिन्सथस्यो अमुतरस्मिन् विष्णुदेवाय जमानश्च सीदतः ५ अथ ह
 हस्यति मंत्रः ओं ह हस्यति ते मंत्रस्य गरुडमंत्रः ऋषिः त्रिष्टुप् छंदः ह हस्यति ६५
 देवता जीव गरुड प्रीत्यर्थं जपे विनियोगः ओं शिरसि ग्यस्मै ऋषये नमः ६५
 मते त्रिष्टुप् छंदसे नमः ओं हृदये ह हस्यति देवता ये नमः इति ऋष्यादि न्यासः अ
 थ करन्यासः ओं ह हस्यति अर्धं इति अंगुष्ठाभ्यां नमः ओं अर्धं गुमदिति तर्जनी
 भ्यां नमः ओं विभाति कृतमध्यमाभ्यां नमः ओं मज्जते पुष्पनामिकाभ्यां नमः ओं
 यदीदय छवसा तं प्रजाकै निष्ठिकाभ्यां नमः ओं तदस्मात्स इति गंधे हि वित्रं क
 रतलकरपदाभ्यां नमः अथ षट्गन्यासः ओं ह हस्यते अति अर्धं इति हृदयाय

तिय

५५२ त५

अथमंत्रः ओं अग्निर्महादेवः कर्तुमितिः एषिष्याम्येषां भूरेतां भूंसितित
 ति मंत्रसंख्याजयेत् ३ अथबुधमंत्रः ओं उदुधस्वेति मंत्रस्य परमेष्टी ऋषिति
 एष छंदः बुधो देवता बुधग्रह मंत्रजयेद्विनिर्योगः ओं शिरसि परमेष्टी ऋष
 येनमः ओं मुखे त्रिष्टुप् छंदसेनमः ओं हृदयाय बुधग्रह देवता येनमः इति
 ऋषादिन्यासः ओं उदुधस्वये मृतिजाग्रहीता अंगुष्ठाभ्यां नमः ओं मिष्टा
 हर्ते संधै तर्जनीभ्यां नमः ओं स्रजेश मयवेति मध्यमाभ्यां नमः ओं अस्मिन्
 यस्थे अनामिकाभ्यां नमः ओं अश्रुतरस्मिन् विष्णुदेवता कतिष्ठाभ्यां न
 मः ओं यजमानश्च सीदति करतलकरेष्ठाभ्यां नमः इति करन्यासः ओं उ
 धस्वाये प्रतिजाग्रहीता हृदयाय नमः ओं मिष्टा हर्ते संधै शिरसे स्वाहा
 ओं स्रजे यामयेवेति शिखायै वषट् ओं अस्मिन् यस्थे कवचाय हुं ओं
 अश्रुतरस्मिन् विष्णुदेवाने त्रयाय वौषट् ओं यजमानश्च सीदतेति अ

नु
प्र.
२

या
सु

अथ भौम मंत्र ओं अग्निर्महंति मंत्रस्य विरूपाक्षं विर्गायत्री छंदः अंगारको देव
ता भौमग्रह मंत्र जपे विनियोगः ओं शिरसि विरूपाक्षं अर्चयेत् नमः सत्वे गाय।
त्री छंदसे नमः ओं इन्द्रये श्री भौम देवता ये नमः इति ऋष्यादि न्यासः ओं अग्निर्म
हंति शं गुणाभ्यां नमः ओं दिवः नमो नीभ्यां नमः ओं ककुत्पातिर्मथमाभ्यां नमः
ओं अपां कनिकाभ्यां नमः ओं रेतां सिजित्वाति करनलकर एषाभ्यां
नमः इति कर न्यासः ओं अग्निर्महंति इन्द्रये नमः ओं दिवः शिरसि स्नाह्य ओं
त्पातिं शिरस्वाये वौषट् ओं एधिवा आये कवचाय हं ओं अपां नेत्र
त्रयाय वौषट् ओं रेतां सिजित्वाति अस्त्राय फट् अथ ध्यानं रक्तं
वरो रक्तवपुः किरीटी चतुर्भुजो मेघगमो गदाधराः धरासुतः श
क्तिधरश्चमूली सदा मम स्पाहृदः प्रशान्तः भूमिपुत्रो महानेजा
वह्निरूपी महाबलः ग्रहाणामधिपः श्रेष्ठः स भौमः प्रीयतां मम ।

ओं अग्निर्महंति
वं नमो
काभ्यां नमः

२

यमध्यामाभ्यां नमः ॐ इंद्रस्येंद्रियाय रमममृष्य पुत्रमसुष्यै अनामिकाभ्यां
 नमः ॐ पुत्रमस्यै विशाखवषवोमी राजा कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॐ सोमोस्मा
 कंब्राह्मणानां ॐ राजा करतलकरदृष्टाभ्यां नमः अथ षडंगन्यसः ॐ ३
 मंदेवाग्रसपत्न्यं हृदयाय नमः ॐ स्वधं महते तत्राय शीरसे साहा ॐ
 महते ज्यैश्याय महते जानराज्याय शीखायैव षट् ॐ इंद्रस्येंद्रियाय रममम
 ष्य पुत्रमसुष्यै कवचाय हं ॐ पुत्रमस्यै विशाखवषवोमी राजाने तत्राय वौष
 ढ ॐ सोमोस्मा कंब्राह्मणानां ॐ राजा अस्त्राय फट् अथ ध्यानं श्वेतावरः
 श्वेतविभूषितांगं श्वेतगुणिंदं रथरोहिवाहः चंद्रोन्मत्तावरदः किरीटीमयि
 प्रसादं विदधानुदेवः अथ मंत्रजपे ॐ मंदेवाग्रसपत्न्यं स्वधं महते त
 त्राय महते ज्यैश्याय महते जानराज्यायेंद्रस्येंद्रियाय रमममृष्य पुत्रमस्यै वि
 शाखवषवो राजा सोमोस्मा कंब्राह्मणानां ॐ राजा मंत्रययासेखाजपेत् २

ता

हि. गो.
३४

१॥
ह्ये संतोषोभीरुत्वेषु दुष्पाद्यात्तामहत्त्वस्य संपदासु स्थिते म
न्यो भवति स्वल्पयाप्यः कृतकतो विधिर्मन्येन वर्धयति न स्य
तां अपरं च निरुत्साहे निरानंदे निर्वीर्यमरिने दने मास्य
सीमन्निनीकाचिज्जनयेत्पुत्रमीदृशम् तथा ह्युक्तम् अल
ध्वं चैव लिप्ते जलध्वं रक्षते वेक्षया रक्षिते वर्धयेत्सम्पदं
तीर्थेषु निक्षिपेत् किंच अलध्वमिष्टं तो नुद्योगा द्वापि रेव
लध्वस्याप्यरक्षितस्य स्वयं किं नाशः अवर्धमानश्चार्धकालेन स्वल्पव
येप्येन न रक्षीयत् अनुपभुज्यमानश्च निष्प्रयोजन एव तथा चो
क्तं धनेन किं यो न ददाति नावलेन किं यो रिपुं प्रधावाधते श्रु
तेन किं येन न धर्ममाचरो किं मात्मना यो न जते दियो भवेत् अन्य

श्लोकः वर्धमानो महत्से हो मृगेन्द्र वयोवने पिशुनेनात्रितुधे
 नजमुकेन विनाशितः राजपुत्रैरुक्ते कथमेतत् विष्णुशर्मोवाच
 अस्मिन्दिशायद्ये सुवर्णवती नाम नगरी तत्र वर्धमानो नाम म
 हाधनो निवसति तस्य प्रभूतेऽपि विज्ञेयं परानति समृद्धा न्नव
 त्ताक्य पुनरर्थसहिः करणीयेति मतिर्विश्व यतः अधोऽधः
 पश्यतः कस्य महिमानो यजायते उपर्युपरि पश्यतः सर्व एव द
 ड्मि अपरं च ब्रह्मा हायिनरः सन्तो यस्यास्ति विपुलं धनं रा
 शिनस्तुल्यवेशोऽपि निधिनः परिभूयते अन्यच्च अव्यवसायिन
 मलसैर्देवयरंसाहसाच्च विहीनं प्रमदे वहिः पृथगेनेच्छन्तुप
 रहितं तुलसीः किंच आलस्यं स्त्री सेवा सरो गिता भूमिवात्स

हैंस.
३३

९१३
प्रविष्टः मधराद्यश्च सर्वसुक्तव्यापदः स्वस्थाने गत्वा सुखमुपवि-
ष्टाः मधराजपुत्रैः सानेदमुक्ते आर्यवये सर्वसुखिनः सम्पन्नाः
सिद्धेनस्समीहितम् विस्तुसर्गेवाच एवंतावद्भवतामभिलाषि-
ते सम्पगपरपीदमस्तु मित्रं प्रामुवत्सज्जनानामपदे लक्ष्मी-
समालम्बिताम् भूयात्ताः परिपालयेत्तु वसुधां शशस्त्वधर्म-
स्थिताः आस्तामानसतुष्टये सुहृत्तीर्त्तनीतिर्नवोदववः
कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवो मन्त्रार्थचोदामणिः इति श्री हितो-
पदेशो मित्रलाभो नाम प्रथमकथा संग्रहः ॐ स्वास्ति श्री गणेशा-
य नमः मधराजपुत्रैः सुक्ते मित्रलाभः श्रुतस्तावदस्माभिर्मिदा-
नी सुहृद्भ्योऽनुमिथामः विस्तुसर्गेवाच श्रुतस्तयस्पाद्यः ।

नेभेन्यामिसान्निहिते लुब्धके सति भवति; यत्नायितव्यं ततश्चित्रं
 गल्लुप्यतनकाभ्यां पीड्य गत्वा तथानुष्ठिते सति व्याधः श्रान्तः पा
 नीये पीत्वा तरो रधस्तादुपविष्टः तथा विधं मगमय पश्यत् ततः क
 श्चपेजलसमीपे निधाय कर्त्तव्यमादाय अहृष्टमना मृगं तिकं
 चलितः तत्रोत्तरे हि राणके नागस्य वेधनं स्थितं सः सकृर्मः स
 त्वरेजलशये प्रविवेश समगश्चासन्नं व्याधमो लोकोत्पायदुमे
 यत्नायितः प्रत्याश्रययावदसौ लुब्धकस्तत्तत्तत्तमायातितावत्स
 कर्ममपश्यन्मचिन्तयत् उचितमेतन्ममासमीक्षकारिणः तथा
 चोक्तं यो ध्रुवाणि परित्यज्य न्यध्रुवाणि निषेवते ध्रुवाणि तस्य न
 स्पन्निह्यध्रुवं नष्टमेव तत् ततोऽसौ स्वकर्मवशान्निराशः कटके

कु.
२६

प्रकृतश्लेषः यथावा ज्ञातः काकोदरो येन दोग्धापिकरुणात्मना पूतनामारुहो रव्यातः समेत्तु शरणं प्रभुः ५
 ७ नीतानामाकुलीभावं लुब्धैर्भूरिशिलीमुखैः सह शो वनवृद्धानां कमलातां त्वदीक्षणे. ५८ असां बुद्धयमा
 दूतः कांतिमान्नक्तमं ५९ राजा हरति लोकस्य मृदुभिः करैः ५९ अत्राद्ये स्तोतव्यत्वेन प्रकृतयोः रा
 मकृष्णयोः श्लेषः द्वितीये उपमानत्वेन प्रकृतयोः पञ्च हरिणयोः श्लेषः । तृतीये रात्रिवर्णनप्रस्ता
 वे प्रकृतस्य प्रत्यगोदितचंद्रस्या प्रकृतस्य नवाभिषिक्तनृपतेः श्लेषः यदत्र प्रकृता प्रकृतश्लेषो
 दाहरणोऽशब्दशक्तिध्वनिमिष्टं ति प्राचः तत्प्रकृता प्रकृताभिधानमूलकस्योपमादेरलंकारस्य संग
 त्वाभिप्रायम् नन्वमूलप्रकृतार्थस्यैव व्यंग्यत्वाभिप्रायम् अप्रकृतार्थस्योपि शक्त्या प्रतिपाद्यस्या
 भिधेयत्वावश्यभावेन व्यक्त्यनपेक्षत्वात्. यद्यपि प्रकृतार्थप्रकरणवत्त्वान्न रूढिनिवृद्धिस्थिते
 सत्येव पश्चान्नृपतिलद्रास्यधनादिवाचिनां राजक रादिपदानां अन्योन्यसन्निधानवत्त्वान्न विषय।
 शक्त्यन्तरोन्मेषपूर्वकमप्रकृतार्थः स्फुरेत् नैतावता तस्य व्यंग्यत्वं शक्त्या प्रतिपाद्यमाने सर्वथैव।

विविशेषणस्य साभिप्रायस्यालंकारत्वं युक्तमेव • साभिप्राये विशेष्ये तु भवेत्परिकरं कुरः चतुर्णां पुरुषा
 र्यानां दाता देवश्चतुर्भुजः ५३ अत्र चतुर्भुज इति विशेष्यं पुरुषार्थं चतुष्टयदानसामर्थ्याभिप्रायगर्भ
 म्रयथावा फणींद्रस्नेगुणान्वक्तुं लिखितुं हेहयाधिपः द्रुष्टुमाखंडलः शक्रः काहमेव कते गुणाः
 ५४ फणींद्र इत्यादिविशेष्यपदानि सहस्रमुखत्वाद्यभिप्रायगर्भाणि • नानार्थसंप्रयः श्लेषो
 वर्ण्यवर्ण्यभयाश्रितः सर्वदोमाधवः पायात्सयोगंगामदीधरत् ५५ अक्षेनत्वत्तु खंतुल्यं हरिणा
 हितमक्रिना उच्चरद्भूरिकीलालः शुभ्रमेवाहिनीपतिः ५६ अनेकार्थशब्दविन्यासः श्लेषः सचत्रि
 विधः प्रकृतानेकविषयः अप्रकृतानेकविषयः प्रकृताप्रकृतानेकविषयश्च सर्वदेत्यादिना
 क्रमेणोदाहरणानि तत्र सर्वदोमाधव इति स्तोतव्यत्वेन प्रकृतयोः हरिहरयोः कीर्तनेन प्रकृतश्ले
 षः अक्षंकमलमकुशंद्रः तयोरुपमानमात्रत्वेन प्रकृतयोः कीर्तनमित्यप्रकृतश्लेषः वाहिनी
 पतिः सेनापतिः समुद्रश्च तत्र समितौ शस्त्रपातोत्पन्नदुधिरस्य सेनापतेरेव वर्णनं प्रकृतमिति प्रकृता

पत्रम्	पत्रं
निग्रनाशचिकित्सा २४	पिप्पल्यादि
लेपः शूलान्धानयोः २५	घ्राथाः २७
तैलं कर्णस्वने २५	लेहाः २८
शुष्ककासे २५	घ्राथाः २८
बद्धविद्यायान्नं २५	रसः २८
वस्त्रादिरुज्जिपेयां २५	कवल्नः २८
इति वातज्वराधिकारः	ग्रन्थं २८
पित्तज्वराधिकारः २५	इति ३
पित्तज्वरकारणक	वातश्लेष्म ५३
थनपूर्वकसंप्राप्तिः २५	राधिकारं ५३
पित्तस्य पूर्वरूपं २५	तस्य संप्राप्तिः ५३
पित्तज्वरलक्षणं २५	तस्य पूर्वरूपं २८
पित्तज्वरचिकित्सा २५	वातपित्तज्व
लंघनं घ्राथाश्च २५	रत्नलक्षणं २८
हिमाश्च २५	वातपित्तः २८
लेपाः जलधार २५	रचिकित्सा २८
लेहाः २५	घ्राथाः २८
वस्त्रेणावगुंठनं २५	हिमोदाहे २८
कवल्नः २७	ग्रन्थम् २८
लाजतर्पणं २७	इति २८
दाहदैर्घ्यहरोपायाः २७	वातश्लेष्मज्व
इति २७	राधिकारः २८
श्लेष्मज्वराधिकारः २७	तस्य पूर्वरूपं २८
तस्य कारणकथ	तस्य लक्षणं २८
नपूर्वकसंप्राप्तिः २७	तस्य चिकित्सा २८
श्लेष्मज्वरपूर्वरूपं २७	घ्राथाः २८
श्लेष्मज्वरचिकि	सूर्यशेखरर
त्तोलक्षणं २७	सोनामवली ३०
श्लेष्मज्वरचिकित्सा २७	उद्भूतनं ३०

पत्रम्

पत्र

स्वेदसंस्त्रवा
चिकित्सा ३०
मुखशोषेचि
कित्सा ३०
पित्तश्लेष्मज्वरा
धिकारः ३०
स्यसंप्राप्तिपू
रूपे ३०
हाणचि ३०
योः कल्कां ३०
स्वरसः प्रन्नच ३१
सान्निपातिकज्व
राधिकारः ३१
तस्य संप्राप्ति
पूर्वरूपे ३१
तस्य सामान्य
लक्षणानि ३१
तस्य भेदाः ३२
नामानि ३२
तेषां लक्षणानि ३२
त्रयोदशभेदभि
न्नानां भेदाः ३४
तेषां लक्षणानि ३४
सन्निपातज्वरा
णां नामान्तराणि
लक्षणान्तराणि च ३४
साध्यस्य तस्य लक्षणं ३४
सामान्यसन्निपात
ज्वरस्य चिकित्सा ३५

तत्र धातुपाकलक्षणं ३६
तत्र सन्निपाकलक्षणं ३६
लक्षणं कालुकाखेदस्य ३७
तत्र तंद्रायानस्य ३७
संज्ञाप्रबोधकं नस्य ३७
मानुलुंगादिनस्य ३७
कवलनग्रहाः ३७
प्रवलेलाः ३७
प्रजनानि ३८
काथाः ३८
सन्निपातज्वरे रसाः ३८
शीतज्वरे रसाः ३८
प्रन्नच ४०
इति सामान्यसन्नि
पातज्वरचिकित्सा ४०
सन्निपातज्वरवि
शेषाणां पृथक् ४०
चिकित्सा ४०
प्रागंतुज्वराधिकारः ४४
प्रागंतुज्वरनिदानं ४४
तस्य संप्राप्तिः ४५
तस्य हेतुभेदलक्षण
भेदाः ४५
प्रागंतुज्वरचिकि ४५
विषमज्वराधिका ४६
तस्य निदानसंप्राप्ति ४६
लक्षणं सामान्य
विषमज्वरस्य ४६
विषमज्वरभेदाः ४६
तत्र संततल ४६
संततल ४७

अन्येद्युक्कलः ४७	पत्रम्	ज्वरेमूर्ध्निचिकि ५३	पत्रम्
तृतीयकवानु		ज्वरेऽरुचेऽश्रिकि ५३	
र्धकयोर्नत ४७		ज्वरेधर्देऽश्रिकि ५३	
द्विदोषोत्तरानु		ज्वरेतृसाचिकि ५३	
तीयज्वरल ४७		ज्वरेतृसारचिकि ५३	
वर्तुर्धकविष		ज्वरेविदुहचिकि ५३	
र्ययज्वरस्यल ४८		ज्वरेहिकोचि ५३	
शीतादिदाहादि		ज्वरेकासचि ५३	
ज्वरयोर्न ४८		ज्वरेदाहचि ५३	
विषमज्वरविशेषः ४८		सुरवसाध्यज्वरल ५३	
विषमज्वरसामा		कष्टसाध्यज्वरल ५३	
न्यचिकित्सा ४८		वर्षादिषुजातानां	
संततादीनांचिकि ४९		चिकित्साविशेषा	
संततादिविषय		र्धप्राधान्यं ५३	
याणांविषं ज्वचि ४९		नेषांचिकित्सा ५३	
भूतभैरवचूर्णशी		प्रतर्बगल ५४	
नज्वरे ५०		प्रसाध्यज्वरल ५४	
धूपलेपनेतेलानि ५०		गभीरस्यलत ५४	
जीर्णज्वराधिकारः ५१		सामान्यज्वरेक	
जीर्णज्वरसामान्यल ५१		रुम्भन्शोथसु	
वातवलासकज्वर		खसाध्यत्वादि ५४	
विशेषलक्षणं ५१		अरिष्टलत ५४	
जीर्णज्वरससामा		विषमज्वरादि ५४	
न्यचिकित्सा ५१		इतिज्वराधिकारः	
वातवलासचिकि ५१		प्रतीसारधि ५५	
उर्जलमतिज्वरचि ५२		कारः	
साध्यज्वरल ५२		प्रतीसारनिदा	
ज्वरोपद्रवाः ५२		नादि ५५	
उपद्रवाणांचिकि ५२		सामान्याती	
ज्वरेष्वासचिकि ५२		सारचिकित्सा ५५	

पत्रम्	पत्रम्
नत्रामपकलन० ५५	विस्त्रुचानिदानादि० ७४
अतीसारविकि० ५६	अलसकनिदानादि० ७५
प्रामातीसारवि० ५६	विलंबिकालन० ७५
पक्कातीसारवि० ५६	अतीरोगनिवि
अतीसारविशेषा	कारादीनां विकि० ७५
रंगविकित्सा ५७	विशिष्टद्रव्याजी
गुददाहपाकयोश्चि० ५८	रुविशिष्टपाच
गुद्व्यथायां ५८	नद्रव्याणि ७८
गुदभ्रंशविकि० ५८	शतिजठराग्निविकाराः
श्लेष्माती० ६०	क्रिष्णधिकारः ८०
शोधातीसारः ६०	पांडुरोगाधि० ८१
धृतीतीसारः ६०	कामलासंज्ञाप्तिः ८२
प्रवाहिकाल	कुंभकामलात् ८२
तरणादि ६०	हृत्नीमकलन० ८३
तस्याश्चिकि० ६०	पांडुरोगविकि० ८३
प्रसाध्यातीसा	कामलाचिकि० ८३
रले ६१	हृत्नीमकविकि० ८३
अतीसारमुक्त० ६१	सामान्यतः पांडुरो
प्रतिसारिणोव	गहृत्नीमककाम
जनीयानि ६१	लाचिकि० ८३
ज्वरातीसारा	रक्तपित्ताधिका ८४
धिकारः ६१	अश्लपित्ताधिका ८७
ज्वरातीसारवि० ६१	श्लेष्मपित्तल०
ग्रहणीरोगाधि	अश्लपित्तश्लेष्म
कारः ६२	पित्तयोश्चि० ८८
अश्लीधिकारः ६५	पित्तश्लेष्मवि० ८८
जठराग्निवि	राजयत्साधिकारः ८८
काराधिकारः ७३	कासाधिकारः ८८
भस्मकनिदा	हिक्काधिकारः ९०२
नादि ७३	श्वासाधिकारः १०३
अजीर्णस्यनिदा	
नादि ७३	

स्वरभेदाधिकारः १०५	पत्रम्	लुगृहनि.ल. १२३	पत्रम्
ग्रोचकाधिकारः १०६		निकास्तंभवि. १२४	
लवंगादिचूर्णम् १०७		मूकमिन्मिन	
धर्माधिकारः १०७		गद्रदानाल०	
तृत्थाधिकारः १०८		चिकि. १२४	
मूर्ध्नाधिकारः ११०		प्रत्नापकल.वि. १२४	
मूर्ध्नासामान्यवि. १११		रसान्नानल.वि. १२४	
भ्रमचिकित्सा ११२		त्वक्मृत्पताल. १२५	
तंद्रयाप्रतिनिद्रा		अर्द्धितनि.ल.वि. १२५	
याश्चिकि० ११२		मन्यास्तंभनि०	
मदत्पयाधिकारः ११२		ल०चि० १२५	
तत्रमद्यपानविधिः ११३		वाहुशोथल.वि. १२५	
मद्यगुणाः ११३		अपवाहुकल. १२५	
मदलक्षणं ११३		विष्वाचील०वि. १२६	
मदत्रैविध्यं ११४		अर्द्धवातल.वि. १२६	
पित्तान्यलक्ष्णं ११४		आध्मानल.वि. १२६	
धरमदल० ११५		प्रत्पाध्मानल.वि. १२७	
पानाजीर्णल० ११५		वाताहीलाल० १२७	
पानविभ्रमल० ११५		प्रत्पहीलाल १२७	
पानात्पयादी		तूनीलक्षणावि. १२७	
नाचिकित्सा ११५		प्रतितूनील.वि. १२७	
कोद्रवादिमदवि. ११६		त्रिकमूलल.वि. १२८	
दहाधिकारः ११६		वसिवातल.वि. १२८	
उन्मादाधिकारः ११७		तत्रवहुमूत्रण	
प्रपस्मारधिकारः ११९		मूत्रनिग्रहयोः १२८	
वातव्याध्यधिकारः १२१		गृध्रसील.वि. १२८	
वातव्याधिनामानि १२३		खंजपंखोर्ल	
वातव्याधिसामान्य		ल०चि० १२८	
चिकित्सा १२३		कलायखंज	
तेषुशिरोग्रहल.वि. १२३		लक्ष्णं १२८	
जंभालक्ष्णं.चिकि. १२३		लक्ष्णं १२८	

सू.
५

पत्रम्
कोष्ठशीर्षकल. ११९
चिकित्से ११९
खन्नील. चि. १२०
वातकटकल. १२०
चिकि. १२०
पाददाहल. चि. १२०
पादहृषल. चि. १२०
ग्राह्येपकल. चि. १२०
अंतरायामवा
ह्यायामयोले.
चिकित्से १२१
धनुःसंभल. १२१
कुडाल. चि. १२१
अप्रपतंत्रकल.
चिकि. १२१
अप्रपतानक
ल. चिकि. १२१
पदाघातल.
चिकित्से १२२
सर्वांगवातल.
चिकित्से १२२
स्याननामल.
तणवातव्या
धिल. चिकि. १२२
हेतुविशेषेण
वातव्याधिविशेषः १२३
रसादिधातुगत
वातल. चिकि. १२३
स्यानविशेषेण
वातव्याधिवि
शेषः १२३
कोष्ठगतवात १२३
ल. चि.

पत्रम्
शामाशयगत
वातल. चि. १२४
पक्षाशयगतवा
तल. चि. १२४
गुदगतवातल. १२४
हृदयगतवात
ल. चि. १२४
श्रोत्रादिगतवा
तल. चि. १२४
शिरागतवातल. चि. १२४
स्नायुगतवातल. चि. १२४
संधिगतवातल. चि. १२४
ग्रामवातव्याधिसा
मान्यचिकित्सा १२४
अरुस्तंभाधिकारः १२४
ग्रामवाताधिका. १२४
पित्तव्याध्यधिका. १२४
पित्तमयनामानि १२४
पित्तमयसामान्य
चिकित्सा १२४
श्लेष्मव्याध्यधिका १२४
श्लेष्मव्याधिनामानि १२४
श्लेष्मव्याधिसामा
न्यचिकित्सा १२४
वातरक्ताधिकारः १२४
मूलाधिकारः १२४
इतिमूलनपरिण
ममूलनजरपित्ता
धिकारः १२४
उदावर्त्ताधिका. १२४
उदावर्त्तल. १२४

पत्रम्
 आनाहल्लत. १६१
 उदावर्तनांवि. १६१
 आनाहवि. १६२
 गुल्माधिकारः १६२
 जीहाधिकारः १६४
 यकृन्निदानवि
 किंसे १६५
 हृद्रोगाधिका. १६५
 मूत्रकृष्णाधिका १६६
 मूत्राघाताधिका १६६
 अश्वत्थीरोगा
 धिकारः १७२
 प्रमेहाधिकारः १७६
 प्रमेहपिडकानि
 दानचिकित्से १७६
 मेदोधिकारः १८३
 दुर्गंधचिकित्सा १८५
 स्वेदचिकित्सा १८६
 काश्याधिकारः १८६
 उदराधिकारः १८७
 शोथाधिकारः १८८
 वृक्षाधिकारः १८९
 ब्रध्मचिकित्सा १९४
 गलगंडगंडमा
 लयोलेनवि. १९४
 तत्रग्रंथद्वयो
 प्रिकित्सा १९७
 स्त्रीपदाधिका १९७
 विद्रुध्याधिका १९८

पत्रम्
 व्रणाधिकारः २००
 आगंतुव्रणवि. २०३
 अग्निदाधवि. २०४
 भग्नाधिकारः २०४
 नाडीव्रणाधिका २०७
 भगंदरनि. २०८
 उपदंष्ट्राधिका. २१
 लिंगा श्रीउपक्रमः २१२
 शूकरोषाधि. २१२
 कुलिंगवृक्षार्थनैल
 कुक्षोधिकारः २१२
 कुक्षुनिदानादि २१२
 कुक्षुचिकित्सा २१२
 विशिष्टसिध्मवि. २१२
 वर्मदलस्पचि. २१२
 पामायाश्चिकित्सा २१२
 कक्षुचिकि. २२१
 द्रुचिकि. २२२
 श्रित्रस्पचि. २२२
 शीतपित्ताधिका. २२२
 शीतपित्तउदरको
 ठनिदानम् २२२
 विसर्पीधिकारः २२२
 स्नाय्वधिकारः २२४
 स्नायुरोगनिदानं २२४
 विस्फोटाधिकारः २२४
 विस्फोटनिदानं २२४
 शीतपित्तोदरको
 ठचिकित्सा २२५
 विसर्पचिकि. २२५
 स्नायुचिकि २२५

पत्रम्

पत्रम्

स.
६

विस्फोटविकि. २२६

परिधिवर्तिकाचि. २३४

किरंगधिकारः २२६

अवपाटिकालचि. २३४

किरंगनिदानं २२६

निरुद्धप्रकाशालचि. २३४

या मसूरिका निदा

सन्निरुद्धगुदलचि. २३४

नपूर्वकसंप्राप्ति २२७

वृषणकच्छूलचि. २३५

किरंगविकि. २२६

अहिपूतनलचि. २३५

मसूरिकायाश्चिकि. २२७

गुदभ्रशालसक

मसूरिकाभेदस्य

योलनचि. २३५

शीतलायाग्रधि

दार्कालचि. २३५

कारः २२८

कपरलनचि. २३६

क्षुद्ररोगाधिकार २२९

निलकालकल. २३६

पलितनिदानचि. २३१

जनुमणिलन. २३६

कुंदलप्रस्यनि. चि. २३१

मसकलन. २३६

अरुणकलन. २३१

पन्निनीकंठक

दरुणकविकि. २३१

ल. चि. २३६

प्रभंषिकालचि. २३२

अजगल्लिका

त्रैवेदिकादिचि. २३२

ल. चि. २३६

पनसिकाल. चि. २३२

अंधालजीय

पाषाणगर्दभलचि. २३२

वप्रख्ययोल

मुखदूषिकालचि. २३२

ल. चि. २३६

न्यतलनल. २३२

विवृतल. २३६

व्यंगलनल. २३२

इंद्रब्राल. २३७

नीलिकालन. २३२

गर्दभिकाज्ञाल

तेषांचिकिसा २३२

गर्दभयोलन. २३७

वल्मीकल. चि. २३३

विवृतेंद्रब्रालगर्द

कदागंधनामल. २३३

भानांचिकि. २३७

कदागंधनामाग्नि

कच्छपिकाल

रोहिण्याश्चिकि. २३४

चि. २३७

विदारिकाल. चि. २३४

शर्करावृद्धस्य

विष्कुकनखयोल

ल. चि. २३७

लणचिकि. २३४

परिवर्तिका. २३४

त्र ३८ २३ फलं यद्वापरिधिनागुणितोयोव्या
स ५००० सस्यपादः फलमिति व्याख्याने
पीदमेव फलं यथासवर्णितेन परिधिना १०४८२
व्यासो ७ गुणितः १२२४२३ अस्यपादश्च १२५
तुर्थोशः भाजकस्य १२५ चतुर्गुणते भाज्यस्य
चतुर्भक्ता जायत इति भाजकी चतुर्गुणीकृते
जातं १२२४२३ छेदभागाद्वर्धत देव अथ पृ
ष्ठजफ ५००० लं इदमेव क्षेत्र फलं चतुर्गुणं १
गोलपृष्ठजं फलं स्यात् तद्यथा क्षेत्र फलं १
३८ २३ छेदघ्नरूपे स्थिति सवर्णितं १२२४२३
३५०० दं चतुर्गुणं कार्यं भाजके चतुर्भिर्विभ
क्ते भाज्यस्य चतुर्गुणा ता जायत इति भाजकं चतु
रपवर्तितं १२५ अनेन भाजे १२२४२३ भक्ते
लब्ध फलं १५३ शेषं ११७३ जातं गोलपृष्ठ
फलं १५३॥
अथ घनरुस्त फलं पृष्ठजं फलं व्यासनिघ्नं
षड्भक्तं घने फलं यथा पृष्ठज फलं छेदघ्नेति
सवर्णितं १२२४२३ व्यासेन ७ गुणितं १
१३४६८६४ १२५ द्विरिदं भाजं तदर्थं भाज
कं षड्गुणीकृतं ७५० लाघवाय भाज्य भाज १

ली.वि.
१४५

काबुभौत्रिभिरपवर्तितौ ४४८२८७ द्वेदभा
गेनलब्धं १७९ शिष्टं १४७^{२५} जातं धनफलं
१७९ यद्वा सवर्णितं पृष्ठजफलं १२२४२३
१४८७ त्रिभिरपवर्तितं ६४१४४१ सप्तभिर्गु
णितं ४४८२८७ भाजकेन १२५-त्रिभिरप
वर्तितैः षड्गु २ गुणिनेन २५--भक्तलब्धं
तदेव धनफलं ॥ अथ क्षेत्रफलानयने प्रकारं

गोलस्यातर्धनफलं १७९ करण १
सूत्रं व्यासस्य वर्गेभ १४८७ नवाग्नि
निघ्नोत्सृज्य फलं पंच सहस्रभक्ते रुद्रा
हते शक्रहते यवास्यात्सूलं फलं
संव्यवहारयोग्यं ५ धनीकृत व्यास
दलं निजैकविंशांशयुगोलफलं च
नारयं ॥ ६ ॥

तरमाह व्यासस्येति व्यासस्योद्विष्टस्य क्षेत्रवि
ष्कंभमानस्य वर्गे समद्विधातात्मके भनवा १
ग्निभिः पूर्वोक्तैः ३२२७ निघ्नो गुणिते पंच
सहस्रैश्च भक्ते सूत्रं क्षेत्रफलं स्यात् अथ १
वा तस्मिन्नेव व्यासवर्गे रुद्राहते एकादशभि
र्गुणिते शक्रैश्चतुर्दशभिर्भक्ते सति सस्म

ग्व्यवहारांशु रूपं स्थूलं किंचित्सांतरं फलं
 स्यात् इन्द्रवज्रा ५ प्रथमघनफलार्थप्रका
 रांतरमाह घनीकृतेति घनीकृतस्य सम
 त्रिधातविषयीकृतस्य व्यासस्य यद्दलमर्द्धं
 तन्निजः स्वीयो यराकविंशो शस्तेन यु।
 क्सहितं घनं गोपालफलं स्यात् उपजात्यर्द्धं
 ॥६॥ तदेव फलं दर्शयति सूक्ष्ममिति य
 था व्यास ७ सस्य वर्गे ४२ भवाग्नि ३२२७ गु

सूक्ष्मं ३८ २३ स्थूलं ३८ ३ घनं
 १७८ ५००० करणसूत्रं ज्या
 व्यासयोगांतरघातमूलं व्यास
 सादूनोदलितः शरः स्यात् व्यासा
 क्षरोनाक्षरसंगुणाच्चमूलं द्विनि
 ध्नं भवतीह जीवा ॥७॥

ए १२२४२३ पंचसहस्र ५००० भक्ते जातं सूक्ष्मं
 फलं तदेव ३८ २३ यद्वा व्यास ७ वर्गे ४२
 रुद्र ११ गुणे ५००० ५३२ शक्र ४४ भक्ते ३
 लब्धं ३८ शिखं ७ सभाजकं सप्तपुत्रवर्तितं जा प्रा ४
 तं स्थूलं क्षेत्र फलं ३८ इदमेव द्वेदध्वेति सव
 र्णितं चतुर्गुणं ५४ स्थूलं गोल पृष्ठजं फलं

१३३

दलं ३४३५१

ली.वि.
१४६

तथा व्यास ७ घनस्य ३४३ निजैकविंश
भागयुतं यथा व्यासः ३४३ तलस्य हारे
ए २१ हरो गुणितः ४२ ३१ स्वांशा १ धि
केन तेन २२ भागाः ३४३ गुणिताः ५४६
छेदभागेन लब्धं १०२ शिष्टं २८ उभौश १
क्राववर्तितौ ३ जातं घनफलं १०२ ॥
अथ जीवा व्यास यो जीने शरानयन ३ वि
धि माह ज्येति ज्या जीवा व्यासो विष्कं न स
यो र्योगस्य तयो रेवां तरेण घातो गुणनं तस्य
मूलं कार्ये तदून सेन मूलेन रहितो व्यासो द
लितो द्वीकृतः शरः स्यात् अथ शर व्यास
यो जीने जीवा मानयति व्यासादिति प्रथमं
शरेणो नात्पश्चाच्छरेण गुणिता च व्या
सा मूलमुदायतं च मूलं द्विनिघ्नं द्विगुणं
सद्विहृतं तद्देत्रं जीवा भवति इन्द्रवज्रावृ
त्तं ॥ ७ ॥

अथ जीवा शर यो जीने व्यासानयनोपाय
माह जीवा द्वेति जीवा या प्रवेदलं तस्य व
र्गशरभक्त युक्ते प्रथमं शरेण भक्ते सति य
त्र भ्येत तच्छरेण युक्तं कार्यमित्यर्थः एवं कृ
ते यज्जाद्येत तद्वृत्ते तद्देत्रे व्यासप्रमाणं कथय

१४६

ति इन्द्रवज्राद्धं पूर्वागतोपजात्यर्द्धेन सह संख्ये
 ये उदाहरणमवतारयति अत्रेति हेसखेय
 त्रवृत्तान्तवृत्तस्य क्षेत्रस्यातर्मध्यं दशविस्तृति
 दशहस्तमिताविस्तृतिर्यस्य तदेतादृशं भव
 ति दशकरमितो व्यास इत्यर्थः ज्यावाचव्य
 णिमिता षड्दुस्तमिता स्या तत्रैषु वाणेषु देत्ये

जीवाद्धवर्गेश्वरभक्तपुत्रे व्यासप्रमाणं
 प्रवदन्निवृत्ते अत्रोद्देशकः दशवि
 स्तृतिवृत्तांतर्त्यत्र ज्या षण्णिमिता सखे त
 त्रैषु वदवाणा ज्या ज्यावाणाभ्यांच वि
 स्मृतिं व्यासः लब्धावाणमितिः १० प्रथ
 वाणेज्ञाते लब्धा ज्या ६ प्रथम्यावा
 णयोर्ज्ञातयोर्लब्धा वृत्तविस्तृतिः १०॥

कः प्रष्टुः वाणा व्याससहिता ज्ञाता ज्यां वदे
 ति द्वितीयः ज्यावाणाभ्यांच ज्ञाताभ्यां विस्तृतिं
 व्यासंवदेति तृतीयः अनुष्टुप् ८ तथैव व्या
 सपुरःसरं प्रदर्शयति लब्धेति अत्र किल
 ज्या ६ व्यास १० योगो १६ नयो रेवांतरा ४
 गुणितो ६४ मूल ८ मनोनो नितो व्यासो २॥

ली-नि.
१४७

दलितः । शरीरलब्धः एवंलब्धः एवंव्यासवा
 णं वगमं ज्ञानयनं यथा व्यासा १-छरो १ ना
 २ छर १ संगुणाच्च २ मूलं ३ विनिघ्नं धल
 ध्याज्या प्रथम्याचापज्ञानाद्यासंज्ञानीयते
 जीवा ६ र्द्ध ३ वर्गः २ शर १ भक्त २ युक्तो १
 ज्ञानो व्यासः ॥ प्रथमवृत्तक्षेत्रे व्यासज्ञानाश्च
 सादिभुजज्ञानोपायमाह त्रीति वृत्तव्यासे उ
 प्रथमवृत्तक्षेत्रे व्यासेन च सादिभुजज्ञाना
 नार्थं सूत्रं त्रिद्व्यंकाग्निनभश्च द्वे १-३२
 २३ सिवाणाष्टयुगाष्टभिः ८४८५३वे
 दग्निं पंचखासैश्च ७-५३४ खखा
 भ्राभूरसैः ६-००० क्रमात् ॥ २ ॥ वाणे
 पुनखवाणेश्च ५२-५५ द्विद्विनंदेषु
 सागरैः ४५२२२ कुरामदशवेदैश्च
 ४१-३१ वृत्तव्यासे समाहते १-खखा
 भ्राभार्क १२-००० संभक्तैलभ्यंते क्रम
 शोभुजाः वृत्तांतस्त्र्यस्रपूर्वाणां नवा
 स्त्रांते पृथक् पृथक् ॥ उदाहरति सरु
 स्रद्वितयं व्यासं यद्वृत्तं तस्य मध्यतः १
 सममस्रादिकानां मे भुजान्वदपृथक् १
 द्विष्टवर्तुलक्षेत्रे विष्णुं मे त्रिद्व्यंकाग्निनभश्च

द्वादिभिर्गुणकैः सप्ताहते गुणिते खरवाभ्राभ्रा
 कै १२---- विंशसहस्रांतरलक्षेण संभक्तैः स
 तिक्रमेण वृत्तांतर्गताभ्रात्रिकोणादिनवकोणां
 तक्षेत्राणां पृथक् पृथक् भुजालम्बंते ॥८॥
 जानुदाहरति सहस्रेति सहस्रद्वितयं व्यासो
 विस्तारो यत्र तदेतादृशं पृथक् त्वर्तुलक्षेत्रं
 तस्य मध्यतः समं च स्यादिनवास्त्रांतक्षेत्रा
 णां पृथक् पृथक् भुजान्वद ॥ अनुष्टुभांचतुष्ट
 यो २॥ १॥ १२ तानेव भुजान्दर्शयति व्या
 स इति तावच्च स्रभुजानयनं व्यासः २-- त्रि
 ष्ठांकाग्निनभश्चंद्र १-३२२३ गुणितः ३-७
 ८४६--- खरवाभ्राभ्राक १२---- संभक्तो
 लब्धं फलं १७३२ शिष्टं ६--- भाजकं १२....
 च षट्सहस्रायवर्तितं ३- जातं च स्रभुजमा
 नं १७३२ यद्वा लाघवाय भाज्यं २--- भाजकं
 च २ १२---- सहस्रद्वितयेनायवर्तितं जा
 तं भाज्यं १ भाजकं ६- च पुनर्गुणकं १-३२२३
 भाजकं च त्रिभिष्यवर्तितं जातं गुणकं ३४६४१
 भाजकं च २- ततो भाज्यं १ व्यासरूपं गुणकं गु

ली.वि.
१४८

गितं ३४६४१ भाजकभक्तलक्ष्यं फलं १७३३
 शिष्यं १२ एवं व्यासे २००० त्रिवाणय्युगायमि
 ८४५३ गुणिते १६२७०६००० भाजक १२०००
 भक्तलक्ष्यं फलं १४१४ शिष्यं २६००० सभाज
 कंदिसहस्रापवर्तितं १३ जातं चतुरस्रभुज
 जमानं १४१४ तथा ६ व्यासे २००० वेदा १
 ग्रिपंच १३ स्वर्गेष्व ७०५३४ गुणिते १४
 १०६८००० भाजकेन तेनैव १२००० भक्तल
 क्ष्यं ११७५ शिष्यं ६८०० सभाजकंचतुःसह
 स्रापवर्तितं १७ जातं पंचास्रभुजमानं १
 ११७५ तथा ३ व्यासे २००० खरवाभ्राभ्ररसै
 ३०६००० गुणिते १२०००००० भाजकेन

व्यासः २००० लक्ष्यं अस्त्रेभुजमानं
 १७३२ चतुरस्रे १४१४ पंचासे ११७५
 २० षडसे १००० १३ सप्तसे ३४
 ८६७ प्रष्टसे ७५५ नवासे ६८३९
 १३ दशसे २२३ द्वात्रिंशसे १७३
 विमिष व्यासे ६० म्यो न्याः ३० पि
 जीवाः सिध्यंति तागो लोत्पत्तावत्ये ॥

भक्तलक्ष्यं षडस्रभुजमानं १००० तथा व्यासे २०००

वाणेषु नखवाणेष्व ५२-५५ गुणिते १-४११----
 भाजकभक्तैलब्धं फलं ८६७ शिष्टं ७----
 भाजकं च सहस्रदशकापवर्तितं जातं सप्ता
 प्रभुजमानं ८६७ एवं व्यासे २--- द्विद्विनंदे
 सुसागरै ४५ (१२) २२२ गुणिते २१८४४---
 भाजकभक्तैलब्धं फलं ७६५ शिष्टं ४४---
 सभाजकं सहस्रद्विकापवर्तितं २२ यद्वाचनुः
 सहस्रापवर्तितं ११ जातमष्टास्रं ६५ प्रभुजमानं
 ७६५ तथा व्यासे १--- कुरामदशवेदै ४१-३१
 ३- गुणिते ८२-६२--- भाजकभक्ते ६८३
 फलं लब्धं शिष्टं १-२--- सभाजकं षट्स
 हस्रापवर्तितं १७ जातं नवास्रभुजमानं
 ६८३ किंचैवमिति ताश्च जीवाः सिद्धांते भू
 गो १७ लेज्यासाधने वक्ष्ये कथयिष्यामीतीह त
 दुपेक्षाकृतेत्यर्थः ॥

अथ लघुप्रक्रियया जीवासाधनार्थं सूत्रमाह
 चापोनेति पूर्वव्यासं शराभ्यां जीवाज्ञानमुक्तं
 व्यासाच्छरोनादिति इहतुव्यासचापाभ्यां जी
 वाज्ञानमुच्यते इति विशेषः उद्दिष्टव्यासात्ता
 वद्व्यासे भनं दग्निहृत इत्युक्तप्रकारेण परि

ली-वि-
१४८

धिरानेयः उनउदिष्टेनचावेनप्रथममूनः प
श्चान्निघ्नो गुणितः सपरिधिः कार्यः तादृशः
सः प्रथमाहूयः प्रथमसंज्ञः स्यात् उनस्त
स्यैवपरिधेर्वर्गस्यचतुर्थेभागः यंचाहतः यं
चगुणः कार्यः सचाद्येन प्रथमाहूयेनोनितो
भाजकः स्यात्प्यस्तेनभाजकेनचतुर्थ्यश्चतुर्गु
प्रथमस्यूलजीवाज्ञानंलघुप्रक्रिययाह
चापोननिघ्नपरिधिः प्रथमाहूयः स्या
त्यंचाहतः परिधिर्वर्गचतुर्थेभागः प्रा
द्योनितेनखलुतेनभजेचतुर्थ्यव्यासाह
तं प्रथममाप्तमिहज्यकास्यात् १३ उदा
हरणं प्रष्टादशांशेनवतेः समानमे
कादिनिघ्नेनचयत्रचापं पृथक्पृथक्
कतत्रवदाशुजीवांस्वाकर्मितं व्यासदा
लंचयत्र ॥ १४ ॥

एतोयोव्यासस्तेनाहतंगुणितं प्रथमं प्रथमाहू
यंविभजेत् एवंभागेदत्तेप्राप्तंलघुमिहोदि
ष्टस्थलेज्यकाजीवास्यात् वसंततिलका १३
उदाहरणमाहाष्टादशांशेनेति यन्नक्षत्रेण
कादिनिघ्नेनप्रत्येकमेकादिनवांतगुणेनवृतेः

१४८

परिधेरष्टादशंशेन समानं सदृश परिमाणं
चापं धनुः स्यात् यत्र च व्यासदलं स्वाकैर्वि
शोत्तरहस्तशतकेन मितं स्यात् तद्विगुणं
चत्वारिंशदुत्तरशतद्वयं व्यास इत्यर्थः त
त्र क्षेत्रे पृथक् रचापभेदेन भिन्ना जीवा गा
शुशीघ्रं वद उ यजातिः ॥ १४ ॥ तन्मासंद

व्यासः २४- अत्र किल परिधिः ७५४
अस्याष्टादशंशेन ७५४ पृथग्पृथ
गेकादिगुणितेन तु ल्ये धनुषिक
ल्पिते मासाध्याः अथवा त्रमुखार्थं
परिधिरष्टादशंशेन परिधिं धनूं
षिचापवर्त्य ज्याः साध्यं ते तथापि
ता एव भवेति अथ वर्तिते मासः प
रिधिः १८ चापानि च १ २ ३ ४ ५ ६
७ ८ ९ १० यद्योक्त करणानि लब्धा
नि ज्यामानानि ४२ ८२ १२२ १५४
२०८ २२६ २३६ २४० एवमन्य
स्मिन्नपि व्यासे ॥ ८ ॥

शेषति व्यास इति व्यासातावत्परिधिरानी
यते यथा व्यासः २४- भनं दाम्गिरुतः २४२
४८- खवाणसूर्य १२५- भक्तः लब्धं ७५३

ली. वि. शिष्टं १२३ - जातं सूक्ष्मं परिधिमानं ७५३ ।
 १५. अस्य १२५. व्यवहाराय किं चिदंतरं १२३ ।
 मयेक्ष्य परिधि गीह्यः ७५४ तथैव स्पूल परि
 धिरानीयते यथा व्यासः २४ द्वाविंशति गुणः
 ५२८ - सप्तभक्तेलब्धं परिधिमानं ७५४ अ
 स्याद्यादशांशः ४१ शिष्टं १६ सभाजकं द्विका
 पवर्तितं जातः सूक्ष्माद्यादशांशः ४१ व्यवहा
 राय स्पूलः सग्राह्यः ४२ अथमेकगुणो ४२
 जातश्चापोस्माज्ज्ञानयनं परिधि ७५४ ।
 आधेन ४२२ हित ७१२ आपगुणो २२८ -
 ४ जा ६ तः प्रथमः पुनः परिधि ७५४
 रस्यवर्गे ५६८ ५१६ स्यचतुर्धांशः १४२ १२८
 पंचगुणः ७१ - ६४५ प्रथमेन २२८ - ४
 हीनो जातो भाजकः ६८ - ७४१ अस्य व्या
 स २४ अतर्गुण २६ - सेन प्रथमो २२
 ८ - ४ गुणिनो जातो भाज्य २८७ - ७८४ -
 सास्मिन्भाजकेन ६८ - ७४१ भक्तेलब्धा
 जीवा ४२ शेषस्य ११६ ७१८ विद्यमानत्वाद
 स्याः किंचित्सांतरताज्ञेया एवं परिध्यब्दाद

शांशो ४२ द्विगुणो ८४ जातश्चापस्तेन परिधि
 ७५४ रूनो ६७- गुणितश्च ५६२८- जा
 तोयं प्रथमाहूयः अनेन पूर्वानीत पंचाहत
 परिधि वर्गचतुर्थभाग ७१-६४५ अनितो
 जातो ६५४३६५ भाजकः प्रथमं चतुर्गुण
 व्यास ६९- गुणो ५४-२८८- भाज्यं भा
 गान्नव्याज्या ८२ स्थूलता स्थिषं ३७-८७-
 त्यक्तं एवमग्रेपि अथ परिध्या दशभा
 ग ४२ स्त्रिगुणो १२६ जातश्चापस्तेन परि
 धि ७५४ रूनो ६२८ गुणितश्च ७२१२८
 जातः प्रथमसंज्ञः पंचाहत परिधि वर्गचतु
 र्थभागः ७१-६४५ प्रथमहीनो ६३१५१७
 भाजकः चतुर्गुणव्यास ९६- हत प्रथमो
 ७२१२८ जातो ७५९६२८८- भाज्यः भा
 गैर्नलव्याजीवा १२- अथ परिध्या दशभा
 ग ४२ चतुर्गुणो १६८ जातं धनस्तेन प
 रिधि रूनो ५८६ गुणितश्च ९८४४८ जा
 तोयं प्रथमाहूयोनैर्नहीनः पंचाहत परि
 धि वर्गचतुर्थो ७१-६४५ जातो ६१२१९७
 भाजकः चतुर्थव्यास ९६- गुणित प्रथमो

ली. वि.
१५१

२८४४८ जातो २४५१-८-भाज्यः स्थू
लालध्याज्या १५४ अथपरिध्यष्टादश
शः ४२ पंचगुणो २१-जातश्चापोनेन प
रिधिरुचो ५४४ गुणितश्च ११४२४-जा
तोयंप्रथमः अनेन पंचघ्नपरिधिवर्गितुर्य
शक्रनितो जातो ५२६४-५ भाजकः चतुर्घ्न
व्यासाहृत प्रथमो भाज्यः १-२६७-४-भा
गात्रध्याज्या १८४ अथपरिध्यष्टादशभा
गः ४२ षड्गुण २५२ अश्चापोनेन परिधि १
७५४ रूनो ५-२ गुणितश्च १२६५-४ जा
तः प्रथमोनेन पंचाहृत परिधिवर्गितुर्य
शक्रनितो जातो ५८४१४१ भाजकः चतुर्गु
णव्यासगुण प्रथमो १२१४४३८४-भा
ज्यस्तद्भागात्रध्याज्या २-८॥

४२	८४	१२६	१६८	११०	२५२	२२४	३३६	३७५	चापाः
४२	८२	१२०	१५४	१८४	२०८	२२६	२३६	२४०	ज्याः

अथपरिध्यष्टादशशः ४२ सप्तगुणः २२४
चापस्तेन परिधि ७५४ रूनो ४६-गुणित
श्च १३५२४-जातः प्रथमोनेन पंचाहृत प

रिधि वर्ग तुरीयांश ऊनितो जातो भाजकः ५७५
 ४-५ चतुर्गुण व्यासा हत प्रथमो भाजः १२९८
 ३-४- भागाद्त्रधा ज्या २२६ अथ ४२ प्रष्ट
 गुण ३३६ आपस्तदा प्रथमः १४-४४८ भा
 जकः ५७-११९७ भाजः १३४८२-८- भा
 गाद्त्रधा ज्या २४- आसं जीवानां सोतरत
 या स्थूल त्वं बोध्यं अथात्र संग्रहार्थं चक्रं
 व्यासः २४- परिधिः ७५४ अथ वा प
 रिधि चापौ ७५४ ४२ द्वाचत्वारिंशता प
 वर्तितौ १८ १ जातो ततः परिधि १८ आ
 यो १ नः १७ चापगुणः १७ जातः प्रथमो
 नेन परिधि १८ वर्ग ३२४ चतुर्थीशः ८१
 पंचगुण ४-५ ऊनितो ३८८ जातो भाजकः
 चतुर्गुण व्यास २६ हतः प्रथमो १७ जातो
 १६३२- भाजः भागाद्त्रधा स्थूला किंचि
 देतरवती ज्या ४२ एवं परिधि १८ आयेन
 २२ रहित १६ आपगुणः ३२ प्रथमस्तदूनः
 पंचाहत परिधि वर्ग चतुर्थ भागो ४-५ जा
 तो हरः ३७ ३ चतुर्गुण व्यास हत प्रथम ३-
 ७२- भाजो भागेन लब्धा ज्या ८२ एवं चापः

लीवि-
१५२

३ प्रथमः ४५ भाजको ३६ भाज्यः ४३२०० ॥
जीवा १२ पुनश्चापः ४ प्रथमः ५६ भाज
कः ३४२ भाज्यः ५३७६ लब्धा जीवा १५४
अथ चापः प्रथमः ६५ भाजकः ३४ भा
ज्यः ६२४ जीवः १८४ अथ चापः ६ प्र
थमः ७२ भाजकः ३३३ भाज्यः ६२१२ जी
वा २८ अथ चापः ७ प्रथमः ७७ भाजकः
३२८ भाज्यः ७३२२ भागलब्धा ज्या २२६
अथ चापः ८ प्रथमः ८ भाजकः ३२५
भाज्यः ७६८ ज्या २३६ अथ चापः ९ प्र
थमः ८१ भाजकः ३२४ भाज्यः ७७७६
लब्धा जीवा २४ ॥ अथ ज्या परिधिभ्यां
धनुरानयनाय सूत्रयति व्यासाधीति
परिधेर्वर्गैर्जीवांश्चिपंचगुणितो जीवास्या
तस्याऽप्यधिश्वतुर्यो भागस्तेन पुनः पंचभि
श्च गुणितो भाज्यः व्यासस्याधिभिश्चतु
र्भिर्घातो गुणने तेन तदुत्पन्नो केन चतुर्गु
णव्यासेनेति यावत् युता मिलिता यामौ
विका ज्या तथा भाजक या ठि भक्तः कार्यः त

तेलब्धेने निताद्रहितात्परिधि वर्गचतुर्थभा
गादाप्रेलब्धे पदे मूलेवृत्तिः परिधिसास्य
दलादङ्गीत्यतितेशो धिते सति षष्ठ्येतत्
धनुः स्यात् वसंततिलकं ॥१५॥ उदाहरणं
विदिता इति हेगाणितिकगणितशास्त्रजध

करणसूत्रं व्यासाधिघातयुतमौर्वि
कया विभक्तौ जीवाधि पंचगुणितः
परिधेस्तु वर्गः लब्धो नितात्परिधि
वर्गचतुर्थभागादाप्रे पदेवृत्तिदला
त्यतिते धनुः स्यात् १५ उदाहरणं
विदिता इह ये गुणास्ततो वदतेषां म
धुना धनुर्मिति यदि ते स्ति धनुर्गुण
क्रिया गणिते गणिते कातिनैपुणे ॥१६॥

उवाचा पानां गुणानां जीवानां च या क्रिया कर
णं तदर्थं यद्गुणितं तत्र यदि ते तवातिनैपु
णं भूरिकौशलमस्ति तदेह समन्तरश्चो
के गुणाः प्रत्येचा विदितास्ततस्तेभ्यो गुणे
भ्यो धुना तेषां गुणं संबन्धीन्यानि धनूषि
तेषामिति परिमाणं वदता वती यस्य जीवा

ली. वि.
१५३

तदनुः स्यात्कि यद्वद॥ वैतालीयं ॥ १६॥
 तद्येव न्यस्यदर्शयति न्यासइति अत्र व्या
 सः २४ परिधिः ७५४ परिधि वर्गः ५६
 ८५१६ जीवांघ्रि पंचगुणितः कार्यः जीवा
 ४२ तदंघ्रि ३१ स्तेनगुणितः ५२६२४१८
 पुनः पंचगुणः २२८४७०२ - जातो भाज्यः
 व्यासश्चतुर्गुण २६ स्तेनसौवी ४२ पुता १०२
 जातो भाजकः तेन भाजे भक्तैलब्धं २२७५७१
 तेन परिधि वर्गस्य ५६८५१६ चतुर्थी शः
 १४२१२२ ऊनित ११२३४२ सस्मात्त्रयं पदं
 ३३५ परिधि ७५४ दला ३७७ क्षोदितं
 ४२ जातधनुः एव मन्वाभ्योपि जीवाभ्यः
 स्वस्वधनुर्मितिरानेयाविस्तारमिषेहापर
 म्यते यद्वालाघवाय स एव द्वाचत्वारिंशता
 पवर्तितः परिधि १८ रस्य वर्गः ३२४ जीवा
 ४२ तुर्यंशेन ३१ प्रंशाहति श्रेष्ठवधे
 न भक्तैति गुणितः ६८०४ छेदभागेन जा
 तः ३४०२ पुनः पंचगुणो १७०१ - जातो
 भाज्यः व्यासाधिघात २६ पुनर्माव्या

१००२ भाजकयाभक्तः १-७ लब्धेनानेनपरि
 धि १८ वर्ग ३२० चतुर्थभाग ८१ अनितः
 ६४ तस्मादाप्तं पदं ८ परिध्व दी ९ स्त्रो १
 धितं १ जातं धनुरिदं परिध्व पवर्तनां केन
 गुणितं ४२ जातं स्पष्टं धनुर्मीनं एवं जीवा
 ८२ तदंघ्रिणा ४१ परिधि वर्ग ३२४ गु
 णितः १३२८४ छेदभक्तः ६६४२ पुनः पं
 चगुणः ३३२१ जातो भाज्यः मौर्वी ८२ च
 तर्गुणव्यास २६ युता १-४२ भाजकातया
 भाज्यभक्तौ लब्धं ३२ पुनः परिधि वर्ग च
 तुर्थभागाः ८१ दूनि ४२ तदाप्तं पदं ७ प
 रिधि दला ९ स्त्रो धितं २ जातं धनुः परि
 ध्व पवर्तनां केन गुणितं जातं ८४ एवं जी
 वा १२ तदंघ्रिणा ३ परिधि वर्ग ३२४ गु
 णितः २७२ पंचाहतः ४८६ जातो भाज्यः
 मौर्वी १२ चतर्गुणव्यास २६ युता १-८ भा
 जकातया छेदाद्वर्धं ४५ पुनः परिधि व
 र्गचतुर्थभागा ८१ दूनिता ३६ दाप्तं मूलं ६

ली.वि.
१५४

वृत्तिदला २ त्यानितं ३ द्विचत्वारिंशतागुणि
तं १२६ धनुः अथजीवा १५४ तदंघ्रिणा
७७ परिधि वर्गो ३२४ हतः २४२४८ छेद
भक्तः १२४७४ पुनः पंचरुतः ६२३७
जातं भाज्यं मौर्वी १५४ चतुर्गुण व्यास २६
युता ११४ भाजिकालव्यं ५६ अनेन परि
धिदला त्यानितं ४ द्विचत्वारिंशताहतं १६८
जातं धनुः एवंजीवा १८४ तदंघ्रिणा ४६
परिधि वर्गो गुणितः १४२-४ पंचरुतः १
७४५२-जातो भाज्यः मौर्वी १८४ चतुर्गु
व्यास १२६ युता ११४४ भाजिकालव्यं ६५ अ
नेन परिधि वर्ग तु योश ८१ ऊनितः १६२ अ
स्य मूलं ४ परिध्यर्ध २२ छेदं ५ द्वाचत्वा
रिंशतागुणितं २१ धनुः एवंजीवा २०८
तदंघ्रिणा २१३ परिधि १८ वर्गो ३२४ गुणि
तः ३६८४८ पंचघ्नः ८४२४ भाज्यः मौ
र्वी २०८ चतुर्गुण व्यास २६ युतया ११६८ भा
जकया विभक्त्या लव्यं ७२ तेन परिधि वर्ग
चतुर्थभागः ८१ ऊनितः २ तन्मूलं ३ वृत्ति

१५४

दला ९ त्याति तं ६ द्वाचत्वारिंशतागुणितं २५२
 जातं धनुर्मानं एवं जीवा २२६ तदंघ्रिणा ११३
 परिधि १८ वर्गो ३२४ गुणितः ३६६१२ छेद
 भक्तः १८३-६ पंचगुणितः २१५३- जातो
 भाज्यः सौख्यी २२६ चतुर्गुण व्यास २६ युत
 या ११८६ भाजकया भागाद्वर्धं ७७ अनेन
 वृत्तिकृति तुर्यांश ८१ ऊनो ४ स्य मूलं २४
 तिदला ९ त्याति तमपवर्तन ४२ गुणितं
 २९४ धनुर्जातं एवं जीवा २३६ तदंघ्रिणा
 ५२ परिधि वर्गो ३२४ गुणितः १२११६ पंच
 गुणः २५५८- जीवया २३६ चतुर्ध्व व्यास
 २६ युतया ११८६ भाजकया भागाद्वर्धं ७२
 तेन परिधि वर्ग तुरीयांश ८१ ऊनो २ स्य मू
 लाभावा मूलमिवाद्धं १ वृत्तिदला त्याति
 तं ८ द्वाचत्वारिंशद्गुणितं २३६ धनुः जी
 वा २४- तदंघ्रिणा ६- गुणितः परिधि व
 र्गः १८४४- पंचगुणः २७२- भाज्यः सौ
 ख्यी २४- चतुर्ध्व व्यास युतया १२- भक्तः
 लब्धं ८१ अनेन परिधि वर्ग तुरीयांश ८१
 ऊनः जातं - वृत्तिदलमेव धनुः ९ द्वाच
 त्वारिंशद्धतं ३७८ धनुर्मानं स्य जातं १

ली-वि-
१५५

इतिलीलावतीविलासेक्षेत्रव्यवहारः॥

४२	८२	१२	१५	१८	२२	२५	२८	३१	जीवः	एवंक्षे
४२	८४	१२६	१६८	२१०	२५२	२९४	३३६	३७८	चापाः	त्रयव

रूप्यखातव्यवहारं निरूपयितुं प्रतिजानीते
ते अथेति खातेन हस्तसंख्यानयनाय
सूत्रमाह गणयित्वेति बहुषु प्रथमद्वित्र्या
दिषु द्विष्वेष्टुस्थानेषु विस्तारं महान्तमल्पं च
अथ खातव्यवहारे करणसूत्रं गण
यित्वा विस्तारं बहुषु स्थानेषु तद्वति
भाज्या स्थानकमित्या सममितिरेवं
दैर्घ्यचवेधे च ॥१॥

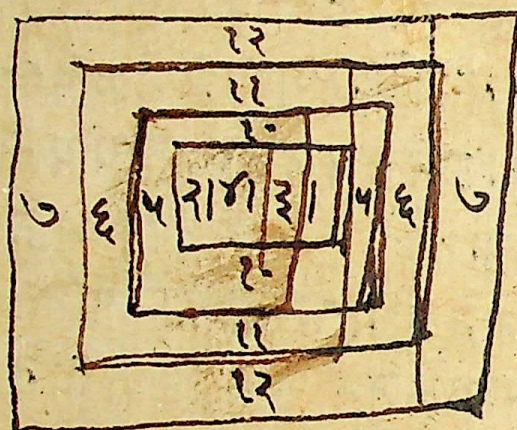
गणयित्वा तद्वति सेषां विस्ताराणां युतिर्योगः
कार्यः सा च स्थानकमित्या यावतां स्थाना
नां विस्तारामेहिता सेषां द्वित्र्यादिसंख्य
या भाज्या हार्द्या यद्वन्भ्येत सा सममितिः क
थ्यते एवं दैर्घ्येऽपि वेधे च सममितिः कार्यी
प्रतिस्थानं दैर्घ्यं वेधं च गणयित्वा तद्वतिः
स्थानकसंख्यया भाज्या लब्धा दैर्घ्यवेधयोः
सममितिः एव मानीत सममिति त्रिके खात
तरचगाविधाय तुल्यकरो भुजकोटिघातेन

१५५

विषमकर्णेच्चातुस्यकर्णमिहतिर्द्विनिघ्नीसुक्ता
 प्रकारेणानीलं क्षेत्रफलं वेधगुणं वेधसममि
 तिसंख्यया गुणितं स्वातेचनहस्त रूपफल
 संख्यास्यात् साक्षीयो । उदाहरति भुजे
 ति हेसखे यत्र स्वातेत्रीणि स्थानानि संतिते
 षु क्रमादुजवक्रतया हेतुना दश शार्कयो नै
 मितं देर्घ्यं वर्तते प्रथमे स्थाने दश द्वितीये ए
 कादश तृतीये द्वादश हस्ता देर्घ्यमित्यर्थः त
 क्षेत्रफलं वेधगुणं स्वातेचनहस्त सं
 ख्ये स्यात् उदा० भुजवक्रतयोर्देर्घ्यं
 दश शार्ककरैर्मितं त्रिषु स्थानेषु ष
 ट्पंच सप्तहस्ता च विस्मृतिः २ यस्य
 स्वातस्य वेधोऽपि द्विचतुःस्त्रिभितः स
 खे तत्र स्वाते कियंतः स्युर्ध्वं न हस्ताः
 प्रचक्षमे ॥ ३ ॥ =

याक्रमेण पंचषट्सप्तहस्ता विस्मृतिर्विस्ता
 रोस्ति एवं यस्य स्वातस्य द्विचतुस्त्रिहस्ता
 प्रमितो वेधोऽप्यस्ति तत्र स्वाते घनहस्ताः कि
 यंतः स्युर्ध्वं मे प्रचक्षन् अनुषुभो ३ अत्र
 किल स्याद्विनि ३ तेषु विस्तारः ५॥ ६॥ ७॥ ह

ली. वि.
१५६

सुमितो गणितस्त
द्यतिः १८ स्थान
कमित्या ३ भक्ता
लब्धा विस्तारसम
मितिः ६ एवं गणि
तं दैर्घ्यं १-११-१२-१

तद्यतिः ३३ स्थानक ३ मित्या भक्ता ११ लब्धा
दैर्घ्यसममितिः तया तथा गणितो वेधः २।
४।३। तद्योगोपि २ स्थानक ३ मित्या भक्ता
लब्धा वेधसममिति ३ अथ सममिति त्रि
कोण रवातरचना
स्य समदिभुजत ६ ३ ६ ११ अथ क्षेत्र
णितेन भुज ११ कोट्यो ६ चात जं फलं ६६ वे
धेन गुणिते १२८ जातं घन हस्त संख्यामानं
॥ अथ कृपादि फलं सूची रवात फलं चानेतुमा
ह मुखखेति मुखजं वाण्यादि मुखगताया
मविस्ताररूप भुजकोटिघात जं फलं तल
जं तलगत भुजकोटिघात संभवं फलं फलं
तथा तद्यतिं जतयो मुख तल योर्युति विस्तार
स्य विस्तारेण दैर्घ्यस्य दैर्घ्येण योगस्तद्वा

तथात्रपु सीसंचवामरचैवमष्टौलोहानिचक्षते सर्वचतैजसंलोहविकारस्त्वं
पिशः^{काल} कुशा^{कच} क्षारः^३ काचैषचपलो^{पारा} रसः^४ सूतश्च^५ पारदे^६ गवत्तमाहिषं^७ शृंगं^८ प्रभ्रकं
गिरिजामले^३ स्तोतोंजनं^४ चसौवीरं^५ कापोतं^६ जनयामुने^७ तुल्लंजनं^८ शिखिग्रावं^९ वितुन्नकम्
यरके^{१०} कर्परी^{११} दार्विका^{१२} कायोद्भवं^{१३} तुल्लं^{१४} रसांजनं^{१५} रसगर्भं^{१६} तार्क्ष्यं^{१७} शैलंगं^{१८} धात्रमनितुगं
धिकः^{१९} सौगंधिकं^{२०} चचक्षुषा^{२१} कुलात्म्यौचकुल्लिका^{२२} शतिपुष्पं^{२३} पुष्पकं^{२४} चपौष्पकं^{२५}
कुसुमंजनं^{२६} पिंजरं^{२७} पीतनेता^{२८} लमालं^{२९} चहिरितालकं^{३०} गैरेयं^{३१} मर्ष्यं^{३२} गिरिजमं^{३३} रमजं^{३४} चशि

७८

लाजतु^१ वो^२त्तगंधरसप्राणविं^३गोसरसाः^४समाः
^{सिद्ध} गसंभवः^२ नागसीसकयोगे^३एवधु^४शित्रपु^५विष्टटं
 लोत्तरं^१ स्या^२कुसुमं^३वह्निशिखं^४महजरजन^५नित्यं^६पि
 मनि^१ मधु^२सौद्रं^३मासिकादि^४मधु^५लिष्टं^६चसिलकं^७
 जिहिका^१ नैपाली^२कुनटी^३गोली^४यवक्षारो^५यगजः^६
 खवर्चकः^१ सौवर्चलं^२ स्या^३द्रुवकं^४त्वक^५क्षीरावंशरोचना^६

पिंडीरो^१ श्रिकफः^२ फेन^३सिं^४हूना
 रंगवंगे^१ व्यथ^२विचु^३सू^४नो^५ यकम
 मेवकं^१ वलज^२ ऊर्क^३युः^४ शशो^५सी^६शशलो
 मनः^१ शिला^२मनो^३गुप्ता^४मनो^५हानाग
 पाको^१ थसर्जिका^२ क्षारः^३ कापोतः^४ स्त
 शिगुजं^१ श्वेत^२ मरिचं^३ मोरटं^४ मूलमे^५

आ के सा खी ल त ह्र म त त्सा धु का रि वु . ज ल्प मि ना कु द ह ए व वृ डः . स ना शं स मि द डः . भ्रा त्र भा स धु वि
 धु तो र्जि प त्ता ग्रा व ल वः . रा नो पः . वृ षोः . कि प्र व चि प्र वृ षाः . य त ल क ट पु त्ता श्री रा म् ! दी र्घोः . स म्प्र सा
 र रा न्त्र . दा म्नी श स र य य त ल त द सि सि च मि त्प त द श ना नः . कर णो . पु न्ने' नि त्त्र त था सि स्त र क से वृ च . इ ए न
 अ र्ति ल्प धु स र व न स र च र इ त्रः . पु वः सं ता या म् . कृ वा पा जि मि त्वा दि सा ध्य प्र म्पः . इ ए' इ ए न द यो व ड
 ले म् . त म् न ए व नो क्रि या यां क्रि या यो या म् . कृ ल स म य वे ल्ता स्तु त म् न . भा वे र्ध न' पा कः . अ
 क र्त्त र च का श र के स ता या म् . ध जि च भा व कर ण योः . नि वा स चि ति श री रो प स मा धा ने वा दि प्र कः .
 ए र च . त्र दो र्प . ध न र्थे क वि धा न न् . प्र म्पः . छि तः किः . के र्म म् नि त्प म् . छि तोः . य कृ . य त या च य त
 पि च्छ प्र वृ र तो न ड . स्व पो न ड . प्र म्प र्गो धोः किः . त्र यां म् वे कि न् . त्र च्छा दि म्पः कि नि षा व रू त्ता यः .
 इ ति कृ ति त्ति स ति हे ति की र्त्त ये म् . इ वृ . अः त्र य या न् . ग डो म्प ह नः . ए प स म्प्र यो यु च . न उं स के
 भा वे कः . ए वृ च . पुं सि स र ता पा धः प्रा ये ण . ह्य दि र्धे इ र्प स र्ग म् . अ वे त्ता र्ध न् . ह ल म्प . इ वृ द्द स
 उ कृ च्छा के शो र व ल्प . स म्प दः . आ तो य च . अ ल र व ल्कोः अ ति वे ध योः प्रा चां ता . सु मा न का र्त्त क योः फ
 र्वा ल्ने . स स न क र्त्त क न ता से द् . कि त् र लो म्प पा ह्ना दैः स म्प . उ दि तो वा . द धा ते र्तिः . ज हा ने म् . स

भावकर्मणोः

कृत्वाः

१ श्रीः

by S3 Foundation USA
उत्तमविकारः

२ श्रीः

मासेऽनन्तरं वै त्रयोदश्यां. आभीरपेणामुत्तरं च. नित्यं दीप्तयोः. अन्यथैवं कथमिति त्वं सुखी. इति प्रयोगः
 श्वेतः. इति कृतः. ॥ श्री दुर्गा ॥ तद्धिताः. समर्थानां प्रथमाद्या. अश्वपत्न्यादिभ्यश्च. दित्यादिभ्योऽपि
 तु तत्परदाण्यः. वरिष्यत्वि. लोपोयश्च. ईकृ. किति च. गोरजादिभ्योऽङ्गो यत्. उत्सादिभ्योऽङ्गो यत्. इत्यप
 त्यादिविकारान्ताः. साधारणाः प्रत्ययाः. स्त्री. पुंसाभ्यां नञ्स्तनौ भवनात्. तस्यापत्यम्. त्रैलोक्यम्. अ
 पत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रम्. राको गोत्रे. गर्गादिभ्यो यश्च. यत्र नोश्च. जीवतुल्यं वंश्येयुवा. गोत्राद्युत्पत्तियाम्.
 यत्रिजोश्च. अत इन्द्र. वाकादिभ्यश्च. अन्त्या नन्तर्ये विदादिभ्योऽङ्गो यत्. शिवादिभ्योऽङ्गो यत्. अथान्धक
 वृषिण कुरुभ्यश्च. मातृ रुक्ताङ्गा संभद्रकृत्वायाः. स्त्रीभ्यो हक्. कन्यायाः कनीनच. राजश्वरुराद्यत्.
 ये चाभावकमणोः. अन्. तत्राद्यः. देवत्यादिभ्यश्च कृ. ठस्ते कः. तत्रियाद्यश्च. पुरोरण. पालि
 र्पण. कुरुवीदिभ्यो यः. तेन सजाः. अजादयस्तत्रासजाः स्युः. तद्राजस्य वड्यु तेनैवास्त्रियाम्.
 कन्वो जातुक्. कन्वो जादिभ्य इति वक्तव्यम्. इति अपत्याधिकारः. ॥ तेनैव तं रागात्. न तत्रेण य
 त्तः कालः. एतद्विशेषः. दृष्टं साम. वामदेवा. इत्यु. परि हृत्तोरयः. तत्रो हृतममत्रेभ्यः. संस्कृ
 तं भक्ताः. सास्य देवता. शक्राद्यः. सोमा इत्यङ्गो यत्. वाय्वत्वित्रयसोयत्. सी इ. अतः. पितृव्यमातृ
 लमातामहपितामहाः. तस्य समूहः. मितादिभ्योऽङ्गो यत्. इत्यप्यनपत्ये. ग्रामाजनवन्धुभ्यस्तन्त्र. ग

957

सुपिषः राशुकर्मसुपिषेणीम्भुलः प्रुब्बपेयं पिनादि प्रुब्बं पिनादीत्यर्थः कुर्यापेयं रु सपेयं
 समुल्लुहृत जीवेयु रन्र कुरुग्रहः कर्मणीत्येव समुल्लुहृतं हन्ति समुल्लुहृतीत्यर्थः अकृतका
 रं करोति जीवग्राहं गृह्णाति जीवितं गृह्णातीत्यर्थः करणेनः पादघातं हन्ति पादेन हन्तीत्य
 र्थः स्वेनेपिषः स्मिह्यते येन तस्मिन् करोति पिषेणीम्भुलः उदपेयं पिनादि उदकं न पिनादी
 त्यर्थः हस्ते वर्तिग्रहोः हस्तार्थे करोति हस्तवर्त्तं वर्त्तयति करवर्त्तं हस्तेन गृह्णाति कौ करोतीत्य
 र्थः हस्तग्राहं गृह्णाति करग्राहं पाणिग्राहन् स्वेपुषः करणे इत्येव स्व इत्यर्थं ग्राहं तेन
 स्वरूपपर्ष्याय विशेषेयु चरणम्भुलः स्वपोषं पुष्णाति धनपोषं गोपोषं समासानौ हतीयास
 पृम्पोः कातोणम्भुलः सन्निकर्षे केशेषु गृहीत्वा केशग्राहं युध्यते । स्वाङ्गे तस्मात्पयो ॥ हृन्वा
 भ्योः क्वाणम्भुलो मुखवतः कृत्य मुखवतः कृत्वा मुखवतः कारं मुखवतोभ्य मुखवतोभ्य कृत्वा मुख
 तो भावन् ॥ इति प्रक्रिया ॥ ॐ श्रीराम प्रुभमस्तु मङ्गलमस्तु सर्वत्र नगति ॥ शिवदुर्गाभ्यां नमः ॥

759

9

960

ॐ निठ सिठ जेमस्वसि श्रीगणेशाय नमः अथ प्रकीर्णकनिर्णयः श्रीरामकृष्णसुतः कमलाकरसंसितः ॥ निरूपयति
 १ अथ कृत्यं प्रकीर्णवक्रमुद्यतः । तत्रादौ संस्कारादिषु गर्भाधाने तत्र प्रथमरजोदर्शने दुष्टमासग्रहणसंक्र
 मादिफलं तत्र शास्त्रादिचपितकृत्यं महकृतप्रयोगरत्ने तैय किंचिदुच्यते मदनरत्ने
 नारदः प्रमारिक्ताष्टमीषष्टीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि परिहृय्यतु सर्वार्द्धवतीपाते च वैधनौ संध्यासुपत्वे
 विष्णामशुभप्रथमार्तव रोगीपतिवृत्तादुःखीपुत्रिणीभोगभागिनी पतिवृत्तात्केशभागीसूर्यवारा
 दिषु क्रमात् वैधव्यसुखलाभस्य मैत्र्यशत्रुविवर्द्धनं मित्रलाभशत्रुवृद्धिः कुलार्द्धिवंधुनाशनं मरणं
 शत्रुद्विष्ट निराहारः कुलक्षयः तेजश्च सुतनाशश्च कुलहानिस्तिथिः क्रमात् गर्गः सुभगाचैव दुःशी
 लाबंध्यापुत्रसमचिता धर्मयुक्तावुतघ्नीच परसंतानमोदिनी सुपुत्राचैव दुःपुत्रापितृवेत्तमरणा
 सदा हीनाप्रजावतीचैव पुत्राद्युच्चिकारिणी साध्वीपतिप्रियानित्यं सुपुत्राकष्टचारिणी स्वकर्म
 निरनाहिंसापुण्यपुत्रादिसंयुता नित्यंधनव्यासक्तापुत्रधान्यसमचिता मूर्खाचान्यापुण्यवती
 दस्रदीदेः क्रमात्फलं नारदः कुलीरवृषचापांत्यनपुंस्त्वानुनाघराः राशयः शुभदाज्ञेयानारी
 णाप्रथमार्तवे गर्गः सुभगाश्चेतवस्त्रास्यादृष्टवस्त्रापतिवृत्ता क्षौमवस्त्रादिति शास्त्रान्नववस्त्रासु

१०५०५
 ५५
 ५५

962

प्रयतः पवित्रः श्रेयस्वर्गः ॥ १८ यथायोगेन मर्त्यस्य कर्त्तिकस्येति च शेषः ॥ अथ लाभोदरिदृशेति शेषः ८-
 इति तेन चिराभिलषितेन मर्त्यस्य भोगाभिरुदयादिना ॥ इत्यस्य प्रियतमस्य पुत्रभावादेः इति शेषः ८॥ तदाग
 मनात्तद्वर्षस्य नृपस्य ज्ञाने ८१ ८३ प्रथमः प्रश्नः प्रदेयविषयः द्वितीयः कर्त्तव्यसेवाविषयः पूजापात्रतमे
 वोपपादयति सर्वमिति तपसा ब्रह्मार्थित्वमनुग्रामश्चित्तसंबन्धः ८५ शीतयति तापं तात्पासुखयति सु-

अद्यैषित्वा तद्विधिवद्विद्यामिरमभाषत प्रोज्जलिः प्रयतो वाक्यमिदं शीतमना नृपः यथा मृतस्य
 संप्राप्तिर्यथावर्षमवर्षके यथा धर्मस्तथा शान्तिर्भवदागमने तथा ३१ यद्येष्टद्वारसंपर्कात् पुत्रजा
 ना प्रजावतः स्वप्ने हृत्वा यत्ना भवदागमने तथा ४० यद्येष्टितेन संयोगात् सत्यागमने तथा प्र
 णास्य यथा लाभो भवदागमने तथा ४१ यथा हृद्यो मभोगात् सत्यागमने तथा तदा तदाग
 माद्भस्मन्त्यागते ते मदा मुने ब्रह्मलोकनिवासोदिकस्य नृपेति मावेदं नृपेति वागमस्तद्वत्तया
 मेव ब्रवीमि ते ४१ कश्च ते परमः कामः किंच ते करवाण्यदं यात्र भूतोऽसि मे विप्र प्रांसः परमधामि
 कः सर्वराजविंशत्वेन तपसा योति तप्रभः ब्रह्मार्थित्वमनुग्रामः पूजोऽसि भगवन्मया गंगाजला
 भिषेकेन यथा शीतिर्भवेत्सम तथा त्वदर्शनात् शीतिरेतः शीतपतीवर्मो ४६ विगते लाभयकोपो
 वीतगो निगमयः इदमत्यदुते ब्रह्म नृप द्वावात्मा मयागतः ४७ शुभदेवताते चादमात्मानमपक
 ल्मये चेद्विवर्त्तमानं वेदवेद्यविदो वर ४८ साक्षाद्विवर्त्तमानमेतवाभ्यागमने मते पूजोऽस्य नृप
 दीतश्च तवाभ्यागमनात्समे ४९ त्वदागमनपुण्येन साधो यदनुंजितं अद्य मे सफलं जन्म जीवितं त-

स्वार्थभेदोत्प्रेक्षार्थश्च शास्त्रः ४६ इच्छादीनां परोपसर्गाणां हेतुत्वं प्रसिद्धं विषयस्ते दातिशयो विषयाकारे
 ण चित्तस्य रेजनादागः ४७ देवयिजुस्य स्थानानां भेदोऽवतात्सन्निधानाद्दहमपि तथेति भावः अतए
 वापकल्ययमपगतपापं अतएव धर्मात्कर्षादमृतमयचेदप्राप्या तत्रोन्मयमिचेत्पुनोदा ४८ धर्मगण

तदेव सुदृश्यं तद्विधिः ॥ तदेव सुदृश्यं तद्विधिः ॥ तदेव सुदृश्यं तद्विधिः ॥

वा.वे
प्र. ४
२०

964

पुण्यद्वयोभ्यामभिवृत्तादात्मनिशरीरेभ्योनः खारीवन्मासीत्यर्थः जलधिर्वेत्तासीन्मोक्षितेशेवः ५१ सदामान्यो
सीतिहेतोः तनुभयेकतमित्येवविहि ५२ अन्यैः कर्तृमशकमपिकरिषामेवदातमशकमपिदास्यामेवय
यस्यादीयमानेवस्तत्पितृदशेषंभवेतिप्रतिपद्यतेप्रतिपत्तिलोभेनसाधिकेभवतीतिभावः ५३ अत्तादातिशा
यात्पूर्वाद्वाकमेवपुनरादकथ्येति लोभादिहेतुकत्वंवाक्यमितिधर्मतः कर्तेति ५४ आत्मविदास्वतःप्र

त्तामिदाभागातेदृश्याप्रतिपत्त्यप्रणाम्यच आत्मन्येवतन्मास्तेतद्वैजलधिर्ध्या ५२ धर्कार्य
येतवार्थेनप्रामोसिमुनिपुंगव कतमित्येवतद्विहिमान्योसीतिसदामम स्वकार्येनविमर्श
त्वेकर्तृमदसिकौशिक भगवन्नास्मदेयमेतद्विषयप्रतिपद्यते कार्यस्वनविचारोत्तमकर्तृमद
मिधर्मतः कर्ताचादमशेषेतेदेवतेपरमंभवान् ५४ इदमतिमधुरेनिशाम्यवाक्यप्रतिसुख
मात्माविदाविनीतमुक्तं प्रथितश्रुणयशोगुणैर्विशिष्टैमुनिवृषभः परमेजगामदधे ५५ इति
श्रीविष्णुमिश्राभागमननामसप्तः सर्गः ६ ॥ नाल्मीकिस्वाच ॥ तत्कृत्ताराजसिंहस्यवावम
द्भुतविलसरे हृष्टोमामहातेजाविष्णुमिश्रोभ्यभाषतं सदृशराजशार्ङ्गलतवैवैतन्महीतले
महावंशप्रसृतस्यवसिष्ठवर्मातिनः १ यत्तमेहृष्टतेवाक्येनस्वकार्येविनिर्णये ऊरुत्वेराज
शार्ङ्गलधर्मसमनपालय १ अदधर्मसमातिष्ठेसिद्धयेपुरुषधर्म तस्यविश्वकराचोराग

भावाभितेनगुणैर्विशिष्टमिति तस्याममसंस्थिताः ४ वाक्यविशेषणो ५५ इतिश्रीवासिष्ठतात्पर्य
धप्र-वेराग्यप्रकरणेषष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥ राजाप्रशोसाजमुनेयजुर्निवेदने रक्षोवधापरामस्ययाज्ञाचा
त्रोपवर्णते अद्भुतविलसरेआम्यार्थविलारपुक्ते १ सदृशपुक्तजत्रदेतगर्भेविशेषणोवैशप्रभावाह
रुप्रभावाच्चेत्यर्थः २ हृष्टतेविवदितेतत्स्वकार्यविनिर्णयतत्संबंधिकर्तव्यार्थनिश्चयेऊरुप्रथममितिशे
षः तत्कदाचिदधर्मचेद्वैकमित्याशंकारुधर्ममिति १ तदेवाहअदमित्यादिना धर्मयत्तेसमातिष्ठे

६४४

२०

दिनादिनेरुक्मविभक्त्याः पदः ५
विति सर्वोदयं स्यादशमीजहितां सदा प्रसिद्धं पुण्यं नृणां मोहनाय
भविष्यति मोहन्यां प्राणिषु कुर्विष्यति जनैस्तु तत्फलं भविता देवितत्र स
र्वनाशायः २३ मयापि पापनाशनं वासं मार्गं नार्थपटाक्षरे भविष्यति
लिविष्णुं करं लब्ध्वा देवदानं वै योजोदशम्यास्तुरविप्रपुत्रः प्रसिद्धमेतत्
दुवनत्रयेपि विदुः कर्मयोगपुक्तिं पदे स्थितां दृश्यमदृश्यं संज्ञे २६
मर्त्यहितेनाम विशालनेत्रं पद्मोद्दिनी लोकपुद्गो भवितिः विमोहयित्वा
हि जनं समस्तं मदीयोलिखितं करोमि २७ इत्येवमुक्ता तपनस्य सन्तुः प्रसस्य

92

तां ब्रह्मसुतां प्रहृष्टः जगाम देवैः सह नाकवासे करे ग्रहीत्वा लिखितं विचारं २२
 गते देवेषु विमोहिनि सा विमोहपाप्मा स जगत्समस्तं उषोष्यते यैरिह तद्दशायां प्र
 अंशते शर्वकृतस्य राजन २३ इति श्री नारदीयपुराणे रुक्मागंदापाख्यानो
 र्हीनस्थानप्रदानोऽध्यायः ३६ ॥ बशिष्ठ उवाच ॥ इति नेकथितं
 राजन ब्राह्मणं पुरो जगत्समस्तं रुक्मागदं राजर्षेः श्रितं पापनाशनं १ यस्येदं
 तिष्ठते हरेर्लिखितं पूजितं सदा तस्य नारायणो देवस्य यं तिष्ठति नित्यम् २
 यश्चेति कुण्डपाभक्ता नोत्तर्यमाणान्वय तेन वेदापुराणानि सर्वमेवा
 समं गृह्यते ३ जप्तास्युपव्यरेतिर्थं प्रयागे सिंधुसागरे देवागारैकुरुक्षेत्रे

सह्यमम २१ महारात्रे मथरात्रे महानीशादे चटिके रात्रौ मथमयामयोरिति स्मृतैः २६ निग
मिषोस्तस्याः पुरुषोक्तिमाह २७ अतास्मीति सार्धेन न पुंसां न पुंसकेन २८ यथानारीतया संरक्तः
शेते २९ विद्युतः विशिष्टयुतिमंतः व्यथोतं नदीसिम ऊर्वत यद्वा तदैवतरितः प्रागेकाशते मयैः

अपश्यन् उर्वशीमिंद्रो गंधर्वान्समवोदयन् उर्वशीरुदितं मद्यमास्यानं नातिशोभने २१
तउपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते उर्वश्या उरागेनैकं मलैराजनिजायया २६ निश
स्याकंदितदेवी पुत्रयोनीयमानयोः हतास्पहं ऊना येन न पुंसां वीरमानिना २७ य
दि संभादहं नष्टा हतापत्वा च दस्यभिः यः शेते निशि संरक्तो यथानारीदिवा पुमान् २८
इति वाक्याय कैर्विद्वः प्रतोत्रैरिव ऊजैः निशि निशि शमादाय विवस्त्रो भद्रवदृषा २९
ते विस्त्रयो राणैर्जत्र व्यथोतं तस्म विद्युतः आदाय मेघावायांतं न प्रमेक्षत सापति ३० पे
लोपि शयने जायामपश्यन् निमनाश्च तच्चितो विह्वलः शोचन् ब्राम्हणो मत्तवन्मही ३१
सतो वीक्ष्य ऊरुदेने मुने मत्तां च तत्सावीः पंचप्रहृष्टवदनाः प्राह सूक्तं पुरुषवः ३२ अ
हो जायेति हति हति हति न तत्कुरुदिसि मोक्षध्यायनिर्हंत्य वचोसि कृणवावह ३३

न प्रमेक्षत प्रतोभाषाभंगा निर्जगामेति ज्ञेयम् ३० तस्याः सावी अपेच वीक्ष्य सूक्तं शोभने वचने
३१ ३२ अये ज्ञयेत्मादि तदेवाधीत आह अहो इति दाभ्यो अनिर्वर्त्य मत्कृतानिर्हति मप्राप्य
वा तदेवा निर्हति मगमयित्वा मंत्राननुक्तेति वा वाचोसि कृणवावह गोष्ठीकरवावह ३३

श्री.
भाग.
नदी.
५

सदेहोऽति कमनीयोयं समदेहः पुत्रवामश्याइत्यादितयाः सूक्तं तदप्यर्थत आह सामरथा ३।
तिवर्गभिः मन्त्रियसपुरुषो सिचतो धैर्यमावहेति भावः ३। मोहकाप्रसिद्धाः इन्द्रियाणि वातार्थं
तामां समग्रमुभयैयुः इन्द्रियवशो मा भवेत्तथाः ३५ प्रिये निमित्ते साहसं यासां तयति सवत्स
रांतव इति ३६ अपराणीति वचनादंतर्वन्ती मुपा लक्ष्मणा ३६ ५१ अनेनाग्निना कर्मकृता

सदेहो यं यतमवदेहि ३७ सतस्तथा त्वादेयेन ये का गभास्तन्यमादप्यनामद ३५ उपपुवा
व मामश्यापुरुषो मिह ३८ सभापुत्रे काश्मे कापिमावा नैवेसीणां वकाणां हृत्य यथा ३५
सिणोस्तकहण्डकगुरुमयाः प्रियसादसाः वेत्यन्त्येनै निविमयाः पतिप्रातरमपुन ३५
विधाया लोकविश्वभूतपुत्रसौख्यदाः सवत्समभीषतः प्रसूतः सैवतयः ३५ सव
सोहिभगवानेकगुरुमयेयथाः वत्सपुत्रानिचोभविष्णुपाणिभो ३५ अंतर्वन्ती मुपा
लक्ष्मणेवीसप्रयेयोपुत्र पुनस्तत्रगतो हाने उर्वशी वीरसातार ३५ उपलभ्यमुदायुक्तः समु
वामनयानिषा अर्थेन मुर्वशी प्राह रूपान विरहातर ५० गंधर्वानुपधानेमानतभंटासं
निमामिति तस्य सस्तवनस्तथाप्रमिस्थालीट्टरूप ५१ उर्वशी मन्ममानस्तासां बुधतवर
तटशा उर्वशी प्राप्सती सभिप्रायोणाग्रि तनी स्थालीन्यसवने गता गहाना ध्यायतो निशि
स्थालीट्टः सवता स्थाले मेवोर्वशी मन्ममानः तया सहितो चने विचरन् ५१ नेयमुर्वशी किं तपि
स्थालीमवुधतततसां स्थालीवने स्थापयित्वा गहाना गतानि शिषतामेवा ध्यायत कस्य।

मत्तसिद्धेतायां उर्वशी प्रवर्तकर्म वेदत्रयशरभ्रम
५

ततः स्थालीस्थानं गतः संस्तुत्रं शम्पागर्भं जातमस्य विलक्ष्णस्मिन्नसावग्निरस्तीति विशेषेण
 लक्षयित्वा तेनास्येन देवशरीरं कृत्वा त्रिमंथं निशेषः शमीगर्भो दग्निं मयतीति श्रुतेः ५२
 मयनप्रकारमाह अथ रावणि सुर्वशी ध्यायन्ततरोचारणिनात्मानं ध्यायन्तभयो रराणो म
 ध्येयत्वाष्टं तत्प्रज ननं पुत्रं ध्यायन् तथा च मंत्रः उर्वशी सुर्वशी पुरवारति तस्य तेन कृत्वा त्रि
 मंथनादिभावसुरो गीतः कथं भूतः जातं वेदो धनं भोग्यं यस्मात्स च त्रया विद्यया विहिता

स्थालीस्थानं गतो सत्यं शमीगर्भं विलक्ष्णः तेन देवशरीरं कृत्वा उर्वशी लोककाम्यया ५२
 उर्वशी मंत्रतो ध्यायन्तथ रावणि सुर्वशी आत्मानं मुभयो मध्ये यतत्प्रज ननं प्रभुः ५३ त
 स्म निर्मयना जातो जातवेदा विभावस्तु त्रया विमया राता पुत्र तैकलितस्त्रिहृत ५४
 तेना यजत यज्ञं शोभनं तमथो दजं उर्वशी लोकमनिकं सर्वदेवमयं हरिं ५५ एक
 पवपुरावेदः प्राणवः सर्ववायव्यः देवो नारायणो नाम एको भिवर्णपवच ५६

नाथान संस्कारेण त्रिहृदाह वनीयादिश्रुपासन राजा पुरश्चरवसा पुत्रे तैकलितः पुण्यलोक
 प्राप कृत्वा तदाह तेनेति नत्ननादि देवो धितो ब्राह्मणादीनामिंद्रायनेकदेवयजने स्वर्ग
 प्राप्तिद्वैतः रुद्रसादिरिव वर्णते तत्राह एकपवेति द्वाभ्यां पुराकृतपुगे सर्ववायव्यः सर्वा
 सांवाचा वीजभूतः प्राणव एकपववेदः देवश्च नारायणः एकपवाग्निश्चैकपवलौकिकः

५४
 वर्षाश्चैकपवदे सो नम

श्री.
भाग.
नदी.
५।

वेदत्रयोत्पत्त्यवसः सकाशादासीत् शिवान्प्रापय्येभावः कृतपुगेस्तप्रधानाः प्राय
शः सर्वेपिथ्यननिष्ठाः रजःप्रधानैत्रेतायुगेनकर्मयोगः प्रकरोवभवेति ५२ इति श्रीभावा
यनवर्मेवतदेशः ५५ ततःपंचदशमध्यायेत्तुप्रज्ञानयेननिः यदोदितस्वतोरागः कर्तव्यं
महत्तुषा । सप्रहतायासादिक्रमणश्रुतायुप्रभृतिषण्णवैशानाह । श्रुतायोरित्यादि

पुत्ररवसापवासीयुयुतासुतन्त्य अग्निनाप्रजयागालोकेगोपर्वमेपिवान् ५
इति श्रीभागवतेनवमेवतदेशः ५६ वादयाम्गिरुः ऐलसचोवशीगर्भातषगसत्रा
त्मजान्त्प श्रापःश्रुतायुःसमापूरयोयविजयोनयः । श्रुतायावसमासुत्रःसमा
योश्चश्रुतेनयः रयस्यश्रुतेनयःस्यतनयोमितः २ भीमस्तुविजयस्याथा
काचनोदावकस्ततः तस्यजङ्गःसुतोर्गंगोर्गङ्गापुत्रोऽपिबत ३ जङ्गस्तपूतस्तत्ता
त्रोवालकश्चात्मजोऽजकः ततःकृशकृशास्यापिकृशाचोमूर्तयोवसः ४ कृशानाभश्चवता

नापकः एकसंतः अमितस्तत्संतः । शेगाधिरासीकशोवजः तस्यसत्यवतीकमाम्बवीके
जङ्गोःपूरुःतस्यवालकःतस्याजकः ५ गाथेःपुत्रोदियामित्रोवसर्षिरभृदित्तराध्यायोते
वदति गाथेरभूतमहातेजाश्चादिना तत्रतावडपोदाततेनभृद्वंशभवस्यमृचीकस्य
चरितेप्रसक्तानुप्रसक्तेनच परशुरामावतारचरितमाहृतस्यसत्यवतीमित्यादिना ।

याचतद्विदः

विसृष्टशमननुरूपं भार्गवस्तु वीकं दक्षिणवामयोरेकतः प्रणामकर्णयोषां सर्वस्मिन्नेगेवेदस्ये
ववर्षोयेषानवेदमपि पर्याप्तमस्मकमायाः यतः ऊशिकाः कौशिकावये ० उभयैः पत्नी त्री
प्रणोमैः प्रश्नैस्तत्तात्रैरित्यर्थः ८ यावत्तातासुनिर्नागतः तावद्भार्यायाभर्तस्तेहाधिक्यात्
पुत्राः सत्यवत्याश्चरुं श्रेष्ठं मत्नानयामात्रासत्यवतीयाचितारुतीवाहमंत्राभिमेवितसच

वरं विसृष्टं मत्नानायाधिर्भार्गवमन्त्रवीत एकतः प्रणामकर्णानोदयानोवेदवर्चसो ८
सहस्रदीयतापुल्लकन्यायाः ऊशिकावये शुकस्तमन्त्रेतातागतः सवरुणपतिकं ०
अनायदतातानयानुपयेमेवराजनो सुश्रुषिः प्रार्थितः पत्माशशावापत्पकाम्या ८
अपयितोभयैर्मेवैश्चरुं स्तावगतोमुनिः तावत्सत्यवतीयात्रासचरुं याचितारुती ११
श्रेष्ठमत्नानयायकत्मात्रेमात्ररदत्तये १ तदितायमुनिः प्राहपत्नीकष्टमकारषी वो
रोदंश्यरः पुत्रोभ्रातातेवसवित्तमः ११ प्रासादितः सत्यवत्यासैवैभूः दितिभार्गवः प्रयात
दिभवेमौत्रो जमदग्निस्तोभवन्त ११ साचाभूत्समदत्ताणाकौशिकीलोकपावती २॥

हंमात्रेअपल्लत १ प्रादात् मातुःचरुं ॥ एणोः सतोरेणकां वैजमदग्निरुवाहता ११ ॥
त्रमंत्राभिमेवितेसयेअदत्त आदत्त सृष्टेजगुमित्तदेवादतेपुत्रोचोरोभविष्यति भ्रातात्वस्य
वित्तमोभविष्यतीति १ एवंसाभूदितिप्रदितोभार्गवप्राह अथतदिपोत्रोचोरोभविष्यति त
तो जमदग्निः पुत्रोभवदित्यर्थः ११ साचसत्यवतीकौशिकोनयभूत् ११

श्री.
भाग.
नदी.
४२

भार्गवकृष्णैर्नृपतः ॥ १५ ॥ अग्नीनशातनाशयागास तदेवाहरजस्तमोहतमितिपा
वोतदेस्यमन्त्रान्तवीर्याजनेनकृतमपराधवक्तस्यदपदेतमैश्वर्यादिकमाह दैहया
नाभितिषाद्रः परिकर्मभिः परिकर्मभिः दत्तेदत्तेनेयमायाथा ॥ १६ ॥ अथाहतामिद्रिया

तस्यावैभार्गवकृष्णैः सतावसमनादयः जियोयाजज्ञपतेषोरामरत्यभिविश्रुतः ॥
यमाद्रवोसदेवांशोहृदयानां कलातक विःसमकृतोयथामाचक्रेतिः क्षत्रियामहो ३
सुतत्रभुवाभारमप्रसन्नमथामिक रजस्तगाहतमहत्फलमपिकृतैरसि ॥ १७ ॥ रा
जोवाच किंतदेहोभगवतोराजमेवजितात्तभिः कृतयेनकलनं सुतत्रियाणामभी
दाशा ॥ १८ ॥ वादरायणिकः दैहयानमसिपतिरजुनः क्षत्रियधर्मः दत्तेनाशयणो
शाशः साराय्यपरिकर्मभिः ॥ १९ ॥ वाक्रुन्दशशांतलेभेडर्मधतमरातिषु अथाहतेदि
योजः श्रीतेजोवीर्येयशोक्लं ॥ २० ॥ योगेश्वरतमैश्वर्यायुगायत्राणिमादयः चचारा
वाहतगतिर्लोकेषुपवनोयथा ॥ २१ ॥ स्वीरत्नेराहतः क्रोडनेचोभसिमहोक्तः वै ॥ २२ ॥
जयंतेस्त्रिजोविभ्रदुरोधसरितेभुजैः ॥ २३ ॥ विस्त्रावितेसशिविरप्रतिस्रोतः सरित्तलेः नाम ॥ २४ ॥

भदिकं वल्लभे यत्रयस्मिन्नेश्वर्ये अणिमादयोयुगाः ॥ २५ ॥ अंतस्पतदीर्यवीरमादीदशा ॥ २६ ॥
देवाभसिनर्मदाजलेसरितेनर्मदा ॥ २७ ॥ रावालोदिखिजयेमादिमत्पाः समीपेनर्मदायां ॥ २८ ॥
देवपूजां ऊर्वनेतनप्रवादस्यावरोधात्प्रतिस्रोतसः समासत्पाः सरितोजलेविस्त्राविते

२
सि
सशिविरमातस्पतसप्तदी
४२

नतश्चतुर्तकिलिषः क्रीडेतमभिभविष्यति ब्रह्मतः सन्पुद्गीतः महिषोत्पत्तिसुपुर्णपिरिव सन्निरुद्ध
 अपुनश्चावज्ञया येन मुक्तः २१ इदानीं तत्कृतमपराधं दक्षायज्ञाहस्यकदिना २५ अर्द्धाणामा
 तिथ्यादिहविष्मत्पाकामयेत्वा २५ तदद्वैतनाद्रियतामिहोत्पत्तिं यतोऽग्निहोमयेनौसाभि

गृहीतोत्पत्तिर्लयास्वीणोसमलोककृतकिलिषः मादिष्मत्पत्तिसन्निरुद्धोऽमुक्तोयेनकार्ष्यया
 २१ सपकदात्मगयाविचरनिधिनेवने गृह्ययाप्रमपदंजमदमेरुपाविशत २५
 तस्मैसत्तदद्वैतयन्निर्द्वैतमाह्वयत तस्मैऽपामात्पवात्तयहविष्मत्पातपोथनः २१ स
 वीरस्तत्रतद्वृष्टाश्रान्तोऽसुर्यातिशायिनो तत्राद्रियतामिहोत्पत्तिं साभिलाषः सहैदयः २५
 हविर्ज्ञातोऽप्येदं पात्रोदयत तैवमादिष्मत्पत्तिः सवत्सोऽकंदतीवलात
 २१ अथराजनिर्नयाने शमश्चाप्रममाभेतः पुनततस्यदोरात्मचुकोथाहिरिवाह
 तः २५ चोरमादायपरशुसत्तणं चर्मकार्मुके अनथावत ईमर्षोऽस्तेन्द्रवपुष्यप २५
 तमापतंतं भयवर्षसोनस्यथनुधरवाणपरशथापुथं ऐतोयचर्मोऽवकर्मथामभि
 पुतंजटाभिर्ददृशोपुरीविशत २५ अचोदयदक्षिणयाश्चपतिभिर्गदासिवाणार्हि
 शंतत्रिशक्तिभिः अदौहिणीः समदृष्ट्यातिभीषणास्तारामपकोभगवानसूदयत २५

लाघः सहैदयः सहैदयैः सहवर्तमनः २५ दर्पादेतोऽप्येदं विज्ञानीमग्निहोत्रयेनुद्वर्तनरान
 चोदयत २५ २५ सङ्गणकार्मुकेषादाय २५ ऐतोयचर्मकृत्साजिनमंवरयस्य २५

श्री.
भाग.
न. १.
४१

प्रहरन्परस्वयौ यस्य मनश्च निलम्बतयोरिवौजोवीर्ये यस्य परेषां चक्रं सेमं हृदयतीति
तथा क्रिन्नाशुनाञ्जवः धाराश्रयेणातेवीरानिपेतः ३१ विहङ्गाचर्मोदयो यस्य पञ्चशतेषु।
पञ्चशतैर्गजैः रामायसंदये एकमेतत्पुत्र्यस्यैः पाठांतरे एकपदवैधः संस्थानेये।

यंतोयतोसौ प्रहरन्परस्वयौ मनो निजो जाप रचक्र हृदयं नतस्तुतस्त्रिभुजो
रुकेयरातिपेत्तु रुद्रो हतस्ततगादनाः दृष्ट्वा सुसेनं कथयिरोचकं मेरुणा निरेरा
मज्जवारसायकैः विहङ्गाचर्मं धनयापविभ्रं निपातिते हृदयं आपतदुष्का ३१।
अथार्जुनः पञ्चशतेषु वाहभिर्देतुः पुत्रोपाध्वगपत्संदये रामायतामोसभतो।
समग्रपीतामैकथनेषु भिरादिनक्षत्रं ३२ पुनः स्वरुहो रचलाभ्ये विपात्रा
त्त्रिपवेगादभिधावतो युधि भुजान्द्वौ रणकटोरनेमिनाविच्छेदरामः प्रसवे
तदेरिव ३३ कृत्वा दोषिरक्तस्य गिरेः मृगसिक्कदं च दत्ते पितरितस्य च
पुतं ददुर्भयात् अग्निदोत्री सुपावर्ते सवत्सो परवीरहा मसुपत्या अमपित्रेप
रिक्लिष्टं समर्पयत् ३४ सकर्मतत्कंतरामः पित्रे मातृभ्यपवच यत्तया मासतक
ताजमदाग्रभाषत राम राम महाबाहो भवाय यमपाशोत् अवधी नरदेवेया।

गोतेरिषभिः तानि धनुषिसमं सदत्तत्तण्ये प्रादिभत् ३५ त्वेदेवमयं हया ३६।
त्येसाधनभूतानचलनं विपात्रोत्तिष्णाम्येव तत्तत्सुभुजानविच्छेद अदेफणानि

तेव

सं
वेपथुः

४२

७५
 अर्धेणातोपृथक्तां ४। लौरीहर्षसंप्रभेव ४। तीर्थसंमेवयाचकारायमनियमैश्चयुतचेतनावित
 यस्पसः ४। इतिनवमेपंचदशः ५। कोउप्रोथ्यासुनसुतेनमदगौहतेसुद्धः रामात्सवयुःशोको
 १। वधामित्रस्यचानयः ११ किंविदीषतचित्ररथेगंधर्वगानेस्पृहायस्याःसाकिंचितसस्मारेतिवा

वयंदिदंस्त्रिणांस्ततस्तमयार्हणतोगतः ययालोकगुरुर्देवःपारमेष्ठमयापदं ४। त
 मयारोचतेनचोर्वादीलौरेयथाप्रभा दमिणामाशुभगवोस्तुष्यतेहरिरोधरः ४१।
 राजोमूर्धावभित्तस्यवधोव्रसवथादुरुः तीर्थसंसेवयाचोर्वाजसंगाचुतचेतनः ४३।
 तिष्ठीभागवतेनवमेपंचदशसुरामुवारितेदेदयानेनवधोनामपंचदशः ५। शुक्रः पि
 तृप्राप्तिरितेरासस्तथेतिजरुनंदनः संबोद्धेतीर्थचर्याचरित्वाशुमनाव्रजत १। क
 दाचिद्वेणकायातागंगायापद्ममालिने गंधर्वराज्ञीकृतंमसुरोभयधशत २। वि
 लोकयेतीश्रीकृतंमुदकार्यनदीगता ह्योमवेत्तानसस्मारकिंचिचित्रवयस्पृहा ३। का
 लात्पथतेविलोक्यसुनेःशापविशकिता आशुपकलशोतस्योपुरोथायकृतोजलिः ४।
 यमिवावंशमृनिर्जातापत्न्याःप्रकृपितोवैशीत ह्येतैनापुत्रकाःपापामितुक्तास्तेनवकिरे ५।
 रामःसंबोदितःपिशाभातृत्वासासदीव्योत प्रभावशेसुनेःसम्पक्वमायेतपसश्चसः ६।

कलशोपुरोथस्य ४। अमिवावंशमानसजाता १। आस्तातिलेखिनोभातृणोमातृश्ववथेसंबोदि
 तःसन्नुनेयःसमाधिस्तपश्चतपोःप्रभावतःयदिनदमोतहिमामपिप्राप्तेसमर्थःयदितद्द।

नवयित्तसमर्थश्चिजानत्रित्यर्थः ५
 सौतर्हिमपिसेतुष्टःसन्धान

श्री.
भाग.
न.
५५

ननुतिनिदिहं कथं कृतवान् ननु तत्राद पितृविद्वानिति पूर्वोक्तपत्राभिप्रायः ८ सर्वदा चि।
यवये कारुण्येनैकगौदे येऽर्जनसखताश्चादिना ११ भगवता वेशिताथीर्येनते ११५

वरेणैकदयामासपीतः सपवतीरुतः वरेहता नो रामोपि जीवितं चास्थितिं वये ७
उतस्युतैजशालिनो निद्रापायश्चान्द्रसा पितृविद्वान् सपोदीर्यरागप्रकेशरुदये ८
येर्जनसखताश्चादिनाः सखित्वेयं रागरीयेपरास्तलेभिर्धर्मनक्षत्रित ९
एकदा प्रभुनो रामे स आतरे विवर्जगौदे वैरमिसाथयिषवोलव्यकिद्राउपागमते १०
हृष्टाग्रागारश्चासीनमावेशिताथीर्येनते भगवत्सुतमशोके जन्मरूपाय निश्चयाः
११ यावन्मानाकपणयुः सममाजतिदारुणोः प्रसह्यशिरउत्कृत्यनिसुस्तेहव्वो
धवः १२ वेणकाडः खशाकारो निज्जमाजानमात्मना रासुरामोदितातेति विदुकोशा
चकैः सती १३ तस्मिन्महद्वयोदारा मयातं वत्सरं त्रय्याश्चममासायददशपितरे
हते १४ तत्रैव त्रयोषासर्षातिशोकदेगविमोहितः हातातसाथोयमिहमत्तासात्स
गतोभक्तम् १५ विलप्येवपितरंदेहं निधाय आत्प्रत्यये प्रहृष्टपरं सुरामः क्षाताया
मनोदये १६ गतामादिपतीरामो व्रसन्नविहृतश्चिय तस्योसशीर्षेभीराजन्मयेचक्रे।

३ःखादीनां वेगेन विमोहितः १५१६ ब्रह्मज्ञैर्विहताश्रीर्यस्याः तंदे महागिरि १७॥
राजन्सुरामस्तेषां शीर्षेमादिपतामथेमहातांगरिचक्रे १८॥

तुषोरकेनप्रव्रस्यमाणोभयावहोचोरांनदीचक्रे तथापि सर्वत्रवर्धेर्किंकारार्थं तत्राहंतेह
तेनिसाईनप्रमंगलकारिणिप्रणयवर्तिनिर्भते ॥ ६ ॥ त्रिःसप्तकृतोरेणकयाडः।वविशाउरस्ता
उनेकृतंततोरासमतावक्तवः तत्रमुक्तादितेवानिति प्रसिद्धिः ॥ ११ ॥ संस्तानंसंस्मरतिःतदेवल

तद्रक्तंनदीतोरासप्रस्यणभयावहो दत्तंकृतापित्वयंक्षेत्रेमंगलकारिणि ॥ ६ ॥ त्रिः
सप्तकृतः।दधिबीकृतानिः।तत्रियाप्रभुः समंतपंचकेवक्रेशोणितोदाइदात्रव पित।
कायेनसंधाःधशिर्वादायवर्दिषि सर्वदेवमयेदेवमजानमयजन्मवैः ॥ ६ ॥ ददोप्रा
वीदिशोक्षेत्रेवस्यणोदक्षिणोदिशो अर्धयवैप्रतीचोवेउद्गात्रउत्तरदिशं ॥ ११ ॥ अमेभ्यांवा
तरदिशः।कषणायचमय्यतः आर्यावर्तयेपदृष्टसदृश्यस्ततःपरे ॥ ११ ॥ ततश्चावभ
येस्तानावंपूनाशोषकिलिषः सर्वस्वतोव्रह्मनयोदेजेव्यभ्रवापुमान् ॥ ११ ॥ सदेहजमा
दमिस्तलन्यासंज्ञानलक्षणं ऋषीणांमंडलैस्तोभूत्सप्तमोरासप्रजितः ॥ ११ ॥ जामदगमी
पिभगवांजामः।कमललोत्रनः आगामिन्यंतरेराजन्तैर्यिष्यतिवैहृत ॥ ११ ॥ आस्तिया
पिमदेराक्षेमस्तदंडःप्रशान्तथी उपगोयमानचरितःसिद्धगंधर्वचारणः ॥ ११ ॥ पंचभृगु
शुविद्यात्माभगवद्विररीचरः अववीर्यपरेभावभुवोदन्द्दशान्तरा ॥ ११ ॥

णंतिरुंयस्मिंसदे
दंलव्या।सप्तस्यमोमंडलेसप्तमोऋषिरभूत ॥ ११ ॥ हृद्द्वसवेदंवेदप्रवर्तकेषुसप्तपिषेकान
मोभविष्यतीत्यर्थः ॥ ११ ॥ भुवोभारमहत भारमवाहनपानिति ॥ ११ ॥

तदेवं प्रसूता सुप्रसमाप्य प्रसूतमास मायेरिति सहा ते जा विद्या मित्रः २० तैसर्वैर्लिंगसुमा
वायमायेन प्रसूतं पदधातीति वत्स पुच्छदस्य प्रोच्यते तथा च श्रुतिः तस्य ह विद्या मित्रस्य
कशते पुत्रोऽग्राहः पंचाशदेवमायसो मृधुलदक्षः पंचाशत्कनीयांस इत्यादि तत्र च विद्या
मित्रपुत्रेषु भर्गवस्यार्जुनार्जुनस्य देवराजस्य जेहत्तमवगम्यते तथा आद्या लायनवोधाया
नृदिभिः कौशिनी देवराजं प्रवृत्तवत् प्रवृत्तश्च तस्मिन्नेव वंशे अवांतरभेदः न तत्र वंशात्ता

गायैरभून्महातेजाःसमिद्धश्वायवदः तपसात्तात्रमुत्सृज्योलेभैश्चसर्वसं १० वि
श्यामित्रस्यैवास्तस्यत्रापकशतैर्नृप भयप्रसूतमथुर्लोमथुर्दसपवते १० पु
त्रैरुताशुनःशोफदेवयज्ञवभार्गव अर्जुनार्जुनसनात्तात्रमष्टपप्रकल्पता ११ यो
वैदविश्वदसरावेविक्रीतःपुरुषापयः सनादेवायज्ञेशादीन्मुमुचेपाशवैयनात् १०
योरातोदेवयज्ञवैर्दवैर्गायिषुतापसः दवरात्स्निह्यतःशुनःशोफस्तभार्गवः ११

रं तथा वस्ति ॥ एकपवुः श्रिया वत्पवरेषु च वर्तते तावत्समानगोत्रते विनाभ्युगं
रागणादिभिः ॥ तत्कालोभ्युवंशभवस्य देवराजस्य कौशिकप्रवरत्वमिच्छाशंक्य त
पुत्रपादयत्राह पुत्रकृत्वेत्यादयावत्समानि पूर्वमजीगतं स्वतन्त्रमथमन्त्रेन पितृ
भ्यामममतां विहाय विक्रीतत्वात् स ह्यप्यस्य तान्त्र ज्येष्ठपुत्रप्रकल्पतामिति ॥ एत
देवस्य स्य यित्तविशिष्टादियशोत्तमाभ्यां सुवेप्रमुवेप्रमुच्यत ॥ भागवोपि गायिषु गायै

वैष्णवेष्टुदेवरायसीविष्णामिनिः ।

नतस्य ज्योष्ठं जशलं न मे निरे मध्यम तस्यानर्थो वदतं दृष्टं तां गो कृतवन्तः मुनि विद्या मित्रः ११ पं
वाशभा कनिष्ठैः साकं समथमो मधुलं दाडवा च नो साकं यज्ञेष्टं कनिष्ठं वा भवामिता सजा
नीति समते मते तस्मिन् यतिष्टामेति एवमुक्ता मंत्रदृष्टं कस्य नूनं कतमस्या मृताना मितादिमं
त्राणा दृष्टा रं पुनः शोफं ज्येष्ठं चक्रुः तदा हवयं सर्वे तामनं चः स्मदि अनुगता रः कनिष्ठाः समर्थः
११ ततः प्रसन्नो विद्या मित्रस्तानाद वीरवन्तः पुत्रवन्तो भविष्यथ ये पूयं मे मानं पूज्यतममुष्ट
ये मधुलं दस्यो ज्येष्ठाः ऊशलं मे निरे नतत प्रशपता मुनि कुदो म्नेका भवतर्जनाः १२ सा
दा वाचमधुलं दाः साद्वप वाशता ततः यत्रो भवान्ता नो ते तस्मिन् लिष्टा महेवयं १३ ज्येष्ठं
मंत्रदृष्टं चक्रुस्तामनं चो वयं स्मदि विद्या मित्रः स्तानाद वीरवन्तो भविष्यति ये मानं
मेनुष्टां तो वीरवन्तमकर्तमां १४ एषः वै ऊशिका वीरो देवरातस्तमनित प्रमेवाष्ट
कदा रीत जय कर्तमदा दयः १५ एवं कौशिक गोत्रं तवै चामित्रैः दृष्टं नियं प्रवरांता
रमापन्नं तदि चैवं विकल्पितं १६ इति श्री भागवते नवमोऽध्यायः १६
ह्यंतः अनुवर्तमानाः संतः मां वीरवन्तं पुत्रवन्तं च कर्तकृतवन्त इत्यर्थः १४ देऊशिका पर्वदेवरातः
वोपुष्पदीयः १५ कौशिक पर्व यतो विरो मत्स्रः तमेन मनिताः दुगकृत प्रमेवाष्टकादयस्त
स सता र्था सर उप्संदरति एवमिति एके प्राप्ताः एके नुष्टहीतः अन्यस्तपुत्रतेन स्वीकृतश्च
इति श्री भागवते नवमोऽध्यायः १६ ॥

तस्मात्सुकुमाराः तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य गर्भः अतो भर्गात् भार्गभूमि १ काशयः काशेर्वेशाः
कोशे प्रपितामहस्य दत्तवृद्धसा न्वयेते यांतीति तथा ततः अनेन सः सुदोजते ॥ कृतकृत्यः स
यतः आत्मवान् दानी अतः पुत्रोत्पादनेन कृतवानित्यर्थः ॥ १५ ॥ तेषामतिभ्रंशाय गुरुणा वृ

ष्टष्टकोत्पत्तितस्मात्सुकुमारः द्वितीः सुरः वीतिहोत्रस्य भर्गात् भार्गभूमिरभूत्तपः १ इती
मेकाशमीभूयः दत्तवृद्धानुपायिनः वैभस्वरभसः पुत्रो गभीरश्चाक्रियस्ततः ॥ तस्य
होत्रे ब्रह्मजनेष्टुष्टवंशमनेन सः सुदस्ततः अविस्तस्माच्चिक्रुजर्मसारथिः ॥ ततः
शातरयो जजे कृतकृत्यः स आत्मवान् रजैः पंचशतामासन् पुत्राणां समितौ जसां ॥ दे
वैरभ्युथितो देवा न्दत्तवृद्धा ददद्विव इंद्रतामै पुनर्देवा ददीता चरणौ रजैः ॥ १६ ॥ आत्मा
नमर्ष्यामास प्रजापत्यं विशंकितः पितृपुत्रे पुत्राया च मानाय तोददः ॥ १७ ॥ विविष्ट
पंमहेद्रायमसंभागात्समाददः गुरुणा हयमाने शौवलिभिन्नयात्र जैः ॥ १८ ॥ अवथी
इंशिता भार्गव कश्चिद्वशेषितः ऊशात्यति दत्तवृद्धा संजयस्तत्सुतोजया ततः कृतः
कृतस्यापि जजे हयवतो नृपः स हवेन सुतो हो नोजय स नस्ततस्ततः संकृतिस्तस्य
विजयः दत्तवृद्धा महारथः ॥ १९ ॥ दत्तवृद्धान्वयाः भूमेष्टुष्टवनाद्दधान ॥ इति श्रीभा
गवते नवमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १॥

दस्पतिः नाश्रमिचारि विधानेनाग्नौ हयमाने सति ॥ सिंहावल्लोकेनाह दत्तवृद्धपौत्रात् ऊशां
त्यतिः प्रतेः संजयः ॥ इति श्रीभावार्थनवमस्कंधे सप्तदशोऽध्यायः ॥

श्री.
भाग.
नदी.
५०

अष्टादशो ययातिस्तनाद्रमसकयोचते ययुषं वसुपुत्रेषु कनीयानग्रहीजरो तस्मै राज्ञः सपरि
णाममनयं ययुषं तं चैतौ तितया तत्र हेतुः ययेति २ स्थानात्सर्गात्तद्विजैरगस्यादिभिः ३
यवीयसाभ्रातृनादिनात्वा ययुषः सप्तमपर्वणात्कन्याभ्यां कृतदारः सन् न प्रतिलोमतादौष

सुकः १ पतिर्ययातिः ययुषि वा यतिर्ययति कृतिः षडिमेनद्रमस्यासन्निद्रियाणि वदेहि
नः २ रागनेन ययुषिः पित्रा दत्तं तन्मरिणा मवित्र यत्र प्रतिष्ठः पुरुषात्माननावबुध्य
ते ३ पितेरिभ्यं धितस्यानादिनात्वा ययुषः प्रापितोः जगत्तत्र ययातिरभवत्तपः
वतस्तस्यादिनादिनात्वा ययुषः दत्तदारो जगोपोर्विकायस्य हृषपर्वणाः ४
राजो वाच ब्रह्मर्षिर्भगवात्कोयः तत्र विधुः प्रनाद्रमः यजनमविप्रयोः कस्माद्विशुद्धः प्रति।
लोमकाः ५ सुकः एकदा दानवैर्द्रमशर्मिष्ठमामकम्पका सखी सहस्रसंयुक्ता ये
रुपुष्पाचुभामिनी देवयान्यापुरोयानेषु यितुमसंजले यचवत्कलगीतालिगलि
नोपलब्धवन्ताः ६ ताजलाशायमाशायकम्पः कमललोचनाः तीरे मस्य उल्ललानि।
विजङ्गः सचतीमिथः ८॥

ईश्वरवदिनादिति दर्शयन्कथामाह एकदेत्यादिना प्रतिजगत्तद्वचरति तेन पुरोः सुक
स्य पुत्रा देवयान्याचवचरदिति द्वयोरनयः ६ कलगीताम्रलयोपुत्तानि नचिनीषु।
लितानियसि सपुरोयानेषु वलाशमिष्ठः ७ सचतीः सचत्पः ८॥

पूजाननी स्त्रीयं मत्ता गुरुपुत्रावासः समवायस्य रथात् ॥ असं प्रते प्रमायं ॥ अमायमेव वा
 सायेत्कर्षवर्णनेन नवनक्ति येरिति विभिः ये वा साणाः परस्पपुंसो सुखं सुखात्तत्र तेन तन्मिदारेते
 वीत्पुत्रजं तं गिरिशं सह देव्या वृषस्थितं सहसोतीर्य वासांसि पर्यधुव्रीडिताः स्त्रियः ॥
 शर्मिष्ठा ननी वा सो गुरुपुत्राः समवायत स्त्रीयं मत्ता प्रकृतिता देवयानी दमव्रवीत् ॥
 अहो निरीक्षता सस्यादासाः कर्मसां प्रते असाध्यं हतवती शुनी वहविरधरे ॥ येरिदे
 तपसा भृष्टं सुखं पुंसं परस्पये धार्यते येरिदजोतिः शिवः पंथा अदमितः ॥ यानदं स
 पतिष्टते लोकनाथाः स्वदेयराः भगवानपि विद्यात्पावनः श्रीनिकेतनः ॥ वयं तत्रापि
 भगवः शिष्योऽप्यात्रः पिता स्वः अस्मदायं हतवती शुद्रो वदमि वासती ॥ एवं लिपंती शा
 मिष्ठा गुरुपुत्री मभाषत रुषा च सत्सु वंशी वधर्विता दष्टदकदा ॥ आत्मव्रतमविज्ञाय
 कस्य सेवकमिदं किं किं न प्रतीयसे साकं गृहानलिभुजो यथा ॥ एवं विधेः सपरुषैः
 क्षिप्ता वार्यं सतां सती शर्मिष्ठा प्रातिपत्कृपे वासं आदाय मसुना ॥ तस्मा गता या स गृहं
 ययाति मृगयां चरन् प्राप्नोयद्वयं रूपे जलार्थी तां ददर्श ॥ दत्ता स्वसुतं रवास
 स्तस्यैव गवा विवाससे गृहे ता पाणिना पाणि सुजहार दया परः ॥

न श्रेष्ठार्थः ज्ञानं धर्मं पंथा वेदमार्गः ॥ ११ ॥ तदेवं ब्राह्मणमिव तावत्सुं तत्रापि वयं भगवः
 प्रसादपिता नः शिष्यः पवसत्यपि अस्माभिर्धर्म्यं वासयमसती हतवती ॥ १५ ॥ १५

श्री.
भाग.
नटी.
४८

निषिद्धोयंप्रतिसंवेद्यश्चित्तशब्द एवमिति २५ ब्रह्मणमेव ते हृणीहि किमनेनाग्रहेणोतिवेत
त्रादनन्नाद्याएरुति ब्रह्मसंतः सतः कवः शुक्रात्मनसजीवनो विद्यामथागततदाचदेवयानीप
तिचकमेरुत्रगुरुपुत्रीममयुजोतिनतासुहृदन् नतश्चक्रपितासतीतवेयंविद्यानिफलाभव
त्वितिनेशाशाप सचतवववहीसा पतिनेभवदितिनाशाशापतदेतदाहयमहमशयतस्पशा॥

तैवीरमाहोशतसीप्रेमनिर्भयार्मिय राजेस्तुवागृहीतेनेपाणिः परपुरेजय २६ ह
स्तग्राहोपयेमाभ्रहीतायास्तयादिमे एवईशाकृतोवीरसंवेद्यो नौनयोरुषः २७ यदि
देहपल्लग्रायामवतोदर्शनमम नन्नाद्याणोमेभविताहस्तग्राहोमहाभुज कचस्यवा
हस्तपस्यशापायमशपेपुरा २८ ययातिरन्तभिप्रेतदेवोपभृतमात्मनः सनस्तता
ज्ञतेब्रह्माप्रतिजग्राहतद्वचः गतेराजनिसावीरेद्वत्रस्फुटतोपितः सवेदयत्प्रतःस
वेमुक्तसमिष्टयाहृतं २९ उर्मिनाभगवान्कायः योरोहितेविगर्हयन् सवत्ह।
तिचैकायोतीउहित्रासययौपुरात २९॥

पात २२ अग्राह्यायत्नादनभिप्रेतमपिदैवोपभृतंशपितेब्रह्मातज्ञतेतस्योसकामंस्वेमन
अब्रह्मोनेसथमेमदीयंमनःप्रविशदितितस्याः वचः प्रतिजग्राह अंगीकृतवान् २३ शर्मि।
सुखेवंयोपिदैववशादेवाभवदितिदर्शयन्नाहगतीराजनीतिनवभिः उक्तंभित्तकीत्या
ह कृतंरूपप्रदेपादि २४ कापोतीसेवहृति २९॥

प्रपनीकादेवास्तेविवक्षिताः जयंप्रापणीयाश्चमिप्रेतंयक्षतथाभूतंज्ञाताप्रपनीकानोविव
क्षितमिति वा २६ सावुगासखीसदिताशर्मिष्टामामःनयानिति २७ तत्तस्मान्निगताकुक्रास
कंदवीत्पतस्मादेवस्थितादर्थस्यप्रयोजनस्यगौरवंचवीक्ष २८ तत्सेमाधानोपगच्छेत्सर्थः

वृषपर्वतमोक्षायप्रपनीकविवक्षितं गुरुंप्रसादयन्मूर्द्धापादयोपतितःपथि २९ त
णादिसन्मर्गवानुशिष्यंवाचसुभार्गवः कामागोःक्रियतांराजत्रैतांमत्तमिहोत्सहे ३०
तथेत्पवस्थितेशांहेदेवयानीमनोगतं पित्रादनीयतोयास्यसाचगायातमामनु ३१ स्वा
नातत्संकंदवीत्पतदर्थस्यचगौरवं देवयानीपर्यचवन्तीसदस्तेणादानवत ३२ लोह।
षायस्वतादनासदशर्मिष्टयाशनः तमाहराजनशर्मिष्टमाधास्तत्पेनकक्षित ३
विलेक्योशातसीराजनशर्मिष्टासप्रनोक्वचित् तमेववच्रेरहसिसखाःपतिमजोसती ३४
राजपुत्राधितोपपेधर्मचावेत्तधर्मवित् ससंक्रकववःकालेदिष्टेभवाभ्यपयत ३५
यउचत्वसंवैवदेवयानीज्जायात इहोचानुचपूरुचशर्मिष्टावायंपर्वणी ३६ गर्भ
संभवमास्त्याभर्तर्विज्ञायमानिनी देवयानीपितर्गोदंययौक्रोधविमूर्किता ३७

प्रपत्यर्थस्तकालेप्रार्थनातथाः कामपूरणंधर्ममवेत्तपुत्रस्यवचश्चसरन्दिष्टेदेवप्राणि।
तमेदत्तंममभ्यपयतनतकामतश्चर्थः ३८ आस्त्याःशर्मिष्टायाःभर्तः
सकाशात् ३९ उपमंत्रयत्प्रसादयन् ३४॥

श्री.
भाग.
नदी.
५१

विहृतं तेषां करोतीति तथ्याते इति तद्विकारमैव यापः तत्रोक्तिका मानां भोगैरिति वाच्यं कथा
इति हि योः भिद्योः स्थितिः अभितो धारयिष्यति तस्य वयसा कामं वयसं सताययेत् नरा वयस्य
यातव्यमप्येनीयतः मिति ॥ ५० ॥ अथ तस्योपनिषदः ताजरा वयसा संगमयेत्यर्थः ॥ ५१ ॥ इति लव

प्रियामनुगतः कामी वयोभिरपमं वयसं न प्रसादयितुं शोकेणादसंवाहनादिभिः ॥ ५२ ॥
शुक्रं लज्जादकृषितः स्त्रीकामात् संपूरुषं ताजरा विप्रसक्तं मेदविप्रकरणी नृणां ॥ ५३ ॥
यथातिरुः अत्रोक्तस्य कामानां प्रसन्नद्वितीयस्मते शुक्रः व्यस्य सतायया कामं
वयसा यो भिद्योः स्थितिः इति लव्यवस्थानः पुत्रं मेष्टमवाचत यदोतात प्रतीकं मां ज
रादेहि निजं वयः ॥ ५४ ॥ मातामदकृता वत्सनद्रो विषयेषु वयसा भवदीयेन रसे
कृतियया समाः ॥ ५५ ॥ यदुक्तं नोत्तरे जरायाः प्रसक्तं मतरा प्राप्तया तव अविद्विषति
विश्राम्येव तस्मै नैति पूरुषः ॥ ५६ ॥ तवैव सौ दितः पित्रा दुःखं चानुभव्य भारत प्रत्याचा
त्युरथ भिद्योः स्थितिः अनित्यबुद्धयः ॥ ५७ ॥ अष्टकं नयं पूरु वयसां तं गुणायिकं तत्
मप्रमत्तं दुःखं मां प्रत्याख्यातमर्हसि ॥ ५८ ॥ पूरु वयसं कोऽनुतोके मनुष्ये दपित्तरात्मक
व्यवस्थानं जरायाः व्यवस्थितिः पुमान् प्रतिकर्तव्यं दमो यस्य प्रसादादहं दते परं ॥ ५९ ॥

तिर्यनसः ॥ ५० ॥ यतो नयमर्हताः अनित्यवयौ वने नित्यबुद्धयः ॥ ५१ ॥ तं जरा किं प्रदीप्यति इमं रु
जं प्रत्याख्यातं मां कथाया इत्याह तत्त्वमिति आत्मकतः स्वदेहकर्तः प्रत्यपकारकर्तव्यं कोऽनुतो

५ १४७
तथापि पितर्यभित्तिं कुर्यात् स उत्तमं यस्तु शोक्तकारी समर्थः यस्तु प्रदा कुर्यात् सोऽर्थः प्रक
तापितरुचरितं पुरीष प्रायः ५५ जज्ञेषे सेवितवान् यथोपजोषयथा प्रीति जज्ञेषे ५५ नानाविभा

उत्तमं पितर्यभित्तिं कुर्यात् शोक्तकारी समर्थः अथर्मा प्रदया कुर्यादकर्तो चरितं पितः ५५ इति
प्रसूदितः पुरुषं पृथग्पृथग्प्राजरां पितः सोऽपि तद्वयसा कामान्पथावज्जज्ञेषे नृप ५५ समदी
पवती सम्पकपितृदुःखालयस्रजाः यथोपजोषे विषया ज्ञज्ञेषे व्याहृतैर्द्वियः ५५ देवया
मप्यनुदितो मनोवाग्देहवस्तुभिः प्रेयसापयमं पीति सुवाहप्रेयसिरहः ५६ अयं जगत्
पुरुषं क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः सर्वदेवमयं देवं सर्वदेवमयं हरिं ५७ यस्मिन्निदं विरचितं
यो मनीषु जलदां वस्तिः नानावभातिनाभातिस्वप्नमायामनोरथः ५८ तमेव प्रदिविष्य
सर्वांस्तदेव पृथग्प्रायं नारायणमणीयां संनिराशीरयजत्प्रभं ५९ एवं वर्षसहस्राणि
मनः प्रेष्टुमनः स्वायं विदधानोऽपि सत्पत्न्यार्वभौमः कदिन्द्रियैः ५९ इति श्रीभागवतेन
वमस्कं ये ययातिचरिते अष्टादशोऽध्यायः १८॥

तियावदिन्द्रियप्रवृत्तिः तदुपरमेनाभातिस्वप्नमायाभ्यां सहितो मनोरथश्चेत्यर्थः मनःस्ववेका
मभोगे कदिन्द्रियैः कृत्स्नितैः परास्वत्वेन्द्रियैः ५९ इति श्रीभावार्थनवमे अष्टादशोऽध्यायः १८

श्री.
भाग.
नटी.
५

ऊनविंशोययातिः संवेष्टितं न नोपमं देवयानौ समाश्रयं विरक्तो मुक्तिमाप्तवान् शुक्तमोगासा
ज्ञाहस्यन्नजवह्न्यमात्मनः विदेवयत्रियामाहनिर्वहयितमाप्तवान् २ कामानाचरन्नुपभुजानः
गायामितिदांस । मेदिथेनमाहृशेनाचरितामदिथस्याचरितं यस्यामिति वा यस्य ग्रामनिवा
सिनः कामिनोमदिथस्याचरितं स्ववनेस्थिताधीयाः शौचं तितस्य गायोष्ट एष आत्मानमनुल

शुकः स इत्यमाचरन् कामान्नेष्टोपभुजवान्मात्मनः बुद्धाश्चैतिर्विसो गायामेतामगाय
त । एष भार्गवस्य गायोमदिथाचरितोभुवि पीरायस्यानुशौचं तिवनेग्रामनिवासिनः
२ वरुणकोवभेकसिद्धिचिन्मियमात्मनः दृदर्शकूपेपतितो स्वकर्मवशात्समजो ३ त
स्याउडशणोपापवस्तः कामोचिवितयेत वधदतीर्थसहस्रविषाणाग्रेणारोयसि ४ सो
तीर्षकृपात्सश्रोणीतमेवचकमेकिलं तथाहृत्सुदीपवद्भोजाकांतकामिनी ५
पीवानेष्टमशुलंप्रेष्टमीढांसंयभकोविदे संपकीजवृषस्तोवक्तो नारतिवडेनः रेमेका
मग्रदग्रस्त आत्मानेनावबुध्यत ६॥

द्वारं वस्तुति भ्रियामनुलद्वारं अज्ञामिति वनेसंसा
रेष्टियत्रिषयं ३ रोयसितदेविषाणाग्रेणारोयसि ४ निर्गनायमार्गेवधत ५ वृत्त
इति शीर्मेष्टाप्रमुखाः कामयामास्तः कांतंप्रतिकामिनो कामवत्पः ५ पीवानेष्टमशुलंप्रे
शुवद्भलंरतिसमर्थं इत्यर्थः मीढांसंवेतः सेक्तासंयभकोविदे अभिदे अतएवप्रेष्टनावबुध्यत

स्वामिनमिति ७ सुक्राभिप्रायेणाह ८ उडविशकारे वस्तुभातिशब्दे प्रसादयिते ९ दृष्टानाम
किंचतुजरयासंभोगासमर्थमकरोत् अर्थायस्वप्रयाः कामभोगाय योगवित् अपायतः नरा
६ नपार्थेनवतिशक्तिर्देदावित्यर्थः ११ कृपलव्यथासहकामैः सेव्यमानेन नतुष्यति १२ ननुत
दि ३ ननुवदन्त्येवविषयाः सेव्यतां ततोमनसिप्रीतेस्तत्कामोपशान्तमोहोनिवर्ततेतिचेत्

तमेवप्रेष्टतमयावसमाणमजामया विलोक्यकृपसेविशानामृष्यदस्तकर्मतत् ७
तंउर्हदंस्तस्यहृपंकामिनेक्षणासौहृदे श्रद्धिग्राहिसमुत्सृज्यस्वामिनंउः सिताययौ ८ सो
पिबानुंगतः स्वैरणकृपणस्तोप्रसादितं ऊर्वनिडविशकारेनाशक्रोमयिसंयितं ९ तस्य
स्तत्रदिजः कश्चिदजासास्यकिनदुष्ठा लंबेतंष्ट्रयाभूयः संदयेर्याययोगवित् १० सव
दृष्टस्याः सोपिद्वर्जयाकृपलव्यथा कालंवेदतिथेभद्रेकामैर्नाघापितपति ११ तथा
देकृपणः सधुभवंताप्रेमयंत्रितः आत्मानेनासिजानानिमोहितस्तवमायया १२ यस्थि
यात्रीहिर्षवैदिराणपसिर्वैश्वः नदुस्येतिमनःप्रीतिपुंसः कामदतस्पते नजातकामा
कामानांउपभोगेनुशास्यति हविषाकृत्सवत्मेवभूयपवामिवर्दते १३ यदावुज्जुरुतेभावे
रवेभूतेष्वमंगले समदृष्टेस्तदापुसासर्वाः स्वावमयादिशः १४

तत्राह यदितिदाभ्यं नदुस्यं
ति नपूरयति १५ हविषावृतेनकृत्सवत्मा १६ अग्निरिवतर्हिकदाकेनोपायेनवामनसः संश्र
णप्रीतिः सायथाकामोपशमः स्यादित्यत आह यदेतिषदिः अमंगलभावेरागदेषादिवैष

श्री.
भाग.
नली.
५१

३: एवानितरोवदतीति यातां ॥ स्त्रीसन्निधानंत सर्वथा ताममिताह मात्रेति शक्तिं
संकीर्णमात्मनश्च सा कर्मतिनयत सा तामागता निरुक्तता कथं व्रसणि मनस आधाने
स्यात्तत्राह दृष्टीति यो नानुप्राये न संविशेन्न चोपभुंजीत तत्र दृष्ट्युतयोरनुपानादौ

स्यादस्य जाडर्मनिभिर्भीर्यो यान जीर्यते तात्. सोऽऽ. ए निवहं शर्मकामो दुते तमेत ॥
मात्रास्वत्वादिवा ना विदित्ता संनो भवेत् कलवो निद्रिय ग्रामो विद्वान्समपिकर्षते
५ एवमसदसं विषयात्संनो सकृत् तथापि चानुसवनं तस्यातेषु जायते ॥
तस्मादितमदं तत्तत्रा एषा यथा यजानसं मिर्द्धो निरहं कारचरिष्मामि मरुः सह ॥
दृष्ट्युतमसदुद्वा ना नुप्राये न संविशेत् संस्थितं वा तन्नाशं च तत्र विद्वान् आत्मदक
२ इत्युक्ता नाहं जायात दीय पूरवे वयः दत्तासं न रसं तस्मादाददेविगत स्तुः ॥
दिशि दक्षिण पूर्व सौंड संदक्षिणतो यडे प्रती चोत्तर्व संवके इदी चामनुमी चरे ॥
भूमं उलस्य सर्वस्य पूरु मर्द्धं तमं विभं अभिषिध्या यो नास्तस्य वने स्याप्य वने ययौ ॥
आसेवितं दधं पूगान् सद्गं विषयेषु सः तणेन सुसुचनोऽं ज्ञानपदं र्वादिजः ॥

स आत्मदग्भवति ॥ तस्य पूरोर्वशे स्यापयित्वा ॥ विषयेषु शयादिषा सोचितं सद्गं पदि
द्वियं सत्वं सुसुचेत तत्प्राजयदा विषयेषा सेवितं सेवितं सत्सोऽद्रियाणां वर्गं सुसुचेत पेक्षते मर्यः

विभुतं निरस्तं विगुणात्मकं लिङ्गयेन प्रतीतः प्राकृतः ॥ प्रस्तोभमेवाह परिहासमिति यदा
प्रस्तोभं निवृत्तिमार्गे प्रोक्तं न मेने ॥ कथं समावेष्टत दाह नम इति नमनादिभिः समाधानम

सतत्र निर्वृत्तसमस्तसंगप्राप्तानुभूत्या विभुतं लिङ्गः परमस्त्रीवत्सर्गावास्तु देवेने मे
गतिं भागवती प्रतीतः ॥ शुक्लागाथां देवयामी मेने प्रस्तोभमात्मनः स्त्रीपुंसोः स्नेहवै
क्त्या परिहासमिवैरितं ॥ सासन्नितास्तुदां प्रयायामिव गच्छतां विज्ञायेच्चर
तंत्राणीमायाविरचिद्वितं प्रभो ॥ सर्वत्र संगमुत्सृज्य स्वमौपम्येन भार्गवोऽहं
सुनः समावेशपद्भिर्धुने लिङ्गमात्मनः ॥ नमस्तुभ्यं भगवते वास्तु देवाय वेथसे स
धुनेधिवासाय शान्ताय हृदये नमः ॥ इति श्री भागवते नवमस्कंधे यज्ञानि च रि
ते नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ वादरायणिरुः पुरोर्वेशप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि भारत
यत्र राजस्य योर्वेशप्रवक्ष्यामि यत्र जातिरे ॥ जनमेजयोऽस्य भूतपूरोः प्रवितोऽस्तु तत्सतः
प्रवीरोऽयं नमस्तुर्वेतासाचारुपदो भवत ॥ तस्य सयुग्मभूतुस्तस्माद्भगवत्सतः संया
तिसत्सतस्पादं रोदाय सत्सतः ॥

स्मरोति ॥ इति श्री भागवते नवमे नामैकोनविंशः ॥
विशेषितप्रसादा मराजासनमदोत्रतेः पुरोर्वेशोत्तदौष्यते भरतस्पर्ष्यते यशाः ॥ तत्सतः ॥

दंयतेः सतः

विष्णुमित्रस्यात्मजाहमेनकायांजातातयाचस्वयं गच्छतात्रत्यक्ताश्वाराजम्कमेवाहमित्य
 र्यः ॥ किंकरवामेपादिवाक्कातदभिप्रायेज्ञातह उपयन्मिति ॥ गोथर्वविधिनमित्यः॥

नदिचेतःपौरवाणामथर्मैरमतेकचित् शकुंतलोवाव विष्णुमित्रात्मजैवाहंमत्ता
 मेनकयावने वेदैतद्गवाक्तावोवीरकिंकरवामे ॥ आसतास्त्रविदाहृष्टसता
 मर्दणाननः भयतांसेतितीवराउष्णतायदिये चिते ॥ उष्णतः उपपन्नमिदंस्त्रुजा
 तायाःकृशिकानये स्वयंदिहृष्टतेराजकम्पकाःसदृशंवरे ॥ गोमित्यक्तैयथाय
 मेसुपेयमेशकुंजला गोथर्वविधिनाराजदेशकालविधानवित् ॥ यमोद्यवी
 र्यश्चर्ममहिषीवीरमादधे श्रीभूतेस्वपुत्रेयातःकालेनासूतसासूत ॥ कावज
 मारणावनेसक्रेसमुदिताक्रियाः वहास्त्रगेद्रंतरसाक्रीडतिस्मसवालकः ॥ ते
 उरत्पयविक्रांतमायप्रमदोत्तमा देवदेशांशसेभूतेभर्तुरीतिकमागमत ॥ या
 दानजगृहेराजाभोयापुत्रावनिंदितौ शुण्वतांसर्वभूतानोवेवाग्राहाशरीरिणी ॥
 माताभस्त्रापितःपुत्रोयेनजातासपवसः भरस्वपुत्रउष्णतमावसस्यःशकुंतला ॥

समयपूर्वकेण ॥ उरत्पयविक्रांतविक्रमाण्यस्य ॥ ११ भस्त्राचर्मपात्रेतदन्माताश्रया
 रमात्रेपितरेवत्पुत्रः तत्रदेतः येनेति आत्मावैपुत्रतामासीतिश्रुतेःभरस्वपुष्पाणश्रुतेन

भरतनामतिरुक्तं

श्री.
भाग.
नदी.
५३

किंचरेतोधाः सेतावंशकत पुत्रोयमदयातिरेनयति तारयति तथाचश्रुतिः
पुनाम्नो नरकायस्मात्तितरेवायते सतः तस्मात्पुत्रश्रुतिश्रुतः स्वयमेव स्वयं भवेति पाठो
तरेमात्पुत्रोः पुत्रश्रुतिविवादेयमदयादमर्निर्णयमस्य सभायाः सकाशात्तरेतोधा
रेतः सेतापितेव धर्मणा विहितपुत्रनयति न च मानेत्यर्थः ततश्च भाष्योपरो सीकृतवा

रेतोधाः पुत्रानयति न च देवयमदयात् तं वा स्यात्ता गमस्य सपमादश
उत्तला २५ पितृपुं परेतो वै चक्रवर्ती मलयशः यदि मागीयते ते स ह
रे शभुवो भुवि २५ चक्रवर्ति एह स्ते स्य प्रकोशो स्यादयोः रेजे महा
मिध के ए सोभिषि को थिरादिभु २५ पंचपंचाशता मथ्यो र्गं गायामनुवा
निभिः मामतेयं पुरोथायय पुनायामनुप्रभुः २६ ॥

निति सेयं २५ चक्रवर्ती वभूवेति शेषः तस्य मविभागीयते तदप्येते श्लोका अभिगीताः स्यात्
दिवह्विचश्रुत्या हरे शभुवः अंश ज्ञातस्य २५ तत्र लिङ्गमेवाह चक्रमिति गंगाया अनु
लोमपंचपंचाशता वा निभिरीजे पुरोथाय पुरोहितकृता यमुनायामनुचयमुनाया

५३

अष्टाधिकसप्ततिमेधा नष्टानवर्थ किं क्वर्वत्तस्य न प्रकर्षेण ददत्तसाची गुणप्रकृष्टगुणवतिदेशे
अभिहितो भूत यस्मिन्नाभिचयने देशो वा सहस्रं ब्राह्मणाः भरतेन भूरिदत्ताः गाः वदशः प्रत्येकवदं वि
भेनिरे विभज्य जगृह चतुरशीत्यधिके स्वयोदशाया सहस्रैरेकं वदं भवति तथा हि हिरोपेन परिहृता
त्कृत्वा तस्य दत्तो मृगात् मन्त्रारे भरतो दद्यात्कृत्वा वदं निसप्तचेति सुसक्तानि प्राप्ता यि शतं वदानि
श्रीशुकेनोत्तरश्लोके चतुर्दशलक्षत्वेन संगृहीतानि आदात्कर्मणि मन्त्रारे निपुतानि चतुर्दशेति प
वं चतुर्दशलक्षाणां समाधिकं शतभागो वदमित्युक्तं भवति रयं च वदं स्तं ज्ञाश्लोकेन संगृह्यते च

अष्टसप्ततिमेधां प्रववंथ प्रददद्भुत भरतस्य हि दौष्यं ते रमिः साची गुणे चितः सहस्रं वदयो
यस्मिन्नास्य गणा विभजिरे त्रयस्त्रिंशच्छतस्य दानं द्वा विस्मापय त्रपात दौष्यं निरमगान्मा
यो देव्यो गुरुमाययो २८ मृगाः कृत्वा दत्तः कोसा हिरोपेन परिहृतात् आदात्कर्मणि म
न्त्रारे निपुतानि चतुर्दश २॥

तुर्दशानां लक्षाणां समाधिकं शतौ शकः वदं चतुरशीत्यसहस्राणि त्रयोदश २ देवानां
मपि मायां वै भवन्त्यगादत्तपशतयतो गुरुं पूज्यं हरिं प्राययौ प्राप्तस्तदंशं भवतात् मायावतं र
शतिपावेद्भुतं शुभं नु सारेण मायावतां श्रेष्ठः हरिरेवा मावित्यर्थः २८ मृगान् अष्टगजान् भद्रं
द्रमृगादयोगज्जातिभेदाः मन्त्रारे इत्यस्य श्रुतिपदस्य व्याख्यानं कर्मणीति कस्मिंश्चित्कर्मवि
शेषः केचित् मन्त्रारे तीर्थे इति व्याचक्षते २॥

॥ पुरादेवाज्जितायेः सगरसौकांमिरसातलादिस्थानानिभेजिरतैः प्राणिभिर्वर्णिभिर्देवसि
 योरसातलेनीताः सतीः पुनराहरदानित्ये प्राणिभिरयेर्मनुष्यादिभिः सहनीता इति वापराभि
 रिति पाठे पणयोः सगरसौनीताः सतीः यद्वा पणयोः सतास्तैर्हंतान्प्रस्थाप्याहुरदित्यर्थः ॥ तिस्रां
 वसाहस्तीः समाः सप्तविंशतिरसहस्रवत्सु सान् चक्रासेनाग्रास्तावानारायणो शतावक्रैः सह

भरतस्य महत्कर्मजर्णुं जायते नृपाः नैवा पुनर्नैव प्राप्स्यन्ति वाङ्मयां विदिवं यथा ३० कि
रातहृणां यदन्तर्धानं कान्ते पाळकान् श्रवसाणां त्रयोश्चाहस्त्रे लादि विजये विला
न ३१ निजां पुरासुरादेवा न्ये रसां कोसि भेजिरे देवास्त्रियोरसां नेताः प्राणिभिः पुनराहरत
सर्वकामान् दुदत्तप्रजाभांतस्य रोदसी समास्त्रिणा वसाहसी दिक्कक्रमवर्तयत ३२।
सप्तम्राहं लोकपालाख्यमैश्वर्यमो धरादधियं चक्रं वा सर्वालितं प्राणान्तर्येषु परराम
द तस्या सत्प्रपदैर्भ्यः पत्न्यस्त्रिभ्यः सप्तमताः जन्मत्यागभया मुत्रात्रा मुद्रपाशतीरिते ३३
तस्यैवं वितथे वेशतदर्थे यजतः स्तुते मरुत्तो भेन महतो भरदाजमुपादुः ३४॥

शूनमेव वा ३२ तस्य वैराग्याणामोक्षप्रकारमाह सति स्थितिर्विवार्येति शेषः ॥ नानुत्पन्नम
स्तदृष्टं न भवेतीति व्यभिचारशङ्कायाः स्मारकस्त्वपीति भयान्न जन्तु पुनः पुनः पुनश्चाणादर्शाः
नेवैसा दृष्टवान्संधानेन त्यजेत् नामथेत्याशयेन हतवत्यः ५ वित्तार्थपर्यंतं सति तदेव मरु
तामिनयोगेन यजतस्तस्य प्रसन्ना संतो मरुते । भरद्वाजं नाम पुत्रमुपाददुः समर्पयामास

मरुत्सतंभरद्वाजगमप्रकारेदर्शयन्नाह अंतर्वत्तामिति चतुर्भिः अंतर्वत्तांगभिर्णवैभ्रातरुतथ्य
स्पपत्तामसतायां वीर्यमैशुनायकदाचित्प्रवृत्तस्यतिः तदा द्वितीयगर्भस्यावकाशाभावादाक्रोश
पूर्वकं गर्भस्येनवारितः ततः कुक्षौ बृहस्पतिरेवो भवेन्नितं गर्भप्राप्तावलादीर्यमधिचतुर्ततो बृहस्पतेः
शापाद्गर्भस्योदीर्घसमाश्रयो बभूवेतन् चतुर्दीर्घपासि प्रहोराण्योनेव हिर्निःसरितं भूमौ पतितं
सद्यप्यवक्रमारोः भवत ते च परवीर्यजंभर्तृत्वागादिशंकिता सतीत्यक्तकामो ममतां प्रति सुराः प
वृहस्पतेर्ममतायाश्च विवादश्च पंशोकं जगुः किं सर्वं जगुः अतश्चाह तस्य नाम निरुच्यते येन ते

अंतर्वत्तां प्रातपत्तां मैशुनाय बृहस्पति प्रहोरा रितो गर्भप्राप्ता वीर्यमवाह जतं ३० ते
त्यक्तकामो ममतां भर्तृत्वागविशंकिता नाम निर्वचनं तस्य श्लोकमेनं स्वराजगुः ३१ मू
ठे भर्तृत्वागविशंकितां भर्द्वाजं बृहस्पते यातो यउत्तो पितरो भर्द्वाजस्ततस्तयं ३२

तत्रा मनिर्वचनेनेव भर्तृत्वागविशंकिता ममाकर्तृमित्यर्थः तत्र पुत्रं तत्तायां ती ममतां बृहस्पतिरा
ह देमूठे ३१ मपुत्रं भर्द्वाजं भर्तृत्वागविशंकितां भर्द्वाजं एकस्पतेत्र अत्यवीजादिमे
वद्वाभाजाते अतस्तस्याप्ययत्र इति न तस्माद्भयशंकेत्यर्थ एवमुक्ता सतीति प्रत्याह देवदसतेन
मिमे भर्द्वाभाभावाभ्यममायतो जाते अतो नाहमेकाकिनी भरामीत्यर्थः यद्यस्मादेवमुक्ता पित
रो ममतां बृहस्पतेनो पुत्रं परित्यज्य यातो ततो तीरयं भर्द्वाज इति पाठोत्तरं यस्य पुत्रस्य तागडाः वा
तपितरो यातो वित्यर्थः ३८ ३९ ॥

१८ अथानोद्यमलोः तिथिराममत विभक्तस्माज्जुदेवार्थमत्रादिकं विभक्तवतः । सगणायश्चम
 हितय ८१ उच्छेषमुर्वरितं एकमवतपियतीतया ॥ परडः एवसदिसुतयासर्वेषां उः खिसयेभो
 क्रमाशास्ते नेति अणिमायष्टसद्विपुक्तागतिमपिमोक्षमयिवाहनकामयेतर्हि किं कामा
 यसे तदाह अतिलदेहभाजामातिडः खितद्रोक्तस्येणांतः स्थितः सन्नदप्रपयेषाश्रयामिते

कृष्णप्राप्तजुदेवसद्वत्तज्जातवेपथीः अतिथिर्वासाणाकालेभोक्तकामस्यवागमत
 तसौ संव्यभजेत्सातमाटसप्रद्वयानितः हरिस्त्वत्रसंपर्शिनसमुक्ताप्रययौद्विजः ८।
 अथानोभोक्षमाणस्यविभक्तसमक्षीपत विभक्तव्यभजतस्मैष्टुलायहरिस्मरन् ० या
 तेष्टुदेतममोगादतिथिः अभिराहतः राजत्मेदीयतामनेसगणायबुभुक्षते ८ सश्रा
 ट्मावशिष्टं यदहमानपुत्रस्तुतं तच्चदत्तोनमश्चक्रेषभ्यः अपतयेविभुः १ पातीय
 मात्रमुच्छेषैकपरितर्पणं यासतः प्रकृतोभागादयोदेस्यभुभसते १ तस्यतां
 करुणावाचनिशाम्यविपुलप्रभा कृपयाभशसतमइदमाहमृतं वचः १ नकामये
 देगतिमीश्वरात्परामेष्टद्विपुक्तामपुनर्भवंवा आर्तिप्रपयेविलदेहभाजामंतः स्थितोयेन
 भवंत्पडः खाः १ द्वात्तदप्रमोगात्रपरिभ्रमश्चदैतंक्रमः शोकवि

वंकामये येनतः ख
 भोक्तामयादेतभुतेनेतसर्वेप्रडः खाभवंति १२ ननुडः खकिमितिप्रार्थयसेपरडः खनिह्यै
 वममसंवडः खनिह्यतिरिगाह द्वात्तदितकृपणस्यजंतोजीवनदेताः नलस्यार्पणान्मेसर्व

विभक्तव्यभजतस्मैष्टुलायहरिस्मरन्

वाटसोहाः सर्वनिह्यताकृपणस्यजंतोर्हि

द्वात्तदयोनिरताः

श्री.
भाग.
नटी.

पवमितेवंप्रभाष ॥ विभुवनाभीशः जलादयः मायातरीयैर्यपरीतार्थप्रथमं मायया ह
षलादिद्वयेण प्रतिताः संत इत्यर्थः परं केवलं वा स देवे भक्त्या नमश्चक्रे न ततात्किमपिया वि
तवान् ॥ अनन्यथायसईश्वरानिर्विकफलोत्तरानुपेक्षस्य प्रलीयत आत्मन्यवलीनावश्वेव
॥ मन्त्रस्तनस्य नरस्यं वशं चक्रे तत्त्वतः सर्वगर्गस्य वशमाह गर्गादिति महावीर्यस्य वशं ॥

एवं प्रभाष्य पानीयं पियूषं पिपासया पुष्कसायादददीरो निसर्गकरुणो नृप ॥
तस्मात्त्रिभुवनार्थीशः फलदाः फलमिच्छता आत्मानं दर्शयामासु विनिर्मिता
॥ सर्वे तेभ्यो नमस्तुतिभिः संगो विगतस्पृहः वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे नमः परं ॥
ईश्वरालंबनं चित्तं कर्तव्यं नमश्चक्रे मायागुणमयी राजन्स्त्वमवत्प्रलीयत ॥ त
त्प्रसंगानुभावेन इति देवानुवर्तिनः अयमुद्योगिनः सर्वं नारायणपरायणाः ॥ गंगा
त्सि निस्ततो गार्ग्यः क्षत्राद्वस्य न्यवर्तत इति तस्यो महाविद्योतस्य त्रय्यारुणिः कविः ॥ पु
ष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिगताः हृदत्स्वस्त्रयः पुत्रो भूदस्तीयदस्तिना पुत्र ॥ अने
मीदोहिमीवश्च पुत्रमीवश्च हस्तिनः अजमीवस्त्रयः सुप्रियमेधादयो हिजाः ॥

माह इति तत्र यः तस्य त्रय्यारुणिकविः पुष्करारुणिश्चेति त्रयः पुत्राः कथं भूतौ ये अत्र तत्र
वैश्वी ब्राह्मणगति ब्राह्मणरूपता गतास्तु मन्त्रपुत्राणीपवानो मे हस्त्रयं वशमाह हृदत्स्वः
इत्येति यत्र येन हस्तिना प्रवेष्टा तमित्यर्थः ॥ १ ॥ अजमीवदयस्त्रयो हस्तिनः पुत्रः ॥

अजमीठादेवानः पुत्रो हृदि पुनर्मा भवत २१ पारस्यतनयो नीपः नीपस्य पुत्रशतं सपवकृत्ता सं
 तायां शुक्रकमायां ब्रह्मदत्तं जनयामास तदुक्तं हरिवंशादिषु पराशरकलोपनः शुक्रो नाम महा
 यज्ञाः व्यासादराणो संभूतो विष्णुमोघिरिव जलन सतसां पितृकमायां वीरिणा जनयिष्यति २२
 कृत्स्नं गौरप्रभं शंभुं तथा भूरिभुतं जयं कर्मां कीर्तिमंतो षष्ठो योगिनी योगमातरं ब्रह्मदत्तस्य ज

अजमीठाहृदि पुस्तस्य पुत्रो हृदयः हृदकायस्ततस्तस्य पुत्रश्चासीजयद्रथः २३ तत्स
 तो विशदस्तस्य सैनजित्समजायत रुचिराद्योटाहृदनुकाशो वत्सश्च तत्सताः २४ रुचि
 राश्च स्वतः पारः पृथुसेनस्तदात्मजः पारस्यतनयो नीपस्तस्य पुत्रशतं तभूत् २५ स कृ
 तां शुक्रकमायां ब्रह्मदत्तमजीजनत् योगीसगविभार्यायां विष्णुक्तेन मया तत्सतं २६
 जैगीषव्योपदेशेन योगेति त्रैवकारद उदकेन स्तुतस्तस्माद्ब्रह्मादेवा देदीषवाः २७ य
 वीनरोहिमीदं कृतिमास्ततः स्मृतः नाम्ना शतं धर्तियं सटवनेमिः सपार्थकृत २८
 सपार्थकृतमतिस्तस्य पुत्रः सन्नतिमास्ततः कृती हरिणा नाभायो योगे प्राप्य मगोः सृष्ट

न नीमहिषीमण्डस्पवेति २९ यद्यपि शुक्रउत्पत्तैव विसृक्तसंगो निर्गतः तथापि विरहात्तरे
 व्यासमनुयांतं दृष्ट्वा कृयाशुकं निमायागतवान् तदभिप्रायेण वायंगादेरुपादिव्यवहारश्च
 विरोधः सच ब्रह्मदत्तो योगी गविवा विसरसत्तां ३० सपवयोगे तत्रैव कार वादेदीषवाः हृ
 ददिषोर्वशात्तमेदीषत्वमायं ३१ सपार्थकृतसपार्थकृतस्य पिता ३२

श्री.
भान.
टी.
५३

1602
प्राच्यसास्त्रांषट्संहिताज्ञगोविभज्याधापितवान् ॥ अजमीरसुवंप्रपाः प्रियमेधादयः केचिद्वा
स्त्रिणावभूवः हृदिप्रभृतयः त्रिविधाश्चेतिवशादयमुक्तः तस्यैववशांतरमाह निलिन्यामितिप

संहिताप्राच्यसास्त्रोद्वेनीयोसुप्रापयस्ततः तस्यैवेषोसवीरोषसवीरस्यरिपुंजयः ॥ त
तोवहृरयानामपुमोरोः इतिभवत् निलिन्यामजमीरस्यनीलः शान्तस्ततस्ततः ॥
शान्तेः सशान्तिसिमेवः पुत्रकोजस्ततोः भवत् भर्माचस्तनयस्तस्यपचासन्मुद्रलादयः ॥
यवीनरोहृदिष्टः कंमिल्यः रंजयः सताः भर्माचः अहपुत्रामेपंचानोरत्तगापदि ॥
विषयाणामलमिमेरुतिपचालसेतितः मुद्रलादस्तनिर्द्यतंगोत्रमोद्रल्पसहितः ॥ मु
द्रलादस्तनिर्द्यतंगोत्रमोद्रल्पसहितः मिशुमंमुद्रलाभाभ्यादिवोदासः पुमानभूत् अह
ल्याकन्यकापस्यांशानेदस्तगौतमान तस्यसन्पुतिः पुत्रोऽजुर्वेदविशारदः ॥ १५ शारदा
स्ततस्तोपस्माद्वेशीदर्शनाकिल शारसेवेयतदेतोमिषुनतदभूत्तमे ॥ तदृष्टाकृपणाग
रुणात्तेतनुमंगयाचरत् रूपः कुमारः कन्याचदोणपत्न्यभवत्कृपी ॥ ३३ इतिश्रीभागवते
नवमस्कंधेपकविशोऽध्यायः ॥

वत्समाप्ति १. ११ मुद्रलापकः यवीनरादयस्ततः अनेवंपेच ११ १५
भार्माजस्यपुत्राणिपुनंचाभूत्ततदेवाहदिवोदासः पुमानग्रहल्याचकन्यकेति १५ ३३ इतिनव

मोक्षविशोः १

हाविंशोत्तदिवोदासवंशमुक्तायवर्णिताः सत्त्ववंशोत्तरासंधपार्थउर्योधनादयः १ तस्यसोमक
 स्पुत्राणांशान्तं वभूवतेषां जंतर्जंष्टः यवोयान्मृषदः २ अजनीवस्यैववशांतंरमाह यइतिततःस
 वराणात्कुरु ३४ तस्यकृतिनःउपरिचोरावहःततोवरोःहृदद्रयामुखंआदिर्येषां १ तानेवा

सकः मित्राद्युस्यदिवोदासाद्यवनस्तत्सतोत्प सदासःसहदेवोयसोमकीजंतन
 मकृत १ तस्यपुत्रशान्तंतेषांयवोयान्मृषदस्ततः दुपदोदोपदीतस्यष्टष्टुम्रादयःसु।
 ताः २ ४४युग्मादृष्टकेतर्भाःपांवालकाश्मे योजनीवस्ततोसमस्तःसंवराणास्त
 तः ३ तपत्पोस्तुयकमायांऊरुवेपतिऊरुः परीक्षितसुधुर्जकुनिषदायःऊरोःसताः
 सुदोत्रोभूत्सुधुर्जवन्नोयततःकृतीः वसस्तस्योपरिचोराहृदद्रयामुखास्ततः १ ऊ
 शांवमत्प्रप्रत्प्रवेदियायाश्चेदिपाः हृदद्रयात्कशाग्रीभूटषभस्तस्यतत्सतः ६।
 जसेस्यदितोपत्पुष्पवास्तत्सतोजहः अमस्यामपिभाय्यापोशकलेहृदद्रयान् ७
 तेमात्रोवदिरुत्तृष्टेजवयांवाभिसंधिते जीवनीवेतिकीउत्ताजरासेयोःभवत्सतः तत
 अस्तददेवोभूत्सोमापिर्यक्कृतश्वाः परीक्षितनपत्पोभूत्सरथोनामजाऊवः १ त
 तोविहृदयस्तस्मात्सर्वभौमस्ततोभवत् जयसेनस्ततनयोराधिकोतोपुतोस्यभूत् ६।

६ ऊशांवेति तत्सतःपुष्पवान् अजेतस्यापत्पदितेःरतियोमं ७ जरयारात्तस्या ८ तत्ता
 त्सोमायेः श्रुतश्वाःऊराःपुत्रः परीक्षितनपत्पःजाऊवःजक्तापुत्रः ९ अतोरेधिकादपुतो
 भूदित्यर्थः ११ ॥

श्री.
भान.
टी.
५६

1004
तस्य प्रतीपस्य देवा पि शतवल्लीकाः ॥ आकर्षणं नमस्ते मया भिषगुति संज्ञायाम् ॥ यदा देवो नवव
र्षतदा शतवल्लीकाः ॥ अथवा शतवल्लीकाः ॥ अथवा शतवल्लीकाः ॥ अथवा शतवल्लीकाः ॥ अथवा शतवल्लीकाः ॥
वेतासविज्ञेयः परिविज्ञेयः परिविज्ञेयः ॥ योऽथ भुवमग्रतो भुनक्ति श्रयेताटशोपिपदि
वैतैवभवति अतस्तदोपपदिताय रात्र्यमग्रजायदेहि ॥ ततोऽहर्हिर्भविष्यतीत्येवमुक्तः शतनु।

ततश्च केचन तस्मादेवातिथिरमुपपत्तुः अथवा तस्मादिलोपो भूत्यनीपस्तस्य वात्मजः ॥ देवा
पिशतवल्लीकाः कश्चिन्वात्मजः पित्रा ज्योतिर्मज्ज्य देवापिस्तवतगतः ॥ अथवा च
तूराजागमहाभिषमं जितः यं यं कथं भां स्पृशति तीर्णं यो वनमेतिसः ॥ शोतिमामोति
चैवाग्रां कर्मणा तेन शतवः समादादशतदा ज्येन वयं यदा विभुः ॥ शतनुवात्मजो रुक्मः
परिवेतायमग्रभुक् रात्र्यं देव्यं प्रजापतिं श्रुत्वा हविर्वहये ॥ यद्यमुक्तो हि जैर्ज्येष्ठं छेदयामा
समो ववीत तन्मविप्रदिनैर्विप्रैर्वेदादिभ्यः शितो गिरा ॥ वेदावादातिवादा नैतदो देवो वव
रदेवापि यो गिरामास्याय कलापग्राममाश्रितः ॥

वर्तनं गता ज्येष्ठं छेदयामास गतः प्रजापालनादिपरो धर्मः अतस्त्वं रात्र्यं सीकृदिति शार्थितवान् ततः
पूर्वमेव तस्य मंत्रिणा प्रश्नरात्रं सजेन देवार्पि पाषंडीकृत्वा रात्र्या न दं कर्तये प्रतिविश्रासैः पाषंडम
ताप्रपया गिरा वेदादिभ्यः शितः स न वेदादस्मान्निवादा त्रिदिवचनानि सो ववीत ततस्तस्य पाति
मेन रात्र्या न दं जेतान् शतनो दोषामावादेवो ववर्षेत्यर्थः ॥

भविष्यानां तस्य पुत्र इति यावत्समाप्तिः याज्ञवल्क्या क्रियाज्ञाने पंचवात्मज्ञाने शौनकात्मा स्याति
असृजानं च कृपाचार्यादिति द्रष्टव्यं याज्ञवल्क्या त्रयीमधीत्य कृपादस्ता एव वाप्येति वैश्वोक्तेः क्वचि
त् असृजानं कृपाचार्यादित्येव पाठः ३६ ३७ यद्यस्मात्सर्वीनलः पुत्रः तस्मात्पारिवर्त्तनयः य

तस्य पुत्रः शतानीको याज्ञवल्क्या त्रयीपठनं असृजानं क्रियाज्ञाने शौनकात्परमेष्ठिति ।
सहस्रानीकस्तत्रस्तत्रैवाश्रमेयसः आसीमहस्तस्मात्पिनेमिव क्रस्ततस्ततः ३८
गजाक्षये ह्येतेन याज्ञवल्क्या साधुवत्स्यति उक्तस्तत्रैव यस्तस्मात्क्रविरथः सतः ३९ त
स्माच्च वृत्तिमांस्तस्य सुषेणो यमदीपतिः सनीस्तथस्य भवितानुचक्षर्यस्तस्यीनलः ४० ।
परिलवः सतस्तस्मान्मेधावी सनयात्मजः नृपं जयस्ततो हर्वस्तिमस्तस्माज्जनिष्यति ४१
तिमेह हृदयस्तस्मात्कृतानीकः सदा सजः शतानीका इह मनस्तस्यापत्यं मदीनरः ४२
दंडपाणिर्निमित्तस्तस्य दामको भवितानुपः ४३ ब्रह्मदत्तस्य वैश्वोक्तो वैश्वो देवर्षिस्तत्कृतः दे
मकं प्राप्तराज्ञाने सस्यां प्राप्स्यति वैकलौ ४४ अथ मागधराज्ञानो भवितारो वदामि ते भवि
ता सह देवस्य मार्जारिर्यत्कृतं श्रवाः ४५ ततो पुता पुस्तस्यापि निरमिरो यतस्ततः सन
दात्रा सनदात्रा हृदतो नोय कर्मजित ४६

स्यात्मजो मेधावीत्यर्थः तस्मात्सदासः ततः शतानीक इत्यर्थः ४० हृदयस्य जरासंधः तस्य सह
देवः तस्य मार्जारिः तस्मान्मार्जारेः श्रुतश्रवाः ४५

श्री.
भावा.
नदी.
६

सहस्रसंवत्सरमेतेभावाभूपालाः ततः परेभावा नदादशासंयैयत्सति ५१ इति श्री भावार्थे
नवमेऽविंशः २२ त्रयोविंशो नवोदयोऽस्य रे सोमान्यः क्रमात् यदेष वशो नुक्रांतो यावमात्र

ततः पुतंजयादिप्रः सुविलसभविष्यति हेमोयसुव्रतस्तुसादर्मसूत्रः शमस्ततः ५५
हृदसेनोयसमतिः सुवलो जनिता ततः हृदोतः सप्तनिदयो विषय निधुजयः ५५
वार्दद्वयाभूपा लाभावाः सहस्रवत्सरं ५५ इति श्री भागवते नवमेऽविंशः अक
३ अमोः सभा नरस्यतः परेऽस्य त्रयः सुताः सभा नरात्कालनरः संजयस्तत्सुतस्ततः
जन्मेजयस्तस्य पुत्रो मदाशालो मदा मनः उशीनरस्तितित्वममदा मनस्य आत्मजो २
शिविर्मनः शमिर्दत्तस्तस्य शो नरात्मजः हृषदर्मः सुवीरश्च भद्रः कैकयश्चात्मजः शि
वेष्टतारयप्रवासस्तितित्वो मरुतादयः ३ ततो हेनायस्ततपावलिः सतपसा भवत प्र
गवंगकलिगायाः स्वस्य पुत्रोऽस्य संततः ४ जतरदीवस्तपसावलेः देवैर्मदीपतिः व
क्रः स्वनाम्ना विषया न्येदिमाया चकोशते एव न पालो गतो जते तस्मादिविरथस्ततः
हृतोयमरथाय सजते त्रिप्रथो प्रजाः रोमपाद इति व्यातस्तस्य दशरथः सुखा शा
तां स्वकस्य प्रायच्छष्ट्यष्टगुणा हतां ५ देवैर्वर्धयितुं गमाग्रानि सुहृदिणी सते नात्म
वसंभवः तदेव ययाते पुत्राणां पंचमस्य पुरोर्वशो नुक्रांतः इदानीं चतुर्थसर्वेशमनुक्रामति
अनारितिकारणस्य जगतीपते रित्येतेन ६ तस्य जन्मेजयस्य मदाशालाः तस्य मदा मनाः च

जीतवादि त्रिप्रथो नुक्रांतो हेतोः

तार उशीनरस्यात्मजः २

६

किंच त्वया भगवन्निष्कृतेनावलानामेव दंडः कार्यः साधवस्तु रक्षणीयाः अतो विप्ररक्षणेना
स्माननुपेक्षणीयाद सत्वमिति हेतुगत्राणसंपर्वभूत्वावलानामेव प्रदरणार्थे निरूपितो।

सत्त्वं जगत्राणावलप्रदाणयेनिरूपितः सर्वसहोगदाभूता विप्रसवास्तुलदैव
हेतवे विधेदिभद्रतदनुग्रहोद्दिनः ॥ ययस्तिदन्तमृष्टासुधर्मोवासनुदितः क्लृप्तं
नोविप्रदैवैवेदिजोभवत्तविज्वरः ॥ यदि नोभगवासीत एकः सर्वगुणाश्रयः स
र्वभूतात्मभावेन दिजोभवत्तविज्वरः ॥ शुक्रवाच इति सत्त्ववतोरातो विस्त्व
क्रंस्वदर्शने अशाम्यत्सर्वतोविप्रप्रदहृदयान्याः चया ॥ समुक्तोऽप्राप्तितापेन
उर्वीसाः स्वस्तिमोस्तता प्रशाशंसतसुर्वेशिपुंजानः परमाशिषः ॥ उर्वीसुवा
च अहोघ्ननंतदासानामदन्तं दृष्टमयमे कृतागशोपिपुशानन्मगलानिसमीद।
से ॥ १५ ॥

निष्कृतः अतोस्तुलस्पदैवहेतवेभाम्पलाभाय विप्रसुभद्रं विधेदितदेवनोऽनुग्रह ॥ सर्वस
कृताप्येणो न विप्ररक्षार्थं प्राथयतो ययसीति दाम्भाविप्रोदेवदेवतायस्मिन्नत ॥ १६ ॥ राजस

१५
१६
सर्वव्याख्या

श्री.
भाग.
नदी.
५५

५५ राजेनादिश्लोकद्वयं च कीर्तिः ५६ श्रीतोसीतिश्लोकद्वयं च द्विजोक्तिः आत्मनि
मेधायेनातिथ्येन १ भूरियंतत्रस्योजनः कीर्तियिष्यति २२ तस्यैष्यातिशयमाह ग

उक्तरः कौतुसाधुनोऽरुणो वामदात्मनो येः संदृशीतो भगवान्साततामृषभोर
रिः ५५ यज्ञमभ्युतिमात्रेण पुमान्भवति निर्मलः तस्य तीर्थपदः किं वा दासाना।
मवशिष्यते ५६ राजनवदृशीतो हंत्याति करुणात्मनः सद्वंद्यतः कृत्वा प्राणा
यत्नेभिरक्षिताः राजातमकृत्वा हारः प्रत्यागमनकांत्या चरणेषु पसं दस्य
साधसमभोजयत् सोऽक्षिता हतमानो न मातिथ्यं सार्वकामिकं तस्मात्मात्तपतिश
दधुजतामिति सादरम् श्रीतो स्पवदृशीतो हितवभागवतस्यै दर्शनस्य श्रुता
लापैरातिथ्येनात्ममेधसा २ कर्मावदातमेतत्तु गायंति सः सियो मुहुः कीर्ति
परमप्राणो वकीर्तयिष्यति भूरियं २ सुकडः पदं स कीर्तय राजान उवासाः परि
तोषितः ययौ विहाय सामं यत्र लोकसहेतुकं २२ सेवत्सरायगाता वरावता
नागतो गतः मुनिस्तदर्शनाकांतो राजा भद्राव २३ गतेय उवासा सस्ति मरी
तो मुनिर्यावता नागतः तावत्सेवत्सरोतिको ॥ श्रीतोपयोगातिपवत्रमाह रत २४ ॥

तश्च २५ द्विजस्योपयोगेन प्रतिपवित्रं आह रत बुधजे स्ववीर्यं वधे र्यादिलक्षणोपरा

नुभावभगवतः प्रभावात् २५

परिणीयमानविप्रकमाहरणात्कद्रस्यपुरोःपितुःशापाकौशिकसविष्णामित्रस्यतेजसाप्रभा
वेण ८ तेनैवकौशिकेन ० पद्विणोःआशीवकयोःविष्णामित्रराजसूयदक्षिणाच्छलेनहरि
श्चंद्रसर्वसमपक्षत्पपातयामास तच्छ्रुत्वाकौशिकोविष्णामित्रेनमाश्रीभवेतिशाशापसो
पितृव्येभवेतिशाशापनयोश्चपुत्रमभूदितिप्रसिद्धं हरिश्चंद्रोदवैयसपत्न्याकोराजपुत्रश्चा

प्राप्तश्चांडालतांशापाद्गुरोःकौशिकतेजसा सशरीरोगतःस्वर्गमयापिदिविदृश्यते ८
पातितोवाकिरादैवैस्तेनैवस्तेभितोवत्तान् ० त्रैलोक्योहरिश्चंद्रोविष्णामित्रवसिष्ठ
योः ० यन्निमित्तमभूपुत्रं पद्विणोर्वह्मवायिकं ८ सोनपत्न्योविषसात्मानारदस्योप
देशतःवरुणंशरणंयातःपुत्रोमेजायतोप्रभो ८ यदिवीरोमहाराजतेनैवतांयजे
इति तथेतिवरुणोनामपुत्रो जातस्तरोदितः ९ जातःपुत्रस्ततेनैवतांयजेति
सोब्रवीत् यदापश्चुनिर्देशःस्वादर्थमथोभवेदिति ॥॥

सतेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धं ८ हरिश्चंद्रस्यचरितमाह सोनपत्न्यश्रितियावत्समाप्तिकथंशरणंया
तस्तदाद पुत्रोमेजायति ८ यदिमेपुत्रो जायेततर्हितेनैवपुरुषपशुनातांयजेयजामीतिभा
षयातथेत्तुवतावरुणो ननिमित्तेनासरोदितो नामपुत्रो जातः ९ जातेपुत्रे सर्वरुणो जा
तःस्ततोमामनेनयजस्वितिब्रवीत् यदापश्चुनिर्देशःनिर्गतदशदिवसःस्वादित्यत्रसराजोब्रवीत्

॥
द्वितीयोऽङ्कः

राजनृदेवरूपाय नमः पशुपतये नमः सोनादिककवचसंबंधार्थः संश्रामसमर्थः १२५ अथतदा
 शुचिरित्येवं तत्कालं वंदयता राज्ञ उक्तः प्रार्थितो देवो वरुणाः तत्कालं प्रत्येक्षते स्मर्थः १६ वि
 कीर्षितं शात्मना पशुना वरुणाय नमः १७ ततश्च ऊषितेन वरुणेन प्रसूतं प्रतपवन्ना तं म

निर्देशो वसुधागमयजस्वेत्याह सोत्रवीत् दत्तापश्येयं जायेदन्नयमेयो भवेदिति १३
जाता दत्तायजस्वेतिसप्रत्याहय सोत्रवीत् यदापतत्पस्य दत्ता अयमेयो भवेदिति १४
पश्योर्निपतिता दत्तायजस्वेत्याह सोत्रवीत् यदापशो पुनर्दत्ता जायेते थपशुः शुचिः १५
पुनर्जातायजस्वेतिसप्रत्याहय सोत्रवीत् सात्राहिको यदा राजन्नाजन्मो थपशुः शुचिः शुद्धः
१६ इति पुत्रानुरागेण स्नेहयंजित चेत्तस्मात् कास्वेवं च यतांततः सुको देवस्तमेकतः ।
१७ रोहितस्तमभिजाय पितुः कर्मचिकीर्षितं प्राणप्रेषं नुर्पाणिररण्यप्रमप
यत १८ पितरं वरुणं प्रसूयता जातमहोदयं रोहितं ग्राममेयतमिन्द्रः प्रत्यपषेयत
१९ भूमेः पर्यटने पुणपतीर्यक्षेत्रनिषेवणं रोहिताय दिशच्छक्रः सोम्यरण्ये न्यसत्स ।
मा २० पदं द्वितीये तृतीये च तथैव पर्वमतथा अग्नेः पृथगेत्येवमिहो विप्रो भूः । हव्यं

हृदयं यस्य तं गीतं श्रुत्वा ॥ क्षमाः वर्त्मने कं ॥ द्वितीये वर्षे ह्यत्र अभिताम्भेत् ॥
तथैव तं प्रपद्येत् किंचित्किंचिदाह ॥ १॥

1011
एवंविधाग्रनेकगुणायसः विरिंचसदः सदितानभोगानिरयशायानपशुपदिसर्थः २२
इति श्रीभावोद्योगवर्मपंचमोऽध्यायः ५ षष्ठारंभेस्वरीषस्यवंशसुक्ताततः परं षष्ठ्याष्टभि
रध्यायैः रिद्धावोदंशउच्यते तत्र षष्ठेशासादादिर्भाष्यन्नो निरूप्यते प्रसंगात्सौभरेराख्या

एवंविधानेकगुणाः सराजपरात्मनिब्रह्मणिदः सदेवे क्रियाकलापैः समवाहभ
क्तियया विरिंचादिरयोश्चकार २५ सुकः अथास्वरीषस्तनयेषुराजं समानशी
लेषु विष्टमधीरः वने विवेशात्मनिवासदेवेमनेदयतधस्तगुणप्रवादः २६ इत्ये
तत्प्राणमाख्यानं चं वरीषस्यभूपतेः संकीर्तयन्ननुधायन्मक्तो भगवतो भवेत् २७
इति श्रीभागवतेनवमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ सुकः विष्णुः केतमानुशंभुरस्व
रीषस्ततास्त्रयः विष्णाट्टषट्शोभूतस्तुत्रस्तुरयीतरः १ रयीतरस्याप्रज्ञसभा
र्यायांतंतवेर्यितः अद्विराजनयामासव्रस्यवर्चसिनः सत्तान् २॥

मांथात्तनयोपते १ तंतवे सन्तानार्थे अंगिरसाजनिताः पतेरयांतरस्पदे प्रसूतत्वेन
यांतरगोत्राः सन्तः अंगिरसावीर्येण प्रसूता दंगिरसाश्च २

श्री.
भाग.
नयी.
१६

पुनरपि रथांतराणां मनेषां जातानां प्रवराः सुखाः स्मृताः यतः क्षत्रोपेताः ब्राह्मणाश्च
 रथः १ तदेवं मनोर्देशस्तु पुनरुपपन्नं कविश्रवितं कृतं तत्र वंशप्रवर्तकौ कर्तृमादीनां च स
 ज्ञानां वंशास्तारुतम्याः रुमेणोक्ताः इदानीमतिविततमिदं कोर्वंशमाह जवतस्तिमादि
 नायावत्सोमवंशप्रस्तावः द्युतं कुर्वन्ते मनो ब्राह्मणान् जज्ञप्रशयां जनयामास दशपुत्रा
 निति पूर्वोक्तवाङ्मयाभिप्रायेणोति द्रष्टव्यं पुत्राणां शतं ज्येष्ठाः ५ आर्यावर्तः पुण्यभूमि

एते क्षत्रप्रवृत्तौ पुनस्तान्तिरसाः स्मृताः रथोतराणां प्रवराः क्षत्रोपेतादिजानयः
 १ तदवस्तु मनोर्जं ज्ञेयं कृत्वा कृत्वा ततः तस्य पुत्रशतं ज्येष्ठो विकृतिनिमित्तकः ५
 तेषां पुत्रस्तदभवत्तया वीवर्तन्त्यपान्त्यं पंचविंशतिपश्चाच्च त्रयोमध्येः पेरन्तः ५
 सप्तकदाष्टकाश्चादृशत्वाः स्तुतमादिशत मांसमानीयतां मेध्यं विकृते गच्छे
 माचिरं तथेति स्वने गताः स्तुताः क्रियाहेणा च शान्तो बुभुक्षितो वीरः शशेवा
 ददपस्ततिः ७

मयो दिव्यदिर्गयोः तस्मिन् स्तुतास्तु सप्तपयैः तस्यैव भागेन पंच
 विंशतिर्नृपा अभवन् हेनूपतयेऽपश्चाच्च प्रविविंशतेः मयो तमेष्टा स्वयः अपरे तत्र ग्रम
 वृद्धि एतान् राक्षसं ५ विकृतिरेव शाणादृशति विप्रुवेत्यति तव हेतुमाह सप्तकदे
 ति चतुर्भिः ६ क्रियाहेणान् शाश्वतान् आदयत् अभक्षयत् ७ ॥

1013
तदुक्तं सिद्धः प्रोक्तं एव यथा द्रोचि तसंस्काराय ८ तत्कौविधिः सदाचारो येन ते १ सतश्चाक्रः या
जकेन दसिष्टेन राजभोगे विरक्ता योगी सन् तेन योगेन कलेवरं तत्कायत्परतत्तदवाप ॥ शा
सतपालयनद्विमीजे ॥ दैत्यपुरं सजपात पुरं जयं द्रोवाहो सेति श्रद्धादः ककुदिस्यिततात

शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तदुक्तः यो दितः प्रोक्तं एव यथा द्रोचि तेन दकर्मकं ८ ता
तापुत्रस्य तत्कर्म यथाभिहितं नृपः देशानिः सारया वाससते तत्कविधिं रुषा १ सत
विप्रेणा सवादेन जकेन समाचरत तत्का कलेवरं योगी सतेनावापयत्परे ॥ पित्रं पुप
रते भ्येत्य विवृत्तिः पृथिवीमिमां शासदीने हरियज्ञैः शशाद इति विवृत्तः ॥ पुरं जय
स्तस्य सतश्चाक्र इति रितः ककुत्स इति वापुक्तः पृथुना मानिकर्मभिः १ कृतां
तत्रासीत्समरो देवानां सह दानवैः पार्लिग्राहो हतो वी
रो देवैर्देवपराजितैः ॥ ॥

ककुत्स इति वशाशादसतस्य त्रीणि नामानि तत्कर्मनिमित्तानि १ तानि ववाच वयानशादा
कृतात इति समाभिः कृतं विचमन्नेयतीति तथा पार्लिग्राहः सहायः १

श्री.
भाग.
मदी.
१७

1019
इंद्रोद्यदिममवाहनं स्यात्तर्हि देवान् न हं निष्पायीति न वाहनं ते हतः संनिक्षेपतायातदने
गोऊर्वा निस्सौर्वेयनातस्सवाहनतायमसाहृषोवमूचेत्यर्थः ॥ १५ ॥ येभिस्सुखेयपुस्तानयमं
दर्शयिते स देवानेव भूतैरनयदित्यर्थः ॥ तच्च दृष्ट्वा च मे उडुबुः समालयपाताले ॥ १६ ॥ इति

वचनादेव देवस्य विस्मयविशालमनः प्रथमं वाहनं ते हतस्तस्मै वभूवेन्द्रो महावृषः ॥ १५ ॥ स
सुनक्षो धनुर्दिव्यमादाय विशिखान् शितान् स्तुयमानः समारुह्य ययुस्तक ऊर्ध्वस्थितः ॥
तेजसाप्यायतो दिस्सोः पुरुषस्य परात्मनः परीक्षां दिशि देवानां मरुता तत्रिदशैः ॥ १६ ॥
तेजस्य चाभूत्सयने तमुलं लोमहर्षणं यमाय भूतैरनयद्वैतायेति ययुस्ते ॥ १७ ॥ त
स्मै पुपाती निभुवं पुगांताग्निमिवेहोने विस्मरे उडुबुदेत्पादयमानाः समालय ॥
जित्वा पुवंथनं स भूयस्त्रयस्त्रयपाताये प्रत्यगच्छन् राजर्षिरिति नामभिरारुहताः ॥
पुरंजमस्य पुत्रो भूदनेनास्तत्सतः ॥ १८ ॥ विष्णोर्ध्वस्थितश्चंद्रोऽपुवनाच्च श्रुतस्ततः ॥
शावस्तिः शावस्तिः तोयेन शावस्ती निर्ममेपुरी कुरुक्षेत्रे शावस्तिस्ततः ऊर्ध्वलयाश्च

कः ॥ १॥

तैः कर्मभिः पुरंजयादिनामभिरारुहतः पादांतरैश्चाहृत इत्यर्थः ॥ १९ ॥ शावस्तिः शावस्त
सपुत्र ऊर्ध्वलयाश्च अपवधुधमार इति व्यातः ॥ २० ॥

तत्रकारणमाह सतानामैकविंशत्यासहस्रैर्दतः सनूदतवान्पुंभुमारशतिवेति चकारस्मानयः
 २२२५ अथतेस्मानिर्जन्मात्कुशास्यः २१ भार्याणांशतेनसह अथपुत्रार्थमिद्रेवमामिद्विवर्तया।
 मासस्तेत्यामर्थ २६ तर्षितः तर्षितः सनूजलार्थप्रदिष्टः मंत्राभिमंत्रितेजलेपत्तौदेयंस्वयंययो २७

यः प्रियाधसतेकस्पुंभुवामासुरं वली स्त्रिताः कविंशत्यासहस्रैर्दतः २२ पुं
 भुमारशतिः स्त्रातस्तत्सतास्तेवजजलः पुथोर्मुखाणिनासर्वत्रयपवावशेषिताः २३ द
 वास्यः कपिलास्यमशस्यतिभारत दृढांश्चपुत्रोदपथोनिर्जन्मस्तत्तः स्मृतः २४ व
 द्येणाथोर्जिह्वमसकृशास्योयास्यनजित सनूमास्योभवत्समोनपयोवनेगताः भा
 र्याशतेननिर्विसरस्योस्पृष्टपालवः ३३ तिस्रवर्तयोचक्रुर्देहीतेससमाहिताः २५ रा
 जातयत्तसदनंश्रविष्टोनिशितर्षितः दृष्टाशयानानिप्रोक्तामयौमंत्रजलेस्वयं २६ उन्नि
 तास्तेनिशाम्पायबुदकंकलशंप्रभो प्रपन्नः कस्यकर्मदपीतंपुंसवनंजलं २७ राज्ञापि
 तंविदितायईश्वरप्रदितेनते ईश्वरायनभश्चक्रुर्होदैववलंबले २८ ततःकाला
 उपादृतैर्जतिनिभिद्यददितां पुत्रंवाचस्पतनयश्चक्रवर्तीजजानह २९

बुदकंनिरुदकंपुंसवनंपुत्रोत्पत्तिकारणं २९ अहोदैववलंबलेवलंबलेनकदितिवदंत ईश्वरा
 यनमस्कारं चक्रुः ३० ३१ ॥

श्री.
भाग.
वही.
१८

अयंकंभासति यासतीति ३: वितैविप्रैरुक्ते सतिनसासिष्णामारचितं रंशो मांथाता हेवत्समारो
दीरिति वृत्तदेशिनांतर्जनीशुखदशवित्यर्थः ३१ तस्य पिता पुवनासो भिन्नकृत्तिरपिनम
मारकिंत कालांतरे सासिद्धमनगात् ३२ मांथातर्महिमानमारु वसुदसुरिति षड्विः ३

कंथासति क्रमाशेयं ससुरोदयते भृशं मांथाता वत्समारो दीरितीशो देशिनी मुखे ३१
नाम मारपिता तस्य विप्रदेव प्रसादता पुवनासोऽयतत्रैवतपसासिद्धिमनियात् ३२
वसुदसुरितीशोसाविदेयसमतस्यै यस्यात्र संतिसुदिग्नादस्य वोरवणादयः ३३
योवनासोयमांथाता चक्रवर्तिवनिः प्रभुः समुदीपवती मेकः शाशासाच्युततेजसा
ईजेचयसंकातभिरात्मविद्विरिदक्षिणः सर्वदेवमयदेवसर्वात्मकमतीदिय ३४
द्वयमेवोविधिर्योयजमानस्तथातिजः योमादेनाश्रकालश्च सर्वमेतयदात्मक ३५
यावत्सयं सुदेति स्यावचंद्रोति विहति सर्वतद्योननायस्यमांथातः क्षेत्रमुच्यते ३६

गदिसमन्यसात्मांथातर्दस्य वधुदियाः कपिताः ३७ ससंति अतं रंशोयस्य वसुदसुरिति
नाम विद्यते समांथाता अवनी मेकः शाशासाच्युतरेयानयः ३८ अच्युतस्य तेजसाप्रभु
तेन तेजसि वि ३९ आत्मविदपितः यज्ञविसमीजेतमेव विशिनष्टि सर्वदेवमयमि
तिसाईन ४० अति तिहति अलंगवति ४१

४२ ४३ वसुदेव सापत्नीः पुत्रांश्चाह ४४ पौत्रवीत्येकादशभिः ४५ कौसल्यामहा ४६ ॥ अष्टम
 सुमित्रार्त्तनय लादीशमीकात्सदाभिनी कंकणकर्णिकायां वैश्रुतयामजयावपि ४७
 पौत्रवीरोहिणीमद्रामदिगोचनाइला देवकीपुत्राणां सप्तम्यश्विनकडुंभे ४८ वल
 गदेसुगोचोचुर्मदविपुलभवं वसुदेवत्तरोहिणीमद्रामदीनुदपादयत् ४९ सुभद्रा
 मद्रवाहश्चुडभदोभद्रपवच पौरवास्तनयास्येतेभूतयाद्यादशमभवत् ५० नुदोपेना
 दोक्तकशूराया मुद्रिरात्मजाः कौशल्याकेशिनेतैकमसूतजलनंदनं ५१ सचना
 याः सुतायास्तदस्तदेमागदादयः ५२ नायाशुरुचकादीमडमुत्पानजीजनत् ५३ द्रिष्ट
 शोष्टतदेवायासकश्वानकडुंभेः शांतिदेवात्मजा राजनुश्रमप्रतिश्रुतादयः राजा
 नः कल्पवर्षाया उपदेवास्तदादश वसुदेवसुवंशाया श्रीदेवायास्तषट्सताः ५४
 देवरक्षितया लब्धातवचात्रगदादयः वसुदेवः सुतानष्टावा दथे सहदेवया पुरुवि
 श्रुतमुत्पानस्तसादाहर्भोवसुनिव वसुदेवस्तदेवक्यामष्टपुत्रानजीजनत् ५५ की
 तिमेतंसुषाणंचभद्रसेनसुदारथी ५६ जज्ञेसंमदेनंभद्रंसेकषणामदीश्वरे अष्टमस्तत
 योरासीत्सयमेवद्विकिल सुभद्राचमहाभागातवराजमितामही यदायदादिया ५७
 स्तस्वयमेवासीत् नत ५८ मेस्यदयोर्हृदयपापनः तदातुभगवानोशआत्मानंरजते ५९
 कर्मादिनाहेतुनाताभ्यांजनितोवायतोसौहरि ६० तदेवापपादयतिद्वेतिविभिः ६१

श्री.
भाग.
नदी
६५

ईशस्य मायानियंतुः परस्मात्संगस्य दृष्टः साक्षात्तः आत्मनः सर्वगतः । न ह्येभूतस्य मा।
या विनोदं विना जन्मनः कर्मणा वा हेतुः संभवतीत्यर्थः ५५ किंच यस्य माया चेष्टितं प्रसौजी।
वशात्तु ग्राहकस्य कृतः कर्मादिपारतंत्र्येण जन्मनादिसंभवः अनुग्रहमेवाह हियस्याते देवा।
स्थिता दयस्वते प्रलये लीनोपायेनोत्सृज्यमानं यत्संभवात्तदुपादिसृष्ट्यादिना यमादिसंपादने
तात्तुग्रहः तथा आत्मलाभाय मोक्षाय चेष्यते तत्र हेतुः तेनैव श्रूयमाणेन तस्मात्सिद्धौ हेतुः

न ह्यस्य जन्मनो हेतुः कर्मणो वा मत्तैपते आत्ममाया विनेशस्य परस्य दृष्टरात्मनः ५५
यन्माया चेष्टितं प्रसाः स्थित्यन्तस्य पयाय हि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय चेष्यते ५६
अद्वोदिणीनां प्रतिभिरस्त्रैर्नृपलोनैः सुखयाक्रम्यमाणायाम्भाराय कृतो यमः
५६ कर्माणि परिमेयानि मनसापि स्त्रैश्चैवः सहस्रं कर्षणं शक्रे भगवान्मधुसूदनः
५७ कलौ न निष्कलानोऽः त्रिशोकतमोऽनुदं अनुग्रहाय भक्तानां संप्राप्य तनो यशः ५८

५५ तस्मात्चेष्टितेभूमेरनुग्रहस्याह अद्वोदिनीन विविधाभ्यां अभाराय भारपरिहाराय ५६
स्त्रैश्चैवैरपि मनसापि परिमेयानि अविचर्यमाणं कर्षणं सहितं शक्रे ५७ संकल्पमात्रेण
एव भूभारहरणं समर्थं स्यापि कर्मकराणां यशोवित्ताद्वारा भक्तानुग्रहार्थमित्याह क
लाविति द्वाभ्यां ३ः त्रिशोकतमोऽनुदतीति तथा तदुपशोभतनोत् ५८

1019

1020.

102

श्री.
भाग.
नदी.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय नमः ॐ गुणाय गुणानां वासुदेवाय नमः ॥ निधिं तमहं शर
णाया मिपरमानेदमाथवं विप्रणाष्टभिरथायैर्वैवसतसुतानयः न० मेरुससक्तोतिप्र
संगाववितन्वते २ एवमुक्तोष्टमस्कंधे सद्धर्मः सत्त्वशोधकः कर्तृपालकवज्रादिमना
दीनो निरुपणोः ३ सद्धर्मे सुद्धसत्त्वानामंतयंगोशसक्त्या सूर्यसोमान्वाद्यानैरध

परीक्षित उवाच ॐ म
क्तानि शुतानि मे वीर्या
कृतानि च १ यो सोसा
उच्चरः ज्ञाने यो नीतक
स वै विवसतः पुत्रे म
स्तस्य सताप्रोक्ताः स्वा
वंशं पृथग्ग्रस्यानंशा
स्वमहाभागानि तेषु
भविष्याश्च भवंत्यतनाशये

नेतराणि सर्वाणि तयो
एपनतवीर्यस्य हरस्तत्र
सुव्रतो नाम राजर्षिर्देवि
स्याते लेभे पुरुषं सवया
बुरासीदिति श्रुते तना
ऊप्रसुखान्तरपाः ३ ते
बुचरितानि च कृतं य
शुषतां दिनः ४ यभूताय

कः परमं धर्मं विव
हः प्रोवाच भगवान्

नासंगतो न्यते ५ तत्र चात्र योद
शभिरथायैः सूर्यं वंशानुवर्णते एकादशभिरथायैः सोमवंशस्ततः परैः २ तत्र त
प्रथमेथायैर्वैवसतसुतानयैः सोमवंशप्रवेशोक्तौ सप्तमसोम उच्यते ६ उक्तानुवादसु

वर्कं विवसतम नोर्वश एकेति मन्त्रं तस्मिन् पीति पंचभिः ५॥

दशैः नांपत्नीसदसाणां भार्यायुतरेप्रत्येकं संहंतलत्तमिमेवंतासपुत्राणांदशालत्तसदसाणि
 जनयामासष्टयुग्मवाःष्टयुकीर्तिःष्टयुग्मवाश्चादयवदप्रधानाःश्रेष्ठायेषांतेषांमध्येपंचश्रात्म
 जाश्रासनंष्टयुग्मवादेष्टपुरुजिदिति भार्याभयदेवैकभार्य्यसर्वेव्यापतेर्जामेवसापुत्रस्य
 तद्भयमेवपुत्रप्रदेशभवदितिदर्शयन्नाह मायचलितिति ३५ यदि सपत्नी सान्ततर्हिस्नुषेयंयु

दशालत्तसदसाणिपुत्राणांतासजीजनन्त तेषांत्वष्टप्रधानानोष्टयुग्मवस्तुश्रात्मजः ३५
 धर्मोनामोशानास्तसदयमेथशतस्ययाद तत्सतो रुचक्रस्तस्यपंचासन्नात्मजाःष्टयु
 रुजिदुक्करुकेनष्टयुग्मामयमंजिताः ३५ ज्ञामचक्षप्रज्ञाप्यमोभार्याशेव्यापतिभया
 त नाविदच्छत्रभवज्ज्ञाज्ञां कनामहारपीत ३५ रथस्यानोनिरोत्सादशेव्यापतिममर्षि
 ता केयेऊदकमत्स्यानस्थमारोपितेतिवै ३५ स्त्रियातवेत्पभिहितैस्मयेतीयतिमद्रुचे
 त अदेवव्यासपत्नीचस्त्रयामेयुज्येत्कथं जनयिष्यसियंरातितस्ययमुपपुज्यते
 न्नसोदंततर्हिसेदेवाःपितरपवच ३५

मेनापि नत्तेतदस्तीत्याह ३५ असपत्नीचेति ३५ प्रतिभयव्याकलाग्राह जनयिष्यतीतिभा
 र्याभयप्रकेपमानुसिन्नसर्वांगसराजःप्राणसंकटमालोक्यानुकंपितास्तेनपूर्ववद्दका
 लमारायिताविषेदेवापितरश्चतथास्तित्यनुमोदम् ततश्चदेवतापसादेनजनयिष्या

२५
 ३५

श्री.
भान.
टी.
११

प्रतिवचनमुहूर्तगुणेनचनिवृत्तरजसापिशौव्यागर्भधाने तस्यचमद्विपराशरादिभिःरुक्तः
यथोक्त भार्यावश्यास्येकेविद्विष्यमयवास्ताः तेषांनस्यामवःश्रेष्ठःशौव्यापतिरभूत्प३।
ति १८ इतिनवमेत्रयोविंशः ११ चतुर्विंशोविदर्भस्यपुत्रत्रयसमुद्भवः वशानानामावाःप्रोक्ता

शौव्यागर्भमधात्कालेकमारसेष्वेवमं सुविदर्भइतिप्रोक्ताउपयेमेस्त्रयोसंती १८.१
तिश्रीभागवतेनवमस्कंधेयदुवशावकायनेत्रयोविंशोऽध्यायः ११ शुक्रउवाच तस्या
विदर्भोजनयन्त्रौनाम्नाकृष्णकथौ त्रयोयोरुपपादंविदर्भकुलनेदन (रोमपादसु
तोवभ्रवश्रोक्तिरुपायत कृष्णकलतनस्तस्माच्चैद्विषपादयोत्पत्ताः २ कृष्णस्यकु
तिपुत्रोभूद्विस्मयायनिर्वृतिः ततोदृशाहीनामभूतस्यव्यामःसतस्ततः ३ जीमूत
विकृतिसप्तस्यस्यभीमवधस्ततः ततो नवरथःपुत्रो जातोदृशरथस्ततः ४ करंभिःश
ङ्गेनपुत्रोदेवराजस्तदात्मजः देवसूत्रस्ततस्तस्यमधुःकुरुवशादनः ५ पुरंदेवस्तनोः
पुत्रस्तस्यापुःसाततस्ततः भजमानोभजिर्दिव्योवागिहृदयर्थोयिकः ६ साततस्य
सतोसममदभोजसमारिष भजमानस्यनिस्तोविःकिंकणोष्टिरेवच

रामकृष्णोद्वावधि ॥ वैषादयःदमचोषादयः २ ततोदृशरथावकृतिःपुराणोनरादेवमा
दिर्विशेषोदृष्टः ततःकुरुवशादनः ५ पुत्रोपुत्रःपुरुदोत्रः ६ महाभोजस्येवसममारिष

२. पुत्रोपुत्रः

द्वितीयं स भजमाने सर्वशमाह शूरो विहरयादिति भजमानाच्च विहरयः पुत्रो भवत विहरया
 च शूर इति पराशरादिवचनात् एषु विहरयाया इति पूर्वोक्ता चित्रयात्मजा हि हरयात् २५ दे
 वमीठस्य यः शूरो ना स पुत्रः तस्य देवमीठो ह्यदीकसो वसतः यथा ह पराशरः तस्यापि कृतवर्मश
 तथ न देवमीठमायाः पुत्रावभूवुः देवमीठस्य शूरः शूरः सापिमा विषानामपत्यं भवत २५ तस्या

शूरो विहरयादासीद्भजमानः स नस्तनः सिनिलस्य तस्य भोजो ह्यदीकस्तस्यो मतः २५
 देवबाहुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सताः देवमीठस्य शूरस्य मारिषानामपत्यं भूते २५ त
 स्यात्स जनयामास दशपुत्रानकल्पमात वसुदेव देवभागो देवश्रवसमानकं २६ स
 येषामकंकं कंशमीकं वत्सकं कंकं देवउंडुभयोने इरानकायस्य जन्मनि २७ वसुदे
 वं हरेः स्यान्वदत्पानकउंडुभिं एथाच श्रुत देवाच श्रुत कीर्तिः श्रुतश्रुवाः २८ राजाधि
 दवी चैतेषां भगिमाः पंचकन्यकः कुंतेराष्टुः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य एथा मदात् २९ सापि
 उवांससो विद्या देवहूती प्रतीषितात् तस्य वीर्ये परीक्षा यमाज्जहा वरविंशुचिः ३० ॥

वामो दशपुत्राने जनयद्वसुदेव पूर्वानिति २५ २६ ज्ञानकाश्च नेडः २७ हरेः प्राडर्भावस्य स्यात्
 ने २८ एथाया कन्यका वस्यायो कर्णोत्पतिप्रकारमाह कुंतेरिति पंचभिः कदाचिद्ब्रह्ममागतं
 उवांससं एथापरिचर्यादिना तोषयामास ततश्च सा तस्माद्देवहूती देवाज्ञान
 हेतुविद्यामवाप तदाह सापीति ३० ॥

३५
५०

श्री.
भाग.
नरी.
५५

देवमयागतेवीक्ष्यतामह प्रतिघातेपरीक्ष्यतेमयाविद्याप्रसक्तानततयाकंचित्कार्यमित्यभि
संधिनाप्रतोयाहीत्येवमुक्तोरस्मिन्वाच अमोक्षदेवदर्शनमिति ॥ कमाहमितिचेतसाह यथा

तदैवोपगतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा प्रत्ययार्थं प्रपुक्तामेयाहिदेवत्पमस्वमे ॥ अ।
मोक्षदर्शने देवि प्रायत्सेत्त्वयि चात्मजे यो निर्ययात्तु उषेत कर्ता हं ते समध्यमे ॥ ३॥ इति
तं स्यात्स प्रायाय गभं सूर्यो दिवं गतः सद्यः कुमारसंज्ञो द्वितीय इव भास्वरः ॥ तस्मात्
जज्ञदीतो ये ह्यक्रांतो कस्य विभ्यती प्रपितामिह स्ता सुवादपां दुर्वै सत्यविक्रमः ॥ ३४ ॥ शु
तदेवात्त कात्त वीक्ष्य शर्मा समग्रहीत यस्यामभूदंतव क्रमरापि शमोदितस्ततः ॥ ३५ ॥ के
कयोष्टुष्टकेतस्य शुतकीर्तिमविंदत संतर्हनादयस्तस्याः पंचासत्कैकयास्तताः ॥
जायि देव्या मावतौ जयसेनो जनिहृद् दमवो मये दिराजः शुतश्रवसु समग्रहीत ॥ ३६ ॥
सुपालस्ततस्तस्याः कथितस्तस्य सभवः देवभागस्य कंसाया विव्रकेतु हरहृत् ॥ ३७ ॥
केसवस्यो देवश्रवसः स्ववीर्यशुभास्तथा कंकायामानकानातौ सत्यनित्यरुजिता ॥ ३८ ॥
या ॥ ३९ ॥ संजयो राष्ट्रपालो बह्वपुत्रमेषाणादिकान् हरिकेशादिराणातौ शूरभूमावश्या
मकः ॥ ४० ॥ मिश्रकेशो मस्य सिरहकादीन् तत्कस्तथा तत्पुष्करशालादीन् दूर्वादीन् हरिकेशा
योनिर्न उषेत तत्तथा हं कर्ता करिष्यामीति ॥ ३९ ॥ शुवंसो विंदानुविंदौ ॥ तदेवं वसुदेवस्य भ
गिनीनां पती सुश्रान्ता तद्वात्त एण नवानां पतीः पुत्रांश्चाह देवभागस्येति नवभिः स्त्रो॥

३५
३६
३७
३८
३९
४०

॥ १५ ॥ सुदुष्पंतः स्ववंशोपे स्ववंशं ॥ १० ॥ यमस्य सदसृजित आत्मजः ॥ सोहं जैर्महिष्मान्म
दिष्मतो भद्रसेनकः तस्य उर्मदो यनकश्चेति दौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य ननकः कृतवीर्यादयश्च ता
सत्तराज्ञेन यत्पस्य निरूप्ये हि सरुततः प्रजामदादशरथो येन लेभे प्रजः प्रजाः ॥ चत
वंगो रोमपादात्पुलादस्ततस्ततः हृदयथो हृदयकर्म हृदयानुश्चतस्तता ॥ आया
हृदयनास्तस्माज्जयद्रथ उदास्ततः विजयस्तस्य संभूतं ततो धृतिरजायत ॥ ततो ध
तत्र तस्तस्य सत्कर्मो धिरथस्ततः यो सो गंगा तटे क्रीडन्मेजुषां तर्गतं शिशुं ॥ १२ ॥ जंप्ता ॥
पवित्रं कानी नृनेरपमो करोत्सतं हृषसेनः स्वतस्तस्य कर्णस्य जगती पते ॥ इहो
श्चतनयो वधुस्तस्तस्मात्प्रजस्ततः आरव्यस्तस्य गांधारस्तस्य धर्मस्ततो धृतः धृतस्य
उर्मदस्तस्मात्प्रचेताचेत संशतं स्नेहापि पतयो भूवज्रदीवी दिशि माश्रिताः ॥ १५ ॥ त्व
मोश्चस्ततो वक्रिर्वक्रैर्भागी यभाजमान् विभाजुस्तस्ततो सापिकरं यम उदारधीः मरु
तस्तस्ततो पुत्रः पुत्रपो रवमनभूत उष्पंतस्वपुनर्मेजे स्वराज्यं राज्याशु कः ॥ यया ॥
तेर्मष्टपुत्रस्य यदोर्वंशं नरधम वर्णायामि मदा पुण्यं सर्वपापहरं नृणां यदोर्वंशं न
रः श्रुता सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णो भगवान्परमात्मानराकृतिः ॥ यदो सदसृजि
त्कोष्णलो रिपुरिति श्रुताः ॥ १६ ॥ सुनवस्तत्र शातजित्प्रथमात्मजः ॥ मदादयो चो
एव हयो हृदयश्चित्ततस्तताः धर्मस्तस्मै हृदयस्ततो नेत्रः कुंतेः पिता ततः ॥ सोहं निरभवत्क
रोयनकस्यात्मजाश्चर्यः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ तेर्महिष्मान्मद्रसेनकः उर्मदो भद्रसेनस्य यनकः

१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

श्रीः
गण-
नरी-
५

अनष्टमविनाशं वित्तये न जया विधं स्वरणं यस्मिन् अक्षयं वृद्धं स हि विषयं बुभुजे ३५ औ
वैमते जसा सगरेणोपसृप्तमिमर्षः ३६ तेषां तालजं च पुत्राणां तेषां तस्य मयोः पुत्रशतं हस्तिर्मे
ह्येयस्मिन् यतो मयो ह्यस्य दोशहेतोः ३७ ३८ चतुर्दशमहावत्तानि तज्जातिश्रेष्ठानि यस्मिन् ३९

अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तदीपे सरोभवत् दाता त्रेगावरे वंशात्मा मयोगमहापुणः ३३
ननूनेकांते वीर्यस्य गतिर्यासं निपायिवाः अर्जुनं तपो योगश्रुतवीर्यजयादिभिः ३४
पंचाशीतिसहस्राणि स्याद्वाहतबलः समाः अकरोदज्जुनो राज्यं हरिचैवान्वहं सरत् ३५
अनुष्टुबितस्मरणो बुभुजे ह्ययं वृद्धः ३६ तस्य पुत्रसहस्रस्य पंचैवोर्वरिता मये जय
धनः सूरसेनो ह्यमोमधुरजितः ३७ जयधुजा तालजं च स्य पुत्रशतं त्वभूत् तत्र
यतालजं चाप्यमोर्वते ज्ञोपसंयुतं ३८ तेषां ज्येष्ठो वाति होत्रो ह्यस्य पुत्रो मयोः स्युतः ता
स्य पुत्रशतं तासीं हस्तिज्येष्ठयतः कुले माधवा ह्यस्य यो राजन्मादवाश्चेति संज्ञिताः य
उपुत्रस्य वक्रोष्ठोः पुत्रो ह्यजिनवोक्तः ३९ आदितो तोरुश ऊर्वस्तस्य चित्ररथस्त
तः शशविं उमहायोगी महाभोजो महानभूत् ४० चतुर्दशमहावत्तश्चक्रवर्त्तप
राजितः तस्य पत्नी सहस्राणां दशानां स मरायणाः ४१

तानि च मार्केडेयपुराणे वर्णितानि गजवानिरथस्त्रीषु निधिमात्मा वरदुमाः शक्ति
पाशमणिश्च त्रिविन्नामानि चतुर्दशेति ४१

ततः सोमदत्तात् भूरिभूरिश्रवाः शलश्चेति त्रयः ॥ रामोज्जामदशः दाशकमायामिति उपरि
चरस्ववसो वीर्येण मत्स्यगर्भा इत्यत्रा कन्या दाशः कैवर्तेः पालिता अतो दाशकमेति प्रसिद्धा
यांसत्यवत्पां ॥ नाम्ना तत्समननाम्ना चित्रांगदेन गंधर्वेन पुद्गेन दत्तः यसां सत्यवत्पां शत
सोमवंपोकलौ नष्टं कृतादौ स्यापयिष्यति बालीकात्सोमदत्तो भूरिभूरिश्रवास्ततः ॥ ८
शलश्च शतनोरामी जंगायाम्भीष्म आत्मवान् सर्वधर्मविदां श्रेष्ठो महाभागवतः कविः ॥
वीरपूया प्रणीयेन रामोऽपि पुथितोऽपि तः शतनोर्दाशकमायां जज्ञे चित्रांगदः सुतः ॥
विविच्रवीर्यश्चावरो नाम्ना चित्रांगदो दत्तः यसां पराशरात्सात्ता दवतीर्णो हरेकला ॥
वेदगुप्तो मुनिः कृत्वा यतो हर्मिदमध्यागो हितास्वशिष्या मेलादीन् भगवानादरायणः ॥
मह्यं पुत्राय शान्ताय परं पुत्रमिदं जगौ विविच्रवीर्यो यो वाहकाशिराजसतेवलात् स्वयं ॥
वराडपानीते अं विकं बालिके उभे ॥ तयोरासक्तस्य दयोऽप्युज्जीतो यत्समाणा मृतः ॥
अप्रजस्य वै भ्रातृमात्रोक्तो वादरायणाः धृतराष्ट्रं च पांडुं च विडरवाप्यजो जनतं गाथा ॥
धोयोऽष्टतराष्ट्रं सजज्ञे पुत्रशतं तत्र उर्यो धनौ ज्येष्ठोऽः शलावापिकम्पका शायान्ते ॥
प्रहास्य सर्वमेव वेदागुप्तायेन यतो हं जातेः इदं श्रीभगवतं वा ॥
स्वयं वराक्षीणा वलाडपनीते ॥ ११ ॥ मात्रसत्यवत्पा उक्त इति निषेधाभावमाह अपनि
लिख्य देवादुरुप्रपुक्तात् अत्र मतोऽपि दिवचनात् ॥ १२ ॥ शलानामकम्पका वनजं अरण्ये

२
३
४
५
६
७
८
९
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

३८ प्रसंगा

पश्चादस्त्राभ्यां शस्त्रिभ्यां पंचभ्यो युधिष्ठिरादिभ्यां च भवत २८ तथा परेव भार्य्यं तरेषु का।
स्ये पाभी मस्य भार्य्यं तस्यां तनोभी मात्सर्वगतो नाम पुत्रो भवतीत्यर्थः २९ उत्पूर्णा नाग
यिह

वा. वै
प्र. ३१
५५

तथा धर्मानि लैर्देभ्यो युधिष्ठिरसुखास्तयः नृजलाः सहदेवश्च माद्र्शं नाम तपस्वयोः २९
द्रौपद्यां पंचपंचेभ्यः पुत्रास्ते पितरौ भवत युधिष्ठिरात्पतिविंध्यः श्रुतसेनो ह कोदरात् २९
अर्जुना कुरुति कीर्तिं क्षत्रशतानी कुरुना कुरुतिः सहदेवसुतो राजः श्रुतकर्मा तथा परे २९
युधिष्ठिरात्तपो रव्यादेव कोथवरोक्तकः भीमसेनादिदिवायां कात्यां सर्वगतस्ततः
सहदेवात्सहोत्रं विजया स्तुतपां वैतौ कवे एष मरणं नृजलो निरमित्रं तथा च नः २९
पैरावतसु लूपां वै सतायां वधुवाहनं मणिपूरयतो सोपितसत्रः पुत्रिकास्ततः २९ त
वतात्सु भद्रायामभि मसुरजायत सर्वातिरथ जिहोरुत्तरायत तो भवान् २९ पां
रिदीणो पुंरुषुद्रौर्ब्रह्मास्ते जसा ते वक्रस्मात्तुभावेन सजीवो मोचितो तकात्
ते वसे स्तनया स्तात जनमेजय पूर्वकाः श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेन श्रवीर्यवान् २९
जनमेजय स्ता विदिता तत्तुका त्रिधने गत सर्पाते रुदया गात्रो सहाय्यतिरुषानितः
३५ काश्यपेयं पुरोधाय तत्र रं रं गमेथयाह समंतात्स्थिर्वी सर्वो जित्वा यत्पतिवाधरेः २९

कन्यायां मणिपूरपतेः सतायां पुत्रिका धर्मेण दत्तायां वधुवाहने मसूत अतस्तस्य त्रः स
त्रपितः पुत्रिकास्तत इत्यर्थः २९ ॥ ३५ तत्र संज्ञं पुरोहित कृत्वा ३५

३८ प्रसंगात्सौभरेष्वरितमाह तेषामितियावत्समातिः तेषां स्वसारः सोपातः कर्माः ननु महाता।
 पसस्पृजतो विवाहप्रसंगः कथं वा जज्ञे राजकमावविरेत ३९ नृपं सोपातारं ४० सोपि सोपाता
 स्वयं वरे कामं गृह्यतामिह सविप्रः स्त्रीणां मप्रियमो विविंस्तेनाह प्रयुक्तस्तथात्मानं साध।
 विध्यामीति व्यवसितः निश्चितवानिति द्वयोरनयः अप्रियते हेतुः नरवो वृद्धः ४१ वलीभिर्मु

शशविंदोऽदितरिविंदुमत्तामथात्रपः पुरुजत्समस्वरीषमुबुजं देवयोगिनं ३८ तेषां
 स्वसारः पंचाशत्सौभरिर्विरेविभो यमुनांतज्ञेलेमप्रलपमानः परंतपः ३९ निर्धृतिं
 मोनराजसवीक्ष्यमैयुनधर्मिणः जातस्य हो नृपविप्रः कन्यामेकामयाचत ४० सोपाह
 गृह्यतां वस्त्रकामं कमां स्वयं वरे सविचिंसाप्रियस्त्रीणां जठरोयमसन्मतः ४१ वलीप
 लितपुनक्तत्पहंप्रत्यदाहृतः साधयिष्येतथात्मानं हरस्त्रीणां मपीक्षितं ४२ किंपुन
 र्मनुजैर्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः मुनिः सुवेशितः दत्ताकर्मातः पुरम्हृदिमत ४३

क्तः पलितश्च पुनक्तः कंपमानशिराः तापसत्वादिना वात्र संमातोः मितिकृतातये तस्य प्रपंचः
 हरस्त्रीणां मपीक्षितं ४२ किंपुन र्मनुजैर्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः मुनिः सुवेशितः दत्ताकर्मातः पुरम्हृदिमत ४३
 रिति द्वाभ्यां दत्ताप्रतीकारेण ४३ ॥

श्री.
ग.
नदी.
१५

पंचशतापिराजकमाभिः साकपवकरोहृतः यथ तस्यागार्हस्थ्यं चार्णयति सशतिवतभिः व
 ह्वचशतिमंत्रसामर्थ्यमुक्तं ताभिः सहैश्वर्यमश्नित्तरेणानयः कुर्येमेप्रपाराणीयउत्तरंयतपःतस्य
 प्रियांसमृद्धाग्रनयाः परित्वदोयेषुतेषु गृहेषु तथा नानाविधेसूयंवेनेषुनग्रमलान्यंभा
 सियेषांतेषु स्वरः स्वचकथंभूतेषुसौगांधिकावाकल्हावाणांकाननानिस्तोमायेषु ५१ क
 वृतश्वराजकमाभिरेकः पंचशतावरः तासांकलिरभूद्भूयस्तदर्थेपोससौहृदं यथ
 मसाचुदपोनायंवशतितततचेतसां सवह्वस्ताभिरपाराणीयतपःप्रियानर्पपरि
 ब्रह्मेषु गृहेषु नानोपवनामलांभः स्वरस्वसौगांधिककाननेषु ५२ महार्हशय्या
 सनवस्त्रभूषणः नानाचुलेपाभ्यवदारमात्यकैः सलंकृतस्त्रीपुरुषेषु निस्पदोरे
 मेनुगाभ्यतदिजभृगवदिषु ५३ यद्गार्हस्थ्यं तसंबोदयसमदीपवतीपतिः विस्मि
 तः स्तंभमजहात्सर्वभोमप्रियानितं ५४ एवंगृहेषुभिरतोविषयानिविधेः स्वावेः से.
 वमानोनवातश्चदामस्तोकैरिवानला सकदाविउपासीनयात्मापद्मवमात्मनः दृष्ट
 दशोद्वहवाचायोमोनसंगस

ये
दृष्ट

यंभूतेषुगृहादिषुसलंकृताः स्त्रियः पुरुषाश्चयेषु
 वगांयतोदिजाश्चपदिगाः भृगाश्चवदिनश्चयेषुकथंभूतः महार्हशय्यादिभिरुपलत्ति।
 तः सन् ५५ स्तवंगव ५६ आमस्तोकैरुतविउभिः ५७ उदानोतस्याचुतापपूर्वकवान
 प्रस्थाश्चममादासकदाचिदितिसमभिः आत्मनः मनस्तोदेतौः आत्मनोपद्मवतपोहानि

वा.वे
प्र.टी
८० न

तेजःप्रसरेणघाटलास्येतस्मात् ११ अन्याप्रसिद्धविलक्षण अतिरंजितचिरेणसंभृताएकत्रसेविता १० व्यासप
कतःनारदोन्यतश्चिरीयः ११ १२ रसोसभाभूमिं यनेत्याप्रविशोत्या १३ परस्परंरुताभिर्मिश्रिताभिरेगा
नोआभाभिःकांतिभिः १४ लीलाकमलधारिणः केचिदितियथायोग्यशेषः १५ मौलौअग्रभागेमा

रत्नावलिरिवान्योन्यानानावर्णकतोगिका मुक्तावलिरिवान्योन्येकतशोभातिशाधिनी १
कौमुदीर्वाहिन्येवद्वितीयेवार्कमंडली संभृतेवातिकालेनपर्यंचेद्रपरंपरा १० ताराजल
श्वोपोधोव्यासोपरविराजते देवदिवसुराधीशःपुलस्त्योत्रविराजते ११ आदित्यश्चदेवा
नामैगिरास्तुविराजते अथास्यासि हसेनायोप्रतप्तो नभसोरसो उत्तस्योमुनिसंशर्णातदा
दाशारथीसभा १३ मिश्रीभृतादिरेजुस्तेनभश्चरमदीचराः परस्परंरुतांगाभाभासयेतो
दिशोदशा १४ वेणुदेरावतकरालीलाकमलधारिणः हवीकुमारीतशिखाःसुचराम
गामर्दजाः जटाजटैश्चकपिलाभौलिमालितमलकाः प्रकोषगालवलयामल्लिकाव
ल्यामिताः १५ चौरवक्त्रलसेवीताःस्वकौशेयावगुणिताः विलोलमेखलायाशाशा
लन्मुक्ताकलापिनः १६ वसिष्ठविश्वामित्रौतात्प्रजयामासरादरात् अर्च्यःपाद्यैर्वचो
भिश्चसर्वानेवनभश्चरान् १७ वसिष्ठविश्वामित्रौतेप्रजयामासरादरात् अर्च्यःपाद्यैर्वचो
भिश्चनभश्चरमहागणाः १८ सर्वादरेणसिद्धौचप्रजयामासभूयतिः सिद्धौचाःभूयतिचै
वकुशलप्रप्रवार्तया २०

लितमालाभिर्वहितमस्तकौशेयोयस्य प्रकोषःकरमूले १५ चौरवक्त्रलयोस्वोतरजात्याभेदः कलाधि
नःभ्रायताःकर्मधारयादप्यतिशाधिनिवाशतिः १६ १७ कुशलप्रप्रसहितयावार्तयातत्कालोचितकथया २०

1034
 सिद्धैः कृतो गमवाकादिप्रशंसामेवमदीकृतं तेषां अनिर्णयोत्तरं शुभं सभाप्रवेशादिके च वर्णयितुं सुपक्रमते ।
 सिद्धा रुचुरित्यादिना १ शुभादेन तदंशो लक्ष्यते तस्य केतवत् प्रख्यापकेनेत्यर्थः १ आशु आगच्छता विज्ञेन चोत्त
 मिति शेषः श्रेयोसिवदुर्विज्ञानीति न विलंबनमचितमिति भावः २ नीरं धोसर्गा अर्थात्ते पदेति गम्यते अतप
 वकन कैरुयोतां ३ कृष्णकाशोपयिनी पदे केसरश्चिया कनकैरिवोयोतमानो ३ कोमवासो निवासस्था

सिद्धा रुचुः पावनस्यास्य वचसः श्रोतुं सारं केतना निर्णये चोत्तमुच्यते वक्ष्यमाणं महर्षिभिः २
 नारदव्यासपुलस्त्यप्रमुरवामुनिपुंगवाः आगच्छताश्च विज्ञेन सर्वं एव महर्षयः २ यत्नामः परितः पु
 ण्यामेतोदाशरंधीसभां नीरं धो कनको यो तो या मिनी मिव षट्पदाः ३ वाल्मीकिरु ३ शुकासा
 समन्वैव कोमवास निवासिनी तो यया तस्य मां तद्विद्यामुनिपरंपरा ४ अग्रास्थितमनुत्तरं पुराण
 हीणमुनीश्वरं ययः पीनचमश्यामे व्यासमेव किलोत्तरा ५ भृग्वेगिराः पुलस्त्यादिमुनिनाया
 कमेरिता अवनोदा लकोशीरशारलोमादिमालिना ६ परास्परपरामर्शः संस्थानमृगाजिना
 लोकास्तमास्तव लयासु कमेडलधारिणी ७ तारावलि रिव व्योमि तेजः प्रसरपाटला सूर्याव
 लिरिवान्योन्ये भासिताननमेरुना ८॥

नेयेषां विमानानोतेषु निवासिनी विल्लीर्णायां सभायोप
 ब्रह्मदेशो रामादयस्तत्र ४ तामेव वर्णयत्यस्यभिः अग्रे प्रमुरवस्याने स्थिते ननुत्तरं पुराण हीणयेन तेम
 नीश्वरेनारदेष यसा जलेन पीनः पूर्णोचनश्च श्यामे व्यासमेव च अंतरोत्तरां तयोरेतराले इत्यर्थः अंतरोत्तरे
 एकं केरतिष्वप्यर्थे द्वितीया भृग्वेगिराः पुलस्त्यादिमुनिनायकैर्मरिता भूषिते सुतरेण संबोधः ५
 भृगवादीनितेषां नामानि ६ परामर्शेन संवर्धणेन तः संस्थानं निवसे स्थलानि मृगाजिनानियस्याः ८

ॐ
वा. वै
प्र. टी
७५

रसाभिमिः आश्रितानि च त्रंगानि यथा पुरवास्तवैः पुरवाभिभिः १० निरभ्ये अत एवोत्पलसेकाशे यद्यो मजतः
पतिताहृष्टिर्वर्णितपुष्पवृष्टिः स्मेयाविस्मयः २१ नृहर्तस्य चतुर्भागे ईवटिकातावत्काले पयातदकिल
२२ आश्रिताः सभातद्गतलोकाभ्येन शान्ते उपरते सति २३ दिव्ये अभितः स्वर्गस्य सर्वप्रदेशेषु कृतिर
सायने श्रीमामृतते वेदसारभूते वा २४ नमो चोभयस्मिन् स्तुत्याविधे २५ वनेपेतादृशावाकाशवर्णनं २६

1035

आश्रितो गणरासारद्वाराद्वारनचतुरा उद्धीवपुरवास्तव्यनरनारीविलोकिता २० निरभ्यो
न्यस्यसेकाशयोमवृष्टिरनाकुला अदृष्टपूर्वा सर्वस्य जनस्य जनितस्य यो २१ अदृष्टो वरासि
होषकरोत्कृत्समीरिता समुद्भूतचतुर्भागे पुष्पवृष्टिः पयातद २२ आश्रितसभालोके
शान्ते कसमवर्षणे २३ मेसिद्गणालापेषु क्वबुल्लसभागताः २४ आकल्पेसि हसेनासभ्रम
द्विरभितो दिव्ये अस्वमिदमस्माभिः कृतं कृतिरसायने २५ पदनेन किलेदारमुक्तं बुकुलैर
ना वीतरगतयातद्विवाक्यतेरप्यगोचरे २६ अहो वतमदत्तुण्यमयास्माभिरिदं कृतं व
चोगममुखोद्भूतमहाक्लादकरेधियः २७ उपशमामृतसेदरमादरादधिगतो नमताप
दमेव यत् कथितवान् विते रघुने दनः सपदि तेन वयं प्रतिबोधिताः २८ इति श्रीनभश्च
रसाधुवादो नाम द्वाविंशः सर्गः ३१

जन्मवर्धमिति विदे २९ अधिगतायाः प्राप्तायाः जाति कुलवार्त्तायथर्माभिततादिभिरुत्तमतायाः सार्थका
पादनात्पदत्राणोक्तगणभूते वा यदा कजाते कथितवान् तेन वयं प्रतिबोधिताः स्वर्गोदिसुखानामप्यसारता
मिति भावः ३० इति वासिष्ठताम्यप्र. वे. द्वाविंशः सर्गः ३२ अवतारो रसिद्धानो सभायामुपवर्णिते य
योचितोपविष्टे स्ते रामवाक्यप्रशंसने ॥

७५

देवेशादिकपतयः श्रुत्वा इति सर्वे संवेद्यते ॥ खुजलमेवाकाशो निर्मलत्वात् स्यात् शोके शर्णचेदे सौर्गो दिशः शो लक्ष्म
ते तद्विकले किं ततापि स्यादित्याशोकादशाशिसेदे ॥ सौंदर्यानिशायलाभाय सौर्गो तोपलक्षणार्थः ॥ शशोपादान
न सार्थमिति भावः ॥ सिद्धप्रदं सप्तदेवदेवानिमात्रोपलक्षणं सार्थमेवः ॥ हे हे मियुन मुदिताः सेतसाः ३

अथैश्वर्यदेवदेवेशाविद्याधामदोशैः समस्यताविचित्रार्थमहोदारगिरिश्रुताः ॥ अथ
तस्मिन् स्थितवति रामेराजीवलोचने तस्मिन् रघुकलाकाशशोके शशिसेदे ॥ १२ सा
धुवादगिरासार्थसिद्धसाधुसमीदिता वित्तनकुसमाव्योम्नः पौष्पीवृष्टिः पयातद ॥ १३
मेदारकोशविश्रोतभ्रमरहेदनादिनी मधुरामोदसौंदर्यमुदितो नन्दमानवा ॥ १४ ओ
मवातविन्दुनेव तारकाणोपरं परा पतितेव धरापीठे स्वर्गसीदसितच्छटा ॥ १५ वृष्टा
सूककचने च तवावलिरिव अजा द्रव्यगवीनर्पिदानामीरितेव परं परा ॥ १६ हिम
वृष्टिरिवोदारा मुक्ताहारचयोपमा चेद्वीरश्रीमालेव सीरोमीणामिवाततिः ॥ १७
किंजल्के भोजवलिता भ्रमरहेगकंदवका सीतुकारमायदामोदिमधुरानिललोलिता ॥ १८
प्रभ्रमकेतकीवहाप्रस्फुरत्कैरवोत्करा प्रपतकुंदवल्याचलकुवलयालया ॥ १९

नदाश्रयापीनचिताः ॥ १४ विन्दुनापातितादसितच्छटादास्यकोतिः ॥ १५ वृष्टावर्षणशीलाः मुक्ताः गार्जन
वृष्टितताविराडिः कचतोदीप्राये मेवास्तेषां लवावलिलेशसमूहः ॥ १६ ॥ किंजल्कः केसरस्तप्रधानैरेभो
जैर्बलिता सदित जना नोस्पर्शस्वामिनयसीत्कारधनिभिर्गायतामधुरागमेदत्वात् सुखस्पर्शानिलेन लो
लितारिषचालिता ॥ १८ सुहादयः समूहाः ॥ १९

ॐ
वा.वे
प्र.६
७८

रामवाक्ये प्रकृतवतो वापि ते भविष्यः नराणां ममराणां च पुण्यावर्षश्चैव तः स्वविवेकसम्यक् विचारमूलमिदं श्रीरा
मचचनजाते स्वतो विवासासमर्थानां नमस्तूनामुपदेशयन्तारादराभ्यासाभ्यामुपादेयतममिति सूचना यप्रशंसमा
नस्तु उपधि विवादायणः संभवारि तिन्यायसिद्धे देवादीनामधिक्यमाणा ज्ञस्य विद्याधिकारं दर्शयिते तत्कृतं श्रीरा
मवाक्यप्रशंसो तत्समागममदोत्सवे च वर्णयितुमुपक्रमते वदत्येवमित्यादिना रामे पर्ववदति सति तत्रस्थाः स

वाल्मीकिरुवाच वदत्येवं मनोमोदविनिवृत्तिकरे वचः रामे राजीवपत्राक्षे तस्मिन् राजकुमारके १ सर्वे वा
भिक्षुसत्रस्याविस्मयोत्कृष्टलोचनाः भिन्नवरादेह रुद्धे गिरः श्रोतुमिच्छन्तः २ विरागवासनायाससमा
लभयन्तः सनाः मुहूर्तममृतं मोधि वीची विलुलिता ३ वा ४ तागिरोगमभद्रस्य तस्य चित्रार्थिते रिव संक्र
ताः शृणुकैरंतराते दयुदधीवरेः ४ वसिष्ठविष्णुमित्रा ये मुनिभिः संसदि स्थितैः जयेत ह्यसि प्रमुखैर्ममिभिः ५
मंत्र्यो विद्वैः ५ नृपेश्वरप्रमुखैः पौरैः पारशवादिभिः सामेते राजपुत्रैश्च ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ६
तथाभूत्येवमात्रेण यजुरस्यैव पाद्भिः क्रीडा नृगैर्गतस्यैव सुरैर्गैस्त्यक्तचर्चणैः ७ कौशल्याप्रमुखैश्चै
व निजवातायनस्थितैः संशान्तभयणारावैरस्यैव नितागणैः ८ अयानवलीनिलयैर्विदं कनिलेघैरपि
अत्यल्पक्षिततिभिर्विदंगैर्विरतारैः ९ सिद्धैर्नभश्चैव तथा गेधैर्वकिन्नरैः नारदस्यासपुलहप्रमुखै
र्मुनिपुंगवैः १०

वैवस्वत्प्राणस्य योगो मोचार्तिविशिष्टावभुवि सुतरात् त्वयः १ उक्तः रामगिरः श्रोतुं तद्दरैः उत्सारितजाग्रभीरैः
रुषितैरिति यावत् देह रुद्धे गोमभिभिन्ना बुराष्टिद्रितवस्त्राश्चेत्युत्प्रेक्षा २ विरागवासनायासप्राप्ता भवद्देतुरा
गदेवादिवासनायेवोच्छ्रान्तैः श्रवणासमर्थैः श्रानेदस्य पदेन लक्षणायीवरेः पुष्टैः ३ ४ ५ पार्श्वोदयोदेशवि
शेषा लज्जादयः पारशवादयः पार्श्वोदित्वादयः ६ वातायने गवाक्षः ७ विदंकासौ धात्रकपोत पारिका

नतपुण्यामोद निरसने केन वा शर्वकृते कथं केन प्रकारेण कृते तेन किं वा प्राप्ते यथा ज्ञानासितया ब्रह्मीत्युत्तरेण संबन्धः
 १८ १९ तादृशयुक्त्या लभेत्सर्वदेहत्यागो ते प्रायोपवेशनमेव नयवसागादयश्चाह अथेत्यादिसप्रभिः २० स्वयमेव
 विचार्यवानामोमिचेतर्हि २१ २२ २३ २४ मौनवागादिसर्वव्यवहाराभावेपिलिपिकर्मसुचित्रकियासुअर्थितोलिखि
 तः २४ सन्निवेशमवयवसंस्थानरूपं २५ नमोऽहमिति शेषः अन्योपिनमे अस्मै दोनिलैलः २६ श्रोतकरास्ये

क

नक्तये केन वा किं वा कृतमुत्तमचेतसा पूर्वयेतैति विप्रामेपरमेपावनेमनः १८ यथा ज्ञानासिभगवो
 स्तायामोद निवृत्तये ब्रह्मिमेसाधयेयेन नूनं निर्दुःखतो गतः १९ अथवा तादृशी युक्तिर्यदि ब्रह्म न विद्यते न
 वक्तिममवांश्चिदियमानमपि स्फुटं २० स्वयंचैव न चाप्रोमितो विप्रोतिमनुत्तमो तददेत्यक्तसर्वे दो निरदं
 कारतो गतः २१ न भोक्ष्येनपि वा म्बुनादपरिदये वरे करोमि नादेव्यापारेस्त्रानदानाशनादिके २२ न
 च तिष्ठासि कार्येषु संयत्त्वा यत्तु चैव हि न किंचिदभिवाक्यामिदेहत्यागादते मुने २३ केवले विगता
 शको निर्ममो गतमत्सरः मेन पदेह तिष्ठासि लिपिकर्मसि वापितः २४ अथक्रमेण सेत्यज्यपश्चासोच्चासा
 सेदिदः सन्निवेशोत्पत्तामीममनयेदेहनामके २५ नादमस्य न मे नमः शायाम्पत्त्रे ददीपयत सर्वमेव य
 रित्यज्यत्पत्तामीदेकलेवो २६ वाल्मीकिरुवाच इत्युक्तवानमलशीतकराभिरामो रामो महतरविचारवि
 कासिचेतः तस्मै व भवपुरतो महतो च नानो के कारवे अमवशादिवनीलकेतुः २७ इति राघवप्रश्नो नाम
 एकविंशतमः सर्गः ३१

३१ इति उक्तवान् स नमदतो गुरुणो वसिष्ठादीनां पुरतस्तीव्रधव यथा के कारव उक्तवान् नीलकेटो मम रोचनानोप
 रस्म्यो भवति तदत २७ इति श्रीवासिष्ठनात्ययप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे एकविंशतमः सर्गः ३१ ॥

जं
वा.वै
प्र.दी

कामेनकलेकितात्मनश्चंद्रमसः तेनविद्वद्वनभवप्रसिद्धेन केनलालः ॥ १॥ मृगकामादिमला अमृतयतिराह्लादचेदि
काहेनीत्यन्वयः ॥ १॥ दृष्टासंसारगतिरनर्थययवसानलक्षणयेनदृष्टादृष्टादिकामुक्तिभोगोविवेकवैराग्यदा
त्याभ्याविनाशितवताकेनमहापुरुषेणवदतेत्यमस्माभिसुमदाहोतिशेषः केनैवेतिपाठेव्यवहारेणोतिशेषः ॥
१२ धीरवर्षेतिसेवोधने अथोअप्रिवदादकेससारे ॥ सोजानामृततेनशालिना ॥ १३ ननुव्यवहारेः खेतदिसत्यज
तोतवाहयस्मादिति व्यवहारोक्त्याः संपादनानिधिना अथोपतितसज्जानसमस्यादेयथाअजलास्थितिर्नसे

अनमृगमलोदेतिलालनेनामृतयतिः मनश्चंद्रमसः केनतेनकामकलेकितात् ॥ १॥ दृष्टासंसारगतिनाह
सादृशविभाशिता केनेव्यवदतेत्येसंसारवनवीथियु ॥ १॥ रागद्वेषमहारोगभोगगणाविभूतयः कथं
जतेननाथेतेसंसारनवचारिणे ॥ १२ कथंचधीरवर्षेयौयततापिनदृष्टते पावकेपादेनेवरसेनरस
शालिना ॥ १३ यस्माकिलजगत्समित्यवदारकियाविना नस्थितिर्भवत्यथोपतितसज्जलायथा
रागद्वेषविनिर्मुक्तासरवः खविवर्जिता कृष्णोदीदहीनेवशिखानालीदसक्रिया ॥ १४ मनो
मननशालिन्याः सतायाभवनत्रये त्रयोयुक्तिविनानालिद्वनतामलमुत्तमो ॥ १५ व्यवहारवतोय
त्मादुःखेनापातिमेयथा अथवाव्यवहारस्यद्वनतोयुक्तिमुत्तमो ॥ १६

भवतितद्वत् ॥ १४ नत्वस्तुद्वयवहारेः खेसक्रियायांतनतसेभावेनेत्याशेकादरागेति ॥ १५ तिस्रतवायय
वहारोमनश्चावल्यमेवपरेडः खमनस्तुकिसेववक्तव्येत्पादमनश्ति मनसोमननेविषयावलंबस्तुक्कालि
न्यवसजाविषयावलंबतययवमनः सताक्षयः सचसर्वविषयवाधकतत्वबोधदेतुपुत्तुपदेशविनाना
लि अतस्तोयुक्तिमलमत्यययावहोयोदयेन तउपरिशोवित्यर्थः ॥ १६ ॥

लोलेचंचलेकलापिनिमये आस्फोटः कलदः कलिकापुटभेदश्च ४ सर्वभूतान्येवाखवः वर्षासवदनेतभक्षणात्मा
 जीराणोबलातिशयः प्रसिद्धः संदोजलप्रवादः ऊतोभूमिप्राज्ञानभक्तश्च ऊतोप्यतर्कितार्थितिवान्तस्या ६ आरण्यक
 वातवर्षादिपीडा निवृत्तौ च त्रयदिकवदिरुपायः रसवदिकोषधलेयादिनादुतेनिर्दिष्टिहदेशगतिः सेकयेतारक
 मेचदेवतादेशितागिरिगुहादेः समाश्रयोवा साधनानियया लोके प्रसिद्धानितया अत्रापि हर्षते अशुभमे
 वोदकं गोलकालिके फलेयस्यास्य विधानमवेत् ६ सुधियस्तु यो ज्ञानशक्त्युजितबुद्धयो भवादृशाः तश्च म

नृत्यतु तोरवंचरे लोले लोभकलापिति सुविकामिनि सास्फोटेयनर्थ ऊटजडमे ४ क
 रेहजोतमार्जीरे सर्वभूता सुदार्दिणि अश्वातसे दसे चोरे ऊतोप्यपरिपातिनि ५ क
 पायोगतिः कावाकाचिताकः समाश्रयः केनेयमशुभोदकी नभवेजीवितादवी ६ न
 तदस्मि सुधियो वा दिविदेवेषु वा कचित् सुधियस्तु यो ज्ञानशक्त्युजितबुद्धयो भवादृशाः तश्च म
 येदिदं ससारो नीरे भ्रकलनाकुलः कथं सुखादतामेति नीरसो मूढतो विना ८
 आशाप्रतिविपाकेन दीप्तानेन रम्यतो उपैति पुष्पशुभेण मधुनेन ववसेधरा ९॥

तिफलवपियदस्तरम्यतो ननयेति नेतमसमर्था श्रित्यावत् तदेतत्स्थितो मनष्यादिषु दिविदेवेषु वाना स्तियतस्ति
 शोकोस्त्रादशो गुरुशयोप्या कलभोग्यसर्गः परिणतः पुनः शोयस्य च मत्तुदीर्घा युधिपर्यवसित इति भावः ७
 नीरे भ्रमिरेतरेडः खकलनया आकुलः अतएव नीरसः सुखादतो सरसतो मूढतो विना मूढतानिरासद्वारा क
 चैकेनोपायेन सुखादतामेतीत्यर्थः ८ सर्वदः खनिदानभूताया आशायाः प्रसिद्धसभावप्रतिकूलो विपाकः
 मरणकामतास एव दीप्ताने उपैति ससार इति शेषः पुष्पैः शुभेण १० मधुना वसेतेन ९॥

ॐ
वा नै
प्र टी
७६

आनेदत्तसेमैजरीमिवस्थितोशीतलतो ॥ शौचैशिकपमिच्छेदशान्मोर्ध्वलोकोकालिकपरिहरेदस्यन्यामितिपावत् २५
२६ आनेदपदेप्रधानविश्रान्तिरात्यंतिकस्यैर्येनेनरिक्तैश्च कदयेयेतिपीडयेति २७ इतिवासिष्ठ-वैराग्यप्र-विंशा-
तमःसर्गः ३० संसारेजीवितेप्राहृदुवनउजीवितोयमे येनसोत्पपदंयातिसुपायोप्रसूयते करिष्यमाणप्रश्नोपो
हृतत्वेनसंसारेजीवितेप्राहृदुवनत्वेनकल्पयतिप्रोचिन्यादिदिः सर्वेषासमस्यतानांकडयायश्यादिभिः संबधःप्रो
चुः १ प्राशःलेबोलेवमानोबुकराश्वभंगुरेययपिदेमैतेप्येतदलितयापिवर्षासासास्यानादासुतरभंगुरेतेतिवि
शेषः ईशानःशिवस्तुद्वयगशीतोशुकलामात्रशेषश्चइतिअल्पदुलीत्यशतिधावत् वर्षासुचेद्रपवडलेत्यस्त

कथंशीतलतामंतरानेदत्तरुमैजरीं शरीचेदमिवादीणोभशमासादयाम्यहे २५ प्रा
प्योनःमणितोशरीनशेषामियथापुनः संतोभवेतस्ततस्तस्येहोपदिशतमो २६
अनेतमानेदपदप्रधानविश्रान्तिरिक्तैस्ततमदात्मन् कदयेयेतीहभूशेविकल्पाः
स्मानोदनेदेहमिवात्मजीवे २७ इतिश्री-प्रयोगतसर्गः ॥३०॥ रामउवाच॥ प्रोचतु
तच्चलत्प्रलेबोबुलवभंगुरे आशुशीशानशीतोशुकलामात्रइतिदेहके १ केदारवि
रट्टेककेहत्वकौणभंगुरे वागुमाचलयेजितोःसहस्रजनसंगमे २ वासनावा
तवलितं कदातरितिप्रसूटे मोहोचमिदिकामेचेचनेसृजतिगर्जति ३

नापिकलामात्रशेषः सतरामितिभावः इदमप्यायुषपवविशेषणं ऊहितेल्पेवादेदकेदेहे १ केदारेपुशालि
देवेषुकोणोत्रमध्यमभागः सश्वभंगुरेअस्थिरेदेहकेशितसर्वणसंबधः सहस्रमित्राणांसजनानांआप्तवंधुज
नानासंगमपववागुमाचलत्प्रहृदालताप्रतानवलयः सद्गतिमार्गनिरोधकत्वात् २ वासनालक्षणनपरोवाते
नावलितेआवेष्टितेमोहोयमिदिकामेचेइत्यन्वयः मिदिकातुषारोमेचानामारेभावस्या गर्जनेसामन्यतः
सृजनेत्वशानियानपर्यंतमित्ययोनरुत्ता ३ ॥

७६

मृदिताविलोहिता कलेकाः कामादयः कईमशौवालादयश्च प्रसादंनैर्मले शोभन्तीप्रतासेवसरसीमहत्तरः दत्ति।
गाययेमहोनिम रासिसरस्पर्शसुखेतिमदमाधोक्तैः २६ निवृत्तेप्रवाहद्वये २७ परःत्वादावात्मवत्स्वःत्वादौ
२८ तृणवन्नेतद्वैआत्मवत् बहिर्हृत्प्रातृणवत् कलयन्प्रपन्न मनसोमन्त्रार्थकामादित्ति २९ महापुरुषजीवन्मुक्तं
महदज्ञानेनतन्मूलकादयः आचारेणचरित्रेणानुललीक्यस्त्वानन्ददेवस्त्वा आचर्येत्यर्थः ३० उचितेचनस्य
रत्वात्प्राप्तेयोगेयोगोमोक्षः फलेकर्मोपासनादेः ३१ येनउपदेशेन अनवस्थितैः अद्यवस्थितस्य असम

मोदमातेगमृदिताकलेककलितोतरा परंप्रसादमात्रातिशयोक्त्योमयीसरसीकथे ३२ संसारपवनिवदेजनो
अवदरन्नापि नवधेकथमात्रोतिपद्मपत्रेयथोयथा ३३ आत्मवत्तृणवत्चेदंसकलेकलयनजनः कथ।
मत्तनतामेतिमनोमन्त्रमसृशन् ३४ केमहापुरुषेयारम्भयमातेमहोदधेः आचारेणानुसंस्तुतजनो।
पातिनडात्रितो ३५ किंतत्साधुचितेभ्यः किंतत्साधुचितेफले वर्तितव्येचसंसारकथेनामासमंजसे ३६
तत्तंकथयमेकिंचियेनास्यजगतःप्रभो वैद्यिपर्वीपरधातुश्चिंतितस्यासमास्थितैः ३७ हृदयाकाशशा।
पिनश्चेतसोमलमार्जने यथामेजायतेब्रह्म स्त्वानिर्विघ्नमाचर ३८ किमिहस्याउपादेयेकिंवादेयम
येतरत् कथेविश्रान्तिमायातचेतश्चपलमद्रिवत् ३९ केनपावनमंत्रेणऽसंस्तुतिविहचिका शाम्प।
तीयमनायासमायासशतकामिणी ४०

स्थितेतिपादेविषमास्थितैः धातुश्चेष्टितस्यजगतः पूर्वापरमायेतयोरवशिष्टेनत्वं ४१ चेतसःसाभासोनःकर
णस्यमलमतीने ४२ इतरत् अदेयमनुपादेयेच ४३ रोगाणोपायमूलत्वात्त्रिरासहारापावनेनपवनदोषोय
शमदेतनावा ४४

1043

चलिताचलितेनातरवसेभेनमेमतिः दारिद्र्यादिन्वसुतस्यमलेनेवविदेयते ६
चेतश्चेचलमाभोगीभुवनोतविद्धारिच नसेभमेजदातीदेस्वविमानमिवाम
राः १० अतोतुल्यमनयासमनयाधिगतभमे किंतास्थितिपदेसाधोयप्रशा।
कानैविद्यते ११ सर्वैरेभसमावृणः रुजनाजनकादयः अवहारपराएवक
यमतमतोगताः १२ लभेनापिकिलांगेषुसहमानदकयेसेसारपेकेनपुमा।
निदनलिप्यते १३ कोहसिसमुपाश्रितभवेतोवीतकल्मषाः मद्गतोविचरे।
तोहजीवन्मुक्तामहाशयाः १४ लोभयेतोभयादैवविषयाभोगभोगिनः
तोहजीवन्मुक्तामहाशयाः १५

भगुराकारविभवोऽयं कथं भावितामिजना
लान्निगृह्यमाणमपितत्त्वज्ञानावहं भा^५वात्संभ्रमेचापलेजदातिविमानपक्षे आभोगितानाभोगसामग्री
१० अतश्चेपरमार्थसंज्ञमरणाय सारहितं देहायुपाधिस्थं भ्रमे दत्तं चेदाहृतं भ्रमे स्थितिपदे विभो
ति स्थाने यत्र गत्वा यत्प्राप्य ११ वयसि वसं सर्वेषु दृष्ट्वा हृष्टं फलारं भेषु तत्परास्तदनुकूलं लौकिकवेदिकव्यवहा
रपरापवेत्यर्थः १२ संसारं केन पुण्यपापत्रयेण शोकमोहादिना च १३ विषयाभोगाविषयवेषाभोगि
नः सर्पाः भगुरो नम्रो ऊटिलो चाकारविभवौ घैषां सधपदा विभवो विषयसामर्थ्यं भवतो मेगलतो १५

संभ्रमोभयं जज्ञोर्जीर्णवत्स २ नभ्रमभ्रमः संतोषो धैर्यलक्षणः मातुरुत्संगोपयासामतिः शिशुस्थानीयाविभे
तिभ्रमवलोत्तराणामर्थश्च ३ यतिर्धर्मः सावालासी यथाशरणो विभेति तद्वत् ४ तच्छैरालं वै विषये विरेविताः
वचिताः श्रेतः करणवत्तयः विकल्पेभ्यो विदेयः विभेति विदेयः रयानि प्राप्ते क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानि
नश्निकर्मणि चतुर्थी लुटेति ३ स्वर्गतेयतेतीति यावत् यथासारेण सुखं लवमानतृणादिव विताः च भेषुप
तेति तद्वत् ४ तत्र देतमोदप्रविवेकेति न विद्यते विवेको ये येषु रुखाणां तदा सदा सदा श्रिताश्च तदा दयो यतः
कस्मै संसारस्थानपवडाश्चिपरिचयेन हृदवा सिता न तु सत्यदेपरमार्थवस्तुनीत्यर्थः ५ जीवपवेश्वरः पतितस्मि

मनोमेभ्रमतीवेदे संभ्रमश्चोपजायते गात्राणि परिकल्पते यत्राणि वज्रभ्ररोः २ अनामोतमसेतोषधैर्यो
तेगाकुलामतिः स्यात्सदा विभेतीह बाले वा ल्यबले श्वरा ३ विकल्पेभ्यो लुटेत्येताश्च श्रेतः करणवत्तयः
श्वभेष्वरवसारेण सुखं लवमानतृणादिव विताः अविवेका सदा भ्रमाः कस्मैरुणानसत्यदे श्रेयकूपमिवापन्नावरा
काश्च लुरादयः ५ नावस्थितिमुपायाति न च याति ते ये श्रिते चिंता जीवेश्वरायता को ते वप्रियस्य नि ६
जर्जरीकृतवस्ते नित्यजती विभ्रमो न भ्या / मार्गशीर्षांतवली वधुति विधुरतां गता ७ अयदा स्तितसर्वाथ
मनवास्थिति रास्थिता गृहीतोत्तज्जवात्मानमवस्थिति रवस्थिता ८

न्यायतानिवद्यावस्थिति उपरमेय ये श्रिते विषये देशं च याति प्राप्नोति ६ वस्तुनि विषयान्तरादींश्च विवेक
दिमोपचाता न त्यजती रसावशेषात् कानिचिद्भिभती रसोप्यस्य परे हृदया विनिवर्तत इति भगवद्वचनात्
विना आत्मदर्शने रसानि वृत्तिः मार्गशीर्षस्योतः येष्वारंभः ७ तामेतरालावस्थामिव क्लेशावहं सस्य प्रपेचया
ति अयदा स्तितेति ३ अतः चित्तस्थानवास्थिति रस्थिता हृदादपगमिताः सर्वे संसारिकाः परमार्थिकाश्चाद्याः
संसारिका न यस्मिन् ४ यथास्थानवास्थिता तथा चोभयभ्रशः संपन्न इति भावः यथा आत्मानं सो संसारस्थितिः
स विवेकमात्रेण हरे प्रवोधादहं मुक्त इति च गृहीता वस्थितेत्यर्थः ८

जे
वा.वे
प्र.टी
४

ननु शोकादिदार्ढ्यं नैवास्ति तदधिकतोऽप्युपदेशः कथं फलित्वातीत्याशोकस्य शोकादिदार्ढ्यं दर्शयति आशु रि-
ति. का. क. स. ता. न. दी. अधिकारलिख्यसुसन्त्यये सुलोभकातरतादिदोषैः रामे पीडा यथाक्रमेण दिप्रसक्तितानिदा।
यंक. से. चिदेव गुणवने समर्था यप्रधानाधिकारमुद्रा समर्थते तथा मया च अस्मिन् विषयसि आशु भीग यौवना।
दिषु नलाचापलादिदोषैश्चिते इः खनाशायन धर्मा कलप्यतानि विद्याय सर्वदोषरहिता ये समर्था ये च शोतये च
हृष्टाश्चलाचिते विषये अ. कारमुद्रा अर्थिते तथैः वायुविद्यदितायो अभयटल्लाले बमाने यदेवुत दृग्गुरे
ने चानो वितानो विलारः वितानमिव विलसतावामे चालेषो मध्ये विलसेती सो दामिनी विद्यदिव चंचलाः यौ।

आशु वीयुविचदिता भयटलीले वीवुवद्देगुरे भोगामे च वितानमध्यविसन्तो दामिनी चंच
लाः लीला यौवन लालना जनरयाश्चैत्या कलप्यदुते मुद्रैवा यदृष्टार्थिताननुमयाचिते
चिरे शोतये २१ इति सकल यदार्थानां प्रतिपादनं नामैकोनविंशः सर्गः ॥ राम उवाच ॥
पवमभ्युत्थितानर्थशतसंकटकोटरे जगदालोकानिर्मग्नमनो मनन कर्दमे ॥

वनसेवे धिन्योलालनाश्रित विनोदाः श्वार्थे च शब्दः जलस्य रयो वेगश्च लोलाः तस्य योरेवोत्सर्गतः समुच्चयो द
हृत्पथाद् श्वार्थलाभः दुते शीघ्रे आ कलप्यविचार्य २१ इति श्रीवासिष्ठे रागप्रकरणे एकोनविंशः सर्गः ॥
स्वचितो हे गमेवेदहेतुभिः संप्रकाशयन् तन्निगासाय विभ्रातैः प्रार्थयत्युपदेशने स्वचितो हे गमेवेदहेतुभिः प्रप
चयन् विभ्रातिहेतुतत्त्वोपदेशमेव विलारेण प्रार्थयति एवमित्यादिना पवमभ्युत्थितानर्थशतैः संकटे निवि
दिते मर्यात्संसारोपक्रमस्य कोटौ किं जगत् जीवजाते निर्मग्नमालोकमनो मननमत्र चिन्तातलुतरो कर्दमे
निमग्नमेति शेषः ॥

इदं अनिष्टं अस्तीति तन्निवारणोऽदं निष्टं नास्तीति तत्तत्पादने च प्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्यवहाररूपो विद्यो जनप्रयुक्तो भ्रमः स्व
भावत एव च लक्षणे तोरजे भाशि मिवानल इति पाठे तदा होल स्यते १८ तल्लैव तत्तल्लवः सत्सन्त तल्लवो ते गुणिते जीव
संख्याः जीवसमूहा एव मोक्तिका नियमिन् सादिविद्यायां नैजसत्त्वेन स्वच्छरूपतया च विकसत विशेषेण दीप्य
मानवितमेव नायकः प्रधानः शिखा मणी च स्मिन् साविध १९ कालो मृत्युः स एव व्यालः विंगलस्य विभूषणे
अलंकारः इति संसारलक्षणोद्गारे मुक्तादारे अरतिर्वैराग्यादिसंपत्तौः सदमानो वा अदमकुरमको धर्मादिति

इदं तास्तीदमस्तीति अवधारो जनभ्रमः धुतोतीदेचलैचेतो १७
 तस्मान्तेतलवप्रोतेजीवसेचयमौक्तिके विद्वद्वागतयानित्येषकचक्षितनायके १८
 सेशारदाभ्रमरतिः कालबालविभ्रमणो चोदयाम्यदमकरेवागुरामित्वकैसरी २० ॥
 नीहारेहृदयाटव्योमनूस्तिमिरमाशुमे केनवित्तानदीयेनभिधितत्त्वविदोवर २१
 विधितेपवेदनतेमदभ्रमन् इराधयो नलयमाशुवेति येसंगमेनोत्तममानसाना २२
 निशातमोसीवनिशाकरेण २२

ल्लोपाये यथास्या तथा वाशुं केसरी वज्रोदया मि भवदुषदेश जन्म ज्ञानेनेति भावः २० हृदये हृत्पुंडरीक स्या
नेन देवदः प्रवेशत्वा दटवी तस्य जाड्या वरणदे तु त्वानीदारे मिदिका भूते तयात्म तत्वा न्वेषण प्रवृत्तस्य मनस
स्ति मिमिव तिवेकनेत्र पिधायक मज्ञाने केन सख करेण शिरश्च प्रधाने नवा विस्तार्यते ज्ञेनेति विज्ञानमुपदे
शः २१ स्वदीपे यथा दिशश्चिदीपः सूर्यस्तेन भिंधि विधारय २१ येन सममान सानां सेगेन तत्फलं नोपदे
शेन तयं नाप्रवेक्षितया विधाडगपयोज गतिन विधेयं तदेवेति सेवंधः २२

वा. वै
प्र. टी
७३

मकरकेतनाकर्त्रीमानिनीलौकैः करः प्रीयते हिंसिते ॥ अयासित्वा लो वयसिततर्हिये लवः सद्गोवत्तोर
पुष्पं पृष्ठं दृष्ट्वा न्यायादिभिः ॥ १२ विषयलक्षणं वैषम्यं अनाज्ञैवे जन्मोत्तरेषु पित्रेति मृत्युप्रापयेती
तिजन्मोत्तरेषु ॥ १३ नवनवता अपि विषयाभुजानाः सुखादिभिरिन्द्रियैः तदा च तेषु को विशेषस्तथा
हनेति तस्यात्मतस्य ॥ १४ सर्वतः स्वसेगमलो विदित्वा तत्त्वमेव महात्सु रुवायेति तदर्थं मयदेशे प्रार्थ
यतेतदिति ततस्मादुक्तहेतोः यथा अदेतः सन्तीति शोकभयाया सो भवामि शीघ्रं भविष्यामि वर्तमानसा

मयितेमानिनीलौकैर्मनोमकरकेतना कोमलेखुरनिख्येयैः कमलेकरिणयथा ॥ अयचेत्स्व
यावुधादुर्लभं न चिकित्सते भयश्चित्तचिकित्साया सकिला वसः ॥ १२ विषयविषयवैष
म्येन विषयविषयमच्यते जन्मोत्तरेषु विषया एकदेहदरे विषे ॥ १३ न सुखमिन्द्रियैः स्वानिन्द्रियमिन्द्रियाणि
न बोधवाः न जीवितेन मरणे बोधाय तत्त्वचेतसः ॥ १४ तद्वदामि यथा अस्य सर्वपरविरोधः वी
तशोकभयाया सो तत्त्वधायदिशामुमे ॥ १५ वासनाजालवलिताः स्वसेकटसेकुला निपातो
त्यातवद्गलाभीमहृयातताटवी ॥ १६ ककचाग्रविनिषेधे सो देशकोम्यदेमुने संसारव्यवहारो
त्यनाशा विषयवैशसे ॥

मीये लुटतयेव आशु उपदिशेति से
निशयासंदिलुता निवेदोक्तोदरीयनिवासनेत्यादिना वासनालतलौजीलैलतासेकटैर्वाग्राभिर्वावलितावेदि
तानियतेत्युत्पत्तिवानयोरिति निपातोत्पातो निम्नोन्नतप्रदेशो विपत्तेपदो निरयसर्गो वा अततेवाटवी अ
रूपे ॥ १६ ककचाग्रैर्दशनैर्विनिषेधे चर्षणे आशाविषयाभ्यातते वैशसे विशसने ॥

एषेतिपाठेस्पष्टे पत्नीतिपाठेप्रत्यदंतदन्त्यदनियातिसतिसेसारस्थितिःपिकटतो नैर्मुयीतिशयेवैरस्यातिशयेवापत्तीः
नियोज्येकालेनपाकप्रकर्षवशादल्पकटुकदुतरमित्येवमवस्थाभेदे लोलाः कटुरसाः यथानिवानोलताः बालवृ
त्ताभ्यातितद्वत् २ प्रत्यदन्धर्मयादायचयादधर्मवाद्योपचयाच्चेतिभावः ३ दिनेप्रतिप्रतिदिनेनसुवीषायादिव
चनाभावेऽवप्रपेनित्येनाययीभावेनभावेसत्तेतयापिबोदसत्वात्सनकतः परिपाकशङ्कामापाणोशिविका
ज्य४२

प्रत्यदेयातिकटुतामेतिसंसारस्थितिः कालपाकवशादलोलाः रसानिवलतायथा २ बहिमायाति
दौर्जन्यसौजन्ययातितानवे करेजककेशोराजन्मदेजनचेतसि ३ भूतेभुविमर्षादाकटित्येवदिनेप्र
ति शक्येयमायशिंवीकाटकारकरवेदिता ४ राज्येभोगगोभ्यश्चितावज्योमुनीष्वर निरस्तचिता
कलितावामेकोतशीलता ५ नूनंदायसमोयावेनसुखायममस्त्रियः नदुष्पयममार्थाशाशाम्पानि
मनसासुखं ६ अनेत्याश्वासवेलोकल्लालातातडुरुहदा चापलोपदतेचेतः कथंयास्यामितिहति
नाभिनेदामिमरणेनाभिनेदामिजीविते यथातिसामितिसामित्येवविगतज्वरे ८ किमेराज्येनकिभोगेः
किमर्थनकिमीदितैः अहेकारवशादेतत्सपवगलितौमम ९ जन्मावलिवरायामिद्विग्रयग्रययोदकाः
येवहासहिमोत्तार्थयतेतेयेतजमाः १०

शिंवीवमायशिंवीकाटकारवेणभज्यतेमर्षादाततेविनेतेतावानिशेषरमर्थः ४ आकलितालीकतापकोतयेकोये
५ अर्थाशारज्जणायाधनप्राप्तिः ६ शांतिविनानान्योनिहतिदेजरीलीत्याद अनित्यश्चेति ७ ८ इदितैःराज्या
दिव्ययोरामिलावैश्वसितैवापतत राज्यादि ८ इन्द्रियाण्येवदुःखाः येषोविषयसंगमदुःखजन्तात् तैर्ग्रंथि
मिथंजन्मावली लक्षणयोवरत्रयोचर्मजोवडाजोवालेषामध्येयेतदिमोत्तार्थयतेतेतपवोतमाशितिसेवेधः १०

जं
वा. वै
प्र. टी
७२

1043

नयोपधारसंविषादायभिनयतिनरत ३८ विभिरित्यादिशब्देदेवविषादमोददेतवोविचित्राउच्येते ३९ विनोतितीत्या
दोनिवसंचयोनोपचदेनयति तैरन्यान्त्यादयति नोच्युनिदंयतिभक्षयति ~~नोच्युनिदंयतिभक्षयति~~ नोच्युनिदंयतिभक्षयति नोच्युनिदंयतिभक्षयति
कुमन्यानापिजेमनासृजतिविधिः सृष्टुचनोप्रतिदधविषादादयोराग्याहानीवसदाशयानिवर्ततशयः ४० तदेवेदेन
स्यैर्येणविशदयतिआविर्भावेति ४१ देलयागनादेरेणोवविचलिताः परिवर्तिताअशेषाश्रुतराः समर्थाअपि।
येनतयाविभेआचरणोचंचुरः कुशलः ४२ कर्मणोरसानोचसमविषमविषाकतोनानाविधासैलोकप्राणि।
भिःकायलक्षणाः फलसमूहाः सैस्तयः संसाराप्रतिजीवेभिन्नास्मल्लक्षणेभ्योदुमेभ्यः समयः कालस्तल्लक्षणे।

क्षणात्मानेदतामेतिक्षणमेतिविषा. तो क्षणोसौम्यतमायातिसर्वस्मिन्नटवन्मनः ३८ इतश्चाप्यदितश्चा
न्यदितश्चाप्यदयेविधिः रचयन्त्युनायातिसर्वस्मिन्नटवन्मनः ३९ विनोत्युत्पादयत्यतिनिदेत्यासृज।
तिरुमात् सततंराग्याहानीवनिवर्ततेनोप्राति ४० आविर्भावोभावभागिनोभवभागिनः जनस्य।
स्थितोयातिनापदोनचसेपदः ४१ कालः कीडस्येप्रायः सर्वमापदिपातयन् देलाविचलिताशेष
चतुराचभचंचुरः ४२ समविषमविषाकतोविभिन्नास्मिभुवनभूतपरंपराकलोयाः समयपवनपा
तिताः पतेतिप्रतिदिनमाततसेस्तुतिदुमेभ्यः ४३ इतिश्रीअविशतविषयीसप्रतिपादनेनामासविंशः
सर्गः ॥ रामोवाच ॥ इतिमेदोषदावाग्निदग्धेमदतिचेतसि प्रसुरेतिनभोगाशामृगतरलाः सरः सिव ।

नपातिताः प्रतिदिनेपतेति तथाचपतनपर्यवसितेसर्वेउष्टमेवेतिनक्वचिदास्यायुक्तेतिभावः ४१ इतिवा
सिष्टेअष्टाविंशसर्गः ३८ ॥ दोषाणोदरीनात्सर्वनिर्वेदः स्वस्यवर्णिते रामेणतत्प्रशोत्स्यसुपदेशस्तथाप्य।
ते इत्येदोषदरीनात्सचितेतत्त्वबुभसापर्यवसितेनिर्वेदेदरीयतिशीत्यादिना दोषपदेनतदरीतेलक्ष्यते
दोषाणामेववाविवेकबुद्ध्यादृक्कानोदग्धताविवक्ष्यते पवदग्धेदग्धस्यावीजेमदतिविवेकविपुलेमरुषे।
वदिमृगतरलाः सुरेतिनसर्गः सु ।

जलदापवनीलाज्जमालास्माभिर्वेष्टितोदरे उरामरस्ताः २८ आलोकानि रितैः पर्यायेण वा प्रवर्तितैः सर्वैर्वेदि २९
तेरदिते २९ इव शब्दो नये कोटोत्तमो लभ्यते वा एवमुत्तराणि अनया जगत्स्थित्या ३० ३१ इदमदेकरूपेण
स्थितेन किंचिदस्तीति संबन्धः ३२ चटस्य कार्या सत्ते वैविशीर्णस्य कार्या संघट्टिता मक्रमेण परतादृशस्य ३३
हृदि विपरिणामाय तस्य विनाशो नर्जन्माख्याः पेचभावविकारास्तनोत्यादिभिरुच्येते तान्क्रमेण प्राप्नुवन्ते।

तस्य जलदनीलाज्जमालाबालितकोटरे तणमुदामरस्तावेक्षणैः सूकमिवास्थिते २८ तस्योत्ताराविरचिते
क्षणमर्केन भूषिते तणमिदं कृतं द्वादेतस्य सर्ववदिः कृते २९ आगमायाय परया तणसे स्थितना।
शया न विभेति दिसे सारे धीरोधिक इवानया ३० आपदः तणमायोति तणमायोति सेपदः तणज
नतस्यो मृदुर्मुने किमिव न तणे ३१ प्रागासीद न्यपवेद जातस्त्वन्योनरोदिनैः सदैकरूपे भगवत्किंचि
दस्तिनस्य ३२ चटस्य परतः दृष्टा परस्यापि चटस्थितिः नतदस्तिनपदस्यैव विपर्ययस्य तिसैस्तौ
तनोत्प्लादयस्यति निदं त्यास्तज्जि क्रमात् सततेराश्रयानीव निवर्तते नरे प्रति ३४ अशरेणाद
यांति तः शरपकेनापि दत्तेशते प्राकृताः प्रभुतां सर्वमावर्तते जगत् ३५ जनते ये विपर्यासमजस्रमन
गच्छति जडस्येदपरामर्शातरेणाणामिवावली ३६ बाल्यमल्पदिनैरेव यौवनश्रीततो जरा देहेपि
नैकरूपते कस्यावायेषु वस्तुषु ३७

नरे देहाभिमानिने प्रतिते भावविकाराः निवर्तते तच्चिरेति चेतीति तेपि विपर्ययस्य तीत्यर्थः यद्यप्यस्तीति सता।
विभावविकारस्य वास्तेन पठ्यते तथापि सा अपि स्थानव्रस्य सतानुवेधोन विकार इति भावः ३८ आवर्त्यते वि
पर्यस्यते ३९ जनता चेत्तनसमूहः जरस्याचेत्तनस्य प्राणकरणादेः उल्लोचने जलस्य च संदेन परामर्शा।
त्तस्य गत ३९ अल्पदिनैर्यतीति शेषः ३७॥

ॐ
वा.वे
प्र.टी
७१

तदितमेवतदितमिवतरले चालोकं चालोकने १६ तत्रस्वविभवशालिनः १७ दत्तदग्धशब्दो निर्दावचनौ
१८ तिर्यक्तेयश्चादिजन्म १९ कालः कालात्मा रविः सूर्यः रचयन् भूतजातमिति शेषः रात्रिद्वानि श्रुतिः
वायुविनाशवर्धितश्चित्तस्य भूतजातस्येति शेषः अनुधावेत्यनुसरेति चारुवेवदवानले २१ वायव्यः
भागलक्षणयावहेः प्रसिद्धस्याविधनत्वेन संशुद्धः विशेषणानुपयोगात् २२ २३ स्वदेते रोचेते २४

तदितरलमालोकमातनाना पुनः पुनः सैसाररचना राजन्तु सत्तेव राजने १६ दिवसास्ते महोत्त
स्ते संपदस्ताः क्रियाश्च ताः सर्वस्मृतिषु ये याते यामो वयमपि दान्ते १७ प्रत्यहेतुपमायाति प्र
त्यहे जायते पुनः अद्यापि दत्त रूपायानो तो स्यादग्ध सैरुतेः १८ तिर्यक्ते पुरुषा योतिर्ये चो न
तामपि देवाश्चा देवता योतिर्ये मिह विभो स्थिरे १९ रचयन् रात्रि मजालेन रात्रिद्वानि पुनः पुनः अ
तिवायव्यः कालो विनाशावर्धनी मीक्षते २० ब्रह्माविलम्बुरुद्रश्च सर्वावा भूतजातस्यः नाशमेवा
नुधावेति मलिलानीव वायवे २१ द्यौः द्यावापुराकाशं यवताः सरितो दिशः विनाशवारवस्येता
त्सर्वं संप्रकृमिधने २२ धनानि बांधवाभ्यामिच्छाणि विभवाश्च ये विनाशभयभीतस्य सर्वे नी
रसतो गते २३ स्वदेते तावदेव ते भावा जगति धीमते यावत्स्मृतिपये याति न विनाश ऊरात् स
क्षणमेव सूर्यमायाति क्षणमेति दग्धतो क्षणं विगत रोगत्वे तणमागत रोगतो २४ प्रतिलक्षण
विपरीत सदापि ना निदतात्मना जगद्भ्रमेण केना मधीमंतो हिन मोहिताः २५ तमः पंक समा
लब्धं क्षणमाकाशमेतले क्षणं कनकनिष्पेदको मलालो कसेदर २६॥

क्षणं अल्पकाले जनश्रुति शेषः २५ निदत शब्दो निर्दावचनो वा अनियत स्थिति मेवोदाहरणेन प्रपेचयति
तमश्चादिभिः आकाशमेतलोदाहरणं दृष्टोत्तमो लक्षणो न पंकेन सम्यगास्पृशकनकस्य निष्पेदो
द्वस्वरस्येण कोमलेन सखस्पर्शनं चंद्रापालोकेन २७॥

1052

लताभिर्वलितासेवता मरुमद्याः पदेलक्षणोनिर्वलनलतो ८ वारिभरुदकस्या ने विपर्यस्यतिविपरीतावस्था
 मापयते ९ पूर्वस्वभावात्स्वभावांतरं १० अल्योदीपोदीपकः ११ यथाक्रमलादौ प्रजसंपुनः स्यमाणोपाया
 दिवीजाशिर्ययेनविपर्यासेलेत्रेऽमोजलेनरथमाणोवोचुनतोऊरसस्यादिभोवेनविपर्यासमित्यर्थः १२ इयंजा
 गतीस्थितिरेवसेसारस्यकर्तृभोक्तृतासेतानलक्षणया आरभटी आरेबरानिशयः सैवनटीनर्तकी सकौशा
 लातिशयप्रकरनायन्तेआवेशेनविहृतापरिवर्तमानेवजनितभ्रमाग्रालस्यते इतिसेवेधः तदनन्तरंविशिन

पालतावलितामीमाभास्यद्विपिनावली दिवसैरेवसायातिपुनर्मरुमदीप
 दे ८ सलिलेस्पलतायातिस्थलेभवतिवारिभः विपर्यस्यतिसर्वदिसकाशोबु
 त्तगोजगत् ९ अनित्येयौवनैवालेशरीरेदृश्यसेचयाः भावाध्यावांतरंयातितं
 गच्छनारते १० वातोतदीपकशिखालोलजगतिजीविते तरित्सुखणसे
 कौशापदार्थश्रीर्जगद्भ्र ११ विपर्यासमियेयातिभरिभूतपरेपरा वीजर
 र्शिविवाजस्तेष्यमाणः पुनः पुनः १२ आलस्यतेस्थितिरियेजागतीजनितभ्र
 मा नृतावेशविहृतेवसेसारभटीनटी १३ मनःपवनपर्यस्तभरिभूततरजःप
 दा पातोन्मातपरावर्तपराभिनयभविता १४ गंधर्वनगाकारविपर्यासवि
 धायिनी अपोगंभगुरोदारखवदारमनोरमा १५ श्रीरामायनम्

हिमनयवपवनसेनपर्यस्ते इतंभरिभूतेप्राणालक्षणोऽजोहृदमेवपरोघस्याः अतएवप्राणिनोया
 तोनरकादाद्युत्पार्तस्वर्गेपरावर्तोमध्यमलोकेतपवपराउत्कृष्टाभिनयाभावसंजकचेष्टास्त्राभिर्भवि
 ता १६ तामेववर्णयतिदाभ्यो विपर्यासोभोतिर्वेशानटीनानेत्रपिधानगारुडविद्याप्रसिद्धा
 अंशगाविवभगुरेअयलैरपोगपातैश्चभगुरेखवदारैर्मनोरमा १५

ॐ
वा.वे
प्र.री
७.

उक्तमर्थमनूपोपसंदेसविमित्तसस्योदेगोर्शयतिजनइति ऊकलाभिः कौटिल्यचातुर्यैः सजनोविवेकीडः
खेसंगोसंबंधः तदविधुरेस्तद्विदितभिन्नैरप्येतेडः तद्विदितैः साथनैः फलैर्वाविधुरारहिताश्रवणैः खानुवे
धिन्येवेति यावत् ४१ इति श्रीवासिष्ठनाचैराग्यप्रसन्नविंशतितमः सर्गः २० इदं सर्वं बुभुक्षुषु वैरस्य प्रति
यतये वर्णते सर्वभावानां विषयां सिद्धभावता सर्वभावानां विरतविषयोऽस्य भावता दर्शनादपि नते

ध- १ जनः कामासक्तो विविधऊकलाचेष्टनपरा सत्त्वस्त्रेष्वास्मिन् जगति सलभो नाय सजनः क्रिया
डः स्वासंगाविधुरविडगान् नमविला नजानेनेतस्याकम्पमिददशाजीवितमयी ४१ इति श्री. अनि
त्यताप्रतिपादनेनामसमविंशतितमः सर्गः ॥ श्रीराम उवाच ॥ यच्चैदेदृश्यते किंचिज्जगत्स्यावरजैर्गमे त
नगः सर्वमस्थिरेव सप्रसंगससन्निभे १ प्राक्सागरसंकाशो निखातो योऽदृश्यते सप्रातरभुसेवीतो
वा ३ यदेगमयसेवीते कौशेयस्याविलेपनैः दिगोवरंतदेवम्बाहरे विशारितावटे ४ यत्राचनगरे
दृसे विचित्राचारुचेचले तत्रैवोदेति दिवसैः संप्रत्यारण्यधर्मिता ५ यः पुमानयते जस्मीमं इलास्यपि
तिसृति सभस्मकूटताराजदिवसैरधिरक्षति ६ अरण्यानीमद्वाभीमायानभोमे इलोपमा य
ताकाछादिताकाशासैवसेपयतेपुरी ७॥

षाशवासश्चाह यच्चैदमित्यादिना सप्रसंगमः समाजमिलने १ निखातो गर्तः प्रातर्ग्रहणो कालोत्तरोपल
क्षणो २ वनख्येन वनसमुदायेन विलीढगगनश्रेवितनभस्तलः ३ उन्नतइति यावत् दिनेः कैश्चिदेव ३
अवटे गर्ते विशारिता विशीर्णं भविता लुट् ४ चेचले पुनः पुनश्चरत् ५ अधिगच्छति प्राप्नोति ६ मद्वा
रण्यमरणानी विलीर्णतपानीलजयाचनभोमे इलोपमो ७

आसक्तौ न केवलं पुरुषार्थदानिः प्रत्युत मदानर्थं पीत्वा ह आदातमिति ३३ तमानोऽनृषभोगशालिनोपदेस्याने
 साम्यराज्यधनादिवा आदाते संपादयितुमिच्छन्स्वेयेतमानो लोकः रागलोभादिमूढेन स्वचेतसाः पदतः सन्
 अपासिन् सर्ववयस्ये च शोकं यतति ३४ समर्थमर्थं तन्मासेन द्रव्यमिति पश्यादित्यादिना पश्याद्यादिः पतती
 त्यनुवज्यते आनीलादपितावहो अर्थादिष्वस्य करीरादिवहो गृह्यते ३५ अवातरेऽर्गमेतत्तदपरवन्मला
 त्यत एव निरर्थको शान्त्ये शतो विप्राणिभिरनुयभोग्यता च यानीति यावत् छायादीनि येन याविधाः सभ्रु
 दा५ माः शरीरयोषणावेवोपयोगात् तताः कार्यनाशिता विद्याविनयपधनादि संपदो येन याविधानराश्रयत्वा
 पदव्ययजनमत्तादिसर्थः निरर्थको शोऽतिपादे स मय्याचलकब्धोदसः ३६ यद्यपि क्वचिद्वार्तिकमपि सति

आदातमिच्छन् दमत्तमानो स्वचेतसैवापदतोऽलोकः पतत्यशोकं पशुरदिरुदादानीलवालीफलवा
 क्येव ३७ अवातरन्मलानिरर्थको शब्दायालतापत्रफलप्रसूनाः शरीरपवतत संपदश्च सभ्रुमा
 अद्यतमानं राश्र ३८ क्वचिज्जन्मादेव संदरेषु क्वचिक्कठोरेषु च संचरेति देशोतरालेषु निरंतरेषु
 वनोतद्रेरेष्विव कुम्भसाराः ३९ धातुर्नवानिदिव संप्रतिभीषणा निरुम्पाणि वा विलुलितोततमाज
 लानि कार्याणिकसफलपाकेदतोदयानि विस्माययेति नशवस्य मनोसिकेयो ४० तथापि विवेकि

नोऽहं भाशति वक्तुं जनहैविध्यमादृक् क्वचिदिति देशोतरालशब्देनात्र प्रकृता तसाराचित भ्रमयोग्येते मा
 देवेदयादा ४१ ति एतमादिसौंदर्यविद्याविनयादि चतुदस्र कठोरेषु कोपलोभनैर्धृयशालिषु वनमभ्यभा
 गानोऽवेरेषु वयवेषु ४२ जनानां उद्देशो हृष्टाः स्मितस्मिति नैवेति धातुरिति शवस्य अचेतनत्वा
 न्नतकल्पस्य धातुर्देवस्य यदि जीवन्त्याने हशो निर्दयः स्यादित्यभिप्रायः दिवसे प्रतिदिने दिने कर्मप्रवचनी
 येनैव वीसाद्योतनात्तद्विचने कृते फलतो भीषणा न्यायाततो रम्पाणि वा शब्दः समुच्चये विलुलितोतत
 मेः रागादिभिरप्येतया कलित चित्ते राकुलानि परिणामे कष्टे फलपाकेन रवितारे भाभ्युदयानि नवानि कार्याणि

ॐ
 क्वचिद्विवेकिना सतोस्मिन्नविस्मयपथेति ॐ

भकारिकादिलोछनानिअनेपांकेकणेषुविजीवानिप्रसिद्धानितहेलक्षणार्थजीवोलुसदिति २५ व्यवहाराःशा
स्त्रीयाःस्वाभाविकाअतएवमहोतोत्तराणभतारोमावर्ताः २६ तौउवस्योद्धवायस्यास्त
याविधोन्त्येदोगाववितेयेकोअपसेहत्याचिरेविश्रम्यनियावत्तं मदेस्वरेवस्यादिभिःसहितेपुनः स्तृष्टाःमोन्
त्यलीलांतनोतीत्युतरेणसेवेधः २७ लास्यमेयोअभिनयप्रचुरो २८ आचाराणांओतस्मार्तादिसत्कर्मणोचारु
कलनोसम्पकप्रवृत्तिअचलकतयेतयोः चलोक्तलिह्यपरयोः रचनोकीराप्रयिकादिनयो २९ इतिश्रीवासि

जीवोलुसनाकरिकारततेजोभिरुज्जला सम्राधिकेकणश्रेणीभजयोरस्यभयणो २८
व्यवहारमदावर्तास्तृदः स्वयरेपरा २९ पूर्णतमःप्रयामारोमालीतस्वराजते २९
पवत्रायःसकल्यातेकतोतस्तोडवोद्धवा अपसेहत्यानत्येदोस्तृष्टासदमदेस्वरेः ३०
पुनर्लास्यमेयोन्त्यलीलासर्गस्वत्रयिणी तनोतीमोजराशोकडःस्वाभिभवभषितो ३१
भयःकरोतिभवतानिचरांतराणि लोकतराणिजनजालककस्यनोच आचारचारु
कलमामचलोचलोचपकाययाभकजनोश्चनानामद्विन्नः ३२ इतिहृतोतदिलसिते।
नामयेचविशतितमःसर्गः॥शमोवाच॥ हृतोस्मिन्नेवमेतेषोकाळादीनामदामुने संसा
रनामिकैवास्यामादृशानाभवतिह १ विक्रीताश्वतिहामपतैर्देवादिभिर्वधे मुनेप्र।

सतात्यर्थप्रकाशेवैराग्यप्रकरणे पंचचरनेर्मुग्धावनमृगाश्च २ पंचविशतितमःसर्गः ३५ इह।
प्रयेच्यतेदोषेभूरिसेसारुदृश कालादिपारंतमेणवैराग्यस्योपपत्तये करोतेवेकालः किंतेनतव३।
त्याशोककालादिसर्ववस्तुसुखस्यदोषदर्शनेप्रयेचयिष्येस्तत्फलैवैराग्यरूपानास्यासेयतिदृशयतिहृतस्या
दिना पवसुत्तरूपेहृतचरित्रेआस्याआशवासः १ दैवप्राक्तनकर्मआदिःप्रधानेयेषोतेः पतेः प्राग।
तेश्चतुर्भिःशास्त्रादिविषयप्रयेचरचनेर्मुग्धामोदिताः २

मं.
वा.वे
प्र.दी
६३

अथार्यैः समः आत्मा यश्च परिचाभ्यासो यस्य अविशते अस्मान् भोगजीवितादित् संसृतमिति वासमा सोत्पा अ
नार्यः शिखरपरिगृहीतः समान्नायो वै द्वापस ह्यासो यदेशो यस्य कवलनोन्मुखः उदरभरणमात्रयः का
लनामाभर्तः असन्मार्गप्रवर्तनेन लोके जनमित्यर्थोत्तरमपि गम्यते १ उराणाभिर्नर्ददति दारुणविषया
इच्छारिभ्यो वदिरपीति शेषः तथा हृत्ते पियो ज्ये ४ कालमर्षादारुणकृतोत्तमबलभाप्रिया इन्द्रियाणां
पराकृष्टमिति नियमस्तत्तल्लगानियतिनियतेषु समाधिपरेषु अनुबोध्यकतातेषां भूतिर्धैर्यं विधुरयति विद्योजयति

पयो नार्यसमानायः कालः कवलनोन्मुखः जगत्प्रविशते लोके पातयत्यापदार्णवे १ रदत्येतर्द्धरा
णाभिर्द्वौ दारुणविषया लोकमुसप्रकाशाभिर्जालाभिर्ददनीयथा ४ भूतिविधुरयत्येषामर्षा
दारुणबलभा स्त्रीत्वात्त्वभावचपलानियतिनियतोन्मुखी ५ असते विरतं भूतजालं सर्पश्वादि
लं कृताभाः कर्कशाचारो जगतीन्वा जरेषुः ६ यमो निर्द्वेण राजेन्द्रो नातीनामनुकेयते सर्वभ
तदयो ह्यो राजनो हलभतो गतः ७ सर्वोपवसुने फलविभवा भूतजातयः ८ रत्नायेव उरता यदा
रुणाभोगभ्रमयः आयुरोपतचपले हस्तौ कोतलिपुः ९ तारुण्ये चातिरलेवा लं जडतया हतम्
कलाकले कितो लोको बंधवो भयबंधने भोगभेचमं ह्यो गालुलाश्च गतस्त्रिकाः १० शत्रवश्चै
द्रियाण्येव सत्येया तमसस्यतो प्रहरत्यात्मनैवात्मानमनसैव मनोरिपुः ॥ ११ ॥

तत्र देवः स्त्रीत्वादिति ५ अजरेतरुलं वपुर्जगतीन्वा प्राप्य निर्दयराजानो इन्द्रः स्वामी अति निर्दय इति यावत्
सर्वाः ब्रह्माणा अपि भूतजातयः प्राणिजातयः विरक्तहृशा फलाविभवाः तृक्षे चर्याः भोगभ्रमयो विष
याः लोकावा ६ जरतयामोहेन हतमपनीते ७ कलने कलाविषयानुसंधाने १० सत्येयमार्थत आ
मेति गृहीते देहादिविवेके असत्यतो अपरमार्थात्मनो ननयवबंधदेतत्वादिपुर्वस्य तथा भूत आत्मा
मनोभिमानात् मनोभूत आत्माने मनसैवात्मना प्रहरतीति वदः लोकोति ॥

अदेकारोभिमान प्रधानमेतः करणकलं कायलोडनायस्त्रयपदवर्णायेति यावत् बुद्धयोच्चवसायात्किं।
कालंदहतयोवदिर्मखवात्परिषेत्तवात्तदवः स्वरयानि सार्धार्ज्यशून्याः क्रियाः प्रवृत्तयेः शारीराः लीलामाना।
सदिलासाः १२ सञ्जमत्कृतयः आत्मसूक्तिचमत्काराः दोषाणां पताकिनो धजिन्यः रसाः अनुरागाः नीरस
तो प्रत्यनुरागप्रत्यतो विषयास्तुहणीयतामिति वा १३ वस्तुनैवाकिं चित्तं दत्ते अभिनिवेशतमिति याव

अदेकारः कलेकायबुद्धयः परिषेत्तवाः क्रियाः फलदापिनोलीलास्त्रीनिष्ठतोगताः १२ वा
व्याविषयशालिन्यः सञ्जमत्कृतयः क्षताः नार्योदोषपताकिनो रसान् नीरसतोगताः १३ वस्तुवस्तु
नयान्तले दत्ते चित्तमदेकृतो अभाववेधिताभावभवो तो नाधिगम्यते १४ तन्पते केवले साधो म
तिरा कुलितोतरा रागरो गोविलसति विरागो नोपगच्छति १५ रजोगुणदत्तादृष्टिस्त्रयः संपरि
वर्द्धते न चाधिगम्यते सत्त्वं तत्त्वमत्तत्त्वरतः १६ स्थिति रश्मिरतो याता मृतिरागमनोत्तरा
धृतिर्वैधुयमाया तारति नित्यमवस्तुनि १७ सतिर्मोघेन मलिना पातैकपरमेव पुः ज्वलतीव
जरादेदे प्रतिस्फुरति दुःकृते १८ यत्नेन याति युवतादरे सज्जनसंगतिः यतिर्न विद्यते काचित्कुचि।
नोदेति सत्यता १९ सतो विमुच्यतो वा तर्ह्यदिता इतोगता नो ज्वला करुणोदेति हरादायातिनी।
चता २० ॥

त अभाववेधिताः नाशग्रस्ताः १४ नोपगच्छतीत्यादिर्तोके अतिदोर्लभ्योक्तिः नतु स्वस्य प्रक्रमविरोधा
त १५ अधिगम्यते लभ्यते १६ स्थितिर्जीवने अवस्तुनि फलविषये १७ मोघेन मोक्षेण पातैकप
रमेनाशे कपर्यवसिते १८ ननु धार्मिकस्य तव कथं गतिर्न विद्यते तत्राह कुचिदिति स्वर्गादिगतेरपि अ
नित्यतया स्वप्रसुरवप्रायतादिति भावः १९ सद्विज्ञापरसुखदर्शनेन संतोषः नीचताशास्त्रेन तदेतत्तस्य

२
द्विष्ट

ॐ
वा. वै
प. टी
६४

अधीरतो अस्थिरतो पातो त्यातौ मरणजन्मनीरुधी योगमनेवा आसो मः संगः २१ भावना वासना भावेष्वपगते।
षापि सानापैतीति भवे बंधनी बंधदेतुः भूतपरंपरा प्राणिनिकायः कालेनेति शेषः २२ दिशो वा सुकालाद्भवनास्ति
तादृशः तदेव प्रवेचयति देशः इति दिशानि प्रयच्छति प्राणिभ्यो वकाशमिति व्यपदेशादस्य विरुद्धं अपदेशो व्यवहारो
स्वस्यैव निरवकाशत्वमिति यावत् २३ यौराकाशोपि सतया सन्मात्रस्य भावेनेच्छेराद्यते २४ सिद्धाः तानातिवित्तै

योगीनाधीरतामेति पातो त्यातप्ररोजनः सुलभोऽर्जनास्योऽलभः सत्समागमः २१ आगमायायिनोभा
वाभावनाभवबंधनी नीयते केवलं कापि नित्यं भूतपरंपरा २२ दिशोपि दिग्दर्शयते देशोऽप्यप्यपदे
शत्राक शौला अपि विशीर्यते कैवास्यामादृशे जने २३ अच्यते सतयापि यौर्भवने चापि भुज्यते
परापियाति वैधुर्धै कैवास्यामादृशे जने २४ सुखेऽपि स मुद्राश्च शीर्यते तारका अपि सिद्धा अपि वि
नश्यति कैवास्यामा २५ दानुवा अपि दीर्यते प्रवोष प्रवर्जो वितः अमरा अपि मार्यते कैवास्यामा
शक्रोऽप्यारुम्यते वक्रैर्यमोपि दिहिनियम्यते वापुः स्येत्वायुते कैवास्यामा २६ सोमोपि योमतो याति
मातं देव्येति र्वउतो मयतामग्रि र्व्येति कैवास्यामा २७ परमेष्ठापि निष्ठाया द्रियते हरि र्व्यजः भवो
प्यभावमायाति कैवास्यामादृशे जने २८ कालः सैकल्यते येन नियतिश्चापि नीयते र्वमप्यालीयते नै।
ते कैवास्यामा २९ अश्राव्यावाच्य उदर्शते नैना तातमर्तिना भवतानि विरेखते केनचिद्गुमहायिना ३०

योगमेत्र सायनादिभिः २५ २६ वक्रैराकम्यते च र्व्येते नितरो यम्यते उपरमे प्राप्यते २७ योमतोऽप्यन्यतो २८
निष्ठापरिसमाप्तिः द्रियते सैद्रियते २९ कालः प्रागुक्त स्तिविधः र्वमत्र बहिरावरणाकाशः ३० अश्राव्यो
वेद्रिया विषयः अवाच्यो वागगम्य उदर्शो चक्षुराय गम्य चतत्वे सत्त्वं र्व्ये मस्य मर्तिः स्यलं र्व्ये विरेखते।
स्वात्मनेवमायया प्रदर्श्यते ३१

वै. ४

६४

अदेकारकलो अभिमानो शोभयथाप्यस्थितेषु मध्ये इति शेषः ३१ सर्वबाधकत्वापघादनाय तस्य निरेकशोभाते।
अमादशिलेत्यादिविभिः साधोभसदितोरप्यसद्भावे प्राप्तेः साधिरुद्धेनेम्वरे
एभेर्ममाणाः शिलाशैलवप्रादिर्गुणमपदेशेषु किरणसंवादेः संचान्निवस्थितो दिवाकरोरप्यवदुत्येदते
वनेजलेयोग्यतया पर्वतशिखरादेर्गुणप्रवदतेन यथावर्तिलाः स्फटिकादिपाषाणा अपोयः प्रेर्यते तद
दवशोः स्वतंत्रः सूर्यादीनामपि मरुत्वादेर्गुणप्रमानत्वादिति भावः ३२ धराभूमिः सैव गोलके ज्योतिः
शास्त्रे तथा प्रसिद्धिः धिस्म्यदेवानामायतनभूते च के ज्योतिश्चक्रे तेन वेद्यते परितो व्याप्यते अतो टफला

अदेकारकलामेव सर्वत्रोत्तरवासिना न सोल्लिखिषु लोकेषु यस्मै ते दनवाप्यते ३२ शिला
शैलकवप्रेषु साभूतो वाकरः वनपाषाणवन्नित्यमवशः परिचोद्यते ३३ धरागोल
कमेतस्य सरासरगणास्यदे वेद्यते धिस्म्यचक्रेण यद्वा तोटमिव तच्चा ३४ दिवि देवा भवि
नराः पातालेषु च भोमीनः कल्पिताः कल्पमात्रेण नीयेते जर्जरदशो ३५ कामजग
दीशानरणलवुपराक्रमः अक्रमेण वविक्रान्तौ लोकसाम्यवल्गति ३६ वसेतो मन्त्रा
माते गोमदैः कसमवर्षणैः आमोदितककुक्षक्रेतो नयति चापले ३७ अनुरक्तोगना
लोललोचना लोकनाहतिः स्वस्थीकर्तुमनः शक्तो न विवेको मदानपि ३८ ॥

विशेषः युगावर्तेषु भूमेर्दीक्षाभावनादिविकारेष्वाकल्पे ज्योतिश्चक्रस्याविताशादार्पसचनायपकेति वि
शेषणं ३४ कल्पमात्रेण संकल्पमात्रेण तथा चात्यंतपारवश्यमपि जगतो महो दोष इति भावः ३५ दो
षांतराणां द कामस्यादिना अन्तर्कमेण अन्तचित्तप्रकारेण आक्रम्यवशीकृत्य नियेतुमीश्वरादिभेति चे।
न विस्मयतः स्यात् न सोत्तयेत्यादजगदीशानिति ३६ वसेतपवमन्त्रमातेगः कसमवर्षणमेवमद
वर्षणमिति अल्लक्ष्यके चापलमिति भयोन्मादभावद्वयसंभेदः ३७ ॥ ३८ ॥

जं
वा. वै
प्र. टी
६५

बुद्धः प्रबुद्धतनः पुरुषः बोधप्राप्तिरुल्लभ इति भावः ॥ धंसित्वे हेतुः कालेति भावातिशेषः ४० पूर्वोक्तदोषलक्षणो
पुण्यलक्षकेषु स्थिताः सारेणाः मृगापक्षिणो वा उराशपाशेन पाशिनो बद्धाः सैतो जन्मजंगले विशीर्णा इति संबे
धः ४१ तैः अतः दोषप्रसूतैः कर्मभिः काम्यनिविद्याद्यैरायुः सैती यते फले स्वर्गनरकादि आकाशे चेत्या
दपस्तत्र लतामिष्यातत्कृतकेटपाशैर्लेवनसदृशेभ्यः सारैर्निरालंबनैः रूपावसानास्थितिकमित्यर्थः आत्मा
तन्निवत्सु पायोद्वेगसिंतापिरुल्लभेन्यादनदीति ४२ तन्मोक्षमयीतु प्रतिलक्षणमिति सुलभेन्याद अयेति

परोपकारकारिण्यापरातिपरीतमया बुद्धपवसुदीमन्ये स्वात्मशीतलयाधिया ३५ अतन्
धंसितः कालवडवानलपातिनः सैत्यातैकेन शक्यते कलौ लाजीवितो बुधौ ४० सर्वप
वनरामोदा उराशपाशपाशिनः दोषपुल्लकसारेणाविशीर्णा जन्मजंगले ४१ सैती यते ज
गतिजन्मपरोपरासुलोकस्य तैरिदं कर्मभिरायुरेतत् आकाशपादय लताकृतपाशक
ल्ययेषां फलेन दिविचारविदोपि विद्याः ४२ अयोत्सवाय मृजुरेषते यदयात्राते वंधवः सख
मिदं सविशेषभोग इत्यनुपैव कलयन्सुविकल्पजालमालेपे लं मतिर्गलतीदलोकः ४३
इति देवदुर्विलासवर्णने नाम षड्विंशः २६ ॥ रामोवाच ॥ अन्यच्च ताता तितरामरमे मनोरमे
चेदजगत्स्वरूपे न किंचिदायाति तदर्थं जाते येनातिविश्रान्तिमुपैति चेत्तः १

४४

गलतिविशीर्यते ४३ इति श्रीवा. प्रकाशे वै. गोषड्विंशतितमः सर्गः २६ अतानुक्तेषु भावेषु निःश्रेयसविरोधि
षु विलसरेण पुनर्दोषा वैराग्यायेदकीर्तिताः प्रत्येकमुक्तेषु च भावेषु समुच्चित्यदोषांतराणि प्रपंचयन्
स्वचितविश्रान्तिहेतुलाभे दर्शयति अन्यच्च न्यादिना अन्यच्च मृगतिशेषः आपाततो मनोरमे वस्तुनस्त्वर
त्येजगत्स्वरूपे येन लब्धेन चेतोः तिविश्रान्तिं सार्णकामतामुपैति ततादृशे किंचिदपि अर्थं जातेनायाति
चेतसिततो अन्यच्च तत्तनायाति न लभ्यत इति वार्थः १

६५

सारापवदयो गिरिगुहाः विशेषेण ह्यनेन पतयते केवलं पुरुषार्थसाधनस्य नया व्यर्थायुः क्षपणेनेत्यर्थः २
जीवितं जीवने संपदचंचरी को भुम्भः ससारो वैदिकसमारे भस्म देवसरः ३ रतिं पीति मातनोति मृतेरिति शेषः
न सारो कायपवतावली ४ सारतरो वेगवतरो बलवतरो वामलनिका यो वप्रति कृतनेत प्रदत्ता समयी
॥५॥ चर्मणानि वधे न चाष्टादनेन वद्धा चर्ममयी तदिदं लिण्देशे प्रसिद्धा ऊर्ध्वभिगलुलिता वा ऊ
लिता स्वतश्च लघुत्वाद्भ्रमेती नतपवाधो भवेती मज्जनोन्मुखी रं द्रियग्राहैरपि प्रलोप्यते यतो धीरान

वाल्मेयगते कल्पितकेलिलोले मनो नृनेदारदरी पुतीर्णं शरीरके जर्जरतो प्रयाते विहस्यते केवलम्
मेव लोकः २ जरावृषारामिदं शरीरसरो जिनीरुतरे विमृश क्षणाद्गते जीवितचंचरीके
जने ससंसारसरो वधुर्क ३ यदा यदा पाकज्यैति नृनेतदा तदे ये रतिमातनोति जराभरान
त्यनवप्रसूता विजर्जरा कायलतानराणो ४ तल्लानदी सारतरप्रवाहयसा विलानेतपदार्थ
जाता तटस्थसंतोषस्तुलनिका यददा वदती हलैर्क ५ शरीरतौ चर्मनिबधवद्धा भ
वावुधा वाललिता भ्रमेती प्रलोप्यते ये च भिदिंद्रियात्वेरथो भवेती मकरैरधीरा ६ तल्ल
लताकाननचारिणो मीशाश्वाशते काममहीरुदेषु परिभ्रमेतः क्षपयेति कालं मनो नृगानो
फलमाप्नुवति ७ कुक्षेषु ररास विषादमोदाः स्वास्थेषु नोत्सिक्तमनो भिरामाः सुहृद्भिः

संप्रसिद्धं दरीभिरनादतोतः करणमंदातः ८

विद्येते धीरा विवेकधीमेतो वैराग्यैर्यशालिनो वा जीवाय स्यात्तथा विधा ९ लताप्रधाने कानने ल
ताकानने शाखाशते परिभ्रमेतः निविशेयान् नृगान् च शाखामृगाः काले आयुः क्षपयेति ७ क
क्षेषु प्रापत्स्व स्वास्थेषु संयत्स्व नोत्सिक्ते नागवितेन मनसा अभिरामा नृर्धको नशब्दोपसितस्य

समसः ७

ॐ नमो भगवते वासुदेवे ॥

1062

धर्मरिक्तान्प्राप्यसेव्यहस्यमान ॥ आदौ धर्मजनभोगेन सावत्यात्कामार्थभावेव धर्मावाप्नोक्तोतराभिराक्रोताव ।
 काशाभिलोकि कक्रियाभिः बर्हिणो मयूरस्तस्यापि केवदैमिव लोलेकापवयोवसाने इत्येतदत्राप्यनुषज्यते ॥ ननु
 मास्तु धर्मजनस्य नानाचेतसि विधातिस्तदजनवर्ता भवदादीनां तत्कलत्ताभात्कुतो न सेत्याशेषधर्मफलसुगुणोदेर
 प्यसारातामाह पुरोगतैरिति तरेगवदंगुरैरतएव अनवाप्तसुपैरप्राप्तप्रोचैः द्वियस्यादिने अनात्मनिरुचिधससलो ।
 को जस्य विरेच्यते वैच्यते अयेभावः सपवदिलाभस्युच्यते यत्तु नैव नाप्येव नपयवस्यति अन्यस्तलाभो विरेच

विषादयुक्तो विषयानवस्थामुपागतः कायवयोवसाने भावात्स्मरन्त्यानिधधर्मरिक्तान् जंतुर्जगावा न भिद ।
 सौतः ॥ कामार्थधर्माधिकृतोतराभिः क्रियाभिरादौ दिवसानिनीत्वा चेतश्चलदद्विणापिच्छलोलेवि ।
 यं प्रतिमासद्धत केन पुंसः ॥ पुरोगतैरप्यनवाप्तसुपैरप्राप्तप्रोचैः क्रियाफलैर्देववशादप्येतै
 विरेच्यते भिन्नरुचिर्द्विलोकः ॥ इमान्यमनीति विभाविता निकायो एष यं तमनोरमाणि जनस्य जायाज
 नरेजनेन जवाजरांते जयंति चेत् ॥ यानि जीर्णानि यथा तदुणां समेत्य जन्माशुलये प्रयांति तथैव ।
 लोकाः स्वविदेकदीनाः समेत्य गच्छन्ति कुतोप्यदोभिः ॥ इतस्ततो हरेतरे विदुस्तप्रविष्णुगेहे दिवसावसाने
 विवेकिलोकाश्च यसाधु कर्मरिक्ते द्विरात्रौ कश्यपैति निद्रा ॥ विद्रावितेषां पुजने समस्ते समागता यामभित
 श्रुत्वा सेवेन एतानि सखानियावता वत्समायाति कुतोपि मृत्युः ॥

यथा वामत्स्यैवरिणामिषलाभः तथा च श्रुतिः सद्यो न्यदात्मनः प्रिये बुवाणे श्रूयात्प्रिये रोत्स्यतीति तथा च न ।
 तलाभादाश्वासति ॥ उक्तमेवायं आसुरसेपाद्विस्तारप्रदर्शनेन प्रपेचयति इमानीत्यादिना इमानि सन्निहिता ।
 निसयः कर्तव्यानि अस्मिन्निविप्रकृष्टानि देशकालांतरे कर्तव्यानीति विभाविता निरंतरं चिंतितानि अयं यं ते मनो
 रमाणि परिणामे च नयं च पाणि जायानो ज नानां चरेजनेन प्रिया चरणेन देहजरांते चेतोपि जयंति विवेका
 द्रूशयंतीति यावत् ॥ कुतोप्यदोभिः कतिपयेरेव दिनैः ॥ अद्विदिवसे विवेकि जनानामनुसरणेन सकर्म

मिश्ररहिते सत्तिकः निद्रासुषेति विना मूढमिति शेषः ॥ २॥

गो
वा.वे
प्र.टी
६७

कृतोपनिर्दिष्टादेतोः संवर्द्धितैः भावैर्विषयेर्विलोप्यमानाभासमाणापातैर्मृत्युयातमिति पादेन यायाते
आगते यातंगते वशः नवति २१ सर्वप्राणिनां प्रियत्वेन प्रसिद्धैः सुभिः प्राणैर्धनमानैस्तत्पवजनेरकानरमेयाः
पशवः दत्तशस्त्रः कृत्वाया कृत्स्नकर्मलैस्तत्पवजनेः सेतोदोषाजनेः कालवर्णसुखेययास्यातया।
क्रियेते संस्क्रियेते ते के ये विषयास्तु देहयोषण दिवलापीनतामैवोपेत्य स्थितिं न विवेकवैराग्याद्यभ्यस्तमि
त्यर्थः अतएव दितेरागादिभिः संज्ञयन्त विशस्तनादिभिः शरीरस्य बाधेन नाशेन देहनाश भवेति असत्प्राया।
भवेतीत्युक्तेना असत्त्वेन वस भवति असत्त्वेति चेददेरिति कृतेः यत्तद्विशेषेषु मेवाणामपि पशुत्वे प्रसिद्धे पा
इकशब्दस्य बाधेन प्रवालत्वात् अथवा यैरेव जने उक्तेः योषकैः स्वयेपीनतामपेत्य स्थिते तत्पवजने उक्ताः प्रि

कृतोपि संवर्द्धिततत्त्वैर्भावेरमीभिः तूणन हृष्टैः विलोप्यमाना जन्तानां जगत्पानवेत्सु फयातमदो
नयाते २१ प्रियासुभिः कालसुखे क्रियेते जने उक्तास्तैर्दत्तकर्मवद्वाः येः पीनतामैव वलाउपेत्य शरीर
बाधेन न ते भवेति २२

यासुभिर्बलादतकर्मपाशैर्बद्धाः कालस्य मृत्योर्मुखं प्रति क्रियेते उपह्रियेते अतएव कृतवाच्यः शरीर
रबाधेन देहनाते प्रियासवो न भवेति किंतु प्रियाः शत्रवः तथाच तप्राणयोषणमात्रपरेण भावमिति भावः
अथवा अस्य योषणपराश्रयिने मूढाजनाः प्रियासवः तेषां मृत्युसुखप्रवेशोपायाचरणेन प्रसुतप्राणविद्यातक
त्वात् किंतु तत्तत्पवद्विषयासवः प्राणानां तत्तद्विज्ञानित्वात् सभावमाप्य रक्षकत्वात् अतस्ते प्रियासु
भिर्दत्तकर्मवद्वास्तैः प्रसिद्धा मूढजने उक्ताः कालसुखमिव क्रियेते नादियेतरति यावत् कस्तेष्वतिशयस्त
नाहये सत्त्वज्ञानवलाच्छरीरत्रयबाधेन पीनतामपरिचिन्तामिवोपेत्य स्थितमिति हेतोस्तैर्जने उक्ता वद
हात्तमूनयो न भवेतीत्यनेन वातिशयश्च २२ ॥

यथाश्रित्यतिपवेसतैरेवगच्छति कुतोपीत्युत्सायतआगच्छतिनजितासितमितिस्वचिते २३ रक्तछदारक्तौष्णारक्त
वस्त्रावारक्तपल्लवाश्च सदृशदृशवदृषदापववादीणीयासो विषदुमेष्टालोलालताविषलताः २४ शोभनव्या
लोकादन्यतः स्वर्गनरकादिभ्यश्च मध्याख्यमेवइहास्माभिर्मिलितयमिति परस्परामिप्रायनिबन्धः संकेतलो
नमेवादिनसत्रपादेवात्सवादिवाशयोसमासेगः समाजमेलने २५ संसारजन्ममरणपरंपरालेखोमालासुप्र
दीपाद्योशोतिषुत्तणिकज्वालोपरमप्रवाहेष्विवतत्त्वेपरमार्थिकेवल्लनजायतेइति संबन्धः सर्वाणि विशेषः।

अतस्मागच्छतिसत्त्वैवमनारतेगच्छतिसत्त्वैव कुतोपिलोलाजनताजगत्प्रांतरेगमालात्तणभेगुरेव २६
अगाधद्वारेकपरानराणोमनोमनोद्वारितयादरेति रक्तछदाश्चलषट्पदात्योविषदुमालोललताः
२७ इतोत्पत्तश्चोपगतात्रयैवसमानसंकेतनिबद्धभावा यात्रासमासेगसमानराणोकलत्रमि
त्रैववदोरेमाया प्रदीपशोतिष्विवभक्तभारिदशास्त्वितिस्नेहनिबन्धनीषु संसारमालासुचलाचलासुन
जायतेतत्त्वमतात्विकीषु २८ संसारसरेभक्तचक्रिकेयंप्राहृष्टपयोबुद्धदभेगुरापि असावधानस्यजन
स्यबुद्धौचिरंस्थिरप्रत्ययमातनोति २९ शोभोज्ज्वलादेववशाद्दिनष्टागुणाः स्थिताः संप्रतिजर्जरते
आश्वासनारतरंप्रयाताजनस्यदेमेतश्चोबुजस्य ३० श्रीरामचंद्रायनमः ॥ श्रीरामायनमः ॥

एतन्नुभयसाधारणानिदशावात्यादयोवर्तिकाश्चस्नेहोरागलैलेचलाचलासुचंचलासु अतात्विकीषुमिथ्याभ
तासु ३१ यथाकुलालचक्रिकाभ्रमेतसावधानपुरुषबुद्धौचिरंस्थिरैवेयंनभ्रमतीतिप्रतीतिजनयति पव
मियंसंसारप्रवृत्तिज्ज्वलिकावाधिकतलबुद्धवदतित्यापचिरंस्थायिताप्रतीतिजनयतीत्यर्थः ३२ जनस्य
बुजस्येवसंप्रतिपौवनेशरदिचयेसौंदर्यसौगंध्यादयोगुणाः शोभोज्ज्वलाः स्थिताः तपवगुणाः वार्द्धकेना
जर्जरतेदेमेतेचदेवशाद्दिनष्टाः सेतः आश्वासनायाश्चित्समाधानस्यआज्ञाणस्यचहरतरंप्रयाताडर्लभा

ax

अविच्छेतीति न तेषु विश्वास इति भावः २५

शं
वा.वे
प्र.री
६८

1066

यत्र संसारे भूजल यवनादिदैव वशात्पुरुषोपकारमनयेद्वेति यावत् जन्माभिहितफलपुष्पदिसमृद्धिमयेत्यस्य देहस्य
भारेण धाम्नेन पुनः पुनर्जने भवत्यापराधपुष्पफलादिभिः कृतोपकारो न पराधयितुं रुहं चः ऊढोरैर्विलयते लिख्य
ते तत्र संसारे तत्र प्रतिपद्य सत्तापराधस्या कृतोपकारस्य च मनस्य स्यात्सा सनेकः प्रसंगः तथा च मृत्युस्तपकारि
णामपि हनिष्यत्येवेति भावः ३१ न त्वल्लन्यत्र दोषस्तथापि दिते विषुसजनेषु को दोषस्तत्राह मनोरमस्यति अ
तिशयितो दोषाः स्नेहभोगादि हतयो दादभ्रमणादिव तयश्च यस्मात् अंतरुपशमस्य जीवितस्य च विज्ञातो यो
यत्कस्योत्पन्नस्य च मर्त्येनाम फलता कश्च मले वा सा सायत इत्ययमेव दोष इति भावः ३० संसारदृष्टिषु कास्तादृशो

पुनः पुनर्देववशादुपेत्य सुदेहभारेण कृतोपकारः विलयते तत्र तरुः ऊढोरैराश्वासने तत्र दिकः प्रसंगः
मनोरमस्याप्यतिदोषवत्तेरेतर्विद्याता यस्तनुयितस्य विषद्मस्यैवं न स्पसंगादासायते संप्रति मर्त्ये न ज
व ३० कास्तादृशो यस्तनुमसति दोषाः कास्तादिशो यास्तनुः खदाहः कास्ताप्रजायास्तनुभेगुरत्वे का
स्तनुयास्तनुनामसाया ३१ कल्याभिधानक्षणा जीविनो हि कल्योचसंख्या कलने विरिंच्याः अ
तः कलाशालिनि कालजाले लघुत्वदीर्घत्वधियोप्यसत्याः ३२

दृष्टयः क्रियालौकिकः मायाबले ३१ न त्वन्यासो प्रजानो भेगुरत्वेपि विरिंच्यासालोकोप्राप्तानो कल्यायुषोन
भेगुराभिमित्याशेषाद् कल्येति कल्योचानामतीतानागतानेतत्कल्याणो सेख्याया अकलने अपरिज्ञाने
आनेत्या विशेषात्कल्याणपि विस्तरुद्रादिदृशाक्षणापवेति विरिंच्या अपि कल्याभिधानक्षणा जीविनपव अ
तो यववशा लिनिकालसमदेहलघुत्वदीर्घत्वधियश्चिराचिरजीवितबुद्धयोपि दृष्ट कल्याणाधीनत्वादसत्याः
तस्य न्यायेन वशांशमप्यनेन को हि वशांशदृशो अणवपवेत्य
णमदत्तादिबुद्धयोप्यसत्या बोध्याः ३२

६८

पवेषकानिहोविकारजातमध्यसत्यमेवप्रतिभातीत्याहसर्वशेति स्वार्थमयदुप्रकृत्याचारुरित्यादिवदभेदेनती
यामदीभाः दस्तुतः पाषाणामदीमृदेवजनाः मांसादीमेव कथेतर्हिपर्वतादिविशेषबुद्धिसत्तादौरुषे
ति अवहारायपुरुषप्रवृत्तेर्नामरूपसंकेतैः प्रतिनियतसमावाश्वर्थः परमायतस्तुअसर्वसर्वसिद्धकारण
दम्भजालि तथाचसर्वत्रन्यायसाम्यादिकारदीनेपरित्यक्तविकारैरुर्वजगत्प्रकृतिभूतमेवपरमायवस्तुस्तीति
युक्तपारिभाषितश्वर्थः अथवाअस्तुपर्वतादिविकाराणामसत्यत्वेतत्प्रकृतीनां पाषाणामृदादीनांतत्कुत
स्तत्तादनापर्वमिति तेषामपिस्वकारणमदाभतविकारत्वादिरुभोग्यवर्गेविकारव्यतिरिक्तेनास्तीतिमिथ्या
त्वादपनाशवासपर्वमर्थः ११ पाषाणामृदादीनामदाभतमात्रतमत्केस्तुदयतिआलोक्यतशति अनवित

सर्वत्रपाषाणमयामदीमृदामदीदारुभिरेववृक्षाः मांसैर्ज
नाः पौरुषवदभावानासर्वमस्तीदविकारदीने ११ आलो
क्यतेचेतनायानविद्यापयानविद्यास्वनयानभस्या एषाग्वि
भागेनपदार्थलक्षणापतजगत्तेतरदलिकिंचित् १४

दाशनिह्येदः ययोजलेतदनवदस्तकारणत्वेनतर्दिधनत्वेनवातत्वेवेधीवह्निः ययपिभौमोवह्निः पार्थिवे
धनस्तुपार्थिकासायेतर्गतापस्त्रेदोशमात्रदादित्वात्तयोन्वदपवअस्तनयति सूर्यचेद्राग्न्युदकादीनीत्य
स्तनयोवायुः तभआकाशः तिसृतिनचलतीतिस्थाः साधिवीर्येनतन्मादाभतपेचकमेवानविध्यते परस्पर
संबध्यतश्चनवित् मिलितंसत् गोचरादिनानापदार्थलक्षणापतजगत्तेतनयाबुध्याआलोक्यते अ
विवेकिभिः दाशतिरेदावयोतकोनिपातः विवेकिदृशाएषाग्विभागेनपर्वालोचनेतश्चभतातिरि
क्तेनकिंचिदस्तीत्यर्थः तथाचअतिः युद्ग्रेरोदितेचपेतेजससदपेयसुक्तेतदयोयस्तुसंतदन्नस्यअमा
गादग्रेतेवाचारेभणोविरोनामयेपेरीणिचूपाणिमेवससमिति १४

को

जो.
वा. वै.
प्र. टी.
६५

नवेवंपदार्थानामसमवेकयेजनानोचवद्वारभोगचमत्कारः नदिशुक्तिरजतेनकेकणेकतंशकामित्याशेका
दचमत्कृतिरितिइदमिष्ट्याभूतैपिपदार्थेजातेअवद्वारकुशलतयामनसिनोपेक्षवतामपिलोकानोचेत।
सिभोगचमत्कारकरीअवद्वारचमत्कृतिरपिसिद्धानचित्ररूपानाअयेभूतायतस्वयाविधाचमत्कृतिः क
दाचित्केषोचिन्नराणोस्वमेमिष्ट्याभूतमपिविषयमभिलक्ष्यएतिशोभेतिइष्टपतश्रितियावत् यद्यपिसर्वेषा
मपिसुप्रभोगाः प्रसिद्धास्वयापिसुखदुःखानिभोगाभेकटित्वेवजागणदृशानात्स्वलकर्मोद्भवेसत्येवा
चिरभोगचमत्कृतिः यथाहृदिश्वेद्रस्यसर्गतरकभोगयोरेतिसूचनायकदाचित्केषोचिदित्युक्ते ३५ न

चमत्कृतिश्चेदमनसिलोकचेतश्चमत्कारकरीनराणो स्व
प्रेपिसाधोविषयेकदाचित्केषोचिदभ्येतिनचित्ररूपा ३५
अद्यापियानेपिचकल्यन्तयाआकाशवल्लीफलवन्मद्वे
उदेतिनोलोभलवाहतानामदारवृत्तानमयीकथेव ३६

नययामिभोगचमत्कृतिस्तद्विकिसधुनैवविरज्यसेभोगान्मत्काउजरेवयसिविरज्यात्मविचारस्यकर्तुंयुक्त
त्वादित्याशेकभोगासक्तौवैराग्यस्यविचारस्यसदैवदोहेभ्यमित्याह अयेति अद्याधुनातनेपूर्ववय।
सियातिस्मितुतरेपिचवयसिआकाशवल्लीफलवन्मिष्ट्याभूतायाअपिभोगासक्तिकल्पनाया अविचारा
न्मद्वेसतिभोगतत्साधनादिलोभलवेनादतानोनाशितानोपुरुषाणोयद्यप्याशक्तिमद्वेलेलोभवेपु
त्समस्येवतथापिविनाशेतस्यलेशोप्यलमितिसूचनायलवग्रहण उदारस्यसर्वोक्तस्यपरमात्मनोयो
वृत्तानस्वरूपनिरूपणवार्तानतप्रचुरकथेवनोदेतिनिरेतरंतद्विचारस्तुरनिरस्तशतिभाक्तः ३६॥

को
वा.वे
प्र.सि
६२

1069

इत्येनियैः सपरिकरेन मम परवर्षित इति श्रुति दृश्यते भवणा न्यादन्त्यत इत्यदिना अतः प्रागुक्तं तस्य शालातः
चंद्रमंडलेन वत्समा एतज्जलभस्तेनाभासिनः शोभमानस्य तारकाभिश्चंद्रिकाया च तारकालक्षणं चेदप्रतिकृतिभिश्च
चारुमनोहरं व्योमैव पिच्छेतेनावचलिनः भूषितकेशस्य तौ तस्य अवगोऽस्तु तरेणान्वयः २२ एकस्मिन्दक्षिणे प्रा
वणे कर्णो अस्थिमयी मृदिका मृदिकाकारे जंजले कापालिका नुरूपं अपरे वामे कर्णिका कर्णो भवणं जंजलमि
ति यावत् २३ अत्र अनयोरेव कर्णयोः अणीति संगवाद्भूत्या तत्कल्प्यस्योऽभेदाद्वा २४ विषदलय कर्णिका

नृपतेः कृतो तस्य चेदमंडलभासिनः तारकाचेद्रिका चारुव्योमपिच्छावचलिनः २२ एकस्मिंश्च
वामे अर्धे मवानास्थिमृदिका अपरे च मद्रामेरुः कौताको च न कर्णिका २३ अत्रैव जंजले लोले च
द्राको गंडमंडले लोका लोकावलयेणी सर्वतः कटिमेखला २४ इतश्चेतश्च गच्छेती विषदलय
कर्णिका अनिलोदोलिताभातिनी रदाशुकपट्टिका २५ मसलैः पट्टिषोः प्रामैः सलैः सोमरमुद्गरैः
तीक्ष्णैः क्षीणजगद्गतकृतो तेरिवसेभृतैः २६ संसारबंधनादीर्घपाशकालकरच्युते शेषभोगम
द्वास्त्रप्रोते मालास्य शोभते २७

काकर्णिका कृत्तिके कर्णनी रदामेया पवनानावर्णत्वाद्धस्य पट्टिर्कपटचरचटितकेया २५ क्षीणे भोजगजः
पूर्वसर्गेभ्यो वतैर्निर्गतैः कृतो तैर्मृत्पुभिः सेभृतैर्मिलितैरिवास्थितैर्मसलादिभिः विरचिता अस्ममाला शोभ
तेऽस्तु तरेणान्वयः २६ शेषस्य नागराजस्य भोगः शरीरप्रापुधभृत्क्षीरसामान्योपलक्षणमेतत् प्रायमिक
मसलसेवधात् शेषग्रहणोत्तरेव महास्त्रे तत्र प्रोत इव सेवहे कालस्य सर्वोत्तराजपुत्रस्य करोहवाच्युते से
सराशीलस्य जीवमृगसंचस्य बधनाय प्राप्तुं केषां प्रथिता माला अस्मकृतो तस्य कंठे शोभते २७

प्राणिकर्मसौभ्यप्रकटनदेतन्नाकस्तरीभनेनचित्रगुमेनकरणेनयमस्येवदनावयवभूतेपट्टकेललाटशति।
 यावत् यमेदिविचित्रगुमेविराजते चादललाटयोरापेतावयवयोः कृष्णैवतददितरावयवकृष्णप्रिययायोगम
 योहोथा १४ कालस्यपत्न्यः आसलललाटयामखविलासभ्रमेगकदासादिसचितमभिप्रायेस्फुटतांशैला।
 नायनाचारवाः प्रासायसिक्तकर्मणिततया १५ तस्यानत्यप्रकारमेवप्रयेचयतिषडिः पश्चात्पुनः व।
 दिभिर्मयैः सर्वेषांतीयातानोराजनेभूतिचमस्येनसेवेथः भीषणैरित्यंतस्पदरमृद्धंभिरित्युत्तरेणान्व।
 यः भांकारोधनिविशेषः १६ चंद्रांतवद्वृद्धीदिचरितः कर्मधारयः कवराः केशास्तद्वयेश्चामरैः १७

कस्तूरिकातिलककैकियासखोपकल्पिते चित्रितेचित्रगुमेनयमेवदनपट्टके १४ कालास्यसमुपा
 दापकलंगतेषुकिलाजला नस्यतेषापुनर्दंतीस्फुटल्लेखनारवं १५ पश्चात्पालेवविभ्रातकौमा
 रभूतवर्दिभिः नेत्रत्रयदृष्टदंभूरिभोकारभीषणैः १६ लेवलोलजटाचंद्रविकीर्णदरमृद्धंभिः
 उच्चरञ्चारुमेदारगौरीकवरचामरैः १७ अंतराचलाकारभैरवोदरतंबकैः शालशतरेप्रेट्टदेह
 भिरुत्तमैः पालकैः १८ शङ्खशारीरखट्वांगभैरवशरितोवरे भीषयत्पात्मनात्मानेसर्वसेदारकारिणी
 विश्वत्रयाशीरश्चक्रचारुपुष्करमालया तोडवेषुविवल्लोत्पामदाकल्पेपुराजते २० प्रमत्तपुष्करा
 वर्तडमरोडामरारवैः तस्यांकिलपलायेतेकल्यातेतंबरादयः २१

अचलाः पर्वतास्तदाकारैस्तेवकैस्लावुपात्रैः तैः कायालिकव्यवहारस्यप्रसिद्धतात् शतशहस्रकृतैकशे
 षस्यपुद्गवचनोतस्यवद्वृद्धीदिलेनसंभ्रातरसदस्वलभः १८ शरीरेशरीरावयवभूतेषास्थिभीषयतिभा।
 ययतीवप्रत्येयोभयार्थ १९ विचित्रपानियातिशीरश्चक्राणिसलकहेदानितायेवपुष्करमालातयावि।
 विधुंवल्लोत्पामभमेत्या २० पुष्करावर्ताख्याः सेवतेमेचापवडमरोडमस्कंतसोडामरारवैरुद्धदशहैः तंबरा

1070

द्वयोर्गंधः २२

ॐ
वा. वै
प्र. टी
६१

नः

1071

तत्तन्नेभ्यः भगवता न्याह शेषमिति विधाप्रसिद्धा गंगावाह गंगाप्रवाहः नृकरेण समुच्चितयोरेकशेषेणाताविनिपसम।
श्रीः प्रदीपे प्राचीनादीते संसारेण सिनिति संसारस्य लोकोत्तरे देववत्तः ७ करमूलयोः प्रकोष्ठयोः ब्रह्मांशक।
गिकामेरुः ८ विंदवश्चिद्विंदवः पुष्करावती संवर्तमेघौ पल्लवौ दृशं यस्य यौतं दालिते अंबरे माकाशमेव।
वरेवत्स कापालिकानां मध्यविद्वकं वावसिते कंकयां चरधारणप्रसिद्धेः ९ अनस्तमितसंभमविरतप्रय
त्नं प्राप्तिं सम्यक् भोगान् कलकार्योभैः १० अरुहस्य दृष्टपायाः अप्रतिवद्वद्विषाशक्तेः नृत्यदृष्टपाणिनो आ

शेषः प्राशिकलाप्रभोगंगावाहश्चतौ विधा उपवीते अवीते च भौसे सारवत्तसि ७ चेद्रार्कमेरुले।
देभ्यः कौकरमूलयोः लीलासरसिजे हस्ते ब्रह्मन ब्रह्मांशकर्णिका ८ तामाविडु चिरं लोलपुष्कराव
तं पल्लवं पकार्णवपयो यौतमेकमेव संवरे ९ एवं रूपस्य तस्याप्रेनियतिर्नित्यकामिनी अनस्त।
मितसंभमारैभैः परिन्तस्यति १० तस्यानर्तनलोलाया जगन्मेरुलकोटरे अरुहस्य दृष्टपाया आ
गमापायचंचुरे ११ चारुभ्रमणमेगे पुदेव लोकांतरावली आपातालेन भोलैव कवरीमेरुले।
हृदत् १२ नरकाली च मे जीरमाला कलकलोज्ज्वला प्रोताडुः कृतसरेण पातालचरणो स्थिता १३

गमापायाभ्यां चंचुरे चंचले चरतेः पचायवियडुः लकिचरफलोप्रेत्यभ्यासस्य नृक अपरस्यातश्चुत्वे ११ दे
ना वसहिता लोकांतराणां भवनभेदानां आवलिः तस्याः नियतेः अंगेषु चारुभ्रमणं भवतीति प्रतिवाक्यं क।
ल्य आपाताले पातालपर्यन्तेन भक्त्याः लेखलेखमाने कवरीमेरुले प्रणमत्वा १२ कलकलैरोदनको
लाहलैः उज्ज्वलानरकाग्निभिर्दीयमाना वानरकाली तस्याः पाताले दक्षणे चरणो स्थिता मे जीरमाला मे।
जीरशब्देन पादकिंकिणो लल्येत अन्यथा सूत्रप्रोक्तत्वात् न पपत्तेः १३

ल५

६१

अपराधकालस्य कियान्तकलशविणः चित्तो नियतिको न स नृत्यविलसैर्यते एवं मदाकाले राजपुत्रत्वेनोपवर्ण
 तउपाधिभूतकियात्मकैकालेन दिनोरायंदैरूपेण नर्तकत्वेन परिकल्प्य वर्णयितुमुपक्रमते अत्रैवेत्यादिना ३।
 सोविलासोयेवोनेषु च रामागिरिवशेषः अपरः सुवोकादयः दीव्यति प्राणिनां कर्मफलदानेनेति दैवफला
 वस्यः कृतोतः कलयत्यवशेषफलसेवा दयतीति कियाकालश्चैव सुवोतरोवस्याभेदेन हेधाकथ्यत इत्यर्थः ॥
 तत्रदिनीयेसूचीकटादन्त्यायेन प्रथमैव वर्णयति कियेति कियावफलसिद्धिः समुद्दिष्टमभिलषिते २

श्रीरामवाच अथैवडर्विलासानोत्तरामणीरिवापरः करोत्यतीतिलोके सिद्धैवैकालश्च
 कथ्यते १ कियामावाहते यस्य सपरिसेवइविणः नात्यदालक्ष्यते रूपेन कर्मन समीहिते २
 तेनेयमादिलाभतसेततिः परिपेलका तापेन हिममालेव नीता विधुरतोभूते ३ यदिदे
 दृश्यते किंविजगदाभोगिमंडले ततस्पर्ततेनागारमिहासावतिनृत्यते ४ तृतीयेचकृतोते
 तिरामविभक्तदरुणे कापालिकवपुर्मते दैवेजगतिवृत्ति ५ नृत्यतोदिहकृतोत
 स्यनितोतमिवरागिणः मित्येनियतिकोतायोमनेपरमकामिता ६॥

भूतसेततिः प्राणिनिकायः तापेनातपेन हिममालानीहारपटली विधुरतोविनाशतो सर्वस्याय
 नर्थस्यैवकर्मकृतत्वादिति भावः ३ आभोगिविलीर्णजगन्मंडले नर्तनागारं नृत्यशाला रागहेषा
 दिप्रयुक्तप्रवृत्तिशायस्य सर्वप्राणिप्रत्यस्तान्ननृत्यमस्य विलीर्णवर्णते ४ आर्यशास्त्रैकगम्यत्वात्
 विश्वासदाह्वायविलीर्णयितुमुपक्रमते तृतीयमित्यादिना पूर्वसर्गात्तापेनया तृतीये कापालिक
 वपुः कापालिकवेधे ५ नियतिं कृतस्य कर्मणः फलावशेषभावनियमः तस्यामतिरागिणः अवशेषफ
 ३५५५५

५॥
 अथपुस्तकशेषः

म

ॐ
बा.वे
प्र.दी
६.

तस्यानं रूपोपियामाह चैरीति व्याघ्रीवभजौ चवातिनी संसारवने विन्यस्ता विहर्षे विनियुक्ता चैरीकालरात्रिस्तस्य प्रि
चेति शेषः ५ तस्य पानपात्रीमाह पृथ्वीति पृथ्वीभूते वतस्य करतले पृथ्वीमदती पानपात्री आसवसौ गेयशो
भायये पानपात्रायाः पिकलौ ललादिजालसमावृते त्वे संभवति ६ तस्य भजावष्टवे ये जरेन्त सिंहावतारोदानवा
दिवधकीराय वाजाख्यः शकुंतकः पक्षीकृतः सकीडकः विरावीगर्जनशीलः विकटोऽस्मद आसोऽभजा
स्फालनधुनिर्यस्य सदाभिः कैसरे विकटोऽदंशः पीनोऽसः स्केधो यस्य ७ महाकालः पाषाणाख्यायिकाया
वदामः सदाभैरवोलीलापेको किलवालकः कृतः सोपिकी हकृतस्य ब्रह्मांडमालाधारितान्नानालावु

चैरीचतुसंवाशसर्वमाह गणान्विताः संसारवनविन्यस्ता व्याघ्रीभजौ चवातिनी ५ पृथ्वीकरत।
लेपु पृथ्वीपानपात्रीरसावित्ता कमलौ ललकल्लारलोलजालिकमालिता ६ विरावी विकटास्फोटोन्त।
सिंहाभजयंजरे सदाविकटपीनोऽसः कृतः कीराशकुंतकः ७ अलंबुवीणामधुरः शरद्योमलसच्छविः
देवः किल महाकालोलीलाको किलवालकः ८ अजस्रस्फुजिताकारो वांतडः खशरावलिः अभा
वनामकोदंडः परिस्फुरति सर्वतः ९ अनुजमस्तुधिकविलासपरितो भ्रमचलनपरिविलसन् विदारय
न् जरजगज्जनितविलोलमर्कटः परिस्फुरद्वपुर्दिहकाल ईदृते १० ॥ चरितवीरो वसरूपतो धनितश्च

मधुरः यद्यपि तत्स्वरूपधनी अत्येवो भीषणो न पापिततोऽप्युग्रशीलानां दृष्ट्या मधुरावेवेति तथेति ॥ शरद्यो मे
वश्यामलसच्छकांतिः ८ स्फुजिते देकारधुनिः वातानिः सारिताः ३ः खशरावलिर्येन तस्य अभावः संहार
स्तन्नामाकोदंडोऽधुनः सर्वतः परिस्फुरति ९ भ्रमस्तुपिलसेषु स्वयंचलनयमोचवाणत्वाच्च स्वविदारयन्
अतएव सर्वे भोलस्येधिभ्यः परिउपरिविलसन् अतएव जरति जगति जनिता संपादिता विलोलाः व्याकुलाः
मर्कटाः मर्कटवत्त्वपलहतयो विषयलंपटजना येन सतथाविधः कालो राजकुमारः परिस्फुरद्वपुर्विरा
जमानशरीरः ईदृते नृगयाविहारेण चैष्टे मर्कटत्वेन रूपेण तत्प्रक्रमविशेषणाननुगुणत्वादनभिप्रेते १०

इति वा. ना. म. कालमशया निरूपणं चतुर्विंशः सू. २३

६.

एवं प्रलये विश्रम्भाय पुनः सर्गस्य काले विचस्य कर्ता भोक्ता संदर्शनी स्मर्तृणां सर्ववस्तुभावे गतः स यमेव भवतीति ।
 शेषः न कलाभिर्बुद्धि कौशलेः कलिते केनापि निश्चिते आंतरं दस्ये यस्य ततया सुभगे प्रणय फले भोगानु-
 रूपं तद्विपरीतेऽर्भग यद्रूपे तस्य धर्मसकलमपि वपुः प्रकटयतु गोपयतु यस्मिन् सदृशं विलसति दीप्तिप्रसिद्धौ ३
 हजगति कालस्य बलेन पुनः प्रसिद्धमेव तस्यार्थः ४४ इति श्री वासिष्ठास्य प्रकाशे वैराग्यप्रकरणे त्रयोविंशतित-
 मः सर्गः २३ स पववर्णने का लश्चरी प्रियतमान्वितः मृगया कोतुका विष्टराजपुत्रतया पुना सांप्रते त-
 मेव काले मृगया कोतुका विष्टराजपुत्रभावेन निश्चयितं प्रतिजानीते अत्येति ३ इति मराठ्टाः लीला ।

कर्ता भोक्ता संदर्शनी स्मर्ता सर्वपदे गताः सकलमप्यकला कलितोत्तरे सुभग इर्भग रूपधरे वपुः प्रकटय-
 त्सुदसैश्च गोपयद्विलसती दद्विकालबलेन वपुः ४४ इति श्री वैराग्यप्रकरणे कालापवादो नाम त्रयोविंश-
 तितमः सर्गः २३ रामो वाच ॥ अस्योद्गमरे लीलस्य दरा लसकलापदः से सारो राजपुत्रस्य कालस्या कलि-
 तोत्तमः १ अस्यैवा चरतो दीनैर्मर्त्यैर्भूतमृगव्रजैः आखेटकैर्जर्जरिते जगज्जगलजालके २ एक-
 देशी ह्यसच्चारुवडवानलपंकजा कीडा पुष्करिणी रम्या कल्पकालमहार्णवः ३ कटुति कालम-
 र्त्यैः सदा धिती रसागरेः तैरेव तैः पशुवितैर्जगद्भिः कल्पवर्तने ४॥ यस्य ह्यश्रुताः निरस्ताः स-

कलापदो यस्य अकलितो जसः अविंशपरा कमस्य राजते प्रसिद्धस्य चैदा दीनविप्रकाशयन्दीप्यत इति रा-
 जापदेव सतस्य अनादिमायामदिषी संवेधस्वरूपत्वात् जगद्योवराज्यसेपदौ कृत्वा त्वपुत्रस्य कालस्य मृग-
 यावर्णित इति शेषः १ अस्यैव कल्पकालमहार्णवः कीडा पुष्करिणी कृतशुभ्ररसंवेधः मृगैरेतैः भूता-
 न्येव मृगव्रजालैः बध्ना नामपि वधकविनोददेतत्वात् तृतीया आखेटकैर्मृगया विनोदे २ ३ भूतय-
 दे प्रत्येके संवधते दधिदीरादिसागरसहितैः तैरेव प्रत्येक रूपैः पशुवितैश्चिरस्थितैर्जगद्भिः कल्पा-
 वर्तने प्रातरशने तस्यैव नृपजने कटुति कटुधादिसहितपशुवितप्रातराशौ द्रविषु प्रसिद्धः ४॥

जं
वा.वे
प्र.टी
५५

जगदेवजीर्णकृदीरुणगृहेनकीर्णनप्रमादात्पतितानमृत्युरेवसमुद्रकः संपुरकस्तस्मिन् ३८ गुणैस्त
तभिर्वियाविनयादिभिश्चलोकोजनभेगेस्वावयवेकतत्रैतादौ यद्यपिसर्वनिकेतनितथापिगुणवतोविना
शपुवप्रसिद्धिमायातीतिस्माकद्वयेतदुक्तिः ३९ ताराणिदीर्घाणिनक्षत्राणियस्यो ३९ लमालायाहेसनि
वेशाया नोचित्यद्योतनायचपलश्चिवलयति बलयचद्वारयतिपंचर्तगुलिकवत्सरप्रकोष्ठेतिशेषः ४०
आर्णः आर्णवाः सौलोकः शैलादयश्चत्वारः प्रधानत्वाद्गुणाणियेषोजगद्गुणानाम्पूर्णस्यनोमेषाणो

जगज्जीर्णकृदीकीर्णनपायत्युग्रकोट्ये क्रमेणगुणवलोकमणीत्तत्समुद्रके ३८ गु
णैः संपन्नैवैवलोकस्त्रावलीभूतं भूषार्थमिवत्तामैगेकत्वाभूयोनिक्कतति ३९ दिनदे
सानुसृतयानि शैदीवरमालया तारकेसरयाजस्त्रचपलैवलयत्पले ४० शैलार्णयुधरा
ष्टगजगद्गुणयुक्तैः प्रत्यदेवि वतैरेत्यतारक्तकणानपि ४१ तारुण्यनलिनी
सोमश्रापुमातेगकेसरी ननदस्तिनयस्यायेतद्व्यातच्छ्रुतस्करः ४२ कल्पकेलिवि
लासेनपिष्टपातितजेतना अभावोभावभासेनरमतेवात्मनात्मनि ४३

५=

अभवः सौलोकः दिंसकः कालः नभोगणविकीर्णान् तारानक्षत्राणिवरक्तकणास्तानपिप्रत्यप्रत्यदे
अदत्यदनिपिवतेलेदीत्युत्प्रेता आत्मतेपदेब्बादसे ४१ तच्छ्रुतस्यदृष्ट्यातच्छ्रुतस्यमदतश्चवस्तुजा
तस्यमध्येयस्यायेतस्करोनभवतितन्नास्तीतिसंबेधः ४२ विष्णुः संचरितामृत्युमुखेपातिताश्चजेतवो
येनतथाभूतेन कल्पः संचरितस्त्रद्वेयकेलिविलासेनविद्यतेभावायस्य यथाभूतः सन्सुषुप्ता
विवभारुपात्तानावभासकेनस्वात्मनास्वाधिष्ठानब्रह्मचैतन्येनतस्मिन्नेवात्मविरमतेविश्राम्यतिततः

इत्यविभक्तस्यस्यः ४३

अनेनेअपरिदिनेअनेतापोभविच अतपवअपारययेतेपूर्वीतरावधिसनेवसणीप्रदेशेचवदपीठेप्रतिष्ठिते २५
 कचिन्निशीयाोजनादौश्यामेसमोभिसमश्चवाश्यामे कचिदिनराकामण्यादौ कचित्कञ्जकसलादौरिके
 ३० शल्पस्वभावेस्वकार्येसंलीनानामसंख्ययाणिस्सागणोसारवपरिशिष्टयास्वात्मसतयास्वरूपस्थित्यासवी
 धारताझारचनयानिवदपदःप्रतिष्ठितस्तदावे ३१ चनदेलयाचनास्थयापालयतिनविनाशयति अन
 दंकारेनिरभिमानेययास्यानयाआततेविलीले ३२ यामिनीराशिःसैवमालिन्यात्पंकजस्माकलितोऽ॥

अनेतापारययेतवदपीठेनिजेवपुः मद्राशैलवदुतेगमवलेख्यवस्थितः २५ कचिच्छर्मनमःश्या
 मेकचित्कान्तियुतेतते हयेनापिकचिद्विक्तस्वभावेभावयन्त्यतः ३० सेलीनासेख्येससारसारया
 स्वात्मसतया उर्ध्ववभारचनयानिवदपदतोगतः ३१ नस्वियतेनादियतेनायातिनचगच्छति ना
 लमेतिनचोदेतिमद्राकल्पशतैरपि ३२ केवलंजगदारेभलीलयाचनदेलया पालयत्यात्मनात्मा
 नसंनदेकारमातते ३३ यामिनीपंककलितोदिकोकनदावली मेचभूमरिकोसात्मसरस्यारो
 पयस्थितः ३४ गृहीत्वाकृपणःकृष्णारजनीजीर्णमार्जनी आलोककनकतोदानादरेत्यभि
 तोगिरि ३५ संचारयाक्रियोगुल्माकोणकेष्वर्कदीपिका जगत्सञ्चनिकार्यणप्राक्तिकिमस्तीतिवी
 तते ३६ प्रत्याहर्विनिमेषेणसूर्यालण्णमाकधत्तले लोकपालफलान्प्रतिजगजीर्णवनादये ३७

इतोदिनायेवकोकनदावली रक्तोत्पलसमूहः स्वात्माकालस्वरूपमेवसरस्तस्मिन् ३८ कृपणोलुब्धः
 अतपवन्तनसेमार्जन्येतरसेपादनासमर्थः सकृन्मार्जनेनवद्वतरकनकलाभेयसंतप्येतिभावः गिरि
 कनकाचले अतपवकनकतोदानगिरेःशीर्णानितिगम्यते ३५ प्रकारोतरेणतस्यकार्यणमाहसंचारय

विति कोणेकेषुदिक्कोणेषु ३६ सूर्योत्तोनुत्तरोऽदरेवविनिमेष
 सेन ३२

ॐ
वा.वे
प्र.दी
५८

आत्मभरितयासुजतिरक्षणमात्रसभावेन आत्मसाक्षाधीनकर्तृप्रसिद्धमिति यावत् ११ चर्यामेसमयेअत्रास्मिन्
काले २० नितिसंप्रपुनः पुनरास्फालितलीलायं कंडुकपुगलैरेन २१ कलितकल्पनोनाशितप्राणि विभागः
उग्रमरेनिरेकशोवतंचरित्रयस्य अंगेभ्योविनिर्गतैर्वीयुभिर्मरुर्भर्जतगिवसर्वतोविशीर्यमाणः २३ २४ अ
न्यासगान्दधत् धारयन्नेवाद्यादन्वातजस्वऽप्यितान् धुस्तोअसर्गान्धतेअजस्रोत्थितो नित्यो फलरति
कालविशेषणोवावीचीसंरागाव २५ ज्ञातयन्प्रातयन् २६ भूतानिप्राणिनएवमप्राकाशैर्बुधै

२२

२८

तृणोपांसमहेंद्रैश्चसुमेरुयर्णमर्णवे आत्मभरितयासर्वमात्मसात्कर्तृमुद्यतः ११ कौर्ममत्रैवपर्या
नेलयातात्रैवसंस्थिता सर्वदौर्भाग्यमत्रैवचापलंवापिडुःसदे २० प्रेरयन्लीलायाकेंद्रीरतीवन
भल्लले नितिसलीलायुगलोनिजेवालश्वोगने २१ सर्वभूतास्थिमालाभिरापादबलिताकतिः
विलसन्नेवकल्यातेकालः कलितकल्पनः २२ अस्मिन्मरुतस्यकल्यातेगविनिर्गतैः प्रस्फुरत्येव
मेरुर्भर्जतगिववायुभिः २३ रुद्रोभूताभवत्येवमहेंद्रोयमितामदः शक्नोवैअवणश्चापिपुनरेवनकिं
चन २४ धतेजसोत्थितधुस्तोअसर्गानमितभास्करान् अन्यान्धदिवातक्तवीचीरंधिरीवात्मनि २५
महाकल्याभिधानेभ्यावदोभ्यः परिणातयन् देवासुरगणान्यक्वान्फलभारानिवस्थितः २६ कालो
यंभूतमशकबुधैर्मानाप्रपातिनो ब्रह्मांडोदेवरीचाताहृदत्पादपतंगताः २७ सत्तामात्रजमुदत्पाचि
ज्यात्त्रापरिपुलया वपुर्विनोदयत्येकैकियाप्रियतमावितः २८

मानोबुधमितिधनताब्रह्मांडोदेवरफलोचानो २७ चित्सर्वानचैतन्यमेवज्योत्स्नाचेद्रिकातरुनिधानमात्रेण
परितः पुलयायकयाजगत्ततासामान्यलक्षणयाकुमुदत्पाकुमुदिन्याविनोदहेतुभूतयाततप्राणिशुभाशु
भकिवालतएप्रियतमयाप्रवितः सन् एकमहितीयवपुः स्वरूपेविनोदयति विनोदोदिविद्वारकोतकैः

२४

५८

कालदेवः तत्रकालसविर्दुर्गः कालोत्तमप्रसिद्धः स्वपुरेवविनोदयतीतिभावः २८

1078

विरिंचिरपंचीकृतभक्तात्मासल्लयेषोतथाविधाब्रह्मोरापवमदोतोदेवतारूपफलविशिष्टाद्रमायसिंस्तथाभूते
 वेषः कृत्रिमंआभोगोमाधिकजगद्व्येतदस्तीत्याभोगिदेवावब्रह्मणोरूपेसंतं यामुर्तेचेतिश्रुतेः सप्रपंचमि।
 त्पथः ब्रह्मेवकाननेइत्येतादराण्येपरमत्यर्थंआवृत्त्यसर्वतोव्याप्यकालसिंहितिकालोदरपवसर्ववस्तुनामत्य
 तिस्थितिविनाशदर्शनादितिभावः विरिंचिमजब्रह्मोरेमददिवफलदुममितिपाठस्येवसार्वत्रिकत्वेतद्विरिंचि
 मक्तब्रह्मोरेकारणमायाशवलमितिधावत् अजाश्चतुर्मुखाःप्रतिब्रह्मोरेतस्यैवलीलाविग्रहास्तदितं।
 ब्रह्मोरेजातावेकवचने तदेवमददिवदेवागुणाभावश्चोदस्तउपलक्षितचतुर्विधभूतामेवततत्कर्मफ

विरिंचिमूलब्रह्मोरेहदेवफलदुमे ब्रह्मकाननमाभोगि परमावृत्त्यतिष्ठति १४ यामिनोभमराशर्णा
 रचयन्दिनमेजरीः वर्षकल्पकलावलीर्नकदाचनविद्यते १५ भिद्यतेनचभयोपिदग्धोपिदिनदयते
 दृश्यतेनापिदृशोपिभर्तृरामणिर्भूते १६ एकैतैवतिमेवेणकिंचिदित्यापयत्यले किंचिदिनाशय
 त्पुञ्जैर्मनोराज्यवदाततः १७ इर्विलासविलासिन्याचेष्टयाकष्टप्रहया द्वैकैकपुरुषद्वयजनमावर्तं।
 यन्स्थितः १८

लघुक्ताडमायोर्ययस्तद्वैर्भमैः।राशर्णाः दिनान्यदानेवमेजरीयासताः वर्षःसेवत्सरः
 कल्पोब्रह्मादः कला सिंशक्ताष्टाश्वेत्येवैरूपाः वलीर्लतारचयन्कालपुरुषोनकदाचनविद्यतेवेदाद्वि।
 मतीतिधावत् १५ ततकार्यात्मनाभग्नोदग्धोपिवास्वरूपेणनभेगादिप्राप्नोतीत्यर्थः १६ १७ ततफगानुरु
 पचेष्टैयसकीयडर्विलासेषुविलासिनीप्राणिनांकसेनैवपुष्पाकालस्यभार्यातयाद्वैर्भौतिकदेदेद्रियादि।
 भिक्तादान्याध्यासादेकत्रपकृत्तुरूपेअजातात्मरूपेयस्य नेजनेजीवेस्वर्गनरकादिधावर्तयनस्थितः १८
 सिंस्तथाविधे आभोगिकृत्रिमवेषवत्इषद्भोगयुक्तैसर्वतः सर्वमाप्रपायेवाब्रह्मकाननेआवृत्त्यतिष्ठतीत्यर्थः १४ यामिनो ॥ जुति १

ॐ
वा.वे
प्र.टी
५०

समस्तसामान्यतया सर्वपरार्थसाधारणेन कालप्रवर्तकः सैश्वर्यरुद्रः ५ मदतामपीतिकर्मणपवशेषत्वविवक्षया
शिवलबुडिवैभवारिनामकोपविभक्तानिदणमपिनप्रतिपालयमिनप्रतीततेसद्यप्यनिदेतीत्यर्थः रूपैः क्रियोपाधिः
करूपैः आकम्पवशीकृत्य ७ यासावक्तुः व्याज्जादिवत् क्रूरः ककचादिवत् कर्कशः निगिरतिप्रसति ८
कवलनविषयएवैकोतमतिर्नियतचित्तएकगिरन्परमति गिरितपीतिस्यष्ट ९ करणादियत्किंचिदनादोप्र
सिद्धेतत्सर्वततत्कर्तृकरूपेणास्मिन् कालप्रवर्तकरोतिितिभावः ११ प्रविभागो व्याकृतावस्थातस्यान्त्रजादिव
५४

समस्तसामान्यतयाभीमः कालप्रवर्तकः दृश्यसत्तामिमोसर्वो कवलीकर्तृमयतः ५ मदतामपिनो
देवः प्रतिपालयतिज्ञाने कालः कवलितानेतविश्वोविश्वत्मातागतः ६ पुगवत्सरकल्याणैः किंचित्प्र
कटतोगतः रूपैरुल्लङ्घयन्त्यात्मासर्वमाकम्पयतिहति ७ चैरम्यायेषुभारंभाः समेरुगुरवोपिये कालेना
विनिगीर्णास्तेगरुडेनेवपन्नगाः ८ निर्देयः कठिनः क्रूरः कर्कशः कृपणोपमः ततदासिघदयापि
नकालोनिगिरत्यये ९ कालः कवलनैकोतमतिर्नियतचित्तगिरन्परमति अनैतैरपिलोकोच्चैर्नीयतसोमदश
नः १० दृश्ययन्ताशयतिकरोत्यतिनिदेतिच कालः सैश्वर्यरुद्रतेदिनातारूपेयथानटः ११ भिनतिप्र
विभागस्थभूतबीजान्यनारतं जगत्सत्तयावेधादाडिमानियथाशुकः १२ शुभाशुभविषाणाग्रवि
लूनजनयहवः स्फूर्जतिस्फीतजनताजीवराजीवनीगजः १३॥

तद्विधबीजभूतानिअसत्तयावेधात्

नाशेनअसत्तापादनात् भिनन्निविद्यार्थभूतयतीत्युत्प्रेक्षादृष्टोतः स्पष्टः १२ स्फीताअभिमानाकयचितायाज
नताजनसमूहस्तेषांजीवराजीजीवसमूहः सैववनीमदहनंतत्रयोगजः कालः जीवराजीविनीतिपाठः
तकमलिनीतस्याः विनाशनेगजइत्यर्थः तदनुरूपेविशिनष्टिशुभाशुभेतिस्फूर्जतिगर्जति १३ ॥

रमयन्सविलासौचैः सर्वशानिक्रियापरो गुणदोषबलोकर्षैः कालपकोशवर्णिते १ इत्येभोग्यायाः श्रियोभोगतस्मा
याभोगावसरभतवाल्याद्यवस्थानाचदोषप्रपंचनेतडुंरतः स्वमात्रपर्यवसानोपपादनेनचस्वस्येहामुत्रार्थफलभोगवि
रागोदर्शितः संप्रतिकामादिस्वभावप्रपंचनसुखेननित्यानित्यवस्तुविवेकंदशीयितेभूमिकामारचयतिविकल्पे
ति ममेदेभोग्यमहमस्यभोक्तामयइमानिचतत्साधनानि अनेनेदमित्यसंयाचचिरंभोक्ष्यामिइदंमयालब्धमि
मेषांशेषुमनोरथमित्याद्यनेतमनोविकल्पनैरनल्यानिजाल्यितानिब्रह्मवद्वारवचनानियेषांनैः अत्येदेदेआत्म
बुद्धिरत्येषुसुखलवेषुपरमपुरुषार्थबुद्धिश्चयेषांनैर्मिष्टजनैः प्राप्नुमिचोदासीनादिभेदेदेयोपादेयोपेत्यादि
भेदेस्तत्प्रयुक्तगणहेषादिभेदेश्चसंसारत्यासिन्नितिसेसाराग्रह्यादेतस्यऊदरेछिद्रेभमोन्यथाग्रहः उदुरतोअ

रामोवाच विकल्पकल्पनानल्यजाल्यितैरस्यबुद्धिभिः भेदेरुदुरतोनीतः संसारऊदरेभमः १
सतोकथामिवास्थेहजायतेजालयेजरे बालापवातमिच्छेतिफलंमकरविविते २ इहा
पिविचनेयेषोपेलवास्तवभावना आखुस्तंमिवाशेषेकालस्त्रामपिकंतति ३ नत
दलीदयदयेकालः सकलचस्मरः ग्रसतेतजगज्जातंप्रोत्याधिभिववाडवः ४ ॥

सिगुरुतोडकृच्छेदतमितिपावत नीतः प्रायितः १ जालमिवहृगदृष्ट्याकृष्यबंधकाविषयापेजरमिवप
रिच्छियबंधकोदेहस्रयोः समादारेभोतिसिद्धत्वादेवावस्तुभूतेइहसंसारेसतोविवेकिनामास्याकथामिवजा
यतेतत्प्रकारेहृष्टातोप्यप्रसिद्धइतिसूचनायेवकरः तदेवहृष्टातेनद्रष्टयतिवालाएवेतिमुरेदर्पणे २
इहइहशेषिसंसारेयेषोपेलवास्तवभावनासखाशातो आखुर्विलतृणायात्कृपेलेबमानेतत्सात्राव
लेवतिजीविषुकीटाबलेविताग्रेलतातेतमिव अशेषेतिरवशेषेयथास्यातथा ३ इहास्याविवद्वारा
भूमौ जगतिजातेइत्यनेतत्ताहशेवस्तुनास्तियत्कालोनग्रसतइतिनजआवृत्त्यासंबंधः चस्मरोभक्त
कः चंद्रोदयादिनिमित्तैः प्रोत्यउपचितमाधिवाःवोवडवानलः ४ ॥

कु

मौ
वा.वे
प्र.टी
२५

तुषाभोदिमंतेनवलितेसंजुचिते असासीन्द्रियारोवाशिशवोबालाः ३२ देहोवलेवनयसिस्तद्वेणतृतीयपादेनो
पललिताकासाधोवायुमरुजावाचविशेषोयस्याः प्रसिद्धायाः संसारसंसारः संसृतेयवहारस्यसेवेधिनीगे
पयतिरागादिभिर्वासयतिचित्तसंभवेतिनेधोविषयभोगः कस्तर्वादिगंधद्वयचतस्यकटां आश्रयभतायोदेह
यस्याशिरीगताजरातामीमीर्विराजते सौंदर्यसौख्यमंदवायुप्रसरदिभिरित्यर्थः ३४ स्थिते विताशामनसी
तिशेषः ३५ सुधाचूर्णे ३६ यवयेसुजंतपुचतर्विधशरीरेषुमममंजराजयत्यभिभवतीत्ययेचाभावामृत्युस

जी

जरातवारवलितेशरीरसदनोतरे शक्नुवेत्यज्ञाशिशवःस्येदितेनमनागपि ३२ देहतृतीयपादेनप्र
सुवलेतीमृदमृदः कासाधोवायुमरुजाजरायोचित्यनृत्यति ३३ संसारसंसृतेरस्यागंधकटांशि
रोगता देहयस्याजरानास्त्रीचामरुमीर्विराजते ३४ जराचेद्रोदयसितेशरीरतगरेस्थिते दण्णाहि
कासमायातिमुनेमरणकैरवे ३५ जरासुधाक्षेपसितेशरीरगतःपुरांतरे अशक्तिरानिरापच्यतिष्ठति
सखमेगनाः ३६ अभावोयेसरीयराजयतिजेतपु कस्तवेदसमाश्वासोमममंदमतेर्मने ३७
किंतेनदृजीवितउर्ग्रदेणजरागतेनापिदिजीवतेयत् जराजगत्यामजिताजनानोसर्वेषणास्ता
ततिरस्करोति ३८ इतिश्रीवाजजुगुप्सानामहाविंशतितमःसर्गः २२॥

शोभःसोस्यास्तीति स
रीमवश्येआगतेत्यन्वयः अभावोयेसरीतिपाठश्चेत्यष्टः तत्रतेषुशरीरेषुमध्येयश्दासितशरीरेममकः
समाश्वासोविसेभः ननुवसिष्ठादीनामपितस्ममेतदित्याशेकादमेदमतेरिति अतत्तत्तस्येतिपावात्
उजीवतेउःखजीवनेउर्ग्रदोडराग्रदस्तेनकिंअर्थमित्यर्थः सर्वेषणाःसर्वानभिलाषात् ३८ इति
श्रीवासिष्ठनात्यर्थप्रकाशोवैराग्यप्रकरणेहाविंशतितमःसर्गः २२

३०

५६

जैरेवज्योत्स्नाकोमदीशिरपवशिरवरिषसंपर्वतोर्धदेशः वात कासैरोगोतावेवकुमदृतीकुमदलतोसैरधंसोचोगेवि।
 लासयति २२ जैरेवदारोलवणादिचूर्णतेनविधसरेपक्तमितिचाकत ईश्वरःस्वामीशिरःकृष्णोऽस्यतेनैवोर्ध।
 क्षिप्वाघवर्द्धितत्वात् २३ जह्रसतागंगाअविरामाड्यतेव आयविआयुःप्रवादेसत्तरेचलतिसति २४ यौवन।
 मेवाबुनतिविषयविलमित्योयुलेभेके तथाशरीरामिषस्यगर्दिनीभक्षणेभुः २५ जैरेवदेहजंगलेजेबुकी।

जराज्योत्स्नादिजैवेवेशिरःशिरवरिषसतः विकासयतिसैरधेवातकासकुमदृती २२ परिपक्वसमा
 लोकाजराक्षरविधसरे शिरःकृष्णोऽर्कभेकेपुंसो कालःकिलेश्वरः २३ जराजह्रसतो फतामला।
 न्यस्यनिकंतति शरीरतीरहस्यचलत्वायुधिसत्तरे २४ जरामार्जारिकाभेकेयौवनायुतपोदता प
 रमन्तासमायातिशरीरामिषगर्दिनी २५ काचिदस्तिजरात्यसिन्नामेगलकरीतया यथाजराकोश।
 करीदेहजंगलजेबुकी २६ कासश्चाससमीकारःखधूमतमोमयी जराज्वालाज्वलतेषायस्यासौ
 दग्धपवदि २७ जरासावकतामितिशुक्लावयवपल्लवा ताततत्वाततर्हणोलोकाजराधवतापुष्यात
 त्रयया २८ जराकर्शेधवलदेहकर्शेपादये मनेमरणमातेगोननमुद्धरतिक्षणात् २९ मरणस्य
 मनेराजो जराधवलचामरा आगच्छतोयेनिर्यातिस्वाधिव्याधियताकिनी ३० नजिताःशत्रुभिःसैव
 प्रविष्टोयेद्रिकोटे तेजराजीर्णराक्षसापृषाशुविजितामने ३१ ॥

शिवा आकोशोरोदनेआरावश्च २६ आर्द्रकाष्ठेदग्गमानेज्वालायामपिसीत्कारःप्रसिद्धः २७ ततोअल्पात
 नःशरीरे २८ कर्शेपादयेकदलीतरेद्धरतिनल्लयति २९ आगच्छतआगमिष्यतःवर्तमानसमीपेवर्तमा।
 नवत् जराधवलचामरोयस्याःसासीयाआधिव्याधीनोपताकिनीसेता ३० अद्रिकोटेऽःप्रवेशोपर्वतविवरे।

ग.वे
१.टी
५५

भोजनशक्तौ जराणां शक्तिस्तद्वक्तौ भोजनशक्तिरित्यादि शक्तिदोषा १२ कायस्य क्लेशैः पीडनैरपकारिणी
वक्त्रा अपि स्यात्प्रयुज्य पीरिका त्वं प्रसिद्ध रोगलक्षणो नारोगा कीर्ण प्रसूयावदौ तितावत्तरण कोशिकः
ऊतोप्यागतः तिस्रो वेधः १४ चनमोध्यं मूर्च्छा तदेव तिमिरमेधकारः १४ श्वेदीर्घो हृष्टातः प्रजातो संभू
तो १५ अधिः पर्यायत तितदिनाशयेति भावः १६ आभाति रियवो भतेपि १७ कासपवक्त्राणितध

स=

गर्दीभ्युदेति सोला समुपभोक्तेन शक्यते हृदये दस्यते नूनं शक्तिदोषेण नवार्द्धके १२ जराजीर्णा
वकीयावत्काय क्लेशापकारिणी रौतिरोगो रगा कीर्ण कायद्रुम शिरस्थिता १३ तावदागतप
वायु ऊतोपि परिहृष्टते चनोप्यतिमिरा कोदी मने मरण कोशिकः १४ सायं संध्या प्रजातो वैत
मः समनधावति जरावपुषि हृष्टे वमतिः समनधावति १५ जरा कसुमिते देह उमे हृष्टे च हरतः
अध्यापतति वेगेन मुने मरणमर्कटः १६ अन्येन गामाभाति भाति लिन्नलतोद्गमः भात्यना
हृष्टिमान् देशो न जरा जर्जरं वपुः १७ गुणान्निगरणा येव कास कृणित कारिणी गृधी वामिष
मादते तरे सैव नरं जरा १८ हृष्टे वसोत्सुके वायु प्रयु स्या शिरसि हृष्टो प्रलुनाति जरा देहे कुमारी
कैरवे यया १९ सीत्कार कारिणी यो स्य परुषापरिजर्जरं शरीरेणा तय तेषावा तेषव तरुपलवे
॥२०॥ जरसोपदत्तो देहो धत्ते जर्जरतो गतः त्वषारनिकरा कीर्णो परिम्लानो बुजमिये २१

स=

नित्तकरणाशीला गृधी आमिषमिव तरसावेगेन निगरणा येवा दतः स्यन्वयः २० प्रलुनाति विनाशयति
कुमारी वालिका कैरवे कुमरे १९ वात्याश्च शिरसि वायु समूहः सादिसीत्कारयति शरीरे तरुषा
लुवे च पोसधले कृत्वा विपारयते वेजरापि २० परिम्लानो बुजस्यमिये साम् २१ ॥

५५

पामराणं परमप्रेसासदसवायतनस्य देहस्यैव शिथिलीकरणे कृतसुखे प्रत्याशेत्तादृशमाशतिरिवेत्यादिना हिमे।
अशनिर्वज्रमिवेति हिमाशानिः श्रेयुजे श्रेयुकरेण तदण्यस्य मितियावत् २ जरदरूपिणी तौ त्रेनिके यदि सयेत।
यानस्याक्तयमन्यास्तथा कुर्वादिति विषलवोभक्त इति शेषः ३ समशब्दोऽसर्वपर्ययः कामिन्यः जराजीर्ण
कलेवरे सर्वे पुरुषे कश्चेत्ययातया पश्येति तदेवोपपादयति शिथिलेति शिथिलान्यादीर्घाणी सर्वो गानिय

दिमाशतिरिवोभोजे वा न्येव शरदे बुजे देहे जरा नाशयति न दीतीरत रुच्यया २ जर्जरीकृतसर्वो गीज
राजरुद्ररूपिणी विद्वपतानयत्ता सुदेहे विषलवोयया ३ शिथिलादीर्घसर्वो गीजराजीर्णकलेवरे
समपश्येति कामिन्यः पुरुषे कश्चेत्यया ४ अनायासकदर्थिन्या गृहीते जरसाजने पलायंगच्छति प्रता
सपत्येवादतांगना ५ दास्यः पुत्रास्त्रियश्चैव बोधवाः सहृदलया हसन्पुन्यतकमिव नरे वार्द्धककंपिते
३ः प्रेक्ष्य जरद्वंद्वीने गुणपराक्रमैः यथोक्तमिवादीर्घगर्होद्भाभे तिसृदके ७ दैन्यदोषमयी दीर्घाह
दीदाहप्रदायिनी सर्वापद्यमेकसखी वार्द्धके वर्द्धते स्पृहा ८ कर्तव्यं किं मया कसंपरेत्यतिदारुणं अ
प्रतीकारयोग्ये दिवर्द्धते वार्द्धके भये ९ कोद्वराकः किमिव करोमि कथमेव च तिष्ठामि मौनमेवेति।
दीनतोदेति वार्द्धके १० कथं कदा मे किमिव स्वाडस्यादौ जने जनात् ३त्यजसं जरा चैषा चे तोदहति
वार्द्धके ११ ॥

हीन

स्पते ४ अनायासेन विनैवायासे कदर्थयितुं दैन्ये प्रापयितुं शीलेयस्याः आदतापरिभृता ५ उन्मत्तकमि।
ति कुत्सायो कने ६ आदीर्घमतिदीर्घगर्होद्भाभिलाषातिशयः वृद्धपक्षे सकलशाखाविटयविलारणेन परेषां
पत्यतगाणा आक्रमैराक्रमणैः ७ दैन्यदोषप्रचुरा ८ कसमिति दौर्मनस्योत्तकोतिपातः ९ कोदमित्यादि
दीनताया एवोद्भवः किं कथं शब्दो साध्यसाधनचिन्तापरौ १० वार्द्धके जनात् प्राप्य पक्षात्कलतणापरा।
पिचेतः दहति इति संबंधः ३हस्यैव शोके च श्वशब्दो विषयसंबादयोतनार्थः ११ ॥

ॐ
१. वै
४. टी
५४

संयदने संयदस्तत्कृतं संस्थाने सन्निवेशं रसात्तु गगान् धियान्वितो बुद्धिमान् कथमभियतत अर्दे कपत्तचश्चेति च ।
कोरेण लोऽपि समुच्चीयत इति केचित् ३१ पार्लोकि केऽः खं कटुक फलं पेदि कशोक रागादिकं तीक्ष्ण खलवमि
अत्राकटु स्तं सतालं लोपा रणपलता विशेषः तत्पदं शालाट्टनो कटुतावाना नाम मूलता उतालतो रुधं विस्तीर्णतो ३२
आकलं उक्तचितयेति गम्यते अतएव चनेन निविरेन गयेन चना भिलाषेणो धेकां दिशंगमिष्यामि कथने लया
मीत्येवं भूतया चेतो मोहसंयादते ३३ स्वाते गते ३४ भवने भः संभवः ३५ पदातिः पदमूले मरण जन्म जरा
दिभीत्या भोगे सदेन रमे इति संबंधः शास्याम्यदमपरतोस्मि अयेमीति वर्तमान सामीप्य वर्तमानवत् ३६

भूतपंचक संयद संस्थाने ललनाभिधे रसादभिपतत्येतत्कथेनामधियावितः ३१ शारवाप्रतान गदना
कटु मूलफलमालिनी सतालोलालता मेति चिंता कांतानुसारिणी ३२ कादिभूततया चेतो चन गयीयमा
कुले परमोहसंयादने यथ भूयस्य गायथा ३३ शाच्याता परमोयाति तरुण स्तरुणी परः निवद्धः करि
णी लोले विंधार्याते यथा गजः ३४ यस्य स्त्री तस्य भोगो कानिः स्त्री कस्य क भोगभः स्त्रिये त्यक्ता जगत्
ते जगत्प्राप्तौ विभवेत् ३५ आयातमात्रमणो पुस्तुल्लरेषु भोगेषु नादमलिपति चिंचलेषु ब्रह्म
न्त्रमे मरण रोग जरादिभीत्या शास्याम्यदपरमुपैमि पदं प्रयत्नात् ३६ स्त्रीजगुस्मानामैकविंशसर्गः ॥
॥ २१ ॥ रामोवाच ॥ अयं यामे दिवालं बलात् पिवति यो वने यो वने च जरा पश्चात्पश्य कर्कशातो मिथः १

इति वासिष्ठे एकविंशतितमः २१ ॥ शोकमोहवियोगातिविषादगर्भसंकुले चिंतापरिभवस्थाने हृदयमपि निंय
ति ननु कामादिदोषप्रावल्यान्मास्तु यो वने सखे हृदा वस्थां ननु यशो तो विनीतैः पुत्रपौत्रादिभिर्दिदेसेव्यमा
नस्पदहृतरं सखे भविष्यतीत्याशो वरत उः खस्था नानामानं विस्तरेण विवदुः प्रथमे स्वकुलप्राप्तिसमाप्ता
द्यापरकुले कृत इति न्यायेन कर्कशातमत्वमाह अयं यामिति अयं यामे संसर्गं कीडा कौतुका गुमिला
ये पिवति यसति यो वने वस्त्रादिभोगाभिलाषे अयं यामिति योज्ये १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥

त ४३
५४

विकीर्णः प्रसारितः वागुराः जालानि १८ १९ वरिणो मत्स्यबंधनकटकस्तत्रत्यापि हपिरिका २० मेडरे मेडरावा
जिशा ला २१ इये भोगभूमिर्ब्रह्मांडलक्षणरुद्रसंसारपराहृष्टो सस्थितिचिरस्थितिं सेयाता प्राप्ता २२ सुसमुद्रिक
याहृष्टसंपुटिकया अलेख्यो यत्र प्रयोजनेनास्तीत्यर्थः २३ अवस्तुना तच्छेत् २४ विशगरुतो विशीर्णतो २५
स्थले रसुद्रदृशि भित्तलितालालिताः पितृभूमिषु प्रमशानेषु २६ कर्षरगोरोचनचंदनादिकतालिलकरच

कामनाम्ना किरातेन विकीर्णो मगधचेतसो नार्यो नरविदेगानामेगबंधनवागुरा १८ ललना विपुलाला
नेमतो मतमते गजः २१ निष्पेखलया वस्य नवदक्षिणतिमकवत् २२ जन्मपल्लवमत्स्यानो चितकर्मचा
रिणा पुंसो उवांस नारजनीरी वरिशा पिरिका २० मेडरे चतुरेगानामालानमिव देतिनो पुंसो मेडरादी
नो बंधने वामलोचनो २१ नानारसवती चित्रा भोगभूमि रिये मुने स्थियमाश्रित्य सेयाता परामिददिसंस्थि
ति २२ सर्वेषां दोषरत्नानो सुसमुद्रिकयानया ३ः खपेखलया नित्यमलमस्तममसिया २३ किंस्तनेता
किमल्लावा किं नितेवेन किं भूवा सासमात्रैकसारेण करोम्यदमवस्तुना २४ इतो मासमितो रक्तमितो स्थी
र्निति वासरेः ब्रह्मन्कतिष्वेरेव याति स्त्री विशगरुतो २५ यास्तानपुरुषैः स्थले रलक्षिता मनुजैः प्रियाः
तामने प्रविभक्तौ गपः स्वयेति पितृभूमिषु २६ यास्मिन् च नतरस्त्रे देसु विपरोकराः स्त्रियाः कातेन रचि
ता ब्रह्मन्पीयते तेन जेगले केशाः प्रमशानवत्तेषु याति चामरलेखिका अर्घ्यमुद्रवदाभोति दिने रवति
मेडरे २७ पिवेति यो सवोरक्तं क्रयादाश्चाप्यनेकशः चर्मानि च शिवाभंते विद्योति प्राणवायवः २८
इयेषां ललनो गानो मचिरेणैव भाविनी स्थितिर्मयावः कथिता किं भोति मनुधावय ३० ॥

नाविशेषाः परोकराः पीयते शुष्यते शोषणे अकर्मकत्वाद्भवेत् २९ स्त्रियः केशालेखलेखः उत्प्रेता सैव लेखि
काता भस्मभ्रसरत्वाजीर्णचामरवद्वैत्यतां याति नृद्वन्तद्वत् २७ पिवेति शोषयेति यो सवो भलयः क्रया
मोसमदेतीति क्रयादाश्चनेकशः सेतीति शोषः शिवाष्टगाली २८ स्थितिः परिणतिः ३० ॥

ॐ
वा. वै
प्र. ली
५३

1087

अतिरेमेयामिन्योदारुणोयथास्थानयाज्वलतामपिनरकायीनोऽदृश्यामपिनार्यश्चारुइधनमिति कारणतः सरसाअपिनी
रसाइतिस्वतश्चविरोधाभासः अथवादारुणमित्यपीधनविशेषणमेव यथाचतुर्वापिस्वतएवविरोधाभासः परिहारस्तुवा
सनादसत्तातसरसाआयाततः नीरसाः परमार्थतः एवंचारुआयाततः दारुणोफलतइति १२ यामिन्याआकारोध
कारः सपवसइववाकवरीकेशपाशोयस्याः तरेत्याः भ्रमन्त्यस्तारकानक्षत्राण्येवलोचनानितानीवचतस्तारकेचल
कनीनिकेलोचनेयस्याः पवमिंडविंबमेवेइविंबमिववावदनेयस्याः ऊसमोत्तरपवऊसमोत्तरइवदा
सोस्याअस्तीतिविग्रहः १३ शृंगारलीलाभिर्विलोलाः पुरुषायस्यो अतएवतेषोकार्याणोअवश्यकर्तव्यानोथ

ज्वलतामतिरेपिसरसाअपिनीरसाः स्त्रियोहिनरकायीनामिधनेचारुदारुणो १२ वि
कीर्णाकारकवरीतरतारकलोचना शृंगोडविंबवदनाऊसमोत्तरदासिनी १३ ली
लाविलोलपुरुषाकार्यसंहारकारिणी परेविमोदनेबुद्धेः कामिनीदीर्घयामिनी १४
पुष्पाभिराममधुराकारपल्लवशालिनी भ्रमरादिविलासाढ्यास्तनस्तवकधारिणी १५
पुष्पकेसरगौरांगीनरसाशान्तनरा ददात्युन्मत्तवैवश्यंकोताविबलतायथा १६
सत्कार्याच्छासमात्रेणभुजंगदलनोक्तया कोतयोप्रियतेजेतः करभ्येवो रगोविलात १७

मविवेकवैराग्यादीनोसंहारस्यकारिणी दीर्घयामिनीवअर्थमायुर्विनाशायेतिभावः १४ नकेवलेपुरुषार्थवि
चातिताअपित्वनर्धहेतुतायीत्याहपुष्पेत्यादिद्वभ्यो भ्रमराइवतएववाअदिविलासालैराढ्या पवस्तनावेवस्तना
विववा १५ पुष्पकेसरेपुष्पकेसराणीवयाउन्मत्तानोकामोन्मादात्ससेविनोमूर्खीनोमूर्खमभगादिवैवश्यंददा
ति १६ करभ्यवभल्लकीसादिविलस्यान्मयीदीनश्चासबलेनाकृष्यभक्षयतीतिप्रसिद्धे तथासत्कार्यैरलीक
सत्कारैरुच्छासआश्रयसनतावन्मात्रेणभुजंगानोविदानोदलनेवितचितापदारेणविनाशोसोक्तयाकोत
याजेतुरुत्तह्रियतेवशीक्रियतेइत्यर्थः ॥ १७॥

५३

श्री
वा. वै
५२

ननुवाच्यवाहकयोर्मौग्याशक्तिः पुरुषार्थसाधनायोग्यत्वाद्यौवनस्यापि दोषवद्भूतत्वात्वास्तिकदापि पुरुषस्य सा
धनसंघत्यापुरुषार्थप्रत्याशोत्पाशोकनसर्वयौवनेति चेतो किंतु यौवनमेव सुयौवनेतु पुरुषार्थपर्यवसितमेवे
तिलतण्डुलैस्तदृशे स्तस्य उल्लेभतामाह वितयेति आर्थाः सृज्यामुनिजना आस्य देस्याने यस्य आर्यजनानो
साधना आस्य देवा वा सस्यानवद्विष्टातिदमिति वा गुणैः शोतिदोत्यादिभिः जगति संसारे दिशोऽप्यर्थ
इहास्मिन्मनुष्यजन्मन्यपि स उल्लेभे किमन्यत्रेत्यर्थः अत्र शोकात्तनेदनवनेतत्तदौवीन पक्षिणो येति प्रायः
येति स्वसन्निधिमिति विनयाः कल्पवृक्षात्तैर्भूषिते आर्यजना देवास्तेषामास्य दे अतएव कठगायादयमाऊ
जिते गुणैः फलपुष्पसमृद्ध्यादिभिः कल्पलतागुणैरावलिते वेष्टितमिति वा इह भविसुल्लेभमिति योज्ये

न
५२

विनयभूषित आर्यजनास्य दे करुणयोज्ज्वलमावलिते गुणैः इह दिउल्लेभमे
गसुयौवने जगतिकाननमंवरगंयथा ४३ इति वा यौवनगर्दीनामस
र्गः २० ॥ श्रीरामोवाच ॥ मांसपांचालिकायास्तु यंत्रलोले गपेजरे स्त्रा
प्रास्थिप्रमिश्रालिन्याः स्त्रियाः किमिव शोभते १ तदुमासरत्तवाष्पां
दृष्टवृत्ताविलोचने समालोकपरस्मैवे किं मुधापरिमुखासि २ ॥

४३ इति श्रीवासिष्ठता० वै० विंशतितमः सर्गः २० प्रत्यक्षनरकजातनिष्यन्ननिखिलो गिकाः सियोप्यत्र
विनियेते पुंसो नरकजन्मदाः येषु स्त्रीषिं देषु एतोरसणीयता भ्रमलेषो सत्रयं विविच्य दर्शयितुमुपक्रमते मा
सेत्यादिना स्त्रायवः शिराः यद्यनेयं धिस्तेन शालिन्याः शोभमानायाः मांसमय्याः पांचालिकायाः प्रति
मायाः स्त्रियाः शकटादियंत्रमिव लोले चंचले अंगपेजरे शोभतमिव यत्कन्येतेत किं न किंचिदित्यर्थः १ उ
क्तमेव प्रपेचयिष्यत्यप्यमे एतां यत्र नेत्रे विलसो विभ्रमस्तत्र विवेके अशोभनतो दृश्यति त्वगिति समाहार
हेतुः रस्मैचेत्सजस किं मुधेति नोचेदिति शेषः मुधा अर्थ २ ॥

५२

येयेषुवतासेयेदियस्मादेदृजेगलेकतिचिदिनानिफलितसेजातफलाशरत्तशरत्कालः अचिरादेवतयसेष्यतीति भावः
अतोः स्यात्समाश्वासनादेयेतिसृजनात्मत्पुक्तिः ३४ उक्तमेवप्रयेचयतिफटितीत्यादिषद्भिः ३५ परोकोटिमन्त्रकर्मका
स्यविवलानिगच्छेतिवृद्धिमितिपावत् सज्वराःसंसेतापाःपूर्ववदीप्तादर्शनात् तदातदेतिपरिणये ३६ विवलो
तिविशेषेणसेचरंतियामिनीरात्रिः ३७ विकाराश्चित्तविकारावाललीलाश्च ३८ क्षणभंगिनायोवनेनमोहायो

दिनानिकतिचियेयेफलितदेदृजेगले पुवताशरदस्योदिनसमाश्वासमर्दय ३४
अटितेवप्रयात्पेवशरीरायवताखगः क्षणेतैवात्मभाष्यदस्ताचिंतामणिर्यथा ३५
यदायदापरोकोटिमध्यारोदतियौवने वलानिसज्वराः कामास्तदानाश्रयिकैवलै ३६
तावदेवविवलानिगच्छेतिपिशाचकाः नास्तमेतिसमस्तैषायावयोवनयामिनी ३७
नानाविकारबहुलेवराकेक्षणनाशिनि कारुण्येकुरुतारुण्येप्रियमाणेसुतेयथा ३८
दृषमायातिसंमोहात्सुरुषःक्षणभंगिना यौवनेनमहामुग्धःसर्वेनरमृगःसृतः ३९
मानमोहात्सदोन्मतेयौवनेयोभिलष्यति अचिरेणसुडुब्धिःपञ्चातायेनयुज्यते ४०
तेमज्यास्तेमदात्मानस्तपवपुरुषाभवि येसुखेनसमुतीर्णास्साधोयौवनसेकदात् ४१
सुखेनतीर्थतेभोधिरुक्तसुमकराकरः नकलोलवलोल्लासिसदोषदतयौवने ४२
श्रीरामायनमः ॥

दृषमायातिसतरमृगःमनुष्यःसन्नपिपशुरेव यतोसौमहामुग्धः ३९ मानमोहात्प्रभिमानसदितादत्तानात्
अभिलष्यतिसारबुध्यासज्जते ४० सुखेनमुहिसासत्यालेयब्रह्मचर्यायतुपेक्षणीनः ४१ उक्तानामहताम
कराणोयदाणमाकरः खनिःरागादिकलोलानोवलेनोत्ससतशीले दतेनिदिने कासितानिजुत्सनेरितित
सुरुषः ४२ ॥

जं
वा. चै
प्र. टी
५१ द

चिताकाशेप्रसादप्रकाशविवेकेदकप्रसरादीनोसर्वेवोगुणानोसृज्येतेसाधुसंगमसब्दावप्रयत्नादिभिरुत्पाद्येतेऽतिस
गीतोषोविशेषविशेषणभावेकामचारात्परतिपातः प्रयत्नसदस्यसाध्यानामधिसङ्गणानामितियावत् स्थितिः
स्यैवैवपनेतुंदातःसमर्थः अनिलपदेषुगुणसर्गानोल्लास्यतेतन्नाच २० पौडतामिति विषयवासनोत्परोगे
रित्यर्थः आकलैश्चालितैरवकैरुक्तगुणचित्रणयणादिनैर्मिद्वैरुक्तदाः ३ः सदाः परोकोटिंदोषोत्कर्षम्
धेशोच २८ दोषाणामालिसमूहे इहृतम्रियापापसेपदाविलासदेतत्वाहिलासः ३९ रजोगुणयरागनि

सर्वेवोगुणसर्गानोपरिरुद्धरजसगाः अपनेतोस्थितिंदोविषमोयौवनानिलः २० नयो
तियांडुतोवक्रमाकलावकरोक्तदाः आरोहेतिपरोकोटिरुद्धायौवनयोसवः २८ उद्योयतिदो
यालिविकृततिगुणावलिं नराणोयौवनोल्लासोविलासोऽकृतम्रिया ३९ शरीरपंकजरज
अचलामतिषट्पदीं निबध्नोदयत्येव नवयौवनचेद्रमाः ३० शरीरखंडकोङ्कतारम्यायौव
नवलरी लग्नमेवमनोभोगमदयत्युन्नतिगता ३१ शरीरमरुतापोत्यायुवतामृगतलिका
मनोमृगाः प्रधावेतः पततिविषयावटे ३२ शरीरशर्वरीज्योत्स्नाचितकैसरिणः सदाः लह
रीजीवितोभोधेयुवतामेतत्तस्य ३३

रुद्धविवेकपलत्वादेदयेकजप
अर्थात्तदभिमानकोशेतिबध्नोदयति ३० शरीरलक्षणोखंडकेअत्येव नखंडेजंजेवावलरीपुष्पमेजरीमदय
तिमोदयति उन्नतिमृत्कर्षमधेशोच ३१ शरीरमेवमरुभूमिसूत्रकामातयतापेनउत्थाप्रतिभातोयुवता
यौवनैसैवमृगतलिकातोप्रतिधावेतः विषयलक्षणोअवटेगते ३२ शरीरमेवशर्वरीरात्रिसस्याः ज्यो
त्स्नाचेदिका चितलक्षणस्यकैसरिणः सदाः कंधलामतेनदिसशोभते लहरीवीचीमाला ३३

तारुण्येनतरलाचंचलाचितवृत्तिः भोगतृणयातरलितानि श्रोतराणि इन्द्रियाणि यस्याः १९ जर्जरतोशोधिल्ये २० त
रलास्तस्मात्तयोयासिन् न केवलेन सजयेति किं त्वमन्येनेपीति योतनायतुशब्दः २१ मानभोगस्तु मनसि नो मरणो
पमत्त्यादनाशायेवेति अभिमानपदमदेभस्तस्य अथवा अभिमानैर्मदेभवत् स्तब्धस्याविवेकि पुरुषस्य नाशाय।
यः घाताय निरालाने अभीक्ष्णं वेधनाय स्नेहः २२ इष्टालाभविद्योगाभ्यामेतदीहाद्वेष्टावलककरोदनायेववह।

शक्यते च न कलौ लाभीमाले च यित्ते नदी नतु तारुण्यतरलास्तस्मात्तरलितोतरा १९ सा
कातातौ सतौ पीनौ ते विलासस्तदानने तारुण्य इति चिंताभिर्याति जर्जरतो जनः २० नरेतर
लतस्मात्तं युवानमिदसाधवः सजयेति तत्तद्धिने जरेतरालवेयथा २१ नाशयेवमदार्त
स्य दोषमौक्तिकधारिणः अभिमानमदेभस्य निरालाने द्वियौवने २२ मनोविपुलमलानो
दोषाशीविषधारिणो शेषोदने वृक्षाणां यौवने वृत्तकानने २३ रसकैसरसेवाधेकविक।
त्यदलाकुलं इच्छिताचंचरीकाणां पुष्करे विद्वियौवने २४ कृताकृतकपदाणां हृत्तरस्तीर
चारिणो आधिव्याधिविदेगनामालयो न वयौवने २५ जरा नो गतसेख्या नो कलौ लानो
विलासिनो अनपेक्षितमर्यादो वारिधिर्न वयौवने २६

ज्ञाः दोषाः पवाशीविषाः सर्पाः वनेति खेदे २३
रस्यते इति रसः सुखलवमकरंदस्तेन के सुखे विषये सरेति प्रसरेतीति रागादयपवके सराः तैश्च सेवाधेनि विदि
तेदलानियत्राणि चंचरीकाः भ्रमराः पुष्करे पद्मे २४ कृते पापमकृते पुण्ये लौकिककार्याणि वा कृताकृतानि।
यतनदेतत्वाकुपदाः आलयो नीदु २५ असेख्यत्वादेव गतसेख्या नो कलौ लानो विकल्पतरंगाणां विलसत।
शीलानां अनपेक्षितमर्यादः अनवधिः अनपेक्षितमनिष्टे जरादिदुःखमेवमर्यादपथवसानभूयसेति वा २६

वा. वै.
प्र. टी.
५.

1093

भोगकाले मधुरेयतएवसाडुरुयेतिकेयोरिणमतः इषणेनिदादेतदोषाणो भूषणमनिकारायमानेसरायाः कल्लो
लामदविलासाः ५ विप्रलेभदेवैचनप्रदे १० सर्वस्यक्षणमनोदरस्यवस्तुजातस्यमध्येअयेअयेसरेअयेसमित्यर्थः गं
धर्वनगरदर्शनसमरणचिह्नत्वात् तस्यदोसर्वस्यवयसोअयेअयेतेत्यर्थः ११ ज्यामुक्तश्चुर्वायनाकालेनलक्ष्यप्र
तियततितावत्कालेसुखदे १२ रमणीयमणीये सद्भावः शुभचित्तना १३ सर्वेषां दुःखदायेकेचनसमारेभास्ते।

मधुरेसाडितिकेचक्षणेदोषभूषणे सुखाकल्लोलसदृशं यौवनेमेनरोचते ५ असत्येसत्यसेकाशम
चिराद्विप्रलेभदे स्वप्नांगनासंगसमेयौवनेमेनरोचते १० सर्वस्यायेसरेपुंसांक्षणमात्रमनोदर
गंधर्वनगरप्रख्ययौवनेमेनरोचते ११ शुभयातमात्रेदिसुखदेदुःखभासरे दाददोषप्रदेनित्येयौवने
मेनरोचते १२ आपातमात्ररमणीयसद्भावश्चिह्नं तरे वैश्यास्त्रीसंगमप्रख्येयौव १३ येकेचनसमा
रेभास्तेसर्वतर्वदुःखदाः तारुण्येसन्निधियौतिमदोत्पाताइवदये १४ दादोपकारकारिण्याभैरवा
कारवानपि यौवनाज्ञानयामिन्याविभेतिज्ञानवानपि १५ सुविस्मृतशुभाचारबुद्धिदैधुर्यदायि
ने ददात्पतितरामेवभ्रमेयौवतसेभ्रमः १६ कान्तावियोगजातेनहृदिदुःखशीवहिना यौवनेदृष्टा
तेजेतस्तरुदावाग्निनायया १७ सुनिर्मलापिविल्लीणीपावन्यपिदियौवने मतिः कलुषतामेति।
प्रावृष्येवतरंगिणी १८

सर्वेऽत्यन्तयः क्षयेप्रलये १४ भैरवाकारवान् भगवानीश्वरोपियौवनयुक्ताज्ञानरात्रेर्ननेविभेति कथम
त्ययासदैवविवेकज्ञानचंद्रेधारयतीतिभावः १५ भ्रमेभ्रान्तिसंभ्रामोमोहः १६ दुःस्पर्शः स्पृष्टमशक्यः
शोकवह्निस्तेनहृदिचितेदयते १७ दोषमार्जनेननिर्मलाजोदायैणविल्लीणीगुणायानेनपावनीचक्ररः
शैत्यमाधुर्यायतकसमन्वयार्थः १८ ओम्

तत्र यौवने अनेता विलासाश्चेष्टा यस्मिन् हृतीः रागद्वेषादिपरिणामान् जरो मरुतः २ परिभयते विवेकेति रक्तुत्पवशी क्रि
यते ३ अतएव अवशो अस्वर्गं चेतो ललनानां पुवतीनामिव लोलहृतीनां चंचलस्थितिकानां चिंतानां अहृतीः व
रणो हतिस्त्रिरोधानेन तदभावात् स्वैरप्रसरानिधावत् अर्थयति प्रयच्छति तथानिध्यादिदर्शनाय बालानां कर्त
लेषिते सिद्धो जने लोलहृतीनां तन्वयत प्रभाणो अहृतीः अनाद्वरणानि भूमिशिलादिष्ववधानति रस्कारेणैव
रे निधिदर्शनेन संयता मिति यावत् तत्र यौवने तादृशा शयं कामचिंतादिवशी कृतचित्तमन एव तदप्येतत्प्रायेत

तत्रानेत विलासस्य लोलस्य स्वस्य चेतसः हृती रन्भवन्प्रातिरुः खाडः रवोतरं ज
डः २ स्वचित्तविलसं स्थननानां संभ्रमकारिणाः वलात्कामपि शाचेन विव
शः परिभयते ३ चिंतानां लोलहृतीनां ललनानां मिवाहृतीः अर्थयत्यवशो
चेतो बालानां मज्जनं यथा ४ तैरेदो खाडरारं भास्यते तादृशा शयं तदप्येप्र
तिलेपेति दृष्टाते नैव ये सुने ५ मदानरकवीजेन संततं भ्रमदायिना यौव
नेन नयेन ह्यान ह्यानान्येन ते जनाः ६ नानारसमयी चित्रहृती तनि चर्योभि
ता भीमा यौवनभर्येन तीर्णधीरः स उच्यते ७ निमेषभास्वराकारमालोलच
नगर्जितं विद्यत्प्रकाशमशिवे यौवने मेनरोचते ८ ॥

पुरुषेन रकादिदेतत्वाद्युयक्लेशसाध्यत्वाच्च उष्टाः आरेभाः स्त्रीषु कलदादिवसनारंभायेभ्यस्ते तथातेते
प्रसिद्धारागलोभादिदोषः प्रतिलुप्येति विनाशयेति पेदोषालेन यौवने नैव दृष्टाः अतिशयेनीता इत्यर्थः अ
तएव मदानरकेति स्पष्टं ६ रसाः शृंगारादयः कदादयो विषयाभिलाषा इत्येव जलानि च प्राचुर्यमयट् रा
गलोभादीनां चोखासृष्यादीनां च चित्रैराश्रयदेतुभिर्हृतां तनि चर्येभ्योभिरतिभर्योवनारण्यभूमिः
यनानि वद्वलानि गर्जितानीव साभिमानोक्तयोचनां मेवानो गर्जितानि च यस्मिन् अतएव विद्यदिवप्रकाशमा

ॐ
वा. वै
प. ०. टी
४५

मिथ्यावस्तुष्वेव कल्पिता कल्पनामयता बुद्धिर्यस्य २६ कदाचिज्जनेच्छया रुदन्वालो भवति भोजने दास्यामीति प्रतारणेन ।
सहस्रस्रदेवभोक्तृवाञ्छते वाञ्छतेति प्रासीद २७ अतर्मनसि चित्तिः शीतानपादिः स्वसेवेदनं यस्य उर्वीरुदो हृतस्य २८
उद्गीतं दपितं इन्द्राणां भावच्छादसः यदाभ्योलक्षणया वाद्भ्यां विदग्धमिणः पादिसमाः २९ इमं कलाभिर्दोषदृशा ।
भिर्विदिताशयेद्विज्ञातः करणं अविवेकलक्षणस्य विलासिनो निरंकुशविद्वारशीलस्य शरणे गृहे विदिति निपातो
प्यर्थपवकारो भिन्नक्रमः कस्यपि परितुष्टये सखायमले अत्यर्थं नैव भवतीत्यर्थः ३१ इति वा. ता. वै. प. कोनविंशः

६५

नात्मानोऽथ मयी मिथ्या कल्पित कल्पता उःखायात्पतदीर्घा यवालतापेलवाशया २६ सहस्रो भवन्ते ।
भोक्तृमिदमादातमेव गतं वाञ्छते येन मोर्ख्येण तत्सखायकथं भवेत् २७ अतश्चित्तैरशक्तस्य शीतानपनि ।
वारणे कोविशेषो महाबाहो वालस्योर्वीरुदस्तथा २८ उद्गीतमभिवाञ्छतेति यदाभ्योलक्षणया । भ
याद्वारपरानित्येवाला विदग्धमिणः २९ शोशवे गुरुतो भीतिर्मातृतः पितृतस्तथा जनतो ज्येष्ठवाला ।
च शोशवे भयमेदिरे ३० सकलदोषदृशाभिद्विताशये शरणमप्यविवेकविलासिनः इदं न कस्यचिदेव मदा
मने भवति वाल्यमले परितुष्टये ३१ इति वासिष्ठवाल्मीजगुप्तानामैकोनविंशः सर्गः १९ रामो वाच वा ।
ल्यानर्थमयत्पक्ता पुमानभिद्विताशयः आरोहति निपाता ययौवनं संभवेणत १

काः

१९ लोभदेयमदास्तथा ।
मातमात्सर्यं दपितं कामाद्यनर्थसदने यौवने चात्र निघते अस्तु वाल्यमतिमोर्खा शक्तिपारते येभ्योऽः खवद्
ले यौवने तत्तदभावान्नामभोगरसं जितत्वाच्च सखदेतरे वेति स्पृहणीयमेवेत्याशंकातस्य सततमनर्थतो प्रपेच
मित्तमप्यक्रमते वाल्यानर्थमित्यादिना संभवेण भोगोत्सादेन भोत्यावत्पमाणकामपि शाचादिना वा अभिद्विता
शयोद्विज्ञातः करणः आचतर्दशवर्षमोऽव्येतमर्थादा करणान्न तथा वाल्यं निपाता ययौवनं तु निपाता ये वेति

१५

४५

संश्लिष्यतोर्मिलतोऽऽचापलेतव्युक्तानर्थे १४ शैशवेनाकांताचेतसश्चितात्सकाशात्तशिक्षितमभ्यसेनूनमित्युत्प्रेदा
१५ भेगुरस्थितीतमभावलोदसः चयलसुभावे १६ इःखभजानिप्रभृतः खानिडधिसनादीनि १७ ततदाविषडः
सदेनैवेषमेषाचितविकारेणमूर्खो नोमूर्खो १८ कौलेयकः प्रवाविशेषणानिसाधारणानि १९ वायमम्यऊष
मोहमम्यजडाशयोऽतबुद्धिरचेतनश्च वर्षादिततमभमावपिवाय्यादयःप्रसिद्धाः २० भयंचआदारश्चभयादा

मनःप्रकृतैवचलेवाल्मेचचलतोवरे तयोःसंश्लिष्यतोस्वाताकश्वीतःऊचापले १४ स्त्रीलोचनैःता
डित्युजैर्जालाजालैस्तरंगकैः चापलंशिक्षितैर्ब्रह्मैशवाकोतचेतसः १५ शैशवेचमनश्चैवसर्वासे
वद्विहृतिषु भ्रातराविवलक्ष्येतेसततेभेगुरस्थिती १६ सर्वाणीडःखभजानिसर्वदोषाडराभयः बालमे
वोपजावेतिश्रीमेतमिवमानवाः १७ नवनवेप्रीतिकरेनाशिशुःप्रत्यक्षेयदि प्राप्नोतितदसौयातिविष
वैषम्यमूर्खेनो १८ लोकैनवशमायातिलोकैनेतिविकारितो अमेध्यपवरमतेवालःकौलेयकोय
या १९ म्रजस्ववायवदनःकर्मकाकोजडाशयः वर्षादितस्यतमस्यस्यलस्यसहशःशिशः २० भ
याद्वारपदेदीनेहृष्टाहृष्टाभिलाषिच लोलबुद्धिवपुर्धनेवाल्मेडःखायकेवलं २१ स्वमेकस्याभिलषिता
भावानप्राप्यतमधीः इःखमेत्यवलोबालोविनिष्कृतश्वाशये २२ इरीदालब्धलक्ष्मीबद्धवक्रोत्व
णानिच वायस्ययानिडःखानिमुनेतानिनकस्यचित् २३ वालोबलवतास्तेनमतोरथविलासिना
मनसातप्यतेनित्येपीक्षेतेवनस्थली २४ विप्रागृहगतोबालोपरामेनिकदर्थनो आलानश्वनारोदो
विषवैषम्यभीषणो २५

रौहसंमन्त्रिदितंमहत्तमसनिहितंलोलेबुद्धिवपुर्धनस्य २१ भावानपरार्थानविनिष्कृतःखिन्नः २२ इरीदा
भिडंशेषाभिडंस्मनोरथैर्वालब्धलक्ष्मीप्राप्तास्यदनि बद्धभिर्वकैरेतज्जभिर्वचनोपाधैरुत्त्वणानिकुराणि
२३ २४ अपरांप्रागुक्तादस्यामपिकदर्थनोपारवशकशाचातायनिष्टपरंपरा २५ श्रीरामायनमः ॥

वा. वै
प्र. टी
४८

प्रः स्थिते प्रतिविम्बमिव स्पृष्टे चने निविडे अस्ताने प्रतिद्वयोचिते ततदिषय प्रतिविम्बे निर्वचनानि बहुलानि भोतिज्ञानानि यास्मिन् अतपदनानासेकलैः पेलवेन्दुतुद्धमिति यावत् ततस्ते कल्पितविषयालाभादाने सर्वे तन्मिदमिव संशीर्णमिव सदादुःखितं मनो यास्मिन् ६ अथैल्लक्षणयादुःखे मुखमेव वाभयादपि भयोतरोत्पत्तेः अनुधा अस्ताने तदिष्टाहोऽर्थ ७ सामान्यविशेषाभ्यां बुद्ध्युद्दि सर्वकत्वाभ्यां कायिकत्वेन मानसत्वेन च लीलादीनां भेदः मोहं सारताभ्रमे ८ निष्कलेपिकर्मणीवाल प्रमत्तवचनादपि कौतूहलेन कल्पितम

प्रतिविम्बचनानां नानासेकलपेलवै वाल्पमास्त्रनसंशीर्णमनः कस्यस्य वावहे ६
जलवद्गनिलाजस्रजातभीत्यापदेपदे यद्गये शौशवे बुद्ध्या कस्यापदिहितद्रवेत् ७
लीलासुडविलासे पुडरीदासुडराशये परमे मोहमाधत्ते वालोवलवदायतन ८ ॥
विकल्पकल्पितारंभेडविलासेडरास्यदे शौशवे शासनायेव पुरुषस्सनशोतये ९ ॥
ये दोषा येडराचाराडः क्रमायेडराथयः ते सर्वे संस्थितावाल्मेडगते इव कौशिकाः १०
वाल्परस्यमिति अर्थबुद्ध्यः कस्ययेति ये तात्पर्ये पुरुषान्ब्रह्माभिगस्तुदतचेतसः ११
यदोलाकृतिमनः परिस्फुरति हतिषु त्रैलोक्याभ्यमपितत्कथं भवति तृष्टये १२ स
वैषामेव सत्त्वानां सर्वावस्थाभ्यपवदि मनश्चैलतामेति वाल्मेदशगुणे मते १३

द्वारेभेडरास्यदेडप्रतिहेशासनायगुर्वादि कृतकशाताडनादिडः खायेवनविश्रान्तये १४ इष्टमाडसतराः १
कौशिकावायसारातयः १५ यत्किंते वाल्मेरस्यतरमिति तत्रादवाल्पमिति अतिसुरागादिविलेपाप्रगे
देस्वाभाविकात्मसुखाविर्भावसे भावनायां नवाल्परस्यतापरेति भावः ११ तदस्यतामेवोपयादयति यत्र
त्यादिना त्रैलोके अभ्यममंगलेन तदपीत्यन्वयः १२ तकेवलमनुष्याणामेवाभ्यमपित्सर्वजंतूनामि
त्याह सर्वेषामिति मत्तश्चैलत्यातिशयस्यडः खातिशयहेतुताप्रसिद्धेति भावः १३ ॥

अतानन्तात्पारोग्यशोचकायलक्षिते निर्यग्जेतुसमावस्थेवात्ममप्यन्तर्निघते ननुतदेदस्यसर्वीश्ववस्थाः खश्याः
तदात्मस्यसर्वजनसुदृणीयतयास्मत्तत्वातययामहाराजोवा महाबाह्यणोवामहाकुमारोवा अतिचीमानेदस्यग
त्वाशयीतेतिष्कत्वावात्मस्यानेदवद्वलत्वप्रतिपादनादित्याशोकविस्तरेणतस्यानर्थबद्धलतोप्रयंचयितेप्रतिजानीते
लब्धापीति कार्यभावेनीनाकर्तव्याभिनिवेशैः प्रकृत्यादित्वात्तृतीयाधानेनधनवानिति वतद्वितप्रकृत्यर्थभेदेना
न्वयः तस्मात्स्थिरा आकाराश्चतुर्विधशरीराणि यस्मिन् अन्यत्रचेचलसभावेसेसारसागरेजन्ममानवजन्मवा

श्रीरामउवाच लब्धापितरलाकारेकार्यभाधुतरेगिणि सेसारसागरेजन्मवाल्मे
डःखायकेवलं १ अशक्तिरापदस्तुलामृकतामृदुबुद्धिता गृध्रतालोला
तादैत्येसर्वेवाल्मेप्रवर्जते २ रोषरोदनरौद्रासदैत्यजर्जरित्वासुच दशासुवे
धनेवाल्मेमालानेकरिणामिव ३ नमृतौनजरारोगेनचापदिनयोवने ता
श्चिन्ताधिरिक्तेतेतिहृदयशेषेषुयाः ४ निर्यग्जानिसमारेभःसर्वैरेवाव
धीरितः लोलोवालसमाचारोमरणदण्डिःखदः ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥

ल्येकेवलंरुःखायैवलभतेजेतुरितिशेषः अपिनामनुषजन्मनः अतिदौर्लभ्येद्योत्यते तथाअतिर्लोतोवै
खलुडुर्निष्प्रपतरमिति १ प्रतिज्ञातार्थमपेचयतिअशक्तिरित्यादिना गृध्रतासाभिलाषतात्स्नाभक्षणादिविषये
गृध्रताकीडाकौतुकादिविषयेतदलाभेदैत्यमितिभेदः २ चकारोऽनुक्तानेतदुद्देशसमुच्चयार्थः बंधनेअधि
करणेऽप्युद आलानेगजबंधनस्तेभः ३ जरारोगेसमाहारं चैहंपववद्भावः तासादृश्यः परितःक्तेतेति
व्दिदेतीषपीडयेतिपाः यादृश्यः ४ निर्यग्जातयः पश्वादयस्तेः समं सारंभोयस्य अवधीरितोभर्तितः

वा. वे
प्र. टी
६३

यदादृश्यवर्गेन किंचिदपि मत्तदानदेतः पातिशरीरमपितथैवेति स्वतएवदग्धं प्रायेणासतापिशरीरेण जीवः
समृद्धः प्रतार्यते चित्रमाश्रयेमेतदित्यर्थः ५० यदि जनता विप्रलेभेन कायस्य किंचित्प्रयोजने स्यात्तदा युजेता
पि नदपि नास्तीत्यादृश्या ५८ कार्याणि सैसारिकधावनात्येव परः आदत्तौ भ्रमः व्यर्थं स्वार्थं भ्रमः
यथा स्यात्तथा निष्फलः परार्थं भ्रमो पीत्यर्थः ५९ कुतः कार्यादिदृश्यवर्गे स्यात्तत्राह मिथ्याति यतो
मिथ्या भूतस्या ज्ञानस्य विकार इत्यर्थः स्वप्नसंभ्रमनगरतस्मै अथवा स्वप्नभ्रमोतीनामाधारेण शरीर एव स्वप्नदृ

न किंचिदपि दृश्ये सिन्धुस्य तेन दत्तात्मना चित्रेदग्धशरीरेण जनता विप्रलेभ्यते ५० दिनैः क
तिपयैरेव तिर्जरां बुकणो यथा पतत्ययमयत्नेन जरेहः कायपल्लवः ५८ कायो यमचिरायायो
बुद्धौ बुनिधाविव व्यर्थं कार्य परावर्तैपरिस्फुरति निष्फलः ५९ मिथ्या ज्ञानविकारे सिन्धुस्य मत्त
भ्रमपतने काये स्फुटतरायायेत्तरा मास्यानमेदिज ६० तरित्सुशरदभेषु गेधर्वनगरेषु च स्थे
धेयेन विनिर्णीते सविस्तरतु विग्रहे ६१ सततभेगुरकार्य परे पराविजयजातजयदृष्टतिषु
प्रबलदोषमिदं तत्कलेवरेत्तरा मिवाहमयो यस्त्वस्थितः ६२ इति रामा मोक्षोपाये कायजगु
प्तानामाहृदिशः सर्गः १८ ॥

ज्ञानात् स्वशरीरे यथा कामे परिवर्तत इति श्रुतेः नगरस्य नागरिकव्यापारतत्पसत्ताकत्वादित्यर्थः ६०
विश्वसतु विश्वासं करोतु विग्रहे देहे ६१ दृष्टतिषु भेगुरता शैत्ये स्वस्वोत्कर्षाख्यायनाय बलात्प्रवृत्तेषु
पदार्थेषु मध्ये सततभेगुरकार्यसमृद्धविजयिनो येन उच्छिरदभादयस्तेभ्यो पिजातजयं लब्धोत्कर्षं तत्कुतस्तत्रा
ह प्रबलदोषमिति नाशहेतुदोषसामग्रीवाहत्यादित्यर्थः अपो यत्तत्तु बुद्ध्यातिरस्य ६२ इति श्रीवा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे अष्टादशः सर्गः १८ ॥

1100
बलनेवलः प्रतानवेसने निपातोः भोगतिस्तत्फलस्यैव वसितः पातो मरणो यस्यः निपातफलैर्दृश्यते तैः पातो यस्य
स्यातिवा ४८ कर्दमकोशेषु धेकाधारेषु विषययल्लेषु कथं कैर्दृशा प्रकारैर्दृशेभेकः ४९ निःसारनीरसाः का
षापवचपा लावायवोर्जकापवताः १ जो मार्गेण राजसप्रवृत्त्या धलिमात्रपरिशेषेण वा धूलिसहितेनाकाशमार्गे
गान्धर्व ५० अत्र दीपशरीरयोर्गत्या गती विना शोभ्यती पूर्वश्लोकादनुक्तं शरीरस्य नेदकेन चित्तायतन इति
संबन्धः ५१ आस्थासारत्वचिरस्थापितस्य त्वाद्यभिमानः कैवोक्तैः पियौनः पुन्ये द्विर्वचनमतिशयार्थः ५२

५२ दीर्घगोरात्मबलया निपातफलपातया न देहलतया कार्य किंचिदस्ति विवेकिनः ४८ मज्जत्कर्दमको
५२ शेषु द्वैदित्येव जरो गतः न ज्ञायते यास्य चिरात्कथं देहदुर्गः ४९ निःसारसकलारेभाः कायाश्च पलवा
यवः १ जो मार्गे नैगच्छे तो दृश्येते नेदकेन चित् ५० वायोर्दीपस्य मनसो गच्छतो ज्ञायते गतिः आगा
च्छतश्च भगवच्छरीरस्य कदाचन ५१ बद्धास्था ये शरीरेषु बद्धास्था येत गस्थितौ तान् मोहमदिरोक्तानि
धिगस्तु पुनः पुनः ५२ नाहं देहस्य नो देहो मम नायमहं तथा इति विप्रश्नात् चित्तायेते सुने पुरुषोत्तमाः
मानावमानवद्बलावद्बलाममनोरमाः शरीरमात्रवद्बलास्येति दोषदृशो नरे ५३ शरीरश्च भ्रंशायि
न्यापि शाच्यापेण लो गया अदेकारचमत्कृत्या छलेन छलिता वये ५४ प्रज्ञावरा कीर्त्तव्यवकायवद्वा
स्थयानया मिथ्या ज्ञानं कुरादस्या छलिता कष्टमेकिका ५५ ॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥

अये इदं तेन चटादिव जरो देहो देह इति विचार्य विप्रोत्तचित्ताः परमात्मनीति शेषः पुरुषोत्तमाः पुरुषा
येसाः विस्तृतस्याप्येति वा ५३ दोषदृशो इहं स यो विष्णुः सैति मत्सुवर्णतयेति ५४ अदेकारस्य चमत्कृ
तिर्भीगतस्त्वदिः सैव पिशाची छलेन कपटेन छलिता असारे सारतामाया घसारापहारेण प्रतारिताः ५५
प्रज्ञासद्बुद्धिः वरा कीर्त्तना मिथ्या ज्ञानमेव कुरादसी पकि का स्वसदायमन्या ५६ ॥ श्रीरस्तु सर्वजगतो

ॐ
वा. वै
प्र० टी
४६

नानसरेति नानुगच्छेति कृतं पालनपोषणाय प्रकारेण प्रत्युपकाराभावादिति कृतम्: ३५ चलश्चपलः लेबं।
लं चमानेयदेवुजलकणाः सन्निधानान्मतेभकर्णाय यदेति गम्यते भेगुरेन म्भरः ४० आधियाधिकदकशत
क्षतत्वात्कर्णशीथिलः तनुव्रतः क्षुब्धभावः ४१ पालपल्लवमिव पेलवो मृदीतनुतो कार्ष्णपेलवमिति पाटे
क्रियाविशेषण आश्रयद्वारा अभयत्राधिकोप्यता ४२ तानि पुनः पुनः सर्वोपभक्तान्येव वेमितार्थस्यैव बुध्यारुढ

मरणावसरीकाया जीवेनानुसरेति ये तेषु तानुक्तत्रेषु कैवास्थावदधीमतो ३५ मतेभकर्णा ३
चलः कायो लेबावुभेगुरः न संसृजति मां यावता वदेते तज्जाम्यदे ४० पवनस्य दतरलः पेलवः
कायपल्लवः जलस्य ननु व्रतश्चनेष्टो मे कटुनीरसः ४१ भुत्वा पीत्वा चिरेकाले वालपल्लवपोलवो क
तनुतामेत्ययत्नेन विनाशमनुधावति ४२ तान्येव सुखदः खानिभावाभावमयाम्यसौ भूयो।
प्यनुभवन्कायः प्राकृतो दिनतज्जते ४३ सचिरेप्रभुता कृत्वा सेसेय विभवश्रियः नैव्वायमे।
तिनस्यैर्यकायः किमिति पाल्यते ४४ जराकाले जरा मेति मृत्युकाले तथा मृतिं समपवाविशे
भो५ पतः कायो भोगिदरिद्रयोः ४५ संसारोधिजठरे तस्माज्जुद्धरकोतरे संप्रसिद्धिमुक्ते दोमको
येकायकल्पः ४६ दहनैकार्ययोग्यानि कायकाणानि भरिषाः संसाराद्याविद्योयेते कंचि
तेषु नरे विदुः ४७॥

स्य सर्वनाम्ना परामर्शो हि नापि द्विवचने वीप्सालभाते प्राकृतः पामरः ४३ संसेयसंप्राप्य उद्धाये उपवयमुक्त
र्षवास्त्रैर्येयविनाशिनो ४४ तस्मैव जुद्धरकमल्यब्धिरे सुप्रवमरुढः अतएव मुक्तेदः आत्मोद्धारानुक्रमेण
चेष्टाविभ्ररः अतएव मुक्तः गुरुपसर्पणेन तत्प्रप्रादिवाग्विकलश्च कच्छोपलक्षित इति द्वियैर्द्विषयकदेम
रसास्वादिना कच्छपः ४६ दहनमेवैकोर्षो मरुत्प्रयोजनेन योग्यानि तेषु तेषां मध्ये ४७॥

मर्द्ध जाः केशास्यवच्छादनं छदिः कर्णवेवकुंरलमुक्तादिश्रीयुक्ते चंद्रशालेशिरोरुदेनिर्वृदाः काष्ठचित्रकाः २० चे
 टविवरे उरुच्छिदे २५ सरमाशुनीवधमणदैन्यकलदादिकारिणीलुतयारणीतोतरे भोकारोभीषणधनिः २६ ३०
 ८५ मर्कटकाप्रसिद्धाकवाटविष्कंभकाष्टवा ३१ तथा चूर्णत्वगेचसुधालेपस्तेनमसृणोस्त्रिगुं येनाणिचरदशकटादी
 नितेषामिवसेधीनोसेचरोभमणादिः तेषामेवसेचरोवामनपदसदातनआखुर्मखकसेनातवातमिवशेषि।

मर्द्धजाच्छादनं कर्णश्रीचंद्रशालिके आदीर्घागुलिनिर्वृदनेष्टे २० सर्वांगकुम्भसेवातचनरोम
 यवोकरं सैम्यपेटविवरेनेष्टेदेहगृहमम २० नखोर्णनाभिनिलयेसरमारणितातरे भोकारका
 रिपवनेनेष्टेदेहगृहमम २५ प्रवेशनिर्गमव्यवहारवेगसतारते वितताक्षगवाक्षोतेनेष्टे ३०
 जिह्वामर्कटिकाकोतेवदनहारभीषणे दृष्टदेतास्थिशकलेनेष्टे ३१ त्वस्तुधालेयमसृणोयंत्रसेचार
 चेचले मनःसदाखुतोत्वातेनेष्टे ३२ स्मितदीपप्रभोज्ञासिद्धाणमानेदृष्टेदरे दण्डेव्यामैतमःसुरैने
 स्ते ३३ समस्तरोगायतनेवलीपलितपतने सर्वाधिसारगृहमेनेष्टे ३४ अक्षदीक्षोभविषमा
 शल्यानिःसारकोटरा तमोगहनदिकुंजानेष्टादेहाटवीमम ३५ देहालयेधारयितेनशक्रोमिमनी
 म्भर पेकमयेसमहर्तगजमल्यचलोयथा ३६ किंश्रियाकिंचराज्यनकिंकायेनकिमीदितैः दि
 नैः कतिपयेरेवकालः सर्वनिहंतति ३७ रक्तमोसमयस्यास्यसवाद्याभ्यंतरेमने नाशकधर्मिणोब्र
 ह्मैवकायस्यरम्यता ३८

स्पर्शसलादिभावमायादिते ३२ स्मितानिर्दृष्टसितान्येवदीयाः तमःसुरैः अज्ञानोधकारप्रवादेः ३३ व
 लीत्वक्षशेषिल्येपतनेनगरंनिवासस्थानमिति यावत् आधयोमानसडःखानितान्येवसारः प्राधान्येनभोग्य
 त्वातेगदनेदरीमेशरणायमानेवा ३४ अक्षाणीन्द्रियाण्येवज्जदाभलूकाः ३५ ३६ इदितैचेष्टितैर्मनीर
 येवात्रिकेततिवितति ३७ सवाद्याभ्यंतरेविमृशेतिशेषः ३८

ॐ
वा. वे
प्र. ० टी
४५

लुटतभमोपतित्वापरिवर्तनो १८ वलतीमरुःप्रसरंतीत्स्नालक्षणागृहस्वामिनीयस्मिन् अतएवरागेणकामेनगौरि
कादिरेजकद्रवेणचरेजितानिसर्वीगानियस्मिन् १९ एषास्थिलक्षणकासानोसेचदनेनपरितःसेकटः संजुचितावका
शःकोटरोयस्य अत्राणिमलमृजानरसादिप्रसरार्थादीर्चनेष्यः २० स्त्रायवःशिरास्तापवनेशोवीणादिसत्राणीवेधनः
जवोवायस्मिन् अस्वागतान्नाडीतेमोःस्वामेशतिनकन्निषेधः मेकोलेक्षणी २१ अवसंभःयतनप्रतिवियानेमि
प्याअन्तर्लमोदोअज्ञानेचस्थणाआधारस्तंभोकर्मधारयावा २२ उरीदाउम्वेष्टासैवदग्धादाहव्रणपीडितादासी

कुलेवरमदेकारगृहस्थस्यमहागृहे लुटतभ्येतवास्थैर्येकिमनेनमुनेमम १८ पेक्तिवहेंद्रियपञ्चव
लत्तस्मागृहगने रागरेजितसर्वीगनेसदेहगृहमम १९ एषास्थिकासंसेचदपरिसेकटकोटरे ओत्रः
जमिगबहनेसदेहगृहमम २० प्रहृतेस्त्रायतेवीकेशकोबुक्तकदमे जरामेकोलधवलनेसे २१ चित
भृत्पकृतानेतेचेष्टावहृष्टसेस्थितिः मिथ्यामोदमहास्थणीनेसे २२ इःस्वार्भककृताकंदेसखश
यामनोरमे उरीदादग्धासीकनेसे २३ मलादगविषयवाहृभोजोयस्करसेकटे अज्ञानतारवलि
तेनेसे २४ गुल्फगुगुलविश्रोतजानर्थस्तंभमस्तके दीर्घदीदीरुसहठनेसे २५ प्रकटात्तगवा
त्तातः कीउत्प्रतागृहगनम् चिताइदितकंराजनेसे २६ ॥ श्रीरामचंद्रायनमः ॥

यस्मिन् २३ अतएवमलाढ्येदीषवहृलेरनिर्णीकैश्चविषयवदलक्षणैर्भीरैरुपस्करैर्इत्यादिसाधनैसंकीर्णै
दारेलवणादिभित्तादिविशीर्णतादिदेरूपोवा २४ जेवास्तेभस्सगुगुलआधारकासस्थानीयस्तत्रविश्रोतस्य
प्रतिष्ठितस्यार्थात् जेवास्तेभस्सजानमस्तकेतदपिस्वाधाराधारपरंपरयाप्रतिष्ठितमेवमलशैथिल्योसर्वशैथि
ल्यापतेः दोषोबाहू २५ प्रकटान्यत्ताणिज्ञानेन्द्रियाणिप्रज्ञाबुद्धिः प्रकटेतितद्विशेषणक्रियाविशेषणवा

२६ ॥ २६ ॥ २६
ॐ

1104
 व्यापाकोतिः प्रसिद्धतया व्यापाच परः शत्रुः आस्थापीति रनास्था देवश्चात्रास्मिन् देहतरौ केचन युक्तेऽन्युपेता इति भावः ८
 नत्वात्मनेन सर्वजनप्रसिद्धो धेकथमपेक्ष्य तत्रादतातेति सत्तरणमायुर्नद्याः संसारो बुधेर्वा यरतीरगमनेनावि
 नौकाया ११ विद्यासेनिशोकचिरावस्थानयोग्यताप्रत्यये १० स्त्राय वसिराः परदोवाघविशेषः अदृष्टेऽसारास
 विद्वेचगतधनौ अप्राप्तिर्निर्गमनोपायो यदेशशब्दे ११ देहमेव पुनः षड्विः सन्नतैतत्पथति संसारेत्यादिना चुणाः
 काष्ठाकीटालैः क्षतः विद्वितः २२ सन्नतैतत्पथति संसारेत्यादिना चुणाः

सख्यायो देहहृत्तोये जीवपोथगणास्पदः कस्यात्मीयः कस्य पर आस्थानास्थो किलात्रके ८ तातसेतर
 गार्थनगृहीतायो पुनः पुनः नाविदेहकृता योचकस्य स्यादात्मभावना १ देहनामिव नेम्येव दृग्
 तसमाकुले तनुरुदासेऽव्यतरो विद्यासेकोधिगच्छति १० मोसस्त्राद्यस्त्विलितेशरीरपटदेहके मार्जी
 रवदेहताजतिह्याम्यत्रगतधनौ ११ संसाररणसंख्यो विलसच्चित्तमर्कटः चिंतामेजुरिताकारो दी
 र्घः खलुणक्षतः तस्याभजंगमी गेहं कोषकाककुतालयः स्मितपुण्योद्गमः श्रीमोऽमुभाशुभमहा न
 फलः १३ सुक्केधौचलताजालोदलसुवकसंदरः पवनसेदिताशेषस्वो गावयवयलुवः १४ स
 र्वेन्द्रियवगाधारसुजानुलेभउन्नतः सरसख्यायया युक्तः कामपोषनिषेवितः १५ मर्धः संजनितादी
 र्घशिरोरुद्धतणावलिः अदेकारग्रभक्तैरुलायसु विरोदयः १६ विच्छिन्नवासनाजालमूलत्वा

पुण्योद्गम इति वा उलंवाकतिः व्यायामविरसः कायसदोयेन सुखायमे १० पादः १३ कंधशब्देन वाह
 लक्ष्मिनेलतेशाविसमेशावालतेशमरः गोचजालशब्दो शरीरभेदे तने योजात्वे केनैव सक्तानिरूपणात् पव
 नोत्रप्राणाः १४ शोभने जाननीमध्यमपर्वणीयस्य सतथाविधोयः कायपवलेभसदृशभागो यस्य सयावत्स
 रसख्यायया वनकां त्याशीतलब्धायया च युक्ततावत्कामपोषनिषेवित इत्यर्थः १५ आदीर्घेति छेदः सद्योप
 धिक्कचित्कणोत्पत्तिः प्रसिद्धा १६ विभक्तवासनालक्षणप्ररोदजटाजालवेष्टितमूलत्वा उलंवाडुरुच्छेदाया
 कृतिः स्वरूपेयस्य व्यायामः प्रमः सपवविविध आयामो विटयेदेर्धनेन विरसः प्रियसे स्पर्शदीनो हस्तश्च १७

ॐ
वा. वै
प्र. टी
४४

अतो जडोपित जडो जानातीति तद्वत्: आत्मा तत्सदृशसत्त्वाय: स्वतस्मादृशप्राणादिकोशचतुष्काधारत्वाच्च
वलितावेष्टितैव धेच गुण आत्मचमत्कृतिरथ सचित्तादात्म्येयस्मिन् भव्यो मोदाधिकारसंपन्नो तज्जडो नेत
२ जडतुल्य: २ आतएव चित्तजडहस्योर्मध्ये किमयमात्मकोदो स्यादता नात्मकोदाविति सेशये दोलायितः
अनिर्णयदृष्टः आशयो मनो यस्य स्मिन् विवेकः शोधकस्तत्त्वतत्त्वादेव विमूढ आत्मा यस्मिन् अथवा प्रय
श्रुतीति पाठे जडतुल्यः अजडदृष्टिर्विवेकी तयोरायोस्मिन्नेह आत्मबुद्ध्या मोहसे सारमेव प्रयश्रुतिन पुरुषा
र्थ यतो सौ दोलायित इराशयश्चलाः सुदचिज्जडस्य: ३ लोकेनान्नपानादिना शीतान्नपादिना च

खे=

अतोपित जडसदृशो वलितात्मचमत्कृतिः युत्तया भव्योप्यभव्योपिन जडो नापि चेतनः ३ जडजडदृ
शोर्मध्ये दोलायित इराशयः अविवेकी विमूढात्मा मोहमेव प्रयच्छति ३ लोकेनानन्दमाया
निलोकेनायाति वेदतां नास्ति देहसमः शोचो नीचो गुणवद्भिः कृतः ४ आगमायायिनानि
ये देत केसरशालिना विकासि स्मितपुष्पेण प्रतिक्षणमलंकृतः ५ भुजशाखोचनकेधो
दिजले भुभस्थितिः लोचनानि विलाकांतः शिरः पीठवद्वत्कलः ६ अवदेत रसग्रसौह
स्तपादसपल्लवः गुल्मवान् कार्यसेचातो विदेगममृतास्पदः ७॥ नीचोऽधमः अशचिरिति याव

हृदयनीरः

न ४ उपेतार्द्धतो वक्ते वृत्तत्वेन रूपयति आगमेत्यादि चतुर्भिः प्रतिक्षणे प्रतिहर्षलवे प्रत्यार्तवेच ५ चतुर्
न्नतः केयोसः शाखामले च हिजादेतास्तपवश्रेषात्पल्लिणलेयोप्रेणीवदानामाधारस्ते भवशभास्थितिर्धस्य शि
रः पीठेशिरःस्थाने ६ अवौकरीतावेव देते रसयत इति देतरसौकासकृदकारेणोयत्तिगोताभ्याग्रस्तश्चु
प्रक्षोरैः कृदितश्च सखिद्रः गुल्मरोगविशेषो मूलप्ररोहश्च तद्वातकार्यः कर्तेशकाः सम्प्रकचातः छेद
नभेदनादिः शस्त्रकर्मरादिनायस्य विदेगमोहासपरीतिमेत्रप्रसिद्धौ जीवेश्वरौ बुद्धिजीवो वाताभ्यां कृत

संस्तीर्णानि विस्तीर्णानि गदना नि सादस कार्याण्यपराणि च यस्या अथवा एकैव तत्सा आशा कामलोभलोपयादि भावे
 अतर्देशसंलोकैषु विस्तीर्णानि चासौ गदनाडुर्लक्ष्येति कर्मधारयः पक्वै निविडजालवद्वेधनदेवाशायाशत्रुपरजोग्रण
 प्रचुरानि विडलजालधलिप्रचुराचशिखेस्व ५१ कथं विस्तीर्णानि कथं च गदना कथं चैका आश्रयविषयशब्दादि
 भेदेन आशा कामलोभादीनां भेदादित्याशे कपोतमर्थं दृष्टान्तेनोपपादयति एकैवेति मनः स्थितेव तत्सा एकैव
 सर्वभुवनानामोत्तरेषु भोगेषु लब्धत्वा प्राप्तिविषयो सती जगति व्यवहारभूमौ डुर्लक्ष्यतमुपगतैव स्थिता देहेत
 सैव सर्वतत्सा त्वमाशा कामादि भावैः प्राप्तेति न स्पष्टे विभाव्यत इत्यर्थः यद्यपि सनेन्द्रियात्मनावपुः स्थिता एकैव
 माधुर्यशक्तिः सर्वेषां भुवनानां ओत्तरे जलसामान्ये लब्धप्रतिष्ठा च चलवीचिमालेन दीप्तमुद्रादौ क्षरणतत्तीरेडं

संस्तीर्णगदनाभीमाचनजालरजोमयी सौधकारोयनीद्वारा तत्सा विन्ध्यमहातटी ५१ एकैव सर्वभुवनोत्त
 रलब्धत्वा डुर्लक्ष्यतामुपगतैव वपुः स्थितैव तत्सा स्थितजगति च चलवीचिमालेन दीप्तकोडुत्तरलेमधु
 रेवशक्तिः ५२ ॥ इति श्रीवैराग्यप्रकरणे तत्सा भोगो नाम सप्तदशः सर्गः १७ ॥ श्रीरामश्वाच ॥ आद्रोत्रते
 तीगदना विकारी परिघातवान् देहः स्फुरति संसारे सोपिडुःखाय केवलं १॥

दनान् क्लेदनाडुर्लक्ष्येन वनात् शब्दनात् अद्वितीया शब्दभेदेन तत्तत्स्थिते जले स्थिता डुर्लक्ष्यता
 मुपगता एकैवेति न विभाव्यते तद्वत् जीवने भुवनं वने नीरदीरां बुशं वरमित्यमरः ५२ इति श्रीवासिष्ठतात्या
 र्थप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे सप्तदशः सर्गः १७ ॥ आधिव्याधिवद्भक्षे शजरामरणभेदुरः निदानं मानतत्सा देहैर्द
 पवात्र नियते अस्मिन् तत्साडुःखदेहस्तथापि जीवन् भद्राणि पश्यतीति त्यागादेहस्य सुखभोगाय न त्वप्रसिद्धेः
 सर्वेषां तत्र प्रीत्यतिशयदर्शनाच्च सुखदेहत्वमित्याशे कपोतस्यापिडुःखदेहत्वमेवेत्युपपादयति आर्द्रेत्यादि
 ना ओराण्युदरस्य मलसूत्रादिभिरा तं ओनाडुःपरितः यतः यतनोपपातो मरणाच्च ॥ १॥

ॐ
वा. वै
प्र. टी
४.

मदद्भिर्ममत्ताभिर्धन्यस्मिन्निजितेति सति सकलानां शान्तिदोषादिगुणानां जयः स्वाधीनता संयतिः तस्य सक-
लाः कामकर्मवासनादिकलासहिताः गुणाः सत्त्वजलमांसियस्यालस्या अविद्यायाजयोनाशस्तस्य सक-
ला गुणाः शान्तेदलवायस्मिन्निजितिशान्तेदेतस्य जयः प्राप्तिस्तस्य वाशानिबद्धेत्यर्थः इहास्मिन्नेव शरी-
रे इह चेददेदीदृशसत्त्वमलिनचेदिहावेदी नदती विनसि रिति श्रुतेः अभ्युद्यतमुक्तोस्मिन्निजितितया वैराग्य-
मस्य स्यात् अतर्मनसि जरा मूर्खता कलिनानां शुद्धौ अविलासयत्तु त्सादयति शोभयति वा जरो मोहदे-
तुर्मलिनः पापदेतर्विलासो यस्यावातो मेव लेखाय देजलेन मलिनानीला विलसंतीत्यर्थः २० इति

ग५

सकलगुणजयाशायवदामदद्भिस्तमरिमिदविजेतं चित्तमभ्युत्थितो दे विगत रतितया
तर्नाभिनेदामिलत्मीं जरुमलिनविलासो मेव लेखामिवेंडः २० इति श्रीवैराग्यप्रकरणे
चित्तदोषात्म्यनाम षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ रामो वाच ॥ हार्दो धकार शर्वर्यात्तलयेददरेतया
स्फुरंति चेतनाकाशो दोषकौशिकपेकयः १ अतर्दादप्रदायिन्या समूहसमादेवः
येकमादित्यदीप्त्येव शोषेनीतोस्मिन् चिंतया २ ॥

वासिष्ठताम० वैराग्यप्र. षोडशः सर्गः ॥ १६ ॥ सर्वपापौ च जननीदैवकार्यणमस्तुदा भ्रमयेतीजगत्का-
त्त्रतल्लैकाविनिर्गते हार्दस्य परमप्रेमास्पदस्यात्मतत्त्वसहृदयोद्भवस्य विवेकादेश्च तिरोधाने अथका-
रशर्वर्यातमिस्त्रयादरेतया इरुच्छेदया इह चेतनाकाशे जीवे रागादिदोषलक्षणाः कौशिकपेकयः ३ त-
कश्रेणयः १ समूहेश्च पदहतेरसमादेवे स्नेहदयेदाक्षिण्यविनयोवायस्य शेषे नैष्टुर्षप्रसिद्धे वासमादे-
वे पेकसाधारणे अथवासम्पगूढे प्राप्तेरसमादेवे येन तथाविधो दे संप्रतिशोषतच्छून्यतोनीत इत्यर्थः २

४.

बालविभीषिकार्येकस्मितवेतालकोयथाबालबुद्ध्यास्कारतोप्राप्तसमेवबाल्यायगमेविचारादसत्त्वमापद्यते
 तथातबुद्ध्याउर्जयेमनोविवेकेतुनिसरूपमेवेत्यर्थः २-३: खेतापिगृहीतमशक्यमनोलक्षणगृहणातो
 तिग्रहः पिशाचः ३: उत्तरः सदासंतापकत्वात् कष्टतरः क्रमः अतिक्रमणेवशोकारश्चिन्तयावत् वज्रातदी
 रकादपिदृष्टोर्मेदः अशनेरपिनिष्ठरश्चिन्तया २१ कार्येषुविषयेषुयत्नानि करित्येवासज्यते विरति
 निवृत्तिचिगम्भस्तेभ्योपिसद्यापरेभ्यश्चिन्तयेः अथाबालः कदाचिदपिप्राप्तार्त्ताउनकात् चिरोपाजा

मिथैवस्फाररूपेणविचारादिशरारुण बालोवेतालकेनेवगृहीतोस्मिन्नेतसा २.
 वहेरुस्मतरः शोलादपिकष्टतरः क्रमः वज्रादपिदृष्टोवदान्दनिग्रहमनोग्रहः २१
 चेतःपततिकार्येषुविहगः स्वामिषेषिव क्षणेनविरतिंयानिबालः कीडनकादिव २२
 जःप्रकृतिरालोलाविततावर्तहतिमान् मनोधिर्दितयालोदरंनयतितातमा २३
 अप्याधिपानान्कहतः समेरुत्सूलानादपि अपिवह्नुशनात्सापोविषमश्रितनिग्रहः
 चित्तकारणमर्थानां तस्मिन्निजगत्रय तस्मिन्दीर्घो जगदीर्घो तच्चिकित्सप्रयत्न
 तः २५ चित्तापिमानिसुखदः खशतानिह नमभ्यागतान्यगवरादिवकाननानि
 तस्मिन्निवेकवशातस्मन्नुतोप्रयातेमन्येमुनेनिपुणमेवगलेतितानि २६ ॥

दृष्यध्ययनादिरतिं यातितदत् २२ सर्वाणिविशेषणान्याधिसनसोतल्यानिस्यष्टानि अदिताः कामा
 दयः षट्पदवद्व्यालाः सर्पायस्मिन् २४ विषमः कष्टतरः २५ चिकित्सोरोगवदवश्यमपनेयं २५ ३
 कमेवदृष्टोतेनस्पृश्यतिनलमिति वितर्क अभ्यागतानिप्रवृत्तानि अगवरादिरिष्टेष्टादिध्यादेः तनुतो
 सत्त्वतोनिर्वीसनतयाभर्जितबीजप्रायतामितियावत् २६
 श्रीरामायनमः ॥

वा.वे
प्र.टी
३१

जउतोअततोयातःशामःअहमितिशेषःकरेणनिष्ठरेणतस्माभार्थवेत्सुयमितसमासोरूपकेवा अन्यत्रतस्माद
तदाअप्रणीदरीभार्थानुगतगामिनाकौलेयकेनपुनजउतोभारतोशामे शवेकुसुपंश्वेतिसेवेयः १५
तंगवत्तरलास्फालाः अलभ्यविषयेप्रतिद्वन्द्वमानाः हतयोयस्येतिचेतःपक्षे अन्यत्रतरंगास्तरलाश्राफा
लहतयोयसिन्नेनउलयोभेदाजलरूपिणाउच्चैर्नष्टरेणनदीतटहृदश्वनियान्नीतोस्मि १६ धर्मप्रवृ
त्त्यास्मार्गोदेअकोरनिपातायतदभावेसुखलेशश्चयश्चेद्वकीटयतेगादिजन्मभिर्भ्रमणाय तथाचकतिः

करेणजउतोयातःतस्माभार्थानुगामिना शवेकौलेयकेनेवत्रसन्मुक्तोस्मिचे
तसा १५ तरंगतरलास्फालहतिनाजउरुपिणा तटहृदश्वोच्चैर्नष्टरेणनदीतोस्मि
चेतसा १६ अकोरनिपातायपश्येवाभ्रमणायच तलेचैरानिलेनेवउरंनी
तोस्मिचेतसा १७ संसारजलधेरस्माद्विषमतरणोन्मुखः सेतुनेवपयःए
रोरोधितोस्मिऊचेतसा १८ पातालालङ्घ्यतापृथ्वीपृथ्वापातालगामिना क
पकाष्टकदम्बेववेधितोस्मिऊचेतसा १९

पतमेवाध्रानेपुननिवर्ततइति अथेतयोःपयोर्नकतरेणचतजानीमानिबुद्धान्यसकदावर्तीनिभू
तानिभवेति जायसन्वियसेत्येतत्तृतीयेस्थानमितिच उपमानपक्षेस्पष्टे १७ संसारजलधेःउत्तरणोन्मु
खोदेसंसारजलधावेवनिरुद्धाभ्यस्यापितोस्मीत्यर्थः यथासेतुनात्तदनदीपयःएरोरुध्यतेतद्वत् १८
पृथ्वीपातालशब्दाभ्यामप्युक्तदृशावर्धयोदेशोल्लेखे २० जलादिभाराकर्षणायैकजोबद्धभारंतिथि
ककाष्टप्रोतबलयाकारभारेवाकूपकाष्टप्रसिद्धे १९ श्रीरसुः॥

३१

चेचुरे अतिचपलं चारते धरे. तात्पचायचियजेचिचेति यः. लुकिचरफलोश्चेत्यभ्यासस्य नुकरत्परस्यातस्तुत्वे धर्तिधै
 धंसतपवचपलसभावेचिंतानिचयेनचात्यमानंतसुतरामितिबलानिरुधमानमपिधैधनतुध्रातीत्यर्थः १.
 अर्कषायकषयोरुपाधिकस्थितत्वात्परमार्थतः सर्वभूतेषां तन्मयकत्रयतासैवतथाजीवन्मुक्तेरनुभयमा
 नासमतासुखमित्युच्यतेसाचमनोमोदरथानारोदणेनित्यसिद्धत्वादस्मिन्नेवशरीरेप्राप्तापिमोदरथारूढेनम
 नसादेहमात्रात्मभावः परिशिष्यतरतिभावः ॥ चित्तस्यप्रत्येकप्रवणप्रवृत्तयोबद्धतरहेतविषयाशक्तिक
 त्यानालक्षणशय्यायोविलीनाः समप्रायाः प्रबोधकशास्त्राचार्योपदेशमेतरेणकेवलसबुद्धिकृतवि

चेतश्चलयात्तत्वाचिंतानिचयचेचुरे धर्तिवध्रातिनैकत्रयपंजरेकेसरीयथा १. मनोमोदरथारूढे
 शरीरात्ममतासुखे हस्तपदतोद्वेगंदेसः क्षीरमिवोभसः ॥ अनल्पकल्पनातल्येविलीनाश्चित्तवृत्त
 यः मुनींदनप्रबुध्यन्तेतेनतप्येहमाकुलः ॥ कोटीकृतदृढग्रंथितस्मासूत्रेस्थितात्मना विदगो
 जालकेनेवब्रह्मन्वदेस्मिचेतसा ११ संततामर्षधर्मेनचित्ताज्जालाकलेनच वह्निरेववृत्तंशुक्लं
 मुनेदग्धोस्मिचेतसा १४॥

चारसदस्त्रेणापिनबुध्यन्तेतेनतदप्रबोधेनादेतप्ये १२ कोटीकृताश्चतर्निवेशिताश्चदमिदंममेदेऽत्यन्योन्यतदा
 त्पसंसर्गाध्यासरक्षणदृढग्रंथयोयस्मिन्तथाविधेभोगत्वास्तत्रेस्थितेनात्मनासैनैवकर्त्रीचेतसाकार
 णेनदृष्टोतेतस्मासदृशसूत्रेस्थितात्मनेतिजालकविशेषणं आमिषत्वास्तत्रेस्थितात्मनाव्यायेनकर्त्री
 जालकेनकरणेनेतिवार्थः १३ संततोविस्मारितः अमर्षः कोधपवधमोयस्पचितैवज्जालातयाआकु
 लेनेतिरूपकसंघादितसंपत्त्यावहिसादृश्यमेवविवक्ष्यतेनवह्निवमितिनरूपकोपमानविरोधः ३५।
 मानविशेषणत्वपदेनमृष्यतेसद्वत्तत्पमर्षोऽः सद्वत्तथाविधेनधर्मेनचित्त्यतेदग्धैरितिचित्ताज्जालेति।

माख्येयं प्रवमस्य ग्रापि १४

वा.वे
प्र.टी
३८

इदचित्तमनोदोषाविसरेणोपयतिभिः रामेणमुपकाशयेतेदृष्टांतैश्चापिभिरभिः अदेकारवच्चित्तमनमोरपिन।
सखदेतताकिंतुः खदेततेवेत्याह दोषैरित्यादिना स्वयलोपेयचमोमदत्तेवोच्चारमाहविमुक्तेरिवच
नात्सद्धिर्ममत्तभिरवशां कर्तव्यमार्थसेवनेविहायेत्यर्थः दोषैः कामादिभिर्जन्तुंशोधितेप्ररुघार्य।
साधनापटुत्वमितिपावत् वातातवीयुप्रवादमध्येपिच्छलववद्दंशप्रवचलति यतश्चेचलेचपलत्वभाव
मित्यर्थः मनसोपिप्राणवाताधीनेचलनमितिबह्वति १ तदेवसदृष्टांतदर्शयतिइत्येति युक्तयुक्तविम

श्रीरामोवाच दोषैर्जन्तुंशोधयति सत्कार्यार्थसेवनात् वातातः पिच्छलववच्चेतश्चलति
चेचले १ इत्येतच्चसुखग्रयमर्थमेवाभिधावति इत्येतरेदीनेग्रामेकौलेयकोयथा
नप्राप्नोतिक्वचिक्वचित्पानैरपिमहाधनैः नोतः संसृणतामेतिकरेडुकउबोबुभिः ३
नित्यमेवमुनेष्वन्येकदाशावागुरावृते नमनोनिर्वृतिंयानिहृगोप्यादिवचनः ४ ते
रगतारलोहनिंदधदालूनशीर्णतो परित्यज्यदाणमपिहृदयेयातिनस्थितिं ५ मनो
मननवित्तुबोदिशोदशाविधावति मेदराहननोद्धतेदीर्घाणवययोयथा ६ क।
लोलकलितावर्तमायामकरमालितं ननिरोडेसमर्थास्मिमनोमयमदार्णवे
भोगइवीकरकादीश्वभ्रयातमचित्तयन मनोहरिणकोत्रस्यनहरंविपरिधावति ८
नकदाचनमेचेतः स्वात्मा लूनविशीर्णतो त्यजत्याकलयाहत्याचेचलत्वमिवाणवः ९

श्रीमंतोरोत्यर्थः सुखग्रमतिआकुले कापिसृष्टिदेवलाभादीनेकौलेयः सारमेयः २ वेशवेशादिशलाका
रचितवस्त्राद्याधानपात्रविशेषः करेडुकः ३ मून्येसतोविषयतश्च सजातीयानोतिश्चोसमदोषयः ४ स्थ
लावयवानोविभागश्चालूनतासत्त्वाणोतसः शीर्णताकर्मधारयात् ५ मननैर्विषयानुसंधानैर्वित्तुबो
विविधक्षोभेप्राप्ते ६ कलोलसदृशोर्भगलाभोत्सादेः कलितावर्तसंपादितमज्जनानुकूलभ्रमणमा
यापरवेचनोपायाः तएवक्रूरत्वान्मकराः ७ श्वभ्रयातेनरकगतीयाते ८ आलूनशीर्णताआख्याता ९

३८

सन्ध्यातद्विनामत्राभाविंधासाम्ये विस्फूर्जतिगर्जति चैरास्फोटैर्युद्धोत्साहैर्जनानानिविशिलादीनां आस्फोटनधः
निभिर्वा १४ स्फारस्तेर्गर्वदेतभिरुपचितः जगदातंतसकृत्तडधुतादिवीजोपचयेनविस्फारितेसदीदमन्त्रधिया।
जनयतेकर्मभिरिति श्रुतेरितिभावः १५ स्वपकदेशः जन्मपरंपरादेहपरंपराविवेगोविटः १६ पुत्रमित्रादि
रूपेतेत्रैमेवविवर्जितवशीकरणोन्मादादिसाधनमितिशेषः लौकिकयौक्तिकोपायस्तेत्रै २० प्रमार्जितेमूलो
ब्देदेननिरस्ते १८ अहंकारोब्देदस्यमहाधिकारिणोचिरसाधनाभ्यासप्रबोधसाध्यत्वाच्चनैरित्युक्तंमुख्याधि।

अहंकारमहाविंधो मनोमज्जमहागजः विस्फूर्जति स्फुतास्फोटैः स्तनितैरिववारिदः १४ इहदेहम
हारापेचनाहंकारकेसरी योयमुहसतिस्फारस्तेनेदंजगदातंत १५ तद्वत्सातंतलवप्रोताबद्धजन्मपरं
परा अहंकारोपरिवेगेनकंठेमुक्तावलीकृता १६ पुत्रमित्रकलत्रादितेत्रैमेवविवर्जिते प्रसारितमने।
नेहमुनेहंकारवैरिणा १७ प्रमार्जितेदमित्यस्मिन्पदेस्यमपिजते प्रमार्जिताभवेत्येतेसर्वपदत्रय
धयः १८ अहमित्येवुद्देशोतेशेनैश्चशमशातिनीमनोगगनसंमोहमिदिकाकापिगच्छति १९
निरहंकारवृत्तेर्ममौर्ध्वाब्ध्याकेनसीदतः यत्किंचिदचितेअसंस्तदाख्यातमिहाहंमि २० सर्वापदो
निलयमभवमेतरस्यमुन्मुक्तमृतमगुणेननसेअयामि यत्नादहंकृतिपदेपरितोतिडः खेशेवेण
मांसमनुशाधिमहानभावे २१ इतिअदेजगुप्तानामपंचदशः १५

कारिणामपीतिसमृच्चयापचकारः शमशातनीशोतिनिकंतनीमनोगगनस्थामोहमिदिकामहाभांतिनी
हारापटली २२ २० एवमहंकारेतरयुक्तानर्थतडच्छेदफलंचोपलक्षणस्यतस्यागप्रयुक्तोअवणाधिका
रसंपत्तिंवदनुपदेशोप्रथियतेसर्वापदामिति अंतरस्यहृदयस्येउत्तमगुणेनशोत्यादिनोक्तं अहंकृतिरूपे।
पदंलज्जलोक्तमित्यर्थः पदेव्यवसितेशाणस्यानलत्वाच्चिवस्तुधित्यमरः यत्नाद्वैकदाख्यात शेषे।
णावशिष्टेनसेपायेनसहसमनुशाधुपदिशआत्मतत्वमितिशेषः २१ इतिवासिष्ठतात्पर्यापंचदशः १५

ॐ
३७

भुजेभुंजावेकरणलोपच्छादसः भजेतिवापाठः ४ संसारलक्षणतमिस्रापोदीर्घायातावागुगमगवेधनी ५
विषमाणीडरुतराणिभ्रगात् पर्वतातवदिरावृत्तविशेषाः ६ सैंदिकेयः रादुः हिममशानिरिवेतुपमितसमा
सः साम्यसमदक्षितासयत्तसर्वभूतेषु द्यावर्षित्वान्मेवः ७ अहंकारात्प्रागेदेहाभिमानममतादयः सयः
मेवशाम्येतीतिदर्शयतिनादमिति शान्तोनिर्वैरः स्यात्तनीवआत्मौपम्येनसर्वभूतानिपश्यन्नित्यर्थः जि

तमदेकारमाश्रित्यपरमेष्ठिवैरिणं नभुंजनपिवाय्येभः किमुभोगान्भुजेमुने ४ संसा
रजनीदीर्घायातामनसिमोदिनी ततादेकारदोषेणकिरातेनेववागुरा ५ यानिरःखा
निदीर्घानिविषमाणिमहोतिव अहंकारात्प्रसृतानितायगातवदिरावृ ६ शमैरुसै
दिकेयास्येगुणपद्यदिमाश्रानिः साम्यमेवशारकालमदेकारेयजाम्यहं ७ नादेरामोन
मेवाब्जाभावेषुनचमेमनः शान्तआश्रित्यमिच्छामिस्वात्मनोवजिनोयथा ८ अहंकारव
शाद्ययन्मयाभक्तेहृतेकृते सर्वतत्तदवस्तेववस्वदेकाराकृता ९ अहमित्यासिचेद्वा
ह्यन्नदमापदिदुःखितः नास्तिचेत्सखितस्तस्यादनहंकारता १० अहंकारपरित्य
ज्यमुनेशान्तमनस्तथा अवतिष्ठेगतोहैगंभोगौद्यौभंगुरास्पदः ११ वस्यनयावदहंका
रवारिदःपरिज्जंभते तावद्विकासमायातितृष्णाकूटजमेजरी १२ अहंकारचनेशोते
तस्यानवतडित्ता शान्तदीपशिखाहृत्पाकापियात्यतिसत्तरे १३

तोबुद्धः सयथा अहिंसापरस्नदत्तनियेषपिगुणोग्रायश्रितिन्यायेनजिनोदाहरणेजितश्रतिवापाठः ८ अ
वस्तुतच्छेअसारेवा ९ १० उद्देगानामशान्तमनोमूलत्वात्तच्छायागतोद्देगः ननुभोगः सेयतिभिरेवक
तोततथास्यातत्राह भोगोचश्रति भंगुरोदेदेदियविषयायथोनस्तथावततदेकैकभंगेपुद्देगप्रसक्तिर्
वीरेतिभावः ११ अहंकारपवविवेकज्यानिर्गणतिरोधायकत्वाहारिदःपरितोज्जंभतेगात्राणिविस्तारयति

१२ वृत्तिरतस्तत्पशोरता ३७

विंगवरोविदश्रेयः रूपेसौंदर्यमिव अभिलष्यते प्रायुः पुरुषोवा २० तथा जीवन्मुक्तप्रसिद्ध्यासुखभासितया
स्थितया च सततमुक्तिरूपेण तैः उत्तमफलः अनित्यं गुणवर्जितं च यद्यदमायुस्तथा जगत्पतनास्तीति संबोधः
॥२३॥ इति श्रीवासिष्ठप्रकरणे वैराग्ये चतुर्दशः सर्गः ॥१८॥ सर्वानर्थसमारंभमूलसोभोचनिघते ममताव्रततेर्म
लमदेकारो विशेषता एवमदेकारस्यापिन सुखदेहता प्रत्युत सर्वदोषाणामभिमानमूलत्वाद नर्थत्वमेवेति
विस्तरेण दर्शयति मथैवेत्यादिना मोहादज्ञानाद्विमित्तान्मुपास्य मेवादेकारो भुवि तः स्वर्थमेव च परितो
वर्तते न ततः पुरुषार्थोस्तीत्यर्थः तस्यापादानमपि मोहपदेति दर्शयति मिथ्यामयेनेति आमयेनेति वाच्यं ।

विनाशसदृशमित्येजरा मरणबंधुना रूपे विंगवरेणेव कृतो तेनाभिलष्यते २१ स्थिरतया सुखभासि
तया सततमुक्तिरूपेण तैः उत्तमफलः च जगति नास्ति तया गुणवर्जितं मरणभाजनमायुरिदं यथा २२
इति वासिष्ठे वैराग्यप्रकरणे जीवितप्रदीनामचतुर्दशः सर्गः १८ ॥ रामोवाच ॥ मथैवाभुवि ततो मोहा
नृथैव परि वर्तते मिथ्यामयेन भीतोऽसिद्धिदंकारशत्रुणा १ अदेकारवशादेव दोषकोशकदर्थतो
ददाति दीनदीनानो संसारो विविधा कृतिः २ अदेकारवशादाप्यददेकारात्तडावयवः अदेकारव

३५

दः अदेकाराद्येन शत्रुणा शान्तन शादीहात्वदेकारो ममामयः १ शीलेन रोगेणेति तदर्थः १ विविधा
साध्यसाधनफलप्रवृत्तिलक्षणः आकाशयस्य तथा विधः संसारः अनादिकालमारभ्य जन्ममरणानरकायने
तडः स्वपापरा मनुभयापि पुनः पुनस्तदेतून् सुखलवानायाससदसैरपिलिप्तमानत्वादीनेभ्योपि दीनानो वि
षयलेपदानो रागद्वेषडासनादिदोषलक्षणेषु कोशग्रहेषु सद्यवहारानुपयोगात्कदर्थतो कृत्स्नितथनभा
वेददाति संयादयति यतददेकारवशादेवेत्यर्थः २ तत्फलमेव दिक्पदशनेन प्रपेचयति अदेकारवशादि
ति आपन्नशारीरः ३ स्वैवापयोमानसः स्वानिर्हारागः ३ श्रेष्ठावा मम आमयो रोगः मनोमय इति या
ठे पितृमैकदेशो मन आमयः मनोविकार इति वार्थः १ ॥

विषयलक्षणैः सर्वैरासंगेन सर्वतः शिथिलितचित्तानां न विद्यते प्रौढात्मनि विवेको येषां पुरुषाणां २ किञ्च स
विदामप्येवेनेत्यादयेति विवितते यदेव परिदिष्टे वस्तुनि भावाभावयोर्लाभाभयोः समः आश्वासश्चित्तसमा
धानेयस्तत् ३ परिमिताकारे देहादौ परिनिहिततावदेवात्मरूपमिति सिद्धः निश्चयो येषां निर्हताः सुखिताः ४
आस्थाविश्वासः ५ चेलवमले मस्त्रे दानिलैः ६ अयुरिति विपरिणमेन व्यवहिते वा संबध्यते ६ हतस्थितौ अ
स्थिरे ७ आत्यंतिकतृप्तोपारमो मनसो विश्रान्तिः शून्यसुखेन व्यर्थमित्यर्थः आतते विलीर्णैर्हते इति अ

विषयाशीविषासंगपरिजर्जरचेतसो अ प्रौढात्मविवेकानामापुरायासकारणे २ येतु वित्तातवितेया
विश्रान्तावितते यदे भावाभावसमाश्वासमायुस्तेषां सुखायते १ वयं परिमिताकारपरिनिहितनिश्च
याः संसारधतरितुं जेसनेनायुषि निर्हताः ४ पुज्यते नेष्टनेवायोराकाशस्य च स्वेष्टने प्रथने च तरेगा
णामास्य युषितपुज्यते ५ चेलवशरदेवाभमस्त्रे दशवदीपकः तरेगकरवालो लंगतमेवोपलक्ष्यते ६
तरेगप्रतिविवेडेतरितुं जेन भो बुजे गृहीतमास्थोवधामिनत्वायुषि हतस्थितौ ७ अविश्रान्तमनाः अ
न्यमापुराततमीहते ३ खायेव विनर्तते गर्भमश्नतरीयथा ८ संसारसंस्तुतावस्योकेनोस्मिन्सर्गसा
गरे कायवत्सोभसो ब्रह्मन् जीवितमेतरोचते ९ प्राप्ये संप्राप्यते येन भूयो येन न शेष्यते परायणि
हतेः स्थाने यत्त जीवितमुच्यते १० तत्रोपि दिजीवेति जीवेति मृगपतिणः स जीवति मनो यस्य स
ननेतन जीवति ११ जातास्तपवजगति जेतवः साधुजीविताः येषु नर्ते हजायते शेषारै जेदगर्दभाः १२

आहर्दभ्यामुत्पन्ना अश्नतरीयसा उदरविदारणे नैव गर्भनिर्गमने प्रसिद्धे ८ आसो संसारसंस्तुतो संसारसंभ्रमणे
प्रसिद्धाकायवत्ती देहलतासर्गसागरे आभसो जलविकारभूतः केन पव अत्येता स्थिरत्वात् अतोस्मिन् जी
वने मेन रोचते इत्यर्थः ९ प्राप्यमवप्राप्ये यो मय परमपुरुषार्थं रूपे निर्हते जीवितमुक्ति सुखस्य १० मननेन म
नन फलेन तत्त्वोपेन वासनात्त्येन वा न जीवति तच्छी भवति ११ तपवसाधुजीविताः प्रशस्य जीविता
जाता इति संबोधः जगद्विज जीविनोपि गर्दभवदप्रशस्य जीवना अशुचि देहात्तु देरिति भावः १२

ॐ
वा. वै
टी
३५

एकरूपेणानामपि यदेस्थाने कार्यमवस्थानमकुर्वती सदा तय वृद्धिस्वभावत्वात् इत्थं यागतिरतर्कित इदं प्रागे
चरो यस्याः १८ विग्रहव्याः पुद्गलकजनास्तपवकरींद्राः स्वये च तीक्ष्णातीक्ष्णाश्यान्करहृदयानाम्रय।
तेच कर्मधारये सर्वतीक्ष्णपरस्परैव द्वावः १९ अथ दत्तेः परस्परार्थवत्या अपहृता न्वा मृत्युना अर्थयते वोळ
नितच्छीलया उराधयः परिलीनाः प्रच्छन्नाश्चोखयस्यो आदिता म्यादित्व कल्पनात्परनिपातः २० तमि
ति परामर्शास्येतिलभ्यते तथा च यमप्ररुषस्य अलक्ष्णस्य त्वेव स्वयं दूरेणोत्सारिता तमेव चिरं सपत्न्यो।
यभक्तैः पुनरादरादास्मिन्तीयेन मानवती किं तन्निर्लज्जेत्यर्थः २१ कुन्तितोर्थः यतनमरणदिग्मादि

लदरीवैकरयेण परं दणमकुर्वती चलादीपाशिखे वाति इत्थं यागतिगोचरा १८ सिंही
वविग्रहव्यग्रकरींद्रकुलपातिनी खद्वधारे वाशिशिरातीक्ष्णातीक्ष्णाश्यान्करहृदयानाम्रय १९
नानयापहृतार्थिन्या उराधियमिलीनया यश्चास्य भवयालक्ष्णा किंचिदः खाहते यथा २०
दूरेणोत्सारिता लक्ष्णा पुनरेव तमादरात् अदोवतास्मिन्तीयेन निर्लज्जा उर्जना सदा २१
मनोरमा कर्षति चित्तवर्तिकदर्थसाध्या लक्षणभेगुराच आलावती गात्रविवृतदेहास्रभ्रो
स्थिता पुष्पलते वलक्ष्मीः २२ इति श्रीवैराग्यप्रकरणे लक्ष्मीनिराकरणे नाम त्रयोदशः ॥ १६ ॥
श्रीरामोवाच आयुः पलवकोणाग्रलोवांबुकणभेगुरे उत्तममिव संत्यज्य यास्य कोडेश

ली-

तिकदर्थः सादसंतेन साध्या लभ्या आलावती गात्रैर्विवृतदेहावेक्षितशरीरास्रभेजीर्णकृपादिगते २२
इति श्रीवाग्मिषतात्पर्यप्र. वैराग्यप्र. त्रयोदशः सर्गः १३ व्याधिरोगजराग्रसेका मादिकलुषी कृतं जीवि।
ते यौवनं चायुरिदमूर्खे स्मरन्ति यते श्रीरिवायुरपि न सखायेत्याह आयुरित्यादिना पलवस्फकोणाः प्रो
तभागलक्ष्णा प्यग्रे लंबमानौ बुकणो हि सजलविंडुरिव भेगुरमस्मिरे उत्तममिति प्रथमोत्तमायुरु।
यमाने हि तीयांते शरीरोपमाने अकोडेश्वनवसरे कृत्वा यामनुके पायोचकन् ॥ ॥

३५

सा यो जगतां प्रसिद्धा १०॥

तदेव स एव ति प्राज्ञा रति स एव १ गुणरहिता विनाशने विनाशसाधने धते स एव ति नृति मरणं १० न
नु श्रीमते तोषि धार्मिका यशस्विन मुके चिदृश्ये ते तदा दृश्या मानि ति स एव ११ ३ः खल ताणानो भोगिनो स
पाणा १२ सत्कार्याणि पुण्य कर्माणि तल्लक्षण यज्ञानां रजनी रात्रिः संकोच देत रित्यर्थः पवेडः खके
रवाणां चेद्विकाविकासदेतः सहसिर्द्व्याहृष्टिः परमायं दृष्टिर्वा तद्रूप दीपिकायाः वात्या वात समुद्रः
कलोलोच युक्ता तं गिणि च तस्या अपि दीप प्रशमन देत त्वस्य हृदत्वान्न विशेषण वैषम्यं पुग्म रूप

प्राताः शूराः कृतज्ञा श्रुपे शला मृदव श्रुये यो सु सुखे वमणयः श्रिया ते मलिनी कृताः १ न श्रीः
सखाय भगवान्दः खैवैव हि वदन्ते गुणा विनाशने धते नृति विषलता यथा १० श्रीमान जने
नियम श्रम श्रम्याप्य विकल्पनः समुद्रादिः प्रभुश्चैव डर्लभाः पुरुषा स्वयः ११ एषा दि विषमा डः ख
भोगिनो गहना युदा गुणमोद गजेन्द्राणां विंध्य शैल मदा तटी १२ सत्कार्य पद्म रजनी डः खके
वचं दिका सहसि दीपिका वात्या कलोलौ यत रंगिणि १३ संभ्रमा भ्रादि पदवी विद्याद विषव
हनी केदा रिका विकल्पाणां खेद्य भय भोगिनी १४ हिमैवैरा ग्णवली नो विकारो द्य क्यामि
नो राह देष्टा विवेकैः सो जयं भोज चं दिका इन्द्रा युध वदालो ललाना राग मनो ददा लोलात
दिद्वोत्पन्न धो मिनी वजरा श्रया १५ चापला वजित भरण नकुली नकुली नजा विप्रले भनता त्पयति

के ११ संभ्रमो भये भोति श्रुत दयाणा मभ्राणा मादि पदवी प्रथम मार्गः पुरोवातादिः केदा रिका ते उभक्तिः
विकल्प मस्यानो खेदः आद्या लाभो यस्य तथा विधस्य भयस्य जनने भोगिनी सपिणी भय भोगवती खे
दायेति सथ कप देवा १४ विकारा श्रित विकाराः कामादयः १५ इन्द्रा युधेश क्रय बुल दत्त चेन्द्रा युधमि
ति पाठे प्यर्ह चेद्रवत् वरुमा युध मिन्द्रा युधमेव आलोलाः अचिरस्थापिनः रागा वर्णाः जडा मूढाः
तपव प्रायः श्रीमते दृश्येते १६ चापले नाव मय जिताः शरण नकुलोपया नकुली नदी कुलेयाः

विप्रलेभनता त्पयति

विप्रलेभनता त्पयति

६५

ॐ
वा.वे
प्र.टी
३४

इत्यासैरुत्साहैर्बहुलाश्रयैः कर्तुं सामर्थ्यं परंपरं परंपरं यथा तान्स्फुरन्तु न जगन्मूर्खो न बह्विधा विचारयति २
यति तरेणित्येवैकधलाश्रयैः प्रतेन बहुलानुपचिताननेतान्कलेलात्तंगान्जडान्मलिनान्बह्विधा विचारयति ३
अस्याश्रयश्चित्तं लक्षणं इदितरः पुत्रः प्रभवति इत्येतैः इत्येवैतैरेधितावर्दिताः ४ यथा काचिर्भगा
मोहाद्विपदाश्रयं यदग्रासती एकत्र पदेन विवध्नाति पादेन स्थापयति किं त्वनियतवेद्ये यथा स्यात्तथा
इतश्चेतश्च धावति तथा श्रीरपि पदे स्थाने अनियताचारं शास्त्रविदिता चरणान्मन्त्रं पुरुषं प्राप्येति शेषः ४ यथा
पदादिना परामर्शे कदेनापरेदाहं जनयेती श्रीमतश्चर्यः श्रुतः मध्ये श्रुतं कोरप्येत्यर्थः विनाशस्वस्याः ५

उत्तामवदलानेतकलोलानलमकुलान जडान्यवदलनिस्कारान्प्रावृषीवरेतेगिणी २ चिंताडहितरो
वह्नीभरीडुलैलितैधिताः चंचलांभवंत्यस्याल्लोकाःसगितोयथा ३ पद्याद्विपदमेकत्रननिबध्नाति
उभेगा दग्धेवानियताचारमितश्चेतस्यधावति जनयेतीपरदाहेपरामृष्टांगिकासती विनाशमेवध
तैतदीपलेखेवकजले ५ गुणागुणविचारेणविनैवकिलपार्श्वगं राजप्रकृतिवन्मूढाडराक्खावले
वते ६ कर्मणातेनतेनैवादिलारमनुगच्छति दोषाशीविषवेगस्ययतीरेविल्लरायते ७ तावच्छीत
मृडस्पर्शाःपरेस्तेवृजनेजनोः वात्पयेवदिमंयावद्विधानपरुषीकृताः ८॥ सोपभोक्तृ दीपले

मृडस्पर्शः परेस्वेवृजनेननाः वात्ययवदिमयावाब्धयानपरुषाकृतः ॥ सोपभोक्तृवी दीपलेखा
न्देपरामृष्टांगिकासृष्ट्यावयवाविनाशस्यतमोनिष्ठत्वघोतनायकजलदृष्टांतः ५ उरारूढाडः खेनसेया
दितापिमगुणवतो धार्मिकाणामेवोपभोगायभवति किंतुगुणागुणवित्तारेणविनायेकं चित्तनिहितमवले
बतेयथारातोप्रकृतिः स्वभावः बद्धासृष्टाः राजानोनधार्मिकैर्गुणवद्भिः सदस्मिन्नेति किंतुयेनकेनचित्स
न्निहितेनसदेतिप्रसिद्धं ६ यस्यकर्मणः क्षीरेफलंयनराज्यलाभादिलोभहिंसानृतादिदोषसर्पवेगानोवि
स्मारायभवति तेनतेनैवदुर्गुणैर्वणिज्यादिकर्मणैषा श्रीर्विस्तारमधिगच्छतिनयागदानादिनाप्रत्युततेषा
व्ययदेतत्वादिपर्यः ७ शीतमृडस्पर्शपदेनदद्यादादिण्यस्त्रेद्राकपलक्ष्यते वातसमूहोवात्यापरुषाकृतो

ॐ सदीकृतः ८

गं
वा. वे
प्र. टी
३३

ननु भोगदेतत्तादृशार्थोपस्थित्याशोकं भोगेति तैरेवैवेति तेषामसर्वताभावात्तिसृष्टयेषां तद्वैरस्य चोतना
यश्चर्मामं लेपटाः जर्जरं शोषितं तया च भोगानामस्य नर्थकमेवेति भावः १९ प्रज्ञावतामप्यात्मनिकः खोपश
मनोपायासेपादने ह्येव सा प्रतेत्यचेतनाः सा सास्त्रस्याभिप्रेत्याह अचेतना इति अर्थं पुरुषार्थोपयोगे विना वेणा
वः कीचकाले सुखे सनेत्यनिलोचनाः २० देतना केन मुदासीति प्रश्नोत्तरमाह शास्त्रेति २१ संसारः खेपा
पाण्डवनीरं धनिष्ठिद्रेनि विदुः शरिते हृदये यस्य सार्थः निजलोकाः स्वजनास्तेपि मदर्थमागेदियुरिति भयादेव २२
शुक्लेण नक्राणोदनेन नीरसाः प्रीतिरन्याः अतएव सदेतद्विदुः शरिते हृदये यस्य सार्थः स्वजनविषादप्रतिवेधाय परं

भागेस्त्रैरेव तैरेव तल्लैर्वयममी किल पश्यजर्जरतां नीतावातैर्पिवगिरिदुमाः १९ अचेतनाश्च ज
नाः पवनैः प्रणनामभिः धनेतः सोस्थिता व्यर्थं यथा कीचकवेणवः २० शास्त्रेति दैक्ये उः ख
मितिलोमोस्मिच्छितया जरुमइवोयेण कोटरस्थेन वद्विना २१ संसारः खपापाणनीरं प्रहृद
योप्यहं निजलोकभयादेव गलदाध्वनरोदिमि २२ अन्यामन्मस्वतुतीलाः शुक्लोदने नी
साः विवेकपवहसंस्थे मेमेकोतेषु पश्यति २३ मृशे मृशामिसे स्मृत्यभावाभावमयोस्थि
तिं दारिद्र्यो रोगवसुभगोदरं संसारचेष्टया २४ मोहयंति मनो हन्ति खेदयेति गुणावलि उः ख
जाले प्रयच्छति विप्रलम्भपराः श्रियः २५

विदुः खमानामन्मस्वतुतीलाः श्रियः २३ भावानोपियतमवि
षयाणामभावाविनाशस्तत्पुरुषे अयवाभावः सर्वदुःखोपशमनोपलक्षितपरमानन्दभावस्वरभावोः ता
ने तद्विकारभूतास्थितिं संस्मृत्य विचार्य संसारचेष्टया मृशे मृशामिसे सुभगः धनादिसंपन्नोदरं अर्थात्सोभा
ग्यात्परतः देवात्प्राप्तेन दारिद्र्योण सर्वदुःखोपशमनोपलक्षितपरमानन्दभावस्वरभावोः ता
त्यतिश्रीमता किंतु उल्लभमिति प्रवादात्तत्राह मोहयंतीति विप्रलम्भो वचने २५ ॥ ॥

कोदेऽदंशप्राप्ताते किं सूर्ये किं मर्षे वा गते सन्नेन च मे किं भोगे शुक्तिं पिदे सर्वमिथ्ये वा त किंचित् सत्यमपि तत्र किं दृष्टिः
 सत्योत्तदृष्टं तत्र यन्मिथ्ये वा तदेव मिथ्या स्तु न तु देवरी स तस्य मिथ्या ते कस्य किमागतेन कापि तत्तिरिति भावः १५
 एवं किं नामेदमित्यादि न च श्लाकोक्त प्रकारेण विमृशतो विचारयतः अतिर्वैरस्ये मरुषु निर्जल भूमिषु १६
 एवं स्वस्व विचारो न्यति प्रकारमुपवर्ण्य प्रपञ्चांशोदशीयति तदेतदित्यादि पंचभिः तज्जस्मादिमर्षे असारात्वा
 तत्रादौ विनाशो न्यतिविकारस्वत्रयमसंभावितमिव मन्वसावः एव न किमिदमित्यादिना इदे सत्यतया
 तर्कानुभवप्रमाणसिद्धदृष्टे परिणश्यति सर्वात्मना असदिवापयते तत्किं सतो असत्त्वविरोधा यद्यसं

किं मेराज्येन किं भोगेः कोदे किमिदमागते यन्मिथ्ये वस्तु तन्मिथ्या कस्य नाम किमागते १५
 एवं विमृशतो ब्रह्म सर्वेष्वेततो मम भावेऽतिरम्यात्तायधिकस्य मरुष्विव १६ तदेतद्गव
 त्वादिकिं मिदं परिणश्यति किमिदं जायते भयः किमिदं परिवर्द्धते १७ जगाम एवमायत्त
 जनने सेपदलया आविर्भावतिरोभावे विवर्धते पुनः पुनः १८

सदेवेति कश्चिद्वा तर्हि भूयो
 जायते सत्त्वा माययते नश्यत्यवस्थांतरवच्चोत्पद्यते तर्हि प्रत्यभिज्ञाविरोधः सत्यादिव द्वा रानुपपत्तिश्च य
 दि पूर्वावस्थेन नश्यति तर्हि युगपदुभयावस्थानुप्रसंगः अवस्थांतरस्याप्यनुवर्तनात् सर्वभावानां कोट
 स्थापतिश्च यद्यवस्थाभावेभ्यामिदं तर्हि तासामभावत्वमभेदे च स्थायित्ववस्थावतिपर्यायवृत्तितानुप
 पत्तिश्चेति भावः अस्य प्रश्नत्रयस्योत्तरार्थमुत्पत्तिस्थित्युपशमप्रकरणानि अथवा इदं शरीरे किं नश्य
 ति पुनः किं जायते किं वर्द्धते न कश्चिदस्य जन्मादिनार्थ इत्यर्थः १७ अर्थान् स्वीत्येतावदेव न प्रत्युत्तान
 र्थपरंपराप्यस्तीत्याह जरेति सेपदमप्यनर्थहेतुत्वाद नर्थेषु गणने १८ ॥ श्रीरस्तु ॥

ॐ
वा.वे
प्र.दी
३१

यदि न ते सुखदासुर्हिकथं सुखकारकत्वेन परस्परं संबध्यते तदाह अस्मिन्ति सर्वे विभावाः स्वतो लोहशलाकाः ।
सृष्ट्यादयश्च परस्परमसंगिनः संबन्धमन्याप्य यस्मै न मनःसममेदं भोगसाधनमनेनेत्यभिदेकरिषामोत्यादि
मनःकल्पनया केवलं किं पाकारकादिभावेन सिध्यते संबध्यते तथैवावयवमतिरेकदर्शनादित्यर्थः १
न केवलं भावानां संबन्धमात्रमनोधीने किं जन्मस्थितिप्रकाशभोगाभ्युपगच्छति सर्वाशेमनोधीनमेवैजगा
दिपादमनश्चिन्ति तर्हि मन एव सुखसाधनमलनेत्याह मनश्चिन्ति असत् अत्यमिव विवेके आभाति तथा ।
चनततोपि सुखसिद्धिर्वयमेतावन्तैकालेन सुखे स्यादिति मोहिताः स्म १० अतः परिशेषात् भ्रान्तिरेवे

अथः शलाका सदृशाः परस्परमसंगिनः सिध्यते केवलं भावामनःकल्पनयानया १
मनःसमायत्तमिदं जगदाभोगिदृश्यते मनश्चासद्विभाति केन स्मपरिमोहिताः १०
असन्तैव च ये कसंविक्लृप्ता मूढबुद्धयः मृगतृष्णाभसादरेवने मृग्यमृगाश्च ११ न के
न चिच्च विक्रीता विक्रीताश्च से स्थिताः तव मूढावयं सर्वे जानानां अपिशामुरं १२
किमेतेषु प्रयत्नेषु भोगानामसुखमर्गाः मयैव दिवये मोहात्से स्थिता इति भावनाः
आत्ताते बह्वकालेन व्यर्थमेव वयं वने मोदे निपतिता मृगाः शुभ्रे मृग्या मृगाश्च १४

प्रमितिदृश्यति असन्तैवेति संसारे सुखतत्साधनयोरसत्त्वादेवेत्यर्थः कस्येयस्यास्या तथा विकृष्टा आका
सादासीति के मृगतृष्णाभः सदृशा सुखाशयेति गम्यते मृग्यमृगामूढहरिणः स्थिताः परवशा इत्य
र्थः जानानां अभित्तमन्या अपिवयं मूढा एव शोचं शोचं संबन्धिमायेयमिति भावः १२ भोगाविषय
सुखलवाः किं नाम हृष्टनष्टसभावत्वा इति तदः खवीजत्वाच्च दोर्भायत्रया एव न पुरुषार्थ इति भावः यैवयं
मृग्या व्यर्थमेव वदः इति भावना भ्रान्तिर्येषां ते तथा भूताः ११ आ इति स्मरणाभिलाषे बह्वकालेन
ज्ञातं किं तदा व्यर्थमेव मोद निपतिता इति वने मृग्ये वनात्तर्गजगते १४

कोलेवयतीति तथा च भवदात्तापरिपालनाय वदामि न तथा ह्येनेति भावः २ इत्येविनयोत्पानुनिवशीकृत्य स
 हजानवाद्यजेन धर्मानुष्ठानजनचित्तशुद्ध्या विवेकवैराग्याभ्यां विचारोदयं स्वस्पर्शयति अहंतावदित्या
 दिचतुर्भिः ३ विहृतः सेचरितवानुगत्येत्वात्कर्तारिकः ४ ईदृशो बह्यमाणलक्षणः ५ भोगे पुरसो राग
 सल्लभ्यया किं नाम सुखेन किंचिदित्यर्थः संततिर्विस्तारः असंख्यमेवोपपादयति जायत इति मृतिः
 बीजे भवेत्तज्जन्तबीजे भवेत्तु निरिति वचनादिति भावः ७ नन्वस्मृत्याप्येतरेषां विभवभूमिषु सुखमा
 नुभूयत एवेति तत्राह आस्थिरा इति चरणो प्रवृत्तिनिवृत्तौ न साधनसाध्या अचरणो देवोपपन्नासा

श्रीरामोवाच भगवन्भवतापृष्टो यथा वदथुना विलं कथयाम्यहमतोपिकोले च
 यतिसदृचः २ अहंतावदये जातो निजे स्मिन्वित्सृज्य नि क्रमेण बहिः संप्राप्तः प्राप्त
 विद्यश्च संस्थितः ३ ततः सदाचारपदो भूत्वा देमुनिनायक विहृतस्तीर्थपथार्थ
 सुर्वीमेबुधिमेखला ४ पत्तावताय कालेन संसारास्थामिमोहरन् समुद्धृतो म
 नसि मे विचारः सोयमीदृशः ५ विवेकेन परीतात्मा तेनाहं तदनुसरे भोगी
 रसया बुद्ध्या प्रविचारितवानिदे ६ किं नाम देवतसुखे ये ये संसारसंततिः जा
 यते प्रियते लोके म्रियते जननाय च ७ आस्थिरः सर्वपदे मे स चराचरचेष्टिताः आप

धनायने तु भयविधमोगप्रवृत्तिस्त्रलक्षणचेष्टितसहिता अपि विभवभूमयो वै भवसमयमात्रस्थितिका भा
 वाः विषयाः सुकचंदनान्नपानादयो न सुखदाः यतो आस्थिरा अलाभवियोगकालयोर्दः खदा इत्यर्थः न
 घातुपभोगकाले ते साः सुखमाशेकाद आपदोपतय इति पतयः सोमिनः श्रेष्ठा इति यावत् रागादि
 दोषो यजननेन परमायत्तप्रापकत्वात् तदप्यपवेत्यर्थः अनिषिद्धापवे निषिद्धास्तयाप्यपि पाप
 जनकत्वात्तया च विषयसंपत्त्या न सहशतान्नतदोगः सुखमिति नास्ति संसारे सुखमिति सिद्धमिति भावः

जं
३१

आधयोमानसव्याः सनः परितुपेति विद्यादयेतिकसि निष्ठासमाभिर्वेद्योतेकसि न्वगमेसेयनेषाम्येतीत्य
र्थः अथवाकिमाश्रिताः केचेति तत्तत्तुप्रश्नः केनेति तत्तन्निमित्तप्रश्नः किंयत इति तद्विभागप्रश्नः का
रणेनेति केनेत्यनेन संबधेते गेदेगृहे आरुनेतीत्याभववोमूषकाः १५ नन्वाधिदेत्वादयोनगतिप्रसिद्धापव
तेकतः सव्योतेतत्राह मन्य इति तत्रसिद्धस्तेततेयोऽनुचितानोऽतममुचितेपदेष्टानेनभवसि आपन्नोदरि
द्रोवातस्यदेस्याजेतवच आपत्तुअत्रयोस्येप्रती कार्यनासिपित्तप्रभावेनैवसर्वापदो निरस्तत्वात् अपिचते
आधयः निदीनाः स्वतएव निरस्ताः सर्वसौभाग्यसंपन्नतयाप्राणत्वात् इतिभावः १६ अभिमतमनतिका

किंनिष्ठाः केचेतेकेनकिंयतः कारणेनते आधयः प्रविलुपेति मनोगेदमिवाखवः १५
मन्येनानुचितानोत्तमाधीनोपदमुत्तमे आधत्तुनाप्रयोज्येते निदीना अपिचाधयः १६
यथाभिमतयाश्रुतेब्रह्मिशास्त्रसिद्धान्त सर्वमेवपुनर्येनभेत्स्येतेत्वात्तनाधयः १७ ३
तुक्तमस्यसमतेरुवेष्टाकेतुगर्भवाक्यमुचितार्थविलासगर्भं तस्याजत्वेदमनिगर्ज
तिवारिवादेवदीयथातनुमिताभिमतार्थसिद्धिः १८ इतिरात्रवसमाप्तासनेनामैका
दशः सर्गः ११ वाल्मीकिरुवाच ॥ इतिपुष्टोमनींद्रेणसमाप्तास्यचरात्रवः उवाचवच

नेचारुपसिद्धान्तमंथरे १

अथयथाभिमतेअभिमतार्थं मप्रच्छायेत्यर्थः अनुचेतिहेतुगर्भसर्वमे
वाभिमतेप्राप्स्यसीतिसेवेधः येनाभिमतेनपुनराथयस्त्वानभेत्स्येते १७ समतेविष्णुमित्रस्यइतिउक्तेउचिता
नोस्वामिलाषानुरयाणामर्थानां विलासः प्रकाशोगर्भतात्यर्थेयस्यतथाविधेवाक्यनिशाम्यरुवेष्टाके
तुः श्रीरामः अनुमताभिमतार्थसिद्धिः सन्वेदेतन्याजेतिसेवेधः वारिवादेमेचेवदीमशः १८ इतिवासि
सतात्यर्थेप्रवेष्टाप्रपकादशः ११ भोगानोडः खरपत्तविषयादेरसत्यता संपदामप्यर्थत्वमित्या
द्यत्रोपवर्णितेसमाप्त्यस्यसम्पगाभ्यासंप्राप्यपरिशरणार्थगौरवादिवसंथरेमदप्रहतेअतएवचारु १

३१

उत्तंगेऽंकेऽंशुकेवसेनवित्ततः पाविशत २८ जडवदिवेकिवत् जीर्णयाशिथिलयास्वेदायदेत्या यश्चात्मा जी-
वः २९ हृद्देः पित्रादिभिः गुरुभिराचार्यैः प्रजापालनधर्मसाधनत्वात् पुण्यपदं राजस्थाने सर्गादिव अनुधावता न
नुसरात् ३० असन्निदिता इरेति संति नोपसर्पेति सन्निदितास्तु परिपेलवाः सर्वतो लयी यस्य स्तिष्ठति न कार्य-
दमा इत्यर्थः मोदस्य प्रसरेत तद्विपरीतो भवतीत्यर्थः ३१ त्वमेव साः यतस्त्वया विषयारयोपि जिताः प्रसि-

उत्तंगेऽंशुकेति वदत्ययमदीपतौ भूमौ परिजनास्तीर्णं संशुकेयनवित्तत
राजोवाच पुत्रप्राप्तविवेकस्त्वेकल्याणनोचभाजनं जडवजीर्णया बुद्ध्या खे-
दायात्मानदीयतां २९ हृद्विप्रगुरुप्रोक्तं तादृशेनानुतिष्ठता पदमासाद्य
ते पुण्येन मोदमनुधावसि ३० तावदेवापदो हरेति संति परिपेलवाः यावदे-
वनमोदस्य प्रसरः पुत्रदीयते ३१ वसिष्ठ उवाच राजपुत्रमहाबाहो मूरस्ते
विजितास्तु या इरुच्छेदादुदारे भाग्यमी विषयारयः ३२ किमनतश्वात्ता
नो योगे व्यामोदसागरे विनिमज्जसि कलोलबद्धलेजाऽगुशालिनि ३३
विष्णुमित्र ३४ चलन्ती लोत्पलसमलोचनलोचनो व्रीहिचेतः कृतो
त्यक्ता देतना केन मुम्यसि ३४

ह्यश्च योऽरुच्छेदापवननेसेन उः खेनारभ्यते विषयाऽयस्ते नैव उः खेनैव संपादिता उः खोत्तरपरंपरा
रंभकाऽरुच्छेदाश्चेति भावः ३२ एवं भूतोपि त्वमज्जानो योगे व्यामोदसागरे अतद्दृश्वानात्मतश्च किं निमज्ज-
सि कलोलबद्धतरंगाविदेया जातं मोदमावराणं ३३ चलन्ती लोत्पलसमलोचनलोचनयोर्लो-
चनोच्चैश्चलन्ती चेतो विप्रचिते तेन कृतो केन देतना विमुम्यसि भ्रात्र्यसि तव भ्रातिहेतुः क इत्यर्थः ३४

गे
वा.वे
प्र.ही
३.

जगत्पात्रासंसारगतिः परित्यागो गुणो नो गोचरो विषये गुणैः सर्वैर्महासत्त्वैकलोभेनैव सम्यगाश्रिते १८ अ
वित्तुभित्तया ह्यस्यास्थित्या सर्वसाधनसंपत्तादयित्तत्तयोपविश्रान्त्यभावाद्दोषमूर्णमेतः कारणस्य कोटरे
छिद्रमिव स्थितमनोरयेदं यो येनैव सूचयेते अनन्तमिति रामविशेषणे वा १९ २ च हृदः प्रणतामेत्युत
रणान्वयः अत्रमेव पल्लवो वा पल्लवः परिमेयोऽस्मिन्मिवाकारलो सी योऽस्य रावः पल्लवो यस्य सः २०

विचारितजगदात्रैव विभक्तगुणगोचरे महासत्त्वैकलोभेन गुणैर्विवसमाश्रिते १८ उदारमार्यमा
एतन्मतेः कारणकोटरे अविस्तुभित्तया ह्यस्यादर्शयेतसूक्ष्मे १९ एवेगुणगुणकीर्णो हरा
देवश्च हृदः परिमेयस्मिन्मा ह्यस्माद्देवरां वरपल्लवः २० प्रणनामचलश्चारुचरामणिमरीचि
ना शिरसावसथाकेयलो लदेवाचलश्रिया २१ एवेसुनीद्रेषु वतिपितः पादाभिवेदने कर्तुम
भ्याजगामाथरामः कसललोचनः प्रथमेपितरेयश्चात्तुनीमान्यैकमानितौ ततो विप्रोऽस्ततो वे
भ्रस्ततो गुरुगणान्सुदृते २२ जयाद्वत्ततो हृदमनाऽऽभ्रोलयागिरा राजलोकेन विहितोऽतो
प्रणामपरंपरो २३ विहितोऽशीर्षनिभ्यात्तरामः सुसममानसः आससादपितः पुण्यसमीये
सरसेदरः पादाभिवेदनपरंतमयासौ मदीयतिः शिरस्यभ्यालिलिंगाश्चुचुवचपुनः पुनः
शत्रुर्मे लक्ष्मणे चैव तथैव परवीरदा आलिलिंगचनसेदो राजदेसो बुजे यथा २० ॥

चरामणिः शिरोभत्तदेवाचलसुमेरुः २१ एवेसुनीदिश्लोकसप्तकोतप्रकारेण सुनीद्रेविष्णामित्रेषु वतिअ
थरामः पितः पादाभिवेदने कर्तुमभ्याजगामेति संबधः २२ सुनीवसिष्ठविष्णामित्रो मान्यैरपि मुखतया
मानितो सुदृतशैभिनहृदयोरामः २३ मनाऽऽनन्त्रेण मूर्ध्नेति तदचितेषु विनयसूचनाय २४ सुसममान
सः आशीरघलाभालाभयोः २५ शिरसि आज्ञायेति शेषः अभ्यालिलिंगमभिसुखमालिङ्गितवान्

घा=

२५ यथा एतन्मतेऽथ एतदेवो बुजे यथेति बुजेनेह ध्योतः २॥

३.

अथ प्रतीक्षागमनानेतरेति जगदासनादित्यो रामः पतावतामुनिसंवाद्यमितेन कालेन स्वयितः स्थाने जगामेत्सुतरेण संवेधः १ वसिष्ठविष्णामित्रादिमहर्षिजुष्टत्वात्पुण्ये १० ११ सेविते प्रियदर्शनमपुरोक्तिभिर्ललिते सर्वानशास्त्रार्थान्तन्वतिलोके लोके विस्तारयतीति सर्वशास्त्रार्थतत्त्वव्याविधाश्रये मे विणस्तेषां त्वंदे न १२ कज्जुभिर्दिग्भिः १३ समीपे प्रायोत्तगुह्यकार्तिकेयः १४ कौटुशे ददृशुस्तदाह सत्त्वादिपेचभिः शीतः तापोपशमनेन द्वादकलवारश्चतद्भावः शौच्येन तदिमाचलमिव श्रिते शौचस्यैव सत्त्वादीनि

पतावताय कालेन रामो निजगदासनात् पितुः सकाशमागतमस्थितोर्कश्वाचलात् १ वृतः कतिपयैर्महैर्भातुभ्यो च जगामिदं तत्पुण्यं स्वयितः स्थाने स्वर्गसुरपतेरिव १० द्वादशे ददर्शा सौरामो दशरथेन दृष्टं हतं राजसमूहेन देवैश्चैव वासवे ११ वसिष्ठविष्णामित्राभ्यो सेविते पार्श्वयोर्द्वयोः सर्वशास्त्रार्थतज्ञेन मे विद्वदेन मालिते १२ चारुचामरदस्ताभिः कान्ताभिः सगुपासिते कज्जुभिः रिवमूर्ताभिः संस्थिताभिर्यथोचिते १३ वसिष्ठविष्णामित्रायास्तथा दशरथादयः ददृशुश्च वद्वादपायांते गुह्यपमे १४ सत्त्वावसथगर्भेण शौच्येनेव दिमाचले श्रिते सकलसेवनेन गेभीरेण स्फुटेन च १५ सौम्ये समंशुभाकारविनयोदारमानसे कौतोपशान्तवपुषं परस्पाद्यस्वभाजने १६ समययौवनारंभे हृदोपशमशोभने अनृद्धिग्रमनाने ददर्शा प्रायमनोरथे १७

चत्वारिंशतिविप्रोषणानि सत्त्वेन शान्तिविवेकहेतुना सत्तुल्येन प्राणिनिकायेन च व्याप्तोत्तरेण सकलैः पूर्यैः कलासहितचंद्रेण च सेविते योग्येन गेभीरेण नवगाशोतेन स्फुटेन व्यक्तेन चेति यथोचितं संवेधः १५ सौम्ये प्रियदर्शने संमंत्रत्सनातिरिक्तं गेकोतं मनोदरमुपशान्तमनयं परस्पाद्यस्वपुरुषादींश्च १६ सन्मग्नयन् यौवनारंभे यस्पते हृदवडपशमेन शोभने अनृद्धिग्रमविवेकाय गमात् अना

नेरुमप्राप्रपरमार्ते २

अनुत्तमपुण्यफलैर्दोषान्तराण्यहपरेति तेरुक्तैः स्वर्धमानैश्च सदेतिशेषः तथाचतत्प्रभुर्केडः वेदुः सदमितिभावः
यावदितिसर्वसाधारणमिदं १८ मानवोभवेतिरमणीयकर्मवशेयतसुदृष्टेभामितिस्त्वनायचकारः स्वर्गकल
मित्यभेदात्त्वयः १९ यामानोतपसानिः शेषेदापागत्सहजानामसतिरागेजन्मादेतत्त्वान् विरक्तस्यमसदेहपातादेव
मोक्षोभविष्यतीतिराजाशयः ४१ विमानेचतदिदेचेनिकर्मधारयः अपवात्वागमनप्रत्याख्याननविगतोमानोस्येति

परोत्कर्षासदिसुत्वेस्वर्दीवैवसमैश्चतैः कनिष्ठेषुचसंतोषोयावत्पुण्यलपोभवेत् १८ क्षीणोऽ
एषेविशेषेतेमर्त्यलोकेचमानवाः इत्यादिगुणदोषाश्चस्वर्गराजन्मवस्थिताः १९ इतिश्रुत्वावचो
भदेसराजाप्रत्यभाषत राजोवाच नेळामिदेवहतादेस्वर्गमीदृग्विधेफलं ४० अतःपरमहोयं
चतपःकृत्वाकलेवं त्वय्याम्यहमपुष्टेदिजीर्णोत्वचमिवोरगः ४१ देवदत्तविमानेदेगृहीत्वा
त्वय्ययागतः त्वयागच्छमदेद्रससविधौत्वेनमोक्षुते ४२ देवदत्तश्चाव ॥ इत्युक्तोदगतोभदे
शक्रस्याग्रेनिवेदितं यथास्तैनिवेद्याथमहदाश्चर्यतोगतः ४३ पुनःप्राहमदेद्रोमाश्रुत्तमपु
३४ रथागिरा इदं वाच इतगच्छपुनस्तत्रतेराजानेनयाश्चमं वाल्मीकेर्ज्ञाततत्त्वस्यस्वबोधार्थंवि
रागिणे संदेशंममवाल्मीकमहर्षेस्त्वेनिवेदय महर्षेत्वेविनीतायरातेस्मैवीतरागिणे नस्व
र्गमिच्छतेतत्त्वंप्रबोधयमहामुने ४६ तेनसेसारःखार्तोमोक्षमेष्यतिचक्रमात् इत्युक्तादेवरा

देवदत्तविशेषाणोविमानेतिस्थक जैनप्रेषितोहेतदेतिके ४७ पदे अतएवतत्तमायणायनमोक्षुत्त^नइत्युक्तिः
४२ महतोशक्रसभागतानांआश्चर्यतोविस्मयहेतुतो ४३ अविषयनियोगदुःखितदूताच्चातनाममपुरया आश्चमे
वाल्मीकेरित्युत्तरेणत्वयः ४४ स्वबोधार्थमात्मतत्त्वज्ञानायस्रपदश्रेयाजवापिस्वात्मबोधोभावीतिधनिते संदे
शोवाचिके ४५ वीतरागिणोरगमलाःकाम्यप्रवृत्तयोरागायगमादेववीतायसेत्यर्थः स्वर्गेनेच्छते ४६ तेनतत्त्व

वोधेनक्रमादुपदिष्टार्थसंचितेसंस्मृतमनेनाश्रोतमन्तनादिक्रमादा ४७

वा. वे
प्र. टी

मयामदेन्द्रस्य संदेशेन सह राजानि वेदितः राजा मोक्षस्य साधने स्वाभिलाषिते निवेदितमिति विपरिणामेन संबन्धः ४८ दे
शकोशपुत्रतपः प्रभृतीनां कुशलप्रश्नवार्त्ता ये वार्त्ता दत्ता मयं समसृज्यते तर्थाः ४९ आयेन विशेषणेन कर्मकोरुद्रस्य त
ताद्वितीयेन ब्रह्मतत्त्वज्ञानात् तृतीयेन लोकतत्त्वज्ञानात् च दर्शिता भवदृष्ट्या भवतो दर्शनेन भवदीय कृपादृष्ट्या च तत् भवदृष्टिप्र
युक्ते कार्त्तार्थमेव ५० प्रष्टुमिच्छामीति श्रुतसंदेशादेव प्रश्नविषयापरिज्ञाने पिनासः कस्यचिद्द्रव्यादिति प्रसक्तो ये ह्य
ज्ञानावराण्यतस्तत्र श्रेयोत्रये श्रेयोसिद्धिद्विविधानीति प्रवादप्रसक्तो विद्वत्संभावनां निवारयति अविज्ञेनेति तस्मादेवात

मयागत्य पुनस्तत्र राजा वाल्मीकिजन्मने निवेदितो महेन्द्रस्य राजा मोक्षस्य साधने ४८
ततो वाल्मीकिजन्मा सो राजाने समसृज्यते अनामयमतिश्रीत्या कुशलप्रश्नवार्त्तया
राजो वाच भगवन् धर्मतत्त्वज्ञानं ते यद्विदां वरं कृतार्थो दे भवदृष्ट्या तदेव कुशले मम
भगवन् प्रष्टुमिच्छामि तदविज्ञेन मे वद संसारबन्धः स्वार्त्तैः कथं मे चा मितदृष्ट ५१
वाल्मीकिरुवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि रामायणमखेरिते श्रुत्वा वधार्य यत्नेन
जीवन्मुक्तो भविष्यसि ५२

त्राप्रियं यदेतन्मत्तया विचरिति श्रुते देवानो प्रातिकूलोदिविद्वत्संभावनाश्चान्न
ततदाल्लिखे वराजतये वा देयतः पृच्छामीति भावः संसारबन्धप्रयुक्तदुःखैरार्त्तिः पुनः पुनर्नाशः तस्मात्तमे चामि
मुक्तो भवामि आयो मोक्षसदृशस्य प्रश्नः द्वितीयो मोक्षसाधनस्य ५१ कैकेयीवराय देशात् स्वस्थानप्रच्युतस्य रामस्य
राक्षसान् विजित्य पुनः स्वस्थानाय नाभ्युदयप्राप्तिवच्छायापदेशात् स्वस्थात् प्रच्युतस्य तस्य वसिष्ठोपदेशादज्ञानादि
राक्षसान् निहत्य पुनः स्वस्थावाप्त्यभ्युदयप्रतिपादकत्वादन्वर्थनामके यत्ने रामायणे श्रुत्वा श्रवणेन प्रमाण
संभावनां मननेन चावधार्य प्रमेया संभावनां यत्नेन निदिध्यासनेन विपरीतभावनां च निरस्य साक्षात्कारेणेति शो

वः ५२ ॥

वासिष्ठरामयोः संवादश्रेणप्रवृत्तौ मोक्षोपायकथो ननरेणावरेण प्रोक्तपुष्पसुदिसेयो बद्धार्चित्यमान इति श्रुतेर्नीलत्व
 जोपदेशाच्छिष्यस्य कृतार्थतेति स्वस्य तत्त्वज्ञानात्मादृतातस्वभाव इति ५३ वसिष्ठरामसंवादमित्यत्र दंडे स्थावोपि परनि
 पाताद्रामस्याशिष्यतासूचिता सात्वतस्यैव संभवति नेष्वरत्परामलुभगवदवतारत्वात् सर्वतपवोचित इति संदिहानः
 पृच्छतिको राम इति किमन्यप्येवकाश्चिद्रामनामा उजप्रसिद्धो नित्यसुको विलुपित्यर्थः तायतेऽनेनेति ज्ञानेति श्रव्यका
 रणमित्यर्थः ५४ तदेवादशायेति आजोपदेशः आहूतेन स्वभक्तवाक्यसत्यतासंपादनायेकवासी कृतेनात्ताने

श्लो-३

वसिष्ठरामसंवादो मोक्षोपायकथो शुभो ज्ञातस्वभावो राजेन्द्रवक्षामि श्रूयतो बुध ५३ राजोर्वच कोरामः
 कीदृशः कस्य बहो वामुक्तपववा एतन्मे निश्चितेन्द्रदिज्ञानैतत्त्वविद्यं वर ५४ वाल्मीकिरुः प्राप व्याज
 वशादेव राजवेषधरो हरिः आहूतात्तानसेपन्नः किंचिन्नो मोभवत्प्रभुः ५५ राजोर्वच चिदानंदस
 रूपे हिरामे चैतन्यविग्रहे प्रापस्य कारणेन्द्रदिक्ः शप्ताचेति मेवद ५६ वाल्मीकिरुः सनत्कुमारो
 निष्कामश्रवसद्वत्सस्य नि वैकुण्ठादागतो विलुः त्रैलोक्याधिपतिः प्रभुः ५७ ब्रह्मण्यमृतिस्तत्र सत्य
 लोकनिवासिभिः विनाकुमारे तद्दृष्ट्वा सुवाच प्रभुरीश्वरः ५८ सनत्कुमारस्तब्योसि निष्कामो गर्ववेष
 या अतस्त्वेव भवकामार्तः प्रारजन्मेति र्निर्मतः ५९

नातप्रायः सेपन्नः भवत् अभावच्छादसः ५५ मदर्थिभिरपराधिनो दिशय्यते अपराधो दिशय्यते कामस्याजस्य
 स्यात्तत्र चानाहता चिदानंदस्वरूपत्वादतया भूतस्य रामस्य तत्संभवः श्रयादेव तत्तौ तन्यो न्याश्रय इत्यभिप्रेत्याह
 चिदानंदेति परमार्थतश्चिदानंदस्वरूपे अवहारे यि चैतन्यमेव भक्तानुकेयया विग्रहात्मना परिणते यस्य तस्मिन् ५६
 निष्कामश्रवसदिति च्छादसेयत्वे निर्गताः कामारागादयो यत्रेति निष्कामे ब्रह्मसत्यं नीतिवा ५७ कुमारं सनत्कुमारे वि

नामैः सत्यलोकनिवासिभिः प्रणितस्तनुवंगः ५८ कामेन प्रतः स्या
 प्रः अनेचरतीया समास इति ह्रिः ५९

गं
८

किंचित्कालमिति कर्मधारयः कालाधनोरस्येतस्येयमिति द्वितीया ६० कोपेन मूर्धितो मोहितः समञ्जितश्च ६१
 हृदयाजले धरभाषया ललनेपतिवेषेण मोहयित्वा पाति ब्रह्ममर्गं गुरुयैव चनेशापितः शम्भुः अध्यारोपितप्रेषणः
 योगिच ६२ वेवधुर्विलुप्तमिति कर्मधारयः ६३ उः खैः उः खराधैः सकृत्तैः कृतः साक्षात्कृतोपि नृहरिलेन श
 मः ६४ आद्यशायेन साक्षादितरेषां दोषादज्ञानशान्तिः अतएव हिममसन्निः सीतावियोगो रावणाघदारेण

तेनापि शापितो विलुप्तः सर्वज्ञत्वेन वा स्तिष्ठति किंचित्काले हितत्पकात्त्वमज्ञानी भविष्य
 सि ६५ भृगुर्भीर्वा दत्तांष्ट्रायुवाचकोपमूर्धितः विलोतवापि भार्यायै वियोगो
 दिभविष्यति ६१ हृदयाशापितो विलुप्तश्च लनेपत्ययाकृतं अतस्त्वसीवियोगेन
 वचनात्ममयास्यसि ६२ भार्यादिदेवदत्तस्य पयोस्मीतीरसे स्थिता नृसिंहवेष
 भृग्विलुप्तदृष्टाये च तमागता ६३ तेन शप्नोदि नृहरिः खर्जः स्त्रीवियोगतः तथा
 पि भार्यासार्धवियोगो दिभविष्यति भृगुर्लोचनकुमारेण शापितो देवशर्मणश्च
 दयाशापितो विलुप्तलेन मानुष्यतो गतः पतते कथिते सर्वशापव्याजस्य कारणे
 इदानीं वाच्यं तत्सर्वसावधानमतिः पृष्ट्वा ६६ इति श्रीवाल्मीकिमहाभारतमायणे स
 त्रयातनकोनाम प्रथमः सर्गः ॥

मिथ्यापवादेन भूतलप्रवेशेन चेति नचिरेतद्यिवत्स्यतीति तारायाव
 चनेत्वयि दोषमात्रेण शायः तस्या जीवत्पयि वालिनि सुग्रीवेणोपभुक्तत्वस्य धर्मतो मातरे यस्तु स्वीकरोति जुग
 मितशृंगदवाको न प्रसिद्धत्वात्पाति ब्रह्मभोगेन निकृष्टयोनितया चोक्तृष्टाय रामायणाप्रदाना सामर्थ्यात् म
 नुष्यतो मानुष्य एव मानुष्यस्तद्भावे ६५ तत्सर्वदृष्टे मोक्षसाधने सर्वमानुष्ये तत्तदभावाभावे सर्वश्रेष्ठो
 । द्वात्रिंशत्सदसं समिते संप्रर्णवा ६६ इति वा- तात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्र- प्रथमः सर्गः ॥ १॥

ॐ

अथशारिणितस्पमहतः शास्त्रसन्निविजपदिसमाप्तिप्रचयगसनादिसिद्धयेमंगलादीनिमंगलमथातिमंगलातानि
 शास्त्राणिप्रयेते वीसुरूपकाण्यफस्यरूपकाणिचभवेतीतिमहाभाष्येयदशितप्रतिबोधितकर्तव्यताके।
 सर्ववभासकचिदेकारसर्वप्रत्यगभिन्नपरब्रह्मप्रकृतिलक्षणमंगलमाचरन्तर्थाच्छास्त्रविषयप्रयोजनेदर्शयति
 दिवीति दिव्यलोकेभूमौभूलोकेतथाआकाशेअतपीतलोकेवदिरधिभतेअंतरथात्मेचकारादधिदेवचमे।
 ममयोविभुर्विभातिविविधरूपेणप्रयतेस्वाविद्यया परमाद्यतस्तवभासात्मानिर्विकारचिन्मात्रसभावः तस्मैस।
 वैषामात्मनेनमश्त्यर्थः अथवापृथिवीसर्वरूपेणरुतरूपमितिप्रकृताविवाशापिदिविब्रह्मांडस्यरुधकपाले
 स्वर्गमयेभूमावधः कपालेरजतमयेआकाशोतयोः संधौसूत्माः काशेब्रह्मारादिरित्युयोविशेषेणसूर्य
 चंद्राग्निवाय्वादिभ्योप्यतिशयेनसप्रकाशापरिच्छिन्नसभावत्वाद् नितकुतः यतोयमवभासात्मासूर्यादीनाम

भो
 दिविभूमौतथाकाशेवदिरंतश्चमेविभुः यो
 विभात्यवभासात्मातस्मैसर्वात्मनेनमः १

पिअवभासकआत्माचयेनसूर्यस्तयनितेजसेदः आत्मेवास्पज्योतिर्भवतिज्योतिर्वामपितज्योतिरित्यादिप्र।
 तिसृतिभाः तस्मैसर्वात्मनेसर्ववस्तुनोपारमार्थिकस्वरूपभूतायनमश्त्यर्थः अथवादिविद्योतनेकरसेभूमा
 नेदात्मकेतयस्वरूपेतथाअवस्थादयोत्यतिभूमावत्माकृताकाशेवदिः वदिः प्रतभोग्येजागरेअतः अतः प्र
 तभोग्येसमेचकारातस्मैधौमरणमूर्त्त्यायवस्थासुचयोदिविद्योभातिस्थूलसूक्ष्मकारणाभिमानितयाजनेद्राह
 तथातत्सादितयानिष्ट्रपेक्षणातेदचिन्मात्रसभावेनचेत्यर्थः तदिकिंनानारसपवनेत्याद अवभासात्मे।
 तिचिन्मात्रसभावश्त्यर्थः तस्मैदृश्यस्पष्टरूपतिरेकात्सर्वश्चासावात्माचसाविद्यत्वनिरविद्यत्वाभ्यामितिस।
 र्वात्मनेनमश्त्यर्थः अथवादिविस्वस्यादिसंघटत्वात् योतमानेकारणोपाधौभूमौतथाकर्मवीजोद्भवभूमौ
 कार्योपाधौतथाआकाशेअंतराले असंमतात्काशतश्चित्कृत्यासुरूपप्रकाशबहुलेवाजीवन्मक्तिदशा

ॐ
वै. वा
प्र. टी

योवदिर्निरुपाधिसूत्रयैतः कार्यकारणोपाध्यंतर्गतमाद्यंतःकरणवृत्तिभेदेषु च यः अवभासैकसभावो वि-
 भाति तस्मैसर्वोपाधिनिरुपाध्यात्मनेनमश्वर्थः अथवादिविद्योतनात्मकेतेजसिभूमौ दृष्टिर्वा आका-
 शो वा नित्यं तर्गतगालिकयोः सलिलपवनयोर्वदिर्भूतेष्वप्युक्तं चकारानिरुपाधिकत्वाच्च द्वाययोगे
 पारमार्थिकसूत्रे च यो न हतः सन्मात्रसभावो विभाति स पवावभासमानप्रत्यगात्मा तस्मैसर्वोत्तमने प्रमाणं
 दस्वरूपाय मेमद्येनमश्वर्थः अथवादिविदेवलोके बहिः तदस्य तया प्रज्य देवतेष्वराद्यात्मना भूमौ
 भूलोके अंतः देहोतवर्तितया प्रजकात्मना आकाशे अंतराले च क्रियाफलसाधनायात्मना तस्मै
 मेममस्वरूपा नवभासदशांयायमिच्छेदेनायथाभातोपियः संप्रतितत्त्वदस्युदयात्स्यसम-
 वंभासमानात्मा विभस्तिविधपरितेदस्युदयो विस्वभूति भाति तस्मैसर्वोत्तमने सर्वश-
 ब्दः शरीरपरस्मात्तत्त्वमभवदिति वत्पूर्णानंदस्वरूपाय नमः श्वर्थः अथवा
 दिविः परिष्ठात् भूमावधत्मात् आकाशोतर्गले बहिः प्रागादिदिक्
 विदित्च अंतः शरीरोतः चकारात्तत्त्वोतर्गलार्थे अव-
 भासात्मा चिदेकरसो विभाति तत्त्वदृशो मम आत्मैवाध-
 स्मादात्मो परिष्ठादित्यादि श्रुतेः तस्मैसर्वोत्तमने
 आत्मैवेदे सर्वमिति सर्वप्रपंचवाधेन य-
 रिशेषिताय यः आत्मनेनमश्वर्थः
 एवमर्थोतर्गाण्यपि यथाबु-
 द्धिवैभवमदनीयानि

15. अत्रार्थात्तथाविधं ब्रह्मैव तातेशास्त्रविषयः तानाज्ज्ञावस्थितिश्च परमनिर्वाणरूपे प्रयोजनमिति सूचितं

सूचितं अतस्माद्येन देवस्य संदर्शनेषु

अधिकारी कथोपायसेवधोधातुशसनात् निर्माणमस्य ग्रंथस्य मुक्तवर्थाचकीर्त्यते अथास्मिन् ग्रंथे कोधिका
 री किमत्र उततः नायः तस्य देहादावात्मबुद्धिदार्ढ्यनरागितया च मुमुक्षा विरहात् न च विषयदोषदर्शनात् जननम
 रणादिदुःखदर्शनाच्च तस्यैव वैराग्योदयो मुमुक्षा संयताधिकार इति वाच्यं रागिणामुक्तद्विविधपरिरक्षिषादर्श
 ने न तु सत्त्वविविधेषु तद्दोषनिर्हरणोपायान्वेदितया विशिष्टविषयान्वेषितया चेदिकामुष्मिकतडपापेष्ठतया
 प्रवृत्तेः नापितः तस्य कृतकृत्यतया ग्रंथसाध्यप्रयोजनालिसुतया ग्रंथे प्रवृत्त्यनुषयने रित्याशंकविशिष्टा
 धिकारिणो दर्शयति अहमिति अतएव ग्रंथस्येतात्पर्यतमो नापितोऽस्मिन् शास्त्रे धिकारी किं तस्य सादेव दो
 सिन्नेसारेऽनादिकालादारभ्य कारणनिगडादिदुःखपरित्येदप्यारवपजन्ममरणादिदुःखमनुभवन् शोचान्
 आत्यंतिकशोकतरणो बालतानमेवोपायस्तस्मिन् शोकमात्मविदिति श्रुतेः तेनात्मज्ञानेनादेविमुक्तः स्यामि

वाल्मीकिरुवाच अदेव हो विमुक्तः स्यामिति यस्यास्मिन्निश्चयः
 नात्यंतमतो नोततः सोऽस्मिच्छास्त्रे धिकारवान् २

त्यक्तजितासासदितो निश्चयोऽस्मिन् विनयोपायनादिना गुरुसपगतोऽस्मिन् शास्त्रे धिकारवान् शास्त्र
 वणादिफलभागीत्यर्थः तथाचातस्यैव वदतस्वकृतैः दीणरागादिदोषस्य विवेको दयात् जितासोऽधिका
 र इति भावः ननु दीणरागादिदोषस्यैव वर्णिकश्चेत्तस्यैव सर्वकवेदात्त अवगणपवाधिकारी सर्वकार्यानुष्ठा
 नस्य चित्तशुद्धिद्वारोत्तरकाराधिकारप्रापकत्वस्य तमेतदेवानुवचनेनेत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् नचात्रैव वर्णिक
 स्यात्ताधिकारः तस्य नावेदविमनुतेते हृदंतमित्यधिकारनिषेधात्तस्मान्नाधिकारी सुलभ इति चेन्न स्मार्तकर्म
 वदुपपत्तेः यथात्रैव वर्णिकस्येताग्रिसाथे कर्मण्यधिकारेपि श्रुतादिताग्रिसाधारणः स्मार्तकर्मधिकारो

पश्येव तथा श्रौततानाधिकारि
 णापि संन्यासिनो

मं
वे. वा
प्र. टी

ममत्तसाधारणोऽस्मिन्नपि ग्रंथेऽस्त्वधिकारः अज्ञानावधिकश्चास्यापि स्मृतिवदेदोपवेदणत्वात् तथाचोक्तं
वेदवेद्येपरेपुंसि जाते दशरथात्मजे वेदः प्राचै तस्मादासीत्साक्षाद्ग्रामायणात्मनेति तत्र सर्वकोरस्य रामचरितक
थायाजेनोपवेदणपटुकारे सोत्तरं सर्वरामायणसंज्ञरकोरस्य वदुप्रकरणमिदं सोत्तरमिति यथाचकेषुचि
त्तन्मात्रं कर्मसुखीभूदसाधारणोऽधिकारः तथास्यापि अवर्णपुराणवत् प्रादयेचतुरोवर्णकृत्वा ब्राह्मण
मग्रतः जनश्चाश्वमेधविमद्वत्तमीयादित्यादिवचनलिङ्गात् तत्र वेदविन्मनुतेतद्वदेतैतैवोपनिषदेषु रुषे स
च्छामीत्यादिवचने त्ववेदविदः श्रोतज्ञानानधिकारपरमिति केचित् अपरोक्षज्ञानापर्यवसानपरमित्या
न्ये वेदसर्वकत्वप्राशस्त्यपरमित्यपरे सर्वथाप्यस्त्ववात्मेयमपि योराणिकसाधारणे ज्ञानेऽधिकारः स

कथोपायाविचर्यादौ मोक्षोपायानिमानथ योविचारयति प्राप्नो
नसंभयोभिजायते ३ ॥

द्विसर्वैर्विजितास्यः आत्मावर्णैस्तथाश्रमैः रित्यादिवचने
भ्यः तत्र श्रोतज्ञाने सर्वकोरोक्तधर्मानुष्ठानजन्याचित्तशुद्धिरिवेदापि सर्वरामायणोपदर्शितस्वस्ववर्णश्र
मोचितनिष्क्रमधर्मानुष्ठानजाचित्तशुद्धिर्जितासोत्पादनद्वारा हेतुरिति पूर्वोत्तररामायणयोर्देतदेतत्त
द्वावसंगतिर्दर्शयन्सर्वानर्थनिवृत्तित्रये प्रयोजनोत्तरमाह कथोपायानिति कथापतधर्मातत्त्वज्ञाना
नुष्ठानेश्वरप्रतिपत्तिषु ज्ञानाधिकारप्रापकेषु रूपाध्यायैस्मिन् ग्रंथे सर्वरामायणग्रंथाः कथोपायः का
उभेदाभिप्रायेण ब्रह्मवचने तानादौ विचार्यतदर्शानुष्ठानप्राप्ताधिकारः सन्ध्याधिकारी इमान्त्वस्यमाणव
दुप्रकरणारूपा मोक्षोपायाविचारयति प्राज्ञः प्रज्ञासुखाकामकर्मवासनाऽज्ञानवीजः संभयो नाभि
जायते जन्मादिदुःखभावनभवति मुच्यते ३ ॥

ध. ३४५

१.

अस्मिन्संप्रतिकेवदपंचाशत्सहस्रं भित्तेरामायणे अनादिकालाभ्यन्तरागादिहोचोलेदत्तमत्तान्मदावलान् रा
मकथारूपान् अतर्विशंतिसहस्रमिहानृषदकोदानंदं कतेत्युत्तरेण संबधः ४ शिष्यविशेषणान्यधिकारसंप
न्नियोतकानिपकपवायोयदणधारणप्रचारयदुः प्रधानशिष्योयस्यसतथा अनग्रहप्रेमसमाहितचित्तोवा
अर्थिनश्चिभरद्वाजस्याः धिविशेषणं ५ पतेमज्ज्ञानः पूर्वसामायणश्रयाः उदाहृतः कीर्तिताः ६ चर्याजेन

अस्मिन्नामायणोरामकथोपायान्मदावलान् पतोस्तुप्रथमैकतापुरादमरिमर्दन ४ शि
ष्यायास्मैविनीतायभरद्वाजायधीमते एकाग्रोदतबालस्मैमणिमधिरिवार्थिने ५ तत
पजेकथोपायाभरद्वाजेनधीमता कस्मिंश्चित्नेरुगदनेब्रह्मणेयेउदाहृताः ६ अथास्य
तस्योभगवान्ब्रह्मालोकपिनामदः वरपुत्रगृहाणेति तमुवाचमहाशयः ७ भरद्वाजउवा
च भगवन्भूतभयेशवरोयेमेयोद्यते येनेयंजनताडःखान्मुच्यतेतउदाहर ८ ब्रह्मावा
च गुरुवाल्मीकिमन्त्राशुप्रार्थयस्वप्रयत्नतः तेनेदंयत्समारब्धेसामायणमनिंदितं ९ त
स्मिन्श्रुतेनरोमोदात्तमग्रात्सेतरिष्यति सेतुर्नैवोबुधेः पारमपारगुणशालिना १० वा
ल्मीकिरु इत्युक्तासभरद्वाजेपरमेष्ठीमदाश्रमे अभागल्लसमेतेनभरद्वाजेनभूतकृत ११
तर्णसंपूजितोदेवः सोर्ध्यायादिनामया अवोचन्मोमहासत्तासर्वभूतहितेतरतः १२

जगद्वारसाधनेमोत्तशास्त्रेकारणीयमितिमहानाशयोऽभिप्रायोयस्यतथा ७ भूतेर्ष्वनृत्यनेभममस्यत
समाने अद्यपर्वसामायणार्थानुष्ठानजन्यचित्तपरिशुद्धिकालेजनताप्रधिकारिजनसमूहः ८ अत्रास्मि
नृसेर्येययस्मात्समारब्धेनवकृतेकृते ९ श्रुतेअर्थात्कृत्वसिचनेतरमितिगम्यते सेतेहृष्टासमूहस्यब्र
ह्मदत्ताम्यपोहतीतिस्मृतिप्रसिद्धानेतगुणशालिना १०११ यद्यपिहृष्टैरजःप्रधानः तथापिजगद्वारो

अतएवसर्वभूतहितेतरतः १२

वा.वे
प्र.टी
११

ल्यद्वीयेयंचमी रामस्वभावकथनेप्रस्तुत्येव्यर्थः उद्देगादिसुतयेथनिमीराल्लेशप्रमुक्तात्तस्येयः आस।
माप्तेनपरित्याज्यः अवश्येसमग्रोनिर्मानयइति यावत् १३ सेसारसंकटादित्ययदानपेचम्यासमुत्तीरि।
स्यात्येनिकेसंसारविस्मयेदशयनित्तिप्रदेयः प्रेरणेतत्स्वभावेनयेतिनव्यतायेनप्रथमाअन्यथाआशुपदे
नयुनरुत्तापनेः आशुतानोदयसमकालमेव ननुयोतेनसागससुत्तरणमेवाप्रसिद्धमिति कथं
छातः पवेतर्दिसागरेयनितस्यपोतेनोदरणमेवात्रससुत्तरणविवक्षिते आशुपदसारस्यात् अतए

रामस्वभावकथनादस्मादस्मनेत्यथा नोद्देगात्परित्याज्यश्चासमाप्तेरनिदि
तात् १३ येनानेनलोकोयमस्मात्संसारसंकटात् समुत्तरिष्यतेतिप्र
योतेनेवाशुसागरात् १४ वक्तुं देवमेवार्थमहमागतवानये कुरुलो
कहितार्थे त्वेणास्मिन्पुत्रवानजः १५ समपुण्याश्चातस्मात्तत्ताणादेन
हिमागतः मरुतोभ्युषितः प्राज्ञैस्तरंगश्ववारिणः १६ तस्मिन्प्रयातेभग
वत्पदेविस्मयमागतः पुनस्तत्रभरद्वाजमपह्लंस्वस्थयायिया १७ किमेतद्
स्याणप्रोक्तंभरद्वाजवदाशुमे इत्युक्तेनपुनः प्रोक्तंभरद्वाजेनतेनमे १८
भरद्वाजः पतइत्तंभगवतोययारामायणं कुरु सर्वलोकहितार्थायसंसा
रार्णवतारणं १९

धि=

वापाद्यतयेचम्येवकतेति १४ तजस्मादेतोः भरद्वाजद्वारा आत्तासेदेशसेभवे
पिपवमर्थेवकुप्रयेजगत्मान्योदमेवागतवानितिसेवेथाः १५ अस्यपादस्यशेनपुण्यतमत्वमाश्रमस्य १६
स्वस्थयायियेत्युक्तेः सर्वब्रह्मार्गेसनहर्षविस्मयव्यचिन्तत्वाद्वाह्यवाक्यमर्थतोतावधारमितिगम्यते
अतएवापह्लमित्याह १७ यमाश्वेकथोपायामायाणंकुतथासोपायामायाणमितिशेषः १८

रामः कथं व्यवहृतो यवहतवान् कियत् शोचन्ति तस्वदुतजीवन्मरुवत् २० चकारादृशायपरिग्रहः चकारो
 पिशाद्योयेतत्परिवासासमुच्चयार्थं २१ स्फुटमदेभ्यपर्यवसिते जननयातदुपदेशप्रवणकृतार्थजनसमूहेन
 २२ सादरमुपायनादरणोपगमनप्रणतिप्रार्थनार्थोद्देशसहितं २३ समोदश्चात्मनत्वापरितानेतदप्येवमले

सं०

मयेवभावनवृद्धिकयेसंसारसंकटे रामो व्यवहृतो यास्मिन्भरातश्चमदामनाः २० शत्रु
 द्यौलक्षणभ्रष्टापिपीताचापियशस्विनी रामानुयायिनस्तेवामेविप्रशामकाधियः २१
 निर्दः खतोयेथेतत्प्राप्ताद्दहिमेस्फुटे तथेवादेभविष्णामिततो जननयासद २२ भद्रा
 जेनराजैद्रवदेत्युक्तोस्मिन्सादरं तदाकर्तविभोराज्ञामदेवकुं प्रवृत्तवान् २३ श्लाघवत्सम
 रद्वाजयथासंभवदामिते प्रकृतयेनसमोदमलेदरेकमिष्यति २४ तयाव्यवहारात्
 यथाव्यवहतः सुखी सर्वासंस्तकयाबुद्ध्या रामो राजीवलोचनः २५ लक्षणोभरतेषां
 वशत्रुजश्चमदामनाः कौशल्याचसुमित्राचसीतादृशरथस्तथा २६ कृतभ्रष्टावि
 रोधश्चबोधपारमुपागताः वसिष्ठोवामदेवश्चमेत्रिणोसौनयोतरे २७ धृष्टिर्जयं
 तोभासश्चसत्योविजयपुत्रश्च विभीषणः सुषेणश्चहनुमानिन्द्रजित्पथा २८ एतेष्टोमे
 त्रिणः प्रोक्ताः समनीरामचेतसः जीवन्मुक्तामदात्मानोयथाप्राप्तानुवर्तिनः २९

पेकं प्रलमितिवाह्येदः २४ असंसक्तयामिष्येतिनिश्चयादनधिनिविष्टया २५ मदामनाश्चपरिक्लृप्तवस्तु
 निर्वेशानयाविधचित्रः चकाराः सर्ववत् २६ कृतभ्रष्टाविरोधो रामसखायो बोधपारं चरमेवोपयुतरेवो
 हृत्यांतरापरिशेषः २७ सत्यायथार्थवक्ता रेद्विजिदयमन्यएव सुग्रीवो मातः २८ अतः समनीरागचेतसः

वदितुमयथाप्राप्तं प्रमत्तवर्तमानः

ॐ
वी. प्र
वे. टी
१२

इतेदत्तमिति श्रौतस्मान्नेकमपलक्षणं गृहीतमुचितमिति तत्र हेतुकोचितलौकिकसंख्यावद्भोर्लक्षणोऽस्मत्तमि
त्युभयगोचरस्यैव परस्परसिंधानोपपत्तौ ३. युक्तिस्तन्निष्पत्त्यादेतः समस्तत्वे उदासत्तः दृष्टीकृतोक्तसंज्ञानवलः
इष्टविद्योगजैर्दुःखशोकादीनः कृपागलस्यसमाधौ देत्येतयोर्मेलनमभिमतं ज्ञाः संगतो यस्य निरतिशयानंदोऽस्म
ना स्थितः सन्नित्यतमः ३१ ॥ इति श्रीवाग्मिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकरणे द्वितीयः सर्गः २ ॥ दृश्यसंभोजनो
पायोवासनाभेदलक्षणं रामस्य तीर्थयात्रार्थविल्लेखगोचरावर्णितं यथा रामादयो जीवन्मुक्ता बद्धतवंतस्तथा
त्वेऽवदहरेत्युक्तो जीवन्मुक्तस्थितिप्राप्त्युपायं रामस्य तस्यामि कमो यवर्णनप्रवणद्वारे वज्रिता समानो भरद्वाजः
सद्यति जीवन्मुक्तेति रात्रवमादितः कृत्वा वर्णितेन प्रधानोक्तस्य जीवन्मुक्तस्थितिकथयेति संबोधः अथवा

पतैर्यथा इतेदत्तं गृहीतमुचितं सत्ते तथा चेदत्तं संपुत्रमुक्तपवासिसंकेदात् ३. अपारसंसारसमुद्रमप्येत
त्वापरां युक्तिमुदासत्तः न शोकमायाति न देव्यनेति गतत्वरस्तिष्ठति नित्यतमः ३१ ॥ इति श्रीवाग्मिष्ठे
सूत्रपातनिको नाम द्वितीयः सर्गः २ भारद्वाज ३० ॥ जीवन्मुक्तस्थितिं ब्रह्मकृत्वा रात्रवमादितः क्रमा
कथयमेति नित्ये भविष्यामिस्त्वादी यथा १

रात्रवे क्रमा जीवन्मुक्तस्थितिं जीवन्मुक्तावस्थे कृत्वा कल्पयित्वा मेऽदितः कथययेन प्रकारेणादिति सं
खी भविष्यामीति संबोधः अथवा रात्रवे संवादकथाया आदितः प्रसूतेन वसिष्ठे च कृत्वा तेन कृत्वा त्वर्थः त
याच जनकया तव ल्लेपो कल्पयित्वा यथाश्रुतिः स्वयमेव संवादकथयान्तं बोधयति तथा त्वमपि बोधये
त्यर्थः तथा चातत्रावेन कल्पितानां दशरथादीनां पूर्वराभायणे मूढचया मुक्तभावदर्शने नित्यमुक्तस्य च
रामस्य तस्य देवाभाभ्यां दृष्टात् इत्यादि श्रुतिविरुद्धशायनि मितात्तत्वादि वर्णने च न दूतिरनादे जीवस्य तस्या
भेदबोधनाय श्रुतौ ब्रह्मणोपवकाशोपाधिप्रवेशेनागंतव जीवभावकल्पनवदविरोधोपपत्तैः १॥

एवंवाल्मीकिः दृष्टो लक्षणसंज्ञाधनफलैः जीवन्मुक्तिस्थितिं विस्तरेण विवक्षतः प्रथमं स्रष्टव्यं निपतये संहिय
 मुक्तिलक्षणसंज्ञाये दर्शयति भूमस्येति हेसाधो आकाशे नैव्यवदन्तेनासेभावितस्य कल्पनया जातस्य जागतस्य
 जगतः संबन्धिनोऽप्यसलक्षणसंज्ञनस्य तन्मूलाविद्यावोसतोद्धेदेनापुनः स्मरणे यथा भवति तस्या विस्मरणे य
 तदेव वरं सर्वोक्तं मुक्तिलक्षणे स्रष्टव्यं च मन्ये प्रकाशानुभवाभ्यां निश्चितवानस्मीत्यर्थः यद्यपि परोक्षतानि
 नोपि स्रष्टव्यमिति विकल्पसमाधौ च दृश्य विस्मरणमस्ति तद्यथापि तत्र पुनः स्मरणे अथवा पुनः स्मर्यते येनौ
 तः करणेन तत्पुनः स्मरणेन विद्यते मस्ति तत्र तद्या विस्मरणे स्मरणभावः हेतुप्रतिभासमात्राभावेऽपि लक्ष
 णमेतत् अथवा विस्मरणमिव विस्मरणे यथा विस्मृतविषयस्य सत्येवानुभवितव्यं प्रतीतिसंज्ञासत्येव चै
 तन्ये दृश्या प्रतीतिरित्यर्थः तर्हि किं परमार्थसत्यस्यैव दृश्यस्य साक्षात् अभिमतमुक्ता विवा प्रतीतिमात्रं तन्नेत्याह ध

वाल्मीकिरु- भूमस्य जागतस्य स्मृतान्तस्थाकाशवर्णवत् अपुनः स्मरणे मन्ये साधो विस्मरणे वरं २
 दृश्यान्तेताभावबोधोपविनातवानुभयते कदाचित्केनचिन्नामसंबोधोन्विष्यतामतः ३

मस्येति अथ सत्येत्यर्थः कथं तस्य भूमत्वे संस्कारजन्यत्वादित्याशंकाद् जागतस्येति प्रवृत्तजगद्व्यवहारा
 रजन्यसंस्कारपरिनिष्ठस्येत्यर्थः ननु तर्हि दोषजत्वाभावान्निर्दिष्टानत्वाच्च न भ्रमत्वमित्याशंकाद् आ
 काशवर्णवर्जितस्येति यथादूरत्वाविमर्शदोषजत्वादाकाशवर्णभ्रमः तद्दृष्टविद्यादोषाद्दृश्यजगद्भ्रमः
 त्यर्थः तथाचात्येति कदृशोद्धेदः तल्लक्षणतदुपलक्षितचिन्मात्रावस्थितिः स्रष्टव्यमित्यर्थः २ मन्ये इत्यने
 नतयोः स्वानुभवसिद्धत्वे दर्शिते तस्मात्सु कुतो नाभ्यतेतत्रादृश्येति दृश्यस्यान्तेताभावबोधोबाधस्ते
 विनाततत्तल्लक्षणस्रष्टव्यं च अननुभवस्य कालतो देशतश्च व्यापकत्वप्रदर्शनाय कदाचित्केनचिदिति दृ
 श्यवाधस्तर्हि केन हेतुना तमाह संबोध इति सर्वजगदधिष्ठानप्रत्यगभिन्नात्मतत्त्वसाक्षात्कारदेवस इति त

तस्य साक्षात्कारो विषयो न भवति अथेतदस्य प्रतीतिरिति

जो
वा. टी
१३

तद्विषयक उपायसंग्रहसंचेति इहास्मिन्शास्त्रेचधिगतेसतीतिशेषः आकर्णयसिचेतयावततत्त्वनिर्ण
यमितिशेषः ४ उक्तमेवस्फुटतरमाहजगदितिहाभ्यो अमुनाएतद्वैद्योपदर्शितिन ५ अतुभयतश्रुको
तुभवः किमात्सचैतन्यमेवउतात्यः नतावदन्यः चिद्यतिरित्कस्यजडतयाविषयतयाचअतुभवत्वायोगात्
आत्मैवचेत्सर्वमेवास्तीति किंशास्त्रेणेत्याशंकाददृश्यमिति सत्यमात्मैवानुभवः तस्यास्यसौदृश्यसद
कृतोनतदनुभवः किंतुमनसोदृष्टिरूपेणात्मतत्त्वसाक्षात्कारबोधेनाविद्यानाशान्नउपादानकदृश्यमा
र्जनेदृश्यकालत्रयेपिनास्तीत्येवत्रयेसंपन्नंचैन्नित्यसिद्धात्मरूपाधिपरानिर्वाणनिर्हतिस्तस्मात्तत्त्वज्ञाना

सचेदसंभवत्येवतदर्थमिदमाजते शास्त्रमाकर्णयसिचेतत्वमात्मसिद्धान्त्या ४ जग
द्रूपोपदर्शपोपिनास्त्वैवेत्यनुभयते वर्णाद्योमृश्वारेवदात्विचारेणामुनानच ५ द
श्यनास्तीतिबोधेनमनसोदृश्यमार्जने संपन्नेचेत्तदुत्पन्नापरानिर्वाणनिर्हतिः ६ अ
न्यथाशास्त्रगर्तेषुलुठतांभवतामिद भवत्यकृतिमातामोकल्पेरपिननिर्हतिः ७

इत्यन्तैवभवतीति केवलस्तद्दशास्त्रयभूतोप्यनुभवः शास्त्रफलमित्यर्थः ६ नतुशास्त्रोतरोपदर्शि
तोपायैरेवमुक्तिः किंतैनस्यातत्राह अन्यथेति उक्तोपायापरिग्रहेअकृतिमात्रजन्यानादिअज्ञानेये
षा अनात्मशास्त्रगर्तेषुलुठतांरागाधपतनहेत्तुगर्तप्रायेततत्त्वास्त्वोपाधितोपायैरेदिकामुष्मिकवि
षयासक्त्याप्रवृत्तमानानां अतएवतदुपभोगाश्रयः पुनरिदं संसारेभवतांजनमगृह्णतां पुरुषा
पसदानामनेनैवैककल्पेरपिनिर्हतिर्विश्रान्तिस्त्वेतास्मिन्नाद्यज्ञानस्यज्ञानानिरित्कसाधनसद
स्वरूपनिर्हतेरितिभावः ७॥

ननु उपासनाय यांतरसाध्याः सांख्योक्तयोः व्योपिमोक्षाः प्रसिद्धास्तैस्तैः यो कथं न निर्वर्तितुं ज्ञादाशेषेणेति वास
नानां जन्मबीजानां अशेषेण यः परित्यागः सलोच्येदेनात्येतोचेदः समुखो मोक्षः मन्वधातोर्वेधनिवृत्तौ रूढता
हासनानामेव मुखे वेधत्वात्सलोच्योक्तदभावात्तद्विशेषाद्वैतगौण इति समुखपवविमलैर्विगताविद्यादिमलैः
कम्पतेनायः कर्मभिरुपासनेः श्रवणादिभिश्च दिनेदिने चित्रेदेमलमेव सर्ववासनादापोते साधनक्रमो यस्य
तथाविध इति वार्यः ८ ननु वासनायगमेपितहेतोर्मनसः सत्त्वात्पुनर्वीसना उत्पत्त्येतेततो वेधोपि स्यादित्या

अशेषेण परित्यागो वासनानां यत्तमः मोक्ष इत्युच्यते ब्रह्मस्यैव विमलकमः ८
क्षीणायो वासनायां तु चेतो गलतिसत्त्वं क्षीणायो प्रीतसेतस्यो ब्रह्मस्मिन्मकणो
यथा १ श्रयं वासनया देहो धियते भूतये जरः तन्ननोतर्निविर्हर्ममुक्तो च स्नेतना
यथा १ वासनाद्विधा प्रोक्ता शुद्धा च मलिना तथा मलिना जन्मनो देतः शुद्धा
जन्मविनाशिनी ११ अज्ञानसूचनाकाराचनादेकारशालिनी पुनर्जन्मकरी प्रोक्ता
मलिना वासना बुधैः १२

शेक्याह क्षीणायामिति मनसो वासनापुंजरपत्वादित्यर्थः १ मन
सिर्होपि स्थूलदेहपवबंधः स्यात्सतीत्याशेक्याह अपमिति भर्तये जरो भूतसमदायारब्धः भूतानां प्राणय
क्षीणोपेजरस्थानीयो वा तथा सर्ववासनाक्षये सोपि निवर्तते इत्यर्थः १ एवमुपोद्घातेन परो मुक्तिमुपवर्ण्य
प्रस्तुतो जीवन्मुक्तिविवक्षितस्य वासनोद्वेधमाह वासनेति १ तत्र मलिनो लक्ष्यति अज्ञानेति वास
नाबीजानां प्ररोहे अज्ञाने सदेवेतस्मिन् सूचनाकाराविषयानुसंधानाभ्या सोपचितो कारा वासना बीजरागा
देयादिभिरुपचितत्वात् चेतो निविर्होदेकार उपसेवकः त्रैविकलेन हि सावर्धमाना सेतत्पमाना च शाल

तेशोभते २

वै. वा
प्र. टी
१४

शुद्धांतोलक्षित्यतिप्रसरति यथाबीजोतःसूक्ष्मांशुराः सेतपवकालजलादिसंबंधादाविर्भवेति तथावासनो
तर्भाविजन्मपरंपराः सत्यपवकामकर्मादिनिमित्तवशादाविर्भवेतिः अतएतासतो जन्मायोगाज्जातत्वत्तानेना
विद्याक्षेत्रं यदेतौतर्गतजन्मांशुरनाशोपिस्वप्नप्रारब्धेनप्रतिवदाभसवीजवत् देहद्वारणमात्रप्रयोजनावास
नाशिष्यतेसांशुदेत्यर्थः १३ उक्तमेवांशुस्फुटयतिअपुनरिति देहद्विषिति देहधारणकार्येणतेष्वपिवासनोस
द्भावोऽनुमीयतश्चिभावः १४ कलेनसदप्रस्तुतो जीवन्मुक्तिमाश्रयेणलक्षयतिप्रति तथाचतत्त्वज्ञाना

उत्तर्जन्मांशुरेवकास्थितासंभूषवीजवत् देहार्थंभियतेजाततेयांशुदेतिचोच्यते १३
अपुनर्जन्मकराणिजीवन्मुक्तेषुदेहिषु वासनाविद्यतेशुद्धादेदेवकरवभ्रमः १४ ये
शुद्धवासनाभयो नजन्मानर्थभाजने ताततेयाल्लुच्यतेजीवन्मुक्तामहाधियः १५
जीवन्मुक्तियदेशामोयथारासोमहामतिः ततेदेहप्रवक्ष्यामिजरामरणशान्तये १६
भरद्वाजमहाकुंडेरामक्रममिमेषुभं प्रवक्ष्यामि तेनैवसर्वज्ञास्यसि सर्वदा १७ वि
द्यागृहादिति क्रम्यरामोराजीवलोचनः दिवसान्यनयज्ञेहोलीलाभिरुक्तोभयः १८

सुखजन्मांशुराशिकत्वाद्वासनामावधतशरीरत्वेजीवन्मुक्तलक्षणफलिते १५ तत्साधननिरूपणप्रतिज्ञा
नीतेजीवन्मुक्तीति तथाविधेजीवन्मुक्तियदेशामोयथायैनसाधनक्रमेणप्राप्तस्तद्व्यामिजरामरणोपल
क्षितसर्वानर्थनिहन्तिस्तत्फलमित्यर्थः १६ उक्तार्थमेवस्फुटयन्फलांतरमाह भरद्वाजेति एकविज्ञानेनस
र्वविज्ञानमपिफलमित्यर्थः १७ विद्यागृहाद्वृत्त्यर्थाश्रमोचितगुरुकुलवासादिति क्रम्येत्यर्थात्सर्वविद्या
स्थानग्रहणोत्तरमितिगम्यते ताल्लिङ्गतोपिभवेयस्यसतयोक्तः १८

विगतज्वरमिति सौराज्यमजानां ज्वरदिपौराधिनास्तिकिं वाचमन्याः पीरानसेतीति सोतनार्थ ११ रामस्य मनः तीर्थपु
 ण्याश्रमश्रेणिर्दृष्टुं कंठितमभ्युत्थितसंबंधः सर्वशोकस्य समस्येतानामप्यत्रैवान्वयः २० तत्त्वध्यात्मशास्त्रे स्मिन्
 स्तीर्थयात्रोपवर्णनस्य वत्स्यमाणमृगयोपचरणनस्य चकः संबंधः न च रामचरित्रतादेवात्रोपवर्णने रामजन्मादे
 रप्यत्रैव वर्णनीयत्वापत्तेः सर्वरामायणवेद्यप्याचक्षितिचेदोच्यते कथोपायाविचार्येत्यत्र सप्तवर्णोचित
 यत्तादिकर्मजन्माचितशुद्धिर्ब्रह्माविद्याधिकारे उपयुज्यत इत्युक्ते यस्तु वयोविषयाय संपत्त्या यत्ताद्यनुष्ठातुमत्त
 लमस्तस्य तीर्थयात्रादिनापि यत्तादिफलचित्तशुद्धावधिकारः सिध्यति एतेभ्यो मामया यत्तालीर्थत्रयेण निर्मि
 श्रयगल्लनिक्रलेतपालयत्यवनिन्दये प्रजासुवीतशोकास्तस्थितासु विगतज्वरे ११ तीर्थपुण्याश्र
 मश्रेणीर्दृष्टुं कंठिते मनः रामस्याभूत्तत्प्रोक्तत्र कदाचिद्गुणशालिनः २० रात्रवश्रितयित्वैव स येत्य
 चरणोपितः दंतः यस्याविवर्मवोजग्राह नखकंसरो २१ राम उवाच ॥ तीर्थानि देवस्य निवनान्या य
 तनानि च दृष्टुं कंठिते तात ममेदेनाथमानसे २२ तदेतामर्थितां प्रवीं सफलं कर्तुमर्हसि नमो २
 लिभवनेनाथत्वया योर्धीनमानितः २३ इति संप्रार्थितो राजा वसिष्ठो न समेतदा विचार्यो मुंचेदे २४
 वैते रामे प्रथममर्थिने २५ शुभेन दात्र दिवसे भ्रातृभ्यां सदरा च वः मंगलालेकतवपुः कृतस्वस्य धनो २६
 ता इति वचनादिति सूचनाय तीर्थयात्रोपवर्णने अतएव दिनरामे तद्वयस्य परिकल्पात्मजिता सोपचरणे
 कृतमुक्तार्था सूचनायनेः मृगयोपवर्णने तदृष्टकौतुकदर्शमो कंठया श्रव्यात्मजिता सा प्रतिबंधकत्वाद्यदि
 तत्कौतुकानुभवमेतरेण सो कंठानापैति तर्हितदन्तभूयैव वा तदसारतानि श्रयेन तत्कंठामपोऽनिष्प्रसूदे
 श्रवणादिप्रतिष्ठाभवेदिति विशेषबोधनार्थमिति सर्वसंमजसंरावदपवमुक्तमर्थं चिंतयित्वा पितुश्चरणे
 जग्राह जीवन्मृतकस्य पितृसन्निधौ राता सर्वमेव धर्माधिकारादिति भावः २१ नाथेति स्वस्य पारतंत्र्यसूच
 नार्थ २२ प्रवीं प्राथमिकीं नमामितः अभिरुषितार्थं संपादनेन संतोषितः २३ अमुंच देवनपुत्रविशेषः २४

२२

स्वात्मीयमेत २४

मेः

ॐ
वा.वे
टी
१५

२६ २७ भृगोचभंगुरैर्भमरसमद्वन्द्वैः अर्थात्समेष्टितिगम्यते २८ अपनोदितैः प्रेरितैः २९ आवर्जयन् दा
नमानादिनावशीकुर्वन् जंगलान्येवजंगलानिजीर्णकरणीनि ३० ददर्शत्यस्यपावनानाश्रमाद्भानित्येतेसर्वत्रसे
वैधः आचननानिदेवमुत्पायतनानिजनातेषुलक्षणयाजानपदोतेषु ३१ वेणीकेवलोकल्लवेणीकल्लयासे

वसिष्ठप्रदितैर्विप्रैः शास्त्रतैश्च समाहितः स्त्रियैः कतिपरेव राजपुत्रवैः सह २६ अवाभिर्विदिताशीर्भिरा
लिङ्गपालिङ्गभक्षितः निरगात्समृद्धात्स्मातीर्थयागार्थमुद्यतः २७ निर्गतांस्वपुराणैरैस्सूर्यचोषेणा
वादितः पीयमानः पुनः स्त्रीणां नेत्रैर्भृगोचभंगुरैः २८ ग्रामीणललनोलोलहस्तपद्मापनोदितैः
लाजवर्षैर्विकीर्णत्मा हिमैरिव हिमाचलः २९ आवर्जयन् विप्रगणान् परिष्कृत्य त्रजाशिवः आलो
कयद्दिगंतोऽप्यपरिचक्राम जंगलान् ३० अथारभ्य स्वकात्स्मात्कुमाकोसलमेडलात् स्नानदानत
पोधानपर्वकैः सददर्शक ३१ नदीतीराणि पुष्पाणि वन्यान्पायतनानि च जंगलानि जनातेषु तादृश
विमदीभृता ३२ मेदाकिनीभिर्भुजिभो कालिंदीचोत्पलामला सरस्वतीं शतद्वेदभागसिगावती ३३
वेणीचकुल्लवेणीचनिर्विध्यासरथेतथा चर्मण्वती वितस्तोचविपाशावाहदामपि ३४ प्रयागेनैमिशे
चैव धर्माराण्ये गया तथा वारानसीं श्रीगिरिचकेदारं पुष्करं तथा ३५ मानसं च कमसरस्तथैवोत्तरमान
सं वरवावदनं चैव तीर्थसंदेसमादरं ३६ अग्रितीर्थं महातीर्थं मिंद्रकम्भसरस्तथा सरोसिसरितश्चैव
तथानदद्रदाबलीं स्वामिने कार्तिकेयं च शालग्रामं दारितथा स्थानानि वचतुष्टिद्वारं यद्वरस्य च ३८
नानाश्रयविचित्राणि चतुराधितो न च विध्यमेदरं जंजातकुलशैलस्य लानि च ३९

भिन्नातो ३०

श्रीशैले ३५

कमप्राप्ते सरः वरवावदनं दयगीवतीर्थं ३६ महातीर्थमितींद्रकम्भसरोवरविशेषणं ३७ के

श्रीगिरि

३८ के

जातलतागृहानकुलशैलोहिमवदामा ३९

१५

चकारोत्कततत्स्थानसमुच्चयार्थः ४ः सर्वदृष्टानामपि परावृत्तौ सन्निहितानो कोतकान्मदिमातिशयप्रकट
नायवाभयोगसने ४। तत्रतत्रसन्निहितैरमरादिभिर्मनितः प्रजितोरचुनेदनः अखिलोत्तेवदीपामिकेमा
होसम्पगवलोकस्वगृहसयोधामुपययावितिसंबंधः ईश्वरः शिवः ४॥ इति श्रीवासिष्ठतात्पर्यप्रकाशे
रामप्रकरणे तृतीयोऽसर्गः ३॥ तृतीयपात्रागतस्य ब्रह्मद्रानेदनं गृहे रामस्य खेटवधादिव्यवहारश्च वर्ण
ते राम इति व्रातेः समूहैः मंगलाचारांश्च विकीर्णः विषये विविषयेनामैकदेशेनामग्रहणात् १ प्रथमा

राजर्षीणाञ्चमदतो बस्यर्षीणां तथैव च देवानां ब्राह्मणानां च पावनानां प्रमान् शुभान् ४
भयोऽस्य श्रवभामभ्यात् भ्यां सहमानदः चतुर्ध्वयिदिगतेषु सर्वानेव मदीतयान् ४। अमरः
किन्त्रमानवमानितः समवलोक्य मदीमारविलासिमो उपययोऽस्वगृहे रघुनेदनो विहृतदिकः
शिवलोकमिवेस्यरः ४२ इति श्री-तृतीयपात्राप्रकरणे तृतीयः सर्गः ३॥ वाल्मीकिरुवाच ॥
रामः पुष्पाञ्जलिं व्रातेर्विकीर्णः पुरवासिभिः श्रविवेशगृहे श्रीमान् जयेतो विषये यथा १ प्रण
नामापयितरेव सिंसेभ्यात्वा धवान् ब्राह्मणान् कुलवृद्धांश्च राजवः प्रथमांतः २ सहृदिभ्यो
तुभिश्चैव पित्रादिजगणेन च मुद्गरालिंगिताचारोगाच वोनममौ मुदा ३ तस्मिन् गृहे दाशर
थेः प्रिये प्रकथयैमिथः जच्चरामं धुरैराशात् उवेशस्व नैरिव ४॥ श्रीरामायनम् ॥

गता प्रथमे प्रवासादागतः २ मुद्गरः आलिंगितस्य तेषु समुचितमभिवाद्य प्रियाभिलाषाया चरणे यस्य स तथो
क्तः तममौ स देह इति शेषः हर्षणोऽमुक्त इति भावः ३ तस्मिन् शरणागृहे दाशरथे रामस्य प्रियाप्रकथयैः प्रिय
वाक्यैः आनेदिता जना इति शेषः मिथः अन्योन्येदिशो जच्चरामं धुरैर्वभुसर्दिशि दिशि भ्रातृवतः हर्षकृतव्यामोहा
दिभ्युमे प्राप्तिरिति वार्थः दृष्टोत्तेप्येव शयवादि कशात्वेन तत्रास्याजनालक्ष्येते दाशरथेः प्रियाकथाभिरु
पलक्षितामिथः समवेता उत्सवविशेषमृदवेशस्व नैः कीडे तत्रैव वभुसुरित्यर्थः ४ ॥ रामायनम् ॥

वा.वे
प्र.टी
१६

मतेः हृषैर्जनैरुत्कृष्टतयामकः कलोगेभीरोयः कोलाहलः तेन आकूलः व्यामः ५ इतस्ततो दृष्टान् देशाचारानित
स्ततो वार्षिक्यनिति वा सखसवासेन्यतयः ६ प्रातरित्यादिवीक्षाभिप्रायेतयेति सर्वश्लोकोक्तसमनुयार्थः ७
सरामो वसिष्ठादिभिः सह स्थित्वा न्यत्र नृपाभिः कथाभिर्गदतः समुदिनचतुर्भागे श्रुत्येतसंयोगे द्वितीयादिन
चतुर्भागे श्रुत्यर्थः आखेटके लब्धया दत्ते जगामेत्युत्तरेणान्वयः ८ आखेटके भृगया ९ मृगयादीनामनिमनि

वभूत्वा यदि नान्यसौरामागमन उत्सवः सखसमतजनोत्सुककलकोलाहलाकूलः ५ समवासस
खगेदेततः प्रथमिराचवः वर्णयन् विविधा कमान् देशाचारानितस्ततः ६ प्रातरुत्थाय रामो
सोक्तत्वासेधायथाविधि सभासे संस्पर्शदर्शसमंस्वपितरंतथा ७ कथाभिः सुविचित्राभिः सव
सिष्ठादिभिः सह स्थित्वा दिनचतुर्भागे ज्ञानगर्भाभिराहतः ८ जगामपि त्रानुत्तातो मदत्पासेन
यावतः वाराहमेदिन्या कीर्णवनमाखेटके लब्धया ९ ततश्चागत्य सदने कृत्वा स्नानादिकं क्रमे
समित्रबोधवोभक्तानि नायस सह विष्टो १० पर्वे प्रायदिनाचारो भ्रातृभ्यां सह राचवः आग
त्यतीर्थयाज्ञयाः समवासपितृगृहे ११ नृपतिसेव्यवद्वारमनात्तया सजनचेतसि चेद्विकया
नया परिनिनायदिनानि सचेष्टया सतसुधारसपेशलयनच १२ इति श्रीमदारामायणे दिवसख

वद्वारनिर्गमनेनामच.संग.

त्यन्वयोतनयप्रायेति भ्रातृभ्यां लक्षणाशुभ्राभ्यां ११ देवश्चनचेति रातो भरहाजस्य वासे बोधने सरामः
नृपतीनां रातो समुचितेन व्यवहारेण मनोज्ञया सुनोदरया सजनानोचेतसि चेद्विकावदाह्लादिकया अ
तपस्वस्तुताप्रशस्तप्रथासवतेशलाचतुराचया तथाविधयेति स्तुतेति वा पादे द्वारिताया तथा तद्वद्वसेन
मायुर्धनपेशलया नया सर्वोक्तया चेष्टया दिनानि परिनिनाय श्रुतिवादयामास १२ इति चतुर्थः ४

१६

रामस्य कार्ये शोदिनिर्वेदादिद्वयार्थे रातलदेतजितासोर्वसिहोत्तेरुपक्रमः ३ त्वं श्रीरामस्य चित्तमुपायानु
 ष्णान्तर्ध्याम्यवर्णितकलवैराग्यादिसाधनसंयतिविचित्ररूपकमते अयेति ऊने चतुर्थीशेन बोधोऽशोवर्षवर्तमा
 ने रामः कार्ये जगामेति चतुर्थीन संवत् २ बृहद्देशेति वाच्येति तस्य रामसन्निहितस्य शत्रुघ्नस्य लक्ष्मणस्य वा विशिष्ट
 ए न त राम परामर्श रामः कार्ये जगामेत्यनेन न नवयायतेः लक्ष्मणदेवो रिति शान्तो विषये आश्रय मे रमे
 तरेण भावस्य भावो त रा लक्ष्मणकत्वेन भावलक्षणसमस्य नुपयतेः १ भरत इति इत एव सर्व रामायणानुक्रमपि।

वाल्मीकिरुः अथानयोऽशोवर्षवर्तमाने र बृहद्देशे रामानुयायिनि तया शत्रुघ्ने लक्ष्मणे च १ भर
 ते संस्थिते नित्ये मातामह गृहसखे पालयत्यवतिराति यथावदखिला ममा २ जन्मार्थं च पुत्रा
 णां प्रत्यक्षं सदमे विभिः कृतमेव महाश्रुते तत्तदशरथे नृपे ३ कृताया तीर्थयात्रा यो रामो निजगृहे
 स्थितः जगाम नुदिने कार्ये शरदी वामलेसरः कुमारस्य विशालाक्षदेवोऽतो मुखमादरे पाकफुल
 रले पुष्पे साक्षिमा लमिबोबुजै ५ कपोलतलसंलीनयातिः पद्मासनस्थितः चिन्तापरवशात्तस्मी
 मया परोवभूवद ६ कुशो गच्छितया पुतः खेदी परं मेनाः नो वाचकस्य चित्तिं चित्तिपिकर्मा
 र्थितो यमः ७ खेदात्परिजनेनासौ प्रार्थमानः पुनः पुनः चकाराद्विकमाचारं परिस्तान् मुखं वाबुजः
 पवेगुणविशिष्टं ते रामे गुणगुणकरे आलोक्य भ्रातरावस्यतामेवावापतु देशा ८ तथा ते पुतनृजे
 पुरवेदवत्स कुशेषु वसयती कोमदी पाली श्रिता विवशतो ययौ १०

लि=
 मx
 धर्मx

विनाशशत्रुभरतस्य माताम
 गमने विवाहात्प्रागामने च कल्पते नित्यमित्यनेन सर्वमपि बृहद्देशे तत्र भरतगमनवस्थाने चासीदिति गम्यते
 जनीं बंधुवदेतीति जन्मास्तं स्त्रायति वसालं कारादिभिरिति जन्मो विवादसदर्थं कार्यो दीनि निर्वेदचिन्ताऽः
 खलिंगानि वर्ण्यते ४ विशालाक्षदेवविशिष्टस्य पमानापसालिमा लमिति ५ अया परो निश्चेष्टः ६ लि
 पिकर्मा र्थितः चित्रलिखितः उपमायस्य ७ आद्विके अद्वयवशकतेयं ८ गुणगुणकरतमेवै सवीतचित्ता।

दिभिर्गुणैर्विशेष्यते विशिष्टं आलोके सत्यं

वा.वे
टी
१७

ना कथयदेवकथनप्रयोजनासिद्धिनिश्चयादिति भावः ११ ननुः खेत्यापरिहर्तेशसमित्याशय इति नान्ततवा
दितानि एतिसन्तस्यास्योपागाहिद्विषये लट् १२ किं निमित्तमिति शेषः इति सृष्टेन वसिष्ठमुनिना सन्तप्य इति
पर्वप्रकारेण उक्तः तदेवाह अल्पवैद्यो दिनार्थेनोत्तरश्लोकसहितेनाराचिंताशुभोदकत्वसूचनाय श्रीमन्नि
तिसंबोधने १४ सेतः अल्पेन कारणवशेन कोपे विषादकलनोचनवदेति यथा मदाति भूतानि सृष्टिवादी

काते पुत्रवनाचिंतिते वेदरासे पुनः पुनः असंख्यं निगूढावाचानैवाकथयदस्य सः ११
न किंचिज्जातमेडः खमित्युक्तापितुरेकगः रामो राजीवपत्राक्षस्तुमीमेव सतिष्ठति १२
ततो दशरथो राजारामः किं खेदवानिति अष्टलक्ष सर्वकार्यं ते वसिष्ठे वदतो वरं १३ अ
ल्पप्रकारेण श्रीमन्माराज नूडः खमस्तुते इत्युक्तश्चित्तवित्तासवसिष्ठमुनिना नृपः १४
कोपे विषादकलनो विततं च हर्षनाल्पेन कारणवशेन वदेति सेतः सर्गेण संहतिनवे
न विना जगत्या भूतानि भूयन्मदाति विकारवेति १५ ॥ इति श्रीमद्भागवते वैराग्यप्रक
रणे कार्ष्णित्वे दने पंचमः सर्गः ५ ॥ कालीकिरुवाच ॥ इत्युक्ते मुनिना येन संदेहवति
पार्थिवे खेदवत्यास्थिते श्लोके किंचित्कालं प्रतीक्षिणि १

निसर्गेण सृष्टिफलवशेन संहरवेगेन च विना न विकारवेति तोपचया यत्तपविकारं भजेते १५ इति श्री वा
सिष्ठतात्पर्यप्रकाशे वैराग्यप्रकारेण पंचमः सर्गः ५ ॥ विष्णुमिश्रा रामो राजा विधिवत्सृजेते मुनेः एतः प्र
हर्षः कार्यस्य प्रतीक्षा च भवत्येते मुनिना येन वसिष्ठेन इति उक्तप्रकारेण सामान्याकारेणोत्तरार्थः अत
एव पार्थिवे विशेषेण संदेहवतिसति निर्णयाय कश्चित्कालो यस्य ते किंचित्कालं प्रतीक्षणे यस्य तथा भवेत्

दत्तापराजालोनिप्रोमात्रपौत्रस्मिन्न

रातोषुनपसयसस्थितासितिसंबंधः रातोभेदात्तमेरः प्रसिद्धनिबद्धयचने चेष्टाविशेषलिङ्गैर्निर्वेदकारण
परिज्ञानायमावधानासु २ एतस्मिन्निति यद्यपिभावलक्षणसममीभिरेवकालविशेषोलभ्यते तथापिलो
कदृष्ट्याभ्रनवसरेविश्यामिश्रगमनेइतिसचनायविशिष्टकालेइत्यपदाने श्रुतःविश्रुतः ३ धर्मपवका
योवशेकर्मव्योपस्यतयाभूतस्यतस्ययाविलुप्येययासुतेनराधियमभ्यागदितिप्रवृत्तवापार्थिचेदृष्टमे
च्युदित्युत्तरेणवासंबंधः ४ समाप्तेसमापयितेतस्यभासमाप्तेवा ५ उद्यतश्रुतः ६ आख्यातः

वि=

परिज्ञानाससर्वासरातोषुनपसयस स्थितासमावधानासुरामचेष्टासर्वतः २ एतस्मिन्ने
वकालेतविश्यामिश्रइतिश्रुतः मद्वाचिभ्यागादृष्टेतमयोध्यानराधि ३ तस्यपतोयरातोभि
स्तथाविललपेकिल मायावीर्यवलोनतैर्दर्मकार्यस्यधीमतः ४ एतायेतस्ययत्तस्यदृष्टमेव
तस्यार्थिवे नदिशकीत्यविज्ञेनसमाप्तेसमृतिःकते ५ ततस्तेषोविनाशार्थमयत्तस्यपसोनिधिः
विश्यामिश्रोमदातेजाश्रयोध्यामभ्यागतुरी ६ समाप्तोदर्शनाकांक्षीहमाध्यतानवाचद शीघ्रमा
ख्यातमाश्रमेकोशिकंगाधिनःसुते ७ तस्यतद्वचनेश्रुत्वाहस्याराजगृहेययुः संभ्रांतमन
सःसर्वेतेनवाकोनचोदिताः ८ तेगत्ताराजसदनेविश्यामिश्रमृषिततः प्राप्तमावेदयामासः
प्रतिहाराःपतेस्तदा ९ अथास्यान्मातेभयराजमंडलमालिने समुपेतत्तरापुत्तेयाशीकोसो
विजितयत् १० देवहारिमदातेजावालभास्करभास्वरः जाल्पराजगृहः११मोच्छ्रीमानवस्थि

॥

॥

रातेरतिशेषः विलंबेष्टायभयात्संभ्रांतमनसा ८ सीदतिनिषीदत्यस्मिन्नितिसदनेसभास्थाने प्रतिहा
राहारपालाः स्वयतेर्बहिर्द्वारस्यस्यसामिनः सभाद्वारस्यस्ववायाशीकस्यगजिर्बुद्धीतिकर्मणपव
शेषत्वविवक्षयापही ९ असौद्वारस्थेनिवेदितार्थीयाशीकोयष्टिप्रदरणःशक्तियष्टोरीकक १०

मदातेजाःपराप्रभवःकोत्पातवालभास्करभास्वरभास्वरातइय

1152

समास्यताकांतसापेभपुरुषाप्रथं कृतवैलेप्रदेशंयस्त्रेजोभिःकोणकोचने १२ वीक्ष
माणेतुपाष्टीकेनिवेदयतिराजनि विश्वामित्रोमनिःप्राप्तःत्यवदतयागिरा १३ इति या
हीकवचनमाकर्णित्यसतमः ससुमेत्रीससामेतःप्रोक्तस्योद्वैमविष्टरात् १४ पदानिरेवस
दसारात्तांवेदेनमालिनः वसिष्ठवामदेवाभ्योसदसामेतसेस्तुतः १५ जगामयत्रतत्रासौ
विश्वामित्रोमहाभुनिः ददर्शमुनिशाईलेहारभ्रमाववस्थिते १६ केनापिकरणेनो
वीतलमर्धमुपागतं ब्राह्मेणतेजसाकांतंलात्रेणचमद्वौजसा १७ जराजरट्यानित्येतयः
प्रसरत्तुया जटावत्सावतस्केयंससेव्याभ्रमिवाचले १८ उपश्रोतंचकांतंचदीप्तमप्रति
यातिच निभृतंचोजिताकारेदधानेभास्करेवयुः १९ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

१८ दीप्ते तेजः प्रकर्षा उद्देशः। उपशान्ते सौम्ये प्रतित्वातिश्रः प्रध्वंकाते प्रियदर्शने कर्जितः प्रग
 लभः आकारोऽवयवसंनिवेशो यस्य तन्मथोक्ते निभृते विनयो यद्यन्त्रे भास्वरं कांतिमत्तभास्करमि
 ति पाठे सूर्यसदृशो देवयथादित्वात्कनोत्पृविशेषणानुभयत्र योज्यानि १५॥

स्मिन्कर्तव्यतावस्थी २०

पेशलेनहासिमनः प्रीणनचतुराणभीमेनमघानकेनआकुलेनप्रकर्षाचलतागेभीरिणयनाकलमीयोतेनपूणे
नायतिद्वेयेनआशयसेवलितेनेजःवदिःप्रसृताप्रभातेजः प्रकर्षवेल्क्षणानुविधायित्वात्मभाप्रकर्षवेल्
क्षणानोतदनश्यामातेनरेजितेवेनितयोकिः २० अनेतजीवितदशाचिरजीवितदशातस्याःसखींचिरयमि
गृहीतामित्यर्थः अक्षणास्त्रिधाकेडीकमेदलेअम्हानेप्रसन्नमानसमनोयस्य २१ मधुराण्यनराणिसे।

पेशलेनातिभीमेनप्रसन्नेनाकुलेनच नेभीरिणातिसर्णेनतेजसभेजितप्रभं २० अनेत।
जीवितदशासखीमेकमनिंदितो धारयेतेकरेअक्षणेजरीमन्मानमानसं २१ करुणा
कोजवेत्स्वात्प्रसन्नैर्मधुराक्षरैः वीक्षणैरमृतेनेवसेसिंचेतमिमाःप्रजाः २२ युक्तयतोय
वीतोगेधवलप्रोन्नतभक्तं अनेतेविस्मयेचोतःप्रयच्छेतमिवेदितुः २३ मुनिमालो।
कमभपालोद्गादेवनताकृतिः प्राणामगलनौलिमणिमालितभक्तले २४ मुनिरप्य
वनीनार्थभासानिवशातकृते तत्राभिवादयांचकेमधुरोदारयागिरा २५ ततोवसिष्ठ
प्रमुखाःसर्वापवद्विजातयः स्वागतादिक्रमेणैवमजयामासुराहताः २६ दशरथः
अशोकितोपनीतेनभास्वतादर्शनेनते साधवोनगृहीताःस्मरवितोवोबुजाकराः २७

भाषणानियेषुमधुरभाषणसदितैरित्यर्थः २२ युक्तानितयःप्रकर्षानुरूपानियतोयवीतान्येगेयस्य
ते २३ दरादालोक्यसर्वमेवनताकृतिर्भपालोमुनिप्रणतामेतिसेवेधः अत्येपदेक्रियाविशेषणे २४
आभिवादयोचकेमसुतमाशीर्भिःप्रत्यभिवादयामासेत्यर्थः २५ प्रजयामासुःप्रशशंसुःआहताआदर

सुक्रः २८ अशोकितोपनीतेनभास्वतादर्शनेनतेसाधवोनगृहीताःस्मरवितोवोबुजाकराः २७

स =

५ =

वा. वै
प्र. टी
१५

अतश्च दमेव भाविभाष्यान्तरपेययनिरपयति यदिति अनादिकारणरहिते अनेनोत्पत्तिरुदिविपरिणामानो निरासः
अतस्त्वमनपत्तये अपायेन विनाशेन च विवर्जितं त्रयोधिकैः स्वाशस्वरावेः सर्वानने दयतीत्याने दयत्यरमपुरुषा।
यस्यैव प्रसिद्धे तदेव प्राप्तिरर्थः २८ धन्या नो कृतार्थो नो डीरि अयस्यानेलसे भावप्रधानो निर्देशः लक्ष्यतो २९ प
वेदशरयोक्तप्रकारेणो वराजानो महर्षयश्च ययतः अयस्य भाष्यान्मासा य आसनेषु समुपाविश विपत्तयः ३०

यदनादियदनुमेयस्याय विवर्जितं तदानेदख वेष्टामेययात्तदृशानान्मने २८ अयवतो महे।
नूने धन्या नो धुरिधर्मतः भवदागमनस्येमेयद्वये लक्ष्यमागताः २९ एवं प्रकथयेतो वराजानो य
महर्षयः आसनेषु सभास्थानमासा य समुपाविशन् ३० सहस्रमालिते लक्ष्याभीतस्तन्
विसृजमे प्रहृष्टवदनो राजा स्वयमर्च्यं न्यवेदयत् ३१ सराजा प्रतिगृह्यार्थं शास्त्रद्वयेन कर्मणा
प्रदक्षिणे प्रकुर्वते राजाने पर्यसृजयत् ३२ सराजा सजितस्तेन प्रहृष्टवदनस्तथा कुशले चाख्ये
सैव पर्यसृजन्तराधिपे ३३ वसिष्ठेन समगम्य प्रदक्ष्य मुनिपुंगवः यथा देवा र्चयित्वेने प्रप्रवृत्ताः
नामयेततः ३४ ज्ञाणे यथा र्दमन्यो न्ये पूजयित्वा समेत्य च ते सर्वे हृष्टमनसो महाराज विवेशाने ३५
यथोचितासनगता मिथ्यासे वृद्धजेजसः यस्मिन्नेण पप्रब्धः सर्वे नाम यमादरात् ३६ उपविष्टाः
यतस्मै सविष्णो मित्राय धीमते पाथमर्च्यं च गौ चैव भूयो भूयो न्यवेदयत् ३७ श्रीरत्नः ॥

लक्ष्यातपो लक्ष्याभीतः अर्च्यार्थस्योदकस्याप्यन्यद्वारा आहरणेः पराधशोकयासयमेवाहृत्यार्च्यं न्यवे
दयदित्यर्थः ३१ पर्यपूजयत प्रशङ्कास ३२ कुशले देहमेविभक्त्यादिषु अख्ये कोशेषु ३३ एवं वसिष्ठ।
मर्चयित्वा यथा देवा र्चयित्वा मित्राय धीमते पाथमर्च्यं च गौ चैव भूयो भूयो न्यवेदयत् ३४ अन्यो न्ये समेत्य पूजयित्वा च यथो।
चितासनगताः संतः पप्रब्धरित्युत्तरेण संबन्धः ३५ आयेन च कारेणानुक्रमेण पुष्पवस्त्रालंकारादेः
समन्वयः द्वितीयेन दक्षिणाफलतोत्प्लादेः तेषां च वृद्धविधत्वाद्भूयो भूयो इति ३७ ॥

१५

लिं.
ग. ७.
५

सतादृशीरात्रिः शकृतस्य समासतः दिवास्ति हिंदिऊरुतेरजस्य प्रलयं विभुः शेषचारि-
कमस्येतदहोरात्रं न विद्यते दिवा विहृतयः सर्वे विकारा विष्टदेवताः प्रज्ञानोपतयः सर्व-
तिहंत्यनेमहर्षयः रात्रौ सर्वप्रलीयंते तस्यां ते संभवति च अहश्च तस्यैकलोराविस्ता-
दृग्विधा स्मृता यत्तुर्गमसहस्रांते मृतवस्तु यत्तुर्दश चतारि च सहस्राणि वत्सराणां कृतं
दिजाः तावच्छाती चैव संध्या संध्यां शकृतस्य तु विशाती हि शती संध्या तथा चैकशती-
क्रमात् शुशकः षट्शतं तस्मात्कृतं संध्यां शकं विना त्रैयं कसाहस्वमतो विना संध्यां श-
केन तु त्रेताया परतिष्ठाणां कृतस्य कथयामिवः निमेषपंचदशकाः काशस्य स्यस-
वताः सूर्यस्य चाक्षोक्षस्य सुततस्त्रिष्टिकाः कलाः कलाविंशतिको विशर्मुहर्त इति
कल्पितः मुहर्तपंचदशकाः रजनीतादृशोत्तरः पित्रोरात्रहनीमासः प्रविभागस्तयोः
७८ः कृत्स्नपक्षस्तु हस्तयोः शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी त्रिंशत्तरेमानुषाभासाः पित्रोमासस्तु
संस्तुतः शतानि त्रीणि मासानां षष्ठा चाप्यधिकानि वै पित्रः सवत्सरोऽयं मानुषेणानि
भाष्यते मानुषेणैव मानेन वर्षाणां यत्तु तं भवेत् पितृणां त्रीणिवर्षाणि सत्यानि हतानि
वै दशचैवाधिकमासाः पितृसंख्यहसंज्ञिता लोके केनैव मानेन ग्रहो यो मानुषः स्मृतः
एतद्विद्यमहोरात्रमिति लिङ्गे त्रयस्य ते दिव्योरात्रिहनीवर्षे प्रविभागस्तयोः ७८ः अहस्त-

कोवैष्णवपत्तं प्रवर्तते सर्गस्तथाप्यहंकारदेवमत्र प्रकीर्तितः पंचवृद्धीद्वियाण्यत्र पंचक
 मंदियाणि च साक्षादीनामवाच्यमनसैवोभयात्मकं महादिविशेषांतासंयुतादयं तिव
 जलबुद्बुदवत्तस्मादवतीर्णः पितामहः स एव भगवान् रुद्रो विस्वविश्वजगत्प्रभुः तस्मि
 न्नेति मेलाकाग्रतविश्वमिदं जगत् अदं दशगुणो नैव वाणिणा प्रावृत्तं वाहिः आपो दशगु
 णो नैव वासतः तेजसावृतः तेजो दशगुणो नैव वायुना वासतः वायुर्दशगुणो नैव वास
 तो नभसावृतः आकाशस्त्यावृतस्त्वदहंकारेण आवृतः महताश्च हेतुर्वै प्रधानेनावृतः
 स्वयं सत्तांशवरणमाहृतस्त्यात्मा कर्मलासनः कोटिकोसप्रताप्यत्र अंशानि कथितानि
 तत्र तत्र तत्र चतुर्वक्त्रावस्मालो हृदयो भवा स्तथा प्रधानेन तदा लब्धा शंभोः संविधिः लयं
 चैव तथा मोक्षमाद्यंतमिति कीर्तितं सर्गस्य प्रति सर्गस्य स्थिते कर्ता महेश्वरः सर्गचरजसा
 एकः सप्तस्य परिपालने प्रति सर्गं तस्मादित्तः स एव विविधः क्रमान् आदिकर्ता च भूतानां
 संहर्ता परिपालकः तस्मान्महेश्वरो ब्रह्मा ब्रह्मणोऽपि पतिः शिवः सदा शिवा भवेद्देवस्य ब्रह्मा
 त्मकीर्तको यतः पतदंडे यथा लोकारमेकत्रापि ता महः प्राकृतः कथितोऽस्य पुरुषाधिष्ठि
 तो मया सर्गश्चावृद्धिपूर्वश्च द्विजः प्राथमिकः शुभः इति श्री महाप्रणालौ प्राकृतः प्राथ
 मिकः सर्गस्तृतीयोऽध्यायः ३ स्तुत उवाच अथ प्राथमिकस्य हयः कालस्तदहः स्मृतः सर्ग

गानि च जपेत्सदा दिगं पञ्चाङ्गि कृत्वा च विभावसोः आत्मानं चोत्तरात्मानं परमात्मानमेव च श्रुति
 यप्रनः सूर्यब्रह्माणच विभावसोः मुनीनि तृन्यथा न्याये स्वनाम्ना वा हयेत्ततः सर्वा नावाहयामा
 तिदेवाना वास्य सर्वतः तर्पयेद्द्विधिना पञ्चात्मा श्रुतिवा श्रुतिव... आत्मा स्वतः पतन्तु अभिव्ययया
 क्रमं देवानां प्रथमो यनः ऋषीणां च क्रमं भस्मा पितृणां तिलनायेन गंधपुष्पैः नमस्कृतः यतोपवीती
 देवानां निर्वीती ऋषीणां तर्पणं प्राचीना वाति विभाणां तृणां तर्पणं यत्कृत्वा अगुल्या ग्रेव लैधी मानतर्प
 ये हेवता गणां ऋषीणां निशुलिना श्राद्धियः सर्वे सैर्हये पितृणां तर्पयेद्देवादिगं गुष्टकनत न
 र्पेव मुनिगार्हला वस्त्रयज्ञयज्ञे दुःपुः देवयज्ञं च मानुषभूतयज्ञं च येव च पितृयज्ञं च पञ्चात्मा य
 त्कर्म परायणः स्वशाखाभ्ययनं विशा ब्रह्मयज्ञमिति स्मृतं अग्रे जुहोति यत्किं विदेवयज्ञमिति स्म
 ते भूतिदेवदेवानां भूतयज्ञं च दत्ते सदा ज्ञानं सर्वतत्त्वज्ञानं ब्राह्मणान्वदपारगान् सर्वेषामेव
 भूतानां बलिदानं विधानतः प्राणम्यते भोयद्दत्तमन्नमानुषमुच्यते पितृनुदृश्येद्दत्तपितृय
 त्प्रचक्षते एवं च मद्वायज्ञात्कुयोत्सवीथी सिद्धये सर्वेषां चैव यज्ञानां ब्रह्मयज्ञो वरः स्मृतः ब्रह्म
 यज्ञरतो मर्त्या ब्रह्मलोके महीयते ब्रह्मयज्ञं न तु ष्यति सर्वदेवा समानवाः ब्रह्मा च भगवान् विष्णुः
 शंकरो नीललोहितः वेदाश्च पितरश्चैव नात्र कार्या विचारणा ग्रामादहि गतो भूत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मय
 ज्ञविद् यावन्न दृष्टः स भवेद्दृष्टजानां तु दं नरः प्राच्या वायु उदीच्या वा अग्नौ दीच्या मयापि वा प्राणमा
 चमनं कुर्याद्ब्रह्मयज्ञार्थमेव न शीत्यर्थं तु कृतवायपीडा ज्ञायादपवच यन्नुवापरिमुष्ये वाहिः
 प्रक्षाल्य च वारिणा शीत्यर्थं सामवेदानां मुपस्थप्य तमूर्धनं स्पर्शेदथर्ववेदानां नेत्रांगिरसां

लिं.
ग. ७.
४५

या नासिके ब्रह्मणो गानां तात्पाचा ल्यववा रिणः अष्टादश प्राणानां ब्रह्मणां तथैव च तथा चोपप्रा
 णानां सो राज्यानां तथा कर्म प्राणानां मिति हासानां सैव ज्ञानं तथैव च ओत्रे स्पृशेदित्यर्थः स्रद्धं दंत ततः
 स्पृशेत् कल्पादीनां तु सर्वेषां कल्पवित्कल्पवित्तताः एवमाचस्पचास्तीर्य दभीणां युंजमात्मनः
 कृत्वा पाणि तले धीमानात्मनो दक्षिणे तरे हे मा शुली यस्य संयुक्ता ब्रह्मवंधुप्रतोपि वा विधिवद्ब्रह्म
 यज्ञं च कुर्यात्तमत्रो समाहितः अकृत्वा तु मुनेः पंचयज्ञानं चैव हि ज्ञातमः भुक्तं च त्स्वकरा
 णां तु यो नौ वै जायते नरः एवं तस्मात्त्रियस्यैतत्कर्तव्या सखामिच्छताः पंचयज्ञादयः स्ना
 नं कृत्वा दो सर्वथात्मनः तीर्थसंगृह्य विधिवत्प्रविशेच्छिविरुणः वाहरेव गृह्णात्मा दोह
 स्तोत्रं दत्वा ल्यपाणिना कुर्वीत भस्मना स्नानं विधिवद्देहमुद्धृत्य शोथ्य भस्म यथा मायप्र
 णवेनाग्निहोत्रं ज्योतिः सूर्यरति प्रातर्जुह्या दुदिते नर ज्योतिरग्निस्ततः सायं सम्यगा
 नुदिते मृषा तस्मादुदित होमस्य भस्म तं पावनं स्मृतं नास्ति सत्यं संमयस्मादसत्यपातकं
 च यत्तु देशानेन शिखादेशं मुखं तत्पुरुषेण च उरोदेशं मधोरेण गुह्यं वामेन सव्रताः सधे
 न पादौ सर्वांगं प्रणवेनाभिवादयेत् ततः प्रक्षालयेत्पादं हस्तं ब्रह्मविदां वरः व्यपोस्य वस्त्र
 मादाय देवदेवमनुस्मरन् मंत्रं स्नानं ततः कुर्यादापोहिष्ठादिभिः क्रमात् अथैवैव तथा
 ऋग्यजुसां संभवैः द्विजानां तु हितायैव कथितं स्नानं मघते संक्षिप्य यः सकृत् क
 र्यात्स याति परं परं पदं इति महाप्राणो लैंगेजलभस्म मंत्राणि ये वद्विंशो ध्यायः

वदुष्मतातुशोभेण सद्धमकार्पाद्यदर्शिनः १५ लब्धपुष्पमनस्वस्य मथेनं समुपस्थिता
 पार्थिवः श्रीहिजीयेव शरत्पंकजलद्वारा १५ निहंष्टिलघुभिर्मधे मुक्तवर्त्मसुदुस्महः
 प्रतापस्यमानोऽश्रुयुगपद्वानशोदिशः १६ उपध्यामापुष्पं कर्तुं समयायं रघोर्गति
 स्वधनुः प्रांकिनेनेव संजहं शतमनुना १७ वार्धिकासंजहो रंदो रघुजे त्रं धनुर्दूधोपजार्थ
 साद्वनेतोहि वय्यो योद्यतकार्मुको १८ पुंडरीकाक्षपञ्चसर्वकसत्कासचामरः कृतुर्विदं
 वृषा मास्यनपुनः प्रापत्तच्छिप्यं १८ प्रसादमुमुखेन स्निग्धं वदेच विंशदपमेतदा च वदुष्मतां प्री
 तिंसीत्समस्तसाद्वयोः २० हं सज्जणीयुतां स संकुमुहं च चारिष्विभूतयः सदीपानां य
 र्यासां यशसामिव २१ न संकोपं हि रेफाणां कर्णां त्यल निपातिनां सरसं वादिभिः कंठैश्च
 हिजाप्ये जंगुयंशः २१ प्रससा इत्युध्यानिवादि न्यस्तसंजो मृगुरो दपं म्मा कुमारा कपोद्
 तं शालिजो प्यो जंगुयंशः २२ प्रससा दोदपारंभः कुंभयोनेर्महोर्जसः रघो रभिभवा प्रांकिचुदु
 मे दिवतां मनः २३ मयोदगाः ककुमंशः सरितां कूलमुद्गजः लीलाखेलमनुप्राप्तुर्महोदया

२०
१७

सप्तविक्रमं २४५ सर्वेः सप्तपरानां मदगंधिभिराहताः ॥ पुस्तये वत्तनागाः सप्तधैवपशु
 अरुः २५ सप्तितः कुर्त्तुगधा पथ्यश्रापणनकदमानवा जौषेपेरयामासनराक्तेः पथ्यमं
 शरत् २६ तमे समगदुत्ते बहिर्वा जिनी राजनाविधौ पुदक्षिरागचिन्वाजिनहसेनेवजपंदे
 २७ संगुप्तमूलपर्यंतः शुद्धपास्मिरया नित्तः अडिधं बलमादापपुत स्थेदिमिजीषया २८
 अवाकिरलोपाह्वा संलोजे पोरयोचितः पृथ्वीमंदरो द्वेते दीसे मैव इवाभ्यसं २९ सपयो
 पुथमं प्राचीनतुल्यः प्राचीनवर्हिषा ३० पुहिः न निलो द्वेते सजयुक्तिवकेतुर्मे ३० रजो
 मिः स्यंदनो द्वेते गजे शुद्धनसत्रिभः भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन् व्योमे वभ्रजलं ३१ पुगं
 पुजापेजित्तः शद्धः पुरोगासदनेतरं ययोपप्रा ३२ पुगानी कंचलुत्कंधे वसाचमः ३२ म
 सृष्टशानुदंभां सिनाव्या सुप्रतरानदीः विपिनानि प्रकाशानि शक्तिमत्तानि कारस ३३
 पुरेभेः कलुषासिस्पसहप्रस्थापिमेकप्राः पप्रा त्वजविभिः पंक्ता अत्रिरेमार्गतिमूलाः
 ३४ हसिनां महती कर्षने पूर्वसागरगामिती वमोह रजराभ्रष्टांगं गामिव भगीरथः ३५

१७

रघु

१८

सत्रं रवितामनमः नालके रासवं योधाः शत्रुवं वपुर्धराः ४३ गृहीतं प्रतिमुक्तसं
 संधं संविजयी नयः श्रियं मे हं दनायस्य जहार ननु मे टिनी ४४ ततो वेलात् तटे नैव फ
 लवत्सूगमा त्रिधा युगस्माव रिता मा शान्ति शसु जको ययो ४६ संसेन्य परिभोजनं ग
 दानसुगंधिः कावरी सगिरतापुः शंकते प्रमिवाकरत् ५० भयोत्सृष्ट विभूषाणां
 तेन करलये पित्तं प्रलयेषु च मूरणु प्रलयायुति निधीकृतः ५१ प्राज्ञाने यखरत्नसं
 यत्के लाते तस्य भवन्ति तस्य सपाटिया मकटकोशा विलंजः ५२ वलैरधुषिता सस्य
 विजिगीषां गता धनः हृष्टो तत्सृष्टमादी वामलया देह मत्पकाः ५३ ससंजु रप्रदुस्माना
 मलानामुत्पत्तिर्मिवः नुसगंधिषु मतेः मटेषु फल रेखा वः ५४ भोगिवेष्टनमार्गेषु च
 दनानां समर्थं तं नासं सत्करीयां गैवं श्रीपदीष्टे न म ५५ दिशि पां दपते तेजो ददिराणां
 रवेरपित्तस्य मेवरयोः चांघाः प्रतापं न विवेहिरे ५६ तामुपरी समेत ससं तासारं महोदधेः
 ते निपत्य ददुस्समैपशः स्वमिव संस्तुतम् ५७ सति विषयया कामं तटे द्यौ न च दनो सना वि

ली

१८

वदितुं सस्यं शिलोमलयदुर्दुष्टं ५८ अथ सस्यविक्रमः सहंदुरमक्तमुद-
 न्योः सस्योऽमुक्तमलं चयत् ५९ तस्यो जीके विषयं दि-
 यत्सीत्सहलभरद्वारो वः ६० मुरलाभास्तोदुत्तमज-
 मयत्तयदवा- ६१ रवर्जरीसंधवममोमदोदारस्यं धिप-
 लीस- ६२ अथ वकाशं किलोदन्तनरमायीभ्यर्चितो ब्रह्म-
 पुत्रकरं ६३ अथ मयदु- ६४ कीर्तिव्यक्तविजयमलतयां-
 ६५ वरि- ६६ योका- ६७ ज- ६८ पुन- ६९ स्थ- ७० स-
 यवनीमुखपरा- ७१ नो- ७२ स- ७३ धुम- ७४ न- ७५ द- ७६ म- ७७ स-
 मस्तमुल- ७८ स- ७९ अ- ८० थ- ८१ अ- ८२ थ- ८३ अ- ८४ थ- ८५ अ- ८६ थ- ८७ अ- ८८ थ- ८९ अ- ९० थ-
 यवर्जिते- ९१ यो- ९२ अ- ९३ थ- ९४ अ- ९५ थ- ९६ अ- ९७ थ- ९८ अ- ९९ थ- १०० अ-
 तथो- १०१ धा- १०२ म- १०३ धु- १०४ वि- १०५ ज- १०६ य- १०७ अ- १०८ म- १०९ आ- ११० स्त्री- १११ रा- ११२ जि- ११३ न- ११४ र- ११५ त- ११६ नो- ११७ सु- ११८ द- ११९ दा- १२० व- १२१ ल- १२२ य- १२३ भ- १२४ मि- १२५ पु- १२६ १०- १२७ त- १२८ त- १२९ त- १३० स्य- १३१ को- १३२ व- १३३ स-

रघु०
१६

भासानिबन्धुदिरं शरैरुसैरिवो दीव्यानुदिरात्तरसन्तिव १२ जितानजय्यसाजेवकु
 तारणपुरःसरानमहाराजवमिवोर्वीजिः प्रविवेकोत्तरापथं १३ वितीताध्वप्रमास्तस्यव
 कृतीरविवेधैरुसैरुर्वीजिनः संधानलग्नकुंकुमकेसरान् १४ तत्ररुणावरोधानोभर्तुषु
 व्यक्तविक्रमं जलपाटलोदेशिवभूवदधुवैरुतं १५ कंवोजीः समरे सोढं तस्यवीर्यमती
 प्रराभाजालातपुटिकिहैरुतोटेः सार्वभा १६ तेषां सरप्रभयैः संग्रहविषयशपः
 विविप्रसंविशानां मत्तुर्वीजोपगा १७ ततो जोगुरुं शूलमारुताहप्रसाधनः बर्धपत्रिव
 नृसंहृतेष्वीरुमः १८ शशसन्तुल्यसत्तानोसैवघोषसंभ्रमं गुहाणां सिंहात्रोपरिदृष्टा
 हलं प्रोक्ता किं तं १९ भुजबुधर्मरीभूतानि च धनिहृत्तवः जंता शिक २० जोगीमस्तसंखिवारे
 २१ विशाप्रतं धाया सधास्ये सैविकाः इवोवाहितोत्संख निषसं प्रगनाभिभिः २२ सर
 लासकमानं गजैवैयसुजनिवः ज्ञासं वधपोनेचुर्न कर्मसुहृदीपमक २३ तत्रगुहं राम०
 कोर्धोरं पार्वतीयैर्जरोरुत नारावक्ष्यते यास्मनियेषोत्पन्नेनालेन २४ तस्योत्सृष्टनि १६
 वासिपुकं २५ दत्तवज्रजवर्धकिरतेभ्यः प्राशंसदेवदाखः २६ शरैरुसैरु

राम०
१६

संकेतात्सकृत्वाविरतोत्सवान्नजयोदाहभसंवाहोर्जापयामासकिन्नरात् ८४ परस्यरेण
विज्ञातसेयुयायनपाशोयुशज्ञादिमवर्त्तासारोरासहस्रोहिमादिता ८५ तत्रोभययरे
राशिनिवेणनसरोदसःराज्ञायोलस्यतुमेतसादेरादराजडवप्रिय ८६ चकंपेतिरी
लोहिसेनस्त्रिभोजातिवेपवरःदुजादोनतोप्रायेसकालागसुदुमेः ८७ नपसेदे
सुदार्कभोभयवर्द्धितंरथवर्त्तोजेयस्यकुतरवयताकिना ८८ तमीशःकामसूराणां
मत्पावदलविचमभेस्मिन्नकैटेर्नगैरन्यतुपरोधयेः ८९ कामस्येप्ररसस्यहेम
वीकाधिदेवतांरत्नपुष्पापहारेणभ्यामाभेयुपाययोः ९० इतिजित्वादिशोजिसुर्व
वर्त्ततरयोःजेविश्रामयनराज्ञंछत्रज्येमुल्लिख ९१ सविश्रजित्तमारेभयज्ञं
सर्वसुददितां३६ दानंहिविसर्गायसतांवारिसुचामिव ९२ सत्रांतेसविवसखःपुरस्त्रिया
मिर्गुवीमिर्गमितंययवलीकान्कारुत्स्यप्रिरहोत्सुकावरोधात्त्राजन्यानखपुरजित
तयेनुमेनतरखाधजकुलिशत्तपत्रचिह्नं सम्राजप्रसूरापुगंप्रसादलभंप्रस्थानगुणति

ते

म्रियुलीवुवृमोति सुक्युत्तमकरदरेणुगेरदि यंतेतमधभा मिवेकपूनें सत्तरेः श
 मितपराजयव्यलीकाः अममोत्सुकदंतिनाति तद्विस्फाः सानिस्वा मवनिभुजः पुराणि जम्भुः ६५
 मुनिश्रीरघुपुत्रे लोकविकालिहसकृतोद्विग्नजवानामचतुर्थीसर्गः ४ तमं ध्वरे विश्व
 जितिदितीए शोधविश्राणितकाशान्तं ३ तविद्योगुरुदक्षिणार्थीकोत्सः पुष्यदेवरजंनु
 शिष्यः १ समंसापेनीतदिरणमयत्वात्तजेत्रिधापाधिसनर्घ्यश्रीमः अतप्रकाशं पशसापु
 काशः प्रत्युत्तं तन्नाममुत्तममातिषेयः २ तमर्घ्यपित्वाविधिवद्विधित्तस्योधनं मानध
 दशपायैर्गदगणय ३ भाजमभारतं हतं जलिकृत्पावेदिभावे ४ अथ्यगुणमंत्रक
 तमर्घ्योक्तं यदुक्तं कुशलीयुत्तयः सुनयाज्ञानमशेषमापूयै रममुजादिवद्यदितेन
 ५ कायेनैव नामनसाचशश्वतेयद्विग्राधैर्विलोपितं आपद्यते न्ययमेतस्यैः
 किञ्चिन्महर्षेस्त्रिविधं तपस्तत्तपः आधारवैधायसुखैः प्रयतैः सवर्द्धितानां सु
 तानां विशिष्यं कश्चिन्नेवाद्यादिरूपलवोवप्रमहिर्दमाप्रपादयाय ६ रा

३३

20

राम

20

1169

वृद्धाधुताउत्पत्तयमर ५ गुर्वर्धनार्थं तदुक्तं नृपतिनिर्णयौ सान्नायोपनिषत्तदुक्तं प्रतदुक्तं शः सन्मपपजदसंनत्तिष्ण

२० व०
२२

मेविषादः १४ शरीरमात्रेणानेदंतिष्टुत्राभासितोर्ध्वतिपादिनर्हिः ॥ १५ ॥ एषकोपा
 तफलवृत्तिः संवेननीचार्इवावशिष्टः १५ स्थानेभवातेकविशयिः सन्नकिंच
 नत्वंसखजंयन्नक्तिपर्याययीतस्यसुरेहिमांशोः कलाद्वयः प्रुवातरोहिबुद्धे १६
 त्वदन्तस्तेवदन्नवकार्यो गुर्वर्थमाहमेमहंयतिथ्येस्वस्मसुतेत्रिर्जस्तेतांबुगर्भे
 रदघनंनार्हतिचातकोपि १७ रातावदुकूपतिपातुकांमंशिंयंमहर्षीनयतित्रिषि
 ध्रकिवसुविदुः १८ इदंनययाकियद्वितिवमन्वयुक्तः ततोपथावद्विहितध्वरपत
 येस्मियांशविर्जितायवणीप्रमारांतुखेसंवरणीचिचक्षुराः प्रसुतमाघचदे १९
 समापविष्टेनम्यामहर्षीविज्ञापितोभ २० रुददिगायेसुमेविरयप्रवर्तितोयचारांतोभ
 किमेवप्राणंन्युरसात् २१ निर्वधसंजातह्वार्थकपरिमंचितयित्वागुसुराहमुक्तः वितस्य
 विद्यायसिंख्यायामेकोटीप्रुतसोदशचाहरेति २२ संहंसर्वाविधिभजितेनमंत्वाभवंतं
 प्रभुशद्वेशंयुत्सहेसंप्रतिनोपरोधुमलेतरत्वाकुतत्रिक्रयस्य २३ इत्यंदिजेनद्विजरा

राम
२२

धिबहुभ्यसंयौवनेद्वेदविशेषकान्तंजीर्जतुकामापिगुरोरनुज्ञांधीरेवक्रन्यापितुराचकं
 दे॥१॥अथेअरेराक्रयकोशकनोस्वंबराथेसुगरेदमसाःआसःकुमारनयनेत्सु
 केनभेजेनदंनोरधुवेविसृष्टः॥३६॥तंअसंबंधमसौविचिंत्यदारक्रियोयोग्यदंअपुन
 द्रुपथापवभासपसेन्यमेनमदुंविदमाधेपरजधानी॥३७॥तस्योपकार्यश्वितोपचा
 राअपेतरआनमदेयदभिःमार्गेनिवासाभुवनेंदसूर्येनोर्वभूवुरुधानविहारकल्याः॥३८॥
 सनर्मदारोधसिक्कंदंमोहिरानर्तितनक्तमालेतिवेशापासासविलंघिताध्वाक्कोतंर
 जोधूसरकेतुसेमं॥३९॥अथोपरिष्ठादुमेरेभमदिःप्राक्सवितोतःसलिलप्रवेशानेध
 तदानामलगडभित्तिर्वन्यःसरितो गजउसहजुम॥४०॥निःशेषवित्तालितोरिकेनवपुक्रि
 यामृत्तवतस्तटेयुगोलिहरेषाशबलेनशंसनदंतद्वयेनाश्रमविकुंठितेन॥४१॥समो गीमो ग
 धिकंपीरेरासंवेष्टिताद्वृष्टिनेनदीर्घानुबिदेषतीशभिमुखःसशद्वंसोनवादिपरिधानि
 बोमीन॥४२॥संहारविदेषलघुक्रियेराहस्तेनतीशभिमुखःसशद्वंसोसमिंदनहस्तसं

न्यामर्गलाभं गङ्गप्रवृत्तः ॥ ४६ ॥ कारंदवोत्सृष्टमृदुप्रतानाः पुलिदयोषां वृविहारकांचीः क
 र्मन्मसैवाललतानदीसः प्रवाहलगास्तदमुत्सस्य ४७ तस्यैकनागस्य कपोलभित्त्योजेला
 वगाहवृत्तमात्रस्ततो वमेतयेनेकयदर्शनेन न हि दीवेमददुर्दिनः ४८ सपुत्रददीरक
 दुप्रवाहमद्यमाघायमदंतदीयं विलंघिता धोरणतीवृषलाः सेनागजेन्द्रा विमुखो बभूवुः
 ४९ सखिन्नबंधदुतयुष्मन्नां भग्नद्वयस्य सरथं दुरोरा माय रित्राण विहसयोधं से
 नाविदेहं तुमुलं नकारं ५० तमायतंतं नृपतेरवधो बन्धः करीति शुनवा कुमारः निवर्त
 यिष्यति शिष्येन कुमेजघाननात्यापतकृष्टशार्दुः ५१ सविह्वलाः किल नागरूपमुत्सृज्य
 तद्विस्मितसैन्यदृष्टः स्फुरन्मामंडलमध्यं वृत्तिकं तं वयुर्व्योमचरं पृथेदे ५२ ॥ अथ प्रभा
 वापनतैः कुमारं कल्यादुमोत्थेखकीर्यपथ्यैः उवाच वागीदृशान् प्रभाषिः संवर्द्धितो र
 स्थलतारहार ॥ ५३ ॥ मंतं गशायादवलेयमूला दवा प्रवानस्मि मंतं गजत्वं प्रवेदि

गंधर्वपतेस्तनूजं प्रियं वदं मां प्रियदर्शनस्य ५४ सदा नुनीत पुरितेन वपुः प्रामात्मकमह
 र्थिर्मदुतामगच्छत उद्यममगच्छत वसं प्रयोगांके त्वं हि पत्मा प्रकृतिर्जलः ॥ ५५ ॥ इत्याकु
 वंशुयुभजोयदातेभेत्स्यत्यजः कुंभमयोमुखेन संयोत्ससेसेन वपुर्महिम्ना तदेवोक्तं तस्मै नो नि
 दिमां गृह्ण ॥ संगोचितः सत्ववता त्वया दंष्ट्राणां विरूपार्थित दर्शनेन वृत्तिप्रियं वेद्वेनो न कुर्वन्नुथा हि मे
 स्मै तैस्त्वय देव पलब्धिः ५७ संमोहनं नाम सखेममां संप्रयोगं संहारविभक्तं मंत्रं गंधर्वमादत्स्यतः
 प्रयोक्तुर्नवारिदिं सादिजं यं ॥ ५८ ॥ यत्नं हि यामां प्रजिम्बन्तुर्न दवापरो भूः प्रहरन्तु
 पितृ तस्मादुपकुं दयति प्रयोज्यं मयि त्वया न प्रजिबेधरो तं ५९ तथेत्युपस्य प्रपद्यः पवित्रं सो
 मोद्वायाः सरितो न सोमः उदइडः मुखसो सुप्रिदः समं त्रं जगत् हतस्मा विगृहीतं शायात् ६०
 रावंतपो रध्वनिं देवजो गदासे दुष्टोः सख्यमर्चिं त्यहेतुराको ययो चैत्ररथप्रदेशानसो यज्य र
 स्यान्परो विद्वान् ६१ तं तस्थि वां सं नगरोपकंठं तदा गमारुह्य पुरुषः प्रहर्षः प्रत्युज्जगाम क्रुधं शि
 केंदुप्रदं यत्तु होमि विवाग्मि माली ६२ प्रवेश्य चैत्रं पुरमग्रे पाप नीचे सौ यो यात्र पणितः श्रीः मेने
 पश्चात्तज जनः समेतो वैदम मातंगमजं गृहे ६३ वस्या धि कश्चि पुरुषः प्रणतैः पुष्टिषां प्राग्गार

२५०

२४

वेदिर्विशितपूर्णकुंभां रम्या रघुपूते निधिः सने बोधकार्ये वाल्या त्रयगिव दशां मदनां धुवास ६४
 तत्र स्वयं वरसमाहृत राजलोकं कया लला मक मनीषमजस्य लिप्ताः भावा बबोध कलुषा दयिते व
 शत्रो निद्रा चिरेण नयनाभिमुखी बभूव ६५ तं कर्णभूषणनिधीतबी वरं संशयोतर रश्मि विमर्द
 कृशांगरागं वैतालिका ललित बंधमनोहराभिः प्राबोधपलुष सिवाभि रूवाचः ६६ रात्रि
 जतामतिमतां वरमुवशायां धात्रा द्विधैव जगते ननु धूविभक्तायो मे कनु सव विभर्ति गुरु विनिद्र
 सस्या भवानपरधुर्ययदा कलं वी ६७ निद्रा नशिन भवता ह्यनवे द्यमाणा पर्युत्सुकत्वमवला
 निशिरं दिते वलक्ष्मी र्विनोदयति येन दिगंत लंवी सोषित्वदान नरुचिं विजहाति चंद्रः ६८
 तं ह्ये लुभा युगपदु निमित्तेन तावत्सद्यः परस्पर तुला मदिरोहती द्वे प्रसं दमान परुषेतर तारमंत
 प्रतुस्तव प्रचलित भ्रम रंच ययं ६९ हंत प्रहृष्टं हसति पुष्पमनो कुहा नां संसृज्यते सरस्वति जैरु
 शुभिर्नैः स्वाभा वि कं पद गुणे न विभातं वायुः सौरभ्यसी शुश्रिते मुखमाकृतस्यं ७० तामोद
 रे धुपति तं द्रुम पल वेषु निर्वो हार गुलिका विशंध हि माभः संलस्यते दशन न्धं दिक कस्तु विद्वं वि
 वो वृलच्छं लक्ष्य परभागमिव सि तंते ७१ या वयता पनिधिरा क्रमते नभानु रहा यता वदरु

राग.

२४

११७५
 एनतमोनिरसंः प्रायोधनापसरतां त्वयिवीर्याते किं वागिपुंस्तवगुरुः स्वयमुद्धिनति १२
 शय्यां जहत्सुभययद्विनीतनिद्राः संवेरमा मुखरं प्रखलवर्षिणस्येयं विभो नितरुणा
 मरा रणयोगादिना दिगैरिक्ततटाः खट्वंतकोशाः १३ दीर्घवर्षीनियमिताः परमंडयेषु नि
 दंति हायवनजातवनायुदेष्याः वक्त्रेष्वाणमलिनपंतिपुदोगता निलेहा निसेधवशिला
 शकं लोमोवाहाः १४ भवति विरलभक्तिं ह्यनपुष्योपहारः स्वकिरणपरिवेयोद्रेदप्र
 म्याः प्रदीपाः १५ प्रयमपि च गिरंस्तस्मै बोधप्रयुक्तामनुवदति शुक्लैर्मंजुवाक्पंजरस्थः
 १५ इति विश्वितवर्गभवं रं पुत्रैः कुमारः सपदि विगतनेदस्तत्प्रमुहं चकार मृदुपटनि
 नदिर्वोधि तोराजहंसेः सुराज इव गंगं सैकितं सुप्रतीकः १६ ॥ प्रयविमवसायशासदृष्टं
 दिवसमुरोचितमं चितादिपद्माकुशलविरचितानुपवेवः दिनिपसमाजमगात्स्यपं वरार्थं १७
 मुखमर्द्धशरीरस्य सर्वं कामुखमुच्यते तत्रापि नासिसि काफ्रेषा नासिकापा अलोचने १८ इति श्री
 रघुवंशे माहाकाव्ये कालियसक्तोत्सवधराभिगमनो नाम पंचमसर्गः ५ ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

1176

सत्यः १० पुरु भ्रष्टप्रतिज्ञानालोक्यषांसापंतस्मैप्रदत्तवान् १३ दारुणकठीनं
 चास्यमहादुस्वभविष्यसि एस्मिन्दीवसेराज्ञोधनमादापतस्करः १४
 तत्रैवगत्वाततोचौरेपत्रसाधुसमुत्थितौ ततपश्चावकादुतानूहृष्टभीते
 नचेतस्वसा १५ धनसंस्थातत्रैवसगतः सीघ्रमलक्षितः ततोदुतासमा
 यातायत्रासेसज्जनोचनिक १६ हृष्टनृपधनतत्रवध्वादुतावाणिकस्त
 तो हर्षेणघावमानाश्च ऊर्ध्वनृपसमिपतः १७ तस्करौ द्वौसभानीतौवि
 लावचाज्ञापयप्रभो तेज्ञाततः सीघ्रहठवध्वातुमावुभौ १८ स्थापितौ
 द्वौमहादुर्गोकारागारविचारतः प्रायायास्तत्पदेवस्यनश्रुतकैस्तुर्धोवच १९
 अतः तर्धोर्धनंडाशज्ञागृहितचंद्रकेतुना तत्तद्व्यापञ्चतयार्गहेनार्थ्याचै

१०
 श्रीसम

१६

११७८
 श्रुतौ सौकाचननगरं यौ तस्मादेकवारिक् पुत्रसमादायागतो हि
 तः ६७ इष्टानुसंदरलावणिकपुत्रगुणान्वितं ज्ञातमिबधुमिसार्धप
 रितुष्टेनचेतसा ६८ दत्तवानुसाधुपुत्रापकन्याविधिधानतः ततो
 भाग्यवसेतेनविस्मृतव्रतमं ६९ विवाहसमयेष्यस्त्रिभ
 वत्प्रभु, ततः कालेनमिधतोनिजकर्मविसारद ७० वाणिज्यार्थ
 गतः सीधुमाजात्रासहितोवाणिक रत्नसाररश्मिगत्वासिधुसमिप
 तः ७१ वाणिज्यामकरोसाधुजामात्राश्रीमतासहः तौगतौनगरे
 रम्यगत्वाचंद्रकेतोनुपसच ७२ एतस्मिन्नेककालेनुसत्तनारायण

१६

सत्य०
०८

मेसततिर्भवेत् ६० किंचित्दिवसेतस्य भार्यालिलावतिसति मर्तिपुक्ता
 न दचिंता भगवद्धर्मपरायणा ६१ गर्भरिगाय भवतस्य भार्यासत्य
 प्रसादतः दशमासि गते तस्या पुत्री चैकावभुक्कः ६२ दिनेदिने वर्धते
 सा शुक्ले पक्षे यथासति नाम्ना कलाविति चेत्तितु नामकर्णकृतं ६३ त
 तो लिलावति प्राह स्वाभि नमधुमधुरं वच न करोसि किमर्थं वा पुरा संकल्
 ल्पीतवत्त ६४ विवाहसमये यथाः करिष्यामि वत्तं प्रिये इति भार्यास
 मास्वा स्य जगाम नगरं प्रति ६५ मंत्रपिरत्वा पित्वा इत इत प्रेषयामास
 धर्मवित् विवाहार्थं कन्यापावरं श्रेष्ठं विचारयन् ६६ तेनाज्ञप्त

श्रीराम
०८

१६

तन्निधिनेषत्वं धर्मिते राज्ञो जिह्वोपितं प्रपदहन् राजयो वनयो न्यपदयं न.

तवानिज्यार्थवधनेनेकैपरिहरितै ५४ नावंसंस्थाप्यतेतरेजगामत
तटप्रतिहृष्टाव्रतंकरसम्पकपप्रष्टविनयान्वितः ५५ साधुरुवाच
किमिदं कुरुसेराजन भक्तियुक्तेनचेतसा प्रकाशकुरुततसर्वे श्रोतुमिष्टा
मिसाप्रतं राजावाच एजनक्रियतेसाधोविष्टोरतुलतेजलस व्रतच
स्वजनेसार्धपुत्राधावाप्तिकाम्पया ५७ साधुउवाच ततो नत्वा सुराजान
साधुचमधुरवच सर्वकथयेमराजन व्रतमेतमेतत्करोम्यहं ५८ ममा
पिसत्तति न्नास्ति सत्यमेतत्प्रजाये ततो निवृत्त्यवानिज्यसानदो गृहमाज
त ५९ भार्यामेकपितसर्वव्रतचसंततिप्रद तदाव्रतकरिष्यामि यदा

पुनरिष्टिते शर्वे पधमि तेरा ज्ञां द्यो जिह्वो विषितं प्रपद दत्तं रजयो व नयो न्यत न्यं द्यो

करिष्यामि व्रतमनसि चिंतितं ३० इति संचिंत्य विप्रैः सौरात्रैः निद्रानल
ध्ववान् ततः प्रातः समुत्थाप्य सत्यनारायणव्रतम् ३१ करिष्ये ह च संक
ल्पमिक्षार्थं शमनं द्विजः तस्मिन्नेव दिने विप्रश्च चुरंद्वयमाप्नुयात् ३२
तेनैव वधुभिसार्धं सत्यस्य व्रतमाचरेत् सर्वदुखविनिर्मुक्तं सर्वपैतृसमान्ति
तः ३३ वभूव स विजः श्रेष्ठः व्रतस्यास्य प्रभावतः ततः प्रव्रतिकालं च मा
सि व्रतचरेत् ३४ एव नारायणं देवं व्रतं कृत्वा द्विजोत्तमः सर्वपापविनि
र्मुक्तो दुर्लभमोक्षमाप्नुयात् ३५ व्रतस्य तदा विप्रपृथिव्या सकरिष्यति
तथैव सर्वदुस्वचनराणां च विनश्यति ३६ एव नारायणं नोक्तं नाराय

सत्य०

०७

महात्मने मया तत्कथितं विप्र किमन्यत्कथयामिते ऋषय उवाच ३७
इति श्री दशपुराणे सत्यनाथेन ब्रतहरि विप्रसचारे प्रथमोऽध्यायः तस्माद्विप्रोक्तं
ब्रतं केन पृथिव्या चरितं मुने तत् सर्वं श्रोतुमिक्षामः श्रद्धास्मकं प्रजायते
३८ श्रीसूत उवाच शृणु ध्वं मुनि य सर्वं ब्रतं येन कृतं भूवि एकदा स
द्विजवरे पथा विभव विस्तरे ३९ बंधुभिस्वजने सार्धं ब्रतं कर्तुं समुद्यतः
एतस्मिन्नंतरे कालिका एकता समागताः ४० चन्द्रिका सच संस्था
य विप्रस्य गृहमापयो तस्मात्पापरिपीडात्मा विप्रहृष्टा कृतं ब्रतं ४१ प्रणि
पत्य द्विजं प्राह किमिदं कियते त्वया कथ्यते किं फलमाप्नोति विस्तारादनेन प्र

राम

०७

१६

प्रभो ४२ विपुत्र्यान्व सत्यनारायणस्योदं व्रतं सर्वश्रितं प्रदं तस्य प्रसादो मे
 सर्वधनधान्यादिकं महत् तत्तु तद्भुक्त्वा काव्यकेतातिहर्षित प ॥ ४३ ॥
 पोजलं प्रसादचमुक्तात् नगरं यो ४४ सत्यनारायणं देवचिंतयेन स्थिर
 मानसः काष्णविक्रयतो ग्रामे प्राप्यते चाधपधनं ४५ तेनैव सत्यदेवस्य क
 रिष्ये व्रतमुत्तम इति संचिंत्य मनसः काष्ण कृत्वा तु प्रसक्तं ४६ जगा
 मनगरे रमेधनिनायकसंस्थिति तदिने काष्णमूल्यचद्विगुणं प्राप्नुवान
 सो ४७ जततः प्रसन्नहृदयः सुपक्वकंदलीफलं सर्कशच्छुद्धं च गो
 धूमसचर्चकं ४८ इत्येकत्रयं प्रसादचः गृहीत्वा स गृहं पयो तद

सत्य०
०८

तो वधु नू स मा ह्य च कार वत मुत्तमं ४६ तद्वत्स्य प्रसादे न धन पुत्रा न्वितो
भवेत् इह लोके सुख भुक्ता चा ते सत्य पुरं पयो ५० इति श्री दत्त पुराणे
सत्य नारायण वतं ब्राह्मण काण्डे त्रिसवादे नाम द्वितीयो ध्याप ०२
श्री सत उवाच पुनरग्रे प्रवक्ष्यामि श्रद्धं मुनि सत्तमा तत्र चोल्कापुरे
नाम नृपश्च सीमहामति ५१ जितेन्द्रियः सत्यवादी यो देवा लप प्रति
दिने धनं दत्वा जिज्ञानं संतोषयेत्सुधी ५२ भार्या तस्य प्रमुग्धा च संशो
जवदना सति भद्रशीला सत्यवत सिं धुतिरोत्तुसा ५३ एतस्मिन्
तरे तत्र साधुरेक समागताः लक्षपतिरिति ध्यातो भुवि लोकेषु विश्वे

राम
०८

कृष्णवर्ण १६

११८

२७	१८	२२	३०	३१	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२
५	५	६	६	७	७	७	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८	८
१५	२७	६	२९	३	१५	२५	५	१९	१५	१३	७	३	४	८	१७	२७	८	२१	४	१६	२८	१९	२१	०
३८	१९	१५	२८	१५	१२	५६	१२	४२	५	१३	५९	३८	१३	२८	३६	५९	२०	३४	१३	५४	२१	११	५७	५५
५४	२६	२०	४३	५३	४४	२४	१५	३६	३५	१४	५६	४४	३५	५८	२३	३१	०	१८	१४	३८	५२	०	५७	५४
५१	१	१	१	१	१	०	०	०	१	३	३	२	०	०	०	१	१	१	१	१	१	१	१	०
२६	२८	३३	३४	२८	१६	५६	३८	१९	४५	०	७	६	४	४	५९	१३	२७	३४	३५	३२	२३	८	४	०
२७	१५	२३	२४	०	४७	४८	८	१०	४७	५१	१०	१६	४	२५	५३	२८	५५	२५	३४	४०	५८	५०	२२	३६
८८	१०३	१०५	१०५	१०३	८८	७५	४७	८	३७	५३	१७	१७	१७	६३	३३	८१	१०४	१०७	१०८	१०८	१०५	८८	१०७	३८
११	१०	५०	५३	४२	१	२६	१६	१२	३३	८	८	५४	१	६	५५	३५	३९	२३	२६	९	१८	२४	२४	३
१	१	०	०	०	२	३	७	८	३	८	६	११	०	५	४	२	०	०	०	१	२	३	४	४
३०	०	२२	१८	५२	५	३३	१	४	५	३८	३८	५०	४०	१८	३५	१२	११	४	५	५	२	५५	४३	४३

३१७
१११४

११२०
१११५३

११

११८
११५२

११२८
११५

११४०
११५५

११४५
११२

१६

२५
१६

प्रतिष्ठितं पूर्वं प्रधूमितं राशं हृदये जिह्वोत्थितं वपुर्बहुत ध्वजस्यैव तस्योन्नयनं कृत्यः
नृणां भुक्त्या न दर्शितो नानंदः सुपूजायुजाः ४ ध्यायामंडलं लक्ष्मणा तमं हृष्या किल स्व
यंपयापयता तपत्रेण भजे सा सा ज्योतिर्हितं ५ परिकल्पितं सान्निध्या काले कोले वन्दे
पुंसु यं सुतिमि रथ्या भिरुपतस्थे सरस्वती ६ मनुयुग्मं तिमिमीये भुक्ता वदति राजभिः
तथाप्यनन्यपूर्वे विरुग्मिना सीद्धसुधरा ७ सममेव समाकृतं दूरं द्विरदगा मिनीति
नसिंहस्यैकेनेपेयैः सुखिलं चारि मंडलम् ८ नयविद्धिर्नवेरात्रिसदसं चोपदर्शितं
स्वरिवाभवत्पदं ससिमेन भवदुत्तरं ९ मंदोत्कंठः कृतासेन गुराधिकृतया गुरो
फलेन सहकारस्य पुष्पोदुमं श्वयुजाः १० सहिसर्वस्य लोकस्य युक्तं दंडतपाभनः ११ अदेद
नातिशोतोभानमस्मानि वदति राः १२ पंचानामयि भूतानामुत्कंठं पुष्पं गुराः नवेत
स्मिन्महीपाले सर्वं निवमिवाभवत् १२ यथापद्रुदनाचंद्रः पुतापतपनो यथा तथैव सो
भद्वयोरिजपः कतिरंजनात् १३ कामं करं च विप्रोते विशाले तस्य लोचने ००

१६

मिमंसेदोगतसुलोचनेकांशतयादुरासदः तवैवसंदेशहरादिशांपत्तिप्रणालिलोकेश
 तथ्यविधीयतां ७० तथैतिकामंप्रतिप्रुप्रुवानुरोधोपयाप्रतंमातलिसारथ्यवयोनप
 स्पनातिप्रमनासंदोऽहंमुदक्षिणासूनुंरपिन्यवर्तत ७१ तममपनंदपथेप्रवोदितः प्रजे
 प्ररःशासनहारिणाहरेः परामृशानंदवर्चलेनयाश्लिनातक्षिपमंजंकुलिशिवृणांकिं
 ७२ इतिक्षितीशानक्षतिनवांधिकांमहाकुतूनांमहत्तीपशासनः समाकुरुदुदिरमापु
 षःक्षपेत्तत्तेनसोपानपरंयराभिव ७३ प्रथसविषयव्यावृत्तात्मापथाविसूनवेनैवपति
 ककुदंदत्वायूनसितांतपवरांमुनिवनतरुषायादेव्याः तपासहंशिप्रियेजलितव
 यसांमित्राकूणाभिदंदिकुलवृत्तम् ७४ इति श्रीरघुवशेमहाकाव्येकविकालिदा
 सवृत्तोरघुव्यतवराजिनामत्तरीपःसर्गः ३ सरज्जगुसुगादितंप्रतिदद्याधिकं
 वमौदिनंतिहिंतिंतिजसवित्रेवदतासनम् १ यरुशसंयिदलीपंचतंवेप्रुप्रुवया
 प्रभुराशुमुदतनारावेहृदिश्लमिवापि तमंरदिलीयानंतरंराजैतंतिशम्

२४

२५

रुक्मराणी विद्यभीमदशनेः वभ्रवयुद्धं तमुत्तं जये विष्णो रधो मुखे रुद्धं मुखे प्रपुष्पिः ६२
अतिपुवं धप्रदिता सुवृष्टि मिस्तया प्रवदुपसहस्य तेजसः प्राणा कति लोपि तु न वास
हः सतप्रमुत्तं वृष्टि मिवादि रं बुद्धः ६२ तत्तपकोष्टं हरि चंदनो किं ते प्रमथ्य मां मां र्वा वधी
रनादि नै रधः प्राणा कोटं मुखे नय त्रिणा शरान न ज्वा मलुना द्विडे जसः ६३ संचाप
मुखं जं विवृ धं मत्सरः प्रणा प्राणा य प्रवल स विवृ धः महे ६४ पदं यदरो परो वितो सु
रुक्मामंडलं मसु मादे ६४ १ घुर्भं शं वत्स सिते न तापितः वपात भ्रमो सह से नि का
मे मे व मात्रा देव धूय त द व्याथां सहो द्यितः से त्रिक हर्ष नि प्रने ६५ तथा पि प्रास वा नार
निष्टं रे विप दभा वे नै रसं स तस्यु मः तु तो य वि पी ति शये न तृ त्र ह प्र द हे स र्व त्र गु रौ नि
धाय ते ६६ प्रसदा मदि धि चितार वत्तया ममे त दने न विषो कु मा पु धं प्रवे हि मां पी त म
ते तुरंग मा दूरं ह्यणी चे ति त मा ह वा स वः ६७ ते ते नि बं द्या द स मुग्ध नि रु तं सु व र्ण पुं ख धु ति
दं जि तां गु ति न रे दु स् नृ प्र ति संह र त्रि सु पि यं ध प स व द र्श रे प्र रं ६८ सु मा य म अं प दि म न्य
सं प्र मो त त स म य वि धि नै व क ति अ ज सु दी द्या प्र य तः स मे गुरुः कु तो र शो वे ता क ले न पु न तं द प थ वि व तां त

२५

सविस्मयः पुत्रः मेव पुत्रिः कः पुत्रं ५१ यदा स्य राजन्य कुमारं ततः पशं सु
रत्नं परतो वशो धनैः जगत्प्रकाशं तदेव मित्रं यथाभवदुरु तेषां पुत्रं ममो सुतः ५२
हरिर्धनैः कः पुरुषोत्तमः स्मृते महेष्ट्वरं स्मं वक्तुं एव नो वरः तथा विदुषां सुनयः शतक
तुं द्वितीया गामी न किं ह्यराधनः ५३ पुत्रोपमं प्रकपिलानुकारिणा विदुस्तु स्य मराप
हारितः ५४ पुत्रं पुत्रं नतवां त्रमा कथाः पदं पदं सगरस्य संतरेः ५५ ततः पुत्रं स्या पमयः
पुत्रं दत्तं पुत्रं माये तु स्य रक्षितं महारण्यं संयदि जर्बं च तेन खलु त्रिभुवनं कृतिमया ५६
संवेव मुक्तं न घबं तं मुमुवः कश्चिमाणाः तपारं शतशतं पुत्रिष्टुली विविशेष शोभिना वपुषु
प्रकर्षे स विदुषो ज्ञेयः ५७ रघोरव एव ममेन पुत्रिणा हृदि बलेन त्रिभिर्दय्य मर्षणः नवां बुद्धि
कमृ कर्तुं लं धने धनुष्य माघं समध स मार्गणं ५८ द्वितीयं सुतो सतह दुजोतं पुदिष्य भीमा
सुरेशो गिरी दितः पदावका नास्यादिन पूर्वमाप्नुजः कुतुरुते नैव मनुष्य शो गिरी ५९ हरेः क
विमि कुमारं विजयं सुरदिपस्य लन कर्कशं लौ भुजे शचीपत्रविशेषं कान्तं तस्य भुजं
हं त्रिविधानं साधकं ६० महारघो नमः पूरयत्प्रसादा शरं साशकस्य महाराजिध्वनं च कोप
तस्मै स भूशं सुरजिपः प्रसह केशव वरोपरा दिव धरतपोरुपातस्थित सिद्धिनी कंग

रघु
२४

वनेनमैवयेनेहतरंजमीकसेधेनानिशमितिबचसमीरितंमुदंपरभापदिलीष
 खेदनः ४४ तरंजानिसंदजलेनलोचनेपुमृज्यपुलेनपुयस्कृतःसुतुःश्रुतिदि
 येस्यपुयपनःश्रुतिवभूवभावेदुदिलीषनंदनः ४५ तरंरुवतःपर्वतपदशत
 नंददशीवन्नरेदेवसैनवःपुनःपुनःसूतानिषिद्रुचापलंहरंतमखेरथरमि
 तंपुतं ४६ शोतेसमक्षामानिमेवहृतिभिर्हृतिविदित्वाहंमिप्रोवाजिमिःगुवो
 चदेनंगजनस्यशारधुःसरेगाधीरेखाविर्वर्तयान्निव ४७ मखंशभभुतंपुयमिममि
 विमिस्त्रमेवदेवेदुदिलीषनिगद्यसंगुजसुद्यत्पुयतस्यमदुरोःक्रियाविद्यातार्पक
 चंपुतर्तसे ४८ त्रिलोकनायेनसतांमखदेवःत्वयतिषाम्यानिनुदिव्यवत्तुषासचेत्स
 वंकर्मसुधर्मचारिणांत्वमंतरायीभावसिच्यतेविधि ४९ तदंगमजुंमघवन
 महाहोतोरमुंतुरंगंप्रतिमोक्तुमहसिपथःश्रुतेर्दृश्वितारद्विष्टराःमलीमसामाद
 दलेनपदनिधं ५० इतिपुगलंरघुणासमीरितंबवोत्रिशम्याधिपतिर्दिवोकसाविर्वर्तयामासरणं

२४

तमोपहंत दत्तसुताश्वावभुः ३६ पुवायुगवा यत्तवाहं रंशलः कपाटवत्पाः यद्विहकंधः
 वपुपुकर्षाट जयदुहं रघुसथा विनीचै विनया ददृशत्तः ३७ ततः पुजानां चिदमात्मन
 धतां नितां तगुवी लघुपिष्यताधुरं तिसर्गसंस्कारविनीत इत्यसौ नवेरावर्त्तु पुवरा
 जशहभाक ३८ नरेन्द्रा प्रलयितनादनंतरं तदा स्पदं श्रीपुवराजसंज्ञितं पुगधदेशं
 मनुष्यामिला विरलिनवावत्तारं कमलादिबोत्पलं उद्विभावसुः सारधिनेववापुताघनं व्य
 पायेन गमहि मात्रिबभूवतेनातिरयं सुदुस्सहः कदपुमेदेन केरुव्याधिर्वः ४० निपुज
 तं ह्यमनुसुं धारं ह्यो धनुर्धरा जसुतेरनुदुतं प्रहयामिके नशत कृतुवमः शतं कृतुमपविष्
 मयि सः ४१ ततः पुनरुते नमस्कोपयजनां सुखं मृष्टमजर्जलं पुनः धनुर्धरा मयि सः ४२ वरत्त
 जहार शकुं किल गूढविग्रहः ४३ विद्यालुप्युत्तिविसितं कुमारस्यैव सपदि स्थितं वै सतं
 वायुष्टो नु प्रयदृष्टया गता प्रतप्रभावा रंशे च नंदनी ४३ सेदां वुनी मार्जयपुत्रो

रवः

४३

सदृशं मव नं घा बांगुली अभूज नभः पुरिण क त शिद यया यितु मुदं तेन त ताने सो भर्कः २८
तमं कमा नु प्य शरीर यो गजे सुखे निव चं मिवा मृतं च विधेयां तसं मी लित लो ज्ञो व
म विप्र शतं तस्य र सज्ज तं यो २९ मं स चो न परा ध्य ज्ञाना स्थिते र मे ता मि ने मं त म
न म म ति भि ये नं गुणा गु व र्ति ना प न्तिः य ज्ञा ना मि व स र्ज मा मनः ३० स व त च अ ल का
क य द कै र म त पु रैः स व यो मि र न्ति तः लि ये र य था ब हू ह लो न बा दू यं न दी मु र वे ने व स मु द
म वि प्र श त ३१ यो य नी तं वि धि व ह्नि प मि तो वि ति न्यु र नं गु र वो गु रु प यं ३२ वं धा प त्ता
अ व भू व र म किं क्रि या हि व लु प हि तां प सी द ति ३२ धि यः स म गेः स गु रो रु रा र धीः
कु मा व र स अ त र र्णो द म त तार वि द्या प वः मा त्रि पा ति मि दि षो हा रि दि र्हा जा रा म
मि वे अ रः ३३ तै स मे ध्या प रि धा प ते र वी म शि द क ता स्त पि त र व मं र वि त्ते न के व
ले त दू र रे क पा र्थि वः दि हा व भू दे क प मे र्हु ते वि सः ३४ म हा द त्तं व त स तः स्य रा त्रि ४३
व हि वे र्हा भ वं क ल मः अ प नि व र पुः रु मा द्यो व न मि न शै रा वः पु यो व गं पी र्य म ते ह रं व पुः ३५
अ प्र था स्यो जो दा त वि धे र नं त रं वि वा ह दी द्यो त्रि र व र्त्त य दू रं न रे द क मा स म ना प्य स त्प ति

४३

भूवचात्मनि २० सजातकर्मण्यखिले तपस्विना तयो वना देसपुरोधसा कतेदिनीपसनु
 मणि राकरोदुवः प्रयुक्तसंस्कारद्विवाधिकं वमौ २१ सुखजवा मंगलतूर्य निस्वनोः
 प्रमोद नये सहचारयोषितो न केवलं सद्यः निमाग धिपेक्षे वणिजं तदिवो कसामपि २२
 नैसं जहसस्य न भूवद्विचुर्दिसर्जयेदुं सुतं जन्म हवितः क्रूणाभिधाना स्वयमेव केवलं
 तदपितृणां मुमुक्षे संवधनात् २३ अतस्तथा पादपं मं तं मर्मकस्तथा परेषां पुधि वैतिगर्धि
 वः अवेत्यधा जो म नार्थ मर्थवित्तव कारनाम्नार पुमा असंभवं २४ पितुः प्रयत्नात्सम
 ग्रसं पदः शुभैः शरीरावयवैदिने दिने पुयो वृद्धिं हरिवदी धि ते रनु पुवेशादि वा लुचंदु
 मः २५ उमा लुचंदु को शरजमना यथा विधा तयं ते न शची पुरंदरो तथानृपः स विमुते न मा
 गधीने नः पुंसस्सदृशे न समौ २६ एवैजना मो विवभाव बंधनं व भूवयं सुमधत्स्य राज्ये विम
 क्तमण्यक सुतेन तं नयोः परस्परं यो परि नय ह्येत २७ उवाच धामा पुष्पमो दि तं वचोपयो

०२५०

१२

सदृशो व्यथ तसः सुदेन्दु मा जे म त ग म जे म त य त म क्ता स न या ग हा ग तः तेषो प वा स
न लिखि र स र स वी न नं ट पा रि यु र ने ज वा ट पः २३ कु मार म ता कु श ले रा धि वि ते वि द्या मि श रे
र य ग म न स नि प तिः पु ती तः पु रि वे मु र्ति वि यो द द री का ले दि व म न्ति ता नि व १४ गु र्ति
तः य च मि स न स ज ये र स र गे र वि त भा ग प सं प दे य स त पु त्रं स म ये श की स मा त्रि सा ध
१५ ना रा कि रि वं म त वं दि शः पु से दु र्म रु त्तो व रुः सु खा पु द ति रा धि वि द स म न्ति रा द दे
व भ व स र्चं शु भ श मि त्त ता गं भु वा हि ला का भु द या य त दृ शं १६ पु रि हु श यो परि तो
वि सा रि ता सु ज म न स र्चं मे जे न ते ज सा नि शी ष दी पाः सह सा ह च ति खो व भू व रा
ले य य म य ता इ व १७ न ना य म हं त च रा य सं शि ते कु मार ज मा म त्त सं मि ता त
० पु दे य मा सी च य मे व भू प तेः श रि पु नं द य म मे च म रे १८ नि वा त य य ति मि ते
व लु वा न य स का ता पि व तः सु ता न नं मे हो द धे पू र्णं दु द री ना तं गुरुः पु ह र्चः पु न

राम

१२

विधेमनां वं न्यरसनि लेख्यसां नमो ह्रियां सति किं विदधितं स्पहा वती वसु
 केयुमागधी इति स्मप्यत्यनुबेलमादृतः प्रिया सखी रुतर कोश लेख्यः १३ वेत्य
 सां देह ददुःखशीलतां देववैतदपश्यदा हतं न ही एमस्यो सिद्धिर्ते विभूयते रभू
 दनासां धूमधिवन्धनः कुमेरा निसीयं च द्वाह दवायां प्रचीयमाना वयवा
 राजसापु रय्यपगमादनं तरे लते वसत दमनो जपलवा निधानगभीमि
 वसगसं वसंधीमी मिवाभ्यंतरली नवावकां नदी मिवांतः संलिलां सरस्वती नपः स
 जमं हि वीममयत १० दिने युगधत्यसुध कपां दुरंत दीपमाप्ता ममुखं सरदयं तर
 प्रकाशं वली दयोः सजाय्यो यं कोजकोशयोः प्रियं ११ प्रियानुरं स्पमनः
 समुत्तः भुजार्जितानां चटिजं संपदां मथा कुमं पुंसवरादिका क्रियाः प्रुतं प्रधीः

२० वं

२१

जो हि निष्ठु त मे एवं नरवति क ल भ त्ते ज न्म का ध त रा सी सु स भि र भि नि वि ष्टे लोक
 पा ल नु भा वे ११ इ ति श्री रघु ने श मे हा का म कालि कृतो ने द ने व र पु द नो ना र
 द्वि ती य से गे २ अ पु र्य शि तं भ क्तु र्दु र्ग म् य ता द ये स खी ज नो द्वी द रा को मु द र खं ति
 दा ने म त्वा क्तु ल स्य सं कृ तः सु द त्ति ता द्यो ह द ल त रां द यो १ श र र सा दा द स म ग्र भ
 य रा मु खे न स ल स त लो धू पां दु ना त नु पु का शे न वि चे य ता र का पु मा त क ल्या श
 शि ने व श र र स्य सु खे न सी के त क य त्र पां दु ना क्तु शं ग ष्टिः परि मे य म् व र रा स्थि
 ता ल्य ता रां क र तां ह नं ड लां वि भा त क ल्यां र ज नी व डं व य त ३ त ते वि शं व ल्यु
 र न म्प सं त ते त मे नो र थं कि चि दि नो द यो न्मु खं पु न्य सौ हा र्द र स स्य दो ह दं पि पा
 पुं वे दे पु क्ति पि पं व द ४ त दा न नं म् स र भि ति त श्च र ह सु व्रा घा य नं त
 वि मा द यो क री व स ते ह द ते य यो मु वं प्रु ति व यो पे व व न रा जि प ल ल म्प
 दि वं म ह त्प नि न्मो ह्य त भु वं दि गं त वि शं र र यो हि न त्पु तः अ तो मि ला वे प्र य मं त था

राम

२१

शशं सर्वाचा पुनरुक्तयेव ६८ संनंदनी सयमानं दितामास हस्तलो वस्त निपीत
 शेषं यपोवसिष्टे नक्तो नुक्तः अदं यशो मूर्त्तिमिवो सितम् ६९ प्रा तर्प्यो क्तवत्त
 पादरागं तं पुस्थानि वं ससा यनं पुपुज्यतो दंपती सांप्रति राजधानी पुस्था पयामास
 वशीव सिष्टः ७० पुद्विणी कृत्य हतं हुता शंत तं सुहिता रं मरुंधली च धिनुं स
 वत्सा च नृपः पुतस्थं सनं जलोदय तरं प्रभावः ७१ ओ आ भिराम ध्वनि तारये
 न स धर्म यही संहि तं सहि सुः पय वपा दनु घात सुखेन मार्गं सिने वरुत्तिनि
 माहि मनोरथे न ७२ ततो नुक्तं मदर्शनं पुजा पुजार्थं वृत्त कर्त्ति तं गिनि जैः पपुस्त
 पि मवा पुवर्त्ति न बोदपं नाथ मिने क्षीनां ७३ पुरं ददप्तिः पुरं ददप्तिः कं पु
 नि पुवर्त्ति न भि नं घुमानः भुजं भुजं जे दं समान सारं भूयः सुभं मे धु रमा से सं
 ७४ दं दं सभु सं जलना स्य ता पं जे धं यमा वि अ वरा च्छा वे तं सत् स्थिति रमजना
 ईना थि मा दयरा जः क्रियते शरि ७५ अथ जय न सभु सं जे ता रं मे रिवो सुर स रं दिवो

२४

१०

मयो द्रौव्यपरिचिन्तेनोसि क्रविपुमो न विनोतते पप्रभुः पदंती किमु ता न्यहि स्रो ६२
भक्त्या गुहेन मय नु कं पया च प्रीति मिते भूतं वरं हृषीकेश न के वला नो पयसं इति
मवे हि मां का मधुघां प्रसन्नो ६३ ततः समानीय समा नितायी हसो हस हस्त उज्ज्वली
रशब्दः वंश स्फुरति मन्तं त कीर्ति सुदृष्टिणा यो त न पं य वे ६४ संज्ञान कामाय तया
हि का वंश ज्ञेयुति प्रचय पयस्विनी सा दधू पयः पञ्चपुटे मदीयं पुत्रो वभुं के तित
मादिदेशं ध्रुवस्य होमार्थ विधे प्रशब्दं गुरोरनुज्ञा मधिगम्य मातः ओधस्य मि
ष्टुमि त बो य मो तं य हं प्रभु र्यदि वरं दि ता पाः ६६ हस्तं हिते शान वसि ष्ठे नुर्विज्ञा
वितायी त ता व भवत दन्वि तो देय व ता व कहेः प्रताप या वा प्रममं प्रमेरा ६७
त सा य स त्रे दु मुखः प्रसादं गुरु नृ पारां गुरवे निवेद्य प्रहर्ष चिद्रु नुमितं प्रियो जे ६८

शि ५०

१०

कथं नु श क्यो मु न यो म ह र्ये वि आ ल ना द न्य व य सि नी नां इ मा म तू नां सु र भे र्ये इ त्ये
ज सा त्पु ह नं त यो स्यां क य म वा न यो दे प र वा न वे नि म हा नृ हि प त्नां स्र वं दे व द र्ये स्या तं
नि यो क्तु र्प द श क्य म ग्रे वि ना स्य र त्यं स र्य म त ते न ५६ कि म यो हि स्य स्र वं च न म तो हं प शः
श री रे भ व मे द य लः ए कं त वि ध्वं सि यु म दि धा नां पि दे व न स्या त्व लु भो के पु ५७ सं व
ध मा भा व णा र्थ मा हुः तै तः स नो सं ग न यो र्वा नां ते त दे त ना या नु ग ना हं सि त्वं सं व धि ना
मे प ण यं वि हं मुं यं त यो ति गा मु क्त र्वा त दी ली पः स र्यः पु ति हं भ वि मु क्त वा हुः स न्य स
श स्ये ह र्ये स्ये द द मु पा म य सिं डु मि वा मि व स्य ५८ त स्मि न्द र्ये पाल पि तः प्र जा ना मु
स र्यं चः सि हं नि वा त मु गं अ थो मु र क्तः न यि प य त्व हृः प या त वि द्या ध र्य स र्यो ह
स र्य उ ति ह र्ये स्य म ता य मा नं व चो नेश यो स्या त मु श्रि तः स न्द द र्ये र ज ज न
नी मि र स्यां ग म र्य तः प स र्यि र्यां न स र्यं च वि स्मि तं धे नु र्वा व सा धो मा पां

रघु

६

उपल्यस्यदेतोर्वहदातुमिधनं विचारयते युतिभासिमितं ४९ भूतानुकंयातवस्व
 दिव्यं गौरिका भवेत्स्वस्ति मतीत्वं तं जीवन्मुनेः शम्भुदेवपुत्रेभ्यः पूजा पुजा नायपिते
 वयासि ४८ दुष्टौ कथेनोरयराधदंडाद्विहः कृशानुप्रमादि भविष्यकोस्यमपुंभं व
 ताविनेतुंगाः वेदशाः स्यात्तथा धीरधीः धृष्टतदुहकल्याणपरं पराणां भोक्तारमूर्जस्व
 लमात्महेतुं सहीनं व्यर्शनं मात्रमिह मृदं हिराज्यं पटमैदं मादुः ५० एतावदुक्तुमि
 रतेमं गेदेयुतिस्त्वेतात्मा गुहागंत नाशालो ब्रह्मोपि दितियात्तमुच्यैः प्रीत्या तमेवा
 र्थमभाष्टैव पूरनिशान्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच धेन्वा तदध्यासि
 तकतराव्यामाराः सुतसौ दयालु ५२ वतात्किल त्रायत इत्युदगः दत्तस्य शोढा भुवनेषु
 ६ः राज्ञेन किंचिद्विपरित त्वेते प्राणैः रूपक्रोश मलीमसैर्विधुः सेवंस्व देहाव्यगानि क्र
 यणान्याव्यामपामो वधितुं भवतः न पारणास्मादिह ता तवेवं भवेदलु प्रभुमुने किं ५४

शिव०

६

37

1202

परमेश्वरेशोऽवस्थितोऽशिशि तपारणो मे सुरदिव्योऽदु मसौ सुधैव उरु संतं निवर्तसवे
हायलज्जो गुरो भवान् दर्शिते शि श्य भक्तिः शस्ये रा र तं पद श क्त्वर दानं त श्य शः शस्य भक्तो
चिरातोति ४० इति पु ग लं पुरुषा धिरा जो म गा धिरा ज स्य वं तो नि श म्य प त्या ह ता सौ गि
रि प्रा पु भा वा ठा म न्य व ज्ञा शि शि ली च कार ४१ प स्य वी चै न मि यु पु को जे ल स्य वं सं जे वि त्त य
पु प लः जं ही कृ तं स्य वं क वी वि ते ने व जं मु मु त्या नि व व र ज्ञा शि शि ली च कार ४२ सं रु द्ध वे ष्ट सु म जं
दू का मं हा स्य वं क वी च कार ४३ ज्यु त्त र्ज तं पा रा भ तं हि वे द स र्वे भ वा न् भा व म ज्ञे मि
धा ये ४३ मा न्यः सं मे ष्टा व र जं ग मा नां सर्ग स्थि ति प त्य व हार हे तः गुरो र पी दं ध न
मा हि तं जि र्ने श्च सु रं स्ता तं ५ नु ये ह रणी यं ४४ सं त्वं म दो पे न श री र वृ त्ति दे ह न नि
र्ध यितुं प्र सी द दि ना व सा नो लं क वा ल वं तो वि मु च्य तां धि नु रि तं म ह र्ष ४५
अ र्था ध की रं जि गि रा दू रा गां दं ष्टः स पृ थ्वी श क ला नि कु र्व न् भ य स भ तं श र पा ष्ठ
वं तं किं चि द्दि ह स्यो र्थ प ति व भा व ४६ ह वा तं प त्ते ज ग तः पु म्भू तं न वं ध य कां त मि दे व पु

٥

राम०

नुसंविवेशसुत्रोत्थितां प्रात्तरनूदतिष्टुन २५ इत्यंबुत्तं पालयत्तः पुजार्थं समं महि
 व्यामहनीयकीर्त्तः स पद्मतीयुस्त्रिगुणानित्तस्य दिनानि दोनोद्गरणो नित्तस्य २५ गु
 न्ययुरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमानो मुनिहोमधेनुः जंगापुयात्तां तविरूढशब्दं
 जोरीगुरोर्गहूरमाविवेश २६ सादुःपुधर्मा मनसोपि हिंसेरित्यदिष्टो मापुहिंते
 हरो न उपलक्षितो भुज्यत नो नये सा पुसद्यसिंहः किल तौ च कर्ष २७ तदीयमा
 कुंदित्तमार्त्तसो धोर्जुहानि वदुपतिशद्वदीर्घं रस्मिष्विवादायेन गेद्रसत्ता निवर्त्तया
 मा स न यसा दृष्टिः २८ स पाटलायां गवित्तस्थिवां संधनुर्धरः केसरिगोददरी
 उपधित्यकाया मि र धातुं मया लो धुं दु मे सानुमत्तः पुकुलं २९ ततो मुरोदस्य
 म्गेद्रगां मीधधापवधास्य शरं शररायः जाता भिषंगो नृपतिनिषंगो दुहर्त्त
 मेत्यपुसभोदुतो रिः ३० कामेतरस्य कंरुः पुरुर्त्तुर्नरवप्रभाभूषितकंकवर्त्त

पल्लवो भः संवत् १००० अनीली निविर्ग ता निवरा को प्रथम निविर्ग ता देव जालि

० रघु०

१७

१६ सपत्न्यलो तीरा वराह यूथान्या वा सवृक्षे मुखवर्हि रानि ययो मजा ध्या सि
 न शा इला निष्पामा यमाना निवना निपश्यन् ^{ग्रापीन भारो दूहना प्रयत्ना द्रुष्टि} ^{प्रसन्न च मन}
 गुरुत्वा द्वयुयो नरेन्द्र उभावलं चक्रतुरं चित्ताभ्यां तयो वना द्वि त्रि पथं गत्ताभ्यां १८
^{रति प्रसन्न ननु तस्य} ^{गुप्ता तपो विरे} ^{दिलीप} ^{पुत्रे धर्म} ^{सुदक्षिणा} ^{प्रयात्ने कन्या नयु बने भ}
 वसिष्ठ धने नरेन्द्रु पापे न तमावर्त्तमाने वनिता वना तात्त पयो नि मेया ल सपत्न्य ^{साधे नु सं दे ने हं यो}
 पंक्तिरुयो वि ताभ्या मिर्वा लोचनाभ्यां १८ पुरस्कृता वरुनि यार्थि वेन पत्तु द्रुता पर्विवध ^{पत्तो म ह्य दिन तयो}
 मेष ल्पा तदं तरे र्क्ष विर राज धेनुर्दिन तपो मध्य गते व सं धी २० पुदक्षि री कृत्य पयसि ^{दिन म जे म ध्य गता सं}
 नीतां सुदक्षि री सा त तपा न दसा प्रणम्य चानर्त्त विशाल मस्याः शृंगो तरे ह्य र मिवा र्थ सि ^{ध्या व निर राज}
 द्वेः २१ वत्सोत्सु का वि स्ति मि ता स पर्या प्रत्य गृही स्मि ति न नंद त्तु सौ भ त्तो प प ने धु हित
 द्विधा नां प्रसा दन्नि हा नि पुरः फलानि २२ यु रोः स दार स्य नि व डो पा दो समा प्य सा ^{शिव०}
 ध्यं च वि धि दि ली पः दो हा व सा ने पु न रे र्दे जं धी मे जे भु जो द्वि त्र रि पु र्नि व र्सा
 २३ तां मं भ ति क न्य सु व लि प दी पा म न्वा स्ये गो ता गृ ही री स हा पः क्र मे रा सु सा म

शिव०
७

लोपदेश्यदुरुहो मध्येनोर्वन्यान्वितेष्टानिबंदय सत्त्वान् ८ विस्तृष्टपाश्रीनुचरस्य
तस्य पाश्र्वदुमाः पासभत्तासमस्य उदीरया मासुरिदो नमरा नामालोकशद्वयसां विरा
वैः ८ मरुत्ययुक्ताश्रुमरुत्सह्यो भते मध्या मारादभिवर्तमानं प्रावा किरन्वा ललाताः प
सूने रश्चारलाजैरिव पोरकन्याः १० धनुर्भूतो प्यस्य दया दुर्भाव मारयात्त मंत करशो
विशंकैः विलोकयंत्यो वपुरा पुरद्वं प्रका म विसार फलं हरिशपः १२ स कीचकै मीरुत्त
पूर्ण रंध्रैः कूजद्विरापादि तवं प्राकृत्यं शुश्राव कुं जेयु पशस्व मुखै रुदीय मानं वन
देवताभिः १२ कृत्स्नसुखारे र्जिरि निर्जगा मनो कुहा कं पित्तपुष्प गंधिः तमा तपलां त
मना तपत्रं माच्छरपूतं एव नः सिधेवे १३ शशाम हृष्टा विविना दवाजिरासी द्वि
शोखा फलपुष्प वृद्धिः उने न सत्वे अधिको ववाधे तस्मिन् वनं गोपरिगा हमाने
१४ संचारपूतानि दिगं तरा शि कृत्वा दिनां ते निलयाय गंतुं पचक्रमेव सव
सगात्ता मापू मापत्तंगस्य मुने प्रधेनः १५ तां देवतापि त्रतिथि कृपायी मन्त्र
ज्योयो मध्यमलोकपालः वभौ च सत्ति न सत्तां मते न प्रदेर साक्षान् विधि नो ययना

मानावस्थामनुतात्रकु

२४०
०५

गोपयन्तः कृतानां तेषां धनं स तेन पुत्रवत्ता लाभात्
 गवया सुद चिदाया चिदाहिते स्त्री कारिते गंध मा ह्येवा तां १
 रघु द
 त्रे प्रोयेना दत्त २
 पूर्वपीता प्रोयति
 नोदोवते ३
 धेनुं मुखे मु मोच १ तस्याध्वरु रन्या संपवित्रं पा सुमया सुला नांधु रि कीर्त्तनी वा मार्ज मनुष्ये
 अरध मपत्नी प्रते रि वार्धं यमृति रन्वगधत्त निवर्त्य राजा दधि तां दया लु सां शो
 र मेयी सुरभि र्यशोभिः पयो धरी भूत चतुः समुद्रां जुगो पगो रूप धरा मि वी ३
 पुता यत्ते नानु च ररा धे नो न्यवे धि शो यो य नुपा दिवर्गः न चा न्यत्त सस्य श ४
 र रत्ना स्वकी र्ध गु सा हिम नो पु सृ तिः ह ५ प्रा स्वा दव दिक् व ले सु रा नां कं
 दुप नैर्दश निवार रा प्र प्र व्या ह त स्वे रज तेः स त स्याः समा द समा रा ध न त
 य रो भू त प स्थितः स्थितः शुक्ल ब्र लितः पु या तां निषे दुषी मा स न बंध धी रः
 जे ला भि लायी जल मा द दानां धा ये व तां भू प ति रन्व गध त्त स न्य स चि द्वा म चि
 राज्य लक्ष्मी ते जो वि शो वा नु मि तां द धा नः ७ प्रा सी द ना वि द्वा त्त दान रा जि त्त म द
 व स्य ई वा द्ये दः ९ ल ता प त्त नो दू धि तेः स के शो र धि ज्य ध न्वा वि च चार द्वा वं
 व ते वि च चारि त्त म
 देश को ल च त्त म
 ल ता नां व स्यी नां पु ता ने कु टिलि त्त नु
 म धि ता गु धि ता ये के शा हो
 अ धि ज्यं अ यो मि त्त मो वी र्ध नु व स्या ता पी ज्य ध का त्त
 धे नु ज ल प्रा द रा नां र ही ती य ज्य प प्र द्वा ज्ज ला भि ला ४

भुव्याह त्त म यति
 ह वा नि यत्ते धा व
 त्नी ग ति य स्या त्त
 निष स्ता उ य वि वा
 मि त्त यी का द व धा
 या द व य शा धा या
 प्रा रि त्त म न्य ज धा
 नू क थं ज्य न्य ज धा त्त म
 किं भू ता रा जा के
 शेरु प ल दित्त
 स हि पें द ग ज
 इ व ज्यो सि त्त
 व ते वि च चारि त्त म
 देश को ल च त्त म
 ल ता नां व स्यी नां पु ता ने कु टिलि त्त नु

स्थितायां स्थानमाचरेः निवस्य यां निखीदा स्यादीतां भस्मिन् विवरयः ६० वधू भक्ति
 मती चैनामर्चितामातयो बनात्पुया तौ प्रातरन्वेतुमायं पुतुहुजेदविर्द १ इत्यापुस
 दादस्य स्तं परिधयीपरो भवेज्जुविद्यमस्तुते भूयाः यिने वधू रिपुविशो ६२ तथेति
 पुतिजग्रादं पीतिमान्मय रिगृहः ज्जुदेशं देशकालजः शिष्यः शासितं सनतः ६३
 ज्जुपुपुदुषिदोषज्ञः संवेशाय विष्णायति सरनुः सन्तुवाकं स्तुय विमसज्जी
 जितप्रिये ६४ सत्यामपितपः सिद्धो नियमोपेज्जया मुनिकल्पवि कल्पपासा
 सेवनामिसासं विधां ६५ निर्दिष्टां कुलवतिना सपर्रां शालामध्यास
 पुपतपरिग्रहं द्वितीयः तद्विषयाधाय न निवेदिता वप्रा नो संविषः ६६
 शशयने निशानि जायते ६७ इति श्रीरुपुवंशो महाकाव्ये श्रीकाल
 कृतौ वसिकाप्रमगमनोत्तामपुपमः सर्गलिखिते शिवदीयालौ

२४०

०५

विवेदीर्घसत्रं सप्तविंशतीं प्रचेतसः भुजंगविहितकुर्यात् यातालं मधिति यति ८० सत्वं
 मेकां तशं सप्तमदीयौ वृत्तमातसं आरधय सपत्नीकः सांवां कामं विधास्यति ८१ इति
 वादिनस्य वास्यहोतुराहुति साधनं आनिघानं दिनी नाम धेनु रावते ते वनात् ८२ लला
 टोदयमाभुनं पल्लवस्त्रिधया दत्त्वा विभ्रती स्वतरो मां कं सं धो वशशितं वनं ८३ ता
 मां लालाटजां राजी विभ्रती साशितं तरो सं धा शानि पदे नै व व्यति मिन्नादि मां शुना ८४
 भुवको सेन कुंडो धी मे ध्ये ना व भृता इषि पस्त वे ना भि व र्धे ती वत्सालो कप वति
 नाट्य रजच्छतौ सुरोद्धूतैः स्पृष्टा द्विर्गात्रमंति कार तीर्था भिये कजां शुद्धिमाद
 धा ना मदीपतेः ददतां पुराण दर्शनां दृष्ट्वा निमित्तज्ञः तपो ति धि या ज्व मां शं सिता वं
 ध्य पार्थ नं पुन र बुवीत् ८५ अदूर वती नं सिद्धिं राज न वि ग रा या त न उप स्थिते
 यं कल्पा रणी नामी किं तित रा व य त् ८६ वन्य वति रिमं प्राप्सवा ता नु ग म ने न गं
 विद्या ब्रह्मभ्यसने ने व त्र सा द यितु म ह सी ८७ प स्थि ता यां प ग्ति षे थाः १००००००

५

वाहिनं विनेतमी कथं पश्यन्नेदं यत्ते सिकं स्वयं मित्रं सिरा हं ध्यामा अमर्योदयं १ अस्य
 पीडं भगवन्तरामस्य मवेहि मे असं तुंद सिवा लानं नववदस्य दंतिनः १२ तस्माद्यथा
 विमुच्ये हं संविधातु तथा हं सिद्धा कुरां दूरापर्थं तदधीनां हि सिद्धयं १३ इति विना
 पितो राज्ञा ध्यातु सिमितं चतः क्षरामात्रं मयि स्तस्यो सुसमीनं इव हृदं १४ सो पश्यत्य
 राधा नेन संतुष्टं भकारं भाविता मां भुवो भर्तुं येषां पुत्रं बोधयत् १५ पुरा प्रा
 क्रमुपस्थाय तवो बी प्रतियास्यतः ज्ञासीत् कल्पतरुधरायामाश्रितं सुरभिपथि १६
 इमां देवीं मृतुं सोतां स्मृत्वा सपदि सत्वरः पुदक्षरा क्रियाति तस्मात् कोपमजीजनः १७
 उपवजानासि मां यस्माद तस्तेन भविष्यति मत्पुत्रं मजाराध्य पुजेति त्वां शरणं १८
 संप्राप्यो नित्यं राजन् च सा रथीनां प्रतनयत्वा काशं गंगायां सोतं सुहृदमदिगजे १९
 इति तं तदवज्ञानात् हि हिंसा गलमात्मनं प्रतिवध्याति हिंसा यं ह्यपूजो व्यसि क्रमेण २०

ख
४

क्रियाशान्तरणहोमपरिष्कारमयप्रधु कुशलराज्येराजाप्रमसुनिमुनिपटिपुष्पाथर्व
विधेस्तस्यविजितादिपुरःपुरःअर्थोमर्थपतिर्वचमाददेवदत्तांवरः६०उपयन्तंननुशि
शिदंममस्वर्गेषुयस्यमदैवीनांमानुषीरागांचपतिरुत्तमिमापदा६१तवमंत्रकृतोमं
त्रैर्दृष्टात्संशान्तितांरिभिःप्रत्यादिशंपतद्वमेवहलङ्काभिदःप्राश६२हविरावर्जितं
जीवीन्योनिरातकांनिरातयःपत्नदीपाःपुजास्तत्रहेतुस्तद्वत्तवर्चसंधृष्टुवापुष
मानस्यगुरुतांयुद्धयोनितानामनुबंधाकथंनस्यःसंपदात्रेतिरापदः६४अहोतस्त्वया
विधिवदतिपुष्यैभवतिसस्यानामगुरुविशोषिरां६३त्वयेषवाचिंत्यंकेतुव
ध्वानवैनस्यामदृष्टशदृष्टपुजंनमामवतिसदीपारत्नसूरविमादेनै६६ममदं
दुर्लभंमत्तान्नमवाजितेययापयपूवमनिप्रासंकवास्मभुजत६७नूनमनपद
वंप्रपाःविंदुविधेयदर्शितःनपकामभुजःअथस्वधासंग्रहतसुराः६८सोहमिज्या
विष्णुहस्तापुजालोपतिमिलितपुकाशज्जंघकास्त्रलोकांलोकद्वीपलः६९लोका
नरसुखपुरांतपोदानममुद्रवसंततिप्रदंरयाहिपरत्ररुवैष्णवां१००न

४

दाप्रमप्रमंत वाहनं सायंमिनस्तस्य महर्षे महवीसखः ४८ वनोतरादुपावसे संधापक्त
समित्कुशैः ५५ जितप्रत्युदुजमात्यैः पूर्वमारगतपञ्चभिः ५० सेकात्ते मुनि कन्याभिसच
शोघितवृक्षकं विप्रसासाय विहं जानामाल वानां बुयाथिनां ५१ पुनपात्यय संदिपनी
वासासू निबादिभिः ५२ वैर्चित रासं थमुदजां जराभूमिषु ५२ पुनकीरीं मृषीयलीना
मुदजदारसो द्विभिः अपत्ये रिबनी वारभा जधेये चित्तैर्गुजैः ५३ अभुधताजितयि
शुनैरतीर्थीनाप्रमोन्मुखान् पुनानं पवनोद्धूतैर्धूमैराहुतिगंधिभिः ५४ कुलैकं
अथयंतारमादिस्पृष्ट्यनू विप्रामयेत्तिसः तामवाशे हयत्पत्नीशृष्टादवतता रंच ५५ पतसै
सम्यासभायीयजोसगुप्ततमैर्द्विपाः ५६ हराप्रहतेच कुमुनयो नयच हृषे ५६ विधेसाय
सनस्याते सददर्शितपोनिधिं अन्वासीनं संधत्वा स्वाहयब्रह्मविभुजं ५७ तयोर्जगद्गतुः
पादानराजाश्रीचमा गधीनो गुरुगुरुपत्नीच प्रीत्या पतिनतेदतुः ५८ तमो नित्या

रघु

३

३

नोः शालनिजसुजं धिभिपुष्यरेण कदैर्वा तैरा धूतं वनराजिभिः ३६ मनो भिरामांशु एवं तौ र
 शुने भिस्वनो न्मुषैः षडु संवादिनी केका द्विधा भिन्ना शिरं दिभिः ४० परस्पर
 द्वि सादृश्यं मदरोजितवर्त्म सुमृग हृदेषु पश्यां तौ स्प दनाव दृष्टिषु ४१ ओ री
 बंधा द्वित्वं बद्धि रस्तं भां तो ररा स्रजं सार सैकल निहाये क्वचिदुन्नमिता
 तनो ४२ परत स्यानु कलात्वात्पार्थना सिद्धि प्राप्ति नः रजो भि सु रजो ली
 सो भिस्पृष्टा लोके वेष्ट नो ४३ ग्रामेष्वात्मा विस्तेषु येष च युयज्वनां पुमो धाः
 प्रतिगृहं तावर्ध नुपदमा शिषः ४४ हैयं गरी न सा दाय घोष वृधानुपस्थितान् नामधेयानि
 पृष्टुं तौ वन्या मां मार्ग शां धितो ४५ सरसि स्वरं विद्वानां वीचि विहो भशी तलं व्यामे
 द सुपजिघृंतो सुनिष्वासानुकारिणो ४६ कुलकं काष्ण भिरव्यातयो रसी द्रुजतौ शुद्ध
 वृषयोः हिमनिर्मुक्तयो र्यो ज चित्रा चंद्र म सो रिव ४७ तत दू मियत्ति पल्यै दशयनं
 प्रियदर्शनः अपिलं धितम ध्वानं बु बुधेन बुधोपमं दृष्टुं पाप्य पशां प्राप्य

हिमा

हृत्पत्रम् ॥ १ ॥
विल्विल्वफलपुत्रम् ॥ तयवोनेने ॥

दक्षिणाम्भाकोदधिरणे तगुताविशेषरायतीरु ठेकसिद्धे

१२५

वे

वेलेवसमुद्रवलेवप्रबलयोदुर्गवेष्टनेप्रत्यासातो

नविद्योतेषुनृपस
गण्यज्ञांयुदेशीप
स्योसोती
राजरायां वशे
सातासासुसुद
द्विचचातुर्वेस्यस
उग्रमदृश्यां
केनकाइवयथा
मणीरयेनगं
विताकोपलोमं
नसकिष्कपित
सिजगंभीरनि
माप्रशद्विष्कपय
उग्रदृष्टी
गदृष्ट्यासा
रेकमेहसम
मितीप

कफलागुणः २८ सविलावयुबलयांपरिखीकृतसाजशंअनन्यसासनामुर्ध्वीशशा
सेकपुरीमिव ३० तस्यंदाक्षिरणरुहेननामांमगधनंशजाधनीसुदक्षिणोत्पसी
दध्वरस्येवदक्षिणा ३१ कलत्रं तमात्मानमवरोधेमहत्पयितयामेनेमनस्वि
न्यालह्माचवमुधाधिंयः ३२ तस्यामात्मानुरुपायामात्मजन्मसमुत्पुकः विलं
वित्तफलेकालंमनिनायमनोरथे ३३ संतानार्थापविधयेस्वभुजादवतारित
तेनधूर्जगुतीगुवीसचिवेयुनिचिद्विये ३४ गंजोभजीरथेनेवपूर्वेखांपा
वनक्षमोद्धतासंततितेनन्यसांमंत्रिषुकेशला ३५ अथाभ्यर्चविधातारंसुप
तोपुत्रकामयातोदंपतिवसिष्ठस्यगुरोजगमतुरप्नमं ३६ सिग्धगंभीरनिर्घोष
मेकसंदनमस्थितोप्राहषेयंपयोबाह्विधुदैहरावत्ताविव ३७ माभूदाप्रमकीपीडे
तिपरिमेषपुस्सरोषुनुभावविशोधात्तुसेनापरिहृताविव ३८ सेवमानौसुखस्य

अपराधपरता
संप्रतेतयाकेच
परवीकृतवीतिनी
कृतसारममुप
स्यासाता
कलत्रंविद्यतेयल
संतानवग्य
प्रयोजनयससते
पुत्रस्यशोकाप्य
वापुत्रकाप्यातय
शालुतुहाशोभि
योसोरलोसासु
ससेनशालत्रिवी
धेनगंयोपेतेने
मयराणी

राक उग्रामोस्यदत्तगुतांरुतंतेकेदत्तगुतास्यितोत्रपयापकोबाह्वेयंविष्टदैरावतोइवधनत

०१०
५००

1217

॥ अथ कारिक माहात्म्यः ॥

दाता - श्री मनोहर

जी विद्यालंकार, दिल्ली

ग्रहधर्मणि ॥ अन्यत्र श्रीकनिष्ठाते भगनिनिश्चल्ललास्तवै ॥ ३१ ॥ **स्तत उ**
वाच ॥ इति ज्येष्ठास्थलं दत्वा विष्णुदेवै समंतदा ॥ जगाम त्रिदिवै सार्द्रं संस्तुते
 गरुडासनः ॥ ३२ ॥ इति सर्वसमाकर्षसत्राजीतसुतात्तदा ॥ हरेरवाक्यमहाभा
 ग्यसत्यावचनमब्रवीत् ॥ ३३ ॥ **सत्यावाच ॥** इति सर्वसमाकर्षसत्राजी ॥ कार्ति
 कस्य च महात्म्यं श्रुतं विस्तरतः प्रभु ॥ सर्वेषामेव मासानां कार्तिकः ॥ प्रवत्सुतं
 ३४ ॥ **स्तत उवाच ॥** इत्थं वृत्तं कार्तिकमासं भवं कुर्यान्नरो यः ॥ प्रवत्सुतं हृदि
 प्रियः ॥ दानरतस्नाननरोत्तमाय श्रुत्वा हरेस्थानमिष्यात्स निश्चतः ॥ ३५ ॥ महा
 त्ममेतत् ॥ एयान्नरो यश्च न्वितः ॥ साधुजनैः समितः ॥ सोऽप्यस्करोगां गुरवै प्रद
 द्यानावां सुशीलं च पयस्वनीं च ॥ ३६ ॥ इत्तं कार्तिकमाहात्म्यं श्रीहृदयमुखप
 कजं ॥ स्वादु निर्गलितपीतहरवह्नभयामभुः ॥ ३७ ॥ **इति श्रीषट्सपुराणे**
कार्तिकमाहात्म्ये श्रीहृदयमुखपसत्यभामासंवादि त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३०
 मीतीमागेश्वरशुक्ला ५ गुरुवार सवत १६९८ द. म. श्रीगुपालस
 दीपपुर ३५१ यामहिलानि. कलिके. प. जि. ३५ श्रीप. त. प्र. मे. म.

५८

चिरंतन यदा भर्ता नदससा ॥ २४ ॥ उदात्तकं स्वभर्तारं भर्तृत्यागेन दुरिविता ॥
 तदारुरोदकं भर्तृत्यागेन दुःखिता ॥ तत्र स्थिरुदिते लक्ष्मीवैकुण्ठ भवनं श्रु
 णोत् ॥ २५ ॥ तदा विज्ञापयामास मुद्दिगमानसा ॥ **लक्ष्मीरुवाच ॥** स्वामि
 न्मदुगनी ज्येष्ठा भर्तृत्यागेन दुरिविता ॥ तामास्वासहितुपाहि कृपा लोहं
 यदि प्रिया ॥ २६ ॥ **स्तुतुवाच ॥** लक्ष्म्या सहिततो विष्णुस्तत्रागच्छत्कृपान्वि
 तः ॥ ॥ प्रास्वास्य यन्न लक्ष्मीतो मिदं वचनमप्रवीत् ॥ २७ ॥ **विष्णुरुवाच ॥**
 ॥ प्रष्टव्यं हृदमासाद्य सदा लक्ष्मीस्थिरा भवेत् ॥ मम सं च भवेद्येषां प्रवासस्ते
 मया कृतः ॥ २८ ॥ ॥ प्रष्टुं भर्तृत्यागेन दुरिविता ॥ तेषां देहे ग्रहे ज्ये
 ष्ठात्त्वमंशो नावशस्यति ॥ २९ ॥ विशेषं तु स्रयोदस्यो रवमार्गं न यो दीने ॥ रा
 त्रोचनं स्रष्टो धद्रुमं नैव च संध्ययोः ॥ ३० ॥ मत्पादये च यिष्यंति त्वां ज्येष्ठा

रामः

५८

२५

१२२०
 रकारयेत् ॥ ७ ॥ प्राहारमेधुनं निद्रादं पत्या कलहं ध्रुवं ॥ १७ ॥ संध्या काले तमो
 ग्रे हेवर्तते जनतामसं ॥ चींता युक्त सदीप्तिगुणक्षोभक्षग्रहं वसेत् ॥ १८ ॥ परा
 न्तपरवस्त्रं च परसेज्या परस्त्रियं नयत्क्रांतनीवासी च त्रिगोहवसाम्यहं ॥ १९ ॥
 संखध्वनिसमायुक्तं घंटा मालारिसद्वत् ॥ धूपदीपसुगंधाद्युनैव तत्र वसाम्यहं
 २० ॥ **सूत उवाच ॥** इति तद्वचनं श्रुत्वा विरिन्तवदनो भवेत् ॥ उदालिक
 पुनर्विष्णो ध्यानं स्मृत्वा च नोक्त्वान् ॥ २१ ॥ उदालिकस्ततो वाक्यं तामलक्ष्मी
 मुवाच ह ॥ **उदालिक उवाच ॥** इति तद्वचनं श्रुत्वा उदालिक उवाच ततो ॥ ता
 वद्गृह्याम्यहं गेहं प्रलक्ष्मीं स्थीयतां क्षण ॥ २२ ॥ ७ प्रश्वत्थं हृक्षं मूलेऽस्मि
 न् ७ प्रलक्ष्मीं स्थीयतां क्षण ॥ ७ प्रवासस्थानं मालोके यावदायाम्यहं पुनः
 २३ ॥ **सूत उवाच ॥** इति तत्र त्रयं स्थाय्यं जगामो दालिकस्तदा ॥ प्रतिक्षापि

५१

॥ प्राश्नमेतंसमालोक्यथितासब्रवित्त्विदं ॥ ८ ॥ **ज्येष्ठोवाच ॥** नहिवासे
 नुरूपोसौवेदध्वनियुतोमम ॥ नात्रागमिव्येभ्योबुल्लनः ॥ अन्यत्रग्रहचिंतयन्
 ६ ॥ **उदालिक उवाच ॥** कथंवाससिकंचात्रवर्ततेसंमतंतव ॥ तवयोग्याच
 वसतिकोभवेचवदस्वतत्र ॥ १० ॥ **प्रलक्ष्मी उवाच ॥** वेदध्वनिभवेद्यस्मि
 नः ॥ प्रतथीनांचप्रजकः यशदानादिकंचापिनैवतत्रवसाम्यहं ११ उद्य
 मीनीतकुशलोसुवेयः सुप्रियंवदः धर्माचाररतोनीत्यनैवतत्रवसाम्य
 हं १२ देवातिथीपीठेण्यत्रस्यदपमाननं निष्ठुरंभाषण्यत्रतत्रनित्यं
 वसाम्यहं १३ दूरोदररतानित्यंपरद्रव्यापहारणः ॥ परदारारतश्चापित
 त्रस्थानैरतिर्मम १४ दृढसज्जनविप्राण्यत्रस्यादपमाननं निष्ठुरंभाष
 ण्यत्रतत्रनित्यंवसाम्यहं १५ राक्षसागतविप्राणंराक्षसीकाल्लणीभवेत्
 ॥ प्राचाररहितोभूषंतत्रनीत्यवसाम्यहं १६ संध्याकालेषुसंप्राप्यैकर्मचत्वा

राम.

५१
२६

॥**कविरुवाचः**॥ प्रसूत्रयत्वं कथं जातस्तवो धितरुस्त्वयं॥ सृशत्वं चाकथं ल
 क्ष्मा तथा यं शनिवासरे॥ १॥**सूत उवाच**॥ समुद्रमथनाद्या निरत्नानि वक्रुसुरो
 तमाः॥ श्रीयंचकौस्तुभं तेषां विष्णुवेषददौ सुरा॥ २॥ यावदंगिचकारा सौलक्ष्मी
 भार्यार्थमात्मनः॥ तावद्विज्ञापयामास लक्ष्मीतंचकपाणिनं॥ ३॥**लक्ष्मीरु**
वाच॥ प्रसूतकृतिकथं ज्येष्ठा कनिष्ठा परिणीयते॥ तस्मान्ममाग्रजमिताम
 लक्ष्मीमधुसूदनं॥ ४॥ विवाहनिहमात्यश्रादैयधर्मसनातनं॥**सूत उवाच**
 इतितद्वचनं श्रुत्वा सविष्णुलोकभावनः॥ उद्यालकाय मुनिये स्वदीर्घतपसे त
 था॥ ५॥ आत्मवाकिं निरोधेन तामलक्ष्मीं ददौ किल॥ स्थूलस्याशुभ्रवदनारुक्ष
 पीगशीरोरुहं॥ स्थूलस्य दर्शनं रुद्रराजतं विभ्रतितनू॥ ६॥ विततारक्तनयनारु
 क्षपिंगासिरोरुहं॥ स्वमुनिर्विष्णुवाक्यं तामंगीकृत्य स्वमाश्रमं॥ ७॥ वेदध्वनि
 समायुक्ता मानयामास धर्मवित॥ दैमधूपसुगंध्याद्युं वेदघोषनिनादितं॥

पीभगवानविष्णुखनसंशयः ॥ रुद्ररूपीवदस्तद्वत्पालासोत्तुल्लसत्पथक ॥ १६ ॥
 दर्शनं स्पृशं न सेवातेषां पापहरस्मृतः ॥ दुःखाय ह्यधिदुष्टानां विनाशोका
 रणं ध्रुवं ॥ २० ॥ **श्रवय उचुः** ॥ कथं वृक्षत्वमापन्नं बुद्ध्या विष्णुमहेश्वरा ॥ ए
 तत्कथय सर्वज्ञसंशयोत्रमहान्निव ॥ २१ ॥ **सत उवाच** ॥ ~~एतत्प~~
 र्बतीशिवयोर्देवासुरतत्कुर्वतौ किल ॥ अग्निरुक्ता ह्यणवेष्टाभिर्विघ्नं च कृतवान्
 रा ॥ २२ ॥ ततस्तु पार्वती कुङ्कुमाशयापसिद्धिवौकसः ॥ सुरतस्य सुखमंशान्
 कंपमानातिदारुया ॥ २३ ॥ **पार्वत्यावच** ॥ कृमिकोटादयो ह्येते जानन्ति
 सुरतैः सुखं ॥ तस्मान्नमसुखमंशाय यं वृक्षत्वमाप्स्यथ ॥ २४ ॥ **सत उवाच**
 एवं सा पार्वती देवान् शपत् कुङ्कुमानसा ॥ तस्माद् वृक्षत्वमापन्ना बुद्ध्या विष्णुमहेश्व
 राः ॥ २५ ॥ तस्मादिमो विष्णुमहेश्वरा विमोहभवतुर्बोधिबटो मुनीश्वराः ॥ मवायुरे
 वोधिभिर्धृष्यपिप्लोखक्षयमाप्यभवद्दस्तदा बोधिस्त्वगाधो किं दिनं विनैष

रस्मश्च तं गोकुजद्विष्टयोगात् ॥ २६ ॥ इति
 श्रीपद्मपुराणे कालिकमहात्म्ये प्रका
 विष्टो ध्यायः ॥ २८ ॥

गृहं ह्यभावे सर्वदेवालयेष्वपि दुर्गारण्यस्थितेभ्यस्तु यद्विष्णोर्नवेत् ॥ ११ ॥
 यत्तदाश्वत्थस्य तुलसीनां तलेष्वपि विष्णुनामप्रबंधानां गायनादिभ्युसंनिधौ ॥ १२ ॥
 गोमहस्यप्रदानस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ अधिकतरुष्वपि वाजपेयफलं लभे
 त् ॥ १३ ॥ सर्वतीर्थोद्गाराहोत्थनर्तकफलमाप्नुयात् ॥ आपद्गतो यदाप्यंभोनलमेत्सव
 नाययः ॥ १४ ॥ अधिकतो वायुमात्कुर्यात्तद्विष्णोस्तीर्थसेवनं ॥ अथ करूपिणो विष्णो
 स्वरूपं ब्राह्मणानुवि ॥ १५ ॥ तत्संतुष्टा तु संतुष्टौ सर्वदा स्यान्तंशसयः ॥ अभावे तुल
 सीनां च प्रजयेद्देववंदिजं ॥ १६ ॥ यस्मात्संनिहितो विष्णुः स्वभक्तैश्चैव सर्वदा
 सर्वभावे वृत्तीकुर्याद्ब्राह्मणानां गवामपि ॥ १७ ॥ सेवामश्वत्थवदयोः वृत्तसंश्र
 णं हेतवे ॥ १८ ॥ **श्लोकः ॥** कथं त्वया श्वत्थवदोगो ब्राह्मणसमौ कृतौ
 सर्वभ्योपितरुन्यापिकस्मात्प्रज्यतमौ कृतौ ॥ १९ ॥ **स्तोत्रं उवाच ॥** अश्वत्थरु

भुप्रियोतिफलदोषोक्तोयंरोमहर्षणे ॥ कार्तिकस्यविधिः सम्यक्सेति
 हामोतिविस्मय ॥ ५ ॥ अथव्रतमेवकर्तव्यः पापदुःखविनाशकृत् ॥ मो
 क्षार्थिभिर्नरैः सम्यक्नोगकामैरवाप्सहि ॥ ६ ॥ एवंस्थितेयदाकश्चित्ब्र
 तस्थामकरस्थितः ॥ दुर्गारण्यस्थितोवापिव्याधिभिः परिपीडितः ॥ ७ ॥
 कथंतेनप्रकर्तव्यंकार्तिकव्रतकंशुभं ॥ यस्मादत्येतफलदंमात्याज्यं
 सर्वदानरैः ॥ ८ ॥ सत उवाच ॥ एवमापदतोयस्तुनरोनित्यदृढव्रतः
 कार्तिकव्रतकंतेनकर्तव्यंतुयथाभवेत् ॥ ९ ॥ तत्सर्वकथयष्येहंशृणुध्वं
 मुनिसत्तमा ॥ विष्णोः शिवस्यवाकुर्यादालयेहरिजागरं ॥ १० ॥ शिवविष्णु

राम.

५५

प्रयतिनेकार्जितपातकानिवृत्तस्थसंदर्शनतोपिमुक्तिं ॥ २८ ॥ इति
 श्रीपदमपुराणकार्तिकमहात्म्येनोत्तरोत्तमात्मनिना
 मसप्तविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सततुवाच ॥ इत्युक्त्वावासुदेवस्ता
 सत्यभामामतिप्रियां ॥ सायंसंध्याविधिकर्तुं जगाम जननीं गृहं ॥ १ ॥ एवं प्र
 भावप्रोक्तोयं कार्तिकः पापनाशनः ॥ विष्णुप्रियकरोत्यंतं मुक्तिमुक्ति
 फलप्रदं ॥ २ ॥ हरिजागरणंप्रातः तुलसीवनसेवनं ॥ उद्यापनदीपदानं
 व्रतान्येतानि कार्तिके ॥ ३ ॥ पंचभिर्व्रतैरेतैः संस्मर्य कार्तिकव्रति ॥ फ
 लमाप्नोति तत्प्रोक्तं मुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४ ॥ २८ यय उचुः ॥ वि

५४

मात्कथितं शुक्लं कस्मादार्द्रमुदाहृतं ॥ आर्द्रशुक्लादिभिः पापैः द्विप्रकारान्
 वस्थितैः ॥ २१ ॥ चतुरासीतिसंख्याकैः पृथग्भेदैर्वस्थितान् ॥ यत्प्रकीर्णमथां
 त्रैयं भलिनीकरणं तथा ॥ २२ ॥ ज्ञातिभृशकरांतद्वदुपपातकसंज्ञितं प्रति
 पापमहापापसप्रधोपातकस्मृतं ॥ एभिः सप्तसमुच्चैर्निरयेषु यथाक्रमं
 कर्त्तिकवृत्तिभिर्धस्मासंसर्गोक्तवान्निव ॥ तत्पुण्योयच्चयादेर्नैर्निर्जितानि
 रयास्त्वया ॥ २५ ॥ **श्रीकृष्ण उवाच ॥** दर्शयित्वेति निरयान् प्रतयोष्य
 मपाहरत् धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाभूत्सतत्र ह २६ धनदश्चानु
 गश्चायं धनदक्षितियः स्मृतः यदा रम्या करोतीर्थमयोध्यायां सगाधि
 पः २७ एवं प्रभावः खलु कर्त्तिकोयं मुक्तिप्रदो मुक्तिकरोऽथ यस्मात्

राम.

५४

तेपापिनः पश्य क्रंदमाना यतस्ततः ॥ १२ ॥ अंगलाख्यो महाघोरचतुर्थो निरयोद्ययं ॥ पश्य
 मानविधेषा शैरा कृदायमकिं करे ॥ १३ ॥ सुतराद्यैर्वहमाना क्रंदतुस्तु पापिनः
 १३ ॥ सुतरान्वा स्तनाद्यैश्च निरुद्धितीदयो नराः ॥ काराग्रहाद्यैस्ते पापापच्यंते यमकिं
 करे ॥ १४ ॥ असावपि हि यद्देवावधवंधादिभिः स्थिताः ॥ कृदशात्मनि नामा
 यं निरयं पश्य पंचमं ॥ १५ ॥ यत्रांगारानि भाणते शात्मन्या धास्थिता द्विजः ॥ यत्र शो
 ढाभिपच्यंते यातनाभिरिमे नरैः ॥ १६ ॥ अभक्षभक्षकानि दाप्ये शुन्याभिरताड्ये म
 ज्यमाना कंप्पमाना क्रंदते भैरवारवा ॥ १७ ॥ अट्टप्रकारैर्विगंधादुरसावपि हि संस्थि
 तः ॥ कुंभीयाकः संस्थितो यं निरयोद्यो रदर्शनः ॥ १८ ॥ शोढते लादिभिर्द्रव्यैः र्धनेश्च
 रविलोकय ॥ महापातकिनो यत्र कथ्यंते यमकिं करे ॥ १९ ॥ बहुन्यवसहस्राणि
 सोन्मज्जनिमज्जनेः ॥ चत्वारिंशन्मितान्येतान् द्विधिकान्यथैरवान् ॥ २० ॥ प्रका

1228

तयोब्रवीत् ॥ प्रदर्शयिष्यन्तान्सर्वान्यमानुजाकरस्तदा ॥ १ ॥ **प्रेतयार्जुवाच**
 पश्येतान्ननिरयान्घोरान्धनेश्वरमहामयान् येषु पापकरानित्यपचंते य
 मकिंकरैः २ तप्रबालुकनामायनिरयोरोदर्शनः यस्मिन्नेतेदग्धदेहा
 क्रंदंते पापकारिणः ३ प्रतिथिवेस्वदेवांतेक्षत्सामानागतानये पूजयंतित
 यंते हि पचंते स्वेन कर्मणा ४ पुर्वग्निराहणाणां प्रदेवान्मूर्धोनिषिक्तवान्
 ताज्यंतियदायेवैस्ते निर्दग्धावुतस्त्वित् ५ यश्चेदस्त्वयनिरयानानापायैः
 प्रपचते तथेवांतमिश्रोयद्द्वितीयोनिरयो महान् ६ यस्यश्च वीसुरैवेदेहो नि
 दंते पापकर्मिणः किमिभिघोरवक्त्रैश्च तमोतर्क्यागमैर्द्विजः ७ प्रसावपि
 स्थितः बाढास्वकाकमृगपक्षिभिः ८ ७ प्रसिपत्रवणाद्यैस्तुषड्विकारो यमा
 स्थितः पत्नीभर्तादिभिर्यैवैवियोगं प्रापयंति हि १० दुष्टाश्चान्ये रपि परा
 न्पचंते तस्मै नराः ७ प्रसिपत्रैश्चेद्यमाना हृक्नीत्यापलायता ११ पचं

1230

वैस्नापितो नाम विष्णोः संश्रावितं तथा ॥ ३१ ॥ तस्मान्निहतपापो यः
 स इति प्राप्नुमर्हति ॥ वैष्णवानुगृहीतो सो निरये नैव पच्यतां ॥ ३२ ॥ अत्र
 द्रष्टुं कैर्यथा पापैः निरये भोगं स निधिः ॥ प्राप्य ते सुकृतेस्तद्वत्स्वर्गं स नि-
 हतस्तथा ॥ ३३ ॥ तस्मादकामपुण्ये हि यक्षयो निस्थितो ह्ययं ॥ विलोक्य
 निरयात्सर्वान्पापयोनिप्रदायकान् ॥ ३४ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ इत्यु-
 त्कागतिवति नारदे वसौरिः ॥ तदा कथं श्रवणं विबुधैस्तत्सकर्म ॥ तं विप्रं पु-
 नरनयन्स्वकिं करेण तान् सर्वान्तिरगणं प्रतिदर्शयिष्यन् ॥ ३५ ॥ इति
 श्रीपद्मपुराणे कार्तिक महात्म्ये धनेश्वरोपाख्याने षड्विं-
 शोऽध्यायः ॥ २६ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ततो धनेश्वरं नीत्वा निरयात्

यान्विताः वेगादभ्येत्य तत्सर्वं यमाय कथयन्नुदा २४ तावदभ्यागतस्तत्र
 नारदः प्राह सत्वरं यमेन प्रजितः सम्यक्तदृष्ट्या वाक्यमब्रवीत् ॥ २५ ॥ **ना**
रद उवाच ॥ नैवायं निरयान् भोक्तुं क्षमः स्वः रविनन्दन यस्मादन्तेऽस्य सं
 जातकर्म यान्तिरयापरं २६ यत्पुण्यकर्मणं कुर्यादृष्टी न स्पृष्टा भाषणा त
 त्थं संस्रवाप्नोति पुण्यस्य नियतनरः २७ स कर्तुं ते स्तुतं संसर्गकृतवानेय
 यदुरे कार्तिकव्रतिभिर्नागांस्तस्मात्पुण्यं सभागय २८ परिचर्याकरैः धारया
 संहरणव्रतपुण्यभाके २९ प्रतोस्यो जव्रतो द्रुतो पुण्यसंस्थानविद्यते २९
 कार्तिकव्रतिनां पुंसं पातकाणि महोत्थापि नात्पद्यत्येव सर्वाणि विष्णुः
 सद्रक्तवत्सलः ३० अन्ते च नामभिस्तोयै तुल्यं शीमिश्रितस्त्वयं वैष्णव

वध्यमानं कसाघातेर्नित्यसंयमनी तदा १६ चित्रगुप्सुतं हृष्टानिर्भत्सावेदय
 तदा यमायतेन बालत्वात्कर्मयदुःकृतं कृतं ॥ १७ ॥ **चित्रगुप्सुतं च ॥** नैवा
 त्स्य दृश्यते किंचिदावाल्यान्मुकृतं क्वचित् दुःकृतं शक्यते वक्तुं वर्धेणापि न
 भास्करे १८ पापमूर्तिरियं दुष्टं केवलं दृश्यते विभो तस्मादाकल्पमयोदं
 निरये परिपच्यतां १९ ॥ **श्रीकृष्ण उवाच ॥** निशंभ्येति वचः क्रोधाद्यमः प्राह
 स्वकिं करान् दर्शयन्नात्मनोरुपकालाग्निसदृशप्रभं ॥ २० ॥ **यम उवाच ॥**
 भो प्रेतयतस्त्वेनं वध्यमानं स्वमुद्गरैः कुंभीपाके क्षिपन्त्वाशु दुष्टं किल्बिषका
 रिणी २१ ततो मुद्गरनिर्भित्त्व मूर्धानं मूर्धानं प्रतयोनयः कुंभीपाके क्षिपं
 चाश्रुतैलपक्वं नशादिते २२ यावक्षिप्रस्तनत्रासौ तावत्शीतलताययौ कुं
 भीपाको यथावद्भिः प्रल्हादक्षेपणात्पुरा २३ तं हृष्टमहदाश्चर्यं प्रेतयो विस्म

५१

द्यापनोविधौ कृयमाणंददर्शासोभक्तौजागरणंहरे ६ योर्हमास्यांततो
 पस्यद्विप्रगोश्रजनादिकं दक्षिणांभोजनार्थंचदीपमानंकृतस्थितैः १०
 ततोक्तीस्तमयेचैवदीपोत्सर्गविधंतदा कृयमाणंददर्शासोभक्तौ प्री
 त्यर्थत्रिपुरद्विषः ११ त्रिपुराणांकृतोदाहृतस्तस्येशिवेनतु अतस्त
 कृत्यतेतस्यातिथौभक्तैर्महोत्सवः १२ समरूपशिवः कश्चिदंतरं परि
 कल्पयेत् तस्यपुण्यक्रियासर्वानिफलास्युर्नशंसयः १३ तत्रवर्त्यादि
 कंपश्यन्वनामसधनेश्वरः तावत्कृष्णादिनादष्टोविह्वलः सपपातहः
 १४ जनास्तपतितवीक्ष्यपरिचक्रः कृपान्वितः तुलसीमिश्रितेस्तो
 येस्तनुरवशिषिचुस्तदा १५ अथदेहपरिचक्रः तंवध्वायमकिंकरेः

राम.

५१

लकर्मपरिभयः पापजुष्टः सुदुर्मतिः १ रसकंवलचर्माद्यैः ससत्यान्तवृत्ति
 का स्नेयवेष्यासुरापानधृतसंनिप्रमानसः २ देशदेशोत्तरंगछरसविक्रयका
 रणात् माहिष्मतीपुरीनामकदाचित्सुधनेश्वरः ३ महिष्येणकृताश्वतस्मा
 न्माहिष्मतिभवत् यस्यावप्रगताभातिर्नर्मदापापनाशिनी ४ कार्तिकव्रतन
 स्तत्रनानादेशोत्तरागतान् ददर्शब्राह्मणातान्सयज्ञदेवार्चनेरतान् ५ का
 श्चित्सुराणपठतः काश्चित्तश्रवणेरतात् नृत्यगायनवादित्रविष्णुस्तवनत
 त्यरान् ६ विष्णुमुद्रं कितात्काश्चिन्मालातुलसिधारिणः ददर्शकोतुका
 विष्टस्तत्रतत्रधनेश्वरः ७ नित्यं परिभ्रमंस्तत्रदर्शनस्पर्शनायणात् वैद्य
 वाणांतथाविष्णोर्नामसंश्रावितोभवत् ८ एवंमोसंस्थितः सोऽथकार्तिके

स्वधनस्यानुरूपतः बुद्धिदस्त्वनुमेताचयश्चोपकरणप्रदः २२ बलकृच्छापियष्टं
 शंप्राप्नुयात्पुण्यपापयोः प्रजाभ्यः पुण्यपापानो राजा यथासमुद्धरेत् २३ शिष्याकु
 रसिष्योभक्तपितापुत्रास्तथैव स्वपतेनपिपुण्यस्यमोघिदकमवाप्नुयात् २४
 चेतस्यनुवृत्ताशस्वदत्ततेनुष्टिकारिणी परहस्तेनदानादिकुर्वन् पुण्यकर्माणः
 २५ ॥ विनाभृत्यकपुत्राभ्यां कर्त्तव्यं यथाशमुद्धरेत् इति दोषात्तसंभोक्तः पुण्यपापयो
 शमुद्धरेत् ॥ २६ ॥ आत्मानो चेवयस्यापियदिसेवानकारयेत् ॥ श्रीकृष्ण उ
 वाच ॥ इत्थं हृदताप्यपिपुण्यपापा प्रयान्ति नित्यं परसंचतानि षण्णवचा
 स्मिन्नितिहासमुग्रं पुराभवंपुण्यमतिप्रदं च ॥ २७ ॥ इति श्रीपदमपुरा
 णे कर्त्तिकमहात्म्ये पुण्यपापसंप्राप्तिनाम पंचविंशोऽध्यायः
 २५ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पुरावंतिपुरेवासीविप्रप्रासीदनेश्वरः ब्र

1236
 वापि परस्य स्तवनादपि दशां सपुण्यपापानिमित्तं प्राप्नोति मानवः १३ अध्या
 पनाद्याजनाच्च एकपंत्याशानादपि तुर्यां सपुण्यपापानिमित्तं प्राप्नोति मानवः
 १४ दर्शनप्रवणान्याचमनो ध्यानात्तथैव च परस्य पुण्यपापानि शतांशं प्राप्नुया
 न्नरः १५ परस्य निंदापैशुन्यधिकारं च करोति यः तत्कृतं पातकं प्राप्य स्वपुण्यं
 प्रददाति सः १६ कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवायः कुरुते परः पत्नाभृतकसिष्येभ्यो
 यदन्यः कोपि मानवः १७ तस्य सेवानुरूपेण तस्य तत्पुण्यभागे भवे एकपंत्या
 शनाय स्तुल्लघवेत्परवेशाय १८ तस्य पुण्यस्य दशांशं तुल्यमेव स्तुल्लघ्वितः स्ना
 नसंध्यादिकं कुर्वन्नयत्परीक्षाप्रभाषते १९ सपुण्यकर्मस्य दशांशं दद्यात्तस्मै तु नि
 श्चितं धर्मोद्देशेन यद्रूपं परं याचयते नरः २० तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वा
 न्नयात्फलं नापनुत्य ज्ञायस्तु परस्य मयते नरः २१ धनी तत्पुण्यमादत्ते

क्षेत्राणां द्वारकामम ॥ ३ ॥ एतेषां सेवनं यस्तु करोति नियतेन्द्रियः ॥ समेव ह्यभता
 मेति तथा यं न हि जन्मभिः ॥ ४ ॥ पापेभ्यो न भयं तेन कर्त्तव्यं न पयादपि ॥ एतेषां सेवनं
 कांते कुर्वतां मत्प्रसादतः ॥ ५ ॥ **सत्पावच** ॥ विस्मापनीयं तन्नाथं यत्त्वया कथितं
 मम ॥ परदत्तेन पुण्येन कलहान्मुक्तिमागता ॥ ६ ॥ इत्थं प्रभावाभासो यत्कर्त्तिकस्तैः प्रि
 यं करः ॥ स्वामिद्रोहादिपापानि कुर्जन्नुर्गेतानियतः ॥ ७ ॥ दत्तं चलभते नित्यं यत्प
 रेन कृतं प्रभो ॥ प्रदत्तं केन मार्गेण लभ्यते चातिवानवा ॥ ८ ॥ **प्रकृष्टा उवा**
च ॥ प्रदत्ताभ्यापि पुण्यानि पापानि च यथा नरैः ॥ प्राप्यंते कर्मणा येन ते खया
 वन्निशामया ॥ ९ ॥ देशग्रामकुलानि स्युः भोगभाजि कृतादिषु ॥ कलौ तु केवलं
 कर्त्ता फलं भुक् पुन्यपापयोः ॥ १० ॥ प्रकृते हि च संसर्गव्यवस्थेयमुदाहृता ॥ सं
 सर्गात् पुन्यपापानि यथायाति निबोधतः ॥ ११ ॥ एकत्र मैथुनाद्यानां देवपात्रस्थ
 भोजनात् ॥ फलार्द्धं प्राप्नुयान्मर्त्यो यथाव्यत्पुण्यपापयोः ॥ १२ ॥ स्पर्शणाद्राघणा

1238
 द्योसावत्रीचप्रथांगते ॥ २६ ॥ ब्रह्माणस्थापितौतत्रयज्ञेहरिहराबुभौ ॥ महाव
 लातिवलि नौनाम्नादेवौवभूवतुः ॥ ३० ॥ तयोर्नद्योस्तमाहात्मं ॥ नाहंवक्तुं
 क्षमोऽन्य ॥ ययुर्वृक्षादयोदेवास्वाशेस्तिष्ठन्तिचामया ॥ ३१ ॥ कृष्णोद्भवेपाप
 हरंशिवंचयः ॥ अणोरित्यः श्रावयतेचभक्त्यालभेतवैसत्कपयाजगद्गुरोः
 सदाहरेः सन्निधिकारिणींमतिं ॥ ३२ ॥ इतिश्रीपद्मपुराणेकार्तिक
 मसत्स्यश्रीकृष्णसत्यभामासंबादेहकृष्णवेण्णमहिमावर्ण
 णनामचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ इतितद्वच
 नंश्रुत्वापृथुर्विस्मितमानसः ॥ संप्रज्यनारदंभक्त्याविससर्जतदाप्रिये ॥ १ ॥
 तस्माद्भुतद्वयंहेतुनमातीवप्रियकरं ॥ मासकार्तिकयोस्तद्वतथैवेकादशी
 व्रतं ॥ २ ॥ वनस्पतीनांतुलसीमासानांकार्तिकः प्रियः ॥ एकादशीतिथीनांच

४८

उवाच ॥ नार्चितो हि गणाध्यक्षो यज्ञादौ यत्सु रोतमाः ॥ तस्माद्विघ्नं समुत्पन्नं
 तत्क्रोधद्विजमिदं वलु ॥ २२ ॥ नापि मम हृत्तनं ह्येत ~~तस्मात्तस्मात्~~
 दसत्यमपि जायते ॥ तस्मात्स्वांशैर्जडीभृता स्वयं भवति निमृगाः ॥ २३ ॥
 प्रावामपि सपत्न्यो च स्वांशाभ्यामपि निमृगे ॥ भविष्यावोत्र भो देवा पश्चिमाभिमुख
 वहाः ॥ २४ ॥ **नारद उवाच ॥** इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा विष्णुमहेश्वराः ॥ जडी
 रूपा भवन् नद्याः स्वांशैरेव तदानृतप ॥ २५ ॥ तत्र विष्णुरभूत्कुष्मावेण्यदेवो महेश्व
 रः ॥ ब्रह्मा ककुप्सिनी चासीत्पृथो वेगा भवंस्तदा ॥ २६ ॥ देवास्वानपितानंशा
 न्जडीभृता विचिक्षिपुः ॥ सहाद्रिश्चिरवरेभ्यस्ता एथ गामन्व निमृगाः ॥ २७ ॥
 देवांश्चैव वाहिन्यो बभूवुः पश्चिमावहाः ॥ तत्पत्न्यं प्रोत्थ कस्तत्र शतशो
 थसहस्रशः ॥ २८ ॥ गायत्री च स्वराचैव पश्चिमाभिमुखे तदा ॥ योगेनैव भवन्

राम.

४८

स्माह्वोक्तैः सदादृश्यातनुरूपास्तनिमूगा ॥ १५ ॥ महासनेकनिवेद्यं भवद्भिः
 सन्निवेशिता ॥ तस्मात्सर्वजडीभूतानदीरुपाभविष्यथ ॥ १६ ॥ **नारदोवाच**
 ततस्तच्छापमाकर्ण्य गायत्रीकंपताधरा ॥ समुत्थाया प्रापदेवैर्वार्यमाणपितांस्व
 रां ॥ १७ ॥ **गायत्रुवाच** ॥ तव भर्ता यथाब्रह्मा ममाप्येषस्तथा खलु ॥ हृथाशप
 स्त्वं यस्मान्ना भवत्वमपि निमूगा ॥ १८ ॥ **नारदोवाच** ॥ ततो होहा कृताः स
 र्वे शिवविष्णुमुखाः सुराः ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ स्वरांतत्र विजिज्ञातुः ॥ १९ ॥ **देवा**
उचुः ॥ देविसर्वे वयं सप्ताब्रह्मा प्रायत्त्वया धुना ॥ यदिसर्वजडीभूता भविष्याम
 त्र निमूगाः ॥ २० ॥ युवामपि सपत्न्यौ च स्वांशाभ्यामपि निमूगा ॥ तदालोकत्रयं ह्येतद्दि
 नशिष्यति निश्चितं ॥ २१ ॥ अविवेककृतस्तस्मात्शापोयं विनवर्त्यतां ॥ **स्वरा**

४९

धिकथं ॥ ८ ॥ **विष्णुवाच ॥** रायातिचेत्स्वरावेगाद्भयत्रयविधीयतां
 एषापिनभवेदस्य भार्या किंपुण्यकर्मणि ॥ १० ॥ एवमेव हिरुद्रापि भगोर्वक्त्रं
 समोदत ॥ एवं देवास्मसश्चापि गायत्री ब्रह्मणास्तदा ॥ ११ ॥ निवेश्य दक्षिणे
 भागे दीक्षाविधिं मथाकरोत् ॥ यावदीक्षाविधितस्य भृगुश्चक्रमुकुः ॥ स्वयं
 १२ ॥ तावदभ्यासयौ तत्र स्वरायत्रस्थलेन प ॥ तातस्तादीक्षितां दृष्ट्वा गायत्रीं
 ब्रह्मणा सह ॥ १३ ॥ सपत्नीर्षा पराक्रोधात् स्वरावचनमब्रवीत् ॥ **स्वराव**
च ॥ प्रपूजायत्र प्रज्यंते प्रजानां च व्यतिक्रमः ॥ त्रीणि तत्र प्रवर्तन्ते दुर्भिक्षं
 मरणं भयं ॥ १४ ॥ महाशने कनिष्ठेयं भवद्भिर्निवेशिता ॥ तस्मात्सर्वजडः
 भूतानदीरूपा भविष्यत्य ॥ १५ ॥ इयंच दक्षिणे भागे ह्यपविष्टा महासने ॥ त

1241

राम.

४९

त्रस्यतस्यच॥ तन्मेकथयधर्मज्ञविस्मयोमेमहामुने॥२॥ नारद उवाच॥
 कृष्णकृष्णतनुः साक्षाद्देव्यादेवो महेश्वरः॥ तत्संगमप्रभावंतुनालं
 वक्तुंचतुर्मुखः॥३॥ तथापितत्समुत्पत्यकीर्तिविध्यामितच्छृणु॥ चाक्षुष
 स्यान्तरेऽर्धमनोर्देवः पितामहः॥४॥ सद्याद्रिशिखरेऽस्येयजमायोद्यतोभ
 वेत्त॥ कृत्वायज्ञसंभारान्सर्वदेवगणैर्हृतः॥५॥ युक्तोहरिहराभ्यांचयद्वि
 रेशिखरेययो॥ भृगवादयोमुनिगणामुकुर्तैर्ब्रह्मदेवते॥६॥ तस्यदीक्षा
 विधानायसमाजंतत्रचकिरे॥७॥ प्रथम्येष्टांस्वरं पत्नीमाहूयचक्रुरोष्म
 री॥८॥ सासंप्रैरागतातावद्गुविष्णुमुवाचह॥ भृगु उवाच॥ विष्णो
 त्वयास्वराहृत्याप्यागतानहिसत्वरं॥ मुहूर्तान्तिकमश्वेवकार्यादीक्षावि

धन्योसिविप्राग्रततस्त्वयेतदुतं कृतं तुष्टिकं रंजगजुरोः ॥ यद्वर्धनागाप्रफलं
 मुरारेः ॥ प्रणीयंतेस्मामिरियं सलोकतां ॥ २८ ॥ धर्मदत्तोऽप्यसौ जातप्रत्यय
 स्तद्वृत्ते स्थितः ॥ देहं ते तद्विभोः स्थानं भर्थाभ्यामन्वयात्किल ॥ २९ ॥ न
 रदोऽबुवाच ॥ इत्थं तो धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ ॥ तथा कलहयासा
 र्धं वैकुण्ठं भवनं गतो ॥ ३० ॥ य इति हासमिमं पुरा भवं शृणु तो यश्च पुमान्
 ठन्नपि ॥ हरि संन्निधिकारिणी मतिं लभते स्थानमिदं रंजगजुरो ॥ ३१ ॥
 इति श्रीषट्मपुराणे कार्तिकमहात्म्ये त्रयोविंशोऽध्यायः
 २३ ॥ एषु रुवाच ॥ कृष्णवेण्यतटीयस्मात्प्रशिवविष्णुगणैः पुरा ॥ वा
 णिकप्रारीरात्कलहात्त्वया संपरिकीर्तिता ॥ १ ॥ प्रभावोऽयं तयोर्नद्योः किं वासे

1244
 त्वाचनिजसारूप्यवेकुंठमानयद्विभूः तदाष्टभृतितत्स्थानेहरिसेत्रमिति
 स्थितं चक्रसंघर्षणाद्यास्मिन्पाषाणापिहिल्लोष्ठितं ताविमौविश्रुतौल्ले
 केजयश्रवविजयश्रवह नित्यंविष्णुप्रियौहास्थोष्ट्यौल्लेहित्वयाद्विजः २२
 प्रतस्तमपिधर्मज्ञनित्यंविष्णुवृत्तेस्थितः त्यत्कामात्सर्वदंभोहिभवस्व
 समदर्शनः २३ तुलामकरमेवैवप्रातस्नायीसदाभव एकादशीवृत्तेति
 यतुलसीवनपालकः ब्राह्मणानपिगांश्चापिवेधवांश्चसदाभज मस्म
 रिक्कमायनाल्लंघंताकनपिनाग्रहीत् २५ एवमेवहितद्विभूः संगच्छे
 त्यरमंयदं प्राप्नोधर्मदत्तत्वंतद्भूतैवयथातथा २६ तवातस्मावृत्ताद
 स्माद्विष्णुसंतुष्टिकारकात् नयज्ञानिचदानानिनतीर्थान्यधिकानिवै २७

भुं॥ साययोश्च नृवृत्तितो यथा चतुरमापति॥ १२॥ **जयविजयउचतः॥** भक्तो
 वावांकथं देवग्राहमातंगयोनिगो॥ न विद्यावक्त्रपासिधो तच्छापो विनिवर्ततो
 १३॥ **श्रीभगवानुवाच॥** मद्रक्तयोर्वचोसत्यं न कदाचिद्भविष्यति॥ मयापि
 नान्यथा कर्तुं शक्यं ते तु कदाचन॥ १४॥ प्रल्हादिवचसा स्तंभेष्वा विभर्त्तोऽप्यहं पुरा
 तथा वरीयवाक्येन जातो गर्भेऽहं किल १५ तस्माद्युवाभ्यानि मोक्षाय बबुभू
 यस्व यततो लभतामत्यदं नित्यमित्युक्ता तदधो हरिः १६ ततस्तौ ग्राहमा
 तंगौऽग्रान्तंगंडकीतरे जातिस्मरेतु तद्योन्यामपि विष्णुवर्ते स्थितौ १७ क
 दाचित्सगजस्नातु कार्तिके गंडकीमतः यावज्जग्राह तंग्राहः संस्मरन् श्राप
 कारणं १८ ग्राहगृहीतो मोक्षनागः संस्मरन् श्रापति तदा तावदा विभर्त्तु विष्णुः
 शंखचक्रगदाधरः १९ ततस्तौ ग्राहमातंगौ चक्राक्षि प्रासमुर्धतौ १९ द

1246
 दमस्यतुष्टुवपुत्रौहोसंवभवतुः ३ तस्यामेवभवत्यश्रात्कपिलोयोषधर्मवित्
 जयश्चविजयश्चैवविष्णुनक्तिरतोसदा ४ नित्यामष्टाक्षरीजाप्योविष्णुप्रतकरा
 वुभौ साक्षीत्कारंददौविष्णुर्जयोनित्यार्चनेसदा ५ मरुतेनकदाचित्तानाहुतौ
 यज्ञकर्मणि जग्मतुर्यज्ञकुशलोदेवर्षिगणसेवितौ ६ जयस्तत्राभवदुक्ता
 याज्ञकोविजयोभवत् ततोयज्ञविधिकृत्स्नं परिपूर्णं चक्रतुः ७ मारुतो
 वभूतोस्ततस्ताभ्यावित्तंददौबहु तत्समादायवौवित्तजग्मतुः स्वाश्रमं प्र
 ति ८ जयोब्रवीत्समोभागः त्रिसतामितितत्रसः विजयश्चाब्रवीत्त्रयस्रध्व
 येनतस्यतत् ९ ततोसपञ्जयः क्रौधाद्विजयंलुब्धमानसः गृहीत्वानददास्ये
 यतस्माद्गृहीतवेत्ततः १० विजयस्तस्यतंशायंश्रुत्वाश्लोथाशायञ्चत मुद
 भ्रांतौसपञ्चत्तस्मान्मातंगताव्रजः ११ तत्तदाचक्रतुर्विष्णुदृष्टानित्यर्चनेवि

य कर्मभिः इत्युत्कासोपतद्वह्नौ सर्वेषामेव प्रयतां २९ मुज्जलस्तुतदक्रोधा
 च्छिरवानुत्पादरजुह्वयत् ततस्त्वद्यापितह्नेत्रे मुज्जलस्तु शिरवाविना ३० ताव
 दाविर्भवद्विष्णुः कुण्डप्रोक्तवत्सलः तमाळिण्यात्मसारूप्यं दत्त्वा वैकुण्ठमदिरं ३१
 तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैः पुनः ॥ ३२ ॥ यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यश्चै
 लभ्यः स मुशीलनाम ॥ एतावु भौतत्समरूपभाजो ह्यस्या कृतौ तेन रमा प्रियेण
 ३३ ॥ इति श्री कालिका महात्म्ये विष्णुदास चो लचक्रवर्ती वै
 कुण्ठगमन द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ चर्मदत्त उवाच ॥ जयश्च
 विजयश्चैव विष्णुदास्योऽश्रुतौ मया ॥ किं नु ताभ्यां पुराचीर्णं यस्मात्तद्रूपधारि
 तौ ॥ १ ॥ गणवूचतुः ॥ त्वणविंदौ सुकन्यायां देवदुत्यां पुरा द्विजः क

संनिधिं दीक्षतश्चोत्तनपतिर्विष्णुदासंददर्श ह २० वैकुण्ठमुवनं जातं विष्णुदासं
 विलोक्य सः स्वगुरुमुत्तलं वेगादाहूय दं वचोब्रवीत् ॥ **चालचक्र उवाच** ॥ यस्य
 रूपाय न्याचेतत्र यज्ञदानादिकं कृतं स विष्णुरूपधृग्विप्रो याति वैकुण्ठमंदिरं २२ दी
 क्षिते नमया सम्यक् तत्रास्मिन् वैष्णवे त्वया हतमग्नौ कृता विप्रादानाद्यैः पूर्णमानसाः २३
 नैवाद्यापि समे देवः प्रसन्नो जायते ध्रुवं भक्तैव तस्य विप्रस्य निदानंदं प्रोने प्रभो २४ त
 स्माद्यनैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति ॥ न किरेव परंतस्य निदानंदं प्रोने प्रभो २५
गणेश उवाच ॥ इत्युक्त्वा भागिनेयं स्वमभ्यर्चितनपासने ग्राबाल्या दीक्षितो
 यज्ञेष्टपुत्रत्वमगाधतः २६ तस्मादद्यापि तद्देशे सदा राज्यं स भौगिनः स्वश्रिया ए
 व जायंते तत्कृता विधिवर्तिनः २७ यज्ञवाटंततो भेत्य वहि कुंडाग्रतः स्थितः
 त्रिरुच्यैव जहारासौ विष्णोः संवोधयंस्तदा २८ विष्णो भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्का

चविलोक्य स वेगादध्यावत्तद्गीत्यान्मर्षितसफपातह १२ यार्तसंमर्षि
तंदृष्ट्वा चांजलं सोद्विजाग्रणी वेगादभ्येत्यकृपयास्ववस्त्रातैरवीजयत्
१३ अथोत्थितं तमेवासविष्णुदासो विलोकयत् साक्षान्नागायणं देवं
शंखचक्रगदाधरं १४ पीतांबरचतुर्वीकुं श्रीवत्सांकं किरीटिनं अतसी
पुष्पसंकाशं कोस्तुभोरस्थलं विसृजं १५ तंदृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावहतो सो
पिद्विजोत्तमः स्तोतुं चापिनमः कर्तुं तु दानालवभ्रवसः १६ अथ प्रा
जादयो देवास्तत्रैवाभ्यययुस्तदा गंधर्वाभारसश्चापि जगुः सनन्त
स्तदा १७ विमानशतसंकीर्णं देवर्षिगणसंकुलं गीतवादित्रनिर्घोष
स्थानं तदभवत्तदा १८ ततो विष्णुसमालिपस्वभक्तसात्त्विकबुत सा
रूप्यमात्मनो दत्त्वा नयद्वैकुण्ठमंदिरं १९ विमानवरमाहूय गच्छतं विष्णु

कः कृत्वा यद्विष्णुवेर्पितं उपहारार्पणं कर्तुं गवः सोऽप्यहरत्सु नः ३ एवं सप्त
 दिने तस्य पाकं काप्यहरद्विजः ततः सविस्मयसाध्यमनस्येवं विचारयत्
 ४ अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम क्षेत्रं संन्यास न स्थानं मत्पा
 ज्यममम सर्वथा ५ पुनः पाकविधायान्नभुज्यते यदि च नमया सायका
 लार्चनं चैव परित्याज्य कथं भवेत् ६ यदि पाकं विधायैव भोक्तव्यं नमया क्व
 चित् अनिवेद्यहरो मम वैष्णवेनैव भुज्यते ७ उपोषितो हं स प्राकृतिष्ट
 म्यत्र बुद्धिस्थितः अग्रसंस्मरणं सम्यक् पाकस्य च करान्यहं ८ इति पाक
 विधायारत्येतत्रैवात्तक्षितस्थितः तावददशो चां डाल पाकं च हरणं स्थि
 तं ९ क्षुत्क्षामं दीनं वदनं अस्थिचर्मावशेषितं तमा लोका यद्विजगिष्यन्
 स्तृपयारिखिन्नमानसः १० बिलोक्यान्नहरविप्रस्तिष्ठस्तिष्ठेत्यभाषत
 कथय्यग्रन्नरुक्षत्वद्यतमेतत्तु ह एता ११ इत्यबुवंति विप्राग्र्यह्यायानि

1250

येवुती पंचैतेनियमान्कुर्वन्विष्णुतुष्टिकरानसदा २५ माघकुर्जवुतंस
 समकतुलसीवनपालनं एकादसीवृतजाप्योद्दशाक्षरविद्यया २६ उपचा
 रेयोऽशमिन्त्पगीतादिमंगलैः नित्यंविष्णोस्तथाप्रजावृतान्येताति
 साकरोत् २७ नित्यसमस्मरन्विष्णो गच्छन्नुजन्मपन्नपि प्रकरोति
 क्षुतुष्ट्यर्थमोद्यपनविधितदा ॥ २८ ॥ एवंसमाराध्यतेऽश्रियः पतितयोस्तु चोलेभ्य
 रविष्णुदासयोः ॥ अगाच्चकानोबहुतदुतस्थयोस्तनियसर्वेदियकर्णयोस्तदा
 २९ ॥ इति श्रीपदमपुराणेकार्तिकमहात्म्ये एकविंशोऽध्यायः
 ॥ गणः उचुः ॥ कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यं विधिद्विज पा
 ककर्मकरेणावदहरकोपलक्षितः १ हतंपाकसदृशपिपुनर्नैवाकरो
 तदा सायंकालार्चनस्यासौवृतभगभयाद्विज २ द्वितीयेद्विहृतः पा

नृपश्रिया ॥ कियद्विष्णु बुते सर्वे त्वया चीर्णवदस्व तत् ॥ ७७ ॥ गणउचुत्तदुष्ट
 एव च श्रुत्वा प्रहस्य सन् पोत्तमः ॥ विष्णुदासे तदा गर्वा दुवा च वचनं नृपः ॥ १८ ॥
 राजोवाच ॥ इत्येचे ददसे विप्र विष्णु भक्त्या तिगवितः ॥ भक्तिस्तु कियती विष्णो
 दरिद्रस्या धनस्य च १४ यज्ञदानादिकं चैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतं वापीदे
 वालयं प्रते कृतं विप्रस्त्वया वृत्तं २० इन्द्रास्यापिते गर्वमिषतिष्ठति भ
 क्तिजः तद्य एष्ववचोमहं सर्वेषु ते द्विजातयः २१ साक्षात्कारं महं विष्णो
 रेव चादोगमिष्यति ॥ पश्यति सर्वं पितृ ततो भक्तिज्ञास्यति चावयोः ॥ २३ ॥ पा
 र्शदा उचुः ॥ इत्युक्ता सन् योगधर्म्मजरा जगुहं प्रति प्रारभतै ध्रुवं यज्ञं
 कृत्वा चार्यं समुज्जलं २३ ऋषिसिद्धमया पुष्टं वक्रुन्ने वक्रुदक्षिणं यद्दु
 स्ता कृतं सर्वं गयाक्षेत्रे समदिमत २४ विष्णुदासो पितत्रैव तस्थो देवा ल

1252

यत्रासौ जगतां नाथो योगनिद्रा मुपासते च तत्र श्रीरमणं देवं संश्रज्य विधिव
 न्त्यपः मणिमुक्ताफलैरम्यैः स्वर्णपुष्पैश्च सोभनैः ८ प्रणम्य दंडवद्भाव
 दुपविष्ट स तत्र वै तावद्ब्रह्मणमाया तमपश्य देवसंनिधौ ९ देवार्चनार्थं
 मायांतुलस्युदकपाणिनं स्वपुरावासिनं तत्र विष्णुदासाह्वयं द्विज ११ तत्रा
 न्येत्यसविप्रार्थदेवदेवमश्रजय विष्णुसूक्तेन संस्थाप्य तुलसीमंजरीदलैः १२
 तुलसीश्रजया तत्र रत्नश्रजापुराकृता ग्राह्यादितो समा लोकपराजा कृद्धो
 ब्रवीद्विज ॥ १३ ॥ **चौल उवाच ॥** माणिक्यस्वर्णश्रजात्रयो भाद्रायामया कृता
 विष्णुदासकथंसेयं ग्राह्यन्ता तुलसीदलैः ॥ १४ ॥ विष्णुभक्तिं न जानासि
 वराकोशमते मया ॥ यस्त्विमामति सोभादु र्रजामाद्यादयस्य हि ॥ १५ ॥ इ
 तितद्वचनं श्रुत्वा स क्रोधः स द्विजोन्नमः ॥ राजगौरवमुद्ध्वंष्य जगाम वक्त्र
 नंतदप ॥ १६ ॥ **विष्णुदास उवाच ॥** ४ राजन् भक्तिं न जानासि गर्वितोसि

1254
 रद उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः ॥ प्रणम्य दंडवद्भक्तौ
 वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ प्राराधयंति सर्वेऽपि विष्णुं
 भृत्यार्तिनाशनं यज्ञदानव्रतैस्तीर्थैः तपोभिश्च यथाविधिः २ विष्णु
 प्रीतिकरं तेषां किंचित्सान्यध्मकारकं ॥ यत्कृत्वा या निसर्वाणामपि सवाण
 पि भवंति हि ॥ ३ ॥ गणः उचुः ॥ साधुष्टुतं च या विप्रश्चण्ड वेकागुमान
 सः सेतिहासकथामत्र कथ्यमानं पुरा भवं ४ कांतीपुर्या पुरा चोत्तचक्र
 वती वभ्रवहः तस्याह्वयेव ते देशाश्चोत्ता इति प्रथागता ५ यस्मिन्
 राशातिभ्रचक्रं दरिद्रो वापि दुःखितः पापबुद्धिः सरूपापि नैव कश्चिद
 भ्रन्तरः ६ यस्याप्यनंतस्य जस्य ताम्रपणितटावुभौ स्वर्णयुयेशोभा
 द्वावास्तवेन्नरयोपमा ७ सकदा च दगाद्राजा ह्यनंतशयेनं द्विज

इसहश्राणिभार्ययाद्वययुतस्यते ततः पुन्यक्षयेजातेयदायास्यसिन्
 तले २३ सर्ववंशोद्भवोराजाविख्यातस्त्वंनविष्यति नम्रादप्रार
 यस्तत्रभार्याद्वययुतः युतः २४ तृतीययानयाचापियातेपुण्या
 र्द्धभाणिनी तत्रापितत्त्वसानिधयेविष्णुर्दास्यतिभरतले २५ ग्रा
 त्मानंतवपुत्रत्वेप्रकल्पामरकार्यहृत् त्वजन्मव्रतादस्माद्विष्णुसं
 तुष्टिकारकात् २६ नयज्ञानचदानानिनतीर्थान्यधिकारिवे २६ थ
 न्योसिविप्राग्रयतस्त्वयेतदुत्तं हस्तंतुष्टिकरंजगद्गुरोः यद्वर्द्धभागा
 पफलांनुरादेः प्रणीयतेस्माभिरियंलोकतो॥३०॥ इतिश्रीका
 पदमपुराणेकार्तिकमहात्म्यविंशोऽध्यायः॥२०॥ ना

१५ इतं पापं तद्विलयं गतं १५ स्नानेरेव गतं पापं यदस्याश्वकर्मजं हरिजागर
 णाद्ये सुविमानमिदमास्थिताः १६ तुलसीश्रजनाद्येस्तु कार्तिके कवते
 कृतेः विष्णुसन्निध्यगायात्तात्त्वयादत्ते कृपालुना १७ त्वमय्यस्य भवत्या
 तेभार्याभ्यां सह यास्यसि वैकुण्ठमवनं विष्णोसन्निध्यं च स्वरूपता १८
 ते धन्या कृत्य कृत्यास्ते तेषां च सफलो भवः येन तपाराधितो विष्णुधर्म
 दत्तयथात्त्वया १९ सम्पगाराधितो विष्णुकिं नयति देहिना ओत्तानव
 हिणियेन ध्रुववेस्थापितः पुरा २० यन्नामस्मरणं देवदेहिना याति सङ्गति
 ग्राह्यगृहीतो नागं दायन्नामश्रवणात्पुरा २१ विमुक्तं संतुष्टिं प्राप्नुयतो
 यययसंज्ञितः अतस्त्वयार्चितो विष्णुस्वसन्निध्यं ददस्यति २२ वकुन्य

३८

कलहोवच॥ त्वत्प्रशादोद्विजश्रेष्ठविमुक्तनिरयादहं ॥ पापाध्वोमत्तमा
 नायास्त्वं नो स्पृष्टोमिमिध्रुवम् ॥ ६ ॥ **नारद उवाच॥** इत्थं सा वदती विप्रद
 दर्शयान्तमवरात् विमानभास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरं गणैः ॥ श्रुत्वा सा तद्वि
 मानाग्रदृष्ट्याभ्यामवरोपिता पुण्यशीलसुशीलाभ्यामिष्वरोगणस
 वितं १० तद्विमाने तदा पश्य धर्मदत्तस विस्मयः पपातदं वदू मोहं
 तौ विष्णुरूपिणौ ११ पुण्यशीलसुशीलोचतमुथाय न तं द्विजं समभ्यन
 दयन्वाक्यमुचतुर्धर्मसंहितां ॥ १२ ॥ **गणैः उचुः॥** साधु साधु द्विजश्रेष्ठ
 यस्त्वे विष्णुरतसदा दीनानुकंपी धर्मज्ञो विष्णुव्रतपरायणः १३ आ
 वालत्वाद्युनयेत ब्रह्मया कार्त्तिकव्रतं कृतं तस्माद्ददनेन पुण्यं वै गुणै
 र्मागतं १४ त्वत्पुण्यस्याद्भुता गिन्यस्य दस्या प्रवसचितं जन्मांतरशतो

राम.

३८

न्नेचमममानसं नैवानिहतिमायातित्वामनुदृत्यदुःखितो २ पात
 कचेतवात्सुग्रयोनिजयविषाकदं नैवाल्येः ह्रीयतेपुण्येः प्रेतत्वेचा
 तिगर्हितं ३ तस्मादजन्मजनितजन्मयाकार्तिकवृत्तं तत्सुण्य
 स्याद्धदानेनसद्गुतित्वमवाप्नुहि ४ कार्तिकवृत्तपुण्येननसाम्ययाति
 सर्वथा ॥ यज्ञदानानितीर्थानिब्रूतान्यपियतोऽध्वर ५ ॥ **नारद उवाच**
च ॥ इत्युक्त्वाधर्मदत्तोसोयावत्तामभिव्यचयत् तुलसीमीश्रतोयेन
 आवयद्वादशाक्षरं ॥ ६ ॥ **श्री कृष्ण उवाच ॥** तावत्प्रेतादिनिर्मुक्ता
 ज्वलदग्निसिंघोषमा दिव्यरूपधरायातालावन्येनयथैदिश ततः सा
 दंडवद्गमोपणामामयतं द्विजं उवाच चतदावाक्यं हव्यगद्गदभाषिणी ८

1258

३८

जस्यवे प्रायातादक्षिणदेशं कृत्वा विष्णोस्तुसंगमं २६ तन्नीरेसंश्रिता
 यावता कृतस्पर्शरीरतः शिवविष्णो गणैर्दूरादपाकृत्य मरुतादहं २७
 ततस्तस्मान्मन्यादृष्टो भूमत्यास्त्वद्विजितमः त्वदस्तत्तुलसीवारिसस
 र्गगतपापयो २८ तत्कृपा कुरु विप्रं द्रकथं नुक्तिमवाप्यहं योनित्रया
 दुग्धभावादास्याचप्रेतयोनिः २९ इत्यनेन शम्भु कलहावचनं द्विजा
 ग्युः तत्कर्मपाकमय विस्मयदुः खयुक्तः तदुल्लानिदर्शनं कृपाच
 लचिन्नवृत्तिः ध्यात्वा चिरं सवचनं निजगाददुः खात् ॥ ३० ॥ इति प्राप
 यपुराणकार्तिकमहात्म्ये कलहापाख्यानं एकविंशोऽध्यायः
 ॥ २६ ॥ धर्मदत्त उवाच ॥ विलयेयांति पापानि तीर्थदानव्रतादिभिः
 प्रेतदेहस्थिता यास्ततेषु नैवाधिकारिता १ त्वहं निदर्शनादस्मात्तिव

का.मा.

३८

॥ १८ ॥ अनाया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त विलोकय ॥ १८ ॥ प्राप्नोत्वेवावत कर्म फलं शुभ
 मया शुभं ॥ कल होवाच ॥ चित्रगुप्त सदा वाक्यमभर्त्सयन्सामुवाच ह ॥ १९ ॥
 चित्रगुप्त उवाच ॥ ॥ अनायातु शुभं कर्म कृतं किं विन्न विद्यते मिथ्या न भुज्य
 मानेयं न च भर्त्सरित दर्पिणी ॥ २० ॥ विष्टादश करीषा न्यातस्मात्त्रिय तु भोजनः पाक
 भोडे सदा भुंक्ते गुप्त चैषा यतस्ततः ॥ २१ ॥ तस्मादेव विडात्वा स्यात्तच्छ्वजात्तापत्यम
 क्षणात् न त्वां रमयिष्ये स्य ह्यभ्यधातुं कृतो नया ॥ २२ ॥ तस्मात्प्रेतशरीरे पिति
 यत्वेवातिनिदिता ॥ अतश्चैषामरुद्धो प्रपिता तावकैः हरः ॥ २३ ॥ तत्र प्रेतशरी
 रस्थाचिरतिष्ठत्वियततः ॥ उर्ध्वयोनित्रयं त्वेधा भुनक्ता शुभकारिणी ॥ २४ ॥ क
 ल होवाच ॥ ग्राह्यं च दशाक्षरं निप्रेतदेहा स्थिता किल ॥ सुविडं न्याप
 णितां त्यर्थं दुःखिताः श्रेव कर्मणाः ॥ २५ ॥ ततः कुत्पीडिता नित्यशरीरं वणि

1260

विप्रयास्युत्तमगतिं शुभं ॥ ११ ॥ **नारद उवाच ॥** तो दृष्ट्वा प्रणतामग्रे वद
 मानास्व कर्म तत् ॥ प्रतीवा विस्मिते विप्रस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ **य**
मदत्त उवाच ॥ केन कर्म विपाकेन त्वं दृष्टव्यमीदृशी गताः ॥ क्व वस्था
 का च किं शीलं तत्सर्वं कथय स्व मे ॥ १३ ॥ **कलह उवाच ॥** सौ भद्र नगरे वृ
 क्षन् भिक्षुर्नामा भवद्भिजः ॥ तस्यादंगदहणी पूर्वं कलहास्मातिविश्रुता ॥ १४ ॥
 न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसापि शुभं कृतं ॥ **नारद उवाच ॥** नार्पिते
 तस्य मिथ्या न न भर्तुर्वचनशीलया ॥ १५ ॥ कलहप्रियया नित्यं मयो हि
 मना यदा परिणेतुं तदा सान्यामतिचक्रे पतिर्मम ॥ १६ ॥ ततो गरसमा
 दाय प्राणास्त्यक्तान्मया हिजः ॥ प्रथमं ह्यवध्यमानां मानिन्युः स
 यमानुगाः यमश्च मातदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमदृष्टतः ॥ **यम उवाच ॥**

ब्राह्मणो धर्मविक्रिद्विद्वद्वेदोतिविप्रतः ३ विष्णुव्रतकरसम्बतविष्णु
 पुजारतः सदा द्वादशाक्षरविद्याय जपनिष्ठातिथिप्रियः ४ कदाचि
 कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः रात्र्यां तु यो सरोवायां जगाम हरिमंदि
 रं हरिप्रजोपकरणानुगृह्य व्रजतातदा तेन दृष्ट्वा समायाती राक्षसी भीमनि
 स्वना ६ वक्रदंष्ट्राललजिह्वा निमग्नारक्तलोचना दिगंबराशुष्कमांसा लंबो
 ष्ठी घुर्घुरस्वना ७ तां दृष्ट्वा भयसंक्रान्तकपिता वयवस्तदा प्रजोपकरणै
 र्वेगात्तरयोभिश्चाह न द्रुयात् ॥ ८ ॥ संस्मरन्त हरं नाम तुलसीयुक्तवारिणा
 सोहन्पातकं तस्मात्तस्याः सर्वमगालवं ॥ ९ ॥ अथ संस्मृत्य सा प्रव्रजन्मकर्म
 विपाकजं स्वां दशामब्रवीद्विप्रं ~~तत्तुलसीयुक्तवारिणा~~ दंष्ट्रवत्प्रणनामसा १०
कलहो वत्स ॥ प्रव्रजन्मविपाकैर्न दशमेतां गताम्यहं तत्कथं तु पुन

1262

कार्तिक स्य सिते पक्षे नवम्या मुदिते रवौ एकं वै भोजयेद्विप्रं विप्राः स्युः कोटि
भोजिता

श्रिते २३ द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके शुक्लातिसनरोगघ्ने नर
कालातिगर्हितान् २४ धात्रीघ्राणं समाश्रित्य कार्तिके ननु न क्रियः ॥ अन्न
संयोगं पापमावर्धत स्य न स्यति २५ विष्णुक्षेत्रेषु सर्वेषु प्रजितस्ते न सर्वदा
धातुलस्यामाहात्म्यं मयि देवश्चतुर्मुखः २६ न समर्था भवेद्वक्तुं यथा दे
वस्य सादृणः २७ धात्रीतुलस्योद्भवकारणैः शृणोति यः श्रावयते च
नत्वा ॥ विधत्तपापासहस्रवर्जैः सह स्वर्गं व्रजत्यन्नविमानसंस्थः ॥ २८ ॥
तिश्री कार्तिक महामहामय परमपराए तुलसी महामहामय
नो नामाद्या दशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ एषु रुवाच ॥ सेति हासमिदं ब्रू
नमहात्म्यं कथितं त्वया ॥ अतः श्रव्यं करं सम्पदं तुलस्याय धृतं मया १
यदूर्जः वृत्तिनः सम्यक् फलमरुदुदाहृतं ॥ तत्पुनरुहिमाहात्म्यं केन चिण
मिदं ब्रूते ॥ २ ॥ **नारद उवाच ॥** प्रासीत्सा एषि शिखरे करवीरपरे परा

वादयो देवास्त्रिंशदिति तुलसीदले १४ तुलसीमंजरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुचमि
 यमोपि नेक्षितं शक्रो युक्तपापप्रातैरपि १५ तुलसीकाष्ठजं यस्तु चंदनंधा
 रयेन्नर तद्देहनस्पृशत्यापं क्रयमाणमयी ह्येतत् १६ तुलसीविपनध्यायाय
 त्रयत्रनवेनूप तत्र प्राद्वप्रकर्तव्यं पितृणां दत्तमक्षयं ७ धात्रीध्याया
 सुयः कुर्यात्पिंडदानं नृपोत्तमः मुक्तिं प्रयाति पितरस्तस्य येनिरये स्थिताः
 १८ मूर्द्धिघ्राणे मुखे चैव देहे च नृपसत्तमः धत्ते धात्रीफलं यस्तु सुखि भव
 तिमानवः १९ धात्रीफलं च तुलसीमृत्तिकाद्वारकोद्रवाः यस्य देहे
 स्थितानीत्यसजीवन्मुक्ति उच्यते २० धात्रीफलैस्तु संमिश्रितुलसीयत्रसंयु
 तैः जलैस्नाति नरः स्तस्य गंगास्नानफलं स्मृतं २१ देवाश्च नरं कुर्यात् धात्री
 पत्रैः फलैस्तथा सुवर्णमणिमुक्ताद्यैः रचनस्याप्युत्तमफलं २२ तीर्थो निज
 नया देवाः यत्राः सर्वेऽपि कान्तिके नित्यं धात्रीसमाश्रित्य तिष्ठत्यर्कितुलसी

1264

तच्चापितुलसीधात्र्योरागेणैवाविलोकयन् ४ यत्र हृदम्यापरावीजमार्ययैव समर्पि
 ते तस्मात्तदुद्भवानारीतस्मिन्तर्थापराभवन् ५ अतसावर्वरीत्यारम्यजवाया
 तीव्रगहिता धात्रीतुलसीयानद्रागोतस्य प्रीतिप्रदे सदा ६ ततो विस्मृतदुखो
 सो विष्णुस्तान्मासहेवतु वैकुण्ठमगमद्भ्यः सर्वदेवनमस्कृतः ७ कार्तिकीद्याप
 नो विष्णोस्तस्मात्प्रजाविधीयते तुलसीमूलदेवोस्य प्रीतिदासाय तस्ततः ८ तु
 लसीकाननं राजनगुह्यस्यावतिष्ठते तद्गृहं तीर्थरूपं तु नयंति यमकिंकराः ९
 सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनं रोपयन्ति नरः श्रेष्ठतेन पश्यन्ति भास्करि १०
 दर्शनं नर्मदायास्तु गंगास्नानं तथैव च तुलसीवनसंसर्गः सममेतत्र यं स्मृतः ११
 रोपनात्पालनात्संकातदर्शनाच्चित्तनान्तरा तुलसीदहते पापं वाङ्मनका
 यः संचितं १२ तुलसीमंजरीभिर्यः कुर्याद्दूरिर्चनं नमगर्भगृहं याति शु
 क्तिना गीतशयः १३ पुष्कराद्यानि तिथ्यानि गंगाद्याश्चरितानि च वासुदे

ततः सर्वपिते देवा गत्वा तद्वक्त्रे नोदिताः ॥ गोरी लक्ष्मीं सुरां चैव प्रणे मुनेः
 वत्सला ॥ २६ ॥ विजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यं मनुस्तदानुप ॥ **देव्युवाच ॥**
 इमानि तत्र विजानि विष्णु र्यत्रावतिष्ठति ॥ २७ ॥ निर्वयध्वं ततः कार्यं भवे
 तां सिद्धिमेव्यति ॥ २८ ॥ **नारद उवाच ॥** ततः सुहृष्टा सुरा सिद्धसंहाः पृष्ट
 वृविजानि प्रविक्षिषुः ॥ वृंदा चिता भूमितले सयत्र विष्णु सदा तिष्ठदसौ
 व्यवृत्तिः ॥ ३० ॥ **इति श्री पदमपुराणे कार्तिक महात्म्ये जालंधर व
 ज्रानाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ नारद उवाच ॥** क्षिप्रं भ्यस्तत्र
 विजेभ्यो वनस्पत्यसूयो भवत्तु धात्री च मालती चैव तुलसी च नृपोत्तमः १
 धातुमवा स्मृता धात्री मा भवामालती स्मृता गौरी भवा चतुलसी तमसत्त्व
 रजोगुणाः २ श्रीरूपि न्यो वनस्पत्या दृष्ट्या विष्णुस्तदानुप संभूमादुद
 तिष्ठत्स वृंदा रूपेण मोहितः ३ दृष्ट्वा च तेन तारागात् कामावाक्तेन चेतसा

1266

दिष्टया विश्वनिदं भवाम्भवौ तनोति मूलप्रकृतिं नतास्मतां ॥ १८ ॥ पाहि त्रयो
 विंशतिं मे दशदिता जगत्त्रयो वेसमधिष्ठापरा ॥ यद्रूपकर्मणि चराकराद
 यस्त्रयोपि देवान् विदुर्नतास्मतां ॥ १९ ॥ यद्वक्तियुक्ता पुरुषास्मनित्यं दारिद्र्य
 संमोहपरा भवादीन् ॥ न प्राप्नुवंत्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नता
 स्मतां ॥ २० ॥ **नारद उवाच ॥** स्तोत्रमेतत्रिं संध्यायः पठेदेकग्रमानसः ॥ दा
 रिद्र्यमोहदुखानि कदाचिन्न स्पृशति त ॥ २१ ॥ इति सुवर्तिते देवाते जोमं डल
 मध्यग ॥ दृष्टुर्गगने तत्र ज्वाला व्यापृदि गतरं ॥ २२ ॥ प्र तन्मध्यादुरती स
 र्वं शुश्रुवुव्योमचारिणी ॥ **प्राद्यशक्ति उवाच ॥** ग्रहमेव त्रिधा निन्ना
 तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥ २३ ॥ गौरी लक्ष्मी सुराचेति रजसत्त्वतमोगुणैः ॥ त
 त्रगच्छतताः सर्वो विधास्यते वसुधरा ॥ २४ ॥ **नारद उवाच ॥** श्रेयतामी
 रितं वाचं श्रुतं ह्यनमगान्मह ॥ देवानां विस्मयोत्कुह्यनेत्राणां ततदानप

राम.

महादेवत्वयादेवरक्षिताशत्रुयद्गयात्र किंचदन्यतसमुद्भूतत्रकिंकरवा

महे १५

परमसंकुद्धोरुद्रोरोद्रवपुर्धरः॥१०॥चक्रंसुदर्शननामचिक्षेपादित्यवर्चसं॥
 प्रदहत्वंदिशोवेगात्तदासाद्यजलंधरं॥११॥जहारत्नधिरःकायान्महदा
 यत्कलोचनं॥रथात्कायपपातश्चनादयन्वसुधातलं॥१२॥तेजश्चनिर्गतंदे
 हात्तद्रुद्रेलयमागमत्॥तदादेहोद्भवंतजतद्रार्थालयमागतं॥१३॥प्रथव्र
 ह्नादयोदेवाःहर्षादुत्फुल्ललोचनाः॥प्रणम्यशिरसारुद्रंशशंशुविष्णुचेचि
 ते॥१४॥**देवा उचुः॥**तृदालावण्यसंभ्रान्तोविष्णुस्तिष्ठतिमोहितः॥**इश्वर**
रोवाच॥गच्छध्वंशरणंदेवार्विष्णोर्मोहानुपत्तये॥शरण्यमैहिनीमायां
 सावःकार्यंकरिष्यति॥१६॥**नारद उवाच॥**इत्युक्तांतर्दधेदेवःसह
 भूतगणैस्तदा॥देवाश्चतुष्टुबुधैर्लप्रकृतिंभक्तिवत्सलां॥१७॥**देवा उ**
चुः॥यदुद्भवासत्वरजस्तमोगुणाःसर्गस्थितस्तदनिदानकारणाःय

1268

ततो जलं धरो दैत्यो रुद्रमद्रुत विक्रमं ॥ चकार मायया गौरीमोहयन्त्रिव
 कंतदा ॥ १ ॥ रथोपरि गतां वद्धा रुद्रतां पार्ष्वतीं शिवः ॥ निशुंभशुंभमुखैश्च वध्यमा
 नां ददर्श हः ॥ २ ॥ गौरीं तथा विधां हृष्टा शिवोष्णदिग्मानसा ॥ प्रवाग्मुखो स्थि
 तस्तृष्णो विस्मृत्य स्वपराक्रमं ॥ ३ ॥ ततो जलं धरो वेगा त्रिभिर्व्याध सायकैः ॥ प्रा
 पुंयमग्नौ सौ रुद्रो सिरस्युरसि चोदरे ॥ ४ ॥ ततो जज्ञे सतो मायां विष्णुना नुप्रबोधि
 तः ॥ रौद्ररूपधरो यातो ज्वाला मालातिनीषणः ॥ ५ ॥ तस्यातीव महारौद्रं रूपं
 दृष्ट्वा महामुरः ॥ न से कुरग्नः स्थातुं मे जिरेते दिशो दिशः ॥ ६ ॥ ततः शापं ददौ
 रुद्रस्तयोः शुंभनिशुंभयोः ॥ मम युद्धदयकां तौ गौर्या वध्यौ न वध्यथः ॥ ७ ॥
 तावज्जलं धरो वेगा हर्षति निसर्गैः ॥ बाणाधकारसंघं न यथा भूतद्रव
 महत् ॥ ८ ॥ यावद्गुह्यं तस्य बाणगणानुरं ॥ यावत्सपरिघेणाशु
 जघान हृषभं वली ॥ ९ ॥ हृषस्तेन प्रहरेण परावृत्तोरणागणात् ॥ ततः

प्रविष्टे

राम.

३३

॥ तमेव हि ॥ निर्भस्य क्रोध संतप्राहंदावचनमप्रवीत् ॥ २५ ॥ **हृंदे**
वाच ॥ धिक्कतं देव हरे श्रीलं परदाराभिगामिनं ॥ शोतो सित्वं मयान्ननं
 ममाप्रछनमानसः ॥ २६ ॥ यो त्वया मायया द्वास्थो स्वकीयो दरसितो म
 म ॥ तावेवराक्षसो भूत्वा भार्या तवनय व्यतां ॥ २७ ॥ त्वंचापि भार्यया
 द्वास्थो स्वकीयो दरसितो मम तावेवराक्षसो भूत्वा भार्या तवनय व्य
 तां ॥ २८ ॥ त्वंचापि भार्या दुः खार्तो वने कपि सहायवान् ॥ तत्त्व सर्वे स्व
 रेणा यं यस्ते सिध्यत्त्वमागतः ॥ २९ ॥ इत्युक्ता सा तदा हंदा प्राविश द्रव्य
 वाहनं ॥ विष्णुना वार्यमाना पितस्मिना सक्तमानसा ॥ ३० ॥ ततो ह
 रिस्तामनु संस्मरन् मुहुः हंदा चितामस्मरजो वगुंठितः ॥ तत्रैव त
 स्थो मुरसि द्रसंघे ॥ प्रबोधमानो पियथैव न शान्तिः ॥ ३१ ॥ **इति प्रापद**
मपुराणे कार्तिकेन हात्मवै ॥ ३२ ॥ अथायः ॥ १६ ॥ नारद उवाच

1270

यः पुराः सुखसंवादेर्विनोदयसिमां प्रभो ॥ सकथं न वदस्याद्यवध्वभांसा
 मनांगसां ॥ १८ ॥ येन देवासां धर्वा निजिता विष्णुना सह ॥ सकथं तापसेना
 द्यत्रैलोक्यविजई हत ॥ **नारद उवाच ॥** रुदितेति तदा हृदा तं मुनिं वा
 क्यमब्रवीत् ॥ **हृदा उवाच ॥** कृपानिधे मुनि श्रेष्ठ जीवयेन ममाप्रिय ॥
 त्वमेवास्म्यपुनश्चो जीवनायमतो मम ॥ १९ ॥ **नारद उवाच ॥** इ
 तितदवाक्यमाकर्ण्य प्रहस्य मुनिरब्रवीत् ॥ नाहं जीवयतुं शक्नो रु
 द्रेण निहतं युधि ॥ तथापि त्वत्कृपा विष्णुन संजीवयाम्यहं ॥ **नारद**
उवाच ॥ इत्युक्ता तर्दधे विप्रस्तावत्सागरनन्दन ॥ हृदामालिङ्गय तच्छ
 क्रं तु वेप्रीतमानसा ॥ २० ॥ अथ हृदा पि नर्तारं हृष्टा हर्षितमानसा ॥ रे
 मेतद्धनमध्रस्था तद्युक्ता वडुवासरं ॥ २१ ॥ कदाचित्सुरतस्यां ते विष्णुं ह

भागतामित्यनायतः ॥ १० ॥ मुनिस्तां विहृलं हृष्टराक्षसानुगतातदा ॥ हुं
 कारणेवतौघोरैश्चकार विमुखोतदा ॥ ११ ॥ तं हुंकारमयश्चस्तौ हृष्टातो विमु-
 खो गतो ॥ प्रणम्य दंष्ट्रं दूजौ हंदावचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ **हंदावाच ॥** रक्षि-
 ताहं त्वया घोरद्वेयादस्मात्कृपा निधेः ॥ किञ्चिद्विज्ञप्तुमिष्टमिह पयानं
 निशामयः ॥ १३ ॥ जलधरो हि मद्गता रुद्रयो हंगतः प्रभो ॥ सतत्रास्मक-
 यं युद्धे तन्मे कथय सुव्रतः ॥ १४ ॥ **नारद उवाच ॥** मुनिः स्तब्धवचनाकार-
 णं पयोर्द्विजवैक्षतः ॥ तावत्कपी समस्यातो तं प्रणम्या गतस्थितो ॥ १५ ॥
 ततः स्तब्धजना संज्ञो नियुक्तो गगनंगतो ॥ गत्वा क्षणाद्गदागत्यवान्
 रावगुतस्थितो ॥ १६ ॥ शिरः कबंधहस्तोतः हृष्टाक्षितनयस्य सा ॥ पपात
 मूर्ध्नि ताम्रमौनर्त्तयस नदुःखिता ॥ १७ ॥ कमंडलुजलेः शिक्ताः मुनिना
 स्वासिता तदा ॥ स्वमत्तं जपनसावाला कृत्वा दीनारुरोद ह ॥ १८ ॥ **हंदावाच ॥**

1272

गायगतोदैत्यस्यसदननि॥१॥ प्रथमंदातदादेवीस्वप्नमध्येददर्शह॥ भर्ता
 रंमहिवारुटंतेलाभ्यंगंदिगवरं॥२॥ कृष्णप्रसन्नभयादु कृप्यादगणसेवि
 तं॥ दक्षिणात्रागतमुडंतमसाप्यावृततदा॥३॥ स्वपुरसागरेमग्नसहसेवा
 त्मनासह॥ ततः प्रबुध्वासावालायुः स्वप्नचविचिन्विती॥४॥ ददर्शदि
 तमादित्यसष्टिदनिः प्रभंमुकुः॥ तदानेष्टमितिज्ञात्वारुदतीभयविहृ
 लाः॥५॥ कुन्वचिन्नालभधर्मगोपुराहालभ्रमिषुः॥ ततः सखीद्वययु
 तानगरोद्यानमागताः॥ तत्रापिसागतावालानालभेत्कुञ्चितसुरा॥ न
 नाहूनातरयातानेववेदात्मनः सुरा॥६॥ ततः साभूमतीवालाद
 दर्शातीवभीषणै॥ राक्षसौसिंहवदनोदंष्ट्रानयनभासुरौ॥७॥ तौदृष्ट्वा
 विहृलातीवपलायनपरातदा॥ ददर्शतापसंसांतं सशिष्यमौनमा
 स्थितं॥ ततस्तकंठमासज्यनिजवाकुलतातदा॥ मुनेमांरक्षशरणं

पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मार मनसा तदा ॥ तावददर्शते देवं तु पतिं च समी-
 पम् ॥ २७ ॥ **पार्वत्युवाच ॥** विष्णो जलंधरो देत्यो कृतवानत्र मद्रुतं ॥ तत्किं न
 विद्यत ते स्मिन्नेष्टितं तस्य दुर्मते ॥ २८ ॥ **श्रीभगवानुवाच ॥** ते नैव दर्शितः
 यथा वयमप्यान्वक्ष्यामहे ॥ नान्यथा स्य भवेद्बध्यपतिवृत्ता सुरक्षितः ॥ २९ ॥
नारद उवाच ॥ जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनः जलंधरं पुरं ॥ अथ रुद्रश्च ग-
 धर्वादिमुक्त्वा संगरे स्थितः ॥ ३० ॥ अंतर्धानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधेत
 दा ॥ ३१ ॥ ततः शिवो विस्मितमानसः पुनः जगाम युद्धाय जलंधरं रुषा ॥ स चा-
 पि देत्यपुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरैश्चैव समवाकिरनुरागे ॥ ३२ ॥ **इति श्रीपद्म-**
पुराणे कार्तिके महात्मने जलंधरोपाख्याने पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥
नारद उवाच ॥ विष्णुजालंधरं गत्वा तदैत्यपुरभेदनं ॥ पात्यवृत्य सभं

1274

रुद्र ३२ **विष्णु लीला कर्महाते** अर्जमायांगा धूर्वा मद्रुतां रुद्र मोहनी
 प तंवीर भद्रं तु हृष्टा रुद्र गणाः ॥ तालवेणु मृदंगाश्च बाह्ययंतं
 त्वनिशम गन्धेश्वरं १ अथ द्रोणाद विमोहितः ॥ पतिता न्यपि त्रासा
 धरः २ ॥ स ह्यनारुहः संग्रतमालोक्य रुद्रं दैत्यै जलंधरः ॥ कामाक्षी
 लोकाधिपतये गणा पुनः ॥ २० ॥ युष्मन्निशुं तशुं भारव्योऽस्यापयत्वा
 शिनिः ३ दैत्यास्ते नीत्वा गच्छेत् ॥ अजदा धरः ॥ २१ ॥ महावृषभनमारुहः स
 हृष्टापातकानि वत दयात् ४ ॥ अतिमालोक्य भववह्ननाः ॥ २२ ॥ अन्याय
 रं तं वत्सलं चं शिशुं च न्वा ॥ यावददशं चार्चनी पार्वती दनुजेभ्यः
 काशिकेऽपि ललाहकाः खड्गैश्च तदा ॥ २४ ॥ अथ ज्ञात्वा तदा गौरी दानव
 वाहकः ॥ संघर्जन्ते हृष्टा गणाः ॥ सा तदेत्तरमानसा ॥ २५ ॥ तमहृष्टत
 स्ववाये रक्तानमः ७ ॥ वाणं दैवेनागात्पुनर्युद्धं यत्र देवो हृष्यध्वजः २६

पार्वत्यपि नया द्विष्णुं सस्मार मनसा ततस्तले ॥ २८ ॥ रवदूरो मशिरः का
 पगं ॥ २९ ॥ **पार्वत्युवाच ॥** विष्णो जः कस्य च शिरः सद्भागे नाकरो द्विधा ॥ ३० ॥
 विद्यतते स्मि चेष्टितं तस्य दुर्मते ॥ इन्द्रो वि ॥ दृष्टमप्यहं ता केचि केचि द्रष्टुः
 पंथा वयमप्यान्वक्षामहे ॥ तानः स्थातुं गजसिंहोर्दिता यथा ॥ ततः को
नारद उवाच ॥ जगाम विष्णुरित् ॥ ३१ ॥ ग्राह्या मास समरेत्तीव्रा निसम
 धर्वा द्विमुक्ताः संगरे स्थितः ॥ ३२ ॥ अथाद्यमया सांघ्रिकि मेभिर्निहतैस्त्वया ॥ ३३ ॥ य
 दा ॥ ३४ ॥ ततः शिवो विस्मितमानसः ॥ **नारद उवाच ॥** इत्युक्त्वा षण्णसप्तत्या
 पि देत्यपुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरैर्धै चिधे दतो दणवाणैः हसन्निव ॥ ततो हया
 पुराणो कार्तिकमाहूते जले धरो ॥ स धिन्न धन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेग
नारद उवाच ॥ विष्णुजालं धरंगतं दधाकरोत् ॥ ३५ ॥ तथा पिबुषु मुद्यम्य
 धैकोशमात्रं न पाकृतः ॥ ३६ ॥ ततो ज

1276

६६

1277

रुद्र ३१ **विश्वकर्मात्मिकमहात्मैचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥** नाद
 यं तंवीरमद्रुतुदृष्टारुद्राभ्यात आगतास्तेरुंदि
 त्वन्निशम गमद्विश्वरं १ अथकोलाहलं कृत्वा गणानां चन्द्रो
 रः २ राहुवभारुद्रः संग्रामं पदसंतिव ३ रुद्रमायातना
 त्वाचसिधमदेगणपुनः निरुताः संगरे दैत्यान्निर्जघुः शरह
 क्षिप्तिः ३ दैत्यास्ते नीवाणहृद सर्वतोप्रविदुः कर्त्तिकवृत्तिनं
 दृष्टापानकानि वतद्र्यात ४ अथजालंधरो दैत्या विदुतान्ब्रह्मसंग
 रं सनदयान् चंद्रशानुचं न्वाणान्सहस्रसः ५ शुभोनिशुभप्रमु
 कानि निमिषलाहकाः खड्गुरोमप्रचंडश्च धूमरश्च शिवययुः ६
 वायुश्चक्रः संछन्नेहृष्टगणवलं शिवः वायुजालैः प्रविष्टिश्च
 स्वयं सैव तनमः ७ वाणो दैत्याश्च बाणधाराभिपीडितान

रुद्र
२६

निकेत्य

चारभद्रं च विंशत्या ननाद जलमिष्व

सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि

च परीताया कार्तिकेयजलं ध

न सपत्न २५ तथैव नानादेन वेग

नादाय रघुनाथिनः २६ नीर

सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि

च परीताया कार्तिकेयजलं ध

न सपत्न २५ तथैव नानादेन वेग

नादाय रघुनाथिनः २६ नीर

सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि

च परीताया कार्तिकेयजलं ध

न सपत्न २५ तथैव नानादेन वेग

नादाय रघुनाथिनः २६ नीर

दया... २७ तल
भद्रसिन्धुनी शैलद्वारं २८ यथा २९ व सप्तमिष्व अमृतं विष्णुशक्तिनिभि
च परीताया कार्तिकेयजलं ध ३० ततोतिष्ठेद्देत्यं ३१ शक्तिचुम्बनद्वारं गणेशपात
यामासरथमन्यसमाहृत २८ ग्रन्थयादयदेगेन वीरभद्र
मान्वितः ततस्तेन सत्यसंकशो युयुधातिपरस्परं २९ वीरभद्र
ततस्तस्य हयान्वाणैरपातयत्त धनुश्छिद्रदेत्यस्य सचीरः य
रिघायुधः ३० सवीरभद्रं त्वरयाभिगम्य जघान देत्यः परिक्षेपेन
मूर्छितः सचापिवीरप्रविनिर्गन्तुं पात न्नो रुधिरं समुद्रि

1278

३१

लंविच्छेदकं शोचान्दीश्वरकार्तिकेयाः ॥ त्वरान्विताद्वैत्यवरान्द्रुसम्यनिवा
 रयामासुरमधिष्ठास्ते ॥ २६ ॥ इति श्रुत्वा पदमप्युवाच ॥

॥ १३ ॥ नन्दोऽप्युवाच ॥ ते गणाधिपतीन् ब्रह्मरुन्दीनमुरतवापुमुरदीन
 प्रमर्षादभ्यधातुं तद्वद्वयुद्धाय दानवाः ॥ १ ॥ नन्दिनं कालिने निस्तुशुं
 नीलवोदरे तया ॥ निस्तुभः अपुमुरं वेगादभ्यधातुं दशकितः ॥ २ ॥ नि
 शुभकार्तिकेयस्य मयूरं पंचभिः शरैः ॥ इदिविष्याद्यवो नमस्त्वितः स
 पपात यः ॥ ३ ॥ ततः शक्तिः अरः शक्तियावज्जगद्दशैवितः तावन्नि
 शुभो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत् ॥ ४ ॥ ततो नन्दीश्वरोऽप्युवाच ॥ कालने

त्वत्तु गणपतिना तत्र विधत्तं भार्गवं हृष्टा देत्यसेन्या गणास्तदा २२
 पुनस्तान् वानरहर्षान् निर्जघुर्युद्धदुर्मदा प्रथमं ज्यत देत्यानां से
 नागणभारिणः २३ वायुवेगहता युद्धत्प्रकीर्णतृणसंहितिः भ
 र्गुगणभयासेना हृष्टा हर्षगणाययुः २४ निशुभशुभोसेना न्योका
 द्भयान्निजप्रयवान् त्रयस्तेवारयानां सुर्गणाः सेनामहावलाः सु
 धन्तः शरवन्ताः प्रहृष्टीव वलाहकाः २५ स्ततो देत्यशरोष्ठास्ते श
 लान्नामिव प्रजाः रुरुधुः खंदिषाः सर्वा गणसेनामकपयन् २६
 गणशरशतिभिर्न्ना रुधिरासारवर्षिणः वसन्ते किं सुकाभासान् प्र
 सायत किंचितः २७ पतिता पात्यमानाश्च छिन्नभिन्ना गणाः स्तदा
 त्यक्त्वा संगमभूमिं ते मर्वेपि विमुखान् गतवन् २८ ततश्च भग्नस्त्वन

1280

शिवदूतसंवादेनामष्टादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ नारद उवाच ॥ ज
 लेधरस्ततच्छ्रुत्वा कोपाकुलितविग्रह ॥ निर्जगामाश्रुदैत्यानां कोटि
 मिः परिवारितः ॥ १ ॥ गतस्तस्याग्रतश्चकौरादुर्दृष्टिं स्थितो भवत् ॥ मु
 कुटश्चापतद्गमौवेगात्प्रसवलितस्तदा ॥ २ ॥ दैत्यसेनावृतैस्तत्र वि
 मानानां त्रैस्तथा ॥ प्रराजत नभः प्रणं प्रादृषीव यथा घने ॥ ३ ॥ तस्यो
 द्योगंतदा दृष्ट्वा देवाः प्राक् पुरोगमाः ॥ प्रलक्षितास्तदा जगमुश्रुत्वा
 नंते विजिज्ञयुः ॥ ४ ॥ देवा उचुः ॥ न जानीसे कथं स्वामि नू देवायति
 मिमां प्रभो ॥ तदस्मदक्षयार्थाय जहिसागरनंदनः ॥ ५ ॥ नारद उवा
 च ॥ इति देववचः श्रुत्वा पुहस्य स हृषध्वजः ॥ महाबलं समाकुप्य
 वचनं चेदमबुवीत् ॥ ६ ॥ इश्वर उवाच ॥ जले धर कथं विघ्नो न
 हतः संगरे त्वया तद्गुहं चापियातो सित्यक्ता वैकुण्ठमात्मनः ७

मिनः कुतः क्षामास्मि सर्वथा ॥ किं नक्षयं मम देवेश तदा ज्ञापय मां प्रभो ॥ २५ ॥
श्रीरुद्र उवाच ॥ नक्षयस्व तनुं श्रीधुमसत्त्वं हस्तपादयोः ॥ दृष्ट्वा शिरो वशो
 यंतु संप्रसन्नं सदा शिवः ॥ २६ ॥ पुरुषं भीमकर्माणां तनुं वाचसविस्मयः ॥ **नारद**
उवाच ॥ स शिवेनैव मा जप्रश्नं वाद पुरुष स्वका ॥ २७ ॥ हस्तपादोद्भवं मां संशिरः
 शेषो यथा भवतु ॥ २८ ॥ **ईश्वर उवाच ॥** त्वं कीर्तिमुख संशोदि भव मदारगः ॥
 सदा ॥ २९ ॥ त्वदच्युतेन कुर्वति न च ते मत्पुत्रं करः ॥ **नारद उवाच ॥** तदा पृभृत
 देवेश द्वारे कीर्तिमुख स्थितः ॥ ३० ॥ नार्चयंती हयै प्रवृत्तेषां मन्त्रे दृष्ट्या भवतु
 ३० ॥ राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोपत हूवर स्थले ॥ अतः सर्ववरो दूत इति भूमौ
 प्रयागतः ॥ ३१ ॥ ततस्कराहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन् न भिमन्यमानः ॥ स
 मेत्य सर्वे कथयन् च भूवज्रं लंघयन् शविचेष्टितं ततः ॥ ३२ ॥ **इति श्रीपद्म**
पुराणे कांतिक महात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलधरोपाख्यानं

स शिवेनैव मा जप्रश्नं वाद पुरुष स्वका
 हस्तपादोद्भवं मां संशिरः
 शेषो यथा भवतु
 तदा पृभृत
 देवेश द्वारे कीर्तिमुख स्थितः
 नार्चयंती हयै प्रवृत्तेषां मन्त्रे दृष्ट्या भवतु
 राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोपत हूवर स्थले
 अतः सर्ववरो दूत इति भूमौ
 प्रयागतः
 ततस्कराहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन् न भिमन्यमानः
 स मेत्य सर्वे कथयन् च भूवज्रं लंघयन् शविचेष्टितं ततः
 इति श्रीपद्म

गसेव्यस्यत्रैलोक्याधिपतेस्तथा ॥ सर्वरत्नेश्वरस्यापित्वमाज्ञां शृणु
 यध्वजः ॥ ७ ॥ स्मशानवासिनो नित्यमस्थिमालावदस्य च ॥ दिगंबर
 स्यतेभार्या कथं हेमवती शुभा ॥ १८ ॥ प्रहरत्नाधिनाथोऽस्मि सा च सती
 रत्नसज्जिका ॥ तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ १९ ॥ **नार**
द उवाच ॥ वदत्येवं तदाराहो भूमध्याच्छूलपाणिनः ॥ प्रभवत्पुरुषो
 रौद्रः तीव्रान्निसमस्वनः ॥ २० ॥ सिंहास्यः प्रचलन्निहः सज्जालनय
 नो महान् ॥ उड्गकेशः शुष्कतनुर्न सिंह इव चापरः ॥ २१ ॥ सतरवादि
 तु मायातं दृष्ट्वा राहुर्नयातुरः ॥ अधावदतिवेगेन वहिः स च दधारत ॥ २२ ॥
 ब्राह्मणं मां महादेव खादितुं समुत्पन्नगतः ॥ महादेवो वचः श्रुत्वा ब्राह्मण
 स्य तद्वावृवीत् ॥ २३ ॥ मुचेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याजसां वरे ॥ राहुं त्यक्त्वा
 स पुरुषो महादेव व्यजिपत् ॥ २४ ॥ **पुरुष उवाच** ॥ क्षुधामांवाधते स्वा

र्यमुमुचे प्रवतया कान्यापमीयते ॥ ८ ॥ वीतरागोपि हियया मदनारिः स्वली
 लया ॥ विस्वतंत्रोपि हियतः स्वात्मनावशगः कृतः ॥ ९ ॥ कल्पयामि शिवा द
 न्यस्त्रिलोक्या न समद्विमान् ॥ अमरो नागकन्याद्या यद्यपि त्वदशस्थि
 ताः ॥ १० ॥ तथापि तानपार्वत्या रूपेण सहृशां क्रुवं ॥ यस्यापुनः पुनः पश्यन्
 रूपं धाता विसर्जने ॥ ससर्जा मरसस्तासां तत्समैकामिना भवत् ॥ ११ ॥ अतस्त्री
 रत्नसंभोक्तुः समद्विस्तस्य सावरा ॥ तथान्तवदेत्येद्रसर्वरत्नाधिपस्य च ॥ १२ ॥
 एवमुत्कातमामं त्र्यगते मयि सदैत्यराट् ॥ तद्रूपश्रवणादासीद नंगज्वरपी
 डितः ॥ १३ ॥ अथ संप्रेषयामास दूतं वैसैधिका सुतं ॥ त्र्यं वकायत दा किंचिद्वि
 क्षुमाया विमोहितः ॥ १४ ॥ कैलासमगमद्राहुः सर्वश्रुते दुर्वचसं ॥ कार्त्तने
 न कृष्णपक्षे दुर्वचसं स्वांगजेन तु ॥ १५ ॥ निवेदितस्तदा देशानंदिना संप्रवेशि
 ता ॥ अंबकभूलता संज्ञा प्रेरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १६ ॥ राहु उवाच ॥ देवपन्न

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ नारद उवाच ॥ समासं प्रज्यविधिवद्वाचवेदो
 तिभक्तिः ॥ सप्रहस्यतदावाक्यं जगदमुनिसत्तमं ॥ १ ॥ जलं भस्म उवा
 च ॥ कुतस्त्वागम्यते ब्रह्मन् किं सिद्धं त्वया क्वचित् ॥ यदर्थमिह प्राया
 तस्तदाज्ञापय मामुने ॥ २ ॥ नारद उवाच ॥ गतकैलाशशिखरे देत्ये
 द्रुह्ये दृष्टया ॥ तत्रोभया सह सीतं दृष्टवानस्मि शंकर ॥ ३ ॥ यो जनायु
 तविस्तीर्णकल्पद्रुम महावने ॥ कामधेनुसताकीर्णं चिन्तामणिमुदी
 पिते ॥ ४ ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं वितर्कमेव भवत्तदा ॥ कापि दृष्टी भवेद्दुः
 स्त्रिलोक्यावानवेति च ॥ ५ ॥ तावन्नवापि दैत्येन्द्रः समृद्धिः संस्मृता म
 या ॥ तद्विलोकनकामो हित्व त्सान्निध्यमिहागत ॥ ६ ॥ त्वत्समृद्धिनि
 मापश्यंस्त्रीरत्नरहितं ध्रुवं ॥ ७ ॥ तर्कयामिशिवादप्यत्रिलोक्यान्
 समृद्धिमान् ॥ ८ ॥ यस्यालावन्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः ॥ स्वर्धे

मपुरेऽग्रगमद्रमया सह ॥ २१ ॥ जलंधरश्च देवानामधिकारेषु दानवान्
 स्थापयित्वा सहर्षः सन् पुनरागन्महीतलं ॥ २२ ॥ देवगंधर्वसिद्धेषु यत्किं
 चिद्रत्नसंज्ञितं ॥ तदात्मवशां कृत्वा तिष्ठत्सागरनंदनः ॥ २३ ॥ पाताल
 भुवने दैत्यं निश्रुंभं समहावलं ॥ स्थापयित्वा सरोषादीनां नयद्रुतलं वली
 २४ ॥ देवगंधर्वसिद्धोद्यानसर्पराक्षसमानुषान् ॥ स्वपुरे नागरान् कृत्वा
 शशासभुवनत्रयं ॥ २५ ॥ एवं जलंधरः कृत्वा देवान् स्ववशवर्तिनः ॥ धर्म
 ण्यपालयामास प्रजान् पुत्रानि चोरसान् ॥ २६ ॥ न कश्चिद्वाधितो नै
 ब दुःखितो न कृशस्तथा ॥ नदीनां दृश्यते यत्र धर्माद्राज्यं प्रशास्यते
 २७ ॥ एवं महीशासति दानं च देधर्मेण सम्यक् समयं दृष्ट्वा हं ॥ कदाचि
 दागामयत्स्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणं च सेवितुं ॥ २८ ॥ इति प्रापन्न
 पुराणोक्तं किं महान्मैश्रीकृष्णसत्यनामा संवादे जलंधरोपाख्यानं

२२

ततः समभवद्युष्टविष्णुदैत्येन्द्रयोर्महतः॥ प्राकाशांकुर्वतोवाणैर्निराकाशांस
मंततः॥ १३॥ विष्णुदैत्यस्यवाणो धैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान्॥ चिच्छेदतंच ह
दयेवाणैकेन प्रताडयत्॥ १४॥ ततोदैत्यसमुत्पत्यगदापाणित्वरान्वितः ग्रा
ह्यगुरुडं मर्द्दिपातयामास भूतले॥ १५॥ विष्णुर्गदां स्वरुडं न चिच्छेद प्रह
सन्निव॥ तावत्स हृदये विष्णुं जघान हृदमुच्छिन्ना॥ १६॥ ततस्तौ वाङ्मुयु
द्धेन युयुधाते महाबलो॥ वाङ्मुनिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्मर्दयन्महि॥ १७॥
एवं सुरुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुप्रतापवान्॥ उवाच दैत्यराजानं मेघगंभी
रयागिरा॥ १८॥ **विष्णुरुवाच॥** वरं वरय दैत्येन्द्रप्रीतो स्मितवविक्रमात्
अप्रदेयमपि ते ददियन्ते मनसि वर्तते॥ १९॥ **जलंधर उवाच॥** यदि भग
वन्नुद्येऽसि वरमेनं ददस्व मे॥ मद्गुणिन्या सहितयामद्गृहे स गणो वसः॥ २०॥
नारद उवाच॥ तथेत्युक्ता स भगवान् सर्वदेवगणैः सह॥ जलंधरेना

राम

२२

राणाभापतिर्विज्ञाताविष्णुनातदा ॥ ६ ॥ सहस्रोत्थायदैत्यारिः कृपयारिन्न
 मानसः ॥ ७ ॥ प्रारुहदुरुडं वेगात्तलक्ष्मीवचनमबुवीत् ॥ ७ ॥ **विष्णुरुवाच**
 जलंधरेन ते भ्रात्रा देवानां कदनं हतं ॥ तैराहुतो गमिष्यामियुद्धायातित्व
 रान्वितः ॥ ८ ॥ **श्रीरुवाच** ॥ अहं ते वद्वन्मानाद्यभक्ताचयदिसर्वदा ॥ तत्क
 थं ते मम भ्राता युद्धे बध्यः कृपानिधे ॥ ९ ॥ **श्रीभगवानुवाच** ॥ रुद्रासंभव
 त्वाच्च ब्रह्मणोक्त्वा नादपि ॥ प्रीत्या च तव नेवायममवध्यो जलंधर ॥ १० ॥
नारद उवाच ॥ इत्युत्कागरुडारुढः संखचक्रगदासिभृत् विष्णुर्वगा
 द्ययो यो ह्ययत्र देवास्तु वंति ते ॥ ११ ॥ अथारुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिता
 वात्या विवर्तिता दैत्या बभूवुरेव च रायथाः ॥ १२ ॥ ततो जलंधरो हृष्ट दैत्या
 न्वातप्रपीडितान् ॥ उच्यते नयनं क्रोधात्ततो विष्णुं समन्यगात् ॥ १३ ॥

२१

ममान्तरपः॥३३॥ इति श्री कर्तिक महात्म्ये कृष्णसत्पनामा संवा
 दे प्रमरावतीत्या गोनाम दशमोऽध्यायः॥१०॥ नारद उवाच॥ पु
 नर्देत्यं समायांतं दृष्ट्वा देवाः स्वासवाः॥ नयप्रकंपिताः सर्वे विष्णुस्तीर्तु
 प्रचक्रुः॥१॥ देवा उचुः॥ नमो मत्स्य कर्मादिना नास्व रूपैः॥ सदा भक्ति
 कार्ये श्रुताया र्तिहंवे॥ विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदासंख्ययादि
 हस्तायतेस्तु॥२॥ रमावहनायासुराणां निहंत्र्ये॥ भुजंगारिया नायपी
 तावराया॥ मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे वाराण्याय तस्मै नतास्मो नता
 स्मः॥३॥ नमो देत्यं सतापिता मर्त्य दुःखाचलध्वंसं भालये विष्णवे ते॥ भु
 जंगेश तल्पे प्रायायार्कचंद्रदिने त्राय तस्मै नतास्मो नतास्मः॥४॥ नारद उ
 वाच॥ संकष्टनाशनस्तोत्रमेतद्यस्तु पठन्नरः सकदचिन्तसंकष्टैः पी
 डते ह्यपयाहरेः ५ इति देवास्तुतिया वत्कुर्वन्ति दनुजाद्विषः तावत्स

राम-
२१

नारद उवाच ॥ इत्युक्तः स तु दैत्येन्दुनीत्वा द्रोणा बलं तदा आक्षिपत्सागरे
 तर्ह्यपुनरागान्महाहवं २६ अथ देवान् न हतान् दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः
 तावत्तत्र गिरिं द्रुतं नददर्शश्रुतः २७ ज्ञात्वा दैत्यदूतं द्रोणं धिक्पणोभय
 विह्वलः प्रागत्य दूरादा जह्रे शोका कुलितविग्रहः २८ पलायध्वं महादे
 त्यो नायं जेतुयतः क्षमं रुद्रं प्रासं भवो ह्येष स्मरध्वं शक्रचेष्टितं २९ आत्वा त
 द्बचनं देवाः नय विह्वलितास्तदा दैत्येन बध्यमानस्ते पलायंति दिशो दश
 ३० देवान् विद्रावितान् दृष्ट्वा दैत्यः सागरतन्दनः शंखभेरीभवरवैः प्रविवे
 शाभरावती ३१ प्रविष्टेन गरीं दैत्यदेवाः शक्रपुरोगमाः सुवर्णाद्रिर्गुहं प्रा
 प्तान्यवसन् दैत्यतापिता ३२ ततः स सर्वेषु साराधिकारे खिद्रादिकानां व्य
 निवेशाय तदा शुभादिकान् दैत्यवरान् पृथक् पृथक् स्वयं सुवर्णाद्रिगुहं

1290

२०

पुरमावृत्यतिष्ठंतं दृष्ट्वा दैत्यवलं महत् ॥ २७ ॥ ततः समभवद्युद्धं देवदान
 वसेनयोः ॥ मुशलैः परिघैर्वाणैर्गदापरसुशक्तिभिः ॥ २८ ॥ तेन्योन्यं सम
 धावन्तो जघृतुश्च परस्परं ॥ क्षणेनाभवत्तासेनारुधिरोघपरिपुता ॥ २९ ॥
 पतितैः पात्यमानैश्च गजाश्चरथपत्तिभिः ॥ व्यरजतरणैर्भूमि संध्याभ्रप
 टलैरिव ॥ ३० ॥ तत्र युद्धं हतान् दैत्यान् भार्गवः समजीवयत् ॥ विद्यायाम्
 तज्जीविन्यामैत्रितेस्तोत्यविंदुनिः ॥ ३१ ॥ देवानपितथा युद्धे तत्राजीवय
 दंगिराः ॥ दिव्यौषधीः समानीय द्रोणादेः सपुनः पुनः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा देवांस्त
 था युद्धे पुनरेव समुत्थितान् ॥ जलंधरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमब्र
 वीत् ॥ ३३ ॥ **जलंधर उवाच ॥** मया देवाः हता युद्धे उत्तिष्ठंतिकथं पुनः
 त्वं संजीविनी विद्या नैवान्यत्रेति विष्कृता ॥ ३४ ॥ **शुक उवाच ॥** दिव्यो
 षधीः समानीय द्रोणादेस्त्वंगिरासुरान् जीवयत्येष वैशीघ्रं द्रोणादित्त्वमुपाहृ २५

राम.

२०

वचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः ॥ ८ ॥ उवाच घस्मरं क्षुद्रं भयरोषसमन्वितः ॥
 एतं दूतं नो विदुः ॥ ९ ॥ उवाच ॥ शृणु दूतमया पूर्वमथितः सागरो यथा ॥ १० ॥ प्र
 दयो मद्भया त्रस्तास्व कुक्षिस्थास्तथा कृताः ॥ ११ ॥ अन्येऽपि मद्द्विषस्ते नरसितादि
 ति जापुरा ॥ १२ ॥ तस्माद्भूतजानतु मया यस्य हृतं किलः ॥ शंखोऽप्येवंपुरा
 देवान् द्विषत् सागरात्मजः ॥ १३ ॥ ममानुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरं
 तद्गच्छ कथय त्वत्सर्वमथ न कारणं ॥ १४ ॥ नारद उवाच ॥ इत्थं विसर्जि
 तो दूतः तदेदं देवागतं द्रुवं ॥ तदिदं वचनं दैत्यसु जानं कथितं तथा ॥ १५ ॥ तन्नि
 शम्य तदा दैत्यारोषात् प्रसुरिता धरः ॥ तद्योगमकरोत् पूर्णं सर्वदेवजिगीषया ॥ १६ ॥
 तदोद्योगो सुरेन्द्रस्य दिग्भ्यः पातालतस्तथा ॥ दितिजाः प्रतिपद्यंत कोटिशाः को
 टिशास्तथा ॥ १७ ॥ प्रथमं भुनिभुनाद्यैर्वलाधिपति कोटिभिः ॥ गत्वा त्रिविष्टप
 दैत्यानंदनाधिष्ठितो भवत् ॥ १८ ॥ निर्ययुस्त्वमरावत्या देवा युष्माकं दंशिताः

1292

१५

नामनवमोऽध्यायः ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥ ये देवैर्निर्जिता सर्वदेव्यपा
 तालसंस्थिताः ॥ ते हि भूम्नः उत्तंयाता निर्भयास्तनुपाश्रिता ॥ **१ ॥** कदाचिच्छि
 न्नशिरसं हृष्टाराकुं सदेत्यराट् ॥ पप्रच्छ भार्गवं देवकेनेदं विहितं प्रभो ॥ **२ ॥**
 भार्गवस्तस्य शिरसश्छेद्यं राहो शिशोसहि ॥ अमृतार्थं समुद्रस्य मथनं देव
 कारितं ॥ **३ ॥** रत्नोपहरणं चैव देव्यानां च पराभवं ॥ तच्छ्रुत्वा क्रोधरक्ता
 क्षस्वपितुर्मथनं तदा ॥ **४ ॥** सदूतं प्रेषयामास धस्मरं वाक्रसन्निधौ ॥ दूत
 सिर्विष्टपंगत्वा सुधर्मा प्राप्य सत्वरं ॥ गर्वादरवार्वमौलिस्तदेवं द्रुवाक्यं
 मब्रवीत् ॥ **धस्मर उवाच ॥** जलंधरोब्धितनयः सर्वदेव्यजनेश्वरः ॥ **६ ॥**
 दूतो हं प्रेषितस्तेन स यदा हृष्ट एव ततः ॥ कस्मात्त्वयाममपितामथितो
 सागरोदिएण ॥ **७ ॥** नीतानि सर्वरत्नानि तानि शीघ्रं प्रयच्छनः ॥ इति दूत

राम.

१५

त्राभ्यामगमजलं ॥ कथंचिन्मुक्तकूर्चस्तब्रह्माप्रोवाचसागरं ॥ २६ ॥ **ब्रह्मे**
वाच ॥ नेत्राभ्यामुद्धतं यस्मादनेनैव जलं मम ॥ तस्माज्जलंधर इतिख्यातो
 नाम्नाभवत्यसौ ॥ २७ ॥ ॥ प्रधुनैवैष तरुण सर्वसाम्प्रार्थपारगः ॥ २८ ॥ ॥ प्रव
 ध्य सर्वभूतानां विनारुडं भविष्यति ॥ २९ ॥ यत एष समुद्रस्तवेदानीं गमि
 ष्यति ॥ ३० ॥ **नारद उवाच ॥** इत्युक्ताशुक्रमाहु यराज्ये तं वाभिषेचयत् ॥
 ग्रामेऽप्यस रितं जायं ब्रह्मा तद्धनमन्वगात् ॥ ३१ ॥ ॥ प्रथतद्दर्शनोत्फुल्ल
 नयनः सागरस्तदा ॥ कालनेमिसुता हंदांतद्द्वार्यार्थमयाचत ॥ ३२ ॥ ते
 कालनेमिप्रमुखास्ततोसुरास्तस्मै सतांते प्रददुः प्रहर्षिताः ॥ सचापि
 तांप्राप्य सुहृदरावशीसशासगांशुक्रसहायवान्कली ॥ ३३ ॥ **इति श्रीप**
द्मपुराणे कार्तिक महात्म्ये श्रीकृष्णसत्पत्न्यामासंवादे जलंधरोत्पत्ति

1294

१८

इत्युक्तांतकरेधत्वा प्राक्षिपद्ववणं भसि ॥ सोपतत्तसिंधुगंगायासागरस्य
 च संगमि ॥ १९ ॥ तावत्सवालरूपत्वं मगात्त्ररुरोदच ॥ रुदतस्तस्यवादेन
 प्राकंपद्मरणीमुकु ॥ २० ॥ स्वर्गश्चसत्यलोकश्चतत्स्वनादधिरीकृतः श्रु
 त्वाब्रह्मायथोतत्रकिमेतदिति विस्मितः ॥ २१ ॥ तावत्समुद्रस्योत्संगेतं वा
 लसददर्शह ॥ तत्राब्रह्माब्रवीद्वाक्यं कस्यायं शिशुरद्भुतः ॥ २२ ॥ नि
 शम्येति वचो धातुर्वाक्यं सिंधुरथाब्रवीत् ॥ प्रणम्य शीरसा वालंतस्यो
 त्संगेन्यवेशयत् ॥ २३ ॥ **समुद्र उवाच ॥** भो ब्रह्मन्सिंधुगंगायाजातो
 धर्ममपुत्रकः ॥ जातकर्मोदिसंस्कारान् कुरुष्वस्य जगद्गुरो ॥ २४ ॥ **ना**
२५ उवाच ॥ एवं वदति पाथो धौ सवालः सागरात्मजः ॥ ब्रह्माण्म
 ग्रहीत् कूर्चं विधून्वन्नतं मुकुमुकु ॥ २५ ॥ चुन्वन्नतं तस्य कूर्चं तं ॥ ने

राम.

१८

॥ ११ ॥ **गुरु रुवाच** ॥ नमो देवाधिदेवाय
त्र्यंबकाय कपर्दिने ॥ विष्णुरघ्नाय सर्वाय नमो ध्वजनिषूदने ॥ १२ ॥ **विरूपा**
यातिरूपाय वक्ररूपाय संभवे ॥ यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायि
ने ॥ १३ ॥ **कालांतकाय कालाय नागभोगधराय च** ॥ नमो ब्रह्माग्निरोह
त्रे ब्रह्मण्याय नमो नमः ॥ १४ ॥ **नारद उवाच** ॥ एवं स्तुततदा संभुधिषण्णि
जगाद ह ॥ सहरन्तयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमां ॥ १५ ॥ **वरं वरय भो ब्र**
ह्मप्रीतस्तुत्या नयातव ॥ इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं प्रथो ब्रज ॥ १६ ॥
गुरु रुवाच ॥ यदि तु श्योसि देवत्वं पाह्मींद्रशरणं गतां ॥ अग्निरेव समयातु
भालनेत्रसमुद्भवः ॥ १७ ॥ **इन्द्र उवाच** ॥ पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे
कथं शिखी ॥ एनंत्यदयाम्यहं दूरं यथेन्द्रं नैव पीडयेत् ॥ १८ ॥ **नारद उवाच** ॥

११

दउवाच॥ प्रणुराज नवदितो महात्स्यं तुलसीभवं ॥ सेतिहासं पुरावृ
 त्तं तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ४ ॥ पुराशक्रः शिवं द्रष्टुं दृष्ट्वा त्वैलाशपर्वतं स
 र्वदेवेः परिवृतस्त्वप्सरोगणसेवितः ॥ ५ ॥ यावद्वृतः शिवगृहे तावत्तत्र
 स दृष्टवान् ॥ पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्रानयननीषणं ॥ ६ ॥ स दृष्टस्तेन क
 स्त्वनोद्यतातो जगदीश्वरः ॥ एवं पुनः पुनः दृष्टस्य दानोचिवा न्तप
 ॥ ७ ॥ ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तेनिर्भत्स्यवचोब्रवीत् ॥ रे मया दृष्टमानो
 पि नोत्तरदत्तवानसि ॥ ८ ॥ अतस्त्वाहं निवज्रेण कस्तित्रातास्ति दुर्म
 ते ॥ **नारद उवाच॥** इत्युदीर्य ततो वज्रीवज्रेण अभ्यहन दृढं ॥ ९ ॥ तेना
 स्य कंठे नीलत्वं प्रगाढं च भस्मतं ॥ ततोरुद्रप्रज्ज्वालतेजसा
 प्रदहन्निवः ॥ १० ॥ दृष्ट्वा हृहस्यति स्फूर्णकतां जलिपुटीं भवत् ॥ इन्द्र

राम.

११

महापुन्यास्तेषां सर्वफलं दय ॥ २२ ॥ विष्णुनक्तिरनायेस्युः कार्तिकव्रतका
रिणः ॥ देहस्थितानि पापानि विना संयाति तद्भ्यात् ॥ २३ ॥ कथास्यामो नद
त्येव यद्युर्जव्रतकन्नरः ॥ ३० ॥ इत्युर्जव्रतनियमान् प्रणोति भक्तपाथो वै न
त्र कथयति वेष्टवाग्ने ॥ ते सम्यक्व्रतकारणात्फलं लभन्ते हृष्टतत्कलुष
विनाशनं लभन्ते ॥ ३१ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे कार्तिकमहात्म्ये कथं स
त्यभामासंवादे उद्यापनविधिवर्णनो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ए
षुतवाच ॥ यत्त्वया कथितं ब्रह्मन व्रतमर्जुन विस्तारत ॥ तत्र या तुलसी
मल्ले विष्णोः प्रजात्वयोदित ॥ १ ॥ तेनाहं पृथुनिष्ठानि महात्म्यं तुलसीभवं
कथं साति प्रिया विष्णो देवदेव स्वर्गादिणः ॥ २ ॥ कथमेषा समुत्पन्ना क
स्मिंस्थाने च नारद ॥ एतद्ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि न तो नमः ॥ ३ ॥ नार

1298

१६

अतुलसीतथा ततो गोकपिलांतत्र प्रजयेद्विधिवहुती २० गुरुवृत्तोपदेश
 रं वस्त्रालंकाराणादिभिः सपत्नीकंसमभ्यर्च्य तां श्रविप्रान्क्षमापयेत् २१
 युष्मत्प्रसादाद्देवैः प्रसन्नेभ्यः सर्वदा वृत्तादस्माच्च यत्पापं संपूजन्मकृते
 नया २२ तत्सर्वं नारायणा तु स्थिरान्नेवास्मै संततिः मनोरथाश्च सफलाः
 संतुष्टिं यममर्चनात् २३ देहांते वैष्णवस्थानं प्राप्नुयादतिदुर्लभं इति क्षमा
 यतान् विप्रान् प्रसाद्य च विसर्जयेत् २४ तामर्चा गुरुवदद्यात्तु यत्कृतदाबु
 ती ततः सुहृद्गुरुयुतः स्वयं भुंजीत शक्तिमान् २५ कार्तिके चाद्यतपसि
 विधिरेवं विधिस्ततः एवं यः कुरुते सम्यक् कार्तिकस्य वृत्तनरः २६ विपा
 मा सर्वनिर्मुक्तो विष्णुसन्निभो भवेत् सर्ववृत्तेः सर्वतीर्थैः सर्वदा
 नैश्वर्यकले २७ तन्केटिगुणितं ज्ञेयं सम्यगस्य विधानतः तैधन्यास्ते

1299

राम
१६

कुर्वतां गोसहस्रप्रददताफलं सममुदाहृतं १२ गीतनृत्यादिकं कु
 र्वन्तदर्शयन्कोतुकानि च पुरतोवासुदेवस्य रात्रौ यो हरिजागरे १३
 पठन्विष्णुचरित्राण्यो रंजयति वैजवान् मुखेन कुरुते वाद्यं स्वेष्टाला
 पांश्च व्रजयेत् १४ नावैरेतैर्नरो यस्तु कुरुते हरिजागरं दिने दीने तस्य
 पुण्यतीर्थकोटि समस्मृतं १५ ततस्तपोऽर्णमास्यां च सपत्नीकान् रूढि
 जान्नाम्न विप्रान् नितानयेकं वा स्वशत्रून् पावानि मंत्रयेत् १६ वरान दत्त्वा
 यते विष्णुमत्स्यस्यैव वृत्तः तस्यादत्तं कुतः प्रतदक्षयफलं स्मृतं १७
 अतस्तान् भोजयेद्दिप्रान् पायसान्नादिना व्रती आतो देवा इति धर्म्या
 जुहुयात्तिलपायसं १८ प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च एतच्छयक
 दक्षिणां च यथाशक्ति प्रदद्यात्प्राणमेच्छितान् १९ पुनस्त्वं समभ्यर्च्य देवा

1300

पुण्यशीलं सुशीलं च जयं विजयमेव च ४ तुलशीमूलदेशे च सर्वतो भद्रमे
 व च चतुर्भिर्वर्णकैः सम्पन्नं सोमाद्युसमलंकृतं ५ तस्योपरिष्ठात्सविधानं
 पंचरत्नसमन्वितं महाफलेन संयुक्तं कुंभं तत्र निधाय च ६ पूजयेत्तत्र
 देवेशं शंखचक्रैश्च जलाधरं कौशेयपीतवसनयुतं जलधिकं न्यया ७
 इंद्रादिलोकपालांश्च मंडले पूजयेद्भुती ८ दृष्ट्वा प्रतिबुद्धो सोऽत्र यो द्रष्टुं
 यतः सरेः दृष्टोर्चितश्चतुर्दृष्ट्या तस्मात्स्वर्ग्यस्तिथाविह ८ तस्यामुप
 वसेद्भक्तमार्गाः प्रियतमानसाः पूजयेद्देवदेवेशं सोऽवर्णं गुर्वनुजया
 ९ उपचारैः षोडशाभिर्नानाभक्षसमन्वितैः रात्रौ जागरणं कुर्याद्भि
 तवाद्यादिनंगलेः १० मूर्तिकुर्वीतिये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः जन्मा
 तरशतोद्भूतैस्ते मुक्ताः पापसंचयैः ११ नराणां जागरे विध्वेर्गीतनृत्यं च

तिकारिणः ॥ २॥ न संमर्थो भवेत्तुं वृक्षापी हि चतुर्मुखः ॥ विष्णुप्रियं स
 कलकलमयनाशनं च सत्पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिकारि ॥ उर्जो वृत्तं स
 नियमकुरुते मनुष्यकिंतस्य तीर्थपरिशीलनसेवया च ॥ २६ ॥ इति श्री
 पद्मपुराणे कार्तिक महात्म्ये श्री कृष्णसत्यनामा संवादे नीयमक
 यननाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ नारद उवाच ॥ अथोर्जो वृत्तिनः सन्यक्
 उद्यमविधिं नृप ॥ तच्छृण्वन्मया रत्नातं सविधानं समासतः ॥ १ ॥ कुर्ज
 शुक्लचतुर्दश्यां दुर्द्धुयापनवती ॥ वृत्तसंश्लेषं तीर्थाय विष्णुप्रीत्यर्थं
 मेव च ॥ २ ॥ तुलस्या उपरिष्ठात्तु कुर्यान्नडपिकां शुभां ॥ सत्तोरणं चतुर्दशं
 पुष्पचानरशोभितां ॥ ३ ॥ द्वारे शुद्धारपालं च पूजयेन्न नयान् रथकं

1302

१४

तं च दग्धान्नैवाद्याद्वैद्यववृत्ती ॥ १४ ॥ एतानि वर्जयेन्नित्यवृत्ती सर्ववृत्ते
 व्यपि ॥ कृष्णं च अपि कुर्वीत स्वशक्त्या विष्णुतुष्टये ॥ १५ ॥ रजस्वलां त्य
 जेन्मेषपतितान् प्रात्यकैः सह ॥ द्विजद्विदेवदेवाद्येऽनवदेत्सर्वदा
 वृत्ती ॥ १६ ॥ धानफलं ज्योतेऽहर्जयेत्सर्वदोग्ही ॥ येन्योपि वर्जयेत्तु कि
 चिद्विष्णुप्रीतयतेनरे ॥ १७ ॥ तत्सु नव्राह्मणे दत्त्वा न क्षयेत्सर्वदेवहि ॥
 एवमेव हि मायेऽपि कुर्याद्वै नियमानुवृत्ती ॥ १८ ॥ हरिजागरणं तत्र प्रति
 बाधो न कारयेत् ॥ अथोक्तकारिणं दृष्ट्वा कार्तिकवृत्तिं न नर ॥ १९ ॥ यम
 दूताः पलायंते गजाः सिंहार्दिता यथा ॥ वरं विष्णुवृतं द्योतत न यश
 शतपाजकः ॥ २० ॥ यश्च कृत्वा पूयात्स्वर्गं वैकुण्ठं कार्तिकवृत्ती ॥ मुक्तिमु
 क्तिप्रदानी हयानि क्षेवाणि न तले ॥ २१ ॥ वसेत्तितानितद्देहकार्तिकवृ

राम

१४

येत्कार्तिकवृत्ती ८ प्राण्यगमामिषं चूर्णं फले जंजीरमामिषं धान्येन
 सरकाप्रोक्ता हन्ते पर्युषितं तथा ९ गोष्ठागमहिषी दुग्धादन्मदुग्धं
 हिमामिषं हिजक्रीतारसाः सर्वे लवणं भ्रमिजं तथा १० ताम्रपा
 त्रे स्थितं गव्यं जलं पल्लवसंस्थितं आत्मार्यपाचितं चान्नेऽग्रामिषं
 तन्मृतं बुधैः ११ ब्रह्मचर्यमधः सपिंपत्रावल्पा तु भोजनं चतुर्थका
 ले भर्त्तु जीतकुर्यादेवं सदा वृत्ती १२ नरकस्य चतुर्दश्यां तैलान्यंगतुका
 रयेत् अन्त्यश्रकार्तिके ज्ञायी तैलान्यंगनकारयेत् १३ पलांडुलशु
 नं गृह्णन्नाकं गंजनं तथा नालिका मूलकं सिंगं वज्रं येत्कार्तिकवृत्ती
 १४ अलावुं चापि हताकं कुष्मांडं हृत्ती फलं कलिंगं च कपित्थं च वज्रं
 येद्वेष्टवृत्ती १५ सुनिर्द्वं च काकेशसं तिकान्नं च वज्रं येत् हिपाचि

1304

कार्तिकवृत्तिनां पुंसां नियमाधे प्रकीर्तिताः तान् नृणाम् महाराजकथ्य
मानान् समासतः १ अन्नदानं गवाग्रासो वैष्णवैः सहसं कथा वीथ
नं परदीपस्य धर्मनाडु मनीषिणः २ हविष्यभोजनं कुर्यात् कार्तिके
च सदा वृत्तौ हेमंतिकं शितास्विन्तधान्यमुजासिलायवाः ३ कलापकेषु
नीवारवास्तूकं हिलमोचकैः षष्टिकाकालशाकं च नलकं नलकेतरे ३
कंदसैधवसानुदेलवनंदधिसर्पिया यथानुष्ठत्यसारं च मनसो सो हरीतक
४ पिप्पली जीरकं चैव नागरां कतिं विणी कदली लवली धात्री फलाभ्यगुड
मैसवं ५ अतैलपक्वानुनयो हविष्यभक्तप्रचक्षते सर्वानि पाणिना धानि क्षौ
द्रं सो वीरकं तथा ६ राजमाषादीकंचापि नैवाद्यात् कार्तिकवृत्तौ द्विदलं ति
लते लंच तथा न्नं शर्करा दूधितं ७ नावदुष्टं सकृदुष्टं वर्जयेत् कार्तिकवृत्तौ
७ देववेदद्विजानां च गुरुगोवृत्तिनां तथा श्रीराजमहतीति दावर्ज

कदाचिच्छुभमिष्टता ॥ २९ ॥ तां वै हरिप्रियां ~~देवीं~~ देवीं तुलसीमर्चयेद्
 ती प्रदक्षिणान्मूकारान्कुर्यादेकाग्रमानसः ॥ ३० ॥ देवैस्त्वं निर्मिता
 श्वं प्रार्थितः सिमुनीश्वरः ॥ नमो नमस्ते तुलसीपापहर हरिप्रिये ॥ ३१ ॥
 ततो विष्णुकथां श्रुत्वा पौराणि स्मिधमानसः ॥ तं ब्रह्मा नमुनिं विप्रं प्रज
 येदुक्तिमान्बुद्धी ॥ ३२ ॥ एवं सर्वविधिं सम्यक् श्रुत्वा भक्तिमान्तरः ॥ क
 रीतियस्तद्वत्भतेनारायणसंज्ञकतां ॥ ३३ ॥ रोगघ्नं पापविनाशकं त्वरं
 सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधकं ॥ मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकवृत्तादिष्णुप्रि
 थादन्यदिहास्ति भूतले ॥ ३४ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे कार्तिकमहा
 त्म्ये कृष्णसत्यभामासंवादिष्यो ध्यायः ॥ ६ ॥ नारद उवाच

1306

१२

वर्तते पितृसंस्थे तिलास्तत्संख्यमवसानि पितरः स्वर्गवासिनः २१
 ततो जलाद्विनिःकन्यशुचि वस्त्रावृतो वृत्ती प्रातः कालोदितं कर्म
 समाप्यार्च्यो हरिः पुनः २२ तीर्थानि देवान् संसृत्य पुनरर्घ्यं प्रदा-
 पयेत् गन्धप्रव्यफलेद्युक्तान् भक्तितत्परमानसः २३ इति नः का-
 र्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्ममः ग्रहाण्यर्घ्यं मया दत्तं दनुर्जं द्रुनि
 वृद्धनः २४ ततश्च ब्राह्मणान् भक्ष्याभोजयेद्देवमारगान् गन्धैः पु-
 ष्यैः सतां वृत्तेः प्रणमेच्च पुनः पुनः २५ तीर्थानि दक्षिणपदे
 वेदाश्च मुखमाश्रिताः सर्वा गेदेवता वा संप्रजितास्ते तदर्चनात् २६
 अथ कुरुपिणो विष्णोः स्वरूपब्राह्मणभुवि नावसान्यो नो विरोध्यो

1307

राम.

१२

त्रयोदश्यां च न स्नायात् प्रातः फलतिलैः सह १३ आदौ कुर्यात् नल
 स्नानं मंत्रस्नानं ततः परं स्त्रीश्रद्धाणां न वेदोक्तैर्मंत्रैस्तेषां पुराणजैः
 १४ त्रिधानं देवकार्यं यथा पुराभाक्तिभाविनः सविष्णुः सर्वपापघ्नः
 पुनानुक्रपयात्रमां १५ विष्णोराजमनुप्राप्य कार्तिकव्रतकारणात्
 रक्षंतु देवास्ते सर्वमां पुनानुसवासवः १६ वेदमंत्रासबीजास्तु सरहस्याः
 सबीजकाः कश्यपाद्याश्च मुनयो मां पुनानुसदेवते १७ गंगाद्याः सरितः
 सर्वास्तीर्था निजलदानदा सप्तप्रासागराः सर्वमां पुनंतु जलाशये १८
 प्रतिवृत्तस्त्वदित्याद्याः यक्षाः सिद्धाः सपन्नगाः औषधः सर्वतश्चा
 पि मां पुनंतु त्रिलोकजा १९ एभिस्नात्वा व्रती मंत्रैर्हस्तान्यस्तपवित्रकः
 देवर्षिमानवपितृन् तर्पयेच्च पृथग्विधिः २० यावन्तः कार्तिके मासि

1308

११

धातुपदं ५ प्रतोदेवा प्रवतु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे तैरेव सहितः
 सर्वैः मुनिवेदमखान्वितैः ६ कार्तिके हं करिष्यामि प्रातस्नानं ज
 नार्हन् इत्यर्थं तव देवेश दामोदरमया सह ७ ध्यात्वा हं त्वा च
 देवेश जलोमि न्ना तु मुद्यतः तव प्रसादात्पापं मे दामोदर विनश्य
 तु ८ निष्पन्ने मित्रिके कृष्ण कार्तिके पापनाशने ग्रहणार्घ्यं म
 या दत्तं राधया सहितो भवान् १० सत्त्वाभागी रथी विष्णुं शिवं स्म
 र्यं जलं विशेषतः नाभिमात्रे जले तिष्ठेत् व्रती स्नायाद्यथा विधिः ११
 तिलामलकचूर्णेन ग्रही स्नानं समाचरेत् वनस्थानां यतीनां च
 तूलासीमूलमृत्रिका १२ सप्तमी दर्शनवनी द्वितीया द्वादशीषु च

५९

दनुजं इति पदन ६ वृत्तिन कार्तिके मासि स्नानस्य विधेय
 त्तम ग्रहणार्घ्यमया दत्तं

रामः

११

निर्धूतपापाः सह प्रवर्ज्येते प्रयांति विष्णोर्भवनं च ते नराः ॥ ३१ ॥ इति
 श्रीपद्मपुराणे कार्तिकमाहात्म्ये कृष्णसत्यभामासंवादे पंच
 मोध्यायः ॥ ४ ॥ नारद उवाच ॥ नाडिद्वयावशिष्टायां रात्र्यां ग
 ढ्येज्जलाशयं तिलदर्भाक्षतापुष्पगंधाद्यैः सहितः शुचिः १ मानु
 ये देवयाते च नद्यामथ च संगमे क्रमाद्दशगुणं स्नानं तीर्थं तद्विगुणं
 स्मृतं २ विष्णुस्मृत्वा ततः कुर्यात्संकल्पं सवनं स्यतु तीर्थो दिदे
 वताभ्यश्च क्रमादध्यादिदापयेत् ३ नमः कमलनाभाय नम
 स्तेजलप्रायिने नमस्तेस्तु हृषीकेशगुहाणार्घ्यं नमोस्तुते ४ वैकुं
 ठे च प्रयागे च तथा बदरिकाश्रमे यतो विष्णुर्विचक्रामे त्रिधा संव्यद

1310

ममपुण्यकथं श्रुत्वा मङ्गलानां च गायतां ॥ न गच्छंति न राग्नास्ते न देव्या
 भवंति हि ॥ २४ ॥ शिरयोन्मत्तगिरिजामद्विकाशाल्मली भवैः ॥ अर्कजैः
 कर्णिकरैश्च विष्णुर्नार्च्यस्तथा दत्तैः ॥ २५ ॥ जपाकुंदसिरेषैश्च यूपैः
 कामाक्षती भवैः ॥ केतकी भवपुष्पैश्च नैवात्तैः शंकरः सदा ॥ २६ ॥ गणैः
 शंतुलसीपुत्रैर्दुर्गानैव तु दुर्बया ॥ मुनिपुष्पैस्तथा सूर्यलक्ष्मीकामेन च
 चयेत् ॥ २७ ॥ अन्योयानि प्रशस्तानि श्रजायां सर्वदेवतु ॥ एवं श्रजाविधिं
 कृत्वा देवदेवं क्षमापयेत् ॥ २८ ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरैः
 श्रर ॥ प्रजितो सिमया देवपरिश्रणो तदस्तमे ॥ २९ ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा
 त्वादंडवत्प्रणम्य च ॥ पुनः क्षमापयेद्देवं गायतां श्रसमचयेत् ॥ ३० ॥
 विष्णोः शिवस्यऽपि च प्रजनादिकं कुर्वेति सम्यक् निशिकांतिं केये ॥

१३१२
 वृक्षकर्पासनिर्गुडीवृक्षहृक्षकान् कटेरंडविगंधाद्यान्वर्जयेदंतधावने १७
 ततोविष्णोः शिवस्यापिग्रहं गच्छेत्प्रसन्नधी गंधपुष्पाद्यन्तं क्लृप्तं गृहीत्वा भ
 क्तितत्परः १८ तत्र देवस्य पाद्यादीन् उपचारान् पृथक् पृथक् कृत्वा स्त
 त्वा पुनर्नत्वा कुर्याद्गीतादिमंगलान् १९ तालवेणुमृदंगादीन् ध्वनियुक्तान्
 न्सनत्तकान् पुष्पैर्धूपैस्तं ब्रूले गायकान् पिबार्चयेत् देवालये गानपराये
 च ते विष्णुः स्तुतयः २० तेषां सियज्ञदाना निष्कृतादिषु जगद्गुरो तुष्टिदा
 निकलौ आमा इत्त्यादानं विशिष्यते २० कृत्वं वससि देवेश मया पृथक्
 पार्थिव विष्णुरेव तदा प्राह मद्भक्तिपरितोषितः २१ नाहं वसामि वैकुण्ठे
 गिनां हृदये न हि मद्भक्ता यत्र गायंति तत्र तिष्ठामि नारद २२ तेषां राजादि
 कं गंधपुष्पादि क्रियते नरैः तेन प्रीतिं पराया मिन्न तथा मत्प्रशजनात् २३

६५

वाचंनियम्य यत्नेन वीचनो स्वासवर्जितः ६ कुर्यान्मस्त्रशरीरे चरात्रो वैदक्षि
 णामुखः गृहीताशिश्रुमश्रोत्यायगृहीतशुचिर्नृत्तिकः ७ गंधलेपक्षयकरं रौ
 चं कुर्यादतद्रितः एकालिंगे गुदे पंचत्रिवामेदशचो नयोः ८ त्रिविपादयोश्चै
 व गृहीणां शौचमुच्यते एतद्विगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारी वनस्थयोः ९ यत्ने
 श्चतुर्गुणं गत्रो तदर्द्धं शौचमाचरेत् तदर्द्धं रुजिर्मर्गिचस्त्रीसप्राणां तदर्द्धकं १०
 शौचं कर्मविहीनस्य सकलानि फलाः क्रिया मुखशुद्धिर्विहीनस्य नमं
 त्रां फलदा स्मृताः ११ दंतजीह्वाविशुद्धिचततः कुर्यात्प्रयत्नतः आयुर्व
 लं यशो वच्चे प्रजापशुवसनित् ब्रह्मपुत्रांच मेधांच त्वन्नोदेहि वनस्थते
 इति मंत्रं समुच्चार्य द्वादशांगुलया गृहीत् १३ समिधक्षीरदक्षस्य क्षयाद्दो
 षो घणं विना प्रतिपदशेषवटी च न कुर्यादंतधावनं १४ चंद्रसूर्योपरागे
 च न कुर्यादंतधावनं अपां द्वादशांगं दुर्धर्मु मुखशुद्धिर्विधीयते १५ कंटकी

राम.

६

गात्सवेधा॥ दिवाः सर्वेषां शकैस्तत्र तस्थुश्चातर्द्धानं प्रापुरिद्रादयस्ते॥ २६ ॥ इमां
 गाथायः॥ शृण्व्यान्नरोत्तमोयः॥ श्रावयेदपि विशुद्धचित्तः॥ महाफलसतीर्थ
 राजं हरिवनं यद्वत्कृत्वा फलं तत्समवाप्नुयाच्च॥ ३० ॥ इति श्रीपदमपुराणे का
 र्तिकमहात्म्ये कक्षसत्यनामा संवादे चतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥ पृथुर्गवा
 च॥ महाफलं त्वया प्रोक्तं नुने कार्तिकमाघयोः॥ तयोः स्नानविधिं सम्प्रक
 र्णयमानं पि नारद॥ १ ॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि यथावत्प्रणतस्य मे॥ नारद उ
 वाच॥ त्वं विष्णो रंशजातो सिनशातं विद्यते तव २ तथापि वदतः सम्प्रक
 महात्म्यं शृणु वेनुज॥ अश्विनस्य तु मासस्य याशुलैकादशी भवेत् ३
 कार्तिकस्य बुतानीह तस्यां कुर्यादंतद्वितः राज्यां तु र्योशशेषाया मुदतिष्ठेत्स
 दावुती ४ नैऋताशावुजे द्वा माह हिः सोदकनाजनः दिवासंध्यासुक
 र्णस्थवृहस्पतिश्च उदङ् नरवः ५ अंतर्द्रायत् एर्भ मिशिरः प्रावृत्य वाससा

1314

तथा धीराः कुर्वन्ति मम सन्निधौ मत्तनुं प्रविशन्त्येव न पुनर्जन्मिना नराः २१
 पितृनुद्दिश्य ये प्रादुर्कुर्वन्त्यत्र समागताः तेषां पितृगणाः सर्वं यांति ते मत्स-
 लोकता २२ कालौघ्यमहापुण्यः फलदास्तु सदा नरेण सूर्यमकरगोप-
 तस्तापिना पापनाशन २३ मकरस्थैरवौ माघे प्रातस्त्वा न प्रकुर्वता दर्श-
 ना देवपापानि यांति सूर्याद्यथा तमः २४ सलोकत्वं सरूपत्वं समीपत्वं त्रयं क-
 मात् नृणां ददात्यहं स्नानात् माघे मकरगोरवौ २५ यूयं मुनीश्वराः सर्वे श-
 रणध्वंवरदास्मिन् वदरीवनमध्ये हं सदा तिष्ठामि सर्वगः २६ प्रत्यत्र
 दशभिर्वर्षैस्तपसा चाप्यते फलं तत्त्वे त्रिदिवसैकेन भवद्भिः प्राप्स्यते सदा २७
 स्यान्त्यदर्शनं तस्य ये कुर्वन्ति नरोत्तमा जीवन्मुक्तास्तदा तेषु पापं नैवा-
 वतिष्यति ॥ २८ ॥ **सत उवाच ॥** एवं देवान् देवदेवस्तदुत्कातत्रैवांतर्धानमा-

स्मिन्प्रयोवेदान्नद्यान्प्रापुः पुनः स्वयं॥ यज्ञनागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादा
 द्रमापते॥१३॥ स्थानमेतदतिश्रेयं पृथिव्यापु एवर्द्धनं॥ नक्तिमुक्तिप्रदं चा
 स्तुप्रसादात्भवतः सदा॥१४॥ कालोप्ययं महापुण्यो ब्रह्मादिविशुद्धि
 कृत्॥ दत्ताक्षय्यकरश्चास्तुवरमेतददस्वनः॥१५॥ **विष्णुर्हवत्चि॥** ममा
 येतन्मतं देवाय दुवद्विरुदाहृतं तत्रास्मत्तुल्यत्वेतदुल्लक्षितमिति पृथा १६
 सूर्यवंशोद्भवो राजा गंगामात्रानयिष्यति सा सूर्यकन्यया चात्र कान्तिद्या
 योगमेष्यति ७ यूयं च सर्वे बुद्ध्या निवसध्वं मया सह तीर्थराजेति विख्या
 तं तीर्थमेतद् विष्यति १८ दानं तपो व्रतं होमो जपः प्रजादिकाः क्रियाः अ
 नेतफलदाः संतु मत्सान्निध्यकराः सदा १९ ब्रह्महत्यादिपापानि वक्रजं
 न कृतान्यपि दर्शनादस्य तीर्थस्य विनाशायोति तत्क्षणतः २० देहत्याग

॥ श्रीविष्णुवाच ॥ जलांतरविशीर्णीस्तयूयंवेदान्प्रमार्गय ॥ ५ ॥ आनय
 ध्वत्वरिताश्वसरदस्याज्जलांतरात् ॥ तावत्प्रयागितिष्टामिदेवतागण
 संयुतः ॥ ६ ॥ नारद उवाच ॥ ततस्तैः सर्वमुनिभिस्तपोवलसमन्वितः
 उद्धारिताष्टङ्गास्तेवेदायज्ञसमन्विताः ॥ ७ ॥ तेषुयावन्मितंयेनलब्धं
 तावन्मितस्यहि ॥ ससएवक्रुधिर्जातस्तदाष्टभृतिपार्थिव ॥ ८ ॥ प्रथम
 र्वेपिसंगम्यप्रयागमुनयोययुः ॥ विष्णवेसविधात्रेतैलब्धान्वेदान्प्रवेद
 यत् ॥ ९ ॥ लब्धान्वेदान्सयज्ञास्तबुद्धाहर्षसमन्वितः ॥ प्रजयदस्वमेधे
 नदेवर्षिगणसंवृतः ॥ १० ॥ यज्ञांतेदेवगंधर्वसिद्धपन्नगगुह्यका निपत्य
 दंडवद्भूमौविजृप्तिं तत्रचक्रिरे ॥ ११ ॥ देवा उचुः ॥ देवदेवजगन्नाथविश्व
 प्रिष्टानः प्रभो हव्यकालोयमस्माकंतस्मात्त्वंवरदोभवः १२ स्थाने

नमराणाद्यैस्तु कृतमेतदुत्तमं ॥ यथोक्तविधिना सम्यक् कृते मात्या भवता
 मपि ॥ २६ ॥ एकादश्याय तश्चाह नवदिः प्रतिबोधितः ॥ अतश्चेयातिथि
 मान्याऽप्रतीव प्रीतिदामन ॥ ३० ॥ व्रतद्वयं सम्यग्गिंदनैः ॥ कृतं सान्निध्यक
 त्मेन तथा न्यदस्ति ॥ दानानि तीर्थानि तपांसि यज्ञा स्वर्गो कदा न्येच सुरै
 र्त्रमानि ॥ ३१ ॥ इति प्राप्य पुराणकार्तिकमहात्मकं सत्यभासां
 वादेनामृततीर्थो ध्यायः ॥ ३ ॥ नारद उवाच ॥ इत्युक्ता भगवान् विष्णुः
 शफरीतुल्यरूपध्वजः ॥ स्वात्मपाताजलौ विंभवासिनः कस्पपस्थसः ॥ १ ॥ स
 तं कमंडलौ क्षिपूकपयेक्षितवान् मुनिः ॥ तावत्स नममौ तत्र ततः कूपेन्येव
 शयत् ॥ २ ॥ तत्रापि नममौ तां प्रत्कासारं प्रापयत्मतं ॥ एवं स सागरे क्षिपूस्तत्र
 सोप्यथ वर्द्धतः ॥ ३ ॥ ततो वधीत्स तं शंखं विष्णुर्नत्स्यस्वरूपध्वजः ॥ प्रथमं स्व
 करे धत्वा वदरी वनमागमत् ॥ ४ ॥ तत्राहूय ऋषीन्सर्वानिदमाशापयिषुः

1318

दद्रुतगुण्यस्माजातेवः सुखकारणं २१ वेदाः संवहृताः सर्वेतिष्ठन्त्य
 दकसंस्थिताः तानानयाम्यहं देवाहत्वासागरं नंदनं २२ अथ
 भृतिवेदास्तमंत्रबीजमरणात्विताः प्रत्यक्कार्तिकेनासि विप्राम्य
 त्वमुसर्वदा २३ अथ भृत्याहमपि भवानिजलमधराः भवन्तिपि
 मया साधुनायां तु समुनीश्वराः २४ कालेस्मिन् ये च कुर्वन्ति प्रातस्त
 नं धिजोत्तमाः ते सर्वे यज्ञावभृथेः सुस्नाता स्पर्शनं संश्रयः २५ येका
 र्तिकवृत्तसम्यक् कुर्वन्ति मनुजाः सदा ते देहं ते त्वया शक्रप्राप्तम
 द्रवन् सदा २६ विद्येभ्यो रक्षणं ते धायथा कार्यं यमत्वया २७ देया
 त्वया च वरुणपुत्रपौत्रादिसंततिः २८ धनवृद्धिर्धनाध्वक्षत्वया क
 र्यामदक्षया मम रूपधरा साक्षात् जीवन्मुक्ताय ते नराः २९ आज

संस्थिते १३ अथ ब्रह्मासुरैः साकं विष्णुं शरणमन्वितात् प्रजोपकरण
 नगरं वैकुण्ठं भवनं गतः १४ तत्र तस्य प्रबोधाद्यगीतवाद्यादिकाः क्रियाः
 चक्रुर्देवास्तथा गंधधूपदीपान् मकुर्मुहुः १५ अथ प्रबुद्धो नगवान् रस्त
 दक्षिणं परितोषितः ददर्श तान् सुरांस्तत्र सहस्राकं समकृतिः ॥ १६ ॥ उपचा
 रैः शोडशाभिः संश्रज्यं विदशास्तदा ॥ दंडवत्पतितो भूमौ तानुवाचाथ
 माधवः ॥ १७ ॥ **श्रीविष्णुरुवाच ॥** वरदो हं सरगणा गीतवाद्यादिमंगलैः
 मनोमिहो वेतान् कामान् सर्वान् ते वददामि वः १८ इषस्य शुक्लैकाद
 श्याया च दुष्टे धिनी भवेत् निशातर्यां शेषाय गीतवाद्यादिमंगलान्
 १९ कुर्वन्ति नित्यं मनुजाः न वद्विश्म्यथा कृतं ते मत्प्रियकरानित्यं
 मत्सान्निध्यं व्रजन्ति हि २० पाद्याद्यौ च मनीषाद्यैर्न वद्विर्यद्यथा कृतं त

1320

तमजः त्रिलोकीमथनेशकः महाबलपराक्रमः ५ जित्वा देवान् निराकृत्य
 स्वर्गलोकात् समहसुरः इन्द्रादिलोकपालानां अधिकारान्स्तदाहरत् ६
 तद्रूपादथ ते देवाः सुवर्णादिगुह्यगताः न्यवसन् बहुवर्षाणि सावरो
 धाः सवासवाः ७ सुवर्णादिगुह्यदुर्गसंस्थिता त्रिदशायदा तद्वप्य
 नो बभूवुस्तदा दैत्यो विचारयत् ८ इताधिकारात् त्रिदशमयाय
 धिपि निर्जिताः लक्ष्यंते बल युक्तास्ते करणीयमयावकिं ९ अश्वशा
 तं मया देवा विदमंत्रवला न्विताः तान् हरिष्येत ततः सर्वे बलहीना
 भवन्ति वे १० इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितं सत्यलोका
 जहार शुवेदानपि स्वयं भुवः ११ नीतास्त तेन ते वेदास्तद्रूपा तैनि
 राक्रमन् तोयानि विविशुर्ब्रह्म मंत्रबीजसमन्विता १२ तान् मार्गमा
 णः शरवोपि समुद्रांतर्गतोऽभूत् न ददर्श ततो दैत्यः क्वचिदेकत्र

1322

४

स्थाज्वलदग्निशिखोपमा कार्तिकव्रतपुण्येनमत्सान्तिध्वगताभवत् २०
 प्रथमब्रह्मादिदेवानां यथा प्रार्थनया भुवं प्रागुत्तेहंगणः सर्वयातास्तेपि
 मया सह २१ एतोहिया दवांसर्वमङ्गला एव भागिनी पिताते देवसर्माभ
 त्सत्राजिदपियः स्वयं यश्चन्द्रसर्मा सोऽक्ररस्त्वसा गुणवती शुभे २२ का
 र्तिकव्रतपुण्येन बहुमत्प्रीतिदायिनी मम द्वारित्वया शर्वतुलसीपाटका
 कृता २३ तस्मादयं कल्पतरुस्तवांगणगताः शुभे कार्तिके दीपदानं च
 त्वया यत्तु कृतं पुरा २४ त्वदेहगेहसंस्थे यत्तस्माद्ब्रह्मी स्थिरा भवत् यच्च
 व्रतादिकं सर्वविघ्नवे भर्तृपिणे २५ निवेदितवती तस्मान्मम भार्या त्वमा
 गता २६ प्राजन्ममरणान्तर्वयत्कार्तिकव्रतकृत २६ कदाचिदपि तेन त्वं
 मद्द्विष्योगं न पश्यसि एवं ये कार्तिके मासि नराव्रतपरायणा २७ मत्सा
 न्तिध्वगतास्तेपि प्रीतिदा त्वं यथा मम यत्तदानं व्रततपः कारिणे

1323

राम

५

महापातकिनेपिवा १२ संमार्जनं ग्रहे विष्णोस्वस्तिकादिनिवेदनं ६ विष्णोः पू
 जांच कुर्वन्ति ये मुक्तासुखतो नराः १२ त्जानं जागरणं दीपंतुलसीवनपालनं
 कर्तिकेये प्रकुर्वन्ति ते जना विष्णुभक्तयः १३ इत्थं दीनत्रयमपि कार्तिकेये प्र
 कुर्वतः देवानामपि ते वंद्या किं ये राजन्मतः कृतं १४ इत्थं गुणवती सम्यक् सत्त्व
 दंप्रत्यनीयत नित्यं विष्णोः परिकरैर्भक्त्या तत्परमानसा १५ कदाचित्
 खलु जाता सा कदांभी ज्वरपीडिता स्नातुं गंगा गता कांते कथंचित्प्रशानकैस्त
 था १६ यावज्जलांतरगता कं पती शीतपीडिता तावत्सा विह्वला पश्य वि
 मानं यातमं चरात् १७ शंखचक्रगदापद्महस्तैरासन्नमं वरात् विष्णु
 पधरे सम्यगेवेन ते यध्वजा कित १८ अग्रा रोहयद्विमानं ताममरोगुणसे
 वितं चामरेर्वीज्यमानां तां वैकुण्ठमण्डणानयत् १९ अथ सा तद्विमान

1324

३

शरणां किंप्रथम्यद्योमेदुः खंप्रमार्जयेत् ४ कृगध्यामिकतिष्ठामिकिकरेमिति
 ध्याध्याना विधाताहाहृतोम्यधकथंजीवामिवालिशा ५ श्री क्ख वा
 एवं वडु विलप्याथ कुरीव भृशातुरा पपात भ्रमौ विकलरंभावातदतायध
 द् चिरादाश्चास्य नयोपिविलप्यकरुणावडुः विमगादुखजलधौशोका
 तां समवर्तत ७ सागुहोपस्करान्सर्वान् विक्रिय शुभकर्मकृत् तयोश्च
 क्रेयथाशक्तिपारलौकीकृततः क्रिया ८ तस्मिन्नेवपुरेवासचक्रे प्रभृतजी
 विनी विष्णुभक्तिपराशातासत्यशोचादितत्परा ९ वृत्तद्वयं त्वया सम्य
 कप्राजन्ममरणतृप्तं एकादशीवृत्तं सम्यक्सेवनं कार्तिकस्य च १० ए
 तद्वृत्तद्वयं काले ममातीव प्रियं करं भुक्तिमुक्तिप्रदं सम्यक्पुत्रसंपत्तिदाय
 कं ११ कार्तिके मासि येनित्यंतुलास्थे वै दिवा करे प्रातस्नास्यतिते मुक्ता

1325

राम.

३५

एताभ्यां सुप्रीतस्त्वभवं किल २७ सौरः शैवाश्च गणेशः शक्तिः कामममृजकाः
 मामेव प्राप्नुवन्ती हवर्क्यो भः सागरं यथा ॥ २८ ॥ एको हं पंचधा जातः क्रीडार्थं नाम
 भिः किल ॥ देवदत्तौ यथा कश्चित्सुवाह्वानं च नामभिः ॥ २९ ॥ श्रीकृष्ण उवाच
 ततश्च तौ मद्रवनाधिवासिनौ विमानयानौ रविवर्चसावुभौ मनुज्यरूपौ मम सन्नि
 धानगौ दिव्या गना चंदनभोगभोगिनौ ३० ॥ इति श्रीपद्मपुराणे कातिकमहात्म्ये
 श्रीकृष्णसत्त्वनामा संवादे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ततरेणु
 वती श्रुत्वा राक्षसानिहतावुभौ ॥ पितृभर्तृसुदुस्वार्त्ताकरुणं पर्यदेव यत् १ ॥ गुण
 वत्पुत्रा च ॥ हानाथ हापितस्त्वं वागधृतः कमया विना बालाहं किं करोम्यहम्
 ॥ प्रनाथा भवतां विना २ कौनुमाना स्थितांगे हे भोजनाद्यादनादिभिः ॥ अकिंच
 दत्परास्ते हात्या लयत्यविर्भूयितां ३ हतभाग्या हतसुखा हतासा हतजीविता

1326

अनुवाच॥ शृणु धैकमनाकांतेयथात्वं सर्वजन्मनी १८ पुण्यं कृतं कृत
 वती तत्सर्वं कथयामिते १९ ॥ प्राप्सीत् कृतयुगस्यांते मायापुण्यां द्विजे त्रिमः ॥ प्रा
 त्रियो देवसर्मेति वेदवेदांगपारगः २० ॥ प्रातिष्ठे योगि सुश्रूषुः सौख्यतपरायणः
 सूर्यमाराधयन्नित्यं साक्षात् सूर्ये इवापरः २१ तस्यातिवयसस्त्वासीन्नाम्ना
 गुणवती सुता ॥ प्रपुत्रः सस्वशिष्याय च दानां मेददोक्ततां २२ तमेव पुत्रवन्मेने
 सचतं पितृवद्वशी तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशे धामादरणाधिनी २३ हिमाद्रि
 पादपवने चैरतुस्तावितस्ततः तौ तत्र राक्षसं घोरमायां तं समपश्यतां २४
 भयादिद्वल्लसत् सर्वांगवसमर्थो पलायतु संस्थितौ राक्षसातेन कृतांत समरूपि
 णा २५ तौ तत्क्षेत्रप्रभावेन धर्मशीलतया पुनः वैकुण्ठं भवनं नीतो मङ्गले
 र्मेत्समीपगौः २६ यावज्जीवं तु यत्नाभ्यां सूर्यं रजादिकं कृतं तेनाहं कर्म

यथाकल्पत्वयादेवविमुक्तस्यानकहिंचित् ॥ **सूत उवाच ॥** इति प्रियावचः श्रुत्वा
 मेरास्यः सवलागजः ॥ सत्याकरेकरेधत्वागमत्कल्पतरोस्तु निविध्यानुचरं
 लोकांसविलासः प्रियान्वितः १० प्रहस्यसत्यमामंज्यप्रोवाच जगतां पतिः ॥ तत्प्री
 तिपरितोऽपार्थः सत्पुत्रकितांगजः ॥ **११ ॥ श्री कृष्ण उवाच ॥** न मे त्वत्प्रिय
 तमाकाचिदन्या नितं विनी वीडशस्त्रीसहस्राणां प्रिये प्राणसमाहसि १२ त्वदर्थं
 देवराजेन विरोधो विबुधैः सह त्वया यत्प्रार्थितं कांते श्रृणुयच्च महद्भवेत् १३ अ
 देयमथवा कार्यमकथ्यमपियत्पुनः त्वत्कृतं नुकथं दृष्ट्वा कथयामि च ते प्रिये १४
 पृष्ठस्त्वसर्वं कथयेयन्नेमनसि वर्तते ॥ **सत्यावाच ॥** दानं तपो व्रतं वापि किंचि
 त्सर्वं कृतं मया १५ येनाहं मर्त्यजामर्त्यमवातीताऽभवं किल तवांगाद्दहरानि
 त्यंगरुडोपरि गामिनी १६ इंद्रादिदेवतावासमगमंच त्वया अतस्त्वमेव दृष्ट्वा
 नि किंकृतं तु मया शुभं १७ भवांतरे च किंसीलाकाचाहं कस्य कन्यका ॥ **श्री कृ**

सह

॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ नारायणं नमस्कृत्य
 नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ स्तुतुवाच
 श्रीयः पतिमथामं च गते देवर्षिसत्तमे हृद्यौ कुह्वराननासत्या वासुदेवमथावुवीत्
 २ ॥ सत्यभासा उवाच ॥ धन्यास्मि कृतकृत्यास्मि सफलं जीवितं च मे मम जन्म
 निदानौ च धन्यौ तौ पितरौ मम ३ यो मां त्रैलोक्यशुभगां जनयामासतुः ध्रुवं यो
 उवासी स हस्त्राणां वह्नूनां हयतस्तव ४ यस्मान्नयादिपुरुषः कल्पवृक्षसमन्वि-
 तः यथोक्तविधिना सन्यद्गारदाय समर्पितः ५ यद्वा तौ मपि जानंति भूमि संस्था-
 नजंतवः सोऽयं कल्पद्रुमो गेहे मम तिष्ठति संप्रतं ६ त्रैलोक्याधिपते श्राद्धं श्रीप-
 ते रतिवद्बुधा ७ प्रतो हं प्रष्टुमिच्छामि किमन्यामधु सदन ८ यदि त्वमत्पि-
 यकरः कथय स्वात्र विस्तरं श्रुत्वा त्वत्तः पुनश्चाहं करोमि हितमात्मनः ८

गम.

१

1330

माए पुनः पुनः ॥ प्रपामार्गप्रपुनारंभामयेच्छिरसोपरि ततश्चतुर्पुण्ड्रं
 र्मधर्मराजस्यनामभिः ११ यमायधर्मराजायमृत्यवेचातकायच वैवस्वतायका
 यसर्वभूतक्षयायच १२ उद्वारायदध्यायनीलायपरमेष्ठिने वृकोदरायवित्राय
 चित्रगुप्तायचैव १३ नरकायप्रदातव्योदीपः संरज्यदेवताः ततः प्रदोषसमयेदीपा
 न्दद्यान्मनोहरान् १४ वृक्षाविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः कृतागारेषुचै
 त्येषु सभाषु च नदीषु च १५ प्राकारोद्यानवापीषु प्रतौलीनिष्कटेन च मंदरासु
 विवक्तासु हस्तिशालासु चैव हि १६ एवं प्रजातसमयेष्टमावास्यां तु भामिनी स्नात्वा
 देवान् पितृन् भक्त्या संरज्याय प्रणम्य च १७ कृत्वा तु पार्वणीं श्राद्धं दधि क्षीरं घृतं
 द्रिभिः नोज्ये नानाविधैर्विप्रान् भोजयित्वा क्षणापयेत् १८ ततोपराह्णसमये
 पोषयेच्च नरामरान् तेषां गोष्ठीं च मनोहि कृत्वा सभाष्येण च १९ पितृणां वत्सर

॥ श्री **स** त्यो **वा** च दीपावली प्रजानाथ कौमुदी ब्रूहि मे प्रभो ॥ किमर्थं दीयते दानं तस्याकादेव
 ता भवेत् ॥ १ ॥ किंचित्त्रभवेदेये किं न देयं मम प्रभो प्रहर्षः कौत्र निर्दिष्टः क्रीडा कात्र प्रकीर्तिता २
 स **त** **उ** **वा** च इति सत्यावचः श्रुत्वा भगवान्कमः उदणः साधका कमलाकांते प्रहसन्निद
 मब्रवीत् ॥ ३ ॥ श्री **रु** **क्ष** **उ** **वा** च कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां तु भामिनि यदा दीपं वहि
 र्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥ ४ ॥ मृत्युना याशहस्तेन कर्त्तिना मः उया सह त्रयोदश्यां दीपं द
 नात् सूर्यजः प्रियतामिति ॥ ५ ॥ कार्तिके रुक्ष पक्षे तु चतुर्दश्यां विधुदये प्रवस्य मेव क
 र्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥ ६ ॥ शर्वविद्धं चतुर्दश्यां कार्तिकस्यासिते रते पक्षे त्रत्युषसम
 ये स्नानं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७ ॥ तैले त्वक्ष्मीर्जले गंगा दीपमाला चतुर्दशी प्रातस्नानं हिय क
 र्याद्यमल्लोकं न पश्यति ॥ ८ ॥ प्रपामार्गस्तथा तु वीप्रसुन्नारस्तथा परः भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु
 नरकस्य स्यादयवे ॥ ९ ॥ शीतलो वसमायुक्तं सकंठकदलार्पितं हरपायमयामार्गं भ्राम्य

यावत्प्रीतमुत्पाद्यतेदिवि ऽप्रबुद्धेहरौ सर्वस्त्रीभिर्लक्ष्मीप्रबोधयेत् २० प्रबोधसमये
 लक्ष्मीबोधयित्वाभुनक्तिया पुमान्वावत्सरंयावद्धर्मास्तंनैवमुंचति २१ ऽप्रभयंप्राप्य
 विप्रेभ्योविष्णुनीताः सुरद्विषः क्षिप्रंक्षीरेदधोज्ञात्वालक्ष्मीपद्माश्रितातथा २२ त्वेज्यो
 निश्रीरविश्चंद्रोविद्यत्सौवर्णतारकाः सर्वेषांज्यातिषाज्यातिर्दीपज्यातिस्थितेनमः
 २३ या लक्ष्मीदीवसेपुण्येदीपावल्यांचभनले गवोगोवैभुकार्तिक्यासाल्लक्ष्मीः सर्वदा
 ममः २४ शंकरश्चभवानीचक्रीडायाकृतमास्थितः भवान्याभ्यर्चितालक्ष्मीधेनु
 रूपेणसंस्थिता २५ गौर्योजित्वापुराशंभुर्नग्नो धत्तेविसर्जितः ऽप्रतोर्थशंकरोदुःखी
 गौरीनीत्यंसुखोचिता २६ प्रथमं तस्यसंवत्सरंशुभं एवंगतेनीशीथेतुज
 नोनिद्रांधलोचने २७ तावन्तमरनारीभिसर्पेडिडिमवादनेः निःकाम्यतेप्रकष्टा
 भिरलक्ष्मीः स्वग्रहागणात् २८ परा प्रतिपद्युदितेरवौ प्रातर्गोवर्द्धनः
 ज्योद्युतंरात्रौसमाचरेत् २९ भयणीयास्तथा गावोवर्ज्यावाहनदोहनात् गोवर्द्धन

धराधारगोकुलत्राणकारकः ३० विष्णुवाङ्मन्त्रायांगवांकोटिप्रदोभवेत्
 यालक्ष्मीलोकपालानांधेनुरूपेणसंस्थिताः ३१ घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं
 व्यपोहतु अग्रतः संतु मे गावो गावो मे संतुष्टतः ३२ गावो मे हृदये संतु गवां
 मध्ये वसाम्यहं ३३ यादृशानि स्वलाघसंगसमनीष्टवावपुषावनी रेणानामिह
 दितानिरसनीसीकृतकवासिनी प्रीत्यासत्यविधायिनी भगवती कक्षस्य संरोपि
 तान्यस्तातश्चरणे विमुक्तं फलदस्तस्यैतुल्यस्यै नमः ३४ ॥ इति श्रीपुद्गल

पुराणैकांतिकमहात्म्ये कृष्णसत्यभामासंवाद
 पावली महात्मसंस्कृतम् ॥ शुभम् ॥ १० ॥

दालिद्रस्य पुनावेण सुतावेस्य पतिप्रति जामातनिरादरं कृत्वा पुनससुरागतां वैश्यवर्त्यकृतकेशं पुत्रो
 बहुसमीपयं उचतुवचनोयुक्तं समाज्ञा सर्वकारितं दरिद्रवनिको उचतुवचनमाज्ञावर्तते ग्रहं पीता समीपं
 गच्छंतु कर्मज्ञानप्रकप्पते कर्मणा जायते जंतु कर्मणे वहिःपीयते सुखदुखभयं दौर्मकर्मणे वहिज
 यते वलात्कारेण गच्छंतु सुसरो संगसुतो सिय सुसरो देवरो भर्ता त्रयोश्रवश्चिर्वर्तिनः तस्मिन् समये
 प्ररिष्टं निष्काशयति ग्रहं प्रति उज्जलं करोति ग्रन्थं लावयेत् स्त्री न दायं पुरुषो पीता भाग्यप्रज्ञा धेनवा पपित्वा
 पुनर्नीलसवर्णं वर्तते करत्वननं न ग्रहं प्रावयेत् इदमस्त्री मज्ञा प्रवर्तते भर्तारकोधसंयुक्तं करसवलनव
 र्तेतं पुनसर्पामृतं गेह लावयेत् स्त्री यं प्रति कोटोपरि गारायेत स्त्री स्नानं करोतदा तस्मिन् समेतदारा स्त्री स्ना
 नोन्नतवतोपरः तदुर्गागृह्यते हारं तस्मिन् कोट्ये हि दर्मतं अहिग्रहं तजेत हारं वैश्यस्त्री स्यात् पतिप्रति तदा
 उचुः राजार्थे दीयतां स्वयं ग्रहं चोयं कृतो वधं नरा से सन्मुखो गतं तदा काले स्वयं गच्छ दीयते हारं तयं नृपकथयते सर्व
 यथा हारो गतं तदा नृपश्चैव प्रसन्नो भू उचतुमनवांश्चिते स्त्री उवाच सर्ववस्तुपरित्यज्य दीपमाला विधिं प्रति सर्वे एदी
 पको न्याज्य वर्तते मां ग्रहो प्रति नृपहर्षो प्रसन्नो भूतः डि उमवादित्रकार्यं तं ग्रामदेसन वर्तते ते तस्मिन् रात्रे च दीपक
 एकग्रहे प्रजज्वालः दीपको दीपमालायं तस्मिन् समे भर्तारदेवरं सुसरो पैरिमधोस्थित्वा गता गतं त्याज इदं कर्म क
 रति तस्मिन् समे स्त्री सी गारेण कृतं प्रावयेत् न प्रवेसते एकवामं दुवारं वा त्रिकारं अगतां श्रीय दीपमाला प्रभावेण वर्त

1335
 पुनपारिद्रपुरुषो भूतः अगते अतवी हू न मीन
 को लसुप्रभे पुनपारिद्रपुरुषो भूतः अगते अतवी हू न मीन
 का सी हू नो हू न पुनससुरागतां

1336

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

سید محمد رفیع
سید محمد رفیع
سید محمد رفیع

سید محمد رفیع
سید محمد رفیع
سید محمد رفیع

1338

ॐ
सा ३०

अदनाजवचपाखफषठथानां चटतकपा इति वगैर्विगैः सवर्णैश्च स्य तः ३

श

६८

इति स्थिते निमित्ताभावो नैमिन्नकस्याप्यभावः। रावादौ द्विर्वचनं। न रासातवपाः।
द्विर्वचने कृते यत्पूर्वरूपं तस्य रासादुत्तरस्य चपाः लिख्यन्ते न रासाः। ह्रस्वः। ऊपा नां जवे
चपाः। तस्यो। तस्यथा तस्यथा। तस्यो। या प्रापणोपयो। पयिथापयेथापयथापयो। ए
लोचो। प्रादेः सः स्रः। हिस्मा। पूर्वस्य ह्रस्वादिरोपः। पूर्वस्य दिहिसः लिख्यन्ते अन्ये लुप्यन्ते।
। ह्रस्वः। सस्मो सस्मिया। सस्म। सस्मो। एजस्तु तो तुष्टावा तुष्टुवतुः। तुष्टुवुः। तुष्टुथा।
तुष्टावा तुष्टुवा तुष्टुव्या। तुष्टुविम। तुष्टुवो। तुष्टुवाते। तुष्टुविरे। यजदेव एजासगतिकर
राशनेषाः प्रकारः स्वरिते उभयपदार्थः। द्विर्वचनादि। रावादौ पूर्वस्य रावादौ परे य
जादीनां गं हादीनां पूर्वस्य च संप्रसारणं भवति। यकारस्य ऽकारः। सः। इयाजजनार्द
नं। यजायवरणां द्युतः संप्रसारणं किति यजवचस्वपवहचे अद्दे अचहवसायकार

1339

६८

सा ३०

ॐ

1311

स 3

६

५४

गस्तुगतौ। त्रकारे त्रिदिकार्यार्थः। एववित्तावादिः। द्विष्टेति द्वित्वं। कुहोऽप्ररिति जका
 रः। जगाम। गमां स्वरे। गमं हनृजनस्वनघसः। त्येतेषां मुषधाया लोपो भवति। किति डि नि
 चपरे। जगत्तुः। जग्मुः। जग्मिथा जगंथ। जगाम। जगम। जगाम। गस्यो र्हिगांदिशं। हन
 हिंसागत्योः। प्रकार उच्चारणार्थः। हनो घ्यो। हंतेधातोर्हकारस्य घत्वं भवति। अयवधानेन
 कारे ~~व्य~~धाने ज्ञातिचपरे। मुरंगनक जुल्लोपलोत्वः। त्वस्थीमुखोभोजनित्वाभं
 गः। जग अजत्राणां ~~वृ~~त्तितारे जघान कं संस्क्रित्वा सदेवा जघान। जघूतुः। जघू। जघूथ।
 जघंथ। जघूथुः। जघान। जघन। जघूवा। जनी प्रादुर्भावे। इकार इति कार्थः। आत्स
 नेपरीयपवं प्रभतवा। सोऽप्रभिश्च। जजोर्त्तः। जज्जिज्जनादनात्। जजे। जजिषे। ज
 जे। स्वनस्वनते। प्रकार उच्चारणार्थः। कूपंचरवान् स्तकृत्। कोहोऽप्रः। सर्वशत्वाद

६

ॐ

1343

सा. ३ मे निहितं। ह्रस्वाः कृपा नाना जव चपाः। गुणः। ए प्रय। विभयां चकार। विभियां च कर्था वि
 भयां चकार। विभयां च कर। विभया मास। विभयां व भूवा। विभयां व भूवतु। विभयां व
 भूरित्यादि। विभाया। विभ्यतुः। विभ्युः। विभ्यिथ। विभेथा। विभ्यथुः। विभ्य। विभाया।
 विभिया। विभ्यिवा। विभ्यिमा। इरा नादनयोः। जुहवां कार। जुहवां च कर्था। जुहवां च
 कार। जुहवां कार। इत्यादि। जुहवा मास। जुहवां व भूवा। जुहवा। जुहवतुः। जुहवुः। जु
 ह विथ। जुहोयुः। जुहवथुः। जुधातो रिउवा। जुहुवा। जुहावा। जुहुवा। जुहुविवा। जु
 हुविमा। जुभ्रजधारं रापोषरापोः। जकार उभयपदार्थः। उकारोऽप्रनुवधार्थः। हि
 त्वं चारः। भ्रजो लुकीतीकारः। गुणः। कृपा नाना जव चपाः। इति कारः। विभयां चकार।
 विभयां च क्रतुः। विभयां च क्रु। विभया मास। विभयां व भूवा। विभयां व भूवतुः। विभयां व भूवुः।

च

६६

1344

स्त्रा० ३

६५

कीर्षाचक्रवाचिकीर्षाचक्रमाचिकीर्षाप्रसाचिकीर्षाप्रसासतुः। चिकीर्षाप्रसासः। चिकी
 र्षावभवाचिकीर्षावभूचतुः। चिकीर्षावभूतुः। भुजपालनाचवहारयोः। प्रकारः ३
 चारणार्थः। द्विष्टेति द्वित्वं। जपानां जवचपाः। इति भकारस्य वकारः। क्तिन्नात्यः स्ये
 ति षत्वम्। कषसंयोगे रूः। चोकोः। वसेचपाजपानां। वुभृसांचकार। वुभृसांचक्रतुः
 वुभृसांचक्रुः। वुभृसांचकथ्य। वुभृसांचक्रथुः। वुभृसांचक्र। वुभृसांचकार। वुभृसां
 चकर। वुभृसांचका। वुभृसांचक्रवा। वुभृसांचक्रमा। वुभृसांप्रसा। वुभृसांवभवा। इत्या
 पाभृति। १७ उपवर्णके। इष्टाया मात्मनेः सः। इति सकारः। साचेद्विष्टा। यः सः। प्रकारः पू
 र्वशेषकारो भवति सेपरे। चोकेतिककारः। क्तिन्नात्यः सः कतस्य ति षत्वम्। पिपसांचका
 रा। पिपसांचकथ्य। पिपसांचकार। पिपसांचकर। पिपसांचक्रवा। पिपसांचक्रमा। इत्या

६५

हेगुणोनभवति। आमः स्वराः टिकपात्वादव्ययत्वं। अव्ययत्वाद्गुणः। विदोचकार। विदो
 चक्रुः। विदोचक्रुः। असत्तायां विदोचक्रुः। ईहोचक्रुः। प्रत्ययां तादात्म्य
 व। कव्यः। प्रकृता प्रत्ययां तेभ्यो आमनिरूप्यते। उक्तकरसो। इष्टायामात्मने
 सः। रधातेरिष्टार्थे। आत्मनेः सः प्रत्ययो भवति। कसणपूति स्थिते। रतशर।
 रकारस्य इकारादेशो भवति किति। इति च परे। किरसणपूति स्थिते।
 ध) स्थिते। साचेष्ट्या साचित्त्वसर्वनीष्टिभ्रभवति। कोहोश्चुरिति चकारः। चिकिरसणपूति
 स्थिते। चोर्विहसेति दीर्घः। कित्वात् सः कृतसेति षत्वं। जस्ततुं विरकेत्सर्दिगमनां का
 सादप्रत्ययां तादात्म्यस्य परः। इत्यामा चिकीर्षोचकार। चिकीर्षोचक्रुः। चिकीर्षोचक्रुः।
 चिकीर्षोचक्रुः। चिकीर्षोचक्रुः। चिकीर्षोचक्रुः। चिकीर्षोचक्रुः। चिकीर्षोचक्रुः।

सा ०३

६५

रा

वक्त्रे। चक्राते। चक्रिरे। चक्रणे। चक्राथे। नामिनश्चतुर्गुणधोदः। नाम्योताधातोसंहर
 स्पधकारस्यदत्तंभवतित्तिवादीनांचतुर्गुणसिंधनोन्भवति। चक्रद्वे। चक्रै। चक्रद्वहे।
 चक्रमहे। असभु। नि। शवादि। त्वादिर्वचनमा। सवर्होदीर्घः। सहेतिदीर्घः। आ। स। आ।
 सतुः। आसुः। आसि। थि। आसयुः। आस। आस। आसि। वा। आसिवा। कासादिप्रत्य
 तौम्कसम्भपरः। कासादेधीतोःप्रत्यं। तात्त्वशावादीपरे। आसप्रत्ययोभवति। सचक्र।
 अस। भूपरतः। प्रयोज्यः। कासप्रत्ययकुत्साया। कृकारः। कृत्कार्यार्थः। ताकासांचका
 र। कासांचक्रतुः। कासांचक्रुः। इत्यादि। कासाभासा। कासांचभूवा। चकासरीशो। चका
 सांचकार। जागनिदाहयो। जागरांचकार। जागरांचक्रतुः। जागरांचक्रुः। इत्यादि। एधत्
 दौ। एधांचक्रै। एधांचक्राते। एधांचक्रिरे। विदज्ञाने। आभि। विदेर्नगुणः। आभिपरेचि

६५

स्यादिहसः शिष्येतेः सेतुर्वेत्ते। शादिः कि

शादिहसः शिष्येतेः सेतुर्वेत्ते। शादिः कि

चास्यापवाही नाम मादेशादीनां किति शादौ सति पूर्वस्य लोपो भवति। अकारस्यैक

हसस्य चैकारः। पेचतुः। पेचुः। वेदथपः। अनटो धातुनां पयोऽट् भवति। सेट्श्च

पयः। कित्यं वाचते। मापेचिषा पप कथा पेचयुः पेचाणवुत्तमो वाशिद्वक्तव्यः। ततो वि

कल्येन चट्टिः। पपाचापपचापेचिवापेचिमा। आत्मनेपदे पित्वादि पूर्ववत्तापेचोपेचा

तोपेचिरे। पेचिषापेचापेचिष्योपेचोपेचिषिहोपेचिमहोः। एवमं च धिनः रुका

लोः रस्याकारादे भवति। कुहोश्चुरिति ध्रुत्वे हुक् न करणो चक् अतिस्थितो धातोर्जा

नरः। धातोर्भूतस्य नामिना चट्टि भवति। जिति। लिति। चपरे। चकाराचक्रतुः। चक्रुः।

चकर्थाचक्रयुः। चक्राचकाराचकराचक्रवाचक्रमासमोराज्यं चकारो आत्मनेपदेपि।

रामश्चकार सटा ल्यं कल्मः कं संजघान च निर्माय वाम रूपं जहा

४

135

येते। रीयेते। शोतनूकरी। शीयेते। शोतकत्यागे। हीयेते। पापा। नेपीयेते।
 तिनिवृत्तौ। स्थीयेते। पत्न्यनिवृत्तौ। तुल्यनिवृत्तिः। तनोतेवा। तनोतेनकारवा। जाका
 शदेशोभवति। तनुवित्तारे। तायेते। तन्यते। तायेता। तन्येता। तायता। अतोयत। अतन्यत।
 तायेते। तन्यते। ग्लोर्निसंयोगदो। उगतावित्यस्यसंयोदेरिवर्गस्थचगुणोभवति। कु
 चिक्रिडितिवपरे। रुगता। अर्थयेते। स्मृतिंतायां। लयति। यत्कर्मगुणसंयोगात्कर्तृत्वे
 नविवरुते। सकर्मकर्तातनायेतेदेवोहरणं। उपचयपाके। पचतेउरनःस्वमेवा।
 भित्तिविदारणो। भिद्यतेकाएस्वयमेवा। लूनयेते। लूनयतेकेदारः। स्वयमेवादिक
 म्मकस्योदाहरणं। दुल्यवर्षरुधिर्प्रकचिवृणांसिजिहिकर्मजुका। शीहृकष्य।
 यवहृदेउग्रहमुष्यचद्विकर्मसाक। शीअपापसो। नग्नंनीयेतेनागरिकैर्वनेचरः॥

इतिरनुबंधः॥ इतिरतेवेतविशेषणार्थः॥ ३॥ प्रादेष्टः॥ इतिरान्नरस्यनकारः॥

ॐ

1351

सं० ३

न्यत्र नीयते। प्रहाराहारसंहारविहारविहारपरिहारवत् इति वचनात्। स
 त्वमनभूयते स्वामिना। ये कर्मसाधे सो क्रिया मरुस्ते सकर्मकाः। घटः क्रिय
 ति। त्वंदुः स्वीक्रियसे। शनैर्विशगेः। सख्यं हि क्रिये। प्रयत्नः ककारस्य रिडा
 देणे भवति। प्रकारे प्रत्यये धकिचपरे। इकारो व्यवधानार्थः। प्रउ प्राणसागे।
 प्रियते द्विगतौ दन्तादिवर्तो ह्रस्वहरणे। क्रियते धनं। चोरेण। घे। घकारे परे पूर्वस्य
 दीर्घो भवति। इए कां श्रीयते चिन्तयने ह्रस्वात् नान्योः। ह्रस्वतेऽयं वक्ष्ये। दादेरि।
 दादेरकारस्य कारादेणे भवति। कृत्ति विरुति चपरे। उदा मृदा नो वेद विदेरीयता।
 उधा मधारण रोषणयोः। निधीयते धान्यं भूमी। प्राउ माने। मीयते। कै गैरेण च्छे।
 संध्यरु राणा मा। संध्यस्य राणा धातूनामात्वं भवति। अनिय विषयो। कीयते। गी

क्रियते
 क्रियेत
 क्रियता
 प्रक्रियत
 ५

दृष्टं गतौ र
 नमादि ह
 ते ५

६

नां॥ अथ भावकर्मणोपिकि प्रक्रियानिरूप्यते॥ प्राद्विकर्मणि॥ अकर्मकेभ्योधा
 तुभ्योभुविभावेसकर्मकेभ्यः कर्मणि॥ प्रात्यनेपदंभवति॥ येकर्मनिरूपेत्तां क्रियाना
 हतेष्वकर्मकाः॥ भूषणधारीरूपप्रत्ययः॥ इहिरूपमयतीव्रतिप्ररणां तन्नासत्तास्थि
 तिजागरणं॥ एवमुक्तीजहविरीत्यर्थं॥ तुगणंतमकर्मकमाहुः॥ सत्त्वाग्रंभावति
 गत्यादस्य॥ एवमुक्तीरकेःधात्वर्थः॥ केवलं स्यद्धोभावः॥ इत्यभिधीयते॥ यकचतुर्षुधा
 तोर्भुविकर्मणिच यकप्रत्ययोभवति॥ चतुर्षुपूर्वोक्तेषुवरतः॥ ककारो गुणप्रतिषेधा
 र्थः॥ भावत्येकत्वादेकवचनेप्रेवभवतिप्रत्यमपुरुषस्याभ्यतेभवतापध्वतेधा
 र्थकैः॥ आसउयवेएने॥ आस्यतेषादिः॥ एहीहोयस्तुकिचवक्तव्यः॥ एष्यतेष्प्रे
 रण॥ अकर्मकेपिकदाचित्सकर्मकतामेतुभवति॥ उपसर्गेणधात्वर्थोचित्वाद्

सा ०३

६१

कीणीता। कीणीयातां। कीणीरन्। कीणीतां। कीणीतां। कीणीतां। अकीणीता। अकीणीतां।
 अकीणीता। अकीणीता। इत्यादि। ग्रहउपादाने। ग्रहोक्तिरिति च। ग्रहयाये अवे नवध व
 चवशाप्रक्य भ्रस्त्रवृद्धीनां किति दिति च परे संप्रसारणं भवति। रेफस्य अकारः।
 गृह्णाति। गृह्णीतः। गृह्णंति। गृह्णीयात्। गृह्णातु। गृह्णीताद्। गृह्णीतां। गृह्णं
 तु। हसादानहो। हसांता क्रादेर्गसादानप्रत्ययो भवति हो परे। अत इति हेत्वोपः।
 गृह्णाण पुष्योऽयौ। पुष्मातु। पुष्मीताद्। पुष्मीतां। पुष्मंतु। पुष्माणा। पुष्मीताद्। पु
 ष्मीतां। पुष्मीत। मुष्मन्ते। मुष्माति। मुष्मीयात्। मुष्मातु। मुष्मीताद्। मुष्मीतां।
 मुष्मंतु। मुष्माणा। अमुष्माता। अमुष्मीतां। अमुष्मन्ति। इत्यादि। सर्वत्र कतिरिप्र
 क्रिया। एतच्च विभक्तचतुष्टयं सार्वधातुकं। सकंप्रमाद्विधातुं। संज्ञाया शनीया

वीत

६१

१३५
 अकारस्य लोपो भवति यकारे परे। कुर्यात्। कुर्यातां। कुर्यात्। इत्यादि। करोतु। कुरुताद्। कुरु-
 तां। कुर्वन्। इत्यादि। अकरोत्। अकुरुताम्। अकुर्वन्। इत्यादि। आत्मनेपदेऽपि। कुरुते।
 कुर्वीत। कुरुताम्। अकुरुता इत्यादि। तुदव्ययने। तुदतेरः। तुदतेर्गीगात्कारः प्रत्ययो
 भवति चतुर्थ्यपरेषु पोषवाद्। तुदति। तुदतु। तुदताद्। अतुदति इत्यादि। भूवः द्वेयं।
 कीन् इव्यविनमयो। अनुबंधादित्थोपादि पूर्ववत्। नाक्कादेः। कादेर्गीगात्तन्ना
 प्रत्ययो भवति चतुर्थ्यपरेषु। कीणाति। ईसते। नाइत्येतस्याकारस्य ईत्वं भवति जितिहसेय
 रे। कीणीतः। नातः। नाइत्येतस्याकारस्य लोपो भवति जितिस्वरे परे। कीणाति। कीणा-
 सि। कीणीयः। कीणीया। कीणामि। कीणीवः। कीणीमः। कीणीयात्। कीणातु। की-
 णीताद्। अकीणात्। अकीणातां। अकीणा न। आत्मनेपदेऽपि। कीणीते। कीणाते।

इति विकल्पेन धकारटकारतकारौ। अरुणात्। अरुणाट। असंधं। असंधना। मध्यप्रयुक्तै
 कवचनेसिपितुपेधकारस्य विकल्पेन टकारे कृते॥ दसः॥ टकारस्य वा सकारो भवति। स
 स्य विर्गोः। अरुणाः। अरुणात्। असंधं। असंधा। अरुणाधं। असंधा। असंध्या। आत्मने
 पदेपि। संदे। संदीत। संदं। असंधा। आत्मनेपदेपि। तनुविस्तारे। उकार उच्चारणार्थः।
 तनु इति स्थिते। तिवादि पूर्ववत्। तनादेरुप। तनादेर्गणादुपत्ययो भवति। चतुर्षु परेषु
 । पकारेडित्त्वार्थान्नपः इति गुणः। तनोति तनुयात्। तनोतु। तनुताट। अतनोदित्यादि।
 सनोति वदूपम। उक्म करणो। पूर्ववदनुबंधतोकादि। तनादेरुप। नुप इति गुणः। करोति।
 डि। तदुः। करोतेरकारस्य उकारो भवति। जिति विभक्तौ परतः। कुरुतः। कुर्वंति। करोषि। कु
 कर्जो१ हथः। कुरुथा। करोमि। कुर्वी। कुर्मः। नित्यं चो सलोपो वक्तव्य। कनोयो। कनो उत्तरस्य

। तस्य ह्रीत्यक्षरं न भवति । सनु । सनुतादा । सनुतां । सन्वता । प्रसक्तोत्ता ॥ २॥ प्रसक्त
 नुतां । प्रसक्तवन्ति । त्यादि । आत्मनेपदे धि सनुते । सन्वीता । सनुतां । ~~प्रसक्तवन्ति~~
~~सुन्वातां~~ । सत्वंतां । इत्यादि । रुधिर । आवरतो ॥ ईरनुवं । इरतो वेतविशेषणार्थः । रु
 धादेर्नमि । रुधादेर्गीगान्त्रस्य धो भवति चतुर्षु परेषु प्रवादः । मकारः स्यान्मर्यादा
 र्थः ॥ तयोर्धः ॥ ऊभातस्य धातोः परयोः सकारश्चकारयोर्द्धकारादेशो भवति । ऊभजवा । नमस्तुत
 रात्वंचा रुगादि । नमः । सोऽस्या नम इत्येतस्य विकर्णस्य । अस्य भुवी धातोश्चकार
 स्य लोपो भवति डिति परे । रुंधः । रुंधंति । रुगात्सि । रुंधः । रुंधा रुगादि । रुंध्वः । रुंध्रः । रुंध्रा
 ता रुंध्रः । रुंध्रुः । रुगाद्गु । रुंध्रद्वा । रुंध्रं । रुंध्रं तु । रुंध्रि । रुंध्रद्वा । रुंध्रं रुंध्रं रुगाधा नि । रु
 गाधावा । रुगाधामादिस्यो हंसात् । रुसादुत्तरयोर्दिप्तिपक्षे तयोर्लोपो भवति । वावसने ।

धः

नमस्तुत
 रुन्वीता
 सन्वत
 सनुता

३

वि० टी०
ध०

प्र रा ज्ये द धा मि

अथ सर्वांशं रेखाणां साधारणं गुणमाह अत्र दोषो विपरीताख्यानिकी अत्र दोषः स्तिग्धागंभी
 रानिन्नामनोहराः सुदरा अत्र तरे मध्ये मधुवर्मे गलवर्णा भिन्नं चातिवही भिरनति संकीर्णाः
 भिन्नाभी रेखाभी पुं स्त्री फलयोः स्फुटत्वं शुभाशुभ फलाधिक्यं स्यात् केयुः प्रवामवामेयुः पुं
 सोदक्षिणे बहुस्तचरणदिक्खंगेयुः स्त्रियो वामेयुः त्वर्थः २४ अथ करे चरणे वाराजचिह्नानि
 अत्र लंगंभी रमनोहराभी रेखा भिरनर्मधुपिंगलाभिः न चातिवही भिरवा
 मवामेयुः पुं स्त्री फलयोः स्फुटत्वं म २४ सरोजश्री वृक्षध्वजगजैति मिस्तं
 भकलशस्त्रगादृशी ध्वजांकुशकुलिशभंगारिगिरिभिः रथाश्वश्रीवत्सवाजं
 नयवयपप्रभृतिभिर्नरा नाय्यो राज्ये दधति पदपाणिप्रणयिभिः ७ ॥ २५
 न्याह सरोजेति शिखिरिणी सरोजं कमलं श्रीवृक्षो वित्त्वः ध्वजः केतुः गजो हस्तीति मिर्मत्स्यः
 संभकलशौखातो सुकुमाला आदरी दर्पणं ध्वजमातपत्रं अंकुशः स्रणिः कुलिशं भंगार
 कः करकः गिरिः पर्वतः रथः स्यंदनं अश्वहयः श्रीवत्सो विष्णुवत्सु सिरौमाणं पदक्षिणव
 त्तः तदुपचाराप्रदक्षिणावत्ते मात्रं स्यते व्यतनं तालं यवोधान्यविशेषः दूपायसंस्तभः इति

प्र रा ज्ये द धा मि

पदपाणिप्रणयिभिः

वज्रं

ध०

कनिष्ठिकेति जीवितमायुः कनिष्ठिकायुरेखयोर्मध्ये करभप्रदेशे स्थिता मिथो न्योन्यं कांतकलत्ररेखा
सुः प्रहसते तावन्त्यस्तस्य भार्या स्त्री हसते तावन्त्यस्तस्य कान्ता इत्यर्थः मणिवंधाया कनिष्ठिकरस्य कर
भोवतिरित्यमरः परे उर्वरिते स्मिन् करभे स्थिताः सांमानुरवर्गस्यापत्यरीत्या रेखा ज्ञेयाः संमानुरवा
न्यानि सांमानुराः सोदराः मानुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वाया इत्यण उरु च यथा गुह्यतले पुत्राः कन्या
अलक्षिता स्तेया मायुश्चतुर्दशस्मिन् जीवितरेखाया अधः स्थिते करभे भ्रातरो भगिन्यश्च ते धामायु
कनिष्ठिका जीवितरेखयोः स्यान्मध्ये निधः कांतकलत्ररेखा अपत्यरीत्या करभे परे
स्मिन् भवति सांमानुरवर्गरेखाः २२ अनामिका मूलविभ्रक्षणया पुण्यस्य रेखा त
दवाप्तिहेतुः निःसीमसीमंति तपंचशाखा कस्योद्गरे खान करोति राज्ञो मू २३
अलक्षणीयमिति भावः २२ अनामिकेति यारेखानामिका मूलस्य विभ्रक्षणमनामिका मूलत्वे उ
र्द्धस्थिते त्वर्थः नित्यत्वं पुंसकत्वात् स्त्रीविशेषणत्वे विभ्रक्षणस्य स्त्रीत्वम् सापुण्यरेखा विद्यमाना
धेदमैदहीना तस्य पुण्यस्योवाप्तिहेतुः हेतुशब्दस्य नित्यत्वं निर्गतः सीमावधिर्यस्या सो निःसीमः
सीमं तो जातो स्मिन् सो सीमंति तः पंचशाखा यस्या सो पंचशाखः करः निःसीमं संपूर्णं सीमंति
नो द्विधा कृतः पंचशाखः पाणि र्यथा सोद्गरे खान करोति अपि तु सर्वस्यापि नि पंचशा

वि० टी०
६०

आक्षिप्यमाण इति यो वा स्वप्नमध्ये गर्दभादौ यानेऽधिकृत आरुहोदक्षिणदिश्याक्षिप्यमाणाः प्रे
र्यमाणः प्रबुध्यते आर्याजातारः कुमार्याः प्रदानाय न वृणीरन् तत्रकारणमाह नेदिष्टेति
नेदिष्टेति समीपे दिष्टान्तः प्रत्ययो यस्यासौ तथा अतिकवाढ्योर्नेदसाधाविति नेदादेशः दिष्टां
तः प्रत्ययो न्यय इत्यमरः अर्थादेवं विधमा सन्नमत्सुं कुमारी वरोपिन वृणुयात् ११ अथ ध

आक्षिप्यमाणोदिशि दक्षिणस्यां जागर्तियानेऽधिकृतः स्वरादौ नेदिष्टदिष्टां ॥
तममुं कुमार्या नार्याः प्रदानाय वरं वृणीरन् ११ ध्यायानिरीक्ष्य दारमन्तरिक्षं ।
पश्यन्त्यो निश्चलनेत्रपातः शुभाश्रमसंस्थयमिह स्वकायं पश्येत्स नश्येदिकृतौ

ॐ
ॐ
ॐ

यात्नक्षणे तारिष्य फलमाह ध्यायामिति निश्चलः स्थिरो नेत्रयोः पानो यस्यासौ तथा सन्नक्ष
णमात्रं स्वध्यायानिरीक्ष्य ततः दारमन्तरिक्षं पश्यन् स्वकीयं स्वदेहं शुभाभाणि सितमेघास्तेः
समाना ध्यायान्तिर्यस्यासौ तनयः पश्येत्स नश्येत्स येन किंचिह स्वकाये विकृतौ दृष्टायां ससां
विकारः स्यात् यस्यां गम्य यथा विकारो दृष्टस्तथा विकारः स्यादित्यर्थः १२ ॥ दुर्गाये नमः

६०

यश्च त्वगादिहेतुं विना न्यलं भक्षयति यश्च भस्मकादिव्याधुं विना वहुभूरि भक्षयति यश्च सदसत्प्रवृत्तिविषये नीतसात्प्रत्ययैः स्वभावः सत्प्रवृत्तिस्वभावो सति प्रवर्तते नासत्प्रवृत्तिस्वभावश्च सतीति यश्चांगुलिभ्यां कान्तौ निपीडितौ विलोचनान्तौ नेत्रप्रांतौ येन समेचकमायुरप्यत्र निभं वंदकं स्वद्योतायमानं स्वानुभवं सिद्धं नेतते ८ मध्य इति मध्ये ललाटमिति पारमध्यं यस्मावेत्यव्ययीभावः यः ललाटस्य मध्ये मणिः अतीव नम्रं न हृत्वा जालेनेति च

अप्रतीवतुध्वं वहुवान्यहेतो रतीनसात्म्यः सदसत्प्रवृत्तौ अप्यकुलिकांतविलोचनांतौ न मे च
कंचंद्रकमीदतेयः ८ मध्ये ललाटं मणिवंधधारीनवात्मिकां पश्यतियः कलावी अह
उकंयः शवगंधिगात्रः सर्वत्रसीमंतिनमूर्द्धजो वा ९ अपितरद्वे मनखः शरीरात्सद्यः स
वधामविलोचनो वा निरीक्षते सत्त्वममानुषयः विस्रस्ततासानयनश्रुतिर्वा १० ॥ ६९

वधं धत्वा त्पिकां कृशां कलावीन पश्यति तल हस्ता धस्त संधिर्मणिबंधः तदधो हस्तभागः कलावी स्त्री
 र्णां करभूषणस्याने यश्चाहेतुकमकारणं शवस्य गंधश्च गंधो ये वा तानि शच गंधो नितानि च तानि गा
 त्राणि यस्यासौ तथापि वा सर्वत्र सीमंति ता ज्ञानसीमंताः मूर्द्धजाः केशा यस्यासौ तथा सीमंतः स्त्रीणां ल
 लाटा दूर्द्ध केशवेशः प्रसिद्धः ८ अपीति यो वा शरीरात् तत्तरन्ति गलंति रोमाणि नृखानि यस्य स तथा
 यो वा सद्यः स्ववदसु विमुच्यमानं विलोचने यस्य स तथा यो वाऽमानुषपि शाचादिकं सत्त्वं निरीक्षते

योवाशिथिलीभूतनासिकालोचनक
रुः स्वान् १०

वि० टी०
५२

अथ प्रकृतं तत्र तावत्स्वस्थारिषात्पादश्लोकसप्तकेन ध्यायामिति अमुं वरं न वृणीरतिमुत्तरेण सर्व
 त्रसंबंधः अमुं कं यः विधोऽध्यायां कलं कं ना लोकयेत् ध्रुवं नक्षत्रमालाचमानचक्रं च तारामंडलान्म
 कं ना लोकयेत् यस्य च पदं कर्द्वमं धृतो दो नि नि प्रखंडं जायते यस्य च निष्कृतः कफः श्लेष्मा उदके च
 तो बुबुवी जलसंगी मज्जत धोयाति ५ उर इति यस्य चोरो वक्षःप्रदनादिना लिप्तमित्ररांगात्सर्वमेव
 ध्यायां विधोर्न ध्रुवमदमालामालोकयेद्यो न च मानचक्रं खंडं पदं यस्य च कर्द्वमादो क
 फश्चुतो मज्जति चां बुबुवी ५ उरः पुरः शुष्यति यस्य चाद्रं न मानि ति स्त्रो गल यश्च
 वक्रं स्नातस्य मर्द्धं पिधुमवद्वत्री निलीयते रिक्तमुखः स्वगोवा ६ नाकीर्णकणः शृणु
 याच्च घोषं यो वा सुभक्तो विधति न धत्ते निःश्रीरकस्मात्सुतरां च मुश्रीः कृशाः स्थवीर्या न
 शुष्कं भवति यस्य वमुखे कनिशां गुह्यो विलायमध्यमास्ति स्त्रो गलयः परस्परकुलसंलग्नान समा
 विश्रान्ति मरिष्यतो हि मुखवृत्तं संकुचितं भवति यस्य वोदके स्नातस्य मस्तके धमाशिखा स्यात् यस्य वा
 मर्द्धि फलधान्यादिना रिक्तचंचुः काकश्येनादिनिवसति ६ नाकीर्णं ति यश्चांगुल्यादिना वृत्तकर्णं
 ध्रुः स्वाभाविकं घोषं न शृणुयात् यो वा सुभक्तो पितृन् विनयाति यश्च सुश्रीरपि विनै वरोगं विना भया
 सो न भविष्यति

वि० टी०
५२
१०
११
१२
१३
१४
१५
१६
१७
१८
१९
२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

५ ॥ श्वमनेकेषु फलाध्वसु समाधानमाह प्रागिति सर्वजन्मनियदुपार्जितं सदसत्कर्म तत्राकर्मे सुच्यते न
 ५ ॥ देवदेवं यच्चैहिकं कर्म तत्प्रयत्नः पौरुषं चोच्यते प्राक्कर्मणः शोषाय पोषाय प्रध्ये विधीयमानं क
 ५ ॥ मसमर्थं भवति किं वत्सलिलादिवत् जलानि भूमी संस्कारवत् यथा बीजं संस्कारसंस्कृतं सदुदे
 ५ ॥ निवर्द्धने वा न्यायादी यते तथा प्राक्कर्म बीजमैहिकेन यत्ने न वर्द्धते न्यायादी यते तस्मात्तदाचारवतां
 ५ ॥ श्रुतिस्मृत्याद्युदिता चरणानि शानां कदापि न हानिः असदपि कर्मफलं सता प्रयत्नेन निवार्यते ततो
 ५ ॥ प्राक्कर्म बीजं सलिलानलो बीजं संस्कारवत् कर्म विधीयमानं शोषाद्यपोषाय च तस्य तस्मा
 ५ ॥ तस्मात्तदाचारवतां न हानिः ३ फलेद्यदि प्राक्कर्मैव तत्किं कृष्याद्युपायेषु परः प्रयत्नः
 ५ ॥ श्रुतिः स्मृतिश्चापि नृणां निषेधविध्यात्मके कर्मणि किं निषिक्ता ४ ॥
 ५ ॥ निमित्तलक्षणशकुनादयोऽप्यवश्यमन्वेष्टव्याः ३ केचित्प्राक्कर्मैव फलदमिति मन्यन्ते तन्मतं निरस्य
 ५ ॥ ति फलेदिति विपरीताख्यानिकौ प्राग्भवं प्राक्कर्मैव चेत्फले न यत्नः तदा यदवश्यं भावितुं
 ५ ॥ वस्येवेत्याशयात्सर्वजनेः कृष्यादियुनयननीयम् यतं ते वातः प्रत्यक्षं विरुद्धं नदित्यर्थः आगमविरो
 ५ ॥ धमप्याह श्रुतिरिति नृणां निषेधविधिद्वये कर्मणि श्रुतिः स्मृतिश्चापि किं निषिक्ता आत्मानं सत
 ५ ॥ तं नरोदित्यादि नवृक्षमागोहेन कूपमवेक्षेन्न बाहुभ्यां नदीतरेन संशयमभ्यापद्येत्तस्याद्याश्रयायनक

वि० टी०
५८

नदेवप्रदं चयति स्वप्न इति एवं स्वप्नादिको विविधो नेक प्रकारः फलाध्वा फलागमकमार्गोक्ति नत्र स्वप्ने नि
 श्रजन्त्यज्ञाग्रहासनावासितमनः परिणामपदार्थज्ञानं समिध्याभूतोपि शुभाशुभसूचकः निमित्तानि
 तु तदुर्वचना दीनि शकुनाः पूर्णकुम्भादयः स्वकर्मनिजप्राचीनकर्मविपाकः शारीरं सामुद्रिकं ल
 तं आगतुकं भविष्यत्सूचकं ज्ञातकादि अद्भुतानि दिव्यभौमांतरिक्ष जाउत्पाताः दोषावातपित्ताद
 यः स्वाभाविकादेहस्यास्तेषामभिचारः स्वरविभंगादि ग्रहचारः ग्रहाणां वक्रमार्गोदयास्तादयः का
 स्वप्ने निमित्तं शकुनाः स्वकर्म शरीरमागन्तुकमद्भुतानि दोषा
 भिचारग्रहचारकालकाम्यानि चैव विविधः फलाध्वा २

लः संवत्सरमासलग्नादि काम्यकांक्षितं रोहिकं पुरुषचेष्टितादि तथा हशौनकः तिथिकरणार्त्त
 निशाकरविलग्नपरिकल्पनामयं गर्गः पाणिग्रहणेषु फलं वदन्नियवना वसिष्ठश्च ग्रहराशिगो
 चरफलज्ञातकविहितं च देवलः प्राह शकुनफलज्ञाः शकुने निर्मितकुशलानिमित्तैश्च कर्मस्वमुत्प
 मन्येकुले देशस्त्रीस्वभावमपरतु इत्यमन्यमुनयः कालविशेषात्फलमिति यतएव फलाध्वा विवि
 धो तोवरवधोः सामुद्रिकलक्षणस्वस्वारिषादिकमप्यस्माभिरुच्यत इति भावः तद्योक्तं ज्ञातकनिर्मि
 तशुभाशुभलक्षणलक्षितान् कुलोद्भूतान् वरयेत्तु तसौ र्वार्थी यवीयसी कन्यकानि शम् यवीयसी व ३

निशाम

अथ स्त्रीपुंसयोर्लक्षणज्ञानाय मिश्राध्यायारंभः तत्र तत्कारणमाह उद्भिख्येति वरः प्रथमं कुमा
र्याः समुद्रेण प्रणीतानि लक्षणानि उद्भिख्यस्फुटं ज्ञात्वानिमित्तैः शुभशकुनादिभिश्च शुभं ज्ञात्वा
कुमारीवृणुयात् एवं कुमार्यपि वरस्य लक्षणानि सन्ति शुभं निमित्तं वज्ञात्वा वरं वृणुयात् एवं चे

उद्भिख्यसामुद्रिकलक्षणानि वरः कुमारीवृणुयान्निमित्तैः
एवं कुमारी वरमप्युदकोनस्यैकधारं निरधारिधीरेः १ ॥६९

आगुक्तफलसंदर्भस्यैकैर्मर्थमित्यत आह उदकोऽहनि हियतो धारेर्गर्गादिभिर्मुदकं उत्तरफल
मरं निश्चितमेकधैकविधं न निरधारि किंतु बहुधोक्तमित्येवमप्येकः प्रकार इत्यर्थः समुद्रः

किल लक्षणशास्त्रस्य प्रवर्तकः यथा व्याकरणस्य पाणिनि
श्रद्धासो वापिंगलः अतस्तानि सामुद्रिकानीत्युच्यं

ते ॥ १ ॥ ७ ॥

वि० ही०
५७

अथवा दयवा दमाह हिमरश्मीति यदि चंद्राक्रांतनवांशकात्पापग्रहाः शरसायकांशके पंचपंचाशदंशे भव
 ति तदा यंथा मित्रदृष्टपञ्चमसर्गद्वरउपद्रवोद्यमोतिविडेः परैरिष्यन्गुणैर्न हन्यते दुष्परिहर इत्यर्थः १२
 अथैषां योगानां विचारगम्यत्वमाह मोघा इति केपियोगाः शरीरधारिणः प्रत्यक्षपरीवर्तयादृश्यमा
 नाप्रदिशि विनातिनादग्धेन भ्रष्टेन बीजेन तुल्या मोघाः सु कार्यतमान भवन्ति परे केचन योगाः परैः पत्रैराह
 हिमरश्मिनवांशकात्त्वलोयदि खेटः शरसायकांशके अथमन्पुणैर्न हन्यते निविडेः रण्युपसर्ग
 द्वरः १३ मोघाः शिखिदग्धबीजवद्योगाः केपिशरीरधारिणः दृढगूढफलोदयाः परे परीकी
 र्णहताशराशिवत् १३ इति यः प्रतिकूलकारकग्रहभावांशनिवेशोदृष्टिभिः तन्वादिफले
 घुदतदृक् स प्राप्नोत्यवतंसतां सतां मू १४ इति विवा० ग्रहयोगवलावलाध्यायः १२
 कीर्णप्राधन्यो यो हुताशराशिरग्निपुंजसदृष्टावश्यकैर्गृहो गुप्त्रः फलोदयः फलप्राप्तिर्येषां ते तथा
 स्युः निर्वलानां ग्रहाणां परैरपि योगो न कार्यत्वमः सवलानां त्वन्योपि स आवश्यक इति भावः १३ ईदृ
 शविचारवंतं प्रशंसति इतीति इत्युक्तरीत्या प्रतिकूलकारका अरिषु दाये ग्रहाः भावा अशाश्वतेषां निर्व
 शेन स्याते न दृष्टिभिश्च नायमानेषु तन्वादीनां भावानां फलेषु वलावलाभा माधिसन्त्युनता विचारा
 ययोदतदृक् निवेशितमतिर्भवति सदेव सः सतां विदुषामवतंसतां अवतंसः शरीरेभ्य एतदन्मा ॥

प्रायः १२
 मित्रदृष्ट
 पञ्चमसर्ग
 निविडेः
 रण्युपसर्ग
 द्वरः १३
 मोघाः
 शिखिदग्ध
 बीजवद्योगाः
 केपिशरीर
 धारिणः
 दृढगूढफ
 लोदयाः
 परे परीकी
 र्णहताशरा
 शिवत् १३
 इति यः
 प्रतिकूल
 कारकग्रह
 भावांशनि
 वेष्टोदृष्टि
 भिः तन्वा
 दिफले
 घुदतदृक्
 स प्राप्नो
 त्यवतंस
 तां सतां
 मू १४
 इति विवा
 ० ग्रहयो
 गवलाव
 लाध्यायः
 १२
 कीर्णप्रा
 धन्यो यो
 हुताशरा
 शिरग्निपुं
 जसदृष्टा
 वश्यकैर्ग
 र्हो गुप्त्रः
 फलोदयः
 फलप्राप्ति
 र्येषां ते
 तथा
 स्युः निर्व
 लानां ग्रह
 णां परैरपि
 योगो न
 कार्यत्वमः
 सवलानां
 त्वन्योपि
 स आवश
 यक इति
 भावः १३
 ईदृ
 शविचार
 वंतं प्रशं
 सति इतीति
 इत्युक्ते
 रीत्या प्र
 तिकूलका
 रका अरिषु
 दाये ग्रहाः
 भावा अशा
 श्वतेषां निर्व
 शेन स्याते
 न दृष्टिभिश्च
 नायमाने
 सु तन्वादी
 नां भावानां
 फलेषु वला
 वलाभा मा
 धिसन्त्युन
 ता विचारा
 ययोदतदृक्
 निवेशित
 मतिर्भवति
 सदेव सः
 सतां विदुषा
 मवतंसतां
 अवतंसः
 शरीरेभ्य
 एतदन्मा ॥

५७

वैताली अथाशास्त्रीयां लौकिकी व्याख्यातिमुपहसति कवेरिति लग्नात्तृतीयस्य कवेः शुभायरे
 खा लान्तस्य ग्रहवलावलोकने गणनार्थं प्रतिग्रहमेकेकारेखा क्रियत इति ज्योतिर्विदां समय
 स्तत्र द्वितीयो भूगुरपिरेखा प्रदृष्टे कारीतिः नभस्योदशमो भोमो लग्नं नभनक्ति इति द्वितीया
 तथा द्वादशो शनिरपिलग्नं नभनक्तीति तृतीया रीतिः पट्टतिर्जनेषु लोकेषु कुतस्त्या जागर्तित
 रां सर्वधानिर्मूलैति भावः कुतो जात कुतस्त्या अतिशयेन जागर्तीति जागर्तित राम् आख्याता
 कवेस्तृतीयस्य शुभायरेखा लग्नं नभस्यो नभनक्ति भोमः तद्वद्ये सोऽपि रपीति रीति
 र्जनेषु जागर्तित रां कुतस्त्या १० उशना गुरुं दुर्नंदनः शशिया मित्रगपापनापहृत्
 नवपंचमकेंद्रमित्रभप्रणयी पुष्टदृशा विधुं स्पृशन् ११
 तरश्च आमूच तदन्तमव्ययम् १२ अथ यामित्रभंगमाह उशना इति शुक्रो गुरुर्वधो वा कोणगः
 केंद्रगः मित्रराशिगो वा पूर्णदृष्ट्या चंद्रपश्यन् शशिनो यामित्रगः सप्तमस्योयः पापस्तस्य तापतेज्ज
 न्पारिस्वरतीति तथा स्यात् अत्र केंद्रं सप्तमवज्जितं ग्राह्यम् न दुक्तम् हरिजदि वसचंद्रा
 सप्तमकूरदोष लय केंद्रमरष्ट्रज्यः सोमपुत्रः सितो वा उदयहि वृकधर्मयो मपुत्रालयस्येथदि

वि० टी०
५६

अथग्रहविशेषैर्वलविशेषात्कलविशेषमाह नरइति बुधसूर्यसुनोनपुंसकार्षो शशिप्रकोयवतीन
राश्रशोयाइतिस्त्रीग्रहद्वित्वेपिवहुत्वंपूजार्थं नरग्रहेः सूर्यमंगलगुरुभिरुक्तचरश्मिवलैः सद्धिः ।
स्त्रीणांभर्ताप्रियः स्यात् चंद्रभगवलिनीवेधधर्मर्तुर्मेनोहरास्यात् कैः स्वभोगैर्निजभोगकौशलैः १
किंचपतिरिति वेंतालीयम् विवाहलेगतात्सप्तमेशः पतिः रविः श्वसुरः मंदग्रहः प्रकृतस्यश्वसुरस्य
नरः प्रियोतीरजलोचनानांनरग्रहेरुत्कटकांतिवीर्यैः नारीनृणांचितहरास्वभोगैर्न
रीनभोगैर्वलशालिभिरु १ पतिरस्यपतिर्विशेचनः श्वसुरस्यप्रनदामंदग्रहः श्रव।
लावलिनोदिशंत्पमीमुदशांतेष्वश्रुभंश्रुभंक्रमात् ८ शशिसूर्यसुतावनीसुतैरशि
नीचास्तगतैः करग्रहे अपितन्वधिपेनतप्यतेनिरपत्यानियतंनितस्विनी ८ ॥ ७१ ॥
प्रमदाश्वश्रुः अमीअस्तपत्यादयोनिर्वलावधनानेयुपत्यादिसुश्रुभंवलिनश्रुभंदिशंतिददति अ
तरायांवलमावश्यकमित्यर्थः ८ किंचशशीति विवाहेचंद्रशानिभौमेः शत्रुराशिगतैर्नीचगैरसै
वीतथात्पनेशेनापितादृशेनसतानितंविनीवधर्निरपत्यानिस्संतानानित्यतमवश्यंपरितप्यते
अत्रसप्तमभवनेनिर्वलेइतिशेषोबोध्यः वलरहितैचछूनेस्त्रीणांनभवन्पपत्यानीतिशौनकाकैः ८ ५६

अथानुसूययोगस्यमाह नचिति तनुर्लगतं नुहिनमरीचिस्त्रंदल्लयोश्चरगहंचरराशिगतयोः आधारस
नमी अंगनाखेटः अकसस्यदृष्टोसत्पंचेद्यायिनोग्रहप्रविदिशिस्थिताः संतोवलिनः सुसदकुमा
र्याः कान्तयुग्मं भर्तृदितयं स्यात् अयमर्थः जातके प्राद्यादिषु जीववुधावित्यादिनादिग्वलार्थन्यासे
नतं प्राचीनयुग्मदीचीसप्तमं प्रतीचीदशममवाची शिष्टान्यष्टौ तदंतरालविदिशांच नुसूयं भवति
तत्र कौलगतविदिक तदन्त्याऽविदिक सादिगेव तस्यां स्थितायायिनोग्रहाः केंद्रगा इत्यर्थः यानुंशीलं
तनुहिनमरीचोरंगनाखेटदृष्टोचरगहगतयोः स्यात् कान्तयुग्मं कुमार्याः अविदिशि वलि
नश्चेद्यायिनो युग्म इन्द्रावश्रुभदशमुपेतं कन्यकात्वन्यकाम्या द
येषां नेयायिनः स्यानुंशीलं येषां नेस्यायिनः तत्त्वयोरः उभयवित्तदाणां आकंदाः तेवराहेणोकाः
रविराकंदो मध्ये पौरः पूर्वपरे स्थितो यायी पौरावुधगुरु रविजानितं शीतांशु राकंदः केतुकुजराहु
युक्तायायिन इति अयं योगः शौनकेन स्पष्टमुदितः लग्नेदूचरराशौ केंद्रस्यायायिनः सदावलिनः योषि
मृद्रहसंदृष्टापतिद्वयगधनेनारी अयं योगः गतं रमाह युग्म इन्द्राविति युग्मे युग्मराशाविन्दोचद्रेऽश्रु
मृभदशपापदृष्टमुपेतं प्राप्तेन दाकन्यकाऽन्यकाम्या अनेन काम्या स्यात् परपुरुषाभिलाषविषया स्यात् य

दि० टी०
५५

अथैवांफलमाह इतीति इतीमेसप्रभुभयोगाः मुनिभिरुक्ताः न केवलं विवाहेऽपि न जन्मकाले या
त्राकालेऽपि शुभदाः राभिर्द्यौर्गैत्रुदावधर्भूपसीमंतिनीत्वं राजपत्नीत्वं भोजने नद्विती राजास्यादिति भा
वः किंचास्मिन्योगसंप्रके गृहाणां युतियों गस्तत्रवलयोगः सवलत्वं तस्मादौत्तराधर्यो उत्तरस्फोत्त
मस्याधरस्य निष्कृष्टस्वभावस्तत्वे ज्ञेयं योगकर्तृगृहाणां प्रावत्येकलाधिक्यं नैर्वल्येतन्न्यूनत्वं

इति शुभफलयोगाः सप्तसप्तर्षिमुखैर्मुनिभिरभिहितास्ते जन्मयात्रास्वपि स्युः भज
नियुवतिरेभिर्भूपसीमंतिनीत्वं गृहयुतिवलयोगादौत्तराधर्यमस्मिन् ४ दिनक
रुधिराभां व्यालषातालवज्रोत्तय इति रविपुत्रे सैहिके येन मस्कः तनुयुजिकेना
वतकस्ते युशोकव्यसननिधनताभिस्तप्यते पङ्कजाक्षी ५ ॥ ७ ॥ ग्रहा ७ ॥

कल्पमिति भावः ४ अथाशुभयोगानाह दिन करेति तनुगृहयुजीति सर्वत्र संवध्यते दिनकरे
लग्नगे व्यालः भौमे पातालमुखं शनौ १ ज्ञेयः राहो १ तमस्कः केतौ १ अंतकः राघुपंचसुयो
गेषुवधः शोकव्यसननिधनताभिस्तप्यते कर्मकर्तृरिष्टपतृतीयाकरणे
यदा कर्मणिष्टयंतदा कर्तृरिष्टतीया एतत्प्रत्येकं फलम् ५

श्रीदुर्गायै नमः
५५ मः

अथ सप्तमदशमचंद्रस्य विशेषमाह अनुर्थेति प्रामाणिका नुर्थं च नुर्थं कायो लग्नं ताभ्यामभ्यानि केंद्राणि
 ७।१० तनुगतः शशी शुभः स्यात् कीदृशः सुहृदः स्वस्य सौम्यस्वर्गं युतः सुहृदा शुभेन चेदितः
 मयूखै रश्मिभिर्मौलः पुष्टः पूर्यमाणः सुहृदः वरुणां सोम्यास्तीति मां सलः सिद्धादिभ्यश्चेति म
 त्वर्थी योलः ईदृक् चंद्रः सप्तमे दशमेऽपि स्थितः शुभ इत्यर्थः अकायकोणकेंद्रं गइति पाठे लग्नवर्जं
 कोणकेंद्रस्यः ५।१०।४।११ गते अइत्यर्थः तथा च शो न कः त्रिकोणसप्तमा म्बरव्ययौ योगो विल

अनुर्थकायकेंद्रगः सुहृत्सौम्यवर्गयुक् सुहृदुभेति तः शुभः शशी मयूखमंडलः २
 शशिन नयसिताभ्यां नंदमद्रावुभाभ्यां जय इति तनुयाते जीव इत्येव जीवे असुरसुर
 गुरुभ्यां स्थावरो ज्ञेय शुक्रैर्विजय इति विशुक्रं तंच जीमूतमाहः ३

गतः हिमयुतिः शुभर्लगः शुभेति तश्च शोभन इति अत्र व्ययस्योपि गृहीतः सनुनारदेन महादो
 येषु पठितौ सोमं यकृतात्पक्रः २ अथ शुभयोगानाह शशीति मालिनी तनुयात इति यथोचि
 तं विपरणतं प्रत्येकं संवध्यते बुधशुक्राभ्यां तनुगताभ्यां क्रमेण नंदमद्रौ योगौ स्तः बुधे लग्ने नंदः
 शुक्रैर्भद्रः उभाभ्यां बुधशुक्राभ्यां जयः जीवे लग्नगे जीवः जीवशुक्राभ्यां शुभाभ्यां लग्नगाभ्यां स्था
 वरः बुधगुरुशुक्रैर्लग्नगे विजयः नमेव योगं विशुक्रं जीमूतमाहः बुधगुरुभ्यां लग्नगाभ्यां जीमूतः ३

वि० टी०
५४

अथ गुरुवत्तार्थमाह यदिति शार्दूलः शुभः पापाः ३।१।१ स्थिताः शुभायान्त्राशुभायभवन्ति
सौम्याः शुभाः उधगुरुशुक्राः ८।१।१२ स्थिताः नशुभाः अन्यत्र शुभाय शशीचंद्रः ३।१।२ शुभः शनि
रवीउपलक्षणतया गुरुकैत्र अपि मृतावष्टमे शुभाय अपरे चं. मं. वृ. वृ. शुक्रास्तत्र भंगाय लग्न
भंगकर्त्री रश्मिर्नार्थः किञ्च शशितनू चंद्रलने कूरद्यूनवृत्ताच्चिते भंगायभवतः कूरैर्द्यूनं सप्तमं वृ

वृत्त्यायेष्वशुभाः शुभायनिधनद्युनांत्यवर्जपरेऽप्यार्थेषु शशीमृ
नौ शनिरवीभंगायतत्रापरे कूरद्यूनवृत्ताच्चिते शशितनू सौ सौ सि
तसौ विधुर्लने सोमसिताधिपाः द्विषिसितः सेंदुर्विनशो शपः १

७३२

तमावृत्तं ययो सौद्यूनवृत्तेने चते अन्विते च तथा चंद्रस्य लग्नस्य वा सप्तमं कूरक्रांतं स्वयं चंद्रो लग्नं
वा कूरक्रांतं चेन्न दोलनभंग इत्यर्थः किञ्च लग्नं चंद्राभ्यामस्ते सप्तमं सितसौ शुक्रो वृधो वा सो
पि भंगाय लग्ने विधुश्चंद्रः सितः शुक्रः अधिपाः स्वामिनः लग्नां शदेष्वाणामष्टमे लग्नादे।
वनतु चंद्रात् सोमग्रहणात् सितः शुक्रः सेंदुः यत्र क्वापि स्थितो भंगाय अंशपो नवां शाधीशो
विनशो संगतो भंगाय स्यात् १

दुर्गा
५४

लिखा दीनामं वराणां वसुनां नानाद्रविणस्य धनस्य च भोगभरेणोन्मुखानि संजातानि सुखानि ददति अ
 थ सर्वसाधारणमाह सर्वपीति सर्वपिग्रहाः प्रवलाः स्यानादिवलहीनाः सन्तः सर्वभवनेषु ललादि
 खपिकिंचिच्छुभमशुभं वानदद्युः अर्थादुक्तं सर्वफलं सवलानामेव जायते ११ व्यय इति रुचिरा
 ध्वं वयं दशो स्थिताः शुभाः बुधगुरुशुक्राः स्त्रियं सताशुभनिमित्तकृतं न धनापचयेन कर्षितां क
 वन्ति शानिः सुरापां मद्ये रुचिर्यस्याः सातां विधुश्चंद्रः दुर्विधां दुष्टकर्मकारिणी जानाति कुलो अदति
 व्यये शुभाः सद्यः कर्षितां शानिः सुरा रुचिरं च यति दुर्विधां विधुः अदति एणवयव रुजं कु
 जोरविर्विचययत्यति रुचिरामपि स्त्रियम् १२ इति मुनिजनमतमतनुवितर्कं प्रतिग्रह
 चरखचरोद्यदुदके परिविगणय्य विशेषमशेषं फलमिदमखिलमनुकितं रेखम् १३
 इति श्रीविवा० ग्रहभावफलाध्यायरकादशः ११ लोवा मोयो व्ययवों गंतत्ररुग्वाधिर्यस्यासां
 रविरुचिरं मनो ज्ञामपि विचपां करोति रुचिरे निधं दोना मापि १२ अथेयां भावफलानां प्राशस्त्य
 माह इतीति इतीदमनंतरोक्तं फलमखिलं सर्वमनुकितं रेखमत्यक्तमयीदं यथावद्ववतीत्यर्थः
 कीदृकफलं मुनिजनानां मनसं सम्मतं अतनः पृथुवित्तकोयस्य तत्तथा यद्युजानार्थमिव दृश्यते
 तथापि ग्रहवलादिविचारवशाद्दुर्विचारमित्यर्थः प्रतिग्रहं गृहं प्रतिप्रतिग्रहं चरति न प्रतिग्रहं च

वि० टी०
५३

अथ नवमस्य शशिसुतेति मालिनी तपसि नवमभावेव धगुरुशुक्राः कुमारी सांद्रघनं यत्सौभाग्यं तत्स्य लीला
या सरलेन रत्ननाहसितेन स्त्रीयेन कांतस्य भर्तुः स्वांतं चित्ते कैलिः कीडाय स्याः संवर्धनं सा तथा तां करो
ति रविशानिकुजाः कोपत्यमुक्तमनसं चंद्रः कन्याप्रसू ८ अथ दशमस्य शशिसुतेति मालिनी वीष्मिदशमे
शनिः कन्यकां नियमो व्रतादिस्वीकारः शौचावित्रं ताभ्यां हीनां करोति वक्रो भौमः शाकिनी मां स भक्तकदे
शशिसुतगुरुशुक्राः सांद्रसौभाग्यलीला सरलहसितकांतस्वांतं कैलिकुमारीम् रविरविसुतवक्राः
कैतवाकांतशीलां तपसि नृहिन रश्मिः स्त्रीसंवित्री करोति ९ शनिरनियमशौचां कन्यकामा
न्यकार्यैर्विधुरपिविधुरां गीशाकिनी वीष्मिवक्रः रचयति रविरुगां कोविदः कर्मण आमविकृ
तमुकृतश्रीमालिनीमार्यशुक्रो १० एकादशे दर्शतां शुभ्रवाग्रहे द्वादशे रत्नां वरद्विरागभोगभोगे
मुखानि पाणिग्रहे ददति दीर्घदृशां मुखानि स५ श५ वैपि सर्वं भवनेष्ववलान किंचित् ११॥
वता विशेष सदृशी रविरुगामशीलां कोविदो बुधः कर्मणं वशीकरणार्थं तुद्रकर्मस्तदभिज्ञा गुरुभ्या
अविकृते ये सुकृतं पुण्यं श्रीर्त्नदमीश्रोभेताभ्यां मालने शोभते तथा तां अनेन मालिनीति छंदोनामापि
सूचितम् १० एकादशभावस्य एकादशेति वसंत० दीर्घादृग्लोचनं यासां तासां पाणिग्रहे विवाहे ११
स्थिताः दशशतानि सहस्रं शतं वै रश्मयो यस्यासौ तथा समुखमादियेयां ते सूर्यादयो ग्रहैः रत्नानां मा

विशेष

५३

अथ यथा भावः विधुरिति पृथ्वी वैरिगः बहगः विधुश्चंद्रश्चाहमर्थे तद्धनं निधनं च न किं प्रकटयति बुधः
 शत्रुभयं दत्ते भानुमान् सूर्यः जयं कुजो भौमः कुशलं दोमं अर्कभूः शनिर्विगतं वैरितां निः सपत्नतां
 उशनाश्रुकः सहचरेण भर्ता समं रिपुत्वं वचसां पतिर्गुरुः पतिर्भर्तारं न जाता शत्रुश्रुतिर्यस्य तं च न किं
 तत्पतिशत्रुः कापिनश्चूयत इत्यर्थः ६ अथ सप्तमभावः बुध इति शिखरिणी विवाहे स्ते सप्तमभवतो स्थितो
 विधुर्निधनमिंदुजः परमयं जयं भानुमान् कुजः कुशलं मर्कभूर्विगतं वैरितां वैरिगः रिपुत्वमुशनाः
 समं सहचरेण चारुमुवां व्यनक्ति वचसां पतिः पतिमजातशत्रुश्रुतिम् ६ बुधो वंध्यामिंदुः परिचि
 तसपत्नीपरिभवांगलद्रुर्भापंगुः परनरतां दानवगुरुः अवीरामस्ते कौगुरुस्वरमरसे वा व्यसनिनी
 विवाहे माहेयः स्त्रियमतिरजस्कां जनयति ७ सितसितकिरणं ज्वालयत्येव मत्स्यवेश्मन्यनवरत
 सुखायुः संपदे सूर्यसोरी भवति पतिशरीरदोहकृद्रोहिणो यो दुहिण्यहमुखीनां यदमणे दोहिणि
 बुधः स्त्रियं वंध्यां जनयति इंदुः परिचितः प्रत्यहमनुभूतः सपत्न्याः परिभवस्तिरस्कारो यथा सातां जनयति
 पंगुः शनिः गलंतो भ्रष्टो गर्भाय स्यात्तां दानवानां गुरुः शुकः परनरतां व्याभचारिणी सूर्यः अवीरां
 विधवां माहेयः कुजो निरजस्कां प्रदरव्याधिमती करोति ७ अथाष्टमस्य सितेति मत्स्यवेश्मन्यष्टमभावे
 भगुचंद्रगुरुः दुहिणो ब्रह्मा तस्य गुरुं कमलं तदनुखं यासां तासां वधूनां मृत्युवे मरणाय भवन्ति सूर्यः

विंसीठ
पूर

इनेति द्रुतविलंबितम् सहजेतजीयभावेरविशनीवधूं धनवनी कुरुतः सचिवः शक्रसखोगुरु रत्नधनां
 चंद्रोभाग्यवती भौमवृधौ पुण्यवती देवानां रिपवो दैत्यास्तानुपनयन्यार्यः सन्नितितया सशुक्रो देव
 रिदेवरेनयते देवरगामिनी करोति समौतुदेवदेवराविष्यभिधानात् ऋकोरानो देवशब्दः ३ च
 नुर्थभावस्य दारिद्र्यमिति सुखे धरविनिर्धनतां सजति भौमः ४ वरांगं शिरः स्त्रीप्रकरणं त्मरं मुद्रिरं वा
 इनशनी सहजे सधनां वधूं तनुधनां सचिवः सुभगां शाशी सुकृतिनी कुरुतः कुजसोमजोन
 यतिदेवरिदेवरिपुपनीः ३ दारिद्र्यं रविर वनी सुनो वराङ्ग व्याघातं गुरुभगुजें दुजाः प्रभुत्वं
 वाल्येक्षः प्रिययुवति शनिः सनां भः शून्यत्वं सजति सुखे सुवासिनी नाम ४ सत्पुत्राः
 सुरसुरेज्यसोमपुत्राः पुत्रारिं रविर सुत प्रजां द्विजेंद्रः शोकात्तमवनि सुतः सुतत्रसौरिः सता
 तस्य भंगवृधगुरुभगवः स्वामितां चंद्रः ४ वाल्येपि भर्तृवियोगं शनिस्तनां भसास्तन्यदुग्धेन शून्यतां
 सुवासिनीतां प्रोढांगनानां चिरं टीतु सुवासिनी तमरः ४ पंचमभावः सत्पुत्रेति प्रहर्षिणी सुते पंचमेति
 तीति सः असुरेज्यो भगः सुरेज्यो गुरुः सोमपुत्रो वृधः कुमारी सत्पुत्रां कुर्युः रविः ५ पुत्रारिं पुत्रघाति
 नीम् चंद्रो सुता सुते तरा प्रजायस्याः कन्या प्रसू भौमः शोकपीडितां ऐनिरिनापत्य शनिः सता

विषयसततरोगा मृतेत ५
 दुर्गा
 पूर

सर्वमरिपरक्रमेत्यादिना साधारणेन ग्रहाणां भावफलान्युक्ता न्यधुना तु प्रतिस्थानं विशेषतः प्राह तत्रादौ तु
 नस्य ग्रहाणां फलानि चिरं जीवेति शिखरिणी मूर्त्तौ लगे स्थितो जीवो मृगदृशं वधुं चिरं जीवां दीर्घायु
 यं सृजति कविः मुक्तः अविरलौ निविजे योऽनंगः कामस्तेन सुभगां भाग्यवतीं चंद्रकुजौ यमस्य या युव
 तिस्तत्पार्श्वे प्रणयिनीं यमलोकं सृजतः बुधो भर्तुर्भक्तां शनिः १ अशीलां दुष्टां त्रयी मूर्त्तिः सूर्यः १

चिरं जीवां जीवः कविरविरलानन्दसुभगां मृगदृशं वीपुत्रौ यमयुवति पार्श्वे प्रणयिनीम् बु
 धो भर्तुर्भक्तां मृगदृशं मशीलां शनिरपि त्रयी मूर्त्तिर्मूर्त्तौ दिशति शिखिशस्त्रादिनिधनम्
 १ नितांत धनिनीं धने सितसितां मुजीवं दुज्जारुजादहनदस्य भिर्विधुरतां धरानंदनः सुते
 स्वपिमितं पचां मलिनमूर्त्तिमकीन्मजः स्त्रियं सहजदुर्भगां जनयति द्युतीनां पतिः ० २ ॥७

शिखिनाग्निनाशस्त्रादिना च निधनं सृजति १ धनभावस्य पृथ्वीवृत्तम् धने द्वितीयभावे रास्थिताः शु
 क्रचंद्रगुरुबुधानि तान्मत्पन्तधनवतीं वधुं जनयति धरानंदनः कुजः सेवेणाग्निना चौरसर्पादिना
 वा विधुरतां विधवतां सृजति शनिः पुत्रेष्वपिमितं पचतीति सानां कृपणां कृपणां मितनरे चेति
 खन् खित्वान्मुम् मलिनदपाचसृजति द्युतीनां पतिः सूर्यः सहजदुर्भगां जनयति स्वतएव भाग्य

वि० टी०
५१

भवेति सूर्यः ११ कुज दशनिः ३ एभिर्ग्रहैः कनादिभिर्ग्रहैः सनाथैः सहितैः सद्भिर्दलेन्दुर्नामयोगः परिण
मतिजायते किंकरिष्यन् इदमुखाश्रंद्रवदनायावधाः कुलयुगलंपतिपितृकुलद्वयंतस्योद्गति
रुद्ररणांतत्रधुर्यतां सामर्थ्यविधास्यन् अत्रोक्तकुलद्वयानारणे समर्थजायत इत्यर्थः १० व्ययेति

भवपरेभवविक्रमैः क्रमेण युमणिमहीमुतसौरिभिः सनाथैः परिणमतिदलेन्दुरितु
मुखाः कुलयुगलोद्गतिधुर्यतां विधास्यन् १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि
रौर्मशलंजगुर्मनींद्राः इहवृत्तिकुलान्तकेकुमारीकुलमारीतचकापिकार्यसि
द्धिः ११ तनुनवभवगेर्यथाक्रमेणबुधविवुधार्चितपद्मभिर्गजः स्यात् इहयुवतिर
हंकृताकृतार्थान्वितरतिदेवतदेवतत्परावा १२ इतिविवा०ग्रहयोगाध्यायोदशमः १०

औषधंदसिकं शानि१२चंद्रः ८ सूर्यः १ अयंमशलयोगः मशलनामतयायादवकुलद्वयकरेत्रयो
गेरुद्राकुमारीकुलनाशिकाभवतिकापिकार्यसिद्धिर्नस्यात् ११ तन्विति पुष्पिताग्राबुधः १गुरुदश
निः ११ एवंगजोयोगः इहयुवतिरुद्राहंकृतासाहकाराकृतानिष्पादितायेथास्तान्ददाति यदादेव
तेदेवतार्चनेदेवेभागेचनत्परासुरार्चनलग्नाभागेवतीचस्पादित्यर्थः १२ इतिश्रीविवाहवृंदा

१० व्ययेति १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि १० व्ययनिधनतन्मृमंदचंद्रारुणकि

वि० सी०
५०

1379

एकेति भौमसूर्यो ११ शनिः ६ चंद्रः २ बुधवृहस्पतिशुक्राः ५ चेद्वन्ति तदाश्रीवत्सनामायोगः एयः
रूपेण सौंदर्येण रिक्तांशून्यामपि वधूं मुखयति कीदृशी सौभाग्यस्योभोगभरस्तस्य भंग्यारच
नयानरंगितानि संजाततरंगणी वांगानियस्यासाः ५ सौम्येति शुभाः ६ पापाः २। १२ अथायथं का
मुकं नाम योगं कुर्युः अस्मिन्योगे परिणीता कन्याकांतवेषामुदरने पथ्यधरा वेश्यारामं वेश्यारम

एकादशे कुजरवीरविजः सपत्ने विजे विधुस्तपसि शेषनभश्चराश्चेत् श्रीवत्स एष मुखय
त्यपि ह परिक्ता सौभाग्यभोगभरभंगितरङ्गिताङ्गी ५ सौम्यामृत्योस्वांतराशपोरसौम्या कुर्यु
योगं कामुककन्यकास्मिन् हत्वाकांतकांतवेषाविषाद्यैर्वेश्यारामं रंमीति स्वरीत्या ६

यतीति तं वेश्याभोगिनं कामुकं रंमीति अतिशयेन रमयति यजे लुक कया स्वरीत्या निजोपभो
गकौशलेन किं कृत्वा विषाद्यैर्विषशस्त्रोद्धनादिभिर्भर्तारं हत्वा तथा च ग्रंथान्तरे निधने यदि
सौम्याश्चक्रावयधनस्थिताः धनुर्योगं वदन्तीह पतिं हन्ति सदा बुधाः तथा च वामदेवः क्रूरेषु
वित्तव्ययगेषु लग्नाद्भुतं भवेत्सत्सु मृतिस्थितेषु ऊटाभ्युदयत्रसचारिणी त्वं विषेण शस्त्रेण पतिं नि

५०

1380

तत्त्विति द्रुत० लग्नगेः शुभैरधमगेः पोषे ध्वजो योगः इह कृतमुद्धहनं यस्याः सावधः गुणाद्यालाभयुता
 च भवति इंगितेर्हवभावादिचेष्टितैः प्रियमनसो यमने वशीकरणे उन्मुखो विभ्रमो विलासो यस्याः सा
 भवति अखिलेति पोषेः श्रुतः केंद्रगतेर्वीर्ययोगः इह योगेऽर्पितो दत्तः पुंसे वराय करो यया सा परि
 णीतावधः स्पृक्तपतिमंदिराजनयितुः पितुर्गृहे कुरुताः कुशवास्तेषामुत्सवानान्दान् कुरुते पितुर्ग
 हेव्याभिचारदुष्टापरीवादमनुभवतीत्यर्थः ३ गगनेति शुभैर्गृहेर्दशमचतुर्थ्यनवमेऽथ यथायथं स्थि
 तजुनिमीलनगेः शुभाशुभैः ध्वज इतीह कृतोद्धहनावधः सगुणलाभवती भवती गितैः प्रिय
 मनो यमनोन्मुखविभ्रमा २ अखिलकेंद्रसखैः खलये चरैर्भवति वापि रिहापितपुंस्करा युव
 तिरुक्लितकांतगृहागृहे जनयितुः कुरुते कुरुतोत्सवान् ३ गगनतो यतपस्तु शुभैर्भृगु
 गृहनिशंखमशंस्वलयत्पसो परिणयेन पयो रुरुचक्षुषां धनयशोनयशोभितनुश्रिया
 तैः शंखसंज्ञयोगं भृगुर्मुनिर्गृहति असौ योगोऽशंदुःखंस्वलयति प्रतिवधाति निराकरोती
 त्यर्थः केन परिणयेन कासां पयो रुरुचक्षुषां कमलनयनानां वधूनां कीदृशां धनेन य
 शस्तानयेन शोभिनीरम्यातनोर्वपुषः श्रीर्यासां तासां ४ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥

वि० वृ० टी०
४९

अत्रोदाहरणमाह कूरमष्टममिति जन्मकालेषु मं कूरमरिष्टमशुभमुशंति वांधंति मुनयः इयमुद्धह नरी
तिर्विवाहमार्गे न भवति तथाहि जन्मकालेषु मः कूरोः शुभः विवाहे तु शुभः जन्मनिसप्तमः शुभो विवा
हे तु शुभः अतो नयोः शास्त्रयो रन्यथात्वमिति हेतोरत्र विवाहे सो गोचरमार्गो रथोद्धतोरथे रूद्धतोति
दृष्टः अस्य मार्गे श्लेषः गोचरमार्गः पारंपर्यागतः स्फुटः रथोद्धत इति ध्वंसेऽपि सूचनम् ७ इति विवाह
वृंदावनटीकायां मासविचाराध्यायः ८ अथ प्रातस्विकं भावफलमुक्त्वा योगजमाह चक्रेति शा
कूरमष्टममरिष्टमिष्टदं सप्तमं शुभमुशंति जन्मनि नेयमुद्धह नरीतिरित्यसावत्र गोचरपथो
रथोद्धतः ७ इति विवाहवृंदावने मासविचाराध्यायः ८ चक्रस्यार्द्धे प्राचि पश्चात्क्रमेण
कूराकूरेश्चक्रमित्यामनंति अत्रोदायाः सुभुवः खेरिणी त्वेभ्राभ्यतु चैश्चक्रवच्चिन्नवृत्तिः १॥
स्तिनी चक्रस्य प्राच्यर्द्धे पश्चादर्द्धे चक्रमेण कूराकूरेः कृत्वा चक्रमितियोगमा मनंति अयमर्थः दशमभा
गभागानारभ्य चतुर्थमावभागपर्यंतं चक्रस्य पूर्वार्द्धे चतुर्थभागानारभ्य दशमभागपर्यंतं पश्चिमार्द्धं
तत्र चक्रस्य पूर्वार्द्धे यदा कूरग्रहाः पश्चाद्वै सोम्यास्तदा चक्रं नामयोगः अस्य फलं अत्र योगे उदायाः प
रिणीतायाः सुभुवो योषितश्चित्तवृत्तिः खेरिणी त्वेपोऽल्पे चक्रवदुच्चैर्भ्राभ्यति चतुर्थे खेरिणी प्राक्ता

इति विवाहवृंदावने मासविचाराध्यायः ८ अथ प्रातस्विकं भावफलमुक्त्वा योगजमाह चक्रेति शा
कूरमष्टममरिष्टमिष्टदं सप्तमं शुभमुशंति जन्मनि नेयमुद्धह नरीतिरित्यसावत्र गोचरपथो
रथोद्धतः ७ इति विवाहवृंदावने मासविचाराध्यायः ८ चक्रस्यार्द्धे प्राचि पश्चात्क्रमेण
कूराकूरेश्चक्रमित्यामनंति अत्रोदायाः सुभुवः खेरिणी त्वेभ्राभ्यतु चैश्चक्रवच्चिन्नवृत्तिः १॥
स्तिनी चक्रस्य प्राच्यर्द्धे पश्चादर्द्धे चक्रमेण कूराकूरेः कृत्वा चक्रमितियोगमा मनंति अयमर्थः दशमभा
गभागानारभ्य चतुर्थमावभागपर्यंतं चक्रस्य पूर्वार्द्धे चतुर्थभागानारभ्य दशमभागपर्यंतं पश्चिमार्द्धं
तत्र चक्रस्य पूर्वार्द्धे यदा कूरग्रहाः पश्चाद्वै सोम्यास्तदा चक्रं नामयोगः अस्य फलं अत्र योगे उदायाः प
रिणीतायाः सुभुवो योषितश्चित्तवृत्तिः खेरिणी त्वेपोऽल्पे चक्रवदुच्चैर्भ्राभ्यति चतुर्थे खेरिणी प्राक्ता

मिति जातकेष्वर्गफलं जरावमिति मन्मानेन पठितं
येषामुत्पत्तिर्निरुद्धा महे कथञ्चनैव नरास्तस्य जन्म
मासस्य च भद्रं मुनिभिरवस्तुन इति ८

यदि चांद्रे मुख्यत्वेन तदा पृथक् सौरमानं कथमुक्तमित्याशंकाह प्राय इति शालिनी यदि प्रायो वा कुल्येन सौरमा
नं विवाहे द्रष्टुं स्त्री कृते तत्तदा फलेन चांद्रमासं किमाहुः शौनकादयः धनमानपरिभ्रष्टा चैत्रे वा तत्र मेघुना
त्वसतीत्यादिना यस्मादेतौ सौरचांद्रमासौ विवाहु उक्तौ तस्मान्नदैकोनयोः सौरचांद्रमासयोरेकत्वे सति फला
भिः सम्यक् परिपूर्णं स्यात् केवलः सौरमासः चांद्रापेक्षया किंचिद्नः चांद्रस्य मुख्यत्वादित्यर्थः ४ एवं सौरचा
ंद्रयोर्वत्नावलमुक्त्वा गोचराष्टकवर्गयोर्वत्नमाह योषितां स्त्रीणां गुरुपतंगयो गुरुसूर्ययोर्गोचरेशोभने सति क
प्रायः सौरमानमिदं विवाहे तत्किं चांद्रमासमाहुः फलेन यस्मात्सम्यक्तत्फलाभिस्तदैको सौरमासः
केवलः किंचिद्नः ४ योषितां गुरुपतंगगोचरेशोभने निगदितः करगुरुः अष्टवर्गविधिना तदत्यये सूर्य
शुद्धिमपरे नृणां जगुः ५ अष्टवर्गफलमेव जातकेनास्य किं परिणयेपि मुख्यता सत्यमुद्धहन जन्मशास्त्रे
रग्रहः शुभः मतांतरमाह सूर्येति अपरे नृणां पुरुषाणां सूर्यशुद्धिं जगुः न तु गुरुशुद्धिं गोचरविधिना तदलाभे
ष्टकवर्गविधिनेति उक्तं च प्राग्भानुरप्युपचयेति नृणां गुरुशुद्धिं सुव्रतबंधरावातेन विवाहे श्रुद्रादीनां तु व्रतव
धाभावादिवाह एव गुरुशुद्धिः सूर्यशुद्धिश्चेति ५ न च त्रगोचरस्य कथं मुख्यत्वं तत्राह अष्टवर्गफलमिति
जातकेष्टवर्गफलमेवास्ति तत्रयच्चंद्रराशिफलं तदेव गोचरफलं संहिता सुपठिते अतस्तस्याष्टकवर्ग
फलस्य परिणयेपि मुख्यता किं न स्यात् गोचरफलं ह्येकस्माच्चंद्रराशौ वाष्टकवर्गफलं त्वष्टराशिभ्यः अतो स्या

यदि चांद्रे मुख्यत्वेन तदा पृथक् सौरमानं कथमुक्तमित्याशंकाह प्राय इति शालिनी यदि प्रायो वा कुल्येन सौरमा
नं विवाहे द्रष्टुं स्त्री कृते तत्तदा फलेन चांद्रमासं किमाहुः शौनकादयः धनमानपरिभ्रष्टा चैत्रे वा तत्र मेघुना
त्वसतीत्यादिना यस्मादेतौ सौरचांद्रमासौ विवाहु उक्तौ तस्मान्नदैकोनयोः सौरचांद्रमासयोरेकत्वे सति फला
भिः सम्यक् परिपूर्णं स्यात् केवलः सौरमासः चांद्रापेक्षया किंचिद्नः चांद्रस्य मुख्यत्वादित्यर्थः ४ एवं सौरचा
ंद्रयोर्वत्नावलमुक्त्वा गोचराष्टकवर्गयोर्वत्नमाह योषितां स्त्रीणां गुरुपतंगयो गुरुसूर्ययोर्गोचरेशोभने सति क
प्रायः सौरमानमिदं विवाहे तत्किं चांद्रमासमाहुः फलेन यस्मात्सम्यक्तत्फलाभिस्तदैको सौरमासः
केवलः किंचिद्नः ४ योषितां गुरुपतंगगोचरेशोभने निगदितः करगुरुः अष्टवर्गविधिना तदत्यये सूर्य
शुद्धिमपरे नृणां जगुः ५ अष्टवर्गफलमेव जातकेनास्य किं परिणयेपि मुख्यता सत्यमुद्धहन जन्मशास्त्रे
रग्रहः शुभः मतांतरमाह सूर्येति अपरे नृणां पुरुषाणां सूर्यशुद्धिं जगुः न तु गुरुशुद्धिं गोचरविधिना तदलाभे
ष्टकवर्गविधिनेति उक्तं च प्राग्भानुरप्युपचयेति नृणां गुरुशुद्धिं सुव्रतबंधरावातेन विवाहे श्रुद्रादीनां तु व्रतव
धाभावादिवाह एव गुरुशुद्धिः सूर्यशुद्धिश्चेति ५ न च त्रगोचरस्य कथं मुख्यत्वं तत्राह अष्टवर्गफलमिति
जातकेष्टवर्गफलमेवास्ति तत्रयच्चंद्रराशिफलं तदेव गोचरफलं संहिता सुपठिते अतस्तस्याष्टकवर्ग
फलस्य परिणयेपि मुख्यता किं न स्यात् गोचरफलं ह्येकस्माच्चंद्रराशौ वाष्टकवर्गफलं त्वष्टराशिभ्यः अतो स्या

वि० टी०
४८

प्रकीर्णं युक्तिरियं न
ननु विपरीतं कुतो न स्यादित्यत आह आहत इति प्रकीर्णोऽपि दित
मन्मैर्भृगयुजिरवौ पोषश्चेदाहतः मकरगता कर्कस्य शुभत्वात् तदा चैत्रोपज्ञ सहचरे मेघगे भास्करे सति चारुः
शुभः स्यान्न चैवमस्ति किंचास्य प्रसिद्धस्य फाल्गुणस्य मांडव्याद्यैः स्मृत शुभफलस्य प्रसंगाद्योगात्मीनो।
मीनगता कोऽपि विकृतफलो यथा वत्फलः किं न स्यादपि तु विकृतफल एव शुभफल फाल्गुणयोगादुक्तो
नेष्टः पोषो भृगयुजिरवावाहतश्चेत्प्रवीणैश्चा रुष्टैश्चैत्रोपज्ञ सहचरे भास्करे सुंदरीणाम् मांडव्या
द्यैः स्मृत शुभफलस्य किं नोपयामे मीनोपि स्यादविकृतफलः फाल्गुने स्य प्रसंगात् २ नवो
ननिंद्यो यदि फाल्गुने स्यान्मेघस्तु वैशाखगतो न निंद्यः मध्वाश्रितौ वापि वज्रनीयो वित्पादित्वा
पि मीनो दुष्टफल एवेति भावः न चाप्येवमस्ति एवं सौरप्राधान्यकर्तुरा नेष्टद्वयम् २ एवं सति सिद्धांतमा
ह नव इति यदि फाल्गुने नवो मीनगता कर्कस्य दाननिंद्यः चांद्रस्य मुख्यत्वात् एतत्प्रसंगेन व्रतबंधे निर्ण
यमाह मेघ इति मेघो मेघगता को यदि वैशाखगतस्तदा न निंद्यः मेघगे कर्क व्रतं न ही सुक्तेरशुभस्य मे
घस्य शुभवेशाखयोगाच्छुभत्वमिति भावः प्रकृतमाह मध्वाश्रितावपि मध्वाश्रितौ चैत्रमीनमे
घगता को वपि वज्रौ चैत्रदोषात् मीनो हि स्वतः पत एवाशुभो मेघस्तु चैत्रयोगादिति चांद्रस्य मुख्यत्वादि

विमर्षत्रलेतुः इत्यादिवाचोभेदमुक्तवत्ता
४८

इति ग्रंथकारोक्तिः नैतच्चतुरस्रं प्रवृत्तिकाले चांद्रदिनवर्षादेरपि प्रवृत्तिः तस्यापि मुख्यत्वं कथं न वक्तव्यं
 तस्मादनया युक्त्या चांद्रमासस्य श्रेष्ठत्वं वक्तुमर्चितम् किंच युक्त्या तं संहिता गमवत्वात् न च्यते
 नक्षत्रेण युक्तः कालः सास्मिन्नेोर्यमासीति संज्ञाया मिति च पाणिनेरनुशासनात्पौषः पौषीत्या
 दिका संज्ञा सौरादौ नोपपद्यते तस्माच्चांद्रमास एव मुख्य इति अतएव नारदादेरपि यस्मिन्मासे पौ

एवं पौषे मृगमुखगते भास्वति स्थान्मवासावु
 क्तः श्रेयान्यरिणयनविधा विंदुमासोऽस्ति तस्मात् १

र्यमासीयेन धिष्ठेन संयुता तन्नक्षत्राकयो मासः पौर्णमासी तदा कृया तत्पक्षौ शुक्ल कृष्णारब्धौ दे
 वपित्र्यौ च नावुभाविति अभिधानं च पक्षौ पूर्वापरो शुक्ल कृष्णौ मासस्तु नावुभाविति अतएव सि
 द्धांते शुक्लं मासस्तथा च तिथयस्तु हिमांशुमानादिति अतः सौरादौ मासप्रयोगो गौण वक्ष्याम्येत
 नीय इत्यस्माकं सिद्धान्तः तर्हि रवेरवैसारिण मुत्तरायणमिति विवाहे सौरमासाः कथमुक्ताः नाथा
 उपभृतिचतुष्टये विवाह इत्यनेन चांद्रमासाः ग्रंथान्तर उक्ताः अतयोर्विशोधे सति सयुक्तिकं निर्ण

विठ्ठीठ
४९

अथमासगोचराध्यायः तत्रादौ सौरचंद्रमासयोर्विचारमाह चैत्रइति मन्दाक्रांता यतश्चैत्रेमासि शु
क्लप्रतिपदि तिथौ रविवारे सर्वैर्गगनगतिभिर्गर्हर्मेष्टादौ स्थिते भूभुवः स्वः प्रवृत्तिरासीत् भूभुवः
स्वरित्यप्ययानि क्रमेण लोकत्रयवाचकानि तथा चोक्तं भूर्लोकार्थो दक्षिणे व्यक्ष्यते तस्मात्सौ
म्योयं भुवः स्वप्नमेरुरिति अतः पृथ्वीराजस्तत्रोक्तत्रयाधिष्ठिता राधां लोकानां प्रवृत्तिः प्रथमनिर्माणं
सृष्टाभचक्रं कमलोद्भवेनेति लंकानगर्यामुदयाच्च भानोरिति यदुक्तं तत्पौषमासे मृगमुखगतौ

चैत्रेमासि प्रतिपदि तिथौ वासरेर्कस्य सर्वैर्मेष्टादिस्थैर्गगनगतिभिर्भूभुवः स्वः प्रवृत्तिः

मकरादिस्थिते भास्वतिभास्करेनासीत् तस्मात्परिणयतुविधाविंदुमासश्चांद्रमासः श्रेयान् श्रेयउक्तः
अयं भावः लंकायां दितिजगतयोर्मेष्टादिस्थितचंद्रार्कयोः किल लोकत्रयस्य युगपत्प्रवृत्तिः तत्रचं
द्रार्कयोः समकालत्वाच्चांद्रमासादिः सरावमेव गतार्कत्वात्सरावचैत्रमासः तदानीमादित्यस्यैव
होरा अर्तोर्कवारइत्यादिसर्वं पौषमकरादिस्थितेर्केन घटते यतः सौरवर्षमासादेः प्रवृत्तिः
संहिताकारैर्मकरादिरेव स्वीकृतः उक्तंच मृगादिराशिद्वयभानुभोगादित्यादि अतश्चांद्रावमुख

दुर्गा
४९

॥ अथ मयत्र घटिकादलमिदमाहुः यो ह्यस्तद्वरसरेण रम्यं नाहं विवः

1386

अथ कथं यथा तिथौ दग्धत्वं नक्षत्रे पापवेधादिकमिति अथ पंचांगानां प्राकृत दोष विरहः तस्य योगकरणयोरनभिधाना
 तः अपि च शुद्धि शब्देनागंतुक दोष विरह उच्यमाने वा दोषः स्वार्ज रसमांघ्रिभूमित्यादिना रदादिभिः पठितेषु दोषे
 सुपो न रुज्यापत्तिः एकविंशति परिगणनया संभवश्च तस्मात् पंचांगानां प्राकृतिक दोष विरह एव शुद्धिरिति
 स्थितं अतएव विधाया पंचांगशुद्धिस्तन्मयमेव गोधूलिकमित्युक्तं भवति अथ यदि द्वंद्वेषु पंचांगशुद्धि नयमेव
 विवाहधर्म्ये रिति वदतो यमाशयः विवाह विहिते नक्षत्रे सति पंचांगानां ग्राहादिजनित दोषाभाव लक्षण
 शुद्धिर्विवक्षिता तदपि न योगकरणयोस्तस्या संभवात् यथा संभवमिति चेत्तदपि न पंचांगस्यैव यथ्यात् अ
 कालार्गलानियतयेत प नार्द्र विववेत्ना व्यवस्थिति रियं रचयां व भूवे ६ इति विवा गोधूलिकाध्यायः
 तः शुद्धि शब्देन प्राकृत दोषाभावः स्वीकर्तव्यः नहि पंचांगशुद्धिवा ह्यौ सार्कं शनावित्यादिना कुलिकाद्र्यामौ क
 थं त्यजेते वा दोषादिति चेत्तन्न नारद वशिष्ठादिभिः पंचांगशुद्धि विरह इत्यादि पठित दोषेषु वा दोषस्य पृथग्रहण
 नहि कुलकं कान्तिसाम्यं चेत्पाद्यागमवला कुलिकाद्र्यामौ त्यजेते यद्येवं तर्हि खण्डमचंद्रण किमपरा
 साप्यागमवला न्यत्यजेते नात्र प्रमाणवचनं किमपि श्रुतमिति चेत्तदपि न यत आगमाः प्रमाणवचनानि सन्त्येव
 यद्येवमेव मूर्तिगते च चंद्रगोधूलिके नृसुमुपेति कर्ण कुजेष्टमे मूर्तिगते यवासे वरस्य नाश प्रवदन्ति गंगाः धि
 स्य कूरयुतं त्याज्यं मूर्तो यद्यष्टमः शशी गोरजस्तत्प्रशंसति सतः शनिदिनं विना मूर्तो यद्यष्टमे चंद्रं कुजं रंध्रा
 सलं नगं विनारं ध्रुमं युक्तं गोधूलं शुभं दं भवेत् इत्यादीनि एतान्येव ह्यमता नीति चेत्तदपि न यत्पा

विठ्ठीठ।
४६

यदुक्तं सार्कमित्यादि तत्परिमाणमाह अत्रेति अत्र गोधूलिके यत्त उभयत्रार्द्धस्तमयाभ्या कृपश्चाच्च घटि
कादत्तमिष्टमाहुस्तस्मादंवरमणैः सूर्यस्पर्द्धविंवोपिकालोनग्राह्यः अर्द्धविंवयत्रस्ततथा तर्हितद्वाका
नांगतिः केत्यत आह कालेति इयंतपनार्द्धविंववेला व्यवस्थितिः तपनस्य यदर्द्धविंवतस्य वेला काल
स्तस्य व्यवस्थितिरवस्थानं कालस्यार्गलायानियतयेनियमाय मुनिभीरवयां वभूवे अरचि एततो
इचेतेः कम्मणि लिटि भवोत्प्रयोगः किंतु तत्सर्वं तत्पश्चात्पिकालान्तरमस्ति अर्द्धघटिका कालिक
अत्रोभयत्र घटिका च त्वमिष्टमाहुर्ग्राह्यस्तदंवरमणैरपि नार्द्धविंवः ॥ ॥

वाकान्तरदर्शनादिति भावः अत्र गोधूलिकेपि विधुमश्मयश्चेत्यादिना यदुक्तं ग्रंथकृता तत्सम्यग्वि।
चप्रपदवीनाधिरोहति तथाहि यदुक्तोत्र हेतुः पंचांगशुद्धिमयमेव विवाहधिक्षेपे रित्यादि तत्र पृथ्यते
केयं पंचांगशुद्धिरिति पंचांगानिति श्यादीनि प्रसिद्धानि नारदवशिष्टादिभिः पंचांगशुद्धिविरहो दो
षस्त्वाद्यः प्रकीर्तित इत्यादिना महदोषकरग्रहणेऽभिहितानि तेषां शुद्धिर्दोषविरहः दोषोद्धिधा प्राक
तिक आगंतुकश्चेति यस्मिन्कर्मणि यदनभिहितेति श्यादिकं तत्राद्यो दोषः यथा विवाहे दर्शव्यतीपा
नभरणपादौ आगंतुको ग्रहादिजनितो यथोतिथौ दग्धत्वं नक्षत्रपापवैधादिकमिति अथ पंचांगानां

दुर्गा
४६

[illegible]

वि० टी०।
४५

यद्येवं तर्हि केचित् सृष्टाष्टमचंद्रे सतिलग्नभंगमाहुस्तान्निरस्पतिगोधूलिकेति गोधूलिकेपित्तने
 यष्टेष्टमेचमूर्तिर्यस्य तं विधुं यत्केचित् मोचयंतितदयं स्वरुचेरेव प्रपंचो विस्तारः तदा।
 कंहित्वा चंद्रमसं यदष्टमगतं गोधूलिकेशस्य ते इति प्रपंचो जनमोहनं तत्र हेतुर्यस्मादिदं गो
 धूलिकं विवाहधिस्यैः सप्तपंचांगशुद्धिप्रधानमेव गोधूलिके विवाहनक्षत्रे सति पंचांगशु

गोधूलिकेपि विधुमष्टमसममूर्तिर्यस्य मोचयंतितदयं स्वरुचिप्रपञ्चः
 पंचांगशुद्धिमयमेव विवाहधिस्यैर्यस्मादिदं सततमस्तगतं पतङ्गे ३

द्विरेव प्रधानत्वाद्दपेक्षते न त्वन्यत्र लग्नशुद्धादिकमिति पंचांगानिति ध्यादीनि तेषां शुद्धिः
 स्वाभाविकदेशविपरः ननु नक्षत्रस्य पंचांगान्तर्गतत्वाद् विवाहधिस्यैरिति नृपो न रुक्तं तन्न न
 क्षत्रस्य प्राधान्याभिप्रायात् उक्तधिस्यमधिकृत्य पंचांगशुद्धिर्विलोकोत्पद्यः एतदग्रे प्रपंचपि
 ध्यामः यस्मान्कारणादिदं गोधूलिकं सततं सर्वदा पतंगे सूर्ये सप्तमगे सति स्यात् एतादृशे म
 हादौ य एहीते सति किं त्वन्येषां चंद्रादय इति भावः अनेनैवाष्टमो माह यो निराकृताः ३

४५

अथ गोधूलिकप्रशंसां नदधिकारिणश्चाह उक्तेति पंचसुवसंततिलकाः उद्धृष्टैर्कौशे
 यांते उक्तेः तैर्नर्णकावत्सातेषां विलोकनं तेन वल्गावः शोभनाः तेन वल्गुर्नो गतिविशेष
 वत्यः पीनास्तनायासांताः तदुत्कर्षेण हृदिताः संतुष्टाः हृद्ये निष्ठायां वेदुत्वं दुःखेन धर्तुं शक्यं
 तेनादुर्धराश्रयाधेन वस्तासां धूलिर्गोपपृथग्जनानां गोपादिषामरत्नलोकानां हेतवे गोधूलि

उत्कर्षतर्णकविलोकनवल्गुवल्गान्पीनस्तनोद्धृष्टतदुद्धरधेनुधूलिः

गोधूलिकं सृजति गोपपृथग्जनानां दोषैर्महद्विरपिलग्नमभग्नमनैः २

कंसृजति गोधूलिकत्नग्नं ददाति गोधूल्युपलक्षितकाले भवं लग्नं गोधूलिकं तत्र लग्ने।
 सदा सप्तमः सूर्यो भवत्येव अयं महा नूदोषः मदनमूर्तिशय इत्युक्तत्वात् अन्येर्महद्वि
 रपि दोषैरष्टमभौमादिभिः सहितमपिलग्नं शुभं भवेत् २ श्रीदुर्गायै नमः ॥
 श्रीदुर्गायै नमः ॥ ॥ ॥ ॥

वि० टी०
४४

अथगोक्षलकलग्नस्यविशेषशुद्धिविवक्षुस्तावत्कालं दर्शयन्त्वकविताकौशलमभिव्यनक्ति प्राचीमि
ति शार्दूलविक्री० अंगेदेहेलगाः स्थः सुरभीराणधेननां रेणवोक्षलयोयस्यावध्वास्तस्याः
पाणिं गृह्णतोवरस्यतावत्कालं भवति यावद्रविः संध्यामायं संध्याहपाया कुरंगीदृक्वक्षस्त
यामहकिरणसंपर्के करग्रहयाति किंकुर्वन् प्राचीदिशं पूर्वाप्रतितथा प्राचेतसीचदिशं प्रत्या
त्मानंदर्शयन् कीदृशी प्राचीकुंकुमेन च चिंतामंडितामिवेतु त्रेधा दृशेति जंतत्वा द्विकर्मक
प्राचीकुंकुमचचिंतामिवदिशं मुक्ताफलस्रग्विणी कौसुमांशुकभासिनीमिवदिशं
प्राचेतसीदर्शयन् यावद्यातिकरग्रहं सहरविः संध्याकुरंगीदृशातावत्तंगलमंगल
त्वं सायंप्राच्यां कुंकुमसदृशः स्वाभाविकः संध्यारागः सकुंकुमतयोत्प्रेक्षितः कथं भूतानं नक्षत्र
मालेव मुक्ताफलानां स्रक् विद्यते यस्यां साता मत्वर्थे विनिः कीदृशी प्राचेतसी वारुणी कौसुमां
शुकभासिनी कुसुम्याः पुष्पानिकुंभानितै रक्तं कौशुभं तच्च तदंदिशं प्रकुंचते न भासते सा
तथा अर्ध्या संध्याराग एव कौशुभं प्रकुंचते तथा कल्पितः यावत्सायं रागः सुरभीरेणवश्च दृश्यंते
तावत्कालं करग्रहकर्तुं मंगलं स्यादिति तात्पर्यार्थः १ ॥

न सुरभीरेणवः करग्रहः २

अथ जन्ममासादिनिषेधमाह नोजन्मैति जन्मसम्बन्धिनिमासेति थौमेष्टुमङ्गलचौडोपनयनवि
वाहदिकं नाम नन्ति तथाधिकोनेमासेति थौचग्रधिकमासेद्वयमासेदिनवृद्धौदिनक्षयेचन
ज्येष्ठमासेविशेषमाह ज्येष्ठगर्भजमपत्यपुत्रः पुत्रीवाज्येष्ठमासेमहोत्सवं कुर्यापनयनोदाह
दिकमुपेतं प्राप्तिं सद्धिं न इत्यान्तर्लभेन ज्येष्ठापत्यस्य न ज्येष्ठमङ्गलं कार्यमित्यर्थः २६

नोजन्ममासतिथिभेद्युनचाधिकोनेमासेति थौचष्टुमङ्गलमामनन्ति यज्ज्ये
ष्ठगर्भजमपत्यमुपेतमेतज्ज्येष्ठमहोत्सवमवश्यमियान्नवृद्धिं २६ इत्यतीन्द्रिय
दृशोनिर्दिष्टचिरेयदुर्गागुणमयं मुनीश्वराः देवविद्विदितजन्मतन्मातः कीर्त्तिभाग्भ

एतद्भूतफलमाह इतीतिगुणगुणमयंगुणदोषविचारत्मकं दिव्यदृष्टयोमनयोयन्निर्दृष्टि
तवन्तः प्रस्यच्छब्दस्य तन्मतइतिसमासान्तर्गतयच्छब्देनान्वयो बोध्यः विदितं वरवधोर्ज
न्मतन्मतंचयेन सवलग्नैर्लगागुणदोषविवेकाय निविष्टाधीर्यस्य सदैव विक्तीर्त्तिभा
भवति २७ इति विवाहवृंदावनटीकायां श्रीगुणीधकाराध्यायः ॥ ७ ॥

निरविवाहस्य पुत्रं प्राप्तिं विवाहस्य पुत्रं प्राप्तिं विवाहस्य पुत्रं प्राप्तिं

आदारी सिद्धांतलक्षण

ले. आदारी

विषय- दर्शन (नव्य-माय)

३९ पत्र

T393

म. सि.

१

न

यदुपावर्ति नानुयोगिता कपर्याप्तिकासाध्यावहेदकता तदुपावर्ति नानुयोगिता कपर्याप्तिकायाऽवहेदकता तानि रूपिता तदुपायाऽवहेदकता तानि रूपिताया प्र
 तियो गितो तदुपाया प्रयोगिता तादृश प्रतियोगिता नवहेदकं यत्साध्यावहेदकं तदुपावर्ति नानुयोगिता कपर्याप्तिकायाऽवहेदकता तानि रूपिताया प्र
 द्वेनो नास्तीति प्रतीति सिद्धाभावात् प्रतियोगिता तदुपायाऽवहेदकता तानि रूपिताया प्र
 श्रीमते रामानुजाय नमः वन्दित्वा वाक्छिन्नस्य सर्वस्यैव धर्मादिमानि शाभावप्रतियोगितावहेदकीभूतततद्यत्किं
 त्वावच्छिन्नत्वादव्याप्तिरित्यंथाव्याचष्टे प्रतियोगिता नवहेदको यो धर्म इति तथा च प्रतियोगितावहेदक
 इत्यस्य भावप्रधानानि देशतयाऽवच्छिन्नपदस्यावच्छिन्नप्रतियोगिता कपरतया तादृशप्रतियोगितावहेदक
 दकत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता कभिन्नत्वं लभ्यत इति नावच्छिन्नपदवैयर्थ्यामिति धेयम् यद्यपि पर्वते म
 हानसी यो वन्दिर्नास्तीत्यादि प्रतीति सिद्धस्य हेतुमानि शाभावस्य प्रतियोगितावहेदकमेव वान्दित्वमि
 त्यव्याप्तितादवस्थं नवतादृशावहेदकता पर्याप्त्याधिकरणत्वं न वान्दित्वस्येत्यदोषः प्रत्येकमु
 भयत्र पर्याप्तिसंबन्धेनासतोऽवहेदकत्वस्योभयत्र पर्याप्तिसंबन्धेन साक्षा योगात् तथापि साध्या
 वहेदकतदितरोभयावच्छेद्यभिन्नाया एव प्रतियोगिताया अनवहेदकत्वस्याविवादीतत्वात् अदोष
 इति धेयम् नवप्रमेयसाध्यावहेदकस्य लेतादितराप्राप्तिरिति वाच्यम् तदितरपदेन त्वानवच्छि
 न्नप्रकारतावहेदकस्याविवादीतत्वात् साध्यावहेदकामिन्नोपसाध्यातिष्ठो धर्मस्तदनवच्छेद्य

1394

तत्वादोषः २

गम

१

तु प्रातियोगीतानप्रवेशा तथा सातीता दश प्रातियोगीता शस्यता ध्यता मानाधिकरणस्यैव व्याप्तिवत्तं भवेत्ता
 ध्यता वच्छेदकस्य ता दश प्रातियोगीतान वच्छेदकत्वा नुसरणस्यैव पर्यापत्तेः अपि च प्रसेपवान्वा व्यत्यादि 1395
 त्यादाव व्याप्तिः तथा हि सा ध्यता वच्छेदकाति कं यत्सा ध्यति घटत्वादिकं तदन वच्छेद्य प्रातियोगी ता कस्य हेतु समा
 नाधिकरण भावस्या प्राप्तिरिति तु नवीनाः इव्यत्वादि रूपेण धमेवान् द्वि व्याप्यत्वस्य धर्मसामान्ये वा तत्तद्वद्वित्वा
 वाक्छिन्न व्याप्यत्वस्य च वारणाय विधीष्यन्त्यपि निर्दिशति तदुपाविशेष्ये सादिना तद्वर्मा वाक्छिन्न हेतु कता
 दश धर्मा वाक्छिन्नाविधेयता कानुमिति न कतायां विषयविधया वच्छेदिकेति तदर्थः तेन व्याप्तिपदेना
 पिता दशसमानाधिकरणोक्त्या तपोनरुत्पम् महानसीयवान् द्वि सामानाधिकरणस्यैवानी विलध्नमवस्था
 दि व्याप्तिवर्ति व्याप्ते सामान्यरूपता लाभाय या वादीति येन केनापीति च ननु दाण्डिमान् दाण्डिसंयोगादित्यत्र
 व्याप्तिश्चालिनीत्यायेन दंडमात्रस्यैव हेतुमालिष्टाभाव प्रातियोगीता वच्छेदकत्वात् न च श्रद्धसा ध्यता व
 छेदकस्य त्वे प्रातियोगीतान वच्छेदकमित्यत्रा वच्छेदकत्वा निरवाक्छिन्नमिव विधीष्यता ध्यता वच्छेदकस्य
 लोपयेन रूपेण सा ध्यता वच्छेदकात्वं तत्तदितरो भयानवाक्छिन्न प्रातियोगीता वच्छेदकत्वमेव ग्राह्यम्

दाण्डिसंयोगा
 दित्यत्र दश
 पिकरणानु
 योगीकत्वादि
 शिष्टसंयोगात्
 हेतुरित्यर्थः ४

संज्ञ

२

अन्यथापर्वतेमहानतीयवर्तित्वविशिष्टजातिमान्नास्तीत्यादिप्रतीत्याविशिष्टवर्तित्वस्यतादृशाभावप्रतियो
गीतावच्छेदकतयावर्तित्वमान्नास्तीत्यादिप्रतीत्याविशिष्टजातेस्तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वात् तथाचतदंडवान्नास्ती
त्यादिप्रतीत्यानताविशिष्टदंडव्यक्तेरेवप्रतियोगितावच्छेदकत्वावगाहनात् शुद्धदंडव्यक्तीनांदंडत्वतदितरोभ
यानवच्छिन्नंयदेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वंतदभावसत्त्वान्नाव्याप्तिरीतिवाच्यम् प्र
मेयदंडवान्नास्तीत्यादौप्रमेयत्वोपलादीतस्येतदंडवान्नास्तीत्यादावापितत्वोपलादीतदंडव्यक्तिमा
त्रस्यैवावच्छेदकत्वोपगमात्केवलस्यावच्छेदकत्वासंभवएवाविशिष्टस्यतथात्वत्वीकारादन्यथाप्रमे
यत्वादिविशिष्टदंडादेरपितथात्वापत्तेरत आह दंडादाविति हेतुमार्तदंडसामान्याभावसत्त्वादंडत्वम
पितादृशप्रतियोगितावच्छेदकमेवेत्यत उक्तं परंपरासंवदमिति तथाचत्वाश्रयाश्रयत्वरूपपरंपरासं
वंधेनदंडत्ववतोदंडिनस्साधनवत्समावादीरहा न्नाव्याप्तिः साध्यावच्छेदकघटकसंवधावच्छिन्नाया
एवहेतुमान्निशाभावप्रतियोगितावच्छेदकतायाः प्रविष्टत्वात् अन्यथाविषयित्वात्पत्वादिमत

1396

अप्रसंगातिप्रसंगा
यनापादकेल्योऽ
वच्छेदकत्वसंभवति
सतिगुरोतदभावात्
अपेक्षितानुपपत्तिः
प्रसंगः अनपेक्षित
पत्तिरितिप्रसंगः ७

स्मवायेनाभावस्य हेतुमत्ति सत्त्वादुपवाप्त्यपि वीत्वादित्यादावव्याप्तिप्रसंगादिति भावः यदि वदंति मानि शब्द दंडव्यक्तेरवच्छेद
 कत्वावगाहि प्रत्ययांतरासत्त्वात्तद्देशिनास्तीति प्रतीत्या तत्राविशिष्टदण्डव्यक्तेरेवच्छेदकत्वं युक्तं दण्डीनास्तीति प्रती
 त्यन्यथानुपपत्त्या दण्डस्यैवावच्छेदकत्वसिद्धौ प्रमेयदंडवान्नास्तीत्यादेरापि तन्मात्रावच्छेदकत्वेनैव सामंजस्ये
 विशिष्टस्य तत्रावच्छेदकार्यकल्पनात् तथा च कथमुक्ता व्याप्तिरित्युच्यते तदा रूपत्वमनूयति जातिमत्त्वानू
 पादित्यादावव्याप्तिस्त्वं सामेव नीलत्वपीतत्वादीनां रूपत्वमनूयति जातिनां साधनबोधिभावावप्रतीयोक्ति
 ताया निरवाच्छिन्नावच्छेदकत्वादुपवाति नीलो नास्तीति प्रत्ययादित्याशयेन दण्डादावित्यादिपदमुपात्तम्
 तथा च तत्रापि त्वमनूयति जात्याश्रयत्वसंबन्धेन रूपत्वमेव साध्यतावच्छेदकमिति भावः साध्यताव
 च्छेदकमिति अनुमिति विधेयतावच्छेदकमित्यर्थः तथा चोक्तव्याप्तिज्ञानादण्डप्रशोदं डत्वप्रकारिकादं
 डत्ववत्त्वानित्येवानुमितिः ननु दंडिमानिति दंडप्रकारिकापितस्य व्यापकतावच्छेदकत्वेनाग्रहात् का
 रणावाधेन तदवाच्छिन्नाविधेयताकानुमित्यसंभवादिति भावः वस्तुतो दंडत्वस्य साध्यतावच्छेदक

त्वे दंडिमानित्यनुमितिर्न स्यादंडानां व्यापकतानवच्छेदकत्वादित्यत्वरसादेव दंडत्वादिकमित्यत्रादिपदनुपातमतेन त
 तदंडव्यक्तीनामेव स्वरुति दंडत्वा श्रयाधिकरणत्वलक्षणपरंपरासंबंधेन साध्यतावच्छेदकत्वलाभा दंडिमानित्यनु
 मितेर्नानुपपत्तिलेशोपीति ध्येयम् **कोचितु** साध्यसाधनभेदेन व्याप्तिग्रहानुमीत्योः कार्यकारणभावभेदाद्य
 ने दंडत्वादिविशिष्टसाध्यतावच्छेदकं तत्र हेतुमानिष्टाभावप्रतियोगितावच्छेदकतानवच्छेदकोपोधर्मत्वादि
 शीष्टावाच्छिन्नसामानाधिकरणरूपेव व्याप्तिताद्विशिष्टावाच्छिन्नाविधेयताकार्त्तुमिति प्रयोजिका यत्र वपरंप
 राया दंडत्वादि कमेवानुमितौ विधेयतावच्छेदकं तत्र हेतुमानिष्टाभावप्रतियोगितानवच्छेदकोपोधर्मः परस्पर
 यातदवाच्छिन्नसामानाधिकरणरूपेव व्याप्तिरनुमितिप्रयोजिकेति सामानाधिकरण्यांशो दंडादेः प्रवेशाप्र
 वेशकृतरवदंडिमान्दंडत्ववत्त्वानित्यनुमित्योर्दंडादिविषयकत्वनियमरत्याहुः यत्तु दण्डत्वधार्मिक
 निरुक्तानवच्छेदकत्वज्ञानस्यैव कार्यतावच्छेदकं दंडावाच्छिन्नाविधेयताकार्त्तुमिति त्वस्यापि तादृश
 शानकार्प्यतावच्छेदकतया सर्वत्रैव दंडिमान्दण्डत्ववत्त्वानित्यनुमयाकारानुमित्यापत्तेरुभयधर्मीव

सिद्धांमिदं दंडप्रकारकत्वं नानुपपन्न
 ति १ ३१

३ एन

1398

सिद्धांततत्त्वपरंपरा
 दंडत्ववच्छेदकत्वकार्त्तुमिति

छेन्नस्य सामग्री सद्भावादितीदिक नव्यास्तु दं डिमानित्याद्यनुमितौ संयोगेन दं ग्रादेः प्रकारत्वं न किंतु स्ववृत्तिपुरुषत्वावाच्छेना
धिकरणत्वसंबंधेन नचैवमनुभवापलापापतिदौ धितिक न्नतेपि दण्डस्य साध्यता वच्छेदकधर्मविधया संयोगस्य वसाध्य
ता वच्छेदकता घटकसंसर्गविधया वगाहितापलापापत्तेरिति भाहुः यद्रूप विशीष्टेत्यस्य फलमाह इत्थं चेति चोवधार
णो इत्यादावित्यादित्यापस्य लीयहेतौ तस्या च न्यायः पदानिर्देशां विना नोत्पत्त इदं पदेन तान्निर्देशः यत्तु द्वये धर्मिणि
तादात्म्येन गुणकर्मणोः साध्यता धर्मनिरासितुमिदमीति पदानिर्देशात्तन्मंदम् एवमपि इ
दं वा विशीष्ट द्वये गुणकर्मणोः साध्यता धर्मस्यानिरासादिति गुणदा वृत्तेरिति गुणदा वभावादीत्यर्थः तस्या च हे
तुता वच्छेदकावाच्छेनाधिकरणत्वं न गुणस्येति भावः यद्यप्यवश्यं कृत्वाभिः पर्वतत्व च त्वरत्वादि तत्तद्वर्मा विशी
ष्टधर्मत्वाद्यवाच्छेनाधिकरणता व्याप्तिरिव धर्मवदिति प्रतीत्युपपत्तौ धर्मत्वाद्यवाच्छेनाधिकरणत्वे मानाभावा
द्वाहिमान्धमादित्यादाव व्याप्तिहेतुता वच्छेदकी भूतधर्मत्वाद्यवाच्छेनाधिकरणत्वा प्राप्तिद्वेः तस्यापि हेतुता वच्छेदक
धर्मत्वाश्रयाधिकरणीभूतयान्निष्टाधिकरणता वच्छेदकत्वस्याधिकरणता वच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकः तस्यादि

धं हेतुतावच्छेदकाश्रयधिकरणमेव हेतुतावच्छेदकावच्छिन्नाधिकरणेत्यनेन विवादिताम् वादिताम् आदित्यादौ च तादृ-
 शं हेतुताधिकरणं धर्माधिकरणमात्रम् इव्यं विधीयते सत्त्वादितादौ च तादृशं हेतुताधिकरणं द्वयमेव न तु गुणादिरिति वि-
 शीष्टसत्ताचेतान्निष्ठाधिकरणतानवच्छेदकत्वस्याधिकरणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोस्तत्त्वादिति ध्येयम् साधनमे-
 देन व्याप्तेर्भेदो घनसाधनतावच्छेदकं नोधिकरणतावच्छेदकं तत्र तदाश्रयसामानाधिकरण्यमेव निवेश्यमित्यपि व-
 दांति ननु सामानाधिकरण्यस्य व्याप्तिरिति तस्य प्रतिधर्माभिन्नत्वाद् सामानाधिकरण्यमेव वादितामान्यस्यैकाव्याप्तिरिति व्यवहारो नु-
 पपन्न इत्यत आह सामानाधिकरण्येति तस्यानुवादे त्वधर्मत्वाद्यनुगमादेव तत्र व्याप्तेरैक्यव्यवहारो न तु वस्तु-
 गत्या व्याप्तेरैक्यमिति भावः न त्वेवं महानसीय वादितामानाधिकरण्यस्य स्मृतस्य पक्षे वति धर्मादो वस्तुत्वात्पर्वती-
 यवादितामानाधिकरण्यस्य च प्रागननुभवात्कुतः पुरानश्रुत्याशंकायामेकैव हि सा व्याप्तिरिति परामर्शः प्र-
 ज्ञातं त्रयोऽसंगत इत्यत आह वस्तुतास्त्विति रासभादिति तथा च धर्मव्यापकवादितामानाधिकरणरासभवात्पर्व-
 त इति ज्ञानादप्यनुमिति स्यादिति भावः ननु धर्मादिव्यापकवन्त्यादिसमानाधिकरणधर्मादिमता निश्चय-
 त्वेनैव परामर्शस्य धर्मादिलिङ्गकानुमिति हेतुत्वादुक्त व्याप्तेरासभादिसाध्या एतेपि दाति विरहादिति वाच्यं

ता

पक्षधर्मांशोविषयतयानुमितिजनकतावच्छेदकस्यैव व्याप्तिपदार्थतया धर्मत्वादेस्तत्र निवेशे तद्वदितस्यैव व्याप्तित्वादि
 तिभावः धर्मत्वादीति तथा वतस्योति मूलस्येतत्पदं लस्येतत्ततोचोभयत्रान्वितमिति भावः ननु साधनानिष्टसामानाधि
 करणस्य व्याप्तिर्वैऽपि एकैव हि सा व्याप्तिरिति ग्रंथानुपपत्तिस्तदवस्थेव किंच विशीष्टसत्त्वव्यापकीभूत इत्यत्वसामा
 नाधिकरणवतः सत्त्वस्य गुणादौ परामर्शोऽप्युक्तोऽपि इत्यत्वानुमितिः प्रमास्यादत आह तद्वतीति तादृशसामानाधिक
 रणवतीत्यर्थः तथा च तादृशसामानाधिकरणविशीष्टधर्मत्वव्याप्तिस्तत्प्रकारिकैव पक्षधर्मताधीरनुमितिहे
 तुः तत्र नीलघटत्वप्रकारकबुद्धौ घटत्वस्यैव स्वरूपतएव धर्मत्वस्य भानं न तु धर्मत्वत्वेनेति यतो गोरवमिति
 भावः आयेति तथा च तामुपादाय पर्वतीयवन्दिमूधयोरसन्निकर्षात्तयोः कथं व्याप्तिग्रह इति परामर्शियः ए
 र्वपक्ष इति भावः द्वितीयेति तथा चैमभिप्रेत्यैवैकैव हि सा व्याप्तिरिति परामर्शियात्तेऽतः तत्रैव इति भावः यत्रैकमे
 व साध्याधिकरणं तत्रैतद्वपवानेतदसादित्यादावाद्याप्यभिन्नैव पक्षधर्मत्वादौ साध्ये रूपत्वव्याप्यजातिम
 तो हेतुत्वं तत्र हेतुतावच्छेदकीभूतानां नीलत्वादिजातीनां नानात्वेन द्वितीयापि काचिद्भिन्नैवेति मंतव्यमकेचि
 तु आद्याभिन्नाऽनुमितेर्विषयविधया जनकतावच्छेदकादिना किंतु व्यवहारोपायिकीति द्वितीयात्वमिन्नाविष
 यतयानुमितिजनकतावच्छेदरूपादभिन्नैवेत्याहुः कापि संयोगीचेतत्पदार्थस्य साधनाधमवारणार्थमय

मि.
जा.ग.
५

पक्ष

मितीनिर्देशः सांप्रदायिकमते संयोगसामान्याभावस्य दुव्येऽभावात्कपीति वृत्तमात्रेकपिसंयोगाभावादेतदिति न
चाभावे हेतुसामानाधिकरणस्यैव हेतुधिकरणेति वाच्ये न वृत्तिकत्वस्य निवेशादुक्ता व्याप्तिमुदाससंभवा
त्यतिवोक्तिवैयर्थ्याधिकरणविशेषणप्रवेशोक्तलक्षणा मनुचित इति वाच्यम् अग्रेसमाधास्यमानत्वादिति भा
वः तन् अस्मान्नाधिकरणं तन् ननु शाखासुलादि सर्वावयवावच्छेदेन सर्वत्र दुव्ये गगनादिसंयोगस्य सत्त्वा
त्कृतस्तत्सामान्याभावस्य दुव्ये संभव इत्यत आह संयोगस्येति वृत्तत्वेति शाखावच्छेदेन तत्संयोगसत्त्वेऽपि वृ
त्तत्वावच्छेदेन कस्याश्चिदपि संयोगव्यक्तेरसत्त्वान्न दवच्छेदेनैव संयोगसामान्याभावसंभवोऽवच्छेदकभेदे
नैकत्र भावाभावयोस्तत्रावेशादिति भावः न चैवं वृत्ते संयोगसामान्याभावस्य कुतो नाध्यक्ष्यमत आह
तत्र चेति तत्र संयोगसामान्याभावे सत्त्वादित्यस्य प्रतियोगितासंबन्धेनैत्यादिः तत्राव संयोगसामान्या
भावस्यायोग्यप्रतियोगिकत्वा नाध्यक्ष्यमिति भावः ननु प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टस्यैव यस्य कस्य प्रतियोगि
तो योग्यत्वमयं ताभावग्रहेतं ननु योग्यमात्रप्रतियोगिकत्वम् अथ यत् गुणोऽपि संयोगसामान्याभावस्य तादृश
प्रत्यक्षं न स्यादत आह परितः सर्वावयवावच्छेदेन प्रतियोगिग्रहात्मका दोषादित्यर्थः न चैवमपि प्रति

1402

राम

५

वस्तुतस्तु प्रतियोगितावच्छेदकधर्मसमानाधिकारलोभवावृत्तिधर्मावाच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभाववान्सतधर्मावाच्छिन्नाभाववानित्येव व्याप्तिः तेन
प्रणयास्त्वविशीष्टगुणत्वस्य गुणत्वानतिरेकितया जानित्वेपिन नतिः

यो

प्रतियोग्यपत्तं भूकसामग्या अपि दोषत्वोपगमात्प्रतियोगिनो
पत्तार्थितरतिव्युत्पत्त्या तस्या एव वा प्रस्तुतत्वादिति भावः प्रतियोग्यपत्तमरूपदोषाभावस्य संयोगसामान्याभावप्रत्यक्षे
कार्यसहभावेन हेतुत्वोपगमान्न दोष इत्याहुः न वैति मानमिति परेण न च यः यो यदीयेति यो यज्जातिसमानाधिकारो
भवावृत्तिधर्मावाच्छिन्नपत्तं वधावाच्छिन्नप्रतियोगिताकयावदभाववान्सतज्जात्यवाच्छिन्नतत्संवधावाच्छिन्नप्रतियो
गिताकाभाववानित्यर्थः तेन न स्वरूपासिद्धिः सिद्धसाधनं वा नात्युपादानाद्गुरुधर्मस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे
न दवाच्छिन्नाभावा प्रसिद्ध्यापिन व्यभिचारः न च सत्वगुणत्वा यवाच्छिन्नाभावमादाय त्वरूपासिद्धे र्वाकस्योभवावृत्ति
पदस्य वैष्यर्थ्यं व्यभिचारवारकस्येवा सिद्धिवारकस्यापि विशेषणस्य सार्थकतायाः पक्षधरमिथादिसंमतत्वात् अ
न एव नित्यत्वसाध्यकानुमाने विशेषगुणान्तरासमानाधिकारलोकमात्रवृत्तिगुणत्वहेतौ शब्देतरार्थकस्यांतर
पदस्य तैः सार्थकत्वं समर्थितम् यद्वा पदीयपावद्विशेषाभाववानित्यस्य यो यदीयानां यद्धर्मावाच्छिन्न
प्रतियोगित्वानां यावतां विशेषाभाववा अत्येकावाच्छिन्नाभाववान्सतधर्मावाच्छिन्नाभाववानित्यर्थः तस्या च संयोगत्वा
वाच्छिन्नप्रतियोगिता व्यक्तीनां प्रत्येकावाच्छिन्नाभावकूटवत्त्वस्य पदोसत्त्वानासिद्धिः न वा व्यर्थं विशेषणत्वमीति
ध्येयम् यो यद्धर्मसूनवृत्तिधर्मावाच्छिन्नयावदभाववान्सतधर्मावाच्छिन्नाभाववानित्यर्थस्तु संयोगत्वसूनवृ

यद्धर्मसूनवृत्तिधर्मसमानाधिकारलोभेदप्रतियोगितावच्छेदकत्वे सति यद्धर्मसमानाधिकारत्वम् १

यो यदीयपावद्विशेषा
नामपत्तमानाधिकारत्वे
सति यत्तमानां पताभावप्र
तियोगित्वे एवमेव यदीयपा
वद्विशेषत्वसत्वगुणयोरेव
वति त्वया वसत्वगुणत्वा
यवाच्छिन्नाभाववति ताव
ना दोषमेव त्वया वच्छिन्ना
भावमावात् व्याप्तिमेव ३

403

अपवाद्यत्वावाच्छिन्न
मतिर्योगिताकाभाव
वत्संवेधेन निर्वृत्त
द्विशेषत्वसाध्य
नैव संयोगत्वादा
नाभावेन बुद्धौ वा
मत्तत्त्वधर्मस्य गुरुत
मातदवाच्छिन्नाभावा
प्रतिध्यानादहेतुम
तिमात्रस्य प्रसिद्ध्या
सिद्धा ॥ ५

यद्वा पदीयपावद्विशेषा
नामपत्तमानाधिकारत्वे
सति यत्तमानां पताभावप्र
तियोगित्वे एवमेव यदीयपा
वद्विशेषत्वसत्वगुणयोरेव
वति त्वया वसत्वगुणत्वा
यवाच्छिन्नाभाववति ताव
ना दोषमेव त्वया वच्छिन्ना
भावमावात् व्याप्तिमेव ३

प्रकृतमप्युक्तं यथा प्रकृतमिति तत्तद्वैति व्याप्तिः सानका
नी न पदार्थानां वदतां कर्तारं प्रकृतमप्युक्तमिति
प्रकृतमप्युक्तं यथा प्रकृतमिति तत्तद्वैति व्याप्तिः सानका
ताना प्रकृतं तत्र तेषां पदार्थानां तेषां प्रकृतमिति तत्तद्वैति व्याप्तिः

छेदेनेत्यस्यावच्छेदकतासंबंधेनतदभावाधिकारणीभूतदेशस्यावच्छेदकतासंबंधेनाभाववत्त्वेनेत्यर्थः तथा
चतर्दिशिष्टपावद्विशेषाभाववत्त्वमुपाधिरित्याहुस्तच्चिंत्यं चिंतावीजंतुतादृशदेशस्यावच्छेदकतासंबंधेनाभावो
नाव्याप्यवृत्तिर्मानाभावादतोतर्दिशिष्टपावद्विशेषाभावरूपोपाध्यप्राप्तिद्विरिदमपि **यत्वे** कावच्छेदेने
त्यस्यपरस्परानवच्छेदकानवच्छिन्नवृत्तिकत्वविशिष्टेत्यर्थमाहुस्तन्नव्याप्यवृत्तिरूपादीनांविशेषाभावस्याव
च्छेदकाप्रतिधातदनवच्छेदकस्याप्यसंभवेन तत्रैवसाध्याव्यापकत्वतादवस्थादितिभावः यत्तद्व्याविना
कृतमनुगतानुमानमाशंक्यनिषेधति एतेनेति वक्ष्यमाणदोषोत्तर्यः व्यर्थेति संयोगसामान्याभावस्यत्व
न्मतेकेवला न्यायितयातसाध्यातायामभाववत्त्वादित्यस्यैवसम्पत्कादितिभावः अप्यास्तत्वभाववत्त्वादिक
मेवहेतुरत आह अप्रयोजकत्वादिति अनुकूलतर्करहितत्वादित्यर्थः ननुनिरुपाधित्वमेवप्रयोजकम
त आह निर्गुणत्वादिति आदिनाइव्यामिलत्वादेरुपग्रहः अत्रयथापिनिर्गुणत्वोपाधेर्नस्वाभावेनसाध्या
भावो न्यायकतयादोषत्वं संयोगस्यैवसाध्याभावतयावृत्तांतस्यैवत्वात् नार्थव्यामिवातेन्यायकतयातत
एवतथापिस्वव्याप्यत्वेनसाध्यस्यपदवृत्तिर्भावो न्यायकतयादूषकत्वं बोध्यम् संयोगसामान्याभावो
नवृत्तवृत्तिर्निर्गुणत्वादि व्याप्यत्वादित्यनुमानेनापि वृत्तः संयोगसामान्याभावानित्यनुमितेः प्रतिरोधादि

अवच्छेदकतासंबंधे
धस्यवृत्त्यनेया
प्रकृत्यात् २

दो

७

1406

त

निधेयम् ननु यो यद्गमस्यानवच्छेदकः सतदभावावच्छेदक इति व्याप्तेव ह तत्त्वादेः संयोगसामान्याभावावच्छेदक
 त्वं सेत्स्यतीत्याशंक्य निरावृत्ते न चोक्तं तच्चावव्यभिचान्नोक्तं व्याप्तिरिति भावः ननु ह तत्त्वं संयोगसामान्याभावाव
 छेदकं संयोगसामान्यानवच्छेदकत्वादिति विपरीत्ये व्याप्तिर्वा व्याप्रमेयत्वसत्त्वादेः परिसमत्वादतः त्वस्या
 सिद्धिमाह यथा चेति प्रातिद्वंद्वीति सिद्धत्वे कीति परेणान्वयः न च व्यवहितपूर्ववृत्तिताया अवच्छेदकं न दंड
 त्वमात्रं संगतत्वं त्वव्यवहितपूर्ववृत्तिताया ज्ञातीयतायाः साचाभिनेत्यतः संयोगस्य लक्षणानुरूपं दृष्टं तमा
 ह वदतीति तत्सामान्यास्येति घटपूर्ववृत्तिताया न्यस्य वादे सामानाधिकरण्यसामान्यस्य चेत्यर्थः केचित्तु क
 त्वीतव्याप्तावप्रयोजकत्वमन्यथा तदभावावच्छेदकत्वं हेतुना तदवच्छेदकत्वं मेव कुतो न ह तत्त्वादेः साध्य
 ते ह तत्त्वावच्छेदेन संयोगव्यक्तीनामसत्त्वोपसंयोगसामान्यस्य संभवादिप्राप्तिप्रापकोपश्रयस्याहुः गुण
 स्येति सामान्याभावावच्छेदकत्वं परेणान्वयः न च यत्तत्तत्तद्वद्वेगुणो नास्तीति प्रत्यक्षं संभवि सान्नि कषा यभावात्प्र
 यमत्तत्तत्तद्वद्वेगुणो नास्तीत्यादि व्यवहारदिकं च संदिग्धं भामाएकमतः स्यान्त रमाह प्रत्ययावच्छेदेनेति तदानीं न
 न्यभावावच्छेदं प्रत्ययावच्छेदोक्तिर्भावाः ननु न ह प्रत्यये मानभावात्तदवच्छेदेनेत्युक्तं मत आह तथोक्ति न नूत प्रती
 तिः परवत इति हुताशनावच्छेदकत्वाभावात् शीखरे शीखरावाच्छेदपर्वत इति त्वाभावं वा हुताशनेऽवगाहते ननु

तम

७

पर्वतरावहुताशनाभावमिति यादेवूयातदाप्याह वृत्तेरिति वृत्तेः संबंधस्य वृत्तिमतः संबंधवत्तः तथा च योपदवच्छे
 देन यदीयसंबंधाभाववान्सतदवच्छेदेन तस्य तत्संबंधावाच्छेत्ताभाववानिति व्याख्याऽपि शीखरावच्छेदेन संयोगसं
 बंधावाच्छेत्तवत्सुभावमिदिरिति भावः न नूतनव्याप्रावप्रयोजकत्वमन्यथा तुल्यन्यायेन योपदीयपत्तसंबन्धवान्सत
 त्संबन्धेन तद्वानिति व्याख्याऽपि कुंडादिसंयोगीनो वदरादेः संयोगेन कुंडादिमत्वापत्तेरित्युक्तावाह एवमिति भेदोर्विशेषः
 यथा घटवत्पिकाले दानीतंतौ न घट इति प्रतीत्या तत्त्ववच्छेदेनैतत्काले घटाभावस्तथा घटवत्पिकाले घटनाश
 दशाया मिदानीमिदं कपालेन घट इत्यनुभवादेन तत्कालावच्छेदेन कपाले घटस्य सामान्याभावः
 सिद्धा तिनचे दानीतंतुषु न घट इत्यादि प्रतीतेरेतत्कालावच्छेत्तंतुष्वेव घटाभावो विषयो न तु तत्त्ववच्छेदेनैतत्काले
 तथेति वाच्यमंतुषु घटाभावस्य व्याप्यवृत्तिर्येतत्कालस्य तदवच्छेदकत्वावगाहने उक्तप्रतीतेर्ध्रमत्वापातात्
 न च तथाप्येतत्कालवृत्तिघटस्याभाव एव तंतुषु भासतां तत्रेति वाच्यमकालस्य प्रतियोगिकत्वावग्रहेपिता दशप्र
 तीतेस्तत्त्ववच्छेदेन समये घटाभावावगाहत्वात् तस्यानुभाविकत्वादीति भावः तथा चेति गुणवत्संयोगवद्वा

इयत्वाहनिमास्य मासमयोपरवानेतत्कालत्वात्कपालंघटवदुद्धंसादित्यादावव्याप्तिवारणायेत्यर्थः तदिति अ
 समानाधिकरणं तदलमित्यर्थः नोपादेयमिति धेनुरूपेण धेनुसंबंधेन व्याप्यवृत्तिरिति न ह्येवमेव तेन संबंधेन तस्य सा
 ध्यतायां नोपादेयमित्यर्थः तेन इयं संयोगत्वेन व्याप्यवृत्तेरपि संयोगस्य समवेतत्वेन साध्यतायां कालिकतयाऽव्या
 प्यवृत्तेरपि इयत्वाहस्य समवायेन साध्यतायां च न प्रतिषेधोति अधिकरणमिति परंतु समवायेन व्याप्यवृत्तेरपि इय
 त्वाऽऽत्मत्वादेः कालिकेन साध्यतायां तदुपादेयमेव व्याप्यवृत्तिरिति साध्यके संयोगाभाववाङ्मूलत्वादिन्यादौ
 चापि देवनदेयं व्याप्यवृत्तिरिति साध्यके तु प्रयोजनविरहात् सर्वत्र न देयमित्यावेदायितुं सर्वथैवेत्युक्तं साध्यमेदेने
 ती साध्यता घटकसंबंधादेरप्युपलक्षणं यद्यपि व्याप्यवृत्तिरिति साध्यकस्थले तदप्रवेशो सत्ताज्ञातेरित्यादाव
 व्याप्तिरसाधनवृत्तिरिति दाहो समवायेन सत्ताभावस्यापि कालिकादिसंबंधेन वृत्तेः नवाभावे हेतुव्यधिकरण
 वृत्तित्वस्य विशेषणतया विवक्षणा ज्ञातदोषलक्षणा सत्यापि इयत्वाहस्य सत्त्वादेत्यत्रातिव्याप्तेर्देयत्व
 त्वरूपसाध्याभावस्यापि विशेषणतया वृत्तित्वविरहादुपनिबन्धप्रकारकप्रमाविशेष्यत्वाभावस्यापि इय
 त्वातेति रिक्तत्वात् नवाभावत्वप्रतीतेः प्रमात्वरत्तायमिभावस्यातिरिक्ततयोक्तातिव्याप्तिवारणमिति वाच्यम्

अभावत्वं वेत्याग्रीमग्रं येन भावाभावसाधारणस्याभावत्वस्यानिर्वचनाविरोधापत्तेः घटत्वाद्यभावस्य कालिकादिसं
 वंधावाच्छिन्नाभावस्वरूपादिसंबंधेन साध्योगगनत्वादिहेतावव्याप्तेस्तथाप्यनुसाराच्च विशेषणतया गगननिष्ठस्य
 घटत्वाभावस्यैव तादृशघटत्वाभावभावाभावत्वकल्पनात्तावतैवाभावत्वप्रतीतिः प्रमात्वसंभवात् अतएव सा
 ध्यताघटकसंबंधेन साध्यवत्त्वबुद्धेर्विषयविधया प्रतिबंधकतावच्छेदकोपः संबन्धेन संबन्धेन हेतुसिमानाधि
 करणमभावस्य ग्राह्यमित्युक्तावपि न निस्तारः तथा विधिसंबन्धेन हेतुसामानाधिकरण्याप्राप्तिः प्रागुक्तगगनात्ता
 दिहेतोऽव्यव्याभाववज्जातित्वादितादौ वा व्याप्तेः तथापि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन प्रतियोगीमत्वबुद्धेर्विषय
 तथा प्रतिबंधकतावच्छेदकोपसंबन्धेन संबन्धेन हेतुसाधिकाणवृत्तित्वमभावस्याविवादीतमिदं दोषः तथाच
 इव्यव्याभाववज्जातित्वादितादौ विशेषणताविशेषणजातित्वाभाववत्त्वबुद्धेर्विषयविधया प्रतिबंधकताव
 च्छेदकोपः स्वरूपसंबन्धेन जातित्वरूपाभावस्यासिद्धेरिति भावः वस्तुव्याप्यवृत्तित्वमत्र साध्यतावच्छेदकसंबन्धेन
 यत्त्वाधिकरणतद्व्यभावस्य तादृशसंबंधावाच्छिन्नप्रतियोगित्वाभावहृष्यग्रंथकतोऽभिप्रेतं तादृशसाध्यकं च
 समवायादिनाऽऽत्मत्वादेस्साध्यत्वे ज्ञानवत्त्वादिकंसमवायेनाऽऽत्मत्ववर्तिसमवायावाच्छिन्नात्मत्वाभावस्य

तत्तु

जा. सि.

८

न

या किं विप्रतिपत्ति
ता अय २

यथापि रूपवन्ते नितं वेदुता शो नशी त्वरेत्यादि प्रतीत्या वा न्दिसामान्याभावोपीकं एतत्पर्वते महानसोपव
न्दि रूपप्रतिपत्तिव्यतिरेको भवति तथापि एकधर्मी वाक्छिन्ना प्रतिपत्तिगीता एकत्र उपहिता पदितयो रव
हेतुभावहेतुकभावः वन्मुभावप्रति

केनापि संबंधेनारतेस्तथाचतादृशसाध्यकएव नोपादेयं सतावाजातेरित्यादौ उनरुपादेयमेव समवायेन सत्ववर्तित्वं दादौ
समवायावाक्छिन्नसत्वायभावस्यापि कालिकोदसंबंधेन वर्तमानतया सत्त्वादेर्निरुक्तव्याप्यवृत्तित्वाभावात् व्याप्यवृ
त्तिताघटकस्यत्वाधिकरणवृत्तित्वस्य संबंधसामान्येन प्राविष्टत्वादेस्तत्त्वाभावेन सर्वथैव व्याप्यवृत्तीत्युक्तं त
स्य संबंधविशेषानिर्वाहत्वात् व्याभिचारदिस्तु संबंधो नरातीनिपामकलेनात्मत्वादेरपि व्याप्यवृत्तित्वहानिरिति ध्येयं न
सर्वथैव व्याप्यवृत्तिसाध्यके प्रतिपत्तिगीवैव्यधिकरणघाटितव्याभिचारिहेतुमत्तानि श्रुयोत्तरानुमितौ नोपादेयं
प्रतिपत्तिगोप्यसमानाधिकरणान्तं तन्न न कतावहेतुककोटौ नोपादेयं साध्यसधनभेदेन कार्यकारणभेदेन व्या
प्तेः कारणताघटकव्याप्तेः भेदाद्भिन्नत्वादित्यापि वदन्ति एकधर्मी वाक्छिन्नप्रतिपत्तिगीतायाः प्रतिपत्तिगीव्यक्तीनां
भेदोपि ऐक्यमिति न व्यसते वन्दि साधूमादितादौ वन्त्यादिसामान्याभावमादाया व्याप्तसंभवादति व्याप्तिवारणप्र
योजनमाह तेनेति नवाविशिष्टसत्त्वस्याप्यवृत्तितया तसाध्यके प्रतिपत्तिगीवैव्यधिकरणप्रवेशादिदमपुक्तमिति वा
व्यमजातौ विशिष्टसत्त्वव्याभिचारानदशायामपि विशिष्टसत्त्वधर्मिकजातिमान्निष्टप्रतिपत्तिगीव्याधिकरणभावाप्रति
पत्तिगित्वज्ञानादिशिष्टसत्त्वसाध्यकानुमित्यतिप्रसंगस्यैव प्रकृतंति प्रसंगपदार्थत्वादिविशिष्टसत्त्वस्याप्युक्तरीत्या

1410

न

राम
८

अत्राप्यवृत्ति साध्यकस्य लीपलक्षणस्य अप्यवृत्ति साध्यके सा ता वा ज्ञातेरि सा दौ व नि या प्रि वा रणा य प्रतियोगी व्य
धिकरण हेतु समानाधिकरणत्वं ता भाव यो गी ता न व छे द क सा ध्य समा ना धि करणं तं ता भाव यो गी यो गी ता व
छे द के य सा ध्य ता व छे द के त द वा छि न्ना सा ध्य समा ना धि करणं या नि रे व व उ भय परिष्कार पो र पि वि शी श्रु त
ता वा ज्ञा ते न
न त्र ता नि या
प्रि तो भू त
चे ति

व्याप्यवृत्ति त्वविरहाच्च विशीष्टस्या निरिक्तत्वमतेन त्रान्तियास्य संभवादाह भूतत्वेति प्रांचक्षुर्विशीष्टसत्त्वस्य व्याप्यवृ
त्तितया तत्साध्यके प्रतियोगी वैष्य अधिकरणा प्रवेशाद्भूतत्वेत्यादि साध्यांतरं तत्र च भूतत्वमात्मान्यत्वे सति विशेषगु
णवत्वं मूर्तत्वमवाच्छिन्नपरिमाणवत्वं तदुभयं वा व्याप्यवृत्त्येव घटादावुत्पत्तिकालावच्छेदेनैतदुभयाभावसत्त्वादि
त्याहुः न चेति वाच्यमित्यन्वापि तदभावः भूतत्वमूर्तत्वोभयाभावः सहजतरति प्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छिन्न
त्वा प्रवेशोपीत्यर्थः न नू भयत्वस्या विशीष्टत्वातिरिक्तत्वेपि सहजतः प्रतियोगी व्यधिकरणस्या विशीष्टत्वावाच्छिन्नाभाव
स्य प्रतियोगीतावच्छेदकमेवोभयत्वमतो नातिव्याप्तिः विशीष्टत्वावाच्छिन्नाभावस्योभयत्वावाच्छिन्नाभावानतिरेकाद
तत्राह न चेति तदवाच्छिन्नाभावः उभयत्वावाच्छिन्नाभावः तदवाच्छिन्नाभावात् वैशीष्ट्यावाच्छिन्नाभावात् लिं
गव्यत्ययेना नतिरुक्तमित्यनुषज्यते तथा चानिर्गत एवेति भावः न चान्यत्रोभयाभावस्य विशीष्टाभावातिरिक्तत्वे
पि प्रकृते भूतत्वा विशीष्टमूर्तत्वाभावस्यैव तदुभयत्वावाच्छिन्नप्रतियोगीता कत्वं समानीयताभावयोर्लीघवेनैकत्वा
दिति वाच्यम् तावतापि हेतुमतोपादशप्रतियोगीता श्रयानाधिकरणत्वं तादृशप्रतियोगीता न वच्छेदकत्वस्य भूतत्व

जा.सि.

१०

मूर्तत्वोभयत्वेऽनपाया दानि व्याप्तितादवस्थारितिभावः उभयत्वत्वेति प्रत्यक्षासिद्धत्वादिति परेणान्वयः तथावाविहृद्
 योरिवसमानाधिकरणयोः पुभयत्वमतिरिक्तमेवाविहृद्वाविहृद्स्पृहीयोभयत्वप्रतीत्योः समानाकारत्वात् भूतत्वमू
 र्त्तत्वयोर्विहृद्भूमदशाकामप्युभयत्वस्य प्रत्ययाच्चेतिभावः नवेति वाच्यमिति परेणान्वितम् तत्र भूतत्वमूर्ततो
 भयकानित्यत्र व्याप्तिरेवेति तथावतस्त्वन्नद्यतयात द्वास्तप्रयासोऽनुचितरतिभावः तथात्वेपीति उभयत्वाश्रयस्य
 मूर्तत्वस्य मनसि सत्वे पीत्यर्थः तथाच हेतुतावच्छेदकावाच्छिन्नहेत्वाधिकरणवच्छेदेन साध्यतावच्छेदकावाच्छिन्नव
 तास्यलएव व्याप्तिरतीतल्लक्ष्यमितिभावः वृत्तिमतिव्याप्तिभावस्य व्यभिचारनिषेधतत्वात् व्यभिचारग्राहयतिने
 ति अत्रमूर्तत्वाश्रयमनामि ननु वद्व्यादिभेदमादाया व्याप्तिः प्रतियोग्यसामानाधिकरण्यपदेनैव वारणाद
 त्यंतपदं व्यर्थमत आह अत्यंतपदं चेति अत्यंताभावात् निरूपकं यत्प्रतियोगित्वं तदाश्रयवैष्यधिकरण्यावि
 वक्षायाः फलमाह अन्यथेति तद्वेदस्य त्वसमानाधिकरणत्वं ताभावांतरभेदस्य त्वत्वरूपोतिरिक्ततयेत्यस्य
 अनवस्थाभयेनेत्यादिः दुर्लभत्वापत्तेरिति हेतुसमानाधिकरणभावमात्रस्यैव स्वात्मकभेदप्रतियोगिपदभा
 वांतरं तत्समानाधिकरणत्वादितिभावः अगोविंदक्षणीयस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन प्रतियोग्यसामाना

ने

न

राम
१

धि. कारणस्य बहिर्भागादिभ्योऽप्यभावे सत्त्वान्न सर्वत्राप्रसिद्धिः किंतु स्वरूपसंबंधेन साध्यतायामेवेति सूच
 यितुमप्रसिद्धिमपहाय दुर्लभत्वनुक्तं अत्यन्ताभावत्वानिरूपकप्रतियोगिता नवच्छेदकत्वविवक्षायाः फलमाह
 सर्वेषामिति भावमेदस्यातिरिक्ततास्वीकर्तव्यं अभावसाध्यकेति तस्यावघटमिन्नं पटत्वादित्यादौ पटत्वसमानाधि
 कारणनिरुक्तप्रतियोगीव्याधिकरणगोत्वाद्यभावस्य पटमेदमिन्नत्वात्तादृशमेदस्य च गोत्वाभावरूपं तत्प्रतियोगी
 तावच्छेदकमेवमेदत्वमित्यव्याप्तिरिति भावः संप्रयायरत्यस्वरसस्तद्धीनं तत्तु विवक्षायां मापि सर्वेषां हेतुसमानाधि
 कारणत्वं ताभावात्तामत्यन्ताभावत्वानिरूपकेण पूर्वक्षणादि वृत्तित्वाविशिष्टत्वाभावात्स केन प्रतियोगीनास
 मं सामानाधिकरण्यादभावसाध्याव्याप्तितादवस्थं यादृशप्रतियोगिताविशिष्टस्यानाधिकरणं हेत्वाधिकरणं
 तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकत्वप्रवेशे तु व्यर्थमेवात्यंतपदमिति ध्येयम् गोध्वंसवत्त्वेनेति गवात्यन्ताभावस्य
 गोध्वंसाविरोधित्वादित्याशयः नवदौशीकविशेषणतया यद्गोध्वंसस्याधिकरणं तत्रैव गवात्यन्ताभावस्याविरोधात्
 कालिकसंबंधेन गोध्वंसवत्पि प्रत्येतदत्यन्ताभावसत्त्वे बाधकाभावात्तातिव्याप्तिरिति वाच्यम् प्रचामते
 भूतत्वादिदेशस्यैव कालस्यापि दौशीकविशेषणतया ध्वंसवत्त्वात् अतएव त्वक्संयुक्तकाले दौशीकवि

त्वा

तथाव प्रथमतः परमाणुकिंयाततो घणुकावयवविभागस्तदुत्तरं पूर्वदेशसंयोगनाशस्तदुत्तरं यस्य सरे एवात्मककार्यरूपे उत्तरदेशसंयोगस्तत्रैव घणुकना
 शस्तदुत्तरं प्रवयवनाशाधीनं यस्य सरे एवैकोनैः स्यंदनाशस्तदुत्तरमुत्तरदेशसंयोगनाशस्तएव महाप्रलयः १

1415

न

तो यममानासिद्धिप्रलयपरमाणुवर्तिभाष

त्वावाच्छिन्नध्वंसविरहादतिव्याप्तिः ननु महाप्रलयपूर्वतृतीयक्षणे घणुकत्वावाच्छिन्नध्वंससत्त्वान्नातिव्याप्तिस्तदानी
 मापेचरमघणुकनाशानुगुणस्परमाणुस्यंदस्य सत्त्वान्तकालोत्पन्नपरमाणुत्तरसंयोगेन प्रलयपूर्वतण एव यश्चा
 तस्य विनाशपत्तीतादशपरमाणुत्तरसंयोगस्य कार्यद्वयेण सहेवस्वीकारो नित्यत्वमाश्रयनाशादेव तन्नाशसंभ
 वादित्यत आह यदादृष्टमिति केचित्तु स्वमते घणुकस्याभावात्स्यंदस्य चरवं प्रलये वृत्तौ बलवतरप्रमाण
 भावा यदादृष्टमित्या युक्तमित्याहुस्तान्निमित्तं नित्यज्ञानमादाय सहेतुत्ववारणाय नित्यमिति नित्यसुखाभिव्य
 क्ते मोदित्वमते सहेतुत्वमाशंकसाध्यांतरमाह दुःखं वेति ननु कार्यमात्रं प्रति अदृष्टस्य हेतुत्वात्प्रलये प्राक् ततोपि
 तस्य सत्त्वं तथा च तदानीमेव दुःखत्वावाच्छिन्नध्वंससत्त्वान्नातिव्याप्तिः दुःखादेः स्वसाक्षात्कारनाशपतया तदानीमसंभवा
 दुत्तरक्षणे साक्षात्कारसंभवादविदिते प्रमाणभावाच्च किंच यावद्दुस्सांशतां युगपत्प्रलयानभ्युपगमे ब्रह्मांशंतरवर्तिदुः
 खमादाय सहेतु रे वायमत आह यदातदीति अत्र तदीयसुमुश्यादिसमये तदीज्ञानाविरहाद्याभिचारः स्फुट एव
 ध्वंसादिप्रतियोगितायां सामान्यधर्मावाच्छिन्नत्वे भावाभावः गौर्नष्ट इत्यादिप्रतीते गौप्रतियोगिकध्वंसाघवगा
 हितयाप्युपपत्तेर्वाधानि श्रयादिप्रतिबंधकत्वाद्यनुरोधेनैव भेदात्तं ताभावयोगेत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिताक
 घणुकत्वादेरीति खंडप्रलये केषांचिद्धंसस्य केषांचित्प्रागभावस्य सत्त्वेन घणुकत्वप्रतियोगिता रिक्त इति त्वो नानवच्छेदकत्वात् इत्यर्थः ननु घणु
 कत्वावाच्छिन्नानधिकारण इति त्वविशीष्टत्वेव तद्धंसस्य प्रतियोगितावच्छेदकं घणुकत्वमेवेहान्न नृतित्वमित्यत आह नहीति ॥

नवखंडप्रलये त्रिकणसत्त्वैमानभवः ब्रह्मवर्षशतप्रलयपरमा
 नमप्राप्तिक्षेत्रे वमानत्वात् तत्र त्रिकोणं त्रिजगत्तु नौरिषा रीतस्य वर्ष
 सप्तमवः ३

ये

तज्जोमद्रुतलमीत्याकारक तज्जोत्वावाचिन्नप्रकारतानिरूपितम् तलवावाचिन्नविशेषताशाली बुद्धिप्रति तज्जोत्वावाचिन्नप्रतियोगीत्वसंबंधाव
चिन्नतज्जोत्वावाचिन्नप्रकारतानिरूपितम् अभावत्वावाचिन्नप्रविशेषत्वावाचिन्नप्रभावत्वावाचिन्नप्रकारतानिरूपित
म् तलवावाचिन्नविशेषताशालीज्ञानं प्रतिबंधकम्

१२

त्वोपगमात् न वैवंतज्जोत्वावाचिन्नवत्तावुद्धिप्रति तज्जोत्वावाचिन्नाभाववत्तानि श्रयत्वेन विरोधितया तद्रु
वात्यंताभावस्यैव तज्जोत्वावाचिन्नप्रतियोगीता कत्वमावश्यकमिति वाच्यम् एकसंबंधे
न तद्रुवात्यंताभावस्य ग्रहेण संबंधांतरेण तज्जोत्वावाचिन्नवत्तावुद्धिप्रतिदासंबंधविशेषमंतर्भावे वात्यं
ताभावग्रहस्य प्रतिबंधकतया ध्वंसवत्ताग्रहसाधारण्यसंभवाद्भूतस्य भावत्वाघटितत्वेन तदवगा
हिवुद्धेरत्यंताभावसाधारण्ययोग्येता शयेनाह मतेपीति ननु प्रतियोगीमतरवेत्यासिद्धं तत्राप्यत्यं
ताभावानुपगमादत आह अत्ययेति तस्येति ज्ञोत्वादिना गवात्यंताभावस्येत्यर्थः तेन गगनाद्यभा
स वंगोविशिष्टज्ञोत्वाद्यभावस्य वा प्रलयवृत्तित्वेपि न क्षातीः कालमात्रेति अत्र गवात्यंताभावस्य दे
शीकाविशेष एतया कालमात्रावृत्तित्वं प्रांचेरेष्यते एव सदा तनस्य व्यवहारस्य कालिकविशेष एत
येव संभवादितीतुर्विभावनीयम् ननु प्रतियोगीविशिष्टोपिकाले तदत्यंताभावस्यैव गवाद्यवच्छेदेने
दानीं गोत्वनास्तीत्यापि प्रतीतिः कथं न स्यादत आह इयांस्त्विति एकस्य प्रतियोगीमतः कालस्य देश
भेदः प्रतियोग्यनाधारदेशः तत्त्वम् अत्यंताभाववत्त्वम् अपरस्येति ध्वंसादिमतः कालस्येत्यर्थः

1416

तम.

१२

स्वस्वावच्छिन्नमिति निरवाच्छिन्नमित्यर्थः तथात्वमिति पूर्वणान्वयः नन्वेवमिदानीमश्वेन गोत्वमित्यादि प्रती
तेः कालवृत्तितयाऽश्ववृत्तितया च गोत्वाभावावगाहितयैवोपपत्तौ देशस्य कालवृत्तितया वच्छेदकत्वे माना
भाव इत्यत आह देश इति इत्यर्थः सादृश्यं तच्चानुभूयमानत्वं तस्याचानुभव एव देशस्य कालवृत्तितया वच्छे
दकत्वे मानम् अन्यथा गृहे नैदानींगौरिति प्रत्ययवलात् हृदि देशस्य गवात्पताभाववता या प्रापिकालो ना
वच्छेदकः स्यात्तत्रापि गवाभावे गृहवृत्तित्वे तत्कालवृत्तित्वोभयावगाहितायास्तु वचंत्वादिति भावः नन्वे
वमपि प्रातिपोगीवैष्वाधिकरणघटितस्याप्याप्यवृत्तिसाध्यकस्य लीयलक्षणस्य गोमानोत्वादिनादाव
तिव्याप्तिरेव गवाद्यभावस्य सृष्टिकाले प्रातिपोगीसमानाधिकरणतया लक्षणघटकत्वादाह तच्च न्यशति
गवादिशस्येवेत्यर्थः तथा च या किं चिदेत्वाधिकरणवच्छेदेन प्रातिपोगीवैष्वाधिकरणं पदमेवाव्यंतस्य गवा
द्यभावापि सत्त्वान्नातिव्याप्तिरिति भावः नन्वेति वाच्यमित्यन्वयः संसर्गाभावविशेष इति सदा तन संसर्गाभा
व इत्यर्थः संसर्ग इति स्वप्रातिपोगीता वच्छेदकसंसर्ग एषः प्रतियोग्यारोपस्तज्जन्यप्रतीतिविषयो भावस्तत्त्व
मित्यर्थः संसर्गस्तु तादात्म्याभिन्नो ग्राह्यत्वेन भेदमुदासः प्रागभावध्वंसयोरप्युत्तरकालपूर्वकालावेव प्र

तानि शान्त्यापि चानि रूपकत्वे सति स्वाव्यवहितशक्कालावच्छेदेन वर्तमानान्यताभावप्रातिपोगीतानवच्छेदकधर्मावच्छिन्नसामानाधिकरण्यं न्यत्वे तस्य देन दंशदे श्रीराम ३
स्वजन्यप्रामित्यकालरूपतत्वेन न हि दंशस्याभावः १

1418

जा. सि.

१३

व

मनस्त्वद्वद्व्यापतिः
स्यादौ ६

तियोगितावच्छेदकसंबन्धादिति ताभ्यामेव संबन्धाभ्यां प्रतियोग्यालोपः प्रागभावध्वंसयोः प्रत्यक्षहेतुरतस्तयोर्ना
 व्याप्तिरिति प्राचामाशयः घटितमिति तथा च चक्रकादिप्रसंगरतिभावः तत्र न न्यत्वेनियमांतरस्य साध्यसंबन्धि
 तावच्छेदकरूपत्वादित्वरूपस्यैतत्पर्यरतिर्कोचित् वस्तुनोनियमांतरस्य संसर्गत्वघटितनियमस्य संसर्गत्वाविशि
 ष्ठीतनकत्वं नियमघटितमिति क्रमेण संसर्गत्वमप्येव प्रवेशोपीति भावः न च भावबुद्धौ प्रतियोग्यालोपस्य हे
 तुत्वे मानाभावादुक्तसंसर्गभावत्वघटितव्याप्तिरत एव संभवः कथंचिदभावलौकिकप्रत्यक्षप्रत्यारोपस्य
 हेतुतात्वीकारेण्यतींद्रियसाध्यके व्याप्तिवारिण्यातिव्याप्तिस्तत्र हेतुसमानाधिकरणसाध्याभावस्यातींद्रिय
 तथानिरुक्तसंसर्गभावत्वविच्छेदतश्चाह वक्ष्यते चेति भेदाभिन्नाभावत्वं संसर्गभावत्वं सदातनत्ववि
 शीष्टं च तदेवात्यंताभावत्वं भेदत्वं संसर्गविधया तादात्म्यावाच्छेन्नप्रतियोगिताकाभावत्वमनुयोगिता
 विशेषो वेत्याशयः यत्तु भेदत्वादेव संसर्गभावत्वमप्यत्वं योपाधिरिति तत्तु च भेदत्वादिवदत्वं तस्य संस
 र्गभावत्वस्यानुभवेनाविषयीकरणतां त्रिकव्यवहारस्य भेदाभिन्नाभावत्वादिनाप्युपपत्तेः वस्तुगति
 मनुह्योह अनुपदमिति विवेचापि व्यतरति तदपि नोपादेयमित्यादिग्रंथेनेति शेषः साध्यतावच्छेदक

राम

संबंधेन प्रतियोगी वैष्याधिकरणघटितलक्षणमभिप्रेत्याह प्रयोजनविरहाति धर्मादिसमानाधिकरणस्य व
 न्यादिभेदस्य प्रतियोगीसमानाधिकरणत्वादेव तस्मादासाव्याप्तिविरहादिति भावः व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्य लीप
 लक्षणस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नप्रतियोगीताघटितत्वात्तदभिप्रेत्याह अव्याप्तिश्चेति तादात्म्येन ग
 वादेः साध्यतायां तत्संबंधावाच्छिन्नात्यंताभावाप्राप्तिध्यासास्त्वावत्वादावव्याप्तिरित्यर्थः इदमप्यभाववृत्तिर
 भावोनाधिकरणत्वहूयोनवाधम्रीत्यंताभावएवधर्मिणोभेदशतिमतेन अन्यथाघटादिभेदरूपस्य घट
 भेदत्वात्यंताभावस्य घटत्वात्यंताभावस्य वा घटनिष्ठप्रतियोगीतायाएव तादात्म्यसंबंधावाच्छिन्नत्वाद
 व्याप्तिविरहादिति ध्येयम् ननु विषयतायावृत्त्यानिधामकत्वमतेस्तानाभावस्य गगनादौ संहततएव प्रती
 यो गीव्यधिकरणत्वान्नातिव्याप्तिरत आह विशेषगुणेति अत्र व्यभिचाररूपकः कालोदिकचतत्रच
 कालेकालिकसंबंधेनादीशीचदेशिकसंबंधेन विशेषगुणस्य सत्वात्तदभावोन प्रतियोगीव्यधिकार
 ण इति भवत्यतिव्याप्तिः विशेषपदं व्यभिचारित्वरतायै इवत्वादिपुक्तौ संबंधसामान्येनाविशेषगुण
 समनस्य सत्त्वान्नातिव्याप्तिसंभवः कालोपाधित्ववादिगुणाधित्वस्यापि मनस्य सत्त्वादव्यावर्तकत्वात्

महाप्रलयदिदेशव्यवहारजनकत्वात्

प्रतियोगीतावच्छेदकसंबंधेन
मतिप्रदेशेति

अथ यामनसः कालोपाधित्वमपि स्यादत उक्तं मनोभ्येति यत्तु मूर्तमात्रस्यादिगुणाधित्वं महादिग्वृत्तितायामवच्छे-
दकत्वं न त्वधिकरणत्वमिति प्राचां मते संबंधसामान्येनैव तस्याविशेषगुणानाधिकरणत्वान्मनोभ्यपदमि-
तितन्मन्दम् एवमप्यवच्छेदकतासंबंधेनैव मनसो विशेषगुणवत्तायास्संभवेन मनोभ्यपदवैष्यर्थापत्तेः
ननु स्वमतोदिकालयोरीश्वरा नतिरेकत्वादत्र व्याप्तिरेवेत्यत आह जातीति न च जातेर्वाप्यवृत्ति-
तया तत्साध्यके प्रतिवैष्यधिकरणप्रवेशादेव नातिव्याप्तिरिति वाच्यम् समवायेनाप्यपकत्वग्रह-
दशायामपि संबंधसामान्येन प्रतियोगिवैष्यधिकरणघटितव्यापकत्वज्ञानात्समवायेन जात्यनुमि-
त्यापत्तेरेव प्रकृतेऽतिव्याप्तिपदार्थत्वाज्जात्यादेरापि प्रागुक्तव्याप्यवृत्तित्वविरहाच्च अतिव्याप्तिं योज-
यति साध्यशून्येति विशेषणतादि कृताकालिकीच एकायेति समवायस्यापि स्वात्मक एव त्वह-
पसंबंध इति तत्रापि जात्येकार्थसमवाये स्तीत्याशयः भावत्वात्समवेतत्वादित्यापिकेचित् प्रतियोगि-
तेति तस्यावज्ञानाभावस्य तादृशेन समवायसंबंधेन पटादौ प्रतियोगिव्याधिकरणत्वान्नातिव्याप्तिः
न च तादृशयात्किंचित्संबंधेन प्रतियोगिसामानाधिकरण्यतो बोद्धव्यं सामानात्याभावस्यापि

५५ मवत्पर्वताच्छेदेन महानसीपसंयोगेन प्रतियोग्यसमा नाधिकरणत्वाच्चान्दिमान्मादित्यादावव्या
 त्रिस्त्वप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधसामान्येन तस्यात्वोक्तौ च ज्ञातिमान्जातित्वादित्यादावार्तव्याप्तिः
 समवायेन जात्यभावस्यैव तादात्म्येन जातिमद्भेदत्वात्तस्य च स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन
 यज्जातिसंबंधितद्वैतित्वेन प्रतियोगीव्यधिकरणत्वाभावादिति वाच्यम् स्वप्रतियोगीत्वं पादशसं
 वंधावाच्छिन्नतादृशसंबंधेन यत्प्रतियोगीसंबंधितद्वैतित्वाभावस्योक्तत्वात् संयोगसामान्यावाच्छि
 न्नवन्सुभावप्रतियोगितायामहानसीपसंयोगत्वादि विशीष्टानवच्छेद्यतावन्सुभावस्य पर्वता
 दो महानसीपसंयोगसंबंधेन प्रतियोगीसामानाधिकरण्यविरहेष्वप्याप्तभावादिति ध्येयम् ननु
 समवायावाच्छिन्नवन्सुभावमादाय ५५ मादावव्याप्तिवारणार्थमग्रेस्राध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छि
 न्नप्रतियोगीत्वं निवेशनीयं तथा च कपिसंयोगवत्तत्तादात्म्येन साध्यतायामेतद्वृत्तत्वादावव्या
 त्रिर्भेदमात्रस्यैव स्वप्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधेन प्रतियोग्याधिकरण्यप्राप्तिरित्यत्र आह
 संबंधिवेति न च तादात्म्येन वस्तुमात्रस्यैव व्याप्यवृत्तित्वात्तादृशसंबंधेन साध्यतायां प्रतियो

निवेद्यधिकरणप्रवेशादिदमपुक्तानीति वाच्यम् मलावच्छेदेन कपिसंयोगवद्देदस्य वृत्तादौ स्वयमंगीका
 रात्तादात्म्येन कपिसंयोगवतोप्यव्याप्यवृत्तात् न चैवं प्रातियोग्य नाधिकरणहेतुमान्निष्ठाभावेत्याग्निम
 निष्कर्षेण प्रतीकारः प्रातियोगितावच्छेदकसंबन्धेन ये प्रातियोगीसंबन्धिनास्तजघातित्वावाच्छिन्नमे
 दकूटविशिष्टहेतुमद्वृत्तित्वस्यैव तत्र वक्तव्यत्वात् वस्तुतस्तु तादात्म्यसंबन्धेनापि न कस्याचित्प्राप्त
 क्तव्याप्यवृत्तित्वमतो यथाशक्तमेव सम्यक् केचित्तु प्रातियोग्यनाधिकरणहेतुमान्निष्ठाभावप्र
 तियोगिताया यद्वर्मावाच्छिन्नत्वयत्संबन्धावाच्छिन्नत्वोभयाभाव इत्यादिवक्ष्यमाणानिष्कर्षस्य तादा
 त्म्येन साध्यायां व्यभिचारिण्यतिव्याप्तिरतः प्रातियोग्यनाधिकरणत्वं परित्यज्य प्रातियोग्यसंबन्धित्वं चावश्यं तत्र निवेद्यमि
 त्याशयेन संबन्धित्वमुक्तमित्याहुः ननु कपिसंयोगाभावस्यापि गुरादौ प्रातियोग्यसमानाधिकरणत्वात् कपिसंयो
 ग्येतत्त्वादित्यादावव्याप्तिरत आह ताद्विशेषस्येति प्रातियोगीसमानाधिकरण्याभावविशिष्टस्येत्यर्थः तथा च हे
 तुमतिवृत्तादौ संयोगवद्वृत्तित्वाभावविशिष्टः संयोगभावो नास्तीति नान्याभिः विशिष्टानिरूपिताधेयत्वमप्यतिरिक्त
 मित्याशयेनैदम्यथा ताद्विशेषस्येत्यस्य हेत्वाधिकरणोऽन्वयः तत्र च षष्ठ्यस्योधिकरणत्वं तैर्न प्रातियोगीसा

भिन्न

मानाधिकारणाभावविशिष्टस्याधिकरणं यदेत्वाधिकरणं तद्ध तित्वमभावे वाच्यमित्यर्थः अत्र पक्षायै प्रतियोग्यसमाना
 धिकरणत्वं हेतुविशेषणीकृत्य प्रतियोग्यसमानाधिकरणविशिष्टोपोहेतुस्तदाधिकरणवृत्त्यभावस्य प्रतियोगितानवच्छेद
 कत्वं वाच्यम् तावतैव संयोगे तत्त्वादित्यादौ ना व्याप्ति संभावना वृत्तस्य प्रतियोगी वैष्प्याधिकारणा वाच्छेद हेत्वधिकरण
 त्वाभावात् तत्प्राप्य कर्मणी च संयोगाभावः प्रतियोग्यसमानाधिकरण इत्यग्रे मूलात्स्वरसेन हेतुसमानाधिकरणभावस्यै
 वा विशेषणं प्रतियोग्यसमानाधिकरणत्वदलमत एतावान्प्रयास इत्यवधेयम् ननु भेदस्य व्याप्य शतितया प्रतियोगी समाना
 धिकरणत्वोक्तौ च प्रागुक्ता व्याप्तिवारणसंभवे तादृशीष्टस्येत्यादिकं विफल मत आह तद्धृतीति प्रतियोगी मद्धृतिभिन्न
 त्वमित्यर्थः अत्रोति अस्वरसादित्यन्वयः न तदभाव वत्वमिति तत्प्राच संयोगी सत्त्वादित्यादावति व्याप्तिरिति भावः ननु सं
 योगाभावे गुणेन संयोगसमानाधिकरणमिति प्रतीतिवत्त्वादेव गुणवच्छेदेन संयोगाभावे प्रतियोगी समानाधिकारणा
 भावसत्त्वा नाति व्याप्तिरत आह प्रतीतेरिति उक्त प्रतीतिस्तु संयोगाभावनिष्ठस्य संयोगसमानाधिकरणवच्छेदकत्वा
 भावमेव गुणदो संयोगनाधिकरणीभूत गुणवृत्तित्वमेव वा संयोगाभावादाववगहन इति भावः वक्ष्यामि मूलकारः
 तच्च तदपि हेत्वधिकरण इति तेन कपि संयोगाभावस्य प्रतियोगी वैष्प्याधिकारणा वच्छेदकी भूत गुणा यवाच्छे

स्या

नन्वेविकपिसंयो गेत्तत्वादित्यादौ न व्याप्तिरिति भावः ननु हेत्वधिकरणोपपत्तिरिति योगि वैयधिकरणवच्छेदकावाच्छिन्नत्वं प्र
 तियोगी सामानाधिकरणानवच्छेदकी म त हेत्वधिकरणवृत्तिव तच्च व्याप्य च तेरवच्छेदकत्वाविरहादप्रसिद्धं गुरु
 तरे चैत्यत आह प्रतियोग्य नधिकरणोत्पादे कस्याचिदिति अनधिकरणमिति परेणान्वयः ततश्च न्यंतरोत्ते प्रति
 योगिव्यक्त्यंतरेत्यर्थः स्वमते संयोगसामान्याभावस्य केवलान्वयित्वा तत्साध्यकं सत्त्वादेकं सद्धेतुरेवेत्यतस्साध्यां
 तरमाह इव्यत्वाभावेति यद्यपि इव्यत्वाभावस्य व्याप्यवृत्तित्वा तत्साध्यके प्रतियोगी वैयधिकरणप्रवेशादि
 दमसंगतं न चान्न कालिकसंबंधावाच्छिन्न इव्यत्वाभावस्य साध्यस्य गुणाद्यवच्छेदेन काल एवाव्याप्यवृत्तिरिति
 वाच्यम् तथा सति तस्य केवलान्वयित्वा तत्साध्यकसत्त्वादेस्तद्धेतुत्वेन तत्रातिव्याप्तिरुपन्यासस्यानोचित्या
 तथापि सत्त्वे हेतौ इव्यत्वाभावस्य व्याप्तिवारधीदशाया मपि प्रतियोगी सामान्या नधिकरणसत्त्ववान्निष्ठाभावप्र
 तियोगी तानवच्छेदकं इव्यत्वाभावत्वमित्याकारक व्यापकत्वज्ञानादनुमित्या पतिरेवौतिव्याप्तिशब्दार्थः व
 स्तुतो इव्यत्वाभावस्यापि न प्रागुक्त व्याप्यवृत्तित्वमिति ध्येयम् प्रथमसाध्यैः इति व्याप्तिं ग्राहयति साध्याभाव
 वत इति तत्प्रतियोगीति तस्य संयोगात्मक साध्याभावस्य यः प्रतियोगी संयोगविशेषाभावस्तद्वत्त्वमित्यर्थः ॥

प्रतियोगी व्याधिकरण
 त्वंताभावप्रतियोगी
 त्वंकेवलान्वयित्वं

काले हेतौ विशेषसावच्छेदकत्वं प्रतियोगी
 इव्यवच्छेदेन कालिकसंबंधावाच्छिन्न
 रपि इव्यवच्छेदेन कालिकसंबंधावाच्छिन्न
 व भे न स्यात्संयोगसामान्याभाववदव्याप्य

त्रा

राम

द्वितीयेऽतिव्याप्तिं योजयति नित्यत्वादीति नित्यत्वादि विशेषं पदव्यत्वं तदभावात्मको यः साध्याभावस्य प्रतियोगी त
दधिकरणत्वात् साध्याभाववतोऽव्यस्येति पूर्वोक्तान्वयः ननु विशेष इव्यत्वाभावो न इव्यत्वस्वरूपस्य साध्याभा
वस्य प्रतियोगी किंतु विशेष इव्यत्वस्यैवेति इव्यत्वं प्रतियोगी व्याधिकरणमेवेत्यत आह स्वाभावोति त्वं नित्य
त्वाविशिष्ट इव्यत्वम् न च नित्यत्वाविशिष्ट इव्यत्वाभावस्याभावो न नित्यत्वाविशिष्ट इव्यत्वस्वरूपो विशिष्टस्यान
तिरिक्ततया जन्य इव्येऽपी नित्यवृत्तित्वाविशिष्ट इव्यत्वाभावो नास्तीति प्रत्ययप्रसंगात् किंतु नित्यैकत्वादिकमेवे
ति नातिव्याप्तिरिति वाच्यम् विशिष्टाधिकरणतायाः प्रतीतिरित्यामकतयैवातिप्रसंगभंगे इव्यत्वमपेक्ष्य नित्यानंत
संख्यापरिमाणदौतादृशाभावत्व कस्याप्यांगोरवात्त्वाभावाभावस्यैव प्रतियोगित्वमीति सिद्धांतप्रवादाच्च
न चैवमपि निरवित्ताभावस्यैव स्वाश्रयतत्तद्यत्किंवृत्तित्वाविशिष्टं पदत्वं तदभावात्मकत्वप्रतियोगीनासरूप
मानाधिकरणत्वात् प्रतियोगी व्याधिकरणभावाप्रसिद्धौ वनातिव्याप्तिरेकव्याप्तिमात्रवृत्तीनां गुणग्राह्यत्वाभा
वानामपि पूर्वोक्तवृत्तित्वाविशिष्टस्य स्वस्योभावस्तादृशप्रतियोगीनासाध्यामानाधिकरणात् न च वद्व्यमा
णत्वं दशः प्रसिद्धागगनायभाव एव प्रतियोगी व्याधिकरणस्तस्यापि नित्यवृत्तित्वादि विशेषो गगनाभावस्त

स्वपदेन घटवृत्तित्वाविशिष्टघटाभावः घटे घटेनास्तीति प्रतीति साक्षिकः तस्योभावः सपर्वतेव तेन तस्योभावः सप्रयमाभावरूपः
एवं विशेष इव्यत्वाभावो नित्यवृत्तित्वाविशिष्टघटाभावः शुद्धघटाभावश्च एकैव तस्यावृत्तित्वादि विशेषो गगनाभावस्त
तो घटाभावो नित्यवृत्तित्वाविशिष्टघटाभाव इव्यप्रतियोगी समानाधिकरण एव एवमन्यत्रापि ४

साध्याभावोति त्वं नित्य
त्वाविशिष्ट इव्यत्वम्
न च नित्यत्वाविशिष्ट
इव्यत्वस्यानतिरिक्त
तया जन्य इव्येऽपी
नित्यवृत्तित्वाविशिष्ट
इव्यत्वाभावो नास्ती
ति प्रत्ययप्रसंगात् कि
ंतु नित्यैकत्वादिकमे
वेति नातिव्याप्तिरिति
वाच्यम् विशिष्टाधि
करणतायाः प्रतीतिर
ित्यामकतयैवातिप्र
संगभंगे इव्यत्वमपे
क्ष्य नित्यानंतसंख
यापरिमाणदौतादृ
शाभावत्व कस्यापि
यांगोरवात्त्वाभावा
भावस्यैव प्रतियोगि
त्वमीति सिद्धांतप्र
वादाच्च न चैवमपि
निरवित्ताभावस्यैव
स्वाश्रयतत्तद्यत्किं
वृत्तित्वाविशिष्टं पद
त्वं तदभावात्मकत्
वप्रतियोगीनासरूप
मानाधिकरणत्वात्
प्रतियोगी व्याधि
करणभावाप्रसिद्धौ
वनातिव्याप्तिरेकव्या
प्तिमात्रवृत्तीनां गु
णग्राह्यत्वाभावा
नामपि पूर्वोक्तवृ
त्तित्वाविशिष्टस्य स्व
स्योभावस्तादृशप्र
तियोगीनासाध्यामा
नाधिकरणात् न च व
द्व्यमाणत्वं दशः प्र
सिद्धागगनायभा
व एव प्रतियोगी व्या
धिकरणस्तस्यापि
नित्यवृत्तित्वादि वि
शेषो गगनाभावस्त

दभावात्तत्वेन त्वप्रतियोगिना समं समानाधिकरणत्वाद्गगनाभावस्यैव संयोगादिसंबंधेनाभावत्वावाच्छिन्नाभावतया खंड
 शः प्राप्तिश्चापि तस्य प्रतियोगिव्याधिकरणत्वासंभवाच्च एतेन नित्यत्वाविशिष्टगगनाद्यभावस्योभावस्तदभावत्वं न गग
 नाद्यभावस्य तस्य केवलान्वयितयान्न्येषि नित्यत्वेति त्वाविशिष्टस्य गगनाद्यभावस्याभावो नास्तीति प्रत्यय प्रसंगात्किं
 तु नित्यत्वादेरेव तथात्वमित्युक्तावापेनानेत्कार इति चेदत्र न्याः यथा श्रुते प्रागुक्तक्रमेण प्रतियोगिव्याधिकरणभाव
 स्यात्प्राप्तिश्चावन्ति मायुभादिसादो सर्वत्रासंभवः स्यादतः यार्त्किंचित्प्रतियोगित्वं यादृशसंबंधावाच्छिन्नं तादृशसंब
 धेन त्वप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नसामान्यानाधिकरणं यत्साधनाधिकरणं तन्निष्ठाभावस्य साध्यतावच्छेदक
 संबंधावाच्छिन्नप्रतियोगितानवच्छेदकत्वमेव तत्तत्तत्प्रवेशनीयम् तथा च सद्धेतुस्य लक्ष्यत्वभाववत्सत्ता
 दित्यत्रापि संयोगेन घटाभावः प्रतियोगिव्याधिकरणस्तदीयं हि घटतिष्ठप्रतियोगित्वं यादृशेन संयोगसंबंधेनावाच्छि
 न्नं तादृशेन संयोगसंबंधेन साधनवतो द्रव्यस्य तदीयप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नसामान्यानाधिकरणत्वं
 मत्तमेव न चैवमपि तदीयसाध्यतावच्छेदकीभूतस्वरूपसंबंधावाच्छिन्नप्रतियोगित्वस्याप्राप्तिश्चानदोषसंग
 तिः पूर्वतणवतीत्वादिविशिष्टस्य घटाद्यभावस्याभावादेव तत्प्राप्तिश्चेति प्राहुः त्वावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्न

संप्रतियोगिता १

राम

प्रति योगीता वच्छेदका वा छिन्न प्रति योगी सामान्यानाधिकरण हेत्वधिकरणव्युत्पन्नभावप्रति योगीता सामान्येयसंबंधावाच्छे
 न्नत्व यद्वा छिन्नत्वोभयाभाव इत्यादिमल्लक्षणमि प्रायेणेदं संयोगेन घटाद्यभावस्यैव प्रति योगी वैष्यधिकरणसौलभ्या
 दित्यपि वदन्ति प्राचांमते संयोग सामान्याभावसाध्यक आत्मत्व हेतुर्विरुद्धोऽतः कपिसंयोग सामान्याभाव उक्तः वृत्तादावुत्पत्ति
 कात्ता वच्छेदेन गुण सामान्याभावसत्त्वाद् वृत्तादिकं परित्यज्यात्मत्वं हेतुरुक्तः यद्यपि वृत्तादेः स्वसमवेत कपिसंयोगप्र
 ति योगी समवेत सामान्याभावस्य द्वयमात्रं समवेताभावस्य चानधिकरणत्वात् वृत्तादेरेष हेतुतायामव्याप्तिस्स
 मभवत्येव तथापि सत्ताद्वयत्वयोरेव समवेताभाव द्वयमात्रसमवेताभावयोरेवावत्वं लाघवान्न कपिसंयोगाद्यात्मकसम
 वेतमात्रस्य तस्यात्वं गौरवादिशयः गुण सामान्याभावस्य संयोगप्रति योगीत्वमाविष्कर्तुं गुणनामि त्युक्तं तत्प्रति यो
 गीतेति कपिसंयोगीयप्रति योगीता वच्छेदकेत्यर्थः न च गुण सामान्याभावस्याभावो द्वयत्वमेव लाघवान्न तु गुणो गौ
 रवादतसंयोगप्रति योगी त्वं न गुण सामान्याभावस्येति वाच्यम् घटादावुत्पत्तिदशायां गुण सामान्याभावस्यैव सत्त्वेन द्व
 यत्वस्य तदभावत्वासंभवादभावाभावस्य प्रति योगीत्वनिषेधाच्चेति भावः सादृशेति तथा च गुण सामान्याभाव
 निष्ठ प्रति योगीता वच्छेदकं यद्गुण सामान्याभावत्वं हेतुमतस्तदवाच्छिन्नानाधिकरणत्वेऽपि कपिसंयोगाभावत्वस्य

जा. दी. ति.
१८

श

न

राम

१८

तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वात्तादृशेण साध्यतायामात्मत्वहेतौ नाव्याप्तिर्द्व्यत्वाभाववासत्वादित्यादौ तु
 द्व्यत्वाभावत्वावच्छिन्नानाधिकारतां पञ्चतुकराणां तान्नीशाभावस्य तादृशप्रतियोगितावच्छेदकमेव द्व्यत्वा
 भावत्वमतौ नातिव्याप्तिरिति भावः न च वान्हेमांस्तत्पर्वतत्वादित्यादौ तत्तद्वहिसंयोगसंबंधेन साध्यतायामव्या
 प्तिस्तत्संबंधावच्छिन्नघटाद्यभावप्रतियोगिनो न संबंधेन प्रतियोग्याधिकारणाप्राप्तिर्देरिति वाच्यं पप्रतियो
 गितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नाधिकारणतानि ह्यपि तत्स्वरूपसंबंधेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याविवक्षितत्वात् घटत्वावच्छि
 ण्णत्वात्तासात्विकभावत्वं हेतुमतस्तेन संबंधेन तादृशप्रतियोगितावच्छेदकत्वस्याविवक्षितत्वात् घटत्वावच्छि
 न्नाधिकारणतायामव्यस्येव तत्तद्वहिनिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्नाधिकारणतानि ह्यपि तत्स्वरूपसंबंधे
 धेनाभावत्वं हेतुमत्तित्वेन तादृशसंबंधेन घटाभावस्यैव प्रतियोगिव्याधिकारणत्वात् तादृशाभाववत्त्वं
 च निरवच्छिन्नविशेषणतयैव वाच्यमतः काचित्संयोगाधिकारणत्वाभावस्य वृत्तवृत्तित्वोपि नाव्याप्तिः
 अत्र च प्रतियोगितावच्छेदकधर्मेण वाचिन्नत्वं साध्यतावच्छेदकतायटकसंबंधेन ग्राह्यं तेना
 यः पिंडस्याधिकारलोकसंबंधेन यद्गम्यत्वाविशीष्टपुल्यादितस्य संयोगेनाधिकारणत्वेऽपि मवा

न्वहेरित्यादौ नातिव्याप्तिः प्रातियोगितावच्छेदकता घटकसंबंधेन तदवाच्छिन्नत्वनिवेशे तु प्रातियोगिता नवच्छेदकामित्यत्रावच्छेदकत्वं साध्यतावच्छेदकता घटकसंबंधेन ग्राह्यम् अत्राप्याविषयतासंबंधेन रूपत्वावच्छिन्नस्य एव व्याप्त्यादौ समवायेनाभावस्य सत्त्वाद्भूतत्वात्पि वीत्वादेत्यादावव्याप्तिप्रसंगात् वस्तुतस्तसाध्यतावच्छेदकता घटकसंबंधावाच्छिन्नं यत्प्रातियोगितावच्छेदकत्वं तान्निहृतस्वरूपसंबंधेनैव निरुक्तप्रातियोगितावच्छेदकत्वस्याभावः साध्यतावच्छेदकधर्मेव कृतव्यः तेन वान्निहृतमात्रमादित्यादौ यत्र वान्निहृतत्वादि निरूपितसमवायादिसंबंधेन वान्निहृतत्वादेस्साध्यतावच्छेदत्वं तत्र तादृशसंबंधावाच्छिन्नस्य प्रातियोगिव्यधिकारणहेतुमन्निष्ठाभावप्रातियोगितावच्छेदकत्वस्याप्राप्तिव्यापिनत्वातिरीतिष्येयम् अत्राप्यष्टशप्रातियोगितावच्छेदकधर्मे तादृशप्रातियोगिताश्रयाधिकारणीभूतयद्यच्च किं निष्ठाधिकारणतानवच्छेदकत्वस्याधिकारणतावच्छेदकत्वस्य च द्वयोर्व्यतिरेकस्ततश्चाकिंभेदकूटवत्वमेव मादृशप्रातियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नानाधिकारणत्वमित्यस्याप्येवोध्यः तेन धूमवदित्यादिप्रतीतेरवल्लुक्ताभिः पर्वतत्वादितत्तद्वर्गीयैरीष्टधूमत्वावाच्छिन्नाधिकारणताव्याक्तिभिरेवोपपत्तौ धूमत्वापत्तौ धूमवद्वर्गीयैरीष्टधूमत्वावाच्छिन्नाधिकारणतायामाभात्तद्धमादिसामान्याभावप्रातियोगितावच्छेदकं यद्धूमत्वादिकं तदवाच्छिन्नाधिकारणत्वाप्राप्तिव्यापि

श

जा.
१८

धनवान्वहेतितीत्यादौनातिआधिः साधिकरणततज्यक्तिभेदकूटवत्वमादायेवधमसामान्याभावस्यप्रतियो
गीतावच्छेदकावाच्छेन्नवेयाधिकरणसंभवादितीत्येवमनचत्रप्रतीयोगीत्वंनातिरिक्तपदार्थःप्रतियो
गीत्वादिकंतुत्वरूपसंबंधविशेषानुत्तरयेयाविरोधात्किंतुत्वरूपसंबंधविशेषःसचपादिप्रतियोगी
स्वरूपस्तदावादिमान्स्मादित्यादौसर्वत्रासंभवःपटादित्वरूपस्यैकस्यैवपटाधभावप्रतियोगित्वस्य
पटात्यसमवेतत्वेनोपत्तायवाच्छेन्नतयातादृशावच्छेदकीभूततोपत्तायवाच्छेन्नस्यहेतुमातिसत्त्वा
त्प्रतीयोगीयाधिकरणभावाप्रतिदेः **यद्यप्यप्रतीयोगीतावच्छेदकस्वरूपमेवप्रतीयोगित्वमित्यदो**
षःसमवायेनवच्छेदसाध्यत्वेधमादावतिप्रसंगात्समवायावाच्छेन्नवस्थभावस्यवादित्वस्वरूपं
यत्प्रतीयोगीत्वंसमवायवत्संयोगस्यावित्तदवच्छेदकसंबंधतयात्वावच्छेदकीभूततादृशसंबंधेनसा
धनवतःप्रतियोग्यनधिकरणत्वाभावात् **यद्यप्यप्रतीयोगीतावच्छेदकीभूतयाकिंचिसंबंधेनप्रतियोग्य**
नाधिकरणत्वोत्पत्तद्वारणेतुसंयोगेनवादिसाध्यकेधमादावप्राप्तितामवायावाच्छेन्नवस्थभा
व **स्यैवसमवायेनप्रतीयोगीयाधिकरणस्यवादित्व** **स्वरूपंयत्प्रतियोगीत्वंतस्यैवसंयोगे**
नावाच्छेन्नत्वादिति **वेदवद्वद्वती** **प्रतीयोगीस्वरूपमेवच्छेदकस्वरूपंवाप्यप्रतियोगीत्वंतदापि**

राम
१८

कस्यचिदभावस्य केनचिदेवधर्मेणसंबंधेन वा वाचिन्नव्यवहारावलान्ननु सर्वेणधर्मेणसंबंधे
 नवासमवायावाचिन्नवन्सभावप्रतियोगीत्वंसंयोगसंबंधावाचिन्नाभीत्यादिअवहाराभावात्
 तथाचपदभावीययत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनपदभावीययत्प्रतियोगीत्वानिरूपिता
 वच्छेदकीभूतधर्मावाचिन्नासंबंधित्वंहेतुमतस्तदभावीयतत्प्रतियोगीत्वानिरूपितावच्छेद
 कतांशान्यत्वंसाध्यतावच्छेदकोर्विबदितमित्यदोषः यत्प्रतियोगीतेत्यपहाययादशप्रति
 योगीतेत्यामीधानादेवतादृशार्थलाभात् नचप्रतियोगितावच्छेदकत्वहंपदिप्रतियोगि
 त्वंतदापदभावीययादशप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेनतदभावीयतादशप्रतियोगीत्वा
 वाचिन्नस्यानधिकरणत्वंहेतुमतस्तत्सम्यक्प्रतियोगितावच्छेदकावाचिन्नत्वप्रवेशो
 व्यर्थइतिवाच्यम् वान्निधमोभयवान्चरित्यादावातिव्याप्यापत्तेर्हेतुमात्रस्येववान्निधमो
 भयत्वावाचिन्नाभावप्रतियोगीत्वादित्यस्मिन्नुचरणाः ग्राह्यसामानाधिकरण्यमपहर्तृपरा
 मर्शग्राह्यसाध्यसामानाधिकरण्यस्यसंबंधविशेषेणैवसाध्यसाधनयोस्तसामानाधि

मातेक नते साध्या सामानाधिकरण्ये विशेषः साध्यापकी भूताभावमिति यो गीतमसाधारण्यं तयोस्मा सामानाधिकरण्यसामान्यतवेधकत्वम् १ प्रतिवेदिताने प्रकारेभ्यः
 पयो गौरस्तनान् यथावदिमादृजान्

1432

जा.सि.

२

एवं च मीनारि तावा
 रमि अतु मीतिः स्वात
 त अतु येन नो नाति
 व येन ता मा नाति
 रतप सता २

करणसामानादनुमीतिः तद्धी प्रतिबंधकतयेव विरोधस्य हेत्वाभासत्वमीति मते नेदम् यदि च येन केनापि
 संबंधेन साध्यसाधनयोस्सामानाधिकरण्यसामानादनुमीतिस्व व्यापकसाध्यसंबंधितामात्रं वा व्याप्तिव्यो
 पकत्वदत्ते साध्यसाधनयोस्संबंधाविशेषप्रवेशादेवोक्तिप्रसंगभंगादिति विभाव्यते तदा मर्शेतासा
 धनस्यानुमीत्यावसाध्यस्य साध्यं प्रत्यक्षताद्वैदकधर्मेण सादृश्यामात्राधिकरण्यं तत्र प्रविष्टोपाद
 रास्तंबंधात्पक्षे बोध्यः प्रसक्तान्वदेति भासेन सान्नीपत्यसंयोगेन सहेतौ संयोगमात्रेण हेतुमता मा
 दाया व्याप्तिरेव इव्यत्यसाध्य के पदानुबो गीकसमवायेन सत्त्वादि हेतौ समवायमात्रेण तद्वता मादाया
 वीत्यतोपस्तंबंधात्पक्षे साध्यसाधनसंबंधात्प्रसक्तम् साध्यसाधनयोः साध्यसामानाधिकरण्ये प्रविष्टर
 त्वन्वयः प्रसाधिकात्तत्त्वसंयोगेन दार्ढ्यसामान्याभाससत्त्वाद्वा न्दिमा प्रसादित्यादावव्याप्तिरतोत्रा
 पि पारशस्तंबंधात्प्रसक्तम् तेन संबंधेन बोद्धेतुमानेत्यस्य फलमाह प्रसक्तसमवायीति प्रतिपोषिता
 या शान्ति अवच्छेदकत्वेपि दार्ढ्यस्य सत्ततिरित्यन्वयः साध्यस्य चेत्यादेः फलमाह प्रसक्तसंयोगीत्या
 दि ननु तादात्म्येन गवादेस्साध्यामात्रादावव्याप्तिस्तत्र साधनवान्विशयो न्याभावप्रतिपोषिता

परा

साध्यावच्छेदगवाद्यवसंयोगविशेषः तत्त्वसमवायिसमवेतत्वं संबन्धेन गविपते हेतुः १ एवम्

ग्यनधिकरणहेत्वधिकरणाप्रसिद्धेः ननुसंबंधविशेषेणसाध्यसाधनयोस्सामानाधिकरणप्रवेशेतादात्म्येनहेतुसा
 ध्यभावेऽव्याप्तिस्तत्संबंधेनसाध्यसाधनयोरधिकरणप्रसिद्धेरत आह एवांस्थितेश्चसंबंधविशेषानिवेशोस्थितइत्यर्थः
 सामानाधिकरण्यादावित्यादिपदेनहेतुसामानाधिकरणप्रविष्टहेत्वाधिकरणत्वस्यपरिग्रहः प्रयोजनमाह तथा
 चेति धर्मिणोपीति तादात्म्येनव्याप्यत्वव्यापकत्वंचानिर्वहतीत्यर्थः अन्यथा तादात्म्येनहेतोस्साध्यस्यचाधिकरणप्र
 सिद्धान्तान्निर्वाहशक्तिभावः यो योन्याभावइति योभावइत्येववक्तुमुचितमन्योन्याभावत्वानिवेशवैष्यर्ण्यादितीथोपम्
 तदनवच्छेदकवान्हेमत्वेति वान्हेमत्वं च साधिकरणत्वंतच्चाधिकरणव्यक्तीनांभेदेव्याभिन्नमवेत्याशयेनेदम् अत्र
 साध्यसाधनयोरिवतदीयसंबंधयोरपिभेदेनव्याप्तेर्भेदात्तादात्म्येनहेतुसाध्यकस्यत्वेहेतुनिष्ठाभावाप्रतियोगिसा
 ध्यतादात्म्यमेवव्याप्तिर्वक्तुमुचितोतीवदंति एवमिति साध्यसामानाधिकरण्यादौसंबंधित्वानिवेशोक्तइत्यर्थः ध
 र्मिणोऽति वस्तुनइत्यर्थः तथाचगोःसात्त्वावत्त्वाद्वाह्निमाह मवतस्तादात्म्यसंबंधेनव्यापकताव्याप्यतापिसं
 गच्छतइतिभावः ननुतादात्म्येनधर्मिणोधर्मव्याप्यतायामप्यसिद्धांतरत्य आह अतएवेति धर्मिणोधर्मव्या

याः साध्यतापटकतादात्म्यसंबंधावाच्छिन्नत्वेमानाभावस्य स्वप्नमेव बोधाधिकारटिप्पण्यमुक्तत्वादेधनीचैत्रत्वादि वं
 त्याहौ वृत्त्यनियाम कत्वासीत्वादि संबंधेन धनादेस्साध्यतायां मापीतादृशसंबंधावाच्छिन्नप्रतियोगीत्वाप्राप्तिहेतुतत्त्वा
 ह यदेति यत्प्रतियोगीतावच्छेदकसंबंधेन तद्वैध्याधिकारणं प्रवेश्य पुनः प्रतियोगीताया साध्यता
 तावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नत्वाविवक्षायां गौरवाद्यदेत्यादिकत्यरति तन्न संबंधांतरावाच्छिन्नतत्त्वेन तत्प्रतियोगीता द
 वच्छेदकभेदकटघटितत्वेन यदेत्यादिकत्यस्यैव गृह्यत्वादि त्याशयः संबंधभेदेन साध्यतावच्छेदकसंबंधेन नचो
 क्तमतं दयएवपेर्वताद्यनुयोगिकसंयोगादिना बन्नादेस्साध्यतायां तत्तद्धूमेऽव्याप्तिरिति दृशप्रतियोगीतावच्छेदकसंब
 धेन प्रतियोगीतोयदाधिकारान्तदन्यत्वस्य साध्यतावच्छेदकसंबंधेन यत्प्रतियोगीसंबंधितदन्यत्वस्य वा हेतुमत्यप्र
 तिहेति वाच्यम् तादृशप्रतियोगीतावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नाधिकारणतानिरूपितविशेषणविशेषेण साध्यता ता
 धि वच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नाधिकारणतानिरूपितविशेषणताविशेषेण वा तादृशप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छिन्नांकर
 णतसामान्याभावस्योक्तत्वात् अन्यथा कालिकसंबंधेन सर्वस्यैव हेतुमतः प्रतियोग्याधिकारणतावत्वात्प्रतियो

तथा ज्ञायमभिप्रायः गोत्वत्प्रहृदशया मेव भवता व्यापकता वच्छेदकत्वज्ञाना जो विधेयकत्वं मनुमिति वैकर्म्यमापि गवेत रासमवेतत्वरूपशुद्ध
 गोत्वत्प्रहृदशया मेव भवता व्यापकता वच्छेदकत्वज्ञाना जो विधेयकत्वं मनुमिति वैकर्म्यमापि गवेत रासमवेतत्वरूपशुद्ध

जा. ग. सि.
 २२

1435

तं गोत्वत्वेति गोत्वत्वे गवेतरावृत्तिवन्तथावगवेतरावृत्तिवत्तत्वाया गोत्वव्याप्रेरज्ञानदशयास्य न्याया रयंगौरित्यनुमिते
 गोत्वविधेयकत्वासंभवा प्रोविधिधेयकत्वमेवेति तदनुरोधादवश्यं धर्मिलो धर्मव्यापकत्वं वाच्यमिति भावः ननु
 गोत्वाप्यत्वेपि गोत्वहेतुमान्निष्ठाभावप्रतियोगीतावच्छेदकमित्याकारक व्याप्रीधियो नुमिति हेतुत्वात् तत्र च धर्मि
 तावच्छेदकविधयेव गोत्वत्वग्रहस्यापोदीतत्वात् तदग्रहे गोविधेयकानुमिति रप्यनुपपन्नेत्यत आह आदीति
 आदिनापक्षधर्मता संग्रहः तथावगवेतरावृत्तिवत् व्याप्रेस्मात्त्वा व्यापकता वच्छेदकत्वग्रहे धर्मिता वच्छेदक
 तपोपास्यति प्रोच्येपि तादीशीष्टस्य यत्र पक्षधर्मता पीस्तत्रैवायंगौरित्यनुमिते गोविधेयकत्वमावश्यकमिति
 तदनुरोधेनैव तादात्म्येन धर्मिलो धर्मव्यापकत्वं वाच्यमित्याशयः यत्तु शुद्धगोत्वावाच्छेदनाविधेयकानुमि
 ति प्रतिनि रवाच्छेदगोत्वाविशेष्यताकमेव प्रतियोगीतानवच्छेदकत्वज्ञानं हेतुरतो गोत्वत्वाग्रहेपि गोत्वसा
 स्मादि व्यापकत्वा वच्छेदकत्वग्रहसंभवा जो साध्यकानुमिते नानुपपातिरभावलौकिकप्रत्यक्ष एवाधिक
 रणता वच्छेदकरूपेणोपास्यते हेतुत्वादिनिमतं तत्तु च धर्मिज्ञानाप्रतिबध्यतया तादृशव्यापकताग्र
 हस्यानुमित्यहेतुत्वात् अन्यथा तु त्यपुत्प्राशुद्धगोत्वविधेयकानुमिति प्रतिनि रवाच्छेदनाविशेष्यता

न

निष्ठ

न

चार

ताम

२२

भावा

प्यत्वादेवेत्यर्थः तत्र तत्र व्याप्तिरेक्यादि ग्रंथे ननु समवायेन जलादेः पृथिवीत्वाभावव्याप्यत्वपरतयेव तदुच्यते संगतिरि
 त्वाशङ्क्य तथा सति पृथिव्यां जलादिभेदसाधनार्थं तदुपन्यासो न स्याद्व्यापकता घटकसंबंधेन व्यापकाभावेन व्याप्यता
 घटकसंबंधावाच्छून्या व्याप्यभावस्येव सिद्धीत्यन्यथेति दृष्टान्तपूर्वकं परिहरति यथा चेति धर्मावयवदशति नवान्नि
 धीरित्यन्यः कथमिति नियम उपपद्यत इति परेणान्यः महानसे संयोगेनेति नानि वर्तत इत्यन्यः न संयोगाव
 त्किं नानुमितौ भासत इति तदर्थः निवर्तते चेति धर्म इति पूर्वोक्तान्यः तादात्म्येनेवेति समवायेन व्याप्यतायां
 समवायेन जलस्यात्यन्ताभाव एव सिद्धीदति जलभेदसाधनार्थं तदुच्यते तारो न स्यादिति भावः न च तावतापिता
 दात्म्यावाच्छून्य जलाभावा सिद्धो न तु जलाभ्यो व्याप्यभाव इति तदोषतादवस्थमत्राह स एवेति धर्मिणो धर्मव्या
 प्यत्वे प्राचो संवादमुपन्यस्य धर्मिणो धर्मव्याप्यत्वे तमाह इत्यमेव चेति धर्मिणो धर्मव्यापकत्वे युक्तिम
 प्याह अत एवेति धर्मिणो धर्मव्यापकत्वादेवेत्यर्थः नाच्यं गौरित्यनुमितिर्गोवेतरावतिहृपायाः शुद्धगो त्व
 त्वनिहृषितव्याप्तेर्ज्ञातसमवायेनानैरवाच्छून्यगोत्वसाध्यकैव भाविष्यति साध्यवदव्यावृत्तित्वहृपाया
 व्याप्तेरनुमितिहेतुत्वस्याग्रे वाच्यत्वावतत्तादृशानुमित्यनुरोधाद्धर्मिणो धर्मव्यापकत्वस्वीकारो नुचित इत्यतः

जा.सि.

२३

योगीतावच्छेदकत्वेऽपि द्वितीयकल्यानुसारेण व्यापकत्वं संयोगादपि साध्यतावच्छेदकसंबन्धेनेति तथाच संबन्ध
 नरा वाचिन्न घटा घभावमादायैव तत्त एव समन्वय इति भावः इत्यत्र गगनासंयुक्तविश्वं तरेत घाभिचाराद्वैतं तर
 माह पृथिवीत्वादिति व्यापकत्वमपीति गगनादेरिति पूर्वोक्तपक्षः नन्वेवं निरुक्तव्याप्तिज्ञानाद्दुष्टो गगनवानि
 त्यनुमीति प्रमास्यादत आह सिद्धिरपीति तथैव वृत्तानि यामसंयोगेनैव तथाच तादृशसंबन्धेन गगनानुमितेः
 प्रमात्वमिष्टमेवेति भावः तेनासंबन्धित्वादिति येन संबन्धेन साध्यसामानाधिकरण्यं परामर्शे भासते तेनैव
 संबन्धेन साध्यानुमितेः फलसादिति भावः सामानाधिकरण्याधियो हेतुत्वस्य तदंशे संबन्धविशेषनिवेशस्य
 वानंगीकारमतेष्याह व्यापकत्वाच्चेति तेनेत्यनुषज्यते तथाच तादृशसंबन्धेन साध्यस्य हेतुत्वापकं गृह्य
 ते तेनैव संबन्धेन साध्यासिद्धिफलमतो निवृत्तिनिषामसंबन्धेन व्यापकत्वासंभवादेव न तेन साध्यस्य प्रमा
 नुमीतिरिति भावः ननु वृत्तानि मकसंयोगेनापि गगनस्य पृथिवीत्वादि व्यापकत्वं दुर्वरिंतादृशसंब
 धेन संबन्धप्रसिद्धा गगनाभावस्य प्रातिपोगीयाधिकधिकरणत्वाभावात्तादृशभावांतरप्रतियोगी

स्य

क

त्वं

क

एव

२३

कस्य प्रतियोग्य न धीकरा हेतुमानीकाभावा प्रतियोगित्वज्ञानस्य हेतुत्वादपंगोरित्यनुमिते गेत्वत्वाद्यनुपास्थिता
 दपि गोत्वस्य धर्मसाधकत्वस्य दुर्वीरता एतेरिति दिक् प्रांचस्तु गोतादात्म्यस्य सात्त्वाव्यापकत्वग्रहादेव गोतादा-
 त्म्येनासिद्धिसंभवान्न तदनुरोधेन गोतादात्म्येन व्यापकत्वस्वीकारो युक्तस्संबंधगतव्यापकत्वग्रहादेव संबंधि-
 नो नुमितिर्मिश्रादेः संमतत्वादत उक्तं गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामिति गोतादात्म्यत्वाद्यग्रहदशायामित्यर्थः
 हस्यर्थः १ त्याहस्ताच्चिंत्यम् गोत्वत्वाद्यग्रहदशायामित्यस्य गोत्वत्वेनाग्रहोपस्मादितीव्युत्पत्त्या गोत्वस्य बाध-
 निश्च यदशायामित्यर्थः तस्याच तदानीमयं गौरित्यनुमित्यर्थं धर्मिणो धर्मव्यापकत्वमवश्यं स्वीकार्यमि-
 त्यापेक्षंति गौरिति सिध्यतीति परेणान्वयः गोत्वातीरेकादिति तादात्म्येनेत्यनुषज्जते एवं चेति सामानाधि-
 कारणादौ संबंधित्वनिवेद्येति त्वर्थः संयोगत्वेन संयोगमात्रस्य प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधत्वेन त्वनियाम-
 कसंयोगस्यापि तत्वं सर्वसिद्धमतो मात्रपदम् संबंधरूपत्व इति अन्यथा तादृशसंबंधावाक्छिन्नप्रतियोगी-
 ताकाभावाप्रसिद्ध्या गगनादेः साधिवीत्वादिव्यापकत्वं दुर्घटमेव स्यादिति भावः तादृशसंबंधस्य प्रती-

जा.सि.

२४

लिकसंबंधावाच्छेन्न **जाद** भावसत्त्वात्तद्वैधोवाच्यत्वादिसदनधिकरणदेशाप्रसिद्धातदवच्छेदेनकालिक
 संवत्थावाच्छेन्नवाच्यत्वाभावस्यदोषीकविशेषणतयाकालेसंभवादितिभावः नस्यादिति तथाचकालोघटवान्म
 हाकालत्वादित्यादौव्याप्तिरलक्षणव्याप्तिरितिभावः प्रथमाविवक्षानुसारेणदोषसंगमयति स्वावच्छेदकोति प्रति
 योगितावच्छेदकसंबंधेनेत्यर्थः काले महाकाले तत्संबंधावाच्छेन्नत्वस्यसाध्यतावच्छेदकीभूतकालिकसंबंधा
 वाच्छेन्नत्वस्यसंभवादित्याप्तिमेणान्वयः द्वितीयविवक्षानुसारेणतमाह तेनसंबंधेनेति साध्यतावच्छेदकीभूत
 कालिकसंबंधेनेत्यर्थः ननुमहाकालान्यत्वाविशिष्टघटभावएवप्रतियोगीव्यधिकरणसुलभः नवात्रविशे
 षणविशेषशब्देनमहाकालानिरूपितविशेषणतयाएवाविवासीतत्वादेतादृशसंबंधेननिरुक्तप्रतियोग्याधिक
 रणप्रसिद्धेरुक्ताभावस्यापिप्रतियोगीवैष्यधिकारणासंभवातिवाच्यम् तथासतिकालवृत्तिधर्मस्यतादृश
 विशेषणतयाकिमपिव्यापकंनस्यादित्यस्यैवसम्पत्केऽष्टद्व्यातिरिक्तेत्याद्यभिधानस्यसंदर्भविरोधापत्तेः स्वरूप
 संबंधेनगगनादेवृत्तिमत्त्वेत्याम्निमग्रंयाविरोधप्रसंगाच्च महाकालीयाविशेषणतयागगनादेवृत्तिमत्त्वेपि

ति

राम

२४

त्वस्य च गगनादावसत्त्वादन आह व्यतीति इदं वृत्तिनिवामकसंबंधेन गगनादेर व्यापकत्वं तथा च निरुक्तं प्रति
 योगित्वेत्पादिनावस्यमाणप्रतियोगीवैष्यधिकरणं वृत्तिनिवामकसंबंधेन गगनाभावे स्यात्पतीति भावः काली
 कसंबंधेन गोत्वादौ घटादिकालोपाधिमात्रवृत्तिपटत्वादिहेतौ नाव्याप्तिर्भिन कालीनततश्चाकित्वा वाच्छिन्नाभा
 वस्यैव घटादौ प्रतियोगीवैष्यधिकरणसंभवादत उक्तम् अद्वयव्याप्तिरिति पृथिव्यादिचतुर्द्वयातिरिक्तेति तु न्या
 यः गगनादेः कालत्वादेरहादेव युदासादिति ध्येयम् कर्मोत्पत्तिकत्वं उ कालस्यापि भिन कालीनततश्चाकित्वा
 वाच्छिन्नाभावप्रतीकोप्यनधिकरणत्वप्राप्तिश्चातन्मात्रवृत्तिस्युदत्वादिहेतौ नाव्याप्तिरतश्चरमद्वयपदम्
 तस्या विधकालत्वादावव्युक्तदिशानाव्याप्तिरतो मात्रपदम् तादृशधर्मस्य महाकालत्वादेस्समवायादिना
 व्यापकत्वं संयोगाद्यव्याप्यवृत्तेस्सु घटमत उक्तं विशेषणतेति कालीकविशेषणतेत्यर्थः व्याप्यवृत्तिप्रमे
 यत्वादेः प्रतियोगीवैष्यधिकरणा घटितमेव कालीकसंबंधा वाच्छिन्नव्यापकत्वं संभवतीत्यत उक्तमव्या
 प्यवृत्तीति तादृशसाध्यं च घटादिकं द्रव्यत्वादिकंच तद्वतोपि कालस्य तदनधिकरणदेशवच्छेदेन का

सि.जा.
२५

योगीतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणमिन्नत्वस्यैवनिवेशयोगात् एवं प्रकृते महाकालान्यत्वविशिष्टघट
त्वावच्छिन्नाभावस्यप्रतियोगीतायासाध्यतावच्छेदकाघटकैर्नमहाकालान्यत्ववैशिष्ट्यरूपसाध्यानिबुधमे
णवाच्छिन्नत्वात्तादृशप्रतियोगीताकाभावमादायनप्रतियोगीयाधिकरणभावस्यप्रासिद्धिसंभावनापीतिश्रा
हुः तच्चित्तम् प्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादौहेतुसमानाधिकरणतादृशप्रतियोगीताकाभावाप्रासिद्ध्याऽव्या
प्तिप्रसंगात् वक्तुं तोषादृशप्रतियोगीतावच्छेदकविशिष्टस्यानाधिकरणत्वं हेतुमत इत्यत्रावच्छेदकवैशि
ष्ट्यमवश्यंसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनैववाच्यम् अन्यथातत्रापिऽपिण्डस्यापिकालिकसंबंधेन
धर्मत्वविशिष्टं यद्यस्यादिकंसंयोगेनतदाधिकरणातयाधर्मवान्वहेरित्यादावतिव्याप्यापत्तेः इत्थं चयत्र
समवायेनघटत्वविशिष्टस्यकालिकसंबंधेनसाध्यतातत्रमहाकालान्यत्वविशिष्टघटत्वावच्छिन्नाभाव
स्यसाध्यतावच्छेदकताघटकसंबंधेनप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छिन्नत्वमप्रासिद्धस्वरूपसमवायाभ्यामेव
तत्रतथात्वाविशिष्टनिर्हृपितसमवायानभ्युपगमादतस्तादृशाभावमादायनप्रासिद्धिसंभव इति ध्येयम्

राम
२५

सा दृशसंबंधसामान्ये महाकालान्यत्वविशीष्टघटत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिकत्वाविरहात्ता दृशघटत्वाद्यवाच्छिन्नाभा
 वस्यैव निरुक्तक्रमेण प्रतियोगीयप्रिकरणत्वसंभवेन पूर्वमतस्यैव सम्यक्त्वादिति चेन्न इदानीं महाकालान्यत्ववि
 शीष्टो घटः कालोपमहाकासाद्यत्वविशीष्टघटवावित्वादिप्रतीत्या महाकालस्यापि तत्कालोपाध्यवच्छेदेन महा
 कालान्यत्वविशीष्टघटवत्वात् अत्र योक्तप्रतीत्या खंडकाले एवाविशीष्टघटवत्वावगाहाने वस्तुमात्रस्यैव
 महाकाले संत्वप्रसंगात् इदानीं तदानीं नित्यादिप्रतीतिव्यतिरेकेण महाकालविषयिण्याः प्रतीतेः स्वरसतः कुत्रा
 प्यसत्त्वात् न चैवं खंडकालस्याधिकरणत्वे मानाभावः यदध्वंसाविशीष्टः कालः यदवदस्य इत्यादिप्रतीतिः प्रमात्वा
 नुरोधेनैव खंडकालस्य नित्यात्वादिति सिद्धांतानुसारीयम्याः परे तु महासीयवाहित्वेन वाहिघटोभयत्वेन वाऽव
 त्छिन्नप्रतियोगिताकस्य धर्मसमानाधिकरणभावस्य प्रतियोगितावच्छेदकत्वं वाहित्वेप्यस्तित्यव्याप्तिमिषाऽव
 श्यंसाध्यतावच्छेदकाघटकोपस्थाप्यवृत्तिधर्मस्तदनवाच्छिन्नैव हेतुसमानाधिकरणभावप्रतियोगितानिवेशनी
 याप्रत्येकमुभयप्राप्यानि संबंधेनासत्त्वोद्यमस्य तादृशसंबंधेनोभयवृत्तित्वासंभवेन हेतुमालिष्टाभावप्रति

जा.सि.

२६

1443

दशसंबंधेनेत्यस्यफलमाह सत्त्वादिति विषयतायावृत्त्यानिमाकत्वे सत्त्ववतिषु टादौ ज्ञानाभावस्य
सहजतः प्रतियोगिवैष्याधिकरणं संभवतीत्यतः संयोगसामान्यस्येति नानातिप्रसंगशती ज्ञानवा
संयोगवान्सत्त्वादित्यादौ नानातिप्रसंगस्यर्थः सत्तावद्धृतिवत्सामान्याभावस्य संयोगादावभावा
दुक्तातीव्याप्तिवारणमेव यात्किं विदित्यस्यापि प्रयोजनमित्यवधेयम् प्रतियोगिताविच्छेदक
विशिष्टेत्यस्यफलमाह भूतत्वेति स्वयंमनसः त्वइनाद्भुतत्वमूर्तत्वोभयसाध्यकमूर्तत्वस्य सदे
नुतामाशंक्याह गुणकर्मन्यत्वेत्यादि विशिष्टान्तद्वयं मनो गुणयोः क्रमेणान्वितम् इत्थंच वि
शिष्टस्यानतिरिक्तत्वं विशिष्टधर्मावाच्छिन्नाधेयत्वस्यातीतत्वमित्यभ्युपेय अन्यथोभयत्व
स्यैकविशिष्टापरत्वहूपत्वे भूतत्वमूर्तत्वोभयगुणकर्मन्यत्वविशिष्टसन्नयोरतिरिक्ततयातयो
सहजतएवमनोगुणघटिततया प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टेत्यभिधानस्यासंगत्यापत्तेर
तिथेयम् सामान्यपदस्यफलमाह संयोगसामान्यात्वेति तथाच संयोगीद्व्यत्वादित्यादाव

रि
रि

राम

२६

ने

केचित्तु साध्यसाधनभेदेन व्याप्तेर्भिन्नत्वादि शीघ्रसाध्यकस्य लक्षणं वया दशप्रतियोगितावच्छेदका
वाच्छेन्नानधिकरणत्वं हेतुमतस्यादिदक्तयमविशीष्टसाध्यतावच्छेदकस्य लेतुया दशप्रतियोगिता
अपानाधिकरणत्वं हेतुमतस्येव लाघवाच्चान्त्यावशुद्धप्रत्यसाध्यतायां महाकालान्यत्वविशीष्ट
घटस्याभावोपेप्रतियोगिसमानाधिकरणवप्रतियोगितावप्रतियोगितावच्छेदकधर्मत्वरूपेवला
घवान्नतु प्रतियोगित्वरूपातेषामैकत्वेन गौरवादतोनेकप्रतियोग्यधिकरणतामादाय संयोगे तत्त्वादित्या
दावव्याप्तिरित्याहुस्तदसत् कालो घट इत्यत्र महाकालत्वादित्यादावव्याप्तिवारणार्थमेवाविशीष्टसाध्य
तावच्छेदकस्य लेपिप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छेन्नानधिकरणत्वं प्रवेशस्य प्रामाणिकतया गौरवस्या किं
चित्कारत्वादिति सार्वभौममतमार्शं कानिराचष्टे न वेति वाच्यामिति परेणान्वयः तादृशसंबन्धेनेति
साध्यतावच्छेदकसंबन्धेनेत्यर्थः इदं वाच्यं तीत्यस्य प्रतियोगिरूपा न्वितम् तादृशपदस्य प्रतियोगि
तावच्छेदकसंबन्धपरत्वे पुनरत्रेप्रतियोगितासाध्यतावच्छेदकसंबन्धा वाच्छेन्नात्राद्याता

न

न

जा.सि
२७

1445

धिकरणवाचकत्वाधिकरणकोपोपस्तदन्यत्वंप्रतियोगिवैष्याधिकरण्येवाच्यमतोगगनाभाव
मादायेवप्रसिद्धेर्नकोपिदोषः नचैवंयद्यसंबंधेनयद्गर्भावाच्छिन्नानाधिकरणहेत्वधिकरणंत
तत्संबंधात्पसाध्यतावच्छेदकसंबंधेनतद्गर्भावाच्छिन्नसामानाधिकरण्यमेवलाघवाद्या
ग्निरस्तु तथाच घटवान्महाकालत्वादित्यादौ समवायेन घटस्यभावोपिप्रतियोगिव्याधिक
रणसंभवतीतिवाच्यं घटत्वाविशिष्टद्वयत्ववान्यटत्वादित्यादावव्याप्तिः केनापिसंबंधे
नहेतुमतः साध्यतावच्छेदकावाच्छिन्नानाधिकरणत्वासंभवादीतिप्राहुः तादृशसंबंधसा
मान्यरत्यस्य पूर्ववदर्थो बोध्यः क्वाचित्साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्य इत्येवपाठः विव
क्षितत्वादिति अभावांतमूलग्रंथेनेत्यादिः तथाच साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्येणादृश
प्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नप्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणीभूतयात्किंविध्यत्वनुपो
गिकत्वसामान्योभयाभावस्तादृशप्रतियोगितानवच्छेदकीभूतसाध्यतावच्छेदका

सप्त
२७

व्याप्तिवारणार्थमेव सामान्यपदमिति भावः विशीष्टस्योति विशीष्टनिर्हृषिताधेयत्वस्येत्यर्थः तथा
 च विशीष्टसत्तावान्नातेरित्यादावतिव्याप्तिरिति भावः ननु तादृशसंबन्धावच्छिन्नयात्किं
 चिद्वैतधिकरणानिष्ठाधिकरणानि रूपकतानवच्छेदकप्रतीयो गीतावच्छेदककत्वं
 सामान्यकान्तेन विवक्षितमनौ नोक्तदोष इत्यत आह समवायेनेति ननु समावायेन
 जाते व्याप्यवृत्तित्वात् साध्यके प्रतीयो गीतवैष्याधिकरणमेव न देयं देयं चाव्याप्यवृत्ति
 साध्यकस्य स्वीयनिर्हृतौ साध्यतावच्छेदके व्याप्यवृत्तिनानवच्छेदकत्वं विशेषणम
 तो न तत्र तत्पल्लवस्यैवात्रातिव्याप्तिरत आह संयोगादौ तत्र विशीष्टनिर्हृषिताधे
 यत्वस्यातिरिक्तत्वोपगमेनैव प्रतीयो गीतावच्छेदकावच्छिन्नत्वसाध्यतावच्छेदकसंब
 धावच्छिन्नत्वोभयाभावहेतुवधिकरणयात्किंचिद्व्याप्तिवृत्तित्वसामान्यकत्वस्याविवक्ष
 णान्नोक्तोपि दोष इत्यस्मद्गुरुचरणाः नव्यास्तु साध्यतावच्छेदसंबन्धेन प्रतीयो ग्यन

लक्षणचरणीभूतो
 भावः ३

व

जाग. सि.

२८

योगसामान्य एव समवायानिष्ठस्य पर्वतानुयोगिकत्वस्य वहित्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वस्य च
 क्षयोरभावसत्वात्तथैवाव्याप्तिरत आह सामान्योभयेति तादृशोभयाभावश्च स्वरूपसंबंधेन बो
 धः तेन समवायादिना तदुभयाभावसंबंधमात्रे सत्वेऽपि स द्वेतौताव्याप्तिः एतद्दृष्टवान्कालां
 तरीयतद्दृष्टत्वादित्यादावेतद्दृष्टत्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वविशिष्टतद्दृष्टानुयोगिकत्वाप्राप्ति
 क्षेरभावांतरमादायातिव्याप्तिः गगतप्रतियोगिकत्वविशिष्टमहाकालानुयोगिकत्वाप्राप्ति
 व्यागगताभावमादायप्रकृताव्याप्तिवारणसंभवश्चास्यात् अतो निरुक्तप्रतियोगीप्रतियो
 गिकत्वविशिष्टया किंचिदेत्वकरणानुयोगिकत्वसामान्याभावं परित्यज्य तदुभयसामान्या
 भावउक्तः न च यादृशप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छेन्नप्रतियोगिकसंबंधसामान्ये हेत्व
 धिकरणीभूतयद्यत्तनुयोगिकसाध्यातावच्छेदकसंबंधत्वस्य तस्याविधसंबंधसामान्ये
 यादृशप्रतियोगीतावच्छेदकावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वस्य व्याप्तिरेकतादृशप्रतियोगीता

ताम

२८

वाचिन्नसामानाधिकरणं व्याप्तिरित्यर्थः संबंधसामान्य इत्युक्तौ कालिक संबंधे धर्मप्राप्तिं बोधि
 कत्वा यः पिंडानुयोगिकत्वोभयसत्त्वाद्भूतवान् च नैरित्यादावतिव्याप्तिरतः साध्यातावच्छेद
 केति समवायिनः संयोगेन साध्यातां जातिं मत्वा दावतिव्याप्तिस्तथा साध्यातावच्छेदकी भू
 तसमवायात्प्रथमे समवायावाचिन्नप्रातिपक्षिकत्वगुणानुयोगिकत्वोभयसत्त्वेन
 साध्याभावस्य लक्षणघटकत्वात् अतस्तसंबंधपदम् पदमीव चिन्नसंसर्गताकप्रकृत
 साध्यानुमितिः फलं तदमीव वाचिन्नसामान्य इति तु फलैतार्थः घटीयसंयोगे पर्वताग्नि
 संयोगे वा हेतुमत्प्रहानसांनुयोगिकत्ववन्दिप्रातिपक्षिकत्वोभयभावावसत्त्वाद्बन्दिमाश्च
 जादित्यादावव्याप्तिरतः प्रथमं सामान्यपदं तथा च प्रहानसीयवन्दि संयोग एव तादृ
 शोभयाभावाविरहान्ताव्याप्तिः संयोगसामान्य एव च हेतुमदयोगोलकानुयोगिकत्व
 धर्मत्वावचिन्नप्रातिपक्षिकत्वोभयभावावसत्त्वाद्भूतवान् च नैरित्यादौ नातिव्याप्तिस्तं

1448

जा.सि.
२६

त्वं

रणवृत्तिस्वरूपसंबंधेनैववाच्यमिति सांप्रतम् अत्रावेत्यादिवत्तत्प्राणग्रंथासंगतिप्रसंगात् समवायस्यै
कत्वेपितदवाच्छिन्नद्रव्यत्वाधिकरणतायां निरुक्तोभयाभावसत्त्वेन दुष्यंजातेरित्यादावतिव्याप्त्यभवा
दिति चेन्न संयोगः पर्वते वन्दे स्तंबंधो ननु वन्दे पर्वतस्येत्यादि प्रतीत्यादि किंचिदनुयोगिक किं
चित्प्रतियोगिक संबंधं मनुभवसिद्धं कुत्राचिदेव संयोगदौ ननु सर्वत्र तच्च स्वरूपसंबंधाविशेषो
तिरिक्तो वेत्यन्यदेतत् तथा च साध्यतावच्छेदकसंबंधसामान्ये निरुक्तप्रतियोगीप्रतियोगिक
संबंधत्वहेत्वधिकरणभूतत्वात् किंचिच्च त्वनुयोगिकसंबंधत्वोभयाभावस्य विवक्षाण द्वैमसं
योगस्यायोगोल्लेखानुयोगिकसंसर्गत्वविरहादेव नातिप्रसंगः तत्र यथा र्थविशिष्टधीनियाम
कस्यैव तदनुयोगिकसंबंधत्वात् एतेन वन्दे मान्वा न्दिरूपादित्यादावतिव्याप्तिः पर्वत
वन्दे संयोग एव वन्दे प्रतियोगिकत्वहेत्वधिकरणभूत वन्दे अनुयोगिकत्वोभयाभाव
विरहेण वन्दे सामान्याभावस्य लक्षणघटत्वादित्यपात्तं पर्वते वन्दे संयोगस्य हेतुम

1449

राम

२६

नवच्छेदकत्वेमेव साध्यावच्छेदकस्य कथं नोक्तमिति वाच्यं इव्यक्त्या न्यमेयत्वादित्यादौ संयोगेन सा
 ध्यायामतिव्याप्यापत्तेः प्रमेयानुयोगिकसंयोगसामान्यस्यैव इव्यक्तावाच्छेत्प्रतीयोमीकत्वेन
 साध्याभावस्य लक्षणघटत्वादिति ध्येयं एवं कालिकसंबंधसामान्येन साध्या लानुयोगिकत्व
 सत्त्वेऽपि गगनप्रतीयोमीकत्वविरहाद्गगनाभाव एव घटवोन्महाकालत्वादित्यादौ प्रेति
 योगीव्याधिकरणतया प्रसिद्ध इति भावः ननु हेत्वाधिकारिभूतमार्त्तिकं विध्यन्त्यनुयोगी
 कत्वं यदि तद्धृतिव्यंतदाधमवान्वहेति तादावतिव्याप्तिः प्रमेयप्रतीयोमीकस्यापि संयोगस्य का
 लिकसंबंधेनायोगोलकवृत्तित्वादिच साध्यावच्छेदकसंबंधस्य संसर्गतानि यामकोय
 संवन्धते न हेत्वाधिकरणवृत्तिमेव तदनुयोगिकत्वं तदा संयोगेन इव्यस्य साध्यायां
 इव्यजात्यन्यतरत्वादावतिव्याप्तेर्ज्ञातो समवायेन वृत्तेरप्रसिद्धेः न च साध्यावच्छेदक
 संबंधावाच्छेत्ताधिकरणता सामान्ये निरुक्तोभयाभाववत्त्वं विवदीतं तत्र च हेत्वधिक

जा. सि.

३.

न

विशिष्ट दंडत्वावाच्छेन्नं यच्चैत्रावृत्तिदंडनिष्ठं प्रतियोगिकत्वं तदाश्रयाप्रतियोगिकत्वं हेत्वाधिकरणीभू-
तचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभावस्य संयोगसामान्यएव सत्त्वान्निरुक्तपदं विनापि नातिव्याप्तिः संभवती-
ति तन्मतसाधारणेनातिव्याप्तिरसार्थमुक्तमेतादिति दंडसामान्यस्य हेतुत्वे एतदंडप्रतियोगिकसं-
योगसामान्यएव हेत्वाधिकरणया किं विधायिकयोगिकत्वाभावादेवोभयाभावसत्त्वादतिव्याप्तिविर-
हस्यादतो हेतावेतदिति संयोगैसाध्यतायां निरुक्तपदस्य व्यावृत्तिमुक्त्वा समवायेन साध्यतायां
तामाह एण कर्मण्यत्वेति १ दंडं च समवायस्य नानात्वमभिप्रेत्य तस्यैकत्वे तु तत्र गुणयोगिक ३
त्व विशिष्ट सत्ताप्रतियोगिकत्वोभयसत्त्वेनातिव्याप्तितादवस्थात् यथापि पादशप्रतियोगिता
वच्छेदकावाच्छेत्नेत्याद्युक्तौ वन्दिषु मोभयवाच्यमादित्यत्रातिव्याप्तिस्संयोगैसामान्यएवव
न्दिषु मोभयत्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकत्वध्माधिकरणपर्वतानुयोगिकत्वोभयाभावस-
त्त्वात् नच निरुक्तप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नवत्ताप्रमायां सांसारिकविषयत्वमेव

राम

३.

इति वृत्तिविषयवन्नुयोगिकसंबंधत्वविरहेण तत्र तादृशो भयाभावसत्त्वात् इदं तत्रावधानं यत्रैकसंयोगव्यक्त्या यत्
 दार्थयोः परस्परं विपरीतधीः प्रमातृ तत्र यो रेकास्मिन्संयोगेन साध्येत दीय रूपादौ व्यापिचारिण्यतिव्याप्तिस्तदुभ
 यसंयोगस्यानिरुक्तो भयाभावविरहादिति याकिंचिदिति स्पष्टं लमाह धर्मसंयोग इति अन्यथा वन्त्याधिक
 रणमहानसानुयोगिकत्वधर्मप्रतियोगिकत्वोभयस्यैव धर्मसंयोगे सत्त्वेन धर्माभावस्य प्रतियोगिवैयर्थ्य
 धिकरणभावाद् धर्मवान्वन्हेरित्यत्रातिप्रसंगस्यादिति भावः षष्ठ्यंतत्रयं विरहादित्यन्वयि निरुक्तप
 दस्य कूलतः फलमाह चैत्रान्यत्वोति निरुक्तपदानुक्तौ चैत्रान्यत्वविपरीतैतदं इवानेतदं इत्यादित्य
 त्रचैत्रवृत्ते तदं संयोग एव चैत्रान्यत्वविपरीतैतदं इति भावप्रतियोगी प्रतियोगिकत्व हेत्वधिकरणी
 भूतचैत्रानुयोगिकत्वोभयाभावविरहात्तादृशदण्डाभावस्य लक्षणघटकतया ऽतिव्याप्तिस्स्या
 तदुपादाने तु चैत्रान्यत्वविपरीतैतदं इत्यावच्छिन्नप्रतियोगिकत्वस्याभावादेव तत्रोभयाभावसं
 भव इति नातिव्याप्तिरिति भावः पादिप्रतियोगिताप्रत्याश्रयं नानेव नत्वे केति मतं तदा चैत्रान्यत्व

प्रतियोगिवैष्यधिकरणस्यैवाप्रवेशादिति ध्येयम् वस्तुतः संबंधस्यैकप्रतियोगिकत्वापरानुयोगिक
 त्वनियमेन वान्हेधुमोभयत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंधत्वाप्राप्तिर्धैवतदुभयत्वावाच्छिन्नाभा
 वस्य लक्षणघटकत्वान्नाम्नाप्यतिरत एव वान्हेधुमोभयवान्वहेरित्यादावतिव्याप्तिरप्यग्रे दास्य
 ते न च वान्हेधुमोभयत्वावाच्छिन्नप्रकारित्वादेवेवतादृशोभयत्वावाच्छिन्नप्रतियोगिकसंबंध
 त्वप्राप्तिरिति संभवः प्राचीनमते प्रकारित्वादेस्तसर्गत्वाभावात् विशिष्टधीनियामकस्यैव तथात्वा
 दिति ध्येयम् अत्र ब्रूमः साध्यतावच्छेदकसंबंधावाच्छिन्नप्रकृतसाध्याधिकरणानि रूपात्तत्वं
 रूपसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नाधिकरणता सामान्याभाववत्त्वं हेतुमतस्तादृ
 शप्रतियोगितानवच्छेदकत्वस्य साध्यतावच्छेदके विवक्षणे नैव सामंजस्ये निरुक्तप्रतियोगि
 कत्वेत्यादिखंडशः प्रसिद्धिर्विफला कालो घटवान्महाकाशत्वादित्यादौ कालिकसंबंधाव
 च्छिन्नघटाधिकरणता निरूपितत्वरूपसंबंधेन परत्वावाच्छिन्नाधिकरणत्वे सा

निरुक्तप्रतियोगिप्रयोगिकत्वं वक्तव्यं तच्च यद्वर्तते वान्दिधमयोः प्रत्येकसंयोगस्याप्यस्तीति नाव्याप्तिः अन्य
 चापर्वतसंयोगेन वान्दिधमोभयवानित्यादि प्रमाया दुर्घटत्वापत्तिरिति वाच्यम् तथा सत्यतएवेत्यादि
 नादिवक्ष्यमाणत्वादान्दिधमोभयवान्वन्दे रित्यत्रातिव्याप्तेरसंभवात्पत्तेः वान्दिधमोभयवता प्रमा
 नियामकसंयोगमात्रस्य हेत्वधिकरणीभूता योगोलकत्वानुयोगिकत्वाभावेन वान्दिधमोभयत्वाप
 त्तिरिन्नाभावमादायेवातिव्याप्त्यसंभवात् तथापि साध्यताधनभेदेन व्याप्तेर्भेदाद्या सज्यवृत्तिधर्मेति
 साध्यतायां निरुक्तपदप्रपञ्चसादृशप्रतियोगिता अप्रतियोगिकत्वघटितोभयस्यैव प्रवेशा
 न्नोक्तस्य लाव्याप्तिः नचैवमुभयत्वेन साध्यतायां व्याप्तिवारिण्यातिव्याप्तिः तदोषस्यातएवेत्यादि
 नावान्दिधमोभयवान्वन्दे रित्यादौ शङ्क्यकृतैवात्रेवक्ष्यमाणत्वादिति नचैवमापि घटवानित्य
 ज्ञानत्वादित्यत्रातिव्याप्तिः विषयतासंबन्धेन गगनीयत्वानित्यज्ञानानुयोगिकत्वोभयसत्त्वेन गगना
 भावमादायापि प्राप्तिरसंभवादिति वाच्यम् तादृशसंबन्धेन घटादेव्याप्यवृत्तिरित्या तत्साध्यके

व्याप्तिस्साधनवान्निष्ठस्य समवायेन संयोगि सामान्याभावस्य प्रतियोगितायां संयोगसमवायोभयावच्छेद्यता सत्त्वा
 दतो धर्मसंबंधपदयो रूपादानम् तथा च तदभावप्रतियोगितायां धर्मविधया समवायेन संबंधविधया सं
 योगेन वा वच्छेद्यत्वाभावान्ना व्याप्तिरिति भावः अत्र काचिद्यादृशसंबंधा वाच्छिन्नत्वेऽपि इष्टव्यम्
 शब्दैक्यस्यानुपादेयत्वात् तेन धर्मवतितत्तत्संयोगसंबंधेन वान्निष्ठसामान्याभावसत्त्वेऽपि ना व्याप्तिस्तत्तत्सं
 योगवाच्छिन्नप्रतियोगितायां संयोगसामान्यानवाच्छिन्नत्वात् संयोगत्वस्य संबंधविधया वच्छेदकता व
 च्छेदकत्वेनैव तस्यात्वात् एवं यद्धर्मवाच्छिन्नेऽपि काचिद्यादृशधर्मवाच्छिन्नत्वेति बोध्यम् तेन दं
 दिमान्दंरिसंयोगादित्यादौ तादृशप्रतियोगितायास्तत्तदुत्त्वावच्छेद्यत्वसंयोगावच्छेद्यत्वोभयवत्त्वेऽपि ना
 व्याप्तिः प्रमेयत्वावच्छेद्यत्वविशिष्टत्वरूपसंबंधावच्छेद्यत्वाप्रतिध्याप्रमेयवान्वाच्यत्वादित्यादावव्या
 प्तिरतो विशिष्टाभावमपहृयतादृशोभयाभाव उक्तः न च निरुक्तप्रतियोग्यनाधिकरणहेतुमालिष्टाभा
 वीपयद्धर्मावाच्छिन्नप्रतियोगिता सामान्येयसंबंधावच्छिन्नत्वाभावस्तत्संबंधेन तद्धर्मावाच्छिन्नं व्याप
 प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन २

मान्याभावस्यैव हेतुमति सत्त्वेन पटत्वाद्यवाच्छिन्नाभावस्यैव निरुक्तप्रतियोगि व्याधिकरणस्य सुलभत्वात् एवं यादृ
 शप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छिन्नप्रतियोगिताकसंबंधसामान्ये साध्यतावच्छेदकसंबंधत्वहेत्वधिकारिभूत
 यत्किंचिच्छत्तचनुयोगिकसंबंधत्वोभयाभावस्तादृशप्रतियोगिताकथं नोक्तेति चिंतनीयम् कालस्य जगदाधा
 रत्त्वमनुसृत्याह स्वरूपसंबंधेनेति कालिकविशेषणतयेत्यर्थः गगनादेरवृत्तित्वप्रवादस्तु संयोगसंवायप
 रः तथा चोक्तप्रणाल्यापि गगनाभावो न प्रतियोगिव्याधिकरण इति घटवान्महाकालत्वाद्देत्यादावव्या
 त्तित्वादवस्थेवेति भावः निरुक्तेति प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधेन यादृशप्रतियोगितावच्छेदकावाच्छि
 न्नासंबंधित्वं हेतुमतस्तादृशप्रतियोगितासामान्य इत्यर्थः तथा च संयोगादिना घटाद्यभावमादायैव घट
 वान्महाकालत्वादित्यत्र लक्षणसंगतिः घटाभावप्रतियोगितायां धर्मत्वाद्यवाच्छिन्नत्वसंयोगसंबंधावाच्छि
 न्नत्वोभयाभावसत्त्वेन धर्मत्वादिनावस्थादिव्यापकत्वापत्तिवारणाय सामान्येति तथा च धर्मानिष्टतादृश
 प्रतियोगितायामेव तदुभयसत्त्वादौषः यत्संबंधेति समवायिनः संयोगेन साध्यतायां घटत्वादिवहेताव

म

भा. ग. सि.

३३

क. २

निहत्वा दत्तात् निहत्वा प्रतिगोपिता सामान्ये यत्संबंधातिरिक्तसंबंधानवच्छिन्नत्वपदमवाच्छिन्न-
 त्वोभयाभावस्तत्संबंधेन तद्वर्मावाच्छिन्नस्य व्यापकत्वमिति तु न युक्तम् **वृत्त्या** नियामकसंब-
 धेन साध्यतायां व्याभिचारिण्यतिव्याप्यतेः **यथा** त्वोवच्छेदकता घटकतां संबंधेन यादृशप्र-
 तियोगितावच्छेदकानधिकरणहेत्वाधिकरणं तादृशप्रतियोगिता सामान्ये पदवर्मावाच्छि-
 न्नावच्छेदकताकत्वयत्संबंधावच्छिन्नावच्छेदकताकत्वोभयाभावत्वेन संबंधेन त-
 द्दर्मावाच्छिन्नव्यापकत्वं विवक्षितम् **वृत्त्या** नियामकसंबंधस्य प्रतियोगितानवच्छेदकत्वे-
 पि प्रतियोगितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधत्वं सर्वसंमतमेव चैत्रो न पचतीत्यादौ **वृत्त्या** नियाम-
 कानुकूलत्वसंबंधेन या कविशिष्याः कृतेरभावस्य चैत्रादावन्वयदर्शनात् **व्याभिचारिण्य** तु
 साध्यवत्सामान्याभावप्रतियोगितायामेव तादृशोभयाभावाविरहान्नातिव्याप्तिरिति तु न व्या-
 ननु व्याप्यवृत्तिसाध्यकस्य लेप्युक्तक्रमेणैव व्यापकत्वं निर्वाच्यं **अन्यथा** दंष्ट्रिमानित्यादौ दं

तप्र

३३

व्याप्तिसंभवना तथापि वान्द्ध्यमोभयवान्द्हेरित्यादौ संयोगस्यादित्वा वाच्छेन्नप्रतियोगीताकत्वविरहेऽपि
 समवायस्यैकत्वेन द्वयत्वत्वावाच्छेन्नत्वगुणनुयोगिकत्वोभयवत्त्वेन द्वयंजातेरित्यादौ नातिव्याप्तिरिति ॥
 प्रयोजनो विरहेऽपि चेति चकारत्तु प्रमादिक इति प्राञ्चः वस्तुतः संयोगस्य संबंधमात्रस्यादित्वा वाच्छेन्न
 प्रतियोगिकत्वा प्रसिद्धा वाप्यित्यर्थः तथा च संबंधमात्रस्यैकप्रतियोगिकापरप्रतियोगिकत्वानियमेन
 वान्द्ध्यमोभयत्वावाच्छेन्नप्रतियोगिकसंबंधत्वस्याप्रसिद्धा तादृशप्रतियोगिकत्वस्य लक्षणघट
 कत्वेन वान्द्ध्यमोभयवान्द्हेरित्यादौ नातिव्याप्तिः प्रकारित्वादेः संबंधत्वे मानाभावादिति तु प्रागे
 व प्रपञ्चितमस्माभिः केचित्तु वन्द्हेरित्यत्र धर्मादिति नातिव्याप्तिरित्यनंतरं चाव्याप्तिर्वेति पाठकल्प
 यंतो द्वयंजातेरित्यादावतिव्याप्तिवान्द्ध्यमोभयवान्द्ध्यमादित्यत्रावाव्याप्तिरेव पूर्वोक्तलक्षणे दो
 षसंगमयंति ननु त्वरूपसंबंधात्मकप्रतियोगित्वस्याविशिष्टधीजनकत्वरूपसंबंधता घटकानि
 यमघटितत्वादात्माश्रयत्वमत आह प्रतियोगीत्वादेरिति आदिनावच्छेदकत्वपरिग्रहः न संव

इतिवादिप्रकारेण व्यापकत्वानुपपत्तिः तथाच प्रमेयसामान्यतादित्यादावव्याप्तिः प्रमेयत्वाव
 च्छिन्नत्वस्याप्रातिक्षेपः नचप्रकारित्वादौ तत्प्राप्तिः प्राप्तिर्योगिता निष्पाद्या वा वच्छेद्यतायाः
 प्रकृते निवेशनीयत्वात् अन्यथा प्रकारित्वप्राप्तिर्योगित्वसाधारणैका वच्छेद्यत्वविरहेण व्य
 भिचारिण्यतिव्याप्तापत्तेरत आह सखवायेनेति ननु स्वल्पसंबन्धेन गगनादेर्वातिमत्त्वेपि
 प्रकृतसाधीयसाध्यतावच्छेदकसंबन्धसामान्ये तादृशोभयाभावविवक्षयैव सामंजस्येक
 तंविवक्षांतरेण घटवान्महाकालत्वादित्यत्र घटीयाविशेषणतायां घटत्वावच्छिन्नप्राप्तिर्योगिक
 त्वविरहेण घटाभावस्यैव प्राप्तिर्योगिवैष्याधिकरणसंभवात् कालः प्रमेयवान्महाकालत्वा
 दित्यत्रच कालिकसंबन्धेन प्रमेयसामान्यस्य व्याप्यवृत्तितया तत्र प्राप्तिर्योगिवैष्याधिकरण
 स्यानुपादेयत्वा निर्दिष्टत्वादतः पूर्वकस्य दोषांतरमाह अतएवेति यद्यपि संपोगमात्र
 स्येव इतिवावच्छिन्नप्राप्तिर्योगित्वविरहाद्यदि प्रमेयत्वावच्छिन्नाभावमादायेव नाति

जाग.सि.
३५

धत्तेनेति प्रतियोगित्वत्वादिधर्मांतरप्रकारेण हेतुमानिषाभावीयत्वप्रकारेणैव वातत्प्रवृत्तशान्ति
 तिभावः संयोगत्वादिनैवेति संबंधविधयेत्यादिः ननु प्रतियोगितात्वमपि स्वरूपसंबंध एवेत्युक्तं
 दोषतादवस्थम् किंच वृत्त्यनियामकसंबंधेन हेतुतास्यलेतेन संबंधेन हेतुसंबंधित्वस्यावश्यं
 प्रवेशो एवेत्यतस्तसंबंधत्वेन निवेशोपिनक्षतिरित्याशयेनाह दार्शित्वेति विशेषणत्वविशेष्य
 त्वान्यविशिष्टधीविषयत्वस्यैव संबंधत्वादितिभावः भावमिन्नत्वस्याभावस्य प्रवेशो तु घटत्वाभा
 ववा-नुव्यत्वादावतिव्याप्तिरित्यत आह अभावत्वंचेति इदमिहेत्यादि इदंचात्प्रांतान्योन्या
 भावयोरभावत्वागर्भतामभिप्रेत्य तयोस्तदुर्मतायां त्वाह तदपिचेति अभावत्वमपिचेत्यर्थः
 अपोरभावोर्थः अतिरिक्ताविषयतापक्षस्य न्यायमतेषिकेनचित्स्वीकारात्तस्य दृष्टान्तता तत्त्वादीति
 विषयतात्वादीत्यर्थः आदिना प्रकारत्वस्योपग्रहः केचित्तु तत्वंतता आदिनेदंत्वस्योपग्रहः तत्त्वेदंत
 योःपदार्थान्तरंविना दुर्वच्यत्वात्तत्रैवपर्यवसानादित्याहुः तत्त्वेति प्रतियोगिताधिकारतात्वेत्यर्थः ॥ ३५ ॥

दिना
त

1462

ग्रन्थनाम. न्यायसिद्धांतमुक्ता
वली

ग्रन्थकार. विश्वनाथ पञ्चानन
भट्टाचार्य ।

उत्तुमान खण्ड पूर्ण

1463

योत्यतोबाधकाभावेनरक्तोत्यतिक्षणावद्व्यारंभानुगुक्रियोत्यतिःसंभवतीत्यभिप्राये
 णसमर्थनीयाविभावेनविभागजननशति कारणमात्रविभागेनकारणकारणाविभा
 गजननेसतीत्यर्थः विभागजविभागाविति आरम्भकसंयोगनाशस्यतृतीयक्षणावोत्य
 न्नतयाचतुर्थेक्षणेपरमाणाकाशविभागःसम्भवतीतिभावः ततः श्यामनाशसर्व
 संयोगनाशाविति परमाणश्यामनाशपरमाणवाकाशसंयोगनाशावित्यर्थः परमा
 णश्यामनाशं प्रति घणकनाशस्यहेतुत्वान्नत्वं परमाणश्यामनाशासम्भवात् इतिभा
 वः रक्तोत्यत्युत्तसंयोगाविति उत्तरसंयोगविनाशसर्वकर्मनाशासंभवेनद्व्यारम्भानुगुण
 क्रियानुत्यतेरितिभावः एवमग्रेषु अत्रयएवाग्नेसंयोगो घणकनाशकः स एव श्या
 मनाशोः रक्तोत्पादेवहेतुरिति केषां चित्तानं पुनरग्न्यनरसंयोगादिति भाष्यविरुद्धं ना
 दरणीयमित्यभिप्रेत्याह मध्यमशब्दवदिति एकस्मादिनि घणकनाशकादेकस्मादि
 त्यर्थः यद्यामध्यमशब्दात्पूर्वशब्दनाशोत्तरशब्दोत्पदौभावतस्तथैकस्माद्व्यणकना

मु.

न प्रतिबंधः क्रीयते विरुद्धस्तु साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगी अयं च साध्याभा
 वग्रहसामग्रीत्वेन प्रतिबंधकः सत्प्रतिपक्षे तु प्रतिहेतुः साध्याभावसाधकः अत्र तु
 हेतुरेक एवेति विशेषः साध्याभावसाधक एव हेतुः साध्यसाधकत्वेनोपन्यस्त इ
 ति अशक्तिविशेषोपस्थापकत्वाच्च विशेषः सत्प्रतिपक्षः साध्याभावव्याप्यवान्यत्तः
 अगृहीताप्रामाण्यकसाध्यव्याप्यवत्वोपास्येति कालीनागृहीताप्रामाण्यकत
 दभावव्याप्यवत्वोपास्येति विषयस्तथेत्यन्ये ॥ अत्र तु परस्परभावव्याप्यव
 ताज्ञानात् परस्परानुमीतिप्रतिबंधः फलम् अत्र केचित् पद्याघटाभावव्या
 प्यवताज्ञानेऽपि घटचक्षुःसंयोगे सति घटवताज्ञानं जायते पद्याच शंखे सत्य
 पि पीतत्वाभावव्याप्यशंखत्ववताज्ञाने सति पितादिदोषे पीतः शंख इति धीरेवं

1466
 निबन्धकं तेन एकहेतौ व्यभिचारज्ञाने हेतुतरेणानुमित्युत्पत्तेस्तदभावायनवगाहित्वाच्च
 व्यभिचारज्ञानस्यानुमितिर्विरोधित्वाभावेऽपि न क्षतिरिति संक्षेपः षादशसाध्यपक्षकहे
 तौ यावन्तो दोषास्तावदन्यान्त्यत्वं तत्र हेतुत्वाभासत्वं पञ्चत्वकथनं तत्संभवास्पृहाभिप्राये
 ण एवं साधारणायन्यतमत्वमनैकांतित्वं साधारणः साध्यवदन्यवृत्तिस्तोनवव्या
 प्तिज्ञानप्रतिबन्धः क्रीयते असाधारणः साध्यासमानाधिकरणः तेन साध्यसामाना
 धिकरणग्रहः प्रतिबध्यते शब्दो नित्यः शब्दत्वादित्यादावसाधारणः अन्येतुसप
 दावृत्तिहेतुरसाधारणः सपक्षश्च निश्चितसाध्यवान् रत्नं च शब्दो नित्यः शब्दत्वा
 दित्यादौ पक्षे यदा साध्यनिश्चयस्तदनासाधारणं तत्र हेतौ निश्चयादिति वदन्ति
 अनुपसंस्तरीचात्यंताभावाप्रतियोगिसाध्यकादिः अनेन व्यतिरेकव्याप्तिज्ञा

क

सापि अनित्यदोषत्वापत्तेः तस्मात्तत्र वस्तुभावव्याप्यप्राणमपत्त्वानिति पक्षमशंकाले वान्ति व्या
 प्यक्षमस्य नाभासत्वं भ्रमादनुमितिप्रतीवंधमात्रम् हेतुस्तु न दुष्टः इत्यं च साध्याभाववद्वृत्तिहे
 त्वादिकंदोषः तद्वत्त्वं च हेतौ येन केन संबंधेनेति न व्याः परेतु पक्षिष्यकत्वेन ज्ञानस्यानुमि
 तिविरोधित्वं तद्वत्त्वं हेत्वाभासत्वं सत्प्रतिपक्षे विरोधिव्याख्यादिकमेव तथा तद्वत्त्वं च हेतोर्ज्ञा
 नरूपसंबंधेन न चैवं वान्ति माभ्युमादित्यादौ पक्षे बाधभ्रमस्य साध्याभावविषयकत्वेना
 नुमिति विरोधित्वात् ज्ञानरूपसंबंधेन तद्वत्त्वस्यापि संदेहोऽपि बाधितत्वापत्तिरिति वा तद्वत्त्वा
 च्यम् तत्र ज्ञानस्य संबंधत्वाकल्पनात् अत्र सत्प्रतिपक्षीत इति व्यवहारेण तत्कल्पनात्
 तत्र बाधित इति व्यवहाराभावादित्याहुः अनुमिति विरोधित्वं च अनुमिति तत्कारणान्यत
 रविरोधित्वं तेन व्यभिचारिणीना व्याप्तिः दोषज्ञानं पक्षे तु विषयकं तदेतु कानुमिती प्र

ज्ञान

राम

हेतुप्रसंगादेत्वाभासान्विभजते अनैकांतो विरुद्धाप्यसिद्धः प्रतिपादितः कालात्यया
 पदिष्टश्चेत्वाभासाश्चपंचधा आद्यः साधारणस्तुत्यादसाधारणकोऽपरस्तथैवानुपसंहा
 रीत्रिधानैकांतिको भवेत् २२॥ तल्लक्षणं तु पदिष्टयकत्वेन ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वं
 तत्त्वं हेत्वाभासत्वं तथाहि व्यभिचारादिविषयकत्वेन ज्ञानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वात्ते दोषाः
 पदिष्टयकत्वं च पादशविशीष्टविषयकत्वं बोध्यम् तेन बाधभ्रमस्यानुमिति विरोधित्वेपि न
 क्षतिः तत्र पर्वतो वनस्य भाववानिति विशीष्टस्याप्राप्तिश्चत्वात् न दोषः न च पत्रवन्सभा
 वव्याप्यपाषाणमयत्ववानिति परामर्शकाले वान्हे व्याप्यधूमस्याभासत्वं न स्यात् तत्र व
 नस्य भावव्याप्यवान्यवर्तते इति विशीष्टस्याप्राप्तिश्चत्वादिति वाच्यम् इष्टापत्तेः अस्या बाध

मु.

नात्संशयः नान्यथा अगृहीता प्रामाण्यकस्यैव विरोधि ज्ञानस्य प्रतिकृत्वादिति आसि
 दितु आश्रयासिद्ध्या न्यतमा आश्रयासिद्धिः पक्षेपक्षतावच्छेदकाभावः यत्र कां
 चनमयः पर्वतो वारुमानिति साध्यः ते तत्र पर्वतो न कांचनमय इति ज्ञाने विद्यमाने
 कांचनमये पर्वते परामर्शादिप्रतिधः फलम् स्वरूपासिद्धितु पक्षे व्याप्यत्वाभिमत
 तस्याभावः अत्र ह्रदोऽव्यं धूमादित्यादौ पक्षे व्याप्यत्वाभिमतस्य हेतोरभावे ज्ञाते
 पक्षे व्याप्य हेतुमता ज्ञानरूपस्य परामर्शस्य प्रतिबंधः फलम् साध्याप्रसिद्ध्याद
 यस्तु व्याप्यत्वासिद्धिमध्ये तर्ह्यताः साध्ये साध्यतावच्छेदकस्याभावः साध्याप्रसि
 द्धिः एतद्ज्ञाने ज्ञाते कांचनमय वारुमानिति त्यादौ साध्यतावच्छेदकविशिष्टसा
 ध्यपरामर्शप्रतिबंधः फलम् एवं च हेतौ हेतुतावच्छेदकाभावः साधनाप्रसिद्धिः

कोटि द्वय व्याप्य दर्शने वि कोटि द्वयस्य प्रत्यक्षरूपः संशयो भवति तथा सत्प्रतिपक्षस्य
 ले संशय रूपानुमितिर्भवत्येव यत्र च एक कोटि व्याप्य दर्शनं तत्राधिकवलतया द्विती
 य कोटिभान प्रतिबंधान्न संशयः फलवलेन चाधिकवलसमवलभावः कल्पते
 इत्याहुस्तन्न तदभाव व्याप्य वत्तात्ताने सति तदुपनीतभान विशेषशाब्दबोधा
 देरनुदयात् लौकिकसंनिकर्षात् तस्य दोषविशेषाज्जन्य ज्ञानमात्रे तस्य प्रतिबंध
 कता लाघवात् नतूपनीतभान विशेषे शाब्दबोधे च पृथक् प्रतिबंधकता गौर
 वात् तथा च प्रतिबंधकसत्त्वात् कथमनुमितिः न हि लौकिकसंनिकर्षस्य ले प्र
 त्यक्षमिव सत्प्रतिपक्षस्य ले संशयाकारानुमितिः प्राप्ता एकी येनानुमितिर्मिल
 त्वेनापि विशेषणीयम् यत्र च कोटि द्वय व्याप्य वत्तात्तानं तत्रोभयत्राप्रामाण्यज्ञा

मु.

चार

किंतु भ्रमत्वज्ञानानात्कंदित बाधबुद्धेः प्रतिबंधकता तत्र भ्रमत्वशंकाविघटनेन प्रामाण्य
 ज्ञानं क्वचिदुपपुन्यते न च बाधस्य लेपत्वे हेतुसत्त्वे व्यभिचारः पक्षे हेत्वभावे स्वरूपा सिद्धिरेव
 दोष इति वाच्यम् तथापि बाधज्ञानस्य व्यभिचारत्वादेर्भेदात् किंच यत्र परामर्शानंतरं बाधबु
 द्धित्तत्र व्यभिक्तानादेर किंचिन्करत्वात् बाधस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वं वाच्यम् एवं यत्रोत्प
 त्तिरूपवृत्तिरूपदौर्गंध्याप्यप्यप्यिवीत्ववता ज्ञानंतत्र बाधस्यैव प्रतिबंधकत्वं वाच्यम्
 न च यत्ते घटे गंधसत्त्वात् कथं बाध इति वाच्यं यत्तत्तावच्छेदकदेशकालावच्छेदेनानुमि
 तेरनुमिवा सिद्धत्वादिति बाधतद्याप्यभिन्नापेहेत्वाभासात्तद्याप्याप्यपि तन्मध्य एवां
 भवंति अन्यथा हेत्वाभासाधिक्यप्रसंगात् बाधव्याप्यः सत्प्रातिपक्षो भिन्न एव स्वतंत्रे
 खेन मुनिना पृथगुपदेशात् सत्प्रातिपक्षव्याप्यस्तु न प्रतिबंधकः इति प्रघटकार्थः

ना

राम

मि

यथाकांचनमयधूमादित्यादौ हेतुतावच्छेदकविशिष्टहेतुज्ञानाभावात् तद्धेतुकव्याप्ति
 ज्ञानादेरभावःफलं एवंचमन्दिमान्नीलधूमादित्यादौ गुरुतया नीलधूमत्वस्य हेतु
 तानवच्छेदकत्वमाप्यव्याप्यत्वासिद्धिरित्यपि वदंति बाधस्तु पक्षे साध्याभावादिः पक्षे साध्यवदय
 एतस्यानुमितिप्रतिबंधः फलम् तर्हि कतदभावनिश्चयो लौकिकसंनिकर्षजन्यदोषादिवीर
 षविशेषाजन्यतर्हि किं कतज्ञानमात्रे विरोधीति ननु संशयसाधारणम् पक्षे साध्यसंसृष्ट
 त्वज्ञानमनुमितिकरणं तद्विरोधितया च बाधसत्प्रतिपक्षयोर्हेत्वाभासत्वमिति युक्तम्
 अप्रसिद्धसाध्यकानुमित्यनापत्तेः साध्यसंशयादिकं विनापि अनुमित्युत्पत्तेश्च एवं
 साध्याभावज्ञाने प्रमात्वज्ञानमापि न प्रतिबंधकम् प्रमाणाभावाज्जोरावाच्च अन्यथा
 सत्प्रतिपक्षादावपि तदभावव्याप्यज्ञाने प्रमात्वविषयकत्वेन प्रतिबंधकतापत्तेः

यः सपक्षे विपक्षे च स भवेत्साधारणस्तु सः सपक्षविपक्षवृत्तिः साधारण इत्यर्थः सपक्षः
 निश्चितसाध्यवान् विपक्षः साध्यवन्निः विरुद्धकारणपक्षपक्षवृत्तित्वमुक्तम् वस्तुतो
 विपक्षवृत्तित्वमेव वाच्यम् विरुद्धस्य साधारणत्वेऽपि दूषकताकीजस्य भिन्नतया तस्य या
 र्थ्यक्यात् पक्षभयसाध्यावृत्तः सत्वसाधारणो मतः सपक्षविपक्षव्यावृत्त इत्यर्थः
 सपक्षः साध्यवत्तयानिश्चितः विपक्षः साध्यस्य तयानिश्चितः शब्दोऽनित्यः श
 ब्दत्वादित्यादौ पदाशब्देऽनित्यत्वसंदेहः तस्य सपक्षत्वम् घटादीनामेव तद्व्यावृत्तं च द
 शब्दत्वमिति तदा तन्न दसाधारणम् पदाशब्देऽनित्यत्वनिश्चयस्तदा सा साधा
 रणः इदं तु प्राच्यमतम् नवीनमतं तु पूर्वमुक्तं तथैवानुपसंहारि केवलान्वयि
 पक्षकः सर्वमभिधेयं प्रमेयत्वादित्यादौ सर्वस्यैव पक्षत्वात् सामानाधिकरणग्रह

मु

स्थलांतरभावात्तानुमितिः इदं तु न सस्य क्व पक्षे कदेशे सरुचा । अहं पितृतेरभावात् अ
 तु सरुचाराग्रहः तावताप्यज्ञानरूपा सिद्धिरेव न तु हेत्वाभासत्वं तस्य त्रयापिके वला
 न्वपि साध्यकत्वं तथात्वमिभ्युक्तम् यः साध्यवति नैवास्तीति विरुद्ध उदाहरतः एवका
 रेण साध्यवत्वावच्छेदेन हेत्वभावो बोधितः तथा च साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगि
 त्वमत्रार्थः आसीदिति विभजते आश्रयासिद्धिराद्यास्यात्त्वरूपा सिद्धिरप्यव्या
 प्यत्वासिद्धिरस्य दासीदिति तद्विधा १५ पक्षासिद्धिर्न त्रयतो भवेन्माणिमयो
 गिरिः पक्षासिद्धिराश्रयासिद्धिरित्यर्थः इह दोषाव्यं धूमवत्त्वादत्रासिद्धिरप्यपरा
 अपरास्वरूपासिद्धिरित्यर्थः व्याप्यत्वासिद्धिरप्यनीलधूमादिकं भवेत् नील
 धूमत्वं गुरुतया न हेतुतावच्छेदेकम् विरुद्धयोः परामर्शो हेत्वोः सत्यतिपत्तिता

तम

११ कपिसंयोगसंयोगतदभावव्याप्यवतापरामर्शः।पिनसत्यतिपक्षत्वमतउक्तम्
 विरुद्धयोरिति तथा च स्वसाध्यविरुद्धसाध्याभावव्याप्यवतापरामर्शकालीनसाध्य
 व्याप्यवतामर्शविषयइत्यर्थः साध्यशून्योपत्रपक्षस्त्वसौवाधउदाहृतः उत्पत्तिका
 लीनघटेगंधादिर्पत्रसाध्यते १८ पक्षः साध्यतावच्छेदकविशीष्टइत्यर्थः तेन
 घटेगंधसत्त्वेपिनक्षतिः एवंमूलावच्छिन्नोवृत्तः कपिसंयोगीत्यत्रापिबोधम्
 ॐ इति श्रीमुक्तावल्यामनुमानपरिच्छेदः ॐ

३.

1476

१०५५

गुरुगंगा अकुरुगो ५ कि

ले अष्टावृत्ति

विषय नमो ज्योति

ग्रन्थ वेदान्तसार
लेखक महर्षि योगीन्द्र

पत्र 6

अष्टमः

विषय - दर्शन

वे. सा.

६

एवमज्ञानमपि स्वावृत्तात्मनिययाशक्त्या आकाशादिप्रपञ्चमुद्भावयति
 तादृशसामर्थ्यं तदुक्तम् विज्ञेयशक्तिर्लिङ्गादिब्रह्मांतजगत्सृजेदिति स्म
 तेः शक्तिरूपवदज्ञानोपहितं चैतन्यं स्वप्रधानतया निमित्तं स्वोपाधि
 प्रधानतयोपादानं च भवति यथा लूतातंतु स्वकार्यं प्रति स्वप्रधानत
 या निमित्तं स्वशरीरोपाधि प्रधानतयोपादानं च भवति तमः प्रधानवि
 ज्ञेयशक्तिमदज्ञानोपहितं चैतन्यादाकाशमाकाशाद्वायुर्वायो रनिरग्ने
 रापः अद्भ्यः पृथिवी तिचोत्पद्यते तस्माद्वा एतस्मादात्मनः आकाशः
 संभूत इत्यादि श्रुतेः तेषु चाकाशादिषु जाड्याधिक्यदर्शनात्तमः प्राधान्यं

राम
६

मेघोऽनेकमोजनमायतमांदित्यमंडलमवलोकयितुं नयनपथविधा
 यकतया यथा हृदयनीवतथा ज्ञानं परिहृत्स्नमपि यथा शक्त्या ज्ञात्वा
 नमपरिहृत्स्नमसंसारिणामवलोकयितुं बुद्धि विधायकतया हृदयत्वे
 व तादृशसामर्थ्यं तदुक्तम् धनकृन्लदृष्टिर्धनकृन्लमर्कं यथा मन्त्रते निः
 प्रभेवातिमूढः तथा वद्वज्जातियो मूढ दृष्टेः स नित्योपलाब्धिः। खलु
 पौहमात्मा अनया वृत्तस्यात्मनः कर्तृत्वभोक्तृत्वसुवित्वदुःवित्वादि
 संभावनापि भवति यथा स्वाज्ञानेनावृत्तो यां रज्जौ सर्पत्वसंभावना वि
 द्ये पशक्तिस्तु यथा रज्ज्वज्ञानं स्वावृत्त रज्जौ स्वशक्त्या सर्पदिकं समुद्राव

1428

वे.सा.

५

ज्योतिषिवनवृक्षावच्छिन्नाकाशयो रिवजलाशयजलाशयजलगत्त
 प्रतिविंवाकाशयो रिकाभेदः एष सर्वेश्वर इत्यादि श्रुतेः वनतदवच्छि
 न्नाकाशयो र्जलार्शेयतद्गत्तप्रतिविंवाकाशयो र्वाधारात्तदुपहिता
 काशवदनयो रज्ञानतदुपहितचैतन्ययो राधारभूतं यदनुपहितं चैतन्यं
 तन्मुरियमित्युच्यते शिवमदैतं चतुर्थं मन्यंते इत्यादि श्रुतेः इदमेव तु
 यं शुद्धचैतन्यमज्ञानादितदुपहितचैतन्याभ्यां तन्मायः पिंडवदविवि
 क्तं सन्महावाक्यस्य वाच्यं विविक्तं सत्त्वस्य मिच्युते अज्ञानस्वावराण
 विज्ञेयनामकमस्ति शक्तिद्वयं आवराणशक्तिस्त्वावत अलोपि

राम

५

1480
 एकाज्ञानावभासकत्वात् अस्पृष्टत्वमस्पृष्टोपाधितयाऽनति।
 प्रकाशकत्वात् अस्पापीयमहंकारादिकारणत्वात् कारणशीरमा
 नंदमचुत्वादेव हेतोरानंदममकोशः सर्वपरमत्वात्सुप्तिः अतए
 वस्पृष्टसूक्ष्मप्रपंचलयस्यानमितिचोच्यते तदानीमेतावाप्वीर
 प्राज्ञेचैतत्पदीप्ताभिरतिसूक्ष्माभिरज्ञानवृत्तिभिरानंदमनुभवतः
 आनंदमुक्तेतोमुखः प्राज्ञइत्यादिश्रुतैः सुखमहमस्वाप्सनकिं
 चिदवेदिषम् इत्युत्थितस्य परामर्शोपपत्तेश्च अनयोः समदिव्ययोः
 वनवृक्षयोरिव जलाशयजलयोरिवामेदः एतदुपहितयोरीश्वरप्रा

शस्ये

वे. सां. ५ दित्यादिश्रुतेः अस्मैयंसमष्टिरविलकारणत्वात्कारणशरीरमानंद
 प्रचुरत्वात्कोशवदाच्छादकत्वाच्चानंदमयःकोशः सर्वेपरत्वात्सुप्तिः
 अतएवस्पूलसूक्ष्मप्रपंचलायस्थानमितिचोच्यते यथावनस्पव्य
 ष्टमिप्रायेणवृक्षादित्यनेकत्वव्यदेशः यथावाजलाशयव्यष्टमिप्रा
 येणजलानीतितथाऽज्ञानस्पव्यष्टमिप्रायेणतदनेकत्वव्यपदेशः
 इंद्रोमायाभिःप्रहस्तपईयतेइत्यादिश्रुतेः अत्रव्यस्तसमस्तव्याप्तिवेन
 व्यष्टिसमष्टिताव्यपदेशः इयंव्यष्टिर्निकृष्टोपाधितयामलिनसत्त्वप्रधा
 नाएतदुपहितंचैतन्यमल्पज्ञत्वानीश्वरत्वादिगुणकंप्राप्तइत्युच्यते

राम

भवात् देवात्मशक्तिं स्वगुणे निर्गुणमित्यादि श्रुतेः इदमज्ञानं समष्टिं
 द्विव्यष्ट्यभिप्रायेणैकमनेकमिति व्यवह्रियते स्याद्वैद्वत्ताणां सम यथा
 ष्ट्यभिप्रायेणैकत्वव्यपदेशः यथावा जलानां समष्ट्यभिप्रा
 येणैकत्वव्यपदेशः इति तस्यानानात्वेन प्रतिभासमानानां जीवगणानामज्ञा
 नानां समष्ट्यभिप्रायेणैकत्वव्यपदेशः अजामिका मित्यादि श्रुतेः इयं
 समष्टिरुत्कृष्टोपाधितया विशुद्धसत्त्वप्रधाना एतदुपहितं चैतन्यं स
 र्वज्ञत्वसर्वनियंतृत्वादिगुणकंसद्व्यक्तमंतर्गम्यमीजगत्कारणमीश्वर
 इति च व्यपदिश्यते सकलाज्ञानावभासकत्वात् यः सर्वज्ञः स सर्ववि

वे. सा. तरतिशोकमानविदिति श्रुतेः ब्रह्मवेदब्रह्मेवमतीत्यादिश्रुतेः अयमधिकारीज
 ३ नमरणदिसंसारानलसंतप्तः अतिप्रदीप्तशिराजलराशिमिवोपहारपा-
 णिः श्रोत्रियंब्रह्मनिष्ठगुरुमुपसृत्य तमनुसरति समित्याणिः श्रोत्रियंब्र-
 ह्मनिष्ठमित्यादिश्रुतेः सपरमकृपयाऽध्यारोपापवादन्यायेन तमुपदि-
 शति तस्मै सविद्वान् प्रपन्नाय आत्मतत्त्वं प्राहेत्यादिश्रुतेः असर्पभूतायां
 रज्जौ सर्पा रोपवद्ब्रह्मन्यवरुच्चारोपोऽध्यारोपः वस्तुसच्चिदानंदोऽसंयंत्रस-
 ज्ञानादिसकलजडसमूहोऽवस्तु अज्ञानं तु सदसज्ज्ञाननिर्वचनीयम् ।
 त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधिभावरूपं यत्किंचिदिति वदंति अहमज्ञ इत्यु

राम

३

तद्यतिरिक्तविषयेभ्यो निवर्तनं निवर्तितानां च सर्वेषां तद्यतिरिक्तविषयेभ्य उप
 रमणमुपरतिः अथवा विहितानां कर्मणां विधिनापरित्यागः गुणविषये च स
 माधिः समाधानं गुरुवेदांतकावेषु विश्वासः अद्वा मुमुक्षुत्वं मोक्षेकावत्वं म
 एवंभूतः प्रमाता अधिकारी शांतीदांतद्रुत्याश्रुतेः उक्तं च प्रशांतचित्ताय जितेंद्रि
 यामप्रहीणदोषाय यथोक्तकारिते गुणान्विताया जुगताय सर्वदा प्रदेयमेतत्स
 ततं मुमुक्षवे विषयो जीवन्नलैक्यं शुद्धचैतन्यं प्रमेयम् तत्रैव वेदांतानां तात्पर्यं
 तत्संबंधस्तु तदैक्यप्रमेयस्य तत्प्रतिपादकोपनिषत्प्रमाणस्य बोध्यबोधकभाव
 लक्षणः प्रयोजनं तदैक्यप्रमेयगताज्ञान निवृत्तिस्तत्त्वरूपानंदावाप्तिश्च ।

वे.सा. नानांचावांतरफलं पितलोकसत्यलोकप्राप्तिः कर्मणपितलोकोविषयादे
 २ त्या वलोकद्वैविश्रुतेऽश्र साधनानि नित्या नित्यवस्तुविवेकेहामुत्रार्थफलभोग
 विरागशमदमादिषट्संपत्तुमुत्तुत्वानि नित्या नित्यवस्तुविवेकज्ञावद्बुद्धे
 वनित्यं वस्तुततो न्यदाविलमनित्यमिति विवेचनं नित्या नित्यवस्तुविवेकः ऐ
 हिकानां स्वकचंदनादिविषयभोगानां कर्मजन्यतयाऽनित्यत्ववदामुष्मिका
 णामप्यमृतादिविषयभोगानामनित्यतया तेभ्यो नित्यं विरतिरिहामुत्रार्थ
 फलभोगविरागः शमादयस्तु शमदमोपरतितिच्छासमाधानश्रद्धाख्याः
 दि शमज्ञावद्बुद्धवर्णव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्रहः दमोवास्तेदियाणां

राम

२

साधनचतुष्टयसंपन्नः प्रमाता काम्पादिनिस्वर्गादीषु साधनानि ज्योतिषोमादी
 नि निषिद्धानि नरकाद्यनिषु साधनानि ब्रह्मणहननादीनि नित्यानि अकर
 णे प्रत्यक्षाससाधनानि संध्यावंदनादीनि नैमित्तिकानि पुत्रजन्माद्यनुवंशी
 नि जातेषुमादीनि प्रायश्चित्तानि पापक्षयसाधनानि चांद्रायणादीनि उ
 पासनानि सगुणब्रह्मविषयकानि मानसव्यापाररूपाणि शांतिव्याविद्या
 दीनि एषानित्यादीनां बुद्धिबुद्धिः परमं प्रयोजनम् उपासनानां तु चित्तैकाग्र्यं
 तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणविविदिषंतियज्ञेन दानेनेत्यादिश्रुतेः तपसा
 कल्मषं हंति विधायामृतमश्नुत इत्यादि स्मृतेः नित्यनैमित्तिकयोरुपासा

वेसा श्रीमतेरामानुजायनमः अखंडसच्चिदानंदमवाप्नोतसगोचरम् आत्मानम्
 १ विलाधारमाश्रयेभीष्टसिद्धये १ अर्थतोष्यह्यमानंदानतीतद्वैतभावतः गुरु
 नारायणवेदांतसारं वक्ष्ये यथा मति २ वेदांतो नामोपनिषत्प्रमाणम् तदुप
 कारीणि शांतीरकसूत्रादीनि च अस्पवेदांतप्रकरणत्वात् तदीयेरेवानुबंधैः
 तद्वत्तासिद्धेर्न ते पृथगा लोचनीयाः तत्रानुबंधो नामाधिकारिविषयसंबंध
 प्रयोजनानि अधिकारीनुविधिवदधीतवेदवेदांगत्वेनापाततोधिगता विल
 वेदार्थैः स्मितजन्मनि जन्मांतरे वा काम्यनिषिद्धवर्जनपुरःसरं नित्यनैमित्तिक
 प्रायश्चित्तोपासनानुष्ठानेन निर्गतनिविलकल्मषतमानितान्तनिर्तलत्वांतः

राम
 १

1488

अनुपलब्धि निरूपण

५० पत्र
ले प्रभाकर

विषय दर्शन

॥
 ५४९
 प्रतियोगिसें विरोध स्पष्ट है जैसे प्रागभावादिकन का प्रतियोगिसें विरोध है तैसें अत्यन्ताभाव का भी प्रतियोगिसें विरोध कहा जाहिये यद्यपि
 सकल अभावन का प्रतियोगिसें विरोध होवे तौ जिस काल में भूतल में घट धर्या होवे तिस काल में घट का अन्योन्याभाव भूतल में नहीं हुआ जा-
 हिये औ घट वाले भूतल में घट का अन्योन्याभाव रहे है काहे तैं भेद कूं अन्योन्याभाव कहें हैं जाकूं अपने से अतिरिक्तता कहें हैं भिन्नता कहें
 हैं जुदापना कहें हैं घट वाला भूतल वी घट स्वरूप नहीं किंतु घट से अतिरिक्त कहिये है घट से भिन्न कहिये है घट से जुदा कहिये है इसरीति से घट वा-
 ले भूतल में घट का अन्योन्याभाव है या तैं घट के अन्योन्याभाव का घट रूप प्रतियोगिसें विरोध नहीं तैसें पटादिकन के अन्योन्याभाव का पटा-
 दिकन से विरोध नहीं या तैं सकल अभावन का प्रतियोगिसें विरोध कहना संभवे नहीं किंतु किसी अभाव का प्रतियोगिसें विरोध है किसी का वि-
 रोध नहीं है प्रागभावादिक दृष्टांत से अत्यन्ताभाव का प्रतियोगिसें विरोध साधै तब अन्योन्याभाव दृष्टांत से अत्यन्ताभाव का प्रतियोगिसें अवि-
 रोध वी सिद्ध होवेगा या तैं घट के अन्योन्याभाव की नाई घट का अत्यन्ताभाव वी घट के अधिकरण में संभवे है तथापि घट के अधिकरण में घट-
 का अत्यन्ताभाव संभवे नहीं काहे तैं अभाव के दो भेद हैं एक अन्योन्याभाव है १ दूसरा संसर्गाभाव है २ संसर्गाभाव चार प्रकार का है इसरीति
 से पंचविध अभाव है निज में अभाव लक्ष्य धर्म सर्व में समान है औ निषेध मुख्य प्रतीति वी विषयता वी सर्व अभावन में समान है तथापि अन्योन्याभाव
 से चतुर्विध संसर्गाभाव में विलक्षणता अनेक विध है जिस वाक्य में प्रतियोगि अनुयोगि बोधक भिन्न विभक्ति वाले पद होवें तिस वाक्य से सं-
 सर्गाभाव की प्रतीति होवे है जैसे उत्पत्ति से पूर्व कपाले घटो नास्ति इस वाक्य में अनुयोगि बोधक कपाल पद सप्तम्यंत है औ प्रतियोगि बोध-
 क घट पद प्रथमांत है तहां प्रागभाव की प्रतीति होवे है तैसें सुझादिकन तें घट का अदर्शन होवे तब तिसी वाक्य तें पट ध्वंस की प्रतीति होवे है
 वायौ रूप नास्ति इस वाक्य तें वायु में रूपात्यन्ताभाव की प्रतीति होवे है तहां वी अनुयोगि बोधक वायु पद सप्तम्यंत है औ प्रतियोगि बोधक रूप

पदप्रथमांतहै तैसैं भूतले घटो नास्ति इस वाक्यजन्य प्रतीतिका विषय साम्यिकाभावहै तहां बीअनुयोगिबोधकभूतलपदसम्यंतहै प्र
तियोगिबोधकघटपदप्रथमांतहै औ भूतलंनघटः इस वाक्यसैं भूतलमें घटका अन्योन्याभावप्रतीतहोवैहै तहां अनुयोगिबोधकभूतलपदऔ
प्रतियोगिबोधकघटपददोनों प्रथमांतहै इसरीतिसैं भिन्नविभक्त्यंतपदघटितवाक्यजन्य प्रतीतिका विषयतासंसर्गाभावमेंहै अन्यो
न्याभावमेंनहीं औ समानविभक्त्यंतपदघटितवाक्यजन्य प्रतीतिका विषयता अन्योन्याभावमेंहै संसर्गाभावमेंनहीं इसरीतिसैं अन्यो
न्याभावतैं विलक्षणस्वभाववाले चतुर्विधसंसर्गाभावहैं यातैं प्रागभावप्रध्वंसाभावके दृष्टांतसैं अत्यंताभावका प्रतियोगितैं विरोधहीसि
द्धहोवैहै विलक्षणस्वभाववाले अन्योन्याभावके दृष्टांतसैं प्रतियोगितैं अविरोधसिद्धहोवैनहीं संसर्गाभावकी अन्योन्याभावतैं औ रबी विल
क्षणताहैं चतुर्विधसंसर्गाभावका परस्परविरोधहै ऐकसंसर्गाभावके अधिकरणमें अ परसंसर्गाभावरहेनहीं जैसैं कपालमें घटकी उत्पत्ति
सैं पूर्वघटका प्रागभावहै तहां घटका ध्वंसवा अत्यंताभाववासाम्यिकाभावरहेनहीं तैसैं कपालमें घटका ध्वंसहोवै तव प्रागभावादिक
तीनों संसर्गाभावरहेनहीं औ घटका अन्योन्याभावकपालमें सदारहेहै तैसैं भूतलमें घटका साम्यिकाभावहै तहां बीघटका प्रागभा
वप्रध्वंसाभाव अत्यंताभावतीनूरहेनहीं औ घटका अन्योन्याभावतहां बीरहेहै तैसैं वायुमें रूपका अत्यंताभावरहेहै तामें रूपका प्रागभाव
प्रध्वंसाभाव साम्यिकाभावतीनूरहेनहीं औ रूपका अन्योन्याभाववायुमेंरहेहै इसरीतिसैं चतुर्विधसंसर्गाभावका परस्परविरोधहै अन्यो
न्याभावका तिनसैं अविरोधहै जैसैं अन्योन्याभावका अन्यअभावतैं अविरोधहोतैं बी प्रागभावादिकनके परस्पर अविरोधकी सिद्धि
होवैनहीं तैसैं अन्योन्याभावका प्रतियोगितैं अविरोधि देखिके किसी संसर्गाभावका प्रतियोगिसैं अविरोधसिद्धहोवैनहीं अथअ
भावनका परस्पर औ प्रतियोगिसैं विरोधाविरोधका विस्तारसैं प्रतिपादनकरैहै यद्यपिप्रतियोगिके उपादानकारणमें प्रागभावप्रध्वंसा

भावदोचूररहे हैं जैसै घट के उपादान कारण कपाल में घट का प्रागभाव घट की उत्पत्ति से प्रथम रहे है मुद्रादिक न तै घट कूं तो डै तब घट का प्रध्वं
 साभाव तिसी कपाल में रहे है या तै प्रागभाव प्रध्वं साभाव का परस्पर विरोध कहना संभवे नही तथापि एक काल में दोचूर रहे नही किंतु भिन्न का
 ल में रहे है या तै एकदा सहानवस्थान रूप विरोध प्रागभाव प्रध्वं साभाव का परस्पर है तैसै अत्यंताभाव का वीतिन सै विरोध मान्या चाहिये य
 द्यपि अन्योन्याभाव का किसी अभाव सै विरोध नही है काहे तै कपाल में घट का प्रागभाव है तहां घट का अन्योन्याभाव वी है औजव कपाल में
 घट का प्रध्वं साभाव होवे तब वी घट का अन्योन्याभाव है औ तंतु में घट का अत्यंताभाव है तहां वी घट का अन्योन्याभाव है भूतल में घट
 का सामयिकाभाव है तहां वी घट का अन्योन्याभाव है इसरीति सै अन्योन्याभाव का किसी अभाव सै विरोध नही है तथापि संसर्गाभा
 व का यह स्वभाव है चतुर्विध संसर्गाभाव में एक संसर्गाभाव एक काल में रहे है दूसरा रहे नही जैसै कपाल में उत्पत्ति सै प्रथम घट का प्रागभा
 व रहे है तिस काल में घट का प्रध्वं साभाव रहे नही प्रध्वं साभाव घट का होवे तब प्रागभाव रहे नही औ सामयिकाभाव अत्यंताभाव कपाल
 में घट के कदे वी रहे नही यद्यपि कपाल में घट के प्रागभाव प्रध्वं साभाव होवे तब घट का अत्यंताभाव वी रहे है तथापि एक प्रतियोगिके
 दो संसर्गाभाव रहे नही यह नियम है अपर प्रतियोगिकादूजा संसर्गाभाव रहने का विरोध नही तैसै भूतलादिक न में घट का साम
 यिकाभाव रहे है तहां घट का अत्यंताभाव अथवा प्रागभाव तथा प्रध्वं साभाव रहे नही औ वायु में रूपात्यंताभाव है तहां रूप के प्रागभावादि
 करे रहे नही यद्यपि संयोग संबंध तै कदाचित् भूतलादिक न में घट रहे है समवाय संबंध तै कपाल विना अन्य पदार्थ सै घट कदे वी रहे नही या
 तै समवाय संबंध तै घट का अत्यंताभाव भूतलादिक न में है औ संयोग संबंध तै घट का सामयिकाभाव है या तै सामयिकाभाव औ अत्यं
 ताभाव का परस्पर विरोध संभवे नही तथापि घट के संयोग संबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव का घट के संयोग संबंधावच्छिन्न अत्यंता

वृत्ति
८

प्र.
६

भावसें विरोध है समवाय संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभावसें विरोध नहीं या तैयह नियम सिद्ध हुआ जिस अधिकरणमें जा कालमें जिस पदार्थ का जा संबंधसे एक संसर्गभाव होवे तिस अधिकरणमें ता कालमें तिस पदार्थ का ता संबंधसे अपर संसर्गभाव होवे नहीं अन्य संबंधसे होवे है जा संबंधसे जो पदार्थ जहां न होवे तहां तिस पदार्थ का तत्संबंधावच्छिन्नाभाव कहिये है भूतलमें संयोग संबंध तै कदाचित् घट होवे है या तै संयोग संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव घट का भूतलमें कदी बीन हीं किंतु भूतलत्व जातिमें औभूतल के रूपादिक गुणन में संयोग संबंध तै घट कदाचित् वीर है न हीं काहे तै दो द्रव्य का संयोग होवे है द्रव्य का औजातिका तै से द्रव्य का औगुण का संयोग होवे न हीं या तै भूतलत्वमें औभूतल के रूपादिक गुणनमें घट का संयोग संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है औभूतलत्वमें तै से रूपादिक गुणनमें समवाय संबंध तै वी घट कदाचित् वीर है न हीं काहे तै कार्य द्रव्य का अपणै उपादान कारणमें समवाय संबंध होवे है अन्यमें न हीं गुण का समवाय गुणीमें होवे है जातिका समवाय व्यक्तिमें होवे है क्रिया का समवाय क्रियावालेमें होवे है अन्य स्थानमें कहूं समवाय संबंध होवे न हीं यद्यपि परमाणु आदिक नित्य द्रव्यनमें वी विशेष पदार्थ का समवाय नै यायिक मानै है तथापि विशेष पदार्थ अप्रसिद्ध है ता की कल्याननिश्चयोजन है यह अद्वैत ग्रंथनमें स्पष्ट है औदीधितिकार शिरोमणि भट्टाचार्य नै वी विशेष पदार्थ का रवंडन हीं कह्या है या तै उपादान कारण गुणी व्यक्ति क्रियावानमें हीं कार्य द्रव्य गुण जाति क्रिया का क्रम तै समवाय संबंध है औ किसी का किसीमें समवाय संबंध न हीं दूसरी तिस भूतलत्वमें औभूतल के रूपादिक गुणनमें घट का समवाय संबंध कदी बी होवे न हीं किंतु कपालमें ही घट का समवाय होवे है या तै घट के उपादान कारण कपाल कृत्यागि के औ र स्थानमें सारे घट का समवाय संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है औ घट का अन्य संसर्गभाव तिस अत्यन्ताभाव के साथि रहे न हीं काहे तै घट का प्रागभाव प्रध्वंसाभाव तो कपाल बिना अन्य स्थानमें रहे न हीं-

८

औसामयिकाभावतहांहोवैहै जहांकिसीकालमेंजासंबंधसेंप्रतियोगीहोवैतहांतिसासंबंधसेंजाकालमेंप्रतियोगिनहोवैताकालमेंतत्सं
 बंधावछिन्नसामयिकाभावहोवैहै जहांकिसीकालमेंजासंबंधसेंप्रतियोगीहोवैनहींतहांतत्संबंधावछिन्नअत्यन्ताभावहीहोवैहै कपा
 लविनाअन्यपदार्थनमेंसमवायसंबंधतैंघटकदाचित्त्वीरहैनहींयातैंघटकेसमवायसंबंधावछिन्नअत्यन्ताभावकेअधिकरणमेंघट
 कासमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावरहैनहीं औविचारकरैतोद्रव्यकासमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावअप्रसिद्धहै संयोग
 संबंधावछिन्नसामयिकाभावहीद्रव्यकाप्रसिद्धहै काहेतैंनित्यद्रव्यतोसमवायसंबंधतैंकिसीमेंरहैनहीं यातैंनित्यद्रव्यकातोसमवा
 यसंबंधावछिन्नअत्यन्ताभावहीहै समवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावनित्यद्रव्यकाकहूंनहीं औकार्यद्रव्यकाअपनैउपादानका
 रणमेंतोप्रागभावअथवाप्रध्वंसाभावहोवैहै तहांसमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभाव अथवासमवायसंबंधावछिन्नअत्य
 ताभावरहैनहीं औअपनैउपादानकारणकृत्यागिकैअन्यपदार्थमेंसमवायसंबंधतैंकार्यद्रव्यकदाचित्त्वरहताहोवैकदाचित्त्वनहीरहता
 होवैतोसमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावहोवै औउपादानसेंभिन्नमेंकार्यद्रव्यकदाचित्त्वीरहैनहीं यातैंउपादानसेंभिन्नप
 दार्थनमेंकार्यद्रव्यकासमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावसंभवेनहीं किंतुतहांवीसमवायसंबंधावछिन्नअत्यन्ताभावहीका
 र्यद्रव्यकाहै इसरीतिसेंसमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावद्रव्यकाअप्रसिद्धहै औगुणक्रियावीसमवायसंबंधतैंजाद्रव्यमेंउप
 जिकैनष्टहोयजावै ताद्रव्यमेंसमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावनहीं किंतुप्रथमप्रागभावहै पश्चात्प्रध्वंसाभावहै औघटकेगु
 णक्रियासमवायसंबंधसेंअन्यद्रव्यमेंकदेवीरहैनहीं तहांवीतिनकासमवायसंबंधावछिन्नअत्यन्ताभावहै सामयिकाभावनहीं इ
 सरीतिसेंगुणक्रियाकावीसमवायसंबंधावछिन्नसामयिकाभावअप्रसिद्धहै तैंसैंसंयोगसंबंधावछिन्नसामयिकाभाववीगुणक्रि

हृति-
९

याकाचप्रसिद्धहे काहेतें संयोगसंबंधतें गुणक्रियाकदाचित्तरहते होवें कदाचित्तरहीरहते होवें तो संयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावगुणक्रियाका होवें औ संयोगसंबंधतें गुणक्रियाकिसीमें कदाचित्तरहें नहीं यातें गुणक्रियाका संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव ही है सो अत्यन्ताभाव सकल पदार्थनमें है काहेतें संयोगसंबंधतें गुणक्रियाकिसी पदार्थमें रहते होवें तो तिस पदार्थमें संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव गुणक्रियाका न होवें सो संयोगसंबंधतें गुणक्रियाका आधार को ईहें नहीं यातें गुणक्रियाका संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव के बलान्वयिहें जाका अभाव कहूं न होवें सो केवलान्वयि कहियेहें उक्त अत्यन्ताभाव सारेहें तिस अत्यन्ताभाव का अभाव कहूं न ही यातें केवलान्वयि कहियेहें इसरीति सें समवायसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव औ संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव गुणका औ क्रियाका अप्रसिद्धहे तें सें जातिका बी सामयिकाभाव अप्रसिद्धहे काहेतें संयोगसंबंध सें तो जातिकिसी पदार्थमें कदाचित्त्वीरहें नहीं यातें सकल पदार्थनमें जातिका संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है सामयिकाभावनहीं तें सें अप्रनाया अथ जो व्यक्ति तें सें समवायसंबंध सें जातिसदारहेंहें तो व्यक्तिमें जातिका समवायसंबंध तें कोई अभावरहें नहीं जें सें घटत्व जाति घटव्यक्तिमें समवायसंबंध तें रहेंहें तहां घटत्वका अत्यन्ताभाव वा सामयिकाभाव अथवा प्रागभाव तथा प्रध्वंसाभाव रहें नहीं काहेतें प्रागभाव प्रध्वंसाभाव तो अनित्यके होवेंहें घटत्व नित्य है ताके प्रागभाव प्रध्वंसाभाव संभवेनहीं औ जहां प्रति योगिकदाचित्त्वी होवें नहीं तहां अत्यन्ताभाव होवेंहें औ जहां प्रतियोगिकदाचित्त्वी होवें कदाचित्तरही होवें तहां सामयिकाभाव होवेंहें घटमें घटत्व सदा समवायसंबंध तें रहेंहें यातें घटमें घटत्वका समवायसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव औ समवायसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव संभवेनहीं तें सें घट सें भिन्न जो घटत्व के अनाधार सकल पदादिकहें तिनमें घटत्व जाति समवायसंबंध तें कदेवीरहें नहीं यातें तिनमें बी घटत्व जातिका समवायसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभावनहीं किंतु समवा

प्र-
५

९

1495
 यसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावहै इसरितिसेंद्रव्यसेंभिन्नपदार्थकासामयिकाभावअप्रसिद्धहै औद्रव्यवनित्यअनित्यमेंदोपकारकेहैं पृथिवी
 जलतेजोवायुह्यएणुकादिरूपअनित्यहैं आकाशकालदिशाआत्माननऔपरमाणुरूपपृथिवीजलतेजोवायुयेनित्यद्रव्यहैं सोनित्यद्रव्य
 समवायसंबंधतेकदाचित्तकिसीपदार्थमेंरहेंनहीं यातेतिनकातोसमवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावकहूंनहीं किंतुसमवायसंबं
 धावच्छिन्नअत्यन्ताभावहीसारेहै तैसेंअनित्यह्यएणुकादिद्रव्यसमवायसंबंधतेअपनेअवयवपरमाणुआदिकेमेंरहेंहैं अवयवविना
 अन्यपदार्थमेंअनित्यद्रव्यसमवायसंबंधसेंकदेवीरहेंनहीं अवयवनमेंअवयवीकाप्रागभावप्रध्वंसाभावहोवेंहैं यातेंसमवायसं
 बंधावच्छिन्नसामयिकाभावअवयवमेंकार्यद्रव्यकानहींहोवेंहैं अवयवसेंभिन्नपदार्थनमेंसमवायसंबंधतेअवयवीकदेवीरहेंनहीं याते
 समवायसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावतहांनहीं किंतुसमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावहै इसरीतिसेंद्रव्यकावीसमवायसंबंधाव
 छिन्नसामयिकाभावअप्रसिद्धहै केवलसंयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावद्रव्यकाप्रसिद्धहै सोवी कार्यद्रव्यकाहैनित्यद्रव्यकातोसंयो
 गसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावही सारेहै सामयिकाभावकहूंवीनित्यद्रव्यकानहीं काहेतैनित्यद्रव्यकाअवृत्तिस्वभावहै यातेंसंयोगसंबं
 धतेनित्यद्रव्यकिसीपदार्थमेंकदाचित्तीरहेंनहीं यद्यपिनित्यद्रव्यकावीअपरद्रव्यसेंसंयोगहोवेंहैं औजाकासंयोगजामेंहोवें सोतामेंसं
 योगसंबंधसेंरहेंहै तथापिनित्यद्रव्यकासंयोगवृत्तिनियामकनहीं जैसेकुंडवदरकासंयोगवदरकीवृत्तिकानियामकहै कुंडकीवृत्तिका
 नियामकनहीं तैसेंनित्यद्रव्यकाकार्यद्रव्यसेंसंयोगवीकार्यद्रव्यकीवृत्तिकानियामकहैनित्यद्रव्यकीवृत्तिकानियामकनहीं इसकारणते
 संयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभावनित्यद्रव्यकाअप्रसिद्धहै संयोगसंबंधतेवासमवायसंबंधतेजोपदार्थकिसीमेंरहेंनहीं सोअवृत्ति
 कहियेहै नित्यद्रव्यमेंतोसंयोगसंबंधतेऔसमवायसंबंधतेअन्यपदार्थरहेंहै अन्यपदार्थनमेंसंयोगसंबंधतेवासमवायसंबंधतेनि

वृत्ति.
१०

स्वद्रव्यरहं नहीं यातेनित्यद्रव्यनकूं अचरितकहें हैं इसरीतिसें संसर्गभावअन्योन्याभावकै भेदतैं अभवदोषकार कहें तिनमें संसर्गभाव
के चारिभेदहैं तिनच्यारूका परस्परविरोधहै औ तिनच्यारिका ही अपनें प्रतियोगिसें विरोधहै प्रतियोगिसें विरोधइस भांतिहै जो प्रतियो
गीजा संबंधसें जहां होवे ताका तत्संबंधावच्छिन्नाभावहोवेनहीं औ एकसंबंधसें प्रतियोगी होवे अन्यसंबंधतैं ताका अभवही होवेहैं जे
सें संयोगसंबंधतैं भूतलमें घटहोवे तबसमवायसंबंधतैं घटहैनहीं याते संयोगसंबंधतैं घटवाले भूतलमें वी घटका समवायसंबंधावच्छि
न्नअत्यन्ताभावहै याते जासंबंधसें प्रतियोगी होवे तत्संबंधावच्छिन्नसंसर्गभावका प्रतियोगिसें विरोधहैं संसर्गभावनका परस्परविरोध
वी समानसंबंधसें है औ एकसंबंधावच्छिन्न एकसंसर्गभावजहां होवे तहां वी अन्यसंबंधावच्छिन्न अपरसंसर्गभावहोवेहैं जेसें घटभू
न्यभूतलमें घट का संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभावहै औ तिसी घटका समवायसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभावतिसी भूतलमें रहैहै इ
सरीतिसें प्रतियोगितैं संसर्गभावका एकसंबंधतैं विरोधहै औ समानसंबंधतैं ही परस्परसंसर्गभावनका विरोधहै औ अन्योन्याभाव
काते जेसें प्रांगभावादिकनतैं विरोधनहीं तैसें स्वप्रतीयोगीसें वी विरोधनहीं औ विचारकरें तो अन्योन्याभावका अन्यभावनतैं यद्यपि विरो
धनहीं तथापि अपनें प्रतियोगितैं अन्योन्याभावका वी विरोधहै औ बहुत ग्रंथनमें यह लिख्यहै संसर्गभावका प्रतियोगिसें विरोधहै औ अन्योन्या
भावका प्रतियोगिसें विरोधनहीं किंतु प्रतियोगितावच्छेदकधर्मसें विरोधहै जेसें भूतलमें घटहोवे तिसकालमें वी घटका अन्योन्याभावहै का
हेतैं भेदकूं अन्योन्याभावकहें हैं घटवाला भूतल वी घटरूपनहीं किंतु घटसें भिन्नहै घटसें भिन्न कहिये घटके भेदवाला भूतलहै भेदवा
ला औ अन्योन्याभाववाला कहनमें अर्थही अर्थहै घटविना और सारे पदार्थ घटभिन्नहै घटमें घटत्वरहैहै तहां घटका भेदरूप घटान्यो
न्याभावरहैनहीं घटविना और किसी पदार्थनमें घटत्वरहैनहीं तहां सारे घटका अन्योन्याभावहै इसरीतिसें घटान्योन्याभावका घटसें

प्र.
६

१०

विरोध नहीं किंतु घटत्व से विरोध है तहां घटान्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक घटत्व है जो का अभाव होवे सो प्रतियोगिता
 कहिये है औ प्रतियोगिता में जो धर्म रहे सो प्रतियोगिता व छेदक कहिये है यद्यपि प्रतियोगिता में रहने वाले धर्म बहुत हैं जैसे घट में घटत्व है औ
 पृथ्वीत्व द्रव्यत्व पदार्थत्वादि कवी घट में रहे हैं तिन में पृथ्वीत्वादिक वी घटान्योन्याभाव के प्रतियोगिता व छेदक दुये चाहिये औ पृथ्वी
 वीत्वादिक घटान्योन्याभाव के प्रतियोगिता व छेदक नहीं हैं पृथिवी अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक पृथ्वी वीत्व है द्रव्यान्योन्या
 भाव का प्रतियोगिता व छेदक द्रव्यत्व है घटान्योन्याभाव के प्रतियोगिता व छेदक पृथिवीत्व द्रव्यत्वादिक नहीं हैं औ घटरूप प्रतियोगिता में
 तो रहे हैं या तो घटत्व की नाई घटान्योन्याभाव के पृथिवीत्व द्रव्यत्वादिक प्रतियोगिता व छेदक कहिये चाहिये तथापि अभाव बोधक पद के सा
 थि प्रतियोगिता बोधक पद के उच्चारण करें जिस धर्म की प्रतीति होवे सो प्रतियोगिता व छेदक कहिये है घटान्योन्याभाव कहने में प्रतियोगिता
 बोधक घट पद है तैसे पदो घटोन इस रीति से वी प्रतियोगिता बोधक घट पद है तां के उच्चारण करें घटत्व की प्रतीति होवे है पृथिवीत्व द्रव्यत्वा
 दिकन की प्रतीति होवे नहीं या तो घटान्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक घटत्व है पृथिवीत्वादिक नहीं औ जल पृथिवीन इस रीति से कहें
 औ पृथिवी अन्योन्याभाव कहें तब प्रतियोगिता बोधक पृथिवी पद है तां के उच्चारण करें पृथिवीत्व की प्रतीति होवे है तहां प्रतियोगिता व छेदक
 पृथिवीत्व है गुणो द्रव्यन इस रीति से कहें औ द्रव्यान्योन्याभाव कहें तब प्रतियोगिता बोधक द्रव्य पद है तां के उच्चारण करें द्रव्यत्व की प्रतीति हो
 वे है तहां प्रतियोगिता व छेदक द्रव्यत्व है घट पद के उच्चारण करें घटत्व की प्रतीति होवे है पृथिवीत्वादिकन की नहीं या में यह हेतु है घट
 पद की घटत्व विशिष्ट में शक्ति है जिस धर्म विशिष्ट में जा पद की शक्ति होवे तिस धर्म की ता पद से प्रतीति होवे है इस रीति से घटान्योन्याभा
 व का प्रतियोगिता व छेदक घटत्व है सो घट में रहे है घटान्योन्याभाव घट में रहे नहीं घट से भिन्न सकल पदार्थन में घट का अन्योन्याभाव

रहें हैं तहां घटत्व रहें नहीं या तें घटत्वरूपप्रतियोगितावच्छेदकसंघटान्योन्याभावकाविरोध है औ घटरूपप्रतियोगिसंविरोध नहीं औ
संसर्गभावकाप्रतियोगिसंविरोध है इसरीतिसं बहु तग्रंथकारों नैलिख्य हैं औ संसर्गभावअन्योन्याभावके लक्षण बीइसी अर्थ के अनु
सारी करें हैं प्रतियोगिविरोधी जो अभाव सो संसर्गभाव कहिये हैं औ प्रतियोगितावच्छेदकविरोधी अभाव अन्योन्याभाव कहिये हैं इसरी
तिके लक्षण कहें तैं बी अन्योन्याभावका प्रतियोगिसं अविरोध ही सिद्ध होवै है औ चतुर्विध संसर्गभावका प्रतियोगिसंविरोध सिद्ध होवै है
परंतु ग्रंथकार न कायह समग्र लेख स्थूल दृष्टि से हैं विवेक दृष्टि से नहीं काहे तें अत्यन्ताभावका जिसरीतिसं प्रतियोगितें विरोध है तिसरी
तिसं अन्योन्याभावका प्रतियोगितें विरोध है जा भूतल में संयोग संबंध तें घट होवै तिसी भूतल में समवाय संबंधावच्छिन्न घटका
अत्यन्ताभावका प्रतियोगिसं सर्वथा विरोध नहीं किंतु जिस संबंध से प्रतियोगी होवै तल संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव होवै नहीं या तें
अभावका प्रतियोगितावच्छेदक संबंध विशिष्ट प्रतियोगिसं विरोध है प्रतियोगितावच्छेदक संबंध तें अन्य संबंध विशिष्ट प्रतियोगिसं-
किसी अभावका विरोध नहीं जिस संबंध से पदार्थका अभाव कहिये सो प्रतियोगितावच्छेदक संबंध कहिये है अत्यन्ताभावके प्रतियो-
गितावच्छेदक संबंध अनेक हैं काहे तें जिस अधिकरण में एक संबंध तें जो पदार्थ होवै तिसी अधिकरण में अपर संबंधावच्छिन्न अत्यं
ताभाव तिस पदार्थका होवै है जैसे पृथिवी में समवाय संबंध तें गंध होवै है संयोग संबंध तें कंदेरी होवै नहीं या तें पृथिवी में गंधका सं
योग संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है तहां प्रतियोगितावच्छेदक संयोग संबंध है जल में संयोग संबंध तें वासगवाय संबंध तें गंध नहीं
किंतु कालिक संबंध तें जल में बी गंध है या तें जल में गंधका संयोग संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव है औ समवाय संबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव
है तहां प्रथम अभावका प्रतियोगितावच्छेदक संयोग संबंध है द्वितीय अभावका प्रतियोगितावच्छेदक समवाय संबंध है औ कालिक

1499

संबंधों से एक एक जन्य में सारे पदार्थ रहे हैं या तैव्य एउकादिरूप जल में गंध होने तैव जलवृत्ति गंधाभाव का प्रतियोगिता व छेदक कालिक संबंध नहीं
 औ नित्य पदार्थ में कालिक संबंध से कोई पदार्थ रहे नहीं या तैव परमा एउरूप जल में गंध का कालिक संबंधावच्छिन्न अत्यंतता भाव ही है या तैव परमा-
 एउवृत्ति गंधाभाव का प्रतियोगिता व छेदक कालिक संबंध है इस रीति से अत्यंतता भाव के प्रतियोगिता व छेदक संबंध अनेक है अन्य अभाव
 न का प्रतियोगिता व छेदक संबंध एक एक है जैसे कपाल में घट का प्रागभाव है अन्य में क हंघट का प्रागभाव नहीं सो कपाल में घट के प्राग
 भाव का प्रतियोगिता व छेदक समवाय संबंध है प्रागभाव का प्रतियोगिता व छेदक अन्य संबंध नहीं यत्संबंधावच्छिन्न प्रागभाव जा का
 जो में होवे ता संबंध से ता की उत्पत्ति तिस में होवे है यह नियम है कपाल में घट की उत्पत्ति समवाय संबंध तैव होवे है अन्य संबंध से न
 ही होवे है या तैव कपाल में घट का समवाय संबंधावच्छिन्न प्रागभाव है ता का प्रतियोगिता व छेदक एक समवाय संबंध है तैव से सामयिका भा
 मवायेन घटो नष्टः ऐसी प्रतीति प्रध्वंसाभाव की होवे है या तैव ध्वंस का प्रतियोगिता व छेदक वी एक समवाय संबंध है तैव से सामयिका भा
 व वी जन्यद्रव्य का ही होवे है औ जन्यद्रव्य का वी संयोग संबंधावच्छिन्न सामयिका भाव ही होवे है समवाय संबंधावच्छिन्न सामयिका भा
 व प्रसिद्ध है यह पूर्वक ही है या तैव सामयिका भाव का वी प्रतियोगिता व छेदक संयोग संबंध है तैव से अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व
 छेदक एक अभेद संबंध है तिस अभेद क ही नैयायिकता दातृय संबंध कहै हैं अभेद संबंधावच्छिन्नाभाव क ही अन्योन्याभाव कहै हैं
 अन्य संबंधावच्छिन्नाभाव क संसर्गाभाव कहै हैं अन्योन्याभाव कहै हैं इस रीति से अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक संबंध एकता
 दातृय नामा अभेद है और कोई संबंध अन्योन्याभाव का प्रतियोगिता व छेदक नहीं औ प्रतियोगिता व छेदक संबंध विशिष्ट प्रतियोगिका
 अभाव से विरोध है अन्य संबंध विशिष्ट प्रतियोगिका तो अत्यंतता भाव से वी विरोध नहीं यह निर्णीत ही है अन्योन्याभाव का जो प्रतियोगि

गितावच्छेदकअभेदसंबंधहै ताअभेदसंबंधसेअपनेआत्मामेंहीघटरहैहै भूतलकपालादिकनमेंअभेदसंबंधसेघटकदावीरहेंनहींज
हांअभेदसंबंधसेघटनहींरहे तहांसारेघटकाअन्योन्याभावहै औअपनेस्वरूपमेंअभेदसंबंधसेघटरहैहै तहांघटकाअन्योन्याभाव
नहीं इसरीतिसेप्रतियोगितावच्छेदकसंबंधविशिष्टप्रतियोगिकाजैसेअत्यंताभावसेविरोधहैतैसेअन्योन्याभावसेवीप्रतियोगिता
वच्छेदकसंबंधविशिष्टप्रतियोगीकाविरोधस्पष्टहै प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधविशिष्टप्रतियोगिसेअत्यंताभावकीनाईअन्योन्याभा
वकाविरोधस्पष्टहोतैप्रतियोगिसेअविरोधकथनसकलग्रंथकारोंनेविवेकनेत्रनिर्मालनसेकह्योहै यातेंसकलअभावनकाप्रतियो
गिसेविरोधहै प्रथमप्रसंगयहहै जहांभूतलादिकनमेंकदाचित्घटहोवैकदाचित्नहींहोवै तहांघटकासामयिकाभावहै अत्यंताभा
वनहीं काहेतैंअभावकाप्रतियोगिसेविरोधहोवैहै सोविरोधपूर्वउक्तरीतिसेनिर्णीतहै यातेंभूतलमेंसंयोगसंबंधतैंघटहोवैतव
तोघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावनहीं औघटकूंडलायलेवैतवघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै औसामान
नाहोवैगा यातेंभूतलमेंघटकेअत्यंताभावकेउत्पत्तिनाशमाननेहोवैगें उत्पत्तिनाशमानेविनाकदाचित्हैकदाचित्नहीं यहकहना
अत्यंताभावमेंसंभवेनहीं सोउत्पत्तिनाशघटात्यंताभावकेसंभवेनहीं काहेतैंजहांसंयोगसंबंधतैंघटनहीं तहांसारेघटकासंयोगसं
बंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै सोघटकाअत्यंताभावसारंपदार्थनमेंएकहैनानानहीं काहेतैंप्रतियोगिभेदसेअभावकाभेदहोवैहै अधि
करणभेदसेअभावकाभेदहोवैनहीं यहतार्किकसिद्धांतहै जैसेघटाभावपटाभावकेप्रतियोगिभिन्नहै सोअभावभिन्नहै औभूतलमेंसं
योगसंबंधतैंघटात्यंताभावहै तैसेभूतलत्वमेंवीसंयोगसंबंधतैंघटनहींहै तैसेघटत्वजातिमेंवीसंयोगसंबंधतैंघटनहीं यातेंसं
योगसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहै तैसेपटत्वादिकनमेंवीसंयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहै इसरीतिसेअनंतअधिकरणमेंसं

योगसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहैतिसके अधिकरण यद्यपि अनंततहें तथापि प्रति योगि एक घट है या तें संयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यं
 ताभाव एक है परंतु भूतलत्वघटत्वादिकजातिसे तो घटकासंयोगसंबंध कदावी होवे नहीं या तें भूतलत्वघटत्वादिकजातिमें घटकासंयो
 गसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावउत्पत्तिनाशरहितनित्यहै औ भूतलादिकनमें संयोगसंबंध तें कदाचित् घट होवे है कदाचित् नहीं होवे है या तें
 घटकालमें भूतलवृत्तिघटात्यंताभावनष्ट होवे है औ घटके अपसरणकालमें घटात्यंताभावउपजे है इसरीतिसे घटत्वादिकजातिमें घटा
 त्यंताभावनित्य कहना सोई घटात्यंताभावभूतलादिकनमें उत्पत्तिनाशवाला अनित्यहै यह कहना असंगतहै या तें जहां संयोगसंबंध तें कदाचि
 त् घट होवे तहां घटशून्यकालमें घटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नाभावकोई अनित्यअभावमान्या चाहिये सोई सामयिकाभाव कहिये है औ तिसी
 भूतलमें समवायसंबंध तें कदाचित् घट होवे नहीं या तें घटकासमवायसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभावहै तें से घटत्वभूतलत्वादिकनमें सं-
 योगसंबंध तें कदाचित् घट होवे नहीं औ समवायसंबंध तें बीकपालविना अन्यपदार्थमें घट होवे नहीं या तें घटत्वादिकनमें संयोगसंबंध
 वच्छिन्नघटात्यंताभावहै औ समवायसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभावहै सो अत्यंताभावउत्पत्तिनाशरहितनित्यहै या तें यह निष्कर्ष सिद्ध हु
 वाजहां कदाचित् संयोगसंबंध तें प्रतियोगी होवे कदाचित् नहीं होवे तहां संयोगसंबंधावच्छिन्नसामयिकाभाव कहिये है घटके सा
 मयिकाभावउत्पत्तिनाशवाले हैं या तें प्रतियोगिभेदविना बी एक घटके सामयिकाभाव अनंतहै औ जासंबंध से जहां घटरूपप्रतियो-
 गिकदेवी रहे नहीं तहां घटका तसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभाव कहिये है सो अत्यंताभावउत्पत्तिनाशरहितहै या तें नित्यहै औ घटकासंयो
 गसंबंधावच्छिन्नअत्यंताभाव अनंत अधिकरणमें एक है तें से समवायसंबंधावच्छिन्नघटात्यंताभाव बी अनंत अधिकरणमें एक है किसी
 अधिकरणकानाशवी होय जावे तो बी सोई अत्यंताभाव अन्य अधिकरणमें रहै है या तें अत्यंताभावकानाश होवे नहीं जें से घटकासमवायसंब

1501

धावच्छिन्न अत्यन्ताभावतन्तुमें है तन्तुत्वजातिमें है घटत्वमें है परत्वमें है कपालत्वमें है एककपाल कृत्यागिके सारे पदार्थनेमें है तिनमें सारे सम
वायसंबंधावच्छिन्न घटात्यन्ताभाव एक है तन्तुआदिक अनित्यपदार्थन कानाशहूयें वी तन्तुत्वादिक नित्यपदार्थनमें सोई अत्यन्ताभाव रहै है
याते अत्यन्ताभाव नित्य है औ प्रतियोगिभेदसें अत्यन्ताभाव का भेद होवै है जैसे घटात्यन्ताभावसें परात्यन्ताभाव भिन्न है औ प्रतियोगिता
वच्छेदक संबंधके भेदसें प्रतियोगिभेद विना वी अत्यन्ताभाव का भेद होवै है समवायसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव का औ संयोगसंबंधाव
च्छिन्न गंधात्यन्ताभाव का प्रतियोगिता एक गंध है परंतु प्रतियोगिता वच्छेदक संबंध दो होने तें दो अभाव हैं जो दोन हीं होवै एक ही सा
ने तो पृथिवीमें समवायसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव के न हीं होने तें संयोगसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव वी न हीं होवैगा जो औसें
कहै पृथिवीमें संयोगसंबंधावच्छिन्न अत्यन्ताभाव वी न हीं है तो पृथिव्यां संयोगेन गंधो नास्ति औ सी प्रतीति न हीं हुई चाहिये याते पृ
थिवीमें संयोगसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव है औ समवायसंबंधावच्छिन्न गंधात्यन्ताभाव न हीं है याते प्रतियोगिभेद तें जैसे अत्यन्ता
भाव का भेद होवै है तैसे प्रतियोगिता वच्छेदक संबंध भेद तें वी अत्यन्ताभाव का भेद होवै है औ सामयिकाभाव का प्रतियोगिता वच्छेदक सं
बंधके भेद विना वी समयभेदसें भेद होवै है जैसे भूतलमें घटका संयोग जितने होवै न हीं तब घटका संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव है
औ भूतलमें घटका संयोग होवै तब घटके प्रथम सामयिकाभाव कानाश होय जावै है जब भूतलसें घट कुंडलायले वें तब घटका संयोगसंब
धावच्छिन्न सामयिकाभाव औ उपजै है तिसी घट कुंडलमें फेरिल्या वें तब दूजा सामयिकाभाव नष्ट होवै है फेरितिस घट कुंडलायले वें
तब तिसी घटका संयोगसंबंधावच्छिन्न सामयिकाभाव और तृतीय उपजै है इसरीतिसें प्रतियोगिभेद विना औ प्रतियोगिता वच्छेदक सं
बंधभेद विना वी कालभेदसें सामयिकाभाव का भेद होवै है यह सामयिकाभाव औ अत्यन्ताभाव की विलक्षणता स्पष्ट है इसरीतिसें न्या

यसंप्रदायेमें पांचप्रकारकाअभावहै औनवीनतार्किकसामयिकाभावकूनहांमानेहैं भूतलादिकनमें घटादिकनकाजहांसामयिकाभा
 वकह्याहै तहांवीसारे घटादिकनकाअत्यन्ताभावहै औरजोभूतलादिकनमें घटादिकनकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावमाननें
 मेंदोषकह्याहै जातिगुणादिकनमें घटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावनित्यहै औभूतलादिकनमें तिसीघटकासंयोगसंबंधा
 वच्छिन्नअभावअनित्यहै सोनित्यअनित्यपरस्परभिन्नहै एकनहींजातिगुणादिकनमें औभूतलादिकनमें संयोगसंबंधावच्छिन्नघ
 टाभावकाभेदनहींमानेतो नित्यताऔ अनित्यतारूपजोविरोधीधर्मातिनकासंकरहोवेंगा ताकासमाधानइसरीतिसें गंगेशोपाध्याया
 दिकनवीनकरेहैं भूतलादिकनमें वीघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअभावअनित्यनहीं किंतुनित्यहै जबभूतलमें घटकासंयोगहोवैति
 सकालमें वीघटकासंयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावरहैहै ताकानाशहोवैनहीं यातें अत्यन्ताभावकेवलान्वयिहै जाकाअभावकहूंन
 होवै किंतुसकलपदार्थनमें सर्वदारहै सोकेवलान्वयिकहियेहै औरजोयहशंकाहोवै संयोगसंबंधतें घटकेहोतें संयोगसंबंधावच्छि
 न्नघटात्यन्ताभावमानेगे तोसंयोगसंबंधतें घटवालेभूतलमें संयोगेन घटोनास्तिऔसी प्रतीतिहुई चाहिये ताकायहसमाधानकरेहैं य
 द्यपिसंयोगसंबंधतें घटवालेभूतलमें वीनिर्घटभूतलकीनाई संयोगसंबंधावच्छिन्नअत्यन्ताभावघटकाहै तथापिनिर्घटभूतलमें तोसंयो
 गेनभूतले घटोनास्तिऔसी प्रतीतिहोवैहै औसघटभूतलमें उक्तप्रतीतिहोवैनहीं काहेतें उक्तप्रतीतिकाविषयकेवलघटकाअत्यन्ताभा
 वनहींहै किंतुभूतलसंबंधी घटके आधारकालतें अतिरिक्तकालऔसंयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यन्ताभावयेदोनूंजहांहोवै तहांसंयोगे
 नघटोनास्तिऔसी प्रतीतिहोवैहै भूतलमें संयोगसंबंधतें घटनहींहोवैतवभूतलसंबंधी घटाधारकालनहींहै किंतुभूतलअसंबंधी
 जोघटताकाआधारकालहै यातेंभूतलसंबंधी घटके आधारकालसें अतिरिक्तकालहै औसंयोगसंबंधावच्छिन्नघटात्यन्ताभावहै

वृत्ति.
१४

यातें संयोगेन घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवै है औ जहां भूतल में संयोग संबंध ते घट है तहां वा अत्यन्ताभाव कृतित्यता होने तें संयोग सं-
 बंधाव छिन्न घट अत्यन्ताभाव तो है परंतु भूतल संबंधी जो घट ताका आधार काल है यातें भूतल संबंधी घटाधार काल से अतिरिक्त काल न-
 हां है यातें संयोग संबंध ते घट होतें संयोगेन भूतल घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवै नहीं इसरीति से अत्यन्ताभाव तो सारे देश में प्रतियोगि
 के होतें औ न हां होतें सर्व दार है परंतु अभाव का घटादिक प्रतियोगिका संबंध जो भूतलादिक अनुयोगी ताका आधार काल प्रतियोगी के हो
 तें होवै है प्रतियोगि संबंधी अनुयोगी के आधार काल से अतिरिक्त काल होवै नहीं यातें प्रतियोगी नास्ति ऐसी प्रतीति प्रतियोगी के होतें हो
 वें नहीं औ प्रतियोगी न हां होवै तब प्रतियोगि संबंधी अनुयोगी के आधार काल से अतिरिक्त काल औ अत्यन्ताभाव दोनू है यातें भूतल सं-
 योगेन घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवै है इसरीति से जहां प्राचीन सामयिकाभाव माने है तहां वा सारे अत्यन्ताभाव है औ अत्यन्ताभाव कृत अ-
 नित्यता होवै नहीं औ उक्त काल के अभाव ते प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव की प्रतीति होवै नहीं यह नवग्रंथकारों काम ते सो समीचीन
 नहीं प्राचीन मत ही समीचीन है काहे तें प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव माने तो प्रतियोगी अभाव का परस्पर विरोध है या कथा का उद्धेद हुआ
 चाहिये और जो नवीन औ से कहें विरोध दो प्रकार का होवै है एक तो सहानवस्थान रूप होवै है औ दूसरा सहा प्रतीति रूप विरोध होवै है एक
 अधिकरण में एक काल में न हां हैं तिन का सहानवस्थान रूप विरोध कहिये है जे से आतपशीत ताका है औ सा विरोध अभाव प्रतियोगी
 का न हां है काहे तें प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव रहे है किंतु अभाव प्रतियोगी का सहा प्रतीति रूप विरोध है एक काल में एक अधिकरण
 में जिन की प्रतीति न होवै तिन का सहा प्रतीति रूप विरोध कहिये है प्रतियोगी के होतें अत्यन्ताभाव की प्रतीति होवै नहीं यातें प्रतियोगी अभाव
 का सहा प्रतीति रूप विरोध है सहानवस्थान रूप विरोध नहीं इसरीति से नवीन का समाधान सर्व लोक शास्त्र से विरुद्ध है काहे तें अभाव का अ-

प्र.
६

१४

भावप्रतियोगिकहियेहैं जहांअभावनहोवै तहांअभावकाअभावहोवैहैं जैसेघटवालेदेशमेंघटकाअभावनहींहै किंतुघटाभावकाअ-
 भावहै सोईघटहै औघटाभावकाप्रतियोगीहै इसरीतिसेअभावकेअभावकूं सर्वशास्त्रनेमंप्रतियोगीकहेहैं नवीनरीतिसेंसोकथन
 असंगतहोवैगा काहेतैनवीनमतमेंघटवालेदेशमेंघटकाअभावहीहै यातैघटाभावकाअभावकहनावैनेनहीं यद्यपिवक्ष्यमाणरीति
 सेंघटतैभिन्नहीघटाभावभावहै घटरूपनहीं तथापिघटकेसमनियतघटाभावाभावहै यहवार्तानिर्विवादहै औनवीनरीतिसेंघटवा-
 लेदेशमेंघटाभावहै यातैघटाभावकाअभावनहींहोनेतैदोनोंकीसमनियततासंभवेनहीं यातैनवीनमतशास्त्रविरुद्धहै औप्रतियोगि
 अभावसमानाधिकरणहोवैनहीं यहसर्वलोकमेंप्रसिद्धहै तालोकप्रसिद्धअर्थकानवीनकल्पनासेंबाधहोवैगा औघटकेअधिकरणमें
 घटकाअत्यंताभावमाननाप्रमाणशून्यहै किसीप्रमाणसेंसिद्धहोवैनहीं जहांघटनहींहै तहांघटोनास्तिइसप्रतीतिसेंअत्यंताभावसिद्ध
 होवैहै घटवालेदेशमेंघटोनास्तिऔसीप्रतीतिहोवैनहीं औरकोईप्रतीतिघटवालेदेशमेंअत्यंताभावकीसाधकहै नहीं यातैप्रतियोगिदेस
 मेंअत्यंताभावकाअंगीकारप्रमाणसिद्धनहीं उलटाघटवालेदेशमेंघटात्यंताभावोनास्तिऔसीप्रतीतिहोवैहै ताप्रतीतिसेंविरुद्धअ-
 त्यंताभावकाअंगीकारहै औघटवालेदेशमेंजोघटात्यंताभावकूंमानैताकूंवृद्धिवांछाकरिकेचलेपुरुषकामूलवीनएहोयगयाइस
 न्यायकीप्राप्तिहोवैगी काहेतैअत्यंताभावकूंकेवलान्वयिसाधनैवास्तेऔनित्यतासाधनैवास्तेघटवालेदेशमेंघटात्यंताभावमा-
 न्याहै परंतुघटवालेदेशमेंघटात्यंताभावमानैसोअत्यंताभावहीनिष्फलऔनिष्प्रमाणहोयजावेगा तथाहिसर्वपदार्थनकाफलव्य-
 वहारसिद्धहै घटोनास्तिइसव्यवहारकीसिद्धिविनाऔरतोघटात्यंताभावकाफलसंभवेनहीं उक्तव्यवहारकीसिद्धिहीफलहै औ
 घटोनास्तिआप्रतीतिसेंहीघटात्यंताभावसिद्धहोवैहै उक्तप्रतीतिविनाघटात्यंताभावकेहोनेमेंकोईप्रमाणनहींनवीनमतमेंघटा

वृत्ति
१५

प्र.
६

त्यंताभावसें घटो नास्ति इस व्यवहार की सिद्धि होवे नहीं किंतु घट संबंधी भूतलाधिकरणकाल तें अतिरिक्त कालसें उक्त व्यवहार की सिद्धि होवे है काहे तें घट संबंधी भूतलाधिकरणकाल तें अतिरिक्त काल होवे तब घटो नास्ति यह प्रतीति होवे है घट संबंधी भूतलाधिकरण-
काल होवे तब घटो नास्ति ऐसी प्रतीति होवे नहीं इसरीतिसें घटो नास्ति या प्रतीतिसें घट संबंधी भूतलाधिकरणकाल तें अतिरिक्त का-
ल की सिद्धि होवे है घटात्यंताभाव की सिद्धि होवे नहीं प्रतीति की नाई घटो नास्ति इस व्यवहार की सिद्धि नवीन मतमें घटात्यंताभावसें होवे
नहीं किंतु उक्त कालसें घटो नास्ति यह व्यवहार होवे है या तें घटात्यंताभावनवीन मतमें निष्कल औ निष्प्रमाण है शब्द प्रयोग कूं व्यव-
हार कहें हैं ज्ञान कूं प्रतीति कहें हैं इसरीतिसें नवीन मतसें अत्यंताभाव कूं नित्यतामाननें वारंसे प्रतियोगी वाले देशमें अत्यंताभावमा-
नें मूल तें अत्यंताभाव की हानि होवेगी या तें घट वाले देशमें घटात्यंताभाव संभवें नहीं औ जहां भूतलमें कदाचित् घट होवे तहां अ-
त्यंताभाव होवे तो अत्यंताभाव यह संज्ञा धीनिरर्थ कहेंगे जहां अत्यंत अभाव होवे तीन कालमें प्रतियोगी न होवे सो अत्यंताभाव
संज्ञा की रीतिसें सिद्ध होवे है या तें जहां कदाचित् प्रतियोगी होवे कदाचित् न होवे तहां काल त्रिमें प्रतियोगिका अभाव नहीं या तें अत्यंताभा-
व नहीं तासें भिन्न कोई अभाव है ताकूं सामयिकाभाव कहें हैं इसरीतिसें चारि प्रकारका संसर्गभाव औ अन्योन्याभाव मिलि के पां-
च प्रकारका अभाव है सो अभाव एक एक दो प्रकारका है एक भाव प्रतियोगिक होवे है दूजा अभाव प्रतियोगिक होवे है भावका अभा-
व भाव प्रतियोगिक अभाव कहिये हैं अभावका अभाव अभाव प्रतियोगिक अभाव कहिये हैं जैसे प्रागभाव दो प्रकारका है घटादिक न-
का कपालादिक नमें प्रागभाव भाव प्रतियोगिक है जैसे भाव पदार्थका प्रागभाव है तैसें अभावका भी प्रागभाव होवे है परंतु सादिपदार्थन-
का प्रागभाव होवे है अनादिका प्रागभाव होवे नहीं अत्यंताभाव अन्योन्याभाव प्रागभाव तो अनादि हैं या तें तिनका तो प्रागभाव सं-

१५

भवेनहीं प्रध्वंसाभावानंततोहै परंतुसादिहै यातेंप्रध्वंसाभावकाप्रागभावहोवैहै सोप्रध्वंसाभावकाप्रागभावप्रतियोगिरूपऔप्रतियोगी
 काप्रागभावरूपहोवैहै जेसंसुहरादिकनतें घटकानाशहोवैताकूंघटकाप्रध्वंसाभावकहैहै सोप्रध्वंसाभावसुहरादिजन्यहै सुहरादिकनके
 व्यापारतेंपूर्वघटकालमेंऔघटकेप्रागभावकालमेंनहींहोतेंतेंसादिहै यातेंसुहरादिव्यापारतेंपूर्वघटध्वंसकाप्रागभावहै सोध्वंसका
 प्रागभावघटकालमेंहै औघटकीउत्पत्तिसेंपूर्वघटकेप्रागभावकालमेंहै यातेंघटध्वंसकाप्रागभावघटकालमेंतोघटरूपहै औघटकी
 उत्पत्तिसेंपूर्वघटकाप्रागभावरूपहै इसरीतिसेंघटध्वंसकाप्रागभावघटऔघटकेप्रागभावकेअंतर्भूतहैतिनतेंन्यासानहींयहसांप्रदा
 यिकमतहै परंतुयहमतयुक्तिविरुद्धहै काहेतेंघटतोभावरूपहै औसादिहै घटकाप्रागभावअभावरूपहै औअनादिहै एकहीघटध्वं
 सप्रागभावकूं कदाचित्भावरूपताकदाचित्अभावरूपताकहनाविरुद्धहै तेंसैंकदाचित्सादिरूपताऔकदाचित्अनादिरूपताकहना
 वीविरुद्धहै औघटकालमेंकपालेसमवायेनघटोस्तिघटप्रध्वंसोनास्ति इसरीतिसेंविधिरूपऔनिषेधरूपदोप्रतीतिविलक्षणहोवै
 हैंतिनकेविषयवीपरस्परविलक्षणदोपदार्थमानेचाहिये तेंसैंघटकीउत्पत्तिसेंपूर्ववीकपालेघटोनास्तिघटप्रध्वंसोनास्ति इसरीतिसेंदोप्र
 तीतिहोवैहै यद्यपिसोदोनूप्रतीतिनिषेधसुरवहैं तथापिविलक्षणहैं काहेतेंप्रथमप्रतीतिमेंतोनास्तिकहनेसैंप्रतीतिजोहोवैहै अभावता
 काप्रतियोगीघटप्रतीतहोवैहै औदूसरेप्रतीतिमेंनास्तिकहनेसैंप्रतीतिहुयेअभावकाघटप्रध्वंसप्रतियोगीप्रतीतहोवैहै यातेंप्रतियो-
 गीकाभेदहोतेंघटप्रागभावकाघटप्रध्वंसप्रागभावकाअभेदसंभवेनहीं किंतुघटऔताकेप्रागभावतेंघटप्रध्वंसकाप्रागभावन्यारा
 माननायोग्यहै अनुभवसिद्धपदार्थका लाघवबलसेंलोपसंभवेनहीं यातेंसांप्रदायिकरीतिसेंघटप्रध्वंसप्रागभावकाघटऔताकेप्रा
 गभावमेंअंतर्भावमानेंलाघववीअकिंचित्करहे इसरीतिसेंप्रध्वंसाभावकाप्रागभावअभावप्रतियोगिकप्रागभावअभावहै तेंसैंसांम

यिकाभाववीसादिहोवैहै ताकाप्रागभाववीअभावप्रतियोगिकप्रागभावहोवैहै औप्रध्वंसाभाववीअस्यताभावअन्योन्याभावकातोहोवैनहीं
 काहेतैदोअभावअनादिअनंतहैतैसैंप्रध्वंसाभाववीअनंतहै ताकावीप्रध्वंससंभवेनहीं परंतुप्रागभावऔसामयिकाभावकाप्रध्वंस
 होवैहै सांप्रदायिकरीतिसैंप्रागभावध्वंसवीप्रतियोगिप्रतियोगिऔप्रतियोगिप्रतियोगीकेध्वंसकेअंतर्भूतहैतिनतैंपृथक्नहींजैसैं
 घटकेप्रागभावकाध्वंसहोवैहै सोघटकालमेंहै औघटकेध्वंसकालमेंहै घटकालमेंतोघटप्रागभावकाध्वंसप्रतियोगिप्रतियोगी
 स्वरूपहै काहेतैघटप्रागभावकेध्वंसकाप्रतियोगीघटप्रागभावहै औघटप्रागभावकाप्रतियोगीघटहै यातैंघटकालमेंघटप्रागभावका
 ध्वंसप्रतियोगिकाप्रतियोगीस्वरूपहै औमुद्गरादिकनतैंघटकालाशहोवै तिसकालमेंवीघटप्रागभावकाध्वंसहै औघटहैनहींयातैतिस
 कालमेंघटप्रागभावकाध्वंसप्रतियोगिप्रतियोगिकाध्वंसरूपहै काहेतैघटप्रागभावध्वंसकाप्रतियोगिजोघटप्रागभावताकाप्रतियोगिघ
 टहैताघटकाध्वंसहीघटप्रागभावकाध्वंसहै घटध्वंसतैंपृथक्घटप्रागभावध्वंसनहीं इसरीतिसैंप्रागभावकाध्वंसकदाचित्अपनेप्रति
 योगीकाप्रतियोगीरूपहै औकदाचित्अपनेप्रतियोगिकेप्रतियोगीकाध्वंसरूपहैप्रागभावध्वंसपृथक्नहींयहसांप्रदायिकरीतिबीजकिवरुद्धहै काहे
 तैंघटतोसांतहै औभावरूपहै औघटध्वंसअनंतहैअभावरूपहै एकहीघटप्रागभावध्वंसकूसांतऔअनंतसैंअभेदकथनतैंसैंभावऔअभावसैंअभेदक
 थनवरुद्धहै औघटकीउत्पत्तिहोवैतबघटोजातः औघटप्रागभावोनष्टइसरीतिसैंदोविलक्षणप्रतीतिहोवैहै तिनमेंघटोजातः याप्रतीतिकाविषयउ
 त्पन्नघटहै औघटप्रागभावोनष्टः याप्रतीतिकाविषयघटप्रागभावकाध्वंसहैतिनकाअभेदकथनसंभवेनहीं तैसैंमुद्गरादिकनसैंघट
 काध्वंसहोतैहैं औसांप्रतीतिहोवैहै इदानींघटध्वंसोजातः घटप्रागभावध्वंसःपूर्वघटोत्पत्तिकालेजातः तहांवर्तमानकालमेंघटध्वंस
 कीउत्पत्तिऔअतीतकालमेंघटप्रागभावध्वंसकीउत्पत्तिसिद्धहोवैहै वर्तमानकालमेंउत्पत्तिवालेसैंअतीतकालकीउत्पत्तिवालेकाअभे

1508

1507
 दसंभवेनहीं याँतें घटप्रागभावकाध्वंसघटऔघटकेध्वंसतेपृथक्है यद्यपिवेदान्तपरिभाषादिकअद्वैतग्रंथनमेंवीध्वंसप्रागभावऔप्राग
 भावकाध्वंसपृथक्नहींलिखे किंतुपूर्वउक्तन्यायसंप्रदायकीरीतिसेंअंतर्भावहीछिरयाहै तथापिअतिसूत्रभाष्यतोइसनिरूपणमेंउदा-
 सीनहैं याँतेंजैसेसाअर्थयुक्तिअनुभवकेअनुसारहोवैसोमान्याचाहियेयुक्तिअनुभवसैंविरुद्धआधनिकग्रंथकारकालेरवप्रमाणनहींया
 तेंपूर्वउक्तअर्थप्रमाणविरुद्धनहीं उलटापृथक्माननाहीयुक्तिअनुभवकेअनुसारेहै इसरीतिसें प्रागभावकाध्वंसअभावप्रतियोगिकप्र
 ध्वंसाभावहै सामयिकाभावकेवलद्रव्यकाहीहोवैहै यहपूर्वप्रतिपादनकरीहै याँतेंअभावप्रतियोगिकसामयिकाभावअप्रसिद्धहै अभाव
 प्रतियोगिकअत्यंताभावकेतोअनेकउदाहरणहैं कपालमेंघटकाप्रागभावऔप्रध्वंसाभावहै तंतुमेंनहीं याँतेंतंतुमेंघटप्रागभावकाअत्यं
 ताभावहै औघटप्रध्वंसाभावकाअत्यंताभावहै तैसेकपालमेंघटकासामयिकाभावऔघटकाअत्यंताभावनहीं याँतेंकपालमेंघटकेसा
 मयिकाभावकाअत्यंताभावहै औघटात्यंताभावकाअत्यंताभावहै तैसेकपालमेंकपालकाअन्योन्याभावनहीं तहांकपालान्योन्याभाव
 काअत्यंताभावहै तैसेघटमेंघटकाअन्योन्याभावनहीं तहांघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहै परंतुअन्योन्याभावकाअत्यंताभाव
 पृथक्नहीं किंतुअन्योन्याभावकाप्रतियोगितावच्छेदकधर्मरूपहै जैसेघटान्योन्याभावकाप्रतियोगितावच्छेदकधर्मघटत्वहै सोकेवल
 घटमेंहीरहैहै औघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहीघटमेंहीरहैहै घटसैंभिन्नसकलपदार्थनमेंघटान्योन्याभावरहैहै याँतेंघटान्यो
 न्याभावकाअत्यंताभावघटसैंभिन्नपदार्थनमेंरहैनहीं इसरीतिसेंघटत्वकेसमनियतघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहोनेतेंघट
 त्वरूपहीघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहै इसरीतिकामाचीनलेखवीश्रद्धायोग्यनहीं काहेतेंघटेसमवायेनघटत्वयाप्रतीतिकाविष
 यघटत्वहै औघटेघटान्योन्याभावोनास्ति याप्रतीतिकाविषयघटान्योन्याभावकाअत्यंताभावहै याँतेंअन्योन्याभावकाअत्यंताभा

वृत्ति
१७

वअन्योन्याभावकाप्रतियोगीतावच्छेदकधर्मरूपनहीं तासैं पृथक्ही अभावरूपहै तैसैं अत्यन्ताभावकै अत्यन्ताभावकूंवी प्रथमअभाव
काप्रतियोगिरूपमाचीनमानैहैं ताकारबंदनतो नवीनन्यायग्रंथनमें स्पष्टहै तथाहि जहां घटकदीवीनहोवै तहां घटका अत्यन्ताभावहै ज
हां घटहोवै तहां घटात्यन्ताभावनहीहै यातै ताका अत्यन्ताभावहै इसरीतिसें घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावप्रथमात्यन्ताभावकाप्रतियोगिजो
घटताकै समनियतहोनेतै घटस्वरूपहै तासैं पृथक्नहीं औ घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावघटरूपनहीं मानै पृथक्मानैतौ अत्यन्ताभाव
नकी अनवस्थाहोवैगी जैसैं घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावपृथक्है तैसैं द्वितीयअत्यन्ताभावका तृतीयअत्यन्ताभावतृतीयकाचतुर्थअ
त्यन्ताभावताकापंचम इसरीतिसें अत्यन्ताभावनकी कहूं समाप्तिनहोवै औ सी अनंत धाराहोवैगी औ द्वितीयअत्यन्ताभावकूं प्रथमअत्य
न्ताभावकाप्रतियोगिस्वरूपमानै तवअनवस्थादोषनहीं काहेतै घटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावघटरूपमानै द्वितीयात्यन्ताभावका अत्यन्ता
भाववी घटात्यन्ताभावहीहै काहेतै द्वितीयअत्यन्ताभावघटरूपहै यातै ताका अत्यन्ताभावघटकाही अत्यन्ताभावहै तैसैं तृतीयअत्यन्ताभा
वकाचतुर्थअत्यन्ताभावफेरिघटरूपहै चतुर्थअत्यन्ताभावकापंचमअत्यन्ताभावघटात्यन्ताभावरूपहै इसरीतिसें प्रतियोगी औ एकअ
त्यन्ताभावकै अंतर्भूतसारे अत्यन्ताभावहोवैहैं अनवस्थादोषहोवैनहीं यातै अत्यन्ताभावका अत्यन्ताभावप्रथमात्यन्ताभावकाप्रतियो
गिस्वरूपमाचीनमानैहैं तहां नवीनग्रंथकारोंने यहदोषलिख्याहै जहां भूतलेमें घटहोवै तहां भूतले घटोस्तिभूतले घटात्यन्ताभा
वोनास्ति इसरीतिसें विलक्षणप्रतीतिहोवैहैं विधिसुखप्रतीतिऔ निषेधसुखप्रतीतिका एकविषयसंभवेनहीं यातै विधिसुखप्रती
तिकाविषयघटहै औ निषेधसुखप्रतीतिकाविषयघटात्यन्ताभावका अत्यन्ताभावहै सो घटरूपनहीं किंतु अभावरूपहै यातै घटसैं पृ
थक्है औ द्वितीयअत्यन्ताभावकूं पृथक्मानै अनवस्थादोषकह्याहै ताका यह समाधानहै द्वितीयअत्यन्ताभावप्रथमअत्यन्ताभावकै

प्र.
६

१७

1511

प्रतियोगिके समनियत है औ तृतीयाभाव प्रथमाभाव के समनियत है औ प्रतियोगिके समान देश में जो द्वितीयाभाव ताके
 समनियत चतुर्थाभाव है प्रथम तृतीय के समनियत पंचम अभाव है इसरीति से युग्म संख्या के सारे अभाव द्वितीया
 भाव के समनियत है औ विषम संख्या के सारे अभाव प्रथमाभाव के समनियत है तहां द्वितीयाभाव यद्यपि प्रथमाभाव के
 प्रतियोगिके समनियत है तथापि भाव अभाव की एकता वने नही या तै घट के समनियत वी घटात्यंता भावाभाव घट से पृथक् है
 औ प्रथमाभाव के समनियत तृतीयाभाव तो प्रथमाभाव स्वरूप है पृथक् नही काहे तै घटो नास्ति औ सी निषेध मरु प्रतीति का विषय प्र
 थमाभाव है औ घटात्यंता भावाभावो नास्ति औ सी निषेध मरु प्रतीति का ही विषय तृतीयाभाव है या तै तृतीयाभाव प्रथमाभावरूप है तै से
 घटात्यंता भावो नास्ति औ सी निषेध मरु प्रतीति का विषय द्वितीयाभाव है औ तृतीयाभावो नास्ति इसरीति से चतुर्थाभाव वी निषेध सु
 रव प्रतीति का विषय है या तै द्वितीयाभाव के समनियत चतुर्थाभाव द्वितीयाभावरूप है परंतु घट के समनियत वी द्वितीयाभाव भावरूप
 घट से पृथक् अभावरूप है इसरीति से प्रथमाभाव औ द्वितीयाभाव के अंतर्भूत सारी अभाव माला होवें है अनवस्था दोष नही यद्यपि प्राचीन
 रीति से प्रतियोगी औ अभाव के अंतर्भूत सारे अभाव होवें है या तै एक ही अभाव मानना होवें है नवीन रीति से दो अभाव मानने होवें है या
 तै नवीन मत में गौरव है तथापि भावाभाव की एकता वने नही या तै प्राचीन मत प्रमाण विरुद्ध है औ नवीन मत अनुभवानुसारी है या तै प्र
 माण सिद्ध गौरव दोष करन ही इसरीति से घटात्यंता भाव का अत्यंता भाव वी अभाव प्रतियोगिक अभाव है इसरीति से अभाव प्रतियोगि
 क संसर्ग भाव के उदाहरण कहें औ अभाव प्रतियोगिक अन्योन्याभाव के उदाहरण अति स्पष्ट हैं जैसे प्रागभाव का अन्योन्याभाव प्रागभा
 व में नही और सकल पदार्थ न में है काहे तै भेद कूं अन्योन्याभाव कहें है स्वरूप में भेद रहे नही स्वरूपातिरिक्त सर्व में सर्व का भेद रहे है या

वृत्ति.
१८

५.
६.

तैप्रागभावभिन्नपदार्थनमैप्रागभावकाअन्योन्याभावहै प्रध्वंसाभावतैभिन्नमैप्रध्वंसाभावकाअन्योन्याभावहै अत्यन्ताभावसैभिन्नमैअ
त्यन्ताभावकाअन्योन्याभावहै अन्योन्याभावसैभिन्नमैअन्योन्याभावकाअन्योन्याभावहै अन्योन्याभावसैभिन्नन्याप्रकारकासंसर्ग-
भावऔरसारेभावपदार्थहै काहेतैसंसर्गभावऔरभावपदार्थअन्योन्याभावरूपनहीं यातैअन्योन्याभावसैभिन्नहै जोजसैभिन्नहोवे
तामैतिसकाअन्योन्याभावहोवेहै यातैसंसर्गभावमैऔरसकलभावपदार्थनमैअन्योन्याभावकाअन्योन्याभावहै इसरीतिसैपंच
विधअभावमैसामयिकाभावतोकेवलद्रव्यकाहीहोवेहै यातैअभावप्रतियोगिकहैनहींचारिअभावनकेअभावप्रतियोगिककेउदा
हरणकहे अभावप्रतियोगिकअभावकूंकितनीजग्यामैप्राचीनभावरूपमानैहै जैसेघटप्रागभावकेध्वंसकूं घटरूपमानैहै घटध्वंसके
प्रागभावकूं घटमानैहै घटान्योन्याभावकेअत्यन्ताभावकूं घटत्वमानैहै घटात्यन्ताभावकेअत्यन्ताभावकूं घटमानैहै ताकारखंडनकन्या
यातैअभावप्रतियोगिकबीअभावहै औभावप्रतियोगिकअभावतोअतिप्रसिद्धहै इसरीतिसैअभावकानिरूपणन्याअशास्त्रकी
रीतिसैकियाऔकहूं प्राचीनमतमैवानवीनमतमैदोषकहे सोवीन्यायकीमयादालेकेदोषकहेहैं औउक्तप्रकारसैअभावकानिरूपण
वेदांतशास्त्रसैवीविरुद्धनहीं औजितनाअं सवेदांतविरुद्धहै सोदिषावेहै कपालमैघटकेप्रागभावकूं अनादिकहेहैं सोप्रमाणविरु
द्धहै यातैवेदांतकेअनुसारीनहीं काहेतैघटप्रागभावकाअधिकरणकपालसादिऔप्रतियोगिघटबीसादिप्रागभावकूं अनादित
किसरीतिसैहोवे औमायामैसकलकार्यकेप्रागभावकूं अनादिताकहेतोसंभवेहै काहेतैमायाअनादिहै परंतुमायामैकार्यकाप्राग
भावमाननाव्यर्थहै औसिद्धांतमैइष्टवीनहीं काहेतैघटकीउत्पत्तिकपालमैहोवेहै अन्यमैनहीं तैसैपदकीउत्पत्तितंतुमैहोवेहै क
पालमैनहीं यातैघटकाप्रागभावकपालमैहै तंतुमैनहीं पदकाप्रागभावतंतुमैहै कपालमैनहीं जाकाजिसमैप्रागभावहै ताकीतिसमैउ

१८

त्यतिहोवेंहे अन्यमेंहोवेंनहींसर्वसैंसर्वकार्यकीउत्पत्तिमतिहोवेंइसबासंतेंप्रागभावकाअंगीकारहे औसुरव्यप्रयोजनप्रागभावकानेयाधि
 कयहकहेंहैंकपालतंतुआदिकनकेघटपटादिकपरिणामतोहैंनहीं किंतुकपालमेंघटकाआरंभहोवेंहैं तंतुमेंपटाकाआरंभहोवेंहैं औघ
 टपटादिकहोवेंतवपूर्वकीन्याईकपालतंतुवीविद्यमानरहेंहैं जोपरिणामवादहोवेंतोघटाकारकंप्राप्तहुयांपाछेस्वरूपमेंकपालरहें नहीं
 तेंसैंपटाकारकंप्राप्तहुयांपाछेतंतुरहेंनहीं सोपरिणामवादतोहैंनहीं आरंभवादहैंकपालज्युंकात्यूरहेंहैं औअपनेमेंघटकीउत्पत्तिक
 रेंहैं जबघटउत्पन्नहोयलेवेंतववीघटकीसामग्रीपूर्वकीनाईवनीरहेंहैं परिणामवादमेंतोकार्यकीउत्पत्तिहुयांउपादानकारणरहेंनहीं काहेंनैंपरि
 णामवादमेंउपादानकारणहीकार्यरूपकंप्राप्तहोवेंहैं यातेंघटरूपकंप्राप्तहुयांकपालघटकीसामग्रीनहीं औआरंभवादमेंउपादानका
 रणअपनेस्वरूपकृत्यागेंनहीं उपादानसैंभिन्नकार्यकीउत्पत्तिहोवेंहैं अपनेस्वरूपमेंउपादानकारणबन्यारहेंहैं यातेंघटकीउत्पत्तिहुयां
 वीज्युंकीत्यूसामग्रीहोनेतेंफेरिघटकीउत्पत्तिचाहिये यद्यपिेकघटकीउत्पत्तिहुयांअन्यघटकीउत्पत्तिमेंतोप्रथमघटप्रतिबंधकहें
 घटसैंनिरुद्धकपालमेंअन्यघटकीउत्पत्तिहोवेंनहीं तथापिप्रथमउत्पन्नघटकीफेरिउत्पत्तिहुईचाहिये जोप्रथमउत्पन्नकीफेरिउत्पत्तिमा
 नेतोजैसैंउत्पत्तिकालमेंघटउत्पद्यतेयहव्यवहारहोवेंहैं तेंसैंउत्पत्तिकालमेंउत्तरकालमेंवीघटउत्पद्यतेयहव्यवहारहुयाचाहियेसिद्ध
 घटकाजोआधारकालसोघटकीउत्पत्तिकालमेंउत्तरकालहैं सिद्धघटकेआधारकालमेंउत्पन्नोघटः यहव्यवहारहोवेंहैं औउत्पद्यतेघटः ऐसा
 व्यवहारएकउत्पत्तिक्षणमेंहोवेंहैं घटकेआधारद्वितीयादिक्षणमेंउत्पद्यतेऐसाव्यवहारहोवेंनहीं काहेंतेंवर्तमानउत्पत्तिवालाघटहैं स
 हअर्थघटः उत्पद्यतेयाकहेंनैंसैंप्रतीतहोवेंहैं उत्पन्नोघटः याकहेंनैंतेंअतीतउत्पत्तिवालाघटहैं यहअर्थप्रतीतहोवेंहैं उत्पन्नकीउत्पत्तिमा
 नेतोघटकीसिद्धदशामेंवीकोईउत्पत्तिवर्तमानरहेगी यातेंउत्पन्नघटमेंवीउत्पद्यतेघटः औसाव्यवहारचाहिये यातेंउत्पन्नघटकीफेरिउत्पत्ति

वृत्ति-
१९

नहीं देखने तैयार की उत्पत्ति की सामग्री नही रहै है औसामान्यांचाहिये तहांऔर सामग्री कपालादिक तोहैं तिसयदका प्रागभाव नही रहै है घटके
प्रागभाव का घट उत्पत्ति क्षणमें ध्वंस होवै है सो घट का प्रागभाव घट की उत्पत्तिमें कारण है ताकै अभाव तै उत्पन्न घट की फेरि उत्पत्ति होवै नही यह
प्रागभाव का मुख्य प्रयोजन है सो माया में घटादिक न के प्रागभाव का प्रथम प्रयोजन तो संभवे नही काहे तै घटादिक न का साक्षात् उपादान
माया नही किंतु कपालादिक है औ माया कूं सर्व पदार्थ न का साक्षात् उपादान ता सिद्धांत पक्षमें मानी है तो वी कार्य की उत्पत्ति में दूसरे कारण
की अपेक्षा फेरै नही अदुत शक्ति माया में है या तै प्रागभावादिरूप अन्य कारण की अपेक्षा नही या तै माया में किसी का प्रागभाव नही औ कपा
ल में घट की उत्पत्ति होवै है पद की नही या में प्रागभाव हेतु कत्था सो बी वने नही कपाल में घट की कारणता है पद की नही काहे तै अन्य यद्य
तिरे कसे कारणता का ज्ञान होवै है औ कपाल के अन्य य कहिये सता होवै तो घट का अन्य य होवै है कपाल के व्यतिरेक कहिये अभाव ते घट का व्य
तिरेक होवै है इसरी तिसै कपाल के अन्य य व्यतिरेक तै घट का अन्य य व्यतिरेक देखिये है पद का नही या तै कपाल में घट की कारणता है पद की नही
इस वास तै कपाल में घट ही होवै है पदादिक होवै नही पदादिक न की व्यावृत्ति वास तै घट का प्रागभाव कपाल में संभवे नही औ जो मुख्य प्रयोजन
प्रागभाव का कत्था कपाल में घट की उत्पत्ति से अनंत उत्पत्ति हुई चाहिये सो बी परिणामवाद में दोष नही काहे तै स्वरूप में स्थित कपाल घट
की उत्पत्ति करै है कार्य रूप कूं प्राप्त हुये कपाल से घट की उत्पत्ति होवै नही या तै परिणामवाद में प्रागभाव निष्फल है औ विचार करै तो आरंभ
वाद में बी प्रागभाव निष्फल है काहे तै घट की उत्पत्ति हु या फेरि उत्पत्ति हुई चाहिये जो औ से कहैं ता कूं यह पूछा चाहिये घटांतर की उत्पत्ति हुई चा
हिये अथवा जो घट जिस कपाल में उ पजा है तिस की उत्पत्ति हुई चाहिये जो औ से कहैं अन्य घट की उत्पत्ति हुई चाहिये सो तो संभवे न
ही काहे तै जिस कपाल में जो घट होवै है तिस कपाल में तिसी घट की कारणता है घटांतर की कारणता कपालांतर में है या तै अन्य घट की उत्प

प्र०
६

१९

न्तिकी प्राप्ति नहीं औ जो औ से कहें जो घट पूर्व उपज्या है निसी की उत्पत्ति होवेगी सो वा संभवेन हीं काहे तैं जहां कपाल सें घट की उत्पत्ति होवे तहां
 प्रथम उत्पत्ति अन्य उत्पत्तिकी प्रतिबंध कहें या तैं फेरि उत्पत्तिकी प्रतीति नहीं प्रागभाव निष्फल है औ उत्पत्तिके स्वरूप का सूक्ष्म विचार क
 रै तो फेरि उत्पत्ति हुई चाहिये यह कथन हीं विरुद्ध है काहे तैं आद्यक्षण सें संबंध कूं उत्पत्तिके है घट का आद्यक्षण सें संबंध घट की उत्पत्तिक
 हिये है घटाधिकरणक्षण के ध्वंस का अनधिकरण जो क्षण सो घट का आद्यक्षण कहिये है घट के अधिकरण अनंतक्षण हैं तिनमें घट के अधिक
 रण जो द्वितीयादि क्षण तिनमें घटाधिकरण प्रथमक्षण का ध्वंस रहै है औ प्रथमक्षण में घटाधिकरणक्षण का ध्वंस रहै नहीं या तैं घटाधि-
 करणक्षण के ध्वंस का अनधिकरण घट का प्रथमक्षण है ताक्षण सें संबंध हीं घट की उत्पत्तिके हिये है द्वितीयादि क्षण में प्रथमक्षण सें संबंध
 होवेन हीं या तैं प्रथमक्षण में हीं उत्पद्यते ऐ साव्यवहार होवे है द्वितीयादि क्षण में नहीं इसरीति सें प्रथमक्षण संबंध रूप उत्पत्ति फेरि हुई
 चाहिये औ सा कहना ममजननी वंध्या इस वाक्य तुल्य है काहे तैं घट की उत्पत्ति सें उत्तरक्षण घटाधिकरण के ध्वंस का अधिकरण हीं
 होवेगा या तैं घटाधिकरणक्षण के ध्वंस का अनधिकरणक्षण फेरि संभवेन हीं या तैं उत्पन्न की उत्पत्ति हुई चाहिये यह कहना विरुद्ध है इस
 रीति सें प्रागभाव निष्फल है कपाले समय वा येन घटो नास्ति या प्रतीतिका विषय सामयिका भाव हीं संभवै है औ कपाले घटो भविष्यति या प्र
 तीतिका विषय वी घट का भविष्यत् काल है प्रागभाव प्रसिद्ध है औ अपने शास्त्र के संस्कार सें नैयायिक प्रागभाव कूं मानै तो वीसादि मान्या
 चाहिये अनादि संभवेन हीं काहे तैं अन्य मत सें तो सारे अभाव का अधिकरण भेद सें भेद होवे है औ नैयायिक मत में अधिकरण भेद
 सें अभाव का भेद नहीं किंतु प्रतियोगि भेद सें अभाव का भेद होवे है या तैं एक प्रतियोगिक अभाव नाना अधिकरण में एक हीं होवे है परं
 तु प्रागभाव तो नैयायिक मत में वी अधिकरण भेद सें भिन्न हीं होवे है काहे तैं घट का प्रागभाव घट के उपादान कारण कपाल में

1515

हीरहेहैं तिनमें वा जो घट जिस कपालमें होवें ता घट का प्रागभाव तिस कपालमें है अन्य घट का प्रागभाव अन्य कपालमें है इस रीति से
 एक प्रागभाव एक ही अधिकरणमें रहेहैं सो कपालादिक प्रागभाव के अधिकरण सादिहैं तिनमें रहनेवाला प्रागभाव किसी रीति से अ
 नादिसंभवेनहीं जो अनादि अधिकरणमें ओसादिमें एक प्रागभाव रहता होवें तो अनादिकहनावी संभवे सो नाना अधिकरणमें प्रा
 गभाव संभवेनहीं या तें कपाल मात्र वृत्ति घट प्रागभाव कूं अनादिता संभवेनहीं ओ जो ओ से कहै कपाल की उत्पत्ति से पूर्व कपाल के अ
 वयव नमें घट का प्रागभाव रहेहैं तिस तें पूर्व अवयव के अवयव नमें रहेहैं इस रीति से अनादि परमाणुमें घट का प्रागभाव अनादिहै सो
 संभवेनहीं काहे तें अपने प्रति योगिके उपादान कारणमें प्रागभाव रहेहैं अन्यमें नहीं यह नैयायिकन का नियम है कपाल के अवयव क
 पाल के उपादान कारण है घट के नहीं या तें कपालावयवमें कपाल का ही प्रागभाव संभवेहै घट का प्रागभाव कपालमें ही है कपालावय
 वमें संभवेनहीं इस रीति से परमाणु केवल द्वा ए एक का उपादान कारण है या तें द्वा ए एक का प्रागभाव ही परमाणुमें ही रहेहैं द्वा ए एक
 से अंगे अ ए कादिक घट पर्यंत के प्रागभाव परमाणुमें संभवेनहीं ओ परमाणुमें द्वा ए एक भिन्न पदार्थन का भी प्रागभाव मानें तो पर
 माणु से वा घट की उत्पत्ति हुई चाहिये ओ परिणामवादमें तो कार्य कारण का अभेद है या तें द्वा ए एक से लेके अंत्यावयव वा घट पर्यंत का
 र्य कारण धारा का भेद नहीं तिस मतमें तो परमाणुमें द्वा ए एक का प्रागभाव ही घट पर्यंत कार्य धारा का प्रागभाव है या तें परमाणुमें घटा
 दिकन के प्रागभाव कहना संभवे सो आरंभवादमें कार्य कारण का अभेद तो है नहीं किंतु कार्य कारण का परस्पर अत्यंत भेद है या तें कपा
 लावयवमें घट का प्रागभाव नहीं तें से परमाणुमें द्वा ए एक के कार्य का प्रागभाव संभवेनहीं इस रीति से सादिकपालादिकनमें घटादिक
 न के प्रागभाव कूं अनादिता कथन असंगत है तें से नैयायिक मतमें मध्यंसाभाव की अपने प्रति योगिके उपादानमें ही रहेहैं या तें घ

1517
 टकाध्वंसकपालमात्रवृत्तिहै सो अनंत है यह कथन असंगत है घटध्वंसका अधिकरण जो कपालता के नाश तें घटध्वंसका नाश होवै है
 औ घटध्वंसकानाशमाने नै याधिक यह दोष कहै है घटध्वंसकाध्वंस होवै तो घटका उज्जीवन हुआ चाहिये काहें तें प्रागभाव प्रध्वंसाभाव
 का अनाधार कालप्रतियोगिका आधार होवै है यह नियम है जा कालमें घटध्वंसकाध्वंस होवै सो काल घटध्वंसका अनाधार होवैगा औ
 प्रागभावका अनाधार होवैगा या तें घटका आधार होवैगा इस रीतिसे ध्वंसकाध्वंसमाने घटादिक प्रतियोगीका उज्जीवन होवैगा
 यह दोष वीनहीं काहें तें प्रागभाव कूं अनादिता औ ध्वंस कूं अनंतता मानै तो उक्त नियम की सिद्धि होवै औ उक्त नियम मानै तो प्राग
 भाव कूं अनादिता की औ ध्वंस कूं अनंतता की सिद्धि होवै औ सिद्धांत पक्षमें प्रागभाव सादि है या तें प्रागभाव की उत्पत्तिसे पूर्व काल
 घटके प्रागभावका औ घटके ध्वंसका अनाधार है घटका आधार नहीं अथवा सुरुव सिद्धांतमें सर्वथा प्रागभावका अंगीकार नहीं
 या तें घटकी उत्पत्तिसे पूर्व काल घटके प्रागभावका अनाधार है औ घटके ध्वंसका अनाधार है घटरूप प्रतियोगीका अनाधार है घट
 रूप प्रतियोगीका आधार नहीं या तें प्रागभाव ध्वंसका अनाधार काल प्रतियोगीका आधार होवै है यह नियम संभवै नहीं या तें घटध्वंस
 का वीध्वंस होवै है औ उक्त नियम की असिद्धिसे घटका उज्जीवन होवै नहीं तेंसे अन्योन्याभाव वीसादिसांत अधिकरणमें सादिसां
 त है जैसे घटमें पटका अन्योन्याभाव है ताका अधिकरण घट है सो सादि है औ सांत है या तें घटवृत्ति पटा अन्योन्याभाव वीसादिसांत है
 अनादि अधिकरणमें अन्योन्याभाव अनादि है परंतु अनादि वीसांत है अनंत नहीं जैसे ब्रह्ममें जीवका भेद है सो जीवका अन्योन्याभाव है
 ताका अधिकरण ब्रह्म है सो अनादि है या तें ब्रह्ममें जीवका भेद रूप अन्योन्याभाव अनादि है औ ब्रह्म ज्ञानसे अज्ञान निवृत्ति द्वारा भेद
 का अंत होवै है या तें सांत है अनादि पदार्थ की वीज्ञानसे निवृत्ति अद्वैतवादमें दृष्ट है इसी वासते सुद्धचेतन १ जीव २ ईश्वर ३ अविद्या ४

अविद्याचेतनकासंबंध ५ अनादिकापरस्परभेद ६ येष्वपदार्थोऽद्वैतमतमेंस्वरूपसें अनादिकहेहैं औशुद्धचेतनविनापांचकीज्ञान
सें निवृत्तिमानेहैं यामें यह शंकाहोवेहैं जीवईश्वरकूं अद्वैतवादमें मायिककहेहैं मायाकाकार्यमायिककहीयेहैं जीवईशमायाकेकार्य
हैं औ अनादिहैं यह कहना विरुद्धहै ताशंकाकायहसमाधानहै जीवईशमायाकेकार्यहैं यह मायिकपदका अर्थनहींहैं किंतु माया
कीस्थितिके अधीन जीवईशकीस्थितिहै मायाकीस्थिति विना जीवईशकीस्थितिहोवेनहीं यातें मायिकहैं औ माया की नाई अनादिहैं
इसरीतिसें अनादि अन्योन्याभाववीसांतहैं अन्योन्याभाव अनंतनहीं तैसें अत्यंताभाववी आकाशादिकन की नाई अविद्याका का
र्यहैं औ विनाशीहैं इसरीतिसें अद्वैतवादमें सारे अभावविनाशीहैं कोई अभावनित्यनहीं औ अद्वैतवादमें अनात्मपदार्थसारमाया
काकार्यहैं यातें आत्मभिन्नकूं नित्यतासंभवेनहीं जैसें घटादिकभावपदार्थमायाकेकार्यहैं तैसें अभाववीमायाकेकार्यहैं यद्यपि
अद्वैतवादमें मायाकूं भावरूपकहेहैं यातें अभावपदार्थकी उपादानता मायाकूं संभवेनहीं कार्यकें सजातीय उपादानहोवेहैं अभा
वकें सजातीयमायानहीं किंतु माया औ अभावभावत्व अभावत्वसें विजातीयहैं मायामें भावत्वहैं औ अभावमें अभावत्वहै तथापि सकल अ-
भावन का उपादानमायाहीहै काहेतें अनिर्वचनीयत्वमिथ्यात्वज्ञाननिवर्त्यत्व अनात्मत्वादिक धर्मनतें माया औ अभावसजातीयहैं
औ सकल धर्मनसें उपादान औ कार्यकी सजातीयताकहेतों घटकपालमें वी घटत्व कपालत्व विजातीयधर्महोनेतें घटका उपादा
न कपाल नहींहोवेगा जैसें मृन्मयत्वादिक धर्मनसें घटकपालसजातीयहैं तैसें अनिर्वचनीयत्वादिक धर्मनसें अभावमायावोस
जातीयहैं यावें सकल अभावमायाकेकार्यहैं यातें मिथ्याहैं औ कोई ग्रंथकार अद्वैतवादी एक अत्यंताभावकूं मानेहैं और अभावनकूं अलीकहेहैं जे
सें घटका प्रागभाव कपालमें कहेहैं सो अलीकहे काहेतें घटकी उत्पत्तिसें पूर्वकालसंबंधी कपालही घटो भविष्यति या प्रतीतिका विषयहै घ-

दकायागभावप्रसिद्ध है तैसैं सुझादिकन सैं चूलीकृतकपाल अथवा विभक्तकपाल सैं पृथक् घटध्वंसवा अप्रसिद्ध है तैसैं घटासंबंधी भू-
 तल ही घटका सामयिकाभाव है घट होवै तब घटका संबंधी भूतल है या तै घटा संबंधी भूतल नहीं इसरीति सैं सामयिकाभाव अधिकरण सैं पृथ-
 क नहीं तैसैं घट में पट के भेद कूं घट घृति पटान्योन्याभाव कहै हैं सो दोनू के अभेद का अत्यन्ताभाव रूप है दो पदार्थन के अभेदात्यन्ताभाव सैं पृ-
 थक् अन्योन्याभाव प्रसिद्ध है इसरीति सैं एक अत्यन्ताभाव ही है और कोई अभाव नहीं इसरीति सैं अभाव कै निरूपण में बहुत विचार है ग्रंथरद्विके
 भयें तैरीति मात्र जानाई है अभाव का स्वरूप निरूपण कियाता में प्रमाण निरूपण करिये है अभाव का ज्ञान दो प्रकार का है एक भ्रम रूप है दूसरा
 प्रमा रूप है भ्रम ज्ञान वी प्रमा की नाई प्रत्यक्ष परोक्ष भेद सैं दो प्रकार का है घट वाले भूतल में इंद्रिय का संयोग हुये वी किसी प्रकार तै घट की उ-
 पलब्धि न होवै तहां घटाभाव का प्रत्यक्ष भ्रम होवै है परंतु विषय विना प्रत्यक्ष ज्ञान होवै नहीं अन्यथाख्यातिवादी के मत में नो भ्रम प्र-
 त्यक्ष में विषय की अपेक्षा नहीं किंतु अन्य पदार्थ का अन्य रूप तै ज्ञान कूं अन्यथाख्यातिक हें हैं या तै जापदार्थ का अन्य रूप तै ज्ञान होवै
 तिसकी तो अपेक्षा है जै सैं रज्जु का सर्पत्वरूप तै ज्ञान होवै है तामें रज्जु की अपेक्षा है तथापि जिस विषय का ज्ञान में आकार प्रतीत होवै
 तिसकी अपेक्षा अन्यथाख्यातिवादी के मत में नहीं जै सैं सर्प का आकार भ्रम में भा सैं है ताकी अपेक्षा नहीं तथापि सिद्धांत में अनि-
 र्वचनीय रख्याति है जहां प्रत्यक्ष भ्रम होवै तहां भ्रम ज्ञान की नाई अनिर्वचनीय विषय की वी उत्पत्ति होवै है या तै व्यावहारिक घट वा-
 ले भूतल में प्रातिभासिक घटाभाव अनिर्वचनीय उपजै है व्यावहारिक घट का व्यावहारिक घटाभाव तै विरोध है प्रातिभासिक घ-
 टाभाव तै व्यावहारिक घट का विरोध नहीं या तै व्यावहारिक घट वाले भूतल में अनिर्वचनीय घटाभाव और ताका अनिर्वचनीय
 ज्ञान दोनू उपजै हैं तहां घटाभाव का प्रत्यक्ष भ्रम कहिये है जहां अंध कूं विप्रलम्भ कवचन तै घट वाले भूतल में घटाभाव का ज्ञान हो

वैसो अभावका परोक्षभ्रम है परोक्षज्ञानमें विषयकी अपेक्षा नहीं काहे तै अतीत का ओ अनागत का वा परोक्षज्ञान होवै है या तै अभाव का जहां परोक्षभ्रम होवै तहां प्रातिभासिक अभावकी उत्पत्ति होवै न हीं केवल अभावाकार वृत्तिरूपज्ञानकी ही उत्पत्ति होवै है अथवा परोक्षभ्रमकी नाई जहां अभावका प्रत्यक्षभ्रम होवै तहां वी प्रातिभासिक अभावकी उत्पत्ति होवै न हीं किंतु अभावका भ्रम अन्यथारव्यातिरूप है काहे तै रज्जु आदि कनमें सर्पादि भ्रम कूं अन्यथारव्यातिरूपमाने तो यह दोष है रज्जुमें सर्पत्वधर्मकी प्रतीति कूं अन्यथारव्यातिक है सो संभवै न हीं काहे तै इंद्रियका संबंध रज्जुसें ओ रज्जुत्वसें सर्पत्वसें इंद्रियका संबंध न हीं ओ विषय तै संबंध विना इंद्रियजन्यज्ञान होवै न हीं या तै रज्जुका सर्पत्वधर्मसें प्रतीतिरूप अन्यथारव्यातिसंभवै न हीं इसरीतिसें प्रत्यक्षभ्रमस्थलमें अन्यथारव्याति का निषेध करि के अनिर्वचनीय रव्यातिमानो है ना की रीति पूर्व कहा है परंतु जहां अधिष्ठान ओ आरोप्य दोनूं इंद्रियसंबंधा होवै तहां उक्त दोष संभवै न हीं या तै सिद्धांत ग्रंथनमें वी तहां अन्यथारव्याति ही लिखी है जैसे पुष्पके उपरि धरे स्फटिकमें रक्तता का प्रत्यक्षभ्रम होवै है तहां पुष्पकी रक्ततासें वी नेत्र का संयुक्त समवाय अथवा संयुक्तता दात्म्य संबंध है ओ स्फटिकसें नेत्र का संयोग संबंध है तहां रक्तता आरोप्य है ओ स्फटिक अधिष्ठान है तहां पुष्पकी व्यापहारिक रक्तता स्फटिकमें प्रतीत होवै है स्फटिकमें अनिर्वचनीय रक्तताकी उत्पत्ति होवै न हीं काहे तै जो रक्ततासें सर्पत्वकी नाई नेत्र का संबंध न हीं होता तो विषय तै संबंध विना इंद्रियजन्यज्ञान होवै न हीं यह दोष होता नेत्रसें रक्तता का संबंध होने तै उक्त दोष संभवै न हीं या तै आरोप्य के सन्निधानस्थलमें अन्यथारव्याति ही संभवै है तै सें घट वाले भूतलमें घटाभावभ्रम होवै तहां आरोप्य अधिष्ठान का सन्निधान होने तै आरोप्यसें वी अधिष्ठानकी नाई इंद्रियका संबंध है काहे तै अधिष्ठान भूतल है ओ आरोप्य घटाभावभूतलमें तो न हीं है परंतु भूतल वृत्ति भूतल-

1521

त्वमें घटाभाव है औ भूतलवृत्ति जो रूपस्पर्शादिगुण हैं तिनमें घटाभाव है भूतलत्वमें औ भूतल के रूपादिगुणानमें घटका संयोग क
दीर्घा होवे नहीं काहे तें दो द्रव्यनका संयोग होवे है घट तो द्रव्य है भूतलत्व द्रव्य नहीं किंतु जाति है तासैं घटका संयोग संभवेन ही भूतल
के रूपस्पर्शादि कवी द्रव्य नहीं किंतु गुण हैं तिनमें वी घटका संयोग संभवेन ही औ जा में जाका संयोग संबंध न ही होवे तो तिसमें तिस
पदार्थका संयोग संबंधाव छिन्न अत्यन्ताभाव होवे है इसरीति सैं भूतलमें संयोग संबंध तें घट होते वी भूतलत्वमें औ भूतल के गुणान
में संयोग संबंध तें घट नहीं होने तें संयोग संबंधाव छिन्न घटात्यन्ताभाव है तहां अधिष्ठान भूतल है औ आरोप्य घटात्यन्ताभाव है ता
का भूतलमें स्वाधिकरण समवाय संबंध है स्व कहिये घटात्यन्ताभाव ताका अधिकरण भूतलत्व औ भूतल के रूपादिगुणान तिनका स
मवाय भूतलमें है औ भूतल का घटात्यन्ताभाव सैं स्व समवेत वृत्तित्व संबंध है स्व कहिये भूतलतामें समवेन कहिये समवाय संबंध सैं र
हने वाले भूतलत्व औ गुणान तिनमें वृत्तित्व कहिये आधेयता अत्यन्ताभाव की है इसरीति सैं आरोप्य अधिष्ठान के परस्पर संबंध होने तें स
न्निधान है या तें भूतलत्व वृत्ति औ रूपस्पर्शादि वृत्ति जो व्यावहारिक घटात्यन्ताभाव ताकी भूतलमें प्रतीति होने तें अभाव का भ्रम अन्य
धारव्यातिरूप है प्रातिभासिक अभाव की उत्पत्ति निश्चयोजन है इसरीति सैं प्रत्यक्ष परोक्ष भेद सैं अभाव भ्रम दो प्रकार का है तें सैं
अभाव की प्रमावी प्रत्यक्ष परोक्ष भेद सैं दो प्रकार की हैं नैयायिक मतमें तो इंद्रियजन्य ज्ञान कूं अपरोक्ष ज्ञान कहै हैं तासैं भिन्न ज्ञान
कूं परोक्ष ज्ञान कहै हैं औ अभाव सैं वी इंद्रिय का विशेषणता अथवा स्व संबंध विशेषणता संबंध जहां होवे तहां अभाव की प्रत्यक्ष प्र
मा औ परोक्ष प्रमा कहिये हैं जै सैं औत्र सैं शब्दाभाव का विशेषणता संबंध है तहां शब्दाभाव की औत्र जन्य प्रत्यक्ष प्रमा है तें सैं भू
तलमें घटाभाव होवे तहां नेत्र संबंध भूतलमें विशेषणता संबंध अभाव का होने तें नेत्र जन्य प्रत्यक्ष प्रमा घटाभाव की होवे है

वृत्ति
२३

परंतु पुरुष शून्य भूतल में जहां स्थाणु में पुरुष भ्रम होवे है तहां पुरुषाभाव है औ पुरुषाभाव तैनेत्रका स्वसंबद्ध विशेषण तासंबंध
धरी है तथापि पुरुषाभाव का प्रत्यक्ष होवे नहीं या तैनेत्राभाव के प्रत्यक्ष में इंद्रियकरण है प्रतियोगी का अनुपलंभ सहकारी है जहां स्था
णु में पुरुष भ्रम होवे तहां प्रतियोगी का अनुपलंभ नहीं है किंतु पुरुष रूप प्रतियोगी का उपलंभ कहिये ज्ञान है जैसे घटादिक द्रव्य
के चाक्षुष प्रत्यक्ष में नेत्रकरण है औ अंधकार में घट का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे नहीं या तैनेत्रजन्य चाक्षुष प्रत्यक्ष में आलोकसंयोग स
हकारी है या तैनेत्र अंधकार स्थ घट होवे तहां नेत्र इंद्रिय है औ नेत्र इंद्रिय का घट से संयोग धरी है तथापि घट का आलोक से संयोग
रूप सहकारी नहीं या तैनेत्र अंधकार स्थ घट का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे नहीं चाक्षुष प्रत्यक्ष में आलोकसंयोग सहकारी है तहां इंद्रि
य से आलोक का संयोग हेतु नहीं किंतु विषय से आलोकसंयोग हेतु है या तैनेत्र प्रकाश में स्थित पुरुष कूं अंधकार स्थ घट का प्रत्यक्ष हो
वे नहीं तहां इंद्रिय से तो आलोकसंयोग है विषय जो घट ता से आलोकसंयोग नहीं औ अंधकार स्थ पुरुष कूं प्रकाश स्थ घट का प्र
त्यक्ष होवे है तहां इंद्रिय से तो आलोक का संयोग नहीं है विषय तैनेत्र आलोक का संयोग है या तैनेत्र विषय औ आलोक संयोग नेत्रजन्य
ज्ञान में सहकारी है तथापि घट के पूर्व देश में आलोक का संयोग होवे पश्चिम देश में नेत्र का संयोग होवे तहां घट का चाक्षुष प्रत्य
क्ष होवे नहीं हु या चाहिये काहे तैनेत्र विषय तैनेत्र आलोक का संयोग रूप सहकारी है औ संयोग रूप व्यापार वाला नेत्र इंद्रियकरण धरी है
या तैनेत्र जिस घट के देश में नेत्र का संयोग होवे तैसी देश में आलोकसंयोग सहकारी है यह मान्या चाहिये दीप सूर्यादिक नका प्र
भा कूं आलोक कहै है जैसे द्रव्य के चाक्षुष प्रत्यक्ष में आलोकसंयोग सहकारी है तैनेत्र अभाव के प्रत्यक्ष में इंद्रियकरण है औ प्र
तियोगी का अनुपलंभ सहकारी है या तैनेत्र स्थाणु में पुरुष भ्रम होवे तहां पुरुषाभाव का प्रत्यक्ष होवे नहीं तैनेत्र जहां भूतल में घ

प्र.
६

1522

२३

1523
 दनहीहोवें औ घटकेसहस्रान्यपदार्थधन्याहोवें तामें घटभ्रमहोयजावै ताभूतलमें घटाभावहै औ घटाभावसेइंद्रियकास्वसंबद्ध
 विशेषणतासंबंधवीहै काहेतें घटकातोभ्रमहुयाहै औ घटहैनहीं किंतु घटाभावहै ताकाभूतलमें विशेषणतासंबंधहै तिसभूत
 लसेइंद्रियकासंयोगहै यातेंइंद्रियसंबद्धकहिये इंद्रिसेंसंबद्धवालैभूतलमें अभावकाविशेषणतासंबंधहै यातेंसंबंधरूपव्यापारवाला
 इंद्रियकरणतोहै प्रतियोगीकाअनुपलंभसहकारीनहीं काहेतैज्ञानकूंउपलंभकहैहैं सोज्ञानभ्रमहोवै अथवाप्रमाहोवै यामेंविशे
 पनहीं जहांघटकाभ्रमहोवैतहांघटाभावकाप्रतियोगीजाघटताकाअनुपलंभनहीं किंतुभ्रमरूपउपलंभकहियेज्ञानहै इसरीतिसेंअ
 भावकेप्रत्यक्षमेंइंद्रियकरणहैं औप्रतियोगीकाअनुपलंभसहकारीहै केवलप्रतियोगीकेअनुपलंभकूंसहकारीकहैं तौवीनिवाहहो
 वैनहीं काहेतेंस्तंभमेंपिशाचकाभेदतोप्रत्यक्षहै औस्तंभमेंपिशाचकाअत्यंताभावप्रत्यक्षनहीं यहस्तंभपिशाचनहीं औसाअनुभव
 सर्वलोकनकूंहोवेंहै औस्तंभमेंपिशाचनहींहै औसानिश्वयहोवैनहीं तहांप्रथमअनुभवकाविषयस्तंभवतिपिशाचान्योन्याभा
 वहै औद्वितीयअनुभवकाविषयपिशाचात्यंताभावहै दोनूंअभावनकाप्रतियोगीपिशाचहै ताकाअनुपलंभहै औइंद्रियसंबद्धस्तंभहै
 तामेंपिशाचान्योन्याभावऔपिशाचात्यंताभावदोनूंविशेषणतासंबंधसेंरहेहैं यातेंपिशाचान्योन्याभावकीनाईपिशाचात्यंताभावका
 प्रत्यक्षहुयाचाहिये तैसैंआत्मामेंस्वरवाभावदुःखाभावकाप्रत्यक्षहोवेंहै औधर्माभावअधर्माभावकाप्रत्यक्षहोवैनहीं यहवार्ता
 सर्वकेंअनुभवसिद्धहै इदंनानामयिस्वरवनास्तिइदंनानामपिदुःखंनस्तिइसरीतिकाअनुभवसर्वकूंहोवेंहै सोअनुभवन्यायमन
 मेंमानसप्रत्यक्षरूपहै मनकास्वरवाभावतेंऔदुःखाभावतेंस्वसंयुक्तविशेषणतासंबंधहै काहेतेंस्वकहियेमनतासेंसंयुक्तकहिये
 संयोगवालाआत्मातामेंविशेषणतासंबंधसेंस्वरवाभावदुःखाभावरहेहैं तैसैंधर्माभावअधर्माभावसेंवीमनकास्वसंयुक्तविशेषणता

वृत्ति.
२४

प्र.
६

२४

संबंध है तथापि प्रत्यक्ष होवे नहीं मयि धर्मो नास्ति मयि अधर्मो नास्ति ऐसा प्रत्यक्ष अनुभव किसी कूं होवे नहीं औ सुखाभाव दुःखाभाव के प्रतियोगी स्वरवदुः
स्वहोति न का जे से अनुपलंभ अभाव काल मे होवे है तैसे धर्माभाव अधर्माभाव के प्रतियोगी जो धर्म अधर्म तिन का भी अनुपलंभ होवे है या तै प्रतियोगी का अनुप
लंभ रूप सहकारी सहित मन से सुखाभाव दुःखाभाव का प्रत्यक्ष होवे है तैसे धर्माधर्म रूप प्रतियोगी का अनुपलंभ रूप सहकारी सहित मन से धर्माधर्म के अभाव का
विप्रत्यक्ष हुया चाहिये तैसे वायु में रूपाभाव प्रत्यक्ष है औ गुरुत्वाभाव प्रत्यक्ष नहीं है रूपाभाव का प्रतियोगी रूप है गुरुत्वाभाव का प्रतियोगी गुरुत्व है तिन दो नू का
वायु में अनुपलंभ है औ नेत्र का वायु से संयोग संबंध होवे है नेत्र संयुक्त वायु में रूपाभाव गुरुत्वाभाव विशेषण ता संबंध से रहे है या तै से
संबद्ध विशेषण ता संबंध से जै से वायु में रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है तैसे स्व संबद्ध विशेषण ता संबंध गुरुत्वाभाव से वा नेत्र का है या
तै वायु रूप नास्ति इस चाक्षुष प्रतीति की नाई वायु गुरुत्वं नास्ति ऐसी चाक्षुष प्रतीति वी हुई चाहिये या तै इंद्रिय जन्य अभाव के प्रत्यक्ष
में केवल अनुपलंभ सहकारी नहीं है किंतु योग्यानुपलंभ सहकारी है वायु में अनुपलंभ जे से रूप का है तैसे गुरुत्व का वी अनुपलंभ है प
रंतु योग्यानुपलंभ रूप का है गुरुत्व का योग्यानुपलंभ नहीं काहे तै प्रत्यक्ष योग्य की अप्रतीति कूं योग्यानुपलंभ कहै है रूप तो प्रत्यक्ष योग्य है
औ गुरुत्व प्रत्यक्ष योग्य नहीं काहे तै तराजू के ऊर्द्धादि भाव से गुरुत्व की अनुमिति होवे है किसी इंद्रिय से गुरुत्व का ज्ञान होवे नहीं या तै प्रत्यक्ष
योग्य गुरुत्व नहीं होने तै ताका अनुपलंभ योग्यानुपलंभ नहीं तैसे आत्मा में सुखाभाव दुःखाभाव का मान स प्रत्यक्ष होवे है तहां वी प्रत्यक्ष
योग्य सुख का अनुपलंभ औ प्रत्यक्ष योग्य दुःख का अनुपलंभ होने तै योग्यानुपलंभ सहकारी का संभव है औ धर्माभाव अधर्माभाव का
आत्मा में मान स प्रत्यक्ष होवे नहीं तहां वी धर्माधर्म रूप प्रतियोगी का अनुपलंभ तो है परंतु धर्माधर्म केवल शास्त्र वेद्य है प्रत्यक्ष योग्य नहीं
या तै धर्माधर्म का योग्यानुपलंभ नहीं ताके अभाव तै धर्माभाव अधर्माभाव का मान स प्रत्यक्ष होवे नहीं तैसे स्तंभ में विशाच्यांतताभाव का

प्रत्यक्षहोवे नहीं तहांवीपिशाच रूपप्रतियोगीका अनुपलंभतोहै परंतु प्रत्यक्षयोग्यपिशाचनहीं यातें योग्यानुपलंभनहीं प्रत्यक्षयोग्यप्र-
 तियोगीके अनुपलंभकूं योग्यानुपलंभकहैं हैं पिशाचात्यंताभावका प्रतियोगीजो पिशाचसो प्रत्यक्ष योग्यनहीं यातें पिशाचका अनुपलंभ
 योग्यानुपलंभनहीं यांमें यह शंका रहे है स्तंभमें पिशाचका भेद वी प्रत्यक्षनहीं चाहिये काहे तें पिशाचान्योन्याभावकूं पिशाचभेदकहैं हैं
 ताका प्रतियोगीवी पिशाचहै सो प्रत्यक्ष योग्यनहीं यातें योग्यानुपलंभके अभावतें पिशाचात्यंताभावकी नाई पिशाचान्योन्याभाववी अ-
 प्रत्यक्षहु या चाहिये जो सिद्धांतीअैं से कहैं उक्त रूप योग्यानुपलंभनहीं है किंतु प्रत्यक्ष योग्य अधिकरणमें प्रतियोगीके अनुपलंभकूं यो-
 ग्यानुपलंभकहैं हैं प्रतियोगीचाहे प्रत्यक्ष योग्य होवे अथवा अप्रत्यक्ष होवे अभावका अधिकरण प्रत्यक्ष योग्य चाहिये तांमें प्रतियो-
 गीका अनुपलंभ चाहिये स्तंभमें जो पिशाचान्योन्याभावताका प्रतियोगीपिशाचहै सो तो प्रत्यक्ष योग्यनहीं है औ तांमें प्रत्यक्ष योग्यता
 की अपेक्षा वी नहीं तथापि पिशाचान्योन्याभावका अधिकरण स्तंभमें सो प्रत्यक्ष योग्य होने तें योग्यानुपलंभका साहाव है यातें पिशाचका अ-
 न्योन्याभाव स्तंभमें प्रत्यक्ष संभवे है सिद्धांतिका यह समाधान संभवे नहीं काहे तें उक्तरीति से यह सिद्ध होवे है अभावका प्रतियोगी प्रत्यक्ष
 योग्य होवे अथवा प्रत्यक्ष के अयोग्य होवे जहां अभावका अधिकरण प्रत्यक्ष योग्य होवे तांमें प्रतियोगीका अनुपलंभ होवे औ सो योग्या-
 नुपलंभ अभावके प्रत्यक्षमें सहकारी है औ सा अर्थ माने स्तंभमें पिशाचात्यंताभाव वी प्रत्यक्षहु या चाहिये तें से आत्मा में धर्माभा-
 व अधर्माभाव वी प्रत्यक्षहु या चाहिये काहे तें स्तंभवृत्ति पिशाचात्यंताभावका अधिकरण स्तंभमें सो प्रत्यक्ष योग्य है आत्मावृत्ति
 धर्माभाव अधर्माभावका अधिकरण आत्मा प्रत्यक्ष योग्य है परंतु इतना भेद है स्तंभतो वात्स्य इंद्रियजन्य प्रत्यक्ष योग्य है यातें स्तंभमें पिशा-
 चात्यंताभावका वात्स्य इंद्रियजन्य प्रत्यक्षहु या चाहिये औ आत्मापानस प्रत्यक्ष योग्य है यातें आत्मा में धर्माभाव अधर्माभावका मानस

वृत्ति.
२५

प्रत्यक्षद्वयानुवाहिये जो वायुसं प्रत्यक्ष योग्यता माने तो वायुवृत्तिगुरुत्वाभावका प्रत्यक्षद्वयानुवाहिये जो वायुसं प्रत्यक्ष योग्यता नहीं माने तो
वायुवृत्तिरूपाभावका प्रत्यक्ष नहीं हुया चाहिये औ वायुमें रूपाभाव प्रत्यक्ष है यह सिद्धांत है औ अनुभव सिद्ध है यह अर्थ अगोचर
होवेगा औ जो सिद्धांत इसरीति से समाधान करे योग्यानुपलंभ दो प्रकार का है एक तो प्रत्यक्ष योग्य प्रतियोगी का अनुपलंभ योग्यानुपलंभ
है औ दूसरा प्रत्यक्ष योग्य अधिकरण में प्रतियोगी का अनुपलंभ योग्यानुपलंभ है अत्यंतताभाव के प्रत्यक्ष में प्रथम योग्यानुपलंभ सहकारी
है या तै अधिकरण तो प्रत्यक्ष योग्य होवे अथवा अयोग्य होवे जिस अत्यंतताभाव का प्रतियोगी प्रत्यक्ष योग्य होवे ना का अनुपलंभ अत्यं
ताभाव के प्रत्यक्ष में सहकारी है औ अन्योन्याभाव के प्रत्यक्ष में द्वितीया योग्यानुपलंभ सहकारी है या तै अन्योन्याभाव का प्रतियोगी प्रत्यक्ष योग्य
होवे अथवा अयोग्य होवे प्रत्यक्ष योग्य अधिकरण में प्रतियोगी का अनुपलंभ अन्योन्याभाव के प्रत्यक्ष में सहकारी है या तै क हूं दोष न
हीं स्तंभ में पिशाचात्यंतताभाव का प्रतियोगी पिशाच प्रत्यक्ष योग्य नहीं या तै स्तंभ वृत्ति पिशाचात्यंतताभाव अप्रत्यक्ष है औ स्तंभ वृत्ति पिशा
चान्योन्याभाव का अधिकरण स्तंभ है सो प्रत्यक्ष है या तै स्तंभ में पिशाचान्योन्याभाव प्रत्यक्ष है आत्मावृत्ति स्वरवात्यंतताभाव दुःखात्यंतताभाव
के प्रतियोगी स्वरवदुःखमानस प्रत्यक्ष योग्य है तिन के अत्यंतताभावन का मानस प्रत्यक्ष होवे है धर्म अधर्म प्रत्यक्ष योग्य नहीं या तै तिन के अ
त्यंतताभावन का प्रत्यक्ष होवे नहीं रूपगुण तो प्रत्यक्ष योग्य है या तै वायु में रूपात्यंतताभाव का प्रत्यक्ष होवे है गुरुत्वगुण प्रत्यक्ष योग्य नहीं
या तै वायु में गुरुत्वात्यंतताभाव प्रत्यक्ष नहीं इसरीति से यह अर्थ सिद्ध हुया अधिकरण में प्रत्यक्ष योग्यता औ प्रतियोगी का अनुपलंभ अन्यो
न्याभाव के प्रत्यक्ष में सहकारी है औ प्रतियोगी में प्रत्यक्ष योग्यता औ प्रतियोगी का अनुपलंभ अत्यंतताभाव के प्रत्यक्ष में सहकारी है ऐसानीय
म सिद्धांत कहें सो बी संभवे नहीं काहें तै अन्योन्याभाव के प्रत्यक्ष में अधिकरण की योग्यता हेतु होवे तो वायु में रूपवद्भेद का प्रत्यक्ष होवे है सो

प.
६

1526

२५

नही हुया चाहिये वायु रूपवान् न ऐसा प्रत्यक्ष सर्व कूं होवें हैं औ वक्ष्यमाणरीतिसें ऐसा प्रत्यक्ष संभवे है तहां अन्योन्याभावका अधिकरण
 वायु है सो प्रत्यक्ष योग्य नहीं औ वायु कूं आयुह से प्रत्यक्ष योग्यता माने तो वायु में गुरुत्व वद्दे कारी प्रत्यक्ष हुया चाहिये औ वायु गुरुत्व
 वान् न ऐसा प्रत्यक्ष किसी कूं होवें नहीं वक्ष्यमाणरीतिसें संभवे नहीं औ स्तंभ में पिशाच वद्दे अ प्रत्यक्ष है अन्योन्याभाव के प्रत्यक्ष में अधिकर
 एकी योग्यता हेतु होवें तो पिशाच वद्दे का अधिकरण स्तंभ है ता कूं प्रत्यक्ष योग्यता होने तें पिशाच वद न्योन्याभाव रूप पिशाच वद्दे प्रत्यक्ष
 हुया चाहिये औ स्तंभः पिशाच वान् न ऐसा प्रत्यक्ष होवें नहीं या तें प्रत्यक्ष योग्य अधिकरण में प्रतियोगी का अनुपलंभ रूप योग्यानुपलंभ अन्यो
 न्याभाव के प्रत्यक्ष में सहकारी हैं यह नियम संभवे नहीं तें से अत्यंतताभाव के प्रत्यक्ष में प्रतियोगी की योग्यता कूं सहकारी माने तो जल परमा
 णु में पृथिवी त्वात्यंतताभाव का प्रत्यक्ष हुया चाहिये काहे तें जल परमाणु वृत्ति पृथिवीत्व के अत्यंतताभाव का प्रतियोगी पृथिवीत्व है ताका घटादि
 कन में चाक्षुष प्रत्यक्ष होवें हैं या तें प्रत्यक्ष योग्य प्रतियोगी है औ ताका जल परमाणु में उपलंभ कहिये प्रतीति होवें नहीं या तें अनुपलंभ है
 औ जल परमाणु से नेत्र का संयोग होवें हैं या तें जल परमाणु वृत्ति पृथिवी त्वात्यंतताभाव से नेत्र का स्वसंयुक्त विशेषणता संबंधी है औ जो
 ऐसै कहै परमाणु निरवयव है ता से नेत्र का संयोग संभवे नहीं काहे तें पदार्थ के एक देश में संयोग होवें हैं अवयव कूं देश कहें हैं परमाणु के
 अवयव रूप देश संभवे नहीं सकल परमाणु में संयोग कहें तो अव्याप्य वृत्ति संयोग का स्वभाव नहीं होवेंगा एक देश में होवें एक देश में न-
 हीं होवें सो अव्याप्य वृत्ति कहिये है या तें परमाणु से नेत्र का संयोग होवें नहीं सो संभवे नहीं काहे तें परमाणु का संयोग नहीं होवें तो द्य एव कन
 हीं होवेंगा औ परमाणु में महत्वात्यंतताभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवें हैं सो नहीं होवेंगा परमाणु में महत्ताभाव का प्रत्यक्ष होवें हैं यह आगे
 स्पष्ट होवेंगा या तें नेत्र संयुक्त विशेषणता संबंध से जै से परमाणु में महत्ताभाव का प्रत्यक्ष होवें हैं तें से नेत्र संयुक्त विशेषणता संबंध से पृ

वृत्ति.

२६

धीत्वाभावकावीप्रत्यक्षहुयाचाहिये नेत्रसंयुक्तपरमाणुमें महत्ताभावकी नाई पृथिवीत्वभावका विशेषणतासंबंध है परमाणुका संयोग
 गव्याप्यवृत्ति होवे है यह मंजूषाकी टीका में लिखा है या तें जलपरमाणु में पृथिवीत्वात्यंताभावके प्रत्यक्षकी सामग्री होने तें ताकावीप्रत्य
 क्षहुयाचाहिये औ वक्ष्यमाणरीतिसें जलपरमाणु में पृथिवीत्वात्यंताभावका प्रत्यक्ष होवे नहीं इसरीतिसें सकल अभावनके प्रत्यक्षमें
 एकरूपयोग्यानुपलंभसंभवै नहीं औ अन्योन्याभाव अत्यंताभावके प्रत्यक्षमें भिन्नभिन्न रूपवाला योग्यानुपलंभ सहकारी कहना बी
 संभवे नहीं यासंकाकायह समाधान है योग्ये अनुपलंभः योग्यानुपलंभः ऐसा सप्तमी समास करे तो अधिकरणमें प्रत्यक्ष योग्यता होवे तहां योग्यानुपलंभ सिद्ध
 होवे है औ योग्यस्थ अनुपलंभः योग्यानुपलंभः ऐसा षष्ठी समास करे तो प्रतियोगीमें प्रत्यक्ष योग्यता होवे तहां योग्यानुपलंभ सिद्ध होवे
 है तहां एक एक प्रकारके योग्यानुपलंभ मानने में दोष कट्या तें से अन्योन्याभावके प्रत्यक्षमें अधिकरण योग्यताका साधक सप्तमी समास
 वाला योग्यानुपलंभ माने औ अत्यंताभावके प्रत्यक्षमें प्रतियोगीकी योग्यतासाधक षष्ठी समास वाला योग्यानुपलंभ सहकारी माने तो अ
 भावभेदसें दोनूं का अंगीकार होवे तामें बी दोष कट्या या तें अन्य प्रकारका योग्यानुपलंभ सहकारी है औ योग्यानुपलंभशब्दमें सप्तमी समास
 औ षष्ठी समास नहीं किंतु नीलघटः याशब्दकी नाई प्रथमा समास है सो इसरीतिसें है जें से नील आसौ घटो नीलघटः याशब्दमें
 प्रथमा समास है ताकूं व्याकरणमें कर्मधारय कहें हैं जहां कर्मधारय समास होवे तहां पूर्वपदार्थका उत्तरपदार्थसें अभेद प्रतीत होवे है
 जें से नीलघटः याशब्दमें कर्मधारय समास करे नीलपदार्थका घटपदार्थसें अभेद प्रतीत होवे है तें से योग्य आसौ अनुपलंभः यो
 ग्यानुपलंभः इसरीतिसें कर्मधारय समास करे योग्यानुपलंभशब्दसें योग्यपदार्थका अनुपलंभपदार्थसें अभेद प्रतीत होवे है या तें
 अभावके प्रतियोगी औ अधिकरण चाहे जें से होवे तिनकी योग्यतासें प्रयोजन नहीं अनुपलंभमें योग्यताचाहिये जहां प्रतियोगी

प्र.
६

1528

२६

का अनुपलम्भ योग्य होवे तहां अभाव का प्रत्यक्ष होवे है जहां प्रतियोगी का अनुपलम्भ योग्य होवे तहां अभाव का प्रत्यक्ष होवे नहीं अनु
 पलम्भ में योग्यता योग्यता इस प्रकार की है उपलम्भ अभाव का अनुपलम्भ कहें है प्रतीति ज्ञान उपलम्भ पर्याय शब्द है प्रतियोगी की प्रतीति का
 अभाव अनुपलम्भ शब्द का अर्थ है या तै इन्द्रिय से घटाभाव के प्रत्यक्ष में घट की प्रतीति का अभाव सहकारी है तहां घटाभाव का ज्ञान प्रमा
 रूप फल है औ घट ज्ञान का अभाव घटाभाव प्रमा का सहकारी कारण है सो घट ज्ञान का अभाव योग्य चाहिये घट ज्ञानाभाव का ही घटा
 अनुपलम्भ कहें है तिस अभाव रूप अनुपलम्भ में अन्य प्रकार की तो योग्यता संभवें नहीं किंतु जा अनुपलम्भ का उपलम्भ रूप प्रतियोगी
 योग्य होवे सो अनुपलम्भ योग्य कहिये है जा अनुपलम्भ का प्रतियोगी उपलम्भ योग्य होवे सो अनुपलम्भ योग्य कहिये है या तै
 यह सिद्ध हुआ योग्य उपलम्भ का अभाव रूप योग्यानुपलम्भ सहकारी है इस रीति से अनुपलम्भ की योग्यता कहें के उपलम्भ की योग्यता में
 पर्यवसान होवे है या तै उपलम्भ में योग्यता चाहिये योग्य उपलम्भ का अभाव योग्यानुपलम्भ कहिये है उपलम्भ की योग्यता का अनुपलम्भ में
 व्यवहार होवे है यद्यपि प्रथम ही योग्य उपलम्भ के अभाव का योग्यानुपलम्भ कहें ला घव है उपलम्भ रूप प्रतियोगी द्वारा अनुपलम्भ का यो
 ग्य कहना निष्फल है तथापि व्याकरण की मर्यादा से योग्यानुपलम्भ शब्द का अर्थ करें तब अनुपलम्भ में योग्यता प्रतीत होवे है या तै
 उपलम्भ वृत्ति मुख्य योग्यता का अनुपलम्भ से आरोप कह्यो है या तै यह सिद्ध अर्थ है जहां प्रतियोगिके योग्य उपलम्भ का अभाव होवे
 तहां अभाव का प्रत्यक्ष होवे है जहां प्रतियोगी की सत्ता से नियम करिके प्रतियोगी के उपलम्भ की सत्ता होवे सो उपलम्भ योग्य है ताका
 अभाव अनुपलम्भ ही योग्य कहिये है जहां प्रतियोगी हुये वी नियम करिके प्रतियोगी का उपलम्भ न होवे सो उपलम्भ योग्य है ताका अ
 भाव अनुपलम्भ ही योग्य कहिये है जैसे आलोक में घट की सत्ता होवे तब नियम करिके घट का उपलम्भ होवे है तहां घट का उपलम्भ यो

ग्यहै ताकाअनुपलंभवीयोग्यकहियेहै तैसेंसंयोगसंबंधसें जहांपिशाचहोवेतहांपिशाचसतासेंनियमकरिकैपिशाचकाउप-
 लंभहोवेनहीं यातैंपिशाचकाउपलंभअयोग्यहै ताकाअभावपिशाचानुपलंभवीअयोग्यकहियेहै इसरीतिसैंघटातुपलंभयो-
 ग्यहै सोघटाभावकैप्रत्यक्षमेंहेतुहै औरपिशाचातुपलंभयोग्यनहीं यातैंपिशाचातुपलंभतैंपिशाचात्यंताभावकामत्यक्षहोवे
 नहीं यद्यपिघटाभावाधिकरणमेंघटकीसताऔघटोपलंभकीसतासंभवेनहीं तथापिघटकाऔघटोपलंभकाऐसाआरोपहो-
 वेहै यदिभूतलेघटः स्यात्तदाघटोपलंभः स्यात् यातैंघटाभावाधिकरणमेंवीआरोपितघटकीसताऔघटातुपलंभहोतैंवीआ-
 रोपितघटोपलंभकीसतासंभवेहै यातैंयहनिष्कृष्टअर्थहै जिसअभावकैअधिकरणमेंप्रतियोगिकाआरोपकरेप्रतियोगीकैउ-
 पलंभकानियमतैंआरोपहोवे सोउपलंभयोग्यहै तिसकाअनुपलंभवीयोग्यकहियेहै औतिसअधिकरणमेंसोअभावप्रत्यक्ष
 है जिसअभावकैअधिकरणमेंजिसअभावकैप्रतियोगीकाआरोपकरेप्रतियोगीकैउपलंभकाआरोपहोवेनहीं सोअभावअप्र-
 त्यक्षहै जैसैंअंधकारमेंघटाभावप्रत्यक्षनहीं काहेतैंअंधकारमेंयदिअत्रघटः स्यात्तदातस्योपलंभस्यात् इसरीतिसैंघटके
 आरोपतैंघटकेउपलंभकानियमतैंआरोपसंभवेनहीं यातैंअंधकारमेंघटकाप्रत्यक्षहोवेनहीं स्तंभमेंपिशाचकाभेदप्रत्यक्षहै काहेतैं यदिता-
 दात्येनपिशाचः स्तंभे स्यात्तदाउपलभ्येत इसरीतिसैंस्तंभवृत्तितादात्म्यसंबंधसेंपिशाचकैआरोपतैंपिशाचकेउपलंभकाआ-
 रोपनियमसेंहोवेहै काहेतैंस्तंभमेंतादात्म्यसंबंधसेंस्तंभहै ताकानियमतैंउपलंभहोवेहै तैसेंपिशाचवीतादात्म्यसंबंधसेंस्तंभ
 मेंहोवेतौस्तंभकीनाईताकावीनियमतैंउपलंभहोवेताउपलंभकेअभावतैंस्तंभमेंतादात्म्यसंबंधसेंपिशाचनहीं यातैंपिशाचका
 स्तंभमेंतादात्म्यसंबंधावच्छिन्नाभावहै तादात्म्यसंबंधावच्छिन्नाभावकूंहीअन्योन्याभावकहैहैं औस्तंभमेंसंयोगसंबंधावच्छिन्ना

पिशाचात्यंताभाव तथा समवायसंबंधावच्छिन्नपिशाचात्यंताभावप्रत्यक्षनहीं काहेतें स्तंभे यदि संयोगेन पिशाचः स्यात् समवायेन वा पिशा-
 चः स्यात् तदा तस्योपलंभः स्यात् इसरीतिसें संयोगसंबंधतें अथवा समवायसंबंधतें पिशाचका स्तंभमें आरोप करें पिशाचका उपलंभ-
 का आरोप होवे नहीं काहेतें जहां श्मशानके वृक्षादिकनमें संयोगसंबंधसें पिशाच रहे हैं औअपने अवयव नमें समवायसंबंधसें पिशाच रहे
 हैं तहां वा पिशाचका उपलंभ होवे नहीं औ जो स्तंभमें संयोगसंबंधसें अथवा समवायसंबंधसें होवे तिन सर्वका उपलंभ होवे तौ स्तंभमें संयोग
 संबंधतें वा समवायसंबंधतें पिशाचके आरोपतें पिशाचके उपलंभका आरोप होवे औ स्तंभमें ही द्य एकादिकनका संयोग है औ वायुका सं-
 योग है यातें द्य एका वायुसंयोगसंबंधसें स्तंभवृत्ति है तिनका उपलंभ होवे नहीं औ समवायसंबंधसें गुरुत्वादिक अप्रत्यक्षगुण
 रहें हैं तिनका स्तंभमें उपलंभ होवे नहीं यातें स्तंभमें संयोगसंबंधतें वा समवायसंबंधतें पिशाचके आरोपतें ताके उपलंभका
 आरोप होवे नहीं यातें स्तंभमें संयोगसंबंधावच्छिन्नपिशाचात्यंताभाव औ समवायसंबंधावच्छिन्नपिशाचात्यंताभावप्रत्यक्ष है
 यद्यपि जहां तादात्म्यसंबंधसें पिशाच होवे तहां पिशाचका नियमतें उपलंभ होवे नहीं काहेतें तादात्म्यसंबंधसें पिशाचमें पिशा-
 च है औ उपलंभ होवे नहीं यातें तादात्म्यसंबंधसें पिशाचके आरोपतें वी नियमतें पिशाचोपलंभका आरोप संभवें नहीं अत्यंताभा-
 वकी रीति ही अन्योन्याभावमें है तथापि अन्यप्रकारसें भेद है स्तंभमें जो तादात्म्यसंबंधसें होवे ताका नियमतें उपलंभ होवे है स्तं-
 भमें तादात्म्यसंबंधसें स्तंभ है अन्य नहीं औ स्तंभका नियमतें उपलंभ होवे है जो और कोई पदार्थ स्तंभमें तादात्म्यसंबंधसें रहै
 तौ स्तंभका नाई ताका वी उपलंभ चाहिये यातें तादात्म्यसंबंधसें स्तंभमें पिशाचके आरोपतें ताके उपलंभका नियमतें आरोप होवे है
 यदि तादात्म्येन पिशाचः स्तंभः स्यात् तदा तस्य स्तंभस्येव उपलंभः स्यात् इसरीतिसें स्तंभमें तादात्म्यसें पिशाचके आरोपतें पिशाचो

वृत्ति
२८

पलंभका आरोप होवें हैं या तैस्तंभमें पिशाचवत् का भेद प्रत्यक्ष है तिसी स्तंभमें पिशाचवत् का भेद अप्रत्यक्ष है काहेतें यदि तादात्म्येन स्तंभः पिशाचवान् स्यात् तदा पिशाचवत्त्वेन स्तंभस्योपलंभः स्यात् इसरीतिसें स्तंभमें तादात्म्यसें पिशाचवत् के आरोप तैपिशाचवत् के उपलंभका आरोप संभवेन हीं काहेतें पिशाचवत् वृक्षादिकनमें पिशाचवत्ता का उपलंभ होवें हीं या तैस्तंभमें पिशाचवत्ता का भेद अप्रत्यक्ष है पिशाचके भेद की नां इत्यक्षान हीं इस प्रकारसें बुद्धिमान अनुभवसें देखिले वै प्रतियोगी के उपलंभका आरोप जहां संभवे सो अभाव प्रत्यक्ष होवें हैं तैसें आत्मनियदि स्वरवदुःखं वा स्यात् तदा स्वरवत्त्वदुःखस्य च उपलंभः स्यात् इसरीतिसें आत्मामें स्वरवदुःख के आरोप तैतिन के उपलंभका नियमतें आरोप होवें हैं काहेतें कदीवी अज्ञात स्वरवदुःख होवें हीं ज्ञात हीं होवें हैं या तैस्वरवदुःख का आरोप हुयेतिन का उपलंभका नियमतें आरोप होवें हैं या तैआत्मवृत्तिस्वरवाभावदुःखभाव प्रत्यक्ष है औआत्मनिधर्मो यदि स्यात् अधर्मो वा स्यात् तदा तस्य उपलंभः स्यात् इसरीतिसें धर्माधर्म के आरोप तैतिन के उपलंभका आरोप होवें हीं काहेतें प्रत्यक्ष ज्ञान कूं उपलंभ कहें हैं यद्यपि ज्ञान प्रतीति उपलंभ येशब्द पर्याय है या तैज्ञानभाव कानाम उपलंभ है तथापि इस प्रसंगमें जाइंद्रिय तैअभावका प्रत्यक्ष होवें ताइंद्रियजन्य ज्ञान का उपलंभ शब्दसें ग्रहण जानना जैसें स्वरवाभाव का मनसें प्रत्यक्ष होवें हैं तहां स्वर के आरोप तैस्वर के उपलंभका आरोप कहिये मानस प्रत्यक्ष का आरोप होवें हैं तैसें वायुमें रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवें हैं तहां रूप के आरोप तैता के उपलंभका आरोप कहिये चाक्षुष प्रत्यक्ष का आरोप होवें हैं इसरीतिसें अन्य इंद्रिय तैजहां अभावका प्रत्यक्ष होवें तहां अन्य इंद्रियजन्य प्रत्यक्ष हीं उपलंभ शब्दका अर्थ जानना औधर्म अधर्म केवल शास्त्र वेद्य हैं तिन का उपलंभ इंद्रियजन्य ज्ञान कदीवी होवें हीं या तैधर्म अधर्म के आरोप तैतिन के उपलंभका आरोप होवें हीं या-

प्र.
६

1532

२८

तैर्धर्माभावप्रत्यक्षनहीं तैर्सेवायुमेंगुरुत्वात्यंताभावप्रत्यक्षनहीं औवायुमेंरूपात्यंताभावप्रत्यक्षहै काहेतैवायुमें
 जोगुरुत्वहोतातोताकाउपलंभहोता इसरीतिसेगुरुत्वकेआरोपतैगुरुत्वकेउपलंभकाआरोपहोवेनहीं काहेतैजहांपृथिवीज
 लमेंगुरुत्वहै तहांवीगुरुत्वकाप्रत्यक्षरूपउपलंभहोवेनहीं किंतुअनुमितिज्ञानगुरुत्वकाहोवेहै यातैगुरुत्वकेआरोपतैउप
 लंभकाआरोपहोवेनहीं इसकारणतैवायुमेंगुरुत्वाभावप्रत्यक्षनहीं औजोवायुमेंरूपहोतातोघटरूपकीनाईवायुरूपकाउप
 लंभहोताकेवलरूपकाहीउपलंभनहींहोतावायुकावीउपलंभहोता काहेतैजाद्रव्यमेंमहत्त्वगुणहोवेऔउद्भूतरूपहोवेसौद्र-
 व्यप्रत्यक्षहोवेहै औजाद्रव्यमेंमहत्त्वहोवेताकारूपप्रत्यक्षहोवेहै परमाणुद्वयमेंमहत्त्वनहींतिनकारूपप्रत्यक्षनहीं यातै
 अणुकादिरूपवायुमेंमहत्त्वहै तामेंरूपहोतातोअणुकादिरूपवायुकाप्रत्यक्षहोता औताकरूपकावीप्रत्यक्षहोता इसरीति
 सेपरमाणुद्वयकरूपवायुकृत्यागिकैअणुकादिरूपवायुमेंरूपकेआरोपतैरूपकेउपलंभकाआरोपहोवेहै यातैअणुका-
 दिरूपवायुमेंरूपाभावप्रत्यक्षहै परमाणुद्वयकरूपवायुमेंरूपकाआरोपहुयेवीमहत्त्वकेनहींहोनेतैरूपकेउपलंभकेआरोप
 केनहींहोनेतैपरमाणुद्वयकरूपवायुमेंरूपाभावप्रत्यक्षनहीं तैसेजलपरमाणुमेंपृथिवीत्वाभावप्रत्यक्षनहीं काहेतैजलपरमाणु
 मेंपृथिवीत्वहोवेतोताकाउपलंभहोवे इसरीतिसेपृथिवीत्वकेआरोपतैपृथिवीत्वकेउपलंभकाआरोपहोवेनहीं काहेतैआश्रय
 प्रत्यक्षहोवेतोजातिकाप्रत्यक्षहोवे यातैजलपरमाणुमेंजलत्वहै जैसेजलत्वकाप्रत्यक्षनहीं तैसेआरोपितपृथिवीत्वकेउपलंभ
 काआरोपसंभवेनहीं यातैजलपरमाणुमेंपृथिवीत्वकाअभावप्रत्यक्षनहीं औपरमाणुमेंमहत्त्वकाअभावप्रत्यक्षहै काहेतैप
 रमाणुमेंचाक्षुषप्रत्यक्षकीसामग्रीउद्भूतरूपहै औत्वाचप्रत्यक्षकीसामग्रीउद्भूतस्पर्शवीहै परंतुमहत्त्वनहींहै यातैपरमाणुका

प्रत्यक्ष होवें नहीं औ परमाणु के प्रत्यक्ष योग्य रूपादिक गुणन का वी महत्वाभाव तें प्रत्यक्ष होवें नहीं महत्त्व वाले द्रव्य के रूपादिक गुण प्रत्यक्ष होवें हैं जो परमाणु में महत्त्व होता तो परमाणु का प्रत्यक्ष होता औ परमाणु के प्रत्यक्ष योग्य गुणन का वी प्रत्यक्ष होता घटादिक न कानामहत्त्व प्रत्यक्ष है या तें रूपादिक न की नाई महत्त्व गुण वी प्रत्यक्ष योग्य है आकाशादिक न में महत्त्व तो है परंतु उद्धूत रूप समानाधिकरण महत्त्व का प्रत्यक्ष होवें है आकाशादिक न में उद्धूत रूप है नहीं या तें तिन के महत्त्व का प्रत्यक्ष होवें नहीं तथापि महत्त्व गुण प्रत्यक्ष योग्य है इसरीति से परमाणु में महत्त्व विना अन्य सामग्री प्रत्यक्ष की है जो महत्त्व होता तो परमाणु औ ता के गुणन का प्रत्यक्ष होता या तें परमाणु में महत्त्व के आरोप तें ता के उपलंभ का आरोप संभव है महत्त्व के आरोप तें केवल महत्त्व के उपलंभ का आरोपन ही होवें है किंतु परमाणु के उपलंभ का औ परमाणु में समवेत प्रत्यक्ष योग्य गुणादिक न के उपलंभ का आरोप होवें है जो परमाणु में महत्त्व होवें तो परमाणु का उपलंभ होवें औ परमाणु में समवेत प्रत्यक्ष योग्य गुणन का वी उपलंभ होवें औ प्रत्यक्ष योग्य जाति का तथा क्रिया का वी उपलंभ होवें सो परमाणु आदिक न का उपलंभ नहीं या तें परमाणु में महत्त्व नहीं इसरीति से परमाणु में महत्वाभाव प्रत्यक्ष है इसरीति से जिस अधिकरण में जा अभिभाव के प्रतियोगी के आरोप तें उपलंभ का आरोप होवे तिस अधिकरण में सो अभिभाव प्रत्यक्ष है परंतु जिस इंद्रियजन्य उपलंभ का आरोप होवे तिस इंद्रिय तें अभिभाव का प्रत्यक्ष होवें है जैसे भूतल में घट होवें तो नेत्र से घट का उपलंभ हुया चाहिये उपलंभ होवें नहीं या तें घट नहीं इसरीति से जहां नेत्रजन्य उपलंभ का आरोप होवे तहां घटाभाव का चाक्ष प्रत्यक्ष होवें है औ भूतल में घट होवें तो त्वक् इंद्रिय तें घट का उपलंभ हुया चाहिये इसरीति से अंधकूं अथवा अंधकार में त्वक् इंद्रियजन्य उपलंभ का आरोप होवे तहां घटाभाव का तत्त्व प्रत्यक्ष होवें है इसरीति से जिस इंद्रिय के उपलंभ का आरोप होवे तिस

1534

वृत्ति
३०

प्रत्यक्ष होवे नहीं जो परमाणु में महत्व होता तो च एउक महत्व की नाई नेत्रों से ताका उपलब्ध होता इस रीति से चाक्ष उपलब्ध का आरोप होवे है ताच उपलब्ध का नहीं आत्मा में सारवाभाव दिक्कन कामान सप्रत्यक्ष ही होवे है काहे तें आत्मा में सारव होता तो मन से सारव का उपलब्ध होता इस काल में सारव का उपलब्ध होवे नहीं या तें इस काल में मेरे विषे सारव नहीं इस रीति से आत्मा में सारव के आरोप तें ताके मान स उपलब्ध का आरोप होवे है या तें सारवाभाव कामान सप्रत्यक्ष होवे है तें से दुःखाभाव इच्छाभाव द्वेषाभाव का भी मान सप्रत्यक्ष होवे है परंतु अपने सारवादि कन के अभाव प्रत्यक्ष है पर सारवादि कन के अभाव प्रत्यक्ष नहीं किंतु शब्दादि कन से तिन का परोक्ष ज्ञान होवे है काहे तें अन्य कूं सारवादि कहें वी तिन का उपलब्ध न होवे कूं होवे नहीं या तें अन्य में सारव होता तो मेरे कूं उपलब्ध होता इस रीति से अन्य वृत्ति सारवादि कन का आप कूं उपलब्ध का आरोप होवे नहीं या तें अन्य वृत्ति सारवादि कन का अभाव प्रत्यक्ष नहीं इस रीति से प्रतियोगी के आरोप तें जहां उपलब्ध का आरोप होवे सो अभाव प्रत्यक्ष है औ से उपलब्ध का अभाव रूप अतु उपलब्ध कूं योग्यानु उपलब्ध कहें है या तें प्रतियोगी के आरोप तें जिस उपलब्ध का आरोप होवे सो उपलब्ध का प्रतियोगी होवे ता कूं योग्यानु उपलब्ध कहें है या अर्थ में कोई दोष नहीं इस रीति से जा अधिकरण में जिस पदार्थ का इंद्रिय जन्य आरोपित उपलब्ध संभवै तिस अधिकरण में ताका अभाव प्रत्यक्ष है एक ही पिशाच का भेद स्तंभ में प्रत्यक्ष है औ परमाणु में अप्रत्यक्ष है या तें जिस अधिकरण में कहा जिस पदार्थ का इंद्रिय जन्य आरोपित उपलब्ध संभवै तिस के अभाव कूं प्रत्यक्ष कहते तो पिशाच का इंद्रिय जन्य आरोपित उपलब्ध वी स्तंभ में होवे है परमाणु में वी पिशाच का भेद प्रत्यक्ष होवेगा या तें अधिकरण का नाम ले के कहा है स्तंभ अधिकरण में उपलब्ध का आरोप तो होवे है स्तंभ में ही पिशाच भेद प्रत्यक्ष है औ परमाणु में तादात्म्य संबंध से पिशाच हुआ वी परमाणु की नाई ताका उपलब्ध संभवै नहीं या तें

प्र.
६

३०

1536
 सींद्रियते अभाव का प्रत्यक्ष होवे है वायु में रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है तात्प्रत्यक्ष होवे नहीं काहे तें वायु में रूप होता तो रूप का
 नेत्र इंद्रिय जन्य उपलब्ध होता औ उपलब्ध होवे नहीं या तें वायु में रूप नहीं इस रीति से नेत्र इंद्रिय जन्य रूपों परलंभ का आरोप होवे है औ
 वायु में रूप होता तो त्वक से ताका उपलब्ध होता इस रीति से त्वक इंद्रिय जन्य रूपों परलंभ का आरोप होवे नहीं काहे तें रूप साक्षात्कार का हेतु
 केवल नेत्र है त्वक नहीं तें रसनादि इंद्रिय जन्य रूपों परलंभ का आरोप भी होवे नहीं या तें रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष ही होवे है तें से म
 धुरद्रव्य में तिक्त रसाभाव का रसन प्रत्यक्ष ही होवे है काहे तें सिता में तिक्त रस होता तो ताका रसन इंद्रिय तें उपलब्ध होता औ उपलं
 भ होवे नहीं या तें सिता में तिक्त रस नहीं इस रीति से सिता में तिक्त रस के आरोप तें रसन जन्य तिक्त रसों परलंभ का आरोप होवे है अन्य
 इंद्रिय जन्य उपलंभ का आरोप होवे नहीं या तें रसनेंद्रिय जन्य ही रसाभाव का प्रत्यक्ष होवे है तें से स्पर्शाभाव का प्रत्यक्ष त्वक जन्य ही हो
 वे है काहे तें अग्नि में शीत स्पर्श होता तो ताका त्वक इंद्रिय तें उपलब्ध होता औ अग्नि में शीत स्पर्श का त्वक से उपलब्ध होवे नहीं इस रीति
 से अग्नि में शीत स्पर्श के आरोप तें त्वक जन्य उपलंभ का आरोप होवे है या तें स्पर्शाभाव का प्रत्यक्ष केवल त्वक जन्य होवे है तें से परमा
 एतु में महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष ही होवे है काहे तें परमाणु का भेद महत्त्व है औ परिमाण गुण का ज्ञान चक्षु औ त्वचा दोनों से होवे है
 यह अनुभव सिद्ध है घट का छोटा पना बड़ा पना नेत्र से औ त्वचा से जानिये है या तें दोनों इंद्रिय का विषय महत्त्व है तथापि अपकृष्टतम
 महत्त्व का त्वचा से ज्ञान होवे तो अणु के महत्त्व का त्वचा से ज्ञान हुआ चाहिये या तें अपकृष्टतम महत्त्व का केवल नेत्र से ज्ञान होवे है औ
 परमाणु में भी अपकृष्टतम महत्त्व का ही आरोप होवेगा ता अपकृष्टतम महत्त्व का तात्प्रत्यक्ष तो होवे नहीं चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है
 या तें परमाणु में महत्त्व के आरोप नेत्र नेत्र जन्य उपलंभ का ही आरोप होतें परमाणु में महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवे है त्वच

परमाणुमें पिशाचभेद प्रत्यक्ष नहीं औ जिस पदार्थ का औ सा कहने तें वायुमें रूपात्यन्ताभाव की नाई गुरुत्वात्यन्ताभाव प्रत्यक्ष होवें नहीं जो जिस
 अधिकरणमें इंद्रियजन्य आरोपित उपलम्भ संभवै तिस अधिकरणमें अभाव प्रत्यक्ष है इतना ही कहें तौ वायु अधिकरणमें रूप का इंद्रिय
 जन्य आरोपित उपलम्भ संभवै है गुरुत्वाभाव भी प्रत्यक्ष होवैगा या तें जिस पदार्थ का उपलम्भ संभवै ता का अभाव प्रत्यक्ष कहा या तें रू
 प के आरोपित उपलम्भ सें वायुमें गुरुत्व का अभाव प्रत्यक्ष होवें नहीं इसरीति सें जहां प्रतियोगी का जा इंद्रियजन्य आरोपित उपलम्भ हो
 वै तिस इंद्रिय तें अभाव का प्रत्यक्ष होवै है औ जहां उक्तीति सें उपलम्भ नहीं संभवै तहां अभाव का परोक्ष ज्ञान होवै है यह नैयायिक मत
 है उक्तीति सें न्याय मतमें अभाव के प्रत्यक्षमें इंद्रिय करण है इंद्रियमें विशेषणता औ इंद्रिय संबद्धमें विशेषणता अभावमें इंद्रिय का
 संबंध है सो व्यापार है अभाव की प्रत्यक्ष प्रमा फल है औ योग्यानुपलम्भ इंद्रिय का सहकारी कारण है कारण नहीं जें सें घटादिक न के
 चाक्षुष प्रत्यक्षमें आलोक संयोग सहकारी कारण है औ नेत्र इंद्रिय करण है तें सें अभाव के प्रत्यक्षमें औ योग्यानुपलम्भ सहकारी है औ
 अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्षमें औ आलोक संयोग सहकारी नहीं यद्यपि अंधकारमें घटाभाव का तात्त्विक प्रत्यक्ष होवै है चाक्षुष प्रत्यक्ष हो
 वें नहीं आलोकमें घटाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवै है या तें अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्षमें अन्वय व्यतिरेक तें आलोक संयोग वी सह
 कारी कहा चाहिये तथापि घटमें कुलाल पिता की नाई अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्षमें आलोक संयोग अन्यथा सिद्ध है जें सें घट के कार
 ण कुलाल की सिद्धि करि कै कुलाल का पिता कारण सामग्री तें वात्सर है घट का कारण नहीं कहिये है किंतु घट के कारण का कारण है तें
 सें अभाव के प्रत्यक्ष का सहकारी कारण योग्यानुपलम्भ है ता की सिद्धि करि कै अभाव प्रत्यक्ष की कारण सामग्री तें आलोक संयोग वात्सर है
 का है तें अनुपलम्भ का प्रतियोगी जो उपलम्भता का जहां आरोप संभवै सो अनुपलम्भ योग्य कहिये है घट के चाक्षुष उपलम्भ का आरोप

आलोकमें होवें हैं अंधकारमें चाक्षुष उपलंभ का आरोप होवें नहीं या तै घटाभाव के चाक्षुष प्रत्यक्ष का सहकारी कारण जो योग्यानुपलं-
 भता का साधक आलोक है घटाभाव के चाक्षुष प्रत्यक्ष का साक्षात्कारण नहीं होने तै कारण सामग्री तै बाह्य है या तै कुलाल पिता की नाई अ-
 न्यथा सिद्ध है जै सै कुलाल पिता घटा का कारण नहीं तै सै आलोक संयोग वी अभाव के चाक्षुष प्रत्यक्ष का कारण नहीं किंतु चाक्षुष प्रत्यक्ष-
 का कारण जो योग्यानुपलंभता का उत्तरीति सै साधक है औ प्राचीन ग्रंथन में तो योग्यानुपलंभ इसरीति सै कह्या है जहां प्रतियोगी
 विना प्रतियोगी के उपलंभ की सकल सामग्री होवें औ उपलंभ होवें नहीं तहां योग्यानुपलंभ है जै सै आलोक में घटनहीं तहां योग्या-
 नुपलंभ है काहे तै घटाभाव का प्रतियोगी घटनहीं है ता विना आलोक संयोग दृष्टा के नेत्र रूप घट के चाक्षुष उपलंभ की सामग्री होने
 तै योग्यानुपलंभ है औ अंधकार में जहां घटनहीं तहां योग्यानुपलंभ नहीं काहे तै प्रतियोगी के चाक्षुष उपलंभ की सामग्री में आ-
 लोक संयोग है ताका अभाव है तै सै स्तंभ में तादात्म्य संबंध सै जो रहै ताके उपलंभ की सामग्री स्तंभ वृत्ति उद्भूतरूप महत्व है या
 तै स्तंभ में तादात्म्य संबंध सै पिशाच का अनुपलंभ योग्य है औ संयोग संबंध सै जो स्तंभ वृत्ति होवें ताके उपलंभ की सामग्री स्तंभ
 के उद्भूतरूप औ महत्व नहीं हैं किंतु संयोग संबंध सै रहै नै बाले में उद्भूतरूप महत्व चाहिये सो पिशाच में हैं नहीं या तै संयोग सं-
 बंधाव छिन्न पिशाचात्मताभाव का प्रतियोगी जो पिशाच ताके उपलंभ की सामग्री पिशाच वृत्ति उद्भूतरूप के अभाव तै संयोग सं-
 बंध सै पिशाच का अनुपलंभ योग्य नहीं इसरीति सै प्रतियोगी विना प्रतियोगी के उपलंभ की सकल सामग्री हु या उपलंभ नहीं
 होवें सो योग्यानुपलंभ अभाव के प्रत्यक्ष का सहकारी कारण है इसरीति सै जहां योग्यानुपलंभ होवें औ इंद्रिय का अभाव तै सं-
 बंध होवें तहां इंद्रिय जन्य प्रत्यक्ष प्रमा अभाव की होवें हैं जहां योग्यानुपलंभ नहीं होवें तहां अभाव का प्रत्यक्ष ज्ञान होवें नहीं

किंतु अनुमानादिक न तै परोक्षज्ञान होवें हे नैयायिकरीतिसें अभावप्रत्यक्षमें योग्यानुपलंभसहकारीहैं इन्द्रियकरणहैं औभ
 दृमतमें तथा अद्वैतमतमें योग्यानुपलंभही करणहैं अभावज्ञानमें इन्द्रियकूंकणतानहीं इसीवासतैं अनुपलब्धिनामभिन्नप्र
 माणभटनैंमान्याहैं तिसके अनुसारीही अद्वैतग्रंथनमें वी अभावप्रत्यक्षकाहेतु अनुपलब्धिनामभिन्नप्रमाणही लिखाहैं अनु
 पलंभकूंहि अनुपलब्धिकहेहैं जैसा योग्यानुपलंभनैयायिकनैंसहकारीमान्याहैं तैसाही योग्यानुपलंभभटमत अद्वैतमतमें
 प्रमाणहैं नैयायिकमतमें अभावप्रत्यक्षके कारण इन्द्रिय औ योग्यानुपलंभदोनोंहैं तिनमें इन्द्रियतौ करणहैं यातैं अभावप्र
 मामें प्रमाणहैं औ अनुपलंभकूं अभावप्रमाकी सहकारी कारणतामानैंहैं करणतानहीं मानैंहैं यातैं अनुपलंभप्रमाणनहीं
 औ भट्टादिमतमें अनुपलब्धिही प्रमाणहैं यद्यपि अभावप्रमाकी उत्पत्तिमें अनुपलब्धिका व्यापारकोई संभवेनहीं औ व्यापारवाला-
 जो प्रमाका कारण सो प्रमाण कहियेहैं यातैं अनुपलब्धिकूंप्रमाणता संभवेनहीं तथापि व्यापारवाले प्रमाके कारणकूंहि प्रमाणता होवै
 है यह नियमवीनैं नैयायिकमतमेंहैं औ भट्टादिकनकै मतमें तौ सकल प्रमाणोंके भिन्नभिन्न लक्षणहैं किसीके लक्षणमें व्यापारका
 प्रवेशहैं किसीप्रमाणके लक्षणमें व्यापारका प्रवेशनहींहैं जैसैं प्रत्यक्षप्रमाका व्यापारवाला असाधारण कारण प्रत्यक्षप्रमाणक
 हियेहैं अनुमितिप्रमाका व्यापारवाला असाधारण कारण अनुमान कहियेहैं शाब्दीप्रमाका व्यापारवाला असाधारण कारण शब्दप्रमा
 ण कहियेहैं इसरीतिसें तौनि प्रमाणोंके लक्षणमें तौ व्यापारका प्रवेशहैं औ तिन्ह प्रमाणोंके निरूपणमें तौन्यो स्थानमें व्यापारका संभव
 कहि आये औ उपमान अर्थापत्ति उपलब्धि इनके लक्षणमें व्यापारका प्रवेशनहीं उपमितिके असाधारण कारणकूं उपमानप्रमाणकहेहैं उ
 पपादक कल्याणका असाधारण हेतु उपपाद्यकी अनुपपत्तिका ज्ञान अर्थापत्तिप्रमाण कहियेहैं अभावकी प्रमाका असाधारण कारण अ

1539

नुपलब्धिप्रमाण कहिये हैं यद्यपि अभाव का परोक्ष ज्ञान वी अनुमानादिक न तै होवें हैं यह पूर्व कहि है या तै अनुपलब्धि के लक्षण की अभा-
 व ज्ञान के जनक अनुमानादिक न तै अतिव्याप्ति होवें हैं तथापि अनुमानादिक प्रमाण भाव की प्रमा के औ अभाव की प्रमा के साधारण कारण हैं
 अभाव की प्रमा के असाधारण कारण न हीं औ अनुपलब्धि से केवल अभाव का ही ज्ञान होवें हैं या तै अभाव प्रमा का असाधारण अनुपलब्धि
 प्रमाण है अन्य न हीं इसरीति से तीनी प्रमाणों के लक्षण में व्यापार का प्रवेश न हीं या तै व्यापार की अपेक्षा तीनि प्रमाणों में न हीं अनुप-
 लब्धि प्रमाण से अभाव का ज्ञान होवें सो तो प्रत्यक्ष होवें हैं औ अनुमान से तथा शब्द से जो अभाव का ज्ञान सो परोक्ष होवें हैं जितने स्था-
 नों में नैयायिक इंद्रियजन्य अभाव का ज्ञान कहें हैं उतने ज्ञान ही अनुपलब्धि प्रमाण जन्य हैं काहे तै नैयायिक मत में वी अभाव-
 ज्ञान का सहकारी कारण अनुपलब्धि है जैसी योग्यानुपलब्धि कूं नैयायिक इंद्रिय का सहकारी मानें हैं सो ई योग्यानुपलब्धि महा-
 दिमत में स्वतंत्र प्रमाण तै विना ही भेद है नैयायिक मत में तो अभाव प्रमा का प्रमाण इंद्रिय है वेदांत मत में प्रमाण अनुपलब्धि है औ वेदांत
 मत में अनुपलब्धि प्रमाण जन्य अभाव का ज्ञान वी नैयायिक मत की नाई प्रत्यक्ष है परोक्ष न हीं इहां ऐसी शंका होवें हैं इंद्रियजन्य ज्ञान ही प्रत्यक्ष
 होवें हैं अभाव ज्ञान कूं इंद्रियजन्यता का निषेध करि के प्रत्यक्षता कहना वनै न हीं ताका यह समाधान है इंद्रियजन्य ज्ञान ही प्रत्यक्ष होवें
 तो ईश्वर का ज्ञान प्रत्यक्ष न हीं चाहिये काहे तै न्याय मत में तो ईश्वर का ज्ञान नित्य है या तै इंद्रियजन्य न हीं औ वेदांत मत में ईश्वर का ज्ञान मा-
 या की वृत्ति रूप है इंद्रियजन्य न हीं और ग्रंथन में इंद्रियजन्य ज्ञान कूं प्रत्यक्षता कहनै में अनेक दूषण लिखे हैं या तै इंद्रियजन्य ज्ञान ही प्र-
 त्यक्ष होवें यह नियम न हीं है किंतु प्रमाण चेतन से विषय चेतन का अभेद होवें सो ज्ञान प्रत्यक्ष होवें हैं जहां विषय सत्पुख होवें तहां कहें तो
 इंद्रियविषय के संबंध तै इंद्रिय द्वारा अंतःकरण की वृत्ति घट देश में जावें हैं जाय के घट के समानाकार होय के घट से वृत्ति मिले है तहां वृत्ति-

अवाच्छिन्नचेतनप्रमाणचेतन कहिये है विषयमें आया चेतन विषय चेतन कहिये है प्रमाणचेतन औ विषयचेतन स्वरूप से तो सदा एक
 ही है उपाधिभेद से चेतन का भेद होवे है उपाधि विभिन्न देश में होवे तो उपहित का भेद होवे है एक देश में होवे तो उपहित का भेद होवे नहीं
 जैसे घट का रूप औ घट एक देश में होवे है तहां घट रूपोपहित आकाश औ घटोपहित आकाश एक ही है औ मठ के अंतर घट होवे तहां
 घटोपहित आकाश मठाकाश तें भिन्न नहीं यद्यपि मठाकाश तो घटाकाश तें भिन्न ही है काहे तें घट शून्य देश में बी मठ है तथापि मठ शून्य
 देश में घट नहीं या तें मठाकाश तें घटाकाश भिन्न नहीं इसरीति से वृत्ति औ विषय भिन्न देश में रहें इतने तो वृत्ति उपहित चेतन औ विषय
 उपहित चेतन भिन्न होवे है औ वृत्ति विषय देश में होवे तब विषय चेतन वी वृत्ति चेतन होवे है या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से भेद रहे
 नहीं किंतु अभेद होवे है यद्यपि विषय देश में वृत्ति जावे तब दृष्टा के शरीर के अंतर अंतःकरण से ले के विषय पर्यंत वृत्ति का आकार होवे है
 या तें विषय देश तें बाह्य वी वृत्ति का स्वरूप होने तें विषय चेतन से भिन्न वी वृत्ति चेतन है तथापि तिस काल में वृत्ति से भिन्न देश में विषय
 नहीं या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद कहें हैं औ जो दोनू का परस्पर अभेद कहूं लिखा होवे तो ताका अभिप्राय यह है जितना वृत्ति
 भाग घट देश में है उतना वृत्ति भाग से उपहित चेतन घट चेतन से पृथक् नहीं इसरीति से जहां विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद हो
 वे सो ज्ञान प्रत्यक्ष कहिये है जहां विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद नहीं होवे सो ज्ञान परोक्ष कहिये है संस्कारजन्य स्मरण रूप अंतःक
 रण की वृत्ति शरीर के अंतर ही होवे है ताका विषय देश अंतर में होवे है अथवा नष्ट होय जावे है या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद न
 ही होने तें स्मृति ज्ञान परोक्ष है औ जिस पदार्थ के पूर्व अनुभव के संस्कार होवे औ इंद्रिय का संयोग होवे तहां सोयं औ सा ज्ञान होवे
 है ताकूं प्रत्यक्ष कहें हैं तहां वी इंद्रियजन्य वृत्ति विषय देश में जावे है या तें विषय चेतन का वृत्ति चेतन से अभेद होने तें प्रत्यक्ष ज्ञा

1541

ज्ञानवी प्रत्यक्ष ही होवें हे केवल इंद्रियजन्य वृत्ति होवें तहां अयं असा प्रत्यक्ष होवें हे ताकूं अभिज्ञा प्रत्यक्ष कहें हैं औ सुख्य सिद्धांत में तो पूर्व अनुभूत का सोयं यह ज्ञान वी तता अंश में स्मृति रूप होने तें परोक्ष है अयं अंश में प्रत्यक्ष है या तें सोयं इस ज्ञान में केवल प्रत्यक्ष त्वन ही किंतु अंश भेद से परोक्षत्व प्रत्यक्षत्व दो धर्म हैं केवल संस्कार जन्य वृत्ति होवें ताका सः असा आकार होवें हे ताकूं स्मृतिकहें हैं जापदार्थ का पूर्व इंद्रिय तें अथवा अनुमानादिक न तें ज्ञान हुआ होवें ताकी स्मृति होवें हे या तें स्मृति ज्ञान में पूर्व अनुभव करण है औ अनुभव जन्य संस्कार व्यापार है काहे तें जिस पदार्थ का पूर्व ज्ञान होवें ताकी वर्ष के अंतराय से वी स्मृति होवें हे तहां स्मृतिके अव्यवहित पूर्व काल में अनुभव तो हेन ही औ अव्यवहित पूर्व काल में होवें सो हेतु होवें हे या तें पूर्व अनुभव स्मृतिका साक्षात् कारण संभवेन ही किसी द्वारा कारण कहा चाहिये या तें असा मानना योग्य है जापदार्थ का पूर्व अनुभव न ही हुआ ताकी तो स्मृति होवें न ही जो पूर्व अनुभव स्मृतिका कारण न ही होवें तो जाका अनुभव न ही हुआ ताकी वी स्मृति हुई चाहिये औ होवें न ही इस रीति से पूर्व अनुभव से स्मृतिका अन्वय व्यतिरेक है पूर्व अनुभव हुये स्मृति होवें हे यह अन्वय है पूर्व अनुभव न ही होवें तो स्मृति होवें न ही यह व्यतिरेक है एक के होने से अपर का होना अन्वय कहिये है एक के न ही होने तें अपर का न ही होना व्यतिरेक कहिये है अन्वय व्यतिरेक से कारण कार्य भाव जानिये है पूर्व अनुभव स्मृतिके अन्वय व्यतिरेक देषने तें तिन का कारण कार्य भाव तो अवश्य है परंतु अव्यवहित पूर्व काल में पूर्व अनुभव मिले न ही या तें स्मृतिकी उत्पत्ति में पूर्व अनुभव का कोई व्यापार मान्या चाहिये जहां प्रमाण चल तें कारण ताका निश्चय होवें औ अव्यवहित पूर्व काल में कारण की सता संभवेन ही तहां व्यापार की कल्पना होवें हे जैसे शास्त्र रूपी प्रमाण तें स्वर्ग की साधनता का याग में निश्चय होवें हे औ अंश आहुति कूं याग कहें हैं तिस याग के नाश हुये बहुत काल के अंतराय तें स्वर्ग होवें हे सारव विशेष कूं स्वर्ग

1542

कहें हैं स्वर्ग के अव्यवहित पूर्वकाल में याग के अभाव में कारणता याग कूं संभवे न हीं या तें शास्त्रों से निष्कर्षित कारणता के निर्वह वासंते याग का
 व्यापार अ पूर्व माने हैं जव अ पूर्व अंगीकार किया तव दोष न हीं काहे तें कार्य के अव्यवहित पूर्वकाल में कारण अथवा व्यापार एक चाहि
 ये कहूं दो नूं वी होवें हैं परंतु एक अवश्य चाहिये जिस कूं धर्म कहें हैं सो याग जन्य अ पूर्व है याग से अ पूर्व उत्पन्न होवें हैं औ याग जन्य जो स्व
 र्गता का जनक है या तें व्यापार है जे से याग कूं स्वर्ग साधनता के निर्वह वासंते अ पूर्व व्यापार मानिये हैं सो अ पूर्व सदा परोक्ष है तें से अ
 न्वय व्यतिरेक वल तें सिद्ध जो पूर्व अनुभव कूं स्मृति की कारणता ता के निर्वह वासंते संस्कार मानिये हैं सो संस्कार सदा परोक्ष है जा अंत
 र्करण में पूर्व अनुभव होवें हैं औ स्मृति होवेगी ता अंतःकरण का धर्म संस्कार है नै या थिक मत में अनुभव संस्कार स्मृति आत्मा के धर्म है
 अनुभव जन्य संस्कार कूं नै या थिक भावना कहें हैं सो संस्कार पूर्व अनुभव जन्य है औ पूर्व अनुभव जन्य जो स्मृति ता का जनक है या तें
 व्यापार कहिये हैं इसरीति से पूर्व अनुभव स्मृतिका कारण है संस्कार व्यापार है स्मृति की उत्पत्ति से अव्यवहित पूर्वकाल में पूर्व अनुभव
 व का तो नाश होने तें अभाव है तथापि ता का व्यापार संस्कार है या तें पूर्व अनुभव के नाश हुआ वी स्मृति उपजे है सो संस्कार प्रत्यक्ष तो है न
 हीं अनुमान अथवा अर्थापत्ति से संस्कार की सिद्धि होवें हैं या तें जितने पूर्व अनुभूत की स्मृति होवें उतने काल संस्कार रहे हैं जा स्मृति से
 उत्तर स्मृति न होवें सो चरम स्मृति कहिये हैं चरम स्मृति से संस्कार का नाश होवें हैं या तें फेरित स पदार्थ की स्मृति होवें न हीं इसरीति से
 पूर्व अनुभव जन्य संस्कार से अनेक स्मृति होवें हैं जितने चरम स्मृति होवें इतने एक ही संस्कार रहे हैं स्मृति में चरमता कार्य से जानी जा
 वें हैं जा स्मृतिके हु यां फेरि सजा तीय स्मृति न होवें ता स्मृति में चरमता का अनुमान से ज्ञान होवें हैं अंत्य कूं चरम कहें हैं औ कोई अ से क
 हें हैं पूर्व अनुभव जन्य संस्कार से प्रथम स्मृति होवें हैं औ प्रथम स्मृति की उत्पत्ति से पहले संस्कार का नाश होवें हैं स्मृति से और संस्कार

उपजें हैं तासैं फेरि सजातीय स्मृति उपजें हैं तास्मृति सैं स्वजनक संस्कार काना शहों वैं हैं अन्य संस्कार उपजें हैं तासैं तृतीय स्मृति
हों वैं हैं इसरीति सैं स्मृति सैं वी संस्कार की उत्पत्ति हो वैं हैं जास्मृति सैं उत्तर सजातीय स्मृति न हो वैं सो स्मृतिसंस्कार की हेतु न ही हैं याम
तमें संस्कार द्वारा स्मृति ज्ञान वी उत्तर स्मृतिका करण है औ प्रथम स्मृतिका करण अनुभव है दोनू स्थान में संस्कार व्यापार है औ प
हले मतमें स्मृति ज्ञान का करण स्मृति न हीं किंतु पूर्वानुभव सैं ही संस्कार हो वैं हैं सो एक ही संस्कार चरम स्मृति पर्यंतर है या तैं पूर्वानुभ
व ही स्मृतिका करण है औ पूर्वानुभव जन्य संस्कार ही सकल सजातीय स्मृति में व्यापार है दोनू पक्षन में स्मृति ज्ञान प्रमान हीं काहे तैं प्र
थम पक्ष में तो स्मृति ज्ञान का करण पूर्वानुभव है सो षट् प्रमाण सैं न्याय है प्रमाण जन्य ज्ञान कूं प्रमा कहें हैं पूर्वानुभव प्रमाण न हीं
द्वितीय पक्ष में प्रथम स्मृतिका करण तो पूर्वानुभव है औ द्वितीयादि स्मृतिका करण स्मृति है सो स्मृति वी षट् प्रमाण में न हीं या तैं-
स्मृतिकूं प्रमान हीं कहें हैं तथापि यथार्थ अथार्थ भेद सैं स्मृति दो प्रकार की है भ्रम रूप अनुभव के संस्कारन सैं उपजें सो अथ-
थार्थ है प्रमा रूप अनुभव के संस्कारन सैं उपजें सो यथार्थ है इसरीति सैं दो पक्ष ग्रंथन में लिखे हैं तिन में दूषण भूषण अनेक है
ग्रंथ विस्तार भय तैं उपराम होय के प्रसंग लिखे हैं जें सैं पूर्व अनुभव जन्य स्मृति ज्ञान परोक्ष है तें सैं अनुमानादि प्रमाण जन्य ज्ञा
न वी परोक्ष है काहे तैं जें सैं स्मृतिका विषय वृत्ति सैं व्यवहित हो वैं हैं तें सैं अनुमानादि जन्य ज्ञान का विषय वी वृत्ति देश में हो वैं न
हीं किंतु व्यवहित पर्वतादि देश में हो वैं हैं औ अतीत अनागत पदार्थ का वी अनुमानादि कन तैं अनुमिति सैं आदि ले कैवर्तमान
ज्ञान हो वैं हैं या तैं अनुमानादि जन्य ज्ञान के देश में औ काल में विषय हो वैं न हीं किंतु अनुमिति आदिक ज्ञानन के देश औ काल
तैं भिन्न देश औ भिन्न काल में तिन के विषय हो वैं हैं इन्द्रिय जन्य ज्ञान के विषय ज्ञान के देश काल तैं भिन्न देश भिन्न काल में हो वैं न हीं

1544

किंतु ज्ञान के देश काल में ही होवें हैं या तै इन्द्रियजन्य ज्ञान सारे प्रत्यक्ष ही होवें हैं अद्वैतमत में अतः करण का परिणाम जो वृत्ति का कूं
 ज्ञान कहें हैं या तै ज्ञान विषय एक देश में होवें अथवा वृत्ति विषय एक देश में होवें या कहें तै में एक ही अर्थ है इन्द्रियजन्य ज्ञान ही
 प्रत्यक्ष होवें यह नियम नहीं जहां अन्य प्रमाणजन्य वृत्ति देश में विषय होवें तहां प्रत्यक्ष ज्ञान ही होवें हैं जै सें दशमस्तम सि
 याशब्द से उत्पन्न हुई वृत्ति के देश में विषय है या तै शब्द प्रमाणजन्य ज्ञान की कहूं प्रत्यक्ष होवें हैं महावाक्यजन्य ब्रह्माकार वृत्ति औ
 ब्रह्मात्मा दोनूं एक देश में होवें हैं या तै महावाक्यजन्य ब्रह्मात्मा ज्ञान प्रत्यक्ष है तै सें ईश्वर ज्ञान का उपादान कारण माया के देश में
 सर्वपदार्थ हैं या तै इन्द्रियजन्य नहीं तो वी ईश्वर का ज्ञान प्रत्यक्ष है तै सें अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान वी प्रत्यक्ष है काहे
 तै जहां भूतल में घटाभाव का ज्ञान होवें तहां भूतल सें नेत्र का संबंध होय के भूतल देश में अतः करण की वृत्ति जावें हैं भूतल घटो ना
 स्ति औ सा वृत्ति का आकार है तहां भूतल अंश में तो वृत्ति नेत्रजन्य है औ घटाभाव अंश में अनुपलब्धिजन्य है जै सें पर्वत वन्हिमा
 न् यह वृत्ति पर्वत अंश में नेत्रजन्य है वन्हि अंश में अनुमानजन्य है तै सें एक ही वृत्ति अंश भेद सें इन्द्रिय औ अनुपलब्धि दो प्रमाण
 सें उपजै हैं तहां भूतल वच्छिन्न चेतन का वृत्ति अवच्छिन्न चेतन सें अभेद होवें हैं औ भूतल वच्छिन्न चेतन ही घटाभाव वच्छिन्न
 चेतन है या तै घटाभाव वच्छिन्न चेतन का वी वृत्ति अवच्छिन्न चेतन सें अभेद होवें हैं या तै अनुपलब्धि प्रमाणजन्य वी घटाभाव
 का ज्ञान प्रत्यक्ष है परंतु जहां अभाव का अधिकरण प्रत्यक्ष योग्य है अधिकरण के प्रत्यक्ष में इन्द्रिय का व्यापार होवें हैं तहां उत्तरी
 ति का संभव है औ जहां अधिकरण के प्रत्यक्ष में इन्द्रिय का व्यापार नहीं होवें तहां अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान प्रत्य
 क्ष नहीं किंतु परोक्ष है जै सें वायु में रूपाभाव का योग्यानुपलब्धि सें निर्मीलित नयन कूं वी ज्ञान होवें हैं औ परमाणु में योग्यानुपल

वृत्तिसे नैत्रका उन्मीलन व्यापार विना ही महत्वाभाव का ज्ञान होवे है तहां विषय देश में वृत्ति जावे नही या तें अनुपलब्धि प्रमाणजन्य वायु में रूपाभाव का ज्ञान तें सें परमाणु में महत्वाभाव का ज्ञान प्रत्यक्ष नही परोक्ष है इसरीति सें अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान कहूं प्रत्यक्ष है कहूं परोक्ष है औ वेदांत परिभाषादिक ग्रंथन में अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का प्रत्यक्ष लिख्य है अनुपलब्धिजन्य परोक्ष ज्ञान का उदाहरण नही लिख्य सो तिन में न्यूनता है लिख्य चाहिये जो परोक्ष का उदाहरण लिखे विना अनुपलब्धिजन्य ज्ञान परोक्ष होवे नही औ सात्विक होवे है औ सूक्ष्म दृष्टि सें विचार करे तौ अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान सर्वत्र परोक्ष है कहूं प्रत्यक्ष नही काहे तें प्रमाणचेतन सें विषयचेतन का अभेद हुये वी जो प्रत्यक्ष योग्य विषय नही ताका परोक्ष ही ज्ञान होवे है जें सें शब्दादिक प्रमाण तें धर्माधर्म का ज्ञान होवे तव प्रमाणचेतन सें विषयचेतन का भेद नही काहे तें अंतःकरण देश में धर्माधर्म रहे हैं या तें अंतःकरण औ धर्माधर्म रूप उपाधिभिन्न देश में नही हो नें तें धर्माधर्म विच्छिन्नचेतन प्रमाणचेतन सें भिन्न नही तथापि धर्माधर्म प्रत्यक्ष योग्य नही या तें शब्दादिजन्य धर्माधर्म का ज्ञान कदे वी प्रत्यक्ष नही अनुभव के अनुसार विषय में योग्यता अयोग्यता जानी जें सें धर्माधर्म प्रत्यक्ष योग्य नही तें सें अभाव पदार्थ वी प्रत्यक्ष योग्य नही जो अभाव पदार्थ प्रत्यक्ष होवे तौ वादियों का विवाद नही हुया चाहिये मीमांसक अभाव कूं अधिकरण रूप माने हैं नैयायिकादिक अधिकरण सें भिन्न माने हैं तें सें नास्तिक अभाव कूं तुच्छ औ अलीक माने हैं आस्तिक अभाव कूं पदार्थ माने हैं इसरीति सें अभाव के स्वरूप में विवाद है औ प्रत्यक्ष योग्य जो घटादिक तिन के स्वरूप में अधिकरण सें भिन्नवानही इत्यादिक विवाद होवे नही या तें अभाव पदार्थ प्रत्यक्ष योग्य नही इसकारण तें जहां भूतल में घटाभाव का ज्ञान होवे तहां प्रमाणचेतन सें घटाभावावच्छिन्नचेतन का अभेद है तौ वी अभावांश में वह ज्ञान परोक्ष है

1546

भूतलांशमें अपरोक्ष है जैसे पर्वतों वन्हिमान् यह ज्ञान पर्वत अंशमें अपरोक्ष है औ वन्हि अंशमें परोक्ष है इस रीतिसे अनुपलब्धि
 प्रमाणजन्य अभाव के ज्ञान कूं सर्वत्र परोक्ष मानै तो भट्टों से वी विरोध नहीं भट्ट मतमें अनुपलब्धिजन्य अभाव का ज्ञान परोक्ष ही है औ
 अभाव के ज्ञान कूं जो नैयायिक इंद्रियजन्य मानिके प्रत्यक्ष कहें हैं सो सर्वथा असंगत है काहे तैं वायुमें रूपाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष
 सहोवै है औ परमाणुमें महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष होवै है यह नैयायिक न का सिद्धांत है सो वने नहीं काहे तैं वायुमें रूपाभाव के
 ज्ञान वास्ते कोई वी नेत्र का उन्मीलन व्यापार करे नहीं किंतु निमीलित नेत्र कूं वी वायुमें रूपाभाव का योग्यानुपलब्धिसे ज्ञान होवै है
 तैंसे परमाणुमें महत्वाभाव का ज्ञान वी उन्मीलित नेत्र की नाई निमीलित नेत्र कूं वी होवै है औ निमीलित नेत्र को घटादिक न का चाक्षुष
 ज्ञान कदा वी होवै नहीं या तैं वायुमें रूपाभाव का औ परमाणुमें महत्वाभाव का चाक्षुष प्रत्यक्ष वने नहीं किंतु योग्यानुपलब्धिसे ति
 न का परोक्ष ज्ञान होवै है औ जो नैयायिक कहें हैं अभाव ज्ञानमें इंद्रिय के अन्वय व्यतिरेक देषने तैं अभाव ज्ञानमें इंद्रिय हेतु है औ
 या का जो भेद अधिकारादिक ग्रंथनमें समाधान लिख्य है इंद्रिय का अन्वय व्यतिरेक अधिकरण के ज्ञानमें चरितार्थ है जैसे भूतलमें
 घटाभाव का ज्ञान होवै तहां नेत्र इंद्रियसे अभाव के अधिकरण भूतल का ज्ञान होवै है ताने त्रसे ज्ञात भूतलमें घटाभाव का योग्यानुपल
 ब्धिसे ज्ञान होवै है इस रीतिसे घटाभाव का अधिकरण जो भूतल ता के ज्ञानमें इंद्रिय चरितार्थ कहिये सफल है सो संका औ समाधा
 न दोनूं असंगत हैं काहे तैं वायुमें रूपाभाव का औ परमाणुमें महत्वाभाव का नेत्र व्यापारसे विना वी ज्ञान होवै है या तैं किसी अभाव
 ज्ञानमें इंद्रिय के अन्वय व्यतिरेक हुये इंद्रिय कूं कारणता सिद्ध होवै नहीं सकल अभाव के ज्ञानमें इंद्रिय का अन्वय व्यतिरेक असिद्ध
 है इस रीतिसे शिथिल मूलशंका का समाधान कथन वी असंगत है औ जो नैयायिक इस रीतिसे संका करै घटानुपलब्ध्या इंद्रि

येणाभावंनिश्चिनोमित्रीसीप्रतीतिहोवेहै यातेअनुपलब्धिओइंद्रियदोनूयटादिकनकेअभावज्ञानकेहेतुहै याशंकाकाउक्तसमाधानकरेघटाभावकेअधिकरणकाज्ञानइंद्रियतेहोवेहै ओघटाभावकाज्ञानअनुपलब्धिसेहोवेहै सोवासमाधानसंभवेनहीं काहेतैजहांइंद्रिययोग्यअधिकरणहै तहांतोउक्तसमाधानसंभवेहै ओजहांअधिकरणइंद्रिययोग्यनहीं तहांउक्तसमाधानसंभवेनहीं जैसैवायोरूपात्तुपलब्ध्यानेत्रेणरूपाभावंनिश्चिनोमि इसरीतिसैवायुमेंरूपाभावकीअनुपलब्धिजन्यओनेत्रजन्यप्रतीतिभासेहै तहांवायुकीप्रतीतिनेत्रजन्यहै ओरूपाभावकीप्रतीतिअनुपलब्धिजन्यहै यहकहनासंभवेनहीं काहेतैवायुमेंरूपकेअभावतेनेत्रकीयोग्यतानहीं यातेअभावज्ञानकूकेवलअनुपलब्धिजन्यमानेउभयजन्यताकीप्रतीतिसैविरोधकाअद्वैतवादीका यहसमाधानहै भूतलेअनुपलब्ध्यानेत्रेणघटाभावंनिश्चिनोमिया कहनेकाअनुपलब्धिसहितनेत्रतेभूतलमेंघटाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहअभिप्रायनहींहै किंतुभूतलमेंइंद्रियजन्यघटकीउपलब्धिकेअभावतेघटाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहतात्पर्यहै अभावकेनिश्चयकाहेतुअनुपलब्धिहै ओअनुपलब्धिकाप्रतियोगीजोउपलब्धितामेंइंद्रियजन्यताभासेहै यातेनिवेधनीयउपलब्धिमेंइंद्रियजन्यताप्रतीतहोनेतैइंद्रियजन्यउपलब्धिकेअभावतैघटाभावकानिश्चयउपजैहै यहसिद्धहुवातेसैवायोरूपात्तुपलब्ध्यानेत्रेणरूपाभावंनिश्चिनोमिया कहनेकावीरूपकीअनुपलब्धिसहितनेत्रतेरूपाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहतात्पर्यनहींहै काहेतैनेत्रकेव्यापारविनावीरूपाभावकानिश्चयहोवेहै किंतुनेत्रजन्यरूपकीउपलब्धिकेअभावतैवायुमेंरूपाभावकेनिश्चयवालामेंहूं यहतात्पर्यहै यातेजिसउपलब्धिकाअभावरूपाभावकेनिश्चयकाहेतुताउपलब्धिमेंनेत्रजन्यताप्रतीतहोवेहै इसरीतिसैसारेअभावनिश्चयकाहेतुजोअनुपलब्धिताकेप्रतियोगीउपलब्धिमेंइंद्रियजन्यताकहियेहै ओविवेकविना

1548

तहां अभावज्ञानमें भ्रम बुद्धि हुये विना तिस अधिकरणमें ता पदार्थ का ज्ञान होवे न हीं जें साक्षात्मा में कर्तृत्वादि कन का अभाव
 ज्ञान हुआ न्यायादि करार करनै वी प्रथम ज्ञानमें भ्रम बुद्धि हुया विना कर्ता भोक्ता आत्मा है औ सा ज्ञान होवे न हीं जाकूं वे
 दांत अर्थ निश्चय करि कै नै यायिकादि कन कै कु संग ते कर्ता भोक्ता आत्मा है औ सा ज्ञान होवे न हीं तहां प्रथम ज्ञानमें भ्रम बुद्धि हो
 यं कै होवे न हीं प्रथम ज्ञानमें भ्रम बुद्धि हुये विना विरोधी ज्ञान होवे न हीं सो भ्रम बुद्धि भ्रम रूप होवे अथ वा यथार्थ होवे इसमें आग्रह
 नहीं परंतु भ्रम बुद्धि में भ्रम त्व निश्चय न हीं चाहिये यह आग्रह है इसरीति से जिन काल में गुरु वाक्य न ते जिन सा सूत्र औ सा दृढ निश्च
 य हुआ है आकाशादि क सकल प्रपंच गंधर्व नगर की नाई दृष्ट न दृष्ट भाव है ताते विलक्षण स्वभाव आत्मा है आकाशादि कन में
 आत्मा का किंचित् त्वी सा दृश्य न हीं तिस काल में आकाश औ आत्मा का सा दृश्य ज्ञान संभव न हीं याते उत्तम जिज्ञासू के अतु कूल
 सिद्धान्त की उपगितिका उदाहरण मिले न हीं औ सर्वथानें याय करीति की उपमिति में विद्वेष होवे तो उपमितिका यह लक्षण कर
 ण चाहिये सा दृश्य ज्ञान जन्य ज्ञान अथवा वैधर्म्य ज्ञान जन्य ज्ञान इन दोनूं में कोई एक होवे सो उपमिति कहिये है खड्ग मृग में उष्ट्र
 कै वैधर्म्य ज्ञान ते उष्ट्र में खड्ग मृग का वैधर्म्य ज्ञान होवे है पृथिवी में जल कै वैधर्म्य ज्ञान ते जल में पृथिवी का वैधर्म्य ज्ञान होवे है
 याते उष्ट्र में खड्ग मृग का वैधर्म्य ज्ञान औ जल में पृथिवी का वैधर्म्य ज्ञान उपमिति है ताका करण उपमान कहिये है इहां खड्ग मृग
 में उष्ट्र का वैधर्म्य ज्ञान औ पृथिवी में जल का वैधर्म्य ज्ञान करण होने ते उपमान है और विपरीत वी उपमान उपमिति भाव संभव है
 इंद्रिय संबद्ध में सा दृश्य ज्ञान उपमान है औ इंद्रिय से व्यवहित में सा दृश्य ज्ञान उपमिति है ते से प्रपंच में आत्मा के वैधर्म्य ज्ञा
 न ते आत्मा में प्रपंच का वैधर्म्य ज्ञान उपमिति होवे है इसरीति से सा दृश्य ज्ञान जन्य ज्ञान औ वैधर्म्य ज्ञान जन्य ज्ञान दोनूं कूं उ

पमिति कहें तो जिज्ञासके अनुकूल उदाहरण संभव हैं औ वेदांत परिभाषा में एक सादृश्य ज्ञान जन ज्ञान ही उपमिति का लक्ष
एक ह्मा है औ ताके व्याख्यान में ताके पुत्र नै दूसरी उपमिति के खंडन वास्ते यह कह ह्मा है जहां कम उन्नत लोचन मुपमि नो मि इस
रिति से उपमान उपमेय भाव होवे तिसी स्थान में उपमान प्रमाण होवे है वैधर्म्य ज्ञान होवे तहां उपमान उपमेय भाव होवे नही
या तै उपमान प्रमाण संभवे नही ताकूं यह पूछ्या चाहिये वैधर्म्य ज्ञान जन्य उपमिति के जो उदाहरण कहे तिन में उपमिति के वि
षय का ज्ञान उपमान प्रमाण से होवे नही तो किस प्रमाण तै तिन का ज्ञान होवे है जा प्रमाण तै तिन का ज्ञान कहे तिसी प्रमाण तै सा
दृश्य ज्ञान जन्य उपमिति के विषय का वी ज्ञान होय जावे गा उपमान प्रमाण का प्रयोजन के अभाव तै अनंगीकार चाहिये जो ऐस
कहे गवय के प्रत्यक्ष स में गो का सादृश्य तो प्रत्यक्ष है परंतु गो में गवय का सादृश्य प्रत्यक्ष नही काहे तै धर्मी के साथि इंद्रिय का
संयोग होवे तो इंद्रिय संयुक्तता दा त्व संबंध से सादृश्य धर्म का प्रत्यक्ष होवे गो रूप धर्मी के साथि इंद्रिय संयोग के अभाव तै
गो में गवय का सादृश्य प्रत्यक्ष का विषय नही या तै गो में गवय के सादृश्य ज्ञान का हेतु गवय में गो का सादृश्य ज्ञान रूप उपमान
प्रमाण चाहिये तो तै से ही खड्ग मृग में उष्ट्र के वैधर्म्य का तो प्रत्यक्ष ज्ञान है उष्ट्र के साथि इंद्रिय संयोग के अभाव तै उष्ट्र में खड्ग मृ
ग के वैधर्म्य का ज्ञान प्रत्यक्ष रूप संभवे नही ताका हेतु खड्ग मृग में उष्ट्र का वैधर्म्य ज्ञान रूप उपमान ही प्रमाण मानना योग्य है और
जो वेदांत परिभाषा की टीका में लिख्या है जा ज्ञान तै उत्तर उपमि नो मि औ सी प्रतीति ज्ञाता कूं होवे सो ज्ञान उपमिति है औ वैधर्म्य ज्ञा
न जन्य वैधर्म्य ज्ञान से उत्तर उपमि नो मि औ सी प्रतीति होवे नही या तै उपमिति नही सो वी अशुद्ध है काहे तै सूर्य में चंद्र के सादृ
श्य प्रत्यक्ष से उत्तर मकर वं चंद्रेण उपमि नो मि औ सी प्रतीति होवे है औ सूर्य में चंद्र के सादृश्य का प्रत्यक्ष ज्ञान है उपमिति नही या तै

1580

1551
 उपजे हैं क्रमों में उपजते वर्णन का निमित्त विना नाश माने तो सेकल वर्णन की प्रथम क्षण में उत्पत्ति औ द्वितीय क्षण में नाश होवे
 गा या तो उत्पत्ति नाश विना शब्द में और कोई प्रत्यक्षता दिक व्यापार सिद्ध नहीं होवेगा या तो शब्द के नाश का कोई निमित्त मान्या
 चाहिये जानि निमित्त विना द्वितीय क्षण में शब्द का नाश होवे नहीं सो और तो कोई शब्द के नाश का निमित्त संभवे नहीं पूर्व शब्द के
 नाश का हेतु स्वोत्तरवर्ति शब्द है गौः या वाक्य में पुरुष की कृति से नाभिदेश तो वायु में क्रिया होय के गकार का जनक जिह्वा मूल में
 वायु का संयोग होय के ओकार का जनक कंठ ओष्ठ से वायु का संयोग होवे है तिस तै अनंतर विसर्ग का जनक कंठ से वायु का सं
 योग होवे है जिस क्रम में तीनि संयोग होवे हैं उसी क्रम में गकार ओकार विसर्ग रूप तीनि वर्ण होवे हैं यद्यपि को सुदी आदि
 क ग्रंथ न में कवर्ग का कंठ स्थान लिख्य है तथापि पाणिनि कृत शिक्षा में कवर्ग का जिह्वा मूल स्थान लिख्य है ता शिक्षा वचन के
 अनुसारें तो जिह्वा मूल में वायु के संयोग गकार की उत्पत्ति कही है व्याकरण मत में यद्यपि गौः इतने वर्ण वाक्य रूप नहीं हैं न
 थापि न्याय मत से वाक्य कहा है प्रथम क्षण में गकार की द्वितीय क्षण में ओकार की तृतीय क्षण में विसर्ग की उत्पत्ति होवे है तहां
 गकार नाश में ओकार हेतु है ओकार के नाश में विसर्ग हेतु है तृतीय क्षण में शब्द का नाश होवे है द्वितीय में नहीं का है तै नाश का
 हेतु स्वोत्तर शब्द है सो द्वितीय क्षण में उपजे है कारण की सिद्धि विना कार्य होवे नहीं प्रथम क्षण में द्वितीय शब्द असिद्ध है या तो
 द्वितीय क्षण में सिद्ध द्वितीय शब्द से तृतीय क्षण में प्रथम शब्द का नाश होवे है ओ से तृतीय शब्द से द्वितीय का नाश होवे है
 इस शीति से उपांत्य शब्द पर्यंत स्वोत्तरवर्ति शब्द से शब्द का नाश होवे है ओ अंत्य शब्द का उपांत्य शब्द से संदोष संद न्याय तै
 नाश होवे है संद ओ उपसंदोष आता हुये हैं तिन का परस्पर नाश भारत में प्रसिद्ध है परंतु यामें यह दोष है जो उपांत्य शब्द से

अंत्यशब्दकानाशमानेतौ द्वितीयक्षणमें ही अंत्यशब्दकानाश होवेगा याते उत्पत्तिनाशते अन्यव्यापाररहित अंत्यशब्द अप्रत्यक्ष
हुया चाहिये जो अंत्यशब्दके जगदीशभट्टाचार्यने अंत्यशब्द अप्रत्यक्ष कहा है याते अप्रत्यक्षका अपादन इष्ट है दोषन हीं तो वाच्यता
यक्षणमें शब्दकानाश होवे है यानियमका भंग होवेगा याते अंत्यशब्दके नाशमें उपांत्यशब्दकानाश हेतु है उपांत्यशब्द हेतु न
हीं वापक्षमें अंत्यशब्दके नाशमें द्वितीयक्षणमें नाशकी आपत्ति नहीं काहे तें उपांत्यशब्दकानाश अंत्यशब्दसे होवे है या
तें अंत्यशब्दके द्वितीयक्षणमें उपांत्यकानाश तो सें उतरक्षणमें अंत्यकानाश होवे है इसरी तिसें सकलशब्दकानाश तृतीय
क्षणमें होवे है यामें यह शंका होवे है जहां एक ही वर्णरूपशब्द होवे तहां शब्दके नाशका हेतु कोई शब्द नहीं ताका यह समा
धान है जे सें कंठादिक न तें वायुका संयोग वर्णरूपशब्दका हेतु है ओभेरी आदिक न तें दंडादिक न का संयोग ध्वनिरूपशब्दका
हेतु है ओवशके दलद्वयका विभाग ध्वनिरूपशब्दका हेतु है तें सें शब्दबीशब्दका हेतु है भेरीदंडके संयोग तें जो भेरी देशमें श
ब्द होवे है तासें उत्पन्न हुवा जो शब्द ताका अवयव सें साक्षात्कार होवे है तें सें कंठादिक देशमें वायुके संयोग तें जो वर्णरूपशब्द
उपजे है ताका ओवसे साक्षात्कार होवे नहीं किंतु वर्णरूपशब्द सें अन्यशब्द उपजे है ताका साक्षात्कार होवे है इसरी तिसें अन्यशब्द र
हित एकशब्द अली कहै परंतु यामें वर्णका समुदायरूप पदका एककालमें संभवन हीं याते पदका साक्षात्कार तो संभवे नहीं तथापि प्र
त्येक वर्णके साक्षात्कार न तें सकल वर्ण कूं विषय करने वाली एक स्मृति होवे है स्मृतपद सें पदार्थकी स्मृति होवे है तासें शब्द बोध हो
वे है अथवा पूर्व पूर्व वर्णके अनुभव तें संस्कार होवे है संस्कार सहित अंत्यवर्णका अनुभव ही पदका अनुभव कहिये है तासें प
दार्थकी स्मृति होवे है तासें शब्द बोध होवे है यह न्याय कामत है ओमीगांसा के मतमें वर्णनित्य है याते वर्णका समुदायरूप वेद

1552

1553
 वीनित्यहैं और सारे वर्ण विभु हैं जहां कंठदिदेशमें अध्यात्म वायु का संयोग होवें तहां वर्ण की अभिव्यक्ति होवें नैयायिक मतमें जो
 वर्ण की उत्पत्तिके हेतु हैं सोई भीमांसक मतमें वर्ण का अभिव्यक्तिके हेतु है इस रीतिसे वर्ण समुदायरूप वेदनित्यहैं यातें अपौरुषेय है
 औ वेदांत मतमें वर्ण औ नित्य का समुदायरूप वेदनित्य नहीं काहेतें वेद की उत्पत्ति श्रुतिनै कहि है औ चेतनसें भिन्न सकल अनित्य है
 यातें वेदनित्य नहीं औ क्षणिक नहीं किंतु सृष्टिके आदिकालमें सर्वज्ञ ईश्वर के संकल्प मात्र तें वेद की उत्पत्ति होवें है यातें श्वास की नाई अना
 यास तें ईश्वर वेद कूं रचै है नैयायिक मतमें भारतादिकन की नाई वेद पौरुषेय है वेदांत मतमें भारतादिकन की नाई ईश्वर रूप पुरुष तें रचित
 होने तें पौरुषेय तो है परंतु सर्वज्ञ व्यासादिक सकल सर्गनमें भारतादिकन कूं रचै है तहां यह नियम नहीं जैसी पूर्वसर्गमें आनुपूर्वी हो
 वेंते सोही भारतादिक उत्तरसर्गमें होवें है किंतु अपनी इच्छा के अनुसार भारतादिकन की आनुपूर्वी रचै है औ वेद की आनुपूर्वी विलक्षण
 नहीं होवें है किंतु पूर्वसर्ग की आनुपूर्वी कृत्यादिकरि के उत्तरसर्गमें पूर्वकल्प के समान आनुपूर्वी विले वेद कूं ईश्वर रचै है पुरुष रचितता
 रूप पौरुषेयता वेदमें भारतादिकन के समान है अन्यसर्ग की आनुपूर्वी के स्मरण विना पूरुष रचितत्व रूप पौरुषेयत्व भारतादिकनमें
 है वेदमें नहीं वेदमें पूर्वसर्ग की आनुपूर्वी कूं स्मरण करि के पुरुष रचितत्व है यातें वेद की आनुपूर्वी अनादि है औ ईश्वर रूप पुरुष करि के
 रचित है विरोध नहीं ॥ इति श्रीमन्निश्चलदासाह साधु विरचिते वृत्तिप्रभाकरेशब्दप्रमाणनिरूपणं नाम तृतीयः प्रकाशः ॥ ३॥

वृत्ति.

१

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीरामोजयति॥ अथचतुर्थप्रकाशप्रारंभः॥ यद्यपिन्यायवेदांतके सकलग्रंथनेमें उपमाननिरूपणतै उक्त
 रशब्दनिरूपण किया है तथापि तो निप्रमाणवादी सांख्यादिक उपमान कून ही माने हैं प्रत्यक्ष अनुमान शब्द ये ती निमाने हैं तिनके
 उपयोगी प्रमाण प हली कहै चाहिये या तै शब्द प्रमाण तै उच्चर उपमान निरूपण करिये है जिस क्रम तै शास्त्रों में अधिक प्रमाण का अंगी
 कारे है तिस क्रम तै या ग्रंथ में प्रमाण निरूपण है या तै अन्य संगति की इहां अपेक्षान ही उपमिति प्रमाका करण उपमान प्रमाण कहिये है
 न्यायरीति सै उपमिति उपमान का यह स्वरूप है संज्ञा में संज्ञा की वाच्यता का ज्ञान उपमिति कहिये है ताका करण कहिये व्यापारवाला अ
 साधारण कारण जो होवे सो उपमान कहिये है कोई नगर वासी पुरुष गवय शब्द के वाच्य कून ही जानि के आरण्यक पुरुष तै की दृशगव
 य होवे है औसा प्रच्छा करै तव गो के सदृशगवय होवे है औसा आरन्यक पुरुष का वचन सति के वाक्यार्थ अनुभव करि के वन में गो सदृ
 शगवय कुंदे षि के गो के सदृशगवय होवे है इसरीति सै वाक्यार्थ का स्मरण करे है तिस तै अनंतर दृष्ट पशु में गवय पद वाच्यता जाने है त
 हां पशु विशेष में गवय पद वाच्यता ज्ञान उपमिति है आरण्यक पुरुष बोधित वाक्य के अर्थ का शाब्दानुभव करण है गो सदृश पिंड कूं
 दे षि के वाक्यार्थ की स्मृति व्यापार है औ गो सदृश पिंड का प्रत्यक्ष संस्कार का उद्बोधक होने तै सहकारी है या तै वाक्यार्थानुभव उपमा
 न है वाक्यार्थ स्मृति व्यापार है जै सै आकांक्षादिक शब्द के सहकारी हैं तै सै गो सदृश पिंड का प्रत्यक्ष सहकारी है उपमिति फल है य
 ह सांप्रदायिक नै याधिक न कामत है औ नवीन नै याधिक यह कहें हैं गो सदृश पिंड का प्रत्यक्ष सहकारी मान्य है सो उपमान है औ
 वाक्यार्थ स्मृति व्यापार है गवय पद की वाच्यता का ज्ञान उपमिति रूप फल है या मत में वाक्यार्थ का अनुभव कारण का कारण होने तै
 कुलाल पिता की नाई अन्यथा सिद्ध है अर्थ यह है जै सै कुलाल पिता घट की सामग्री तै वाच्य है तै सै उपमिति सामग्री तै वाक्यार्थ

प्र.
४

1554

१

१५५५
 र्थानुभववाच्य है यह दो मत नें या अधिक न के हैं इनमें अनेक संकासमाधानरूपविचारन्यायकोस्तभादिकोंमें लिख्या है सिद्धांतमें उपयोगी न हीं यातें हमने लिख्या न हीं जैसै सदृशज्ञानतें उपमिति होवै है तैसै विधर्मज्ञानसंवी होवै है जहां खड्ग मृगपद के वाच्य कूं न हीं जानता आरण्यक पुरुष तें उष्ट्र विधर्म रंग सहित नासिकावाला खड्ग मृगपद का वाच्य है इस वाक्य कूं स्तनिके वाक्यार्थानुभव सें उतर बन में जाय के उष्ट्र विधर्म खड्ग मृग के प्रत्यक्ष सें उतर गे डे में खड्ग मृगपद की वाच्यता जानै है औ पृथिवी पद के वाच्य कूं न हीं जानता जलादि वैधर्म्यवती पृथिवी ऐसा गुरु वाक्य स्तनिके ताके अर्थ कूं अनुभव करिके जलादि वैधर्म्यवाच्य पदार्थ कूं देषिके वाक्यार्थ कूं स्मरण करिके तापदार्थ में पृथिवी पद की वाच्यता निश्चय करै है विरुद्ध धर्म वाले कूं विधर्म कहै है विरुद्ध धर्म कूं वैधर्म्य कहै है खड्ग मृग में उष्ट्र तै विरुद्ध धर्म हस्व ग्रीवादि कहै पृथिवी में जलादिक न तै विरुद्ध धर्म गंध है दोनूं उदाहरण न में सांप्रदायिक रीति सें वाक्यार्थानुभव करण है वाक्यार्थ स्मृति व्यापार है विरुद्ध धर्म वस्तु तार्थ दर्शन सहकारी है नवीन रीति सें विरुद्ध धर्म विशिष्ट पदार्थ का प्रत्यक्ष करण है वाक्यार्थ स्मृति व्यापार वाक्यार्थानुभव सामग्री वाच्य है खड्ग मृगपद की वाच्यता ज्ञान औ पृथिवी पद की वाच्यता ज्ञान उपमिति रूप फल है इस रीति सें न्याय मत में संज्ञा का वाच्यता ज्ञान उपमान प्रमाण का फल है औ प्राचीन मत में वाक्यार्थानुभव कूं उपमान प्रमाण कहै है नवीन मत में सादृश्य विशिष्ट पिंड दर्शन वा वैधर्म्य विशिष्ट पिंड दर्शन कूं उपमान प्रमाण कहै है वेदांत मत में उपमिति उपमान का अन्य स्वरूप है ग्राम विषे गो व्यक्तिकूं देष नै वाला बन में जाय के गव य कूं देषे तव यह पशु गौ के सदृश है औ सा प्रत्यक्ष होवै है तिस तें अनंतर मेरी गौ इस पशु के सदृश है औ सा ज्ञान होवै है तहां ग वय में गो सादृश का ज्ञान उपमान प्रमाण कहिये है औ गो में गवय का सादृश्य ज्ञान उपमिति कहिये है यामन में वी उपमिति का क

वृत्ति.

२

रणही उपमान कहिये है परंतु उपमिति का स्वरूप ओलक्षण भिन्न है या तै उपमान के लक्षण भेद विना स्वरूप का भेद सिद्ध होवे
 है न्याय मत में तो संज्ञा का संज्ञा में वाच्यता ज्ञान उपमिति कहिये है औ वेदांत मत में सादृश्य ज्ञान तै ज्ञान कूं उपमिति कहै
 हैं गवय में गो के सादृश्य ज्ञान तै गो में गवय का सादृश्य ज्ञान जन्म है इसरीति से उपमिति का लक्षण न्याय मत से भिन्न है ताका
 जो करण होवे सो उपमान कहिये है सादृश्य ज्ञान ज्ञान रूप उपमिति गो में गवय का सादृश्य ज्ञान है ताका करण गवय में गो का
 सादृश्य ज्ञान है सोई उपमान है यामत में उपमान प्रमाण व्यापार हीन है उपमान तै अनंतर उपमिति की उत्पत्ति में कोई व्यापार मि
 लै न हीं यामत में वैधर्म्य विशिष्ट ज्ञान तै उपमिति का अंगीकार नहीं काहे तै सादृश्य ज्ञान ज्ञान कूं ही उपमिति कहै है अन्य कूं
 नहीं औ विचार सागर में न्याय की रीति तै उपमिति का स्वरूप कहा है ताका यह अभिप्राय है न्याय की रीति से उपमिति उपमान का
 स्वरूप माने तौ बी अद्वैत सिद्धांत में हानि नहीं उल्लान्याय की रीति से सिद्धांत के अनुकूल उदाहरण मिले है काहे तै वैधर्म्य ज्ञान तै
 उपमिति न्याय मत में मानी है ताका सिद्धांत के अनुकूल उदाहरण है आत्मपद का अर्थ के साहे आपणा का देहादि वैध-
 र्म्यवान् आत्मा औ सागु रू के उतर में अनित्य अशुचि दुःख स्वरूप देहादि कन से विधर्मानित्य रूढ़ आनंद रूप आत्मपद का वाच्य है
 ऐसा एकांत देश में विवेचन काल में मन का आत्मा से संयोग होय के उपमिति ज्ञान होवे है औ सादृश्य ज्ञान ज्ञान कूं ही उपमि
 ति माने सो आत्म में कि सा का सादृश्य नहीं या तै जिज्ञासू के अनुकूल उदाहरण मिले त हीं यद्यपि असंगतादि क धर्म न तै आका
 श के सदृश आत्मा है या तै आकाश में आत्मा का सादृश्य ज्ञान उपमान है आत्मा में आकाश का सादृश्य ज्ञान उपमिति है यह जि
 ज्ञासू के अनुकूल उदाहरण सिद्धांत का उपमिति का संभव है तथापि जिस अधिकरण में जिस पदार्थ के अभाव का ज्ञान होवे

प्र.

४

1556

२

विहितांजलिनाविपश्चिताविदुषाश्रीशंकरेणभगवंतएतान्यासनानिपरिगृह्यतामिति विनयपूर्विकयोक्त्याऽर्पिताविष्टराआसनानियेभ्यस्तेपरमार्थस्य
संश्रयोयेषांतेमोक्षनिष्ठाअमीऋषयोऽमुनाश्रीशंकरेणसहकथाःकृतवन्तः मोक्षसंश्रयायाइतिकथानांवाविशेषणं ॥ ३८ ॥ कथानामन्तरंतरालेत
स्यसर्वज्ञस्यजननीमुनीनुवाच ॥ यदुवाचतदाह ॥ वयमद्यकृतार्थतांगताभगवंतोयदुपाग
तायाएवसंपादकमपितुजन्मांतरीयानंतसुकृतसूचकमपीत्याशयेनाह ॥ क्वेति ॥ बहुदोषभाजनंकलिःक ॥ क्वचयुष्मच्चरणावलोकनं ॥ तथा

विहितांजलिनाविपश्चिताविनयोक्त्यार्पितविष्टराअमी ॥ ऋषयःपरमार्थसंश्रयाअमुनासाकमचीकरन्क
थाः ॥ ३८ ॥ निजगादकथांतरेमुनीन्जननीतस्यसमस्तदर्शिनः ॥ वयमद्यकृतार्थतांगताभगवंतोयदुपाग
तागृहान् ॥ ३९ ॥ क्वकलिर्बहुदोषभाजनंक्वचयुष्मच्चरणावलोकनं ॥ तदलभ्यतचेत्पुराकृतंसुकृतंनःकिमिति
प्रपंचये ॥ ४० ॥ शिशुरेषकिलातिशैशवेयदशेषागमपारगोभवत् ॥ माहिमापियदद्भुतोस्यतद्वयमेतत्कुरुते
कुतूहलं ॥ ४१ ॥ करुणार्द्रदृशानुगृह्यतेस्वयमागत्यभवद्विरप्ययं ॥ वदतास्यपुराकृतंतपःक्षममाकर्णयि
तुमयापदि ॥ ४२ ॥

चसमस्तदोषाश्रयेकलियुगेऽत्यन्तालभ्यंततयुष्मच्चरणावलोकनमलभ्यतचेत्तर्हि नोऽस्माकंपुराकृतंपुण्यंकिमितिप्रपंचयेतद्वर्णनमशक्यमित्यर्थः ॥
॥ ४० ॥ एवंस्तुत्याऽभिमुखीकृतान्मुनीनांकिंचित्प्रष्टुमारभते शिशुरिति ॥ एषभवदयेस्थितःशिशुरतिबाल्येसर्वागमपारगोयदभवत्माहिमाप्यस्य
यदद्भुतोभवदेतद्वयंकुतूहलंकुरुते ॥ ४१ ॥ भवदागमनमप्येतदद्भुतमाहात्म्यसूचकमित्याशयेनाह भवद्विरप्यत्यन्तालभ्यदर्शनैरपि ॥ तत्रापि
स्वयमागत्य ॥ तत्रापिकरुणार्द्रदृशाऽयमनुगृह्यते ॥ तस्मादस्यपुराकृतंतपोवदत मयाआकर्णयितुंयदिक्षमंयोग्यंतर्हिब्रूतेत्यर्थः ॥ ४२ ॥

शं० वि०

॥५॥

इत्येवंप्रकारेण सादरं यथा स्यात्तथा सत्योच्चारितां वाचमाकर्ण्य ॥ सादरमाकर्ण्येति वा ॥ महर्षीणां संसदिसभायां तैरेव प्रेरितोऽतिरुद्धोऽगस्त्यः प्रतिवक्तुं प्रचक्रमे ॥ ४३ ॥ साक्षाच्छिव एव तव पत्याऽतितपसा समाराध्य लब्धो न त्वयं कश्चित्तपस्वीत्याशयेनाह ॥ तनयायेति त्रिभिः ॥ हे पतिव्रते पूर्वं तव पत्या पुत्रार्थं तपसा प्रसादितो रजनीवल्लभस्य चंद्रस्य खंडो मंडनमलंकारो यस्य स निशाकरकलाशेखरो भगवान्शंकरो वचनमुपादेदेषोक्तवान् ॥ त्वया सहैव तव पत्या तपस्तप्तमिति द्योतनाय संबोधनं ॥ ४४ ॥ शैवं वचनमुदाहरति ॥ वरयस्वेति असर्वविदः शतायुषः सुतान् वरयस्वापि वा सर्व

इति सादरमीरितां तया गिरमाकर्ण्य महर्षि संसदि ॥ प्रतिवक्तुमाभिप्रचोदितो घटजन्मा प्रवयाः प्रचक्रमे ॥ ४३ ॥ तनयाय पुरापतिव्रते तव पत्या तपसा प्रसादितः ॥ स्मितपूर्वमुपादेदेव चोरजनीवल्लभस्य खंडमंडनः ॥ ४४ ॥ वरयस्व शतायुषः सुतान् पि वा सर्वविदं मितायुषं ॥ सुतमेकमितीरितः शिवं सति सर्वज्ञमया च ताल्मजं ॥ ४५ ॥ तदभीप्सितसिद्धये शिवस्तव भाग्यात्तनयो यशस्विनि ॥ स्वयमेव बभूव सर्वविन्नततोऽन्योऽस्तियतः सुरेष्वपि ॥ ४६ ॥ इति तद्वचनं निशम्य सामुनि वर्यं पुनरप्यवोचत ॥ कियदा पुरमुष्य भो मुने सकलज्ञोऽस्य नुकंपयावद ॥ ४७ ॥

ज्ञमल्पायुषमेकं सुतं वरयस्वेति ईरितस्तव पतिर्हे सति सर्वज्ञमात्मजमया च त ॥ ४५ ॥ तस्य तव पत्युरभिलषितस्य सिद्धये स्वयमेव शिवो भाग्यात्तव तनयो बभूव ॥ हे यशस्विनीति संबोधयन्तव यशःख्यापनार्थं बभूवेति सूचयति ॥ ननु सर्वज्ञमन्यमेव पुत्रं कुतो न दत्तवानिति चेत्तत्राह ॥ यतः कारणाद्देवेष्वपि तस्माच्छिवादन्यः सर्वज्ञो नास्ति तत इत्यर्थः ॥ ४६ ॥ इत्येवंप्रकारेण तस्यागस्त्यस्य वचनं मितायुषमित्यादिरुपश्रुत्वा ॥ सा सती मुनिश्रेष्ठ पुनरप्युवाच ॥ भो मुने यतः सकलज्ञोऽस्य तोमुष्यायुः कियत्परिमितमस्ति तत्करुणयावद ॥ यतो मितायुषमिति श्रुत्वाममत्रा सो जात इति भावः ॥ ४७ ॥

एवंपृष्ठो मुनिरुवाच ॥ शरदःसंवत्सराः अष्टतथा पुनरष्टमिलित्वा षोडशेति यावत् अस्य तव पुत्रस्यायुर्यद्यपि तथाप्यसौ ते तनयः कारणांतरादस्मिन्नुव
ने षोडशसंवत्सरान् पुनर्निवसिष्यति वा संकरिष्यति ॥ ४८ ॥ इत्येवं प्रकारेण भाविनीं भविष्यां कथां कुंभजेऽगस्त्येवादिनिसति मुनयस्तं निवार्य श्रीशंकरं समु
पामंभ्यते न घटजेन सह यथागतं जग्मुः ॥ ४९ ॥ अतिकष्टदां मुनिवाचं श्रुतवर्ती सतीं वर्णयती ॥ सृणिना अंकुशेन हस्तिनीव सामुनिवाचाऽर्दिता पीडिता
ऽभवत् ॥ शुचिना आषाढेन शैवालिनी शेवलं पद्मकाष्ठं तत्संबन्धिनी पुष्करिणी वसाशोषिताऽभवत् ॥ वायुना कदलीवकं पिता भवत् ॥ यतः पुत्रवत्सला
॥ ५० ॥ एवमतिकष्टवर्ती मातरं श्रीशंकरो यदुक्तवान् तद्वक्तुमुपक्रमते ॥ अथ मातुर्मुनिवाचाऽतिदुःखप्राप्त्यनंतरं शोकेन परीता व्याप्ता चेतना बुद्धिर्यस्याः

शरदोष्टपुनस्तथाष्टते तनयस्यास्य तथाप्यसौ पुनः ॥ निवसिष्यति कारणांतराद्भुवने स्मिन्दशषट्चवत्सरा
न् ॥ ४८ ॥ इतिवादिनि भाविनीं कथामृषिमुख्ये घटजे निवार्यतं ॥ ऋषयः सह तेन शंकरं समुपामंभ्यययुर्
थागतं ॥ ४९ ॥ सृणिना करिणी वसाऽर्दिता शुचिना शैवालिनी वशोषिता ॥ मरुता कदलीवकं पिता मुनिवा
चा सुतवत्सला भवत् ॥ ५० ॥ अथ शोकपरीतचेतनां द्विजराडित्यमुवाच मातरं ॥ अवगम्य च संसृतिस्थितिं
किमकांडे परिदेवना तव ॥ ५१ ॥ प्रबलानिलवेगवेह्लितध्वजर्चीनां शुककोटिचंचले ॥ अपि मूढमतिः कले
वरे कुरुते कः स्थिरबुद्धिर्मां बिके ॥ ५२ ॥

तां संसारस्य स्थितिं क्षणभंगुररूपामवगम्याकांडेऽसमये परिदेवना शोकः तव किमर्थं मपार्येत्यर्थः ॥ ५१ ॥ अतिचंचलेशरीरे मूढमतिरपि स्थिरबुद्धिर्न
कुरुते ॥ त्वं त्वतिमुज्ज्ञातवतां कर्तुमित्ययोग्येति बोधयन्नाह ॥ प्रबलो योऽनिलो वायुस्तस्य वेगेन वेह्लितो तिकंपितो यो ध्वजस्तस्य यच्चीनदेशीयमति सूक्ष्मं
वस्त्रं तस्य कोटिरग्रभागस्तद्वच्चंचले कलेवरे शरीरे स्थिरबुद्धिर्न मूढमतिरपि कः कुरुते न कोपीत्यर्थः ॥ उक्ताशयसूचकं संबोधनमां बिकेति ॥ तथाचास्मदंबि
काऽतिमुज्ज्ञाऽतिचंचले कलेवरे स्थिरबुद्धित्वेनैवं शोचितुमनर्हसीत्यर्थः ॥ ५२ ॥

शं० वि०

॥६॥

किंचतत्तज्जन्मन्यनुभूतानां पुत्रादीनामानंत्यात्सर्वेषां शोकासंभवादेतेशोच्या एतेनेत्यस्मिन् विनिगमकाभावाच्चेपिशोच्या इत्याशयेनाह ॥ कतीति ॥ इहास्मिन्संसारे कतिवधूर्ललनानां भुंजिहि न भुक्ताते सुताः क ॥ तावधूश्च क ॥ वयंच क ॥ तथाच भवसंगः पांथानां तत्तद्भिन्न आगतानां पथिकानां मेकस्मिन् प्रपादौ यथा संगमस्तद्वद्भवसंगोऽप्यनियतः क्षणभंगुरश्चेत्यर्थः ॥ प्रसिद्धं चेदमित्याह ॥ खल्विति ॥ तस्मात्केपिशोच्या न भवतीत्याशयः ॥ ५३ ॥ एवं शोकापहारकैर्वाक्यैर्मातरं प्रबोध्य स्वेन यदवश्यं कर्तव्यं तदाह ॥ भ्रमतामिति संसारमार्गे भ्रमादज्ञानाद्भ्रमतां किंचिदपि सुखं न लक्ष

कतिनाम सुतानलालिताः कतिवानेह वधूरभुंजिहि ॥ कनुते क्वचताः क्वावयं भवसंगः खलु पांथसंगमः ॥ ५३ ॥ भ्रमतां भववर्त्मनि भ्रमान्नाहिकिंचित्सुखमंबलक्षये ॥ तदवाप्य चतुर्थमाश्रमं प्रयतिष्ये भवबंधमुक्तये ॥ ५४ ॥ इति कर्णकठारे भाषणश्रवणाद्वाप्यपि न द्वकंठया ॥ द्विगुणीकृतशोकयातया जगदेगद्गदवाक्ययामुनिः ॥ ५५ ॥

येऽपि तु जननीजठरवासादिरूपदुःखमेवेति सूचयन्संबोधयति हेऽवेति हियस्मादेवं तत्तस्माच्चतुर्थसंन्यासाश्रममवाप्य संसारलक्षणाद्वंधाद्विमुक्त्यर्थं प्रकर्षेण यत्नं करिष्यामि ॥ ५४ ॥ एवं श्रीशंकरवाक्यमुदाहृत्य तद्वचनेन द्विगुणीकृतशोकायाः सत्यावचनमुदाहर्तुमाह ॥ इत्येवं प्रकारेण यत्कर्णयोः कठोरदुःस्पर्शभाषणं चतुर्थमाश्रममित्यादिरूपं तस्य श्रवणात् बाष्पैरश्रुभिः पिनद्वोपि हितः कंठो यस्याद्विगुणीकृतः शोको यस्या अतएव गद्गदं वाक्यं यस्यास्तयामुनिः श्रीशंकरोजगदे कर्मणि प्रत्ययः एवंभूतासामुनिजगादेत्यर्थः ॥ ५५ ॥

डि० टी०

॥५॥

1580

॥६॥

पदुवाचतदाह ॥ त्यजेति ॥ इदानीमेवचतुर्याश्रमं प्राप्य प्रयतिष्य इतीमां बुद्धिं त्यज ॥ तर्हि किं कर्तव्यमिति चेत्तत्राह ॥ मेममवचनं शृणु ॥ किं तदितित
त्राह ॥ गृहमेधी गृहस्थो भव किं तत इत्यत आह ॥ पुत्रं प्राप्नुहि ॥ ऋतुभिर्यजनं च कुरु ॥ ततस्तदनंतरं यतिर्भविता सि भविष्यसि ॥ अंगहे पुत्रसतां शास्त्रो
क्तोऽयमेव क्रम इत्यर्थः ॥ तथा च स्मृतिः ॥ ऋणानि त्रीण्यप्राकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेदिति ॥ ५६ ॥ किंच एकस्तनुभवः पुत्रो यस्यास्तथाविधाऽबलाऽहंत्वया
विरहिता शुचाशोकेनैव जीवितुं कथमुत्सहे ॥ पुत्रस्य तवैवं विधदुःखदातृत्वमनुचितमिति सूचयन् संबोधयति ॥ तनयेति ॥ पाठांतरे त्वयेत्यनेन संबन्धनीयं
किंच यदर्थं त्वमुत्पादितस्तदौ ध्वदैहिकमपि प्रमृतायां कः करिष्यतीत्यर्थः ॥ ५७ ॥ किंचाल्पविदापि वृद्धा जननी न परित्यज्यते यदि केनचिदतिमूढेन त्य

त्यज बुद्धिं मिमांशुणु ध्वमे गृहमेधी भव पुत्रमाप्नुहि ॥ यज च ऋतुभिस्ततो यतिर्भविता स्यंगसतामयं क्रमः ॥ ५६ ॥
कथमेकतनु भवा त्वयारहिता जीवितुमुत्सहेऽबला ॥ तनयैव शुचौ ध्वदैहिकं प्रमृतायां मयिकः करिष्यति ॥ ५७ ॥ त्व
मशेषविदप्यपास्य मां जरठां वत्सकथं गमिष्यसि ॥ द्रवते हृदयं कथं न तेन कथं कारमुपैति वादयां ॥ ५८ ॥ एवं व्यथां
तां बहुधा श्रयंती मपास्तमौहैर्बहुभिर्वचोभिः ॥ अंबामशोकां विदधा द्विधिज्ञः शुद्धाष्टमे चितयदेतदंतः ॥ ५९ ॥

ज्यते तर्हित्यज्यतां त्वं त्वशेषज्ञोऽपि मां स्वमातरं तत्रापि वृद्धां त्यक्तुमत्ययोग्यां परित्यज्य कथं गमिष्यसि मामपास्य गंतुमत्यंता योग्योऽसीत्यर्थः वत्स
गमनं प्रयागोऽपीडा करं तथा तव गमनं मेति द्योतयन् संबोधयति ॥ वत्सेति ॥ एवमुक्तमप्यद्रवीभूतांतःकरणं पुत्रमालक्ष्याह ॥ द्रवत इति ननु वा
स्तव संबंधाभावविदो मम क्वापि ममत्वाभावात्सहवशात्कथं मे हृदयं द्रवीभूतं भवेदित्याशंक्य तत्त्वविदामतिदयालुत्वश्रवणात्ते हृदयं दयां कथं न प्राप्नोती
त्याह न कथमिति वा ॥ ५८ ॥ एवं प्रकारेण बहुधा व्यथां पीडामाश्रयंती तां मातरमपास्तस्तिरस्कृतो मोहोऽविवेको यैस्तैर्बहुभिर्वचोभिर्विधि शोक निर
तिप्रकारं जानातीति विधिज्ञः श्रीशंकरः शोकरहितां विदधादकृत ॥ ततश्च शुद्धेऽष्टमवर्षेऽतर्मनसि एतद्वक्ष्यमाणमचितयत् ॥ अष्टमवर्षात्मकस्य
कालस्य शुद्धत्वं कलिमलशून्यत्वं ॥ ५९ ॥

शं० वि०

॥७॥

यदचित्तयत्तदृश्यति ॥ ममेति ॥ मममनःसंसृतिसाधनं प्रवृत्तिमार्गं नेच्छति ॥ जननीपुनर्नच जिहासति हातुं त्यक्तुं नैवेच्छति मामिति विपरिणामेन
संसृतिपदं वाऽनुषंजनीयं ननु जननी संसृत्य न भिवांछि न त्वांतव मनसाऽनिष्ठितां संसृतिं वा कुतो न जिहासतीत्याशंक्य तस्यास्तदीक्षणाभावादित्याह
नचेति तत्तत्तां संसृतितन्मानसमिति वा ॥ ननु त्वया प्रसन्नप्रबोधनीयेति चेत्तत्राह ॥ गुरुरिति ॥ अतएव संन्यासाश्रयणे तस्या ईषदनुशासनमाज्ञा
ऽपेक्षितं द्रुतं ॥ ६० ॥ एवं मनसि श्रीशंकरकृतां चितामुपवर्ण्य ईषदनुशासनं ग्रहीतुं तत्कृतं चरित्रं वर्णयति इत्येवं प्रकारेण विचित्य सकदाचिन्मज्जा

डि० ६

॥५॥

ममनमानसमिच्छति संसृतिं न च पुनर्जननीं विजिहासति ॥ न च गुरुर्जननी तदुदीक्षते तदनुशासनमीषद
पेक्षितं ॥ ६० ॥ इति विचित्य सजातुमिमं क्षया बहुजलां सरितं समुपाययौ ॥ जलमगाहत तत्र समग्रहीज्जल
चरश्चरणे जलमीयुषः ॥ ६१ ॥ स च रुरोद जले जलचारिणा धृतपदोऽहियतेऽबकरोमि किं ॥ चलितुमेकपदं न च
पारये बलवता विवृतोरुमुखेन ह ॥ ६२ ॥

नेच्छया बहुजलां नदीं समुपाययौ गत्वा जलमगाहत तत्र नद्यां जलं प्राप्तवत् चरणे जलचरः सम्यगग्रहीत् ॥ ६१ ॥ स च रुरोद रोदनं कृतवान् बलवता
विवृतमुरुबृहन्मुखस्य तेन जलचारिणा ग्राहेण धृतो गृहीतः पादो यस्य सहोऽबजलेऽहियतेऽतः किं करोमि ॥ ननु जलद्वहिः कुतो नायासीत्याशंक्याह ए
कपदं चलितुं न च पारये समर्थो न भवामि हेति खेदे ॥ ६२ ॥

॥७॥

1563
तत्स्वसुतरोदनं गृहस्थाजननी उपाशृणोत् श्रुत्वा च परवशाऽतिविकलाद्रुतमाशुसरित्तटमवाप तीरंगतासाजनन्यपि जलगतस्य पुत्रस्य मुखंगते प्राप्ते ई
क्षणेनेत्रेयस्याः सा इति शुशोच कथमित्यत आह मममृतेरिति मरणात् प्रथमं मम शरणं पतिस्ततः पतिमृत्युनंतरं पुत्रो मे शरणमभवत् ॥ स च तनयो मरिष्य
तियतो न क्रस्य जलजंतोर्वशंगतो हं ताति कष्टं हेशिवपुरा पूर्वमुचिता मममृतिर्भरणं नाजनिना भूत् शिवोपासकायाममाशिवप्राप्तिरित्यंता मुचितेति संबोध
नाशयः इत्येवं शुशोचेत्यर्थः ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ एवमतिशोकपरितापमातरमालक्ष्याह त्यजतीति हेऽवमे चरणमयं चंचलोजलचरस्तेऽनुमतेन सकले संन्यसने
परिकल्पिते सति त्यजति तथाच यदि तवानुमतिस्तर्ह्यहं परिकल्पये सकलसंन्यासनमिति विपरिणामेन संबंधनीयं ॥ ६५ ॥ इत्येवं प्रकारेण स्फुटं यथा

गृहगता जननी तदुपाशृणोत् परवशाद्रुतमापसरित्तटं ॥ मममृतेः प्रथमं शरणं धवस्तदनु मे शरणं तनयो भव
त् ॥ ६३ ॥ स च मरिष्यति न क्रवशंगतः शिवन मेऽजनि हंत पुरामृतिः ॥ इति शुशोच जनन्यपि तीरगा जलग
तात्मजवक्त्रगते क्षणा ॥ ६४ ॥ त्यजति नूनमयं चरणं चलो जलचरोऽवतवानुमतेन मे ॥ सकलसंन्यसने प
रिकल्पिते यदि तवानुमतिः परिकल्पये ॥ ६५ ॥ इति शिशौ च कितावदति स्फुटं व्यधितसानुमतिद्रुतमं वि
का ॥ सति सुते भविता मम दर्शनं मृतवतस्तदुनेति विनिश्चयः ॥ ६६ ॥ तदनु संन्यसनं मनसा व्यधादथ मुमोच
शिशुं खलनक्रकः ॥ शिशुरुपेत्य सरित्तटमत्र संप्रसुवमेतदुवाच शुचावृतां ॥ ६७ ॥

स्यात्तथा शिशौ वदति सति च कितासांऽविकाद्रुतं शीघ्रमनुमतिमनुमोदनं व्याधिताकृत स्फुटमिति मध्यमणिन्यायेनात्रापि संबंधनीयं शीघ्रानुमतिकर
णे हेतुं तत्कृतं निश्चयं दर्शयति सति सुते सुतस्य दर्शनं मम भविष्यति मृतवतस्तु तद्दर्शनं न भविष्यतीति विशेषेण निश्चयोस्तीत्यर्थः ॥ ६६ ॥ तस्यामातुरनु
मतेः पश्चाच्छीशंकरः मनसा संन्यसनं व्यधादथ संन्यसनानंतरं दुष्टजलचरः शिशुं मुमोच संसाराख्येनाज्ञानजलचरेण दुष्टनक्रेण गृहीतस्य संन्यासां वि
नानमोक्ष इत्याशयः ततः किं वृत्तमित्यपेक्षायामाह शिशुरत्र सन्नदी तटमुपेत्य शोकेन व्याप्तां जननीमेतद्वक्ष्यमाणमुवाच ॥ ६७ ॥

शं० वि०

॥८॥

यदुवाच तदाह हेमातर्विधेयमाज्ञापयात्रास्मिन्लोकेयत्संन्यासिनाकर्तुंयोग्यं तन्निश्चयेन करोमि नाहं संदिहे संशययुक्तो न भवामि ननु संन्यासिनासं
ग्रहशून्येन त्वया कर्तव्यं भोजनाच्छादनप्रदानं कः करिष्यतीति चेत्तत्राह वस्त्रेति ॥ ये धनमिदं गृह्णन्ति अमी वस्त्राशने तव यथेष्टं प्रदेयुः यत्तयस्मात्तद्वन्नमम
पितृसंबन्धितस्मादित्यर्थः यन्मम पैतृकं तदिदमिति वा व० ॥ ६८ ॥ ननु संन्यस्य त्वयि गते रोगाधीने मद्देहे सति मरणप्राप्तौ च केद्रक्ष्यंतीति चेत्तत्राह देहइति
हेमातस्तव देहे रोगवशगे च पुनर्मरणप्रसक्तौ अमी सनाभयः सपिंडाः शक्तिमनुसृत्य दर्शनं करिष्यन्ति मरणानंतरं दाहादिसंस्कारं यथाविधानं कुर्युस्तत्र हे
तुद्वयमाहार्थस्य मम पैतृकधनस्य ग्रहणाज्जनानां भयाच्च तस्मादल्पमपि भयं त्वया न कर्तव्यमित्यर्थः ॥ ६९ ॥ संस्कृतिं चामी कुर्युरितिसुतोक्तमसहमाना

मातर्विधेयमनुशाधियदत्र कार्यं संन्यासिना तदु करोमि न संदिहेऽहं ॥ वस्त्राशने तव यथेष्टं ममी प्रदेयुर्गृह्णन्ति ये धन
मिदं मम पैतृकं यत् ॥ ६८ ॥ देहं वरोगवशगे च सनाभयोऽमी द्रक्ष्यन्ति शक्तिमनुसृत्य मृतिप्रसंगे ॥ अर्थग्रहाज्ज
नभयाच्च यथाविधानं कुर्युश्च संस्कृतिममी न विभेयमीषत् ॥ ६९ ॥ यज्जीवितं जलचरस्य मुखात्तदिष्टं संन्यास
संग्रवशान्मम देहपाते ॥ संस्कारमेत्यविधिवत्कुरु शंकरत्वं नो चेत्प्रसूय मम किं फलमीरयत्वं ॥ ७० ॥

सत्युवाच यदिति संन्यासस्य संगरोऽर्गीकृतिस्तद्वशाज्जलचरस्य मुखाद्यज्जीवितं तव यज्जीवन्तदिष्टं संगरोऽर्गीकृतौ युधीति विश्वप्रकाशः तथापि मम दे
हस्यपाते सति यत्र क्वापि स्थितस्त्वमागत्य विधिवन्मम दाहादिसंस्कारं कुरु ननु संन्यासिनो मम दाहादिकर्मण्यधिकाराभावात्कथमेवं वदसीति चेत्तत्रा
ह हे शंकर परमेश्वरस्य तव न किंचिदपि दोषावहमिति भावः ॥ ननु तथापि लोकविरुद्धत्वात्किमर्थमेवं विधेयमिति तत्राह नो चेदिति मरणानंतरं दाहसं
स्कारस्याप्यलाभे सति त्वामुत्पाद्य मया किं फलं लब्धमिति त्वमेव दक्षय ॥ ७० ॥

डि० टा०

॥५॥

१५०५

॥८॥

1565
 एवंस्वदाहसंस्कारेऽतिनिर्वधवतीमतिदुःखितामातरमालक्ष्यश्रीशंकर उवाच हेऽवान्हिदिवसेस्ववशगास्वाधीनारोगादिनापराधीनावशगावामांचित
 य तत्रतवचितनसमयेसर्वसमयमाचारंविहायागमिष्यामि समयःशपथाचारसिद्धांतेष्वितिमेदिनी मदुक्तेविश्वासंप्राप्नुहि मृतावपिसंस्कारंकरिष्ये
 ॥ ७१ ॥ संन्यासिनाकर्तुमयोग्यमप्यंगीकुर्वतोममैकाप्रार्थनात्वयाप्यवश्यंस्वीकर्तव्येत्याशयवानाहायांशिशुर्विधवामनाथांमांत्यक्त्वासंन्यासं
 तवानितिमांप्रातेकस्यांचिदप्यवस्थायांत्वयानंचितनीयं ननुत्वयापरित्यक्तत्वादतिकष्टवत्यामयकथनंचितनीयमितितत्राह स्थितवतामयाय
 त्परिमितफलंत्वयाप्राप्तव्यंहेमातस्तस्माच्छतगुणफलमहंप्रापयिष्ये ॥ ७२ ॥ अनेनप्रकारेणमातरमुक्त्वासगोत्रजनमुवाचेत्याहेत्यमिति यदुवा

अह्यंबरात्रिसमयेसमयांतरेवासंचितयस्ववशगावशगाथवामां ॥ एष्यामितत्रसमयंसकलंविहायविश्वास
 माप्नुहिमृतावपिसंस्करिष्ये ॥ ७१ ॥ संन्यस्तवान्शिशुरयंविधवामनाथांक्षिप्स्वेतिमांप्रतिकदापिनंचितनी
 यं ॥ यावन्मयास्थितवताफलमापनीयंमातस्ततःशतगुणफलमापयिष्ये ॥ ७२ ॥ इत्थं समातरमनुग्रहणेच्छुरु
 क्त्वाप्रोचेसनाभिजनमेषविचक्षणाग्रयः ॥ संन्यासकल्पितमनाव्राजि तोस्मिदूरंतांनिक्षिपामिजननीमधवांभ
 वत्सु ॥ ७३ ॥ एवंसनाभिजनमुत्तममुत्तमाग्रयःश्रीमातृकार्यमभिभाष्यकरद्वयेन॥संप्रार्थयत्स्वजननींविनयेन
 तेषुनिक्षेपयन्नयनजांबुनिषिंचमानां ॥ ७४ ॥ आत्मीयमंदिरसमीपगतांयथासौचक्रेविदूरगनदींजननीहिता
 य ॥ तत्तारिसंश्रितयदूद्वहधामकिंचित्सानिग्नगारभतताडयितुंतंरंगैः ॥ ७५ ॥

चतदाह संन्यासेति संन्यासायकल्पितंमनोयेनसोहंदूरंगंतुमुद्यतोस्मि तस्मात्पतिरहितांतांजननींभवत्सुरक्षार्थंस्थापयामि ॥ ७३ ॥ एवंप्रकारेणोत्तमं
 सनाभिजनमुत्तमाग्रयःश्रीशंकरःश्रीमातृकार्यंसम्यगुक्त्वा मुकुलितेनहस्तद्वयेनसम्यक्प्रार्थयन्सन्नेत्रजांबुभिर्निषिंचमानांमातरंसःविनयेनतेषुसना
 भिजनेषुनिक्षेपयत्॥ ७४ ॥ संन्यासग्रहणायश्रीशंकरस्यगमनंवर्णयिष्यन्गमनसमयेसयत्कृतवान्तद्वर्णयितुमारभते आत्मीयेति अथानंतरमसौयां
 विदूरगांनदींमातुर्हितायस्वीयमंदिरसमीपगतांचक्रेतस्यास्तीरंसंश्रितस्ययदुश्रेष्ठस्यश्रीकृष्णस्यधामस्थानंकिंचित्सानदीतंरंगैस्ताडयितुमारभत ७५

शं० वि०

॥ १ ॥

किंचवर्षासुहरौदेवेद्रेवर्षतिसति इन्द्रोदुश्च्यवनोहरिरितिहलायुधः किंचिज्जलंभगवतोविष्णोरंतःपुरमागत्यमृत्सांप्रशस्तांमृत्तिकामथनुनोद ततश्चान
वद्याकृष्णमूर्तिःक्रमेणचलितुमारब्धप्रवृत्ता ननुतज्जलंतद्विसांकुतो नमुक्तवदितितत्राह देवोऽविभेदिवभयंप्राप्तइवाभवत् भीरुहिंसांचकोपिनत्यज
तीत्यतइत्यर्थः ॥ ७६ ॥ एवंनद्याक्लेशितोभगवान्श्रीकृष्णोऽनंगयाऽशरीरयावाचाश्रीशंकरमवदत्तुक्तवान्तंविशिनष्टिमातुश्चरणकमलद्वंद्वंप्राणिप
त्यकेनापिप्रकारेणमातुराज्ञांचपरिगृह्यगंतुकामंसकलदोषविनिर्मुक्तं एतेनस्वस्याज्ञानादिदोषनिवृत्त्यर्थंतस्यगमनेच्छावारिता तर्हि किमर्थंतस्यग
मनेच्छेत्यतआह जनानांहितंएकोमुख्योरसोयस्यतंतथाचलोकोपकारायतस्यगमनसंन्यासग्रहणादिकमितिभावः ॥ ७७ ॥ यदुवाचतदाह

वर्षासुवर्षतिहरौजलमेत्यकिंचिदंतःपुरंभगवतोपनुनोदमृत्सां ॥ आरब्धमूर्तिरनघाचलितुंक्रमेणदेवोवि
भेदिवनमुंचातिभीरुहिंसां ॥ ७६ ॥ प्रस्थातुकाममनघंभगवाननंगवाचावदत्तकथमपिप्राणिपत्यमातुः ॥
पादारविंद्युगलंपरिगृह्यचाज्ञांश्रीशंकरंजनहितैकरसंसकृष्णः ॥ ७७ ॥ आनेष्टदूरगनदींकृपयाभवान्यां
सामातिमात्रमनिशंबहुलोर्मिहस्तैः ॥ क्लिश्नातिताडनपरावदकोभ्युपायोवस्तुंक्षमेननितरांद्विजपुत्रया
सि ॥ ७८ ॥ आकर्ष्यवाचमितितामतनुंगुरुर्नःप्रोद्धृत्यकृष्णमचलंशनकैर्भुजाभ्यां॥प्रातिष्ठयन्निकटएवन
यत्रबाधानद्येत्युदीर्घसुखमास्वचिरायचेति ॥ ७९ ॥

पांदूरगनदींभवान्कृपयाआनीतवान्साऽत्यंतंनिरंतरमनंतोर्मिरूपैर्हस्तैस्ताडनपरांक्लिश्नाति क्लेशनिवृत्तौवदकोभ्युपायोयतोवस्तुंनसमर्थोभवामि
होद्विजपुत्र त्वंयास्यतःसुतरांवस्तुंनक्षमेइत्यर्थः ॥ ७८ ॥ श्रीकृष्णोक्तंश्रुत्वाकिंकृतवानित्यपेक्षायामाहाकर्ण्येति इत्येवंतामतनुमशरीरांवाचंश्रुत्वा
नोऽस्माकंगुरुरितिग्रंथकारोक्तिः अचलमपिकृष्णंशनकैर्भुजाभ्यांप्रकर्षेणांगंगंदिक्विनैवोद्धृत्यसमीपएवप्रकर्षेणपुनश्चलनंयथानस्यानथास्था
पितवान् ननुनिकटस्थापनेनपुनरपिनदीबाधाभविष्यतीतिचेतत्राह यस्मिन्स्थानेनद्याबाधानास्तितत्रेत्यर्थः चिरकालंसुखमुपविशेत्युक्त्वाच
त्रातिष्ठयदित्यन्वयः ॥ ७९ ॥

डि०

॥ ५ ॥

॥ १ ॥

तस्माच्छ्रीकृष्णात्भक्तिवशात्स्वमातुरप्यनुज्ञांगृहीत्वासंसारमहासमुद्राद्विरक्तिमान्संन्यसनायदूरगंतुं मनोऽकृत किमर्थमित्यत आह किमिति नौका
 यांस्थितः समुद्रे किं पतितुमिच्छति नैवेच्छति तद्वद्वैराग्यादिलक्षणनौस्थितः संसारसमुद्रे पतितुं नैवेच्छतीत्यर्थः ॥ ८० ॥ इत्थं मनेन प्रकारेण स सुधीः निशां
 तात्सदनान्निर्गतात् निर्गतवानितियोजना निशांतपस्य सदनं भवनागारमंदिरमित्यमरः ॥ तं विशिनष्टि माता चलक्ष्मीश्च मातृलक्ष्मीशौ निरवग्रहो निरव
 धिमातृविष्णोरनुग्रहो यस्मिन् एतेन मातृश्रीकृष्णाभ्यां प्रसन्नता पूर्वकं प्रेषित इति बोधितं नन्वतिशीघ्रं किमर्थं गतवानित्यत आह घटजेनागस्येन बोधि

तस्मात्समातुरपि भक्तिवशादनुज्ञामादाय संसृतिमहाब्धिविरक्तिमान्सः ॥ गंतुं मनो व्यधितसंन्यसनाय दूरं किन्नौ
 स्थितः पतितुमिच्छति वारिराशौ ॥ ८० ॥ इत्थं सुधीः स निरवग्रहमातृलक्ष्मीशानुग्रहो घटजबोधितभाविवेदी ॥
 एकांततो विगतभोग्यपदार्थतृष्णः कृष्णे प्रतीचि निरतो निर्गान्निशांतात् ॥ ८१ ॥ यस्य त्रिनेत्रापरविग्रहस्य कामे
 न नास्थीयत इव पथेऽपि ॥ तन्मूलकः संसृतिपाशबंधः कथं प्रसज्येत महानुभावे ॥ ८२ ॥

तं भविष्यं जानातीति तथा ननु जीव नोपायमेव कुतो न कृतवानित्यत आहात्यंतं विगतानि वृत्ताभोग्यपदार्थेभ्यो देहादिभ्यस्तृष्णा यस्य स यतः कृषिर्भूवा
 चकः शब्दोऽणश्च निर्वृतिवाचकः तयो रैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयत इत्युक्तत्वात् कृष्णे प्रतीचि प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि नितरां रत इत्यर्थः ॥ ८१ ॥ तस्मिन् चैत
 च्चित्रमित्याह यस्य त्रीणि नेत्राणि कामदाहकाग्निः सोमसूर्यात्मकानि यस्य स अपरो विग्रहो यस्य तस्यापरविग्रहस्येति वा दृष्टिपथेऽपि कामेन नास्थीयत
 कामः स्थातुं न शक्तस्तस्मिन् महानुभावे काममूलकः संसृतिपाशबंधः कथं प्रसज्येत ॥ ८२ ॥

शं० वि०

॥१०॥

नमुनित्यमुक्तस्यशिवस्यसंन्यासेनकिमाधिक्यमितिचेत्तत्राह॥ स्मरेणेति ॥ विधिर्ब्रह्मास्ति- द्रस्तौकामेनमोहितौजातुकदाचिदुत्पथौचमुतानुधा
वनेनताराग्रहेणचोन्मार्गौचतथाऽहंशिवोपिकामेनमोहितोमोहिन्याःकेशस्तनादिनिरीक्षणपरोऽहहेत्यत्यन्ताश्वर्यं मोहिनीमगामनुगतवानितिविचा
र्यसःशिवोयतीशस्यवपुषाकामेनकृतायाःपीडायाःवार्त्तयाप्युज्झितोऽजागरीदतिशयेनजागर्तिस्मेत्यर्थःपृथ्वी ॥८३॥किंचयोधानुष्कवरोधनुष्मच्छे
ष्टोमारःकामोऽसुरान्निष्पत्राकुरुत सपुंस्वानांशराणामपरपार्श्वेषुनिर्गमनान्निष्पत्रान्कृतवान् तथासुरानपिसपत्राकरोत्सपुंस्वशरप्रवेशनेनसपत्रा

डि० ८०

॥५॥

स्मरेणकिलमोहितौविधिविधूचजातूत्पथौतथाहमपिमोहिनीकचकुचादिवीक्षापरः ॥ अगामहहमो
हिनीमितिविमृश्यसोऽजागरीयतीशवपुषाशिवःस्मरकृतार्तिवार्त्ताज्झितः ॥८३॥ निष्पत्राकुरुतासुरा
नपिसुरान्मारःसपत्राकरोदप्यन्यानिहनिष्कुलाकृततरांगंधर्वविद्याधरान् ॥ योधानुष्कवरोनराननल
सात्कृत्योदलासीदलयस्तस्मिन्नशुशूरतैषमुनिभिर्वर्ण्यःकथंशंकरः ॥ ८४ ॥

नकृतवान् सपत्रनिष्पत्रदतिव्यथनइतिडाच् तथाऽन्यानपिगंधर्वविद्याधरानिहजगतिनिष्कुलाकृततरांनिर्गतंकुलमंतरवयवानांसमुहोयेभ्यस्त
थाभूतानत्यंतकृतवान्निष्कुलान्निष्कोषणेइतिडाच् तथानरानलसात्साकल्येनाग्निरूपान्कृत्वाभूशंदग्ध्वालमुदलासीत्सम्यग्दीप्तिमानभूतस्मिन्का
मेयःअशुशूरतशूरतांकृतवान्सैषःश्रीशंकरोमुनिभिःकथंवर्ण्योनकथमपीत्यर्थः शार्दू० ॥ ८४ ॥

॥१०॥

शं० वि०

॥४॥

पठितं श्रुतमनूनकमखंडमादराद्द्रहस्येकांतआलोक्यप्रविभज्यचसारासारविभागंविधायानिजसुखेनिमज्जतविधेयान्शिष्यान्ससुधीःश्रीशंकरोवि
दधेतमांसम्यक्कृतवान् ॥ ३२ ॥ विनीतशालीविनयवान् वसं० ॥ ३३ ॥ अन्योन्ययोगस्यसंयोगस्यविरहस्त्वनयोःशंकरतज्जनन्योरसद्यो
यद्यपितथापिवोदुंपरिणयंकर्तुंनोइच्छतिस्म ॥ तत्रहेतुमाह ॥ मनुष्यभावाद्देवाधिदेवत्वात् मेरुंप्राप्तःकिंदुष्प्रदेशंदुष्टस्थानमभिवांछतिनैववांछती
त्यर्थः ॥ ३४ ॥ आप्ताश्चबंधवश्चतेआप्ताश्चतेबंधवश्चेतिवा ॥ कृतसंपादिताविद्यायेनतममुंश्रितंगार्हस्थ्यंयेनएवंविधंचिकीर्षवःकर्तुमिच्छ

पठितं श्रुतमादरात्पुनःपुनरालोक्यरहस्यनूनकं ॥ प्रविभज्यनिमज्जतःसुखेसविधेयान्विदधेतमांसुधीः ॥ ३२ ॥ स
र्वार्थतत्त्वविदपिप्रकृतोपचारैःशास्त्रोक्तभक्त्यतिशयेनविनीतशाली ॥ संतोषयन्सजननीमनयत्कियंतिसंमानि
तोद्विजवरैर्दिवसानिधन्यः ॥ ३३ ॥ साशंकरस्यशरणंसचतज्जनन्यात्त्यन्योन्ययोगविरहस्त्वनयोरसद्यः ॥ नो
वोदुमिच्छतितथाप्यमनुष्यभावान्मेरुंगतःकिमभिवांछतिदुष्प्रदेशं ॥ ३४ ॥ कृतविद्यममुंचिकीर्षवःश्रितगार्ह
स्थ्यमथाप्तबंधवः ॥ अनुरूपगुणामचितयन्ननवद्येषुकुलेषुकन्यकां ॥ ३५ ॥ अथजातुदिदृक्षवःकलाववतीर्णमु
नयःपुरद्विषं ॥ उपमन्युदधीचिगौतमत्रितलागस्त्यमुखाःसमाययुः ॥ ३६ ॥ प्रणिपत्यसभक्तिसन्नतःप्रसवित्र्या
सहतान्विधानवित् ॥ विधिवन्मधुपर्कपूर्वयाप्रतिजग्राहसपर्ययामुनीन् ॥ ३७ ॥

वोऽनुरूपागुणायस्यास्तथाभूतांकन्यकांदोषवर्जितेषुकुलेष्वचितयन् वि० ॥ ३५ ॥ अथानंतरंजातुकदाचित्त्रिपुरघ्नमहादेवंकलियुगेश्रीशंकरा
त्मनाऽवतीर्णद्रष्टुमिच्छवउपमन्युप्रमुखामुनयःसमाययुः ॥ ३६ ॥ भक्त्यासम्यक्नतोनमःप्रसवित्र्याजनन्यासहप्रणामपूजादिविधानवित्सश्रीशं
करस्तान्मुनीन्प्रणिपत्यप्रकर्षेणनत्वा मधुपर्कःपूर्वमादौयस्यास्तयासपर्ययापूजयाप्रतिजग्राह स्वागतंकृतवानित्यर्थः ॥ ३७ ॥

डि० टी०

1569

॥५॥

॥४॥

नितांतमत्यंतद्वयंगमोमनोहरःसारोयस्यांतुलितामृतधाराययातांगांवरंगृहाणेतिवाचंनिशम्यरचितोऽजलिबंधोयेनसबद्धांजलिः सुष्ठुसंधाप्रति
ज्ञायस्यसभूपतिःस्वोपमंस्वसदृशंपुत्रमियेषइच्छतिस्म ॥ २७ ॥ एवंप्रार्थितःश्रीशंकरस्तंराजानमुवाच एतत्सहस्रसंख्याकंहाटकंममहितायना
स्तितर्हिकथंविधेयमितितत्राह नोऽस्माकंगृहवासिजनायतुदेहि तवेहितंमनसाऽभिलषितंशीघ्रंभविष्यतितस्मात्पूर्णमनसाशीघ्रंयाहिगच्छेतिमध्य
मणिन्यायेनशीघ्रपदमुभयत्रसंबंधनीयं ॥ २८ ॥ एवंजनसमाजउक्त्वापुनारहसि एकांतैराजवर्यकुलस्यवृद्धेर्निमित्तभूतांश्रुतिप्रसिद्धां वित्तंक्ली

तांनितांतद्वयंगमसारांगांनिशम्यतुलितामृतधारां ॥ भूपतिःसरचितांजलिबंधःस्वोपमंसुतमियेषसुसंधः ॥
॥ २७ ॥ नोहितायममहाटकमेतद्देहिनस्तुगृहवासिजनाय ॥ ईहितंतवभविष्यतिशीघ्रंयाहिपूर्णमनसेत्यवद
त्तं ॥ २८ ॥ राजवर्यकुलवृद्धिनिमित्तांव्याजहाररहसिश्रुतिवित्तां ॥ इष्टिमस्यसकलेष्टविधातुस्तुष्टिमापहित
याक्षितिनेता ॥ २९ ॥ सविशेषविदासभाजितःकविमुख्येनकलाभृतांवरः ॥ अगमत्कृतकृत्यधीर्निजां
नगरीमस्यगुजानुदीरयन् ॥ ३० ॥ बहवःश्रुतिपारदृश्वनःकवयोऽप्यैषतशंकरादुरोः ॥ महतःसुमहांतिदर्श
नान्यधिगंतुंफणिराजकौशली ॥ ३१ ॥

वेधनेवाच्यलिङ्गरूपातेविचारितइतिमेदिनी ॥ अस्यराज्ञःसकलेष्टानांविधातापरमात्मातस्यइष्टिपूजांव्याजहारतत्प्रकारमुक्तवान् तयाइष्ट्याभू
मिनेताराजातुष्टिमापेत्यर्थः ॥ २९ ॥ विशेषज्ञेनकविमुख्येनश्रीशंकरेणसभाजितःपूजितःकलाभृतांमध्येष्टः कृतंकृत्यंपयासाबुद्धिर्यस्यसराजा
ऽस्यगुणान्वर्णयन्स्वीयानगरीमगमतगतवान् वि० ॥ ३० ॥ एवंकेरलभूमिपतेर्वरप्रदानादिकमुपवर्णयत्तांतांतरवर्णयितुमुपक्रमते ॥
बहवःश्रुतिपारदृश्वनोवेदपारंदृष्टवंतःकवयःश्रीशंकरान्महतःगुरोर्महांतिदर्शनानिशास्त्राणिफणिराजस्यशेषस्यकुशलतामधिगंतुमध्यैषताध्ययनंकृत
वंतइत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अनुभवसे बाधित है नेत्रसंयोगसे अव्यवहित उत्तरक्षणमें चाक्षुषज्ञान होवे है तैसा ही अनुभव होवे है या तैउत्तरीति असंगत है औत्तरीति
 सैशक्तिके दोज्ञान सिद्ध होवे है एक तो संस्कारका उद्बोधक सामान्यज्ञान औ दूसरा संस्कारजन्य भ्रमज्ञान इसरीति सैशक्तिके दोज्ञान वी अनु
 भवविरुद्ध है नेत्रसंयोग होते ही इंदरजत यह एक ही ज्ञान अनुभव सिद्ध है या तै रजतानुभवजन्य संस्कार सहित नेत्रसंयोग तै इंदरजत
 यह भ्रम होवे है यह कहना वी संभवेन ही औ सुगंधिचंदन या ज्ञान कूं अलौकिक प्रत्यक्ष माने तौ वी इंदरजत यह ज्ञान तो ज्ञानलक्षण अ
 लौकिक संबंधजन्य संभवेन ही काहे तै सुगंधिचंदन यह ज्ञान हुये सुगंध के उत्कर्ष अपकर्ष का संदेह होवे है या तै सुगंध के उत्कर्ष अप
 कर्ष का निश्चय रूप प्राकट्य अलौकिक ज्ञान तै होवे न ही यह मान्या चाहिये जो अलौकिक ज्ञान तै वी विषय का प्राकट्य होवे तौ सुगंध के अ
 पकर्षादिकन का संदेह संभवेन ही औ इंदरजत या भ्रम तै औ सत्यरजत में इंदरजत या प्रमा तै रजत की प्रकटता सम होवे है जो भ्रम सत्य
 रजत की प्रकटता न होतै तौ रजत के परिमाणादिकन का संदेह हु या चाहिये औ परिमाणादिकन का संदेह होवे न ही या तै भ्रम ज्ञा
 न तै रजत की प्रकटता होवे है औ ज्ञानलक्षण संबंधजन्य ज्ञान तै विषय की प्रकटता होवे न ही या तै इंदरजत या भ्रम ज्ञान का हेतु ज्ञानलक्ष
 ण संबंध न ही औ विचार करे तौ ज्ञान रूप संबंध कहू वी संभवेन ही काहे तै ज्ञानलक्षण संबंध से अलौकिक प्रत्यक्ष होवे है या पक्ष का यह नि
 ष्कर्ष है जहां एक पदार्थ की अनुभवजन्य स्मृति होवे अथवा अनुभवजन्य संस्कार होवे औ अपरपदार्थ से इंद्रिय का संबंध होवे तहां इंद्रि
 य संबंधी स्मृति गोचर पदार्थ की अथवा संस्कार गोचर पदार्थ की प्रतीति होवे है इंद्रिय संबंधी पदार्थ तो विशेष्य रूप तै प्रतीत होवे है
 औ स्मृति गोचर पदार्थ विशेषण रूप तै प्रतीत होवे है जे सै सुगंधिचंदन या ज्ञान में नेत्र रूप इंद्रिय संबंधी चंदन विशेष्य है औ स्मृति
 गोचर सुगंध विशेषण है तै सै इंदरजत या भ्रम ज्ञान में वी इंद्रिय संबंधी शक्ति विशेष्य है औ स्मृतिका गोचर अथवा संस्कार का गो

1572

वृत्ति-
५०

चरसजतत्वविशेषणहै विशेषणविशेष्यदोनूँकाज्ञानप्रत्यक्षहै यापक्षकाअंगीकारहोवैतोअनुमानप्रमाणकाउच्छेदहोवैगाकाहैतें
 पर्वतोवन्हिमानअैसाअनुमितिज्ञानअनुमानप्रमाणहैतेंहोवैहै हेतुमेंसाध्यकीव्याप्तिकेस्मरणहैतेंअथवासाध्यकीव्याप्तिकेउद्बुद्धसं
 स्कारनहैतेंअनुमितिज्ञानहोवैहै यहअर्थअनुमाननिरूपणमेंनिर्णीतहैसाध्यकीव्याप्तिकीस्मृतिहोवै तयव्याप्तिनिरूपकसाध्यकी
 वीस्मृतिहोवैहै यातेंपर्वतसेनेत्रकासंयोगओवन्हिकीस्मृतिसेपर्वतोवन्हिमानअैसेप्रत्यक्षज्ञानकासंभवहोतेंपक्षमेंसाध्यनिश्चय
 रूपअनुमितिज्ञानकाजनकअनुमानप्रमाणकाअंगीकारनिष्कलहै ओगोतमकप्रणादकपिलादिकसर्वज्ञकृतसूत्रनमेंअनुमानप्रमा
 णप्रत्यक्षसेभिन्नकह्याहै जोअनुमानप्रमाणनिप्रयोजनहोतातोसूत्रनमेंनहींकहते यातेंअनुमानकाप्रयोजनसाधकज्ञानरूप
 संबंधजन्यअलौकिकप्रत्यक्षअलीकहै ओजोअन्यथाख्यातिवादीअैसेकहैप्रत्यक्षज्ञानकीविषयतासेअनुमितिज्ञानकीविषय
 ताविरुद्धहै इसीवास्तेप्रत्यक्षकेविषयमेंपरिमाणादिकनकासंदेहनहीहोवैहै ओअनुमितिकेविषयमेंपरिमाणादिकनकासं
 देहहोवैहै इसरितिसेंपरोक्षताअपरोक्षतारूपविषयताकाभेदअनुमितिज्ञानओप्रत्यक्षज्ञानकेभेदसेहोवैहै यातेंपरोक्षतारूपवि
 षयताकासंपादकप्रत्यक्षज्ञाननहीं किंतुअनुमितिज्ञानहैताकाहेतुअनुमानप्रमाणहै यहकथनवीसंभवेनहीं काहैतेंलौकिकप्रत्य
 क्षकीविषयतातोअनुमितिसेंविरुद्धहै परंतुस्रगंधिचंदनइत्यादिकज्ञानस्रगंधादिकअंशमेंअलौकिकहैं तहांस्रगंधकाज्ञानअनु
 मितिकेसमानहै जैसेअनुमितिज्ञानकेविषयमेंउत्कर्षादिकअनिर्णीतहोवैहै तैसेस्रगंधकेउत्कर्षादिकवीअनिर्णीतहै यातेंअलौकिक
 प्रत्यक्षकीविषयताकाअनुमिति कीविषयतासेंभेदनहीं ओभ्रमरूपअलौकिकप्रत्यक्षकीविषयतास्वजातादिकनमेंहै ताकातोयद्यपिअनुमि
 तिकीविषयतासेंभेदअनुभवसिद्धहै इसीवास्तेस्वजातकीअत्यतादिकनकासंदेहहोवैनहीं तथापिज्ञानलक्षणसंबंधजन्यअलौकिकप्र

लक्ष्यप्रमा की विषयता से भेद नहीं जै से अनुमिति के विषय में प्रमा कथ्य है तै से अलौकिक प्रत्यक्ष प्रमा के विषय गंध में प्रमा कथ्य है
 या तै ज्ञान लक्ष्य संबंध से पर्वत में वहि का अलौकिक प्रत्यक्ष से प्रकाश संभव है अनुमिति ज्ञान वा से अनुमान प्रमाण व्यर्थ होवे औ
 अनुमान प्रमाण सर्वज्ञ वचन सिद्ध है या तै अनुमान की व्यर्थता संपादक अलौकिक प्रत्यक्ष असिद्ध है औ जो यह कह्या विलक्षण विषयता
 का संपादक अनुमिति ज्ञान है ता का हेतु अनुमान प्रमाण व्यर्थ नहीं यह कथन ही असंगत है का हेतु जहां अनुमान प्रमाण तै अनुमिति
 होवे तहां सारे अलौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री है जै से पर्वत में वहि की अनुमिति से पूर्व धूम दर्शन व्याप्ति ज्ञान तो अनुमिति की सामग्री है
 औ पर्वत से नेत्र का संबंध औ वहि की स्मृति यह अलौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री है दोनू ज्ञानों की दो सामग्री होते पर्वत में वहि का प्रत्यक्ष
 स्वरूप ही ज्ञान होवेगा अनुमिति ज्ञान होवे नहीं या तै अनुमान प्रमाण व्यर्थ ही होवे है का हेतु यह न्याय शास्त्र का निर्णय अर्थ है जहां
 कगोचर अनुमिति सामग्री का औ अपरगोचर प्रत्यक्ष सामग्री का समावेश होवे तहां अनुमिति सामग्री प्रबल है जै से पर्वत से नेत्र संयो
 ग तो पर्वत के प्रत्यक्ष की सामग्री का औ वहि की अनुमिति की सामग्री का समावेश हुआ वही अनुमिति होवे है पर्वत का प्रत्यक्ष ज्ञान हो
 वे नहीं जहां धूम से औ वहि से नेत्र का संयोग होवे औ धूम में वहि की व्याप्ति का ज्ञान होवे तहां वहि की अनुमिति की सामग्री है औ वहि के प्र
 त्यक्ष की सामग्री है या तै समानगोचर उभय ज्ञान की सामग्री है तहां प्रत्यक्ष सामग्री प्रबल है या तै वहि का प्रत्यक्ष ही ज्ञान होवे है व-
 ह्नि की अनुमिति होवे नहीं औ पुरुष में पुरुषो नवा औ सा संदेह होय के पुरुषत्व व्याप्य करादि मानयं औ सा प्रत्यक्ष स्वरूप परामर्श ज्ञान
 औ पुरुष तै नेत्र का संयोग होवे तहां परामर्श तो पुरुष की अनुमिति की सामग्री है औ पुरुष के नेत्र संयोग पुरुष के प्रत्यक्ष की सामग्री है त
 हां पुरुष का प्रत्यक्ष ज्ञान ही होवे है पुरुष की अनुमिति होवे नहीं या तै एक विषय के दोनू ज्ञानों की सामग्री होवे तिन में प्रत्यक्ष सामग्री प्रबल है

रति.
५१

1574
याते वन्हिकी अनुमिति सामग्री होतें वी अलौकिक संबंधरूप सामग्री तें वन्हिका प्रत्यक्ष ज्ञान ही होवेंगा ^{प्रमाण} इसी रीति से ज्ञान लक्षण अ-
लौकिक संबंध तें प्रत्यक्ष ज्ञान की उत्पत्ति मानें अनुमान प्रमाण व्यर्थ है जो नैयायिक ग्रंथों से कहें यद्यपि भिन्न विषय होवें तहां प्रत्यक्ष साम-
ग्री से अनुमिति सामग्री प्रबल है औ समान विषय होवें तहां अनुमिति सामग्री से प्रत्यक्ष सामग्री प्रबल है तथापि समान विषय होतें वी-
लौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री अनुमिति सामग्री से प्रबल है औ अलौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री तो अनुमिति की सामग्री सो रें दुर्बल है या-
तें पर्वत में वन्हिकी अनुमिति सामग्री से अलौकिक प्रत्यक्ष सामग्री का बाध होने तें अनुमान प्रमाण निष्फल न हो यह कहना वी समी-
चीन न हीं काहे तें जहां स्थाणु में स्थाणु न वा ऐसा संदेह होय के पुरुषत्व व्याप्य करादि मानयें ऐसा भ्रम होय के पुरुष एवायें औ साम-
रूप प्रत्यक्ष होवें तहां नैयायिक बचन की रीति से अनुमिति दुर्बल चाहिये प्रत्यक्ष न हीं दुर्बल चाहिये काहे तें उक्त स्थल में स्थाणु में पुरुषत्व
का प्रत्यक्ष होने तें भ्रम प्रत्यक्ष है औ भ्रम प्रत्यक्ष की तैरे मत में अलौकिक सामग्री है याते अनुमिति सामग्री से अलौकिक प्रत्यक्ष की सामग्री
कूं दुर्बल मानें उक्त स्थल में अनुमिति दुर्बल चाहिये औ जो उक्त स्थल में पुरुष का भ्रम अनुमिति रूप मानें तो उत्तर काल में पुरुष साक्षात्करोमि औ
सा अनुव्यवसाय होवें सो न हीं होवेंगा पुरुष मनुमिनोमि औ सा अनुव्यवसाय दुर्बल चाहिये याते दोनूं समान विषय होवें तहां लौकिक प्र-
त्यक्ष सामग्री की नाई अलौकिक प्रत्यक्ष सामग्री वी प्रबल है अनुमिति सामग्री दुर्बल है याते ज्ञान लक्षण संबंध से प्रत्यक्ष की उत्पत्ति मा-
नें तो अनुमिति ज्ञान कूं बाध के पर्वतादिक न में वन्हि आदिक न का प्रत्यक्ष ज्ञान हीं होवेंगा याते अनुमान प्रमाण निष्फल होवेंगा इस कार-
ण तें जो अनुमान प्रमाण मानें ताके मत में स्मृति ज्ञान सहित इंद्रिय संयोग तें वा संस्कार सहित इंद्रिय संयोग तें व्यवहित वस्तु का प्रत्यक्ष ज्ञान ^{अभेद}
न हीं याते शक्तिकार जतत्वरूप तें प्रतीति रूप अन्यथार व्याप्ति संभव न हीं औ अनिर्वचनीय स्याति वाद में जो दोष कहा है अनिर्वचनीय

तिके मतमें विषय की ओर ज्ञान की कारणता दोष में माने हैं अन्यथा रव्यातिवाद में ज्ञान की कारणता माने हैं विषय की नहीं याते अन्यथा रव्याति
 वाद में लाघव है ओ अनिर्वचनीय रव्यातिवादी कूं अन्यथा रव्यातिवी माननी होवें हैं अन्यथा रव्यातिवादी कूं अनिर्वचनीय रव्यातिमाननी
 होवें नहीं याते वा लाघव है यह कथन वी अविबेक मूल कहें काहेतें अन्यथा रव्यातिवादी कूं अतिस्मृति की आज्ञा तें स्वप्न में तों अनिर्वच
 नीय रव्याति अचर्यमाननी चाहिये वेद उक्त अर्थ का पुरुष मतिकल्पित युक्ति समुदाय से अन्यथा भाव कल्पन अस्तिक कूं योग्य नहीं ओर
 क्तिरजत का तादात्म्य प्रतीत होवें हैं तें से इदं पदार्थ में रजतत्व का समवाय प्रतीत होवें हैं तें से इदं पदार्थ का ओर रजत का तादात्म्य प्रतीत होवें हैं
 इदं पदार्थ शक्ति है शक्तिरजत का तादात्म्य अन्य स्थान में प्रसिद्ध नहीं याते पुरोवृत्ति देश में शक्तिरजत का तादात्म्य अनिर्वचनीय उपजे
 है जो अनिर्वचनीयतादात्म्य की उत्पत्ति नहीं माने तों अप्रसिद्ध की अपरोक्ष प्रतीति नहीं होवेंगी ओ तादात्म्य की अपरोक्ष प्रतीति होवें हैं
 ओ जो ने यायिक आग्रह तें यह कहें शक्ति में रजतत्व का समवाय ही भासे हैं या का वी यह अर्थ है समवाय संबध तें रजतत्व भासे हैं ओ श-
 क्तिरजत का तादात्म्य भासे नहीं ओ सा कहें तों शक्ति ज्ञान तें उत्तर काल में नेदं रजतं ओ सा बाध होवें हैं ताका बाध्य इदं पदार्थ में रजत का ता
 दात्म्य है जो भ्रम काल में इदं पदार्थ में रजत का तादात्म्य नहीं भासे तों बाध निविषय होवेंगा जो केवल रजतत्व का समवाय ही शक्ति में भासे
 तों नाचरजतत्व ओ सा बाध हुया चाहिये याते शक्ति में रजत का तादात्म्य भासे है सो शक्तिरजत का तादात्म्य उभय सापेक्ष है क हूं प्रसिद्ध
 नहीं याते अनिर्वचनीयतादात्म्य की उत्पत्ति अन्यथा रव्यातिवाद में आवश्यक है केवल अन्यथा रव्याति से निर्वह होवें नहीं ओ अनि
 र्वचनीय रव्यातिवादी कूं अन्यथा रव्यातिमाननी होवें हैं ओ अद्वैत ग्रंथकारों ने मानी हैं यह कथन वी अद्वैत ग्रंथन के अभिप्राय के अज्ञ
 नते हैं काहेतें अद्वैतवाद में क हूं वी अन्यथा रव्याति नहीं सारे अनिर्वचनीय रव्याति है बहुत क्या कहें जहां प्रमाज्ञान कहें हैं तहां वी अ

हैं तसिद्धांतमें विषय औ ज्ञान अनिर्वचनीय है औ कितने स्थानोंमें अन्यथाख्याति लिखी है ताका यह तात्पर्य है जहां अधिष्ठान आरोप्य
का संबंध होवे औ परोक्ष भ्रम होवे तहां अन्यथाख्याति की संभवे है परंतु सारे अन्यथाख्याति संभवे नहीं जहां आरोप्य व्यवहित दुयां
अपरोक्ष भ्रम होवे तहां अनिर्वचनीय रव्याति आवश्यक है याते आवश्यक अनिर्वचनीय रव्याति ही सारे मानी चाहिये इस रीतिसे
न्यथाख्याति का कथन संभवाभि प्रायते हैं अंगी करणीयत्वाभि प्रायते नहीं जहां आत्मसत्ता की अनात्ममें अन्यथाख्याति कहा तहां
वी आत्मसत्ता का अनिर्वचनीय संबंध उपजे है इस रीतिसे जहां अनिर्वचनीय संबंध की उत्पत्ति नहीं संभवे तहां अनिर्वचनीय सं
बंध का अंगीकार है तैसे परोक्ष भ्रम होवे तहां वी अनिर्वचनीय विषय की उत्पत्ति ब्रह्म विद्याभरणमें लिखी है परंतु परोक्ष भ्रम होवे
तहां अन्यथाख्याति माने तो वी दोष नहीं है इस वास्ते सरल बुद्धि तें परोक्ष भ्रम अन्यथाख्याति रूप कहा है औ जो औ से कहें तदेवेदं रज
तं इस रीतिसे शक्ति में रजत का प्रत्यभिज्ञा भ्रम होवे तहां अनिर्वचनीय रजत की पुरोवर्ति देश में उत्पत्ति माने तो सन्निहित रजत में तो तत्ता
संभवे नहीं याते देशांतर स्थरजत वृत्ति रजतत्व की औ तत्ता की शक्ति पदार्थ में प्रतीति होवे है अथवा तादात्म्य संबंध से देशांतर स्थरजत की
प्रतीति होवे है याते उक्त स्थल में अन्यथाख्याति आवश्यक है यह कथन वी असंगत है काहे ते उक्त प्रत्यभिज्ञा में वी अनिर्वचनीय रजत ही
विषय है देशांतर स्थर नहीं काहे ते प्रमाता से संबंध विना अपरोक्ष अवभास संभवे नहीं औ देशांतर स्थरजत का प्रमाता से संबंध बाधित
है याते देशांतर स्थरजत की प्रतीति नहीं औ जहां यथार्थ प्रत्यभिज्ञा होवे तहां वी तत्ता अंश में स्मृति है यह सिद्धांत है याते तदेवेदं रजतं
यह भ्रम रूप प्रत्यभिज्ञा वी तत्ता अंश में स्मृति है औ इदं रजतं इतने अंश में अनिर्वचनीय प्रत्यक्ष है याते कहू वी अन्यथाख्याति आव-
श्यक नहीं जहां अनिर्वचनीय विषय की उत्पत्ति नहीं संभवे तहां अनिर्वचनीय संबंध की उत्पत्ति होवे है जैसे आत्म अनात्म का अन्योन्या

वच्छेदकसोहोवैहै शाब्दबोधकीजनकतासकलसक्तपदमेंरहैहै नाकेसमानदेशमेंशक्तिरहैहै यातेंशाब्दबोधकीजनकताकाअ
 वच्छेदकशक्तिसंभवैहै लक्षणिकपदमेंवीशाब्दबोधकीजनकतामानैतौलक्षणिकपदमेंशक्तिहैनहीशाब्दबोधकीजनकता
 है यातेंन्यूनदेशवृत्तिहोनेतेंशाब्दबोधकीजनकताकाअवच्छेदकशक्तिसंभवेनहीं औश कलालक्षणिकसारेपदनमेंरहैनेवा-
 ला एकधर्महैनहीं यातेंशाब्दबोधकीजनकतानिरवच्छेदकहोवैगी सोनिरवच्छेदकजनकताअलीकहैदंडकुलालादिकनमेंघटादि
 कनकीजनकताकेअवच्छेदकदंडत्वकुलालत्वादिकहै यातेंनिरवच्छेदकजनकताअप्रसिद्धहै इसरीतिसंलक्षणिकपदकंशाब्दबो-
 धकीजनकतानहीं यहमीमांसाकामतहै औअद्वैतवादकाअतिविरोधीहै काहेतेंमहावाक्यनमेंसकलपदलक्षणिकहै तिनतेंशा-
 ब्दबोधकीअनुपपत्तिहोवैगी यातेंइसमतकारवंडनअवश्यकतव्यहै तामेंयहदोषहै ग्रंथायांग्रामः यावाक्यमेंग्रामपदसैंतीरवि-
 षे शाब्दबोधमानैतौग्रामपदकीतीरमेंवीशक्तिहुईचाहिये काहेतें जोपदलक्षणाविनाजिसअर्थविषेशाब्दबोधकाजनकहोवैतिस-
 पदकीताअर्थविषेशक्तिहै यहनियमहै मीमांसकमतमेंग्रामपदलक्षणाविनातीरविषेशाब्दबोधकाजनकहोनेतेंतीरमेंश केहुया
 चाहिये औयहनियमहै जापदमेंजिसअर्थकीवृत्तिहोवे तापदसैंतिसअर्थविषेस्मृतिहोवैहै औतिसअर्थविषेहीतापदसैंशाब्दबो-
 धहोवैहै मीमांसकमतमेंयानियमकाभंगहोवैगा काहेतें मीमांसकमतमेंलक्षणावृत्तितोतीरमेंगंगापदकीऔतीरकीस्मृतिवीगंगापदसैंऔ-
 रतीरविषेशाब्दबोधगंगापदसैंनहीं किंतुशाब्दबोधतीरकाग्रामपदसैंहोवैहै ताग्रामपदकीतीरमेंशक्तिवालक्षणावृत्तिनहीं औग्रामपद-
 सैंतीरकीस्मृतिवीनहीं यातेंयहमतबुद्धिमानोकूहसनैयोग्यहै औग्रामपदतेंतीरकाशाब्दबोधमानेग्रामविषेशाब्दबोधनहींहोवैगा-
 काहेतेंजहांहरिआदिकएकपदकीअनेकअर्थनमेंशक्तिहै तहांवीएककालमेंएकपुरुषकूहरिपदसैंएकहीअर्थकाबोधहोवैहै जोअ

वृत्ति

१२

नेकपदार्थनका एकपदसे बोध होवे तो हरिया कहने तै वानर के रूपरिसूर्य है इसरीतिसे शाब्दबोध हुवा चाहिये जैसे एकग्रामपदतै परस्परसंबंधीग्राम तीरकाशाब्द बोध होवे है तैसे एकहरिपदतै परस्परसंबंधीवानरसूर्यकाशाब्दबोध हुवा चाहिये जो ऐसैकहो एकपदतै दोशक्यकाशाब्दबोध होवे नही तो एकपदतै अपनेशक्यकेसाथिअपनेअशक्यअलक्ष्यकेसंबंधकातो शाब्दबोधअत्यंतदूरहै यातैलाक्षणिकनानुभावके यहमीमांसाकावचनअसंगतहै औजोलाक्षणिकशाब्दकंशाब्दानुभवकीजनकतामेंदोषकह्याशाब्दबोधकीजनकताकाअवछेदकनहींमिलेगाताकायहसमाधानहै शब्दमेंशक्तिऔलक्षणाकेभेदतैदोप्रकारकीवृत्तिहै कहूंअर्थकीशक्तिवृत्तिहै कहूंअर्थकीलक्षणावृत्तिहै शाब्दबोधकीजनकताशब्दमात्रमेंहै औवृत्तिवीशब्दमात्रमेंहै यातैतिसजनकताकेसमानदेशमेंरहनेतैताकाअवछेदकवृत्तिहै अथवाशाब्दबोधकीजनकताकाअवछेदकयोग्यशब्दत्वहै इसरीतिसे लाक्षणिकपदसेवीशाब्दबोध होवे है महावाक्यनमेंजहतलक्षणाऔअजहतलक्षणानहीं किंतुभागत्यागलक्षणाहै ताकीरीतिविचारसागरमेंलिखीहै सोभागत्यागलक्षणामहावाक्यनमेंलक्षितलक्षणानहीं किंतुकेवललक्षणाहै काहेतैलक्ष्यचेतनतैवाच्यकासाक्षात्संबंधहै परंपरानहीं जहांभागत्यागलक्षणाहोवेतहांवाच्यकाएकदेसलक्ष्यहोवे है तावाच्यकेएकदेसतैवाच्यकासाक्षात्संबंधहोवे है यातैकेवललक्षणाहोवे है औमहावाक्यतैजिज्ञासूकूंअखंडब्रह्मकाबोधहोवे ऐसाईश्वरकाअनादितात्पर्यहै यातैतिरुदलक्षणाहैप्रयोजनवतीनहीं इहांऔसीसंकाहोवे है वाच्यअर्थकालक्ष्यचेतनसेंसंबंधमानेतैलक्ष्यअर्थमेंअसंगताकीहानिहोवेगीसंबंधनहीं मानेतैलक्षणावनेनहीं काहेतैशक्यसंबंधअथवाबोध्यसंबंधकूंलक्षणाकहेहैं सोअसंगमेंसंभवेनहींताकायहसमाधानहै वाच्यअर्थमेंचेतनऔजडदोभागहैं ताकाचेतनभाग

प्र.

३

1578

१२

कालक्ष्यार्थमें तादात्म्यसंबंध है सकल पदार्थन का स्वरूपमें तादात्म्यसंबंध होवै है वाच्य भाग चेतन का स्वरूप ही लक्ष्य चेतन है
 या तै वाच्यमें चेतन भाग कालक्ष्य चेतनमें तादात्म्यसंबंध है औ वाच्यमें जड भाग कालक्ष्य चेतनसे अधिष्ठानता संबंध है कल्पित
 के संबंध तै अधिष्ठान का स्वभाव विगरे न हीं औ अपनै तादात्म्यसंबंधसे वी स्वभाव की हानि होवै न हीं या तै लक्ष्यार्थ की असं
 गता विगरे न हीं अन्य संकात तत्त्व की अखंड चेतनमें लक्षणामानै औ त्वंपद की वी अखंड चेतनमें लक्षणामानै तो पुनरुक्ति
 दोष होने तै यदो यतः इस वाक्य की नाई अप्रमाण वाक्य होवै गा दोनूं पदन कालक्ष्यार्थ जुदा मानै तौ अभेद बोधकता न हीं हो
 वैगी ताकायह समाधान है माया विशिष्ट औ अंतःकरण विशिष्ट तत्त्व औ त्वंपद का शक्य है उपहित लक्ष्य है जो ब्रह्म चेतन
 दोनूं पदन कालक्ष्य होवै तौ पुनरुक्ति दोष होवै सो ब्रह्म चेतन लक्ष्य न हीं किंतु माया उपहित औ अंतःकरण उपहित लक्ष्य है सो उपा
 धि के भेद तै भिन्न हैं पुनरुक्ति न हीं औ उपहित दोनूं परमार्थसे अभिन्न हैं या तै अभेद बोधकता वाक्य कूं संभवै है इस रीतिसे तत्त्व
 दार्थ औ त्वंपदार्थ का उद्देश विधेय भावमानि के अभेद बोधकता निर्दोष है तत्त्व दार्थमें परोक्षता भ्रम निवृत्ति के अर्थ तत्त्व दार्थ कूं उद्देश
 करि के त्वंपदार्थ ता विधेय है त्वंपदार्थमें परिछिन्नता भ्रम निवृत्ति के अर्थ त्वंपदार्थ कूं उद्देश करि के तत्त्व दार्थ ता विधेय है औ पुनरुक्ति
 के परिहार वास्ते कोई ग्रंथकार कायह तात्पर्य है जो दो पदन कूं भिन्न भिन्न लक्षकता मानै तौ पुनरुक्ति की शांका होवै सो भिन्न भिन्न लक्ष
 कता न हीं किंतु मीमांसक रीतिसे दोनूं पद मिलि के अखंड ब्रह्म के लक्षक हैं इसी वास्ते प्राचीन आचार्योनि महा वाक्यन कूं प्रातिपाद
 कार्य मात्र की बोधकता कही है यद्यपि उद्देश विधेय भाव शून्य अर्थ का बोधक वाक्य लोकमें अप्रसिद्ध है तथापि अलौकिक अर्थ
 महा वाक्यन का है या तै अप्रसिद्ध दोष न हीं किंतु भूषण है जो अप्रसिद्ध दोष होवै तौ असंगि अर्थ की बोधकता वी वाक्य कूं लो

वृत्ति
१३

प्र.
३

कमें अप्रसिद्ध है याते असंगिब्रह्म की बोधकता वीमहा वाक्यन कून ही होवेंगी जैसे लोकमें अप्रसिद्ध असंगिब्रह्म की बोधकता मानिये है तैसे उद्देश विधेयभाव शून्य अखंड अर्थ की बोधकता संभव है इसरीतिसे लक्षणा के प्रसंगमें बहुत विचार प्राचीन आचार्यों लिख्य है कोई आधुनिक ग्रंथकार लक्षणा विना शक्ति वृत्तिसे ही महा वाक्यन कून अद्वितीय ब्रह्म की बोधकता माने हैं तिनो नैय ह प्रकार लिख्य है विशिष्ट वाचक पद के अर्थ का अन्य पद के विशिष्ट अर्थ से जहां संबंध न ही संभव है तहां पद की शक्ति से ही विशेषण कृत्यागि के विशेष्य की प्रतीति होवेंगी जैसे अनित्यो घटः या वाक्यमें घटत्व विशिष्ट व्यक्तिका वाचक घट पद है ताका अनित्यत्व विशिष्ट अनित्य पदार्थ से अभेद संबंध बोधन करिये है औ घटत्व जाति नित्य है याते घटत्व विशिष्ट का अनित्य पदार्थ से अभेद बाधित होने तै ताका अनित्य पदार्थ से अभेद संबंध संभव न ही तहां घटत्वरूप विशेषण कृत्यागि के व्यक्ति मात्र की घट पद से स्मृति औ अनित्य पदार्थ से संबंध बोध रूप शाब्द बोध होवेंगी तैसे गे हे घटः या वाक्यमें घटत्वरूप विशेषण कृत्यागि के विशेष्य व्यक्ति मात्र की घट पद से स्मृति औ शाब्द बोध होवेंगी तैसे घटे रूप या वाक्यमें वी घटत्व कृत्यागि के व्यक्ति मात्र की प्रतीति होवेंगी काहे तै गे हे घटः या वाक्य तै गे ह की आधेयता घट पदार्थ में प्रतीत होवेंगी औ घटत्व जाति में अपना आश्रय व्यक्तिकी आधेयता होवेंगी गे ह की आधेयता बाधित है याते घटत्व कृत्यागि के व्यक्ति मात्र में गे ह की आधेयता का संबंध बोधन करिये है तैसे गे ह पदार्थ में गे हत्व का त्याग होवेंगी घटे रूप या वाक्यमें वी घटत्व कृत्यागि के द्वयस्वरूप व्यक्ति मात्र में अधिकरणता औ रूपत्व कृत्यागि के गुण मात्र में आधेयता प्रतीत होवेंगी काहे तै घट पदार्थ की आधेयता वाला रूप पदार्थ है यह वाक्य का अर्थ है तहां घटत्व की आधेयता किसी में न ही याते घटत्व कृत्यागि के व्यक्ति मात्र घट पद का अर्थ है ताकी आधेयता रूपत्व जाति में न ही किंतु रूप व्यक्तिकी आधेयता रूपत्व में है

१३

कारण तै काव्य प्रकाशादिक साहित्य ग्रंथन में निरुद्ध लक्षणा औ प्रयोजन व तो लक्षणा के ते द उदाहरण सहित लिखे हैं ऐ
छिक लक्षणा लिखी न ही गदाधर महाचार्यादिकों ने ऐ छिक लक्षणा लिखी है निन का तात्पर्य ऐ छिक लक्षणा की संसाधना
में है औ ऐ छिक लक्षणा वाले पद का प्रयोग साधू है इस अर्थ में तात्पर्य न ही लक्षणा के अवांतर भेद म म दू आदि कों ने -
और बहुत लिखे हैं तथापि वेदांत ग्रंथन में कहें लिखे न ही या तै जिज्ञासू कृतिन के लिखे का उपयोग न ही जै सैं शक्यता व
छेदक में शक्ति है तै सैं लक्ष्यता व छेदक तीरत्वादिक न में गंगादिक पद न की लक्षणा न ही किंतु व्यक्ति मात्र में लक्षणा वृत्ति
होवें है औ पद की वृत्ति विना लक्ष्यता व छेदक की स्मृति औ शाब्द बोध होवें है यह वार्ता शब्दार्थ निर्णय के ग्रंथन में प्रतिपा
दन करी है औ मीमांसा के मत में लाक्षणिक शब्द सैं लक्ष्य अर्थ की स्मृति तो होवें है औ लक्ष्य अर्थ के शाब्द बोध का हेतु ला
क्षणिक पद न ही किंतु लाक्षणिक पद के समीप जो पदो तर सो अपनै शक्य अर्थ के शाब्द बोध का औ लक्ष्य अर्थ के शाब्द बोध
का हेतु होवें है जै सैं गंगा या ग्रामः या वाक्य में गंगा पद तीर में लाक्षणिक है सो तीर की स्मृति का हेतु है औ तीर विषेशाब्द बोध
का हेतु न ही किंतु तीर विषेशाब्द बोध का हेतु औ अपनै शक्य विषेशाब्द बोध का हेतु ग्राम पद है ग्राम त की साधक यह सु
क्ति है लाक्षणिक शब्द कूं शाब्द बोध की जनकता मानै तो सकल शाब्द बोध की जनकता का अव छेद उ धर्म कालाभ न ही
होवें गा काहे तै मीमांसा के मत में तो शाब्द बोध की जनकता लाक्षणिक पद में है न ही किंतु शक्त पद में है या तै शाब्द बोध
की जनकता का अव छेदक शक्ति है औ लाक्षणिक पद कूं वी शाब्द बोध की जनकता मानै तो ता जनकता सैं शक्ति न्यून वृत्ति
होने तै ता का अव छेदक न ही होवें गा जो न्यून देश वृत्ति औ अधिक देश वृत्ति न होवें किंतु जा के समान देश वृत्ति जो होवें ता का अव

तात्पर्यसंभवेनहीं यातें तत्पद इदं पदकैशक्यमें परोक्षता अपरोक्षता भागकृत्यागि कैवस्तु भागमें लक्षणा होने तें भागल
 क्षणा है इसरीति सें तीनि भांतिकी लक्षणा प्रयोजनवती लक्षणा औ निरुद्ध लक्षणा भेद तें दो प्रकारकी है जहां शक्ति वा से
 पदकृत्यागि कै लक्षणिक शब्द प्रयोगमें प्रयोजन कहिये फल होवै सो प्रयोजनवती लक्षणा कहिये है जे सें गंगा पद की
 तीरमें प्रयोजनवती लक्षणा है तीरे ग्रामः औ सा कहें तो तीरमें शीत पावनतादिक न की प्रतीति होवै नहीं गंगा पद सें तीर
 का बोधन करे गंगा के धर्म शीत पावनतादिक तीरमें प्रतीत होवै है इसी वास्ते व्यंजना वृत्तिकुं आलंकारिक मानै हैं न्याय
 मतमें शीत पावनतादिक शब्द बोधके विषय नहीं किंतु अनुमितिके विषय हैं तथाहि गंगा तीर शीत पावनत्वादिसत्
 गंगा पद बोध्यत्वात् गंगा वत् यह अनुमान है सर्वथा प्रयोजनवती लक्षणा है औ पद की जिस अर्थमें शक्ति वृत्ति होवै
 नहीं औ शक्य की नाई जिस अर्थ की प्रतीति जिस पद सें सर्व कूं प्रसिद्ध होवै तिस अर्थमें ता पद की प्रयोजन शून्य लक्ष-
 णा निरुद्ध लक्षणा कहिये है जे सें नीलादिक पदन की कोशरीति सें गुण गुणी में शक्ति मानै तो गौरव होवै औ शक्यता व
 छेदक एक एक धर्म का लाभ होवै नहीं यातें गुण मात्र में शक्ति है औ नीलो घट इत्यादिक वाक्यन कूं स एते ही सर्व पुरुषन कूं
 गुणी की प्रतीति अति प्रसिद्ध है यातें नीलादिक पदन की गुणी में प्रयोजन शून्य लक्षणा होने तें निरुद्ध लक्षणा है निरुद्ध ल
 क्षणा शक्तिके सदृश होवै है कोई विलक्षण अनादि तात्पर्य होवै तहां निरुद्ध लक्षणा होवै है औ जहां प्रयोजन औ अनादि
 तात्पर्य दोनूं होवै नहीं किंतु ग्रंथकार अपने इच्छा तें लाक्षणिक शब्द का प्रयोग बिना प्रयोजन करे हैं तहां तीसरी ऐच्छिक
 लक्षणा होवै है परंतु अनादि तात्पर्य औ प्रयोजन बिना लाक्षणिक शब्द के प्रयोग कूं विद्वान् समीचीन नहीं कहें हैं इसी

1582

धोलक्षणाऐसाकहेंहैं शक्यसाक्षात्संबंधोलक्षणाऐसानहीकहेंहैं इसरीतिसें लक्षिताकहियेशक्यसंबंधत्वरूपस्व
 लक्षणाबालोलक्षणा लक्षितलक्षणाशब्दकाअर्थहै सोपरंपरासंबंधस्थलमेंसंभवेंहैं यद्यपिलक्षितलक्षणाशब्दका
 उक्तअर्थसाक्षात्संबंधस्थलमेंभीसंभवेंहैं तहांबोलक्षितलक्षणाकहीचाहिये तथापिलक्षितालक्षणा लक्षितलक्ष
 णायाकहनेकायहअभिप्रायहै शक्यसाक्षात्तत्त्वविशिष्टसंबंधत्वरहिताकेवलशक्यसंबंधत्वरूपलक्षणावतोलक्ष
 णालक्षितलक्षणा यातेंकेवललक्षणाकासंग्रहहोवेनहीं इसरीतिसें कर्मधारयसमासहै औरकितनेग्रंथनमेंय
 हलिप्याहै सिंहोदेवदत्तइत्यादिवाक्यनमेंसिंहादिशब्दगोणीवृत्तिसेंपुरुषादिकनकेबोधकहें जेंसेंशक्तिओलक्ष
 णापदकीवृत्तिहै तेंसेंतासरीगोणीवृत्तिहै पदकेशक्यअर्थमेंजोगुणहोवैतिसवालेअशक्यअर्थमेंपदकीगोणी
 वृत्तिकहियेहै जेंसेंसिंहपदकेशक्यमेंशूरतादिकगुणहैं तिनवालाजोसिंहशब्दकाअशक्यपुरुषतामेंसिंहशब्दकी
 गोणीवृत्तिहै सोपूर्वप्रकारसेंलक्षणाकेअंतर्भूतहै औचौथीव्यंजनावृत्तिअलंकारग्रंथनमेंलिखीहै ताकायहउदाहर
 णहै शत्रुग्रहमेंभोजननिमित्तप्रवृत्तपुरुषकुंदूसराप्रियपुरुषकहै बिषभुंस्वतहांविषकाभोजनकरयहशक्तिवृत्तिसें
 वाक्यकाअर्थहै औभोजनकेअभावमेंवक्ताकातात्पर्यहै सोभोजनमेंशक्तिवालेपदकीअभावमेंसंबंधकेअभावतेंल
 क्षणावीचनेनहीं यातेंशत्रुग्रहमेंभोजनतिवृत्तिवाक्यकाव्यंग्यअर्थहै व्यंजनावृत्तिसेंजोअर्थप्रतीतहोवैसोव्यंग्यअ
 र्थकहियेहै अन्यउदाहरणसंध्याकालमेंअनेकपुरुषनकुंनानाकार्यमेंप्रवृत्तिनिमित्तकिसीनैंसूर्योस्तंगतः यहवाक्य
 उच्चारणकिया ताकुंस्तनिकेंनानापुरुषतिसकालमेंअपनैंअपनैंकर्तव्यकुंजानिकेंप्रवृत्तहोवैहैं तहांअनेकपुरुषन-

वृत्ति
९

कूनानाकर्तव्यकाबोधव्यंजनावृत्तिसैंहोवेंहैं इसरीतिसैं व्यंजनावृत्तिके अनेक उदाहरणकाव्यप्रकाशकाव्यप्रदीप
आदिकग्रंथनमेंमम्मदगोविंदभट्टआदिकोंनेलिखेहैं सोबहुतउदाहरणशृंगाररसकेहैं यातेंनहींलिखे न्यायग्रंथनमें-
व्यंजनावृत्तिकाबीलक्षणावृत्तिमेंअंतर्भावकह्याहैं औरजोआलंकारिकहैंहैं शक्यसंबंधीअर्थकातोलक्षणावृत्तिसैं-
बोधसंभवेहैं औशक्यअर्थकेअसंबंधीअर्थमेंलक्षणासंभवेनहींताकीशब्दसैंप्रतीतिकेअर्थव्यंजनावृत्तिसानीचा
हिये ताकायहसमाधानहै साक्षात्औपरंपरामेदतेंसंबंधदोप्रकारकाहोवेंहैं तिनमेंसाक्षात्संबंधतोपरस्परकिनोंका
हीहोवेंहैं सर्वकाहोवेनहीं औपरंपरासंबंधतोसर्वपदार्थनकापरस्परसंभवेहैं बहुतक्याकहैं गोत्वअश्वत्वकाबीप
रस्परव्यधिकरणतासंबंधहै घटाभावऔघटपरस्परविरोधीहैं तोबीघटाभावकाघटमेंप्रतियोगितासंबंधहै औघट
काअपनैअभावमेंस्ववृत्तिप्रतियोगितानिरूपकतासंबंधहै इसरीतिसैं सर्वपदार्थनकाआपसमेंपरंपरासंबंधसंभ
वेहैं यातेंव्यंग्यअर्थवीशक्यसंबंधीहोनेतेंलक्ष्यकेअंतर्भूतहै औव्यंजनावृत्तिकाप्रतिपादनकाव्यप्रकाशमेंऔरता
कीटीकांमेंजयरामभट्टाचार्यादिकोंनेलिख्याहै तेंसैंकाव्यप्रदीपमेंऔताकीटीकाउद्योतनमेंनागोजीभट्टनेलिख्या
हैं ताकारवंडनवीन्यायग्रंथनमेंलिख्याहै औव्याकरणग्रंथनमेंकहूंखंडनलिख्याहै कहुप्रतिपादनलिख्याहै अहै
तसिद्धांतमेंखंडनकावाप्रतिपादनकाआग्रहनहीं यातेंप्रतिपादनकीरीतिमात्रजनाईहै शक्तिऔलक्षणादोवृत्ति
सर्वकैमतमेंहैं औमहावाक्यकेअर्थनिरूपणमेंबीदोकाहीउपयोगहै तिनमेंशक्तिकानिरूपणकिया औशक्यकेसा
क्षात्संबंधऔपरंपरासंबंधकैभेदतेंकेवललक्षणाऔलक्षितलक्षणारूपदोभेदलक्षणाकेकहेजलत्तलक्षणाअजह

म.
३

1584

९

तूलक्षणाभागात्यागलक्षणा इनभेदनतेफेरितोनिप्रकारकीलक्षणाहैं जहांशक्यकीप्रतीतिनहींहोवै केवलशक्यसंबं
 धीकीप्रतीतिहोवै तहांजहतूलक्षणाहोवैहैं जैसैंविषभंश्चयास्थानमेंशक्यजोविषभोजनताकृत्यागिकेशक्य
 संबंधीभोजननिवृत्तिकीप्रतीतिहोनेतैजहतूलक्षणाहै यद्यपिजहांशक्यअर्थकासंबंधनहींसंभवैतहांजहल्लक्षणाका
 अंगीकारहोवैहैं जैसैंगंगायांग्रामः यास्थानमेंपदनकेशक्यअर्थनकापरस्परसंबंधसंभवैनहीं औविषभंश्चयास्थान
 मेंशक्यअर्थकाअन्वयसंभवैहैं मरणकाहेतुवीविषहैंतौवीभोजनमेंविषकाअन्वयसंभवैहैं तथापिअन्वयानुपपत्ति
 लक्षणांमेंबीजनहीं किंतुतात्पर्यानुपपत्तिलक्षणांमेंबीजहै यहग्रंथनमेंलिख्याहै ताकायहभावहैअन्वयकहियेशक्य
 अर्थकासंबंधताकीअनुपपत्तिकहिये असंभवजहांहोवैतहांलक्षणाहोवैहैं यहनियमनहींजोयहीनियमहोवैतोय-
 ष्ठीः प्रवेशयथावाक्यमेंयष्टिपदकीयष्टिधरमेंलक्षणानहींहोवैगी काहेतैयष्टिपदकेशक्यकाप्रवेशमेंअन्वयसंभवैहैं
 यातैतात्पर्यानुपपत्तिलक्षणांमेंबीजहै अन्वयानुपपत्तिनहींतात्पर्यकहियेवाक्यकर्ताकीइच्छाताकीअनुपपत्तिकहि
 येशक्यअर्थमेंअसंभवलक्षणामाननेकाबीजकहीयेहेतुहै यष्टीः प्रवेशयथावाक्यमेंतात्पर्यानुपपत्तिहै काहेतैयष्टि-
 काप्रवेशजोशक्यअर्थतामेंवक्ताकातात्पर्यभोजनकैसमेंसंभवैनहीं यातैयष्टिपदकीयष्टिधरपुरुषनमेंलक्षणाहै तैसैं
 मरणहेतुविषभोजनमेंपिताकातात्पर्यसंभवैनहीं यातैभोजननिवृत्तिमेंजहतूलक्षणाहै गंगायांग्रामः यास्थानमेंतात्पर्य
 अनुपपत्तिवीसंभवैहैं यातैजहांतात्पर्यानुपपत्तिहोवैतहांलक्षणामानियेहै यहनियमहै गंगायांग्रामः यास्थानमेंवी
 गंगापदकाशक्यजोदेवनदीकाप्रवाहताकृत्यागिकेशक्यसंबंधीतीरकीप्रतीतिहोवैहैं यातैजहतूलक्षणाहैजहांसामा-

1585

वृत्ति.
१०

प.
३

न्यतीरबोधमें वक्ता का तात्पर्य नहीं है किंतु गंगातीरके बोधमें वक्ता का तात्पर्य है तहां गंगापद की गंगातीरमें अजहत् लक्षणा है ओ अजहत् लक्षणा के असाधारण उदाहरण तो काके भ्यो दधिरक्ष्यतां इत्यादि कहें सहित शक्य संबंधी की जहां प्रतीति होवै तहां अजहत् लक्षणा होवै है भोजन वास्ते दधिरक्षा में वक्ता का तात्पर्य है सो बिडालादि कनसैं दधिरक्षणा विना संभवै न हीं यातैं का कपद की दधि उपधात कमें अजहत् लक्षणा है इसरीति सैं छत्रिणो यांति या स्थानमें छत्रिपद की छत्रि संयुक्त एक साथ में अजहत् लक्षणा है न्याय मतमें नीलादिक पदन की गुण मात्र में शक्ति है नीलो घट इत्यादि वाक्य नमें नील रूप वाले के बोध कनीलादिक पद लक्षणातैं हैं तहां शक्य सहित संबंधी की प्रतीति होवै है यातैं अजहत् लक्षणा है ओ कोशकार के मतमें नीलादिक पद लक्षणातैं हैं तहां शक्य सहित संबंधी की प्रतीति होवै है यातैं अजहत् लक्षणा है ओ कोशकार के मतमें नीलादिक पदन की गुण औ गुणी में शक्ति है लक्षणा नहीं वेदांत परिभाषा ग्रंथमें नीलादिक पदन की गुणी में अजहत् लक्षणा कहि सो न्याय का मत है ओ शक्य अर्थ के एक देस कूं त्यागि के एक देस के बोधमें वक्ता का तात्पर्य होवै तहां भाग त्याग लक्षणा होवै है जैसे सोयंदेव दत्तः या स्थानमें भाग त्याग लक्षणा है इहां परोक्ष वस्तु तत्पद का अर्थ है ओ अपरोक्ष वस्तु इदं पद का अर्थ है दकारादि वर्ण विशिष्ट नाम वाला पुरुष शरीर देव दत्त पद का अर्थ है तत्पदार्थ का इदं पदार्थ सैं अभेद तत्पदोत्तर विभक्तिका अर्थ है इदं पदार्थ का देव दत्त पदार्थ सैं अभेद इदं पदोत्तर विभक्तिका अर्थ है अथवा तत्पद ओ इदं पद सैं उत्तर विभक्ति निरर्थक हैं समान विभक्ति वाले पदन के सन्निधानतें पदार्थन का अभेद प्रतीति होवै है यातैं परोक्ष वस्तु सैं अभिन्न अपरोक्ष वस्तु स्वरूप देव दत्त नाम वाला शरीर है यह वाक्य के पदन का शक्य अर्थ है सो उष्णीश तल है या की नाई बाधित है बाधित अर्थ में वक्ता का

१०

वृत्ति-

८

प्र.
३

नीहोवेनही अवयवकी शक्तिसे जो शब्द अपने अर्थ कृजनावेता कूं योगिक शब्द कहें हैं जैसे पाचक शब्द है तहां पा-
च अवयवका पाक अर्थ है अक अवयवका कर्ता अर्थ है इस शक्तिसे अवयव शक्तिसे पाक कर्ता पाचक शब्द का अर्थ हो
ने तें पाचक शब्द योगिक हैं अवयव शक्ति कूं योग कहें हैं शास्त्र का असाधारण संकेत परिभाषा कहिये हैं परिभाषा तें
अर्थ का बोधक शब्द परिभाषिक शब्द कहिये हैं लक्षित शब्द के लक्षण और इतदो अवयव हैं तिनमें लक्षण शब्द का अर्थ ल-
क्षण है इत शब्द का अर्थ संबंधी है या तें लक्षण संबंधी अर्थ का बोधक लक्षित शब्द योगिक है या तें लक्षण या लक्षि-
त शब्द का अर्थ है तें शक्य संबंध का नाम लक्षण है यह शास्त्र का संकेत है या तें लक्षण शब्द परिभाषा तें शक्य सं-
बंध रूप अर्थ बोधक हो नें तें परिभाषिक है लक्षित चा सो लक्षण लक्षित लक्षण यह कर्मधारय समास है लक्षण
वाली लक्षण यह अर्थ कर्मधारय समास तें सिद्ध होवे है असाधारण धर्म कूल लक्षण कहें हैं शक्य संबंध कूल लक्षण कहें
हैं या तें लक्षण का असाधारण धर्म शक्य संबंधत्व है सोई ता काल लक्षण है यद्यपि शक्य का संबंध साक्षात् परंपरा में
दत्त दो प्रकार का है और बहुत स्थान में शक्य का साक्षात् संबंध रूप लक्षण है हिरे पौरोति सिंहो देवदत्त इत्यादिक नमें
शक्य का साक्षात् संबंध है नहीं तथापि लक्षण का असाधारण धर्म शक्य संबंधत्व है संबंध में साक्षात् पना लक्षण
के लक्षण में प्रविष्ट नहीं जहां शक्य का परंपरा संबंध है तहां वी शक्य संबंधत्व रूप स्व लक्षण वाली लक्षण है गंगा
यांग्रामः इत्यादिक उदाहरण में यद्यपि शक्य का साक्षात् संबंध रूप लक्षण है तथापि संबंध का साक्षात् पना लक्षण के लक्षण में
प्रविष्ट नहीं किंतु साक्षात् परंपरा साधारण संबंध रूप तें लक्षण के लक्षण में संबंध मात्र प्रविष्ट है इसी वास्ते शक्य संबं-

यशक्यसंबंधीलक्षितशब्दकाअर्थहै तथापिभागत्यागलक्षणासंबंधकृततात्पर्यविषयइतनाभागत्यागिकेइहांशक्यसंबंधी
 लक्षितशब्दकाअर्थहै तैसेंलक्षणाशब्दकाअर्थवीशक्यसंबंधहै तामेशक्यभागत्यागिकेभागत्यागलक्षणासंबंधमा
 त्रलक्षणाशब्दकाअर्थहै यातैलक्षितकहियेशक्यसंबंधीकालक्षणाकहियेसंबंध लक्षितलक्षणाशब्दकाअर्थहोवैहै इस
 शीतिसैंशक्यसंबंधीकासंबंधलक्षितलक्षणाशब्दसैंयोगवृत्तिसैंहीसिद्धहोवैहै अथवालक्षितशब्दकीतोशक्यसंबंधीमें
 भागत्यागलक्षणाहै औलक्षणाशब्दकाशक्यसंबंधही अर्थहैताकीसंबंधमात्रमेंलक्षणानहीं औलक्षितेनलक्षणा
 लक्षितलक्षणा इसशीतिसैंतृतीयासमासमानेइष्टअर्थकीसिद्धिहोवैहै लक्षितेनकहियेशक्यसंबंधीद्वारालक्षणाक
 हिये शक्यकासंबंधयहलक्षितलक्षणाशब्दकाअर्थहै शक्यकासंबंधकहूंसाक्षात्होवैहै कहूंशक्यसंबंधीद्वाराश
 क्यकासंबंधहोवैहै द्विरेफोरैति इत्यादिस्थानमेंद्विरेफपदकाशक्यजोदोरेफतिनकामधुपसैंसाक्षात्संबंधनहीं किंतुश
 क्यसंबंधीअमरपदहैतिसकासंबंधीमक्षपहै यातैद्विरेफपदकाशक्यजोदोरेफतिनकाअमरपदद्वारासक्षपसैंसंबंध
 है तैसेंसिंहशब्दकेशक्यकेसंबंधीजेशूरतादिकगुणतिनोद्वारासिंहशब्दकेशक्यकासंबंधिशूरतादिगुणविशिष्टमेंहै
 यातैसिंहशब्दकालक्षितकहियेशक्यसंबंधीजेशूरतादिगुणतिनद्वारालक्षणाकहियेसिंहशब्दकेशक्यकासंबंध
 पुरुषमेंहै षष्ठीसमासमानेतैलक्षितशब्दऔलक्षणाशब्दमेंभागत्यागलक्षणामाननीहोवैहै औतृतीयासमासमा
 नेतैलक्षणाशब्दकामुख्यअर्थरहैहै एकलक्षितशब्दमेंभागत्यागलक्षणामाननीहोवैहै औलक्षितलक्षणाशब्दमें
 कर्मधारयसमासमानेतैलक्षितशब्दऔलक्षणाशब्दइनदोनोंकामुख्ययोगिकअर्थरहैहै भागत्यागलक्षणामान

1588

होवे ताकं केवल लक्षणा कहें हैं जैसे गंगा पद की तीर में लक्षणा होवें हैं तहां गंगा पद का शक्य जो प्रवाह ता का तीर से साक्षात्
 बंध संयोग है या तें गंगा पद की तीर में केवल लक्षणा है लक्षित लक्षणा का उदाहरण यह है द्विरेफो रौतिया वाक्य का दोरेफ ध्व
 निकरें हैं यह अर्थ पद न की शक्ति से प्रतीत होवें हैं सो वर्ण रूपरेफ में ध्वनिकरना संभव नहीं या तें शक्य अर्थ में वक्ता का ता
 त्पर्य न हीं किंतु दोरेफ वाला जो भ्रमर पद तिस के शक्य में द्विरेफ पद की लक्षणा है सो केवल लक्षणा तो है न हीं काहे तें जा
 अर्थ में पद के शक्य का साक्षात् संबंध होवे ता में केवल लक्षणा होवें हैं द्विरेफ पद का शक्य दोरेफ है तिन का अवयविता संब
 ध भ्रमर पद में है ता पद का शक्ति रूप संबंध अपने वाच्य मधुप में है या तें शक्य संबंधी जो भ्रमर पद ता का संबंध होने तें श
 क्य का परंपरा संबंध है या तें लक्षित लक्षणा है यद्यपि दोरेफ न कूं द्विरेफ न हीं कहें हैं किंतु दोरेफ वाले कूं द्विरेफ कहें हैं दोरे
 फ वाला भ्रमर पद है या तें द्विरेफ पद का शक्य जो भ्रमर पद ता का मधुप से साक्षात् संबंध होने तें केवल लक्षणा संभव है तथा
 पित्याकरण के मत में तो समास की शक्ति है या तें द्विरेफ पद का शक्य दोरेफ वाला भ्रमर पद है न्याय वैशेषिकादिक न के मत में
 समास समुदाय की शक्ति न हीं मानें हैं किंतु समास समुदाय के जो अवयव हैं तिन की लक्षणा वृत्ति से अधिक अर्थ समा
 स में प्रतीत होवें हैं जैसे द्विरेफ इतना समास समुदाय है ता की किसी अर्थ में शक्ति न हीं तहां द्वित्व संख्या विशिष्ट द्विपद का
 अर्थ है रेफत्व जाति विशिष्ट अक्षर रेफ पद का अर्थ है द्विपद के शक्य का ओरेफ पद के शक्य का अर्थ है संबंध वाक्यार्थ होवें तो
 द्वित्व संख्या वाले रेफ हैं यही अर्थ शक्य है ओ दोरेफ वाले पद कूं द्विरेफ कहें हैं सो लक्षणा वृत्ति मानिके कहें हैं परंतु इतना मे
 द है न्याय वैशेषिक मत में वाक्य की लक्षणा न हीं मानें हैं काहे तें शक्य संबंध कूं लक्षणा कहें हैं पद समुदाय रूप वाक्य की

किसी अर्थ में शक्ति नहीं याते वाक्य के शक्य का अभाव होने से शक्य संबंध रूप लक्षणा वाक्य की वृत्ति नहीं किंतु पद की
 लक्षणा होवे है या मत में एक पद की रेफ वाले में लक्षणा औ मीमांसा मत में तथा वेदांत मत में वाक्य की वृत्ति लक्षणा माने है औ
 वाक्य की लक्षणा में जो दोष कहा है ताका यह समाधान है पद समुदाय का वाक्य कहें हैं सो समुदाय प्रत्येक पद से भिन्न
 नहीं याते पद न का शक्य ही वाक्य का शक्य है अथवा शक्य संबंध रूप लक्षण नहीं किंतु बोध्य संबंध कूल लक्षणा कहें हैं जैसे प
 द का शक्य शक्ति वृत्ति से बोध्य है तैसे परस्पर संबंध सहित पदार्थ रूप वा पदार्थ न का संबंध रूप वाक्यार्थ वा वाक्य बोध्य है याते
 पद बोध्य संबंध रूप लक्षणा जैसे पद की होवे है तैसे वाक्य बोध्य संबंध रूप लक्षणा वाक्य की वृत्ति होवे है या मत में द्विरेफ सम
 दा य की दोरेफ वाले पद में लक्षणा दूसरी ति से द्विरेफ पद से लक्षित भ्रमर पद की मध्य प में लक्षणा होने से लक्षित लक्षणा कहावे
 है सो वृत्ति लक्षणा के अंतर्भूत ही है काहे तें द्विरेफ पद का शक्य जो दोरेफ ताका भ्रमर पद से साक्षात् संबंध है औ भ्रमर तें भ्रमर पद
 द्वारा परंपरा संबंध है याते शक्य संबंध रूप लक्षणा तें लक्षित लक्षणा पृथक् नहीं व्याकरण मत में द्विरेफ पद का शक्य दोरेफ वाला
 भ्रमर पद है ताका भ्रमर से साक्षात् संबंध है याते यह उदाहरण लक्षित लक्षणा का नहीं केवल लक्षणा का है ता मत में लक्षित लक्ष
 णा के उदाहरण सिंहो देव दत्तः इत्यादि कहें या स्थान में सिंह से अभिन्न देव दत्त है यह वाक्य का अर्थ पद न की शक्ति वृत्ति से प्रती
 त होवे है सो संभव नहीं काहे तें पशुत्व जाति औ मनुष्यत्व जाति परस्पर विरुद्ध हैं एक से संभवे नहीं याते सिंह शब्द की शूरता क्रूर
 ता धर्म वाले पुरुष में लक्षणा है ता पुरुष तें सिंह शक्य का साक्षात् संबंध नहीं होने तें केवल लक्षणा तो है नहीं किंतु शूरतादि कने तें
 सिंह शब्द के शक्य का आधेयता संबंध है औ शक्य संबंधी शूरतादि कन का पुरुष में आधेयता संबंध है परंतु सिंह की शूरता-

1591

औ पुरुष की शूरता का अर्थ भेद माने तब तो सिंह की शूरता का देव दत्त में अधिकरणता संबंध है औ दोनूं शूरता का परस्पर भेद मा-
 ने तो सिंह की शूरता का पुरुष में स्वसजातीय शूरता अधिकरणता संबंध है सिंह की शूरता स्वशब्द का अर्थ है इस रीति से शक्य का
 परंपरा संबंध होने ते सिंह शब्द की शूरता दिगुण विशिष्ट में लक्षित लक्षणा है शक्य के परंपरा संबंध कूलक्षित लक्षणा कहें हैं य-
 द्यपि लक्षित लक्षणा शब्द से उक्त अर्थ की सिद्धि किष्ट है काहे ते लक्षित लक्षणा शब्द की रूढि तो शक्य के परंपरा संबंध में कोशा-
 दि कने में कहीं नहीं औ योग वृत्ति से लक्षणा शब्द का उक्त अर्थ प्रतीत होवे नहीं काहे ते लक्षित लक्षणा लक्षित लक्षणा इस-
 रीति से षष्ठी समास करें तो लक्षित कहिये लक्षणा वृत्ति से जो प्रतीत हु या है ता की लक्षणा यह लक्षित लक्षणा शब्द का अर्थ सि-
 द्ध होवे है द्विरे फोरोति सिंहो देव दत्तः इत्यादि कजो लक्षित लक्षणा कउ दाहरण कहे तहां उक्त स्वरूप लक्षित लक्षणा संभव न
 हीं काहे ते द्विरे फोरोति या वाक्य में द्विरे फपद से अमर पद लक्षित होवे औ ता की म क प में लक्षणा होवे तो उक्त अर्थ का संभव
 होवे सो दोनूं बातें हीं नहीं काहे ते यद्यपि द्विरे फपद के शक्य का संबंध अमर पद ते है तथापि द्विरे फपद से लक्षित अमर पद नहीं
 काहे ते वक्ता के तात्पर्य का विषय शक्य संबंधी लक्षित होवे है केवल शक्य संबंधी लक्षित नहीं होवे है जो केवल शक्य संबंधी
 लक्षित होवे तो गंगा पद के शक्य के संबंधी मीनादिक अने कहें ते सारे ही गंगा पद से लक्षित हुये चाहिये या ते वक्ता के तात्पर्य
 का विषय शक्य संबंधी लक्षित होवे है गंगा पद शक्य संबंधी तो अने कहें तथापि गंगा या ग्रामः या वाक्य में औ ता कूं गंगा पद
 से तीर का बोध होवे औ से तात्पर्य विषय शक्य संबंधी केवल तीर है या ते गंगा पद से तीर ही लक्षित है मीनादिक वी शक्य संब-
 धी तो हैं उक्त तात्पर्य के विषय नहीं या ते गंगा पद से लक्षित नहीं इस रीति से द्विरे फपद के शक्य का संबंधी तो अमर पद है परं

हति
७

प्र.
३

तु द्विरेफपदसें भ्रमरपदका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य नहीं किंतु द्विरेफपदसें भ्रमरपदकेशक्यमधुपका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य होवें है या तै द्विरेफपदकेशक्यका संबंधी वी भ्रमरपद है वक्ता के उक्ततात्पर्यका विषय नहीं होने तै द्विरेफपदसें लक्षित भ्रमरपद नहीं और किसी रीतिसें द्विरेफपदसें लक्षित भ्रमरपद है इस वार्ता कूं मानिले वें तो वी भ्रमरपदकी मधुपमें शक्ति है या तै ताकी लक्षणा कथन असंगत है इस रीतिसें लक्षितस्य भ्रमरपदस्य लक्षणा लक्षितलक्षणा इस रीतिसें षष्ठीसमासका अर्थ उक्त उदाहरणमें संभवे नहीं तैसें सिंहो देवदत्तः या उदाहरणमें वी उक्त अर्थ संभवे नहीं सिंहवृत्तिशूरतादिक सिंहशब्दकेशक्यके संबंधी तो है परंतु सिंहशब्दसें शूरतादिकनका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य नहीं किंतु सिंहशब्दसें सिंहसदृशपुरुषका बोधप्रोता कूं होवें ऐसा वक्ता का तात्पर्य होवें है या तै शक्यसंबंधी वी शूरतादिकगुण उक्ततात्पर्यके विषय नहीं होने तै सिंहशब्दसें लक्षित नहीं और किसी रीतिसें सिंहशब्दसें लक्षितशूरतादिक है या कूं मानिले वें तो वी तिनकी लक्षणा कहना विरुद्ध है काहे तै शक्तिप्रो लक्षणा वर्णात्मकशब्दका होवें है शूरतादिकगुणशब्दरूप नहीं या तै तिनकी शक्तिबालक्षणा संभवे नहीं इस रीतिसें लक्षितस्य भ्रमरपदस्य लक्षणा लक्षितलक्षणा और लक्षितस्य शूरतादियुगासमुदायस्य लक्षणा लक्षितलक्षणा इस प्रकारका अर्थ षष्ठीसमासमानिके होवें है या अर्थमें शक्यके परंपरासंबंधकालक्षितलक्षणाशब्दसें बोध होवें नहीं पूर्व उक्त दोनूं उदाहरणोंमें शक्यका परंपरासंबंध तो मधुपप्रो पुरुषमें है ओ पूर्वोक्त रीतिसें लक्षितलक्षणाशब्दका योग अर्थ संभवे नहीं तथापि यावद्व्यमाणा रीतिसें लक्षितलक्षणाशब्दका योग अर्थ षष्ठीसमासमानिके शक्यका परंपरासंबंध ही संभवे है यद्यपि वक्ता के तात्पर्यका विष

७

वृत्ति
५

प्र.
३

र्थ आनयन में कर्मता का निरूपकता संबंध है यकारोत्तर अकारके कृति औ प्रेरणा दो अर्थ हैं तहां कृति में आनयन का अनुकूलता संबंध है कृति का त्वं पदार्थ में आश्रयता संबंध है प्रेरणा का त्वं पदार्थ में विषयता संबंध है यांते गो वृत्ति कर्मता निरूपक आनयनानु कूल कृत्याश्रयः प्रेरणा विषयः त्वं पदार्थः यह ज्ञान वाक्य औ ता कूं होवें हैं तहां वृत्ति विशिष्ट सकल पदन का ज्ञान शब्द प्रमाण है पदन के ज्ञान तें तिन के अर्थ की स्मृति व्यापार है वाक्यार्थ ज्ञान फल है इसरीति से लौकिक वैदिक वाक्यन तें ब हुत स्थान में पदार्थन के संबंध का वासबंध सहित पदार्थन का बोध ही फल होवें हैं तथापि त्वं पदार्थ का संबंधी न त्वं पदार्थ का वी न त्वं पदार्थ के संबंधी त्वं पदार्थ का महा वाक्यन तें बोध मानै तो असंगोत्थ यं पुरुषः इत्यादिक अतिवचनो नैं वेदांत प्रतिपाद्य ब्रह्म कूं असंगता कहो है ताका बाध होवेंगा यांते महा वाक्यन का प्रतिपाद्य अखंड ब्रह्म है वाक्यन कूं अखंड अर्थ की बोध क तां में दृष्टांत संक्षेप शारीरक में स्पष्ट है विस्तार भय तै लिख्यान हीं महा वाक्यन में लक्षणा का प्रकार विचार सागर में लिखा है सो जानि लै ना पद कें शक्य से संबंध कूल लक्षणा कहें हैं यांते पद का परंपरा संबंध रूप लक्षणा है काहे तें पद का साक्षात् संबंध शक्य तें होवें हैं ता शक्य का संबंध लक्ष्य तें होवें हैं यांते शक्य द्वारा पद का संबंध होने तें परंपरा संबंध रूप लक्षणा वृत्ति है इसी कारण तें ग्रंथ कारो नैं लक्षणा वृत्ति जघन्य कही है जहां पद का साक्षात् संबंध रूप शक्ति वृत्ति न हीं संभवै तहां परंपरा संबंध रूप लक्षणा वृत्ति का अंगीकार है इसी कारण तें ग्रंथ कारो नैं लिखा है जहां शक्य अर्थ में वक्ता का तात्पर्य न हीं संभवै तहां लक्षणा वृत्ति मानि कै पद का लक्ष्य अर्थ मानना योग्य है जहां शक्य अर्थ में वक्ता का तात्पर्य संभवै तहां लक्ष्य अर्थ मानना योग्य न हीं केवल लक्षणा और लक्षित लक्षणा के भेद तें सो लक्षणा दो प्रकार की है पद कें शक्य का साक्षात् संबंध

५

नकासाक्षात्कारहोवे जिसपदकीजिसअर्थमेंवृत्तिपूर्वजानीहोवेतिसपदसेतिसअर्थकीस्मृतिहोवेहै तिसमेंअनंतरपरस्परसंबंधवालेसकलपदार्थनकाज्ञानअथवासकलपदार्थनकापरस्परसंबंधज्ञानवाक्यार्थज्ञानहोवेहै जैसेगामानयत्वंयावाक्यमेंगोआदिकपदहैं तिनकीअपनेअर्थमेंवृत्तिकामप्रथमऐसाज्ञानपुरुषकृच्छाहियेगोपदकीगोत्वविशिष्टपशुविशेषमेंशक्तिहैद्वितीयाविभक्तिकीकर्मतामेंशक्तिहैआनयनमेंआपूर्वनीपदकीशक्तिहै अकारोत्तरअकारकीकृतिओपेरणामेंशक्तिहै संबोधनयोग्यचेतनमेंत्वंपदकीशक्तिहै इसरीतिसेंशक्तिज्ञानवालेकृंगामानयत्वंयावाक्यकाओत्रसेंसंबंधहोतैहीगोआदिकसकलपदनकासाक्षात्कारहोयैकेतिनपदनकेशक्यअर्थकीस्मृतिहोवेहै जैसेहस्तिपालककेज्ञानतैताकैसंबंधीहस्तीकीस्मृतिहोवेहै तैसेंपदनकेज्ञानतैतिनकेसंबंधीशक्यअर्थनकीस्मृतिहोवेहै यहहस्तिपालकहै ऐसाहस्तिओमहावतकैसंबंधकाजाकृंज्ञानहोवेनहीं किंतुमनुष्यहै ऐसाज्ञानहोवेताकृंहस्तिपालकदेखैवीहस्तीकीस्मृतिहोवेनहीं तैसेंदसपदकायहशक्यहै अथवालक्ष्यहैऐसाशक्तिवालक्षणरूपसंबंधकाजाकृंपूर्वज्ञानहोवेनहीं किंतुअज्ञातार्थपदकाआवणसाक्षात्कारहोवेताकृंपदनकैअवणतैथीअर्थनकीस्मृतिहोवेनहीं यातैवृत्तिसहितपदकाज्ञानपदार्थस्मृतिकाहेतुहै केवलपदकाज्ञानहेतुनहीं पदनकैज्ञानतैसकलपदार्थनकीस्मृतिहोयैकेसकलपदार्थनकैपरस्परसंबंधकाज्ञानहोवेहै अथवापदनकैज्ञानतैपरस्परसंबंधरहितजिनपदार्थनकास्मरणहुवाहै परस्परसंबंधसहिततिनपदार्थनकाज्ञानहोवेहै सोपदार्थनकैसंबंधकाज्ञानअथवासंबंधसहितपदार्थनकाज्ञानवाक्यार्थज्ञानकहियेहै ओशादीप्रमाकहियेहै गामानयत्वंयावाक्यमेंगोपदार्थकाद्वितीयार्थकर्मतामेंआधेयतासंबंधहै आधेयताकृंवृत्तित्वकहैहै आपूर्वनीकेअ

नकी वाच्य पद से प्रतीति हुई चाहिये समाधान वाच्य की प्रतीति पद से होवे है और वाच्य वृत्ति जो जाति का प्रतीति होवे है या
 तै यह नियम है जाति भिन्न वाच्य की प्रतीति होवे नहीं और वाच्य वृत्ति जो जाति से वाच्य प्रतीति होवे है या तै घटत्वादि
 क तो वाच्य वाच्य पद न तै प्रतीति होवे है पदादि क वाच्य प्रतीति होवे नहीं पुनः शंका वाच्य वृत्ति वाच्य जाति की प
 द न से प्रतीति माने तौ घट पद से पृथिवीत्व जाति की प्रतीति हुई चाहिये काहे तै घट पद के वाच्य में जै से घटत्व जाति रहे है तै से
 पृथिवीत्व भी रहे है या तै दोनू वाच्य वृत्ति हैं और वाच्य हैं घटत्व की नाई पृथिवीत्व की भी प्रतीति हुई चाहिये गोपद का वाच्य
 जो गोता के विषे गोत्व की नाई पशुत्व रहे है और दोनू वाच्य हैं तै से ब्राह्मण पद से ब्राह्मणत्व की नाई मनुष्यत्व की प्रतीति हुई चा
 हिये समाधान वाच्यता व छेद क जो वाच्यता की और वाच्य की पद से प्रतीति होवे है अन्य की प्रतीति होवे नहीं जै से घट पद
 का वाच्य घटव्यक्ति की और वाच्यता व छेद क घटत्व की प्रतीति घट पद से होवे है पृथिवीत्व वाच्य नहीं और वाच्यता व छेद क नहीं
 या तै घट पद से पृथिवीत्व की प्रतीति होवे नहीं वाच्यता से न्यून वृत्ति और अधिक वृत्ति न होवे किंतु जितने देश में वाच्यता होवे उ
 तने देश में रहे सो वाच्यता व छेद क होवे है घट पद की वाच्यता सकल घटव्यक्ति में है और घटत्व भी सकल घटव्यक्ति में रहे है या
 तै घट की वाच्यता से न्यून वृत्ति और अधिक वृत्ति पदत्व नहीं किंतु समान देश वृत्ति होने तै घट पद का वाच्यता व छेद क घटत्व है
 घट पद की वाच्यता पद में नहीं और पृथिवीत्व पद में है या तै अधिक वृत्ति होने तै घट पद का वाच्यता व छेद क पृथिवीत्व नहीं गो
 पद की वाच्यता सकल गोव्यक्ति में है और गोत्व भी सकल गोव्यक्ति में है या तै गोपद का वाच्यता व छेद क गोत्व है और अश्व में गोप
 द की वाच्यता नहीं ता से पशुत्व रहे है या तै गोपद की वाच्यता से अधिक वृत्ति होने तै गोपद का वाच्यता व छेद क पशुत्व नहीं तै से

1595

धृति.

३

ब्राह्मणपदकीवाच्यतासकलब्राह्मणव्यक्तिमेंहै औब्राह्मणत्वभीसकलब्राह्मणव्यक्तिमेंहै यातेंब्राह्मणपदकावाच्यतावच्छे-
दकब्राह्मणत्वहै औसत्रियादिकनमेंब्राह्मणपदकीवाच्यतानहीं तहांमनुष्यत्वहै यातेंअधिकवृत्तिहोनेतेंब्राह्मणपदकावा-
च्यतावच्छेदकमनुष्यत्वनहीं इसरीतिसेंघटादिकपदनतेंघटत्वादिकनकीप्रतीतिहोवैहै औसक्तिनहींहोनेतेंघटादिपदनके
वाच्यनहीं किंतुवाच्यतावच्छेदकहै यहशिरोमणिभट्टाचार्यकामतहै औघटादिपदनकीजातिमात्रमेंशक्तिहैव्यक्तिमेंनहीं
यहमीमांसाकामतहै शंका जिसअर्थमेंजिसपदकीशक्तिकाज्ञानहोवैतिसअर्थकीतिसपदसेंस्मृतिहोयकेशब्दीप्रमाणहोवैहै
पदकीशक्तिविनाव्यक्तिकीपदसेंस्मृतिऔशाब्दीप्रमाणहींहुईचाहिये समाधान शब्दप्रमाणसेंतोजातिकारहीज्ञानहोवैहै त
थापि अर्थापत्तिप्रमाणतेंव्यक्तिकाज्ञानहोवैहै जैसैंदिनमेंअभोजीपुरुषकुरात्रिभोजनविनास्खलतासंभवेनहीं तैसैंव्य-
क्तिविनाकेवलजातिमेंकोईक्रियासंभवेनहीं यातेंअर्थापत्तिप्रमाणतेंव्यक्तिकाबोधहोवैहै गामानयइसवाक्यतेंगोत्वके
आनयनकाबोधहोवैहै सोगोव्यक्तिकेआनयनविनावेनहीं गोव्यक्तिकाआनयनसंपादकहै गोत्वकाआनयनसंपाद्य
है संपादकज्ञानकाहेतुसंपाद्यज्ञानअर्थापत्तिप्रमाणकहियेहै संपादकज्ञानप्रमाणहै यास्थानमेंजातिकेज्ञानप्रमाणहै औ
व्यक्तिकाज्ञानप्रमाणहै यहभट्टमीमांसककामतहै औरकोईजातिशक्तिवारीअनुमानतेंव्यक्तिकाबोधमानैहै सोग्रंथांतरमें
स्पष्टहै कठिनप्रसंगलिप्यानहीं केवलजातिमेंशक्तिमानैताकेमतमेंव्यक्तिकाबोधशब्दप्रमाणतेंहोवेनहीं किंतु अर्थापत्ति
वा अनुमानसेंव्यक्तिकाबोधहोवैहै परंतु कोईग्रंथकारजातिमेंकुञ्जशक्तिमानैहै ताकेमतमेंव्यक्तिकाज्ञानवीशब्दप्रमा-
णतेंहीहोवैहै ताकायहअभिप्रायहै सकलपदनकीशक्ति तोजातिविशिष्टव्यक्तिमेंहै परंतु शक्तिकाज्ञानजाकूंहोवेता

म.

३

1596

3

1597

कृपदसें अर्थ की स्मृति ओ शाब्द बोध होवें हैं अन्य कृप हीं न हां घट पद की घटत्वमें शक्ति है इस रीति से जाति शक्तिका ज्ञान पदार्थ की स्मृतिका ओ शाब्द बोध का हेतु है ओ व्यक्ति में शक्ति के ज्ञान का उपयोग न हीं ओ व्यक्ति अनंत है या तें सकल व्यक्तिका ज्ञान संभव न हीं इस कारण तें व्यक्तिका शक्ति स्वरूप से पदार्थ की स्मृति ओ शाब्द बोध का हेतु है ताका ज्ञान हेतु न हीं इस रीति से घट पद की घटत्व विशेष में शक्ति होने तें घट पद के वाच्य तो घटत्व ओ घट दो न हैं या तें घट पद का वाच्य जो घटत्व ओ घटति न के शाब्द बोध का हेतु घटत्व में शक्तिका ज्ञान है या पक्ष कृष्ण शक्तिवाद कहें हैं और प्रकार से कृष्ण शक्तिवाद गदाधर भट्टाचार्य ने शक्तिवाद के अंत में लिखा है सो कहि न हैं या तें इहां लिखान हीं ओ घटादिक पद न तें जें से जाति विशेष व्यक्तिका बोध होवें हैं तें से जाति का व्यक्ति में जो समवायादिक संबंध ताका र्था बोध होवें हैं या तें जाति व्यक्ति संबंध इन तीनों में घटादि पद न की शक्ति है यह गदाधर भट्टाचार्य का मत है सर्व मत न में जाति विशेष व्यक्ति में घटादि पद न की शक्ति है यह मत बहुत ग्रंथ का र्थ नें लिखा है या तें घट पद की घटत्व विशेष में शक्ति कहा है नील कै अभेद वाला एक घट है यह नीलो घट इस वाक्य का अर्थ है तें से वज्रहस्तः पुरंदरः यह वैदिक वाक्य है जें से नीलो घटः या वाक्य में विशेषण बोध क नील पद है ओ घट पद विशेष्य बोध कहें तें से वज्रहस्त पद विशेषण बोध कहें ओ पुरंदर पद विशेष्य बोध कहें विशेषण पद के आगे विसर्ग निरर्थक है अथवा अभेदार्थ कहें विशेष्य बोध पद के आगे विसर्ग का एकत्व अर्थ है वज्रहस्त के अभेद वाला एक पुरंदर है यह वाक्य का अर्थ है इस रीति से लौकिक वैदिक वाक्य न की समान रीति है परंतु वैदिक वाक्य दो प्रकार के हैं एक व्यावहारिक अर्थ के बोध कहें दूसरे परमार्थ तत्त्व के बोध कहें ब्रह्म से भिन्न सारा व्यावहारिक अर्थ कहिये परमार्थ तत्त्व ब्रह्म कहिये

वृत्ति.
४

हैं ग्रहबोधकवाक्यबीदोप्रकारकेहैं तत्सदार्थवात्तत्पदार्थकेस्वरूपकेबोधकअर्थांतरवाक्यहैं जैसे सत्यज्ञानमनंतब्र
ह्मयहवाक्यतत्सदार्थकाबोधकहै यएषत्तुद्यंतज्योतिःपुरुषः यहवाक्यतत्पदार्थकेस्वरूपकाबोधकहै तत्सदार्थतत्पदार्थ
केअभेदकेबोधकतत्त्वमसिआदिकमहावाक्यहैं जाअर्थमेंजापदकीवृत्तिहोवैताअर्थकीतापदसेंप्रतीतिहोवैहै शक्तिऔ
लक्षणभेदतैंसोवृत्तिदोप्रकारकीहै ईश्वरकीइच्छाअथवावाच्यवाचकभावसंबंधमूलतादात्म्यअथवापदार्थबोधहेतुसा
मर्थ्यकूंशक्तिकहैंहैं जिसअर्थमेंपदकीशक्तिहोवैसोअर्थपदकाशक्यकहियेहै शक्यसंबंधकूलक्षणाकहैंहैं जैसेगंगा
पदकीशक्तिप्रवाहमेंहै यातेंगंगापदकाशक्यप्रवाहहैं तासैंसंयोगसंबंधतीरकाहै इसरीतिसेंपदकाजोअर्थसेंपरंपरासंब
धसोलक्षणाहै जैसेगंगापदकातीरसेंपरंपरासंबंधहै सोइतीरमेंगंगापदकीलक्षणाकहिये काहेतैं साक्षात्संबंधवालेसें
जोसंबंधसोपरंपरासंबंधकहियेहैं गंगापदकाशक्तिरूपसंबंधप्रवाहहैं तासैंसंयोगतीरकाहै यातेंस्वशक्यसंयोगरूपगं
गापदकातीरसेंपरंपरासंबंधहै सोइलक्षणाकहियेहै यातेंयहसिद्धहुवाजाअर्थसेंजिसपदकाशक्तिरूपसाक्षात्संबंध
होवैसोअर्थतिसपदकाशक्यकहियेहै जाअर्थसेंजिसपदकेशक्यकासंबंधहोवैसोअर्थतिसपदकालक्ष्यकहियेहैं जैसे
गंगापदकाशक्यजोप्रवाहताकातीररूपअर्थसेंसंयोगसंबंधहै यातेंगंगापदकाशक्यप्रवाहहै औतीरलक्ष्यहै इसरीतिसें
पदकासाक्षात्संबंधऔपरंपरासंबंधरूपशक्तिलक्षणभेदतैंवृत्तिदोप्रकारकीहै जापदकीवृत्तिजिसपुरुषकूंअज्ञातहोवैता
पदकातिसपुरुषकूंसाक्षात्कारहुयेंवीपदार्थकीस्मृतिऔशाब्दबोधहोवैनहीं यातेंशक्तिलक्षणरूपवृत्तिकेज्ञानपदा
र्थकीस्मृतिऔशाब्दबोधकाहेतुहै शाब्दबोधकायहक्रमहै जापुरुषकूंपदकीवृत्तिज्ञातहोवैतापुरुषकूंवाक्यकेसकलपद

प्र.
३

1598

४

हति.
२

नवाक्यार्थज्ञान कहिये है ताही कृंशाब्दी प्रमा कहें हैं जैसे नीलो घटः यह वाक्य है ता में च्यारि पद हैं नील पद है १ ओकार पद है
 २ घट पद है ३ विसर्ग पद है ४ नील रूप विशिष्ट में नील पद की शक्ति है ओकार पद निरर्थक है यह वार्ता व्युत्पत्ति वादादिक ग्रंथन
 में स्पष्ट है अथवा ओकार पद का अभेद अर्थ है घट पद की घटत्व विशिष्ट में शक्ति है विसर्ग की एकत्व संख्या में शक्ति है शक्ति
 का ज्ञान कोश व्याकरणादिक न तै होवें हैं नील पीतादिक पदन की वर्ण में ओ वर्ण वाले में शक्ति है यह कोश में लिखा है ओ वि
 सर्ग की एकत्व संख्या में शक्ति है यह व्याकरण तै जानी जावें है घट पद की घटत्व विशिष्ट में शक्ति है यह व्याकरण ग्रंथन में ओ
 शक्ति वादादिक न कर्क ग्रंथन में लिखा है ओ न्याय सूत्र में गोतम ने यह कहा जाति आकृति व्यक्ति में सकल पदन की शक्ति है
 अवयव के संयोग कूं आकृति कहें हैं अनेक पदार्थन में रहे जो नित्य ओ क धर्म सो जाति कहिये हैं जैसे अनेक पदन में नित्य
 ओ ओक घटत्व है सो जाति है जाति के आश्रय कूं व्यक्ति कहें हैं यामत में घट पद की शक्ति कपाल संयोग सहित घटत्व विशिष्ट
 घट में है ओ दीपि तिकार शिरोमणि भट्टाचार्य के मत में सकल पदन की व्यक्ति मात्र में शक्ति है जाति ओ आकृति में नहीं या
 मत में घट पद का वाच्य केवल व्यक्ति है घटत्व ओ कपाल संयोग घट पद के वाच्य नहीं काहे तै जिस पद की जिस अर्थ में
 शक्ति होवै तिस पद का सो अर्थ वाच्य कहिये है ओ शक्य कहिये है केवल व्यक्ति में शक्ति है या तै केवल व्यक्ति ही वाच्य है शं-
 का घट पद के उच्चारण तै घटत्व की गोपद के उच्चारण तै गोत्व की ब्राह्मण पद के उच्चारण तै ब्राह्मणत्व की प्रतीति होवै है सो
 यामत में नहीं हुइ चाहिये काहे तै अवाच्य अर्थ की लक्षणा बिना पद से प्रतीति होवै नहीं जो अवाच्य अर्थ की लक्षणा
 बिना पद से प्रतीति मानै तौ घट पद के अवाच्य घटत्व की जैसे घट पद से प्रतीति मानै तै से घट पद के अवाच्य पदादिक

२

शक्ति कहिये औ अद्वैत सिद्धांत में सारे अपन कार्य करने की सामर्थ्य ही शक्ति है जैसे तंतु में पट करेगी की सामर्थ्य रूप शक्ति है व
 न्हि में दाह करेगी की जो सामर्थ्य सो शक्ति है तैसे पद में अपने अर्थ के ज्ञान की सामर्थ्य ही शक्ति है परंतु इतना भेद है बन्धि आदि
 क पदार्थ न में जो सामर्थ्य रूप शक्ति का ज्ञान की अपेक्षा न ही शक्ति ज्ञात होवे अथवा ज्ञात होवे दोनू स्थान में बन्धि आदि क
 न से दाहादिक कार्य होवे हैं औ पद की शक्ति का ज्ञान होवे तब तो अर्थ की स्मृति रूप कार्य होवे है शक्ति का ज्ञान होवे नहीं तब अर्थ
 की स्मृति रूप कार्य होवे नहीं या तें पद की सामर्थ्य रूप शक्ति ज्ञात होवे तब पदार्थ की स्मृति रूप कार्य होवे है शक्ति जहां अतीत प
 द की स्मृति होवे तहां पद के स्वरूप रूप ज्ञान तें अर्थ की स्मृति होवे है सो न ही हु ई चाहिये काहे तें सामर्थ्य रूप शक्ति वाले पद का
 ध्वंस होय गया या तें अर्थ की स्मृति का हेतु जो पद ता का अभाव है समाधान मी मांसा के मत में सारे पद नित्य है तिन की उत्पत्ति
 नास होवे न ही या तें पद का ध्वंस बने न ही औ जो पद न कूं अनित्य माने तो यह समाधान है पदार्थ स्मृति की सामर्थ्य पद में न ही
 है किंतु पद ज्ञान में पदार्थ की स्मृति की शक्ति है जहां पद का ध्वंस हु या है तहां पद का स्वरूप रूप ज्ञान है जहां वर्तमान पद है तहां
 पद का व्यावसायिक स्वरूप ज्ञान है ना ज्ञान में पदार्थ की स्मृति की सामर्थ्य है सोई शक्ति है या पक्ष में शक्ति वाला पद न ही किंतु पद
 का ज्ञान है यह पक्ष गदाधर भट्टाचार्य नें शक्तिवाद ग्रंथ में ज्ञान शक्तिवाद करि कैलिय है इसरीति से पद की सामर्थ्य वा पद के
 ज्ञान की सामर्थ्य शक्ति कहिये हैं दूसरे पक्ष में बी पद शक्ति वाला है इस व्यवहार की सिद्धि वास्ते पद का धर्म शक्ति अपेक्षित होवे तो जिस
 पद का ज्ञान जिस अर्थ की स्मृति में समर्थ होवे तिस पद की तिस अर्थ में शक्ति कहिये है इसरीति से शक्ति सहित पद ज्ञान तें पदार्
 थ की स्मृति होवे है जितने पदार्थन की स्मृति होवे उनने पदार्थों के संबंध का ज्ञान अथवा संबंध सहित सकल पदार्थन का ज्ञा

नैतें परस्परविवेक होवै नहीं यातें ब्रह्मसैं कूटस्थ के मुख्य समानाधिकरण का जीवमें व्यवहार करै हैं औ जीवमें कूटस्थ धर्म के आरोप वि
नामिथ्या जीव का सत्य ब्रह्मसैं मुख्य समानाधिकरण संभवै नहीं यातें स्वायत्त अंतःकरण का अधिष्ठान जो कूटस्थता के धर्म की विवक्षा सैं जीव
का ब्रह्मसैं मुख्य समानाधिकरण कहा है इसरीति सैं चित्रदीपमें विद्यारण्य स्वामी नैं विवरणकार के वचन तैं अविरोध का प्रकार लिखा है औ
विवरण ग्रंथ कूं पूर्व उत्तर देवै यह प्रकार संभवै नहीं काहे तैं विवरण ग्रंथमें बिंब का स्वरूप ही प्रतिबिंब मान्या है यातें ता के मतमें प्रतिबिंब त
रूप जीवत्व तो मिथ्या है औ प्रतिबिंब रूप जीव का स्वरूप मिथ्या नहीं किंतु ता का स्वरूप सत्य है यातें जीव का ब्रह्मसैं मुख्य समानाधिकरण
संभवै है औ विद्यारण्य स्वामी नैं जो विवरण ग्रंथ का उक्त अभिप्राय कहा सो प्रौढिवाद सैं कहा है तथाहि प्रतिबिंब कूं मिथ्यात्व माने वी जीवमें कूट
स्थत्व विवक्षा तैं महावाक्य नमें विवरण उक्त मुख्य समानाधिकरण संभवै है यातें मुख्य समानाधिकरण की अनुपपत्ति सैं प्रतिबिंब कूं
सत्यत्व अंगी करणीय नहीं इस प्रौढिवाद सैं विद्यारण्य स्वामी नैं उक्त अभिप्राय विवरण का लिखा है औ विवरण ग्रंथ का उक्त अभिप्रा
य है नहीं प्रौढि कहिये उत्कर्ष सैं जो वाद कहिये कथन ता कूं प्रौढिवाद कहै हैं प्रतिबिंब कूं मिथ्यात्व मानि के महावाक्य नमें मुख्य समाना
धिकरण वी प्रतिपादन करि शकै है इसरीति सैं अपना उत्कर्ष बोधन किया है इसरीति सैं अंतःकरणमें आभास जीव है सो विज्ञान मय
कोश रूप है बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञानमें आभास ईश्वर है सो आनंद मय कोश रूप है दोनू का स्वरूप मिथ्या है कूटस्थ औ जीव का अन्यो
न्याध्यास है औ ब्रह्म चेतन ईश्वर का अन्यो न्याध्यास है यातें जीवमें कूटस्थ धर्म के आरोप तैं कहं पारमार्थिक ब्रह्मता कही है तैं सैं ईश्वर
में अध्यासिक ब्रह्मत्व की विवक्षा तैं कहं वेदान्त वेद्यत्वादि क धर्म कहै हैं यातें चेतन के चारि भेद हैं यह प्रक्रिया चित्र दीपमें कही है परंतु बु
द्धि वासना में प्रतिबिंब कूं ईश्वरता संभवै नहीं तैं सैं आनंद मय कोश कूं ईश्वरता कथन वी संभवै नहीं तथाहि बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञान में

वृत्ति.
४

प्रतिबिंबकूं ईश्वरक है ताकूं यह पूछ्या चाहिये ईश्वरभावकी उपाधिकेवल अज्ञानहै अथवा वासना सहित अज्ञानहै अथवा केवल वासनाहै जो प्रथम पक्षक है तो बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञानमें प्रतिबिंबकूं ईश्वरता कथन से विरोध होवेंगा जो द्वितीय पक्षक है तो केवल अज्ञानकूं ही ईश्वरभावकी उपाधि मानना चाहिये बुद्धि वासना विशिष्ट अज्ञानकूं ईश्वरकी उपाधि कहना निष्फल है जो विद्यारण्य स्वामी का मत इसरीति से कहें केवल अज्ञानकूं ईश्वरकी उपाधि मानें तो ईश्वरमें सर्वज्ञता सिद्ध होवेन हीं या तें सर्वज्ञता के लाभ अर्थ बुद्धि वासना की विशेषण मानी हैं यह कथन वी असंगत है काहे तें अज्ञान स्थ सत्त्व अंश की सर्वगोचर वृत्ति से ही सर्वज्ञता का लाभ होने तें बुद्धि वासनाकूं अज्ञानकी विशेषणता मानना निष्फल है औ अज्ञान स्थ सत्त्व अंश की वृत्ति से ही सर्वज्ञता संभव है बुद्धि वासना तें सर्वज्ञता सिद्ध होवेन हीं काहे तें एक एक बुद्धि वासनाकूं तो निर्विल पदार्थ गोचरता संभवेन हीं सर्वज्ञता लाभ के अर्थ सकल वासनाकूं अज्ञान विशेषणता मान्या चाहिये सो प्रलय काल विना एक कालमें सर्व वासना का सद्भाव संभवेन हीं या तें सर्वज्ञता की सिद्धि वासना तें होवेन हीं इसरीति से धी वासना सहित अज्ञान ईश्वरकी उपाधि है यह द्वितीय पक्ष वी संभवेन हीं जो केवल वासना ईश्वरकी उपाधि है यह तृतीय पक्षक है तथापि यह पूछ्या चाहिये एक एक वासनामें प्रतिबिंब ईश्वर है अथवा सकल वासनामें एक प्रतिबिंब ईश्वर है जो प्रथम पक्षक है तो जीव जीवकी बुद्धि की वासना अनंत होने तें तिनमें प्रतिबिंब ईश्वर वी अनंत होवेंगे और एक एक वासनाकूं अल्प गोचरता होने तें तिनमें प्रतिबिंब रूप अनंत ईश्वर वी अल्प ज्ञ ही होवेंगे सर्व वासनामें एक प्रतिबिंब मानें तो सर्व वासना प्रलय विना युगपत् होवेन हीं औ अनेक उपाधिमें अनेक ही प्रतिबिंब होवेंगे या तें सर्व वासनामें एक प्रतिबिंब संभवेन हीं इसरीति से केवल अज्ञान ही ईश्वरकी उपाधि है विद्यारण्य स्वामी ने चित्रदीपमें वासना का निष्फल अनुसरण कहा है तें से आनंद मय कोशकूं ईश्वरता कथन वी असंगत है काहे तें जाग्रत् स्वप्न में स्थूला वस्था वि-

प्र.
८

1602

४

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीरामोजयति॥ अथ षष्ठमप्रकाशप्रारम्भः॥ अनुपलब्धिप्रमाणेनैव अभावकी प्रमा होवैहें यातें अभावकी
 प्रमाके असाधारण कारणकू अनुपलब्धिप्रमाण कहैहें न्यायवेदांतके संस्कारहीन अभावके स्वरूपकू जानैहें नहीं यातें प्रथम अभावका
 स्वरूप कहैहें निषेधमुखप्रतीतिका विषय होवै अथवा प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिका विषय होवै सो अभाव कहियेहै प्राचीनम
 तसें प्रथम लक्षण हे नवीनमतमें ध्वंस औ प्रागभाव नशब्दजन्यप्रतीतिके विषय न हीं यह अर्थ आगे स्पष्ट होवैगा यातें दूसरा ल
 क्षण कह्याहै प्रतियोगिकू त्यागिके अभावकी प्रतीति होवै न हीं यातें प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिके विषय सकल अभावहैं यद्यपि अभा
 वकी नाई संबंध औ सादृश्यकी प्रतियोगिनिरपेक्षप्रतीतिके विषय न हीं किंतु प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिके विषयहैं तिनमें अभाव ल
 क्षण जावैहै तथापि संबंध औ सादृश्यकी प्रतियोगितासैं अभावकी प्रतियोगिता विलक्षणहै सो न्यायग्रंथनमें अभावभाव रूपता
 अभावकी प्रतियोगिताका स्वरूप आचार्यनैलिख्याहै औ सी प्रतियोगिता संबंधकी औ सादृश्यकीहैं न हीं यातें संबंधकी औ सादृश्य
 की प्रतियोगितासैं विलक्षण प्रतियोगितावाला जाका प्रतियोगि होवै सो अभाव कहियेहै स्थूलरीति यह है संबंध सादृश्यतें भिन्न हो
 वैं औ प्रतियोगिसापेक्षप्रतीतिका विषय होवै सो अभाव कहियेहै सो अभाव दो प्रकारका है एक संसर्गभाव है दूसरा अन्योन्याभा
 व है तिनमें अन्योन्याभाव तो एक ही विध है संसर्गभाव के चारों भेदहैं एक प्रागभाव है १ प्रध्वंसाभाव है २ सामयिकाभाव है ३ अ
 त्यंताभाव है ४ इसरीति सैं चार प्रकारका संसर्गभाव औ अन्योन्याभाव मिलि कै पांच प्रकारका अभावहै कपालमें घट की उत्पत्ति सैं
 पूर्व घटका अभावहै औ कचै कपालमें रक्त रूप की उत्पत्ति सैं पूर्व रक्त रूपका अभावहै सो प्रागभावहै घट की उत्पत्ति सैं उत्तरमुद्गरा
 दिक तें कपालमें घटका अभावहै सो प्रध्वंसाभावहै औ पक्क कपालमें स्याम रूपका अभाव होवैहै सो स्याम रूपका प्रध्वंसाभाव

इति

१

हैं नेयाधिकमतमें प्रध्वंसाभावसादिहै औ अनंतहै काहेतें घटके ध्वंसकी उत्पत्ति तो सुद्धादिकन तें होवैहै यह अनुभवसिद्धहै
 औ ध्वंसका ध्वंससंभवेनहीं काहेतें प्रागभावप्रतियोगिध्वंसद्वनतीनमें एकका अधिकरणकाल अवश्यहोवैहै प्रागभावध्वंस
 का अनाधारकाल प्रतियोगिका आधारहोवैहै यह नियमहै जैसे घटकी उत्पत्ति हुयेनासतें पूर्वघटके प्रागभावका अनाधारकाल
 है काहेतें प्रागभावकानास होयगया औ घटका ध्वंसहुयानहीं यातें घटध्वंसका अनाधारकालहै सो घटका आधारकालहै जो
 घटके ध्वंसका ध्वंसमानैतों घटध्वंसके ध्वंसका अधिकरणकाल घटप्रागभावका औ घटध्वंसका अनाधारहोनेतें घटका आ
 धारहुया चाहिये इसरीतिसें ध्वंसका ध्वंसमाने प्रतियोगिका उत्पन्नहुया चाहिये इसीवास्ते प्रागभावकूं अनादिमानैहैं जो
 सादिमानैतों प्रागभावकी उत्पत्तिसें प्रथमकाल प्रागभाव औ ध्वंसका अनाधारहोनेतें प्रतियोगिका आधारहुया चाहिये यातें प्रा
 गभावअनादिसांतहै ध्वंसअनंतसादिहै भूतलादिकनमें जहां कदाचित् घटहोवैतहां घटशून्यकालमें घटका सामयिकाभा
 वहै किसीसमयमेंहोवै सो सामयिकाभाव कहियेहै वायुमें रूपकदाचित् वी होवै नहां यातें वायुमें रूपका अत्यंताभावहै घ
 टसें इतरपदार्थनमें जो घटका भेदसो घटका अन्योन्याभावहै सामयिकाभावतो सादिसांतहै अत्यंताभाव अन्योन्याभावदो
 नूं अनादिअनंतहैं इसरीतिसें पांचप्रकारका अभावहै तिनकी परस्परविलक्षणताकी साधकविलक्षणप्रतीतिकहेहैं कपाल
 में घटकी उत्पत्तिसें पूर्वकपाले घटो नास्ति औसी प्रतीतिहोवैहै ताका विषय घटका प्रागभावहै काहेतें प्रतियोगिके उपादानकार
 णसें सामयिकाभाव औ अत्यंताभाव तोरहैं नहां यह अर्थ आगे कहेंगे किंतु अपने प्रतियोगिके उपादान कूं त्यागिके अन्यस्था
 नमें दोनूं अभाव रहेहैं यातें कपाले घटो नास्ति इसप्रतीतिके विषय सामयिकाभाव अत्यंताभाव नहां औ घटकी उत्पत्तिसें पूर्व

प्र.
६

1604

१

ध्वंसकासंभवनहीं काहेतें ध्वंसकाप्रतियोगिनिमित्तकारणहोवेंहे कारणतें पूर्वकार्यसंभवेनहीं यातें घटकी उत्पत्तिसें पूर्वक
 पाले घटो नास्ति इस प्रतीतिकाविषय घटध्वंसवीनहीं औ घटका अन्योन्याभावयद्यपि कपालमें सर्वदाहै तथापि कपालो न-
 घटः औसी अन्योन्याभावकी प्रतीति होवेंहे कपालेन घटः औसी प्रतीति अन्योन्याभावकी होवेंहीं जो औसी प्रतीतिकाविषयहै
 सो प्रागभाव कहियेहे तैसें सुद्धादिकन तें घटका अदर्शन होवें तब कपाले घटो नास्ति औसी प्रतीति होवेंहे ताकाविषय प्रागभाव
 नहींहै काहेतें प्रागभावकानासप्रतियोगिरूपहोवेंहे घटकी उत्पत्तिसें उत्तरप्रागभावकासंभवनहीं औ जो तीनि अभावहैं
 तिनकावी पूर्वउक्तप्रकारसें संभवनहीं यातें सुद्धादिजन्य घटकें अदर्शन कालमें कपाले घटो नास्ति औसी प्रतीति होवेंहे ता-
 काविषय प्रध्वंसाभावहै इसरीतिसें प्रागभाव औ प्रध्वंसाभाववीनशब्दजन्य प्रतीतिकेविषयहैं यह प्राचीनकामतहै औ न
 धीनमतमें प्रतियोगिके उपादानकारणमें वी अत्यंताभाव रहेंहे काहेतें अत्यंताभावका प्रतियोगिसें विरोधहै अन्यतें नहीं जहां प्रति
 योगीनहीं होवें तहां सारे अत्यंताभाव होवेंहे यातें घटकी उत्पत्तिसें पूर्व औ प्रतियोगिके नास कालमें वी प्रतियोगीका अत्यंताभाव
 होनैतें कपाले घटो नास्ति इस प्रतीतिकाविषय अत्यंताभावहै औसी प्रतीतिसें प्रागभाव प्रध्वंसाभावकी सिद्धि होवेंहीं किंतु
 कपाले घटो नास्ति औसी प्रतीति घटकी उत्पत्तिसें पूर्व होवेंहे ताकाविषय प्रागभावहै औ घटो ध्वस्तः औसी प्रतीतिकाविषय अं
 सहे इसरीतिसें घटकी उत्पत्तिसें प्रथम कपालमें घटका अत्यंताभाव औ प्रागभाव दोनूहैं तिनमें कपाले घटो नास्ति इस प्रती
 तिकाविषय कपालमें घटका अत्यंताभावहै औ कपाले घटो नास्ति इस प्रतीतिकाविषय कपालमें घटका प्रागभावहै तैसें सु-
 द्धादिकन तें कपालमें घटका अदर्शन होवें तब कपाले घटो नास्ति कपाले घटो ध्वस्तः इसरीतिसें द्विविध प्रतीति होवेंहे

वृत्ति-

२

तिनेमें आद्यप्रतीतिकाविषयघटकाअत्यन्ताभावहै औद्वितीयप्रतीतिकाविषयकपालमें घटकाप्रध्वंसाभावहै इसप्रतीतिसेंनवीन
मत्तमें प्रागभावप्रध्वंसाभावनशब्दजन्यप्रतीतिकेविषयनहीं यातेप्रथमलक्षणप्राचीनमतकेअनुसारीहै उपयमनानुसारी
द्वितीयलक्षणहै यातेद्वितीयलक्षणहीसमीचीनहै संबंधऔसादृश्यतेभिन्नजोअन्यसापेक्षप्रतीतिकाविषयहोवैसोअभावक
हियेहै यहद्वितीयलक्षणहै भूतलेघटोनास्तिइसप्रतीतिकेविषयप्रागभावऔध्वंसनहीं काहेतेप्रतियोगिकेउपादानमेंदोनूअभा
वरहेंहैं घटाभावकेप्रतियोगीघटकाउपादानभूतलनहीं यातेउक्तप्रतीतिकेविषयदोनूअभावनहीं अत्यन्ताभावअन्योन्याभाव
तोनिस्त्यहैं औभूतलमेंघटाभावअनिस्त्यहै यातेघटकासामयिकाभावहीउक्तप्रतीतिकाविषयहै वायोरूपनान्तिइसप्रतीति
काविषयकेवलअत्यन्ताभावहै अनंतहोनेतेंप्रागभावनहीं अनादितासें ध्वंसनहीं सर्वदाहोनेतेंसामयिकाभावनहीं याते
उक्तप्रतीतिकाविषयअत्यन्ताभावहै तेंसेंवायुनरूपवान्इसप्रतीतिकाविषयअन्योन्याभावहै उक्तप्रतीतिसेंवायुमेंरूपव
त्ताभेदभासेहै तेंसेंघटः पटोनयाप्रतीतिकाविषयअन्योन्याभावहै अन्योन्याभावकुंहीभेदकहेंहै अभेदकानिषेधकजोअ
भावसोअन्योन्याभावकहियेहै घटः पटोनऐसाकहनेतेंघटमेंपटकेअभेदकानिषेधहोवैहै यातेघटमेंपटकेअभेदकानिषेध
घटमेंपटकाअन्योन्याभावहै काहेतेंनशब्दविनाजोगेजोप्रतीतहोवैनशब्दसेंताकानिषेधहोवैहै जैसेनशब्दविनाघटः पटःया
वाक्यतेनीलो घटः इत्यादिकनकीनाईपटमेंघटकाअभेदवा घटमेंपटकाअभेदप्रतीतहोवैहै तिसअभेदकानिषेधनशब्द
सेंहोवैहै परंतुइतनाभेदहैजापदसेंनशब्दकासंबंधहोवैतापदकेअर्थकेअभेदकानिषेधहोवैहै जैसेघटः पटोनयावाक्य
मेंपटपदसेंनशब्दकासंबंधहै तहांघटमेंपटपदकेअर्थकेअभेदकानिषेधहोवैहै औपटोघटोनयावाक्यमेंनशब्दकासंब

प्र.
६

1606

२

1607
 धधटपदसें हैं तहां घटः पदके अर्थके अभेदकानिषेधपदमें होवें हैं इसी वासतैं घटः पदोनयावाक्यतैं जो अन्योन्याभावप्रतीत हो
 वेताका घटअनुयोगिहैं औ पदप्रतियोगिहैं तैसैं पदो घटोनयावाक्यतैं प्रतीत हुये अन्योन्याभावका पद अनुयोगिहैं घट
 प्रतियोगिहैं जामें अभाव होवें सो अभावका अनुयोगिकहियेहैं जाका अभाव होवें सो प्रतियोगिकहियेहैं शंकाजाकानिषेध
 करियेताका अभावकहियेहैं सोई अभावका प्रतियोगिकहिये औ पूर्वयह कह्या घटः पदोनयावाक्यतैं घटमें पदके अभेदकानिषे
 धकरियेहैं औ पदो घटोनयावाक्यतैं पदमें घटके अभेदकानिषेधकरियेहैं यातैं घटः पदोनयावाक्यतैं प्रतीत हुये अभावका प्रतियो
 गी पदका अभेदहैं पदनहीं तैसैं पदो घटोनयावाक्यतैं प्रतीत हुये अभावका प्रतियोगी पदका अभेदहैं घटनहीं यातैं दोनू वाक्यन
 में अभेदकानिषेध कहें पदमें औ घटमें क्रमतैं प्रतियोगिता कथनसैं विरोध होवें गाताका समाधान अभेदनाम असाधारणधर्म
 काहैं जो अपने आत्माविना किसी पदार्थमें न हीरहें केवल अपनेमें हीरहें सो अपना असाधारणधर्म कहियेहैं घ
 टका अभेद घटमें हीरहें हैं अन्यमें नहीं यातैं घटका अभेद घटका असाधारणधर्महैं सो असाधारणधर्मरूप अ
 भेद हासकलपदार्थनका अपनेमें संबंधहैं इसी तिसैं सारे पदार्थनका असाधारणधर्मरूप अभेद संबंध अपने स्वरूपमें रहें हैं जा
 पदार्थका जो संबंध जामें रहें हैं सो पदार्थता संबंधसैं तिसमें रहें हैं जैसैं घटका संयोग संबंध भूतलमें होवें तहां संयोग संबंधसैं
 भूतलमें घटरहें हैं यह व्यवहार होवें हैं यातैं घटका भूतलमें संयोग संबंधहैं औ संयोग संबंधतैं भूतलमें घटहैं या कहनेमें अर्थ
 का भेदनहीं तैसैं संयोग संबंधतैं भूतलमें घटाभावहैं औ भूतलमें घटसंयोगका अभावहैं या कहनेमें एकही अर्थहैं इस प्रकारतैं
 पदमें अभेद संबंधतैं घटाभाव औ घटके अभेद संबंधका पदमें अभाव दोनू समनियत होनेतैं एकही पदार्थहैं समनियतन अभाव

वृत्ति-
३

नका भेद होवे न हीं जैसैं घटत्वात्यंताभाव औ घटान्योन्याभाव दोनूँ घटसैं भिन्न सकल पदार्थ नमें रहे हैं या तैं समनियत होने तैं परस्पर भिन्न न हीं किंतु एक हीं अभावमें घटत्वात्यंताभाव त्व औ घटान्योन्याभाव त्व दोधर्म हैं औ एक हीं अभावके घटत्व औ घट दोनूँ प्रतियोगी हैं घटत्वात्यंताभाव त्व रूप तैं जिस अभावका घटत्व प्रतियोगी है तिसी अभावका घटान्योन्याभाव त्व रूप तैं घट वी प्रतियोगी है औ जिसरीति सैं एक हीं अभावके रूप भेद सैं दो प्रतियोगी हैं तैं सैं रूप भेद सैं ओ एक हीं अभावके प्रतियोगिता व छे दक दो संबंध है घटत्वात्यंताभाव त्व रूप तैं प्रतियोगिता व छे दक समवाय संबंध है औ घटान्योन्याभाव त्व रूप तैं तिसी अभाव का प्रतियोगिता व छे दक समवाय संबंध है इसरीति सैं पटादिक सकल पदार्थ नमें घटा भेद का अत्यंताभाव औ घटान्योन्या भाव वी एक हैं तिस एक अभावमें घटा भेदात्यंताभाव त्व औ घटान्योन्याभाव त्व दोधर्म हैं औ घटा भेदात्यंताभाव त्व रूप तैं तिस अभावका घटा भेद प्रतियोगी है प्रतियोगिता व छे दक स्वरूप संबंध है औ घटान्योन्याभाव त्व रूप तैं तिसी अभावका घट प्रतियोगी है प्रतियोगिता व छे दक अभेद संबंध है तिस अभेद संबंध कूं हीं तादात्म्य कहें हैं तद्व्यक्तित्व कहें हैं इसरीति सैं घटके अभेदके निषेध का घट प्रतियोगी है यह कथन वी संभव है विरुद्ध न हीं या स्थान में यह निष्कर्ष है जिस वाक्य तैं न शब्द विना जा पदार्थ में जा संबंध सैं जो पदार्थ प्रतीत होवे न शब्द सहित तिस वाक्य तैं ता पदार्थ में ता संबंध सैं तिस पदार्थ का निषेध प्रतीत होवे है जै सैं नीलो घटः या वाक्य तैं घट पदार्थ में अभेद संबंध सैं नील पदार्थ प्रतीत होवे है काहे तैं अभेद संबंध सैं नील विशिष्ट घट है यह वाक्य का अर्थ है न सहित घट न नीलः या वाक्य तैं अभेद संबंध तैं नील का निषेध घट में प्रतीत होवे है तैं सैं घटः पटः या वाक्य तैं वी न शब्द विना पट पदार्थ में अभेद संबंध तैं घट पदार्थ प्रतीत होवे है काहे तैं जहां दोनूँ पद नमें समान विभक्ति होवे तहां एक पदार्थ में अभेद संबंध सैं अ

प्र-
६

॥

३

परपदार्थप्रतीतहोवेंहैं यहनियमहै नीलोघटः यावाक्यकीनाई घटः पटः यावाक्यमें दोनूं पदसमानविभक्तिवालेहैं यातेंनशब्द
 विनाघटः पटः यावाक्यमेंतीनोंपदपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंघटपदार्थप्रतीतहोवेंहैं यद्यपिअभेदसंबंधसेंपटपदार्थमेंघटपदार्थ
 संभवेनहीं तथापिएकपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंअपरपदार्थकीप्रतीतिकीसामग्रीसमानविभक्तिहै सोघटः पटः यावाक्यमेंतीनों
 हैं यातेंनशब्दविनाघटः पटः यावाक्यमेंतीनोंपदपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंघटप्रतीतहोवेंहैं परंतुपटपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंघटपदा
 र्थकीप्रतीतिभ्रमरूपहोवेंगीप्रमानहीं यातेंनशब्दविनाएकपदार्थमेंजासंबंधसेंअपरपदार्थकीप्रतीतिभ्रमरूपवाप्रमा
 र्थहोवे तहांनशब्दमिलेएकपदार्थमेंतासंबंधसेंअपरपदार्थकानिषेधहोवेंहैं इसरीतिसेंएकपदार्थमेंअभेदसंबंधसेंअप
 रपदार्थकानिषेधकअभावअन्योन्याभावकहियेहैं तासेंभिन्नजोअभावताकूंसंसर्गभावकहेंहैं संसर्गभावप्राचीनम
 तमेंचारिप्रकारकाहै अनादिसांतजोअभावसोप्रागभावकहियेहैं अपनैंप्रतियोगिकैउपादानकारणमेंप्रागभावरहेहैं जो
 सेंघटकेप्रागभावकाप्रतियोगिघटहै ताकेउपादानकारणकपालमेंघटकाप्रागभावरहेहैं कपालकीउत्पत्तिसेंवीप्रथमक
 पालकेउपादानकारणमेंघटकाप्रागभावरहेहैं इसरीतिसेंसृष्टितेंप्रथमघटारंभकपरमाणुसमुदायमेंघटकाप्रागभाव
 रहेहैं औपरमाणुघटकेमध्यजोद्व्यणुकादिकपालांतअवयवीहैं तिनसर्वकेप्रागभावसृष्टितेंप्रथमपरमाणुमेंरहेहैं इ
 सरीतिसें प्रागभावअनादिकहियेउत्पत्तिरहितहै औसांतकहियेअंतवालाहै अंतनामध्वंसकाहैजाकूंनासकहेंहैं जोघटकी
 उत्पत्तिकीसामग्रीतासेंघटकेप्रागभावकाअंतहोवेंहैं यातेंघटकेप्रागभावकाअंतघटरूपहीहै घटकेप्रागभावकाध्वंसघट
 सेंपृथक्नहीं यद्यपिप्रध्वंसाभावअनंतहै औघटसांतहै घटकेप्रागभावकाध्वंसघटरूपहोवेंतोप्रध्वंसाभाववीसांतहोवें

वृत्ति
४

म.
६

गा प्रध्वंसाभावश्चनंत है यानियमका भंग होवेगा तथापि ध्वंसनाश अंतमे पयीय शब्द हैं सो ध्वंस दो प्रकार होवें हैं एक तो भावपदार्थ कानाश रूप ध्वंस होवें हैं औ दूसरा अभाव कानाश रूप ध्वंस होवें हैं भावपदार्थ कानाश रूप ध्वंस तो अभाव रूप होवें हैं ताहां कूं प्रध्वंसाभाव कहें हैं जैसे घटादिक भावपदार्थ न कानाश अभाव रूप है ताकूं प्रध्वंसाभाव कहें हैं औ अभावपदार्थ कानाश रूप ध्वंसभाव रूप होवें हैं ताकूं ध्वंस प्रध्वंस तो कहें हैं औ ध्वंसाभाव प्रध्वंसाभाव कहें नहीं जैसे घट का प्रागभाव अभावपदार्थ है ताकानाश रूप ध्वंस घट है सो भाव रूप है ताकूं प्रध्वंसाभाव नहीं कहें हैं किंतु घट के प्रागभाव कानाश रूप घट कूं स्वप्रागभाव का ध्वंस औ प्रध्वंस ही कहें हैं इसरीति सैं दो प्रकार का ध्वंस होवें हैं निनमें भाव रूप ध्वंस तो सांत है परंतु अभाव रूप ध्वंस अचनंत है यातें घट के प्रागभाव का ध्वंस घट रूप तो सांत है तथापि प्रध्वंसाभाव अचनंत है यानियम की हानि नहीं इसरीति सैं अनादि सांत जो अभाव सो प्रागभाव कहिये हैं अनादि अभाव तो अत्यन्ताभाव ही है सो सांत नहीं औ सांत अभाव सामयिक भाव ही है सो अनादि नहीं औ वेदांत सिद्धांत में अनादि औ सांत माया है सो अभाव नहीं किंतु जगत् का उपादान कारण माया है जो अभाव रूप माया होवें तो उपादान कारण ता संभवें नहीं काहेतें घटादिक न के उपादान कारण कपालादिक भाव रूप ही प्रसिद्ध हैं अभाव किसी का उपादान कारण नहीं यातें माया अभाव रूप नहीं किंतु भाव रूप है यद्यपि माया भाव अभाव सैं विलक्षण अनिर्वचनीय है यातें भाव रूप ता ही माया विवेक संभवें नहीं तथापि अभाव रूप माया नहीं यातें प्रागभाव कै लक्षण से अभाव पद के प्रवेश तें माया में प्रागभाव कालक्षण जावेनहीं औ माया भाव रूप नहीं याकथन कायह अभिप्राय है कालत्रय में जाका बाधन होवें सो परमार्थ सत् कहिये हैं औ भाव कहिये हैं औ सा ब्रह्म है माया नहीं काहे

तैज्ञानतै उत्तर कालमें माया का बाध होवै है या तै परमार्थ सत्स्वरूप भाव तो यद्यपि मायानहीं तथापि विधिसुरवप्रतीतिका जो वि-
 षय होवै सो वासत् कहिये है औ भाव वा कहिये है निषेध सत्स्वरूप प्रतीतिका विषय होवै सो अभाव कहिये है निषेध सत्स्वरूप प्रतीतिका
 विषयता मायामें नहीं या तै माया वा भावरूप है यद्यपि माया प्रकृति अविद्या अज्ञान ये शब्द पर्याय हैं औ अविद्या अज्ञान श-
 ब्दनमें अकार निषेध का वाचक है या तै माया वा निषेध सत्स्वरूप प्रतीतिका विषय होने तै अभाव रूप कही चाहिये तथापि अका-
 र का केवल निषेध अर्थ नहीं है किंतु विरोधी भेदवान् अल्प वा अकार के अर्थ हैं जैसे अथर्म शब्दमें अकार का विरोधी अर्थ है
 धर्म विरोधी कूं अथर्म कहै है औ अ ब्राह्मणो नाचार्य या स्थानमें अकार का भेदवान् अर्थ है ब्राह्मणों से भिन्न आचार्यता के
 योग्य नहीं यह वाक्य का अर्थ है औ अनुदरा देव दत्त कन्या या स्थानमें अकार का अल्प अर्थ है अल्प उदर वाली देव दत्त की कन्या
 है यह वाक्य का अर्थ है जैसे इतने स्थानोंमें अकार का निषेध अर्थ नहीं तै सै अविद्या शब्द औ अज्ञान शब्दमें वा अकार का नि-
 षेध अर्थ नहीं किंतु विरोधी अर्थ है माया का ज्ञान से बध्य घातक भाव विरोध है या तै अज्ञान कहै है माया बध्य है औ ज्ञान घातक
 है वेदांत वाक्य जन्य ब्रह्माकार वृत्ति कूं विद्या कहै है सो माया की विरोधि नहीं या तै अविद्या कहै है अज्ञान शब्द औ अविद्या शब्द का
 वाच्य वा माया है तो वा अकार का विरोधि अर्थ होने तै माया भावरूप है भावरूप वा ब्रह्म की नांइ परमार्थ सत् रूप नहीं किंतु विधि
 सुरवप्रतीतिका विषय होने तै व्यावहारिक सत् रूप है प्रागभाव कै लक्षणमें अभाव पदनहीं होता तो मायामें लक्षण की अति
 व्याप्ति होती काहे तै माया अनादि है औ सांत है या तै अनादि सांत जो अभाव सो प्रागभाव कहिये है सादि अनंत जो अभाव सो प्र-
 ध्वंसाभाव कहिये है घटादिकन का ध्वंस मुझरादिकन तै होवै है या तै सादि है औ अनंतता में जक्ति पूर्व कही है अनंत अभाव कूं

प्रध्वंसाभाव कहें तो अत्यन्ताभावमें अतिव्याप्ति होवेगी या तें प्रध्वंसाभावके लक्षणमें सादिक ह्या चाहिये अत्यन्ताभावसादि न हीं
 किंतु अनादि है औ सादि अभावकूं प्रध्वंसाभाव कहें तो सादि अभावसामयिकाभाव ही है तहां अतिव्याप्ति होवेगी सामयिकाभा
 व अनंत न हीं किंतु सांत है सादि अनंतकूं प्रध्वंसाभाव कहें तो मोक्षमें अतिव्याप्ति होवेगी काहे तें ज्ञान तें मोक्ष होवे है या तें सादि है
 औ सुक्तकूं फेरिसंसार होवे न हीं या तें अनंत है परंतु मोक्षभाव रूप है अभाव रूप न हीं या तें प्रध्वंसाभावके लक्षणमें अभावक-
 ह्या चाहिये यद्यपि अज्ञान औ तिसके कार्य की निवृत्ति कूं मोक्ष कहें हैं औ निवृत्ति नाम ध्वंस का है या तें मोक्ष ही अभाव रूप है या तें
 प्रध्वंसाभावके लक्षणमें अभाव पदन हीं गे रें तो भी मोक्षमें अतिव्याप्ति रूप दोष न हीं काहे तें अलक्ष्यमें लक्षण जावे ताकूं अतिव्या
 पति कहें हैं अज्ञान औ ताके कार्य के ध्वंस मोक्ष कूं लक्ष्यता स्पष्ट ही है सकल नाश ध्वंसाभावके लक्षणके लक्ष्य हैं सकल नाशन के अंत
 मृत ही कार्य सहित अज्ञान का नाश रूप मोक्ष है तथापि कल्पित की निवृत्ति अधिष्ठान रूप होवे है अज्ञान औ ताका कार्य कल्पित है
 या तें तिन्ह की निवृत्ति अधिष्ठान ब्रह्म रूप है या तें अभाव रूप मोक्ष न हीं किंतु ब्रह्म रूप होने में भावरूप है तामें ध्वंस काल लक्षण जावे
 तो अतिव्याप्ति होवेगी या तें सादि अनंत जो अभाव सो प्रध्वंसाभाव कहिये है उत्पत्ति औ नाश वाला जो अभाव सो सामयिकाभाव कहि
 ये है जहां किसी कालमें पदार्थ होवे औ किसी कालमें न होवे तहां पदार्थ अन्य कालमें तिस पदार्थ का सामयिकाभाव होवे है जैसे भूतला
 दिकन में घटादिक किसी कालमें होवे हैं किसी कालमें न हीं होवे हैं तहां घट अन्य काल संबंधी भूतलादिकन में घटादिकन का सामयि
 काभाव है समय विशेषमें उपजे औ समय विशेषमें नष्ट होवे सो सामयिकाभाव कहिये है भूतल से घट कूं अन्य देशमें ले जावें न
 व घट का अभाव भूतलमें उपजे है औ तिसी भूतलमें घट कूं ले आवें तब घट का अभाव भूतलमें नष्ट होवे है इसरी तिसैं सामयिका

भाव उत्पत्ति नाश वाला है उत्पत्ति वाला अभाव प्रध्वंसाभाव भी है तहां अतिव्याप्ति परिहार वा सत्ते सामयिकाभाव के लक्षण में नाश पद कह्या है प्रध्वंसाभाव यद्यपि उत्पत्ति वाला अभाव है तथापि नाश वाला नहीं याते नाश पद कहें अतिव्याप्ति दोष नहीं नाश वाले अभाव कूं सामयिकाभाव कहें तो प्रागभाव में अतिव्याप्ति होवेगी याते सामयिकाभाव की लक्षण में उत्पत्ति पद कह्या है लक्षण में उत्पत्ति पद के प्रवेश ते प्रागभाव में अतिव्याप्ति नहीं काहे ते प्रागभाव का नाश तो होवे है परंतु अनादि होने ते उत्पत्ति होवे नहीं औ सामयिकाभाव के लक्षण में अभाव पद नहीं गोरें किंतु उत्पत्ति नाश वाले कूं सामयिकाभाव कहें तो घटादिकन में अतिव्याप्ति होवेगी काहे ते घटादिक वी भूत भौतिक अनंत पदार्थ उत्पत्ति ओ नाश वाले हैं औ अभाव पद के प्रवेश ते घटादिकन कूं भावरूपता होने ते तिन में सामयिकाभाव के लक्षण की अतिव्याप्ति नहीं इसरीति से भूतलादिकन में घटादिकन का उत्पत्ति ओ नाश वाला अभाव सामयिकाभाव है अन्योन्याभाव से भिन्न जो उत्पत्ति शून्य ओ नाश शून्य अभाव सो अत्यंतताभाव कहिये है जहां किसी काल में जो पदार्थ न होवे तहां तिस पदार्थ का अत्यंतताभाव कहिये है जैसे वायु में रूप किसी काल में नहीं होवे है तहां रूप का अत्यंतताभाव है ते से गंध वी वायु में सर्वदा न ही होवे है याते गंध का वायु में अत्यंतताभाव है स्नेह गुण केवल जल में ही रहे है अन्य में कदी रहे नहीं याते जल विन अन्य पदार्थन में स्नेह का अत्यंतताभाव है आत्मा में रूप रस गंध स्पर्श शब्द कदी वी रहे नहीं याते रूपादिकन के अत्यंतताभाव है ॥
 मीरे है पृथिवी ओ जल में रस रहे है अन्य में कदी रहे नहीं याते पृथिवी जल भिन्न पदार्थन में रस का अत्यंतताभाव है पृथिवी त्वजातिकेवल पृथिवी में रहे है जलादिकन में कदी रहे नहीं याते जलादिकन में पृथिवी त्वका अत्यंतताभाव है ब्राह्मण भिन्न क्षत्रियादिकन में ब्राह्मणत्व कदी रहे नहीं याते क्षत्रियादिकन में ब्राह्मणत्व का अत्यंतताभाव है आकाश काल दिशा आत्मा व्यापक है ति

नमें कदावा क्रिया होवे नही याते आकाशादिकनमें क्रियाका अत्यन्ताभाव है पृथिवीजलतेजपवनमनमें क्रिया होवे है ओकदा चि
 त्रक्रियाका अभाव होवे है याते पृथिवी आदिक निश्चिय होवे तब पृथिवीजलतेजपवनमनमें क्रियाका अत्यन्ताभाव नही तें सामयिका
 भावही नही काहे तें सामयिकाभाव केवल द्रव्यका होवे है क्रियाका सामयिकाभाव संभवे नही यह वार्ता आगे कहेंगे याते सामयि
 काभाव ही नही किंतु पृथिवी आदिक पांचमें क्रियाका प्रागभाव ओ प्रध्वंसाभाव है इसरीति से भूतलादिकनमें जहां कदाचित् ^{प्रागभाव} होवे
 दादिक होवे कदाचित् नही होवे तहां सारे सामयिकाभाव है अत्यन्ताभाव नही काहे तें अभावका प्रतियोगिसे विरोध है जहां प्रति
 योगि होवे तहां अभाव होवे नही किंतु अभावका अभाव होवे है ओ जहां भूतलादिकनमें कदाचित् घटादिक होवे ओ कदाचित् न
 ही होवे तहां अत्यन्ताभाव माने तो अत्यन्ताभाव नित्य है याते घटकालमें घटका अत्यन्ताभाव होने तें अत्यन्ताभावका अपने
 प्रतियोगिसे विरोध नही होवेगा याते भूतलादिकनमें घटादिकनका अत्यन्ताभाव संभवे नही जें से घटकी उत्पत्तिसे प्रथम
 कपालमें घटका प्रागभाव होवे है घटरूप प्रतियोगि के उपजे कपालमें घटका प्रागभाव रहे नही ताका नाश होय जावे है याते प्रा
 गभावका प्रतियोगिसे विरोध है तें से कपालमें घटका प्रध्वंसाभाव होवे तब घटरहे नही ओ घटरहे जितने काल कपालमें घ
 टका प्रध्वंसाभाव होवे नही याते प्रध्वंसाभावकारी प्रतियोगिसे विरोध स्पष्ट है तें से भूतलादिकनमें संयोग संबंध से घटादि
 करहे जितने भूतलादिकनमें घटादिकनके सामयिकाभाव रहे नही किंतु जितने काल घटादिक प्रतियोगि भूतलादिकनमें न हो
 वे उतने काल सामयिका भावरहे है ओ घटादिक प्रतियोगि आप जावे तब सामयिकाभाव का नाश होवे है आये घट कूं उठाय लेवे त
 ब घटका सामयिकाभाव ओर उपजे है इसी वास तें सामयिकाभाव के उत्पत्ति ओ नास माने है इसरीति से सामयिकाभावकारी

प्र.
६

६

1615
 अभावनिश्चयमें इंद्रियजन्यता प्रतीत होवै है नैयायिक क्रीशंका का यह समाधान सर्वत्र व्यापक है औ अधिकरण ज्ञान की इंद्रियजन्यता अभा
 वज्ञानमें भासे है यह भेद अधिकार वेदांत परिभाषादि कनका समाधान सर्वत्र व्यापक नहीं किंतु जहां प्रत्यक्ष योग्य भूतलादिक अभाव के अ
 धिकरण हैं तहां तो यह समाधान संभव है औ जहां प्रत्यक्ष अयोग्य वायु आदिक अभाव के अधिकरण हैं तहां उक्त समाधान संभव नही औ
 अनुपलब्धि रसनेंद्रियेण स्वरसाभावसाधे जानामिया स्थानमें वी अधिकरण का ज्ञान रसनेंद्रियजन्य संभव नही काहेतैं अस्वरस के
 अभाव का अधिकरण आस्रफल है ताके ज्ञान के सामर्थ्य रसनेंद्रियमें नही रसनेंद्रियमें केवल रस ज्ञान की सामर्थ्य है द्रव्य ज्ञान की सामर्थ्य
 नहीं यातैं रसनेंद्रियजन्य स्वरसोपलब्धि के अभाव तैं आस्रफलमें रस के अभाव का निश्चय वालों में हूं यह तात्पर्य सैं उक्त व्यवहार होवै है यद्य
 पि उक्त वाक्य के अक्षर मर्यादा सैं उक्त अर्थ क्लृप्त है तथापि अन्य गतिके असंभव तैं उक्त अर्थ ही मान्या चाहिये यातैं नैयायिक क्रीशंका का अ
 स्मदुक्त ही समाधान है इसरीति सैं अनुपलब्धि प्रमाण तैं अभाव का निश्चय होवै है यह पक्ष निर्दोष है औ जो नैयायिक संका करै अभाव
 प्रमाका पृथक् प्रमाण मानने में गौरव है औ घटादिकन की प्रत्यक्ष प्रमा में इंद्रिय की प्रमा एतानि एतित है तानि एतित प्रमाण सैं अभाव प्र
 मा की उत्पत्ति माने लाघव है ताशंका का यह समाधान है इंद्रिय कूं प्रमाण ता कहने वाला नैयायिक वी अनुपलब्धि कूं कारण ता तो माने हैं
 अनुपलब्धि कूं कारण ता नही केहे हैं अद्वैतवादी इंद्रिय कूं अभाव की कारण ता नही माने हैं यातैं इंद्रिय का अभाव तैं स्वसंबद्ध विशेष एता
 औ सुद्ध विशेष एता संबंध नही मानना होवै है नैयायिक कूं अप्रसिद्ध संबंध की कल्पना गौरव है औ अनुपलब्धि में सहकारी कारण ता तो नैयायिक वी
 माने हैं तिस कूं अद्वैतवादी कारण ताना मधरिके प्रमाण ता कहें हैं यातैं नैयायिक मतमें ही गौरव है अद्वैत मतमें नही और वेदांत परिभाषा
 कारी का कारमूल कारका पुत्र हु या है तिस कूं अद्वैत शास्त्र के संस्कार न्यून हु ये है औ न्याय शास्त्र के संस्कार अधिक रहे हैं यातैं मूल का व्या

वृत्ति.
३७

ख्यान करिकेने याधिकमतकातिसनें इसरीतिसें उज्जीवन लिप्याहै अनुपलब्धिपृथक्प्रमाणही अभावकाज्ञानइंद्रियतैंहीहोवैहै
औजोकहैअभावकेसाथिइंद्रियकासंबंधनहीहै विषयतेसंबंधविनाइंद्रियजन्यज्ञानहोवैनहीं विशेषणताऔस्वसंबद्धविशेषणताजो
नेयाधिकसंबंधमानैहैं सोअप्रसिद्धहै यातैंअप्रसिद्धकीकल्पनागौरवहै सोअसंगतहै काहेतैं घटाभाववत्भूतलंयहप्रतीतिसर्वकूंसां
मतहै याप्रतीतिसें घटाभावमें आधेयताभासेहै औभूतलमें अधिकरणताभासेहै परस्परसंबंधविनाआधाराधेयभावहोवैनहीं
यातैंभूतलादिक अधिकरणमें अभावकासंबंध सर्वकूंइष्टहै जोअभावकूप्रत्यक्षनहींमानैतिनकूंवीअभावकातोअंगीकारहै औभू
तलादिकनमें अभावकी अधिकरणताकाअंगीकारहै यातैं अधिकरणसें अभावकासंबंध सर्वकूंइष्टहै तासंबंधकाव्यवहारयासतैंको
ईनामकह्याचाहिये यातैं अधिकरणमें अभावकेसंबंधकूंविशेषणताकहैहैं इसरीतिसेंविशेषणतासंबंधअप्रसिद्धनहीं यातैंअप्रसिद्धक
ल्पनारूपगौरवनेयाधिकमतमेंनहींअभावकाअधिकरणसेंसंबंधसर्वमतसिद्धहै औइंद्रियअधिकरणकासंयोगादिसंबंधवीसर्वम
तसिद्धहोनेतैंस्वसंबद्धविशेषणतादोनूसंबंधअप्रसिद्धनहीं औनिर्घटभूतलंपश्यामिऐसाअनुव्यवसायहोवैहै यातैंभूतलादिकन
मेंअभावकाज्ञाननेत्रादिजन्यहै जहांनेत्रजन्यज्ञानहोवै तहांहिपश्यामिऐसाअनुव्यवसायहोवैहै औअद्वैतमतमेंभूतलकाज्ञानने
त्रजन्यहै घटाभावकाज्ञानअनुपलब्धिजन्यहै नेत्रजन्यनहीं यातैंअनुव्यवसायज्ञानमें अपनेंविषयव्यवसायकीविलक्षणताभा
सीचाहिये जैसैंपर्वतोबन्हिमान् यहज्ञानपर्वतअंसमेंप्रत्यक्षहै बन्हिअंसमेंअनुमितिहै ताकापर्वतंपश्यामिबन्हिमनुमिनोमि
ऐसाअनुव्यवसायहोवैहै तामेंव्यवसायकीविलक्षणताभासेहै सोविलक्षणताइहांनेत्रजन्यत्वऔअनुमानजन्यत्वहै तैसैंअ
भावज्ञानमेंनेत्रजन्यत्वऔअनुपलब्धिजन्यत्वरूपविलक्षणताहोवैतोअनुव्यवसायमेंभासीचाहियेऔकेवलनेत्रजन्यत्वही अ

प्र.
६

1616

३७

1617
 1617
 नुव्यवसायमेंभासेंहे यातेअभावकाज्ञानवीइंद्रियजन्यहेपृथक्प्रमाणजन्यनहीं औअभावज्ञानकूंइंद्रियजन्यनहींमानेंतोवीअहेतवादीअनुपल
 ब्धिजन्यमानिकेप्रत्यक्षरूपकेहेहैं सोवीअसंगतहे काहेतेंजोप्रत्यक्षज्ञानहोवेंसोइंद्रियजन्यहोवेंहे यानियमकाबाधहोवेंगा यातेअभाव
 काज्ञानइंद्रियजन्यहे इसरीतिसेंवेदांतपरिभाषाकीटीकामेंनैयायिकमतकाउज्जीवनसकलअहेतप्रथनसेंविरुद्धहिरव्याहैं सोयुक्ति
 सेविरुद्धहे काहेतेंप्रथमजोकह्याअभावकाअधिकरणसेंसंबंधसर्वकूंइष्टहे यातेअप्रसिद्धकल्पनानहींसोअसंगतहे काहेतेंअभा
 वऔअधिकरणकासंबंधतोइष्टहे परंतुविशेषणतासंबंधमेंप्रत्यक्षज्ञानकीकारणताअप्रसिद्धहे काहेतेंजोअभावज्ञानकूंइंद्रियज
 न्यतामानेंतिसीकेमतमेंविशेषणतासंबंधइंद्रियजन्यज्ञानकाकारणमाननाहोवेंहे अन्यमतमेंविशेषणतासंबंधमेंइंद्रियजन्य
 ज्ञानकीकारणतामाननीहोवेंनहीं यातेअप्रसिद्धकल्पनाकापरिहारनैयायिकमतमेंहोवेंनहीं औजोअभावज्ञानकूंपृथक्प्रमाणज
 न्यतामाननेमेंदोषकह्यानिर्घटभूतलंपश्यामिअसाअनुव्यवसायनहींहुयाचाहियेसोवीसंभवेनहीं काहेतेंघटाभावविशिष्टभूतलके
 चाक्षुषज्ञानवालामेंहुंअसाअनुव्यवसायहोवें उक्तवाक्यकावीरेहीअर्थहे याअनुव्यवसायमेंघटाभावविशेषणहेभूतलविशेष्यहे तावि
 शेष्यभूतलमेंचाक्षुषज्ञानकीविषयताहे घटाभावविशेषणमेंनहींहैतोवीघटाभावविशिष्टभूतलमेंप्रतीतहोवेंहे कहूंविशेषणमा
 त्रकाधर्मकहुंविशेष्यमात्रकाधर्मकहुंविशेषणविशेष्यदोनूकाधर्मविशिष्टमेंप्रतीतहोवेंहे जैसेदंडीपुरुषयाज्ञानमेंदंडविशेषणहे
 औपुरुषविशेष्यहे जहांदंडनहींहैपुरुषहे तहांदंडीपुरुषनास्तीअसीप्रतीतिहोवेंहे यातेदंडरूपविशेषणकाअभावहे पुरुषरूपवि
 शेष्यकाअभावनहीं तथापिविशेषणमात्रवृत्तिअभावदंडविशिष्टपुरुषमेंप्रतीतहोवेंहे जहांदंडहैपुरुषनहींहै तहांविशेष्यमात्रकाअ
 भावहे औदंडीपुरुषनास्ती इसरीतिसेंदंडविशिष्टपुरुषमेंप्रतीतहोवेंहे जहांदंडनहीं औपुरुषनहींहै तहांविशेषणविशेष्यदोनू

का अभाव विशिष्ट में प्रतीत होवे है तैसे विशेष्य भूतल में चाक्षुष ज्ञान की विषयता है औ विशेषण जो घटाभावता में नहीं है तो वी घटाभाव विशिष्ट भूतल में प्रतीत होवे है जे से बहिमत पर्वत पश्यामि इस रीति से पर्वत के प्रत्यक्ष का अनुव्यवसाय होवे है तहां चाक्षुष ज्ञान की विषयता विशेष्य पर्वत में है औ विशेषण जो बहिमत में नहीं है तथापि बहि विशिष्ट पर्वत में चाक्षुष ज्ञान की विषयता प्रतीत होवे है औ जो दोष कहा घटाभाव औ भूतल विजातीय ज्ञान के विषय होवे तो पर्वत पश्यामि बहिमत मनुमिनोमि इस रीति से विलक्षण व्यवसाय ज्ञान का विषय करने वाला अनुव्यवसाय हुआ चाहिये यह कथन वी अद्वैत ग्रंथन के सिथिल संस्कार वाले का है काहे तैं अभाव का ज्ञान अनुपलब्धि प्रमाणजन्य है इस अर्थ कूं जो माने ता कूं घटानुपलब्ध्या घटाभावं निश्चिनोमि नेत्रेण भूतलं पश्यामि औ सा अनुव्यवसाय अबाधित होवे है ता से व्यवसाय ज्ञान की विषयता घटाभाव में औ भूतल में विलक्षण माने है औ जो दोष कह्य है अनुपलब्धि जन्यता मानि कै अद्वैत वादी अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्ष माने है औ जो प्रत्यक्ष ज्ञान होवे सो इंद्रिय जन्य होवे है या तैं उक्त नियम का अनुपलब्धि वादिके मत में बाध होवे गा सो वी सिद्धांत के अज्ञान ते है या तैं असंगत है काहे तैं अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव का ज्ञान सारे प्रत्यक्ष नहीं है किंतु कोई ज्ञान प्रत्यक्ष है औ वायु में रूपाभाव का ज्ञान परमाणु में महत्त्वाभाव का ज्ञान इत्यादिक अनुपलब्धि जन्य है तथापि परोक्ष है अथवा अनुपलब्धि प्रमाणजन्य वी अभाव का ज्ञान सारे परोक्ष है यह पूर्व प्रतिपादन करि आये है या तैं अनुपलब्धि वादी अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्ष माने यह धर्म राज कें पुत्र का कथन सिद्धांत के अज्ञान से है औ वेदांत परिभाषादिक ग्रंथन में जो कहूं अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्षता कही है सो मोदिवाद से कही है जो अनुपलब्धि प्रमाणजन्य अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्षता मानि लेवे तो वी वक्ष्यमाण रीति से अभाव ज्ञान में इंद्रिय जन्यता सिद्ध होवे नहीं यह ग्रंथ कारन का मोदिवाद है प्रतिवादी की उक्ति मानि कै वी स्वमत में दोष का परिहार करे ता कूं मोदिवाद कहे है औ अभाव ज्ञान कूं प्रत्यक्षता मानि कै इंद्रिय जन्यता नहीं माने तो प्र

लक्षज्ञानइंद्रियजन्यहोवैहै यानियमकाबाधहोवैगायह कथनवीथ्यसंगतहै काहेतै ताक्यहपूछैहै जोप्रत्यक्षज्ञानहोवै सोइंद्रियजन्यहोवै
 है इंद्रियजन्यसैंभिन्नप्रत्यक्षहोवैनहीं औसानियमहै अथवाजोइंद्रियजन्यज्ञानहोवै सोप्रत्यक्षहोवैहै प्रत्यक्षसैंभिन्नइंद्रियजन्यहोवैनहीं
 यहनियमहै तिनमेंप्रथमपक्षहै तौअसंगतहै ईश्वरकाज्ञानप्रत्यक्षहै इंद्रियजन्यनहींहै न्यायमतमेंनित्यहै औसिद्धांतमतमेंमायाजन्यहै ईश्वर
 रकैइंद्रियनकाअभावहै यातैताकाज्ञानइंद्रियजन्यनहीं औदशमस्त्वमसियावाक्यतैउत्पन्नहुयाज्ञानप्रत्यक्षहै इंद्रियजन्यनहींजोए
 सैंकहैदशमपुरुषकूंअपनैशरीरमेंदशमताकाज्ञानहोवैहै सोशरीरनेत्रकेयोग्यहै यातैदशमकाज्ञानवीनेत्रइंद्रियजन्यहै सोसंभवेन
 हीं काहेतैनिमीलितनयनकूंवाक्यस्मिन्केदशमकाज्ञानहोवैहै जोनेत्रजन्यहोवैतोनेत्रव्यपारविनानहींहुयाचाहिये यातैदशम
 काज्ञाननेत्रजन्यनहीं औजोएसैंकहैदशमकाज्ञानमनोजन्यहै यातैइंद्रियजन्यहै सोवीसंभवेनहींकाहेतैदशमदत्तयज्ञदत्तादिकनाम आत्माकेनहीं किंतुतु
 न्यायमतमेंशरीरविशिष्टआत्माकेवेदांतमतमेंसूक्ष्मविशिष्टस्थूलशरीरकेहैं नैसैंत्वंअहंयहव्यवहारवीसूक्ष्मविशिष्टस्थूलशरीरमेंहो
 वैहै तास्थूलशरीरकाज्ञानमनसैंसंभवेनहींबाह्यपदार्थकेज्ञानकामनमेंसामर्थ्यनहीं औअसैंकहैमनकाअवधानहोवैतौवाक्यसैंदश
 मकाज्ञानहोवैविक्षिप्तमनवालेकूंहोवैनहीं यातैअन्वयव्यतिरेकतैदशमज्ञानकाहेतुमनहोनेतैदशमकाज्ञानमानसहै यातैइंद्रियज-
 न्यहै सोवीसंभवेनहीं इसरीतिकेअन्वयव्यतिरेकतैसकलज्ञानोंकाहेतुमनहै विक्षिप्तमनवालेकूंकिसीप्रमाणतैज्ञानहोवैनहीं सा
 वधानमनवालेकूंसकलज्ञानहोवैहै यातैसारेज्ञानमानसकहेचाहिये यातैसर्वज्ञानकासाधारणकारणमनहै इंद्रियअनुमानादिक
 सकलप्रमाणकासहकारीहै मनसहितनेत्रतैजोज्ञानहोवैसोचाक्षुषज्ञानकहियेहै मनसहितअनुमानप्रमाणतैहोवैसोअनुमिति
 ज्ञानकहियेहै मनसहितशब्दप्रमाणतैहोवैसोशाब्दज्ञानकहियेहै अन्यप्रमाणविनाकेवलमनतैजोज्ञानहोवैसोमानसज्ञानकहि

यहै सो केवल मन ते तें आंतरपदार्थ स्वरवादिकन का ज्ञान होवे या ते आंतरपदार्थ का ज्ञान ही मान स होवे है वाच्यपदार्थ का इंद्रिय अनुमानादिक-
 विना केवल मन ते ज्ञान होवे न हीं या ते दशम का ज्ञान मान स होवे यह कहना संभव न हीं आंतरपदार्थ का ज्ञान मान स होवे है चंद्रवीने या यि
 कशीति से कह्यो है सिद्धांत में तो कोई ज्ञान मान स न हीं काहे ते शब्द आत्मा तो स्वयं प्रकाश है तां के प्रकाश में किसी प्रमाण की अपेक्षा न हीं
 या ते आत्मा का ज्ञान मान स न हीं औ स्वरवादिक साक्षी भास्य है जिस काल में इंद्रपदार्थ के संबंध ते स्वरवाकार अंतःकरण का परिणाम होवे
 औ अनिष्ट पदार्थ के संबंध ते दुःखाकार अंतःकरण का परिणाम होवे तिसी स में स्वरवदुःख कूं विषय करने वाला अंतःकरण के सत्त्व गुण का
 परिणाम वृत्ति होवे है ता वृत्ति में आरूढ साक्षी स्वरवदुःख कूं प्रकाश होवे स्वरवदुःख की उत्पत्ति में इंद्र संबंध औ अनिष्ट संबंध निमित्त है तिसी नि
 मित्त से स्वरव औ दुःख कूं विषय करने वाली अंतःकरण की वृत्ति होवे है ता की उत्पत्ति में किसी प्रमाण की अपेक्षा न हीं या ते स्वरवदुःख सा
 क्षी भास्य है यद्यपि घटादिकन का प्रकाश वी केवल वृत्ति से होवे न हीं किंतु वृत्ति में आरूढ चे^उ से ही सर्व का प्रकाश होवे है या ते सारे पदार्थ
 साक्षी भाष्य कहे चाहिये तथा पि घटादिकन का ज्ञान रूप अंतःकरण की वृत्ति उपजै ता में इंद्रिय अनुमानादिक प्रमाण की अपेक्षा है औ सु
 रवादिकन के ज्ञान रूप वृत्ति की उत्पत्ति में किसी प्रमाण की अपेक्षा न हीं इतना भेद है जा वृत्ति में आरूढ साक्षी विषय कूं प्रकाश सो वृत्ति ज
 हां इंद्रिय अनुमानादिक प्रमाण से होवे तहां विषय कूं साक्षी भाष्य न हीं कहे है किंतु प्रमाण जन्य ज्ञान का विषय कहे है जहां प्रमाण के
 व्यापार विना वृत्ति की उत्पत्ति होवे ता वृत्ति में आरूढ साक्षी जिस कूं प्रकाश सो साक्षी भास्य कहे है घटादि गोचर अंतःकरण की वृत्ति इं
 द्रिय अनुमानादिक प्रमाण ते होवे है ता वृत्ति में आरूढ साक्षी प्रकाश है तथा पि घटादिक प्रमाण गोचर कहे है साक्षी भास्य न हीं
 औ स्वरवादि गोचर वृत्ति प्रमाण जन्य न हीं किंतु स्वरवादि जनक धर्मादि जन्य है या ते स्वरवादिक साक्षी भास्य है इसरीति से स्वरवादिक

162
 औतिन के ज्ञान समान सामग्री से होते हैं या तै अज्ञात स्वरवादिक होते हैं किंतु ज्ञात ही होते हैं औ स्
 पूर्व काल में स्वरवादिक होते हैं तो स्वज्ञान के हेतु होते हैं स्वरवादिक औतिन का ज्ञान समान काल में समान साम
 तो नहीं औ घटादिकन के प्रत्यक्ष ज्ञान में घटादिक हेतु हैं काहे तै प्रत्यक्ष ज्ञान तै प्रथम घटादिक उपजे
 घटादिकन के जहां अनुमिति आदि ज्ञान होते तिन के हेतु घटादिकन ही अनुमिति ज्ञान में तै से शाब्द ज्ञ
 गत पदार्थ के अनुमिति आदिक ज्ञान नहीं हुये चाहिये या तै अनुमिति ज्ञान शाब्द ज्ञानादिकन के
 चर ज्ञान के कारण ही पूर्व प्रसंग यह है स्वरवादिकन का ज्ञान मानस नहीं किंतु स्वरवादिक साक्षी
 नहीं इस कारण तै सर्व ज्ञानों का उपादान रूप अंतःकरण तो है औ ज्ञान का स्वतंत्र करण रूप इति
 तै दशम का ज्ञान मानस नहीं किंतु वाक्यजन्य है औ प्रत्यक्ष है इस रीति से जो प्रत्यक्ष ज्ञान हो
 जो औ से कहें जो इन्द्रियजन्य ज्ञान हो वे सो प्रत्यक्ष होते इन्द्रियजन्य ज्ञान को ई अ प्रत्यक्ष नहीं होते हैं
 ज्ञान कूं अ प्रत्यक्षता हम वीन ही कहें हैं इन्द्रियजन्य ज्ञान तो सारे प्रत्यक्ष हैं कहूं शाब्दादिकन
 का विरोध नहीं इस रीति से नैयायिकानुसारी धर्मराज के पुत्र की उक्ति अ संगत है या तै अभाव
 पृथक् प्रमाणजन्य है जहां प्रति योगी होता तो ताका उपलब्ध होता इस रीति से प्रतियोगी के
 ज्ञान योग्यानुपलब्धि प्रमाणजन्य है औ अंधकार में घटाभाव का ज्ञान अनुमादिजन्य
 सरीति से घटरूप प्रतियोगी के आरोप तै घट के उपलब्ध का आरोप संभवे नहीं इस रीति से

वृत्ति-
४०

1622

प्र.
६

1620

३९

नहीमानसहोवैहै वात्यपदार्थकाइंद्रियानुमानादिक-
तनेहीज्ञानवेदांतमतमेंकेवलअनुपलब्धिजन्यहै नैयायिकमतमेंइंद्रियकरणहै अनुप-
पलब्धिमेंप्रमाणतानहींहै वेदांतमतमेंअनुपलब्धिमेंप्रमाणताअधिकमाननीहोवै
न्यायमतमेंविशेषणतासंबंधकूज्ञानकीकरणताअधिकमाननीहोवैहै औविशेषणतास-
है इसरीतिसेवेदांतकूअनुपलब्धिमेंप्रमाणताअधिकमाननीऔनैयायिककूविशेषण-
यवगौरवकिसीकूनहीं दोनूंकूसमानकत्यनाहै तथापिअभावज्ञानकीकरणताइंद्रियमें
है औवायुमेंरूपाभावकाज्ञाननेत्रव्यापारसेविनाहोवैहै औताकूनैयायिकचाक्षुषज्ञानव-
व्यापारसेविनाहोवैहै ताकूवैनैयायिकचाक्षुषज्ञानकहैहै इसरीतिसेअनेकस्थानमें
ताकूतिस इंद्रियजन्यकहैहै सोअनुभवविरुद्धहै जिसइंद्रियव्यापारतेंजोज्ञानहोवै तिस
रविनाजोज्ञानहोवै तिसइंद्रियजन्यताज्ञानकूमानैतौसकलज्ञानसकलइंद्रियजन्यहुयेचा
याधिकमतसमीचीननहीं इसरीतिसेअभावकाज्ञानअनुपलब्धिप्रमाणजन्यहै परंतुआभ-
कारणअनुपलब्धिहै यातेंअभावज्ञानकीअसाधारणकारणताअनुपलब्धिप्रमाणकालसए
उपयोगहै नेहनानास्तिकिंचनइत्यादिकश्रुतिप्रपंचकात्रैकालिकअभावकहैहै अनुभवसिद्धप्र-
चकास्वरूपसेनिषेधनहींकरैहै किंतुप्रपंचपारमार्थिकनहीं यातेंपारमार्थिकत्वविशिष्टप्रपंच
तिसेंपारमार्थिकत्वविशिष्टप्रपंचकाअभावश्रुतिसिद्धहै औअनुपलब्धिप्रमाणसेंवीसिद्धहै

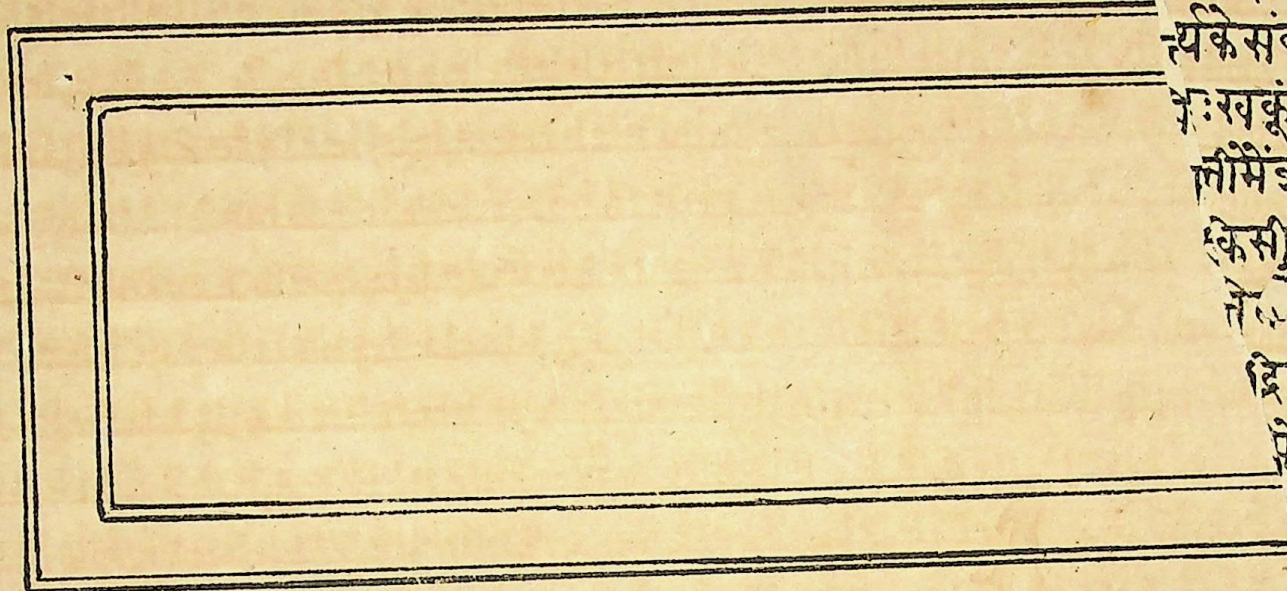
आंतरपदार्थकाज्ञानमानसहोवैहै यहवैनैयायि-
काराहै ताकेप्रकाशमेंकिसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं
थकेसंबंधतेंसरवाकारअंतःकरणकापरिणामहोवै
दुःखकूविषयकरनेंवालाअंतःकरणकेसत्त्वगुणका
तीमेंइष्टसंबंधऔअनिष्टसंबंधनिमित्तहै तिसीनि
किसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं यातेंसुखदुःखसा-
चे तेंहीसर्वकाप्रकाशहोवैहै यातेंसारपदार्थ
इंद्रिय अनुमानादिकप्रमाणकीअपेक्षाहै औसु-
मेंआरुदसाक्षीविषयकूप्रकाशेसोवृत्तिज-
जन्यज्ञानकाविषयकहैहै जहांप्रमाणके
हियेहै घटादिगोचरअंतःकरणकीवृत्तिइ-
माणगोचरकहियेहै साक्षीभास्यनहीं
कसाक्षीभास्यहै इसरीतिसेंसरवादिक

वृत्ति.

४१

जैसे प्रपंच की स्वरूप से उपलब्धि होवे है तैसे पारमार्थिक प्रपंच की वी उपलब्धि होती और स्वरूप से
रूप तैसे प्रपंच की उपलब्धि होवे नहीं यो तैसे पारमार्थिकत्व विशेष प्रपंच का अभाव है इसरीति से
है और वी अनेक अभावन का ज्ञान जिज्ञासू कूं इष्ट है ताका हेतु अनुपलब्धि प्रमाण है
विरचिते वृत्ति प्रभाकरे अनुपलब्धि निरूपणं नाम षष्ठः प्रकाशः समाप्तः॥ श्रीकृष्णाय

1624

तहीमानसहोवैहै वात्यपदार्थकाइंद्रियानुमानादिक-
 तेंआंतरपदार्थकाज्ञानमानसहोवैहै यहवीनेयायि
 काराहै ताकैप्रकाशमेंकिसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं
 त्यकेसंबंधतेंसरवाकारअंतःकरणकापरिणामहोवै
 वःस्वकुंविषयकरनेवालाअंतःकरणकेसत्त्वगुणका
 तीमेंइष्टसंबंधऔरनिष्टसंबंधनिमित्तहै तिसीनि
 किसीप्रमाणकीअपेक्षानहीं यातेंस्वदुःखसा
 तेजसेहीसर्वकाप्रकाशहोवैहै यातेंसारेपदार्थ
 द्रिय अनुमानादिकप्रमाणकीअपेक्षाहै औसु
 तेंआरूढसाक्षीविषयकंप्रकाशोच्चतिज
 जन्यज्ञानकाविषयकहैहै जहांप्रमाणके
 दयेहै घटादिगोचरअंतःकरणकीवृत्तिइं
 माणागोचरकहियेहै साक्षीभास्यनहीं
 साक्षीभास्यहै इसरीतिसेंसरवादिक

प्र.
६

1620

३९